

+

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

TIZENNEGYEDIK KÖTET.

1903. ÉVFOLYAM

157—168. FÜZET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1903.

50024

TÁRGYMUTATÓ.

*A *-gal jelölt lapszámok a jegyzőkönyvekben foglaltakra utalnak.*

- Actio elvének általánosításáról, RÉTHY MÓR-tól *155.
- Activum, 1902. decz. 31. 92.
- Adományok 1902-ben 99. 235.
- Aesthetikai hatások tényezői, JÁNOSI BÉLA székfoglalója *220.
- Akadémia belső tagjai 1. üléssora 1903-ra 47.
- Akadémiai kiadványok jegyzéke az utolsó öszes ülés óta *44, 109, *158, *224, *462, *471, *474, *612. *669.
- Akadémiák szövetségének közgyűlésén az Akadémia képviselője *471.
- „ közgyűléséről jelentés *473.
- „ 1903. évi gyűléséről LENKOVICS MIHÁLY jelentése 613.
- „ a bécsi tud. akadémia indítványa *611.
- „ a londoni Royal Society előterjesztése *108.
- Alapítványok 1902-ben 235.
- ALEXANDER BERNÁT emlékbeszéde TAINE HIPPOLYT felett *156.
- Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban, KATONA LAJOSTól 58.
- Algebrai mennyiségek általános elmélete, KÖNIG GYULA-tól *161.
- Állandó bizottságok működése 1902-ben 235.
- Alterhumsverein, bécsi, jubiláris ünnepe *108.
- „ jubil. ünnepére új kiadvány *223.
- „ közönete *462.
- Gr. Andrassy Gyula-jutalomról jelentés 298, *465.
- Apor Péter br. verses művei és levelezése, SZABECZKY LAJOSTól 74.
- Aranyvaluta terjedése, HEGEDŰS SÁNDOR-tól 166, *220.
- Archaeologiai Bizottság működése 1902. 230.
- Archaeologiai Értesítő 1902. 5. f. 143 1903. 1. f. 550, 2. f. 589.
- ÁRKÖVY JÓZSEF: „Néhány eddig ismeretlen reductió jelenségről a fogakon“ *667.
- ASBÓTH JÁNOS: „A balkán-félszigetről“ *472, 582.
- Átalányfizető intézetek 1902-ben 247.
- Athenaeum 1903. 1. és 2. sz. 551.
- Athénei nemzetközi archaeologiai congressus meghívója *605.
- BADICS FERENCZ bíráló *611.
- BAKSAY SÁNDOR bíráló *651.
- „ r. taggá vál. 301, *466, *468.
- Balkán-félszigetről, ASBÓTH JÁNOSTól *472, 582.
- BALLAGI GÉZA a Bródy-bizottságba *109.
- „ a Grödel-bizottságba *109.
- „ jelentése a Bródy-jutalomról 284, *463.
- „ jelentése a tiszta-újlaki Rákóczy-ünnepéről *605.
- Bánffy Dezső-pályázat bírálói *611.
- BÁNÓCZY JÓZSEF bíráló *611.
- Baskir nyelvtanulmányok, dr. PRÖHLE VILMOS-tól *469.
- BAYER JÓZSEF bíráló *611.
- BEDŐ ALBERT a Forster-bizottságba kiküldetik *108.
- Behdset-ül-Lugat című csatájáról, THURY JÓZSEF-től 139, *153.
- BEKEFI REMIG búcsúbeszéde KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD ravatalánál 159.
- BEKSICS GUSZTÁV hírlapiírói működéséről Bródy-jutalmat nyer 286, *463.
- Belső tagok 1.
- Beocsini csementmárga kőült halai, KOCH ANTAL-tól *155.
- BEÖTHY ÁKOS bíráló *611.
- BEÖTHY ZSOLT beszéde TÓTH LŐRINCZ ravatalánál 225.
- „ a Bródy-bizottságba *108.
- „ bíráló *611.

BERCZELLER IMRE dr. dícséretben részestül 300.

BERCZIK ÁRPÁD bíráló *611.

BERÉNYI PÁL soproni ügyvéd jutalmat nyer 296, *464.

Bérház állapotáról építész jelentése *156.

BERNÁTSKY JENŐ: „A Ruseus phyllocladiumna anatomiai szempontból” *155.

BERTRAND SÁNDOR halála *108.

BERZEVICZY ALBERT miniszter beköszöntő levele *668.

Bezerédy-pályázat bírálói *611.

Bevétel 1902. decz. 31. 95.

„ 1903-ra előirányzott 100.

Bevételezések állása 1902. decz. 31-én 98.

Bibliographia nemzetközi tanácsába

RADOS GUSZTÁV ajánlatik *108.

„ kinevezetik *470.

Bizottsági jelentés gr. Széchenyi István munkái új kiadása ügyében 622.

Bizottságok költségvetése 1903-ra 102. működése 1902-ben 235.

Bolgar név eredetéről, SISMANOV IVÁNTól *460.

Bolyai János születésének századik évfordulójára meghívó *44.

Bolyai-jutalom ügyrendi szabályzata *108, 111.

„ Tentamene tárgyában folytatott per költségei *156, *468.

„ ünnepről br. Eötvös Loránd elnök jelentése *107.

BOROVSKY SAMU bemutatja FRANKÓI VILMOS: „Ifj. Vitéz János pontificáléja” cz. művét *470, 537.

„ irodaigazgató második ötöd-éves korpótléka *155.

Bosnyák küldöttség Kállay Béni temetésén *305.

Botrytis spórái, ISTVÁNFFI GYULÁTól *155.

BÖHM KÁROLY bíráló *611.

Bródy-jutalomról jelentés 284, *463.

„ pályázat bírálói *108.

Budapesti Szemle: decz. 35, jan. 144, febr. és márcz. 211, ápr. 551, máj. 552, jún., júl. 596, aug. 597, szept. 654, okt. 655.

Buddhizmus befolyása az iszlámra, GOLDZIEHER IGNÁCZ-tól *223.

Búzaiszt és búzasikér ismeretéhez adatok, KOSUTÁNY TAMÁS-tól *55.

Bűntügyi javaslatok (1843/44-iki) cz. mű elkészülte alkalmából a képviselőház üdvözlete *108.

Carillo levelezésének kiadása 104.

Classica-philologiai bizottság működése 1902-ben 236.

CONCHA GYÖZÖ: „Pulszky Ferencz” 323.

Corriothyrum spórái, ISTVÁNFFI GYULÁTól *155.

Corvin-codex és magyar bejegyzései, SCHÖNHERR GYULÁTól *470.

CORZAN-AVENDANO GÁBOR halála *473. CROISSET ALFRED k. taggá választ. 301, *466, *468.

CsÁNKI DEZSŐ beszéde PAULER GYULA ravatalánál 565.

CsÁSZÁR ELEMÉR: Versegly-monographiájának segélye 103.

CSENGERI JÁNOS: „Aeschylus tragédiái” kiadása 103.

CSERÉP JÓZSEF: „A határidőszámítás a rómaiaknál” *106.

CSOMA JÓZSEF a kassai múzeum megnyitására *473.

CSORBA GYÖRGY: „A kettős partitóról” *610.

CZOBOR BÉLA: „Újabb fölfedezések a pécsi őskeresztény cubiculumban” 5.

DADAY JENŐ: „Turkesztáni édesvízi mikroszkopi állatok” *470.

Deák Ferencz élet- és jellemrajzáról jelentés 293, *465.

„ emlékezete az 1904-iki ünnepélyes közülésen *605.

„ zalaegerszegi emlékünnepe *605, *611.

Debreczeni Márton költői művei, SZÉCHY KÁROLYTól *153.

Debreczeni és Tasso, SZÉCHY KÁROLYTól 124.

Délvidéki m. közművel. egyesület alakuló ülése *669.

Diplomatariumok jegyzéke 256.

Dora-pályázat bírálói *611.

DUKA TIVADAR előterjesztése: „Stein Aurél tanulmányítja a chinai Turkesztán sivatagjain” *43. 161.

„ Körösi Csoma Sándorra vonatkozó munkáikat ajándékoz *157.

„ üdvözlete *223.

ÉDVI ILLÉS KÁROLY székf.: „Parlament-i szólásszabadság” *472.

Egyetemes Philologiai Közlöny 1902. nov. 40, decz. 41, 1903. január 218, febr. 219, márcz. 562, ápr. 563, máj. 563, jún.—júl. 564, okt. 661, nov. és decz. 662.

Egyetemi hallgatók jutalmáról jelentés 300, *465.

Előirányzat 1903-ra 100.

Elnök geophysikai fölvételei *603.

Első m. ált. biztosító-társaság jutalmáról jelentés 295, *464, 486.

Emlékbeszéd 1902-ben 233.

ENDRÖDI SÁNDOR bíráló *611.

ENTZ GÉZA nagyjutalmi bizottságba *157.

Eötvös József br. életrajzáról jelentés 293, *464.

EÖTVÖS LORÁND br. beszéde a kolozsvári Bolyai-emléktűnnepen 110.
 „Elnöki megnyitó“ 313.
 „jelentése a kolozsvári Bolyai-tűnnepről“ 107.
 „kiküldetike a Bolyai-tűnnapra“ 44.
 Erdősi (Sylvester) János szobrára köszörű *473.
 Erzsébet-híd felavatására meghívók *605.
 Ethnographia 1902. 7. f. 145, 8. f. 146, 9. f. 147, 10. f. 212, 1903. 1—2. f. 213, 3. f. 552, 4. f. 554.

FABRICZY KORNÉL ajándéka a kézirat-számára *224.
 „t. taggá vál. 301, *466, *469.
 FADRUSZ JÁNOS dr. a rovársírás-bizottság tagja *154.
 FARKAS GÉZA és SCIPIADES ELEMÉR: „Vizsgálatok a terhesek vérsavójának és a magzatvíznek molekulás concentratio viszonyairól“ *470.
 FARKAS LAJOS beszéde KUNCSZ IGNÁCZ ravatalánál 111.
 Farkas-Raskó-pályázat bírálói *611.
 „pályázatról jelentés, KOZMA ANDOR-tól *223, 406.
 FERENCZI ZOLTÁN dr. jutalmat nyer Deák F. életrajzával 299, *465.
 „„Deák Ferencz élet- és jellemrajza“ *605.
 Özv. Ferentz Antalné szül. Bogdy Irén. Kazinczy-unoka, kérelme *467.
 FISCHAUER S.: „A tetraéder költartalma az abszolútgeometriában“ *461.
 Florenczi „Verein zur Erhaltung des kunsthistorischen Instituts“ pártolói tagsága *108.
 FODOR JÓZSEF emlékezete HÜGYES ENDRÉ-től *462.
 Folyóiratok szemléje: 35, 143, 211, 550, 654.
 Forster-bizottságba az orsz. gazdasági és erdészeti egyesület kiküldöttjei *108.
 „jutalomról jelentés 299, *465.
 „pályázat bírálói *157.
 „pályázatról jelentés 539.
 Forster-Szöcsovsky-alapítvány 1902—03. kamatairól intézkedés *44.
 FÖLDES BÉLA a Groedel-bizottságba *109.
 „széki: „A társadalomerkölcsi problema“ *461, 505.
 „bíráló *611.
 Fülmentvény a pénztárnak *467.
 Főtitkári hivatal tisztviselőinek második évütdös korpótléka *155.
 Főtitkári jelentés az 1902. évi számadásokról 91, *155.
 FRAENKEL BERTALAN: „Népdal és palotás zene“ *472, 528.
 „személyes felolvasása *470.

FRAKNÓI VILMOS: „Ifj. Vitéz János pontificaléja“ *470, 537.
 Francia ismertetések a magyar irodalomról 663.
 FRANZENAU ÁGOST előterjeszti MELCZER GUSZTÁV részéről: „Az úrvölgyi aragont“ *462.
 FRÖHLICH IZIDOR nagyjutalmi bizottságba *157.
 FRÖHLICH RÓBERT volt főkönyvtárnok arcképe *156.

GAAL JENŐ bíráló *611.
 Gazius Antal humanista egy kiadatlan művéről, RÉCSEY VIKTOR-tól *220.
 Gazdaságtörténelmi Szemle, 1. Magyar Gazdaságtört. Szemle.
 Giskra, Tóth-Szabó PÁL-tól *610, 629.
 Goethe-gyűjteménynek ajándékok *158.
 GOLDZIEHER IGNÁCZ: „A buddhizmus befolyása az iszlámra“, *223.
 „„Jelentés az orientalisták XIII. nemzetközi congressusáról“ 9.
 Gorove-pályázatról jelentés 291, *464, 481.
 Görög bölcsészet főképe a műalak szempontjából, HEGEDÜS ISTVÁN-tól 20.
 Görög FERENCZ egyet. hallgató jutalmat nyer 300, *465.
 Groedel-jutalomról jelentés 297, *465, 489.
 „pályázat bírálói *109.
 GYENES LÁSZLÓ Te'eki-pályázathoz kiküldetike *669.
 GYULAI PÁL a Bródy-bizottságba *108.
 „bíráló *611.
 „„Deák Ferencz emlékezetéről“ *605.

Hagyományok 1902-ben 235.
 „és adományok 1902. 99.
 HALÁSZ FERENCZ a közokt. miniszteriumtól a Wodianer-bizottságba kiküldetike *108.
 HALMI PIROSKA egyet. hallgató jutalmat nyer 300, *465.
 Halottak 1902—1903. 282.
 Halotti beszéd olvasásához, SZINNYEI JÓZSEF-től 651.
 HAMPEL JÓZSEF: „A jász kürt dom-borművei“ *154.
 HARASZTI GYULA 1. taggá vál. 301, *466, *468.
 HEGEDÜS ISTVÁN: „A görög bölcsészet, főképe a műalak szempontjából“ *20.
 „bíráló *611.
 „„Egy angol humanista levele Janus Pannoniushoz“ *222, 452.

- HEGEDŰS ISLVÁN: Niauxis: „Epistolae breves“ 638, *666.
- HEGEDŰS SÁNDOR: „Az aranyvaluta terjedése“ 166, *220.
- „Wahrmann-bizottságba *109. bíráló *611.
- HEINRICH GUSZTÁV bíráló *611.
- „Kóczán-bírálbizottságba *478.
- „Jelentés az 1902-iki Kóczán-pályázatról“ 49.
- „Magyar elemek a német költészetben“ 374.
- HELLER ÁGOST volt főkönyvtárnok arcképe *156.
- HERCZEG FERENCZ bíráló *611.
- HERCZOG FERENCZ „Adatok az urethra ismeretéhez“ 472.
- HERMAN OTTÓ a rovásírás-bizottság tagja *154.
- Hibaigazítás 672.
- HOLLÁN ERNŐ síremlékének felavatása *668.
- Homlokíreg ismeretéhez adatok, ÓNODI ADOLF-tól *461.
- Honleányok cz. Karátsonyi-pályamű ügyében értesítés 568b.
- HORVÁT ÁRPÁD emlékezete, KÁROLYI ÁRPÁD-tól *610.
- HORVÁTH GÉZA előterjeszti RÁTH ISTVÁN részéről: „A mételey-féle férgek egy új neme“ *221.
- „Szerbia hemiptera-faunája“ *461.
- HÖGYES ENDRE: „A budapesti Pasteur-intézet 1902.“ *610.
- „előterjeszti MARIKOVSKY GYÖRGY részéről: Újabb adatok a labirinth-reflexek tanához“ *107.
- „emlékbeszéde FODOR JÓZSEF felett *462.
- Igazgatósági ülés febr. 22. 155, május 7, 466.
- „ülések 1902-ben 234.
- ILOSVAY LAJOS nagyjuttalmi bizottságba *157.
- Indítvány: SZILY KÁLMÁN a rovásírás tárgyában *153.
- Intézetek, melyeknek egyes akad. kiadványok küldetnek 251.
- Irodalomtörténeti bizottság működése 1902-ben 236.
- „Közlemények 1902. 4 f. 147, 1903. 1. f. 555, 2. f. 556, 3. f. 597.
- ISTVÁNFFI GYULA: „A Botrytis, Monilia és Coriothyrium spóráinak életképességéről *155.
- „Az Ithyphallus gomba és Coepophagus atka együttes föllépése a hazai szőlőkben“ *155.
- Islám-Encyklopaedia segélye *223.
- Ithyphallus gomba és Coepophagus atka együttes föllépése, ISTVÁNFFI GYULÁ-tól *155.
- JÁNOSI BÉLA bíráló *611.
- „székkfoglalója: „Az aesthetikai hatások tényezői. Egy fejezet az aesthetika legújabb történetéből“ *220.
- Janus Pannoniushoz egy angol humanista levele, HEGEDŰS ISTVÁN-tól *222, 452.
- Jászskúrt domborművei, HAMPEL JÓZSEF-től *154.
- Jegyzőkönyvek: I. oszt. decz. 1. 42, II. oszt. decz. 9. 42, III. oszt. decz. 15. 43, X. összes ülés decz. 22. 43. I. oszt. jan. 3. 106, II. oszt. jan. 12. 106, III. oszt. jan. 19. 106, I. összes ülés jan. 26. 107, I. oszt. febr. 3. 153, II. oszt. febr. 9. 154, III. oszt. febr. 16. 154, igazg. ülés febr. 22. 155. II. összes ülés febr. 23. 156, I. oszt. márcz. 2. 220, II. oszt. márcz. 9. 220, III. oszt. márcz. 16. 221, III. összes ülés márcz. 20. 221. I. oszt. márcz. 23. 222, IV. összes ülés márcz. 30. 222, II. oszt. ápr. 6. 461, III. oszt. ápr. 20. 461, V. összes ülés ápr. 27. 462, nagygyűlés máj. 6. 463, igazg. ülés máj. 7. 466, nagygy. máj. 8. 468, I. oszt. máj. 4. 469, III. oszt. máj. 18. 469, VI. összes ülés máj. 25. 470, I. oszt. jún. 8. 471, II. oszt. jún. 15. 472, III. oszt. jún. 22. 472, VII. összes ülés jún. 22. 472, VIII. összes ülés okt. 5. 603, I. oszt. okt. 5. 609, II. oszt. okt. 12. 609, III. oszt. okt. 19. 610, IX. összes ülés okt. 26. 610, I. oszt. nov. 3., II. oszt. nov. 9., III. oszt. nov. 16. 666, I. oszt. nov. 23. 667, X. összes ülés nov. 30. 667.
- Jegyzőkönyvi mellékletek 159, 225, 397, 475, 565, 613.
- JEKELFALUSSY JÓZSEF emlékezete VARGHA GYULÁ-tól *43.
- Jelentés a M. Tud. Akadémia munkaságáról 1902-ben 230.
- „a pályázatok eldöntéséről 283.
- JENDRASSIK ERNŐ: „A szervezet izomrendezésének alapelvei és az egyes izmok működése“ *470.
- JÓKAI MÓR bíráló *611.
- JÓNÁS KÁROLY gondnok második ötöd-éves korpótléka *155.
- Jutalomtélékek, újak és már hirdetettek 302, *464.
- KACSKOVICS MIHÁLY a közokt. miniszteriumtól a Wodianer-bizottságba kiküldetik *108.
- KÁLLAY BÉNI halála *603.
- „ravatalánál LÁNG LAJOS gyászbeszéde 567.

Kállay Béni özvegyének köszönő levele *604.

KANOVICS GYÖRGY balatonfüredi szerezeti házigazgató-tanító Wodianer-jutalmat nyer *223, *462, 475.

Karacsay-codexről bizottsági jelentés 193.

Karátsonyi-pályázat bírálói *611.

KÁROLYI ÁRPÁD a bécsi Alterthumsverein jub. tinnepére kiküldetik *108.

„ emlékbeszéde HORVÁT ÁRPÁD felett *610.

Kassai múzeum megnyitása *473.

KATONA LAJOS: „Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban“ 58, *106.

„ „A Virginia-codex Ferencz-legendája“ *471, 579.

„ bíráló *611.

KAUTZ GYULA a Bródy-bizottságba *108.

„ ig. t. számadások megvizsgálására fölkértek *155.

„ h. osztályelnökké választása *611.

„ h. osztályelnök köszönete *610.

Kazinczy Eugénia, özv. Kraynik Imréné halála *605.

„ Gyuláné szül. Kraynik Mária köszönete *605.

Keleti Szemle 1902. 4. f. 214, 1903. 1. f. 556, 2. f. 55. f.

Képviselések tud. és irod. tinnepélyeken 1902-ben 234.

Képviselőház üdvözlözte az 1843–44-iki büntügyi javaslatokra vonatkozó nagy mű elkészülte alkalmából *108.

KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD halála *43.

„ ravatalánál BÉKEFI REMIG bucsúbeszéde 159.

Kiadás 1902. decz. 31. 94.

„ 1903-ra előirányzott 104.

Kiadványok 1902-ben 245.

„ hivatalból küldöttek 251.

Kisfaludy Sándor múzeumkerti szobrának leleplezése *605.

KLEIN GYULA bíráló *611.

„ előterjeszti BERNÁTSKY JENŐ részéről „A Ruseus phyllocladuma anatómiai szempontból“ *155.

„ előterjeszti SCHILBERSZKY KÁROLY: „A virágrészek szám-beli ingadozásairól“ *470.

„ bemutatja TUZSON JÁNOS: „Anatómiai és mykhológiai vizsgálatok a korhadó bükkfán“ cz. értekezést *43.

„ nagyjuttalmi bizottságba *158.

KLUG NÁNDOR: „A vérnyomás és hőmérsék befolyása a szívre“ *610.

előterjeszti RÓTH-SCHULTZ V.

KÖRÖSI K. és LOBMEYER G.:

„Adatok a felszívódás élettanához“ *472.

Klug Nándor nagyjuttalmi bizottságba *157.

KOCH ANTAL: „A beocsini csement-márga kövült halai *155.

„ nagyjuttalmi bizottságba *157.

KOCSIS LÉNÁRD Sámuel-díjat nyer 289, *463.

Kőczán-jutalomra beérkezett pályaművek jegyzéke *473.

„ pályázat bírálói *473.

„ pályázatról jelentés 49.

„ „Jelentés az 1903. évi pályázatról“ RIEDL FRIGYES-től 625, *667.

KODOLÁNYI ANTAL a Forster-bizottságba kiküldetik *108.

KOLLÁNYI FERENCZ I. taggá vál. 301, *466, *469.

KONEK FRIGYES: „A kén gyors meghatározásának új módja“ *461.

KOSUTÁNY TAMÁS: Adatok a búzaliszt és a búzasiker ismeretéhez *155.

Kozma Andor a Kőczán-bizottságba *473.

„ bíráló *611.

„ Jelentés az 1902-iki Farkas-Raskó-pályázatról *223, 406.

Költségvetés 1903-ra 100.

„ 1903-ra, az összes ülés előtt *157.

„ helybenhagyása *155.

KÖNIG GYULA: Az „algebrai mennyiségek általános elmélete“ *461.

„ kiküldetik a Bolyai-tinnepre *44.

„ Wahrmann-bizottságba *157.

Könyvkiadó Bizottság működése 1902-ben 240.

Könyvtár 1902-ben 255.

„ számára ajándékok *44, *109, *158, *224, *462, *471, *474, *611, *669.

Körlevél tagajánlások dolgában *108, 112.

Körösi Csoma Sándor emléktinnepre *223.

„ rá vonatkozó munkák DUKA TIVADAR-tól *157.

KÖRÖSY JÓZSEF I. taggá vál. 301, *466, *469.

KÖRÖSY KORNÉL I. Róth-Schulz Vilmosa. Középázsiai fejedelmi elnevezések 27.

Közgazdasági Szemle okt. 35, nov. 37, decz. 147, jan. 149, febr. 215, márcz.

216, ápr. 558, máj. 559, jún. 598, júl. 599, aug. 600, szept. 656, okt. 658.

Kralovánszky-hagyomány tárgyában kötött egység *156.

Özv. Kraynik Imréné Kazinczy Eugénia halála *605.

KRENNER JÓZSEF előterjeszti MAURITZ BÉLA részéről: „Újabb adatok a prokurai pyritről“ *470.

„ előterjeszti TOBORFFY JÓZSEF részéről: „A pulacagói chalcopyritről“ *470.

- Krenner József uagyjutalmi bizottságba *157.
- KROPF KAJOS k. taggá vál. 301, *466, *469.
- KUNCZ IGNÁCZ halála *108.
- „ ravatalánál FARKAS LAJOS beszéde 1. l.
- KÚNOS IGNÁCZ bemutatja Sišmanov Iván érkekezését: „A bolgár nyelv eredetéről“ *469, 522.
- KUNZ JENŐ l. taggá vál. 301, *466, *469.
- KÜRSCHÁK JÓZSEF bemutatja STRÄCKEL PÁL: „Bolyai János térelmélete“ érkekezését *43.
- „ „Észrevételek az általános eliminatio-elméletbe“ *107.
- „ kiküldetik a Bolyai-ünnepre *44.
- LAJICS VENDEL a m. tanítók orsz. bizottságától a Wodianer-bizottságba kiküldetik *108.
- LÁNG LAJOS beszéde KÁLLAY BÉNI ravatalánál 567.
- LÁNG MIHÁLY Román-Petre község jutalmát nyeri *473, 482.
- LEGENYEI BODNÁR PÉTER jutalmat nyer 298, *465.
- LEHR ALBERT bíráló *611.
- „ „Két képző, melyről keveset tud az irodalom“ 222.
- Lejáró pályázatok 48.
- LENGYEL BÉLA előterjeszti KONEK F. részéről: „A kén gyors meghatározásának új módja“ *461.
- „ Forster-bizottságba *157.
- LÉNTHOSSEK MIHÁLY előterjeszti HERCZOG FERENCZ részéről: „Adatok az urethra ismeretéhez“ *472.
- „ előterjeszti ÁRKÖVY JÓZSEF: „Néhány eddig ismeretlen reductio jelenségről a fogakon“ *667.
- „ kiküldetése az akadémiák szövetségének közgyűlése *471.
- „ „Jelentés az akadémiák szövetségének 1903. évi gyűléséről“ *473, 613.
- „ r. taggá vál. 301, *466, *469.
- LÉVAY JÓZSEF bíráló *611.
- Lévay-pályázat bírálói *611.
- „ pályázatról jelentés 289, *463, 476.
- LINDNER ERNŐNÉ özvegyi nyugdíja *155.
- LIPTHAY SÁNDOR Wahlmann-bizottságba *157.
- „ jelentése a Wahrmann-jutalomról 287, 397, *463.
- „ Hollán Ernő síremlékének felavatásán *668.
- LOBMAYER GÉZA l. Róth-Schultz Vilmos a.
- LÓCZY LAJOS: „Fossilis emlős és puhatestű állatmaradványok leírása“ című munkájával a Marczibányi-mellékjuttalmat nyeri 283, *463.
- Lukács Krisztina-pályázat bírálói *611.
- „ pályázatról jelentés 292, *464.
- LUNKÁNYI KÁROLYNÉ birtokában levő Széchenyi-levelek vételára *156.
- MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR bíráló *611.
- „ Forster-bizottságba *157.
- Magyar Földhitelintézet kimutatásai a számadásokról 1902. decz. 31-én 92, *155.
- Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1. füz. 554, 2. füz. 555, 3—8. füz. 655.
- Magyar közgazdasági könyvtár 105.
- Magyar népdal, FRAENKEL BERTALANTól *472.
- Magyar Nyelvőr okt. 38, nov. 39, decz. 150, jan. 151, febr. 217, márcz. 560, ápr. 561, máj. 602, jún. 603, szept. 659, okt. 660.
- MANDELLO GYULA dr. lepecsételt levele elsőbség megőrzése végett *474.
- MANNINGER VILMOS dr. Vigyázó-jutalmat nyer 300, *465.
- Marczibányi-mellékjuttalom odaítéléséről jelentés 283, *463.
- „ -pályázatról jelentés 291, *464.
- MARIKOVSZKY GYÖRGY dr. dícséretben részesül 300.
- „ „Újabb adatok a labyrinth-reflexek tanához“ *107.
- Mathematikai és természettud. bizottság működése 1902. 239.
- MAURITZ BÉLA: „Újabb adatok a porokai pyritről“ *470.
- Mezbízásból megjelent munkák 1902. 247.
- MELCZER GUSZTÁV: „Az úrvölgyi aragonit“ *462.
- MELICH JÁNOS székfoglalója: „A magyar nyelv keresztény terminológiája“ *42, 113.
- Mészáros Ferencz földh. főkönyvvivő tiszteletdíja *467.
- MIHÁLYFI KÁROLY Teleki-pályázathoz kiküld *669.
- MISTELI FERENCZ halála *611.
- MOMMSEN TIVADAR halála *667.
- „ részvétlirat 669.
- Monilia spórái, ISTVÁNEFFI GYULÁ-tól *155.
- Munkálatok beküldése tárgyában a tagokhoz körlevél 503.
- Múzeumok és könyvtárak orsz. szövetségének közgyűlése *668.

MYSKOVSKY VIKTOR a kassai múzeum megnyitására *473.
 „ jelentése a bártfai Erzsébet-szobor leleplezéséről *605.

Nádasdy-pályázat bírálói *611.

NAGY FERENCZ a Wahrmann-bizottságba *109.

„ r. taggá vál. 301, *466, *469.
 Naggyűlés napirendje 1903-ra *223, 227.

Naggyűlési jelentések 539.

Nagyjuttalom bírálói *157.

„ odaiteléséről jelentés 283, *463.

NAVILLE EDUARD: „La pierre de Palerme“ cz. értekezése *157.

NÉGYESY LÁSZLÓ bíráló *611.

„ „Jelentés az 1902. évi Teleki-pályázatról“ 169, *222.

Nemzetgazdasági bizottság működése 1902. 238.

Nemzeti Múzeum köszönete *223.

„ Színház kiktöltötte a Teleki-pályázathoz *669.

Népdal és palotás zene, FRAENKEL BERTALAN-tól 528.

Népszámlálásunk kútforrásai a múlt század első felében, THIRRING GUSZTÁV-tól *461.

Niauis: Epistolae breues, HEGEDŰS ISTVÁN-tól 638.

NOETHER MIKSA k. taggá vál. 301, *466, *469.

Nyelvőr l. Magyar Nyelvőr.

Nyelvtudományi bizottság működése 1902-ben 235.

Nyelvtudományi Közlemények 1902. utolsó f. 152, 1903. 1. f. 218. 2. f. 601.

ÓNODI ADOLF: „Adatok a homloküreg ismeretéhez“ *461.

„ „Az orr melléküregeinek viszonya a látóideg csatornához“ *221.

„ kérelme az Akad. kiadásában megjelent munkája francia fordítására *109.

Orientalisták XIII. nemzetközi kongressusáról jelentés 9.

Ormódi Vilmos alapítólevele *669, 670.

ORTVAY TIVADAR az Alterthumsverein jubileumán *223.

Ostwald elve a mechanikában, RÉTHY MÓR-tól *610, *667.

Osztályok költségvetése 1903-ra 102.

„ ülésein felolvasott értekezések 1902-ben 230.

OTROK MIHÁLY: „Pyrker életrajza“ segélye 103.

Összes ülések 1902-ben 233.

Pályamunkák, szept. 30-ig beérkezett *605.

„ decz. 31-ig érkezett 44 *108.

Pályázási szabályok 312.

Pályázatok, 1902-ben eldöntött 241.

„ eldöntéséről jelentések 283.

„ szept. 30-án lejáró 504.

PÁPAY JÓZSEF kinevezése könyvtár-tisztte és fizetése *155.

Parlamentari szőlősszabadság, EDVI ILLÉS KÁROLY-tól *472.

Passivum 1902. decz. 31. 93.

Pasteur-intézet, budapesti, 1902-ben, HÖGYES ENDRÉ-től *610.

PAUER IMRE bíráló *611.

PAULER ÁKOS részére fölolvadási engedély *44.

„ „Az ismeretelméleti kategóriák problémája“ *154.

„ köszönete *605.

PAULER GYULA ig. t. az ügyészi és széphalmi számadások megvizsgálására fölkértek *155.

„ haláláról bejelentése *603.

„ ravatalánál CSÁNKI DEZSŐ gyászbeszéde 565.

Özv. Péch Józsefnek köszönet levele *44.

Pécsi őskeresztény cubiculum, CZOBOR BELÁ-tól 5.

PECZ VILMOS bemutatja dr. CSERÉP JÓZSEF: „A határidőszámítás a rómaiaknál“ *106.

Péczy-juttalomra kéziratban benyújtott regények 568b).

„ regénypályázat bírálói *611.

PEKÁR KÁROLY: „Az okkapcsolat eredetéről magyar őstörténeti adatok felhasználásával“ *220, 451.

Pénztár állása 1902-ben 281.

Pénztári számadások 1902. decz. 31-én 92, *155.

Philharmoniai Társulat jubileuma *462.

Philologiai Közlöny l. Egyetemes Philologiai Közlöny.

POLLÁK ANTAL elektrotechnikus a Wahrmann-juttalom felét nyeri 288 *463.

PRÖHLE VILMOS személyes felolvasása *223.

„ „Baskir nyelvtanulmányok“ *469.

Pulszky Ferencz, CONCHA GYÖZÖ emlékbeszéde 323.

Pyrker-monographia segélye 103.

RADOS GUSZTÁV előterjeszti CSORBA GYÖRGY részéről: „A kettős partitúokról“ *610.

„ Magyarország képviselőjének ajánlatik a math. és term. bibliographia nemzetk. tanácsába *108.

„ kinevezése *470.

- Rákóczi-ereklyekiállítás az Akadémia részvétele *156.
- RÁKOSI JENŐ bíráló *611.
- RÁTZ ISTVÁN: I. taggá vál. 301, *466, *469.
- „ „A mételeyféle férgek egy új neve“ *221.
- RÉCSEY VIKTOR dr. személyes felolvasása *157.
- „ „Gazius Antal humanista egy kiadatlan művéről“ 220.
- REINER JÁNOS: „Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai“ *106, 425.
- Remekírók Tára 105.
- RÉTHY MÓR: „Az actio elvének általánosításáról“ 155.
- „ előterjeszti FISCHAUER S. részéről: „A tetraéder köbértalma az abszolútgeometriában“ *461.
- „ „Ostwald elve a mechanikában“ *610, *667.
- „ kiküldetik a Bolyai-ünnepre *44.
- RIEDL FRIGYES a Kőczán-bírálo bizottságba *473.
- „ bíráló *611.
- „ „Jelentés az 1903. évi Kőczán-pályázatról“ 625, *667.
- Román-Petre-pályázat eldöntése *473, 482.
- RÓTH-SCHULTZ VILMOS, KÖRÖSY KORNÉL és LOBMEYER GÉZA: „Adatok a felszívódás élettanához“ *472.
- ROVÁSIRÁS tárgyában SZILY KÁLMÁN indítványa *153.
- Royal Society előterjesztése az akadémiai szövetsége tárgyában *108.
- Röck-alap kamatainak felhasználása 103.
- RUDOLF trónörökös szobrára gyűjtőív *223.
- SAJÓ SÁNDOR Teleki-jutalmat nyer *222.
- Sámuel-díjról jelentés 289, *463.
- SCHILBERSZKY KÁROLY: „A virágrészek számbeli ingadozásáról“ *470.
- SCHLAUCH LÖRINCZ ig. tag halála *155.
- SCHMIDT BOLDIZSÁR pécs-bányatelepi igazgató-tanító Wodianer-jutalmat nyer *223, *462, 475.
- SCHÖNHERR GYULA: „A római Corvin-codex és magyar bejegyzései“ *470.
- SCHULEK VILMOS székf.: „A szempár közös működését bizonyító kísérletek“ *610.
- SCHULLER ALAJOS: „Destillatio légűres [quarcedényben]“ *472.
- „ előterjeszti WITTMANN FERENCZ: A leydeni palack stb. értekezését *472.
- SCIPIADES ELEMÉR I. Farkas Géza a. Segélyezett munkák 1902-ben 247.
- Semsey-pályázatra kihirdetett pályakérdések 288, *463.
- SHIRATORI KURAKICHI: „A középázsiai fejedelmi elnevezésekről“ 27.
- SIERBÁN JÁNOS Forster-jutalmat nyer 299, *465.
- SIMON PÉTER főgymn. tanár jutalmat nyer 298, *464.
- Siskovics-könyvtár ismertetése 258.
- SIŠMANOV IVÁN: „A bolgár név eredetéről“ *469, 522.
- STÄCKEL PÁL: „Bolyai János térelmélete“ *43.
- STEIN AURÉL tanulmányútja a kínai a kínai Turkesztán sivatagjain 161.
- STEINHAUSZ LÁSZLÓ az arch. bizottság segédtagjául választatik *109.
- Sullay-Csöföts Teréz hagyománya *156.
- SZABÓ DEZSŐ egyet. hallgató jutalmat nyer 300, *465.
- SZÁDECZKY LAJOS: „Báró Apór Péter verses művei és levelei“ *43, 74.
- Számadások, 1902. évi 91, *155.
- „ megvizsgálására bizottság *155.
- „ megvizsgálásáról jelentés *467.
- SZÁNTÓ MENYHÉRT dicséretben részesül 296.
- SZÉCHENYI BÉLA gr. a zalaegerszegi Deák-ünnepen *605, *611.
- „ ig. tag számadások megvizsgálására fölkéretik *155.
- SZÉCHENYI ISTVÁN Lunkányi Jánoshoz intézett levelei *156.
- „ munkái kiadása ügyében bizottsági jelentés *473, 622.
- Széchenyi-emléktábla szövege 235.
- „ múzeum gyarapodása 1902-ben 258.
- „ számára ajándékok: *44, *109, *158, *224, *471, *474, *612, *669.
- SZÉCHY KÁROLY bíráló *611.
- „ székfoglalója: „Debreczeni Márton költői művei“ *153.
- „ „Tasso és Debreczeni“ 124.
- SZÉLL KÁLMÁN ig. tag köszönete megválasztásáért *155.
- „ üdvözlése *467.
- SZENDREI JÁNOS I. taggá vál. 301, *466, *469.
- „ székf.: „A magyar viselet történeti fejlődése“ *666.
- SZENTES KÁROLY irodatiszt második ötödéves korpótléka *155.
- SZENTKLÁRAY JENŐ a délv. m. közmívelődési egyesület alakuló ülésén *669.
- Széphalmi mauzóleum számadásaira fölmentvény *467.
- „ számadások 1902. *155.
- Széphalom község kérelme *156.
- Szerb történeti repertorium 104.
- Szerbia hemiptera-faunája, HORVÁTH GÉZA-tól *461.
- SZILÁGYI DEZSŐ mellszobrának leleplezése *223.

SZILASI MÓNCZ székf.: „Adalék a finn-ugor összehasonlító hangtanhoz“ *667.

„ emlékbeszéde HALÁSZ IGNÁCZ felett *667.

SZILY KÁLMÁN bemutatja DUKA TIVADAR: „Stein Aurél k. t. kutató útjáról a chinai-turkesztáni sivatagokban“ cz. értekezését *43.
„ indítványa a rovás-írás tárgyában *153.

„ „Jelentés a M. Tud. Akadémia 1902. évi munkásságáról“ 319.

„ Jelentés az 1902-iki Wodianer-pályázatról *223, 475.

„ „Jelentés az 1902. évi számadásokról“ 91, *155.

„ kiküldetik a Bolyai-ünnepre *44.
„ múzeumok és könyvtárak közgyűlésén *668.

SZINNYEI JÓZSEF ifj. előterjesztése a Karcsey-codexről 193, *222.

„ jelentése a Román-Petre-pályázatról *473, 482.

„ „A halotti beszéd olvasásához“ 651, *666.

„ „Két személyrag eredetéről“ *667.

Szlávy Ferencz hagyatéka *467.

Szolgák rendkívüli szolgálata *467.

Szótári Bizottság működése 1902. 240.

SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ igazg. taggá vál. 301, *467.

Sztáray Antal gr. hagyománya *156.

Tagajánlások ügyében körlevél *108, 112.

Tagok 1903. jan. 1-én 1.

„ újonnan választottak, köszönő levelei *470, *473.

Tagsági kijelölések *223, 226.

TAINE HIPOLYT emlékezete ALEXANDER BERNÁT-tól *156.

TANGL FERENCZ előterjeszti FARKAS G. és SCIPIADES E. részéről: „Vizsgálatok a terhesek vérsavójának és a magzatviznek molekulás concentratio viszonyairól“ *470.

Társadalomerkölcsi problema, FÖLDES BÉLA-tól *461.

Tasso és Debreczeni, SZÉCHY KÁROLY-tól 124.

TELEKI GÉZA gr. a történ. bizottságba segédtagul választatik *474.

Teleki Mihály ifj., naplója 104.

Teleki-család levelezésének kiadása *473.

„ pályázat bírálói *311.

„ pályázatról jelentés, NÉGYESY LÁSZLÓ-tól 169, *222.

„ pályázathoz a Nemzeti Színház kiküldöttjei *669.

THALLÓCZY LAJOS a bécsi Alterthumsverein jub. ünnepére kiküldetik *108.

THAN KÁROLY: „A kísérleti chemia elemei“ című munkájával nagyjutalmat nyer 283, *463.

„ „A szénmonosulphidról“ *221.

„ elnöklése összes ülésen *603.

„ lepecsételt levelének felbontása *221.

THIRING GUSZTÁV székf.: „Népszámlálásunk kútforrásai a múlt század első felében“ *461.

THURY JÓZSEF I. taggá vál. 301, *466, *468.

„ A „Behdset-ül-Lugat“ című csatáj szótár 139, *153.

„ székf.: „Török nyelvmelések a XIV. század végéig“ 583, *609.

„ személyes felolvasása *108.

TISZA KÁLMÁN hagyománya *474.

TOBORFFY JÓZSEF: „A pulacagói chalcopyritről“ *470.

TORMAY BÉLA Forster-bizottságba *157.

Tóth Ernő köszönő levele *462.

TÓTH LŐRINCZ halála *221.

„ ravatalánál BEÖTHY ZSOLT beszéde 225.

TÓTH-SZABÓ PÁL személyes felolvasása *109.

„ „Giskra, különös tekintettel Abaujmegyére“ *610, 629.

Török nyelvmelések, THURY JÓZSEF-től 583, *609.

Történelmi Bizottság működése 1902. 236.

TÖRÖSSY BÉLA kiküldetik a Bolyai-ünnepre *44.

TRAJTLER KÁROLY a m. tanítók orsz. bizottságától a Wodianer-bizottságba kiküldetik *108.

TUZSON JÁNOS: „Anatómiai és mykrologiai vizsgálatok a korhadó bükifán“ *43.

Ügyész 1902. évi jelentése *467.

„ számadásaira fölmentvény *467.

Ügyészi számadások 1902. *155.

Ülések: decz. 42, jan. 106, febr. 153, márcz. 220, ápr. 466, máj. 463,

jún. 471, okt. 603, nov. 666.

„ száma 1902-ben 230.

Üléssor 1903-ra 47.

„ 1904-re, *611.

Ünnepies közgyűlés programja *463.

VÁCZY JÁNOS dr.: Kazinczy Ferencz levelezése XII. köt. 309.

VADNAY KÁROLY síremléke *611.

Vagyonmérleg 1902. decz. 31. 92.

Választásokról jelentés 301, *465.

VARGHA GYULA emlékbeszédet tart JEKELFALUSSY JÓZSEF felett *43,

- VERES ENDRE Forster-Scitovszky-alap kamataiból megbízást nyer *44.
 VERONESE JÓZSEF k. taggá vál. 301, *466, *469.
 Veszteség- és nyereményszámja 1902. decz. 31-én 94.
 Vigyázó-féle hadtört. pályázatról jelentés 294, *464, 433.
 „ tudománytörténeti díjról jelentés 299, *465, 544.
 VIRÁG JÓZSEF hátramaradt családjának a Wahrman-jutalom fele 288, *463.
 Virginia-codex Ferencz-legendája, KATONA LAJOS-tól *471. 579.
 Vitéz János pontificaléja, bemutatja BOROVSKY SAMU *470.
 Vitéz-pályázat bírálói *611.
 VOINOVICH GÉZA dr. jutalmat nyer br. Eötvös J. életrajzával 294, *464,
 Wahrman-jutalomról jelentés 287, 397, *463.
 Wahrman-pályázat bírálói *109, *157.
 Washingtoni nemzetközi földrajzi congressus meghívója *605.
 WERTHEIMER EDE az Alterthumsverein jubileumán *223.
 WILAMOWITZ-MOELLENDORF ULRIK k. taggá vál. 301, *466, *468.
 WITTMANN FERENCZ: „A leydeni palaczk áramának lefolyása és ennek objectiv előállítása“ *472.
 WŁASSICS GYULA miniszter búcsúzó levele *668.
 Wodianer-bizottságba a közokt. miniszterium kiküldöttjei *108.
 „ tanítók kiküldöttjei *106.
 „ pályázatról jelentés SZILY KÁLMÁN-tól *223. 475.
 ZÁVODSZKY LEVENTE egyet. hallgató jutalmat nyer 300, *465.
 ZSÁK ADOLF a Forster-Scitovszky-alap kamataiból megbízást nyer *44.
 ZSILINSZKY MIHÁLY jelentése a kassai Rákóczy-ereklyekiállításról *605.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XIV. KÖTET.

1903. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai 1903. január 1-én.

Igazgató-tanács:

Than Károly rt.	Fraknói Vilmos rt.
Szász Károly tt.	Jókai Mór tt.
József főherczeg.	Beöthy Zsolt rt.
Gr. Károlyi Sándor.	Vaszary Kolos.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Gr. Andrássy Tivadar.
Gyulai Pál rt.	Vámbery Ármin tt.
Gr. Desseffy Aurél.	Császka György.
Kautz Gyula rt.	Gr. Teleki Géza.
Gr. Apponyi Sándor.	Pauler Gyula rt.
Semsey Andor.	Wlassics Gyula rt.
Gr. Csáky Albin.	23. Széll Kálmán.
12. B. Radvánszky Béla tt.	

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Heinrich Gusztáv rt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
Jókai Mór ig. t.	Vámbery Ármin ig. t.
3. Gr. Kuun Géza, másodelnök.	6. Szász Károly ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály:

Rendes tagok:

Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
Simonyi Zsigmond.
Ifj. Szimneyi József.
Bartal Antal.
6. Pecz Vilmos.

B) Széptudományi alosztály:

Rendes tagok:

Gyulai Pál ig. t.
Szilády Áron.
Lévay József.
Beöthy Zsolt ig. t.
5. Heinrich Gusztáv.

A M. T. Akadémia belső tagjai.

Levelező tagok.

Bánóczy József.
Lehr Albert.
Munkácsi Bernát.
Asbóth Oszkár.
Csengeri János.
Némethy Géza.
Kúnos Ignác.
Petz Gedeon.
Hegedűs István.
Négyesy László.
Zolnai Gyula.
Gyomlay Gyula.
Katona Lajos.
Melich János.
15. Szilasi Mórész.

Levelező tagok:

B. Podmaniczky Frigyes.
Gr. Zichy Ágost.
Bogisich Mihály.
Baksay Sándor.
Berczik Árpád.
Mikszáth Kálmán.
Pasteiner Gyula.
Rákosi Jenő.
Badics Ferencz.
Riedl Frigyes.
Bayer József.
Id. Szinnyei József.
Herczeg Ferencz.
Endrődi Sándor.
Kozma Andor.
Jánosi Béla.
17. Széchy Károly.

II.

**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
osztálya.**

Osztályelnök: Pauler Gyula ig. és rt.

Osztálytitkár: Pauer Imre rt.

Tiszteleti tagok:

B. Radvánszky Béla ig. t.	Gr. Zichy Jenő.
B. Nyáry Jenő.	Forster Gyula.
Kállay Béni.	Bubics Zsigmond.
4. Gr. Apponyi Albert.	8. Plósz Sándor.

A) Bölcs. és társad. alosztály. B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Tóth Lőrincz.
Kautz Gyula ig. t.
Vécsey Tamás.
Pauer Imre.
Hoffmann Pál.
Wlassics Gyula, ig. t.
Láng Lajos.
Hegedűs Sándor.
Concha Győző.
10. Földes Béla.

Rendes tagok:

Fraknói Vilmos ig. t.
Pauler Gyula ig. t.
Thaly Kálmán.
Károlyi Árpád.
Hampel József.
Pór Antal.
Fejérpataky László.
Thallóczy Lajos.
Mátyás Flórián.
Zsilinszky Mihály.
Czobor Béla.
12. Csánki Dezső.

Levelező tagok

Falk Miksa.
 Matlekovies Sándor.
 György Endre.
 Körösy József.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Medveczky Frigyes.
 Ballagi Géza.
 Réthy László.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Vargha Gyula.
 Kolosvári Sándor.
 Asbóth János.
 Farkas Lajos.
 Nagy Ferencz.
 Fayer László.
 Edvi Illés Károly.
 Nagy Ernő.
 Böhm Károly.
 Kuncz Ignác.
 Gaal Jenő.
 Gr. Andrássy Gyula.
 Balogh Jenő.
 Zsögöd-Grosschmid Béni.
 Beóthy Ákos.
 Reiner János.
 28. Thirring Gusztáv.

Levelező tagok:

Ortvay Tivadar.
 Myskovszky Viktor.
 Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Kövály László.
 Ballagi Aladár.
 Bunyitay Vincze.
 Csaplár Benedek.
 Téglás Gábor.
 Acsády Ignác.
 Szádeczky Lajos.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Márki Sándor.
 Marczali Henrik.
 Komáromy András.
 Békefi Remig.
 Karácsonyi János.
 Schönherr Gyula.
 Tagányi Károly.
 Borovszky Samu.
 Csoma József.
 Finácz Ernő.
 Wertheimer Ede.
 Nagy Géza.
 Wosinszky Mór.
 27. Angyal Dávid.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.*Osztályelnök:* Than Károly ig. és rt.*Osztálytitkár:* König Gyula rt.*Tiszteleti tagok:*

Gr. Széchenyi Béla, ig. t.	Gr. Teleki Samu.
Semsey Andor, ig. t.	Fehér Ipoly.
Konkoly-Thege Miklós.	Kruspér István.
4. B. Podmaniczky Géza.	8. Duka Tivadar.

A) Math. és phys. alosztály.**B) Természettudományi alosztály.***Rendes tagok:*

Than Károly ig. t.
 Szily Kálmán, főtitkár.

Rendes tagok:

Krenner József.
 Högyes Endre.

B. Eötvös Loránd, elnök.	Entz Géza.
König Gyula.	Thanhoffer Lajos.
Wartha Vinceze.	Horváth Géza.
Fröhlich Izidor.	Klug Nándor.
Schuller Alajos.	Koch Antal.
Lengyel Béla.	Klein Gyula.
Lipthay Sándor.	Lóczy Lajos.
Kherndl Antal.	10. Schulek Vilmos.
11. Réthy Mór.

Levelező tagok :

- Corzan-Avendano Gábor.
 B. Mednyánszky Dénes.
 Kerpely Antal.
 Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 Ilosvay Lajos.
 Zipernovszky Károly.
 Rados Gusztáv.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.
 Kövesligethy Radó.
 Kürschák József.
 Winkler Lajos.
 Lenard Fülöp.
 Farkas Gyula.
 Tötössy Béla.
 Bugarszky István.
 Hoor-Tempis Mór.
 Kalecsinszky Sándor.
 26. Schlesinger Lajos.

Levelező tagok :

- Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Batizfalvy Sámuel.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Paszlavszky József.
 Brusina Spiridion.
 Schmidt Sándor.
 Genersich Antal.
 Török Aurél.
 Bókay Árpád.
 Franzenau Ágoston.
 Ónodi Adolf.
 Mágócsy-Dietz Sándor.
 Kétly Károly.
 Lenhossék Mihály.
 Apáthy István.
 Jendrássik Ernő.
 Staub Móricz.
 Méhely Lajos.
 Pertik Ottó.
 Tormay Béla.
 Istvánffi Gyula.
 Tangl Ferencz.
 29. Schafarzik Ferencz.

Újabb fölfedezések a pécsi őskeresztény cubiculumban.

(Kivonat dr. Czobor Béla r. t. 1902. ápril 14-iki előadásából.)

Mindenekelőtt behatóan ismertette magát az emléket, melyet 122 év előtt (1780-ban) földöztek föl a Szakmáry-féle ház lebontása alkalmával. A dongaboltozattal földött földalatti kamrácska Eitelberger és Henszlmann mérése szerint, 9' 6" hosszú, 8' 6" széles és 7' 6" magas római téglából épült helyiség egy kis előtérrel, melyhez újabb folyosó vezet.

Nevezetessé falképei teszik, melyek a Róma őskeresztény katakombáiban sűrűn előforduló cubiculumokhoz mindenben hasonlóak s ez emlék az Appenineken innen egyetlen a maga nemében.

Felfedeztetése után nyomban *Koller József* pécsi kanonok tette közzé szabadkézzel színezett rézmetszetek kíséretében a „Prolegomena in Historiam Episcopatus Quinqueecclesiarum“ című munkájában.¹ A mult század derekáig nem sokat törődtek vele, mignem *Eitelberger* 1856-ban a bécsi központi bizottság „Jahrbuch“-jának I. kötetében,² majd 1858-ban a „Mittelalterliche Kunstdenkmale“-ban³ reá nem irányította a figyelmet. Hazai szaktudósaink közül *Ipolyi*⁴ és külön monografiában *Henszlmann* írták le. Ez utóbbi 1863. év október elején járt először Pécsen s tíz év múlva először a bécsi központi bizottság „Mittheilungen“⁵ folyóiratában németül, majd ugyancsak 1873-ban a M. Tudom. Akadémia kiadásában megindított „Monumenta Hung. Archaeologica — Magyarországi régészeti emlékek“ című szakkiadványban „Pécsnek régiségei“ cím alatt⁶ beható tanulmányt közölt,

¹ Posonii, 1804. 4-r. 25—26. l.

² Bericht über einen archäologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854 und 1855.“ 124—126. l.

³ 1858. I. köt. 79—80. l.

⁴ „Magyarország középkori emlékszerű építészete“. Kisebb munkái, I. köt. 17. lap; „Magyarország középkori festészete emlékeiből“. U. o. I. köt. 226. l.

⁵ „Die altehrliche Grabkammer in Fünfkirchen.“ Mittheilungen der k. k. Central-Commission. XVIII. évf. 37—83. lap.

⁶ II. köt. I. rész.

mindkét leíráshoz a bécsiektől készített színes táblákat használván föl. A német leírás révén jutott e ritka műemlék a katakombák legelső szaktekintélyének, *De Rossi*-nak is tudomására, a ki Henszlmann czikke nyomán és tábláiról vett könyomatú rajz kíséretében szintén közölte a „*Bullettino di Archeologia cristiana*“ czímű folyóiratban.¹ Azóta a keresztény archaeologia munkásai Európa-szerte tudomást vettek róla.

Már 1863-ban *Henszlmann* javaslatokat tett a cubiculum nedvesség által megrongált falképeinek megmentésére. Az illetékes pécsi körök nem járultak hozzá sem a falképeknek vászonra való átviteléhez, sem a cubiculumnak a földből való kiemeléséhez, hanem javaslatainak harmadikát hajtották részben végre, a mikor a földet eltakarítván a cubiculum tetejéről, nyári száradás után hydraulikus mésszszel lefődték, de ugyanakkor értetlenségből a cubiculum oldalfalainak a boltozás fölött kiemelkedő nyujtványait, — melyek kétségtelenné tették, hogy e ma földalatti kamrácskának a föld fölött is volt egykor emelete — lebontották.

A műemlékek országos bizottsága ismételten foglalkozott e nevezetes emlék állapotával. *Schulek Frigyes* építész már 1879-ben alternatív kápolna-tervet készített a cubiculum megvédése czéljából, 40,000 frtot meghaladó költséggel. Ez a túlnagy összeg volt az oka, hogy a kivitelből nem lett semmi. *Czobor Béla* a pécsi dóm helyreállítási munkálatainak megindítása alkalmával különös figyelmébe ajánlotta *Dulánszky Nándor* pécsi püspöknek a cubiculum sorsát s 1883-ban *Trefort Ágost* miniszter — *Szumrák Pál* jelentése és a műemlékek országos bizottságának határozata alapján — fel is kérte a pécsi püspököt, hogy báró *Schmidt Frigyes* restaurationális terveibe illesztesse be a cubiculumot is. Ez irányban azonban nem történt intézkedés; míg nem legújabb felszólalásokra, a bizottság megkereste *Hetyey Sámuel* püspököt, hogy a vasrács-ajtó helyett, melyen át a légkör változatai miatt támadt csapadékok vízesepppek alakjában lepik el a festett felületeket, készíttessen két jól zárható tölgyajtót a bejáráthoz és a meglevő szeleleket szabályozó készülékkel láttassa el. Ez a mult évben meg is történt s a bizottság határozatából — tekintve a a falképekről a bécsiektől készített színes rajzok feltűnő gyarlóságait — *Gróh István*, az iparművészeti iskola tanára megbízott, hogy *Czobor Béla* felügyelete alatt, a falképekről a mai állapotot pontosan feltüntető s közzététel alapjául szolgáló színes felvételeket készítsen. Ezen újabb felvételek a mult év őszén s ez idén elkészültek. Ez alkalommal (1901. október 20-án) történt, hogy *Czobor Béla* a Koller, Eitelberger és Henszlmann által üreseknek

¹ 1874. évf. 150—153. lap. „Fünfkirchen in Ungheria. Camera sepolcrale sotteranea dipinta.“

talált és jelzett falmezőkön a századokon át beszivárgott vízképezte stalaktit burkolat alól *eddig ismeretlen falképmaradványokat hozott napfényre*, melyekből az üreseknek jelzett három mezőben ábrázolt képeket is teljes biztonsággal megállapította. Eddigélé a bemenet körül levő virágdiszítésen kívül az oldalmezőkön a következő képek voltak az irodalomban ismeretesek: a bejáratától jobbra Jónás történetéből annak tengerbe dobását, a hal által való elnyeletését és a három nap mulva partra tett Jónásnak a lugasban pihenő alakját ábrázoló, már eléggé kopott jelenetek egy képmezőre szorítva; a szomszédos két képmezőt Koller és Henszlmann nemcsak üresnek nézte, de az előbbi egyetlen nagyobb képmezőnek hitte. A baloldali mezőkből az elsőben Koller a három királyt, Eitelberger utána vagy a három királyt, vagy a három ifjút a tüzes kemenczében, Henszlmann pedig határozottan az utóbbiakat vélte felismerni; a szomszédos mezőt üresnek találták, míg a harmadik mezőben, a Koller idejében még elég jó karban levő „Noé a bárkában“, csak némi nyomaiban konstatálható ma. A bejárat-tal szemben, a hol a földalatti helyiség kis négyszögű nyílása (spiraculum) van alkalmazva, a Krisztus-monogrammra mutató Péter és Pál apostolok alakjai elég jól kivehetők, s az egyiknek kezében az evangéliumot jelentő írástekerces is még megvan. A dongaboltozat-alakú mennyezeten ábrázolt virágoskert közepét ismét a Krisztus-monogramm foglalja el koszorúba foglalva. Ezenkívül négy nagyobb és a szögletekben négy kisebb virágcsokor van festve, a nagyobbak mellett (egymásnak átellenben) két-két páva (a halhatatlanság jelképe) és két-két galamb (az „anima simplex“, tiszta, ártatlan lélek jelképe) látható. Végül a monogramm körül négy medaillon tölti ki a teret, kettőben elmosódott alak, kettőben nő mellképével. A *Czobor*-tól felfüzdözött falképmaradványok közül különös fontossággal bír a baloldali második mezőben talált *Madonna-fej*, mely Henszlmannal szemben Kollernak és De Rossi-nak¹ ad igazat, hogy az első mezőben nem a három ifjú a tüzes kemenczében, hanem az ajándékukat tálakon hozó három király (keleti bölcsek) ábrázoltatik.

Nagyon érdekes a jobboldali harmadik mezőben talált kép nyoma is, melynek tárgyát, mielőtt 1879-ben látta volna Czobor a cubiculumot, előre megjelölte, s egyetemi előadásain meghatározta.² Ez a *bűnbeesés* jelenete, úgy ábrázolva, mint Nápolyban

¹ „Dalle vestigia superstiti si scorge, che in uno lato erano effigiati i tre magi offerenti i doni; il loro atteggiamento confrontato con le simili pitture e sculture lo iudica *chiaramente*. Laonde nel quadro di mezzo *dovette essere dipinta la Vergine col divino fanciullo*.“ *Bulletino di arch. crist.* 1874. évf. 151. l.

² A keresztény műarchaeologia encyclopaediája. I. füzet. 140—451. lap.

a „San Gennaro dei poveri“ katakombában látható: Ádám és Éva az almafa alatt állanak. Pécsen Czobornak sikerült az almafa gallyait, néhány almát és Éva meztelen alakjának torsóját megtalálnia. Végül a harmadik képnek nyomaiból, melyek oly jelentéktelenek voltak, hogy mindeddig nem tűntek fel előadónak, most a tüzetes vizsgálat eredményeül „Dániel az oroszlánok vermében“ volt konstatalható. A képmezőben középpütt ábrázolt meztelen álló alaknak csak kiterjesztett jobbkarjából és jobboldalából maradt meg éppen annyi, a mennyiből reá lehet a szakembernek Dánielre ismernie. A két oroszlánból, mely a próféta lábainál feléje fordulva ábrázoltatott, nem maradt meg semmi.¹ Hasonló képet látunk Rómában a „San Lucina“ katakombájában levő cubiculumok egyikében, a mennyezet-festmény közepén.²

Most már a következőkben adható teljes magyarázata a pécsi cubiculum festményeinek: Krisztusban van az üdvösség (szemben a bejáratnál a Krisztus-monogrammára mutató Péter és Pál apostol), a kit az evangéliumból tanulunk ismerni (az írástekerés). A bűnbeesett ember (Ádám és Éva az almafa alatt), miután megváltatott (a három király imádja a Madonna ölében levő kis Jézust), ha megkeresztelkedik (Noé a bárkában a keresztség jelképe), meghal és feltámad (Dániel és Jónás), bejut a paradicsomba (virágoskert), melynek központja Krisztus (Krisztus-monogramm), a hova csak a tiszta lelkek jutnak (galambok) és ott örökké fog élni (páva — a halhatatlanság jelképe), valamint az itt eltemetettek is (a négy medaillonban ábrázolt egyének) a paradicsomba jutottak.

A mi a cubiculum korát illeti, úgy a festés, mint a Krisztus-monogramm azt bizonyítja, hogy Nagy Constantinus császár után a IV. század közepén készült, a ki először használta ezen monogrammot labarumán Maxentius ellen. Eredetileg kettős kápolna volt: az alsó temetkezési helyül, a felső istenitiszteleet tartására szolgált. Koller emliti művében, hogy tizenhárom őskeresztény sír volt körülötte, melyek római téglákból voltak összeróva s az eltemetettek fejénél és lábánál szintén a Krisztus-monogramm volt fölfestve.

E sirkápolna tehát a *sopianaei* (Pécs neve a római uralom alatt) őskeresztény temetőben állott, mely javarészen akkor pusztult el, a mikor a mai pécsi dóm alapjait a XI. században lerakták, éppen úgy, mint Rómában a mai Szent-Péter-bazilika alapjainak lerakásakor rombolták szét a legrégibb, vaticani coemeterium

¹ 1879-ben előadó azon nézetének adott — combinatio alapján — kifejezést, hogy a katakombai analógiák szerint az *oltáriszentségre* vonatkozó ábrázolás lehetett a mezőben, mely elpusztult.

² *De Rossi*: Roma Sotterranea. I. köt. X. tábla.

nagy részét, csupán a Szent Péter és Pál apostolok sirja és közvetlen környéke maradt fenn, mely ma a főoltár alatt (confessio) esik. Pécssett e cubiculum fenmaradt, mert a dóm délkeleti tornyának falain kívül esett. Végül reámutatott arra is, hogy a pécsi cubiculum falképeit római vándor-festők készítették, a kiknek tevékenységéről szól a *sabariai* (Szombathely) őskeresztény sírkövek egyikének felirata: ¹ *Launio* és *Secundinus* vándor-festőknek *társai* állították, bizonyosságul annak, hogy Pannoniában a IV. században (a sírkövön éppen olyan Krisztus-monogramm van, mint a pécsi cubiculumban) vándor római festők dolgoztak, első sorban bizonyára a keresztények részére.

Czobor Béla előadásához illusztrálásul bemutatta *Gróh István* mesteri színes felvételeit is, melyek a terjedelmes értekezéssel együtt a műemlékek országos bizottsága által legközelebb megindítandó „Közlemények“-be vannak szánva. E fölfedezés mindeütt, a hol kivált *De Rossi* cikke alapján, ismerik a nevezetes magyarországi műemléket — kétségtelenül — nagy feltűnést fog kelteni a szakférfiak körében, kiknek alkalmuk lesz e tárgyhoz a keresztény archaeologusoknak 1904-ben Carthagóban tartandó III-ik nemzetközi congressusán hozzászólniok.

Jelentés az orientálisták XIII. nemzetközi congressusáról.

(Felolvasta *Goldziher Ignác* r. t. az 1902. október 27-én tartott ülésen).

Az orientalistáknak f. é. szeptember 4—10-ig Hamburgban tartott nemzetközi congressusa sajátos állást foglalt el ez internationalis gyülekezések sorában. Tizenkét elődje a tudományos munka műhelyei körül gyülekezett, egyetemi városokban, a hol tanszékeken és mellettük működő tudományos intézetekben az orientalis tudományok nagyhatású képviselői dolgoznak. A XIII. congressus székhelyének se egyeteme, se akadémiája, se tudományos keleti intézete. E tudományok terén van némi multja, a mennyiben a város szülöttjei közül, a mint az a congressus elnökének, *Behrmann seniornak* egy alkalmi munkájában² részletesen ki van mutatva, több neves orientalista került ki. Ide való többek között a három *Edzard*, apa, fiú és

¹ V. ö. *Mommsen*: *Corpus Inscript. Latin.* 1873. III. köt. I. rész. 4222. szám. *Czobor B.* A keresztény műarchaeologia encyclopaediája. I. füzet. 152—153. l.

² *Hamburgs Orientalisten* (Hamburg, 1902).

unoka, kik közül az első a XVII. században a keleti tudományok körül nagy hatást tett környezetére; e város szülöttje *Barth* Henrik, az úttörő Afrika utazó. S Hamburgban jelent meg 1694-ben az első nyilvánosságra került korán-kiadás *Hinckelmann*tól; az első nyilvánosságra került kiadása a koránnak, mert az 1530-iki velencei kiadást annak idején nem engedték közkézre kerülni.

S a tudományos légkört, mely a hamburgi congressust megelőző gyülekezési helyeket környezi, Hamburg azon gyakorlati érdeklődéssel is pótolja, melyvel nagyszabású világkereskedelmének tágas szempontjai a keleti világhoz kapcsolják. Ez érdeklődés színvonalán állott azon ünneplés, melyben Hamburg tanácsa és polgársága az egybegyűlt körülbelül 700 congressistát részesítette és kifejezésre jutott azon lelkes beszédekben, melyekkel a gazdag hansa-város feje, *Mönckeberg* főpolgármester, a congressus díszelnöke, a tudósokat több alkalommal üdvözölte.

De azért alapos gondoskodás történt arról is, hogy a híres kereskedővárosba gyülekező congressus szervezése tudományos szempontból is megfeleljen. A hamburgi szervezők mellett, kik a congressusnak, hogy úgy mondjam, társadalmi oldalát képviselték és intézték, a *Deutsche morgenländische Gesellschaft* igazgató választmánya vette kezébe a tudományos feladatot, méltóan pótolva e részben a helyszínén hiányzó egyetemi vagy akadémiai központot. A hamburgi congressus mindkét irányban a legsikerültebbek közé tartozott, a melyeken eddig személyesen résztvehettem — ez volt a nyolczadik — és méltán sorakozhatott legeredményesebb elődei mellé. Gazdag volt tudományos munkában; a szaktársak barátságos érintkezése és termékeny eszmecseréje dolgában a tagok legnagyobb részére felejtethetetlenül kedves és továbbbraható emlék.

Mondtam már, hogy vagy hétszázan gyülekeztünk a világ minden széléről. Európát és Amerikát nem tekintve, voltak jó számmal egyiptomiak, indusok, chinaiak, japánok, még pedig nemcsak afféle „curiositás“ számba menő bámuló vendégek, hanem igazi munkás tudósok, kik közül többen az őket illető sectiók elé szakszerű közleményeket terjesztettek európai nyelveken.

Hazánkból is megjelentünk nyolczan. A m. kir. kormány *dr. Kracsmárik János* orsz. képviselő úrral képviseltette magát; ki is a megnyitó ülésen kormányunk és tudományos intézeteink nevében üdvözölte a congressust. Akadémiánkat (f. é. április hó 28-án hozott határozat értelmében), valamint a budapesti tudomány-egyetemet én voltam szerencsés képviselni; Vámbéry Ármin t. t. akadályozva volt a személyes megjelenésben. A budapesti tudomány-egyetemtől még *Kégl Sándornak* is volt megbi-

zása; a kolozsvári egyetemet *Bálint Gábor* képviselte, a néprajzi társaságot *Herrmann Antal*; a m. nemzeti múzeum *Mahler Edét*, a keleti kereskedelmi akadémia *Kunos Ignác*-ot küldte ki. Ott volt Budapestről még *Krausz Sámuel* tanítóképző-intézeti tanár is.

A megjelentek közt volt jeles hazánkfia, *Stein Aurél*, akadémiaink kültagja is, kinek itt alkalmá nyílt nagy szakközönség előtt ismertetni híres kutató-utazásának eredményeit, melyekre az előadások során lesz még alkalmam külön rátérni.

* * *

A congressus tudományos munkáját nyolcz szakosztályra osztva végezte; ugyanis I. szakosztály: *Általános indogermán nyelvtudomány*; II. két alosztályra osztva: A) *India*, B) *Irán*; III. *Hátsó-India*; IV. *Közép- és Keletázsia*; V. *Általános sémi philologia*; VI. *Iszlám*; VII. két alosztályban A) *Egyiptomi nyelvek*, B) *Afrikai nyelvek*; VIII. *A Kelet és Nyugat kölcsönös hatása*. Eredetileg még egy kilenczedik szakosztályt is terveztek a *gyarmati kérdések* szempontjából; de elálltak tőle, minthogy egy külön gyarmatügyi congressus e hó elején kizárólag e korszerű kérdések tárgyalására gyülekezett Berlinben.

E sectiók a congressusnak pár napja alatt 50 ülést tartottak és összesen 185 előadást hallgattak meg, melyek nagy részéhez eszmecsere is fűződött; nem csekély jele a tagok éber munkakedvének.

Bajosan adhatnék részletesen számot az előadásoknak csak legfontosabbjairól is. Az ember figyelmét első sorban azon sectio tartotta lefoglalva, a melyben maga is működik, a magam esetében a hatodik és részben az ötödik, és az ülések egyidejűsége miatt csak ritkán lehetett alkalmá a congressus más megyéibe is ellátogatni.

Egyes kimagasló mozzanatairól azonban mégis szólhatok ez előadásoknak. *Ermann* berlini aegyptologus számot adott az egyiptomi philologia legújabb nagy vállalatának haladásáról és állásáról, nevezetesen azon szótári thesaurusáénak, melyet a világ legjelesebb szakemberei az egyiptomi emlékszővegek alapján az ó-egyiptomi nyelvkincsről megalkotnak; kétségtelenül a tudomány egy nagy mozzanata, mely az egyiptomi philologia biztos eredményeit lezáró módon fogja közkézre adni. Hasonlóképen *Bartholomae* giesseni tanár, ki az ó-iráni nyelvkincs szótári könyvelését vállalta el, e nagy munkának, mely hivatva van a zend és pehlevi philologia terén korszakot alkotni, haladásáról tett az első 14 ív bemutatása mellett örvendetes jelentést, míg *Horn* strassburgi tanár egy új-perzsa szótár tervezetéről szólt.

A sémi szakosztály körében a különféle ékiratos kutatásokon, melyeket különösen *Oppert* és *Haupt* terjesztettek elő és az írás eredetére vonatkozó előadáson kívül, melyet az ifjú erővel küzdő *Halévy*-től hallgathattunk, különös érdeklődést keltett *Sellin* bécsi theologusnak előadása azon ásatások meglepő eredményéről, melyeket a bécsi akadémia segítségével a régi kanaáni királyváros, *Ta'anák* romjai körül végezhetett. A hajdan jelentékeny város emlékét mai napig csak halványan tartotta fenn a *Ta'anuk*nak nevezett kis helység neve, az Ezdrelon rónának déli részén. *Sellin* a kis helységet környező két halmot ásta fel és mindenféle cseréptöredéken kívül, melyeknek nagy fontosságot tulajdonít a mellettök rétegenként talált tárgyak korszakának meghatározására nézve, egymás fölötti rétegekben gyermekesontvázakat rejtő sírokat, ó-kanaáni oltárokat és egyéb kultustárgyakat, meg egy bilinguis egyiptom-assyriai feliratot talált. A felfedezett tárgyak, melyeknek az ülés alkalmával fényképeit is láthattuk, Kanaán történetének különféle korszakait képviselik; nagyrészt az annak idején nagy feltűnést keltő Tell el-Amárna-i leletek korszakát megelőző időből valók és körülbelül harmadfélezerre nyulnak vissza Kr. e. Ennélfogva meglepő módon tanulságos tanái Kanaán egy oly korszakának, mely a bibliai történetek idejét sok évszázaddal megelőzi. *Sellin* esetében is az ásó munkájával egészülnek ki az írott történet hézagai.

Van azonban még egy másik, véleményem szerint nem éppen mindig beváló módja az ókori viszonyok rekonstruálásának: ez abból áll, hogy a jelenkorig primitív életviszonyok közt megmaradt népek állapotairól következtetünk minden műveltség őskorára. Ezt a módszert a sémi őskultusra nézve *Curtiss* amerikai tudós követte egy előadásában. Arábiai utazása alkalmával ügyet vetett azon helyi körülményekre és azon módokra, melyek között a mai beduinok localis szentjeiknek és védő szellemeiknek szokták véres áldozataikat bemutatni. E körülményekből aztán következtetéseket von a régi sémi kultuscselekmények formái részleteire. Ha e következtetések nagyrészt nem is állnak helyt, *Curtiss* mindenesetre nagy érdemet szerzett már azzal is, hogy az arab beduinok vallásos szokásainak eddig elhanyagolt részleteit egy fontos kulturtörténeti szempont alatt egységesen megfigyelte és tárgyi pontossággal megállapította.

Számos a biblia eredeti szövegével foglalkozó előadás mellett philologiai szempontból nagyon fontos volt *Nestle* maulbronni tanár ismertetése a Septuaginta görög bibliafordításnak mostan Cambridge-ben folyamatban levő végleges kiadásáról. A tudományos világ évtizedek óta vajúdik a Septuaginta-szö-

veg megoldatlan problémáján, melynek nehézségeit a hagyomány kuszáltsága fokozza. Valamint már a XVIII. század végén az oxfordi kiadók, úgy az újabb cambridgei kiadás vezetői is, a Septuagintának a Codex Vaticanusban megőrzött régi szövegét veszik kiadásuk alapjául. Nestle bőven ismertette azon módot, melylyel az eltérő hagyományt tekintetbe veszik, hogy ezen fontos szövegnek alakját a legbiztosabb módon állítsák elő a hagyomány történetének szemléltetése mellett. A közönség köréből a bemutatott próbanyomáshoz fűződő megjegyzések azon nagy érdeklődésről tanuskodtak, melyekkel ez idő szerint a Septuaginta-tanulmányok találkozhatnak.

Egy másik előadás, melyet *Deissmann* heidelbergi tanár a byzanci sectióban adott elő, a Septuaginta fontosságát a pusztá szövegkritikainál még magasabb szempontból is kidomborította. Szólt a Septuagintáról mint világhistoriai tényezőről a monotheismus hellenizálása folyamatában. *Deissmann* néhány évvel ezelőtt feltűnést keltett két kötetével, melyekben kimutatta, hogy a Septuaginta nyelvezete mennyiben felel meg az ugyanazon korból fennmaradt és csak legújabban felfedezett egyiptomi görög papyrusokon olvasható *zotvǵ*-nak. Most e philologiai eredmények összegezése mellett annak kimutatására terjeszkedett ki, mennyiben volt épp e görög bibliafordítás tényezője és hordozója azon nagy átmódosulásnak, mely a hellen szellemvilágot a monotheisticus eszmék behatása által érte.

Az utolsó három orientalista congressus tapasztalatai mindinkább bebizonyították ezen legifjabb sectiónak, mely eleinte a *byzanci tanulmányok* czimén alakult vala, s most „a kelet és nyugat kölcsönhatása“ tárgyalásának szenteli működését, életrealitását és hasznát. Korunk legnagyobb byzantinistájának, *Krumbacher* müncheni tanárnak hatása mellett mindnagjobb buzgóságot fejt ki. Ez alkalommal elnöki székén láttuk *Cumont*-ot, ki a Mithraskultus emlékeit tárgyaló hatalmas művével hazánk régiségeivel is közel kapcsolatba került. A sectió tagjai ugyan nem nagyon számos, de fölötte érdekes előadásokat hallgathattak, melyek közül kiemelést érdemelnek *Hovorka* boszniai orvostudós tanulmánya a Balkan-népek népszerű gyógyászatáról kapcsolatban a keleti befolyásokkal, mely előadás igen érdekes eszmecserére adott alkalmat a medicina popularisnak az irodalomban fennmaradt nyomai gyűjtéséről; *Arakélian* tifliszi tudós tanulmánya az örmények nyugati kapcsolatairól a középkorban; *Lehmann* előadása az örmények ókori vándorlásairól, kapcsolatban a thrákokkal és irániakkal; ugyanazon tudós az ő közreműködése mellett eszközölt legújabb ásatások nyomán azon tanulságokról szólt, melyek a felfedezett ékirati szövegekből az örmény nemzet történetének legősiebb korszakára nézve vonhatók le.

A VI. (iszlám) sectionnak is volt néhány általánosabb érdekű mozzanata. *Lebedeff* orosz grófnő, kit a congressusok szorgalmas résztvevőjeként tisztelhetünk, egy római előadása folytatásaként a keleti női kérdésnek újabb fejleményeiről beszélt és az e kérdés körül keletkezett újabb egyiptomi irodalom gyakorlati hatását ismertette. *Montet* genfi tanár marokkói utazásának eredményeit mutatta be, különös tekintettel az Észak-Afrikában elterjedt nagy vallásos rendekre, melyeknek lehetőleg részletes ismertetésére még *Doutté* és *Mouliéras* újabb munkái után is elég tér maradt. Phonograph is működött e sectió gyűléstermében. Ugyanis *Hess* fribourgi tanár, ki jó sok ideig a helyszínen tanulmányozta Középarabiának eddig csak *Doughty* közlései nyomán ismert Kahtán törzsének ethnographiáját, e néptörzs nyelvjárását, énekeit, phonograph segítségével rögzítette meg — első példa a sivatagban. Philologiai okmánytárát, a phonograph-hengereket magával hozta Hamburgba és az érdeklődők előtt ily módon a leghitelesebb élő hangzással szólaltatta meg a sátoros énekeseket és mesemondókat, kikről fontos philologiai adatokban bővelkedő nagy gyűjteményét elleste.

Csak kevés részvételnek örvendett az *afrikai* sectio, melynek elnöke *René Basset*, az algiri főiskola igazgatója, egy terjedelmes jelentést hozott magával a *berber és haussa tanulmányokról* 1897 óta, midőn a párisi congressus számára egy hasonló jelentést dolgozott ki.

A *középázsiai* előadások közül minket leginkább érdekelhet *Donner* helsingforsi kultagunk tanulmánya az *ó-török és újgur feliratokról* Turkesztánban. Az *indusok* leginkább buddhista legendákkal és buddhista irodalmi tárgyakkal foglalkoztak. Szó volt a *Mahábhharáta* összes kézirati készletének újabb átvizsgálásáról és e régi indus könyv új kiadásának megindításáról; ez ügyet különösen *Schröder* bécsi tanár tartja szemmel. *Pullé* bolognai szanszkritista nagy előszeretettel foglalkozik India kartoographiájának történetével. A középkorba nyúlnak vissza adatai, melyeket annak kimutatására gyűjt, hogy a századok haladásával az Indiáról való helyes föld- és néprajzi ismeretek miképen tökéletesedtek hajósok, kereskedők és tudósok értesítései által. Tétélei megvilágítására Indiának a különféle korszakokból való mappáit mutatta be.

E sectio leginkább kimagasló tárgya azonban hazánkfia, *Stein Aurélnak* az állami laboratoriumban nagy közönség előtt tartott előadása volt, melyben 1900/01 folyamán keleti Turkesztánban folytatott kutató utazásáról, ásatásainak eredményeiről tett jelentést.

Stein utazásának gondolata kapcsolatban áll azon nagyfotosságú felfedezésekkel, melyeket a legutóbbi évtizedben keleti

Turkesztán régiségeinek felkutatása szolgáltatót és melyek teljesen megmásították India régiségeinek képét, mióta 1889-ben Bower Mingni-ben Kasgar közelében az V. századból való, nyírfalevelekre írott indus szövegeket felfedezte. Mindnyájan emlékezünk még azon feltűnésre, melyet később 1892-ben a szerencsétlenül járt *Dutreuil de Rhins*-től felfedezett ind iratok keltettek, melyek a későbbi dévanagári írást megelőző kharosti írással vannak írva. Ez utóbbit a IV. századtól Kr. e. a III. századig Kr. u. keleti Afganisztánban és északi Pendsábben használtak, elszigetelt tanúi egy régi kulturának, melynek nyomait teljesen elpusztultaknak kellett hinnünk, míg *Sven Hedinnek* bámulatos felfedezései némi sejtelmet nem nyújtottak kulturtörténeti ismereteink addigi hézagairól. Sven Hedinnek felfedezéseit most földrajzi, archaeologiai és philologiai irányban Stein egészíti ki, megvilágítja és biztos alapra helyezi. Tudós hazánkfianak az a szerencsés gondolata volt, hogy mivel utazásának területétől a buddhavallás hajdani színhelyeit választotta, egy régi zarándoknak lépjen nyomába. kinek útleírása mai napig fennmaradt. E zarándok Hiuen-Tsang khinai buddhista, ki a IV. század óta már más khinai Buddhahívőktől megelőzve, a VII. század közepén hazájából Középázsian át Indiába utazott. Életét vallása tanulmányának szentelve, utazását arra szánta, hogy a buddhista vallás hagyományaiban emlékezetes helyeket meglátogassa, vallása alapkönyveit és kommentárjait tanulmányozza és az orthodox buddhismust hitetlenek és eretnekek ellen megvédje. Miután a Buddhavallás elterjedésének nagy területét 16 éven át tanulva beutazta. hazatérte után, számos szerzetes segítségével 740 munkát, összesen 1335 kötetben fordított khinai nyelvre. Útinaplói szerencsére fennmaradtak. Stanislas Julien francia nyelvre fordította le az utazási irodalom e nevezetes termékét (1853—1858).¹

Stein utazásának egy része a Hiuen-Tsang utazásának irányába esett; ügyesen az ő nyomán haladván, a régi buddhismus fészkeiben e kultusz maradványait kutatta. S kutatásait nagy, mondhatni mesés siker koronázta. Mindenfelé sikerült khinai elődjének földrajzi adatait a helyszínen azonosítani. Srinagarból kiindulva Tragbal és Burzil Himalaja-szorosokon át Gilgitbe, innen a Hunza és Nagir területeken át Taskurganba és Kasgarba utazik, öt hónapi vándorlás után Khotanba ér, utazása egyik fő csomópontjára. Innen Kerijába és a Khotan körül levő oázisba, Dsá'far-Szádikba és Dandan-Uilik-ba, Sven Hedin csodás Taklanmakanja felé. Mindenütt ásatásokat végez, melyeket nevezetes eredmény jutalmaz. Rég elborított stupákra és

¹ Jó ismertetést nyújt Hiuen-Tsangról Müller Miksa, *Essays I.* kötet 10. fejezetében.

kolostorokra talál, melyekben bizonyára Hiuen-Tsang még ájtatosan időzött; Buddha-szobrokra és egyéb eszközökre, melyek e vidék régi kulturájára, de különösen a buddhismus történetére fényt derítenek. Dandan-Uilik-ban, a buddhismus e régi kultushelyén kiásott szobrok közül az egyik patkányfejet hord. S tényleg Hiuen-Tsang Khotan körül szent patkányok kultusáról szól. Csak ez egy telepen 14 régi templomot és lakóházat fedez fel, azonkívül tömegtelen régi kéziratot szanszkrit és egyéb még közelebből meghatározandó nyelveken. Csak az egy Kerija romjai közt 100-on felül talált a régi kharosti írással fedett fatáblát.

E nagyfontosságú felfedezéseket ismertette *Stein* congressusi előadásában. Utazása főbb pontjainak jól sikerült tájképeit, úgymint a felfedezett tárgyakat, melyeket 12 nagy ládában hozott Londonba, fénykép-másolatokban állította ki és vetített képekben jelenítette meg a hallgatóságnak. *Stein* utazásának eredményei, nevezetesen az írott emlékek, melyeket magával hozott, soká fogják a szakembereket kutatási anyaggal ellátni. E kutatások kétségkívül világosságot fognak deríteni nemcsak a buddhismus régiségeire, hanem továbbra a történelem egy fontos, eddig még kevésbé ismert fejezetére: „a távol Kelet és a távol Nyugat érintkezései. Mert különösen Khotan körül találkozik és hat egymásra a görög művészet, az indus vallás és kínai kereskedelem.“¹

* * *

E kapcsolatban szólhatok azon előadásokról is, melyeket a congressus többi magyar tagjai sectióikban tartottak.

Herrmann Antal az I-ső azaz általános nyelvészeti sectióban József főherczeg cigány grammatikája német kiadását mutatta be. E bemutatást a cigány nyelvtanulmányok fontosságának fejtegetésével kísérte és azon indítványt terjesztette elő: mondja ki a congressus, hogy az évekkel ezelőtt alakult *Gipsy Lore Society* újjáéledését kívánatosnak tartja és hogy József főherczeg felkéressék, hogy e mozgalomnak élére álljon. Ez indítványt a congressus teljes ülése is magáévá tette.

A IV. vagyis közép- és keletázsiai sectióban *Kúnos Ignác* a török nyelvek *rhythmusáról és hangsúlyáról* értekezett. E dolgozatában számot ad a török nyelvek *rhythmusának* megállapítására vezető tanulmányairól. A *rhythmus* kérdésével kapcsolatosan foglalkozott a török nyelvek hangsúlyával és megállapítani törekedett azon szabályokat, melyekbe a hangsúlyozás eddig kikutatlan kérdései foglalhatók voltak. Kimutatja, hogy az uraltaji nyelvekben a *rhythmus* és a hangsúly kérdése erős összefüggésben vannak és hogy egyik úgyszólván magyarázza a másikat.

¹ Lásd Winternitz cikkét a *Globus* 1902. májusi számaiban.

Ugyancsak e sectióban *Bálint Gábor* már a római congressuson jelzett *Adighe-kabard* és *hún* kérdést tárgyaló néprajzi, történeti és nyelvészeti tanulmányainak, úgymint „A Honfoglalás Revisiója“ cz. Kolozsvárt megjelent művének végeredményét ismertette. Szerinte az európai történet húnjai, a kínai annalesek hiongnu-jainak északi törzsei, a bulgárok, kazárok, besenyők és kúnok se mongolok, se töröktatórok nem voltak, a mint idáig a honi és külföldi írók, az egyedül competens arab, perzsa és héber történeti adatok mellőzésével gondolták, hanem olyan synthetikus nyelvű turáni népfaj, mint a minő a mai északi kaukázusi adighe-kabard nemzet, a melyet említett művében az illetékes byzanci és keleti történeti adatok, meg a magyar nyelv kazár elemeinek alapján az igazi hún nemesség egyenes maradványának mutatott ki. A hún dynasztia nyelvének az ujjurral való azonosítása ellenében felolvasó arra utalt, hogy az ujjur nyelv török-tatár voltából semmi sem következik; mert több valószínű hún törzs a nehéz hún nyelvet a könnyű töröktattárral cserélte fel úgy Ázsiában, mint Kaukázusban; s aztán az ujjurok lehettek hún alattvalók is, — hiszen az adighe-kabardoknak a legutóbbi időkig egy tuczat különböző nemzetiség szolgált viselve a cserkesz nemzeti nevet.

A VII. szakosztályban *Mahler Ede* a „Magyarországon őrzött egyiptomi régiségek“-ről érkezett, melyeket azóta a *Budapesti Szemle* legutolsó füzetében (1902. október, 130—139. lap) is ismertetett. Ez emlékek közt több sírkő van a VI. dynastia korától kezdve a Ptolemaeusok korszakáig (vagyis Kr. e. 2500—300.). Legszebb és legfontosabb közöttük mindenesetre az a sírkő, melyet III. Thutmosis király (uralk. 1503—1449. Kr. e.) állíttatott Noferhaut nevű szárnységédjének. Említésre méltók a nemzeti múzeum érem- és régiségosztályában levő sarkophagok és múmiák a Kr. e. 1500—900. évekre terjedő időszakból. Az egyiptomi szobrászat legrégibb emlékeinek egyike Beöthy Zsolt gyűjteményében van: egy kemény dioritból faragott ülő szobor a IV—V. dynastia korából (tehát kb. 2800-ból Kr. e.)

E régiségek legnagyobb részének a fényképeit és rajzait is bemutathatta az előadó. *Naville* tanár igen kíváncsnak mondta, hogy a Budapesten különböző helyeken őrizett egyiptomi emlékek egylivé kerüljenek és hogy a magyar gyűjteményekben található ily régiségek mihamarább megfelelő kiadványok révén a tudományos kutatásnak hozzáférhetőkké váljanak.

E jelentés előadója a VI. sectio egyik ülésén bemutatta már most sajtó alatt is levő tanulmányát az *arab gyászoló költészet irodalmáról*. A régi pogányság idejében a luctus religio legjellemzetesebb mozzanata azok a rövid, még meg nem kötött rhythmusban mozgó rimes jalkiáltó szólások voltak, melyek-

kel a törzs asszonyai a halottat elsiratták. A pogány szokásokkal kapcsolatos e luctus-szólásokból a régibb irodalomból sikerült egy csomót összeszednem; ezek alapján e maradványok formai és tartalmi jellemvonásait kimutatván, tanulmányoztam, hogy e primitív közvetlen költészetből mily fokokon át fejlődött ki a VII. századtól kezdve a gyászoló *műköltészet*; e fejlődött költészetben mily állandó elemei mutatkoznak még ama primitív gyászeneknek és ezeknek mily kapcsolatai vannak a pogányság szokásaival és nézeteivel. Végül a gyászoló költészet gyűjtésének körülményeit tanulmányoztam, úgymint egyes, most már elveszett régi gyűjtemények nyomait a későbbi irodalomban.

* *

A sectiók ülésein és a csoportos üléseken kívül voltak még előadó teljes ülések is, melyeken arra vállalkozó tudósok nagyobb közönség előtt a sectiók részletező értekezéseit általánosabb érdekű nagyszabású előadásokkal egészítették ki. Ezek közül külön kiemelésre két előadás érdemes, melyek, ha nyomtatásban megjelennek a jelen volt hallgatóságénál bizonyára nagyobb olvasó közönség figyelmét fogják lekötöni. Ugyanis *Angelo de Gubernatis* „*Sakuntala és Griselda*“ czimen nagy vonásokban ismertette az indus mondának a Rigvédára visszanyúló gyökereit és hatását az európai folklóre-ra. Midőn számos keleti és európai változatait sorolja fel a Sakuntala alapgondolatának: hogy t. i. dicsőítse a méltatlan bánásmód mellett is valószínű hitvesi hűséget, egyúttal apró részletekben is kimutatja azon egybevágó vonásokat, melyek e gondolat elbeszélő kifejtésében mindkét oldalon előfordulnak.

Nagyjelentőségűnek mondható *Merx Albert* heidelbergi tanárnak ily alkalommal előadott tanulmánya e czimen: „*Az Ó-Testamentom befolyása a világtörténelem gondolatának keletkezésére és kialakulására*“. Azt kutatta, hogy a történetek előadása mily eszmei fejlődésen ment keresztül, míg a puszta nemzeti szempontok helyébe nagy ethikai vezérlő eszmék lépnek, melyekből a nagy emberiség egymásra ható, közös története domborodik ki. Herodotos még a görög nationalismus korlátai közt mozog; az idegeneket csakis annyiban veszi tekintetbe, a mennyiben a hellénekkel kapcsolatban állanak. Csak Karthágó bukása után, midőn a hellenismus bomlófélben van, bontakozik ki Polybiossal a gondolat, hogy a történelem nem egymásra következő események hűséges előadásából áll, hanem hogy a történetíró feladatát az uralkodó eszmék és az okozati összefüggések megfigyelésével teljesíti. Száz évvel ő utána Diodoros már magasabb értelemben érvényesíti a világtörténelem eszméjét. A

Stoa és Epikurus philosophiájának hatása alatt áll. A nagy égitestek mozgásával hozza párhuzamba az emberiség eseményeit. Majd a biblia eszméivel társul a világtörténelem gondolata. Merx bőven ismerteti a hebreismus és hellenismus kölcsönös hatásának befolyását a világtörténelmi conceptiók elmélyítésére. De csak a chronologia megteremtése, a synchronismusok technikájának kifejlése teszi lehetővé a világtörténelem teljesen egységes szemléltetét. Ennek kifejlődését Eusebiosig kísértte figyelemmel az előadó.

A congressus alkalmából néhány, a keleti tudományokkal kapcsolatos testület is felhasználta az érdekeltek jelenlétét arra, hogy Hamburgban tartsák üléseiket. Első sorban említendő a keleti tanulmányok legtekintélyesebb egyesülete, a *Deutsche morgenländische Gesellschaft*, mely évi üléseit egyébként a „Deutsche Philologen und Schulmänner“ vándorüléseinek kapcsán szokta megtartani; ez alkalommal a hamburgi Joanneumba gyűjté évi közgyűlésére a congressuson jelenlevő tagjait. E közgyűlésen az administratív jelentések elintézése után, hasznos vita fejlődött az indiai nyomtatványok szemmeltartásáról az európai tudományosság érdekében; e jelentés előadójának módjában volt ez ügy teljes elhanyagolásáról és a jelen állapotok hátrányairól saját tapasztalatai alapján körülményesen szólni és további eszmeeserére alkalmat nyújtani.

Az *Association des Académies* párisi közgyűlésén megválasztott *Encyklopédia-bizottság* jelenlevő 5 tagja is ülést tartott, melyben a végrehajtó bizottság (De Goeje, Karabacek, Goldziher) részéről előterjesztett Szabályzatot végleg megállapították. E szabályzatot a bizottság elnöksége nemsokára külön értesítéssel hozza Akadémiáknak is, mint a tizenegy résztvevő testület egyikének, tudomására, még pedig egy konkrét kérdés kapcsán, mely Akadémiáknak annak idején behatóbb megfontolásra nyújt alkalmat.

Ülést tartott Radloff elnöklete alatt a *Kelet- és Középázsia felkutatására alakult egyesület* választmánya is, mely a pétervári tudósoktól előterjesztett javaslatról tanácskozott. Az eddigi eljárást módosító terjedelmes szabályzatot fogadtak el e bizottság működésére nézve, melyet a különféle országok tudósai közül választott képviselők egészítenek ki. Magyarországi képviselőinek Vámbéry-t és Herrmann Antalt választotta a bizottság.

* * *

A congressus záróülése rendszerint a sectiók közérdekű előterjesztéseinek elfogadásán kívül a következő sectió székhelyének megállapításával foglalkozik.

A delegatusok előkészítő ülésén René Basset az algíri kormányzóság egy igen kecsesgató felszólítását mutatta volt be,

mely a XIV. congressust Algírba hívja meg, az orientalisták és archaeologusok tudományos igényei szempontjából fölötté érdekessé helyre, melynek congressusok dolgában már némi múltja is van. A meghívót az az ígéret kísérte, hogy a kormányzóságnak gondja lesz mindenféle könnyítések kieszközlésére. A záró közülés az algíri kormányzóság e meghívását elfogadta és *Algírt* tűzte ki az 1905 tavaszán tartandó XIV. orientalista-congressus gyűléshelyéül.

A görög bölcsészet főkép a műalak szempontjából.

Kivonat Hegedűs István l. t. 1902. nov. 3-án felolvasott értekezéséből.

A görög bölcsészet történelmi fejlődésében jellemző vonásnak tünteti föl az előadó azt a szoros kapcsolatot, mely a bölcsészet és retorika közt, kivált első megindulásakor, felismerhető.

Voltakép a görög gondolkodás irodalmi formája a bölcsészeti irodalom. Tehát külön műformát fejt ki magából, mely legjobban megfelel lényegének. Erre nagy befolyást gyakorol a szónoklat. Az attikai korszak bámulatos virágzása fejleszti mind a kettőt. Míg a bölcsészet metaphysikai kérdésekkel foglalkozik, nem jöhetett létre az a különleges műfaj, mely a *platonikus dialogus*-ban ölt tökéletes formát. Miért? Mert azok a bölcsészek, kik a szó és gondolat viszonyát először látták meg, kik a *szót* a gondolat formájává először tevék: a sophisták, Gorgias és társai fedezték föl az emberi nyelvben, a gondolatot kifejező eme finom anyagban a művészi formákat. Mert nem véletlenség, hogy Platon dialogusait egy-egy sophistáról nevezte el, mint Gorgias, Protogoras.

A synonymák és homonymák, a rokon hangzású, de ellentétes jelentésű szavak halmozása, a szó- és mondatbeli alakzatok első használata voltaképen a dialektika szárnypróbálgatásának tekinthető.

A nyelv a szellem láthatatlan lényegét tükrözi: a szó a tárgyak megjelölésére, a fogalmak meghatározására legfinomabb eszközül szolgált. Mihelyt az attikai szellem a szó művelését kezébe vette: a szellem kimondhatatlan mélységei nyíltak meg az öntudat előtt. Forrongás támadt, melyet Lamartine a Sokrates haláláról írott fenséges ódájában oly jellemzően a *gondolattól való ittasság* állapotának nevezett. Platon az ión bölcsészekről ugyanezt mondá, kik részegek gyanánt támolyogtak a szellem és természet világa közt; a kettő közötti viszonyt nem látták. *Anaxagoras* volt az első bölcsész, ki magához tért, midőn a világgalkotó tényezőt nem a vízben, a légben, a tűzben, a vég-

telenben, a parányban, hanem az észben: *Nous*-ban kereste. A *Chaos* csak most vált *Kosmos*-szá. A szellem öntudatára ébred. Ez út a *subjectiv* bölcsészethez vezetett. Érdekes ellenáramlatot indít meg *Demokritos*, az örökké mosolygó bölcse, ki Leukippossal együtt az atomistikus világrendszert alapítja, mely a világot külformáiban is igyekszik megfejtetni. A természettudományi kutatás felé terelte a figyelmet. Ugyane korban él *Hippokrates*, ki gyakorlati orvosi tudományával oly tekintélyt vívott ki, hogy később egész iskola fejtől tekintik és az orvosi tudomány javarészt nevé alá foglaltak.

Ouvré a görög gondolkodás irodalmi formáiról írott művében ezt az irányt tartja modern értelemben vett tudományos iránynak. Még alig-alig lobog a természettudomány kutatójának kezében a mécs világa, de szépen mondja *Ouvré*: „ez alig-alig lobbanó láng nagy tüzet fog gyújtani; tüzet és világot, mely porrá hamvaszt annyi szépen virágzó képzelmet, annyi buján felnőtt álmot és megvilágítja majd e hamvak alatt a valóság állandó szépségét.”

Ezután felolvasó megemlékszik még egy bölcselmi áramlatról, mely főként Platonra mély hatással volt. Ez a pythagorizmus. Pythagoras az erkölcsi világot transcendentális világításba helyezé. Platon idealismusának ez egyik legjellemzőbb sajátossága. Platon alakérzéke bámulatos képzelmi erővel építé föl e világot az *Allamban*: de az erkölcsi mélység és tisztaság igazi forrását Pythagoras találta meg.

A görög bölcselmi gondolkodás különböző áramlatai találkoztak az attikai talajon. Itt született a görög bölcsészet műformája.

A megoldatlan metafizikai kérdések felköltötték a gyakorlati életben szónoki készségökkel, szellemes csevegésükkel, merész észjárásukkal kiváló sophistákban a gondolatot, hogy e kérdések meg sem oldhatók. Jellemző dolog, hogy Sokrates is hangsúlyozza Platon *Phaidros*-ának bevezetésében, hogy a mythologiai mesék magyarázata kívül esik az emberi ész határain. A sophisták és Sokrates közti harezot rajzolja meg felolvasó és feltünteti a sors iróniáját, hogy Aristophanes a *Felhőkben* azt az embert gúnyolta ki, mint sophistát, kinek lelke legtávolabb állt a sophisták pesszimistikus felfogásától, melylyel ezek az igazság birtokából kizárták az embert. Sokrates halála a legszebb áldozat az igazság oltárán. Egész iránya abban a meggyőződésben gyökerezik, hogy az igazság az emberi szellem elidegeníthetetlen sajátja. Az értelem először jutott a maga erejének tudatára. Nem lehet csodálkozni, hogy az illúziók nimbusával vette azt körül. A ki a halálra ítélt bölcse utolsó óráiban tartott beszélgetését elolvassa Platon *Phaidon*-jában, őt e hit mátyrjának látja. „Ez a világ fölé emelkedő Sokrates megérteti

velünk azt a vallásos mozgalmat, melyet ő ébresztett; halálos ágyán, a börtön félhomályában, a méregpohár hatása alatt emez elsápadt arc, félig lehúnyt, álmodozó szemekkel, mintegy határozatlan vonásokban vázolja előttünk a Galileainak halotthalvány képét“ . . . mondja festői hatással Ouvre. E lángész hatása annyira rányomta bélyegét a bölcselet fejlődésére, hogy két lángeszű tanítványa, a görög gondolkodás két pyramidális nagyságú oszlopa: *Platon* és *Aristoteles* egész bölcseleti rendszerük javarészt az erkölcsi kérdésben összpontosíták. Mert hiszen mi egyéb *Platon Állama* és *Aristoteles Politikája*, mint az alkalmazott etikának a két külön világnézet szellemében megalkotott külön formája?

Bennök és általuk ölt a bölcseleti gondolkodás irodalmi formát. És erre súlyt helyez az értekező. Az antik bölcselet úgyiszlóván az élet programját alkotta meg, az élettel érintkezett, az irányozta, annak szellemi tartalmát fejezte ki. A *Platon* és *Aristoteles* késő utódai leszármazott örökösei is, a stoikusok és epikureisták, mint valami vallásos szekták irányozták a lelkeket. Ha *Livia*, *Augustus* felesége, *Musoniust* az ő *philosophus*-ának nevezte: ezzel kifejezte, hogy lelkének gondozását bízta rá, mint akár a hívő a maga lelkét a gyóntató atyára. *Seneca* egyik levelében (XV, 1.) elmondja, hogy a levél kezdetén szokásos anagrammát: *s. v. b. e.* (si vales, bene est), így kellene átalakítani: *s. ph. e. b.* (si philosopharis, bene est.)

A római császárság első századában a stoikusok képezték az ellenzéket. Tudjuk, hogy *Domitianus* száműzi őket. Emez észrevételek világirodalmi szempontból felette érdekes jelenségre mutatnak. Nemcsak irodalmi formát ölt a bölcselet, hanem az étellel való benső kapcsolatánál fogva *külön irodalmi műfajt* is teremt magával. Ez irodalmi műfaj a *dialogus*. Ha *Xenophon*-nál azokat a beszélgetéseket elolvassuk, melyeket *Sokrates* folytat: e műfaj kialakulását látjuk. *Platon* művészi lelke ihlette meg a dialektikai vitatkozás vázlatos idomát és létrejön a bölcseleti párbeszédnek tökéletes formája.

Eukleides, *Phaidon* (kiről *Platon* egyik leghatalmasabb dialogusát nevezte el), *Antisthenes*, *Diogenes*: mind a párbeszédes formában igyekeztek gondolataik tartalmát megeleveníteni. *Platon* emelte e műformát egy műfaj igazi műalakjává. Oly mély és tartós hatással volt lelkére *Sokrates* élete és tanítása, hogy irodalmi munkái javarésztében központi alakká teszi, mintegy a bölcseleti dráma *deus ex machina*-jává, a csomó megoldójává. Bölcseleti rendszerének szellemében ölt *Sokrates* mind eszményibb alakot. Az egyénítés ez erejét különösen két költő hatása táplálta benne: *Sophron* és *Epicharmos*, kik kedvenc költői voltak. Kivált a *mimus*, melyet *Sophron* művelt, az életkép e kez-

detleges formája ilhethette a költői compositióra, melyben bölcselmi gondolatainak kifejezésére külön élő személyeket vett föl. Oly életteltjes volt alakító képessége, hogy kivált a Sokrates halálát követő években írt dialógjai: *Kriton*, *Phaidon*, *Protagoras*, *Geigias*, *Phaidon* és *Symposion* a jellemzés erejével és a drámai élet közvetlenségével vannak alkotva. Kezdetben egészen Sokrates igézete alatt állott, később utazásai, főként szicíliai, megarai tartózkodása, a pythagoraeusokkal való behatóbb ismeretsége adták meg a lökést, hogy nála a történeti Sokrates alakja mind eszményiesebb jelleget öltjön. Álljon itt szó szerint az értekezésnek e műformára vonatkozó része:

Croiset Alfréd szépen jellemzi Platon művészetét. „Platon művészte — mondja — az atticismus virága. Ebben a talaj összes nedve, századok kulturájától feldolgozva, fénynyé és illattá válik az ő művészi tehetségének hatása alatt.” A dialogust választá gondolatai formájául. Az egy *Sokrates védelme* cz. művén kívül összes munkáit a dialog keretébe foglalta. Érdekes nyilatkozatot tesz *Phaidrosá*-ban. Hibáztatja azokat, kik másoktól írott beszédek használnak. Adonis rövideltű kertjeihez hasonlítja ezeket, melyek az étellel nem érintkeznek közvetlenül. Csak az élő szó bír közvetlen hatással, csak az élő szó felelhet azonnal az ellenvetésekre. A valódi bölcsész a beszélő dialektikát kedveli, azaz egy léleknek közvetlen hatását a másik lélekre. Emlékezet kedvéért később is lejegyez beszélgetést, de e beszélgetést magát tartja a gondolkodás élő megnyilatkozásának. Mesterének, Sokratesnek alakja kíséri egész életén át. Öregkorában írt munkáiban lankad a beszélgetés eleven frissesége, összefüggő értekezéssé kezd válni a dialogus személyeinek ajkán a szó: de hiven ragaszkodott a dialogus formájához, melyet művészi érzése választott magának. E dialogus személyei élnek és jellemző módon élő gondolkodást személyesítenek. Maga Sokrates reggeltől estig el nem hagyja a tornahelyeket, sétányokat, az agorát, a hol csak szóba eredhet emberekkel. A sophisták keresik az alkalmat fényes retorikájuk csillogtatására. Mindig akad egy-egy rhapsód, egy-egy pap, államférfi, kik készek csevegni. Az attikai társadalom állandó alakja a csevegő. Platon a társalgó formát elfogadja, de művészi alakításában a látszólag könnyű, játszi csevegés az emberi szellem legérdekesebb kérdéseinek kutatásába sodorja a résztvevőt. Sokrates ironiája, melylyel a felszínes gondolkodó színes szappanbuborékát szétpattantja: mintegy fokozottabb érdeklődést kelt maga iránt. A szellemi dráma mind bonyolultabb jellemet ölt: a megoldáshoz finoman kanyargó ösvényen jutnak; de az útvesztő vezérfonala Sokrates kezében van.

Csak négy dialogus meseszövése utalok, hogy a drámai formának megfelelő műkifejezést használják. A Kritonban Kriton

az odaadó szeretet minden érvét felhozza Sokratesnek, hogy a börtönből való szökést necsak elfogadható színben tüntesse föl, de sőt igazolja. Oly pontig vezeti Platon az érvelést, mely megfelel a drámában a sorsfordulatnak. Mihelyt kipattan e szó: *igazság*: Sokrates előtt maguk a haza törvényei, szent hagyományai öltenek élő alakot és ők tesznek szemrehányást, hogy még csak gondolni is mer szökésre az, ki mindig a törvények iránti hűséget hirdeti. A Thrasylos féle tetralogiának *Kriton* a harmadik darabja. A sorsfordulat bekövetkezett. Sokrates marad és . . . a negyedik dialogus: a *Phaidon* a katastrophát állítja elének, mely Sokrates halálát, utolsó beszédeit jeleníti meg. A ragaszkodó barátok körét rajzolja meg e dialogus-tetralogia, kik a szeretet és kötelesség összeütközését drámai elevenséggel tüntetik föl.

Ott van egy más kör: a hamis próféták összeütközése az igazság igaz prófétájával. E dialogesoport Thrasylos 6-ik tetralogiája, melynek darabjai *Euthydemos*, *Protagoras*, *Gorgias* és *Menon*: a sophisták elmejátékát, a közönség tetszését hajhászó ékesszólását teszi finom gúny tárgyává, úgy hogy a sokratikus iróniával a három első dialog nevét viselő sophistákat elének vezeti, furfangos okoskodásaikat előttünk építi föl csillogó kártyavárrá, hogy azután az egyenes szókimondás egy pár támadásával lerombolja. Engedi, hogy Protagoras hirdesse a különféle erények elsajátításának módját, holott még azt sem tudják, hogy az erény alapfeltétele az igazságba vetett hit és bizalom. A Gorgiasban a politikusok szolgálatkész eszközeül tünteti föl az ékesszólást oly emberek ajkán, kik nem tudják, hogy mi a különbség a szakács és orvos között. A szónok a szakács, ki a beteg szája ize szerint főz, hogy így még betegébbé tegye; az orvos pedig, ha mindjárt keserű leczkét is adna, csak azt adja, a mit az egészség kíván. A közelet szakácsaival szemben: a lelki egészség szerzője a bölcsészet. Itt is megvan a sorsfordulat. Gorgias utolsó ellenvetését is kijátsza: az igazság hirdetőjének jutalma üldöztetés, a halál. Sokrates emléke megszállja Platont, kiből a szicíliai kudarc is hátrahagyja keserű emlékét. Föltárja az igaz ember jutalmát: a nagy ítélőszék, a túlvilági bíróság előtt, mely a földi életben a lelkiismeret szózatában nyilatkozik meg. De hol a kifejtlet? *Menon*-ban az emberi tudást egy pár eleven jelenetben mint visszaemlékezést tünteti föl, visszaemlékezését a léleknek ez ideiglenes hazában örökkévaló életére. Ez megoldás? Sejtetem, de mégis megoldás. Hát nem megoldás-e a Phaidon az a jelenete, mikor a lélek halhatatlanságának összes érveit, melyet csak felhozhatott, azzal a fordulattal erősíti meg, hogy bocsássuk csak az ismeretlen tenger örvényeire azt a lélekvesztőt: egy jobb jövőbe vetett hitet és bizalmat, mert minden-

kép nyerünk. Ha áttevünk a jobb világba, kész a nyereség, ha elmerülünk, legalább szép kockázatot tettünk. De hát Pascal, midőn létrejött lelki életében a nagy válság: nem éppen így ajánlotta e *szép kockázatot*? Ott van a *Symposion*: a platonikus szerelem eszményi világát a szerelem mivoltáról tartott nagy beszédek után, melyekben a beszélő egyén a maga egyéni jellemét tükrözte vissza: Phaidon a maga fényes retorikáját, Eryximachos az orvos, a maga természettudományi felfogását, Agathon, a tragikus, a maga költői rajongását, Aristophanes a maga phantastikus tréfáját. Eros, hol a legidősebb, hol a legfiatalabb az istenek között, majd a természeti ösztön ellenállhatatlan megnyilatkozása. A sorsfordulatnak megfelelő Sokrates meséje az Eros daemoni természetének symbolisálására, kinek atyja *Plutos*, anyja *Penia*: az isteni gazdagság és az emberi szegénység frigyéből származva, az égiek boldogságát és a földiek nyomorát képviseli. De hát a megoldás? Ekkor mondja el a Diotima jósnő meséjéhez kapcsolva a szépség létráját.¹ A szerelem idézi elő e földi életben az ellenállhatatlan vágyat, hogy a lélek e létrán emelkedve kibontsa szárnyát és feltörjön égi honába, az örök változatlan szépség és jószág szemléletébe elmerülni. Majdnem elvesztjük a talajt lábunk alatt. De épp ez Platon írói sajátja. Megmarad művészeknek.

És végre még egy példát. Ott van a platonikus állam rajza. Drámai elevenséggel indul meg. Az öreg Kephalos házában fölvetik a kérdést: mi az igazságosság? Sokrates szokott ironiájával sodorja a vitát nagy önbizalommal folytató Thrasymachost annak a tételnek fölállítására, hogy a tyrannikus gondolkodás a helyes. Nem az igazság valósítása az élet célja és még kevésbé az államférfi feladata, hanem a *haszon*. Jól bánik a néppel, mint hizlaljuk az állatot, hogy zsirját használhassuk. Saját érdekünket kell csak szem előtt tartanunk. Erre Sokrates egy váratlan fordulattal azt mondja: hiszen hogy mi az igazság a mi lelkünkben, hiába akarjuk fölismerni, mivel az apró írást nem bírjuk elolvasni: de próbáljuk csak nagy betűkben írni le ugyanazt és akkor megértjük. Íme, az egyéni igazság helyett a társadalmi vagy antik fogalmak iránt az *államban* valósítható igazságot kezdi kutatni. Tehát keresi: miképen lehetne tökéletes államot tervezni. És ezután könyvet könyv vált föl, Platon politikai eszményeit kezdi rajzolni: a lelki tehetségek hierarchiájára építi az állami rendek hierarchiáját: nem a kényszer, de a bölcsesség; nem a vak erőszak, de a békés rábeszélés; nem a véletlen szeszélye, de az igazság örök törvénye uralkodik ez államban. Hogy abból még a költőket is kizárta: sokszor lobbantot-

¹ Sympos. p. 211 és köv.

ták szemére; de a görög, ki a görög szellemet egész mélyéig ismerte: érezte, hogy erkölcsi fegyelem nélkül hová ragadtatik a szellem. A művészi benyomások iránt fogékony sophisták csábjaival könnyen megejthető, szabad alkotmányát mindegyre szabados féktelenségnek áldozatul dobó népet akarta állandó formák közé szorítani. Platon már a Symposiumban is az egységes, változatlan jóság után tört fel az esztetikai létrán: e művében, melynek tíz könyvét közel 15 év alatt írta meg: már a földön kész volt a szép csábító varázsát föláldozni, mert mint Nessos öltönyétől félté a lélek erkölcsi tisztaságát. És ugyanez a Platon festé a Symposiumban a lakomán mámoros fővel hetairák kíséretében megjelenő Alkibiades rajongását Sokrates iránt, kinek rút külsője eltakarja, mint az illatszeres tartók, lelkének kibeszélhetetlen illatát.

De az *Allam*-ban Platon fejlődésének különböző fázisai úgy tükröződnek, mint Goethe a Faustban.

Thrasymachos és Sokrates, a szicíliai Dionysios és Dion közti ellentétet jelképezi: a politikai vita: az igazság kérdésének dialektikus fejtegetésében nyer kifejezést. Hogy a megoldás a transcendentalis eszmék világára utal: mintegy jelképezi, hogy e földön a tökéletes igazság uralmát megalapítani lehetetlen. A kép, melylyel a VII. könyv kezdődik a sötét barlangban lelánczolt emberekkel, kik a barlang száján beszüremelő fény előtt elvonuló tárgyaknak a szembeeső falra vetett árnyképeit látják és csak ezt tartják valóznak, míg ha valaki a napfénynél mutatná meg a valót, azt megtagadná . . . a platonikus eszmevilág ellentétét a szemléleti világgal, a való igazságnak a látszattal szemben szépen kifejező. Ez idealismus a bölcsészet fejlődésében minden idealis irányú rendszer prototypusa; de ugyanakkor a földi lét történetének rajza: a költői alkotás örökszép emléke. Minden kísérlet, mely Platon műveinek rendezését egymásutánját egy modern bölcsész hasonlatára próbálta, meghiusultnak tekinthető. Sokkal több művészi spontaneitást őrzött meg életében, semhogy műveit egy *a priori* concipált rendszer érdekében írta volna. Írta, mert írnia kellett, hol bölcsészeti vita közben, hol külesemény, hol művészi ihlet hatása alatt. Dialogjai a művészi alkotás szempontjának hódolnak. Elég összehasonlitanunk *Gorgiás*át Aristoteles *rhetorikájá*-val; *Allama* X. könyvét, hol a költészet hivatásának kérdésével foglalkozik Aristoteles *poetikájá*-val, *Protagoras*-át, hol az erény mivoltát kutatja, Aristoteles *Ethikájá*-val, hogy lássuk a nagy távolságot, mely van a bölcsészeti eszmék művészi formája és ugyanez eszmék tárgy tartalma közt. Aristoteles az eszmék és nem azok formája iránt érdeklődik. Ő a tudomány prózájának megteremtője. Értekezéi ezután Aristoteles bölcselmi gondolataiban is törekedett kimutatni a formák iránti nagy hajlandóságot, mely a görög szellem jellemző sajátja.

A középázsiai fejedelmi elnevezésekről.

(Dr. Shiratori Kurakichi értekezése; bemutatta Kúnos Ignác lt.
1902. november 3-án.)

Egy messze földi tudósnak, a japáni dr. Shiratori-nak akármilyen az értekezését bemutatni, mely az ó-kóreai királyi címekről szól. Shiratori úr, ki immár nyelvünket is megtanulta, első sorban azért időzik közöttünk, hogy áttanulmányozza őstörténeti és nyelvészeti irodalmunkat, és hogy megtalálja azt a kapcsolatot, mely az ő eddigi és jövő tanulmányait az ural-altáji nyelvi és őstörténeti kutatásokkal összeköti. Ebben az irányban kifejtett munkálkodása, mely főleg két nagy feladat köré csoportosul, már is jelentékenynek mondható. Egyfelől a khinai és kelet-ázsiai érintkezésekre akar forrástanulmányai révén világosságot deríteni, másfelől pedig a japán nyelveknek az altáji nyelvekhez való viszonyát akarja tisztázni. Eldöntetlen kérdés még ugyanis, hogy az altáji nyelvcsalád eddig ismert öt nagy ágához vajjon hozzá csatlakozhat-e a japán is. Bennünket első sorban az előbbi kérdéshez fűződő munkássága érdekel. Főleg a *hiung-nu* illetve *hunn* kérdés szempontjából. A khinai nyelvben való teljes járatossága rávezette őt a khinai kútfőkben levő *hing-nu* és *tung-hu* nyelvi adatok összeállítására, melynek ránk nézve is kiváló fontosságú eredményéről még európai tanulmányútjára indulása előtt számolt be. Ismeretes dolog, hisz Akadémiánkban Fr. Hirth is foglalkozott vele, hogy mily zavarosak voltak a *hiung-nu* népre vonatkozó ethnologiai meghatározásaink. Most már kétségen kívül állónak látszik az a nézet, melyet Shiratori tanulmányai is megerősítettek, hogy a *hiung-nu* név teljesen azonos a *hun*-nal, és hogy ez a népnév, idővel több fajnak az összefoglaló neve lett. Tudósunkat az ő nyelvi tanulmányai ennél még jóval fontosabb eredményre vezették. A khinai kútfőkben levő hunn nyelvi adatokat összeállítván, arra a meggyőződésre jutott, hogy ez adatok egy török törzsre vonatkoztak és így az a nép, melyet a khinai írók az ő kiejtésökhöz idomítva, *hiung-nu*-nak neveznek, török törzsek egyesüléséből állott. E nyelvi adatok közül csak néhányat említett meg. A *hiung-nu* illetve *huun-chiung-li* azonos a török *töngri* (ég) szóval; *eu-ta* földalatti barlang, a törökségben *oda*; *ku-tsz'* leány, jelentésben és hangzásban megfelel a török *kız*-nak; *ki-lien*, vagy más olvasás szerint *shi-lien* és *kak-lien* a kutató szerint egybe vethető a török *kök-lör* szóval, mely mindkét nyelvben „egyet” jelent. A *shengü* „nagy és széles” a csagatáj *čong* szóval vethető egybe, a *tu-sti* a török *tüz*-re emlékeztet és a *kük-kiet* szóban a kutató az ujjur *kul-kiši* átírását látja. Ezek a khinai nyelvhez idomított adatok, melyekben kétségtelenül hunn nyelvemlékeket kell

látunk, nagyobb részt a mongolságból is megfejthetők. Tanulmányának másik részében azzal a törzsszel foglalkozik, mely a hunnokkal szomszédságban és politikai kapcsolatban élt és a melynek a khinai forrásokban *tung-hu* a neve. Ennek a nemzetnek egyik ága az a *kitán* nép is, a Bécsi képes krónika „gens alanorum et kitanorum” neve alá foglalt adata. Ma már szintén kétségtelen, hogy a *kitan* törzs a mongolsághoz tartozott, melynek bizonyítására bővében vagyunk a nyelvi adatoknak.

A *tung-hu* nemzetek a *hiung-nuk*-kal egyetemben nagy államokat alkottak és elmulásuk után is sokáig szerepelnek még a khinai forrásművekben. Eddig e *tunghu-törzset* a *mandzsunépek* közé sorozták, sőt azonosították a *tunguz* szóval is. A japán kutató sorra vevén a khinai íróknál található és magyarázott *tung-hu* szokat, arra az eredményre jutott, hogy e néptörzs nyelve kétségen kívül állólag mongol volt. Tehát már másodika az ős népek és nyelveknek, melyeket a mi hagyományaink is ismernek. Szinte csodaszámba menő körülménynek látszik, hogy a khinai források adatai mellett csakis a mi régi krónikáinkban található megfelelő népnevezeti emlékeket.

Ime ily fontos, és a mi őstörténetünkre nézve is messze kiható kérdéseket vetett felszínre egy japáni tudós tanulmánya. E dolgozaton kívül, mely, a khinai forrásműveknek úgy szólván hunn nyelvemlékeit foglalja magában, több fontos kérdés megfejtése is foglalkoztatta tudósunkat. Méltó feltűnést keltett egy másik doldozata, melyet a hamburgi Orientalista congressuson mutatott be és mely csak imént jelent meg a Keleti Szemlében. Értem a középázsiai *usun*-okról szóló tanulmányát. Ez értekezésének főbb eredményei a következők: 1. A *ta-ye-tsch*i törzs ősi helye a mai *Kan-tschu* és *Su-tschu*, a *usun* törzse pedig az előbbitől nyugotra, eltérően attól, a mint az európai tudósok állítják. 2. Összetévesztették a *lien-schan* (égi hegy) nevezetet a *kilien-schan*-nal, holott *Tien-schan* a régi khinai krónikákban a mai névnek felel meg, míg a másik a mai *nan-schan*-nak kell hogy megfeleljen. A fent említett két törzs kivándorlási ideje, melyet Klaproth határozott meg, nem helyes. Értekező megállapítja a megközelítő időt. 3. A *usun*-ok második hazája a mai kirgiz kazalt területen van, holott az újabb khinai évkönyvek alapján majdnem az összes európai orientálisták azt inkább délnek helyezték, a hol Sogdiana és Khíva van. 4. Mióta Klaproth és Remusat azon véleményüket nyilvánították, hogy a *usun* törzs az indogermán törzshöz tartozik, a legtöbb európai tudós csatlakozott ezen véleményhez. Vannak, a kik állítják ugyan, hogy a *usun* nép egy török törzshöz tartozik, a nélkül azonban, hogy ez állításukat bizonyítanak is. Értekező behatóbban tanulmányozván e kérdést, arra az eredményre jutott, hogy a *usun* egy középázsiai török nép, mely a kara-kirgizekhez áll

legközelebbi rokonságban. Ezt bizonyítja először az a monda, hogy a *usun*-ság alapítóját egy farkas táplálta, mely monda a legtöbb középázsiai török törzs mondájában is megvan. Bizonyítja továbbá maga a nyelv, melyben a *usun* nép fejedelmeinek és előkelőbbjeinek neve a legtöbbször *bi* szótagban végződik. Ez a *bi* a török *bej*-nek felel meg, mely törökül urat, fejedelmet jelent. A kínai évkönyvekben gyakran van arról említés téve, hogy a *usun* nyelvben a király neve *kun-bi*-t jelent. E név *bi* része az előbbinek teljesen megfelel, míg a szó első része a *kun*, a kirgiz *ken*, tatár *geng*, uigur *kän*-szóval azonos, mely nagyot, széleset jelent. Hirth a *usun* népről följegyzí, hogy e törzs egyik legnagyobb méltósága *jap-hu*, a kök-török *jap-gu*-val teljesen azonos. Ehhez fűzhető még az is, hogy e méltóság egy másik neve, mely a *usun*-oknál szintén gyakori, a *shan-tu* szintén a kök-török *schad*-ból magyarázható meg. Mindezek után kétségtelen, hogy a *usun*-törzs egy középázsiai, ma már kihalt török törzs volt, melynek nyelve a kök-török-séghez állhatott legközelebb.

Végezetül legyen szabad az ó-kórei királyi címekről szóló dolgozatát bemutatnom, mely már a japán összehasonlító nyelvészet körébe tartozik. Az ó-kórei nyelv tudvalevőleg a japán nyelvcsaládhoz tartozik és annál a kérdésnél, mely a japán nyelveknek az áltái nyelvekhez való viszonyát lesz hivatva tisztázni, fontos szerep vár rá.

*

Midőn Kóreában a *Sin*-dynastia idejében véget ért a kínaiak uralma, négy királyság volt a felszigeten: *Ko-ku-ri*, *Sin-ra*, *Hjakuszai* és *Mimana*, népeik a *Han* és *Mo* törzshöz tartoztak. Ebben ez értekezésben megmagyarázni igyekszem azokat a címeket, melyeket ez ó-kórei birodalmak királyai és főhivatalnokai viseltek.

A *Szan-kuo-si-ki* nevű, legrégibb kórei évkönyv tanúsága szerint *Sin-ra* első királyának címe *Kjo-szei-kän* volt s ez királyt jelent. Ugyanezen évkönyvekből tudjuk, hogy tizenöt király (a harmadiktól a tizennyolcadikig) *Ni-si-kon* és három király (a 19-iktől a 21-dikig) *Ma-rit-kän* címet vett föl. A *Nihongi* című ó-japán évkönyv szerint a *Mimana* birodalom egy japán kormányzó alatt állott és körülbelül tíz kisebb királyságra oszlott, melyeknek királyai *Kän-gi* (*Kän-ki*) címet használtak. A *Sü* évkönyv szerint *Hjakuszai* birodalom királyának *Oraka* címe volt, a nép azonban *Ken-kit-si*-nek nevezte s mind a két cím „királyt” jelentett. Gyakoriak a japán *Nihongi* évkönyvben olyan helyek, melyek a kínai *Wang* (= király) jelet *Kana* írásban *Koni-kisi* vagy *Ko-kisi* szóval fejezik ki. Vilá-

gos, hogy ez a *Koni-kisi* vagy *Ko-kisi* a *Sū* évkönyv *Ken-kit-si* szavának felel meg és „királyt“ jelent. A mennyei birodalom északi részével határos *Ko-ku-ri* birodalomra korábban hatott a khinai műveltség, mint a félsziget többi országára. Királya már a *Kan*-dynastia idejében letette a kóreai czímet s helyette a khinai *Vang* (= király) czímet vette föl, a nép azonban saját nyelvén *Oraka*-nak nevezte. Van 'a *Hjaku-sai-hon-gi* könyvben, melyet a *Nihongi* évkönyv idéz olyan hely, mely a khinai *Vang* (= király) jelet *Kana* írásban, *Ko-ku-ri* nyelven *Orikoke*-nek olvassa. Ez a szó megfelel a *Sū* évkönyv *Oraka* szavának és szintén „királyt“ jelent. Hogy a „király“ szó a *Kokuri* s a *hjakuszai* nyelvben *Oraka* (vagy *Orikoke*), ez egyáltalán nem csodálatos dolog, minthogy *Hjakuszai* királyi családja tulajdonképen *Kokuri*-ből származott. Volt még egy *kokuri* cím, melyet csupán a legnemesebb családokból származó tisztviselőknek adományoztak. Ez a *Ko-szu-ka* cím. Később látjuk, hogy ez a fentebb említett *Kjo-szei-kün*, *Ken-kit-si*, *Koni-kisi* és *Kän-ki* szavaknak felel meg.

A *Nihongi* évkönyvből tudjuk, hogy *Sin-ra* királyának neve *Ha-szamu-kin* volt; ez akkor uralkodott, mikor *Dzsingo*, a híres japán hadvezérnök viselt háborút az ország ellen. *Kokuri* királyának *Kó-tai-ō* nevű emlékkövén *An-kin* (vagy *Gan-kin*) volt *Sin-ra* királyának neve, a ki azért ment el *Kökuri*-ba, hogy királyának hódoljon. A *Csü-ten* (*Tung-tien*) könyvnek *Sin-ra*-ról szóló fejezetében találjuk ezt a mondatot: „*Fukien* császár uralkodása alatt *Ro-kan* (*Leu-kan*), *Sin-ra* királya *Jeito* nevű követet küldött hozzá, hogy hódoljon neki.

Ha már most *Sin-ra* királyainak említett neveit *Ha-szamu-kin*, *An-kin* (*Gan-kin*) és *Ro-kan* összetettjük ezekkel a királyi címekkel, *Kjo-szei-kün*, *Ni-si-kon* és *Ma-rit-kan*, észrevehetjük, hogy végső szótagjuk *kän*, *kon*, *kin* valószínűleg egyazon szónak más-más változata.

A mint már említettük a *Nihongi* évkönyvből, tudjuk, hogy a *Mimana* birodalomban a „király“ szónak *Känki* felelt meg, más forrásból pedig, hogy ennek az országnak főbbjei a *Kän* czímet viselték. Ez a *Kän* a *mimana* nyelven szokásos tisztelő cím volt s megfelel a *kän*-nak *Ma-rit-kän*-ban és *Kjo-szei-kän*-ban, a *kon*-nak *Nisi-kon*-ban, a *kin*-nek *An-kin*-ben és *Ha-szamu-kin*-ben s a *kän*-nak *Ro-kän*-ban.

Nagyon feltűnő már most, hogy magas *sin-ra* tisztviselő neve *Haesin-känki* szó a régi dél-kóreai nyelvben *Kän-kimu* alakban is előfordul, s hogy a *kän* a *känki*-ban a *kün*-nak a *kün-kimu*-ban, a *ki* pedig a *kimu*-nak megfelelője. Ennélfogva a *kimu* szót megint összekapcsolhatjuk a *kan*, *kin*, *kon* szóval, mely a királycímek függelékeképen szerepel. Sőt többet is! Az

a szó, mely a *kan*, *kon*, *kin*, *kimu*, *kisi*, *kit-si* alakokban jelentkezik, még más alakot is vesz fel, t. i. a *ka* alakot, a *Fujo* birodalom tisztviselőinek neveiben, honnan a *Ko-ku-ri* és *Kja-kuszo*i birodalmak királyi családjai származnak. Ez a *ka fujo* szó és azonos a *ka*-val a *Ko-szu-ka* névben, melyet *Ko-ku-ri* két híres családja viselt; megfelel továbbá a *ki*-nek *Kan-ki*-ban, ennél fogva *kimu*-nak is a *Kan-kimu* szóban. A *Szeisiroku* könyvnek a *Josidono murasz* családnévéről szóló czikkében ezt olvassuk: „A *minama* nyelvben a miniszter a. m. *Kit*.” Kétségtelen, hogy ez a *Kit* semmi egyéb, mint más alakja a *kit-si* szónak *Ken-kit-si*-ben, *kisi*-nek *Koni-kisi*-ben, *ki*-nek *Kan-ki*-ban, *ka*-nak *Koszu-ka*-ban stb.

Összefoglalva eddigi eredményeinket, mondhatjuk, hogy *kān Kjo-szei-kān*-ban és *Ma-rit-kān*-ban, *kān Ro-kan*-ban, *kon Nisi-kon*-ban, *kin An-kin*-ben és *Ha-szamu-kin*-ben, *kisi Koni-kisi*-ben vagy *Ko-kisi*-ben, *kit-si Ken-kit-si*-ben, *ki Kan-ki*-ban, *ka Koszu-ka*-ban és *Ora-ka*-ban egyazon szónak tájnyelvi változatai.

Tudvalevőleg az ó-kóreai időből nem maradt fenn nyelvmemlék; ezért megbecsülhetetlen a tudomány számára, hogy a japán *Nihongi* évkönyvben ó-kóreai szavak maradtak ránk. A khinai jelek mellé tudniillik magyarázatul *Kana* írásban ó-kóreai szavak vannak írva. Ebben az évkönyvben a khinai *Kun* (= úr) jel mellett a kóreai *Kisi* áll. Ebből az következik, hogy *Koni-kisi*, *Hjakuszai* királyi czíme, két szóból áll: *Koni* (vagy *Kon*) + *kisi*; továbbá, hogy *kisi* (= *kimu*, *kān*, *kon*, *kin* stb.) ó-kóreai nyelvben „urat” vagy „fejedelmet” jelent.

Mindenki, a ki behatóbban foglalkozott Japánnal, bizonyára ismeri annak a két kóreai tudósnek a nevét, kiket *Hjakuszai* királya Japánba küldött, hogy ott a khinai tudományokat tanítsák. Ez a két tudós *Vani-kisi* és *Acsi-kisi* volt. E két magas hivatalnok czíme tehát *Kisi* volt, a királyoké ellenben a magasabb *Kori-kisi* cím. Ugyanezt tudjuk *Mimana* birodalomról is. Itt a magas tisztviselők czíme *Kān*, *Kit* (vagy *Ki*) volt, a királyoké pedig *Kān-ki*. Ezt a királyi *Kān-ki* (vagy *Kān-kimu*) czímet azonban *Sin-ra*-ban a magas tisztviselők vették fel, úgy, hogy a királyok csak még magasabb czímmel tüntethették ki magasabb rangjukat. Ez a cím volt *Nisi-kon* és *Marit-kān*. Ugyanez történt *Kokuri*-ban, hol a királyok az *Ora-ka* czímet használták, szemben a magas hivatalnokok *Ko-szu-ka* címével, mely a *Kan-ki*, *Kan-kimu* szavaknak a megfelelője.

Nagyon érdekes a japán *Kami* és *Kimi* szavak összehasonlítása a fentemlített ó-kóreai *kan*, *kon*, *kin* stb. szavakkal. Új-japánul *Kami* csak „isteni lényt” jelent; az ó-japán nyelvben azonban nem volt ennnyire határozott jelentése, hanem mindent így

neveztek, a mi tiszteletet és hódolatot kívánt s a régi időkben ugyancsak megtisztelő czimzés volt. Támogatja ezt a nézetet az is, hogy később a tartomány kormányzója *Kami* czimet viselt; például *Kazusza* kormányzójának neve *Kazuszano-kami* volt. A mi a *Kimi* szót illeti, ennek ugyanaz a jelentése van, mint az ó-kórei *kān*, *kon*, *kin* szavaknak s értelme „úr“ vagy „fejedelem“. Bár ma meg szokták különböztetni a *Kimi* szót a *Kami*-tól, véleményem szerint mégis ugyanaz az eredete s ez az ó-kórei *kān*, *kon*, *kin*, *kinu* szavakra viendő vissza.

Miután megkíséreltük megmagyarázni, mit jelent a *kān* végzet a *Koni-kisi*, *Kan-kinu*, *Kan-ki*, *Kjo-szei-kān*, *Marit-kan* czimekben, vizsgáljuk most e szavak kezdőelemeit is, ú. m. *Kjo-szei*, *Nisi*, *Marit*. *Koni* stb.

A *Nihongi* évkönyvben a khinai *Tai* (= nagy) jelnek néha *kana*-írásban a kórei *Kōni* (*Kō*) felel meg. Ha most szem előtt tartjuk, hogy az új-kórei nyelvben nagy a. m. *khū*, jelzői alakja pedig *khun*, akkor valóbszínűvé válik az a föltevés, hogy *Kōni* (*Kon*) a *Koni-kisi* szóban, *Kān* a *Kān-ki-mu*-ban és *Kān-ki*-ban „nagyot“ jelent. Így tehát *Koni-kisi*, *Kān-kinu*, *Kān-ki* stb. jelentése tulajdonképen „nagy úr, nagy fejedelem“.

Az új-kórei nyelvben a melléknév mint jelző *un* végzetet kap, például *palk* [= világos] jelzői alakja *palkun*, éppen így *khū* (= nagy) jelzői alakja *khun*. Az ó-kórei nyelvben azonban e végzet nélkül is állhat a melléknév jelzőként, hiszen tudjuk már, hogy a *Kōni-kisi* királyi czimet a *Nihongi* évkönyv *Kō-kisi* (*Khu-kisi*) alakban is írja. Idézhetünk még egy ilyen példát az ó-kórei nyelvből. A *Rio* évkönyvből (*Liao*) tudjuk, hogy főváros (= nagy város) *sinra*-nyelven *Ken-bora*, *hjakuszai* nyelven pedig *Kōbat* [*Kō-pal*] volt. Teljes biztossággal állíthatjuk tehát, hogy *Kān-kinu* (*Kan-kim*) helyébe *Ka-kim* és *Kān-ki* helyébe *Ka-ki* alakot tehetünk a nélkül, hogy az ó-kórei nyelvtan ellen véténénk.

Ezek után még kell magyaráznom a *Kjo-szei* kifejezést *Kjo-szei-kān*-ban és a *Kō-szu*-t a *Kō-szu-ka*-ban. Nézetem szerint *Kjo-szei* és *Kō-szu* azonos *Kōni*-(*Kon*)-val (*Kōni-kisi*-ben, *Kān*-nal (*Kan-kinu*-ban és *Kān-ki*-ban; — *szei* a *Kjo-szei-kān*-ban és *szu* a *Kō-szu-ka*-ban pedig melléknévi jelzőalakok épp úgy, mint *un* *Khuun* (*Khun*)-ban és *n* *Kān*-, *Kon*-ban és *kin*-ben. Bizonyosságaim azok az ó-kórei szavak, melyek a *Nihongi* évkönyvben előfordulnak. A *Kei-tai* császárról szóló fejezetben ez a két *mimana*-kerület: *Felső-Tari*, *Oko-si-Tari* szóval (*oko* ó-kórei nyelven a. m. „felül, felső“), *Alsó-Tari* pedig *Aru-si-Tari*-val (*aru* = „alul, alsó“) szóval van fordítva. Már most föltehetjük, hogy *szei* a *Kjo-szei*-ben és *szu* a *Kō-szu*-ban az *Oko-si-Tari* és *Aru-si-Tari* si részének felel meg és

jelzői végzetként szerepel. Minthogy pedig ez a jelzői végzet az ó-koreaiban hiányozhatik (l. fentebb), ezért *Kjo-szei-kūn* helyett *Kjo-kūn*, *Ko-szu-ka* helyett *Ko-k*a alakot is vehetünk fel.

A *Nisi-kon* czim két részből áll: *Nisi* + *kon*. Már fentebb láttuk, hogy a *kon* a *kan*, *kim*, *kin* szavaknak felel meg és „urat“ jelent. Mit jelenthet vajjon a szó első fele: *Nisi*? A mai koreaiak a királyt *Nim-kum*-nak mondják; ez a szó az én véleményem szerint a régi *Nisi-kon* czimnek felel meg. A *Ni-si-kon* három jelét a koreaiak *Ni-sza-kum*-nak ejtik. Ez a *Nim-kum* is két szóból áll: *Nim* + *Kum*; *Nim* „urat“ és *Kum* „fejedelmet“ vagy „urat“ jelent; ennél fogva a *Nim-kum* szó „urak urát“ vagy „fejedelmek fejedelmét“ jelenti. Japánul *úr* a. m. *nusi* s ez rokon lehet a *Nim*-mel a *Nim-kum*-ban s a *Nisi*-vel a *Nisi-kon* (vagy *Nisza-kum*)-ban. Ezért azt hiszem, hogy a *Nisi-kon* (*Nisza-kum*) czim két szóból áll s jelentése „urak ura“ vagy „fejedelmek fejedelme.“

Kétségtelen, hogy a *Kūn* a *Ma-rit-kūn*-ban szintén megtisztelő czim; első része *Ma-rit* mindenestre önálló szó, mely a *Kūn* szót jobban meghatározza. A *Nihongi* évkönyv szerint „igazi“ „törvényes“ ó-koreai nyelven a. m. *Magari*. Talán azonosítható a *Ma-rit* evvel a *magari*-val, mert származtatás szempontjából nem lehetetlen, hogy *magari* szó *makari*, *maūri*, *mari*-vá ne váljék. Ha nézetem nem téves, akkor *Ma-rit-kan* (*Mari-kūn*) jelentése: „törvényes“ vagy „igazi úr“. *Sin-ra* királyát, ki, mint említettük, a *Sin* (*Csin*) dynastiából való *Fu-kien* császárhoz követet küldött, *Ro-kūn*-nak (*Leu-hān*) hitták. Tudós Barátom, *Naka*, azt mondja, hogy ez valószínűleg nem a királyi neve, hanem a *Ma-rit-kan* czimnek megrövidített alakja s ez mindenestre megfontolandó vélemény. Mint már láttuk, a királyt sohasem czimezték pusztán magával a *Kūn* szóval. *Ro* (*Leu*) tehát minden valószínűség szerint valamilyen, a *Kūn* czimet fokozó kifejezés volt. Ha még hozzávesszük, hogy a koreaiban nincs szó, mely *r* vagy *l* hanggal kezdődne, akkor gyarapodik annak a valószínűsége, hogy a *Ro-kan* jele előtt egy jel hiányzik, ez pedig alkalmasint a *ma*, mint a *Ma-rit-kūn* (*Mari-kūn*)-ban.

Sin-ra királyának már említett nevét: *An kin*-t most szintén más szemmel fogjuk nézni. Itt is azt hiszem, hogy kevésbbé tulajdonnévvel van dolgunk, mint inkább czimmel, annál is inkább, ha figyelembe vesszük, hogy *Sin-ra* királyi családfáján *An-kin* nevet nem is találunk. Minthogy az *An-kin* két jelét *Ngan-kin* (*Ngan-kim*)-nek is lehet olvasni, alig kétséges, hogy ez a *Ngan-kin* is csak változata a *Kan-ki-mu* czimnek és szintén „nagy urat“ jelent.

Hasonlítsuk össze ezek után az ó-koreai királyczimeket a *Kūn* (*Khūn*) és *Kagan* (*Khakān*) czimekkel, melyeket a Koreá-

val szomszédos országok fejedelmei viseltek. A kínai évkönyvek tanúsága szerint az a nép, mely először élt a *Ka-kāu* címmel, a *Tung-hu* törzs utódai közül való volt, ilyenek a *Bo-jo* (*Ma-jong*), *Tak-bat* (*To-po*), *Zen-zen* (*Dzuan-dzuan*) népek, míg a tőszyökes török *Hiung-nu*-k királyai *Zen-u* (*Zen-gu*) címet viseltek, mely *hiung-nu* nyelven „széles és nagy“-ot jelent. *Bojokvai* életrajza (a *Szō-évkönyvben*) a *Ka-kān* szót egyjelentésűnek magyarázza a „császár“-ral s a *Gi*-(*Ve*i) évkönyvnek a *Zen-zen* népről szóló fejezetében pedig „nagy császár“ a magyarázata. A *tu-küe* k fejedelmei, kik a *zen-zen*-ek után alapítottak nagy birodalmat Kínától északra és Közép-Ázsiában, szintén *Kagan* címet használtak és teljesen feledésbe merült a régi *Zen-u* cím, melyet elődeik, a *hiung-nu*-k fölvettek. Azóta a *Kagon* (*Ka-kān*) szó nyugat felé is terjedt s végre Európába is eljutott, hol a byzanci írókban *Kaganos* (Κάγανος) alakja van. Midőn a mongolok aztán egyre messzebb tódultak nyugat felé, Európa többi része is megismerkedett evvel a szóval.

Már sok nyelvész kísérlette meg e szó megfejtését; azt hiszem azonban, egyiknek sem sikerült kellő magyarázatát megadni. Schott véleménye szerint annyit jelent, mint „hasítani“ (*Altaische Studien*), ezen a véleményen volt *Tomaschek* is (*Kritik der ältesten Nachrichten über den Skythischen Norden*). *H. Rawlinson* azt véli, hogy a *Khakan* *Keak*-ból származik, mely *Susa*, *Aethiopia* és *Egyiptom* régi nyelveiben „királyt“ jelentett, *H. Yule* pedig „*Marco-Polo*“-jában a *kánok kánjának* magyarázza; míg sok nyelvész szerint a *Kān* (*Khān*) és *Kagan* (*Khakan*) szavak egy és ugyanazt jelentik s az első csak a második származéka.

És nem csatlakozhatom e nézetek egyikéhez sem, mert az a nézetem, hogy mind a kettőt két külön szónak kell tekintelnünk. Az a körülmény, hogy e szavak a *Küktörök* felírásokban előfordulnak, erős bizonyítéka annak, hogy nem jelentenek egyet és hogy egymástól megkülönböztetendők: *Kha + kān* (*Ka + gan*); *Kan* megfelel az ó-koreai *Kan*, *kon*, (*kum*), *kin* (*kim*) stb. s a japán *Kami* és *Kimi* szavaknak és „úr“ vagy „fejedelem“ a jelentése; míg *Ka* (*Kha*) azonos *Kjo*-val *Kjo-szei-kān*, *Ka*-val *Kān-ki-mu*-ban stb. és „nagy“-ot jelent. Ha a *Kjo-szei-kān*, *Ko-szu-ka*, *Kan-kimu* stb. szavakból kihagyjuk a jelzői végzetet, akkor *Kjo-kān*, *Ko-ka*, *Ka-kimu* stb. alakokat kapunk s a *Khakan* szó rokonsága az ó-koreai címmel még szembetűnőbbé válik. Még jobban támogatja nézetemet az a történeti tény, hogy azok a törzsfők, kik először éltek a *Khakan* (*Kagan*) címmel, utódai voltak a *tung-hu* népnek, mely az ó-koreai *kān* és *haku* törzsekkel mind történeti, mind földrajzi tekintetben szoros érintkezésben voltak.

Íme rövid ismertetése *Shiratori* dolgozatának. Reméljük,

sőt biztosan hiszszük, hogy visszatérve hazájába, tovább fogja nyelvi és őstörténeti tanulmányait folytatni, és hogy az a meleg szeretet, mely őt népünkhöz és nyelvünkhöz fűzi, ösztönözni fogja őt további tudományos igazságok felkutatására. A sinai forrásokban a mi őstörténelmünkre vonatkozó kérdéseknek és anyagának oly gazdag tárháza van, hogy felkutatása és közzététele a magyarság ethikai eredetének megfejtésével járna. Erőt és kitarást kívánunk neki e munkájához.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE *decemberi* füzetének tartalma: V á m b é r y Á r m i n *Oroszország a Perzsa tengeröbölben* Oroszországnak térfoglalásáról Perzsiában, valamint ennek nagy fontosságáról az európai államokkal, különösen Angliával szemben értekezik. Kimutatja továbbá, hogy azzal, hogy Oroszország a Perzsa-öböl partjain megveti lábát, India meghódításának terve egy jelentékeny lépéssel haladt előre. — M a h l e r E d e a Nemzeti Múzeumban tartott *Ó-kori Egyiptom* című fölolvasását adja, melyben Egyiptom föld- és néprajzi, vallási és művészeti állapotát összefoglaló módon ismerteti. Szól röviden az egyiptomi nyelvről, írás- és irodalomról. — K ö n i g G y ö r g y *Szirmay Antal*-ról irt jellemrajzot. Ez után *Nutics Gy.* Braniszláv szerb író *Egy káplár emlékeiből* című elbeszélése közetkezik *Skríbics Tivadar* fordításában. A költemények közt találjuk *Kozma Andor* *Szegény ember* című eredetijét és *Bourget Pál Michel* *Angelo* cz. költeményét *Zempléni Árpád* fordításában. — *Egy angol szemle Magyarországról* czímmel egy névtelen író *Blennerhussett Rouland* angol írónak a „National Review”-ban megjelent Magyarországról szóló tanulmányának fordítását közli az író. — Az *Értesítő*-ben *Jánosi B.*: Az Aesthetika története, *Dr. Vay Béla*: Az én régi pénzeim (*Gohl Ödöntől*), *Gr. Apponyi S.*: Hungarica, *Czobel M.*: Kakukfüvek, *Tille A.*: Die Faustsplitter in der Literatur des XVI. bis XVIII. Jarhunderts (ez utóbbi *Heinrich Gusztáv*-tól) vannak ismertetve. Végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE *októberi* számát *Halász Sándor* nyitja meg *A cheque-bélyegről* irt cikkével. Utalva arra a fontos szerepre, a melyet a cheque-forgalom lebonyolítása terén játszik, kiemeli, hogy a megadóztatás tekintetében e fizetési eszköz a legnagyobb kiméletet kívánja meg. Ezért a legtöbb törvényhozás alacsony (1 penny, 10 centime) bélyegilletéket ró a cheque-re s csak kevés állam állít föl érték-skálákat e tekintetben. Nálunk a gyakorlat, hogy a bank-cheque bélyegmentes. Törvényhozásunknak idevágó hiányai és visszásságai sürgőssé teszik azt, hogy a cheque szabályo-

zása czéljából törvényt hozunk. — A második értekezésben *Vizaknai Antal a zónatarifa átalakítására* czélzó javaslattal lép föl. A szerző, miután ismertette azokat a szempontokat, a melyekből *Buross* zónatarifáját meg kell ítélni, kifejti a szükségessé vált reformok irányelveit, melyek — szerinte — a következők: A külföldi államok nagy tarifa-mérséklései után nálunk is le kell szállítani a díjtételeket, e díjleszállítás főként a III. osztályra nézve volna keresztülviendő, mert ez az osztály aránytalan díjtételeket fizet, különösen az I. osztály (aránylag) olcsó tarifája mellett; az I. osztály tételei föl-emelhetők s a gyorsvonaton való utazás aránylag megdrágítandó; a helyi zónák határát ki lehetne tolni s itt a tramway-szerű forgalmat kell behozni. Ezen elvek alapján a szerző ki is dolgozta részletes díjtáblázatát, külön a személy- s külön a gyorsvonatokra, három szomszéd és nyolcz távolsági zónával. Reformjainak pénzügyi oldalait is mérlegeli s azt találja, hogy rendszere alapján, ha a forgalom megváltoznék, 1.744,000 korona bevételi többletre lehetne számítani, míg 5%-os forgalmi emelkedés mellett 4 millió lenne a többlet. Az értekezés végül a bérletjegyekre nézve tesz újító javaslatokat. — *Pap Dezső* befejezi *A kötvénykibocsátások biztosítása* című hosszabb tanulmányát. E közleményben a kötvénytulajdonosok egymásközi jogviszonyát s a kötvénytulajdonosok összessége és a kibocsátó társaság közti viszonyt világítja meg; majd a külföldi törvényhozások tételes intézkedéseiről s az azokban lefektetett elvek fejlődéséről hoz részletes fejtegetést. Mindezek alapján a következő concret javaslatokkal lép elő: 1. Lehetővé kell tenni a bankoknak, hogy ipari kötvények kibocsátásával is foglalkozzanak és intézkedni kell ezen ipari kötvények biztosítása iránt. 2. A pénzügyi intézetek által iparszerűleg kötvények kibocsátása mellett intézkedni kell a magánvállalatok által esetenként kibocsátott kötvények biztosítása iránt is. 3. A kötvénytulajdonosok jogainak megóvása végett, egyúttal azonban a kibocsátó vállalat érdekében is, szervezni kell egymásközi és a kibocsátó társasághoz való viszonyukat a társasági jogelvek alapján. 4. Kötelezővé kell tenni a legmesszebb menő nyilvánosságot, és pedig úgy a kibocsátás előtt, mint után. — Negyedik értekezés gyanánt *T. Nagy Imre* kezdi meg e füzetben *Csikmegye közgazdasági leírását*, mely a többi megyei monographiához kíván csatlakozni, ismertetvén e székhely határmegyét. Az itt közölt első rész, rövid történelmi visszapiillantás után, Csik vármegye földrajzi és földtani viszonyait rajzolja le, az éghajlatról szól s azután áttér a néprajzi összetétel esetelésére. A dolgozat további folyamán a közoktatásügyi állapotokkal s az egyes városok gazdasági helyzetével ismerkedünk meg. — *A Közlemények és ismertetések* című rovatban *Fenyvessy József a düsseldorfi nemzetközi munkás-lakásügyi congressus tárgyalásairól* számol be részletesen; — *vits gróf Bánffy Miklós* orsz. képviselőnek *A külkereskedelmi politika eszközei* című munkáját; I. L. két

kivándorlási füzetet: Hegyi György-nek *A magyarországi kivándorlás állapota és rendezése* s Éber Ernő-nek *Munkabér és kivándorlás* című dolgozatait bírálja. „A magyar kereskedők könyvtára”-nak I-ső füzetéről (melyben Havas Miksa az *osztrák-magyar bankot* ismerteti) Harmos Zoltán ír, míg végül a földművelésügyi és kereskedelmi miniszteriumok hivatalos kiadványai mutattatnak be. — A füzet a közgazdasági irodalomnak havi bibliographiájával végződik.

Ugyanezen folyóirat novemberi száma első cikke gyanánt Neményi Ambrusnak a „*Bureaukratia Magyarországon*” című tanulmányát hozza. Neményi megállapítván azt, hogy az 1892—1902 évtizedben a magyar állami alkalmazottak létszáma 37,059 személylyel, a rájuk fordított évi kiadás pedig 82.438,509 koronával emelkedett, kimutatja, hogy államháztartásunk rendes kiadásainak 24 $\frac{73}{100}$ -át személyi kiadásokra költjük. Ezután részletesen hozzálát annak bonczolásához, hogy ez a súlyos teher honnét keletkezhett: s külön vizsgálja az egyes törvények által létrehozott személyzet szaporításokat, az üzemek létszámában beállott változásokat s végül azon nagy növekedést, a mely kizárólag a bürokratizmus tultengésére vezethető vissza. Ezt bebizonyítandó, részletesen megemlékezik az egyes miniszteriumok és ügyosztályok kompetenciális harcairól, valamint azon hosszadalmas eljárásokat is példákban mutatja be, a melyekre nálunk a helytelen központosítás vezetett, a mely a miniszteriumok központi személyzetét az utolsó évtized alatt 410 alkalmazottal (2 $\frac{1}{3}$ millió korona költséggel) növelte. Neményi a társadalmat is hibáztatja e nagy baj keletkezésére nézve s viszont a törvényhozástól a következő intézkedéseket várja: Külön törvények hozandók a fizetések rendezéséről, a szolgálati pragmatikáról, normáltátsusról s a szigorúbb qualificatióról; az évenkénti újonnan szervezendő állásokat pedig ne csak a költségvetésbe állítsák be, hanem előbb egy külön törvényjavaslatba foglalják mindig össze őket kellő áttekintéssel. — Balkai Béla *Az új bajor bányatörvényről* ír. Megemlékezik arról, hogy a bányatörvények mily hosszúéletű alkotások, s hogy például a régi selmeczi bányajog is mily nevezetes alkotás, kimutatja azokat az alapokat, a melyekre 1900. július 30-iki bajor bányatörvény támaszkodik. Emez új bajor törvénynek érdekesebb rendelkezései közül a következőket emeli ki: az új törvény módot ad a bányahatóságoknak arra, hogy szükség esetén a munka idejét pontosan megszabhassák, továbbá részletesen körülírja a bér kifizetésének módzatait s ebben minden önkénykedésnek elejét veszi, sőt a munkásoknak is lehetővé teszi az ellenőrzést, a szolgálati rendtartás tartalmát határozottan elészabja s a munkások kifogásainak teret enged, részletesen megszabja az elbocsátás és felmondás eseteit, a bizonyítványok körül tapasztalható visszaéléseknek elejét igyekszik venni s végül büntetésekkel és hathatós hatósági ellenőrzéssel biztosítja a törvénynek pontos végrehajtását. — T. Nagy Imre folytatja e

számban *Csikmegye közgazdasági leírását* a lakosság, különösen a székelység, jellemezésével; részletesebb rajzát adja a nép között meghonosult újabb szokásoknak s az igények és terhek növekedését azáltal illusztrálja, hogy a négyholdas gazdának átlagos háztartási számláját mutatja be mostanról s 40 év előtről. Ezután az eladósodás okait s a gazdasági módok nagy elmaradottságát fejtegeti. A mezőgazdasági termelést, majd a megromlott birtokviszonyokat festi le, s kiterjeszkedik a vármegyének kertészetére, állattenyésztésére, a ló- és sertés-, valamint juhtenyésztésre s fejlődésüknek akadályaira. Az iparról szerzőnek kevés mondanivalója akad, miután Csikmegyében alig van gyáripár, a kis- és házi ipar pedig a lakosság ügyessége mellett is hanyatlik. A füzetnek „*Közlemények és ismertetések*” című rovatában bírálatokat találunk B a l o g h P á l n a k: *A népfajok Magyarországon*” című nagy népisme munkájáról (H. L. töl), L u d w i g h P o h l e „*Deutschland am Scheidewege. Betrachtungen über die gegenwärtige volkswirtschaftliche Verfassung und die zukünftige Handelspolitik Deutschlands*” című könyvéről (—vitstől) és az 1092/3-iki *Pénzügyi Compass*-ról. Ezenkívül G o l d z i h e r K á r o l y a göttingiai egyetemen berendezett biztosításügyi semináriumot ismerteti. Végül S z a b ó E r v i n közli a mult hónapra vonatkozó részletes *közgazdasági bibliographiát*.

3. A MAGYAR NYELVÖR mult évi októberi füzetét G o m b o c z Z o l t á n-nak *Nyelvtörténet és lélektan* című folytatolagos cikke nyitja meg, melyben a *jelbeszéddel* foglalkozik részletesen. A jelbeszéd a gondolatoknak látható jelekkel való közlése s így közp-helyen áll az írás és a hangos beszéd között. Wundt kutatásai után eldöntöttnek tekinthető, hogy a természetes jelbeszéd hasonló föltételek mellett mindig magától s hasonló alakban fejlődik ki. Ez természetesen nem zárja ki az egyesek befolyását, sem a mesterséges tökéletesítés lehetőségét. A természetes jelek kifejező mozgásokból erednek, tehát eredetileg nem képzetet közölnek, hanem indulatot, érzelmet fejeznek ki. A természetes jel első sorban önmagát kielégítő indulatnyilvánítás; képzetnyilvánulássá csak másod sorban lesz, a mennyiben minden indulathoz egyszersmind erős hangulatú képzetek is kapcsolódnak. A jelbeszédnek két alapformája van: a *rámutató* és az *utánzó* (illetőleg *ábrázoló*) jelek csoportja. A rámutatók különösen két képzetcsoporthoz jelzésére alkalmasak: 1. a beszélgetés személyeinek (*én, te* s bizonyos fokig *ő,ők* is), 2. a térbeli viszonyoknak (*fönt, lent, jobbra, elül* stb.) jelölésére. Az ábrázoló jelek között vannak: *utánpéldzők* (még pedig vagy *rajzoló*k, vagy *alakító*k, a szerint, a mint a tárgynak csak körvonalaikat rajzoljuk mutató ujjunkkal a levegőbe, vagy alakját kezünkkel testszerűen utánozzuk), *együttjelölők* (melyek önkényesen egyetlen ismertető jelet mutatnak s az emlékezet-képet képzettársulás segítségével keltik föl) és *jelképesek* vagyis *képleges jelek*. A jelbeszédben nincsenek meg a logikai kategóriák

megkülönböztetésére szolgáló alaki ismertető jelek (az ivás jele pl. italt és vizet is jelenthet), mindazonáltal a jelbeszédnek van saját mondattana. — Ezután Simonyi Zsigmond folytatja *A magyar szórend* című tanulmányát s ezúttal a fölszólító mondat és a kérdések szórendjét fejtegeti részletesen. — Nadenics Antal *Kossuth és a nyelvújítás* cz. cikkében azt bizonyítja, hogy Kossuth, a nagy újító, a nyelvújítás munkájában is részt vett: ő is faragott szokat, több jót mint rosszat, de csinált rosszakat is. Föl is sorol a cikkíró Kossuth hirlapi cikkeiből számos új szót, melyek részben bizonyára Kossuthtól valók, s melyek egy része vagy nem került, vagy csak későbben került szótárainkba. — Katona Lajos folytatja az *Ehrenfeld-kódex hibás vagy hiányos fordításainak* kimutatását. — Ez után a Karacsay-kódex énekeiről támadt hirlapi vita alkalmából közli a folyóirat Szarvas Gábornak a *Reform* 1873-iki évfolyamában megjelent cikkét, mely Somogyi Antal *Régi magyar énekeit* üres, még pedig elég ügyetlen koholmányoknak mondja. A Karacsay-kódex énekei ezekkel a Somogyi-féle énekekkel azonosak, a melyeket már Arany János is koholmányoknak ítelt. Szarvas cikkében azt is kimutatja, hogy a Somogyi-féle énekek rejtelmesnek látszó furcsaságai Somogyinak *A nyelv huszonnégy hangjáról* című munkája alapján meg is magyarázhatók. — Kisebb rovatok: Irodalom (Könyvészet). Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A szerkesztőség kérdései. Izenetek.

Ugyanezen folyóirat novemberi füzetében Simonyi Zsigmond a halmazott (többszörös) mondatrészek, a jelzős kifejezések s az igenevek és módosító igék szórendi sajátságainak fejtegetésével befejezi a *magyar szórendről* szóló tanulmányát. — Utána Melich János az „angulus, vicus” jelentésű *szög, szög* szónak eredetét kutatja. Fejtegetése szerint ezen szavunk nem azonos a „nagel” jelentésű *szég*-gel, a mint Munkácsi vélte. A *Diószög, Szil-szög, Egerszög* stb. olyan egy utcából álló helységet jelentett eredetileg, melynek *széje* (utcája) két oldalról *dió-, szil-* vagy *égerfával* volt beültetve. Ez a magyar *szög, szög* egy szláv nyelvi **stgъ*-nek átvétele; hogy azonban melyik szláv nyelvből való, azt azért nehéz megállapítani, mert *stgъ, stigъ* közszláv gyökérszó. — Tolnai Vilmos néhány szólásunkat magyarázza. A *káptalan* szó egész *káptalan a feje, nem káptalan a fejem* stb. szólásainkban nem mai („kanonokok testülete”) értelmében van meg, hanem a régi káptalani levéltárakra vonatkozik, a hol a legfontosabb okiratokat megőrzésül letették. S minthogy a családok gyakran minden írásukat a káptalanra bízták, peres ügyekben is hozzá kellett fordulni fölvilágosításért; ezért voltak főleg a prókátorok azok, kik *annyit tudtak, mint egy káptalan*. A *kötte hiszem* szólásban a *köt* igének átvitt értelme van: csak akkor hiszem, ha írást ad róla, szerződést köt velem, fogadást tesz. *Karón varjú-féle* szólás kettő van: 1. *én is láttam* (más is

lított) már *karón varjút (tarvarjút)* a. m. ez nem újság előttem, evvel nem mondasz új dolgot; 2. *karón varjút (tarvarjút)* mutat a. m. hiú ígérettel kecsegtet. A *csalánba nem üt a mennykő* szólásban a czikk-író szerint valamilyen babonás hagyomány lappanghat, a mely a csalánhoz fűződik. Tirolban és Svájcban pl. azt tartják a csalánról, hogy megvédi a házat a mennykőcsapástól. *Tanulj tinó, ökör lesz belőled* ma rendszerint csúfolkodó szólás, pedig eredetileg komoly értelme volt, a mennyiben az *ökör* itt, dicsérőleg, munkáját alaposan értő jószágot jelent. Az *egy gyékényen árul és kirántották alóla a gyékényt* szólások a vásári életből vett képek. Az *ujjat húzni* szólás pedig egy falusi játékból származik, a mely abban áll, hogy a mérkőzők rendszeren asztal felett egymásba akasztják jobb kezük középső ujját s a bal kézzel és a lábbal nekifeszülve az asztalnak, mind-egyikük teljes erejével igyekszik, hogy a másikat átrántsa a maga oldalára. — *Pekár Károly Magyar ritmus, magyar szó!* című czikkében azt indítványozza, hogy eredeti magyar versformáinkat magyar nevekkal lássuk el: a népies tizenkettes v. i. az úgynevezett *alexandrin* vagy *Sándor-vers* legyen *Zrinyi-sor*, a négy ily sorból álló szak *Zrinyi-szak*, a nyolcz tizenkettesből álló páros rimű szak *Toldi-szak*, a 4+2+3 tagolású kilenczes *lassú kilenczes*, a 3+3+3 tagolású *gyors kilenczes*, továbbá *ösi nyolczas*, *ösi hatos* stb. — Az Irodalom rovatban *Zolnai Gyula* részletes bírálatot ír Szily Kálmán Nyelvújítási Szótáráról. — Kisebb rovatok: Nyelvújítási adatok. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

4. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1902. évi novemberi (9.) füzetében *Némethy Géza* a *Persius* harmadik szatirájának nehezebben érthető helyeit magyarázgatja a párhuzamos helyek és régiségtani ismeretek ugyanazon bő készletével, a melylyel a mesterkelt és szándékosan homályos író első két szatiráját az előző számokban értelmezte. — *Pap Ferencz* *Petőfi egyéniségének fejlődését* vázolja 1846-ig. — *Láng Nándor* *Epidaurusz* című tanulmányát fejezi be. — *Gyulai Ágost* *A magyar Shakespeare-irodalom-ról* nyújt áttekintő összefoglalást, a mely egy magyar Sh.-bibliographia bevezetéseül van szánva. — A *hazai irodalom* rovatában az időközben elhunyt *Várkonyi Odiló* igen behatóan és szakszerűen ismerteti a *Pecz Vilmos* szerkesztésében megjelenő *Ókori Lexikon* I. kötetét. — *Naményi Lajos* *Janovics Jenőnek „Csiky Gergely élete és művei“* című munkáját bírálja. — *A külföldi irodalom* czíme alatt *Kulakovszkij Julián* kievi egyetemi tanár is igen elismerő bírálatot *Vári Rezsőnek „Incerti Scriptoris Byzantini s. X. De remilitari“* cz. kiadványáról, mely a lipcsei *Teubner-czégnél* jelent meg. A bírálat ez újabb kiadványt egészben megbízhatóbbnak mondja az előzőknél, a kérdéses mű szerzőjére vonatkozólag azonban más a nézet, mint *Várinak*. — *Binder Jenő* programmértekezését *Katona*

Lajos ismerteti, Krebsz Ernő és Dudek János 1–1 értekezéséről pedig Pap Illés számol be. — A *Vegyesek* rovatában meglehetősen hangulatos nekrológot olvasunk *Lindner Ernő*-ről, a M. T. Akad. volt könyvtárnokáról és *Király Pál* paedagogiumi tanárról. — Heinrich G. a *mannheimi Shakespeare*-kiadás ügyét tárgyalja Uhde tanulmánya alapján; — Waldapfel János egy párhuzamos német elbeszélést közöl a Garay-féle „Obsitos” császárlátogatásához. Osztern S. Rhodésiában talált ókori leletekre hívja fel a figyelmet. — Miklós F. Mikes egy kéziratából J. Vallée Desbarreaux francia költő egy sonettjének másolatát közli. — *Hazai és külföldi könyvészet* rovat fejezi be a füzetet.

Ugyane folyóirat decemberi (10.) számában Szautner Zsigmond *M. Porcius Cato* beszédeiről ír tanulmányt, mely újabb szempontokat is értékesít, a tárgyra vonatkozó eddigi irodalom lelkiismeretes számbavétele mellett. — Pap Ferencz a füzetben fejezi be *Petőfi egyénisége fejlődésének* szentelt vonzó elemzését, mely a nagy költő lelki életének költészetében hiven tükröződő hullámzásait nagy szeretettel és finom észrevételekkel követi nyomról-nyomra, nem feledkezvén meg a külső behatásokról, idegen költők és az uralkodó koreszmék befolyásáról sem, a mennyiben P. egyéniségének alakulásánál tekintetbe vehetők. — Hornyánszky Gyula *A szocializmus költészete a görög ó-korban* czímen, Göhlmann Róbert könyvének ismertetéseképen, az ókori államregények utopistikus társadalomjavító ábrándképeivel foglalkozik, a melyeknek phantastikus költői mezébe sok ma is actualis társadalmi kérdés feszegetése van burkolva. — Alexies György a *makedo-románok* nyelvéről és irodalmáról nyújt jól tájékoztató áttekintést. — A *hazai irodalom* rovatában Veres Ignác Balassa J. Rendszeres magyar nyelvtanát, Vikár Béla Bán Aladár „Kanteletar” fordítását, Császár Elemér Péterfy Jenő összegyűjtött munkái II. kötetét, Kohlbach Bertalan Endrei-Lenkei Német Nyelvkönyve IV. részét, Kardos Albert pedig Kalmár Elek Magyar Olvasókönyve III. kötetét ismerteti. — A *Külföldi irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv Panzer *Hilde-Gudrun* cz. nagyszabású monda- és irodalomtörténeti tanulmányának beható taglását Binder Jenő bírálata követi Kont Ignác hazánkfianak könyvéről, mely a francia irodalomnak a magyarra való hatását tárgyalja. A bíráló általában nagy elismeréssel szól ez érdemes munkáról, csak annak egyes apróbb tévedéseit igazítja helyre. — Szautner Zsigmond Wilamovitz-Moellendorf görög olvasókönyvét, Kégl Sándor Blochetnek a „Divina Commedia” gyanítható keleti forrásairól szóló művét s Poestion Norvég olvasókönyvét ismerteti. — Különösen gazdag a füzetben a *Philologiai program-értekezések* bírálatainak rovata, melyben 11 dolgozat ismertetését olvasuk Bódis J., Katona Lajos, Pap Ferencz és mások tollából. Nem kevésbé gazdag és változatos a *Vegyesek* rovata is, a

a melyből kiemeljük *Heller Agost* nekrológját, *Heinrich G.* közleményeit (az *Oberon*-mondáról, az ó felnémet *Genesis* és *Heliand* egymáshoz való viszonyáról, *Hans Sachs* *Tristan* drámájáról stb.). Ugyanevben *Bayer József* az első német színészettörténeti társulat megalakulásáról ad hírt; *Lukinich Imre* és *Katona L.* a *Gesta Romanorum* forrásaihoz közölnek adalékokat; *Dayka Gábor* családi viszonyaira vonatkozólag pedig *Czeizel János* buvárlatai derítenek napfényre eddig ismeretlen anyakönyvi kivonatokat. Könyvészet, a kötet *Tárgy- és Névmutatója* és *Tartalomjegyzéke* egészíti ki a vaskos füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilencedik ülése.

1902. december 1-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Peez Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Gyomlay Gyula, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kozma Andor, Kúnos Ignác, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Zolnai Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Fejérfarkas László, Réthy Mór, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

207. MELICH JÁNOS újonnan választott lev. tag „A magyar nyelv keresztény terminológiája” című értekezésével foglalja el székét. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

208. Az osztályelnök indítványozza, hogy a kitűzött második értekezés „Alexandriai Szent Katalin” legendájáról, Katona Lajostól az idő eltelte miatt halasztassék a jövő ülésre. — Az indítvány elfogadtatik.

209. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és KATONA LAJOS l. tagokat kéri föl.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1902. december 9-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: B. Radvánszky Béla t. t. — Csánki Dezső, Czobor Béla, Hegedűs Sándor r. tt. — Balogh Jenő, Csoma József, Nagy Gyula,

Reiner János, Szádeczky Lajos, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Réthy László l. t. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

210. SZÁDECZKY LAJOS l. t. felolvassa: „Báró Apor Péter verses művei és levelei“ című dolgozatát.

211. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ r. és SZÁDECZKY LAJOS l. tagokat kéri föl.

HARMINCZKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1902. december 15-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Lóczy Lajos, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Franzenau Ágoston, Hoór Mór, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Onodi Adolf, Schafarzik Ferencz, Schmidt Sándor, Staub Móricz, Tötössy Béla l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Pauer Imre r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

212. STÄCKEL PÁL k. t. részéről: „Bolyai János térelmélete“, felolvasta Kürschák József l. t.

213. DUKA TIVADAR t. t. részéről: „Stein Aurél k. tag kutató útjáról a chinai-turkesztáni sivatagokban“, felolvasta Szily Kálmán r. t.

214. TUZSON JÁNOS részéről: „Anatomiai és mykologiai vizsgálatok a korhadó bükkfán“, előterjeszti Klein Gyula r. t.

215. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLEIN GYULA r. és KÜRSCHÁK JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

NEGYVENEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik ö s s z e s ü l é s.

1902. december 22-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Klein Gyula, König Gyula, Láng Lajos, Lóczy Lajos, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szinnyei József, Than Károly r. tt. — Acsády Ignác, Angyal Dávid, Békefi Remig, Borovszky Samu, Gaal Jenő, Katona Lajos, Némethy Géza, Petz Gedeon, Reiner János, Thirring Gusztáv, Tormay Béla, Tötössy Béla, Vargha Gyula lev. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

216. VARGHA GYULA l. t. emlékbeszédet tart Jekelfalussy József r. t. felett. — Az emlékbeszéd ki fog adatni.

217. A főtitkár bejelenti Kerékgyártó Árpád l. t. f. hó 13-án bekövetkezett halálát. — A jelentés fájdalmas részvétellel tudomásul

vétetik s a II. osztály fölhivatik, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

218. Özv. PÉCH József-né mely köszönetét fejezi ki a férje halálára küldött részvétiratért. — Tudomásul vétetik.

219. A kolozsvári m. kir. Ferencz-József egyetem meghívja az Akadémiát a Bolyai János születésének századik évfordulója alkalmából 1903. évi január 15-én tartandó ünnepies ülésre. — A meghívó köszönettel vétetik s az Akadémia képviselőtére, Elnök úr vezetése alatt, küldöttség neveztetik ki, melynek tagjai: a főtítkárr, a III. osztály titkára, továbbá Réthy Mór r., Kürschák József és Tötössy Béla l. tagok.

220. A II. osztály felolvasási engedélyt kér dr. Pauler Ákos úr részére. — Megadatik.

221. A II. osztály elfogadásra ajánlja a Történelmi Bizottság javaslatát, mely szerint a Forster-Seitovszky-alapítvány 1902. és 1903. évi kamatjával a római levéltárakban teendő történelmi kutatásokra Veress Endre dévai főreáliskolai tanár és Zsák Adolf végzett theologus urak lennének kiküldendők. — Elfogadtatik.

222. A Széchenyi-múzeum számára érkezett ajándékok: a) Szabadka városától egy darab, b) Hellebrant Árpádtól: Az Athenaeum nagy képes naptára, 1898. — köszönettel vétetnek.

223. A könyvtár számára küldött ajándékok, ú. m.: 1. A magyar nemz. Múzeumtól: A m. nemz. Múz. multja s jelene. 2. Téglás Gábor l. tagtól: A felső-moesiai limes kialakulásának története az Aldunánál. 3. Stein Aurél k. tagtól: A journey of geographical and archaeological exploration in Chinese Turkestan. 4. Ráth Györgytől: Az iparművészet könyve. 5. A budapesti keresk. és iparkamarától: A budapesti keresked. és iparkamara könyvtárának katalogusa 1902. 6. Vautier-Dufour Ágostontól: La télé-photographie. 7. Administratione funda domenui coronei: 13 db nyomtatvány — Köszönettel vétetik.

224. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke, ú. m. Almanach 1903-ra, Athenaeum 1902-i (XI. évf.) 4. füz. Akadémiai Értesítő, 156. füz. (1902-i évf. 12. füz.), Kazinczy Ferencz levelezése. Szerkeszti dr. Váczy János. XII. köt. (1814. aug. 1—1815. jun. 30.) Némethy Géza. Vergilius élete és művei. (A vállalat új folyamának I. kötete). Southey Róbert. Nelson életrajza. ford. Reményi Antal. (A vállalat új folyamának III. kötete). Dicey A. V. Bevezetés az angol alkotmányjogba. Ford. Tarnay János. A vállalat új foly. LII. kötete.) Friedjung Henrik. Harcz a német hegemoniáért. (1859—1866.) Ford. Junius. I. köt. (A vállalat új folyamának LI. kötete). — Tudomásul vétetik.

225. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KAUTZ GYULA r. és VARGHA GYULA l. tagot kéri föl.

Beérkezett pályaművek.

A Magy. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához a december 31-én lejárt pályázatokra következő pályaművek érkeztek be:

1. Groedel-pályázatra. (A kivándorlás.)

I. Czim a pályakérdés. Jelige: Nincs ok, okozat nélkül.

II. A kivándorlásról, különösen annak hazánkban mutatkozó következtéseiről, annak okairól, a kivándorlás mikénti mérsékléséről. (Névrejtő levél, jelige nélkül.)

- III. A kivándorlók. Jelige: De a népet megtöri igája stb.
- IV. A legmesszebb menő gondolatok, eszmék és nézetek az Amerikába való kivándorlás megnehezítéséről, kapcsolatosan az onnan való visszatérés megkönnyebbítése köréből (így!). (Jeligés levél, jelíge nélkül.)
- V. A kivándorlás. Jelige: Előre! Tettefrel!
- VI. A dunántúli kivándorlás és orvoslásának módjai. Jelige: Help your self.
- VII. Küzdelem a modern kivándorlások ellen, különös tekintettel Felső-Magyarországra. Jelige: Szívet cseréljen az, ki hazát cserél.
- VIII. Gyakorlati javaslatok a kivándorlás ellen való küzdelemre. Jelige: Hanyatló szép hazám stb.
- IX. Vissza Amerikából! Jobb itt éjjel, mint ott nappal. (Szerző megnevezésével.)
- X. A székely kivándorlás. Jelige: Csak nem fajult el stb.
- XI. Mit tegyünk a kivándorlás csökkentésére és ellensúlyozására? (Jeligés levél nélkül.)
- XII. A társadalom feladata a kivándorlással szemben. Jelige: Megújulunk.
- XIII. A magyar kivándorlás okai és megszüntetésének eszközei. Jelige: Még mindig a multat bűnhödi a magyar.
- XIV. A kivándorlás problémája. Jelige: Az igaz szó nem tűrése stb.
- XV. A kivándorlás. Vázlat. Jelige: Csak nem fajult el még a a székely vér!

2. Bródy-pályázatra (publicistikai mű).

- I. *Dr. Márkus Dezső*: Hivatkozás a Corpus Juris Hungarici tőle szerkesztett és commentált kiadására, 26 kötet. Budapest 1896—1902.
- II. *Réz Mihály*: Széchenyi ma. Budapest, 1902.
- III. *Teőke Béla*: Korhadás. Budapest, 1903.
- IV. *Dr. Pap Dávid*: a) Curiai bíraskodás képviselőválasztási ügyekben. Budapest, 1902. — b) A tengerszem ügye. Budapest, 1903.
- V. *Kricsfalvi Lukács*: a) Adósorsjáték. Budapest, 1900. — b) Adófizetők jutalmazása. Budapest, 1902.

3. Wahrmann-pályázatra (ipar terén szerzett érdemek).

- I. Királdi Herz Zsigmond: Hivatkozás bányaművek fejlesztése körüli érdemeire. 1 db. mell.
- II. Szentkatolnai Cseh István, Breznóbányán: A tőle feltalált kályha leírása. 2 db. mell.
- III. Donáth Alajos, Pilis-Maróton: Hivatkozás ipari érdemeire.
- IV. Hofecker Imre budapesti zenetanár: Szemléltető hangjegytábla. Szabadalmi leírással.
- V. Dr. Heidlberg Tivadar, Budapest: Hivatkozás kémiai találmányaira.
- VI. Freckay János: Hivatkozás a Mesterségek Szótára című művére.
- VII. Majoros Antal, győri lakos: „Unicum“ nevű szerével pályázik. 2 db. mell.
- VIII. „Telefot“ című találmány leírása. Jelige: Bizalmam az első sikerben.
- IX. Telefon-írógép leírása. Jelige: Csak előre!

VIII. Tervezet a magyar irodalom történetére. Jelige: Európai és magyar.

A Magy. Tud. Akadémia ülőssora 1093.

Januáriu8.

- 5-én I-ső (nyelv- és széptudo-
mányi) osztály.
12-én II. (bölcs., társad. és tör-
ténettudományi) osztály.
19-én III. (mathem. és termé-
szettudományi) osztály.
26-án *összes ülés*. Az 1903. évi
költségvetés tárgyalása.

Februárius.

- 3-án (kedden) I. osztály.
9-én II. osztály.
16-án III. osztály.
23-án *összes ülés*.
(28-ika a tagajánlások beadásá-
nak határideje.)

Márczius.

- 2-án I. osztály.
9-én II. osztály.
16-án III. osztály.
19-én *összes ülés*. Jelentés a gr.
Telekipályázatról.
23-án I. osztály.
30-án *összes ülés*. Jelentés a Far-
kas Raskó-pályázatról. A
br. Wodianer-jutalom oda-
ítélése.

Április.

- 6-án II. osztály.
20-án III. osztály.
27-én *összes ülés*.

Május.

- 4-én I. osztály.
11-én II. osztály.
18-án III. osztály.
25-én *összes ülés*.

Június.

- 8-án I. osztály.
15-én II. osztály.
22-én III. osztály és *összes ülés*.

S Z Ü N E T.

Október.

- 5-én *összes ülés* és I. osztály.
12-én II. osztály.
19-én III. osztály.
26-án *összes ülés*.

November.

- 3-án (kedden) I. osztály.
9-én II. osztály.
16-án III. osztály.
23-án I. osztály.
30-án *összes ülés*. Jelentés a
Kóczán-pályázatról.

Deczember.

- 7-én II. osztály.
14-én III. osztály.
21-én *összes ülés*.

Lejáró pályázatok.

I.

Az 1902. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1896—1902. évkörben megjelent s a természettudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1903. január végéig a főttkári hivatalhoz küldjék be. Följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

II.

A Magyar Tud. Akadémia Mathematikai és Természettudományi Bizottsága az 1903-ik évben 4000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a *physika* körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki céljokul. Mindenkinnek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a főntebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbiztatás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona: de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyan csak f. év márczius 31-ig a bizottság előadóájához, dr. Lengyel Béla egyet. tanárhoz küldendők be.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KALMÁN.

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XIV. KÖTET.

1903. Február 15.

2. FÜZET.

Jelentés az 1902-iki Kóczán-pályázatról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* r. t. az 1902. nov. 24-iki összes ülésen.

A Tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 1899-ben hirdetett pályázat, melynek tárgyköre V. István, IV. László és III. Endre magyar királyok kora volt, nem járt a kívánt sikerrel, a mennyiben a M. T. Akadémia a bíráló bizottság jelentése alapján kiadta ugyan az Ügyrend 137. §. a) pontja értelmében a viszonylag legjobb műnek (VI. sz., „László, a kún“) a jutalmat, de kimondta egyúttal, hogy a jutalmazott dráma „nem áll irodalmi színvonalon“. E határozat értelmében az id. §. d) pontja szerint „ugyane tárgykör újra volt kitűzendő.“ E követelménynek megfelelően a M. T. Akadémia 1901 május 8. tartott nagygyűléséből „V. István, IV. László és III. Endre korát“ újra kitűzte. Az 1902. május 31-én lejárt határidőig kilencz darab érkezett be, melyeket az I. osztály Vadnay Károly, Heinrich Gusztáv r. és Herczeg Ferencz I. tagokból álló bizottságnak adott ki megbirálás végett. (Vadnay Károly elhunytá után Gyulai Pál lépett helyébe.) E bizottság határozatát van szerencsém a következőkben röviden indokolni, megjegyezvén, hogy a VIII. sz. darab („István herczeg, történeti szomorújáték 3 felvonásban“, jeligéje: „Stefano“ etc.) nem volt figyelembe vehető, mivel a kézirat csak három lapnyi szöveget tartalmaz, az utólag f. év szeptember végén beküldött darabot pedig a M. T. Akadémia 1902 okt. 6-án tartott összes ülésében a pályázati szabályok értelmében nem tartotta elfogadhatónak.

A beérkezett munkák legnagyobb részéről bátran ismételném azokat a sokat hangoztatott panaszokat, melyeket a t. Akadémia már olyan jól ismer: hogy a szerzőknek fogalmuk sincsen drámáról, hogy cselekvényt kigondolni és megszerkeszteni nem tudnak, hogy jellemzésről sejtelmők sincsen, hogy nyelvök köznapí, hibás és magyartalan, hogy verselésök bosszantóan gyarló. Ily czéltalan fejtegetések helyett azonban inkább közlök egy-két mutatványt. Az egyik darabban (3. sz. „Macsoi herczeg, történeti dráma 3 felvonásban“. Jeligéje: „Hazaért,

királyért!"), melynek tárgya István herceg lázadása IV. Béla ellen, Mária királyné, a ki valóságos szörnynék van rajzolva, ily algyimnasiunai dadogással ad kifejezést haragjának:

Kényszerített e hír haraggal
Félbehagyni ünnepünk s legott
Megjelenni a helyszínén, hogy
Érdem szerint részesüljön most
Méltó büntetésben a nép, ki
Merészkedik gazúl kihívni
Haragját királyasszonyának.

És a követségnek azon kérdésére, hogy vajjon mit vétettek, így felel:

Tengeréből kitörő harag
Bennem erős borzadályt okoz,
Hogy nékem kell azt elmondanom.
De leküzdöm szenvedélyemet,
Halljátok hát tőlem először.

Minél kevesebbet tud a szerző maga, annál többet követel a színészektől. Az utolsó jelenetben Margit „berohan, fölsikolt. haja ég felé mered, szemei kidüllednek, arcza eltorzul s aztán élettelenül elterül a földön“. Mintha az ember Nestroynak valamely paródiáját olvasná, de Nestroy éles szelleme nélkül!

Egy másik darabban (4. sz. „Herczegrablás, színmű 5 felvonásban“. Jeligeje: „Csak az, a ki nem hevert“ stb.), a mely szintén V. István korában játszik, Rasztiszláv a következő ékes párbeszédben bucsúzik el arájától, Anna királyi hercegnőtől:

Anna. Bucsúzni jöttél? No jó! tehát.

Raszt. Nézd kedvesem csak atyám jött és került
Honába győztesen. Te lásd: vitéz
Család gyermeke magam vagyok:
Ha nem vagyok méltó szerelmedért?

Anna. Távozz előlem! Nem vagyok csupán
A te utálatos szerelmedre
Kíváncsisággal telt szívemmel itt!

Raszt. (büszkeséggel.) Hanem azért tartsd vissza, jó leány,
Magad, tudod, hogy én egy hős vitéz
Vagyok. Eszednél légy leánya most.

Anna. Neked tudnod kell, én meg a király
Másodszülött leánya, Anna, és
Magyar királyi hercegnő vagyok,
Ki majd magyar király nővére lesz stb.

A darab 1271-ben játszik, de azért kérdezősködik V. István Harecias Frigyes osztrák herceg hogyléte után, a ki pedig

már 1246-ban elesett; arra a hírre pedig, hogy a csehek betörttek, kérdezi István:

De mondd, beszéld, kedves vitéz, el azt,
Milyenek a cseh hárpia?

Mutatóul ez talán elég lesz.

Három darab játszik IV. László korában. Ezek mind igen gyengék. A szerzők főtörekvése a király nyomorúságos jellemét, illetőleg jellemtelenségét, a mint ők fölfogják, és mindenféle kicsapongásait lehető rikitó színekben rajzolni, úgy hogy az olvasó föllélekzik, midőn a részeges kéjenczet ledöfik. Hogy ebben mi a tragikum, azt persze bajos kitalálni. És e szempontból egyre megy, hogy IV. László-e a darab hőse vagy más alak, hisz rendesen bajos még azt is megérteni, hogy a szerzők kit tekintenek a cselekvény hősenek. Az 1. sz. darabban („Oldamur, dráma 5 felvonásban“. Jeligióje: „Sötét kor“) a cím után azt hihetnök, hogy a kunok fővezére a hős; de Oldamur alig cselekszik, IV. László pedig rendszerint nem tudja, hogy mit tesz. A cselekvény rendkívül zavaros, a történeti fölfogás naiv, sokszor gyerekes. A másik két darabban (9. sz. „Édua, történeti színmű 3 felvonásban“. Jeligióje: „Halál a kunokra“, és 2. sz. „Aydua, történeti szomorújáték 4 felvonásban“. Jeligióje: „Emlékezzünk régiekről“) az untig ismeretes kún leány a czímbeli hős; de mindkét színműnek cselekvénye oly összefüggéstelen, az indokolás oly kezdetleges, hogy kár a hőst keresni. De meg kell jegyeznem, hogy ez a két darab elég jól van írva, verselésök és stíljük is irodalminak mondható, akad itt-ott egy kis költői lendület is, főleg a 2. sz. darabban, melynek szerzőjétől a lyrai tehetséget nem lehet eltagadni, — de szerkezet, indoklás, jellemzés tekintetében e drámák is igen gyarlók, úgy hogy nem érdemes velök bővebben foglalkozni.

Nem jobb a 6. sz. színmű 4 felvonásban („III. Endre“. Jeligióje: „Egy igaz szót, nem aranyat“), melynek szerzője azt hiszi, hogy a tragédia annál kitünőbb, minél több személy szerepel benne és minél több szereplőt ölnek le. Hogy a munka mindenkit kielégítsen, kapunk balladát és csatadalt is, és a párbeszed egyébkor is ismételve cseng ki rimekbe. A darab minden lapja elárulja a kezdőt, a ki cselekvényt nem tud megszerkeszteni és jellemet nem képes rajzolni. Főleg százalmas alak Endre király, a ki kezdettől végig nem tudja, hogy mit akarjon. Mindezt a véletlen dönt el. Rokonszeny vagy részvét nem támad az olvasóban, pedig halomszámra gyilkolják le az embereket. Képtelen szerelmi viszonyokkal elegyes politikai és hadi chaosz.

Még két darab van hátra, melyek minden tekintetben ma-

gasabban állanak, de sajnós, még sem oly magasan, hogy tiszta örömünk telhetnék bennök.

A 7. sz. „történeti színmű 5 felvonásban“ („Istenítélet“. Jeligéje: „Bajvivás“) V. István király korában játszik. Szerző darabjához előszót csatolt, melyben kifejti, hogy e színműben „a bajvivást mint istenítéletet kívánta bemutatni, elmúlt századoknak ezt a már-már feledésbe menő intézményét, mely valamikor oly fontos szerepet játszott a hazai igazságszolgáltatásban“. Nem ismer hazai drámairodalmunkban „egyetlen olyan színpadi alkotást sem, mely e tárggyal foglalkoznék. Pedig“, folytatja, „én e műfaj egyik fontos föladatának tartom, hogy nemzetünk dicsőségteljes multjának ilyen érdekes intézményeit óvja meg a feledéstől. Talán így még föl lehetne élesztetni a közönség hanyatló érdeklődését is a történeti darabok iránt, midőn színgazdag képekben a mult(nak) oly fényes mozzanatait, mint a koronázás és bajvivás, nyílnék alkalma látni a színpadon“. Van ugyanis még koronázás is a darabban, de szerző már az előszóban megjegyzi, hogy e jelenetet hajlandó volna mással pótolni, „ha a színház bármi okból nem tartaná a koronázás jelenetét színpadon való bemutatásra alkalmasnak“, a kézirat 24. lapján pedig a következő jegyzettel lép meg: „Az ünnepély leírásánál az 1867-iki koronázást tartottam szem előtt, annak legfőbb mozzanatait jegyezve ide. De azért előadás esetén a színház úgy a személyekből, mint czeremóniákból törülhet legjobb belátása szerint. István idejében a koronázás úgy sem volt olyan fényes, mint a mult században.“ Tehát történeti dráma kiváló történeti mozzanattal, mely azonban nem felel meg a történeti hűségnek.

De ezt csak melleleg. Nem tudom, indokolt-e épp ma beszélnünk vagy panaszkodnunk „a közönségnek hanyatló érdeklődéséről a történeti darabok iránt“, mikor az utolsó években éppen magyar történeti tárgyú darabok arattak legnagyobb sikert színházainkban. De arról biztosíthatom a szerzőt, hogy a jó történeti dráma nem szorul semmiféle történeti fényes vagy érdekes mozzanatokra, hogy mély hatást tegyen; a rossz történeti drámán pedig az ilyen érdekességek mit sem segítenek. Shakespearenél és Schillernél akad koronázás és bajvivás is; de semmi nyoma annak, hogy e nagy mesterek ezeket a mozzanatokat azért vették volna föl, hogy a közönség érdeklődését fölkeltsék. Mert ez esetben könnyen úgy járhattak volna, mint szerzőnk, a ki koronázás és bajvivás közreműködésével sem tudott oly történeti drámát teremteni, melyet jónak mondhatnánk és mely a színpadon megállhatna.

Az „Istenítélet“ voltaképp két cselekvényen épül föl, melyek egymás közt és még egy harmadikkal kissé lazán, de még tür-

hető módon vannak összekapcsolva. Buzád Panyit magyar nemes teljes szegénységre jutott, mert az V. István trónraléptét megelőzőt zavaros időkben Ják Tibor magához ragadta összes birtokait. A törvénynél nem talált a derék Buzád segílyt és oltalmat, azért bajvivás, azaz istenítélet útján akarja követelése jogosságát bebizonyítani. A király megadja az engedélyt és Buzád legyőzi és megöli ellenfelét, úgy hogy ismét gazdaggá és hatalmassá lesz. E mellékes motívum azért fontos, mert Geréb Simon testőr és Thurzó Ilona udvarhölgy szenvedélyesen szeretik egymást, de Geréb nem veheti nőül Ilonát, mert mindketten árvák és szegények. Geréb azonban Buzád fogadott fia és egyetlen örököse. Midőn tehát Buzád leteríti gaz ellenfelét, a fiatalok boldogságát mi sem akadályozza többé, még a harmadik cselekvény sem. Zsolt testőrtiszt ugyanis, egy durva és erőszakos ember, szenvedélyesen szereti Ilonát és unszolja a királynét, hogy kényszerítse udvarhölgyét hozzá. E kívánságát igen nyomósan tudja érvényesíteni, mert ő az egyetlen ember, a ki tudja, hogy a kún származású Erzsébet királynénak, kit férjéhez erőszakoltak, már régóta bűnös szerelmi viszonya van Joachim horvát bánnal, a ki szintén kún. A királyné szól is Ilona lelkére, de siker nélkül. Mikor azután Buzád győzelme folytán Ilona végkép elvesz Zsolt számára, a megrémült királyné, tartva e vad ember bosszújától, Joachimmal megszökik és fiát, László herceget, is magával viszi. De a kis herceget visszahozza Geréb Simon, a ki azután oltár elé lép Ilonával. Zsoltról és Erzsébetről hallgat a krónika, ellenben István király annyira lelkére veszi felesége hűtlenségét, hogy legnagyobb meglepetésünkre meghal. Talán „megtört a szíve“, mint nagyanyáink kedvelt regényeiben divat volt.

A cselekvény, melyet a mondottakban elemeire bontottam, egy ötfelvonásos darabra távol sem elég. Hiszen alig történik valami, a mit cselekedetnek, tettnek lehetne minősíteni. A bajvivás a IV. felvonás tárgya: előtte Geréb és Ilona, Zsolt és a királyné jajgatnak, utána Geréb és Ilona ujjongnak, a királyné és Joachim pedig megszöknek. Ennyi az egész. És e sovány cselekvényt nincs a ki mozgassa; hiányzik a középpont, ha úgy tetszik, a hős, a ki biztos cél felé tör. Ilyenül leghelyesebben Zsolt volna tekinthető, a ki Ilonát kívánja bírni és folytonos remegésben tartja a királynét. De Zsolt sem cselekszik és a IV. felvonásban teljesen eltűnik, a nélkül, hogy sejtlenők, vajjon merre vette útját. Buzáddal sincsen Zsolt semmi kapcsolatban, úgy hogy a bajvivás csak nagyon közvetve érinti őt. A király igen derék ember, a ki sokat jajgat „szegény hazánk“ állapotán, de szintén nem cselekszik. Buzád igen derék öreg úr, Geréb igen derék fiatal levante, Ilona igen derék hajadon — ez az

egész jellemzés. Még Erzsébet és Joachim sincsenek jellemezve. A királyné az ismeretes bűnös feleség, a kit azonban bűne csak akkor bánt komolyabban, midőn veszélyvel fenyeget:

Győzött Buzád! — oh minden elveszett! —
 A szörnyű Zsolt vitéz kérdőre von
 Es én tovább ámitni nem tudom!
 Hol késik Joachim! — Vad őriület,
 Ne szállj agyamra! — Isten, adj tanácsot!
 De nem szabad fölnézni a nagy égre
 És nincs jogom hozzá könyörgeni
 Buzgó imába, mert parancsival
 Sohsem törődtem bűnbe elmerülve,
 Mikor még a szerencse kedvezett!
 Kétségbesésem szörnyű erdejében
 Most elhagyatva, utat vesztve állok
 S nem gyúl ki már vezérlő csillagom!

De Zsoltnál sem beszélhetünk jellemzésről. Ilona visszatartja, mert mást szeret, de Zsolt azért nem mond le róla. Azonban nem tettekkkel kísérti meg birtokába jutni, hanem egyedül a királyné titkával, a mi igen kényelmes, de nem nagyon rokonszenves, még nem is drámai eljárás. Midőn az I. felvonás végén megleti Geréb és Ilona szerelmes duóját, melyet folyton csókok szakítanak meg, dühösen fölkiált:

Hah! így vagyunk már! Számolunk ezért!
 de ebből a számolásból sem lesz semmi, mert egyáltalában nem számol vetélytársával.

Szerzőnek nem sikerült az elég ügyesen kigondolt cselekvényt szerves egészszé megalkotnia és drámai jellegűvé tennie. A darab főjellemezője a lyra, és ebben szerzőnk elismerést érdemel. Simon és Ilona jelenetei lyrai erőről tesznek tanúságot, egybeült is szép sikerrel juttatja kifejezésre a szereplők érzelmeit, szép nyelven és kellemesen folyó versekben, melyek ismételve, minden erőszakosság nélkül, rímekbe csengenek ki. A darabból ily szép lyrai részleteket könnyű volna közölnöm, de mi célra? midőn nem a szerző lyrai tehetségéről, hanem darabjának drámai értékéről van szó. Erről pedig nem mondható kedvező ítélet: szerkezete igen laza, jellemzése nagyon gyenge, drámai élete alig van és sincsen célja sem, melyre a szereplők erős küzdelemben törnének. A színpadon mai alakjában el sem képzelhető, daczára a koronázási jelenetnek, mely semmire sem jó, és a bajvívásnak, mely alig két perczig tart és még korfestő elemnek is jelentéktelen csekélység.

Drámai élet és színszerűség szempontjából magasabban áll az 5. számú tragédia három felvonásban („A királyné“. Jelígeje: „Kóczán“). E darab már két évvel ezelőtt is pályázott és már

akkor figyelmet keltett. Most, úgy látszik, tetemesen javított alakban versenyez újra, ezúttal nem minden siker nélkül.

A dráma ideje III. András király uralkodása. Cselekvényében kevés a történeti anyag, de a történeti háttér elég jól van rajzolva. Tárgya: két nővér szerelmi vetélkedése a király személyeért és koronájáért. Ágnes királynét még szereti a férje, de szerelmét erősen lelohasztotta nejének magtalansága, pedig az országnak zavaros állapota sürgősen követel trónutódot, kire Árpád koronája szálljon. Úgyanez okból gyűlölik a magyarok a királynét és unszolják Andrást, hogy válják meg tőle, hogy új frigyből betellessék a nemzetnek hő óhaja. Még jobban gyűlölik Ágnest a kunok, mivel vallásukat kegyetlenül üldözi. Még Ladomér, az esztergomi érsek is az elégedetlenek pártján van. A király kérdésére, hogy válják-e nejétől, így felel:

Tanácsot kérsz, királyom?
Kitől? a paptól? Tőlem, érsekedtől?
Úgy válaszom: Ne tedd király, soha,
Mert Ágnesed vallásunk oszlopa.
Az embert kérde? Válaszom: ne üzd el,
Mert testet öltött jószág, szűzi szentség.
Tanácsadódat kérde? Válaszom:
Taszítsd el kérlelhetlenül s hamar!
Frigyed felbontja majd a szent atya.
Hazánk kívánja! Szép honunk jövője,
Mely úgy virrad csak, hogyha trónusunkon
Honszerző Árpád büszke sarja ül.

A boldogtalan királynénak csak két hive van: az öreg derék Omodé főúr és Adalbert német herceg, a ki Ágnes nővérét, Idúnát, szerette és e miatt kénytelen volt hazáját elhagyni, mire Budán a magyar udvar szívesen fogadta.

Ilyen a helyzet, midőn Ágnes királyné húga, Idúna, anyjával Budára érkezik. A szerző kacszérnak jellemzi. Szerelmi játékot üzött már Adalberttel, hitegette Miczisláv lengyel herceget; azután mind a kettőt kikosarazta. Neki korona kell. Már régebben megszerette Andrást, a ki a szenvedélyes leány szerelmét viszonozza. Most megtudja, hogy az elégedetlen nemzet őt akarja ültetni a magyar trónra, mert tőle várják azt, a mit Ágnestől már nem remélhetnek: trónutódot. És most megindul a két nővér szenvedélyes harca Andrásért és a koronáért, mely a darab tárgya. Idúna mellett áll az egész magyarság és kúnység, Omodé kivételével; Ágnes ügyét csak Omodé és Adalbert pártolják, amaz királyhűségből és számalomból, emez, hogy bosszút álljon Idúnán, a ki rajongó szerelmével hiú játékot üzött. A király a pártok közt áll: szánja, sőt még szereti is nejét, de szenvedélyes szerelemmel vonzódik sógornőjéhez, a ki őt teljesen meg-

hódítani törekszik. De jogtalanságra, erőszakra András nem kapható. A királyné féltékenysége fölébred, Adalbert ravaszul szítja: mindenkitől elhagyatva, férjében sem bízva, fájdalom és félelme szenvedélyességig és gyűlöletig fokozódik. Idúna az ellenség, ennek vesznie kell. És Idúna, a ki az egész nemzetre támaszkodhatik, mind több okot szolgáltat arra, hogy a királyné a legvégsőbb eszközhöz is merészeltjen nyúl. Trónkövetelő hevében még jobban lázítja a főurakat, úgy hogy Gureth már nyíltan meri sértegetni Ágnest. A királyné börtönbe veti az arcátlan főurat, de András kiszabadítja, egyrészt Idúna kérésére, de azért is, mert két ízben megmentte életét. Most teljesen tisztában van a királyné a helyzettel és leszúrta Adalberttel nővérét. A jelenetnek csak egy tanuja van: Omodé. Ágnes kirohan, a gyilkos megöli magát, és a főurak, a kik „Éljen Idúna királyné!” fölkiáltással sietnek a színre, megrémülve találják Idúna holttestét. A harmadik felvonásban a főurak gyilkossággal vádolják Ágnest Idúna ravatala előtt. A király törvényt ül. A királyné erőlyesen védekezik, de az agg Omodé nem tud hazudni. András kolostorba küldi nejét, az anya megátkozva bűnös leányát, Omodé bujdosásnak indul. Íme a darab befejezése:

- András.* A bűnösökre sujt az ítélet,
De a királynak szívét zúzta össze!
- Ladomér.* Kriptába tér im Idúna! ne szálljon
A sírba szép hazánk jövője vele!
- András* (érezes hangon). Igaz! Munkára fel e gyász után!
Fel tette, új erőre, magyarok!
Királyotok boldogtalan, hanem
Hazánk viruljon, boldoggá legyen!
Munkáljunk hát ezen szentelt erővel!
Belátás, bölcsesség vezesse népünk!
Itáliában fölleg tornyosul:
A trónra vágyó újra szembe jön!
Köszöntsük Martell Károlyt fegyverünkkel!
- Ladomér.* S ha már letörted, mit nyersz óh vele,
Utolsó Árpád? . . . (hirtelen) Újra éledek!
Szabad vagy im, szabad, fölként királyom!
- András.* Jó érsekem,
Megállj! Számolj az érzelmmel is!
Ne ültess senkit mellém gondolatban,
Ez a jövőnek titka.
- Ladomér.* Szép hazám!
Ujjongj! Ha még titok, úgy már remény!
(Harangszó. A fenékajtón a függönyt szétvonják. A ravatal gyertyák és örök közt.)
A temetés kezdődik.
- András.* Jöjjetek! (leszáll a trónról és a fenékajtó felé megy.)
- Gureth.* Éljen sokáig a király!
- Mind* (kardot rántanak, lelkesen). Éljen!
- András* (keserűen). Sokáig éljek? Ne átkozzatok!

E mondattal végződik a darab. Nem gáncképen, csupán tényt említve, jegyzem meg, hogy András utolsó szavai elevenen emlékeztetnek a „Kegyencz“ befejezésére. Inkább gáncsolandó, mert izetlen és sértő, hogy abban a perczben, melyben a királyné kolostorba vonul, tehát meghal, és Idúnát nagy szomorúsággal eltemetik, nyomban előállanak egy kilátásba veendő harmadik hölgygyel, a ki végre a sokat óhajtott trónutódot előteremtse. Az egyébként, főleg színi szempontból hatásos utolsó jelenetből e vastag izléstelenység mindenestre kiirtandó. Általában kissé háttérbe kellene szorítani az „utód“ kérdését, mely könnyen nyer komikai mellékízt.

A darab tehetséges és ügyes író műve, a kinek kétségtelenül nem első kísérlete a drámairás terén. A színpadot jól ismeri, a dráma technikája hatalmában van, nyelve szabatos és drámai, stílj e itt-ott lendületes, csak néha dagályos és ritkán izléstelen. Látszik, hogy folyton a színpad lebeg szeme előtt és hogy első sorban a szín hatását keresi. Az első két felvonásnak színpadi hatása nem is kétséges, ha Ágnes és Idúna „hálászerei“ hivatott művésznők kezeibe kerülnek. E felvonásokban a cselekvény is érdekesen emelkedik és folyton ébren tartja az olvasónak (bizonyára a nézőnek is) figyelmét és részvétét. Már a harmadik felvonás kevésbé biztat sikeres hatással. Sok benne az elmúlt és a néző előtt jól ismert dolgok ismétlése és igen kevés a cselekvénye. De Ágnes megszemélyesítője megmentheti talán ezt is. Általában: a darab színi értéke nagyobb, mint költői becse. Nagyon ki van számítva minden, az emberek épp úgy, mint a helyzetek. Érdekelnek azok is, és ezek is; de mélyebb hatást nem gyakorolnak lelkünkre, nem ragadnak magukkal.

És van a darabnak, e magasabb szempontot nem is tekintve, egyéb, talán könnyebben elkerülhető fogyatkozása is, még pedig főleg kettő. Az egyik Idúna, a másik András jelleme. Egyik sem elég világos és következetes. Idúna kaczérságnak van feltüntetve. Kaczérságból kergette el Adalbertet, kaczérságból kosarazta ki Micziszlávot, most kaczérságból tör a magyar trónra. Igaz, hogy szereti Andrást, már régen, igaz szívvel. De bajosan hihetünk neki: hátha viselkedése most is csak komédia? Nagyon nyerne a darab, ha Idúna rokonszenvesebb válnék. Elég jellemének két fővonása: hogy nagyravágyó és hogy Andrást szereti, szerette már akkor, mikor ez, inkább a szülők kívánságából, mint szíve szavát követve, nényét vette nőül. Szerelme Adalberttel gyermekkori rajongás volt; komolyan a nagyravágyó hercegleány sohasem vehette a szegény lovagot. Micziszlávhoz férjhez menne, hogy királyné legyen, — de ekkor hívják az elégedetlen magyarok Budára, hogy királynéjukká tegyék. Ily módon érthetőbb, egységesebb és rokonszenvesebb alakká válnék

Idúna, úgy hogy méltó versenytársa volna a szerencsétlen királynénak, a ki a darabnak legjobb alakja.

Még homályosabb és ennek következtében érdektelenebb alak a derék és böles király. Szereti nejét és szereti sógor-nőjét. Ez mindennapi eset, de tragédiát ily lélektani homályra bajos építeni. András alakja és szerepe csak úgy válhatik érthetővé, ha nem szereti többé nejét (a mit természetesen indokolni kell), de tiszteli és nagyrabecsüli és a világért sem akarja királyi jogaitól megfosztani. Az elégedetlenek ismerik a királyt, tudják, hogy főleg Idúna megérkezte óta elhidegült neje iránt és nehezen titkolt szenvedélyvel hajol sógornőjéhez, és ez még jobban tüzei őket erélyes föllépésre. Arra számítanak, hogy a király utólag mindent jóváhagy, sőt esetleg még örül a megváltoztatott helyzetnek. András alakja még így is nehéz föladat, költőnek és színésznek egyaránt, de talán érthetőbb és mindenestre rokonszenvesebb.

E gyöngék mellett, melyek elég súlyosak, mert a dráma alapjaiban gyökereznek, már említettem s röviden ismétlem a darab kétségbevonhatlan erős oldalait: a cselekvénynek szigorú egységességét és gyors lefolyását, Ágnes királyné lelki küzdelmeinek érdekes rajzát, a nyelv, stíl és verselés irodalmi jellegét. A darab színszerűsége is, már az alapító célzata értelmében is, tagadhatatlanul érdemszámba megy.

A mondottak alapján a bizottság egyhangúlag arra kéri a t. Akadémiát, hogy az 5. számú pályaműnek, czíme: *A királyné*, jelígeje: *Kóczán*, a jutalmat minden megszorítás nélkül kiadni méltóztassék.

Alexandriai Szt. Katalin legendája középkori irodalmunkban.

(Kivonat *Katona Lajos* l. t. 1903 január 5-én olvasott értekezéséből.)

Alex. Szt. Katalin legendájával középkori nyelvemlékeinkben három helyen találkozunk. Az *Érdy* és a *Debreczeni* codex egymást mintegy kiegészítő részleteinek forrásukhoz, *Pelbárt* Katalin prédikációihoz való viszonyát, néhány csekély részletet kivéve, már tisztázták SZILÁDY ÁRON és HORVÁTH CYRILL e téren végzett érdemes nyomozásai. Ellenben az *Érsekujvári* codex legérdekesebb darabját, a verses Katalin-legendát, középkori költészetünk e legnevezetesebb emlékét illetőleg, még több kérdés vár megoldásra.

I.

Szilády vagy huszonöt esztendővel ezelőtt annak a nézetének adott ismételt kifejezést, hogy a verses műnek s az

alapjául szolgált latin szerkezetnek is *Temesvári Pelbárt* a szerzője. Feltevését, a melyet első megjelenésekor csak Heinrich Gusztáv fogadott kétkedő bizalmatlansággal, azóta számos irodalomtörténeti kézikönyvünk már szinte a köztudatba vitte át. Ellene behatósabb fejtegetéssel csak Horváth Cyrill nyilatkozott több ízben. Szilády maga Pelbártól írt monographiája (1880) óta újabban, tudtommal, nem foglalt állást merész hypothesis mellett, s alig hiszem, hogy ahhoz még ma is ragaszkodik, a midőn a legenda történetének már olyan könnyen hozzáférhető forrásaiból is, mint KNUST HERMANN egyébként nagyon kifogásos könyve (1890), e feltevés tarthatatlansága eléggé kiviláglik.

Jelen értekezés czélja nem is e feltevés czáfolata, hanem inkább — a legenda általános fejlődésének rövid vázolója mellett — főkép azon részeinek behatósabb vizsgálata, melyek a magyar verses feldolgozással közelebbi viszonyban állanak.

A legendák történetében általános jelenség, hogy az illető szentnek tiszteletével egyenes arányban gyarapszik a róla szóló jámbor elbeszélések terjedelme és részletessége. Kevés legenda igazolja ezt jellemzőbb példával, mint Alex. Szt. Kataliné, s e legenda fejlődését nyomról-nyomra kísérni, különben is egyike az összehasonlító irodalomtörténet legvonzóbb feladatainak.

A görög és a még alig ismeretes keleti szerkezeteket itt mellőzve, csak a latin redactiókat s ezek közül is tüzetesebben csupán azokat vesszük számba, a melyek a mi magyar szövegeinkre közvetetlen vagy közvetett hatással voltak. Ezeknek a XIII. század második felében szerkesztett *Legenda aurea*-beli fejezetig menő fejlődéssorát elég jól áttekinthetni VARNHAGEN HERMANN kis dolgozatában (Zur Gesch. d. Leg. der Kath. v. Al. Erlangen, 1891. 1 — 9. l.). Mindezen, idő haladtával bővülő, majd a *Legenda aurea*-ban egy, hosszabb időre szinte kánoni hitelességű kivonatba tömörült szerkezetek csupán a szentnek vértanúságát tartalmazzák többé-kevésbbé részletes előadásban. Legrészletesebb és leg-hosszabb a *Vulgata* nevezetű szöveg, a mely egy 1474 körüli kölni ősnymtatvány óta több kiadásban forog közkézen s KNUST idézett munkájában ¹ egy XII—XIII. századbeli londoni (Brit. Mus. Caligula A. VIII.) kéziratból van újra kiadva. (Még régibb, a XI. századból eredő kéziratai e szövegnek a Knustnál i. h. 8. l. említett párisiak.) Idáig, sőt az ismert latin szerkezeteket véve alapul, egész a *Legenda aurea*-ig, tehát a XIII. századnak majdnem a végéig, a legendának csakis ez a törzse, a *Passio* alkototta annak elterjedtebb és némi hitelesség nymbusával körülvelt állományát. Ez időpontig ugyanis a legtöbb népnyelvi feldolgozás is

¹ Gesch. d. Legenden d. h. Katharina von Alex. u. d. h. Maria Aegyptiaca. Halle a S. 1890.

vagy az említett *Vulgata*-szövegen, vagy annak *Legenda aurea*-beli kivonatán alapszik, a mely utóbbi különben a Vulgatán kívül egyéb forrásokból is merített. (L. VARNHAGEN i. h. 7—9. l.)

Kivételt csak egy francia és egy veronai olasz szerkezet tesz.¹ Ezek egymással eddig még ki nem derített közelebbi viszonyban állanak. Amaz egy XIII. századbéli (1251-ben készült) veronai kéziratban maradt fenn, emez pedig a következő századból eredő másolatban: de nincs kizárva az a lehetőség sem, hogy az olasz szöveg régibb a francziánál. Utóbbi római, alighanem latin nyelvű forrásra hivatkozik. Ilyent ebből a korból ugyan nem ismerünk. Azonban már a XIV. századbéli *Petrus de Natalibus* (1370 táján) az ő „Catalogus Sanctorum”-a (lib. X.¹ cap. 105.) Katalinról szóló fejezetében s még egy másik, szintén a XIV. századból való latin compilációban is benne vannak a legenda újabb részletei, melyekkel a fent érintett verses francia és felsőolaszországi szövegekben találkozunk először. Nagyon valószínű tehát, hogy már a XIII. század első felében voltak a legendának oly latin szerkezetei, a melyek a *Passio*-nál többet tartalmaztak és a szent életének a Maxentiussal való találkozás előtti idejéről is részletesebb tudósítást nyújtottak, mint akár a *Vulgata*, akár a *Legenda aurea* és ezek közös forrásai.

Az első ilyen toldalék-fejezet, a melylyel a szent élettörténete a legendák fejlődésének gyakran megfigyelhető, szinte szabályszerű menetén bővül, Katalin megtérésének története: a *Conversio*. Ezt követi kevéssel utóbb, szintén még a XIV. században, a szent születésének csodálatos előzményekkel kapcsolatos elbeszélése: a *Nativitas*. Tehát, a mint látjuk, éppen az elbeszélte dolgok rendjével ellentétes sorban gyarapszanak és egészülnek ki a legenda részletei. Azonban, bármily visszásnak tetszhetik is ez így magában véve, azért ez a sorrend a hasonló jelenségek általán megfigyelt biológiai törvényeivel teljesen megegyező, szinte természetes. A szent megtérésének elbeszélése azon legrégibb ismert alakjától kezdve, mely az említett francia-olasz szerkezetben van előttünk, a következő két évszáz folyamán több változatban lép eléünk. De a lényeges vonások valamennyiben fellelhetők, csupán a mellékes körülmények tekintetében mutatnak az egyes szövegek kisebb-nagyobb eltéréseket. Ezek mindazonáltal a változatok elég nagy száma miatt meglehetősen bonyolulttá teszik a törzsszerkezet kiválasztásának feladatát, minthogy már a megtérés indító okaira nézve is elágazás mutatkozik az egyes előadások között. Még jobban megnehezíti az osztályozást

¹ Az olaszt kiadta MUSSAFIA, Sitzungsber. d. Wiener Akad. Hist.-phil. Cl. LXXV. köt. 227—302. l.; a francziából pedig hosszabb részleteket közöl KNUST i. h. 22—38. l.

az a körülmény, hogy hovatovább a *Conversio* fejezete mind szorosabb kapcsolatba került a nálánál egészen alighanem fiatalabb *Nativitas*-szal, s így a kettő közötti egyeztetés folyamata is újabb, meg újabb változatok keletkezésének lett szülőokává.

Nem kevésbé bonyolítja az eldöntendő kérdéseket az is, hogy a rendelkezésünkre álló szövegek időrendi sorát csupán a kéziratok korából vagyunk kénytelenek hozzávetőleg megállapítani; ez pedig tudvalevőleg nagyon ingatag alap, minthogy egy-egy későbbi korból fennmaradt kézirat a közbeni másolatok hosszabb láncolatának a végén állván, jóval régebbi eredetű is alapulhat, mint az, a mely nálánál idősb másolatban jutott el korunkig.

Annyit mégis meg lehet az eddig hozzáférhetővé vált kézirati anyagból állapítanunk, hogy a XIV. században már mind a *Conversio*, mind a *Nativitas* azon előadása, a melylyel *Pelbárt*-nál és az *Érsekujvári* codexben találkozunk, széles elterjedésű volt és számos, többé-kevésbé rokon latin nyelvű szerkezetnek, köztük néhány másod- és harmadrendűnek is, ezeken kívül pedig nem egy népnyelvi feldolgozásnak is adott életet. (Ilyen a többi közül egy XIV. századbéli, igen hosszadalmas angol próza-legenda. KNIST id. könyve 66—78. lapján olvashatni belőle nagyobb, a *Conversio*-t tartalmazó részletet.)

A XIV. század folyamán keletkezett az a sajátos compilatio is, a mely első ismert nyomtatott kiadásának címe után a *Nova Legenda* nevét viseli. Ennek a munkácskának egy, de nem a legelső kiadása került annak idején SZILÁDY kezébe, s ez támasztotta benne azt a hiedelmet, hogy az e nyomtatványban említett és idézett *Pomerius* az egész könyvecske szerzője, a kinek nevét csak utóbb enyészttette el irigy kéz a mű czímlapjáról.¹ A Szilády látta kiadás az 1504. évi bázeli s ezen csakugyan nincs meg a szerző neve. De megvan a négy évvel idősb strassburgi kiadásban (1500. Joh. Grüninger, többször tévesen 1508. évinek jelezve. L. HAIN Repertorium 12850.), csakhogy ezen világosan valami *Frater Petrus*-nak és nem *Pomerius*-nak van a mű tulajdonitva.

Ez a *Fr. Petrus*, kiről egyebet nem tudunk, mint azt, hogy olasz és bizonyára Ferencz-rendi² volt és hogy a XIV. században élt, művének előszavában számol be annak keletkezéséről és forrásairól (5—6 régebbi legendáról). Semmi alapja sincs annak, hogy az 1500. évi kiadás czímlapja ellenében az interpolált 1504. évi bázelit tartsunk a szerző nevére nézve hite-

¹ Temesvári Pelbárt élete és munkái 46. l.

² Erre vall könyvének előszavában a *beati Francisci patris nostri de Assisio* kifejezés.

lesebbnek. Különben még ha ezt fogadnók is el döntőnek, akkor sem lehetne *Pelbárt* szerzősége mellett tanúként megszólaltatni, mert ez a kiadás meg a szerző nevét egyáltalában nem említi, csak az 1500. évi kiadásból hiányzó toldalékaiban hivatkozik a jeles magyar minoritára *Pomerius* néven. Egyébként is eltér azonban ez az 1504. évi bázeli kiadás a négy évvel idősb strassburgitól. A szent születéséről szóló V. fejezetben ugyanis, a melyből SZILÁDY Pelbártról írt munkája 85. lapján közöl néhány sornyi részletet, ennek majdnem az egész szövege az 1504. évi kiadás interpolatiója és az 1500. évi strassburgi kiadásból¹ hiányzik (a *tali modo* szavaktól a *deorum ruina* szavakig). Különben ez interpolatio mindössze 14 sornyi előadása is annyira eltér a Pelbártnál és az Érsekújvári codexben olvashatótól, hogy a *Nova Legenda* és amazok közt csupán ezen az alapon összefüggést még csak gyanítani is bajos.

Sokkal közelebb állnak mind Pelbárt kivonatos előadásához, mind a magyar verses legenda részletes elbeszéléséhez a szent születésére vonatkozó fejezetet illetőleg azok a szövegek, a melyeket mi értekezésünk függelékeképpen részben először közlünk. A *Nativitas* és a *Conversio* egymással szorosabb kapcsolatú egyik előadását már SZILÁDY is közölte volt Pelbártról szóló munkája 90—92. lapján, a budap. egyetemi könyvtár egy kéziratából. Én a legenda történetére vonatkozó kutatásaim során e szövegnek egy krakói kéziratban találtam meg a párját; egy-egy másik, szintén párhuzamos krakói és budapesti kéziratban pedig egy hozzá sokban hasonló, de némely részletre nézve el is térő, mindenkifölött jóval részletesebb szerkezetre akadtam: s ez annyiban még érdekesebb az előbbinél, hogy eddig valamennyi ismert latin szöveg közül a legközelebb áll az *Érsekújvári codex* verses legendájának a szent születésére vonatkozó fejezetéhez (447—456. l. Nyelvelméltár X. 151—169. l. és Régi Magy. Költ. Tára I. 32—51. l. Szilády kiad. 42—661. vers). E szöveg a XV. századból eredő két kézirat közül a teljesebb krakóiiban maradt fenn épebb alakban, a miért is ezt veszem alapul, midőn a budapesti párhuzamos kézirat eltéréseinek megjelölésével, értekezésem függelékében a *Nativitas* ezen eddig ismeretlen szerkezetét közlöm. Ugyanítt újra lenyomatom, minthogy különben sem a legkényelmesebben hozzáférhető helyen

¹ Nincs meg abban a XV. századbeli német fordításban sem, melyet egy wolffenbütteli kéziratban láttam. Vajjon a szintén Grünigernél Strassburgban 1500. megjelent német nyomtatványban megvan-e, azt nem mondhatom meg, minthogy e Hain Repert. 12851. sz. a. eml. kiadást nem láttam. De minthogy ugyanazon cézegnél s ugyanabban az évben jelent meg, mint a latin, valószínű, hogy ezzel teljesen egyezik.

található, az *Analecta Bollandiana* VI. kötetéből azt a XIV. századbeli szöveget, melyet egy brüsszeli kézirat őrzött meg. Ez annyiban érdekel minket közelebbről, hogy ebben és egy XV. századi wolfenbütteli német fordításban találjuk a szent születését megelőző csodálatos események egyik főtenyezőjének, a csillagjósnek a nevét oly alakban, a mely legközelebb áll a valamennyi változatban szereplők közül a Pelbártnál és az Érs. codexben említetthez. Eddig t. i. ez a név is egyik erőssége lehetett a Pelbárt és az Érsekujv. codex előadását közös forrásra visszavezető feltevésnek. Mert annyi bizonyos, hogy *Pelbárt* is, az *Érsekujv.* codex is *Alphorabius*-nak nevezi a csillagjóst. Kinek tanácsára Katalin hosszabb időn át gyermektelen szülei az ő isteneiknél hatalmasabb ismeretlen istenség képét megöntetik, s mikor aztán a kép az ötvös szándéka ellenére feszület alakban jelenik meg, ennek tisztelői lesznek. A többi XIV. és XV. századbeli szövegekben e csillagjós neve *Alphonsus*, *Alphoncius*, a *Nova Legendá*-ban, illetőleg annak 1504. évi interpolált kiadásában *Macrobius*; csak az említett brüsszeli latin (XIV. századi) és a wolfenbütteli német (XV. sz.) legendában *Alphorius*. E névnek két ilyen egymástól térben és időben elég távol álló helyen való egyezésére éppen nem akarunk különél nagyobb súlyt vetni; de annyi mindenesetre kivüláglik belőle, hogy az elterjedtebb *Alphonsus-Alphoncius* alak mellett ennek is számbavehető hagyománya van. Palaeographiailag az *Alphoncius*-nak az *Alphorius*-ból való eredete a valószínűbb, nem pedig a fordított eset. S ilyenformán az *Alphorius* alak a *Nova Leg.* interpolációjában lévő *Macrobius*-szal együtt egy eredeti *Alphorabius*-ra meune vissza. Az *Alphorabius* név azonban lehet a mi Pelbártunk coniecturája is az előtte volt *Alphorius* helyébe: de akár e feltevés alapján, akár e nélkül, annyi semmikép sincsen kizárva, hogy az *Érsekujv.* codex *Alphorabius*-a csakugyan *Pelbárt* tekintélyén alapszik.

A legenda ezen nevezetes személye, kinek Pelbárt a *Nativitas* és a *Conversio* nála olvasható előadását tulajdonítja. a szent élettörténete ezen fejezeteivel együtt apokryph. Értekezésem I. és II. részében bővebben kifejtem a szent születése és megtérése későbbi keletkezésű elbeszéléseinek régibb előképeit és azokat az elemeket, melyekből a *Passio*-nak mind a két toldaléka kifejlődött. A *Nativitas* magva alighanem a szent nevével üződött azon középkori etymologiai játék volt, a melylyel először a *Leg. aurea* Katalinról szóló fejezetében találkozunk. E naiv névmagyarázat inntől kezdve rendes tartozéka a Katalinlegendáknak és prédikációknak. (Pelbárt is kitér rá Katalinról szóló első két beszédében. De Sanctis XCIX : D és C : E.) A *Conversio* pedig lényegében nem más, mint a szűzek rendes *sponsa Christi*

jelzőjének epikus kiszínezése. A szent születéséhez hasonlóan, a főbb vonások állandósága mellett, a részletekben ez a K. megtéréséről szóló fejezet is nagy változatosságot mutat a különféle szerkezetek során.

Ezek közül az *Érsekújvári* codex előadásához (SZILÁDY kiadásában a 693—1435. v.) mindenben teljesen hasonló eddig egyet sem találtunk. Az előadás részletessége és számos hely feltűnő egyezésére támaszkodva, még az egyik imént említett krakó-budapesti kéziratpárt lehetne a leghasonlóbbnak mondani; azt t. i., a melyben a *Nativitas* is úgyszólván teljesen egyező előadása a magyar verses legendáéval. Csak egy a bökkenő, s ez mindenesetre figyelmet érdemel, ha csak ahhoz a feltevéshez nem folyamodunk, a melyre egyéb jelek is szinte kényszerítő erővel nógatnak: hogy t. i. az *Érsekújvári* codex versezetének szerzője nem *egy*, hanem *több* forrás alapján szerkesztette össze a maga nagyon részletező elbeszélését. A *Passiót* illetőleg, a melylyel ez alkalommal még behatóbban nem foglalkozunk, ez kétségtelen. A *Nativitas*-ra nézvést nem igen valószínű, de már a *Conversio*-ra nézve sokkal hihetőbb.

II.

A *Conversio* azon szövegei, a melyek az említett krakó-budapesti kéziratokból és egy másik (nem az imént idézett) brüszszi codexből (az *Anal. Boll.* nyomán) értekezésem függelékében olvashatók, az összehasonlítást bárki számára könnyen lehetővé teszik, arra tehát itt nem kell kiterjeszkednem. Elég lesz itt csupán annyit megjegyezni, hogy egy lényeges körülmény, illetőleg feltűnő eltérés mutatkozik a *Conversio* fejezetében az *Érsekújvári* codex Katalin-legendája és a többi párhuzamos szövegek nagyobb része között. Ez Katalin édesanyjának a halála ideje, mely az *Érsekújvári* codex (id. kiad. 662—665. v.) szerint nem sokkal Costus király elhunytja után és a szűz megtérése *előtt* következik be; holott a legtöbb változatban Katalin édesanyjának többé-kevésbé fontos szerepe van leányának az igaz hitre vezérlése körül. (Sőt olyan előadású szerkezetek is vannak, a melyekben K. megtérése egyenesen az ő már titokban keresztény anyja kezdeményezésére történik.)

Ezzel szemben még csak *Pelbártnál* és egy müncheni kéziratban (XV. sz.) találjuk azt, hogy Katalin már az édesanyja halála után ismerkedik meg az Alexandria környékén lakó remetével, ki őt Krisztus hitére téríti. De másrészt figyelembe veendő először az is, hogy az a müncheni kézirat, mely e vonást illetőleg így szembeszökő egyezést mutat *Pelbárt* és az *Érsekújv.*

codex előadásával,¹ egyébként teljesen annak a brüsszeli kéziratnak a párja, a melyben a csillagjós neve *Alphorius* és a *Nativitas* története nagyjában ugyanaz, mint az egyik krakó-budapesti szerkezetben, az *Érsekujvári* codex e része legvalószínűbb forrásában. Másrészt pedig az sem tévesztendő szem elől, hogy a *Conversio*-nak az az elbeszélése, mely ugyancsak az épp említett krakó-budapesti kéziratpárban található, sok olyan részletet tartalmaz, a minőlőz hasonlóra még csak az *Érsekujv.* codex verses legendájában akadunk.

Közelfekvő tehát már most ezek alapján az a feltevés, hogy az *Érsekujvári* codex versezetének a szerzője a *Nativitas* fejezetében (talán csak a *Prologust* kivéve, mely az ő sajátja is lehet) teljesen egy olyan szöveget követett, a mely ha nem is volt mindenben azonos az említett krakó-budapesti szerkezettel (értekezésem függelékében ezt BC-vel jelölöm), annak mindenestre legközelebbi rokona lehetett. A *Conversio* elbeszélésében azonban már ezen a szerkezeten kívül egy második, hozzá sokban szintén hasonló előadást is használt, s ebből, ha egyebet nem, de azt az adatot mindenesetre átvette, hogy Katalin anyja kevéssel Costus halála után költözött el az élők sorából s hogy így a leánya megtérésében már semmi része nem lehetett.

Mindettől, azt mondhatná valaki, még mindig megállhat talán az a feltevés, hogy az *Érsekujv.* codex verses legendájának egyenesen *Pelbárt* a forrása, vagy hogy *Pelbárt* maga írta meg magyar versekben e legendát, miután annak előbb latin prózai szerkezetet adott. Ezzel szemben feltűnő, a mit már HORVÁTH CYRILL is észrevett, hogy az *Érsekujv.* codex verses elbeszélésében *Alphorabius* csillagjós volta s az egész astrologiai babona nagyon előtérbe nyomul csakúgy, mint az egy *Pelbárt*t kivéve az összes latin szerkezetekben; ellenben *Pelbárt*, tudjuk, milyen kivételes, vagy az ő korában legalább is ritka ellenzője volt e babonás áltudománynak. Ehhez képest nála *Alphorabius* csak *philosophus*, míg egyebütt mindenütt *astronomus* és a csillagnézést az ő különben is nagyon kivonatos előadása teljesen mellőzi. Másrészt, mivel *Pelbárt*nál az egész *Nativitas* és *Conversio* csak igen rövid kivonatos előadású, az *Érsekujv.* codex körülményesebb elbeszélésével való részletesebb összehasonlításra

¹ Feltűnő, hogy *Laskai Ozsvát*, *Pelbárt* tanítványa, ki két Katalin-prédikációjában (*Biga Salutis de Sanctis CX.* és *CXL.*) még az *Alphorabius* nevet illetőleg is híven követi *Pelbárt*ot, e vonásra nézve tőle eltér és a *Conversio* általánosabb elterjedésű szerkezeteivel tartva, Katalin anyjának fontos szerepet juttat leánya megtérésében. *Laskainál* a legenda részletei a két beszéd közt éppen nem időrend szerint, hanem a themák dispositiójához képest vannak elaprózva: a *Nativitas* és a *Conversio* a CXI., a *Passio* a CX. beszédben.

alig van alapunk. Csak annyi tűnik ki, kivált a *Conversio*-t illetőleg, hogy Pelbárt is olyan forrásból merített, a melyben a szent megtérésének lényegesb körülményei nagyjában ugyanúgy voltak elmondva, mint az *Érsekujv. codex* verses legendájának latin eredetijében. Ezt különösen az utóbbiban lévő latin idézetek némelyikének Pelbárt szövegével való egyezései igazolják; de az egyezések megvannak a *Conversio*-nak jóformán valamennyi latin szerkezetével is, minthogy, úgy látszik, a mellékes részletekben való eltérések mellett is, mindannyi ugyanabból a törzsből hajtott ki. Ennek a törzsszerkezetnek a helyreállítása ugyan ma már, az igen elágazó változatok nagy száma miatt, nem a legkönnyebb dolog, de a valamennyi származékból kihámozható közös elemek alapján mégis lehetséges, habár csak hozzávetőleges pontossággal eszközölhető. S itt aztán azt látjuk, hogy az *Alphorabi*us néven és az imént említett egy körülményen, a Katalin édesanyja halálának idején kívül semmi közelebbi rokonság sem található Pelbárt és az *Érsekujv. codex* előadása között. A név egyezésére nézve már megengedtük az előbb Pelbárt esetleges behatását az *Érsekujv. codex* versezetére. De a másik egyezést illetőleg már nem kellett a magyar verses legenda szerzőjének Pelbárt után indulnia, minthogy egy a Pelbárténál régibb, kézirati szerkezetben is meglelhető az elbeszélésnek az a formája, a melyben a szent édesanyja előbb hal meg, mintsem leánya a remetével megismerkedik, a ki őt az üdvösség útjára kalauzolja.

Nem akarok itt a *Passio* azon részleteire kitérni, a melyekből még világosabban kitetszik, hogy Pelbárt semmikép sem lehetett a magyar versezet szerzője; de egyet mégsem hallgathatok el már most sem azon nyomós okok közül, melyek e feltevés ellen szólnak. A szent kínszenvedését elbeszélő második főrész, mely az *Érsekujv. codex* verses legendájában *Tractatus secundus* czímmel és új *Prologus*-szal világosan meg van az 1435. versig terjedő első résztől különböztetve, még ennél is jobban bővelkedik mindenféle tudákos és helyenként költőkből is vett idézettel. Lehetetlen volt ezek némelyikében Pelbárt műveivel való találkozásokat nem venni észre, és SZILÁDY (a verses legendának a R. M. K. T. I. kötetében levő kiadása jegyzeteiben) ez egyezéseket nagy gonddal ki is jelölte. Csak az a csodálatos, hogy e jegyzetei közben nem akadt fenn a verses magyar legenda 2572. s köv. sorának feltűnő fordítási baklövésén, melyet ő csak „szabadon s némi értelemváltoztatással“ fordítottnak mond (i. h. 331. l. a 2569. s köv. sorokhoz szóló jegyzetben). Pedig itt éppen nem „szabad“ fordításról, hanem a szerencsére e helyen is idézett eredetinek teljes félreértéséről és olyan elcsavarásáról van szó, a milyen egy Pelbárttól

sohasem telt volna ki. Ezt a négy sort ugyanis, melyek a codexben latinul is idézvék:

Numina mille Deum, vatem defendite vestrum,
(qui colitis Ditem, qui stelliferam regionem,
Qui partes mundi, qui stagna tonantis Abyssi;
 Numina mille Deum, vatem defendite vestrum —

a magyar verselő így adja vissza:

Isteneknek ezer volta!
 Ily nagy bú engem megbúsojta.
 Lám értetek hadakozom,
 De segítségteket nem látom,
Kik igen kasdagok vattok
 És menyországban uralkottok,
 És kik ez világot birjátok,
 Ennekem ma segítségötök agyátok.“

(Szilády kiad. i. h. 113. l.)

Az első négy sor és az utolsó három még csak megjárja szabad fordításnak, de a kiemelt ötödik sor már nem egyéb, mint elemi félreértése a *qui colitis Ditem* félversnek, a hol a fordítónak sejtelve sem volt a *Dis* jelentéséről s arról a szép párhuzamosságról, mely itt négy rendbeli (alvilági, égi, földi és tengeri) istenségek között költői alakzatba rendezkedik. Egy Pelbártról mégis csak bajos feltennünk, hogy ennyire rosszúl, vagyis egyáltalán ne tudott volna latinul . . .

E kis kitérés után, mely tulajdonképen egy következő, a *Passio*-t tartalmazó részszel behatóbban foglalkozó külön tanulmány csekély előlege, már most összegezem a verses magyar legenda első felének, az 1435. versig terjedő résznek forrásaira vonatkozó kutatásaim eredményét.

A 692. versig igen részletesen elbeszél *Nativitas* — a 41 sornyi *Prologus*-on és a 673. sorral kezdődő 20 versnyi toldalékon kívül — szorosan követi a fent BC-vel jelölt *krakó-budapesti* szerkezet megfelelő részét. A feltünőbb egyezések közül csak Costus király beszédét, a csillagjóshoz intézett levelét és halálos ágyán leányától való bucsúzását emelem ki. (Szilády kiadásában 144—163., 237—280. és 612—659. v.) A 693. sorral kezdődő szintén igen bőbeszédű *Conversio* csak annyiban tér el az ugyanezen szerkezetben található folytatólágos elbeszéléstől, hogy Katalin anyjának halálát korábbi időpontra teszi. De láttuk az imént, hogy ez sem olyan *Pelbárttal* egyező sajáttsága az *Érsekujuv.* codex verses legendájának, a melyre valami sokat lehetne építeni, minthogy egy Pelbártnál régibb müncheni kéziratban is megvan.

Nem lehet többet következtetni abból sem, hogy Pelbárt a nála és a magyar versezetben *Alphorabius* nevű jóst teszi meg a *Nativitas* és a *Conversio* szerzőjének. Mert ennek is akad párja a legenda e bevezető részeinek tágabb körre kiterjedő történetében. Az épp említett müncheni (XV. századbeli) kézirat ugyanis, a mely csak lényegtelen eltéréseket mutat egy XIV. századbeli brüsszeli, a *Nativitas* egyelőre legrégebb latin feljegyzésétől, szintén annak a csillagjósna (csak hogy itt *Alphonciusnak*) tulajdonítja a legenda e részét, a ki abban oly nevezetes szerepet játszik.¹ Legföllebb annyit lehet tehát némi valószínűséggel állítanunk, hogy Pelbárt a szent születésére és megtérésére vonatkozó kivonatos előadását több forrás közül egy olyanból is merítette, a mely nagyon közeli rokonságban állhatott az *Érsekujvári* codex magyar verselőjének szintén több rendbeli forrásaival. Az *Alphorabius* név aztán, minthogy a magyar versezet Pelbárt java korával körülbelül egyidejű, alapulhat egyenesen a Pomerius tekintélyén is, a ki azt vagy úgy vette át a maga egyik forrásából, vagy egy *Alphorius* helyébe javította, mivel ez nem hangzott neki elég keletiesen és egy Alphorabiust máshonnan már ismert, a kinek az ő fogyatékos kritikája alapján egy csekélyebb hiteli legendarészlet szerzőségét tulajdoníthatta.

A *Nova Legenda*-val azonban sem Pelbárt, sem az *Érsekujvári* codex előadása semmi közelebbi rokonságot nem mutat; mindössze a *Conversio* legrégebb és legszélesebb elterjedési részletei egyeznek mind a három helyen, de egybeült is, e fejezetnek úgyszólván valamennyi, térben is időben nagyon szétszóró változatain végig. A *Fr. Petrus* saját szerű compilatiója szerzőjének Pelbártot gondolni csakis az 1504. évi bázeli interpolált kiadás alapján lehetett, és ezt is csupán az ezen kiadás függelékében lévő betoldások miatt, melyek csakugyan *Pomeriusra* utalnak.

De Pomeriusunkat, valamint lelkes tanítványát és egyik műve folytatóját, *Laskai Ozsvátot*, a „Biga Salutis“ sokáig ismeretlen vagy félreismert és másokkal összetévesztett szerzőjét, egy más Katalin-legenda is idézi. Ez a XVI. század második felében írt, *Marco Filippi*-féle olasz versezet,² a mely több különböző forrása között a mi két hazánkfiára is hivatkozik. Csak hogy míg a sicíliai költő alighanem tudta, hogy ki az *Pomerio, sommo Teologo*, kit stanzáinak előszavában idéz, — addig KNUST, a Katalin-legenda eddigelé legrészletesebb, de nagyon fogyatékos monographiájának szerzője, már megbízhatatlannak

¹ Cod. lat. Monac. 18358. (Catal. Halm-Laubmann VI. 1314.) a *Nativitas* fejezetének felirata: Alphoncius philosophus in Grecia de conceptione et nativitate beate Katherine virginis.

² L. KNUST i. h. 127—131. l.

gyanusítja Filippit csupán azért, mert az ötödik században(!) élt *Julianus Pomerius*-nál semmi olyast nem talált, a mi az olasz költő hivatkozását igazolhatná. Hasonló szerencsével járt a *Biga Salutis*-ra vonatkozó nyomozásában is. Itt meg az a kis baleset érte, hogy a három rendbeli prédikációkat (bőjtieket, vásárnapokat és a szentek ünnepeiről szólókat) egybefoglaló gyűjtőcím alatt csakis a *Sermones Dominicales* voltak előtte ismereteseek. S mivel ezek között természetesen nem talált Katalinra vonatkozó beszédet, megint a szegény Filippire hárítja a megbízhatatlanság gyanúját. Ebből a kis példából is csak az a tanulság, hogy a philológiai kutatásnak az egyik szeme a bibliographia, s ha ezt hálgyog borítja, a másik is közel jár a vakság veszedelméhez.

III.

Értekezésem ezúttal, mint mondtam, nem terjeszkedik ki az *Érsekujvári* codex verses legendája második *Tractatus*-ának, a *Passió*-nak és forrásainak tüzetesebb vizsgálatára. Csakis a *Vulgata* szövegével való, többé-kevésbbé szoros egyezéseket jelöli ki, nemkülönben a *Legenda aurea*-ból került betoldásokat; a többi, még ismeretlen eredetű részletekre nézve csupán egyengetni kívánja a további kutatás útjait. E mellett azonban már most szeretnék némi világot vetni a Katalin-legenda egy szintén későbbi toldalékára: a szent halála után történt, részben nagyon sokkal későbbi korból eredő csodák azon kisebb láncolatára, az egésznek csak töredékére, a mely az *Érdy* és a *Debreczeni* codex Katalinról szóló fejezetei között oszlik meg.

A *Debreczeni* codex 491—506. lapjain el van mondva (*Pelbárt*-ra való egyenes hivatkozással) a szent születésének és atyja haláláig való nevelkedésének története. Az 507—525. lapon azután következik Katalin megtérésének elbeszélése, s ezt követi az 526—557. lapokon a szent kinszenvedésének az az előadása, mely az előbbiekkal együtt *Pelbárt* első Katalin-prédikációjából való fordítás. Serm. de SS. XCIX D—E = *Nativitas* és *Conversio*, G—H = *Passio*. Ez utóbbi *Pelbártnál* teljesen a *Legenda aurea* 172. fejezete nyomán halad. De a *Debr.* codex fordítója az 557. lapon végződő *Passiót* a következő, *Pelbártnál* hiányzó megjegyzéssel tildotta meg: *Az kynth kedegh ez dycheseghes yz zent Cateryna zemvede pyntek napon harmad horan Mexencius Chyazarnak alatta vronk iesus xpusnak zyletesenek vtanna haromzaz es egy eztendewbe.* Ilyenféle záradékkal végződik a *Vulgata*-szöveg. (L. KNUST-nál i. h. 314. l.) S még hasonlóbban a 21,658. sz. müncheni latin kéziratban f. 232^a: *Passa est virgo beata Katherina anno domini M^occc [sic!] mense novembris 24. die feria sexta, hora 3^a, seruans videlicet diem et horam,*

qua Christus pro redemptione mundi ad passionem properavit. A *Vulgata* Knust-féle kiadásából hiányzik a különben itt is téves évszám s a nap helyesebben november 25-ének van írva, tehát úgy mint már a görög eredetiben, a magát *Athanasius* feljegyzésének valló szövegben. A *Legenda aurea* ezzel szemben így végzi a *Passio* kivonatos előadását: *Passa est autem sub Maxentio sive Maximino tyranno, qui coepit circa annos dominī CCCX.* Pelbárt ezt is elhagyta.

Közvetlenül a *Passio* elbeszélése után, még ugyanazon a lapon a *Debreczeni* codex egy Katalin-csodát mond el, a mely a *Legenda aurea*-ban csak néhány sorral a fent idézett megjegyzés után, szintén minden átmenet nélkül következik. (*Olvas-tatyk egy yghen zeep pelda, hogy vala egy rotomagom*¹ *bely Barath . . . Dicitur, quod quidam monachus Rothomagensis . . . Leg. aur. GRAESSE kiad. 795. l.)* Az *Érdy*-codex Katalinról szóló fejezetei (656—675. l. = Nyelvelméltár V. 505—530. l.), melyek Pelbárt második, első, harmadik és negyedik Katalin-prédikációjából vannak összetákolva (Serm. de SS. C: B—G; XCIX: D és H; CI: J és CII: H—J), a 672—675. lapon négy további Katalin-csodát mondanak el, valamennyit hűségesen Pelbárt nyomán. Pelbárt az elsőnek említésénél megnevezi forrását: a *Discipulus* (Herolt János bázeli dómés a XV. század első felében) Katalin-prédikációját. Ugyaninnen vette a következő beszéd (Sermo CII: H) három csodájának két elsejét is, és itt is elég világosan hivatkozik forrására. Az ugyanitt J jegy alatt közölt csodának szintén megjelölte az eredetét, midőn így vezeti be: *Narratur in Legenda inter superadditas legendas, quod episcopus quidam Mediolanensis Sabinus nomine . . .* Ezzel a *Leg. aurea* függelékének 212. fejezetére (GRAESSE kiad. 914. l.) hivatkozik. A *Discipulus* idézett beszédében (Sermones Disc. de Sanctis XLIV.), — melyet Pelbárt különben is felhasznált, de nagyon szabadon dolgozott fel vele azonos themájú második Katalin-prédikációjában — összesen nyolcz csodatétele van felsorolva az alexandriai szüznek. Ezek közül az első, a hatodik és a hetedik van meg Pelbárt-nál és ő utána az *Érdy*-codexben.²

E csodák további leszármazását egész ama XIV. századbeli brüsszeli kéziratig vihetjük fel, a mely egyelőre a *Nativitas*

¹ Rothomagus = Rouen.

² *Discip.* I. Legitur, quod quidam scolarius in Anglia, civitate Cantuariensi . . . = *Pelb.* Serm. de SS. CI: J = *Érdy*-cod. Ewtód Capitulum, Elsűew pelda: 672. l. *Discip.* VI. Legitur, quod quidam canonicus habens plura beneficia . . . = *Pelb.* u. o. CII: H = *Érdy*-cod. u. o. Masod Pelda: 672—673. l. *Discip.* VII. Legitur, quod quaedam meretrix per xx. annos in meretricio perduravit . . . = *Pelb.* u. o. alább = *Érdy*-cod. u. o. Harmad Pelda: 673. l.

legrégebb latin nyelvű feljegyzését is tartalmazza. (L. *Anal. Bollandiana* VI. Catal. Codd. Hagiogr. Bibl. Reg. Brux. II. 165—174. és *Biblioth. Hagisgr. Latina* I. 254—255. 1.) Az itt lévő nagyobb számú csodatörténetek közül a 17, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15. számúak felelnek meg a *Discipulus* idézte példának, az utóbbiak sorrendjében s ezekkel majdnem szóról-szóra egyező szövegűek. Köztük a dült számjegyűek a *Pelbárt*-hoz és tőle az *Érdy*-codexbe is átment csodákat jelölik. A 15. számú pedig, mely a *Discipulus* VIII. csodájával azonos, megvan egy hazai kéziratunkban is: a budapesti egyetemi könyvtár 78. sz. latin codexének (XV. század) 119^b—121^a lapjain lévő Katalin-prédikációban. (*Ms. Brux.* 15. l. c. p. 171.: Filius erat cujusdam principis, qui defunctis parentibus . . . = *Discip.* VIII. Filius cuiusdam principis defunctis parentibus . . .)

Megvannak e csodák jórészt, de némi eltérésekkel a 21,658. sz. müncheni kéziratban is; egy részük (a *Disc.* VIII., I. és II. csodája) pedig, a *Leg. aur.* függelékében lévővel együtt, a 18,630. sz. müncheni codexben, melyből a szent születésének egyik előadását értekezésem függelékében közlöm. A brüsszelivel sokban egyező sorozatuak, csak más rendben, található egy szintén müncheni, XV. századbéli *német* kéziratban is. (Cod. germ. Monac. 354.) Itt is a *Conversio* és a *Passio* után következnek, még pedig a szent megtérésének oly elbeszélése nyomában, mely a müncheni 21,658. sz. latin kéziratban lévőnek a fordítása. Ennyit kívántam egyelőre a Katalin-csodák azon több tekintetben helyreigazításra szoruló számbavételéhez pótlásul megjegyezni, a mely VARNHAGEN fent idézett füzetkéjének 24. lapján olvasható.¹

*

Talán nem áltatom magamat egészen hiú reménynyel, midőn azt hiszem, hogy értekezésemnek ezen rövid kivonatából is kitetszik az, a mire, mint az efféle aprólékos kutatások egyik általánosabb érdekű és értékű tanulságára, külön is rá szeret-

¹ Az ott alább közölt I. számú csoda nem más, mint a *Legenda aurea* függelékének 212. fejezetében levő elbeszélés Sabinus milánói püspökről. E csoda első feljegyzését a *Leg. aurea* függeléke *Petrus Ravennensis*-nek tulajdonítja, a ki azonban nem lehet a 450 táján meghalt *Petrus Ravennas* vagy *Chrysologus*, mert a csodatörténet sokkal későbbi időköriülményekre vonatkozik, *Szilády* Pelbártól szóló monographiája 46. lapján a csodát „Damiani Péter milánói érsek példájá”-nak mondja; pedig D. Péter (1007—1072) ostiai püspök és bíbornok volt, de vajjon írhatta-e az idézett példát, mely *Sabinus milánói püspökkel* történt, az kérdés. Csak annyi bizonyos, hogy D. Péter is ravennai születésű s így a *Leg. aur. Petrus Ravennensis*-e ő rá is vonatkozhatik.

nék ezúttal mutatni. SZILÁDY nagybecsű tanulmánya, mely középkori irodalmunk egyik legnevezetesebb forrására, *Pelbárt* irataira rá irányította a figyelmet, valóságos kincseshányát nyitott a nyomában indult kutatók számára. Temesvári Pelbártról szóló munkájának azonban talán egyik része sem keltett tágabb körre kiható visszhangot, mint az a feltevése, hogy középkori költészetünk legnevezetesebb darabjának, a verses Katalin-legendának hihetőleg legkiválóbb középkori írónk a szerzője, vagy legalább is a közvetetlen forrása. Azóta egy negyedszázadnál is több mult el. s e feltevés még mindig nem részesült a kellő módszeres felülvizsgálatban. A kik annak egyes, nagyon is feltetsző részein keresztül a gyengéit meglátták, s meg is holygatták, a további vizsgálatba, úgy látszik, belefáradtak. Vagy talán kedvüket szegte a kovássé biztató eredmény, a melylyel az ilyen vesződéses munka jár. mikor mindössze azzal jutalmazza a kutatót, hogy egy tetszetős és már szinte népszerűvé vált hiedelmet romboltat le véle. A képrombolás sohasem tartozott a hálás feladatok közé. Ha néha mégis vállalkozik rá olyan ember is, a ki velem együtt szívesebben épít, mint pusztít, annak egy még a kegyeletnél is előbbrevaló törvény az indító oka. Az igazság keresésének mindennél szentebb költelessége sarkalt engemet is arra a kevéssé hálás és nem is egészen kedvem szerinti munkára, hogy egy levelet abból a koszorúból kitépjek, a melylyel Pelbártot lelkes és nagy tudományú monographusa feldiszipette. Vigasztalhatnám magamat azzal is, hogy marad neki még mindig elég az őt jobb alapon megillető babérból. De mi szükség e vigasztalásra, mikor az érdem, a melytől Pelbártot megfosztjuk, talán nem is oly nagy, mint a minőnek eddig látszhatott, a míg a verses magyar legendának közelebbi forrásaitól való szoros függése nem volt ismeretes.

Annyi ugyanis kétségtelenül kiviláglik e források egybeállításából, hogy a magyar versezet szerzője alig adott a magából valamit a 4000-nél több sorra terjedő elbeszéléshez, hanem azt egészen a többi kortársaihoz hasonlóan, az előtte volt eredetileh hűségesen ragaszkodva ültette át nyelvünkre. Hogy ez az eredeti már teljesen abban az összefüggésben állott előtte, a melyben a verses legenda ma elejétől végéig egy kéz munkájaként mutatkozik, azt nem merném állítani. Ellenben nagyon valószínű, hogy legalább is a *Nativitas* és a *Conversio* összefüggő fejezetei, melyektől a magyar verselő a következő *Passio*-t világosan második *Tractatus* gyanánt különbözteti meg, már egybeszerkesztve állottak rendelkezésére.

A legönállóbbnak látszik, az eddig ismert latin szerkezetekhez képest, a *Passio*, mely a *Vulgata* egészben való követése mellett a *Legenda aurea* kivonatos előadását s ezeken kívül még legalább is egy harmadik forrást enged feltételezni. De ezek, sőt

esetleg még több más forrás is, már egybeolvasztva lehettek a magyar verselő használta második latin *Tractatus*-ban is. Egy ilyennek felkutatása lehet az *Érsekujvári* codex Katalin-legendáját illetőleg a legközelebbi jövő feladata. E kutatás számára a nyomokat kijelölni volt főigyekezetem ez értekezésemben, a mely a dolog természete szerint a legenda egész történetére is némi világot vetett, minthogy a közös tárgyú szövegek térben és időben s majdnem az összes európai nyelveken való szétszórtsága miatt az egybevetés a lehető legtágabb körben volt végzendő. Ezt a középkori irodalmi termékeknek azon fajánál, a melylyel itt dolgunk van, sohasem is szabad olyan szűk területre korlátozni, a melyenben eddig legtöbb irodalomtörténeti bűvárlatunk mozgott. A Katalin-legendára vonatkozólag ezek sorából még Szilády érdemes nyomozásai sem vehetők ki, s talán éppen ez vezethette őt arra a kockázatos feltevésre, hogy Pelbárt a magyar versezetnek, vagy legalább az alapjául szolgált egész latin műnek, avagy mind a kettőnek is a szerzője.

Ezzel szemben mi kimutattunk, hogy Pelbárt legfőlebb az *Alphorabius* név révén hozható esetleg valamelyes kapcsolatba a magyar verses legendával; míg a többi vonások, melyek ezen szerkezet és a Pelbárté között rokonok, nem a tőle való függés bizonyítékai, hanem közös forrásaikból származnak. Elesik Szilády-nak a *Nova Legenda* szerzőjére vonatkozó feltevése is, mely csak e füresa szerkesztmény bibliographiájának fogyatékos ismeretén alapulhatott, a miért azonban Pelbárt jeles monographusát nem érheti szemrehányás, mivel az ő hypothésise majdnem tizenöt évvel előzte meg a Fr. Petrus művére utóbb derült világosságot.

Módosul némileg természetesen a verses legenda költői értékére vonatkozó elterjedtebb nézet is, minthogy a források teljesebb ismerete már is kiderítette e szerkesztmény csekély önállóságát; s ha a második rész eredetijének még hiányzó részei is előkerülnek majd, akkor ez önállóság, azt hiszem, még szűkebb határok közé fog zsugorodni. Akkor is megmarad azonban az ismeretlen magyar verstörlejtő érdeméül elég folyékony és helyenként nem egészen szintelen nyelvezete és korához képest nem megvetendő verselési ügyessége, mely csak ott hagyja őt cserben. a hol az eredetinek nehézkes és elvontabb theologiai részletei már temézszerűen fellázadnak a költői forma ellen. Hisz az efféle tárgyak költői feldolgozása csak egy Danténak sikerült s még neki sem mindig egyenlő szerencsével. Túlságosan, sokat követelnénk tehát szerény kolostori verselőnktől, ha „Görögország gyöngyének“ scholastikus szörszálhasogatásokban bővelkedő disputáját a *Divina Commedia* zengzetes terzináival összemérhetők versekben várnók tőle hallani. De már azt mégis kissé rossz néven vesszük tőle, hogy helyenként olyan gyenge volt a latin

tudománya, mint a fent kiemelt vers átültetésében. S éppen ezért nem hihettük soha egy pillanatig sem, hogy Pelbárt, még az egészen fiatal Pelbárt is elkövethette volna ezt az iskolásgyermekre valló botlást, a melyvel csak a többi codexeinkben is számosával található fordítási hibák állíthatók egy sorba. Épp ily kevéssé vall Pelbárt vaskövetkezetességű rendszerető hajlamára a szent vitájának az a laza és minduntalan önmagába visszatérő szerkezete, mely a verses legendát a Pelbártnál lévő vázlattól (Serm. de SS. CI: E) akkora távolságra veti, a milyen a *Stellarium*-ot a belőle szemelgetett magyar codex-részletektől elválasztja.

Báró Apor Péter verses művei és levelezése.

(Bemutatta a decz. 9-iki ülésen Szádeczky Lajos l. t.)

Br. Apor Pétert, mint becses történeti feljegyzések íróját ismerte s mint irodalmunkban páratlan korrajznak szerzőjét magasztalta eddigelé történetírásunk és irodalomtörténetünk; de mitsem tudtunk arról, hogy ő verseket is írt s hogy azt, a mit prózában latinul és magyarul megírt, magyar versekben is megénekelt, s hogy ezeken kívül is vannak magyarul írott történeti énekei, dolgozatai.

A sors kedvezése nekem juttatta azt a szerencsét, hogy ezek közrebocsátásával irodalmunkat gazdagíthatom s a történetíró Apor Péter kegyeletes emlékét a költői nimbusz zománczával is felékesíthetem.

Ime e két kötet, melyet a M. T. Akadémia bőkezűsége napvilágra hozott, br. Apor Péternek, a *Metamorphosis Transylvaniae* hírneves írójának, eddigelé ismeretlen és kiadatlan verses műveit és leveleit tartalmazza.

Br. Apor Péter prózában írt műveit negyven évvel ezelőtt (1863-ban) adta ki a M. T. Akadémia. Az akkori kiadás Apornak három munkáját tartalmazza, melyek a következők:

1. „*Lusus mundi*“, az Apor családnak és azzal vérrokon-családoknak története és nemzedékrendje (latinul írva).

2. „*Synopsis mutationum notabiliorum aetate mea in Transylvania, et progressus vitae meae*“, a mely kora és saját maga élete történetét tartalmazza 1676-tól 1748-ig évről-évre vezetett latin feljegyzések alakjában.

3. „*Metamorphosis Transylvaniae*“, azaz Erdélynek régi együgyü alázatos idejében való gazdagságáról e mostani kevély, czifra, felfordult állapotában koldusságra való változása. Ez a korabeli Erdély társadalmának, életmódjának, szokásainak plas-

tikus rajza és jellemzése, a minék párja nincs irodalmunkban. Ez a munkája örökitette meg nevét a magyar irodalomtörténetben.

Ez azonban nem volt úgy. Nekem sikerült évek hosszú során át Apornak számos eddig ismeretlen munkáját összegyűjteni, főkép a családi és magánlevéltárakból.

E munkák a következők: Az I. kötet tartalma:

I. *Apor Péter versei fogságra jutásáról 1706-ban.* Az altorjai levéltárból került elő, Apor Péter sajátkezű írásában, sajnos, töredékesen. Azt beszéli el benne az író, hogy miképen fogják őt el a labanczok (német tisztek) Csiksomlyón, a hol a kolostorban a Rákóczi-forradalom viszontagságai középett menedéket keresett. Apor Péternek azt rótták fel bűnül, hogy bár előbb hű császárpárti volt s mint ilyen a Rákóczi-forradalom első éveiben Szebenben, Brassóban s Havasalföldén tartózkodott: 1705-ben az Erdélybe jövő Rákóczi Ferencz elé ment. A zsbói csatavesztés után Csikba menekült s visszatért a császár hűségére, de Rabutin adott szava (cavallerica parola) ellenére elfogatta s a brassói fellegrvárban fogságban tartatta 1706 elejétől egészen 1707. nov. 10-ig. Brassai fogságának történetét megírta „Synopsis mutationum“ cz. munkájában is röviden; ez a verses leírás sokkal részletesebben indul, de — fájdalom — csak négy írott oldal maradt fenn belőle, minden czim nélkül; az is szakadozottan, töredékesen. Mindenesetre több is elkészült, mert a meglévő töredék a 16. versszakkal kezdődik és csonkán végződik.

Brassai fogsága történetére érdekes iratok vannak a II. kötetben kiadott levelek között is; így Rabutinhoz írt érdekes emlékirata, a főkormányzóhoz írt levele, a kormányshékhöz intézett folyamodványa, felesége és nagynénje (Apor Borbála) kérvénye Rabutinhoz stb., melyek Apor Péter életéhez és kortörténetéhez igen jellemző adalékokat szolgáltatnak a Rákóczi-forradalom idejéből.

II. *Metamorphosis Transylvaniae.* Ez az ismeretes nagybecsű Metamorphosisnak verses kidolgozása, mely tartalmilag lényegében megegyezik a prózában kiadott korrajzzal, a fejedelemskori erdélyi szokások s a gubernium korában lábra kapott új divat leírásával. Bátran elmondhatjuk, hogy a verses leírás tömörebb, plasztikusabb s nem egy helyt tisztább képet nyújt, mint a próza itt-ott terjengős leírása. Sajnálatra méltó, hogy ez a verses mű sem maradt fenn egész terjedelmében az Apor-levéltárban, noha némely ívek két példányban is megvannak, eredeti fogalmazványban és tisztázott példányban, mindkettő Apor Péter keze-írásával. Az érdekesebb fejezetek azonban megvannak. (1—5. cikkely és 8—10. cikkely. A verses kidolgozás 11—110. lap, a próza 315—443. l.)

A Metamorphosis, miként fogságra jutása története, a nemes familiák s kora története alexandrin-versekben van írva, nem valami ékes poezissel, a korában szokott tökéletlen, többnyire rag-rimekkel; de közvetlensége, színes irálya, könnyen gördülő versei kellemesebb olvasmányul szolgálnak a prózai dolgozatoknál. Mindazonáltal, miként a történeti énekek általában, ezek sem annyira költői, mint inkább történetkútfői becsessel bírnak.

Apor a verses Metamorphosist a prózai után mintegy három évvel írta, 1739-ben, a mint az egy évre való hivatkozásából megállapítható.

III. *A nemes familiákról szóló versek* két részből állanak, ú. m.:

1. *Syntagma et syllabus mortuorum*: azaz az ő születése, 1676. előtt elhalt erdélyi nemések versesbeszedett névsora.

2. *Syntagma et syllabus vivorum*: azaz az ő korában élt erdélyi nemések verses névsora.

Az utóbbit írta előbb, 1741-ben, Ohában Fogaraszöldön, az előbbt később, 1742-ben Altorján.

„Az kegyes olvasóhoz“ írt előszavaiból megtudjuk, hogy 66 esztendősen korában időtöltésül írta össze kortársainak, „az élőknek és holtaknak registrumát, az következő maradvák multságára s eleinek emlékezetire“.

Miután kortársainak névsorával (1741-ben) elkészült, a történeti munkákból és kéziratokból összeállította az előbbi nemzedékek idejében a történelemben szereplő nemések névsorát. Erről így szól előszavában: „Az 1741. esztendőben öregségem terhinek könnyebbitésére írtam vala le azoknak neveket, a kik az én életemben még élnek vagy megholtanak; ezen jelen való 1742. esztendőben is akarván öregségemben multságot magamnak szerezni, sok *históriákból s kézírásokból és hallásból* összeszedém azoknak neveket, tisztségeket s haláloknak neveit, az kik az én születésem előtt megholtanak és az kiknek neveket feltaláltam, im az maradváinknak multságára írásban kiadtam ezen munkában.“ (117. l.)

Apor Péter büszke volt erre a munkájára s talán legtöbbre becsülte az összes között. „Sokan nagy multságukra olvasták — úgymond — és végtire kértek azon, bár csak ez az egy munkám ne temetődne el: az posteritásnál kedves dolog fog lenni, midőn elejeknek neveket, tisztségeket meg fogják látni.“

Ez indítja arra, hogy 1743-ban Altorjáról megküldje a főkormányzónak Kálnoky Mihály postamester útján, zöld selyem kötésben, ajánlólevéllel, kérvén, hogy „méltóztassék az ország archivumába betétni, hogy posteritásink ezekben gyönyörködhessenek.“

Ezeknek a verseknek (melyekben ugyanazok a keresztnemek

rímelnék egymással) természetesen nem lehet kiváló költői becset tulajdonítani; de nem is az volt az író célja, hanem az, hogy olvasásra alkalmas formába öntse a különben száraz névsort: a régebbi századokban és az ő korában élt erdélyi nemések lajstromát. Annál több történeti, genealogiai és művelődéstörténeti becse van a nevekhez fűzött adatoknak, miket ő történeti kútfőkből s kéziratokból állított össze s nagyrészt olyanokból, melyek előttünk ismertek. Megtudjuk az Apor feljegyzéseiből, kik estek el a XVI—XVII. század nevezetesebb csatáiban, kik szenvedtek erőszakos halálmemet, ki miféle tisztséget viselt, hol lakott s minő rendű volt egyik-másik nemes ember.

Terjedelmesebb és adatokban gazdagabb kortársainak névsora, melyben művelődéstörténeti adatokat is bőven találunk.

Eddigél ismeretlen költőkről (verscsinálókról) is értesülünk Apor eme feljegyzéseiből:

Híres verscsináló volt Szentpáli Ferencz.
Híres verscsináló magyar Zonda Tamás.

Mindkettőről emlékezik Cserei Mihály alábbi névsora is. Irodalomtörténetünk nem ismeri őket. Alább mindkettőtől közlök egy-egy verset. Apor említ egy harmadik verscsinálót is:

Tréfás verscsináló az Dálnoki Gedeon.

Egy ismeretlen festőről is emlékezik:

Híres pictor vala Szebenben Tóbiás.

Számos adatot tartalmaznak e versek Apor Péter és családja élettörténetéhez is.

A mi a versek külső formáját illeti, poézist keveset találunk bennök s a szöcsönkításokban Apor Péter kissé messze terjesztette ki a költői szabadság korlátait. Verses névsora nem fog költői babérokat termelni ismeretlen sírhalmára, de a történetírók hálás érzelmekkel fogják forgatni sok jellemzetes adatot megörökítő névlajstromát, főkép kortársairól, s bizonyára eléri célját, „az posteritásnál kedves dolog fog lenni, midőn elejeknek neveket, tisztségeket meg fogják látni“.

IV. *Cserei Mihály névsora kortársairól a korában kihalt és emelkedett családokról és a saját családja leszármazása.* (255—288. l.)

1222 nevet számlál elő ebben Cserei, a kiknek viselői Erdélyben a XVII. század végén és a XVIII. elején a közéletben szerepet játszottak. Valóságos tiszti névtár ez abból az időből, mikor ilyet még nem vezettek. Cserei névsora azonban nemcsak

a neveket és a viselt tisztséget jegyezte fel, de az illetők halálát is jelzi, ha rendkívüli körülmények között történt.

Cserei névsorában fejedelmi személyek, tanácsurak után következnek a főrendek, főtisztok, jó nemes emberek; közben olvashatók brassói bírák, szebeni királybírák, a református, unit. és kath. püspökök, majd a császári főhadparancsnokok névsora (megjegyezvén utánok, hogy melyiket „levágták“, melyiket „megölték“ valamelyik csatában, van olyan is köztük, melyik „lóról leesett, úgy holt meg“). Előszámlálja a „híres“ professorokat, a „híres papokat, képvisőket, verscsinálókat, prókátorokat, doktorokat, typographusokat, ötvösöket, boltos embereket, aranyválasztókat, aranyverőket, udvari tisztteket stb. stb., a vármegyék és székek általa ismert fő- és vice-tisztjeit“, s általában az akkori Erdély társadalma számottevő tagjait.

Mivelődéstörténeti adatok is bőven találhatók névsorában.

Szóval Cserei Mihály névsorából megelevenedik előttünk a XVII. századvégi és XVIII. sz. eleji Erdély társadalmának képe a maga tarka-barkaságában, a három nemzet és négy bevett vallás minden számottevő tagja, hozzájárulván az új korszak német katona eleme s az ecclesia militans „híres praedicator barátjai“ a jezsuiták az újonnan keletkezett vallásfelekezettel: az unitusokkal.

Cserei Mihály névsora alapul és anyagul szolgált az Apóréhoz, azt kiegészíti, pótlásokkal látja el s mint ilyet nem mellőzhettük el, hogy Apor rokontartalmú műveivel együtt ki ne adjuk, épp úgy mint a régebbi kötetben is a Metamorphosis Cserei Mihály pótlékaival és megjegyzéseivel jelent meg.

Apornak a történetírásban — úgy látszik — Cserei volt a mestere. Valószínű, hogy Apor István kincstartó unokaöccse és örököse (Apor Péter) a nagybátya historikus titkárától (Csereitől) nyerte az első impulsust történetírásra, a miben neki a hű mentor később is szívesen segédkezett. Így mint munkatársak méltán kerülnek együvé e kötetben is.

V. *Apor Péter versei* kora történetéről (1712—1743) (289—334. l)

Apor Péter „*Synopsis mutationum*“ című latin munkájában saját maga és kora történetét írta meg, évkönyv alakjában, 1676-tól — 1748-ig. Mint egyéb munkáival is tette, kedve kerekedett később ezt is versbe szedni és pedig magyarul alexandrin-versekben.

Így keletkeztek az ő versei kora történetéről. Ámde az a fatum érte ezt is, mint a Metamorphosist, hogy csak egy része maradt reánk az Apor-levéltárban, Apor Péter sajátkezü fogalmazványában, összesen 23 év története.

Történeti bece abban áll, hogy kiegészíti és új adatokkal is pótolja latin prózáját.

Apor versei kora történetéről a teljesebb prózai szöveg mellett is értékes történelmi kútfőül használhatók. A két szöveg egymást kiegészíti, pótolja s a magyar verses szöveg bizonyára több érdekességet fog kelteni a történetkedvelő közönség előtt, mint a szárazabb latin szöveg, melyet csak szakemberek élvezhetnek és használhatnak.

A család tagjairól az első oklevél 1289-ből való, mely az Apor nevet még mint keresztnévet tünteti fel Opor alakban. Ez Saras (Sáros vagy Száraz?) fia *László* ispánnak volt a negyedik fia, kik birtokukat Mohit és Sárosteleket (a régi Felső-Fehér-, most Nagyküküllő vármegyében) eladják a Dályai-családnak. Valószínűnek tartom, hogy ez a Sáros és unokája Opor a később Apornak nevezett családhoz tartoznak, nemcsak azért, mert az oklevél az Aporoknál maradt fenn, hanem mert az Apor-család törzsbirtokának egy része (*Szárazpatak*, Alsó- és Felső-Volál, Karatna, Peselnek, Torja körül, a Székelyföld legkeletibb határszélén szintén Felső-Fehérvármegyéhez tartozott és ezekben a XIII. század elején oklevelekben emlegetett Opor és Opor nevű birtokosok már kétségtelenül a később ú. n. Apor-családhoz tartoztak. Ezek a Kézdi-széki Apor fiak 1311-ben örökölnék olyan rokon (Kézdi Olcius fia, Balázs) után, a ki a Királyföld közepett (Felső-Fehérmegyében) a fennebb említett birtokok közelében élt és ez szárazpataki birtokát fivére Opor unokáira hagyta.

Az itt közölt 1289-iki oklevél tehát az Apor-családot egy-két nemzedékkel fennebb viszi, mint eddig tartották (1311.), bár a leszármazás és összefüggés a Sáros (Száraz?) unokája Opor és a Kézdi Olcius fia Opor s a többi Opourok között tisztán ki nem mutatható.

Világos az, hogy a családban az ősmagyar Opor (Apa-úr?) keresztnév sokszor fordul elő addig, míg nem a család, mely addig a birtokok után nevezte magát, a XV. század végén felvette az *Apor* nevet.

A család régi történetére a többi oklevelek kevés világosságot derítenek, mert a család régi oklevelei elpusztultak. Apor Péter szerint Apor Lázár veszítette el egy részöket, midőn Béldi Pállal Konstantinápolyba menekült (1678-ban). Apor Péternél is pusztult el belőle galatzi háza megégeksekor.

De meg a család nem is játszott nagy szerepet a történelemben. A családi hagyomány ugyan Árpád második fiának véli a családalapító Opourt, a kivel a görögök ellen viselt hadjáratában vitézkedett Botond s a ki Bálványos várát építette; ámde ennek történeti alapja nincs. Az Árpádház kihalása után szereplő László erdélyi vajdát is a család ősenek tekintette a családi hagyomány, mely szájról-szájra adta s Apor Péter feljegyezte, hogy Bálványos vár homlokfalán régebben kőbe volt

véssve neve és erdélyi vajda czíme. Állítólag ennek leveleit vesztette el Konstantinápolyban Apor Lázár. Ámde László vajdáról ki van mutatva, hogy a Borsa nemzetségből való volt. Ilyen ingtag talajon mozog a hagyomány, midőn N. Lajos nápolyi hadjárata fővezérét, Istvánt és testvérét, Andrást az erdélyi vajdát a család tagjának tartja, holott tudjuk, hogy ez utóbbi Laczkfi András volt a Hermann-nemzetségből. Zsigmond királynak 1402. megerősítő Bálványos váráról szóló oklevelében (mely Galaczon égett el) még maga Apor Péter olvasta, hogy e várat Opour építette. Hogy az erdélyi fejedelemség idejében az Aporok nagyobb szerepet nem játszottak, Apor Péter annak tulajdonítja, mert állhatatosak voltak a katolikus hitben s akkor az arianus, lutheranus és kálvinista családok emelkedtek és gazdagodtak.

Ez azonban nem állhat meg, mert tudjuk, hogy Boeskaikanczellárja Káthai, Bethlené Kovacsóczy István s I. Rákóczy György főhadparancsnoka, Kornis Zsigmond s annyi más főméltóságok viselője katolikus volt, az erdélyi prot. fejedelmek nem zárták ki az állam szolgálatából a katolikusokat.

Az Apor-család második megalapítója, főúri rangra emelője, gazdagságának megteremtője *Apor István* volt, a guberniumi korszak első kincstartója, a ki 1694-ben bárói, 1696-ban grófi rangot nyert. Ő neveltette korán árván maradt unokaöcsését, Apor Péter is, kit végrendeletében főörökösévé tett.

Apor Istvánnak 1698-ban kelt végrendelete, mely rengeteg vagyonáról intézkedik (főkép egyházi czélokra) legbecsesebb része a családra vonatkozó oklevelek csoportjának. Apor István gróf ebben közczélokra, főkép a kath. egyháznak 342,850 forintot hagyományozott; Apor Péternek hagyta anyai jószágait és a torjai udvarházat, atyai jószágait unokaöcsesei, Apor Péter, Farkas és Lázár között osztotta meg egyenlőképen. Ezekon kívül még hagyott Apor Péternek 30,000 frt készpénzt, Farkasnak és Lázárnak külön-külön 10,000 frtot.

Apor Pétert nagybátyja, István tette gazdag emberré, neki köszönhetette szerencséje megalapítását s emelkedését.

Apor Péternek két terjedelmes végrendelete maradt reánk 1726-, 1740-ből és egy csomó pótrendekezése.

Ezek a végrendeletek valóságos önéletrajzok, melyekben feltárja egész multját, élete folyását, lelki világát, érületét, gondolkodását, örömét, bánatát s mint ilyennek megbecsülhetetlen adatokat szolgáltatnak a nagyérdemű író megismeréséhez, jellemrajzához.

Első végrendeletét 1726-ban 51 éves korában írta „még ugyan alkalmas egészséggel“; a másodikat 1740-ben 65 éves korában „ép észszel és elmével“.

Alapvonása mindkettőnek a mély vallásosság s a kath. hithez való rajongó ragaszkodás. Megelégedéssel jegyzi fel, hogy

sokakat áttértetett a kath. vallásra. „Sokan, — úgymond — az, kik veszedelmes vallásban jöttek be az házamban, az házamtól az egy üdvözítő hitben mentenek ki, sőt az kik házamnál nem voltanak is, sokakat igyekeztem az szent Péter hajójában betenni, sokakat be is tettem.“ S mi volt a jutalma? „Némely katolikus világi papoktól iszonyú gyalázatokot, üldözéseket kelle szenvednie ártatlanul.“

Elmondja aztán élete folyását Félévés korában árván maradt, atyját elragadván a pestis; atyja testvére, Apor István mint édes gyermekét neveltette, taníttatta s holta után is gondoskodott róla végrendeletében. Lett volna miről bőven tennie neki is végrendeletet, de sok kárt szenvedett. Rabutin generális erőszakosan elvett tőle 70 gira ezüstöt, majd elfogtatván száz girát vett el tőle s mindenét „még lovait is úgy elvételé, hogy egyéb meg nem maradt, hanem a mi rajta, feleségén s hat esztendőös kis leányán volt“. 1722-ben megégett galaczi háza, nemsokára az ohábai s ott lévő sok drága portékája, köntösei, övei, gyöngyei, ezer forintos kredencze odaégtek, úgy hogy 12,000 frt ára kárt szenvedett.

Megvallja azt is, hogy feleségével, Kálnoki Borbálával, gróf Kálnoki Sámuel kancellár leányával nem élt boldog házasságban. Nem maga kedvére házasodott, érdekházasság volt, melyet Apor István gróf és gróf Mikes Mihály szereztek (1699-ben). Nem jellembe vágó okok akadályozták a lelki összeforradást. „Ellenkező természetűek lévén, — írja Apor — akármint kerestem kedvét, semmi haszna nem volt“, „úgy hogy (1726-ig) 27 esztendeig véle való lakásában nem hiszi, hogy külön véle 27 csendes étele lett volna“. Hozzájárulván az alaptalan féltékenységgel s a rágalom, felesége 1725-ben elhagyta s „bét esztendeig külön lakék“, midőn visszatért „úgy élt akkor is vele, mintha felesége sem lett volna“; de azért — önérzettel írja Apor — „senki szememre nem vetheti, hogy legkisebb botránkoztató életet éltem volna“. Mindennek daczára (mint nagymiveltségű emberekhez illik), leveleik (midőn távol vannak) egymás iránti tiszteletéről, sőt gyöngédségről tanúskodnak. Főképp fiatalabb korukban leveleikből szeretet és gyöngédség sugárzik, távol azonban minden érzelgősségtől. Mindkettő realis gondolkozású, higgadt vérmérsékletű lévén, levelezésük komoly ügyek körül forog. Apor Péter, ha távol van, pl. Szebenben az országgyűlésen, országos ügyekről, vagy a szék hivatalos ügyeiről értesíti „édes feleségét“, a ki viszont családi ügyekről, a gyermekekről, a gazdaságról tudósítja „édes urát“. A férfi türelmetlenül várja és „szeretettel veszi“ felesége leveleit; ez „ujságokkal“ s vadakkal, őzzel, szarvassal, madarakkal kedveskedik neki.

A rágalom (a „temonda“) szerez köztük békétlenséget s

elválást, de akkor is szeretik egymást. Apor Péter csakhamar belátja, hogy nejét ártatlanul rágalmazták; „sir és erősen“ reszket a felindulástól, mint a gyermek s „eléggé esküszik, hogy soha többé meg nem keseríti, ha egyszer megbékélhetik“.

Apor Péterné kitűnő gazdasszony volt; saját birtokán maga gazdálkodik, intézkedik, épített, felügyel. Jó gazdasszonyságának híre kel a szomszéd Moldvában is, a honnan (Jászvásárról) a vajdáné 1723 végén egy sütőinast küld Altorjára, kérvén Apornét, hogy ne sajnálja azt „mind czipósiütésre és egyéb gyenge sütögetésre és kürtökalácsra is és valami pástétomra és valami gyenge eledelekre megtaníttatni“. A vajdáné előzetes kedveskedésül sorbetet, czédrus conservet és muskatal körte befőttet küld Apornénak. Aporné eleget tesz a vajdáné kérésének, közel egy évig taníttatja a moldvai szakácsot erdélyi ételek és esemegék készítésére, s midőn visszaküldi (1724 őszén), a vajdáné hálálkodva mond köszönetet és szeretete jeléül két arannyal átszőtt selyem szövetet küld neki. Sirfelirata is a „jó gazdasszonyságnak mutató példája“ gyanánt magasztalja Kálnoki Borbálát.

Aporné okos asszony volt különben is, „úgy, hogy bizony sok okos férfi nem érné fel az ő szép okosságát“. Ellenségeik azzal vádolták, hogy férje hivatalos ügyeibe is beleavatkozott. Apor Péter az 1716-iki szebeni országgyűlés alkalmával azt írja feleségének, hogy őt háromszéki titkos vádlóik tetőtől fogva talpig legyalázták . . . „felöled is olyan hazugságot írtak a guberniumnak, hogy úgy tartod magadat, mintha ős gyűkeres királynéja volnál Háromszéknek és nem én parancsolok Háromszéken, hanem te“. Vigasztalja feleségét, hogy „bizony meglátod, hogy dobszóhoz tanyítom az embereket és megmutatom, hogy nem vaszok (!) vagyok s nem is egy sorbeli emberek velem“. Később is megújulnak a fondorlatok s csodálatos, hogy éppen a háromszéki kath. papok vádaskodnak Apor ellen s a püspökhelyettes (vicarius) Kastal János gyulafejevári prépost támogatja őket. „Az vicarius — írja Apor 1724-ben, — ha lehetne talám az ördögöt is kihozná pokolból ellentünk. A háromszéki papok azt mondták, „hogy az háromszéki főkirálybirónéság gallérját levonják“ Apornéről; de megszegyenültek, mert nem, mint ők remélték, Kastal, hanem Antalí lett a püspök. Örömeiben Apor te deum laudamust mond a templomban.

A papokkal való viszálya nem rendítette meg mély valóságosságát. 1740-iki végrendeletében keservesen panaszkodik ellenök, „de azért — úgymond — szent hitemben meg nem ütköztem; most is az papoktól való üldözésim, gyaláztatim békeséges türéssel türom és azon egy ödvezítő apostoli szent hitben kívánom meghalni“. Gyermekének is meghagyja, „atyai kigondolható átok alatt, hogy soha az egy igaz apostoli római szent

hittől el ne távozzanak, hanem azt halálig szentül megtartsák s maradvájokra is ezen átkomat általadják“. Hajadon leányának is meghagyja, átok alatt, hogy férjhez „eretnekhez ne menjen, menjen inkább szegényhez, csak igaz, jó fő ember legyen s római catholicus legyen“. Érdekből ne házasodjanak, hanem isteni szeretetből.

Erdélyben a régebben szokatlan vallási türelmetlenség, mely Apor Pétert jellemzi (a mit pedig Metamorphosisában elítél), a jezsuita nevelés befolyása volt s a gubernium korának reakciója a fejedelemskori békés vallásszabadság szabadelvűsége ellen. A Habsburg-ház uralma, a német katonaság és főkép a jezsuiták Erdélybe bevitele megindították az ellenreformációt, a prot. templomok visszavételét, s Erdélyben a XVIII. század folyamán megy végbe az az átalakulás, a mi az anyaországban már a XVII. század folyamán megtörtént. Apor Péter Metamorphosisában dicséri a régi jó idöket, de az életben maga is a „náj módi“ követője.

A kora története és a végrendeletek életrajzi és családtörténeti adatait kiegészítik a II. kötetben kiadott levelek, melyek két csoportra osztattak, ú. m. :

A II. kötet két harmada Apor Péternek a családi levéltárban megőrzött leveleit tartalmazza. Köztük vannak nagyszombati tanulásáról szóló bizonyítványai 1696-tól; kinevezési oklevele Küküllővármegye főispánságára 1699-ből; érdekes levelek a Rákóczi-forradalomról; brassai fogságára vonatkozó levelek 1706—1707-ből; bárói diplomája 1713-ból; egy érdekes levél a kolozsvári nagy templomnak az unitariusoktól elvételéről; Apor Péter levelei a szebeni országgyűlésről 1715., 1716., 1717-ből, családi levelek Apor fiai Udvarhelyt, a jezsuitáknál tanulásáról, betegségekről 1717-ből. Tanulásukat 1722-ben a kolozsvári jezsuita collegiumban folytatják, s ők is a nagyszombatiban fejezik be, hova 1724-ben mennek s József 1726-ban, János 1727-ben végzi iskoláit.

Az 1720-as évek első feléből számos köztörténeti adalék van e levelek között a háromszéki közállapotokról, az 1723-iki kolozsvári s az 1724-iki szebeni országgyűlésről; majd az 1725-iki Kolozsvárról; közben gazdasági és családi ügyekről, szüretéről, aratásról, a birtokok műveléséről stb.

Az 1720-as évek második feléből származó levelek többnyire az Apor Péter és neje között történt meghasonlás és különválás s a kibékítési törekvések körül forognak. A kibékülés után 1732—1737-ig gazdasági ügyek dominálnak. 1737-ből a törökkel folyt háború alatt tábori intézkedésekről s a moldvai határszéli hadi mozdulatokról értesülünk. 1739-ben Apor viszályba keveredik a háromszéki róm. katolikus papokkal s Kastal

János püspöki vicariussal, melyről 1740 folyamán érdekes levelek szólnak. 1742-ben guberniumi tanácsosságra törekszik Apor Péter, de el nem nyerheti. Ugyanebből az évből a pestis terjedéséről szól számos levele. 1743-ban betegeskedése miatt az országgyűlésen való részvételtől felmenteni kéri magát. Az 1744-iki febr. szebeni országgyűlésről a háromszéki követek tesznek jelentést neki; egyebek közt arról, hogy „bál nevezeti alatt folyó solennis pompák mennek végben, éjjeli solennis illusztrációval condecorált szánkázásokkal együtt, az melynek az olyan színű legények, mint mi vagyunk, még eddig hirit sem halottuk“. 1744-ben már úgy érzi magát, hogy „életemnek 68. esztendeje s két helyen való főtiszttségnek 45. esztendeje — úgymond — annyira erőmben s egészségben megfogyasztott, hogy nekem az örök boldogságról minden szempillantásban kell gondolkoznom“. 1745-ben kéri, hogy öregsége, gyengesége miatt lóra nem ülhetvén, a tervezett nemesi felkelésben más által helyettesíttesse magát. 1746-ban az országgyűlésre Szebenbe maga helyett József fiát küldi, az 1749-iki országgyűlésen pedig László fia helyettesíti.

1749-ben szeme elhomályosodik. Jan. 3-án már azt írja: „annyira vagyok, hogy én alig igithek magamnak egy néhány napocskát . . . az Isten szemem világát teljességgel elvevé . . . környülvén a sok sérvések és nyavalyák“. De azért még 1750-ben is munkabíró s rosszul esik neki, hogy a gubernium az udvart úgy informálta, hogy nem volna már képes hivatalának eleget tenni s helyettest akart mellé adatni. „Azt nem tagadom, — úgymond — hogy látásomban meg nem fogyatkoztam volna, de a mi az elmém állapotját illeti. Istené a dicsőség, olyan helyén vagyok, hogy még 25 esztendő s koromban sem voltam jobb eszemben . . .“ s „nem félek, hogy miattam az ő felsége szolgálatja végbe nem ment volna, vagy pedig morát szenvedett volna.“

Gróf Gyulaffy László erdélyi kanczellár megnyugtatta (1751. jan. 8.), hogy bár a gubernium felterjesztésére már leirat intézetett helyettesítése ügyében, de „ha magát oly állapotban érzi, hogy hivataljának megfelelő“, folyamodjék a királynéhoz, mert „a felséges udvarnak nem szándéka, hogy valakit ok nélkül disgustáljon“. 1752-ben József fia helyettesíti a szebeni országgyűlésen.

„Annyira debilitálódtam már (írja 1752. aug.), hogy alig remélhetem fiamot visszajöveteliben látni.“

Halálsejtelve ekkor be is teljesedett. Meghalt 1752 szept. 23-ára virradó éjjel altorjai udvarházában 76 éves korában, mint a haláleset napján az 1740—41-iki végrendelet felbontásánál jelen volt tanúk a végrendelet hátára feljegyezték.

Br. Apor Péter el volt készülve a halálra. Élete utolsó

éveiben főtörekvése volt, hogy gyermekeit békességgel megosztotassa szép vagyona felett. 1744-ben összeírta, hogy melyik jószág illet leányt, melyik nem. 1750-ben számadást csinált az Apór Istvántól öröklött pénzről és saját szerzeményeiről, kiadásairól. 1750-ben birtokait négy gyermeke között felosztandó tagokba csoportosítja, 1751-ben három birtokát három fiának kiadni akarja, de József fia ellentmond, mire Apór Péter osztóztató bírák kiküldését kéri a guberniumtól.

Apór Péter művei II. kötetének második csoportja:

X. *Bárá Apór Péter gyermekeire vonatkozó levelek.*

Apór Péternek tizenkét gyermeke közül öt ért nagy emberkort.

Zsuzsánna sz. 1701-ben, férjhez ment 1716-ban gróf Haller Jánoshoz, a ki később gubernator lett. Darlaczon laktak, de boldog házasságuk nem soká tartott: Apór Zsuzsánna 1728-ban meghalt Rétenben, eltemették Medgyesen.

József sz. 1706-ban, Udvarhelyt, Kolozsvárt és Nagy-Szombatban végezte iskoláit (1726-ban). Regényes hajlamú ifjú volt, szerelmi viszonyba lépett Benkő Annával, Imecs Domokos elvált feleségével, a kivel szakítani nem akarván, sok keserűséget okoz atyjának és családjának. Atyja e miatt 1740-iki végrendeletében kitagadja Apór István hagyatékából és saját szerzeményeiből is, ha csak fel nem hagy Benkő Annával, kit Apór Péter „feslett erkölcsű, boszorkányoztató“ asszonynak ismert.

Apór József viszonyával nem hagyott fel; hiába engedi át atyja neki haszonélvezetre a tövisi birtokot, „hogy az mellő az feslett erkölcsű Benkő Anna mellől eltávozzék“; hiába int a püspök is (1744.) istenes életre, atyja iránt engedelmességre a szerelem fogva tartotta továbbra is. Atyja később megbékü vele s 1751-ben egy pótvégrendeletben megsemmisíti 1740-ik kitagadását, sőt neki hagyja Károly császártól kapott aranylánczát is.

József azonban nem szakít Benkő Annával még akkor sem, miután nőül vette Vay Máriát. Régi szeretője valódi varázshatalmat gyakorolt felette, kinek büvköréből nem tudott, vagy nem akart kibontakozni s szerelmeért daczolt az egész világgal. Regényíró, vagy még inkább drámaíró tollára méltó ennek a viszonynak érdekes története, melynek aktái művelődéstörténeti tekintetben rendkívül becsesek és úgyszólván páratlanok a maga nemében. Mert a dologból boszorkánypör keletkezett, melynek tanúkihallgatásai a boszorkánypörök között is ritkítják párjukat s a bűbájosság egyes esetei unikum számba mennek.

1752-ben a háromszéki r. k. egyházi törvényszék Benkő Anna ellen bűbájosság és boszorkányság miatt pert indít, melyben tanúkihallgatás történik 1753-ban. Benkő Annát a fehérvári

püspöki consistorium elítéli poenitentiára s vasra verve fogva viszik Fehérvárra, honnan nyolcz hét múlva bocsátják ki erős reversalisadásra kényszerítés után. 1759-ben Benkő Anna maga kíván és tartat tanúkihallgatást a felől, hogy látták-e őt Apor Józseffel fajtalanzkodni és boszorkányságot mivelní. Meghúrozolt becsületét akarja azáltal visszaállíttatni.

Ezekben a periratokban a XVIII. század közmíveltségének igen jellemző vonásai vannak megörökítve, s a babonás hiedelmeknek, a bűbájosságban, boszorkányságban való hitnek egész tárháza nyílik meg előttünk a maga leplezetlenségében.

Egy régi történet játszódik le előttünk ez aktákban: a szerelem őseréje klízd a családi és társadalmi előítélettel. Ebben a drámában Benkő Anna és Apor József alakjai, kik a szerelemért mindent feláldoznak, sokkal rokonszenvesebbek, mint azok, kik a rágalom tengerárját zúditják reájok s a boszorkányságnak a XVIII-dik század második felébe már nem illő ürügye alatt akarják megsemmisíteni a szerelmeseket.

Apor Péter harmadik nagy kort ért gyermeke *János*, született 1708-ban, kitünő tanuló s engedelmes jó fiú volt, atyjának kedvence. 1740-iki végrendeletében őt rendelte „majoresco“-nak, mivel — úgymond — „az mint veszem észre, Apor József föld alá akarja mind magát, mind nemzetségit temetni“.

Ezt írja János fiáról:

„Az én édes, kedves, nekem mindenben kedvem kereső s kedvem betöltő, lelkem édes fiamnak, Apor Jánosnak, mivel Nagy-Szombatban is dicsőségesen viselte magát, első magister philosophiae lett, melyben az én böcsületemet is nagyon terjesztette, onnan böcsületesen hazaérkezvén, minden tétovázás nélkül mellém jött... mellettem velem türt, szenvedett, kedvemet mindenben betöltötte, soha meg nem szomorított“ stb.: „azért mindazokban, az melyeket neki hagyok, az több testvératyafiai-nak részt ne adjon“.

Harmadik fia, *László* (született 1714-ben), szintén kedvekereső fia volt Péternek, kinek 1740. végrendeletében külön hagyott három csikót (gyermeklovat), egy trébelyezett aranyos kannát, egy zöldköves aranygyűrűt. Nőül vette kilyéni Székely Juliát, Benkő Anna unokatestvérét. Ők aztán a szegény üldözött asszonyt pártolják, segítik, fehérvári fogságából kiszabadulva, házukba fogadják Altorján: a miért ez nekik leköti altorjai birtokát 1761-ben.

Apor Pétert egyetlen leánya Anna élte túl. Született 1711-ben, sokáig nem ment férjhez, később akadt mégis szerencséje, de nem sok köszönet volt benne.

1742-ben látogatába jött Kézdi-Szentlélekre Apor Péterné házához gróf Kálnoki generális felesége, Simonyi Jóséfa asszony

és vele fivére, Simonyi György, ki a gróf Kálnoki huszárezredben szolgált. Egész nyáron ott mulatván, megszerette Apor Annát s titkon eljegyezte, minthogy Aporék „mint egyetlen leányokat néki, mint idegen (t. i. magyar) országbéli embernek adni nem akarták“. Simonyinak azonban ki kellett mennie a háborúra s csak 1749-ben jött vissza ismét Erdélybe s megújította mátkaságát az eleinte vonakodó Apor Annával. 1750-ben összekeltek s „hét esztendeig kellemes életet éltek egymás szeretetében, minden visszavonás vagy zúgolódás nélkül“. Bekövetkezett a poroszszal való háború (1756.), Simonyi táborba ment. Másfél esztendeig még csak adott életjelt magáról, de aztán egy évig még csak levelet sem írt. Azután azt az ajánlatot tette feleségének levelében: „minthogy Isten bennünket magzattal meg nem áldott, titkon s alattomban váljunk el egymástól“. Apor Anna csak most tudta meg Kálnoki generálistól, hogy „Simonyi egy Rosmán Mária nevű személylyel úgy élne, mint hűtes“ feleségével. Erre ő Bécsbe megy a főhadi káplánnál panaszt emelni, a kit Simonyi viszont elválasztásukra akart rábírní. Apor Anna panaszt emelt a főhadi tanácsnál s ez az erdélyi főhadparancsnokság vizsgálatot indított. 1763-ban Enyeden összeült a vizsgáló bizottság, de Simonyi jobbnak látta megkövetni megbántott feleségét s megígérni, hogy ezentúl úgy tartja, mint obesternét és megbecsüli, mint feleségét. Egy ideig együtt éltek ismét, de 1765-ben Simonyi magyarországi jószágára, Simoniba kimenvén s ott egy esztendőt és néhány hónapot töltvén, Rosmán Máriát megint maga mellé vette s vele együtt élt. Apor Anna tudomást vett erről Kálnoki generálistól, a ki arra ösztönözte, hogy menjen ki Simoniba és üzesse el férjétől ágyasát; de ő a béke kedvéért inkább hallatlanná tette s midőn férje (1766. márcz.) visszatért Enyedre s ő hozzá ment, szemére nem vetette. Simonyi azonban nem akart tudni többé törvényes feleségéről, a kit azzal vádolt, „mintha néki nagy becsstelenségre azon személyt kívánta volna elfogatni“. Ez alatt az ürügy alatt elválasztotta magától s enyedi szállásukon a harmadik házba (t. i. szobába) tetette s aajtáját éjjel-nappal zárva tartotta előle s ha bement hozzá, kiutasította. Ezenkívül is minden kigondolható bosszantásokkal illette, asztalától eltiltotta, az oda vezető ajtót beszögeztette, felesége aajtaja elé fegyveres őrt állított, hogy az ebédlöbe ne bocsássák.

Apor Anna férje „fenevad cselekedetét“ elpanaszolta Kálnoki generálisnak „mint első instantiának“, de ő azt válaszolta. „hogy már el van választva urától mind házra, asztalra és ágyra való nézt, hanem ad neki tartására 300 frtot, elégedjék meg vele“.

Apor Anna erre elhagyja Enyedet, panaszra megy Nagy-Szebenbe (1767.), majd Bécsbe (1768.) s hosszas perlekedés indul meg

közöttük, melynek a vége az, hogy az erdélyi főhadparancsnokság 200 forint évi tartásdíjat ítél meg számára (1772.), daczára, hogy férje időközben generálissá lett, de csakhamar pensionáltatott. Az ítéletet az udvar is helyben hagyván, Apor Annát hallgatásra kényszerítik.

Ennek a szerencsétlen asszonynak válópere actáival végződnek a II. kötet levelei.

*

Apor Péter hosszú és érdemekben gazdag élete, mint e kötet actáiból látható, sok megpróbáltatásnak volt kitéve, de „mindezeket békességes türéssel szenvedte“. Volt egy talismánja, a mi lelke egyensúlyát mindvégig fentartotta: a tudomány szeretete. A bánat, az unalom, a gond elől könyvei közé menekül s e védsánczból daczol az idővel, a korral s alkot a jövőnek.

Könyveiről kegyelettel intézkedik végrendeletében is:

„Minden könyveimet, ha Apor József megbecsüli magát, az három fiam osztásuk igazságosan . . . és mivel nekem szép könyveim vadnak, ha némelyek kicsidek is, de ne contemnálják még az gradualis könyveket is, mert sokat tanólhatnak belőlök. Kérem az könyveket böcsöljék meg. Az mely könyveket pedig magam componáltam: az *familiákról és Erdélynek vicissitudojáról, úgy Erdélynek a régi szokásáról, melyet Metamorphosis Transylvaniae* adtam ki: ennek ketteit, úgy mint az familiákról az néhai Mártom Miklós deák irásában, az kiben több vagyon, Apor János fiam átok alatt tartsa meg; úgy még vagyon egy exemplar, ha valamelyik fiam rajta nem kap, úgy azt is tartsa meg Apor János fiam. Ezek másutt sohult sincsenek, hanem az Jéhus Társasága collegiumának adtam ki Kolozsvárott. Ugyan átok alatt hagyom, senkinek ki ne adják, hanem ha valaki párban kívánja, párban kiadhatják, mert én mikor ezeket componáltam, sok költséggel, fáradsággal jutottam hozzá“.

Íme Apor Péter történetírói végrendelete. Ezeket a munkákat s a még aztán irtakat hagyta nemzetének — a posteritásnak, melyek halála után 100—150 esztendővel napvilágot látnak.

Apor Péter levéltára azonban nemcsak saját műveit őrízte meg, megőrizte más, egykorú írók történeti becsü munkáit is, melyek kiegészítésül szolgálnak. Ezeket függelékiül beillesztettük az ő műveihez.

S ezek a következők:

1. *Günyvers az erdélyi nemzetekről, vallásfelekezetekről, Apafi fejedelemről, Bornemisza Anna fejedelemasszonyról, a tanácsurakról, főrendekről s főtisztekről.* Az erdélyi fejedelemség utolsó nemzedékének valamelyik előkelő tollforgatója 1674 táján írta ezt az éles, de igen érdekes pasquillust, melyben éles és

találó vonásokkal jellemzi a kort és embereket. Egy része már megjelent, de a legérdekesebb rész (az erdélyi három nemzetről és a négy bevett vallásról szóló) itt jelenik meg legelőször az Apor Péter példánya után.

2. *Gúnyvers Teleki Mihályról*, mely a nagy államférfit gyűlölettel bár, de hatalmas egyéniségét jellemző vonásokkal rajzolja.

3. *Gúnyvers Szász Jánosról*, a hirhedt szebeni főkirálybiróról, kit 1703. decz. 5-én Nagy-Szeben piacán lefejeztek.

4. *Gúnyvers az új divatról*, a „nemes módiról“, mely Apor Péter Metamorphosisának alapeszméjét fejezi ki s talán éppen ez inspirálta Aport Erdély átalakulása megrajzolására.

5. *Szonda Tamás versei Háromszék falvairól*, az Apor által emlegett híres verscsináló eddig ismeretlen verseit mutatja be.

6. *A nevek magyarázata „Mographia“*, komoly és tréfás versekben igyekszik megmagyarázni a vezetéknevek eredetét és a keresztnévek jelentőségét.

Mindezek az I. köt. VIII. sz. *Függeléke* gyanánt sorakoznak Apor verseihez, s ott bővebben ismertetem.

A II. kötet függeléke gyanánt két nagybecsű történeti és politikai prózai latin munka és a háromszéki lakosok hűségesküje 1713-ban III. Károlynak olvasható. Ú. m.:

XI. *Gyalakutai Lázár György naplója 1704-ből* a nagy-szebeni országgyűlésről, melynek legkimagaslóbb tárgya volt gróf Bethlen Miklós kancellár felségsértési pöre és elítéltetése, politikai röpirata (projectuma), az 1704-ben irt „*Olajágat viselő Noe galambja*“, avagy a magyarországi és erdélyi gyuladásnak eloltására . . . készítettett korsó viz“ stb. miatt, a miért őt gr. Rabutin erdélyi főhadparancsnok kívánságára a gubernium 1704. jún. 19-én éjjel elfogatta és az országgyűlés által elítéltette. Ennek az erőszakos elítéltetésnek, a nagyszabású politikai pörnek eddigelé ismeretlen phasisát beszéli el e nagybecsű napló, a mely feltárja a nagymérvű erőszakot, melylyel a főhadparancsnok (Rabutin generalis) a guberniumot s az országgyűlést Bethlen Miklós elítéltetésére rákényszerítette.

A napló ezenkívül is érdekes adatokat jegyzett fel a Rákóczi-forradalom erdélyi történetéről, Rabutin Szebenből kiűtéséről. Kár, hogy csak 1704. júl. 1.—okt. 31. terjed s ott megszakad: de a Bethlen Miklós pöre, szerencsére, teljesen megvan.

Írója gyalakutai Lázár György Marosszéknek főkirálybírája felesége (gróf Bethlen Judit) révén rokona volt Bethlen Miklósnak. Történetkedvelő volt s Aporékkal tudományos összeköttetésben és rokonságban állott.

XII. *Háromszék lakosainak hűségesküje III. Károly király-*

nak 1713-ban a szék falvainak nemes, lófő és puskás rendű lakói névsorával, aláírásaival, pecsétjeivel stb. a 12 éves korú fiúktól a legöregebbekig. Miklósvárszék, Sepsiszek és Kézdiszek összeírása került elő az Apor-levéltárból. Orbai-szék hiányzik, vagy lappang. Köz- és család-, sőt művelődéstörténeti értéke nyilvánvaló.

Az utolsó fejezet a II. kötetben egy nagyszabású politikai munka.

XIII. *Tervezet Erdély közállapota reformálása ügyében* (Proiectum de reformatione abusuum Transylvanicorum) 1725-ből. Leírja Erdély közállapotát, részletesen ismerteti közgazdasági, pénzügyi, politikai, közigazgatási és igazságügyi dolgait, azok hiányait s javaslatokat tesz a visszaélés megszüntetésére s Erdély közügyeinek minden ágában reformálására.

Valamelyik elsőrendű politikusnak és kitünő jogásznak a műve, mely Erdély közállapotát igen élesen világítja meg a XVIII. század elején, s mint nagybecsű történeti korrajz méltán sorakozik Apor műveihez, ha nem ő írta is.

Minden valószínűség szerint ez is *Cserei Mihálynak*, a hírneves történetírónak munkája.

Íme ezek azok a munkák és oklevelek, melyek e két kötetben foglaltatnak. E rövidre fogott általános ismertetésben rá kívántunk mutatni azoknak történetkúffői becsére és jelentőségére s a gazdag anyagra, mely azokban Apor Péter élet- és jellemrajza s Erdély XVII—XVIII. sz. történetére kínálkozik.

Hiszem, hogy a magyar történelem és művelődéstörténelem művelői sok hasznát fogják venni e kötetek történelmi anyagának és a művelt magyar közönség élvezettel fogja olvasgatni a nemzeti szellem oly előkelő képviselőjének, — mint Apor Péter volt — és jeles tollforgató kortársainak műveit és leveleit.

Főtitkári jelentés az 1902. évi számadásokról.

A pénztártól egybeállított számadások szerint az Akadémia *rendes bevételei*, tételtől-tételre, majdnem tökéletesen megegyeznek az év elején készített előirányzattal. Csak az „eladott könyvek”-ből remélt bevétel mutat nagyobb eltérést. Elő volt ugyanis irányozva e czímen 16,000 kor.; befolyt tényleg 24,813 kor. 73 f. Az innen származó bevételi többlet a Könyvkiadó Vállalat régi deficitjének törlesztésére fordíttatott, úgy hogy e régi deficitből most már csak 882 kor. 58 f. maradt törlesztetlenül.

A rendkívüli bevételek ez évben tetemesen szaporították az Akadémia vagyónát; ú. m.:

Fabriczy Kornél alapítványa 204,000 kor.; néh. Zichy Antal ig. és tt. hagyománya 40,000 kor.; b. Harkányi Károly hagyománya 2000, Adriány Gézáé 1700 kor.-val, úgy hogy ezek összege, több kisebb tételt hozzászámítva, 248,177 kor. 75 f. Semsey Andor ig. és tt. 25,000 frtos külön adománya nem szaporítja a vagyont, minthogy ez a magyar Alföld geophysikai viszonyainak tanulmányozására van szánva s nagyobbik fele már tényleg ki is adatott.

A rendes kiadási tételek is majdnem tökéletesen megegyeznek az előirányzattal; csakis a jutalmak rovata mutat kissé nagyobb eltérést, t. i. 19,000 kor. helyett 21,614 kor. 67 f. adatott ki.

Az összes bevételek és összes kiadások közti különbség, vagyis az 1902. évi vagyonszaporodás: 257,016 kor. 32 f. E szerint az Akadémia vagyona 1902. évi december 31-én 5.658,141 kor. 89 f. Ha e vagyon rendszeren jövedelmezteshető lenne, 4%-kal 227,320 kamatot hozna évenként, de, fájdalom, a vagyonnak egy jelentékeny része kamatnélküli alapítványokba, más része pedig (két millió) a palotába, bérházakba s fölszereléseikbe van elhelyezve, úgyhogy ez a 2 millió csakis 1·5 kamatot hoz.

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz.	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Értékpapírok:				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.647,600 frt 4 $\frac{1}{2}$ %-os papírért. szabályo- zási és talajjavítási al pari és kama- tok 1902. deczemb. 31-ig kor. 3.328,152 180,000 kor. 4 $\frac{1}{2}$ % kor. ért. záloglevél al pari és kama- tok 1902. deczember 31-ig „ 183,600	3511752	—		
	b) 63,700 kor. 4 $\frac{1}{2}$ % magyar koronajáradék kötvény al pari és kamatok 1902. de- czember 31-ig	63912	33		
	c) Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti ala- pítványi okmány	10000	—		
	d) Magy. orsz. közp. takarékpénztár 4 $\frac{1}{2}$ % záloglevél 6000 frt al pari és kamatok 1902. deczember 31-ig	12180	—		
	e) 6000 kor. egyesült bpesti fővárosi taka- rékpénztár 4 $\frac{1}{2}$ % záloglevél al pari és kamatok 1902. deczember 31-ig	6045	—		
	f) 1 drb 200 kor. 1860. évi államsorsjegy 1903. május 1-én lejáró szelvény	200	—	3604089	33
1a	Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett ala- pítvány értékpapirjai.			204000	—
2	Az Akadémia épületei,* könyvtára, könyv- készlete és egyéb felszerelésének értéke			2000000	—
2a	Néhai Zichy Antal hagyatéka, Wesselényi- utczai ház és telek értéke			40000	—
3	Kívül fekvő alapítványok:				
	a) 6 $\frac{1}{2}$ %-os alapítványok	44100	—		
	b) 5 $\frac{1}{2}$ %-os alapítványok	46280	—		
	c) 4 $\frac{1}{2}$ %-os alapítványok	168	—		
	d) kamatnélküli alapítv.-ok kor. 45944.66				
	aa) Kazinczy-alapítvány (széph. mauzoleum és kert) „ 20000—				
	bb) Román - alapítvány (Szernye-mocsár, 46 ka- tasztr. hold értéke) „ 9000—	74944	66	165492	66
4	Hátralékos kamatok a föntebbi alapítv. után			716	32
5	Követelések			132794	12
6	Előre kifizetett 1903. évre eső illetmények			3401	03
7	Künnlevő előlegek			1139	98
8	Házbér-hátralék			625	—
				6152258	44
	* Az Akadémia épületei, könyvtára és egyéb felszerelésének 2000000 koronára becsült értéke után, figyelembe véve az épületek fentartásának költségeit és az érettség fizetett adót, e tőkének valóságos jövedelme tett: kor. 30550.85 vagyis 1.5%				

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Rendes tagok fizetése	1050	—		
	b) Főbb tisztviselek fizetése	18000	12		
	c) Többi tisztviselek fizetése	24200	20		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	12261	85		
	e) Nyugdíjak	3663	25		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járlék és jutalmak	646	40	59821	82
2	Almanach és Értesítő			10477	90
3	Az I. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	4591	37		
	b) nyelvtudományi bizottság	14331	84		
	c) irodalomtörténeti bizottság	7310	80		
	d) classica-philologiai bizottság	6400	—		
	Valóságos kiadás 1902. évben	32634	01		
	Előirányzott összeg 1902. évre	37161	17	37161	17
	Marad az I. osztálynak 1903. évre	4527	16		
4	A II. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	13143	19		
	b) történelmi bizottság	28047	77		
	c) archaeologiai bizottság	12753	70		
	d) nemzetgazdasági bizottság	8560	—		
	Valóságos kiadás 1902. évben	62504	86		
	Előirányzott összeg 1902. évre	77870	47	77870	47
	Kevesebb kiadás	15365	81		
	Ehhez járul a büntetőjogi javaslatok után megtérült összeg	1480	29		
	Marad a II. osztálynak 1903. évre	16846	10		
5	A III. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadásokra	9117	23		
	b) természettudományi bizottság	9547	27		
	Valóságos kiadás 1902. évben	18664	50		
	Előirányzott összeg 1902. évre	51874	42	51874	42
	Kevesebb kiadás	33209	92		
	Ehhez járul egy előleg visszatérítése	300	—		
	Marad a III. osztálynak 1903. évre	33509	92		
5a	Szótári bizottság részére :				
	Valóságos kiadás 1902. évben	10710	80		
	Előirányzott összeg 1902. évre	14455	97	14455	97
	Kevesebb kiadás	3745	17		
	Ehhez járul az I., II., III. osztály járuléka	2000	—		
	Marad a szótárbizottságnak 1903. évre	5745	17		
6	Könyvkiadó bizottság: az Akadémiai, Ter- mészettudományi és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye	8000	—	8000	—
	Átvitel	8000	—	259661	75

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat	8000	—	259661	75
	A könyvkiadó-vállalatra befolyt a folyó évben	26781	32		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása	34781	32		
	1902. évben több kiadás	38839	32		
	Multi évről fenmaradt tartozás	4058			
		5638	31		
		9696	31		
	Ennek fedezetére szolgál:				
	az eladott könyveknél több bevétel, mint előirányoztatott, és pedig: valóságos bevétel	24.813	73		
	előirányzott összeg	16.000	—		
		8813	73		
	tehát törlesztetlenül fennáll 1903. évre	882	58		
7	Gróf Széchenyi István múzeumára			859	41
7a	Kazinczy levelezése kiadására a Kazinczy-alapból			5173	31
7b	Szinnyei Magyar írók életrajzára			2400	—
8	Jutalmakra			21614	67
9	Budapesti Szemle segélyezésére			8000	—
10	A magyar irodalom ismertetése külföldön			4000	—
11	Előfizetés a Naturwiss. Berichte-re			3000	—
12	A könyv- és kéziratárakra a)	12986	95		
	b) Diplomatiáriákra	2000	—	14986	95
13	Az Akadémia épületeire:				
	a) palota	13197	—		
	b) bérház	3376	76		
				16573	76
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra			9073	12
15	Adó			30255	38
16	Kamatok, alapítványok és alapok után			10014	50
17	Előre nem látott kiadások			9788	54
18	Az Alföld geophysikai viszonyainak felderítésére Semsey Andor határozott rendeltetésű adományából:				
	a) tényleg kifizetett összeg	14000	—		
	b) még felhasználható	11000	—	25000	—
19	Román alapítványhoz tartozó ingatlan költségei			135	—
20	Tiszta eredmény, mely az akadémiai vagyont szaporítja			257016	32
				677552	71

nyeremény-számlája 1902. december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat . .			677552	71
				677552	71

Budapesten, 1902. december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Lukács.

Trebitsch.

Bevételezések állása 1902. december 31-én.

Költség. sz.		Mérleg száma	Bevételek 1902. évben	Költségvetés 1902. évre	Költségvet. 1903. évre
			korona fl.	korona fl.	kor. fl.
	<i>I. Rendes bevételek:</i>				
1	Alapítványi kamatok	1a	5386 72	5300 —	
2	Követelések utáni kamatok	2b	4916 79	6000 —	
3	Értékpapírok kamatai . . .	2	143085 93	143000 —	
4	Házbérek	3	77379 99	74000 —	
5	Könyvek eladásából	4	16000 —	16000 —	
6	Országos dotatio (a Belügy-ministerium adományával együtt).	5	99000 —	99000 —	
			345769 43	343300 —	
	<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>				
	Maradékok az osztályok multévi költségvetéseiből	10	45362 03	45362 03	
	Régészeti és embertani társulat járuléka	7	1050 —	1050 —	
			46412 03	46412 03	
	I. Rendes bevételek		345769 43	343300 —	
	II. Rendkívüli és átfutó bevételek		46412 03	46412 03	
	Az 1902. évre előirányzott fősszeg.			389712 03	
	Bevételezések 1902. évben		392181 46		
	1902. évben több vététt be, szemben az előirányzott összeggel			2469 43	
			392181 46	392181 46	
	Bevételek mint fent		392181 46		
	Az 1902. évre előirányzott összeg, mint fent			389712 03	
	Hagyományok és adományok		69177 75		
	Új alapítványok		204000 —		
	Árfolyamkülönbözet		2229 50		
	A Kazinczy-alapból		5173 31		
	Visszatérítések: Széchenyi-múzeum . . . K. 500—				
	Jutalom sz. (Vigyázó-alap) K. 2701 76				
	Magyar irodalom ismertetése külföld. K. 800—		4001 76		
	Néh. Zichy Antal hagyományát képező ház házbére fejében . . . K. 804 93				
	Lebiztosítási díj „ 16—		788 93		
	Összes bevétel 1902. évben .		677552 71		
	Több vététt be			287840 68	
			677552 71	677552 71	

Budapesten, 1902 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Lukács.

Trebitsch.

Hagyományok és adományok 1902. évben.

Folyósz.		Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	<i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:</i>				
	1. Nagy Ferencz hagyatékából	294	74		
	2. Légrády József hagyatékából	170	58		
	3. Ipolyi Arnold hagyatékából	12	43		
	4. Adriány Géza hagyományából	1700	—		
	5. B. Harkányi Károly hagyományából .	2000	—		
		4177	75		
	6. Néhai Zichy Antal hagyománya: Wesselényi-utczai ház értéke	40000	—	44117	75
2	<i>Adományok határozott rendeltetéssel:</i>				
	Semsey Andor adománya az Alföld geophysikai viszonyainak felderítésére .	25000	—	25000	—
3	<i>Új alapítványok:</i>			69177	75
	Fabriczy Kornél néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítványa			204000	—
	Összesen :			273177	75

Budapest, 1902 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Lukács.

Trebitsch.

Előirányzat 1903-ra.

Bevétel.

Rendes bevételek :

	1902-re	1903-ra
I. Alapítványok kamatai . . .	5.300 k. — f. .	5.300 k. — f.
II. Követelések	6.000 k. — f. .	4.200 k. — f.
III. Értékpapírok kamataiból . .	143.000 k. — f. .	143.000 k. — f.
IV. Házbérekből	74.000 k. — f. .	75.800 k. — f.
V. Könyvek eladásából	16.000 k. — f. .	18.000 k. — f.
VI. Országos dotatio :		
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000 k. — f. .	30.000 k. — f.
b) Régészeti közleményekre . .	10.000 k. — f. .	10.000 k. — f.
c) Természettud. kutatásokra . .	10.000 k. — f. .	10.000 k. — f.
d) Classica-philologiai czélokra .	3.000 k. — f. .	3.000 k. — f.
e) Szótári munkásságra	4.000 k. — f. .	4.000 k. — f.
f) Könyvtarra (a belügyminiszte- rium adományával együtt) . .	12.000 k. — f. .	12.000 k. — f.
g) Az akad. szabad rendelkezésére	30.000 k. — f. .	30.000 k. — f.
	343.300 k. — f. .	345.300 k. — f.

Rendkívüli és átfutó bevételek :

Maradék az osztályok munká- lataira	45.362 k. 03 f. .	60.628 k. 35 f.
Régész. és Embert. társ. járuléka	1.050 k. — f. .	1.050 k. — f.
	46.412 k. 03 f. .	61.678 k. 35 f.

Összes bevétel 389.712 k. 03 f. . 406.978 k. 35 f.

Kiadás :

I. Személyes járandóságok . . .	59.148 k. 40 f. .	57.248 k. 40 f.
II. Általános kiadások :		
Értesítő	10.000 " — " .	9.500 k. — f.
Almanach		
Akad. kiadványok jegyzéke . .		
Helyesírási szabályok		
III. I. osztály (34.000)	37.161 k. 17 f. .	38.527 k. 16 f.
IV. II. " (58.000)	77.870 k. 47 f. .	74.846 k. 10 f.
V. III. " (30.000)	51.874 k. 42 f. .	63.509 k. 92 f.
Va. Szótári bizottság	14.455 k. 97 f. .	9.745 k. 17 f.

	1902-re :	1903-ra :
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére :		
a) Az Akadémiai Vállalatra	2.000 k. — f. . .	2.000 k. — f. . .
b) Term.-tud.-társ. részére	4.000 k. — f. . .	6.000 k. — f. . .
c) Az orvosi vállalat részére	2.000 k. — f. . .	2.000 k. — f. . .
VII. Széchenyi-múzeumra	500 k. — f. . .	500 k. — f. . .
VIIa. Szinnyei: Magyar Írók életrajza	2.400 k. — f. . .	2.400 k. — f. . .
VIII. Jutalmakra	19.000 k. — f. . .	22.000 k. — f. . .
VIII. A Bolyai-jutalomra	— k. — f. . .	4.000 k. — f. . .
IX. Geophysikai vizsgálatokra	— k. — f. . .	8.000 k. — f. . .
X. Budapesti Szemle segélye	8.000 k. — f. . .	8.000 k. — f. . .
XI. A magyar irodalom ismertetése külföldön	6.200 k. — f. . .	6.200 k. — f. . .
XII. Könyvtárra :		
a) Vásárlásokra 13.000	15.000 k — f. . .	} 15.000 k. — f. . .
b) Diplomatiáriakra 2.000		
XIII. Akadémia épületeire, rendes kiadások :		
a) Fűtés	} 14.800 k. — f. . .	} 14.800 k. — f. . .
b) Világítás		
c) Vízfogyasztás		
d) Kéménysöprés, bádogos- munkák, mesteremberek		
e) Tisztítás és apróbb kiadások		
f) Rendkívüli kiadások	5.200 k. — f. . .	5.200 k. — f. . .
XIV. Vegyes kiadásokra :		
a) Akad. kiadványok expe- ditiója	} 9.000 k. — f. . .	} 9.000 k. — f. . .
b) F. H. I. főkönyvvivőjé- nek tiszteletdíja		
c) Ügyvédi költségek		
d) Kisebb nyomtatványok		
e) Irodai kiadások		
f) Biztosítási díj		
XV. Adó	29.500 k. — f. . .	30.000 k. — f. . .
XVI. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után	8 520 k. — f. . .	9.500 k. — f. . .
XVII. Előre nem látott kiadásokra	10.000 k. — f. . .	6.000 k. — f. . .
	386.630 k 43 f. . .	403.976 k. 75 f. . .
Az alaptőke szaporítására	3.081 k. 60 f. . .	3.001 k. 60 f. . .
	389.712 k. 03 f. . .	406.978 k. 35 f. . .

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1903-ra.

I. Az I. osztály munkálataira:

1. Értekezésekre (a maradékokkal együtt)	2.143 k. 26 f.
2. Aeschylos ford. tiszteletdíja	940 k. — f.
3. Pályaművek bírálatára	405 k — f.
4. Néprajzi Társaság segélye	1.000 k. — f.
5. Nagy szótár	1.200 k. — f.
6. Ötörök Mihály Pyrker-monográphiája	400 k. — f.

6088 k. 26 f.

II. Nyelvtudományi bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények	5.080 k. — f.
2. A Magyar Nyelvőr	2.000 k. — f.
3. Tájszótár és tájszógyűjtés	2.120 k. — f.
4. Oklevélszótár (utolsó részlet)	1.200 k. — f.
5. Előadó	800 k. — f.

11.200 k. — f.

III. Irodalomtörténeti bizottság:

1. Irodalomtörténeti Közlemények	4.400 k. — f.
2. Ábel gyűjteményének nyomatására	1.300 k. — f.
3. Császár Elemér Verseggy-monographia	2.000 k. — f.
4. Rimay nyomtatási költségei pótlására	500 k. — f.
5. Mult évi munkálatokra	1.985 k. 30 f.
6. Előadó	800 k. — f.

10.985 k. 30 f.

IV. Class.-philol. bizottság:

1. Ilias I. köt. nyomtatására	900 k. — f.
2. Platon Állama	900 k. — f.
3. Gellius kiadására	1.400 k. — f.
4. Vergilius eclogái nyomtatására	204 k. 30 f.
5. Euripides Bachansnői	400 k. — f.
6. Egyetemes Philologiai Közlöny	2.000 k. — f.
7. Persius kritikai kiadására	1.986 k. — f.
8. Mult évi munkálatokra	1.463 k. 30 f.
9. Előadó	800 k. — f.
10. Bírálatokra	200 k. — f.

10.253 k. 60 f.

E szerint:

I. Osztály	6.088 k. 26 f.
II. Nyelvtudományi Bizottság	11.200 k. — f.
III. Irodalomtört. Bizottság	10.985 k. 30 f.
IV. Classica-philol. Bizottság	10.253 k. 60 f.

38.527 k. 16 f.

Ezenkívül még rendelkezésére áll az osztálynak a Röck Szilárd alapítványa 1901. kamataiból 454 K 60 fill. s az 1903-iki kamatok, melyek a vogul népköltési gyűjtemény hátralevő fizeteire fordíttatnak, továbbá a kereskedelmi miniszterium adománya a készülő török-magyar szótárra.

E költségvetésbe a következő új munkák vétettek föl: *Aeschylos tragédiái* fordítása Csengeri Jánostól. Ezelőtt néhány évvel a Karácsonyi-jutalom 200 arany 1150 ft — 2300 korona ki nem adatván, az ügyrend szerint a benmaradt összeg drámai művek vagy dramaturgiai tanulmányok kiadására fordítandó. Arra is fordíttatott. Az osztály megbizta Kiss Sándort Terentius, Csengeri János I. tagot Aeschylos művei fordításával. Terentius művei ki is adtak. Erre 1440 korona fordíttatott, megmaradt 860 k, de ez nem volt elég az Aeschylos tragédiái kiadására. Szükséges még erre 940 korona, mely összeg fel is vétetett az 1903. évi költségvetésbe.

A másik új tétel a Pyrker-monographiának nyújtandó segély. Otrók Mihály, egri tanár ugyanis Pyrker életrajzán dolgozik. A hazai levéltárakat már kikutatta, de a lilienfeldi apátsági, a bécsi udvari, a velencei patriarchai levéltárakat még nem s hogy ezt tehesse, úti-segélyre némi költséget kér.

Új tétel: Császár Elemér Verseghy-monographiája is, mely Verseghy életét és munkásságát minden oldalról igyekszik feltüntetni.

A Kazinczy-bizottság 5240 koronát kér munkálatai folytatására.

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1903-ra.

A II. osztály munkálataira:

1. Értekezések, emlékiratokra	5.000 k. — f.
2. Az Athenaeum kiadására	5.000 k. — f.
3. A „Phil. Írók Tára“ segélye a mult évi (800 kor.) részlettel együtt	1.600 k. — f.
4. A „Magyar Paedagogia“ segélye	400 k. — f.
5. A Nagy Szótár segélye	400 k. — f.
6. A M. Philos. Társaság segélye	1.000 k. — f.
7. Gaál Jenő: „Gróf Széchenyi nemzetfejlesztő társadalompolitikája“ kiadására az I., II., III. részlet	5.400 k. f.
8. Ballagi Aladár: „Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban“ cz. mű kiadására az I. és II. részlet összesen	5.858 k. — f.
9. Mult évi munkálatokra	2.537 k. 87 f.

27.195 k. 87 f.

II. Történelmi bizottság.

1. Kolosvári — Óvári: Corpus Statutorum V. köt. 1 fele	2.000 k. — f.
2. Thallóczy — Hodinka: Horvát véghelyek oklevéltára. II. köt.	2.000 k. — f.
3. Szádeczky: Apor Péter m. II. k.	2.500 k. — f.
4. Könyöki-Nagy Géza: Magyarországi várak	2.500 k. — f.

Átvitel 9.000 k. — f.

Áthozat 9.000 k. — f.

5. Magyar Nemzetségek III köt. 2-ik fele (Csoma József, Nemzetségi czimerek)	2.500 k. — f.
6. Vetéssy László levelezése	1.900 k. — f.
7. Veress Endre: Carillo Alfonz levelei a Báthoryakról	1.400 k. — f.
8. Ifj. Teleki Mihály naplójának kiadása	1.000 k. — f.
9. Margalits Ede: Szerb történeti repertorium	— — k. — f.
10. Másolásokra	800 k. — f.
11. A Történelmi Tár 1903. folyamának kiadására	2.400 k. — f.
12. A Történelmi Eletrajzok 1903. évi segélye	1.000 k. — f.
13. A Gazdaságtört. Szemle 1903. évi segélye	1.000 k. — f.
14. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
15. Bizottsági kisebb kiadásokra	200 k. — f.
16. Mult évi maradék	3.407 k. 42 f.

25.407 k. 42 f.

7. Carillo levelezése az 1591—1606. éveket öleli föl s a bizalmas levelezés bevilágít az erdélyi fejedelmi udvar belsejébe és Báthory Zsigmond politikájáról s működéséről nagyérdekű titkos adatokat tartalmaz. E levelezést a Vatikáni levéltár őrzi.

8. Ifj. Teleki Mihály naplója, mely nem teljesen jutott korunkra történeti naplóírásunk nagyérdekű darabja, mely különösen a Rákóczy-kor mozgalmaira tartalmaz számos fontos adatot.

9. A „Szerb történeti repertorium“ a szerb folyóiratokban közölt magyar vonatkozású adatokat fogja ismertetni oly módon, a hogy ez a „Horvát tört. repertorium“-ban történt, melyet szintén a bizottság adott ki. E célra a Flór-alap kamatjaiból 800 kor. áll rendelkezésre.

III. Archaeologiai bizottság.

1. Az Archaeologiai Értesítőre	7.700 k. — f.
2. Műemlékek és Arch. Közlemények	2.100 k. — f.
3. Előadói és szerk. tiszteletdíj	1.200 k. — f.
4. A képes duczkok kezelőjének	240 k. — f.
5. A kassai dóm monographiájára	760 k. — f.
6. Mult évi munkálatokra	802 k. 81 f.

12.802 k. 81 f.

IV. Nemzetgazdasági bizottság.

1. Közgazdasági Szemle segélye ¹	3.300 k. — f.
2. Megyei monografiák segélye	360 k. — f.
3. Magyar közgazdasági könyvtár	2.000 k. — f.
4. Remekírók Tára	1.260 k. — f.
5. Előadói díj	800 k. — f.
6. Apróbb kiadásra	60 k. — f.
7. Mult évi maradék	1.660 k. — f.

9.440 k. — f.

¹ Az I. negyed 1902-ben már kifizettetett.

A költségvetés indokolására felemlíti a bizottság, hogy a „Magyar közgazdasági könyvtár“-ban jövő évben meg fog jelenni Acsády: „A magyar jobbágyság története“ című munkája, esetleg a Skerletz méltatásáról szóló munka. „A Remekírók Tárában“ első sorban Marshall „Principles“ Webb „Industrial“ Democracy és Toynbee „Industrial Revolution“ című munkák fordítása van folyamatban.

E szerint:

I. osztály	27.195 k. 87 f.
II. Történ. bizottság	25.407 k. 42 f.
III. Arch. bizottság	12.802 k. 81 f.
IV. Nemz. gazd. bizottság	9.440 k. — f.
	<hr/>
	74.846 k. 10 f.

A III. osztály és bizottsága költségvetése 1903-ra.

I. Az osztály munkálataira.

1. Math. és Term. Értesítőre és ki- sebb munkák segélyezésére . .	9.000 k. — f.
2. Emlébeszédekre és apró kiadá- sokra	400 k. — f.
3. Nemzetközi math. és term.-tud. bibliographia czéljaira	1.000 k. — f.
4. Schmidt „Ásvány-morphologia“ cz. munkája kiadására egyelőre	2.300 k. — f.
5. A „Műépítéset története“ segé- lyének első fele	500 k. — f.
6. Ónodi és Klug physiol. vizsgálá- taira a segély első fele	1.200 k. — f.
7. Klug Lipót „Projectiv geometria“ segélyezésének első fele	1.000 k. — f.
8. Almásy Gy. ázsiai utazásának kiadására a segély első fele . .	2.000 k. — f.
9. Nagy Szótár segélye	400 k. — f.
10. Mathem. és Phys. Társulat segélye	1.000 k. — f.
11. Orvosi Hetilap segélye	1.200 k. — f.
12. Mult évi maradék	26.843 k. 30 f.
	<hr/>
	66.843 k. 30 f.

II. Math. és Természettud. bizottság.

1. A physika körébe vágó tudomá- nyos munkálatok támogatására .	4.000 k. — f.
2. Math. és Phys. Társulat segélye	1.000 k. — f.
3. Természettud. Füzetek segélye	2.000 k. — f.
4. Írói díjak	800 k. — f.
5. Nyomdai költségek	1.400 k. — f.
6. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
7. Mult évi maradék	6.666 k. 62 f.
	<hr/>
	16.666 k. 62 f.
	<hr/>
	63.509 k. 92 f.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1903. január 5-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Goldziher Ignác, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tt. — Asbóth Oszkár, Csengeri János, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Petz Gedeon, Szinnyi József id. l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. Nagy Gyula, Thirring Gusztáv l. tt.

1. KATONA LAJOS l. t. fölolvassa „Alexandriai szt. Katalin legendája” című értekezését. — Bírálatra adatik.

2. PECZ VILMOS r. t. bemutatja dr. Cserép József „A határidőszámítás a rómaiaknál” című értekezését. — Bírálatra adatik.

3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és PETZ GEDEON l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1903. január 12-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Hegedűs Sándor, Kautz Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Fináczy Ernő, Nagy Gyula, Reiner János, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Gr. Kuun Géza t. t. — Szily Kálmán r. t. — Katona Lajos l. t. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

4. REINER JÁNOS l. t. fölolvassa: „Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai” című székfoglaló értekezését. — Akadémiai oklevelének kiadása határoztatik.

5. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ZSILINSZKY MIHÁLY r. és FINÁCZY ERNŐ l. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1903. január 19-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert, Franzenau Ágoston, Istvánffy Gyula, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Schafarzik Ferencz, Tormay Béla, Tötössy Béla l. tt. — *Más osztályokból*: Gr. Kuun Géza t. t. — Czobor Béla r. t. Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

6. KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t.: „Észrevételek az általános eliminatioelmélethez“.

7. MARIKOVSKY GYÖRGY részéről: „Újabb adatok a labirinth-reflexek tanához“, előterjeszti HÖGYES ENDRE r. t.

8. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE r. és KÜRSCHÁK JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első ö s s z e s ü l é s.

1903. január 26-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. Kuun Géza másodelnök. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Hegedüs Sándor, Heinrich Gusztáv, Högyes Endre, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Réthy Mór, Szinnyei József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Ballagi Géza, Borovszky Samu, Fayer László, Hoór Mór, Istvánffy Gyula, Kövesligethy Radó, Melich János, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Ónody Adolf, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Reiner János, Riedl Frigyes, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

9. Elnök úr a következő szavakkal nyitja meg az ülést:

Tisztelt Akadémia! Szerencsém van jelenteni, hogy a mult összes ülésben nyert megbízatásunknak eleget téve, résztvettünk az ünnepélyen, melyet a kolozsvári tud. egyetem Bolyai János születésének századik évfordulója emlékére rendezett.

Az ünnepély előtti napon társaimmal: a főtítkár úrral, Réthy Mór rendes, Rados Gusztáv, Kürschák József és Tötössy Béla levelező tag urakkal Kolozsvárra utaztunk, hol az ünnepély rendezői szívélyes vendégszeretettel fogadtak bennünket.

Az ünnepély f. hó 15-én az egyetem központi épületének díszes aulájában folyt le. Az elnöklő rektor lendületes megnyitója és dr. Schlesinger Lajos úrnak, a matematika tanárának tudományos tartalomban gazdag és formájára nézve szép beszéde után, az Akadémia nevében én üdvözöltem az ünnepély rendezőit s az egybegyűlteket. Utánam, mint az Akadémia hozzájárulását az ünnepélyhez, a főtítkár úr hirdette ki a Bolyai-jutalom szabályzatát s ugyancsak ő adta át kiosztás végett Bolyai János Appendixének száz példányát abban a kiadásban, melyet Akadémiánk III. osztálya ez alkalomra készítettett. E jutalomdíj kihirdetése az, a mi jövő időkben is emlékeztetessé fogja tenni ezt az ünnepnapot, megerősítvén századokon át a Bolyaiak emlékét, világszerte hirdetvén a dicsőséget, a mely a matematikai tudományok terén egyszer két nagy magyar tudósak is jutott.

Miután még a budapesti t. egyetemnek, a kir. Józsefműegyetemnek, a Matematikai és Fizikai Társulatnak, a bécsi katonai Műszaki Akadémiának és több más testületeknek jelenvolt képviselői mondtak üdvözlő beszédeket, Bolyai János szülőházához vonultunk, melyet a Kolozsvári tud. egyetem emléktáblával ékesített. E táblára mi is letettük koszorúnkat, arra kérvén a rendezőséget, hogy azt az ünnepély lefolyása után Bolyai János Marosvásárhelyt levő sírjára küldje el.

Mindezek után lakomára gyűltünk össze, a melyen a poharak csengése között lelkes felköszöntőkkel fűztük szorosabbra a barátságot

kötélékét, a fővárostól távol velünk együtt a tudományt magyar nyelven művelő tudós társainkkal.

Örömmel jelenthetem, hogy azzal a tudattal térhettünk haza, hogy ott, a hol megjelentünk, az Akadémiának igaz barátjait találtuk, a kiknek közreműködésére tudományos munkánkban bizvást számíthatunk. — Az összes ülés elnök úr jelentését köszönettel öröndetes tudomásul veszi.

10. Főtitkár bejelenti KUNCZ IGNÁCZ I. tagnak f. hó 25-én és BERTRAND SÁNDOR k. tagnak m. évi december 9-én történt halálát. — Az összes ülés fájdalmas részvétellel tudomásul veszi a jelentést, s átteszi a II. osztályhoz határozathozatal végett.

11. Fölolvassa a Képviselőház elnökének m. évi december hó 23-án kelt átíratát, melyben a Képviselőház hazafias örömmel üdvözlí az Akadémiát az 1843/4-iki bűnügyi javaslatokra vonatkozó nagy mű elkészülte alkalmából — Öröndetes tudomásul vétetik.

12. A Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr az 1903-ik évi Wodianer-bizottságba Halász Ferencz és Kacskovics Mihály osztálytanácsos urakat küldi ki a miniszterium képviselőtére. — Tudomásul szolgál.

13. A Magyarországi Tanítók Orsz. Bizottsága Lakics Vendel és Trajtler Károly íg. tanító urakat küldi ki ugyane bizottságba — Tudomásul szolgál.

14. Az Orsz. M. Gazdasági Egyesület az 1903. évi Forster-bizottságba Kodolányi Antal urat küldi ki. — Tudomásul szolgál.

15. Az Orsz. Erdészeti Egyesület Bedő Albert alelnökét küldi ki ugyane bizottságba. — Tudomásul szolgál.

16. A londoni Royal Society, mint a szövetséges Akadémiák ez idő szerinti vezértestülete, kérdést intéz Akadémiánkhoz: hozzájárul-e ahhoz, hogy 1. a szövetségbe a most alakult British Academy bevétessék; 2. hogy a szövetség legközelebbi ülése 1903. pünkösöd hetében tartassék. — Az Akadémia mind a két javaslathoz készséggel hozzájárul.

17. A matematikai és természettudományi bibliographia nemzetközi tanácsában, Heller Ágost r. t. halálával, Magyarország képviselőjének helye megüresedvén, a III. osztály a Vallás- és Közoktatási miniszteriumnak e helyre Rados Gusztáv I. t. kinevezését ajánlja. — Elfogadtatik.

18. A bécsi Alterthumsverein meghívja Akadémiánkat f. évi márczius 22–23-án tartandó jubiláris ünnepére. — Az Akadémia Károlyi Árpád és Thallóczy Lajos r. tagokat kéri föl képviselőtére.

19. Az I. osztály ajánlja, hogy az Akadémia a florenczi „Verein zur Erhaltung des kunsthistorischen Instituts“ pártolójaként évi tíz márka befizetését vállalja magára. — Elfogadtatik.

20. Olvassatik az 1902. január 27-iki összes ülésen hozott határozatnak megfelelően szövegezett Ügyrendi Szabályzat a Bolyai-jutalomra vonatkozólag. — Elfogadtatik s az Ügyrendbe iktatása elrendeltetik.

21. Bemutattatik az idei tagajánlásokra vonatkozó körlevél. — Tudomásul szolgál.

22. A múlt évi december 31-iki határidőre benyújtott pályamunkák (I. Akad. Ért. 157. füz. 44. I.) jelíges levelei, külön borítékokba pecsételve, letétetnek a levéltárba.

23. Az I. osztály a Bródy-pályázathoz Beöthy Zsolt és Gyulai Pál r. tagokat küldte ki bírálókul. — Tudomásul szolgál.

24. Az I. osztály Thúry József úr részére személyes felolvasási engedélyt kér. — Megadtatik.

25. A II. osztály a Bródy-pályázathoz Kautz Gyula r. és Bal-

lagi Géza I. tagot; a Wahrmann-pályázathoz Hegedűs Sándor r. és Nagy Ferencz I. tagot; a Grödel-pályázathoz Földes Béla r. és Balagi Géza I. tagot küldi ki bírálókul. — Tudomásul szolgál.

26. A II. osztály a Tóth-Szabó Pál úr részére személyes felolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

27. A II. osztály Steinhausz László úr részére, ki az Archaeologiai Bizottságba segédtagul megválasztatott, a választás megerősítését kéri. — Megerősítették.

28. Ónodi Adolf I. t. engedélyt kér, hogy az Akadémia kiadásában megjelent munkája „A gége idegeinek boncz- és élettanáról“ franczia nyelvre fordítva, kiadathassék. — Az engedély megadatik.

29. A Széchenyi múzeum számára érkezett ajándékok, ú. m.: a) Gömör-Kis-Hont vármegyétől egy darab. — b) Endrődi Sándor I. tagtól: egy kis Széchenyi-mellszobor, tömör ezüsből, alja pecsétnyomó G. J. betűkkel. — c) Majláth József gróftól: Szociálpolitikai tanulmányok és beszédek. — d) Erdélyi Gyulától: Gróf Széchenyi István emlékkönyv. 1903. — e) Milhoffer Sándortól: Gróf Széchenyi István lelki világa. — Imre Sándortól: A Nemzet és iskola. — g) Junius (Zilahi Kis Bélá)-tól: B. Thierry levele gr. Széchenyi Istvánhoz, másolta a „Morgenpost“ 1860. ápr. 8—10. körüli számából Sáska Mihály. — Köszönettel vétetnek.

30. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A cs. és kir. közös pénzügyminiszteriumtól: Das Sanitätswesen in Bosnien und der Herzegovina 1878—1901. — 2. A m. Kir. Közp. statisztikai hivataltól: A magyar Korona országai külkereskedelmi forgalmának havi eredményei. 1902. november. — 3. Lőczy Lajos r. tagtól: A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. II. és III. kötet. — 4. Lenhossék Mihály I. tagtól: Die Entwicklung des Gaskörpers. — 5. Schlesinger Lajos I. tagtól: A Riemann-féle problémáról. — 6. Milhoffer Sándor-tól: Gróf Széchenyi István lelki világa. — 7. Láng József-től: A Szigligeti-Társaság első tíz éve. — 8. Szántó Menyhért-től: Köztárházak. — 9. Lachiche Hugues-től: Un seul champignon sur le Globe! — A kéziratár számára: a) Udvardy Cserna János I. tagnak egy „Lingvisticum“ című kézírata. — b) Özv. Salamon Ferenczné-től; Arany János három és Csengeri Antal egy levele Salamon Ferenczhez. — c) Dr. Kardos Samu-tól: Kazinczy Gábor 12 eredeti levele. — Köszönettel vétetnek.

31. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő, 157. füz. (1903-i (XIV.-évf.) 1-ső száma.) Archaeologiai Értesítő. XXII. kötet 5. füzet. Nyelvtudom. közlemények. XXXII. kötet 4. füzet. Némethy Géza: A római elegia viszonya a göröghöz. (Nyelvtud. Értek. XVIII. 3. sz.) Dr. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. (III. köt. 1. fele.) T. Nagy Imre: Csikmegye közgazdasági leírása. (Megyei monografiák.) — Mult december hó végével szétküldettek az Akadémiai könyvkiadó vállalat 1902-i évfolyamában megjelent következő munkák: Dicey A. V.: Bevezetés az angol alkotmányba. Fordította Tarnai János. (A könyvkiadó vállalat. Új folyam. LII. kötete.) Friedjung Henrik: Harez a német hegemoniáért. (1859—1866.) fordította Junius. (Könyvkiadó vállalat. Új folyam. LI. kötete.) Némethy Géza: Vergilius élete és művei (Könyvkiadó vállalat. Új folyam. L. kötet.) Southey Róbert: Nelson életrajza. Fordította és jegyzetekkel ellátta Reményi Antal. (Könyvkiadó vállalat. Új folyam. LIII. kötet.) — Tudomásul vétetik.

32. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr FÖLDES BÉLA és LENGYEL BÉLA r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Báró Eötvös Loránd elnök beszéde a kolozsvári Bolyai-emlékünnepen. Tisztelt ünneplő gyülekezet! Környezőtől, atyján kívül. meg nem értve, magából es magának alkotta meg Bolyai János a geometriának azt az új világát, a melynek mélységeiben ő s később az ő nyomdokán haladók gazdag kincseket tártak föl a tudománynak.

Elismerésre, jutalomra e hazában nem számíthatott. Nem látta ő, csak elképzelni tudta azt a szebb világot, a melyben őt megérténi tudó emberek is élnek, talán ott, valahol túl a hegyek határán, ott, a hol a göttingai szellemóriás lakik, kiről neki atyja, mint ifjúkori barátjáról, oly szívesen beszélt. Ennek az akkor még tőlünk oly távolraeső és idegen tudományos világnak írta, ennek elismerésében bízva adta ki Bolyai azt a művét, melylyel magának s magyar nevével magyar nemzetének el nem évülő dicsőiséget szerzett.

Nekünk, a kik ma, száz évvel az ő születése után, itt összegyűltünk, már jobb a sorsunk. Hazánk azóta a tudományos világnak egy évről-évre gazdagabb termést ígérő tartománya lett. Mi gondolatainkat, mikor megszületnek, már a magunk nyelvén közölhetjük velünk egyúttaladó pályatársakkal, elismerésre, sőt jutalomra már itthon számíthatunk. De azért, valljuk be őszintén, mi is arra a távolabb, de nagyobb s el nem évülő dicsőségre törekszünk, a mely Bolyainak adatott, mert tudjuk, hogy csak az az igazi tudomány, a mely világra szól; s azért ha igazi tudósok és — a mint kell — jó magyarok akarunk lenni, úgy a tudomány zászlóját olyan magasra kell emelnünk, hogy azt hazánk határain túl is meglássák és megadhassák neki az illő tiszteletet.

Ez a mi eszményünk, ez valósult meg Bolyai alkotásával egyszer; ilyen teljes mértékben talán egyetlenszer.

Azért siettünk ma ide különösen mi, e hazában a matematikai tudományok művelői, hogy a nagy Bolyai dicső emlékét s vele saját szemeink diadalát ünnepeljük.

Engem, a Bolyai tudományában jártasabb társaimmal együtt, a Magyar Tudományos Akadémia küldött ide. Nem jöttünk üres kézzel társam, a főtitkár el fogja mondani, mivel járul az Akadémia ahhoz, hogy ez a mai ünnep a jövőben is emlékeztes maradjon.

Én az egybegyűlteknek üdvözlét hozok.

Nagyságos elnöklő rektor úr! Fogadja kérem szívesen ezt az üdvözlét. A közös nagy célokra törekvő tudományos testületek kölesönös ragaszkodásának tiszteletteljes megnyilatkozása ez, de örömjongás is előrehaladásunk érzetében, mert látva azt, hogy hazánkban immár a Királyhágón innen és a Királyhágón túl is nagyrabecsülik és serényen művelik a tudományt, reményleni kezdjük, hogy a tudományos világban lehet még, lesz még, valamikor egy nagy Magyarország!

II.

A Bolyai-jutalom szabályzata. 1. Bolyai János születése századik évfordulójának ünnepléséhez a Magyar Tudományos Akadémia azon határozatával járul hozzá, hogy a halhatatlan tudósnak, valamint az ő mélyen gondolkozó atyjának és a tudományban messterének emlékezetére, első ízben 1905-ben és azután minden ötödik évben a decemberi összes ülésén, a megelőző öt évben bárhol és bármely nyelven megjelent legkiválóbb matematikai vizsgálat szerzőjét, tekintetbe véve az illetőnek előbbi tudományos működését is, 10,000 korona „Bolyai-jutalom”-mal és éremmel tünteti ki. Az érem egyik oldalát a M. Tud. Akadémia és Budapest képe, másik oldalát magyar felirat díszíti.

2. Ha meghalt író munkája íteltetik legjobbnak, az elhunyt örökösének adatik ki a jutalom.

3. A jutalom odaítélése évében a M. Tud. Akadémia III. osztálya, legkésőbb márciusi üléséből, két belső és két külső tagból álló bizottságot választ, mely október első felében, Budapesten egybegyűlve, határoz. A bizottság saját kebeléből maga választja elnökét, ki a bizottságban szintén szavaz és szavazat-egyenlőség esetében szavazatával dönt. Ugyanesak a bizottság választja előadóját is, ki a bizottság határozatáról, a díjat odaítélő összes ülés számára, részletesen indokolt jelentést készít.

4. A bizottsági tagoknak esetleg szóba jöhető dolgozatai mind a bizottságnak határozatából, mind a jelentésből ki vannak zárva.

5. A külső tagok, kik a tanácskozássra hozzánk fáradnak és néhány napot nálunk töltenek, egyenként 1000 koronában részesülnek. Az előadói jelentés tiszteletdíja 300 korona.

6. A jelentés az Akadémiai Értesítőben jelenik meg; a Magyar Tud. Akadémia gondoskodik azonkívül a jelentésnek külföldön is közzétételéről s a szövetségben álló akadémiák számára való megküldéséről.

(Kelt a Magyar. Tud. Akadémia 1902. évi január 27-én tartott összes ülésében; ügyrendbe iktattatott 1903. évi január 26-án.)

II.

Farkas Lajos 1. tag beszéde Kuncz Ignác 1. tag ravatalánál 1903. január 27-én. Tisztelt halotti gyülekezet! A Magyar Tud. Akadémia megbízásából szólok, hogy az ő nevében is bucsút vegyek tudós tagjától.

Magyar tudós! Mennyi gondolatot nem kelt e nevezet bennünk, kik a tudománynak napszámosai, arra méltók is óhajtottunk lenni . . . De távol legyen tőlem ahhoz most egyebet tenni, mint a mit Tőled, drága halottunk, annyiszor hallottam; a ki jóságos szeretettel a viszontagságos bajokban is biztatást, a küzdelem olykor reménytelennek látszó nehézségeiben, a nemzet megújuló életéhez

szükséges erőfeszítés forrását ismerted fel. Pedig Te kipróbáltad; ime! korai siroddal bizonyosságot is hagytál, hogy a magyar tudós sikereihez valóban több kell, mint azt az „incuriosa suorum aetas“, a közönyös környezet, sejteni képes.

Hálás elismeréssel emlékezni meg érdemeidről, nemcsak a Hozzád kötő igaz szeretet, de, és főképen azoknak kiválósága, „még az én fogyatékosságomnak is lehetővé tenné, és a mulandóságnak érzése közben maradandó voltuk szemlélése, vigasztaló és megnyugtató is lenne. Hiszen „A nemzetállam tankönyve“ az ember földi létének talán legmagasabb problémája felé nyitja az utat, midőn benne kimutatod: miképen lehetséges egyénies önmagaságunkat „gondolatban, akaratban és tettben“, osztatlan egységben éreznünk és tudnunk azon fensőbb szervezetű *én*-nel, a kit nemzetnek és államnak neveznek.

Bizonynyal ez a Te műved is a „jeles férfiak tettei“ közé tartozik és méltó arra, hogy a kegyelet hagyományos hűséggel adja át az utódoknak, kiknek ítélete értékét állandósítani fogja.

De tegyük hozzá, mert ezt már csak mi, a kik veled éltünk, tehetjük meg legjobban, hogy a Te munkádban nem csupán az állam-bölcsész elméjében, tökéletességében gondolt „állami lény“, hanem valósággal a Te lényed is van átöntve, a Te rajongásig menő szereteted édes nemzeted iránt, erős hited a magyar állameszme igazságában és egyúttal jelentőségében az általános emberire nézve. Hogy az igaz ember, kinek legszebb erényét az önfeláldozásban találad, Benned közöttünk élt és hogy az, *a hogyan* élt: éppen oly méltó az emlékezetre, miként az igazságok, a melyekért élt.

Magyar tudós, igaz ember: Kuncz Ignác, nyugodjál békével!

Körlevél a Magyar Tudományos Akadémia t. tagjaihoz.

Hivatkozva a M. Tud. Akadémia Ügyrendjének 12. §-ára, emlékeztetem a M. Tud. Akadémia tagjait, hogy az 1903-ik évi választásra a *tagajánlások* 1903. februárius 28-ig küldendők be a főtítkári hivatalhoz.

Tájékoztatásul megjegyzem, hogy az Alapszabályok 22. §-a és az Ügyrend 2. §-a értelmében

- az I. oszt.:
- A) *nyelvtudományi alosztályában*: 3 levelező tag,
 - B) *széptudományi alosztályában*: 1 rendes és 1 levelező tag;
- a II. oszt.:
- 1 tiszteleti tag,
 - A) *bölcs. és társad. alosztályában*: 2 rendes és 2 levelező tag,
 - B) *történettud. alosztályában*: 3 levelező tag;
- a III. oszt.:
- 1 tiszteleti tag,
 - A) *math. és phys. alosztályában*: 1 rendes és 4 levelező tag,
 - B) *természettud. alosztályában*: 2 rendes és 1 levelező tag választható legföljebb.

Budapest, 1903. januárius 20-án.

Szily Kálmán, főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN.

XIV. KÖTET.

1903. Márczius 15.

3. FÜZET.

A magyar nyelv keresztény terminológiája.

(*Melich János* lev. tag székfoglalója; felolvasta 1902. decz. 1-én.)

A magyar nyelv keresztény terminológiája eredetével részletesen *Ásbóth* Oszkár és *Volf* György foglalkozott. *Ásbóth* azt vitatta, hogy a magyarok megtérésében a cseheknek kiváló részük volt, ezzel szemben *Volf* a velenczés (Velence és vidéke) papok mellett tört lándzsát s bizonyította, hogy mi a keresztény hitet, a latin betűs írást s a latinnak velenczés olvasását velencei olasz papoktól kaptuk. *Volf* tanítását a nyelvészek és az irodalomtörténétírók elfogadták, a historikusok közül azonban *Pauler* Gyula legújabb művében is, valamint a *Volf*-al folytatott vitában hangsúlyozta, hogy *Volf*-nak igaza lehet a latin betűs írás eredetére, de nincs igaza a magyarokat először térítő papok nemzetiségére nézve. Az értekező legelőször *Volf* György tanítását bírálta több pontban, kiemelve azt, hogy bár az ő nézete lényegesen eltér a *Volf*-étől, *Volf* élelműjű kutatásai nélkül azonban ő se tudott volna az első térítőkről a tényeknek megfelelőbb képet rajzolni. Azok az ellenvetések, melyeket az értekező *Volf* tanítására tett, a következők:

1. *Volf* György kénytelen volt elismerni, hogy nyelvünk keresztény terminológiája kétségtelenül szláv szavakkal van tele s e mellett elenyésző csekély az, a mi olasz, s még kevesebb a mi specialis velenczés olasz. Az értekező szerint a mi keresztény terminológiánk latin, szláv, kevés német és olasz eredetű kifejezésből áll. A német eredetű kifejezésekről, a milyenek *kehely*, *pünkösöd*, könnyen bebizonyítható, hogy nyelvünkbe nem német, hanem dunántúli szlovén közvetítéssel kerültek (szlov. *kelih*, *binkošti*, *pinkošti*). Épp így a latin, illetve olasz eredetű kifejezések jó részéről kimutatható, hogy hazánk és az olasz nyelvterület közti nem olasz vidékeken az illető szavak mindeütt a magyarhoz hasonló alakban vannak meg. Így pl. a *mise* szó az összes róm. kath. szlávtságban *š* hanggal van meg, s hazánk területén már a honfoglalás előtt is *mīša* volt, a mint

azt a Vita Methodii bizonyítja. Más latin-olasz eredetű kifejezések, a milyenek pl. *ostya*, *sekreštye*, a délszláv róm. katolikusságnak a magyarsággal érintkező részében a legrégebb idők óta *oštija*, *šekreštija*, *šakreštija* volt a szó. E német, illetve latin-olasz eredetű szavak tehát nem vallanak közvetlen olasz térítés mellett, hanem a történeti fejlődésben való tárgyalás mellett megengedik azt a következtetést, hogy az átadójuk délszláv róm. katolikus nép is lehetett.

Áttér azután az értekező arra a kérdésre, melyek voltak a X., XI., XII. századi ó-velencei, illetve ó-észak-olasz keresztény terminus technicusok. E kérdésnek negatív bizonyító ereje van, mert a velenceiek, illetve észak-olaszok a X—XII. századi olasz kifejezéseket el tudták terjeszteni ott, a hol a keresztény hitet hirdették. E vizsgálódásban szorosan tekintetbe veszi a velencei, illetve észak-olasz nyelvjárások történeti fejlődését abban az irányban, a mint azt különösen *Mussafia* értekezései megállapították. A velencei nyelvjárás a lat. *au* helyén sok olyan szóban is mond *o*-t, a melyekben a többi olasz nyelvjárás e hangfejlődést nem hajtotta végre. Velenczében *Paulus* régtől fogva *Polo*, Velenczében és más észak-olasz városokban a lat. *tabula*: ol. *tavola* régtől fogva *tola* (vulg. lat. *tabla* < **taula*); nálunk mindig *Pál* s a vulgaris latin kifejtésnek megfelelően *tábla* volt (ugyanilyen vulg. lat. hangszílyozásból *tégla*). A lat. *au* helyén *o*-t olaszosan a *kolostor* szóban találunk, a melyet *Volf* tényleg olasznak is tartott. A lat. *cl* (*pl*) hangcsoport tényleg a legtovább a velencei s az észak-olasz nyelvjárásokban maradt meg; észak-olasz s vel. *clostro* alak tényleg még a XV. században is előfordul. A szó azonban azért nem bizonyít a X., XI., XII. századi olasz térítés mellett, mert a magyarban a *kolostor* nem régebb kétszáz esztendőnél, a régi magyarban *klastrom* és *monostor* volt a „claustrum“ s monostor-ral összetett helynevünk elég van, de *kolostor*-ral nincs. — A lat. *cl* kapcsán szól a *bl*, *pl*-lel bíró szavakról, mint *Bulázs* (ol. *Biagio*), *plébánus* (vel. ol. *piovan*, horv. *ča* —: *plovan*, kaj: *plebanuš*) s kimutatja, hogy ezek a velünk érintkező délszlávoknál szintén *Bl*-lel, *pl*-lel vannak régtől fogva. Az *eklézsia*-beli (gör. ἐκκλησία, vulg. lat. *eclēsia*) *cl*, a mely velen. és észak-ol. forrásokban *glesia*, *gliesia*, *giesia*, nálunk sohase volt *g*-vel, pedig mi a *g*-t megtartottuk a *Pongrácz*-ban s nyelvtörténetünkben van *segrestye* is. Specialis velencei, illetve észak-olasz formákat is hasztalan keresünk, idevaló példák: *alanizsna* = ol. *limosina*, észak-olasz *lemosina*, *lemosna*, horv. *ča*: *limožina*; *bérmál* = ol. *fermare* (a jelentést most nem veszem tekintetbe), *f*-ből *b* a szlávban: *bermati*, *birmati*; *csütörtök* = vel. *zoba*, észak-ol. *zobiadi*; nálunk a szó szláv *četrték*; *dékán* = vel.

degan, velenceze vid. szlov. *degan*; *diák* = vel. ol. *zago*; *ereklye* = vel. ol. *leriquia*, rom. ol. *lerequia*, pád. ol. *requilia* stb., lásd *ereklye* alatt; *kehely* = vel. ol. *calise*, délszláv. róm. kath. egyrésze: *kalež*; *kánzsa* = vel. ol. *camize*, a lat. *ce* *ž*-vé a genovai nyelvben lesz, toskánaiban *še*, velencezeiben hangsúly utáni szótagban *ze*, alapalak *cámice*; *oltár* = régi észak-ol. nyelvemlékekben a hangsúlyos lat. *al* *ol*-lá is lesz, s így egy észak-olasz *oltare* lehetséges, a szó azonban az összes szlávságban *oltar*-nak hangzik; *paradicsom* = vel. ol. *parais*, (ész.-ol.-ban és a vel.-ben voc. + *d* + voc. csoportban a *d* kiesik); *pap* = a velencezi emlékekben *preveo*, másutt *prevede*, a horv. *ča* nyelvjárásban *prvad*; nálunk a szónak semmi nyoma; *püspök* = vel. olasz *veschevo*; e szóból a mi szavunkat lehetetlen megmagyarázni stb. Keresztnevek: *Benedek* = velenceze ol., észak-olasz: *Benedetto*, olasz szlov. *Benedet*; *Jakab* = észak-ol. *Jacum*, olasz. szlov. *Jakum*; *János* = vel. ol. *Zuàne*, horv. szlov. *Žvan* stb.

Specialis ó-észak-ol., ó-vel. formákat a keresztény terminológiában hiába keresünk; az olyan szavaknak is, mint *dézma* (*décima*), *dézsma*, *Margerita*, *Katerina*, *remete*, *Tivadar* (eo > io), *Velenceze*, a melyek közvetlen olaszoknak (velenceziek és észak-ol.) látszanak, a legtöbbször megtaláljuk a magyarnak pontos megfelelőit az olaszság és a magyarság közt fekvő szláv területen.

A magyar nyelv keresztény terminológiája azonban tele van szláv szavakkal, a mit *Volf* is elismert. S e szláv szavak nem újabb átvételek, hanem a kereszténység felvételével egykorúak. A *malaszt* szó pl nem csupán a Hal. Beszédben volt meg, de megvolt az első imádságokban is: az „Üdvöz légy Mária“ „*malaszt*tal teljes“ volt a Königsb. tör. szalagjai szerint a régi magyar textusokban is s mint név is megvolt már a XI. században; egy dunántúli parasztot a XI. században *Milozt*-nak hívtak. A szláv terminológiát *Volf* a dunántúli rabszolgáktól eredeztette, a kik a *Cyrrill* és *Method*-féle nyelvet beszélték volna. E tanítás meg nem állhat, mert a *Cyrrill* és *Method*féle nyelvet Dunántúl sohase beszélte a nép, s másrészt Dunántúl a *Cyrrill* és *Method*-féle terminológiától elütő, még pedig róm.-kath. szláv terminologia volt a honfoglalás idején is.

2 Az értekező második megjegyzését az írásra tette. A velenceziek, s általában az észak-olaszok a XI—XII. században csak olyan írást, a latin betűs írásnak olyan betűalakjait terjeszthették el, a milyenek akkor náluk voltak. Így tettek az észak-olaszok az olasz szlovénekkal, a horvát-dalmát szlávokkal, így írta a genovai ember a Codex Cumanicus-t. Az észak-olasz betűk *ç*, *x*, *j*: *lg*, *gl*, *gli*, *gn*, a mint azok az olaszoknál a XII—XIII. században érvényben voltak (*ç* már 1011-ben s *Krešimir* horvát király 1076. oklevelében *ç* négy esetben fordul elő), átmen-

tek az illető nyelvek emlékeibe is. Nálunk e jegyek nem voltak, hanem e helyett azt találjuk, hogy a magyar hangoknak írása legjobban egyezik a salzburg-passaui német papság által elterjesztett s a Freisingeni ó-szlovén nyelvemlékekben megőrződött helyesírással. A mi *s*, *zs* hangunk legrégebben *f* (a velenczeiek az idegen nyelvnek *zs*-jét *ç*-vel, *x*-el írták), a mi *sz*, *z*-énk legrégebben *z* (a velenczeiek *z*-vel *cz* hangot jelöltek idegen szövegekben, az *sz*-et és a *z*-et pedig *f*-vel, *ç*-vel írták). A kiindulás tehát helyesírásunkban nem olasz, hanem a vulgaris lat. helyesírás az az alkalmazása, a melyet a salzburg-passaui papság az idevaló szlovének hangjaira alkalmazott. E tanítás helyesége mellett fontos a XI., XII. századi magyar *z* alakja, a mely olyan frank minuskula, a milyen ebben az időben éppen a szlovén és a német emlékekben van. Kiindulásában e jelzés tehát tulajdonkép vulgaris latin kiejtésen alapuló német-szlovén helyesírás. A továbbfejlődésben, a milyen az *sz*-nek *fe* jelzése *e*, *i* előtt, a XII. századtól német-bajor forrásokból kimutatható, ellenben olasz forrásokban *e*, *i* előtt csak a XIV—XV. században s nem biztos, hogy itt *ss* vagy *š*-nek olvasandó-e; az *sz* *fz*-vel való jelzése német-bajor forrásokban XII. századi, míg olaszokban csak a XV. és XVI. századi nyomtatványokban fordul elő.

Çs hangunk jelzésében legrégebb jegy az *f*, olaszok által írt forrásokban ez nem fordul elő, ellenben a bajor papok írta ó-szlovén freisingeni emlékekben ez a jelzés. Továbbfejlődésben *ch*, XV. századból *cz* (= *cs*), *cs*, *ts*, *cs* e hangunk jelzésének története. E jegyek közül *ch* lehetne olasz is, de fontos, hogy az olaszok dalmát-horv. szövegekben ritkán írtak *ch*-t, rendesen *ç* itt *cs* értékben, s másrészt e jelzés a legrégebb időktől meg van a csehben, szlovénben; a *cz* *cs* értékének, a mely nálunk XV. századi, cseh és lengyel emlékekben van nyoma.

Cz hangunk jelzésében *c* (*e* és *i* előtt) a jegy, s ez nem olasz, hanem vulgaris latin kiejtésen alapuló jelzés; így írtak mindenütt, a hol latin volt az egyház nyelve. A bajor emlékekben is ez az írás. Az olaszok a *cz*-t idegen szövegekben általában *z*-vel írták. Legrégibb XI századi okleveleinkben megtaláljuk ezt a *z*-t is (*e* és *i* előtt nem), de fontos tudnunk, hogy e jelzés bajor forrásokban, ó-szlovén emlékekben szintén ugyanezzel a szabályossággal van meg. A *cz* jegy olasz forrásokban elvértve a XV. században fordul elő, fontos azonban, hogy olyan emlékekben, a hol az olasz szöveg mellett német is van; a német-bajor emlékekben e jegy *cz* értékben XIV. századi, nálunk XV.

Az *ny* jelzésénél az olaszban már a XI. században is *gn* a jegy, a mely a mi *ny*-ünkkel teljesen egyenlő, nincs meg a mi emlékeinkben (4 példát kivéve), e helyett mi *n*, *ni*-t írtunk. E jegy is részint vulg. latin eredetű (v. ö. *n* + *i*, *e* + *voc.* =

vulg.-ban *ny* + *voc.*), részint pedig szlovén, e forrásokban *n*, *ni* és háromszor *ng* az *n̄*. Olasz írók mellett érthetetlen e *gn*-nek *ny*-re való le nem foglalása; a horvát-dalmát szövegekben állandó e jegy.

A milyen az *ny*, olyan az *ly* jegy is, melynek legrégibb olasz jelzése *j*, *lg*, *gl*, *gli*. Nálunk e jelzések egyike sincs meg. Egyéb jelek, a milyen az *uu*, *w* = *v* szintén német hatás mellett szólnak.

Volf tanításának legfőbb bizonyítéka a magyar *gy* hangnak *g* (később *gi*)-vel való jelzése. Az olaszok a *ge* szótagot *ze*, *ze*, *je* és *ge*-vel írták, nálunk ezt nem tették, viszont az olaszok által elterjesztett írásban a *j*, *g* = *zs* értékű is, nálunk ennek nincs nyoma. A mi emlékeinkben a magy. *j* és *gy* írva *g* és *j*-vel (v. ö. 1095. okl. *Gula comes palatinus*, 1134. okl.: *Jula palatinus*, u. o. *Geurensis* és *Jeurensis* stb.), úgy hogy ez írásban tisztán a vulg. lat. *g*-nek *j* ejtését látjuk. Vulg. kiejtésen alapuló jelzés a cseh *g* = *j*. A magyarban az ilyen *j*-k *gy*-ékké is lehettek, a mint azt a *pagyimentum* (vulg. lat. *paimento*), *legyen* (*levjen) stb. alakok bizonyítják. Ugyanígy a *j* és a *g* a hazai szlovénben és a kaj-horvátban *gy*-vé lesz, s ennek nyoma vokálisok közt megvan az ó-szlov. *Freis*. nyelvemlékek második emlékében, s megvan legrégibb szláv eredetű szavaink közt a *megyó*-ben, *ragyó*-ban. A magyar *gy*-nek *g*-vel való jelzése tehát vulgaris latin kiejtésen alapuló írás, a mihez járult az, hogy a magyarban és a dunántúli szlovénben a *j*-ből rendszeren *gy* vált és válik.

A magánhangzó jelzésében, a milyen a hosszú *á* *aa*-val (*yfaac*, *baaci* már a legrégebbi oklevelekben), *ö* szintén nem velenkezés olasz, hanem német helyesírás hatás mellett tesz tanuságot. Az értekező sorra veszi a mi írásunk jegyeit s ezekhez kapcsolja a latin oklevelek helyesírását is. Legrégibbi okleveleink berendezése-*tio* (cio helyett), *ae* (e helyett) írása, a betűk ductusai, a pergamen kiállítása mind a kiinduló ponton az olaszság ellen tesz bizonyosságot.

3. Volf Velence és vidékén érti Dalmáciát, Fiumét, Istriát, Triesztet, a hajdani Friaul déli részét, a lagunák szigeteit, Velencét s a velencei szárazföldet egész az Adige folyóig. E terület azonban se a honfoglalás idején, se pedig a XI. században nem volt velenkezés olasz nyelvterület. Dalmáciában, Istriában egész más latin nyelvek voltak a beszélt népi nyelvek s a velencei nyelvjárás itt csak a XII. században kezd tért hódítani, az úri beszédben pedig a XIV. század folyamán lesz általánossá. E területekről tehát a XI. században velenkezés papot nem lehetett kapni.

4. Negyedik megjegyzése a szerzőnek a *ž*, *š* ejtésre

vonatkozik. A *mise* szó az összes róm. kath. szlávtság nyelvében *ś*-sel van meg; az összes róm. kath. szlávtság *križ*-t mond (= *cruce*), a lat. *ce* helyén levő szláv *ž* gallo-italiai sajáttság, a mihez párosul a lat. *ū* helyén levő *ü*-ből keletkezett *i*. E két adat eléggé bizonyítja, hogy hazánk területén is már a német térítés előtt jártak olasz papok, de ezek nem lehettek velenczések. Az *ś*, *ž* kiejtést azután az értekező történeti fejlődésben kutatja a szlovénben, horvátban, csehben, tótban, lengyelben s kisebb-nagyobb mértékben minden róm. kath. szláv nyelvben megtalálja. A X., XI., XII. századi vulgaris latin kiejtésben lehetnek ilyen *š*, *ž*-és ejtések s innen magyarázható, hogy a lat. *f* a cseh helyesírásban is *ž* és *š*-nek a jele a legrégebbi időben. A lat. *ge*-nek ejtését vizsgálva, azt találja a szerző, hogy Velenczében a XI—XII. században is *ī*ze volt a szótag (*anzelino*, *arzeno* stb.), ellenben vulg. lat. ejtés, mikor tótul *anjel*-t mondanak; ilyen vulgar. lat. *g*:*j*-ből a szlovénben, a *kaj*-horvátban és a magyarban *gy* vált.

5. Volf tanításában sok kisebb-nagyobb fontosságú dologra hivatkozik, a melyek velenczések volnának; ilyen szerinte a vezetéknevek a keresztnévek elé való írása. A bizonyításban időrendi hiba van: a XI—XII. században nálunk az embereknek nem volt vezetéknevük a mai értelemben.

6. A Volf-féle tanítás ellen azonban a legfontosabb érv, hogy a XI. századi velenczés olaszok nem terjesztették el nálunk a XI. században a velencei szenteket. Szent Geminianus, Szent Tivadar, Szent Márk nálunk templomhoz, kápolnához nem jutnak, nincsenek meg Velence és vidéke szentjei se; Szent László decretumaiban Szent Márknak nincs ünnepe, s helyneveink közt ma sincs Szent Márk község. Velencei papok velenczés szentek nélkül, valamint olyan missalék nélkül, a melyekben a velenczés szenteknek officiumai benn nem volnának, képzelhetetlenek. Lám Szent Gellértnek első dolga volt a ker. Szent János tiszteletére emelt görög keleti csanádi kolostort a velencei Szent György névre átkeresztelni. A szentek tiszteletében a XI. században nálunk két réteget különböztetünk meg; olyan szentek tiszteletére, a mely a Converso Bagoariorum szerint közvetlen a honfoglalás előtt is nálunk megvolt, pl. Szent Mihály arkangyal Veszprémbe, Szent Adorján Zalavárt, Szent Emmeram Nyitrában s ez a tisztelet megvan nálunk napjainkig, másodszor olyan szentek tiszteletére, a kik a XI. században kerültek hozzánk. Ez utóbbiak közé tartozik: Szent Egyed (somogyi konv.), Szent Móríc (Bakonybél), Szent Anianus (Tihany), Szent Adalbert (Esztergom), csupa olyan szent, a kiknek éppen Olaszországban nem volt tiszteletükre emelt templom (Szt. Egyed, Szent Anianus, Szent Móríc). E szenteket egyenként és összesen éppen a IX—XI. században megtaláljuk a salz-

burgi papság térítette szlovénségnél s később a passauai püspökség területén. A szentek tiszteletének a honfoglalás után való folytonossága nem a véletlen műve; ékesen beszél arról, hogy a mint a honfoglalás előtt német papság térítette a dunántúli szlovénséget, azonképen később a XI. században ebből és német papokból kerültek ki a dunántúli terület térítői. A Gellért-legenda szereplő papjai közül is Anshelmus, Conradus, Albertus, Thazlo, Henricus, Leonhardus, Waltherus német nevű emberek; Gizella, Imre német nevek, s ugyancsak a legenda szerint a székes-fehérvári gyerekek tanítója, a ki magyarul se tud, német. E szentek tiszteletéhez járul a legrégibb magyar missalékban levő szentek officiumai. A Pray-kodexben nincsen velenczei szent, de helyette vannak salzburg-passauai egyházmegyeiek (Willibaldus, Hrupertus stb.).

Ennyi pontban tehát megbírálván *Volf* tanítását, állíthatjuk, hogy a mi keresztény térítőink a X—XI. században nem voltak olaszok. Hogy kik voltak a térítők, arra csak akkor felelhetünk, ha megvizsgáljuk az *Ásbóth* Oszkár nézetét is

Ásbóth újabban a magyar nyelvben levő szláv eredetű keresztény terminológiát *Cyryll* és *Method* nyelvéből magyarázta, tehát abból a nyelvből, a melyen hazánk egyes részein a honfoglalás előtt az istentiszteletet a szlávok végezték. Mikor a tudomány kimutatta, hogy a *Cyryll* és *Method*-féle nyelvet sem Pannoniában, sem Moraviában nem beszélte a nép, mert a nyelv macedon-bolgár eredetű, *Ásbóth* is gondosan figyelembe vette e kutatásokat s felállította abbéli nézetét, hogy a magyar nyelvben levő keresztény terminologia szláv része a *Cyryll* és *Method*-féle nyelvhez hasonló bolgár nyelvjárásból való, a mely bolgár nyelvjárás a honfoglalás idején Duna-Tisza közt, Tiszántúl és Erdélyben volt a beszélt nyelv. Szláv eredetű keresztény terminologikus kifejezéseinket tehát a Duna és Tisza közt s Tiszántúl vettük volna fel

E tanításra a következő megjegyzései voltak az értekezőnek:

1. A kereszténység felvétele, valamint a magyar állam megalakulása Dunántúlhoz van kötve; a ki nem ezen a területen mozog, eleve is kétséges a tanítása.

2. Duna-Tisza közti, valamint tiszántúli IX—X-ik századi kereszténységről nem tudunk semmit. *Kedrenos* nyomán tudunk arról, hogy Hierotheus nevű görög barát 950-ben térít Erdélyben; a Gellért-legendából tudjuk, hogy a XI. században *Ajtony* görög barátok részére emel kolostort, miután ő maga Konstantinápolyban megkeresztelkedett. Konstantinos Porf. a Duna-Tisza-közt a X. században egyenesen „kereszteletlen“-nek mondja. Ez elszórt adatok azt bizonyítják — feltéve, de meg nem engedve, hogy a Duna-Tisza-közt és Tiszántúl bolgár nyelvű lakosság volt,

— hogy ez a IX—X. században aligha volt keresztény. A bolgár egyháznak a X. században csak Szerémségben volt püspöksége, az idevaló Szent Demeter és Szent Erenye régi kereszténység mellett tesz bizonyosságot (1229 óta kath. püspökség). Szerémségnek azonban kereszténységünk felvételében semmi része, mert hazánk területéhez csak Szent István után került.

3. Ásbóth újabb tanításában azonban az a legnagyobb hiba, hogy a *Cyryll* és *Method*-féle keresztény terminologia a gör. kel. szlávtság tulajdona s így, ha a mi szláv eredetű keresztény terminológiánk egyezik a *Cyryll* és *Method*-félével, a magyarok okvetlen először görög keletiek kellett hogy legyenek. Hogy a két egyház közt a tényleges szakadás csak a XI. században történt meg, az a dolgon nem változtat semmit. A szláv nyelvek keresztény terminológiája azonban nem egységes eredetű, más volt a r. kath. szlávtság, s más volt a *Cyryll* és *Method*-féle gör. keleti keresztény terminologia. Így pl. *Cyryll* és *Method* nyelvében s egész mai napig a görög keleti keresztény terminológiában a *pokol* = *aito*, csak a róm. kath. szlávtság nevezte *peklo*, *pakao*-nak, a *malaszt* csak a róm. kath. szláv ker. terminológiában *milostu*, ellenben a görög keletiben *blagodat*. Ha a vizsgálódást ebből a szempontból folytatjuk, akkor azt látjuk, hogy a magyarban a hitélettel összefüggő, keresztény hitet feltételező kifejezések nem a *Cyryll* és *Method*-féle keresztény terminológiával egyeznek, hanem a róm. kath. szlávval. Lesz azonban néhány szavunk, a melyek nem keresztény népnél is meglehetnek, a milyen a *kereszt* szó, a melyek kétségtelenül gör. kel. szlávok (ugyanígy a finnben *risti* = kereszt). Ehhez járulnak keresztnévi bizonyítékok. A X. században a bolgárok közt és Byzanczban nagyon el voltak terjedve az ó-testamentomi keresztnevek (Izsák, Benjamin, Dávid, Mózes stb). Nálunk is a XI—XII. században Dávid, Sámuel, Salamon, Mózes, Ezsau, Job nagyon el vannak terjedve, ehhez járulnak, Vazul (olv. Vaszoly), Manasses, a mely utóbbi nevek ebben az időben a bolgároknál is megvannak. Ez elszórt nyomokhoz hozzáadva Szent István görög alapító oklevelét, mind azt vallják, hogy nálunk a kereszténység kezdete görög keleti s visszanyulik a honfoglalás ideje előtti időkre. Egyes honfoglaló urak közt lehettek „óhitűek“. A népnek a megtérése azonban a róm. kath. papság érdeme, s ugyanilyen róm. kath. a keresztény terminologia szláv része is.

4. Ha igaz a volna Ásbóth-nak keresztény terminológiánk szláv eredetére, akkor érthetetlen, mért nincs egyetlenegy bolgár, illetve görög keleti közvetítéssel került új testamentomi nevünk. Jézus Krisztus, József, Márk, Lukács, János, Tamás, Judás, Jakab, Barnabás, Pontius Pilatus, Taddeus, Herodes stb. mind róm. kath. latinos formában közvetített nevek, de egyetlen-

egy se görögös, vagy Cyrill és Method-féle bolgár-szláv alak. Pedig e nevek nélkül kereszténységet terjeszteni nem lehet s e tekintetben a neveknek a *malaszt* szavakkal egyenlő bizonyító erejük van.

5. A Cyrill és Method-féle terminologia azonban elválaszthatatlan a Cyrill és Method-féle írástól, s nálunk erre sincs semmi bizonyíték.

Az értekező azután kifejti azt a nézetét, hogy a mint a legrégibb magyar-szláv eredetű kifejezések közt (pl. megye-mezsgye, ragya-rozsda) megvannak a különböző szláv nyelvi rétegek, épp úgy a keresztény terminológiában; ennek csekély része, a hitélettel össze nem függő gör. keleti szláv, nagyobb, a hitélettel összefüggő része pedig róm. kath. szláv. Az értekező a tulajdonképeni tárgyalást két főrésztre osztja; elsöben vizsgálja a keresztneveket, a másodikban a keresztény terminologikus kifejezéseket. A keresztnevekről szóló rész két főrésztre oszlik; olyan nevek vizsgálatára, a mely az újtestamentum útján elterjedt nevek formáját, hangalakját vizsgálja, s olyanra, a mely a szentek tisztelete alapján elterjedteket tárgyalja. Mindkét csoportban azt bizonyítja, hogy e keresztnevek hangalakja ritkán közvetlen latin, vagy olasz, vagy német, hanem a legtöbb esetben dunántúli szlovén hangalakkal történt közvetítés (pl. *István*: szlov. *Števan*, *Kelemen*: szlov. *Klemen*, *Bálint*: szlov. *Balent*, *Bence*: szlov. *Bence* stb.). A specialis olasz nevek, a milyen pl. *Viola*, későbbiek, XIV—XV. századiak.

A második főrészben tárgyalja összes keresztény terminologikus kifejezéseinket. E részben felsorolja a kétségtelen magyar szavakat (egyház, eskü, irgalom, könyörög, ünnep stb.), s aztán áttér a kereszténység felvételével elfogadottakra. E második főrészben a következő alszakokra osztja művét:

1. Kifejezések, a melyek a gör. kel. és a róm. kath. szláv keresztény terminológiában megvannak; idevaló pl. az *ollár*, *pogány* stb. E kifejezéseknél azonban állandóan különbséget tesz az óbolg. emlékek alapján régibb és újabb kifejezések közt (pl. *pap*, *zsídó* stb.).

2. Kifejezések, a melyek csakis a gör. keleti szláv terminológiában vannak meg, idevaló a *kereszt* és a *szombat*; a róm. kath. szlávságban *sobota* lat.-ol. *sabbato*-ból való; a mi kifejezésünk a gör. kel. *subota* régi *sabota* alakjából való.

3. Kifejezések, a melyek csakis a róm. kath. szláv keresztény terminológiában vannak meg, ellenben a gör. keletiben más szó járatos, idevaló szavak *pokol*: róm. kath. szláv *pakao*, *piklo* (gör. kel. *adz*), *malaszt*: róm. kath. szláv *milost* (gör. kel. *blagoditi*), *alamizsna*: róm. kath. szláv *alnužno* (görög keleti *milostyni*) stb.

4. Kifejezések, a melyek nem az összes, hanem csak egy bizonyos róm. kath. szlávtság tulajdona; e rész a legfontosabb, mert ez megadja arra is a feleletet, kik a tulajdonképeni térítők; idevaló kifejezések: *apáca*: kaj-horv.: *opatica* (róm. kath. szláv, *nüna*, *mníška*, gör. kel. *érnica*), *bérmúl*: kaj-éa-horv. szlov.: *bermati* (gör. kel. *potvrdenje*, *miropomazanje*), *erelnok*: szlov., kaj-horv.: *jeretnik*, *álnok*: szlov., kaj-horv.: *jalnik*, *parázna* = szlov. *prazen*, *pilis* = szlov. horv. *pleš*, *pliš* stb. E fejezetben tárgyalja az értekező a hét neveit (vö. *csütörtök* = szlov. *četvrtak*, gör. kel. *četvrtak*), ünnepeket (vö. *húsvét* szlov. horv. *vüzem*, *vuzem*, *vazam* = vétel), lat.-olasz eredetű kifejezéseket (*ostya* = horv. *oštija*), valamint a német eredetűeket (*pünkösöd*: szlov. *bínkošti*, *kehely* = szlov. *kelih*).

5. Az utolsó részben a fordított kifejezések jönnek (hálát adni, eredendő bűn, feszület, olvasó stb.), valamint a legelső imádságok, a Miatyánk („de szabadíts meg“, „országod“ helyek), Üdvöz légy Mária („malasztal teljes“-ről szóló rész) eredetijéről, s a bennük levő fordításról.

Az eredmények, a melyeket az értekezés megállapítani igyekszik, a következők:

1. A magyarság a latin betűs írást a IX., X., XI. században a dunántúli, részben ma is Dunántúl lakó szlovénségtől s e szlovénség közé a IX. századtól térítés céljából odament salzburg-passau német papságtól tanulta. E német papság hazánkba való vándorlása a honfoglalással meg nem szűnt, hanem tartott a X—XI. században is. Helyesírása a magyarságnak a latin X—XI. századi vulg. latin kiejtésen alapuló szlovén helyesírás, még pedig úgy, a mint az itt német alapon fejlődött.

2. A dunántúli területen, a mint a Vita Methodii cz. legenda mondja, igen sok német, görög és olasz térítő volt közvetlen Cyrill és Method idejövetele előtt. Honfoglalásunk idején azonban e dunántúli terület a salzburgi egyházmegyéhez tartozik. E német papságnál régibb, a kereszténységgel való megismerkedésre mutat az, hogy a róm. kath. szláv. *križ*: kereszt észak olasz átvétel; egykor tehát járhattak itt már a VI-dik, VII-dik század elején az olasz térítők.

3. Dunántúl a honfoglalás idején latin volt a liturgikus nyelv; voltak templomok, a melyeket salzburgi mesteremberek építettek, s e német papok által a templomok egy-egy szent tiszteletére felszenteltettek. E honfoglalás előtti szlovén templomok nem romboltattak le, mert különben érthetetlen volna, hogy a Szent Istvánnak tulajdonított oklevelekben ugyanazon a helyen ugyanannak a szentnek tiszteletére emelt templom nem fordulhatna elő, a mely előfordul már a honfoglalás előtt.

4. A magyarság a IX—X-dik századi róm. kath. Dunántúlra

a kereszténységgel megbarátkozva (vö. Vita Methodii adatát) s néhány keresztény fogalom ismeretével jött. E keresztény fogalmak, a melyek gör. kel. szlávok, azonban csak külsőségek voltak, a melyek ismerete mellett a nép zöme még kereszteletlen. A vezető elemek közt azonban, a mint azt az ó-testamentomi régi keresztnévek bizonyítják, feltétlenül voltak keresztények is, s ezek gör. keletiek, óhitűek voltak. E mellett szól az is, hogy a magyarok nem romboltak templomokat, raboltak apáczákat Dunántúl, mint tették a XII. században Bolgárországban a pogány kúnok.

5. A nép zömét a kereszténységgel, a keresztény terminológiával a dunántúli salzburg-passau-i püspökség által térített latin szertartású, tehát róm. kath. szlovénség ismertette, újabb és újabb német papsággal gyarapodva térítette meg. Ennek a szlávoknak templomai az első magyar templomok. E szlávok nem kerültek mind rabszíjra, voltak közöttük nemes emberek is, a kiket a Converioból névszerint is ismerünk s a kik az új viszonyokhoz épp úgy tudtak alkalmazkodni, mint ma tudnak az emberek. E szlovének vezetéknevei, e vezetéknevekből eredt helynevek közül ma is vannak Dunántúl olyanok, a melyek már a honfoglalás előtt is ugyanazon néven mint szlovének előfordulnak.

A kiinduló ponton tehát velencei, illetve olasz hatásról beszélni nem lehet. A tovább fejlődésben, az egyházi szervezésben lehet olasz hatás is, de ez már a XII, s még inkább a XIII-ik század történetébe tartozik; ekkor már olasz szentek is kerülnek hozzánk (v. ö. Duna-Pentele, Donát).

Ez elmélet mellett a magyarság kereszténységre térése lassú, fokozatos fejlődésbeli productum, a mely megindul a honfoglalás előtt, nemzedékről-nemzedékre erősödik, míg végre a szeretet tanának erős védőjévé kifejlődik. E lassú folyamatnál a döntő momentum a területváltozás, a honfoglalás, a mely új milieube juttatja a még csak cseperedő keresztény hitet, s ez új milieu tiszta róm. kath. terület. Itt van a teljes megterés, s e területi kérdés az oka a magyarság róm. katolikuságának, a melyre a német-szlovén papság térítette.

Tasso és Debreczeni.

(Széchy Károly I. t. székfoglalója; felolvasta a február 3-iki ülésen.)

A tudománynak ebben a díszes csarnokában, a magyar tudósoknak ebben a fényes társaságában széket elfoglalva, mindenekelőtt hálás szívvel s a hálás szívnek őszinte érzetével mondok köszönetet mindazoknak, kik kutató és alkotó irodalomtörténeti munkásságomért levelező tagul választottak. Munkásságomban három szempont vezetett eddig: az első szempont, hogy a nemzeti lélek író képviselőinek életét és alkotásait összes vonatkozásaikban minél szélesebb alapon eredeti, önálló búvárkodással derítsem föl; a második szempont, hogy a föltárt új anyagot egyelőre ne rendszerező munkában, nemzeti irodalmunk összefüggő történetében, hanem minél behatóbb monographiákban dolgozzam fel, mert a nemzeti irodalom szellemeinek dícsőséges, ragyogó Pantheonja csak az ilyen monographiák alapjain építhető fel, csak a részletező munkálatok után következhetik az egységes művészi alkotás; a harmadik szempont, hogy az írók sohasem magában, nem is egyedül a nemzeti fejlődésben, hanem szükség szerint mindig az egyetemes haladáshoz mérve, összehasonlító irodalomtörténeti módszerrel vizsgáljam, mert a nemzeti szellem sohasem szakadott el a művelt nagy nemzetek eszmeáramlataitól, még a hanyatlás korszakában sem; s a magyar alkotásnak iránya, színe, eredetisége, értéke csak az ilyen kritika tűzpróbáján tisztul meg igazában.

Az a monographiám, melynek pár fejezetét ez alkalommal bemutatni szerencsés leszek, *Debreczeni Márton* nal, az európai hírfü bányászszal és jeles epikussal foglalkozik születése százados évfordulójának ünnepe alkalmából, melyet emlékére az *Erdélyi Irodalmi Társaság* kissé megkésve, de el nem késve a tavasszal ülni fog, költői műveinek teljes kiadásával. 1851-ben meghalt mint bányász, és pár esztendő múlva, 1854-ben, *Kióvi Csataja* fölfedezésével föltámadt mint költő. A Sors csodás intézéséből az országos elnyomatás nagy elborulásának sötét éjszakájában, miként a székely monda szerint Csaba királyfi halottlősei járnak vala, úgy jött fajának segítségére, szellemalakjában: a magyar fegyverek világosi letételét, az orosz fegyverek *kióvi* lerakásával enyhítette és feledtette. Élveje költőnek nem ismerték, kisebb verseit. 85 *anakreoni* dalát, ifjúsága virágfakadásának

terméseit ma sem ismerik; nagy eposát meg sokban félreismerik, mert első bírálója, *Greguss Ágost*, e különben éleseszű aesthetikusunk a vizsgálatot ferde irányba indította, mikor a költő előképeként az *Iliást* jelölte meg.¹ S mind azóta alapeszméjét, szerkezetét, világirodalmi viszonyát és sok más vonatkozását tévesen értelmezik.

Ennek kifejtését szándékszom előterjeszteni. S ennek meg-hallgatására kérem a tekintetes Akadémia szives türelmét 35—40 perczig.

I.

Az epos alapeszméje.

Isteni végzés hagyománya szálldosott a magyarok, a költő szavával a *honnok* között *Űgek* vezér kora óta, mert felesége áldott állapotában álmot lát vala, mintha az ő méhében törzsök foganván terebély zöld ágat hajta magából, mely messzebb nyulásaival nyugotra terült el, és sok nemzeteket fedezett a nap heve ellen. Ez álmot a főjós hallván, a születendő kis csecsemőből hatalmas hőst ígért, kinek magva majd időre a honnok seregét *Attila vérén szerzett ősi hazájok vidékére vezérli*.² S a hagyomány szálldosott szájról-szájra, mint a nemzet élő hite jövőndő sorsáról, ősi hazájáról, *Űgek* fia magvának hivatásáról, Attila örökének elfoglalásáról.

¹ *Greguss Ágost* (*Pesti Napló* 1854. 204. sz.) csak röviden, egyszerűen, minden megokolás, sőt minden meggondolás nélkül az írás sebtében veti oda: „Kiöv megvétele nemzetünk történelmére nézve legkevésbé sem oly esemény, minő például Trójáé a görögökre nézve; habár Debreczeni előtt, midőn a Kióvi Csátát írá, bizonyosan az Ilias lebegett előkép gyanánt, mit nemcsak maga Kiöv ostromlásának Hiumnévali párhuzamossága, hanem az isteneknek is azon részrehajló oltalma vagy haragja, melynélfogva tettleges részvétet tanusítanak a harczoló felek és hősök iránt, félreismerhetetlenül mutatnak. S nem kell-e az olvasónak még egyes személyeknél is ezeknek iliási előpéldányaira emlékeznie? Oleg Priamost, Árpád Agamemnon, Tuhutum Nestort, Kurzán Laokoont, Szaboles Achillt juttatja önkénytelenül eszünkbe“. Homerosi hatások kétségtelenül vannak a *Kiövi Csátában*: de Trója harcza és vége gyökeresen különbözik a Kiövétől. Az istenek szerepe és működése még inkább. Árpád a sorsüzte igazság védője, Agamemnon meg egyenesen igazságtalansággal, Briseis elragadásával kezdi cselekvényét, a mivel Achilleust végig sérti. S a görögök összes romlása voltakép ebből az ő viszályukból ered, hogy ki hálja el *Briseist*? Az Achilleus haragja, mondája, végzete nyilván mutatja, hogy ő Szabolcsal párhuzamba sem vonható; Oleg sem — Priamos; Nestor és Tuhutum csak annyiban hasonlít egymáshoz, hogy mind a kettő öreg ember, Kurzán és Laokoon pedig csak annyiban, hogy mind a kettő pap.

² *Debreczeni Márton*: A Kiövi Csata. Budapest, 1903. VIII. ének, 180. l.

Az isteni végzés aztán megújult Ügek unokája, *Árpád* idejében, mikor éppen Ügek rokontestvérének, a kabar Elgárnak unokája, *Ungó* keresett nála segítséget bátyja, a gonosz Uldár ellen, ki atyját megölte, őt elkergette, szép hitvesétől és birtokától megfosztotta, miután *igaz ügyében* a Kaukasz magas ormától a hóborította Uralig másutt hiában keresett. Kétségbeesésében e miatt már öngyilkosságra gondolt, de *Hadúr* fényes palotájából, a csillagsorokon át, ősz öreg képében, ezüst hajjal, szőke szakállal hozzája leszállt, s Árpádhoz igazította, ki a sorsüzte igazságért részvétre kél, Magyarvárba, mely a Biruma és Kuma találkozásánál fekszik. Megérkezésekor Árpád éppen mély gondolatokban ült, a mennydörgő erőskarú *Ormuzd* kijelentésén tünődött, melyet Kurzán a főpap szent áldozás közben vesz vala tőle.

A kijelentés így hangzott :

„Sok emberölő harczok dúlásai várnak
A honnok népére, hazájok mostani földre
Majd Paczinák birodalma leend, s Árpád haza nélkül
Bujdosván, sok vérontást foy okozni hadának
Egy igaz ügy védelése, sokan fognak lehajolni
Vértől ázott sorba vitézlő bajnoki közzül,
Mig végtén diadalmas fegyvere *megszabadítja*
Attila sirhantját idegen lábak tapodása
Terhétől s megerősíti ős birodalma határát.“¹

Az isteni akarat régi és új kinyilatkoztatása teljesen meg-
egyezik abban, hogy Ügek fiának magva, *Árpád* van kijelölve
a magasztos küldetésre, mikép Attila örökét megszerezze, ős
birodalmát megerősítse, mely pajzsával természetesen sok nem-
zetet fedezend és oltalmazand. Ő az Istenek választott vitéze,
a végzetes hős, a ki népét az Igéret földjére elvezeti, az Istenek
csodás rendeléséből és csodás segítségével az egész magyar-
ság sorsára korszakos vállalatot végrehajtja. Az új kinyilat-
koztatás azonban már akkor szól, a mikor az Idő a küldetés
fölvételére betelendő; ennélfogva már egyenesen megjelöli az
eseményt, melynek bekövetkeztével Árpád küldetésébe fog, meg-
jelöli a vállalat kockáztató, megsemmisítő veszedelmével együtt.
Mikor lesz az? A mikor a paczinákok a magyarság ideiglenes
honát elfoglalják: Árpád akkor bujdosóba, vándorútra indul, új
hazája fölkeresésére: de egy igaz ügy védelme következtében

¹ A *Kiövi Csata*. III. ének 57. l.

népeztől sok vérontást kell szenvednie; s csak diadalmaskodása után szabadíthatja meg Attila sírhantját az idegen lábak tapodásától.

S a Végzés szava hamar igazulni kezdett. Mert a míg Árpád Arnolf szövetségeként a marahánok ellen harczol vala, Ungó megsegélése miatt Uldár az éj hatalmas istenségére, Ármányra bosszút esküdött ellene s paczinák és kangár sereggel a magyarság elhagyott földjére tört, az asszonyokat és gyermekeket kiirtotta, ideiglenes honukat feldúlta: — el kellett hagyni. S Árpád roppant seregével csakugyan megindult, de Uldár bosszújából Ungó megsegélése miatt bujdosásban sok vérontásba keveredik, a míg útja az Igéret földjére elvezet.¹ Ez a sok vérontás, az igaz ügy védésének következménye, épp oly isteni végzés, mint Attila sírhantjának felszabadítása az idegen lábak tapodásától: a diadal föltétele. Voltakép a küldetés első fele, melytől a második függ; annál megokoltabb és szükségesebb, minél kecsgetetőbb és kíváncsabb az Attila örökségének elnyerése, a miről Ügek vezér kora óta szálldos a hagyomány és a nemzet közös hiteként aranyszálaival fel-felesillog, szinte énekről-énekre az egész eposon keresztül.²

Mi lát az alapeszméje? *Hogy Pannoniát, Attila örökét Isten szánta a magyarnak; az századok zúgó zivatarja közt is magyar haza marad.*³ S elfoglalására, Attila sírhantjának felszabadítására az idegen lábak tapadása alól Isten Árpádot jelölte ki,⁴ mint a hogy Jeruzsálem megszabadítására, Krisztus dicső sirjának visszavételére Godofrédot választotta.⁵ S a költő az isteni végzésen kívül az öröklés jogát a nemzeti mondák szellemében is megokolja: Árpádot a *Névtelen* szerint⁶ Attilával egyenes rokonságba hozza, a magyarokat *Dugonics* szavával honnoknak nevezi,⁷ hogy a hunnokkal annál inkább egyeztesse; Attila honni király, Árpád honni vezér,⁸ Árpád a magyar asszonyokat Hunnia hölgyeinek hívja,⁹ s az égben Álmos Örmuzd előtt Pannoniának újra honni hazává szenteléséről s Attila Árpád-

¹ *A Kióvi Csata.* III. ének, 59. l.

² *A munkában* ennek részletes felsorolása következik, itt azonban elmarad.

³ *A Kióvi Csata.* VIII. ének, 180. III. ének, 65. V. ének, 101. IX. ének, 255. XIII. ének, 303. l.

⁴ *A Kióvi Csata.* III. ének, 57. l.

⁵ *A Megszabadított Jeruzsálem.* I. ének, 12. vers.

⁶ *Anonymus.* VIII., XII., XIV.

⁷ *Dugonics András* Etelkájában. I. 2. l. Különben a jó öreg másként is hat költőnkre: *Uszubu* jellemét egészen tőle vette át.

⁸ *A Kióvi Csata* énekein végig.

⁹ *Ugyanaz.* V. ének, 101. l.

nak a honni név újra fölemeléséről beszél.¹ Árpádnak és népének azonban, tudjuk, *Pannonia elfoglalása előtt* egy igaz ügy védelme miatt bujdosásban sok vérontást kell szenvednie: az igaz ügy Ungó megsegélése volt, a miért előbb Uldár bosszúból régi honukat feldúlta, elhagyott övéiket kiirtotta: s most *Oleggel Kieuban honkereső útjokat állja, hogy honfoglaló vállalatukat megsemmisítse*; a nemzeti becsület és nemzeti czél egyiránt követeli Uldár megbüntetését, Oleg megalázását Kiöv megvételevel; így emelkedik a kióvi csata epikai magaslatra, így lesz az epos tárgya — *Kiöv megvétele*, egyenesen az isteni végzés kijelentése szerint, az események kényszerű következésénél fogva.

II.

Az epos előképe.

A költőnek pedig eposa megalkotásában, tárgya feldolgozásában a homerosi hatások ellenére *előkép* gyanánt nem az Ilias lebegett szemei előtt, hanem a *Megszabadított Jeruzsálem*; s a *Kióvi Csata* ennél fogva alakjának és előadásának antikyszerűsége mellett nem classikus, hanem *romantikus epos*. Debreczeni, a ki jól értett, sőt beszélt is olaszul s gyermekeit a Tasso szép nyelvére kedvvel tanította,² szerkezete felépítésében, meséje szövésében, legfőbb hősei jellemének színezésére és cselekvényének indítékaira épp oly szeretettel és sikerrel tanulmányozta a nagy olasz énekest, mint egykor *Zrínyi* teszi vala; csodálatos mégis, hogy az irodalom szinte 50 esztendő óta nem vette észre, hogy szinte 50 esztendeig a *Greguss* hibás alapjáról le nem tért; kutató szeme más szempontokat, más szemhatárokat nem keresett és nem látott. Pedig a hasonlóság Tasso és Debreczeni eposa közt történetük, mondakörük és világnézetük különböző volta mellett is nyilvánvaló.

Tárgyuk egyiránt *várvívás*. Kiöv vára megvételevel megnyílik az út Pannoniába, Jeruzsálem vára elfoglalásával az egész Szentföldre; de mind a kettőben a harez a vár falai alatt végződik, a többi: Pannonia és a Szentföld birtoka a diadal természetes következménye, a jövőnek megnyugtató ígérete, a mihez kétség nem férhet.

Árpád és Godofréd, a két végzetes hős, egyiránt csak *hosszabb bujdosás*, vándorlás után foghat isteni küldetése *vitézi* feladatának megoldásába, — a vár megszállásába; s ellenfelök a támadás előtt egyiránt fegyverkeznek: *Oleg*, kievi fejedelem

¹ *Ugyanaz*. XI. ének, 237, XIII. ének, 303. l.

² A költő fiának, *Debreczeni Balázsnak*, Kolozsvár városa főmérnökének értesítése szerint.

vára romladozó falait erősíti, körülök sánczokat ásat, bent pajzsot vernek, nyilat faragnak, titkon élő méregbe mártják, dárdát hegyeznek, kardot köszörülnek, ércbuzogányt öntnek, paripát fékeznek,¹ *Aladin* jeruzsálemi király hasonlókép

Ádáz kegyetlenül, ámde óvatossan
Jeruzsálem várát erősíti mostan;
Három oldaláról erős bástya védi,
Kevesbbé biztos az északi vidéki;
A mint észrevette, követ köre vetve
Erősíti, toldja falait sietve.
A bástyákra aztán örös hadat állít,
Zsoldosok és saját népe sokaságát.²

A falrakáson és örségen kívül azonban hadi szerszámokat is veret: „Izzadnak erősen a fáradt kovácsok, éjjel-nappal folyton mind fegyvert kovácsol.“³ Ott Terzán, Latopolcz vérig keseredett ura tüzei harcra a fejedelmet, ki örömet fogózkodnék a békébe; itt Argant, az egyiptomi szultán indulatos követe ösztökéli a királyt, ki ugyan „dolgát ad ülőnek, pöröllynek s paizs, sisak, mellvas egyre csörömpölnek“,⁴ de falai közül kiszállani tartózkodik; Oleg a kún nép közeledtével vigasztalódik meg, melynek vezére, *Bongér* a honnok ellen kész megvívni érte; Aladin az egyiptomi szultán segítségére számít, mely a keresztények megszállása alól való fölmentésére jövend.⁵;

A kióvi előharczok közepette érkezik meg Bongér; bevág az ütközetbe, s társai közül főkép *Osed* vezér öldököl. *Osed* a segítő kúnok hőse, örök csatazajban óhajt élni, nem ismeri a könnyek gyöngyét s miatta sohasem hajlott kegyelemre, kegyetlen szíve nem ismeri a szerelmet, érczkökebele a nemes érzést olvasztó lángjaival. Mint a szirt élén esikorogva süvöltő szélvész olyan az öröme, mikor fegyvere előtt fut a vert had s kékült ajkán a kétségbeesés jajgatva sikoltoz. A honni vitézek meghátrálnak előle s ő mint egy karcsú fenyőszál a havas ormairól az alantabb fákön, úgy néz az Árpád népén át, büszkén hívja ki őket: ki merész homlokáról a diadalmi babért leszakítani?

¹ *A Kióvi Csata*. IV. ének, 84. l.

² *Tasso-Jánosi*: *A Megszabadított Jeruzsálem*. Budapest, 1893. I. ének, 90. vers.

³ *Ugyanaz*. VI. ének, 2. vers.

⁴ *A Megszabadított Jeruzsálem*. VI. ének, 3. vers.

⁵ *A Kióvi Csata*. IV. ének, 84. l. s *A Megszabadított Jeruzsálem*. VI. ének, 4. vers.

Nyolczan ugornak elő, valamennyi hős párducz : tehát sorsolással. nyilhúzással kell eldönteni, ki vívjon bajt Oseddel ? Az intéző Tuhutum a legfiatalabbat, *Kolmárt*, az őszfejű gila fiát, korára való tekintettel ki akarja a nyilhúzásból hagyni, de az erőszakolva osztozik benne, s a mikor a sors nem neki kedvez, hanem Szabolessnak, dühöng Tuhutum ellen.¹ A jeruzsálemi készülődések alatt *Argent*, a segítő egyiptomnak hőse türehetetlenkedik.

Dühe féket nem tűr, vad, kérlelhetetlen,
 Vini sohasem rest, karja győzhetetlen.
 Megvet és kigúnyol mindenféle istent,
 Törvényt, jogot, kardján kívül, mást nem ismert.²

S páros viadalra szólítja a keresztény lovagokat : ki elég merész vele szembeszállni és megmérkőzni ? Egyszerre többen jelentkeznek s nevöket sorshúzás végett a Godofréd sisakjába vetik, ki *Rajmondot*, a toulousi grófot korára való kimérettel szeretné kirekeszteni a versenyből, de az erővel megmarad szándékánál ; s a mikor a vezér éppen az ő nevét húzza ki, büszkeségében megifjodik ; a sorsot gyalázní senki sem meri, mindenki megnyugszik benne.³

A jelenet az Iliasban is megvan. De ott nem a segítő hadak valamely hőse, hanem maga Hector, Trója legharczasabb daliája hívja ki a görög vitézeket ; s ott nem akarnak a versenyből senkit kizárni, hanem a bajra készek ellenvetés nélkül hányják koczájukat az Agamemnon sisakjába.⁴ A kihívó hősök megfelelő állása, a kirekesztés közös törekvése, Osed és Argent jellemének egyezése, a legfiatalabbnak és legöregebbnek, a Kolmár haragjának és Rajmondo büszkeségének tudatos ellentétezése nyilván bizonyítja, hogy hősünk előtt *előkép* gyanánt itt is a Tasso éposa lebegett. Ám a nyilhúzással a jelenetnek nemzeti szint is tud kölcsönözni, mert a nyilhúzás a finnben és rokonnyelvekben ma is egy a sorsolással és szerencsejós-lással : *arpa* levén jósvessző, nyíl, sors egyképen.

Különben a párhuzamot a *Megszabadított Jeruzsálem és Kióvi Csata* cselekvénye közt végig lehetne vonnunk, ha elegendő helyünk lenne ; mert Debreczeni számos mozzanatban, sőt számos apróságban is a Tasso nyomán indul.

Tasso például ama fejedelmi kegyért, melyet Estei *Alfonso*

¹ A *Kióvi Csata*. IX. ének, 201—203. l.

² A *Megszabadított Jeruzsálem*. II. ének, 59. vers.

³ Ugyanaz. VII. ének, 63—70. vers.

⁴ Szabó István : Homeros Iliása. VII. 161 s következő versek.

herczeg ferrarai udvarában élvezett, hálás szívvel ragyogó képekben magasztalja az Esték őseit, s Bölcs Örege ajkáról zengi azok vitézi cselekedeteit;¹ Debreczeni is ama pártfogó jóságért, melyben *Rhédey Ádám* gróf tanulópályáján részesítette, nemes gyöngédséggel rója le köszönetét, a honnok dalnokával, Onkárral énekelteni meg a Rhédeyek őst, a hős *Rhédét*, hogyha a gyorsszárnyú idő folyásiban eljő is a percz, a mikor a vándor elhamvadt porára már nem ismer, dicső emléke csillogó fényvel tündököljön előtte.²

De a számos mozzanat, számos apróság közül ez általános összevetésben még csak a cselekvény végére utalunk, arra is egész röviden, mert a diadal két főbajnokának rokonságával úgyis mindjárt tüzetesen fogunk foglalkozni. A keresztesek legvitézebb leventéje, *Rinaldo*, a honnoké *Szabolcs*, rágalmazás következtében egyviránt bajba keveredik és száműzetésbe bujdosik; s a míg odajár, seregöket csapás után csapás éri. Csak visszatértökkel jő meg a szerencse újra. *Rinaldo* Éjszak hősének, *Svenónak*, a dánok királya fiának,³ *Szabolcs* is Éjszak hősének, *Attilának*, a honnok régi királyának kardjával tér vissza,⁴ s mind a kettő csodálatos módon jutott ahhoz. Íme a magyarázatja, hogy az Attila kardja miért kerül meg csak a cselekvény végére? Mert *Rinaldo* is csak akkor kapja meg a *Svenó* örökét; s íme a bizonyossága, hogy a kard megtalálása nem a küzdelem célja, hanem csak a győzelem eszköze; nincs meg az alapeszmében, az isteni végzés kijelentéseiben, csak a *Szabolcs* álmában és a *Fáhrzó* látomásában esik szó róla. *Rinaldo* és *Szabolcs* a csodás karddal együtt az ütközetbe. S *Rinaldo* végső harcra, szent helyre, a dicső templomba üzi az ellenséget, Előd is, a *Szabolcs* atyja, a szent dombra szorítja az orosz; ott hős amazon, *Gildippe*, az *Odoardo* felesége vitézkedik, kinek női volta felismerésekor *Solimanno* nyersen vágja oda: „Nézd a rimát latrával!”⁵ S itt hasonlóképp hős amazon, *Helva*, az Erős leánya viaskodik, kinek sisakja szétrepedésekor szép haja vállaira omolván, leánysága kitetszik, s *Uldár* durván szólítja meg: „Nemednek sepreje.”⁶

Ott is, itt is, Jeruzsálem és Kiev alatt egykép, kettős ellenség ellen kell küzdeni: ott a várban a jeruzsálemi had, kívül a fölmentő sereg, az egyiptomi szultán segítsége; itt a várban az orosz, künn a fölmentő nép, a kün vezér segélye; s ott a

¹ *A Megszabadított Jeruzsálem*. XVII. ének, 65. vers.

² *A Kiövi Csata*. VII. ének, 160. l.

³ *A Megszabadított Jeruzsálem*. VIII. ének, 38, XVII. ének, 85. vers.

⁴ *A Kiövi Csata*. X. ének, 229, XV. ének, 360. l.

⁵ *A Megszabadított Jeruzsálem*. XX. ének, 32, 95. vers.

⁶ *A Kiövi Csata*. XVI. 375. l.

véres győzelem utat nyit a szent földre, itt az Attila örökébe; s ott a Krisztus dicső sírja, itt az Attila fényes sirhantja fel-szabadul az idegen lábak tapodása alól!

III.

Rinaldo és Szabolcs.

Az epos hadi vázlata ugyanazon terven, ugyanazon szerkezeten épül; főbb mozzanataiban, a cselekvény előterjesztése, lényege és befejezése szerint teljesen összhangzó. A mi kétségbenvonhatatlanul igazolja, hogy költőnk alkotó ihletében a nagy olasz énekes sugalmaira hallgatott. Árpádja Godofrédra emlékeztet, Szabolcs még éppen annyira rokon Rinaldoval, mintha csak a lelkétől lelkezett volna.

Milyen *Rinaldo*? Csupa tűz, csupa harc, szertelen hévvel vágyik a dicsőségre. A béke kész kinszenvedés neki. Bajnoki mezében Mars, sisakja levéve Amor: a szem alig győzi csodálni. Különben egészen ifjú, királyi homlokán kedves vadsággal s ajkán alig serkedező puha pehelylyel.¹

Hát *Szabolcs*? A honni fiak közt senki sincs oly deli képű, sem oly terhes buzogányt nem forgat kezén. A csatába repülő nyilként rohog, előtte Uldár és Olizár rémülve megfut, az oroszok Kievben rakásra hullnak, még az Istenek is megreszketnek, a mikor *Perun* aranyszakálás ezüst fejét elragadja; s a merre felvillan, jajjal telik meg a levegő. A mikor a honni hősök már pihenni készek is, Árpádot és társait még szölon-gatja: égenség fel Kióvt, öljék le népét, hogy jajsza messzire zúgjon az északi szél süvöltő szárnyán az éjben. De elég egy pillantás rája, hogy *Thámira*, az Oleg szögfürtü leánya bele-szeressen. Szóval: viaskodik mint Mars, és hódít mint Amor. Hiszen halántékaikat fejedelmi komolyság üli, szép arcát égi dicsőség lángja borítja, magas szál izmos termete, széles a válla, pedig barna szakála még csak most serkedez ifjú állán.²

Külső ábrázolásuk és megnyilatkozó egyéniségük egyiránt egyezik. Tasso jellemzése az alap, a miből Debreczeni az ő vonásainak részletezésével színezt. S a mit szóval ki nem fejez, cselekvésben érzékíti meg.

Rinaldo, kit az Armidába szerelmes Eusták féltékenységből vezérré akar választatni, csak hogy a veszedelmes vetélytársat a bűbájós leánytól elvonja, a saját bajnoktársára, *Gernand* norvég királyfira robban kitörő bösz haragjában gyalázkodó rágalmái miatt. A keresztesek szóval, fegyverrel közbevetik magukat, de hiába; a dühöngőnek karja is villám, szablyája is villám, a

¹ A *Megszabadított Jeruzsálem*. I. ének, 10, 58, 59, 60. versek.

² A *Kivói Csata*. I. ének 20, V. ének 126, és XV. ének 341. l.

rágalmazót szemök láttára leszúrja, aztán mogorván elvonul. *Godofréd* a zajra odasiet és megdöbbenve hallja a levante vét-két. Törvény szerint halálra kellene ítélnie, mindamellett érde-meieért kész enyhébb büntetésre is; Rinaldo azonban barátai taná-csára már lóra szökött és száműzetésbe bujdosott. Tankred meg-jövendölte neki, hogy nélküle a sereg az egyiptomi és más pogány hadak ellen olyan lesz, mint az a test, melynek jobb karját levágták.¹

Az esemény indítékainak minden szálával, de más szövé-sben, két mozzanatot képezve ismétlődik a Szabolcs történetében. Az első mozzanat épp úgy szerelemföltésen kezdődik: csakhog-y feltésre maga Szabolcs gyúl Bulcsu ellen, ki Elmától hitlenül megfosztja, a miért őt megbélyegzi és megátkozza. Bulcsu dühöd-t haragjában bajnoktársára rohan, de Szabolcs kardvillogtatva fogadja. A honnok szemeláttára összecsapnak; *Előd* és *Tuhutum* szóval, fegyverrel közbevetik magukat és szétválasztják őket; s Tuhutum megjósolja a hősnek, hogy egy felsőbb Isten kegyelem-mel leng körülötte s még nagygyá teszi nagy nevét az Árpád népei közt. A második mozzanat: a rágalmazás és következése, jóval később fordul elő, a mikor Szabolcs Oleget a Thámira iránt való hálából Kolmár kezétől megmenti, sőt saját bajnok-társát a fejedelem mentése közben megsebesíti. Kolmár kezén sebbel, őszfeji atyja, Orton ajkán rágalommal Árpád és a hon-nok előtt bevádolja a hőst, hogy az éjjel Kióvban alkura lépett Oleggel saját vérei ellen: áruló lett; bizonyság az Oleg meg-szabadítása és a Kolmár sebe. Árpád elborulva hallja a vádat, törvény szerint halállal kellene sujtani a vétkest: de szolgálataiért enyhébben, csak száműzetésre ítéli. Szabolcs fölszedi aranyos fegyvereit, Perun ezüst fejét, ménjére szökken és búsan elbuj-dosik az éj ködében.²

A míg Rinaldo megyen, Svenó dán királyi a keresztesekhez vonul s Palesztina szélén a pogányok rajtaütése miatt végső vesze-delembe jut, serege elhull, maga hősi halállal elvérzik; de kard-ját még akkor is markába szorítja. A csata helyén szent Öreg jelen meg, kinek szavára csodák esnek: félholt fölépül, csillag-sugára aranyfonálul lefut, Svenó teste fölött ragyogva megáll, a holt sebei csillagképen tündöklének, fölibe egyszerre magas és fényes sirkápolna emelkedik. S a szent Öreg ennyi csoda közt kivonja a hősnek jobbójából a kardját, a mely jó kard

jobb bizony nincs ennél,

Sőt párjára, tán ha keresnéd, se lelnél.³

¹ A *Megszabadított Jeruzsálem*. V. ének, 21–38. versek.

² A *Kióvi Csata*. X. ének, 211–214. l.

³ A *Megszabadított Jeruzsálem*. VIII. ének, 34. vers.

Aztán kijelenti róla: az az Ëg akarátja, hogy vitéz erős kézből jusson épp ily kézbe, *Rinaldo* legyen az örököse, kitől ég és föld a dicső bosszút várja. Rinaldo pedig megyen s útja közben vitézi tettet mivel: véres viadallal megszabadítja társait, kiket a bűbajos Armida foglyokul az egyiptomi szultánnak ajándékba küldött.¹

Az esemény két főmozzanata: a kard tulajdonosának az Ëg akaratából való kijelölése s a hősnek fényes fegyverténye Debreczeninél is megvan, — csak egybefoglalva, megfordított renddel, más részletezéssel. *Szabolcs* előbb a vitézi tettet hajtja végre, bujdosztában egyenesen a kúnok táborának csap, Oseddel dicsőségesen megvív; aztán tovább menve, forrás mellett, bársonyos gyepre lepihen, álmában megjelen neki *Hadúr* és értesíti, hogy visszavonás Etele kardját, melyről hasonlóképp elmondható: jó kard,

jobb bizony nincs ennél,

Sőt párjára, tán ha keresnéd, se lelnél,

Odin kezébe játszotta, ki sok északi hőst megdicsőített vele, ámde Olegre megharagudva, füstölő barlangon túl aranyoltárra helyezte, csodarémek őrizetére bízta, azzal az átokkal, hogy csak az viheti újra a csaták fürgetegébe, ki halandó létére istenfővel, *Perun* fejével cseréli fel. „Menj, diadalmas magva Elődnek, végzi szavát *Hadúr*, váltsd ki az Attila kardját s tégy nagyokat véle, mint nagy!”²

Ott a szent Öreg dicső bosszúra jegyzi el Rinaldot, itt *Hadúr* nagy tettekre buzdítja Szabolcsot, a mi lényegileg ugyanaz, csak a kifejezése más. Vitézségük annál kíváncsiabb és szükségesebb lesz, mert a két főbajnok távollétében seregük egyre romlik, szerencséje omlik, miért a két fővezér lelke kétséges gondban. Azonban istennek választott hősei levén, mind a kettő egyiránt égi kinyilatkoztatást nyer vigaszul.

Godofrédra isten álmodat bocsát, bűvös-bájos képet: égbe vezeti, a hol mint tükörben látja emez álmoképben mind, a mi valóság a csillagos égben; látja messzi lent parányi pont gyanánt a földet. S összetalálkozik *Hugóval*, régi kedves társával, a francia király öcscsével, ki fénysugárba öltözve szólítja meg s vállalata sikerére azt tanácsolja neki, hogy száműzetéséből hívassa vissza Rinaldot, a Berthold magzatát, ki megbirja a vár most még erősebb falát is, megveri Egyiptom nagy özön hadát is: azért küldjön követeket utána. Árpádot álmában, lelkére isteni arcot vetve, fényszárnyakon Ormuzd hasonlóképp égbe szállítja, röpte közben mélyen alant látja a földet jövőendő-

¹ *Ugyanaz.* VIII. ének, 27—39, X. ének, 71. vers.

² *A Kővi Csata.* X. ének, 229—230. l.

beli hazájával és a honfoglalás lefolyásával; aztán *Csinavár*-ban, a honnok üdvhelyén találkozik Álmoossal, fejedelmi atyjával, ki azt ajánlja neki, hogy Elődöt, ki fia elbujdosta óta visszavonult, gyujtsa megint harczra, s hős magzatát, Szabolcsot hívassa viszsza, ki megtérve örömet és diadalt hoz feleinek.¹

A viszony Árpád és Szabolcs között ugyanaz, mint Godofréd és Rinaldo közt, melyet Hugó a keresztesek fővezérének ekkép magyaráz meg:

Tudd meg: ha a legfőbb Gondviselés néked
Adta e szent harcban a fővezérséget,
Melléd helyezé őt, hogy az okos tervhöz,
Melyet kieszelsz te, ő legyen az eszköz.²

Godofréd fölébredve, Károlyt, a dán menekültet, és Ubaldot, a Gvelf bajnoktársát megindítja Rinaldo fölkeresésére; útjukban Askalonnál tisztos *Öreg*, jövőbe látó és csodatevő erővel jó eléljök, hosszú, fehér, tündöklő köntösben, a vizen járva száraz lábbal, mintha csak jegen csuszkálna. Jöttüket előre tudta, érkeztiüket várta, s a vizen keresztül, mert parancsára a habok kettéválnak s középtűt átjáró utat nyitnak, elvezeti őket barlangjába, a föld méhébe, hol a Természet minden titka föltárul előttük. A barlang ragyogó palota száz és száz szolgálával, minden bőséggel és kényelemmel. Az Öreg apróra elbeszéli nekik: hogyan jutott hősiük Armida hálójába, a Szerencse szigetére, hogyan található és szabadítható meg, aztán a vendégek lenyugosznak s maga is nyugodalomra dől.³

Árpád föleszmélve, Elődöt kiengeszteli s *Lehelt*, a Tóós fiát, Szabolcs visszahívására küldi. A lovag mentében a Dniper bércei közé ér és a folyó partján megáll; túlhan tisztos Öreget lát, a mint horgászik s hosszú szöke, ezüstös szakála messzire nyul és a habon ing: *Fáhrzó* az, kit isteni csoda büvölt e völgy ölére, előtte a mult és jövő nyitva. A mint Lehel köszönti, válszában rögtön nevé szolítja, majd kis kunyhójába viszi, melynek fakapcsa fakulesra jár s minden zúga csupa egyszerűség. Aztán elmondja neki a honnok és hunnok testvéri harczeit, a maga elbűvölő végzetét, egyszersmind megígéri, hogy meg fogja mutatni: hol tűnt el Szabolcs és merre kell keresni. Szavai végeztével maga is, vendége is lágy famohán elalszik.⁴

¹ *A Megszabadított Jeruzsálem*. XIV. ének, 3—14. versek, s *A Kiövi Csata*. XIII. ének, 285—290. 304—305. l.

² *A Megszabadított Jeruzsálem*. XIV. ének, 13. vers.

³ *A Megszabadított Jeruzsálem*. XIV. ének, 28—79. vers.

⁴ *A Kiövi Csata*. XV. ének, 340—350. l.

A mi különbség a két részlet között mutatkozik, az főként a szándékos ellentétezésből és más-más színezésből ered. Tassonál az Öreg, Krisztus tanítványa, a vizen járva jő a követek elejbe. Debreczeninél csak jőne csajkán Szabolcs, nemzetiünk egyik őse elé, ki azonban lóháton csap át az Öreghez; mert az olasz énekesnek Krisztus az eszményképe, a ki a vizek hátán lebeg; a magyar költőnek pedig büszke fajszeretetében a magyar lovas a példája, ki előtt a folyó sem akadály. Tasso a ferrarai udvar fényétől és gazdagságától ihletve, az Öreg barlangját is ragyogónak festi; Debreczeni ellenben a kunyhó írásában szülőfalvába száll képzeletével vissza, nyilván a magok egyszerű háza után alkotja meg azt. Fáhrzó még parázsos süttött halait is olyan mesteri kéztől nem faragott kőnek lapjára rakja ki, a milyenek Gyerő-Monostor földjében ki-kiütnek.¹ A két részlet főmozzanatai és indítékai különben egészen azonosak.

Hajnal fényénél a Tasso Örege vendégeivel útra kél, miután bűvös aranyvesszővel, paizsszal és a csodás sziget képével megajándékozza őket. Mennek, mendegélnek világtalan úton, a míg el nem jutnak a tegnapi árig. Ott Károly és Ubald a szíves gazdától búcsúzva elválík. S a dagadó hullám felveszi, elemeli őket oda, hol sajkájával a *Végzetes leány* várakozik reájuk. A követeket ő szállítja tovább a Szerencse szigetéig, melynek hegye tetején az *Armida* kertje és palotája, hol Rinaldo szerelmek és és gyönyörök puha ágyán senyved. Károly és Ubald megpihennek s virradattal csodaszörnyek, tarajos örkigyó, dühös oroszlán, egész csorda fenevad között, melyek a bűvös vessző suhogtatására tovafutnak, feltörnek a magas ormó lapályára, hol örök tavasz virul. Fent áll a kerek fényes palota, ölében udvarul kerttel, afféle útvesztővel, melyben csak az Öreg-adta kép után igazodnak el; a kert teli bűbájjal, káprázattal, szerelemmel; a szellő csak arról zizeg, madár csak arról énekel. A kert közepén lugas alján látják az *elbűvölt* Rinaldot, a mint bőlgye kebelén pihen, szemét szemére tapasztva, epedve, elolvadva, reszketve. éhes csókban ajkára forrva. S a mikor Armida dél körül egy csókkal kicsinyég távozik szerelmesétől, hirtelen a hőshöz toppannak, a gyémántpaizsot elébe tartják: Rinaldo fegyverük fényétől fölrázva, paizsuk képében magára ismerve, szégyen és dőlbenet között letépi cifra piperés rongyait s Ubald rábeszélésére Armida esengő marasztása és fenyegető átka ellen menekszik a szigetről, a szerelem bűbájából.²

A Debreczeni Örege hasonlóképp hajnalhasadáskor indul meg Lehellet s egy domb tetején elbúcsúzik tőle, jelezve a me-

¹ A *Kiövi Csata*. XV. ének, 345. l.

² A *Megszabadított Jeruzsálem*. XV. és XVI. ének.

redék sziklát füstölgő barlangjával. a merre Szaboles eltűnt. És Lehel megy-mendégél homályos bokrokon át. A kőszikla tövénél megpihen. Ott henyél, jól ellakva, a Szaboles lova gazdátlanul, de a hős sehol. Belép aztán a világtalan útbá, a feketéllő barlangba, ott a Szaboles lábanyoma és érezidege; és bizakodva nyomakodik beljebb. Az üreg éjében fáklyát gyújt, de *Ármány* rémlelkei megrohanják, világát eloltják, egyszerre rémitő zajongás és süvöltés kerekedik. Lehel hátrálva visszatér: máglyát rak, paripáját *Ármálynak*, az *Éj* istenének megáldozza, mire a rémkányák elülnek. S ő újra a barlangba lép: az üreg boltján most egy csillag ragyog, vezetve megy előtte s a mikor új barlang következik hűs folyammal, a csillag leszalad, a habok csendes lebegésével halad, végre egy ragyogóbb sugár fényében kialszik.¹ A hős-kereső pompás térre jutott, melyen örök tavasz árad el, közepén csillámló oszlopokon tündöklő vár emelkedik, tág palotákkal. hol rózsapalánkok, bájligetek, zengő madarak váltakoznak, rózsapiros felhőn Génusok. Amorettek lebegnek, kicsiny kezükben arany lanttal, lantjukon az örök üdv énekével; a felhő ölében pedig *Ládó* istenasszony bájos leánykaként, a mint Szaboles *elbűvölve* hősín kebelére borul és iszsa az öröm kénjait, a míg nagy lelke magas czéljával egyetemben egy hosszú-hosszú csókba ful. Lehel előbb megütközve, majd a bűvölettől fölragadva féltékenyen tekint a szendergőre, kész vele megvívni az isteni kegyért: de aztán föleszmélve megszágyenyül, lelke haragjával kürtjébe fú, mire ég, föld megrendül, villámlik, dörög, tüzláng csap fel s a bűvölet eloszlik és Ládó képe elfoszlik. A két hős megszabadul. Szaboles Lehel rábeszélésére visszakészül.²

Rinaldo aztán társaival a csodás úton visszatér. a tisztes Öreg tündökletes fegyverekkel, Károly meg Éjszak hősének. Svenó dán királyfinak bűvös kardjával ajándékozza meg. S a mikor a táborba érkezik, megköveti Godofrédot:

„Ha megbántottalak, bűnhődtem miatta,
Szívem törődelmi adaját megadta.
Jövök hívásodra; kész vagyok mindenre,
Hogy eleget tegyek, csak végy a szívedbe.“³

S megjelenése lelket, bátorságot önt a keresztesekbe:
Jeruzsálem elfoglalását biztosítja.

Szaboles meg Lehellel a csodás barlangba fordul, honnan

¹ *A Kiövi Csata.* XV. ének, 352—357. l.

² *A Kiövi Csata.* XV. ének, 357—360. l.

³ *A Megszabadított Jeruzsálem.* XVIII. ének, 1. vers

a szörnyek mord ordítása hallszik, de Perun ezüst fejének felmutatására elnémul. A levente, Éjszak hősének, Attilának bűvös kardját kicseréli az ezüst fűvel, miért Odin megdicséri és sietésre inti; ő szélszárnyakon röpül: *Kióv megvételeét biztosítja*. A világ-bíró kardot e szókkal Árpádnak átadja: „Ez nap innepi pompával örököül emlékemben, s képed szívemben; a te örömöd az én örömöm, fájdalmaid az én keblemet marczangolják, könnyeid az én arczomon fognak égni, s haragod tárgyát haragom mennyköve kinozandja.“¹

A két követjárás érzéztében és eredményében teljesen megegyezik. Lehel ugyan más utat végez, mint Károly és Ubald, fordulói és eszközei is olykor különböznek, olykor éppen ellenkezők: de lehetetlen észre nem vennünk, hogy mindenütt Tasso a költőnk sugallója, még olyan részleteiben is, a melyek eredeti leleményének látszanak. Fahrzó sajkája, mely Árpád küldöttét a Dniperen át akarja vinni, csak a Végzetes leány sajkája, melyen a hős-keresőket országok, városok, szigetek és szirtfokok mellett szállítja a világtengeren; Szabolcs gazdátlan paripája, mely a füstölő barlang közelében dús legelőn henyél, arra a gazdátlan paripára emlékeztet, melyet a megvert Szolimanno talál; a leszaladó csillag, mely Lehelt a barlangokon keresztül Szabolcsig elvezeti, ugyanaz a csillag, mely lefutó sugarával a Svenó holttestét mutatja meg. A két követjárás többi mozzanata és indítéka a világtalan úttal, csodaszörnyekkel, örök tavasszal, tündéres kerttel és várral, elbűvölt hössel, a hős megszabadításával és a fővezérrel való kibékülésével véges-végig egymásra utal, s a miben eltér egymástól: a *Kióvi Csata* elütő története, monda-köre és világnézte következtében esik, a költőnek egyenesen azzal a törekvésével, hogy mesterét ne annyira másolja, mint szabadon kövesse. Be kell azonban vallanunk, hogy a Tasso követeinek bolyongása, az Armida kertje és vára, a Szerencse szigetének örök tavasza sokkal káprázatosabb és igézetesebb, mint a Debreczeni küldöttének útja, a Ládó pompás tere és palotája; mert Tasso eposának éppen eme részletein himező képzeletének legragyogóbb színeivel dolgozik, s a saját leleményén kívül az *Odysszus*- és *Hérakles*-regék legszebb szálait is belefoglalja a maga szövésébe, míg Debreczeni eposának nemzeti voltánál, történeti vonatkozásainál fogva tartózkodik a csábító példa követésétől. A mellett a nagy olasz énekes *Jeruzsáleme* alkotásakor költői pályája delelő magasán állt, a szegény magyar elbeszélő pedig a kezdet kezdetén, merőben kísérletezett; az egy gazdag irodalom fényes hagyományának és pazér nyelvének birtokában csengő-bongó stanzáival könnyen és művészien csa-

¹ A *Kióvi Csata*. XVI. ének, 372. l.

pongott, ez irodalmi megújulásunk idején, nyelvünk és izlésünk forrongásának közepette, a kötött classikus versben nehézkesen, sőt nem egyszer döcögve mozog, mégis nem mutatkozik méltatlan tanítványnak. Az a fogása meg, hogy Szaboles az Attila világbíró kardját nem tartja meg magának, mint a Svenóét Rinaldo, hanem átadja Árpádnak, szerencsés ihlet és önálló erő megnyilatkozása, mert ezzel a kardot *epicai jelentőségre* emeli, az új haza *elfoglalásának jelvényévé* teszi: in hoc signo vinces. Godofréd is tudja, mert Hugó álmában az égben megjelenti neki, hogy Jeruzsálemen kívül a pogánytól a Szentföld birodalmát is el kell vennie és elveszi, a mi sok vérebe és verejtékébe kerül; ¹ Árpád is tudja, mert Ormuzd Kurzán révén közli véle, hogy Attila örökét meg kell szereznie és megszerzi, bár előbb népestül sok vérontást kell szenvednie: ² de a magyar fővezérnek kétségtelenebb a biztosítéka. Szaboles egészen a Rinaldo mása, egészen a lelkétől lelkezett; de pályája e végén magasabb, fenségesebb nála, nemcsak a diadalt biztosítja Kiew alatt, mint Rinaldo Jeruzsálemnél; hanem jövő sikerének: a *Pannoniába vezető út felszabadításának és az új haza megalapításának zálogát* is ő szolgáltatja az Attila végzetes kardjával.

A „Behdset-ül-Lugat“ című csagatáj szótár.

(Kivonat Thúry József február 3-án tartott felolvasásából.)

A felolvasó a közép-ázsiai török nyelvnek legjobb is legközelebb szótárát ismerteti az eredeti forrásokkal és az ezek alapján írott csagatáj szótárakkal kapcsolatban.

A csagatáj-török nyelvnek *legrégibb* keletű forrása az *Abuska* cz. szótár, mely a bécsi cs. és kir. udvari könyvtárnak kézirati példánya szerint az 1552. évben íratott s mely ilyenformán a közép-ázsiai török nyelvnek XVI. századbéli kiejtését tünteti fel. Ennek immár két kiadása van, ú. m. Vámbéry Ármin-tól (Pesten 1862) és Veliaminof-Zernoftól (Szt. Pétervár 1869). Ezzel egykorú, vagy nagyon közelkorú az *Abuska Lugati* cz. szótár, melynek *egyetlen* kézirati példánya a felolvasó birtokában van, de nem teljes egész, hanem hiányos. A csagatáj-török nyelvnek harmadik forrása a *Bedäi-ül-Lugat*, perzsa értelmezéssel, melynek a Vámbéry birtokában levő kézirati példánya 1715-ből való.

Ezek után következik a nagyhirű *Szenyülakh*, melynek

¹ A *Megszabadított Jeruzsálem*. XIV. ének, 8. vers.

² A *Kiövi Csata*. III. ének, 57. l.

eredetije mind ez ideig lappang. Ezt a nagy szótárt — a *Behdset-ül-Lugat* előszava szerint — ugyanaz a *Mírza Mohammed Mehdi Khán Aszterábádi* írta 1760 körül, a ki *Nádír* sahnak (uralk. 1736—1747) titkára volt s a kitől az ismeretes „*Tárikh-i-Nádír sah*“ cz. történeti munka is származik 1757-ből, a mely már az 1770. évtől kezdve megjelent francia, angol és német fordításban is. Ennek kivonata az a *Khu-lásze-i-Abbászi* cz. szótár, mely az európai turkologusoknak főforrásuk volt csagatáj szótáraik szerkesztésénél. Eddigelé három kézirati példánya ismeretes, ú. m. az egyik Vámbéry, a másik Pavet de Courteille birtokában, a harmadik pedig a párisi cs. könyvtár tulajdona. A mi e másolatoknak kútfői értékét illeti, a nevezett két tudós nyilatkozata szerint mind a három példány nagyon hibás, mert a másolók hanyagsága és tudatlansága következtében telve van zavaros és megbízhatatlan nyelvi adatokkal.

De még ennél is sokkal hibásabb és megbízhatatlanabb a *Riszále-i-Fazlullah Khán*, vagyis az ú. n. *Kalkuttai Szótár* 1825-ből, melyről Vámbéry és Pavet de Courteille nagyon elítélőleg nyilatkoznak; mindamellett Zenker és Budagov csaknem mindent átvettek belőle szótáraikba. Pavet emlit még egy *Násziri* cz. csagatáj-perzsa szótárt, melyet *Mírza Kuli Hidáj*et szerkesztett 1855 táján. Ez azonban annyira hiányos, hogy ő is csak egy-két ívet ismert belőle.

Ezeket, a keleti szerzőktől részint oszmán-török, részint perzsa nyelven írott forrásokon alapulnak a közép-ázsiai török nyelvnek ismeretes szótárai, ú. m. Vámbéryé, Pavet de Courteilleé, Sejkh Szulejmáné s (az illető részben) Zenkeré és Budagové.

Az imént felsorolt keleti forrásokhoz esatlakozik most nyolczadikul a *Behdset-ül-Lugat* (azaz: Szótárak díszje) cz., perzsa nyelven írott nagy szótár, mely mindeddig egészen ismeretlen volt a tudományos világ előtt; létezéséről a föntebb említett szótárírók sem tudtak semmit s a felolvasót is a szerencsés véletlen juttatta egyetlen kézirati példányához Konstantinápolyban. Ez a *Behdset-ül-Lugat*, röviden meghatározva, nem egyéb, mint a nagyhirű *Szengilak*hnak *jávitott* és tetemesen *bővített* kiadása. vagy átdolgozása; a mennyiben a szerzője átvette amannak egész anyagát, megjavította a kiejtés megjelölésével és tartalmát bővítette a saját nyelvismeretéből és tanulmányainak erdményeivel. Ez az egyetlen példány sem teljes egész ugyan, mert több helyen hiányzik belőle több-kevesebb levél; de még ilyen alakban is eléggé meg nem becsülhető gazdag forrása a közép-ázsiai török nyelvnek és egyszersmind kritériuma a meglevő csagatáj szótáraknak.

Szerzője a török eredetű kadsaroknak Szapanli nemzetiségéből származott *Fethali Kadsar Kazvini*, kinek életét az 1820.

évtől fogva 1861-ig elég részletesen ismerjük a szótára előszavából s a ki 1833 végéig *Abbász Mirza* perzsa trónörökösnek és helytartónak titkára volt. Harmincz éven át a legnagyobb szorgalommal tanulmányozta a csagatáj nyelvet s a régi közép-ázsiai török íróknak, főleg *Neváinak* különböző munkáit s e hosszú tanulmányának eredménye az lön, hogy a közép-ázsiai török nyelvet éppen olyan jól bírta és használta, mint anyanyelvét, az iráni törököt. Szótárának megírására — melyet 1861 tavaszán fejezett be *Meshed* városában — az a körülmény ösztönte, hogy a *Szengilakh* — melylyel 1845-ben ismerkedett meg — sem eléggé bő, sem a kiejtést nem jelöli meg.

Áttérve a *Behdset-ül-Lugat* tartalmának ismertetésére, ez a csagatáj szókat nem csupán tőalakjukban hozza fel, hanem igen sokszor a ragos alakokat is, olyanformán, mint ezt az Abuskában látjuk. Minden egyes szó gondosan el van látva az *olvasást* mutató írásjelekkel s ezenkívül még szóval is (természetesen perzsául) megmagyaráztatik a helyes *kiejtés* és a szók helyes írása. Ez után következik a csagatáj szó *értelmezése* perzsa nyelven s végül — legtöbb szónál — a középázsiai írók műveiből vett *példa-idézetek* (ú. m. Nevái, Lutfi, Szultán Huszejn Mirza, Báber, Mir Hajdar, Obejd Khán, Binái és Fuzúli). A példák leginkább csak olyan szóknál hiányoznak, melyeket a szerző az élő nyelvhasználatból vett föl a szótárba.

A *Behdset-ül-Lugat* nem csupán szorosabb értelemben vett szótár, mely a közép-ázsiai török nyelv szókincsét pusztán nyelvészeti szempontból értelmezi, hanem némi tekintetben *földrajzi lexikon* is, a mennyiben Közép-Ázsia régibb és újabb földrajzára vonatkozólag sok becses adatot tartalmaz. Továbbá a *történeti* és *népneveknél* úgyszólván egész kis historiai értekezéseket olvashatunk a régi török törzsek és nemzetségekről a keleti historikusok adatai nyomán. Végre a közép-ázsiai törökség *ethnographiájára* vonatkozó megjegyzések és magyarázatok is bőven találhatók benne. Szóval a *Behdset-ül-Lugat* nagy apparatussal készült sokoldalú munka, melyet a nyelvészen kívül a geographus, történetbúvár és ethnographus is haszonnal forgathat.

A *Behdset-ül-Lugatnak* három nagy *előnye* van a közép-ázsiai török nyelvnek fentebb említett régi forrásaihoz és a létező szótárakhoz képest, ú. m. 1. feltünteti a mai *kiejtést*; 2. a többi kézirati példányokhoz s a nyomtatásban ismeretes Kalkuttai Szótárhoz viszonyítva *kibátlan*nak mondható; s 3. *bővebb* a többiekénél.

Miután a felolvasó 16 pontban részletesen megismertette, hogy a *Behdset-ül-Lugat* hogyan jelöli és magyarázza meg az egyes csagatáj szók helyes olvasását, vagyis miképen tűnteti fel a mai kiejtést; ennek, a személyes tapasztalat és gyakor-

lati nyelvismeret alapján írott szótárnak ezt a tulajdonságát felhasználja annak bizonyítására, hogy az európai turkologusok a csagatáj szónak *átírásában* igen sokszor csak vaktában és gondolomra jártak el, — a minek igazolásául több, helytelenül átírt szót idéz az ismeretes csagatáj szótárakból s kimondja, hogy ez a *Behdset-ül-Lugat* szolgál nekünk kulcs gyanánt ahhoz, hogy pl. a Pavet de Courteille és Sejkh Szulejmán szótárában foglalt csagatáj-török szókincset s általában a közép-ázsiai török írók szövegeit hogyan kell *helyesen* olvasnunk és hangoztatnunk. Ebből egészen világos, hogy a közép-ázsiai török nyelv *hangtanának* is a *Behdset-ül-Lugat* lehet a biztos és szilárd alapja, nem pedig Zenker, vagy Kúnos Ignác átírása.

Abból a sajnálatos körülményből, hogy a keleti szerzőktől írott szótárakban, különösen a *Khulásze-i-Abbásziban* és a *Kalkuttai Szótárban* (mert ez a kettő a legbővebb és leghasználtabb) a másolók gondatlansága, illetőleg a hanyag nyomtatás következtében hemzsegnék a furcsa és badar hibák: önként következik, hogy a *kizárólag írott források* alapján dolgozó európai turkologusoknak csagatáj szótáraiba is tömérdek *sok helytelen nyelvi adat* jött át belőlük. Ezekkel szemben a *Behdset-ül-Lugat*-nak nagy gonddal és kaligraphiával írott példánya méltán *hibátlan*nak mondható. A felolvasó tehát — mivel a török nyelvtudományra nézve fölötte fontos volna a csagatáj szótárakban található hibás nyelvi adatoknak kimutatása elejétől végig — egész sereg ilyen példát sorol fel Pavet de Courteille, Zenker, Budagov és Sejkh Szulejmán szótáraiból, — nemcsak azt bizonyítván be, hogy velők szemben a *Behdset-ül-Lugat*-nak van igaza, hanem azt is kézzelfoghatóan megmagyarázván, hogy a felsorolt tévedések vagy hibák hogyan támadtak az említett csagatáj szótárakban, illetőleg a forrásul szolgáló keleti kéziratokban. Így pl. bebizonyítja, hogy a csagatáj *ažirgu* (a mely mongol eredetű szó) nem *répát* vagy *retket* jelent, a mint Pavet és Szulejmán állítják, hanem *hím*, *kan* állatot s különösen *csődlőrt* (valamint a mongolban is csakugyan ez a jelentése); — hogy az *otun* szó értelme nem *mennydörgés*, a mint Zenker idézi a Kalkuttai Szótárból, hanem: „*tüzifa, tüzelni való fa*“; — hogy az *oklamak* ige nem azt teszi: „avoir le culte de soi-même“, a mint Pavet szótárában olvassuk, hanem ezt: „magas helyről leröpíteni magát. leugrani“; — hogy a *budaj* szó nem az előkelő özbegek egyik *ruhadarabját* jelenti, a mint Zenker állítja a Khulásze-i-Abbászinyomán, hanem egy sajátos *éneket* vagy *dallamot* az özbegeknél; — hogy a *fišek* szó nem jelent *rakétát* is, meg *denevért* is, a mint Pavet mondja, hanem csupán *rakétát*; — s hogy a mongol eredetű *labasak* szónak az értelme nem „Band, Fessel, Regel“, a hogyan Pavet, Zenker és Szulejmán tanítják, hanem „*felső*

ruha, kaftán“, a mint a *Behdset-ül-Lugat* mondja s a mint a mongolban is a megfelelő *labasik* = „un habit de cérémonie, sans collet“ (Kowalewsky). Továbbá a csagatáj *bürge* szónak Pavet „fogoly-madár“, Zenker pedig „szarvas“ jelentést tulajdonít, — pedig a Szenghilaknak leghívebb tükréből, a *Behdset-ül-Lugat*ból, világosan látható, hogy amott a forrásban (t. i. Khulásze-i-Abbászi) levő értelmező szónak (= *kejk*) hibás pontozása (= *kebk*), emitt ugyanennek helytelen olvasása (= *gejk*) okozta a tévedést s hogy ez a *bürge* szó valójában *bolhát* jelent! Végre Sejkh Szulejmán a *bülte* szót csupán azért értelmezi „szó, beszéd, beszélgetés“ kifejezésekkel, mert forrásának (t. i. a Khulásze-i-Abbászinak) értelmező szavát tévesen *guftār*-nak (= szó, beszéd) olvasta, pedig a forrásának szerzője *keftār*-t akart olvastatni, a mi pedig *hiénát* jelent! Stb. stb.

Az efféle hibákból kitűnik egyrészt az, hogy a *kizárólag írott források alapján szerkesztett csagatáj szótárakat csak nagy óvatossággal és kellő kritikával használhatjuk*; másrészt az, hogy a *Behdset-ül-Lugat*, nyelvészeti értékére nézve, magasan fölötte áll a többi csagatáj szótáraknak s mint ilyen *kritériuma* lehet amazok nyelvi adatai megbízhatóságának.

Végül annak feltüntetésére, hogy a *Behdset-ül-Lugat* sokkal *bővebb* a többi csagatáj szótáraknál, a felolvasó ennek szókincséből egy kis *szemelvényt*, illetőleg szó-gyűjteményt (623 szó) állított össze, a mely olyan közép-ázsiai török szókat tartalmaz, melyek a többi csagatáj szótárakban nem találhatók.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ mult évi *decz. 15-én* megjelent 5. számában a közlemények sorát dr. Éber László: „XVI. századi magyar festő műve a kassai székesegyházban“ című dolgozata nyitja meg. Ebben azt az oltárképet mutatja be és írja le, a mely a székesegyház déli mellékhajójában az első kápolnát ékesíti s a melyet Bubics Zsigmond püspök fedezett föl a kassai városházának egyéb beraktározott régiségei között. Az olajfestmény, középkori latin néven ú. n. *Mettertia*, sz. Annát tünteti fel a kis Jézussal és Máriával. Rajtok kívül huszonkét szent félalakjának a képét látjuk a festményen s ezeket a művész egyenként meg is nevezi. Az értekező szerint ez a művész magyar ember volt s 1516. körül élt Kassán. Neve azonban ismeretlen. — Dr. Szendrei János: „A budavári Domokos-templom kiásatásáról“ ír. Az épület nem messze a Mátyás-templomtól, a pénzügyminiszterium épületének végében akként terült el, hogy a hajó és szentély kinyult a halászbástyára úgy, hogy ez utóbbinak merészen kiugró támpillérei a bástya erődítményszerzeit

képezték, míg az épület eleje és tornya a mai Iskola-utcában emelkedett. A budavári Domokos-zárda már 1244-ben fennállott s templomával együtt az 1686-iki ostrom alkalmával pusztult el. A szentély és hajó alapfalai a múlt évben teljesen kiásatván, itt-ott több méter magas falrészek kerültek ki s kitűnt, hogy a templom padozata a külső földszintnél épp úgy, mint a Mátyás-templomnál, jóval mélyebbre esett. Legbecesebbek a templom hajójában talált középkori sírkövek, számszerint 12 darab, a melyek csaknem mind czímeresek is lévén, hazai heraldikánkra nézve páratlan becsűek. Ezeket történelmi jelentőségükhöz méltó módon a műemlékek országos bizottsága fogja közzétenni. — A *Levelezés* rovatban a következő tudósítások olvashatók: Hübnér Emil: „Őskori régiségekről Czeglédén“, Orosz Endre: „Ősrégészeti leletekről Apahidán“ (Kolozs m.). Téglás István: „Őskori sírokban talált edényekről Torda-Aranyos vármegyében“, Hidvéghi Sándor: „Bakony-tamási leletekről“. Bibó-Bige György: „Népvándorláskori takácseszközökről“, Kemény Lajos: „A kassai képiró czéhről“, Takács Sándor: „Donner szobrászról és a süttöi márványról“. — A Múzeumok és Társulatok rovatában jelentéseket olvasunk az orsz. régészeti és embertani társulat október és november havi üléseiről, a m. nemzeti múzeum jubileumáról, a m. nemz. múzeumi régiségtár gyarapodásáról 1902-ben, s egy új vidéki múzeum-egyesületről. — A füzetet az egész kötet címlapja, tartalomjegyzékei, az ábrák magyarázata és a betűrendes tárgymutató egészítik ki.

2. A BUDAPESTI SZEMLE *januári* füzetének tartalma: Regöczy (Exner) Győző *Réka Gyásza* című költői elbeszélését adja, melyet az Akadémia Nádasdy-díjjal jutalmazott. — Matyasovszky Miklós *Öröklési szokások a földbirtokban* címmel először rövid átnézetét adja a birtoköröklési szokás jelenlegi állásának Porosz- és Franciaországban, azután az adatgyűjtés tételes eredményeit foglalja össze. — Wildner Ödön *Gorkij Maxim*-ről, az orosz irodalom e gyors híre jutott alakjáról irt ismertető tanulmányt műveinek vizsgálata alapján. — Angyal Dávid *Kölcsey Ferencz*-ről, irodalmunk mélyreható s élesen bonczoló kritikusról irt részletes tanulmányából az első közleményt adja. Jellemzi költői munkásságát, mely sokoldalúsága közül az uralkodó, s mely a többinek mintegy színét adja. — *Hajós Izsó* „Magali“ címmel Mistrálnak, a híres provençali költőnek „Mireio“ című költői elbeszéléséből egy dalt fordított le. Egy névtelen író *a mechanika a XIX. században* címmel dr. Föpplnek a müncheni technikai főiskola tanárának szépen irt előadásáról közöl ismertető tanulmányt. — Meller Simon *a téli tárlat és a Paál László képgyűjtemény* ismerteti. — Kármán Elemer *a jogi ismeretek népszerűsítéséről* irt cikkében Mainhard karlsruhei törvényszéki bírónak a paraszt határviszonyainak kérdéséről, s az állatszavatosságról szóló két kis füzetét ismerteti, melyekben szerző ama kötelességszerű föladatot hangoztatja, hogy a törvényeket,

s különösen belőlök azt, a mit a népnek mindennapi életében tudnia kell, ismertté tegyük előtte. — Az *Értesítő*-ben Széchy K.: Gróf Zrinyi Miklós, Apostol B.: Költemények, Southey R.: Nelson élete, Überweg, Fr.: Grundriss der Geschichte der Philosophie (ez utóbbi Rác Lajostól), Winkler H.: Die babylonische Kultur, Schanz: Die neue Universität und die neue Schule című munkák vannak ismertetve. — Ez után a szerkesztőhöz intézett két nyílt levél következik, melyben Reviczky Gyula Pán halála című költeményének tárgyáról és forrásáról ír Tóth Béla és egy névtelen bíráló. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

3. Az ETHNOGRAPHIA mult évi 7. számában Bernáth Lajos-nak „Magyar népmesék a XVIII. századból” cz. dolgozata az első közlemény. A magyar népköltésnek verses emlékei részint írásban, részint a készülés idejére valló szájhagyományban messzire fel tudják vinni családfájukat, némelyik egész a XIV. századig; ellenben a prózaiak csak alig a XIX. évszáz elejéig. Grimm kutatásain és eredményein lelkesedve, Gaál György 1822-ben s Mailáth 1825-ben adják ki az első magyar népmese-gyűjteményeket és pedig, szomorú jellemzésére korszakunknak, németül. A szerzőnek sikerült mintegy fél századdal előbb s magyarul írott három népmesét fölfedezni, melyek közül az egyiket Virág Pál debreczeni diák jegyezte föl „Mese” czímen 1797 elején diariumába, a másodikat Császári Losi Pál kecskeméti professzor dolgozta föl rigmusokban 1805-ben, a harmadikat ugyancsak versalakban Szathmári Paksi Sámuel praeceptor csatolta 1773-ban írt Pandora című iskoladramájához. A szerző fejtegetéseivel kapcsolatban közli a töle fölfedezett népmesék szövegeit is. — További nagyobb közlemény Nagy Géza „Népfajok és népek a XIX. században” cz. tanulmányának folytatása, melyben a tatárok, kirgizek s őzbegek legújabb statisztikai adataival foglalkozik. — A néphit és népszokások rovatában Sándor József a mult századbeli boszorkánypörökhöz újabb adalék gyanánt részleteket közöl Vörös Ilona 1741-ben Pakson tárgyalt pörének okmányaiból. — Istvánffy Gyula ugyanitt boszorkányokra s állatokra vonatkozó *liptói tót babonákat* ismertet. — A népköltészet rovatában Ludwig Ede gyűjtéséből *békésvármegyei közmondásokat* találunk. — Az irodalmi ismertetések során Munkácsi Bernát tüzetesen tárgyalja K. Shiratori japán tudós „Über die Sprache des Hiungnu-Stammes und der Tung-hu-Stämme” művének azt a részét, mely a tung-hu törzsekkel foglalkozik. Kiválóan megérdemlik figyelmünket az ezen szakaszban kifejtett eredmények annál is inkább, minthogy itt alkalmunk nyílik közelebből megismerkedni ama rejtelmes *kitán* nemzetséggel, melyet a Bécsi Képes Krónika a magyarok őshazájának leírásában az alánokkal együtt donvidéki népnek említ, s mely tulajdonképen a nagy tung-hu nemzet egyik ága. A khinai forrásokban közölt kitán nyelvi adatok azt bizonyítják, hogy e nép a mongolságnak volt egyik ága. Kisebb

közlemények a magyar rovásírásról, Virág Benedekről mint folkloristáról s az énekmondók történetének egy újabb adatáról, továbbá könyvészet és néprajzi hírek egészítik ki a füzet főrészenek tartalmát. — A mellékletben Semayer Villibald Jankó János dr. korán elhunyt ifjú tudósunk nekrológját s életrajzát, továbbá Virchow Rudolf nekrológját közli, Gönczi Ferencz rajzok kíséretében a göcseji házcsúcsokat ismerteti, végül Bátky Zsigmond Alfred Hackel „Die Besiedelungsverhältnisse“ des oberösterreichischen Mühlviertels“ cz. könyvének tartalmát mutatja be.

Ugyane folyóirat múlt évi 8. számának első közleményében Sebestyén Gyula a regösökről értekezik. Előadja a regösének rendszeres összegyűjtésének és tanulmányának előzményeit, majd rátér a regösök rendjének történetére, kifejtve, hogy a nép regösei az alkalmi vándor énekmondás gyakorlásában magukat egy idegenből hazaérkező, itthon ördögöknek vagy ördöngösöknek tartott s Szent István királytól üldözött énekmondó csapat utódainak tartják. Ezekről az Árpád-kori énekmondókról középkori latin krónikáink is megemlékeznek, tudnak kóbor életmódjukról, külön szervezetükről, pogányizú trufáikról, Szent István király üldözéséről, sőt tudnak arról is, hogy a pogány hagyományok ápolása miatt üldözött XI. századi énekmondók a 955. évi hét augsburgi menekülttől származtatták magukat. A továbbiakban a szerző röviden vázolja magát a regölés népszokását s egybeveti egyéb európai népek hasonló szokásaival, kimutatván egyúttal e szokások eredetét. — A második közleményben Karácsonyi János az „Ardó“ helynév eredetével foglalkozik s oklevélbeli adatok alapján arra az eredményre jut, hogy benne a magyar királyok egykori erdőségeire felügyelő öröknek az „erdő-óvó“ („erdő-ó“) rendnek neve maradt fenn változott hangalakkal. — Ezután Nagy Géza „Népfajok és népek a XIX. században“ cz. tanulmánya során a szibériai tatárok, csuvasok és jakutok statisztikai adatait közli s az egész török-tatár csoport száz év alatti népesedési mozgalmait a következő két főszámban foglalja össze: 1801-ben a török-tatár népek lélekszáma 28³/₈ millió, 1901-ben 27 millió. — Galgóczy János Újabb sumir szószerzetének folytatásaképp a h betűvel kezdődő szókat sorolja elő. — A néphit és népszokások rovatában Darányi Ferencz a pünkösdi kis királyné házról-házra való járásának Kecskeméten divó szokásáról ír. — A népköltészet rovatában Sebestyén Gyula „Regös énekek“ cz. gyűjteményéből közöl mutatványokat. — Ismertetések a német néprajz 1901-iki irodalmáról és Fr. Petzner „Die Slaven in Deutschland“ művéről, továbbá kisebb közlemények „Salamon és Markalf“ themájáról s a kigyókőről, végül könyvészet és néprajzi hírek töltik ki a füzet többi tartalmát. — A mellékletben Horger Antal a csiki székelly ablak-rácszatokról, Semayer Villibald az erdélyi Kárpátgyeget kolozsvári táj- és néprajzi múzeumáról, végül Bátky Zsigmond a magarság házát illető két német közleményről ír.

Ugyane folyóirat mult évi 9. számában Mahler Ede az időbeosztás történeti fejlődéséről értekezik. Utal arra, hogy a körnek 360 fokra való fölosztása egyezik az évkör 12 hónapja napjainak számával, ha a hónapokat átlagosan 30 naposaknak vesszük. Az évkör analogiája szerint osztották föl a régiek a nappalt s éjjelt külön 12—12, azaz a teljes napot 24 órára. — Horger Antal a „Kőműves Kelemenné“ mondájának eredetét vizsgálja újból s azt vitatja Sarudy György ellenében, hogy e monda sem szerb, sem latin közvetítéssel, hanem egyenesen és közvetetlenül az oláhoktól került a székelyekhez. — Galgóczy János újabb sumir szószerzetében az *i* betűvel kezdődő szavak következnek. — Egyéb közlemények: Sztancsek József leírása a tót lakodalmi szokásokról, Seprődi János marosszéki dalgyűjteményének folytatása, Gombocz Zoltánnak Krohn Gyula „Kanteletar-tanulmányairól“ irt ismertetése, végül apró könyvjelentések s társulati ügyek. — A mellékletben Sztripszky Hádor Erdély őshalászatához, Szmik Antal pedig Püspök-Bogád néprajzához közöl adatokat.

4. Az IRODALOMTÖRTENETI KÖZLEMÉNYEK mult évi 4-ik füzetében Bayer József „Balkay Pál festő életrajzát“ írja meg. Balkay életpályája az 1785—1846. évekre esik s életrajzi adatait Joo János egri rajztanár jegyezte össze, melyeket az értekező felhasznál. Szorgalmas festő volt és kedvvel dolgozott egész haláláig. Számtalan műve maradt fenn; minthogy azonban műveire nevét soha sem írta rá, bajos azokat most már felismerni. Nevezetesebb művei: „Mária mennybemenetele“ Miskolczon a minoriták templomában és Tisza-Füreden; „Szent Lőrincz“ három öl nagyságú oltártábla Besenyőn; „Szent István király“ képe Födemesen, „szent Nepomuk János“ Egerben a minoriták templomában, „A kereszt felmagasztalása“ oltártábla Nádudvaron. — Ezután Körösi Sándor folytatja és befejezi „Zrinyi és Macchiavelli“ című akadémiai felolvasását. — Ugyancsak folytatólagos közlemény a Császár Ernő dolgozata: „A magyar protestáns zsoltárköltészet a XVI. és XVII. században“. — Végül dr. Szinnyei Ferencz is ebben a füzetben fejezi be „Nagy Ignác“ életrajzát. — Az Adattárban Dékányi Kálmán fejezi be „Kánczy Ferencz feljegyzéseit“ s Vértessy Jenő „Adatok Amade László életéhez“ cz. közleménysorozatát zárja be itteni közlésével. Binder Jenő Helyreigazítása és Hellebrant Árpád Repertoriuma egészítik ki a füzetet, melyhez az egész évfolyamra kiterjedő név- és tárgymutató van mellékelve.

5. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE deczemberi füze azonkívül, hogy T. Nagy Imre befejezi benne Csík vármegye közgazdasági monographiáját, négy önálló értekezést tartalmaz. Ezek sorát Gaal Jenő dolgozata nyitja meg „A technikusok szerepe a közgazdaságban“ címmel, mely először a technikának a közgazdaságtanhoz való viszonyát fejtegeti, majd a technikus-kérdést beleállítja a társadalmi problémák

világításába. Ebből a szempontból rámutat azokra a különös okokra, a melyek következtében a technikus kar társadalmi megbeesülésben eddigelé nem foglalta el az öt megillető helyet; röviden bemutatja az idevonatkozó francia és angol viszonyokat, valamint a Németországban és Ausztriában mutatkozó törekvéseket. Következtetéseit a magyar viszonyokra alkalmazván, kiemeli, hogy a technikus karnak önképzésre s arra van szüksége, hogy magára irányítsa a nemzet figyelmét az által, hogy a nemzeti érdekekért fáradozik. — A második munkálathatban Bálint Imre *Konstantinápoly, Szmirna, Szaloniki* érdekes s a mieinktől eltérő gazdasági jelenségeit írja le. A három török kikötővárosnak jelentőségét külön-külön magyarázza, mellékpillantásokat vetve a török vasúti tervekre. Adatai, a három kikötő szerint csoportosítva, a kiviteli és beviteli statisztikára vannak alapítva s mindenütt részletesen ki van tüntetve az, hogy az osztrák-magyar monarchia kereskedelme az utolsó évtizedekben mint szorult háttérbe a többi európai állam versenyeinek ott, holott azelőtt a levantei vizeken vezető szerepünk volt. — Hegedűs Ferencz *„Illetékviszzatérítés az államkincstár alaptalan gazdagodása esetében“* cím alatt azt a vitás kérdést boncsolja, hogy mi történjék akkor, ha az illetéket fizető fél az illeték fizetésére kötelezve volt ugyan, de az illetékkövetelésnek a kellő jogalapja nem volt. Törvényes jogszabályaink vizsgálatával arra az eredményre jut, hogy ily esetekben illetékviszzatérítésnek van helye. — Bánfi Oszkár abból az alkalmából, hogy az idén pénzügyi piacunkon az abnormis pénzűzés és üzlettelenség szükségessé tette a betéti kamatláb leszállítását, *a betéti kamatláb kérdéséről* ír. Szerző általános reformot keres, még pedig olyat, mely a takarékosági ösztönt se gyöngítse s a pénzintézetek érdekeit se sértse. Ebből a célból azt ajánlja, hogy a betéti és letéti (folyószámlai) kamatláb választassék állandóan ketté, s míg az előbbi (a felmondáshoz kötött betétek részére) a mi viszonyaink között 4%, lehetne, addig (külföldi mintára) úgy lehetne berendezkedni, hogy a letétek után, melyek úgy is nagy kezelési költséget emésztenek, alacsonyabb kamatláb szabhatnék meg, még pedig a bankkamatláb alatt mindig 1½—2%-kal. — A *„Közlemények és ismertetések“* rovatában Werner Sombart-nak *„Der moderne Kapitalismus“* című nagy, kétkötetes munkájáról találunk részletes ismertetést (—vits-től); Grüneberg *„Studien zur österreichischen Agrargeschichte“*-it f. jellő ismertető mutatja be. Ezekon kívül három új magyar mű kerül megbeszélésre, még pedig: *„A magyar királyi iparfelügyelők tevékenysége 1901-ben“* (Fenyvessy József), Kovács Gyula: *„A közgazdaságtan kézikönyve“* II. köt. (Exner Kornél) és Baross Jánostól *„Agrár öröklési jog“* (Fellner Frigyes). — A füzetet, melylyel a XVIII. kötet végződik, a Magyar Közgazdasági Társaság üléseiről szóló értesítés, az utolsó havi közgazdasági irodalom bibliographiája és a félévi tartalomjegyzék zárják be.

Ugyane folyóirat 23-ik évfolyamának *első (januári)* füzeté Szabó Jenő-nek „*Helyi érdekű vasutaink jövője*“ czímmel írt tanulmányával kezdődik. Szabó Jenő pontról-pontra bírálat alá fogja azokat a vádakat s előítéleteket, a melyek az utóbbi években az úgynevezett „vicinális kérdésben“ felmerültek s részletes indokolással teszi meg javaslatait a reform tekintetében, melynek főpontjaiul a következőket állítja fel: a szabványszerződés megszilárdítandó s revisiója a $\frac{1}{2}$ kezelési illeték-ráfizetéssel elejtendő; vasuti bank szervezése belga mintára; a szállítási adó eltörlése, az államvasutaknál külön főosztály felállítása a h. é. vasutak számára, az állami segély 10%-ra való emelése s általában arra irányzott törekvés, hogy a vállalkozási kedv, főleg a vállalkozó és finanszírozási elemek felkarolása és megbecsülése mellett fokoztassék. Szabó fölolvassága felett a Közgazdasági Társaságban hosszas vita folyt le január 5-én, melyet külön czím alatt bő kivonatban találunk meg a Szemle jelen füzetében, az előadó Hieronymi Károly, Miklós Ödön, Pulszky Garibaldi, Mandel Gyula és Rózsa Károly részletes felszólalásával. — A második értekezés Czeisler Emil-nek a Pénzügyi Tisztviselők Országos egyesülete által a Walkó-Lukács-díjjal jutalmazott pályamunkája, mely „*a magyar befektetési értékek*“-ről szól. A szerző mindenekelőtt arra utal, hogy közönségünk még nincsen hozzászoktatva értékpapírok vásárlásához s legkevesébbé szokott éppen ahhoz, hogy befektetési papirjaikba helyezze el pénzét, holott azáltal nagy s maradó szolgálatokat tenne nemzeti gazdálkodásunknak. Pedig saját érdekek is arra ösztökélhetnének a tőkéseinket, mert Czeisler táblázataiból megállapítható egyrészt az, hogy a válságos időkben is keveset hullámozott ezen magyar értékek árfolyama, másrészt pedig az is kitűnik, hogy zálogleveleink elsőrendű befektetési értékek gyanánt szolgálhatnak törvényes és üzleti biztosítékaikkal. A dolgozat azután felsorolja az egyes magyar befektetési értékek történetét 1899-ig, illetőleg 1901-ig. Majd statisztikai összeállításainak eredménye gyanánt három főkérdést fejteget, nevezetesen azt, hogy a külföldön széles hitel-piaczra csak úgy találhatunk, ha kereskedelmi összeköttetéseink kinyúlnak majd az egyes külföldi államokba. — Továbbá az osztrák járadékadó hatásáról beszél s harmadszor a készülő biztosító törvényjavaslatot bírálja meg abból a szempontból, hogy némely tervezett rendelkezése zálogleveleink itthon való elhelyezését megakaszthatja. Ezen értékezések után a K. Sz. közölni kezdi a korán elhunyt *Lengyel János*-nak munkáját, melyben *Almásy Pál*-nak (ki 1783-ban fiumei kormányzó, 1787 után pedig pesti királyi biztos volt) a Nemzeti Múzeumban kéziratban őrzött nemzetgazdasági emlékiratait dolgozta fel. Lengyel János halála után munkáját a M. T. Akadémia Nemzetgazdasági Bizottsága szerezte meg s most e folyóirat szerkesztősége adja közre. — A *Közlemények és Ismertetések* rovatában a Magyar Közgazdasági Társaság két üléséről szóló tudósításon kívül

a következő ötrendbeli könyvbírálatot találjuk: Joseph Gruntel: Über Kartelle (—vits), Zoltai Lajos: Vidékiek beköltözködése Debreczenbe 1564—1640 között (Krecsmarik János); Gustav Cohn: Zur Geschichte und Politik des Verkehrswesens (Fellner); Robert Meyer: Das Zeitverhältniss zwischen der Steuer und dem Einkommen und seinen Theilen (—vits); ifj. Márfy Ede: A részvénytársulatok és szövetkezetek adója. (Wallon Dezső.) A füzet utolsó oldalait a Magyar Közgazdasági Társaság tisztikarának s tagjainak névsora, valamint az 1902. december hó végéig terjedő részletes közgazdasági bibliographia töltik ki.

6. A MAGYAR NYELVÖR mult évi *decemberi* füzetében Gombocz Zoltán folytatja *Nyelvtörténet és lélektan* című tanulmányát. E közleménye a hangváltozásokat tárgyalja. A hangváltozás az egyes emberben általában véve kétféleképpen mehet végbe: vagy lassanként, fokról-fokra, vagy pedig hirtelen, átmenet nélkül, mintegy ugrással. A lassú hangváltozásra alkalmat ad a hangképzés ingadozása, a hangcserére a hibás hangképzés: ezekhez járul még harmadik okul az idegen nyelvelemek hatása. A hibás hangképzésnek három főosztálya van: 1. a *beszédhibák* (hebegés, dadogás stb.); 2. a *hangkeveredések*; 3. a *szókeveredések*. A beszédhibák mindig egyéni föltételektől függnek s az egyénen túl nem is terjed hatásuk. A hibás hangképzés másik két faja eleinte szintén az egyes emberre szorítkozik ugyan, de kedvező föltételek mellett általános is elterjedhet. A hangkeveredés a szórákozottságnak, az akarat fegyelmezetlenségének, a túlságos sietésnek rendes kísérője. A szókeveredés (szövegyítés, kombináló szóalkotás, contaminatio) a képzettársuláson alapul. Az általános hangváltozás alapformái: a *szabályos* és *szórványos* hangváltozás. Amaz a nyelvközösséghez tartozó egyének egész testi-lelki szervezetének lassú változásából magyarázható; a szórványos változásokat az egyes nyelvelemek képzettársulása s egymásra hatása okozza. — Ezután Horger Antal két szavunknak, a *furulyá*-nak s a *gyílok* tájszónak oláh eredetét igyekszik kimutatni. A *furulya* szerinte nem szerb jövevényszó, hanem a népies oláh *flueră*-nak mása. Oláh eredete mellett főkép az a műveltségtörténeti mozzanat dönt, hogy a pásztorélet köréből származó idegen szók között jelentékenyen nagyobb az oláh, mint a szerb eredetűek száma. A mirigyszerű csomósodást, torokbeli daganatot jelentő *gyílok* tájszó nem egyéb, mint a mandulát, mandulagyuladást jelentő oláh *gileă*. A hétfalusi csángóknál még eredetibb *g*-vel is járja: *gilok*. A köznyelvi *gyílok* s a székely *gyílok*, *gilok* között tehát semmiféle kapcsolat sincs. — Joannovics György *Helyreigazítások* cím alatt több hibás kifejezésre figyelmeztet. — Katona Lajos befejezi az *Ehrenfeld-codex hibás vagy hiányos fordításainak* kimutatását. Dolgozata végén azt a régi óhajtást hangoztatja, mennyire kívánatos codexeinknek egyáltalán, főképen pedig azoknak a kétnyelvű párho-

zamos kiadása, a melyek kevésbbé hozzáférhető eredetin alapulnak. Az Ehrenfeld-codexre vonatkozó nyelvtörténeti kutatások az eredeti szövegnek beható és tüzetes ismerete nélkül jórészt a levegőben lógnak. — Ez után Barcsa János több mondattani régiséget és tájszót közöl Hajdu-Nánás város levéltárából. — A Nyelvtörténeti Szótárhoz Szily Kálmán közöl nagyobb számmal helyreigazítást. Ugyanő az Irodalom rovatban *Neologia és nyelvújítás* cím alatt Nyelvújítási Szótárában követett elveit fejt ki részletesebben, válaszul Zolnai Gyula bírálatára. A rovatban ezenkívül Tolnai Vilmos-tól olvasunk két ismertetést, ú. m. Füredi Ignác: *Magyar nyelvhibák javító és magyarázó szótára*-ról és Név László: *Kereskedelmi nyelvünk magyartalanságai* című könyvéről. — Kisebb rovatok: Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások (Kertész Manó jelenti, hogy az *intes, intest, intöst, intén* tájszókból Zolnai Gyulától régebben kikövetkeztetett *int* főnév a Zala mentén csakugyan élő szó). Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A szerkesztőség kérdései. Népnyelvi hagyományok. Izenetek. — A füzetet az évfolyam tartalom- és szómutatója zárja be.

Ugyanezen folyóirat folyó évi januári füzetét Rubinyi Mózes cikke nyitja meg *A Mondolatról és nyelvújításunk egy elhanyagolt forrásáról*. A Mondolattal indul meg a nyelvújításnak irodalmi tárgyalása, s a Mondolat utal bennünket először arra a hatásra, a melyrel a német nyelvújítás volt a mi nyelvbővítő és tisztító törekvéseinkre. A mi nyelvújításunkat megelőzőleg s részben vele egy időben a német irodalomban is voltak nyelvújító törekvések, melyeknek legkimagaslóbb alakja Campe, a híres paedagogus és ifjúsági író. Nyelvújító törekvései, melyeknek végső eredménye az 1813-ban megjelent nagy németesítő szótár: *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung*, elkeseredett és hatalmas ellenségeket támasztottak. A cikkíró kimutatja, hogy a Mondolat szókinése sok tekintetben hasonlít a Campe németesítő szótárának anyagához, s hogy a Mondolatban aránylag kevés olyan szót találni, a melynek németesítése Campenál meg ne volna. A cikk második részében azt deríti ki a szerző, hogy az a Schulz nevű író, a ki Kölcsénynek egy megjegyzése szerint Campe új németiségét kicsúfolta, nem más, mint a maga korában igen ismert, óriási tevékenységű humorista regényíró: Joachim Cristoph Friedrich Schulz. Ennek a gúnyirata szakasztott olyan, mint a Mondolat. Részint Campe új szavaiból, részint mintájukra maga alkotta szavakból gúnyos szöveget állít össze Schulz, melyben az új szavak ritkított betűvel vannak nyomtatva s jelentésük számokkal jelölt jegyzetekben az egyes lapok alján van megmagyarázva. Szentgyörgyi és Somogyi, a Mondolat szerzői, mint európai műveltségű s különösen a német irodalomban otthonos emberek, bizonyára ismerték Schulznak e gúnyiratát, s ez szolgált nekik mintául a Mondolat szerkesztésében. — Ez után Gombocz

Zoltán folytatja *Nyelvtörténet és lélektan* című tanulmányát. E közleménye az összetétel lélektani osztályozásával és fejlődése fokozataival foglalkozik. — Joannovics György *Szórendi tanulmányok* cím alatt cikksorozatát kezd, melyben hasonló című akadémiai értekezését ismerteti főbb vonásaiban, folyton egybevetvén a maga elméletét Simonyi *A magyar szórend* című Nyelvörbeli tanulmányának eredményeivel. — Utána König György *Nyelvünk változása* című cikkében irodalmi nyelvünk jelentésváltozásainak pontos megfigyelésére figyelmeztet. Az *eszély* ma már nem is rokonértelmű az *ildom*-mal, melynek előbb oly nagy versenytársa volt. A *tömkeleg* a cikkíró szerint ma már nem a. m. labyrinthus, útvesztő, hanem azt teszi: *tömeg* (elveszett az emberek tömkelegében) és átvitt értelemben: *zür-zavar*. Több példát is idéz arra, hogy mennyire nem vesznek észre a szótárírók némely közönséges jelentésárnyalatokat. Egyetlen szótárunkban sem található meg pl. a *szomszéd* szónak az a jelentése, a mely a *szomszédunkban* kifejezésben van (t. i. szomszéd = szomszédság) stb. — Bernáth Lajos egy 1804-ben kecskeméti tájszó-lásban írt szindarabot közöl, mint legelső nyelvjárási szövegeink egyikét. — Az Irodalom rovatban Kelemen Béla Szily Nyelv-újítási Szótárához közöl helyreigazító és pótló észrevételeket, Ásbóth Oszkár pedig a *hambár* szóról és Munkácsi Árja és kaukázusi *elemek* című munkájáról ír. — Kisebb rovatok: A Nyelvtörténeti Szótárhoz. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Egyveleg. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

7. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK múlt évi *utolsó* füzetében Munkácsi Bernát a magyar nyelv régi török és mongol elemeihez sorolt adalékai közt *báj, bü-báj, békó, bér, bögöly, bú, búcsú, buga, guga, búga, búz, bü, bükk, em-ik, eme, emse, idő, ígér-, imely, inczi, int-, intéz-, ír, író és iv-ik* szókat tárgyalja. — Melich János *szláv jövevényszavaink*-kal foglalkozó tanulmányában a *garat, gerlicze, kakas, kapcza, kapta, kapotnyak, kelepce, király, konkoly, láncz, retesz, kútya, medencze, megye, mesgye, moly, ragya, rozsdá, olasz s oláh* szavak eredetét magyarázza. — Kalmár Elek befejezi a *határozókról* írt értekezését ezúttal az „eszközféle“ (eszköz-, ok- és cél), továbbá a „személyhatározókat“ (alany, tárgy) fejtegetve. Munkája végén rövid „visszatekintésben“ foglalja össze az eredményeket. — Ezek után Petz Gedeon az „*Indogermanische Forschungen*“ 12. kötetét, Balassa József E. Wechssler „*Gibt es Lautgesetze*“ cz. könyvét, Katona Lajos W. Wundt „*Sprachgeschichte und Sprachpsychologie*“, valamint L. Sütterlin „*Das Wesen der sprachlichen Gebilde*“ cz. művét ismertetik. — Végül a kisebb közlések közt Munkácsi Bernát a *samán csuvas nevét* értelmezi.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1903. február 3-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Gr. Kuun Géza, Vámbéry Ármin t. tt. — Goldziher Ignác, Petz Vilmos, Szinnyi József r. tt. — Asbóth Oszkár, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kozma Andor, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Petz Gedeon, idősb Szinnyi József l. tt. — Más osztályokból: B. Radvánszky Béla t. t. — Fejérpataky László, Szily Kálmán r. tt. — Borovszky Samu, Illosvay Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

33. SZÉCHY KÁROLY l. t. „Debreczeni Márton költői művei“ czímű székfoglaló értekezését olvassa föl. — Tagsági oklevele kiadása határoztatik.

34. THURY JÓZSEF mint vendég „A Behűt ül Lugat“ czímű csagatáj szótárról értekezik. — Birálatra adatik.

35. SZILY KÁLMÁN r. t. a következő indítványt terjeszti az osztály elébe:

Dr. Fadrusz János, nagyérdemű szobrászunk, a „Szilágy“ cz. vidéki lap múlt évi ünnepi számában (újra lenyomatva a „Magyar Szó“ 1902. szeptember 24-diki számában) többek közt a következőket írta:

„A magyar rovás-írás, ősi culturánk e vitás kérdése, perdöntő fordulóra ért. Kitudódott, hogy a rovás-írás nemcsak emlék — de való, eleven kincse a nemzetnek, hogy még maig is él a magyar nép között és hibátlanul föntartja eleink ősi culturáját.“

„Classikus tanúim Tar Mihály uram és fia Tar István, földmivelők Ómoron, a kik ma is írják és róják is.“

„En ugyan még keveset foglalkoztam e kérdéssel, de már is három nyomát találtam régi írásunknak. Az első volt Kozma Andor barátom, a ki elmondta nekem, hogy egy régi szolgálójuk volt, a ki sohasem tanulta meg a mai írást, hanem mindent ilyen jegyekkel írt.“

„A másik kettő két huszárfőhadnagy volt. Az egyik látván a Tuhutum-emlék felírását, azt mondta, hogy ezt az írást ő mindig látta a pusztában bojtároknál, pásztoroknál faragott fanyelegeken; a másik meg egy dānosi családi levéltárt említett nekem, a mely nagyon sok rovásírású documentumot őriz.“

„A kik tehát eddig kételkedtek a rovás-írás ősi származásában, azok ugyan nem nagyon mélyen kutatták nyomait, mert rá kellett volna akadniok, a mint ráakadt Király Pál, hogy ez írás még ma is él a magyar népben.“

E czikk méltán keltett nagy feltűnést; engemet pedig arra indított, hogy nem ugyan hivatalosan, mert megbízást nem kaptam rá, hanem mint akadémiai tag, ki minden iránt, a mi a magyar művelődés-

történettel kapcsolatban áll, a legmelegebben érdeklődik, a magyar rovás-írás népies voltára nézve lelkiismeretes kutatásokat tegyek és barátaimmal is tétessék.

Kutatásaimat immár befejeztem s most arra kérem a t. osztályt, hogy a zárt ülésen, mely a nyilvános ülést követni fogja, méltóztassék egy többtagú bizottságot kiküldeni, mely a kutatások eredményeit s belőlük vont következtetéseimet alaposan megvizsgálva, róluk a t. osztálynak véleményes jelentést terjesztszen elő. Egyes ember elfogult lehet; ellenben a több szemmel látó bizottság könnyebben elkerülheti azt a veszedelmet. Ajánlom indítványom elfogadását, még csak azt kérve, hogy e bizottságba Herman Ottót, ki a magyar pásztoréletre vonatkozólag oly nagyérdekű kutatásokat tett és tesz folytonosan, valamint dr. Fadrusz Jánost is a kiküldendő bizottság tagjává megválasztani méltóztassék. — Az indítvány elfogadatulván, a bizottság megalakításával a zárt ülés bizatik meg.

36. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VAMBÉRY ÁRMIN t. és KOZMA ANDOR l. tagokat kéri föl.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1903. február 9-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Forster Gyula tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Földes Béla, Hampel József, Kautz Gyula, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Nagy Gyula, Reiner János, Réthy László, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Gr. Kuun Géza t. t. — Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

37. HAMPEL JÓZSEF r. t. bemutatja: „A jász kürt domborművei” cz. értekezését.

38. PAULER ÁKOS mint vendég felolvassa: „Az ismeretelméleti kategóriák problémája” cz. tanulmányát.

39. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére THALY KÁLMÁN és VÉCSEY TAMÁS r. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1903. február 16-án.

SZILY KÁLMÁN r. t. helyettes elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Högyes Endre, Klein Gyula, Lóczy Lajos, Réthy Mór r. tt. — Franzenau Ágoston, Hoor Mór, Illosvay Lajos, Istvánffy Gyula, Kosutány Tamás, Kövesligethy Radó, Mágócsy-Dietz Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schmidt Sándor, Staub Móricz, Tangl Károly, Tormay Béla, Zipernovszky Károly. — *Más osztályokból*: Gr. Kuun Géza t. t. — Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

40. KOCH ANTAL r. t.: „A beocsini czeementmárga kövült halai“.
 41. RÉTHY MÓR r. t.: „Az actio elvének általánosításáról“.
 42. KOSUTÁNY TAMÁS l. t.: „Adatok a búzaliszt és a búzasikér ismeretéhez“.
 43. ISTVÁNFI GYULA l. t.: „A Botrytis, Monilia és Corriothyrium spóráinak életképességéről“.
 44. UGYANŐ: „Az Ithyphallus gomba és Coepophagus atka együttes föllépése a hazai szőlőkben“.
 45. BERNÁTSKY JENŐ részéről: „A Ruseus phyllociadiuma anatomiai szempontból“, előterjeszti KLEIN GYULA r. t.
 46. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RÉTHY MÓR r. és KOSUTÁNY TAMÁS l. tagokat kéri föl.

ELSŐ IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1903. február 22.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Gr. Kuun Géza másodelnök, gr. Csáky Albin, Gyulai Pál, Kautz Gyula, Pauler Gyula, báró Radvánszky Béla, gr. Széchenyi Béla, gr. Teleki Géza, Than Károly, Vámbéry Armin, Wlassics Gyula ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

1. Elnök úr megnyitván az ülést, megemlékezik azon súlyos veszteségről, mely az utolsó igazgatósági ülés óta SCHLAUCH LÖRINCZ ig. tag halálával Akadémiánkat s általában a magyar közéletet érte. Indítványozza, hogy a mai ülés jegyzőkönyvében fejeztessék ki az Igazgató-Tanács fájdalmas megilletődése. — Helyesléssel elfogadtatik.

2. Olvasztik SZÉLL KÁLMÁN ig. tag m. évi május hó 10-én kelt következő levele: „A tekintetes Akadémia nagyméltóságú elnöke folyó hó 8-án kelt levelében tudatta velem az Igazgató-Tanácsnak azt a határozatát, mely szerint engem az igazgató-tagok sorába volt szíves beválasztani. Alig érhetett volna nagyobb kitüntetés, mint a tekintetes Akadémiának irányomban mértéken túl megnyilatkozott ez a szíves figyelme. — Midőn szívem egész melegével mondok hálás köszönetet megválasztásomért, engedje meg a tekintetes Akadémia kijelenthetnem, hogy minden örömmel azon leszek, hogy a magyar nemzeti cultura első és legfőbb intézményét kitűzött céljainak elérésében elősegítsem, támogassam“. — Örvedetes tudomásul vétetik.

3. A főtítkár bemutatja a Magyar Földhitelintézetétől 1902. december 31-én lezárt számadásokat s felolvassa a reájok vonatkozó jelentését. — A pénztár s a számadások megvizsgálására GR. SZÉCHENYI BÉLA és KAUTZ GYULA ig. tagok kéretnek föl.

4. Az ügyészi és a széphalmi számadások megvizsgálására PAULER GYULA ig. tag kéretik föl.

5. Az 1903. évi költségvetés, melyet az Igazgató-Tanács pénzügyi bizottsága s az Akadémia összes ülése már előzetesen megvitattott, elfogadtatik: özv. LINDNER ERNŐNE özvegyi nyugdíja 1000 koronában állapíttatik meg; PÁPAY JÓZSEFNEK 1903. január 1-től számítva 2400 korona évi fizetéssel s 1000 kor. lakpénz-illetményvel könyvtár-tisztte kinevezése tudomásul vétetik, helyettesi minőségben töltött két évi szolgálata az ötdéves pótléknál figyelembe vétetvén; s végre a főtítkári hivatal tisztviselőinek, DR. BOROVSKY SAMU irodagazgatónak, JONÁS KÁROLY gondnoknak, SZENTES KÁROLY irodatisztnak 1903. január 1-vel a második évtödös korpótlék élvezetébe való előléptetése jóváhagyatik.

6. Néh. FRÖHLICH RÖBERT és HELLER ÁGOST volt főkönyvtárnokok arczképének az olvasó-terem számára való lefestetése, az Akadémia összes ülésének ajánlatára, helybenhagyatlik.

7. Felolvastatik az Akadémiai építész jelentése a bérház állapotáról s ennek kapcsán határozatlik, hogy a nm. Vallás- és Közoktatásiügyi miniszter úrhoz m. é. június havában tett előterjesztés f. évi június elején meg fog újittatni s az építési bizottság, az elintézés mikéntjéhez képest, netán sürgősnek mutakkozó teendők elvégzésére fölhatalmaztatlik.

8. A kassai Rákóczi-ereklyekiállításra az Akadémia: 1. az Olvasó-teremben levő olajfestményt, mely Rákóczi Ferenczet nyolcz éves korában ábrázolja, 2. az elnöki teremben levő zborói karosszéket s 3. a Rákóczi-korra vonatkozó kiadványait fogja elküldeni.

9. A főtltkár fölhatalmazást nyer, hogy özv. Lunkányi Károlyné úrnőnek gr. Széchenyi István leveleiért Lunkányi Jánoshoz 2000 korona vételért ajánlhasson föl.

10. Széphalom községének kérésére az állami iskola felállítasából származó községi terhek némi csökkentéséül az Igazgató-Tanács egyszersmindenkora kétszáz korona segélyt szavaz meg.

11. Az ügyész megismerteti a Kralovánszky-féle hagyomány tárgyában kötött egyezség pontozatait. — Tudomásul vétetnek.

12. A Bolyai Tentamene tárgyában az Akadémia ellen indított per az Akadémia javára végleg eldőlvén, a megiltt perköltségekből, a kész kiadások levonása után fenmaradó összeg az ügyész úr részére kiutalványozandó.

13. Gr. SZTÁRAY ANTAL az Akadémiának 5000 frtot kívánt végrendeletében hagyományozni, de minthogy a végrendelet e pontjának érvényessége esetleg kétségbe vonható, az Igazgató-Tanács utasítja az ügyészt, hogy a kérdés megoldását igyekezzék első sorban magánúton kieszközölni.

14. SULLAY-CSÓLITS TERÉZ végrendeletében ezer koronát hagyományozott az Akadémiának. Az ügy ez idő szerint még tárgyalás alatt van. — Tudomásul vétetik.

15. Elnök úr a jegyzőkönyv bitelesítésére Gr. TELEKI GÉZA és PAULER GYULA ig. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második ö s s z e s ü l é s.

1903. február 23-án.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Gr. KUUN GÉZA másodelnök. — B. NYÁRY JENŐ t. t. — BEÖTHY ZSOLT, CONCHA GYÖZÖ, CSÁNKI DEZSÖ, FRÖHLICH IZIDOR, GYULAI PÁL, HEINRICH GUSZTÁV, HÖGYES ENDRE, KAUTZ GYULA, LIPTHAY SÁNDOR, PAULER GYULA, SIMONYI ZSIGMOND, SZINNYEI JÓZSEF, THAN KÁROLY, VÉCSEY TAMÁS r. t. — ALEXANDER BERNÁT, ANGYAL DÁVID, BADICS FERENCZ, BALOGH JENŐ, BÁNÓCZI JÓZSEF, BÉKEFI REMIG, BOROVSKY SAMU, JÁNOSI BÉLA, KATONA LAJOS, KÚNOS IGNÁCZ, MELICH JÁNOS, MUNKÁCSI BERNÁT, NAGY GYULA, ÓNODI ADOLF, RIEDL FRIGYES l. tt. — Jegyző SZILY KÁLMÁN főtltkár.

47. ALEXANDER BERNÁT l. t. emlékbeszédet tart Taine Hippolyt k. t. felett. — Az emlékbeszédek során jelenik meg.

48. A főtítkár jelenti, hogy f. hó 22-én tartott ülésében az Igazgató-Tanács az 1903-ra szóló költségvetést végleg megállapította. — Miheztartásul szolgál.

49. Az I. osztály DR. RÉCSEY VIKTOR úr részére személyes felolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

50. A III. osztály a Nagy-jutalomra Entz Géza, Fröhlich Izidor, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József r. és Ilosvay Lajos I. tagot; a Forster-pályázathoz Lengyel Béla r., Tormay Béla és Mágócsi-Dietz Sándor I. tagokat; a Wahrmann pályázathoz König Gyula és Lipthay Sándor r. tagokat küldte ki bírálókul. — Tudomásul szolgál.

51. A főtítkár jelenti, hogy DUKA TIVADAR t. tag, régi elhatározásához képest, egybe akarván gyűjteni az Akadémia könyvtára számára a világirodalom minden nevezetesebb termékét, mely Kőrösi-Csoma Sándor méltatásával foglalkozik, legújabban ismét a következő munkákkal ajándékozta meg könyvtárunkat, ú. m. Journal of the Royal Asiatic Society 1900—1902. London. 3 kötet. — Kőrösi Csoma Sándor életrajzához tartozó eredeti adatok stb 1 kötet. — Antiquities of Orissa I—II. Calcutta. 1875—1876. 2 kötet. — Cunningham's Archeological Reports. 1 kötet — Rájendralála Mitra, Buddha Gaya. Calcutta 1878. 1 kötet. — Kőrösi Csoma Sándor életrajzához — másolatok. 1 kötet. — Vászorra nyomtatott buddhista imák geonagri és tibeti írással. 1 csomag.

52. NAVILLE EDUARD k. t.-nak az Akadémia könyvtára számára küldött „La pierre de Palerme“ cz. értekezését a főtítkár — dr. Mahler Ede úrtól szerzett tájékoztatás alapján — következő szavakkal mutatja be:

Ez a nagybecsű emlék 1877 óta a palermói múzeum tulajdona s innen a neve is. Már több tudós egyiptológus foglalkozott vele, először Pellegrini, azután Rossi, Eisenlohr és Wiedemann. 1902. márczius havában Schäfer az emlékkő szövegének teljes fordítását nyújtotta be a berlini tudományos akadémiának. Most jelent meg Naville dolgozata, a melynek tartalmát különben már a hamburgi XIII. Orientalista-Congressuson, 1902. szeptember 9-én előadta. Naville kutatásainak eredménye hasonlíthatatlan haladást jelent elődjei dolgozataihoz képest, a mennyiben több hieroglif-csoportot, a melyeket mindeddig kellőképen nem tudtak értelmezni, világosan megfejtett. Az emlék a régi birodalom korából származik, még pedig a rajta előforduló *Septeszka* és *Noferkora* királynevek szerint a IV. dynastia idejéből, tehát azon dynastia korából, a melyhez Chufu, Chafra és Menkara királyok is, a hatalmas gúlák építtetői tartoztak. A kőnek rendkívüli történelmi jelentősége van. A déir el-bahari-i templom föliratairól irt értekezésében Naville már korábban bebizonyította, hogy Brugsch és Mahler tételét, a mely szerint az egyiptomiak két különböző évfórmát használtak, az új birodalom idejéből (Kr. e. 16. század) származó emlékek föliratai beigazolják. Ez alkalommal Naville azt bizonyítja be, hogy a palermói kőn, tehát egy körülbelül Kr. e. 3000 évből való emléken kettős dátumok fordulnak elő, a melyek két különböző évfórmára vonatkoznak. Föltűnő az a körülmény is, hogy ezáltal képesek vagyunk kimutatni, hogy Egyiptomban nemcsak az egyes királyok uralkodása évei, hanem nagyobb periodusok vagy ciklusok évei szerint is számították az időt. Végül Naville néhány olyan csoportra hívja föl figyelmünket, a melyeket mindeddig nem tudtak megmagyarázni és a melyeknek megfejtése most már, Naville kutatásai után, az olyan tudósnak, a kinek egyiptológiai és csillagászati ismeretei vannak, alkalmasint sikerülni fog. — Köszönettel vétetik.

53. Ajándékok a Széchenyi-múzeum számára: *a)* Veszprém vármegyétől a levéltárában talált Széchenyi iratok hiteles másolata. — *b)* Hellebrant Árpádtól: Széchenyi-bibliographia a Philologiai irodalomban, 1895—1901. (7 füz.) — Köszönettel vétetnek.

54. Ajándékok a Könyvtár számára: *a)* Az egri érseki irodától: Az egri egyházmegye névtára. 1903. — *b)* Az Orsz. M. Gazdasági Egyesülettől: Székely Kongresszus. — *c)* Csaplár Benedek l. t.-től: Consideratio eventuum, documentorum, ac incitamentorum huius aevi. — *d)* Özv. Heller Ágostnéától: Két emlékbeszéd Heller Ágost felett. — *e)* Szalay Lászlótól: 1. Die Gewitterempfindlichkeit unserer Nerven. — 2. Ueber die Eigenthümlichkeit einzelner Blitze. — *f)* Ambrozovics Bélától: 1. A munka. — 2. A művészi ízlés fejlesztéséről. — *g)* Lebon Ernesttől: Sur un manuscrit d'un cours. — *i)* Veronese G.-tól: Les postulats de la géométrie dans l'enseignement. — *k)* Umhäuser Károlytól: Cikkei magyarországi német hirlapokban. — Köszönettel vétetnek.

55. Ajándékok a Goethe-gyűjtemény számára: *a)* Egy, magát megnevezni nem akarótól: 1. Goethe-arckép, Bauer Károlytól. — 2. Dr. Elischer Gyulától: Kätchen Schönkopf arcképe. — Köszönettel vétetnek.

56. Az Akadémia kiadásában 1903 jan. 26-ától febr. 23-ig megjelent munkák jegyzéke. Akad. Értesítő. 158. sz. (1903. 2. sz.) — Mathemat. és Természettud. Értesítő. XX. 5. füz. — Irodalomtört. Közlemények. XII. évf. 4. füz. — Archaeolog. Értesítő. XXIII. évf. 1. sz. — Fehér Ipoly tisztt. tag: Emlékbeszéd Hollósy Jusztinián l. tag felett. (Emlékbeszédek. XI. köt. 7. sz.) — Vargha Gyula l. t.: Emlékbeszéd Jekelfalussy József r. tag felett. (Emlékbeszédek XI. 8.) — Tudomásul vétetnek.

57. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére B. NYÁRY JENŐ t. és ALEXANDER BERNÁT l. tagot kéri föl.

Jegyzőkönyvi melléklet.

Békefi Remig I. tag bucsúbeszéde Kerékgyártó Árpád Alajos I. tag ravatalánál 1902. december 16-án. Tisztelt Gyászoló Gyülekezet! Az Alma Mater, a magyar tudományosságnak ez a munkás otthona, mai napon a kegyelet templomává alakult. Saját kebelét tárta fel, hogy még haló poraiban is megtisztelje nestorát, azt a férfit, a ki ezen falak között harminczöt éven át buzgón tanárkodott és három éven át a bölcsészettudományi karnak dékánja volt. *Vámosgyörki Kerékgyártó Árpád Alajos* érdemesült egyetemi nyilv. rendes tanár és a Magy. Tud. Akadémia levelező tagja fekszik a ravatalon.

A katolikus anyaszentegyház égbehívó szózatával innár elbucsuúztatta és áldásával ellátta hí fiát utolsó útjára. Drága Halottunk! Pályatársaid kegyelete sem tud szóttlanul megválni tőled. Leteszem tehát koporsódra a budapesti m. kir. tudomány-egyetem és a Magy. Tud. Akadémia koszorúját. Nyolczvannégv éves életkorod tudatában a hívő lélek megnyugvásával tekintünk ravatalodra; hiszen „a mi éveink napjai hetven esztendő; jó erőben nyolczvann, s a mi azok fölött van, fáradság és fájdalom, mert eljő az ernyedés és meghalunk.“ S ez így van helyén, mert a ki rendelte, „Ő a nagy Isten, ah, Ő az Urunk, és mink neki nemzete, nyája vagyunk“. Ne kutatgassuk tehát, miért emelkedik itt ez a ravatal; hanem hallgassuk meg, mi szól hozzánk ezen ravatalról.

Tudományegyetemünkön 1864-ben, Reisinger János leköszönésével, Magyarország történetének tanszéke megüresedett. Magyar hazánk nehéz időket élt ekkor. Deák Ferencz, a nemzet zömével, a jogfolytonosság alapján az alkotmányosság harcát vívta az abszolutismus ellen. Minden ponton lánglelkű férfiakra volt szükség, kik a nemzet igazát ébren tartják és meggyőződéssel hirdetik.

A haza ügye egyetemünkre ekkor Kerékgyártó Árpádnál hívebb apostolt alig találhatott volna. Ő, a jászok földjéről, Jászberényből hozott színmagyar hazafiságával lelkében, ekkor mint követi segéd már személyesen átélte az 1843—44-iki pozsonyi országgyűlés alkotmányos küzdelmeit; majd mint Pest városának törvényszéki főjegyzője, közigazgatási tanácsosa, helyettes al- és főpolgármestere igazságszolgáltatásunk és közigazgatásunk rendszerét tapasztalásból ismerte. Midőn meg Windischgrütz herczeg császári fővezér Pestet 1849. januárius 6-án elfoglalta, több előkelő tisztviselővel együtt az ekkor már családós Kerékgyártót is megfosztotta állásától. És ez a Kerékgyártó 1861-ben, midőn az alkotmányos tisztikar leköszönt, szintén lemondott állásáról, példát adván, hogy családjával együtt tud éhezni és fázni a hazáért.

Súlyos megpróbáltatásai közben a nemzeti történelem műveléséhez fogott. Lelke nemzetünk őstörténelméhez szállott s magyar hazánk még Bach önkényuralmát nyögte, midőn „Magyarország mivelledéstörténeté”-ből az első kötet, a vezérek kora megjelent. Ez a mű, mely kútfői alapozásánál fogva értékét ma sem veszítette el, Kerékgyártót a hivatott történétírók sorába emelte s megnyitotta előtte 1861-ben a Magy. Tud. Akadémia kapuit, 1864-ben pedig egyetemünk tanszékét.

Nem tanárnak készült, s lelkes professor vált belőle. Hangyaszorgalommal tanul és kutat, s így gyűjti össze azt a terebélyes ismeretet, melylyel élő lexikonná lőn. Irodalmi működése egészen egyetemi katedrája szolgálatába szegődik. Vezérkönyveinél azonban közvetlenebb hatással voltak tanítványaira élőszóbeli előadásai. Lelkét a nagy Széchenyi István szelleme ihlette meg. Az ő hatalmas egyéniségénél időzött legszívesebben; a reform-korszakot tárgyalta leggyakrabban és legmegkapóbban. Széchenyi. Kossuth és Deák alakját hű vonásokban rajzolta meg a magyar ifjúság előtt. Hogy Széchenyi Istvánt ma jobban megértjük és nagyobbban látjuk, mint harminczöt évvel ezelőtt, ebben Kerékgyártónak jelentékeny része van. Tudta Kerékgyártó, hogy neki az egyetemi katedrán a magyar történet-tudomány szakszerű művelésén és a tudományos nevelésen kívül még más hivatása is van. Mindenütt, de főleg itt, a hol egy egész nemzet ifjúsága készül a haza jövő szolgálatára, első sorban magyar hazánk története tanárának kell a hazafiság apostolának lennie. Tőle kell nemzetem reményének mindenkor megtanulnia és tudományos meggyőződésévé avatnia azt, hogy a ki itt hazát alapított és ezer éven át föntartott, a ki itt államot szervezett és alkotmányt teremtett, a ki törvényt szabott és jogrendet alkotott, a ki a vallást és erkölcsöt a nemzeti létezés alapkövének nyilvánította, a ki a tudományt művelte és a művészetet ápolta és támogatta, a ki a haza földjét megvédte, megmunkálta és felvirágoztatta: az a magyar nemzet volt. S éppen ebből következőleg tőle kell meghallania azt az intő szót, hogy magyar ifjúságunktól nemesak a nemzeti múlt megismerését és megkedvelését, hanem jövőben a haza hűséges szolgálatát és törvénytiszteletet, munkaszeretetet és kötelességteljesítést, alapos tudást és magas műveltséget, vallásos erényt és erkölcsöt, nemzeti intézményeink és tradícióink megőrzését, nemzeti nyelvünk és történetünk művelését, nemzeti ideáljaink megvalósítását és magyar hazánknak mindezt átfogó szeretetét várjuk és követeljük. S hogy Kerékgyártó Árpád ezt a feladatot megoldotta, nemzetem közvéleménye a bizonyosságom.

De most már, kedves Pályatársunk! indulj arra az útra, a melyen majd mindnyájan követünk. Emlékedet hű szolgálataidért mindenkor kegyelettel őrizzük. A viszontlátásig, Isten veled!

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XIV. KÖTET.

1903. Április 15.

4. FÜZET.

Stein Aurél tanulmányútja a chinai Turkesztán sivatagjain.

(*Duka Tivadar* t. tag december 15-én felolvasott előterjesztése.)

Stein Aurél hazánkfia s Akadémiánk külső tagja, az indiai kormány megbízásából, 1901/2-ben földrajzi és archaeologiai tanulmányutat tett a chinai Turkesztán sivatagjain, s útjáról a londoni Geographical Society előtt nagyérdekű előadást tartott.

Nem első ilyenmű útja volt ez; archaeologiai kutatások foglalkoztatták már előbb is Kasmir, Pandzsab és Keletindia északnyugati határszélein, a honnan nagybecsű eredményeket biztosított a tudománynak.

Régi feljegyzések és oly alkalmi leletek, melyek a kincskereső bennszülöttektől való vásárlás útján Indiába jutottak, meggyőzték Steint arról, hogy a chinai Turkesztán közepén elterülő nagy Taklamakán sivatag homokja, különösen a khotani oázis táján, a körülbelül kétezer évvel ezelőtt Közép-Ázsia e félre-eső vidékeire átplántált régi indus művelődés és vallás sok emlékét takarja. Bizván a turkesztáni fölötté száraz éghajlat praeserváló hatásában, Stein czéljául tűzte ki ezen hosszú évszázadokon át eltemetett romok rendszeres átkutatását. Az 1899. év folyamán tervének megvalósítására megbízást nyert Lord Curzon-tól, a keletindiai angol birodalom alkirályától.

E vonzó feladathoz szükségképen földrajzi és térszin-felvételi munkálatok is kapcsolódtak. Az átkutatandó és az útvonal közélébe eső terület nagy része vagy egyáltalán ismeretlen, vagy pontos térképek híján volt; pedig már a történelmi viszonyok tanulmányozása is okvetetlenül megkívánta, hogy kétséget kizáró biztossággal legyen megállapítva a századok előtt ismert helyiségek fekvése. Az indiai kormány részéről rendelkezésére bocsátott hindu topographus segítségével, Stein Aurél e feladatra is készséggel vállalkozott.

Az ily fontos útra szükséges előkészületek befejezése után, Stein Kalkuttából 1900. ápril közepén Kasmír felé indult, a hol

a még hiányzott felszerelést kipótolta. A kormány engedélyével, az északnyugoti Himalájához tartozó Gilgit és Hunza tartományon át, a havasi vidékeket választotta útirányul Kasgar felé. Május végével a hó olvadása lehetővé tévén a 13,000 lábnyi magasságú hegyszorosokon az átkelést, folytonos gyorsmenetekkel június 11-én elérte Gilgitben az indiai végső helyőrséget. Három nappal később átlépte a Hunza és Nagir tartományok határát, honnét a felette meredek és alpesi hegymászással járó utak nehézségei miatt, csak teherhordó hegylakókkal lehetett előnyomulni. Végre június 28-án a kiliki szoroson 15,800 lábnyi magasságban átkelt a chinai birodalomhoz tartozó keleti Pamirra.

E szoros közelében, a Kusbél nevű hegyorom megmászásával kezdte meg térkép-felvételeit. A láthatár, mely itt magában foglalja a brit India, az orosz és a chinai birodalom és Afganisztán határait, nem mutatott egyebet örök hóval fedett hegylánczoknál. Mindamellet érdekesebb történelmi emlékek is fűződnek e zord alpesi tájképhez. Régi útvonal vezetett itt át az Oxus folyam völgyéből, és Stein kimutatja, hogy ezen az úton haladt a híres chinai utazó, Hiuen Csiang, a Ganges folyam partjaira tett zarándoklás utáni visszatértében hazája felé, 649-ben Krisztus után

Sivár és alig lakott havasi völgyeken át menetelve, június 13-kán Stein elérte a Kis-Karakal tavát, melynek vidékén sikerült neki yak teherhordó állatokra szert tenni az ott tanyázó kirgiz nomádoktól. Július 18—19-én Muztag Ata, „a havasok atyja“ óriási csúcsa felé igyekezett, melynek megmászását a hírneves Sven Hedin svéd utazó megkísérlette 1894-ben. Stein 15,000 lábnyi magasságon, jég és hó közepett feljutott a sátorát s a nagy hidegnek és a szeles időnek daczára, elérte a 20,000 lábnyi magasságot, mely még jó távol esik a jégáraktól környezett hegyóriás legmagasabb csúcsától. De e pontig is embereinek csak ketteje bírta Steint felkísérni. Sok nehézséggel küzdve, havazás és szélzivatar között, július 23-án bevégezte Muztag Ata környékének térképi felvételét és a turkesztáni nagy fensikra levonulván, július végén elérte Kasgar városát.

A két hónapi fárasztó utazás után itt több hetet kelle fordítania újabb előkészületekre, mielőtt elindultatott igazi és még messze távol eső célja, t. i. Khotan környéke felé. El is indult terhes újtára szeptember 11-én, nyolcz teve és tizenkét nyerges ló alkotván egész karavánját. Hálával említi, hogy a chinai kormányhivatalnokok a legnagyobb előzékenységgel viselkedtek iránta. Az útvonal, a mit Jarkand környékétől kezdve választott, kétségtől ugyanaz volt, melyen a régi időkben a rendszeres közlekedés folyt az Oxus folyam és a távol nyugatról, Khotan vidékén át, China felé.

A nagy sivatag déli határszélén menetelve, október 12-én szerencsésen elért Khotan városába, az oázis székhelyére. Lelkesedéstől elteltlen lépett e földre, a hol a régi őskorban India és China polgárosodása találkozott s a hova, a mint a tőle felásott műemlékek fényesen bizonyítják, a nyugatnak classicus műveltsége is befolyt. Az archaeologiai és történelmi kutatásnak szűzföldje nyílt e vidéken, pedig kétséget nem szenved, hogy az őskorban éppen itt virágzott legelőbb és legjobban Buddha vallása, Közép-Ázsiába való átszármaztatása után.

A közeledő téli évszak és egyéb megfontolások arra kényszerítették az utazót, hogy régiségtani kutatásai előtt elvégezzék egyik fontos földrajzi feladatát: a Khotan folyam eredetének földterítését. A Kuen-lun hegység azon fölötté magas és zord része, mely magában foglalja a Khotan folyam jégforrásait, igazi terra incognita volt ez idáig.

„Október 17-én lehetőleg könnyen felszerelve“, mondja Stein, „elindultam a hegyek felé. Pan Darin, a Khotanban székelő mandarin, néhány napi pihenésem alatt megtett mindent, a mire a továbbutazásban szükségem volt. Későbbi tapasztalásom is bebizonyította, hogy ezen előékeny és tudós mandarinban igazi barátot találtam, a ki érdeklődött tanulmányaim iránt, s mindig kész volt egész befolyásával segítségemre lenni. Meg vagyok győződve, hogy az ő és a Kerija tartományban székelő mandarin társának közbenjárása nélkül lehetetlen lett volna sikerrel keresztül hatolnom a hegylánczokon és aztán a nagy kiterjedésű Taklamakán sivatagnak nagy részén.“

A fárasztó és veszélytől nem éppen ment munka, a Kuen-lun 23,000 lábnyi magasságon túl emelkedő havasai közt akkor érte el kívánt eredményét, mikor Steinnak sikerült térszín-felvételeit a khotani oldalon összekapcsolni az indiai oldalról meg-ejtett s már készen levő triangulációval.

Mentől nehezebb volt a térképezés a fölötté szűk és teljesen lakatlan völgyek tömkelegében és a sivár és rendkívül meredek hegylánczolatokon át, annál becsebb lett az ily módon pontos háromszegelés útján nyert földrajzi meghatározás. Ő maga azon kutató utazások gondos előkészítésén fáradozott, melyeket a sivatagban felkeresendő romokhoz tervezett és a melyek számára éppen a küszöbön lévő kemény téli időszak adta meg a kellő alkalmat. Ez időközben sikerült az oázis belsejében fekvő számos buddhista szent hely meghatározása, a melyekről tudósítást hagytak számunkra a tizenöt század előtt erre járt chinai zarándokok. E tekintetben érdekes tapasztalat szolgált Stein segítségére. Noha Buddha hívei és vallása régen elpusztultak innen, valamint más tájakról: Mahomed követői birtokba vették saját szentélyeik számára azon helyeket, melyeket az

előzőtt hitnek emberei annak előtte maguknak kiszemeltek. E szerint a régi stupák és viharák (kolostorok) helyein mai napon mecesetek szolgálnak a próféta követőinek bucsújáró helyekül.

December kezdetén hatolt be Stein először a Taklaman-kán sivatag Khotantól északkeletre elterülő részébe, melynek fővénnyfutatok alá temetett régi helységeit tűzte ki kutatásainak főcéljául. E rengeteg terület futóhomokjában elszórva kelnek napvilágra azok a rombadőlt épületek, melyek a régi buddhista időben fennállottak, és a sok évszázad óta elpusztult gyarmatoknak utolsó nyomai. E helyek igen nagy távolságra esnek a most mivel oázisok határaitól és mostanában teljesen meg vannak fosztva a víztől, melyet egykor csatornák juttattak ide a sivatagba ömlő folyókból. Csak télnék idején, midőn a fagy megkönnyíti a nélkülözhetlen víznek jégalakban való szállítását, merészelnek e romhelyekhez kalandor jellemű és az ott vélt kincsekre vágyó benszülöttek. Ily emberek kalauzolása mellett is elég nehézségekkel kellett Steinnak megküzdnie, míg e romhelyeket, egyiket a másik után, ásások végett felkereshette. Tevéinek kitarításától függött itt a szükséges munkáscsapat fenntartása. Annál fényesebbek voltak azonban az ily terhes viszonyok közt keresztülvitt ásások eredményei. A Dandan Uilikban, Barakban, valamint egyéb, a Naya és Endere folyóktól messze éjszakra eső sivatagban kiásott buddhista templomok és lakóházakból nagy számmal kerültek napfényre az indiai művész befolyás alatt alkotott szoborművek, falképek stb. és ezenkívül fölülte számos kéziratok a régi indiai, chinai, tibeti és egy ugyan olvasható, de nem értett nyelven.

E leletek között tán legbecsesebb a félezer darabra menő gyűjteménye az oly falemezeknek, melyek a Krisztus utáni első századokból való mindennemű hivatalos okmányokat, leveleket tartalmaznak régi ind nyelven és az eddig kevéssé ismert kharosthi írásban.

Az őskor ilynemű maradványai, melyek megismertetik velünk a mindennapi élet kis mozzanatait is, eddig teljesen hiányoztak az indiai művelődés területén.

„Három egész héten át“, mondja Stein, „kutatam Dandan Uilik romjai között reggeltől estélig, addig tudniillik, a míg a nap világa szolgált s lehetővé tette, hogy a századok óta összehalmozódott, homok alá fedett tárgyakat megvizsgáljam. Határtalan élvezet volt ez, bár terhes physikai körülmények között. A mint Khotan városát elhagytam, a szigorú téli idő már beállott a pusztaság területén. Dandan Uilikban tartózkodásom alatt az éjjeli légmérséklet leszállt a zero alatti 26-ik (Celsius) fokára; nappal árnyékban a higany sohasem emelkedett a fagy-ponton felül, az időjárás felhős, de szerencsére nem volt szeles;

a fővény aljáról feltakart ősfák, melyek egykor a kolostorok kertjeit díszítették, jó és elégséges tüzelőül szolgáltak. Mindamellet embereim sokat szenvedtek mind a folytonos kemény hideg, mind a jó víznek hiánya miatt. Saját jól kibélelt kis indiai sátorom felette hideg volt, ágyban kellett maradnom egész éjszaka. Ha a hőmérő leszállt a 3-ik fokra (Celsius) a fagy-ponton alól, írni vagy olvasni már lehetetlen volt, bármennyire óhajtottam is átvizsgálni az előbbi nap leleményeit. Bevallom azonban, hogy hosszú tapasztalás után a sátorban való élet nekem élvezet és oly elbájoló foglalkozás mellett, mint az enyim volt négy és fél hónapon át, a sivatag az ő elhagyottságában — boldogság volt.

Az ily munkásság terén elért gazdag eredmények teljes ismerete csak akkor válhatik a tudomány közkincsévé, ha a kelet-indiai kormány további istápolása lehetővé teszi Steinnek a British Muzeumba szállított régiség gyűjteménynek alapos és teljes feldolgozását. Megjegyezzük még, hogy Stein útja, a Kasgarból való elindulástól kezdve, egészen addig, a míg 1901. év május havában oda visszatért, háromezer angol mérföldet tett.

A nagyszámú Buddha-szobrok, festmények, kéziratok és egyéb kiásott leletek szerencsésen érkeztek Kasgarba, és onnan tizenkét terjedelmes ládába pakolva, a hóval fedett Alai hegylánczon átkelve, orosz határra jutottak; „itt” mondja Stein, „a császári hatóságok kiváló előzékenységgel segédkeztek előhaladásomban, míg végre a transzkaukázusi vasút állomásához Andjában elértem. Azontúl is a császári hatóságok részéről figyelemben részesültem. Krasznovodszkból áthajóztam Bakuba, s végre július 2-án szerencsésen megérkeztem Londonba. Boldognak éreztem magamat, hogy átadhattam a British Muzeumnak a sivatag fővényrakományai alól kiásott régiségeket, és megelégedéssel tapasztaltam, hogy sem ezek, sem a nyolczszáz darabból álló fénykép-felvételeim egyáltalában semmi kárt sem szenvedtek a hosszú út alatt.

Méltó, hogy ezen rövid közlemény végére odaiktassuk a Royal Geographical elnöke Sir Clements Markham szavait. Az ülés elején az elnök így szólott:

„Uram, úgy hiszem, hogy oly előadást ígérhetek, a mely emlékeztetni fogja önöket Sir Henry Rawlinson és Sir Henry Yule idejére“. Az ülést pedig a következő szavakkal zárta be:

„A mi dr. Stein egyéniségét illeti, mindnyájan méltányolni fogjuk előadásának nagy becsét, első sorban geographiai munkálataiért, nemcsak a Kasgar felé vezető útjában, hanem folytatólág délfelől Khotan területéig, a hol igen becses földrajzi méréseket végzett és összeköttetésbe hozta azokat az indiai háromszögelési eredményekkel. Lehetetlen az ő archaeologiai és törté-

neti kutatásainak érdemeit és fontosságát túlbecsülni és nekünk mint geographusoknak, Stein munkálata tanúsítja első helyen azt, hogy mennyire fontos, ha az utazó teljesen képesítve indul munkájára, melynek foganatosítását magára vállalta. Meggyőződöttünk dr. Stein előadásából, mennyire behatóan bírja ő — mintegy keze újjain — nemcsak Hiuen Csiang és más chinai zarándokok ezer évek előtt megírott hagyatékait, de alkalmasint tudja mindazt is, a mit azóta írtak e területről, a hol ő most járt. Stein elkészülten indult azon világrészbe, és igen nagy nehézségek között tökéletesen bevégezte feladatát.

Ilyen elismerés és ilyen helyről, mely a magyar tudományos Akadémia egyik tagjának szól, figyelmet érdemel a hazában.

E rövidre szabott előterjesztés ennél egyebet elérni nem is kívánt.

Az aranyvaluta terjedése.

Kivonat *Hegedűs Sándor* rt. márczius 9-én tartott felolvasásából.)

Értekező az aranyvaluta fejlődését az utóbbi 30 év alatt vizsgálja és nemcsak egyes országok tudományos alapon nyugvó elhatározására viszi azt vissza, hanem egyfelől a nemzetközi forgalom fejlődésére és másfelől az aranytermelés nagyban való fejlődésére is. Kiinduláspontjául veszi Suess Eduard 1877-ben megjelent művét, mert ez bizonyította be az arannak elégtelenségét a valuta számára, és az egész bimetalista irodalom, mely leginkább röpiratokban, lapokban és parlamenti, valamint nemzetközi tanácskozásokban érvényesült, többnyire Suess könyvéből merítette az igazán tudományos érveket és adatokat. És éppen ezen adatokat czáfolta meg az utóbbi 30 év minden eredménye. Mert ez idő alatt az aranytermelés 190 millió uncia volt, a mi $39\frac{9}{10}\%$ -a az Amerika felfedezése óta addig termelt aranyak, úgy hogy Suess azon jóslata, hogy már 1875/6-ban az aranytermelés felénél több ki van merítve, a később termelt 19 milliárd frank értékű arany mennyiség által meg van czáfolva. És azon források, melyekből ez létrejött, még távolról sincsenek kimerítve. Ellenkezőleg a Suesstől alig tekintetbe vett Afrika és Ausztrália bő aranymezőket tártak fel és elsőrangú termelőknek bizonyultak.

Ennek következtében az aranyvaluta behozatala Németországban, a skandináv államokban, Hollandiában és tényleges érvényesülése Amerikában, a latin pénzunio államaiban, előkészítése Japánban, Indiában, Oroszországban és monarchiáinkban minden nehézség nélkül megtörténhetett. Értekező kimutatja, bő adatokkal bizonyítja, hogy Európa és Amerika említett állami bankjai most sokkal nagyobb mértékben vannak arannyal ellátva, mint 30 év előtt és hogy az aranybeszedés minden nehézség

nélkül van folyamatban most is mind Európában, mind Indiában, sőt Amerikában is.

Tüzetesen foglalkozik azon kérdéssel is, hogy az aranyvaluta behozatala volt-e a kamatlábra emelő hatással? És éppen a legnagyobb nehézségekkel és legkedvezőtlenebb időben életbe lépett német aranyvalutával kapcsolatosan mutatja ki, hogy a németországi kamatláb 21 év alatt még évi átlagokban sem árulja el sehol az aranyvaluta emelő hatását, rövid ideig tartó hullámzásoktól eltekintve.

Tüzetesen foglalkozik felolvasó egyfelől a latin pénzunio, másfelől Amerika erőfeszítésével, az ezüst értékének emelése és az arany és ezüst közötti relatióknak az 1873. év előtti állapotba helyezésével, illetőleg nemzetközi megállapodás útján az $1:15\frac{1}{2}$ relatióknak megállapításával. Már az utóbbira nézve megjegyzi, hogy az nem számítható az 1803. évi francia törvénytől és hogy az két századdal előbb is megvolt, de akkor is, azután is hullámzásokkal, melyeket semmiféle törvény megakadályozni nem bírt: és nem az aranyvaluta terjedése, de az *ezüst* nagy mértékben fokozódó termelése idézte elő az utóbbi három évtized alatt ennek nagy értékcsökkenését és az aranynyal szemben való értékarányának nagy romlását. Mert míg 1860—73 közt *évi* átlagban 42 millió uncia volt az ezüsttermelés a világon, 1873—1900 közt az *évi* átlag 110 millió unciát mutat fel. Ha pedig (mint ezt Amerika tette) az állam ezüstöt vásárol pénzverés céljából, ez még fokozza a termelést, melyet a tökéletesebb gépek és olcsóbb eljárásai módok folytonosan olcsóbbá tesznek és ennek következtében a termelés fokozható úgy, hogy az még mindig nagyon jövedelmező. Ez főleg az amerikai ezüstbányákra nézve áll, melyek termelése, — mint tüzetes adatokkal bizonyítja — 1873-tól, 27.650,000 unciáról 1900-ban 57.627,000 unciára növekedett. Elképzelhető, hogy a hatalmas bányatulajdonosok mindent elkövettek, hogy az ezüst értéke fokoztassék, illetőleg értékcsökkenése megakasztassék. Szerző kimutatja, hogy a nemzetközi pénzconferenciákat mindig az amerikaiak indították meg, hogy a bimetallista izgatás Európában egyenesen tőlük származott és pedig otthon nyíltan bevallott azon célzattal, hogy nekik hasznuk legyen belőle.

Előadja ennek bizonyítására továbbá az amerikai törvényhozás intézkedéseit 1878-ban és 1890-ben a Bland- és Sherman-bill által, melyekben a kormány egyenesen nagymértékű ezüstvásárlásra lőn kötelezve, de bebizonyítja, hogy mindkét bill eredménytelen volt. Az államnak sok millióra menő veszteséget okozott, a nélkül, hogy az ezüst értékét emelte volna és így a hatalmas Amerika is 1894-ben e kísérleteket beszüntette. Azóta pedig csak Angliával tett egy kísérletet Indiára nézve, de az angol

kormány azt visszautasította, úgy hogy sem a latin pénzunio háromszor tett nemzetközi kísérlete, sem Amerika erőfeszítése az ezüstérték emelése és az arany és ezüst közötti relatióinak a régi állapotba helyezése vagy nemzetközi megállapodás útján való megszabása tekintetében eredményre nem vezetett. Tényleg az aranyvaluta terjedt és részben direct törvényhozási intézkedésekkel, részben csakis a dolgok erejénél fogva feltétlenül érvényesült.

Csak Olaszországban nem sikerült az aranyvalutát biztosítani, dacára annak, hogy e célból 1880-ban Olaszország törvényt hozott, 644 millió frc külföldi kölcsönt kötött, a készfizetést 1883. április 12-én felvette. Értekező kimutatja, hogy ennek oka több oly hiány és hiba, melyek az aranyvaluta természetével semmi összefüggésben nem állanak, és melyekből más országoknak, főleg monarchiáknak e téren való eljárására nézve semmiféle következtetést vonni nem lehet. Mert Olaszország állandóan passiv kereskedelmi mérleggel, vagy visszaélésekkel és hibás szerkezettel ellátott bankszervezettel, másfél milliard lirát meghaladó papírpénzzel, melynek fele fedezetlen volt, a forgalomból teljesen külföldre szorult arany- és ezüstpénz hiányában vagy fizetési passívával, Franciaországgal vámháborúval fogott az aranyvaluta behozatalához, és az első években mindenik mérlege csak romlott, adóssága csak növekedett, államháztartási deficitje fokozódott. Természetes, hogy így az aranyvalutát fentartani nem lehetett és a kényszerforgalmat 1894-ben újra be kellett hozni. De mindez a hiány és hiba monarchiáknak nem fordul elő és így azokban nem lehet akadályt látni arra nézve, hogy mi az aranyvalutát tényleg életbe léptessük. Ennek jövőjére nézve pedig Értekező azon nézetben van, hogy főleg Európában, már csak a nemzetközi forgalom kényszerítő hatásánál fogva is, csakis aranyvalutáról lehet szó. Az ezüstöt ipari célokra és hátramaradottabb országokban valutának is nagyobb mértékben lehet használni, e mellett currens és váltópénzült Európában is sok ezüstre van szükség, de szükséges ennek termelését is megszorítani. De ha a kormányok és törvényhozások mesterséges rendszabályokhoz nyúlnak, ez a termelést és ezzel az értékesökkenést csak fokozza. A messze jövőt nem fejtegeti, mert ez csak feltevésekre lenne alapítható, ő pedig a pozitív adatok és tények birodalmából kilépni nem akar, de feltétlenül a mellett van, hogy a monarchia az aranyvalutát léptesse életbe. Mert az előfeltételek megvannak és eredménye hazánkra nézve az lesz, hogy a világpiaczon a nyugati államokkal egyenlő lábra helyezi hazánkat és a külföldi tőke termékenyítő hatását egyenlő áron biztosítja hazánknak. A forgalmat pedig az agio ki nem számítható bizonytalanságától szabadítja meg.

Jelentés az 1902. évi Teleki-pályázatról.

(Felolvasta *Négyesy László* l. t. a márczius 19-én tartott összes ülésen.)

A ki drámai pályázatokon sem cselekvőleg, sem szenvedőleg nem vett részt — szenvedőleges résztvevőknek itt nem a bukott darabok szerzőit, hanem a bírálókat értem — a sok sikertelen pályázatot látva és a bírálók panaszos jelentéseit hallva, könnyen hajlandó azt vélni, hogy az egész pályázati rendszer időszerűtlen és céltalan, azok az általános észrevételek pedig, melyek a jelentéseket többnyire bevezetik, fölöslegesek. A legjobb darabok úgy is gyakran közvetlenül jutnak színpadra, a pályanyertes művek viszont gyakran nem tudnak megélni s egyáltalán az évi pályázatok esetleg összeverődött anyaga nem alkalmas az általánosításra, sem a következtetésekre színi irodalmunk tekintetében, hiszen akkor a pályázatok hullámszerűsége szerint évről-évre kellene becsülésünket változtatnunk.

Megvallom, én is ilyenformán vélekedtem. Nem akarok e kérdésben ezúttal állást foglalni, hiszen nem az a feladatom, hogy a pályázati intézményt, hanem hogy a pályaműveket bíráljam; de szerény formában jelezni szeretném, hogy éppen e pályázat bírálatában való közreműködésem némileg megváltoztatta nézetemet e kérdés felől. A pályázatot komolyabb dolognak ismertem meg, mint eleve gondoltam, és tanulságosabbnak is. Még az esetben is, ha nem számolhatunk be feltűnő drámai irodalmi nyereségről. • A darabok egy része azt a hatást teszi, hogy a pályázatban kész írók, illetőleg színműírók is részt vesznek, s ez esetben a pályázat mégis bizonyos symptomatikus kapcsolatban van színi irodalmunk általános állapotával; ha pedig e gyakorlott kézre valló darabokat nem a kész írók küldték be, annál jobb jel a succrescentia szempontjából, a tapasztalat ez esetben is tanulságos. S végre bizonynyal vannak szemérmes, vagy bizalmatlan, vagy éppen babérra vágyó névtelenek, a kik a pályázat névtelenségétől s a névtelenség teljes pártatlanságától inkább remélik nevük feltűnését. Ezek közt épp úgy akadhatnak tehetségek, mint a nyilvánosan fellépők közt, s nem lehetetlen, hogy ha előbb nem, később. éppen a pályázatok hoznak felszínre valamely elsőrendű tehetséget. Csak ne várjunk minden pályázattól egy-egy remekművet; ez szertelen kívánság lenne a sorssal szemben, s

akkor kevésbé tesz bennünket idegesekké egy-egy gyöngye, vagy nagyon közepes termés, és készebb figyelemmel méltányoljuk az esetleg mutatkozó vigasztaló jelenségeket.

Gróf Teleki József díjáért a múlt évben vigjátékok pályáztak. A bíráló bizottság, mely *Jókai* Mór tiszteleti, *Berezik* Árpád levelező tagból és a jelentéstevőből, a Nemzeti Színház részéről pedig *Gyenes* László és *Mihályfi* Károly urakból állt, 27 darabot vett át bírálatra.

Ez a termés mennyiségre nézve sokat mutat; évek óta, legalább is 8 év óta, nem érkezett be e jutalomra ennyi darab, de a minőség nagyon közepes. A bizottság nincs abban a szerencsés helyzetben, hogy az akadémiát és a nemzetet valamely nagyszabású irodalmi esemény bejelentésével örvendeztethetné meg. Sőt a pályázat jobb darabjainak átlaga is a compositio és a drámai technika erős hanyatlását mutatja, pl. a *Usiky-féle* korszak pályázataihoz képest. Szabálytalan, de különben izmos alkotó tehetségek sem nyilatkoznak meg, pl. jellemzésben, komikai problémákban, magyaros humorban. A legvigasztalóbb tapasztalat az, hogy a mi a vigjátékirás mesterségi részét illeti, az kellő gondozásban részesül. Van néhány darab, melynek nyelve és verselése nagyfokú routine-ról tesz tanúságot, bár nem éppen eredetiségről. Más darabokban vannak ügyesen gondolt és rendezett jelenetek, van ötletesség, frissesség, szóval sikerült részletek.

Az egyes darabokra térve, vagy nyolczat minden lelkiismereti töprengés nélkül mindjárt különválasztunk, mint olyanokat, melyekkel a jelentésnek tovább foglalkoznia nem érdemes. Ezek: 2. sz. Az aszú, 8. sz. Az igazi ujságíró, 9. sz. Az amerikai nagybácsi, 10. sz. Kivándorlás, 19. sz. A nagyságjelölt, 21. sz. A hozomány, 22. sz. A drámaíró, és 24. sz. Jeles társaság. Kiskori vagy hivatástalan elmék művei, szegényes leleménynyel, közönséges nyelven, még ha versben szólnak is. Ilyenek minden pályázat állandó tartozékai s az átlagos ítéletben figyelmen kívül maradnak. De hálátlanok lennénk pl. „Az aszú“ szerzője iránt, ha el nem ismernők, hogy a darab néhány jelenete legalább a bírálónál zajos hatást ért el, így az a kitűnő jelenet, mikor a nagyothalló és rövidlátó udvarmester meg az öreg sánta grófné az ellillant szerelmesek hült helyét még melegen találja.

Udvarmester. A pamlagon ültek. (A pamlagon keres.) Elillantak!

Grófné (Szemrehányólag). Mese, agyrem!

Udvarm. (A szobát keresve körüljárja). Itt voltak. Elillantak!

Grófné. Rosszul látott s hallott.

Udvarm. Lehetetlen! (A pamlaghoz megyen, a kezét ráteszi, örömmel.) Még meleg!

Grófné. (A pamlagot szintén tapogatja). Csakugyan! (Tovább teszi a kezét). Meleg. (Örömmel). Ketten ültek itt! Semmi kétség!

Udvart. (Megtapogatja a pamlagon a helyeket). Ez hidegebb ez melegebb . . . miből azt következtetem, hogy a főhadnagy úr szerelmesebb, mint a kisasszony.

Ez izléses leleményt újságával még felülmúlja az a jelenet, a mely némajátékkal kezdődik s a két személy közt szó nélkül, csupa köhögésekkel folytatódik. Némahidi báró egymásután köhög néhányat és „magánkívüli állapotba esik“. Ella grófkisasszony felel köhögéssel, Némahidi köhög, Ella felel köhögéssel, Némahidi tovább köhög, Ella felel köhögéssel, Némahidi köhögő görcsöt kap, Ella felel köhögő görcsesel, Némahidi mérges arczezal köhög stb.

De mindez semmi a darab nyelvéhez képest. Ez a nyelv unicum. Fájdalom, nem abban, hogy magyartalan, hanem abban, hogy csupa rövid mondatokból áll s két-két mondat közt nincs összefüggés. Pl. „Behegedt régi sebek. Az újak is fájnak. Gábor, Ella aggasztanak. Jól mentek az életnek. Szépek, derekak. Reményeimet eltemették . . . Gábor kalandos természetű. Egy házasság által le kéne kötni. Nőtlen óhajt maradni. A szerelmet nem lehet erőszakolni, kiki a maga szerencse kovácsa. Legyen nézet-, cselekedetszabadság, emberi boldogság. — Engedek. — — Tombolja ki magát . . .“ stb. A darab személyei nemcsak sánták és süketek, hanem láthatólag asztmásak is. Volt novellánk ige nélkül, most már lenne szindarabunk összefüggéstelen mondatokból.

Egészen gyöngye próbálkozások, de egy vagy más figyelemreméltó tulajdonság miatt megemlíthetők: *A hír* (3. szám, prózában), melynek egészen naiv meséje a vidéki társasélet és hírlapírás komikai rajzának akar keretül szolgálni; de a kép meszelővel van festve. *A vihar* (18. sz., prózában), melynek meg volna a problémája, hogy t. i. egy fiatalembernek azért nem tetszik egy leány, mert azt hiszi, hogy fogják, a leánynak meg azért nem a fiatalember, mert azt tartja róla, hogy hozományáért jár hozzájuk; akkor kezdik egymást becsülni és szeretni, mikor a második felvonás végén őszintén megmondják egymásnak a véleményüket. A gondolat nem volna rossz, de sem előkészítése, sem megokolása nem meggyőző s általán az egész lélekrajz kezdetleges; az olvasó pedig a leány korábbi véleményének ad igazat, mert a fiatalemberben semmi rokonszenves vonást nem látni.

Ügyesebb kísérlet *A levél* cz. pályamű (12. sz., prózában), melynek 25—30 percz alatt játszható terjedelmét 3 felvonásra osztotta a szerző; mulatságosabb jelenetei félreértésen alapulnak, de némi tipusrajzoló képesség és bonyolító ügyesség mutatkozik benne.

A betegség — gyógyulás cz. (26. sz.) darabban jól esik bizonyos otthoniasság és derű, a vidéki magyar úri középosztály családi körének és mulatozásának rajzában néhány meglittebb vonás, némi levegője is van a darabnak és ez a levegő tiszta, de a süket jambusokban elmondott dialógok nem jelentenek drámai életet. *Az újság* cz. 3 felvonásos, elég jól verselt vígjáték (1. sz.) themája nem társadalmi, hanem romantikus és elég kedves, de a vézna cselekvést szintelen jellemek szolgálják, benne főképp a túlbuzgó udvarmester baklövésai érvényesülnek komikus elem gyanánt. Igénytelen és mégis keresett meséje van a *Penelope légyottra megy* cz. 6. számú prózában írt ú. n. társadalmi vígjátéknak; érdeme azonban, hogy jó kedvvel van írva.

A vén leány (25. sz., prózában) aránylag elég jól szerkesztett és tisztességesen írt *színmű*, de nem vígjáték, úgy hogy a pályázat terén kívül áll; különben sem tesz mélyebb hatást.

A pályázat ú. n. társadalmi vígjátékai általában véve inkább bohózatok, mint vígjátékok, s így e pályázatban, mely tiszta vígjátékot követel, csak mellesleg részesülhetnek figyelemben. E darabok szerzői nem tekintik problémának a társadalmat, csak milieunek, melyben neveltető jelenségek kínálkoznak, s darabjaik is neveltető megfigyelések és vonatkozások halmozata. Azért e darabok nem is adják a társadalom komikái képét, vagy akár torzrajzát, csak a felszínen maradvá, a társadalmi élet külsőségeiből ellesett vonásokat s arra vonatkozó érzéseket, a mese arra való, hogy legyen mire fűzni e tréfás jeleneteket és min elsűtni az érzéseket. Ugyanezért a hatás is meddő és terméketlen s a darabok a költészet gyöngé fajsúlyú termékei közé tartoznak. Ez az egyik megjegyzés. A másik pedig az, hogy e darabok nem adják a mi társadalmunkat. Olyan motívumok körül forog a bonyodalmuk, a melyeket párisi kisebb színpadokról honosítottak meg a mi ujdonságra éhes közönségünk számára gyorsan termelő vígjátékíróink. A mesékben fordulnak aztán elő helyi érdekű vonatkozások, de a darabokban rajzolt szellem nem a mi társadalmunké.

Ilyen darab pl. a *Halúszlő* (6. sz., prózában). Egy sereg alaknak tarkán egymásba fonódó története ez, a melynek rövidre fogott kivonatát adni nem lenne könnyű feladat. A szerző eléggé uralkodik meséje sok szálán s két főalakjának jeleneteiben többször maga is segít a közönségnek összefoglalni a szálakat és tájékoztatni a szövevényben. A két főalak *Katinka* és egy huszártiszt, *Csathó*. Katinka mivolta sokáig elég homályos; rokonai, a kiknek a házába érkezik, azt tartják róla, hogy egyenesen az apácák intézetéből jött és szende teremtnének képzelik, s ő jól is adja a szentet; de útközben a huszártiszttal kaczerkodott, úgy hogy a tiszt a vonatról utána jön s a rokonék

lakásába is üldözi. A leány alapján nem rossz, inkább eleven mint a csik. Mostohaanyja, a kék sárkány, kiérdemült drámai szende, egy földnélküli bárónak ígérte oda, ha majd a báró megnyeri pör alatt levő birtokát s felét a leányra iratja. A bonyodalom itt kezdődik a rokonék lakásán. Ez a rokon Boronkay Kálmán Ákos, jómódú fiatal ügyvéd, a ki a báró pörét is viszi. Éppen abban fárad, hogy képviselővé választassa magát s e végből hangzatos vezérczikkeket irat a helybeli lapba, melynek ő a szerkesztője; a cikkeket Bódival, a bárónak itt élő törvénytelen fiával iratja, a kit genienek tart és a maga fejének nevez, pedig voltakép Bódi is Szalontai Gergővel, egy eszes reporterrel dolgoztat, a kinek ez csak írói neve, igazi neve Kálmán Ákos. A képviselővé választás a fiatal asszonyt is izgatja, a ki nagyságos asszony szeretne lenni. Jövendő életrendjükön a házások éppen összetűztek, mikor a szende Katinka és a huszártiszt házukba érkeztek. Katinka megtetszik a képviselőjelöltnek, az asszony pedig ráveszi férjét, hogy Csathót ossza be mellé a tartandó jourokon gavallérnak; ezt a férj annál szívesebben megteszi, mert teljesen biztos Csathó felől, ki gyerekkori barátja, s azt hiszi, felesége figyelmét elterelheti arról, ha ő Katinkával foglalkozik. Katinka tudja is orránál fogva vezetni az ügyvédet. Csathó pedig a háziasszonyt bolondítja s meg is szédíti; azonban a két szerelmes hű marad egymáshoz, egyetértének és összejátszanak. Az ügyvédnét különben Szalontai Gergő, az eszes reporter is szereti, szerelmet is vall neki, de az asszony megvetőleg bánik vele. A reporter ezért bosszút áll. Cikket ír a lapba, melyben mintha a jelöltet csupa szeretetből, keresztnévén, Kálmán Ákosnak emlegetné, de voltakép a maga ügyét készíti elő. Tudjuk, az ő igazi neve éppen Kálmán Ákos. Nem mondom, hogy ez az esetlegesség nem mesterkélt és a darabnak különös érdeme, de a csel sikerül, a közönség megválasztja Kálmán Ákost képviselőnek, s az érkező fáklyásmenet, melyet az ügyvéd dobogó szívvel vár, helyette a reportert üdvözli képviselőjéül. Látnivaló, hogy rendes vigjátékban mindez lehetetlen, ezek bohózáti fordulatok. Az ügyvéd elveszti a fejét, mert Bódi, a ki az ő feje volna, Szalontai nélkül szintén nem ér semmit. Az új képviselő pedig azzal is bosszút áll, hogy Rizát, a Boronkayné szobalányát viszi el nagyságos asszonynak. A báróról a darab vége felé kisül, hogy csak álbáró (mire való ez: nem tudni), egyébként megnyeri a peres birtokot, rá is iratja felét Katinkára, de a kék sárkány hirtelen közbelép, Katinkát a huszártiszttal jegyzi el — meg is van a kauczió, — a bárót pedig magának foglalja le. Az ügyvéd is kibékül feleségével. Ez a mese váza, a melynek még sok más alakja és sok szövevénye van. Ime egy csomó jelenet összehordva, tisztán azzal a czéllal, hogy a közön-

séget egy estén át eltartsa mulatnivalóval; s a szerző e jelenetekben keresztül-kasul hajszolja alakjait és a közönséget. Van is érzéke bizonyos élénkség, fordulatosság iránt. De a szerkezet kúszált és a beállítás groteszk és bohózatias. Az egész mese pedig a levegőben lóg és sem célja vagy tartalma, sem semmi alapja nincs társadalmi életünkben, erkölcsi felfogása sekélyes, alakjai léhák, nem érdemlik meg érdeklődésünket, még a huszártiszt sem igen ütközik meg azon, hogy a kaucaióhoz hogyan jutott. A darab nem tartózkodik az elhasználtabb fogásoktól sem. Dialógja általában friss, eleven, sok helyen ötletes, élczes; sokat vár a divatos szójátékoktól s nem kerül a kétértelműségeket. Szóval olyan író kiforratlan műve, a kinek eleven érzéke van az előadásbeli routine és a bohózati elem iránt s hálás tanítványa újabb vig darabjaink szerzőinek.

Hasonló az interieur a *Napraforgók* című vígjátékban (7. sz., prózában). Ha ugyanaz nem lenne a jeligéje, mint 6-os számú szomszédjának, a Halászlének: „Tres faciunt“, azt hihetné az ember, hogy ugyanabban a műhelyben készült. Vagy a jelige éppen a tulajdonjogi azonosságot is képviseli, mintegy állandó czéjegy, s egyszersmind csakugyan a műhelyt jelenti, a társas czéget, s a latin virágnyelv magyarán szólva azt jelenti, hogy hárman csinálták? Mióta a társszerzőség nálunk is divatba jött, néhány mulatságos darabot kaptunk két-két szerző kezéből. Azt azonban nem hiszem, hogy a matematikai szabályt azonmódon át lehetne vinni az *aesthetikába*, s ha eddig két szerző többé-kevésbbé jó vidámságot írt, három szerző közös műve még egy adaggal jobb lesz. Nem lehetetlen, de nem bizonyos.

Azonban hagyjuk ezt, lehet, hogy a két darab szerzőjének semmi köze egymáshoz. Ha van is, nem baj; fő, hogy a darab jó legyen. A lelki rokonság azonban tagadhatatlan köztük. Kik a napraforgók? A férfiak, legalább Erzsike szerint. Csinos és kedves leány ez, sokaknak tetszik, de neki egyelőre senki sem. Sem a versben beszélő léha ügyvédjelölt, sem az előkelő Töröcskey doktor, a ki miatta közönyös lett felesége iránt s majd meghal ő érte, sőt egyelőre nem nagyon tetszik Kartách huszárfőhadnagy sem, mert abban is csak napraforgót lát. Annál kevésbbé tetszik persze az idősecske Tikos ügyvéd, a szenvedélyes baromfitenyésztő, pedig az is szívesen elvenné. A huszárfőhadnagy szereti Erzsikét. De a panaszkodó Töröcskeynének megígéri, hogy kikurálja csapodár férjét. Az asszony iránt ő nem érez egyebet barátságnál, de az asszony boldogságát szíven viseli, mert a doktorné családjá iránt hálával tartozik. Elszökteti a doktornét hazulról, ő azonban nem megy vele, hanem megy Erzsikéhez udvarolni. De a doktornénak egy reménytelen imádója, egy elzüllött festő ádáz gyűlöletre gerjed a főhadnagy iránt s elárulja

a férjnek is, Erzsikének is. A válság tetőpontjára jut, mikor a szegény megbódult doktorné a főhadnagy után Erzsike lakására megy s ott Erzsike és férje jelenlétében szerelmes szóval a főhadnagy oltalmát kéri. Töröcskey fel akarja használni az alkalmat és újból kéri Erzsike szerelmét, de a főhadnagy correct föllépése, a ki a hozzá folyamodó védtelen nőt lovagiasan oltalmába veszi, nem téveszti el hatását Erzsikére sem, s ez kiadja az utat a feleségét vergődni hagyó doktornak. Az utolsó felvonásban, mely egy fürdőhelyen történik, Kartách meggyőzi Erzsikét arról, hogy ő nem napraforgó, mert mindig Erzsikét szerette, s akkor Erzsikével egyetértve, a doktort és doktornét a maguk nevében kölcsönösen találkára hívják egy helyre, maguk nem jelennek meg, a doktor és doktorné pedig kibékülnek. Mellesleg megemlítve, Tikos elveszi Erzsikének javakorbelti mostoháját, a nagyvilági szellemességet fitogtató, zajos és kaczer Potytyondinét, ezzel vigasztalja magát, miután kedves aprójszágai elhullottak.

Ez a darab világosabb tervű, mint a Halászlé, de a jelenetek egymásutánjában hasonló tarkaság és mozgalmasság, úgyszólván hajsza mutatkozik, a mi a drámai életet volna hivatva jelenteni. Itt is van néhány karrikatura-alak, a kik erősebb accentusokkal emelik ki a komikai jelleget, itt is vannak divatos stílusú szójátékok, a nyelv könnyű, fordultatos és természetes. Szóval ugyanaz az iskola és routine. S vannak egyéb belső találkozások is: egymáshoz közeledő fiatal szerelmespár (egyik tiszt, másik szülőtlen leány) szerelmi története belejátszik egy összezőrdült házaspár történetébe; jellemző találkozás az is, hogy a szerelmesek, mikor a bonyodalomban tájékoztatni akarják egymást, allegorikus mesékkel jelképezik történetüket. Nem mondom, hogy ezeket a darabokat jó színészek jól el nem játszhatnák s bizonyos tetszéssel ne találkoznának, de a hatás csak ephemer lenne.

Hosszabban kellett foglalkozni e két darabbal, mert típusai a jelen pályázat egy csoportjának s meséjük nem tűr rövideget. Látni, hogy ezekben nem problema a társadalom, hanem milieu, a komikus személyek nem társadalmi típusok, hanem társadalmi csodabogarak. És vajjon ilyen minálunk a társadalom? Ilyen a középosztály házaselete? Nem, ezek tisztán bohócati alakok. Magukban semmit sem érnek, a játék tenné őket mulattatóvá. Magukban üres hüvelyek, a színész játékától várnak testi tartalmat. Ez az orvos, ez az ügyvéd semmi más, mint különböző-nemű vigjátéki *alak*, nem egyén, nem is típus.

A *Vaktöltéssel* című 3 felvonásos darab (5. sz.) szintén „Tres faciunt” jeligével kerül elénk. Versben van írva, különben egész szelleme és compositiója a Halászlé és a Napraforgók cz. darabokra emlékeztet. A meséje ennek sem olyan egyszerű,

hogy egy mondatba lehetne foglalni. Gubó Lőrincz 50 éves özvegy földbirtokos vagyoniilag erősen hanyatlik, jószívével sokan visszaélnek, köztük Bojtorján, az élődi gavallér; kártyán is sokat vesz, ez a főszórakozása. Janka leányában találná még örömet, de egy kétség bántja, vajjon csakugyan az ő leánya-e Janka, mert néhai felesége házasságtörést követett el Sziporka őrnaggyal, jó barátjával. Ezóta nem is hisz asszonyoknak. Am Sziporka özvegye, egy katonás, de jószívű asszony, mindenkép útját akarja állani Gubó vagyoni romlásának, titokban sok gyöngédséget tanúsít iránta, meg is menti a vagyoni bukástól, férje utolsó írásos nyilatkozatával meggyőzi arról is, hogy Janka nem Sziporka leánya s feleségül megy hozzá és visszaadja neki az élet boldogságát. Ez azonban csak az egyik mese; a másik, mely ezen át szövődik, Gubó Jankáé, s általán három fiatal leányé és három fiatalemberé. Az a három leány, Janka nevelőnőjének elnöklésével véd- és daczszövetséget köt a férfiak ellen: Janka tanári pályára készül, Sziporka Jozefin orvosnak és Györgyike patikusnak. De leány tervez, férfi végez. Útjukba akad a gyűlölt férfinemnek egy-egy képviselője, a kik nem hagyják őket hidegen s azok is szövetekeznek a lányok ellen, kisorsolják: melyik kinek udvaroljon. Jankának éppen az jut, a ki tetszik neki, a maga huszárkapitánya. Ez azzal rontja el a dolgát, hogy igen merészen kezd az udvarlásba s a mint észreveszi, hogy a leány érdeklődik iránta, hamarosan megcsókolja. A büszke leányt sérti e mód s a kapitányt léhábbnak hiszi a valónál. Köztük a mese elég komolyan is fejlődik, sőt egy izben örök válás veszedelme előtt állnak, mert a kapitány, bár szereti a leányt, egy újabb találkozás után nem akarja szívét többé felajánlani, a leánynak kell engednie s a férfibüszkeséget kimélnie. Útjuk mindamellet elválík egy időre, mert a század kasszájának ellopása kellemetlen rágalmakra adott okot, és csak a végső felvonásban derül ki, hogy a pénztárt a svihák Bojtorján rabolta el. A fiatalok boldogok lesznek. A darab mulatságos jeleneteit az a ferde helyzet okozza, hogy a másik két leányt a sorshúzás nem a maga gavallérjának juttatja hanem kicseréli a két gavallér közt. Ebből mindenféle furesza helyzet származik, végül még párbaj is, a mikor kitűnik, hogy a leányok szíve is voltakép kívül érez. Ezt a párbajt különben Sziporkáné közbelépése megghiúsítja, a ki e darabban a gondviselés mindenesének a szerepét viszi.

A szerkezet nemcsak zavaros, hanem nagyon megokolatlan is. A leányok férfigyűlöletével nem vagyunk tisztában: mi okozza? Jankánál a Bojtorján példája, a ki kérte s a kit ki nem állhat? Hiszen atyját tiszteli, szereti s okosabb leánynak van festve, semhogy Bojtorjánról ítélje meg a világot. Ha meg a 2-ik felvonás végén biztos a huszárkapitány Janka szerelméről és odaadásáról.

minek a harmadik felvonásba átvinni történetök megoldását? Ezt itt egy roppant ügyetlen toldás nyújtja tovább: a századkassza elsikkasztása, a miről az első felvonásban szó sem volt. A mese erőltetett. Itt is van bohózatos elem, de inkább a mellékalakok: a gouvernante és a kulcsár szerepében. A bohózatos elem a 2-ik felvonásban dühöng: ott van a sifonba rejtett csendőrfőhadnagy, a kit a házikisasszony mindig ki akar eresztetni, de mindig vissza kell csapni rá az ajtót, mert mindig érkezik valaki, s a ki végül Sziporka őrnagy ruháiban jó elő onnan s mint kísértet lépdél végig a szobán. Ez bohózati lelemény. E darabban sem magától fejlődik a mese, hanem az egyes jeleneteket betolják és kihúzzák és ismét mást tolnak helyette, tarkán, látszólag elevenen, de mechanikusan. Az alakok is mintha bábtánczot járnának. Különben ez a darab a pályázat efféle társadalmi vígjátékai közt a legtisztább jellegű, legizlésesebb is. Dialógja figyelemreméltó rutinera, verselése is, rimes drámai jambusokban, nem közönséges ügyességre mutat. Bonyolult mese, nagy személyzet, sok alkalom a tréfára, bohóságra, — ez a vígjáték jellege.

Ebbe a családba tartozik a pályázat utolsó számú darabja is, az *Oresztész és Piládész* (27. sz. prózában). Bentés Mariskának két férje is van, két jóbarát. Hárman élnek közös háztartásban. Az igazi férje Sió Aladár, a ki a világ előtt mint albérlő szerepel; az igazi albérlő pedig Gyalló Ákos, a ki a világ előtt mint férj szerepel. Erre a külső szerepcserére azért van szükség, mert Sió Aladár csak titokban esküdt meg Bentés Mariskával, a szegény hivatalnokleánynyal: nagybátyja, a dúsgazdag és tudós problémákkal foglalkozó Sió Géza hallani sem akar kisebb parthieról, mint bárókisasszonyról, másképp kitagadja öcsését. Egy nap azonban fellegek tornyosulnak az idylli hármas egén. Gyalló Ákosnak nagynénje és Sió Aladárnak nagybátyja ugyanaz napra bejelentik, hogy Pestre érkeznek és az új házasokhoz szállnak. A veszedelem nagy. A fiatalok megpróbálják kitelepíteni a két öreget, de nem sikerül. Az öregek is haragszanak pedig egymásra és megpróbálják egymást kizaklatni. Ezek a kísérletek foglalják el a darab legnagyobb részét, miközben az egerektől félő nénit műegerekkel ijesztik meg, a más háziállatoktól félő bácsit pedig a kedves néni ilyen állatokkal akarja kiüldözni. Azért sem engednek. Végre Sió kompromittálja magát a saját feleségével a néni előtt, a minek a világ előtt párbjára kell kerülnie, de a bácsi félti öcsését s azért rávéti magát, hogy a nénit engesztelje ki és bírja rá a párбай megakadályozására, ha kell, térdenállva is. Az öreg bácsi új találmányú Röntgen-gépével, mely úgy van szerkesztve, hogy a sugarak az át nem látszó felület alá tetszésszerű pontig hatolnak, s ha kell, az alakokat is ábrázolják, az ajtón át leveszik az

öreget abban a perczen, a mint a néni elé térdel. Ezzel már az öregek vannak kompromittálva s a bácsi végre beleegyezik, hogy öcsese elvegye Bentés Mariskát, maga is elveszi az özvegyet.

Ez a darab is, nem hiába, hogy egy nem is kétértelmű éleztében előfordul a 'tres faciunt', bohózatos darab és kacagtatásra pályázik, hol szelidebb, hol vaskosabb eszközökkel. Dialógja szintén eleven, pezsgő, de egészben véve a darab sujetje utánzat s nem tartalmaz.

A *szerelem játékai* (17. sz.) magyarabb levegőjű darab, 3 felvonásban, részint prózában, részint versben. A próza jobb benne a versnél. Zsuzska aggszűz elméletben ki nem állhatja a férfiakat; szívének egész életén át összegyűlt szeretetét unokahugára árasztja, s ezt is légmentesen elzárja a férfaktól, elvből is, meg azért is, hogy meg ne foszszák tőle. Egy derék fiatalember, László azonban szerelmes a leányba s a leány is viszontszereti. A néni elvein kívül más akadály is van. Jön a parlagi gavallér, Tolay, javakorán túl lévő Mokány Berczi-féle alak, rokonával, a léha és adósságcsináló kiélt pesti uraccsal, Alfréddal leánynézőbe. Zsuzskának Tolay rég tetszik, s Tolay most azzal az ajánlattal lép fel, hogy elveszi Zsuzskát, ha Irént Alfrédnak adja. A bonyodalom megoldásában segítségükre van Irén testvére, továbbá az, hogy Alfréd részegségében kifecsegi hozományvadász szándékát, s végül hogy a készülő párbaj elől gyáván megszökik. Tolay elveszi Zsuzskát, László Irént, Diogenes pedig, a László testvére, Margitot, özvegy Batárynének a leányát. Néhány durvaságot leszámítva, a darab nagyrésztében jóízű typus Tolay, továbbá Zsuzska férfitelédje, a ki a szobalányt szereti, és Zsuzska kisasszony is. A darabban van is vidámság, van eleven dialóg, Zsuzska elveinek megváltozása is jó; de a darabban vannak kiáltó hibák, mint Alfrédnek egészen izetlenül rajzolt, lehetetlen alakja, László hihetetlen könnyenhitősége, Tolaynak nyíltságával ellenkező haszonlesése, a mi annál kellemetlenebb, mert Tolayt bizonyos tekintetben szeretetreméltónak tünteti fel a darab. A dialóg verses részei elég nehézkesek; a próza sokszor igen vaskos, sőt egy pár helyen izléstelen. De ez az író gyakorlott a színpadi nyelvben és gondoskodik a felvonások élénkebb hatású záradékáról.

Még egy társadalmi vigjáték van. *Ki a hibás?* 5 felvonásban, takaros versekben (4. sz.). Ez már más nyomokon halad. Jóval magyarabb és meséje valószerűbb. Nincs is nagy személyzete. Az új házasság, Beregi tanár felesége szeles, rendetlen, a mellett daczos menyecske. Férje hiába akarja nevelni és rendre szoktatni. Örökös perpatvarban élnek s családi békétlenségeket csak szítja egy ismerős házaspárnak, Ligeti tisztviselőnek és

nejének példája, a hol az asszony nagy lábon él és uralkodik a férjén. Beregi tanár végre egy indulatos szóváltás alkalmával arczul üti feleségét, az asszony válni akar, de éppen a válás gondolata észre téríti az asszonyt és ettől fogva simulékonyabb lesz; éppen úgy Beregi is enged merevségéből a félig önkéntelen bántalomból eredt megbánás hatása alatt; az asszony hajlandó alárendelni magát férje akaratának, a férj az asszonyénak s attól fogva megértik egymást. Van a darabnak lélektani problémája és van benne életkép, az írónak élesebb szeme van az élet realisztikus megfigyelésére, mint többi versenytársainak; de a valószínűséghez kevés lendület csatlakozik, a cselekvény rendkívül vontatottan fejlődik (5 felvonás!), az alakok pedig elég közönségesek és nem érdekesek, a pörlekedés módja és nyilvánossága több helyt inkább bántó, mint mulatságos. De jambusai a legügyesebbek közé tartoznak.

A többi 6 darab történeti vígjáték. Érdekes, hogy ezek általában a pályázat legjobb, illetőleg legkevesebbé győnge darabjai. Mintha a történeti érzék a mi pályázataink közönségénél is emelkedőben volna. A történeti tárgy annyira a mennyire meg is köti az inventio szétesapongását és támogatja a szerkezeti egységet, adott személyeivel megadja a személyiségek magvát s távlata kevésbbé enged teret a közönséges izléstelenségeknek. Csakugyan általában kevésbbé hibásak e pályázat történeti darabjai a többinél, a mi azonban még nem pozitív erényök.

A *költő csókja* cz. darab afféle irodalomtörténeti vígjáték. Csokonai az egyik hőse, színhelye egy vidéki vendégszerető nemesi kúria, a hol a költő ismeretlenül néhány jó órát tölt: az özvegy háziúr széplelkű leánya és sógornője rajonganak a költészetért. Egy tiszteletcsók, melyet a felismert költőnek a leány ad s melynek a völegény véletlenül tanúja lesz, kínos félreértésre ad alkalmat, a völegény szó nélkül távozik és csak egy év múlva, mikor Csokonai ismét arra jár, derül ki a tévedés, melyet Csokonai jóvá tesz s az elszakadt szíveket ismét összehozza. E nem új témának a feldolgozása is régimódi, dialógja nagyon magyarázatos és széles; legélénkebbek a Csokonai jelenetei, kinek alakján kedvvel dolgozott a szerző. Az egész lassú menetű és elég unalmas darab.

Egészen más írói készüllettel van írva a *Talleyrand* című vígjáték (20. sz.), prózában. 4 felvonásban mutatja be a híres diplomata pályáját; s négy elég eleven képet rajzol hőséről, a ki minden kormánynak szolgál, mindegyiket elárulja, mindig előre megérzi a következő régime közeledtét s ahhoz irányítja tetteit; szellemes, ravasz, érzéki, lelkiismeretlen és kapzsi. 1789-ben nagylelkűbbnek adja magát Mirabeaunál, előkészíti Napoleon egyeduralmát, majd megbuktatja s XVIII. Lajosnak

egyeneti az utat, mikor pedig ennek is megbuktatására tör és Lajos Fülöppel conspirál, rajtaveszt és elbukik. A ravaszon kifogott a ravasznál is gyengébb, a mint maga beismeri. Különben bukásából is hasznót húz.

Az első felvonás 1789-ben, a második 1803-ban, a harmadik 1811-ben, a negyedik 1821-ben történik. A cselekvény szoros egységéről természetesen nem lehet szó. Van négy jellemző és mozgalmas kép, s e négy képben van jellemezve Talleyrand, ravaszságával és nemesisével. A képek személyzete is nagyrészt más; a szerző azonban még Talleyrandon kívül két más személy sorsát is végig szövi a jeleneteken, Grandtné asszonyét, ki Talleyrandnak előbb szeretője, később neje lett, s a kit vele XVIII. Lajos, midőn T. kegyvesztetté lőn, ismét visszavétet, — és különösen Napoleon. Ezzel T. az első felvonásban csak egy percze találkozik mint fiatal tűzértiszttel, de nagy emberismerete megsejti benne a jövő emberét. A II. és III. felvonás a legjobban rajzolt jelenetek, az első consulhoz és császárhoz való viszonyában tüntetik fel Talleyrandot. A végső felvonás Napoleon halála évében történik s nagyságának emléke nem kedvező Talleyrandra.

A darab művelt és szellemes író műve, rövid és jellemző dialóggal, s érzékkel a történeti személyek ábrázolása iránt. De a darab olvasmányának alighanem jobb, mint színpadra; az egyes képek jók, sőt hatásosak is, de a cselekvény igazi egységének hiánya az egész mű hatásának sokat árt. E műben a jellemzés erősebb a szerkezetnél; s a szerkezeti egység nem a cselekvés, hanem a sors egysége. „Addig jár a korszó a kútra, míg — megtelik“. A bíráló bizottság körében nem keltett a darab nagyobb figyelmet.

Három darabra nézve találkozott a bírálók külön-külön alkotott véleménye, hogy mindent összevéve ezek a pályázatnak aránylag legjobb darabjai. Mind a három magyar történelmi vígjáték s mind a három verses. E három darab, beérkezésök sorrendjében: 11. sz.: *A duzzogók*, jeligéje: „La reine s'amuse“; 13. sz.: *A sárga rózsza*, jeligéje: „A mult idők, hidd meg, barátom, Zárt könyvek, nekünk meg nem fejthetők. S az idők szelleme? Az ám! A tisztelt szerzők szelleme csupán, A melyben tükröződnek az idők (Faust)“; 16. szám: *Zrínyi György házassága*, jeligéje: „Felhős ég is mutat derűt“.

A *duzzogók* meséje Nagy Lajos idejében történik, Raguzában, a hol az első nápolyi hadjáratából hazatérő királyt Margit királyné, udvarával együtt, várta. Nem az övék a főszerep, a királyné csak a vígjátéki gondviselés jólelkű eszköze; ő az, a ki szórakozik, duzzogó szerelmesek összebékítésével. A duzzogó szerelmesek pedig az ifjú hős Pelsőczy Bebek György és Perényi Piroska, Kanizsai nádor özvegye. A darab előzménye az, hogy

míg az ifjú levente Itáliában harczolt, otthon a szép Piroskára Giovanni Pipino, conte di Minervino vetette szemét s hogy kezét megnyerje, azt hírsztelte Bebek felől, hogy az a messze Itáliában elfeledte Piroskát és egy olasz hölgynek ajánlta fel szívét. A szegény leányka hitt a hirnek, és szíve fájdalmában, hirtelen elhatározással a vén Kanizsai nádornak nyújtotta kezét, faképnél hagyva a cselszövő Pipinót is.

Piroska csak az esküvő után
Sejté, hogy maga szenved bosszuján.
A nádortól irtózott, s még az este
A nászêj üdvét, kéjét nem keresve,
Az anyjához szökött haza. A nádor
Két óra meghalt mély búbanatától.
Piroska özvegy most, s mégis leány még,
Az ő erényén nincsen semmi árnyék —

meséli el Csór, lipitói főispán. Piroska férjhezmenetelének híre azonban eljutott Apuliába is és Bebek daczból jegyet váltott Gemmával, az aquilai herczeg leányával, a háborúban pedig mindenütt halálát kereste; Barlettánál egy végzetes csapást, mely a királynak volt szánva, az ő feje fogott fel. A király hálás volt megmentője iránt, hazatérőben Raguzában megállapodott a beteggel s megfogadta, hogy ott marad, míg kedves beteg vitéze föl nem épül nehéz sebéből, oda kérette Margit királynét is udvarával, hogy ápolják az önfeláldozó daliát. A királyné elhozza Piroskát is és apródruhába öltöztetve, vele ápoltatja Bebeket, a ki mintegy két hét mulva lábadozni kezd. Itt kezdődik a darab. Pipino újra az özvegygé lett Piroska után veti magát, de bosszankodva tapasztalja, hogy megint megelőzték. Az a gyanúja, hogy titokban valaki jár Piroska szállására; valóban, lesbe állított szolgája egy reggel észreveszi, hogy Piroskához egy szöke apród lopózott be. Ez apród éppen Piroska volt, a ki a kedvese betegágya mellett átvirrasztott utolsó éjszakáról kimerülten tért szállására nyugodni. De alig megy be s öltözik át, jön a királyné, a ki vidám szeszélyében udvarhölgyeivel a kora reggeli órákban sétálni kívánt s lehatatja Piroskát. Megtudja tőle, hogy Bebek már jobban van, láza szünőben s az orvosok mára ki is eresztik szabad levegőre. A királyné a hosszú szenvedésért édes jutalommal biztatja Piroskát, férje megmentéséért ő lesz a hálás, és visszaadja a szerelmeseknek boldogságukat, ő majd kieszközli, hogy Bebek visszaküldje a jegygyűrűt mátkájának. Piroska azonban könyörög a királynénak, hogy ne tegye, hiszen Bebek bizonynyal nem is szereti, de ha szereti is, nem akar összetörni egy másik szívét.

Van még egy szív, ki érte feldobog ...
Az ő menyasszonyára gondolok.

Nem ismerem, nem láttam még, de szánom.
 Údvét ne kérje tőlem senki számon,
 Inkább epedjem el titokba, szomjan,
 Mint boldogságomat orozva lopjam! . . .
 Inkább legyen csillagtalan az éjem,
 De csillaghullás engem ne kísérjen!
 Ébredjek bár rügy-hervasztó tavaszra:
 Tavaszát más miattam ne sirassa.
 Fehér palást a boldogság . . . belőle
 Oly gyorsan készül másnak szemfedője . . .
 Szenvedtem eddig, szenvedek tovább is . . .
 De én miattam ne szenvedjen más is!

Az akadály tehát e perczen elég nagy. Bebek hidegsége esetleg és mátkasága bizonyosan. Bebek hangulatáról, kedvéről a nézőközönség hamar tájékozódik, mert mikor első sétáján találkozik a királlyal s ez új hadjáratról szól előtte, túlságos harczy vágygyal fogadja a hirt, ellenben éppen nem nagyon örül annak a hírnek, hogy a király gyöngéd figyelméből ide meghívott hercegi család és jegyese e nap Raguzába érkeznek. Azt is hamarosan megtudjuk, hogy a mátkaság felbomlása nem okoz nagy szenvedést az újabb arának, mert annak ügyis mindenütt nyomában jár Della Scala Mastino, Vicenza hercege, s még ide is elkíséri. Ezek egyelőre nem lépnek fel, de a sétáló Bebek és Piroska találkozása az I. felvonás végén megtörténik. Szóba jön az apród ápolása, az új menyasszony, csak szenvedésükről nem szólnak, pedig az átérzik büszkeségükön, s mikor Bebeknek közeli boldogságáról szóló ironikus szavai alatt a kimerült Piroska, ki előbb is már a királynéval beszélve, minduntalan elszunnyadt, álomba merül, Bebek eléje térdel, s e szavakban tör ki:

Százszor meggyűlölt, százszor szent szerelmem.

Ezzel végződik az első felvonás.

Enyhítve adtam elő ezt a lehetetlen fordulatot; de így is feltűnik, hogy ez az elalvás szerencsétlen és önkéntelenül komikus inventio; hogy Piroska, ha már annyit tudott virrasztani, ha ma is meg tudta várni ébren Bebek arrajöttét, éppen most, mikor végre a maga képében, szemtől-szemben van kedvesével, és szíve sérelme magyarázatot, kétsége bizonyosságot, megbánása engesztelődést vár, a visszafojtott és kitörni készülő szenvedély e pilanataiban elaludjék, — ez lélektanilag képtelen és drámailag elfogadhatatlan helyzet. Erre csak azért van szükség, nehogy már most megértse egymást a két szív s a darabnak vége ne szakadjon. Ennyire dróton rángatni a személyeket a darab technikája érdekében, mégsem volna szabad.

A második felvonás elején felhúzott függöny pár órával később még ugyanebben a helyzetben láttatja a szerelmeseket. Bebek Piroska lába előtt ülve, gyönyörködve nézi kedvesét.

Egyszer Piroska álmában mosolyog és a Lóránt nevet suttogja, az apródét, ki Bebeket ápolta. Ebből szövődik tovább a bonyodalom. A leskelődő Pipino feljeleníti a királynénak Piroskát, hogy titokban apródot fogad. A királyné meghagyja neki, hogy mondja ezt el Bebeknek. Az a célja, hogy Bebek szerelmét felgerjeszsze ez új sebbel, s gondja van rá, hogy Piroska mint szőke apród is mutakozzzék. Bebek nem ad hitelt a rágalomnak; de mikor a szőke apród maga is megerősíti Pipino állítását, Bebek arczába dobja keztyűjét s párbajra hívja az apródot. Előbb azonban ingerült kedvében összeitkőzött a jegyesének udvarló Mastinóval is, és azt is párbajra hívta.

A harmadik felvonás ugyanaznap délután az erdőben történik. Egy pár vadászati jelenet után a cselekvény halad tovább. A királyné rájön, hogy Mastino Gemmát megcsókolta; a lovagot nyilatkozatra hívja fel s az kijelenti, hogy elveszi a hercegnőt. Ez az akadály tehát el van hárítva. De Mastinótól azt is megtudják, hogy Bebekkel párbaja lesz. Piroskának arról kell még meggyőződnie, hogy szereti-e Bebek csakugyan, hiszen Gemmáért vívni fog? Erre is megjön az alkalom. Bebek kivallja Lórántnak (vagyis az apróduhában levő Piroskának) egész szerelmét. Könnyíteni akar lelkén ezzel, mielőtt vívnak. Az a célja, hogy a párbajban átengedi a győzelmet barátjának s ő a halált választja. Meg akarja Lóránttal ígertetni, hogy vegye el Piroskát. Ám mikor Lóránt ezt nem igéri meg, akkor elhatározza, hogy a csélesap apródot megöli. Meg is történik a párbaj, előbb mint a másik. Mikor már egy-két csapás történt, a királyné hirtelen nevéen szólítva hívja Piroskát, s az apród önkénytelen a királynéhez fut. Természetesen a párbajnak vége, elmarad a másik is, ki-ki boldog lesz a maga párjával, a Bebek humoros szolgája, Poháros is a Gemma hercegnő szobalányával. Pipinónak azonban lovat ajándékoznak, hogy hagyja el az udvart.

A darabnak van néhány mellékalakja, a kik e felsőbb vígjátékba néhány erősebb komikai hangot vegyitenek. Pohároson és kedvesén kívül ilyen volna Csór lipitói ispán, a ki emberségre tanítja a lovagiatlan Pipinót, egyébként nagyon szereti a bort, és Lesták a fontoskodó és finomkodó czeremóniásmester; kissé conventionális alak mind a kettő.

A darab levegője tiszta és hangja előkelő. A világítás afféle, mint újabb romantikus vígjátékainkban. Az egész inkább finom, mint valóságos. A cselekvénynek nincs igazi drámai liktetése és ereje. A szokásos személyzet és apród-motivum, az inkább lyrai és szellemes, mint drámai dialóg, a nyelv és verselés fejlett művészete, a magyarság dolgában némi kívánnivalókkal, jellemzik e darabot. A jambusok épp oly elegánsak, mint a mily gondosak a pár-rimek.

A dictióra nézve jellemző példa Piroksa magánbeszéde a III. felv. 3. és 4. jelenetében, és párbeszéde Bebekkel a párbaj előtt. De a rimek mügondja ilyeneket is termel, mint pl., mikor a párbajból a királyné magához szólítja Piroskát. *Piroksa* (Margithoz fut): Parancsolsz felség? . . *Bebek* (leeresztikardját, meg-rázkódik) Mit? . . *Piroksa*? . . *Lóránt*? . . *Poháros* (oldalba löki): Uram, te szédülsz, mint a kít a ló ránt!

A darab egészben véve inkább költői, mint színszerű.

A *sárga rózsza* sujet-je a Rozgonyiné ismert története. A szerző azonban sem Arany, sem Jókai feldolgozását nem követi, hanem új motívumokkal magyarázza a szép Cziczelle hadbamenetelét. Közte és férje közt meglehetősen korkülönbség van, de ő szerelemből ment hozzá ezelőtt négy évvel, 16 éves korában, sok kérő közül maga választotta ki ez erősszívű, lovagias, bár kérges modorú férfit, a kivel boldogan él. A Rozgonyi várába vetődött azonban egy vadászat alkalmával egy külföldön iskolázott pipogya báró, Balázs Benjámín, Rozgonyinak ismerőse. A báró szemet emelt a szép asszonyra és szerelmét kéri. Az erényes és hű Cziczelle elutasítja az esztelen férfit, a ki különben is alig érdemes e névre, mert a mellett, hogy gúnytárgyul szolgál az udvari bolondnak és a nagyasszony mellett levő udvari lányoknak, dőre hiúságában szépítő labdacsokat szed, ellenben mikor a királyi üzenet jön s minden nemest fejenként harczra szólítanak, ő elbújik s azzal a fenyegetéssel támad, hogy a magára hagyott Cziczelléért, a maga népével fog eljönni. Cziczelle nem tudja, mint tegyen, férjének nem szól, a várba gyülekező nemesség előtt egy Balázs báró miatt nem akar zajt ütni, és sérti önérzetét az a gondolat, hogy a kít más asszony csak nevet, az ő rá mint veszélyes tűnjön fel. Némi babozás után arra határozza magát, hogy ő is a háborúba megy. Pözdör, az udvari bolond kérleli, ne menjen, hiszen férje úgy sem fogja engedni, pedig a bolond maga is remeg a szép asszony életéért: Cziczelle tehát megy a férje tudta nélkül. A fegyveresházból előhozat holmi régi fegyverzetet. Választ egy sisakot, melynek díszéül egy kövekből kirakott sárga rózsza szolgál. Éppen olyan, a milyent Pözdör szokott hozni asszonyának minden reggel a tányéra mellé. Ezt a sisakot leteszi az ágyára, míg ő a szomszéd szobába megy páncélba öltözni. Ekkor jön be Rozgonyi a báróval, hogy bucsúzzék feleségétől, mert a nemesség az udvaron már indulásra készen áll, a báró meg tőle akar bucsúzni. Az ágyon heverő sisak gyanút ébreszt lelkében, gyanúját növeli a szomszédszobából hallatszó fegyverzördülés s Balázs is szítja féltékenységet. Szeretne leszámolni az asszonynyal és csábítójával, de jön a királyi tiszttel jelenteni, hogy a sereg indulhat. Megjelenik Rozgonyiné is, már páncélban, de még hajadonfővel s páncélját is női köpeny

takarja. Fél, hogy férje észreveszi derekán a pánczélt, de az oly lanyha öleléssel bucsúzik el, hogy nem veszi észre. Rozgonyi úgy gondolkozik, hogy a sárgarózsás vitézzel úgysí találkozik a táborban. A két udvari lány is elmegy a háborúba, mert kedvesüket a vadászat után Rozgonyi pinczéjében leitatta Pözdör, azok elmaradtak az indulásról, halálbüntetés vár rájuk; tehát a lányok mennek azok fegyverzetében és képében. Alig ment ki Rozgonyi, jött Cziczelléhez a báró is, teljes fegyverzetben, azonban Cziczelle kardmarkolatra tett kézzel, páncélban fogadja s meggy ő is a sereggel a háborúba, Pözdör kíséri.

A két másik felvonás szintere Galambócz környéke. A második felvonás elején Cziczelle Pözdört ápolja. Szegény bolond a várba lopózkodott s a basa kertjét dézsmálta meg sárga rózsákért, hozott is eleget, de nehéz sebet kapott; nem baj, csak úrnőjének örömet szerezzen. A táborban van a báró is, a ki folytatja szépítő kúráját, s a recept szerint öt szavas mondatokban beszél, ha több lenne a szó, elhagyja, s ha egy szóval többet mond, kétségbeesik s újra kezdi a kúrát. Rozgonyiné itt a táborban tudja meg, minő gyanúval jött el férje hazulról, s fellázad önérzete ama gondolatra, hogy férje kételkedett az ő igaz szerelmében. Már most azért sem fedezi fel magát, ha találkozik férjével. Csakugyan jön is Rozgonyi, keresi a sárgarózsás vitézt, a dolog viadalra kerül, miközben Pözdör egy erősebb rohamnál karddal közbelép, de Rozgonyi vágásától földre esik, mire Rozgonyi még vadabb haraggal üldözi Cziczellét, a ki igen hiányosan tudja magát védeni, a legtöbb ütés már sisakján és páncélján csattan, végül fel akarja emelni sisakrostélyát, de nem tudja. Aztán könyörögve emeli fel balkezét. Szerencsére jön a király, parancsára megáll Rozgonyi. A király ekkor úgy ítél, hogy a két vitéz közül egyik kapja másnap a szárazföldi, másik a vízi harcot s a ki többre megy, az lesz a győztes. A másnapi viadalban Cziczellének alkalmá lesz a szárazon küzdő férjét egy halálos veszedelemben megsegíteni. A hajóra szállt Cziczelle, egy pillanatra leveszi ugyan sisakját s láttatja arczát, de Rozgonyi vak szenvedélyében elhiszi Balázs bárónak, hogy az egész átváltoztatás csak varázslat.

A harmadik felvonásban több epizód-jelenet után a török szultán közeleg, Zsigmond békét köt vele s kihirdeti, hogy hazamennek. Ekkor találkozik a két udvari lány is a maga két vitézével, a kik azóta megérkeztek. Még el sem indulhattak, a török megszegte az egyezséget és szorítani kezdi a magyar táborn. Ropant zavar támad. Végre jön a gálya, a vitézek fedezik a királyt, mindenki menekül, csak Rozgonyi nem akar a sárgarózsás vitéz gályájára menni. A nemesek erővel hurezolják a gályára, de ő kiszakítja magát kezökből s a Dunába ugrik. Pözdör kiált Czi-

czellének, hogy mentse férjét s maga is a Dunába veti magát. Cziczelle rohan a hidon férje után, a ki éppen kivergődött a partra s a törökkel szembe akar menni — és édes úrának szólítja. Szava zengése a férfi szívébe hat. Ez nem lehet varázslat — mondja Rozgonyi, mire összecsókolódnak a parton — Zsigmond azt hiszi, birkózik a két vitéz, — s Rozgonyi töredelmes szívvel engeszteli nejét. Mikor vénülésére czéloz, Cziczelle fülebe súg valamit, a minek Rozgonyi úgy megőrül, hogy ölébe kapja feleségét s úgy viszi a hajóra. Az induló hajó tisztje lefelé a folyó színén egy sárga rózsát vesz észre. A szegény Pözdöré volt.

Cziczelle hadbamenetelének ez az új motíválása jobban lehetett elgondolva, mint megvalósítva. A báró sokkal gyámoltalanabb alak, semhogy alkalmatlankodása ilyen kivételes elhatározásra bírjon egy fiatal asszonyt. Egy szavába került volna férjének, hogy az alkalmatlankodástól megszabaduljon. Rozgonyi féltékenységenek kitörése pedig egész ellentétben van az ő egyéniségével, a milyennek addig ismertük Micsoda boldog házasság volt az, a melyben ilyen gyöngé lábon áll a bizalom. Rozgonyi féltékenysége minden bizalom hiánya, oktan és brutális. A régi feldolgozásokhoz képest egyáltalán nem nyert ebben a darabban, ellenkezőleg csak veszített. Vigjátékban kinos jelenet az is, mikor Rozgonyi Pözdört leterítette s a feleségét szabadalja. Pözdör többet ér, mint Rozgonyi. Ez árva szegény ember megható imádata úrnője iránt a legkedvesebb lelemény az egész darabban. Ez a vigjáték az ő tragédiája. Különben e vigjátékunk műfaji jellemét nemesak ez a vonás módosítja, hanem magyar közönség előtt az is, hogy elvégre egy kudarczczal végződő hadjárat magyar színpadon nem éppen alkalmas vigjátéki háttér. A nevetetésre szánt részleteknél jobbak az érzelmes, a gyöngéd jelenetek. Ezekben sok költői elem van. A rímek jambusok.

A bírálók egy részének ez a darab tetszett legjobban; de mivel nem vigjáték, a jutalmat nem kaphatta meg.

Zrinyi György házassága is verses darab, de a vigjátéki hangot nem a csattanós rímekkel pointe-ozott jambusos dictióval, hanem spanyolos trochaussal színezi. A költő Zrinyi Miklós szüleinek egybekeléséről van szó, a történet 1616-ban játszik, Alsó-Lendván, Széchy Tamásnál, az öreg, vitéz, de kapzsi és nagyravágó főúrnál. Széchy nagy vadászatot tart a fiatal Zrinyi György tiszteltetére. Idősebb leányát, Magdolnát szeretné elvételni a nagynevű és gazdag daliával, bár annak már van menyasszonya, özvegy Bánffy Gáspárnénak, Széchy szomszédjának és régi ellenesének a leánya. György úgyis únja a mátkaságot, melyet családi érdekek hoztak létre, nem a szívek vonzalma, félti szabadságát is, mely a harci kockázatot és veszélyeket keresi.

Mária szép és jó leány!
 De én mégsem szeretem,
 Gerlebűgás, fészkenülés nem az én természetem.
 ... No ennékem
 Edesebb is, szebbis, jobb is a szabadság!
 Kővályogni, mint a sas a mezők felett, felhők táján.
 Fölkeresni a' helyet, a hol kaland s veszély vár rám,
 Bátoran és botoran szembeszállni száz viharral,
 Le-lecsapni az ellenre tüzes kedvvel, vad haraggal.
 Elni, égni harczy vágyban, a mely soha nem pihen, —
 Meghálnék én a házasság csöndes, enyhe fészken!

Ezért kerüli a Bánffy-házat, azért is jön Széchyékhez, mert okot akar rá adni, hogy menyasszonya bontsa fel a mátkaságot; komoly szándéka Széchyéknél sincs. Ám az öreg Széchy üti a vasat, részint, hogy Bánffynét bosszantsa, részint, hogy Zrinyit vejéül biztosítsa. Hogy Magdolna mit szól ehhez a tervhez, azt a kemény akaratú apa nem is kérdezi. S már az egész udvar úgy tekinti Zrinyit és Magdát, mint jövődő párt. Pedig Magda büszke lélek, a rákényszerített viszony ellen föllázad egész érzése. Ha a Zrinyi lelke sas, az övé is az. Bókokon, széptevésen nem kap, bántja már az is, sérti büszkeségét Zrinyinek úgy vélt önhitsége, melylyel völgegy létére idejön s a házbéliek zúgása-bűgása már győztesnek véli az ő szíven. Ezt az első jelenetben, mikor egyedül vannak előttünk, félig meg is mondja Zrinyinek, felét elhallgatja és haraggal eltávozik. Hogy ismeri már most föl e két lélek egymás értékét és jellemét s hogyan szeretik meg egymást, az adja a mese főbbik bonyodalmát. Zrinyit már e jelenetben meglepi a leány nem közönséges lelke, ingerli is a sajátságos leány, de kiméli érzékenységét s távozni akar. Azonban az öreg Széchy nem engedi el, hogy vendéglátó híren csorba ne essék s meg is hívja egy harczy kalandra a kanizsai török ellen. A mellett tovább szövi-fonja terveit. Fiával Bánffy Máriának udvaroltat, — a mi különben inyére is van ezeknek: Zrinyi Györgynek pedig azzal a tanácscsal akar segítségére lenni, hogy keresse meg csak úgy látszat kedvéért, Batthyányi jelenlétében, a ki Bánffyné megbizásából jött el Zrinyit mátkájához hini, a Magdolna kezét. Zrinyinek nincs szándéka nősülni, a tréfába sem szívesen megy bele, kivált Magda miatt, de mivel Széchy magára vállalja a felelősséget, végre beleegyezik, és Széchynek két szolgálja csakugyan elvégzi a lánykérés formaságát, mire Széchy igent mond s Batthyányi fenyegetődzve távozik Bánffyékhoz. Magdolna azonban kétségbeesetten fut be, sirva megalázása miatt, s midőn atyja most már komolyan mint mátkáját vezeti elő Zrinyit és eltávozik, haraggal és keserűen lobbantja szemére Zrinyinek, hogy szerelme nélkül kérte kezét.

Mért lettél a völegényem?

Hogy más lánytól szabadulj, — jaj, hogy ilyet kell megérnem!

Büszke törzsök, nagynevű, meghódítja az apámat. —

Meghódolni mindezért miért kelljen a leánynak?

Számítás, meg ámitás, — hol van itt a szerelem?

S még azt mondják: legyenek büszke, legyenek boldog, — Istenem!

Szolga-kérők: mily tisztesség! ilyen mátká mily boldogság!

Ej no, Zrinyi, az én hitem, az én szívem nem bolondság!

Keserű lesz ez a játék!

S mikor Zrinyi azzal kéri bocsánatát, hogy nem kell feleségének lennie, hiszen csak játék volt a megkérés, Magda még inkább megdöbben és megsértődik. Zrinyi mind jobban bámulja a leányt s érző hangon kérleli, mindenre kész, hogy a megbánást jóvá tegye; látja is már, hogy Magda más leány, mint a többi, s kezdi érezni a szerelem csodálatos varázsát.

Ertelek! Czifra szóban mennyi hivság!

Így is tehet a lovag, hogyha Zrinyi Györgynek hívják!

Szívemre törsz szívtelen, — lásd hát, mire mégý vele:

Írántad csak megvetéssel, gyűlölettel van tele!

Vigy, ha tetszik, esküvőre! (jobbra indul).

Zrinyi.

(Megbánással, csöndesen). Megzsibbadtál, hetyke legény...

Ó azt mondja, nincs szívem: én meg, ime, fájni érzem.

(Balra indul).

Az első felvonás e végjelenetének komoly hatását a betóduló háznép üdvözlése enyhíti, s kivált Fruzsínának ez a szava a síró Magdolnához:

Sírsz úgy-e a boldogságtól! Úgy örülök magam is.

Örül magáért is, mert e vidám galambnak már megvan a jövőbeli párja, Zsibrik Pista, de addig nem kelhetnek egybe, míg az idősebb lány otthon van. Ők is kívánják e házasság létrejöttét éppen úgy, mint Miklós, Széchy Tamás fia, a ki Bánffy Máriát szereti. Mindenki szeretné e házasságot, csak a legközvetlenebbül érdekelték közt van egyelőre áthághatatlan ellentét.

A második felvonás egy pár csinos epizód-jelenettel indul meg. A kanizsai törökre a kicsapás jól sikerült, a várnép vígan jön haza, zászlókkal, zsákmánnyal, foglyokkal; Zsibrik Pista sebesültnek tettetve magát, megtréfálja Fruzsínát, a ki előző nap felfogadtatta vele, hogy nem megy el a harczy kalandra. Magdolna más lélek. „Bár csak én is férfi volnék — mondja. — Harczolni a török ellen bús sorsunkban gyönyörűség! Véres csaták hőset látva, lányszívem is büszkén dobban, irigyelem, megcsudálom...“ Az érkező daliák sok szépet beszélnek Magda előtt Zrinyi hősi tetteiről. Majd az öreg kapzsi Széchy vásárolja össze potomi áron szolgáltatól a zsákmányt, vagy fizettet velők magának a megtartott zsákmányért váltságdíjat. Miklós is érkezik

s friss rózsát hoz Bánffy Máriától, a ki egyébként idekészül anyjával együtt, mert Magdolna levelet irt neki, hogy jöjjön a vőlegényéért. Jön azután Zrinyi is s a zsákmányul ejtett ékszer legszebbjét hódolattal Magdának ajánlja fel. Magda visszatiltja Zrinyit, elutasítja az ajándékot, ellöki az ajánló kezét, a földre hullott ékszert Zrinyi keserű érzéssel szolgáljának ajándékozza, vigye a szeretőjének. Az odaérkező Széchy nem győzi eléggé fejét csóválni e szörnyű pazarlásón. Éppen most hozzák Hasszánt, a fiatal szép török leventét, ki most esett Zrinyi fogságába. Ez a jelenet fénypontja e darabnak.

Z. Tudod, mért hivattalak? *H.* (előbb lép) Tudom, nem, hogy meggyalázz.

Mikl. Mondd, ki vagy te? *H.* Most fogoly — Hasszán hadnagy a nevem.

Magd. Milyen jól tudsz magyarul. *H.* Két év óta élek itt.

Mikl. Magyar földön. *H.* Török föld ez... *Z.* De nem az, nem is lesz az! *H.* Allah neve legyen áldott — úgy lesz, a hogy ő akarja...

Magd. Van-e otthon kedvesed? *H.* Kedvellek e szavadért; Van, — nem oly szép, mint te vagy, mégis legszebb énnekem! *Z.* Igyál hát a hűségére! (Az asztalon levő borból kínálja.) *H.* Tudom, hogy hű: nem iszom. *Z.* Innod kell hát velem, értem! *H.* Méltó volna inni érted; Allah tiltja — nem iszom... *Z.* Nem iszol? S ha megöllek? *H.* Foglyod vagyok, teheted. *Z.* Nem vagy foglyom — nem teszem! Kardod eltört a pár-harczban. *H.* (Sóhajt.) Pedig szultán kardja volt! *Z.* Lásd erősebb az enyém — Zrinyi Miklós kardja volt! *H.* Zrinyi Miklós!... Kis koromban tudtam róla harezi dalt is... Unokája vagy neki: le is győztél, nem szégyenlem... *Z.* Nem kell ez a győzelem! Menj, szabad vagy! Majd ha kardod jobb acél lesz, újra vívunk! És legyőzlek és megöllek, mert török vagy, minden magyar leggyűlöltebb ellensége.

Mikor Hasszán azt veti ellen, hogy a német nagyobb ellenség, Zrinyi egy pillanatra elborul, de ismét föllelkesül, hogy kereszténynek nagyobb ellensége nem lehet a pogánynál. Hasszán védi a maga hitét, egy Allah van — úgymond — és egy próféta, Mohammed, de a keresztények hány felekezetre szakadnak s dúlják egymást, mind az Isten szent nevében!

Zr. Nem!... Győz majd a szeretet,
Az az édes, mindenható, örök hazaszeretet,
Ez beszéli: sok bajunkban legnagyobb baj a török!...
Oh magyar nép! mért nincs hangom, mely viharként mennydörög.
Hallanád meg: haldokolsz, míg nyakadon a török,
Ez tördeli koronádat, ez tapodja földedet:
Úzd ki innen a pogányt, addig úzd ki, míg lehet!

Zúgjon e vágy lelkedén, mint vihar a bérce fokán,
 Hős szivedtül, hű karodtúl hadd pusztuljon a pogány!
 Élek, halok e nagy czélért — s ha lesz egykor gyermekem:
 Nőjjön törökgyűlöletben, erős, okos, hős legyen.
 Csak azért, hogy e nagy czélért tudjon élni, halni majd,
 Lanttal, karddal, észszel, karral vivni a nagy viadalt.
 Melynek díja: diadal, a töröknek pusztulása!
 Hozd meg ezt a szép időt, honszeretet szárnyalása!

Miklós. Milyen lélek!

Magdolna. (ki eddig is figyelte Zrinyit, őt nézve, lelkesen)
 Zrinyi György!

Zrinyi (mintegy ébredve hevüléséből). Eredj Hasszán! ...

H. Jó magyar vagy. Bucsúzóul adj kezet ... Gyűlölsz bár, én nagyra tartlak.

Z. (kezet nyújt). *H.* (bókol).

Allah adjon hű és szép nőt; neked, szép hölgy, méltó férjet ... (El.)

Mikl. Adjon Isten a hazának sok ily fiat, mint te vagy! (El.)

Magd. (zavarral Zrinyihez megy). Zrinyi, bocsáss meg nekem ...

Zr. (szeliden). Nem haragszom ... nincs jogom ...

M. (mintha még várna valamit: aztán lassan, lehajtott fővel el).

Zr. (hosszan néz utána). Pedig olyan szép leány ... (kissé keserűen). Ej no, még szebb a szabadság!

A Magdolna lelkében beállt fordulatot bizonynyal az idézi elő, hogy szemtanúja volt György nagylelkűségének, lovagiasságának, hősi, fenkölt hazaszeretetének, ellenfele és bajtársai tiszteletének, s közvetlenül érezte egész lelkének nemes és erős megnyilatkozását. Mindazáltal a fordulat elfogadhatóságát nagyban kell támogatnia annak a történelmi tudatnak, hogy itt Zrinyi Miklós és Péter anyjáról és a Zrinyi Ilona nagyanyjáról van szó, a ki teljes mértékben tudta méltányolni e hazafias fellángolást. A darab némely célzások ellenére sem készítette elő eléggé e változás lehetőségét, kivált a közvetlenül megelőző keserű jelenet után. Föl kell azt is tennünk, s ezt az előadás emelhetné ki, hogy Magda kezdettől fogva sem volt közömbös Zrinyi György iránt, s büszkeségét nem az bántja, hogy egy előkelő dalia jogot érez az ő megkérdezése nélkül az ő szívéhez, hanem hogy ez a dalia éppen Zrinyi György, a kit ő másnak szeretett képzelni. Az első felvonásban Magda nyilatkozatai megengedik e magyarázatot, de nem követelik. Pedig csak így érthető igazán, hogy Magda megbánta viselkedését s ő teszi meg az engesztelő lépést.

Zrinyi György tehát elengedte Magdát, a nélkül, hogy ő is tett volna egy közeledő lépést, kimondta volna azt a szót, a mit neki lehetett kimondani. E pillanatban más hevület fogta el

valóját. Az akadály semmiesetre sem komolyabbé közöttük. Bánffy Mária megérkezik ugyan, de Magdolna nem örül jöttének. Mária hangoztatja is, hogy vőlegényéért jött, de inkább évődik Zrinyivel, voltaképp Miklóst érti. Hanem új bonyadalom támad, midőn Pósházi, Széchy udvari prédikátora örömmel újságolja, hogy Alvinczi Itinerariuma megjelent s jól megfelelt Pázmány Kalauzára. E vita nincs előzmény nélkül a darabban, volt ilyen az I. felvonásban is. Zrinyi védi Pázmányt, főképp a hazafiatlanság vádja ellen, s felekezeten felüli meleg hazafiságával ismét elhallgattatja ellenfeleit, de ezzel kinyilvánítja katolikus érzületét is, s az öreg Széchy, a kinek kapzsiságánál voltak nemesebb jellemvonásai is, nem akarja adni a lányát, mert Zrinyi „pápista”; Zrinyi követelésére azzal menti magát, hogy az eljegyzés úgy is csak tréfa volt, s mikor ez nem használ, azt mondja neki, hogy Magda gyűlöli, majd leányát akarja megörvendeztetni a jó hírrel, hogy nem kell már Zrinyihez mennie. — *Széchy*: Így akartad te magad. Boldog leszesz! *Magd.* Olyan boldog, hogy a szívem megszakad! Zokogva lehajtja fejét. Széchy álmélkodva nézi.

A harmadik felvonást is néhány vidám jelenet tarkázza, a többi szerelmes pár története. De legfőbb az, hogy megjelenik Bánffyné „békülésre, számadásra”. Elégtételt követel Széchytól a kudarczért; s még nem is nagyon haragos. Széchy visszakinálja Zrinyi Györgyöt, de Bánffyné azt feleli, hogy a szegényvallást ez nem teszi jóvá: vőért adjon fiút, a fiával vétesse el az elhagyott menyasszonyt. Széchy nehéz szívvvel enged, de Bánffyné sarkára áll, azzal fenyegeti, hogy a nádorhoz megy panaszsra. Zrinyi és Mária is szép szerével felbontják a mátkaságot, Magdolna és Zrinyi is végre megvallják egymásnak szerelmüket. Szerelmi dialogjuk, melylyel mindegyikök magára vállalja a sok keserűségért a hibát, lyrai melegségével a darab legszebb részeit közé tartozik. Magda boldogsága boldoggá teszi Fruzsint is, hisz már ő is a Zsibriké lehet. „Magda, szeretsz-e engemet, kérdi. *Magd.* Te bohó! Téged — hogyan! Ezt az egész szép világot! *Fruzsina*: Akkor, úgy-e Zrinyit is. Jaj, de jó! . . . Zsibrik Pista úgy aggódott már miattad. Ha te nem lész Zrinyié, lakodalmat egyhamar ő sem ülhet, a szegény.” — S midőn Magdolna mosolyog, Fruzsina mentekezik: „Nem magamért — Zsibrikért!” . . . Csak még az öreg Széchy felekezeti elfogultságán kell győzedelmeskedni. Élénk jelenetekben végre az is sikerül, mert megjött Zrinyi György kinevezése horvát bánná és muraközi kapitánynya, ez hízeleg hiúságának, másrészt meg attól tart, hogy az újjhuzással kockáztatja a rég keresett grófi címet. Végre is enged s általános béke és hármass boldogság végzi be a darabot.

E darab a tavalyi Karátsonyi-pályázaton is megjelent s a bírálati jelentés szerint kimagaslott összes versenytársai közül. Mivel azonban csak nyelvi tekintetben találták becsesnek, drámai és színi tekintetben azonban nem, a Karátsonyi-pályázat feltételei értelmében a jutalmat nem adták ki. Nem tudjuk, változtatott-e a szerző azóta a darabon. Az előadásról ma is elmondhatjuk, hogy „az író jól és könnyen versel, nyelve — ha nem mondható is jellemzőnek — mégis előkelő és kellemesen gördülő, bár ritkán teljes erővel“. A jelenetezés természetességét most is megtalálni a darabban. A hibák is körülbelül olyan természetűek, mint tavaly voltak. Különösen Zrinyi Györgynek bensőleg ellenmondó jellemében van a hiba, a kit a darab lovagias és fenkölt lelkű embernek kíván festeni, de a ki egyrészt olyan férfiatlan, hogy a családi politika bábjaul engedte át magát s a jegyesség felbontására nem tud közvetlenebb és férfiasabb formát találni a bujkálásnál, mikor Mária úgysem szereti s mint a tavalyi bírálat megjegyzi, olyan önérzetes leány, hogy mi sem látszik könnyebbnek, mint a vele való szakítás, másrészt meg olyan gyerekes, hogy belemegy Széchynek abba a tervébe, hogy színre megkéresse Magdolnát. Ezeknél fogva az egész bonyodalom gyenge lábakon áll s valóban nem vagyunk eléggé meggyőződve az egész bonyodalom szükségéről. Legsikerültebbnek Széchy György alakját találta a bírálat. Kapzsiságát azonban alighanem megtoldotta a szerző egypár karrikaturaszerű vonással, mert az idén kifogásokra adott okot. Meg kell azonban dicsérnünk néhány üde kedvességű jelenetét, s a szerzőnek többi társaiénál erősebb történeti érzékét, melylyel a kor lelkének is komoly írói becsvágygyal hangot ad, s a kor lelkében a magyar léleknek megszólaltatására is törekszik. Számos részlet inkább tanulmány, mint a teremtető képzelet szüleményének látszik. Verselése kevésbé bravuros, nyelve kevésbé csiszolt, mint a Duzzogóké, de viszont természetesebb.

E darab tárgyát dolgozta fel a 23. sz. pályamunka is, melynek címe Kemény szívek. (Jeligéje: Szeptember. Ugyanazok a személyek, nagyjában ugyanaz a mese is, ugyanaz a versforma is, csak az idő 1620, a mi kétségtelenül késő lett volna; különben Széchyne otthon tartózkodik és Bánffynak három lánya van. A mese egy pár pontját másképp motíválja, egy pár személyét átalakítja, de inkább bohózatossá teszi a mesét és személyeket. Bánffyné nem a kardos, de jókedvű magyar asszony, hanem egy sopánkodó, lányait áruló néni, a ki jóformán felsül s egyik lányát a darab végén Zrinyi komornyikja veszi el, a kit különben Zrinyi felszabadít. A darab kétségtelenül gyöngébb változat.

A bíráló bizottság a három említett darabot tartotta leg-

kiválóbbnak s ezek közt kereste a jutalmazandót. E három darab egyike sem olyan, hogy drámairodalmunk kiváló nyereségének tarthatóuk. De a Teleki-díj a viszonylag legjobb műnek kiadandó, s a bizottság véleménye szerint e három pályamű mindegyike elég bizvást megjutalmazható. A három közül értékre nézve egyik sem válik ki határozottabban s a bizottság szavazással döntött. Az öt szavazat közül egy a *Duzzogókra*, egy a *Sárga Rózsára* esett, három pedig a *Zrinyi György házasságára*. A bizottság többségének nevében tehát arra kérjük a tekintetes Akadémiát, hogy a *gróf Teleki József-féle drámai jutalmat ezúttal a XVI. sz. Zrinyi György házassága című és „Felhős ég is mutat derűt” jellegű vígjátéknak méltóztassék kiadni.*

A Karacsay-codexről.

(Bizottsági jelentés.)

(Előterjesztette ifj. Szinnyi József rt. a márczius 23-án tartott ülésen.)

A M. Tud. Akadémia Nyelv- és Széptudományi osztályához 1902. november 5-én dr. Szöcs Géza és Tóth Béla a következő levelet intézték:

„Tisztelettel alulirottak a székely rovás-írásról irodalmi vitatkozást folytatva, az úgynevezett Karacsay-codexre vonatkozólag (mely a Somogyi Antal által Aradon 1873-ban közzétett *Régi magyar énekek* című művel ugyanaz, s mely Cicerónak *De officiis* cz. munkája egy 1582. évi kiadásának tiszta lapjaira van írva) ellentétes felfogásra jutottunk. Minthogy mindketten a tudományos igazság kiderítését célozzuk, s meg vagyunk győződve arról, hogy döntést legméltóbban az első magyar tudományos testülettől várhatunk: mély tisztelettel kérjük a nagytekintetű Akadémiának Nyelv- és Széptudományi osztályát, méltóztassék a kérdést egy kebeléből kiküldendő és esetleg a második osztályból kiegészítendő bizottság által, melynek tagjai közt nyelvész és palaeographus is lenne, elbíráltatni és az elbíráltat tudomásunkra hozni.“

A Nyelv- és Széptudományi osztály 1902. decz. 1-én tartott zárt ülésében Szilády Áron és ifj. Szinnyi József r. tagokat és Katona Lajos l. tagot, továbbá a II. osztályból Fejérfataky László r. tagot, mint palaeographiai szakértőt, és dr. Sebestyén Gyulát, a nyelvtudományi és irodalomtörténeti bizottság segédtagját küldte ki a kért bizottságba.

A bizottság f. é. február hó 13-án tartott ülésében megalkulván, a teljes számban megjelent tagok elnökül Szilády Áront, előadóul Katona Lajost választották.

A tárgyalás során mindenekelőtt felmerült az a kérdés, vajjon a Karacsay-codex csakis egymagában, vagy a vele rokon természetű többi bejegyzésekkel együtt vétessék-e vizsgálat és elbírálás alá.

A bizottság egyhangúlag abban állapodott meg, hogy az összes rendelkezésére álló hasonló természetű betűrovásos bejegyzéseket együtt kívánja vizsgálat és elbírálás alá venni.

Ezek után dr. Sebestyén Gyula, majd Fejérpataky László és végül ifj. Szinnyei József terjesztették elő I., II. és III. szám alatt mellékelt véleményes jelentésüket.

I.

1. **Könyvészeti leírás.** Az ú. n. „Karacsay-codex“ kötetébe két 4-rétű XVII. századi külföldi nyomdatermék van egybekötve: *Hieronyni Treutleri F. C.: Selectarum disputationum ad jus civile Justinianaeum quinquaginta libris pandectarum comprehensum. Volumina duo. Marpurgi, 1606. 4°. Vol. I. 4 f. + 291 p.; vol. II. 4 f. + 340 p. + 14 f. (index).* — *Arumaeus, Dominicus: Discursus Academici ad Auream Bullam Caroli Quarti romanorum imperatoris etc. Jenae, 1619. 4° 4 f. + 373 p. + 15 f. (index).* Egykorú kötése disztítés nélküli egész pergament, metszése késsel színezett. Belől elől a védő lap után a könyvkötő 7, hátul a védő lap előtt 27 vagy — a hiány nyomaiból következtetve — esetleg több tiszta lapot mellélt, s a nyomtatványokkal együtt körülmetszve, a nyomtatványok metszés lapjával együtt a tiszta lapokét is kékre festette. A kötéssel egykorú tiszta lapokra (szám szerint 34-re) később szürkés barna, gyakran igen feltűnő módon átvívódó tintával írott rovás-írástos magyar szöveg s e szöveg alá több latin-betűs latin megjegyzés került. A kézirat utolsó terniójának első levele szabad, miből az következik, hogy a ternio utolsó levele leszakadt és elveszett. A csonkulás egyébként az írott szövegen is nyomot hagyott. A meglévő leveleken több, rendszerint kerekalakú égési nyom található. Feltűnő, hogy az égés helyén támadt lyukaknak, lapszéli csipkéknek a szomszédos leveleken semmi folytatásuk sincs; vagy ha e leveleken szintén van égési nyom, akkor a lyukak, csipkék egymást nem fedik. Ebből azt lehet következtetnünk, hogy a bekötéskor körülmetsett és kékre festett levélszéleket (tehát a levelek belső részeit is) utólag mestersegesen égették ki. A lyukak mérete valószínűvé teszi azt is, hogy az égetés szivarral volt végrehajtva.

2. **Provenientia.** A kötetben olyan bejegyzés, a melyből régi tulajdonosait megismerhetnénk, figyelmet érdemlő csak egy van. Elöl a takaró lapon ez olvasható: „P. Paulus“, a mi XVII. századinak látszó írással nyilván „Pater Paulus“-t akar jelenteni. Ebből a latin-betűs bejegyzésből, melynek hitelét nem én vagyok hivatva megítélni, csak

annyit lehetne következtetnünk, hogy a könyv valamely Pál nevű barát kézikönyvtárának colligatuma volt.

A könyvnek nyilvántartott hiteles története csak 1881 óta van. Ebben az évben ugyanis *Somogyi* Antal, a ki nyolcz év előtt (1873-ban) hasonló rovás-írásos kéziratokból kinyomatta a hírhedt „Régi magyar énekek“-et, megajándékozta vele *Karacsay* Clémence grófnőt. Mivel *Somogyi*, az egykori képviselő és politikai menekült, *Deák* Ferencz és több előkelő férfiú benső barátja, ekkor már öreg ember volt, bucsúzáskor megkérte a grófnőt, hogy a könyvet őrizze meg, mert igen becses. „Neki a varjú-posta hozta.“ Évek után a könyvet *Thallóczy* Lajos, tőle pedig *Király* Pál kapta meg. Az utóbbi a rovás-írás emlékének szenvedélyes kutatója lévén, a kéziratot megfejtette s tartalmát ismertette az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1888. márcz. 27.-ki felolvasó ülésén. Értekezése nem jelent meg; de ugyane tárgyról irt az „Ellenzék“ 1888. évi 18. számában s a londoni „The Babylonian and Oriental-Record“ 1893. évi júniusi füzetében. Utóbbi angol nyelvű czikke különnyomatban is megjelent e czímen: „Researches in Hunno-Scythic. London, 1893“.

A mult év folyamán a kézirat négy énekét *Fadrusz* János szobrászunkkal felvésette a zilahi Tuhutum-émlékre. Mivel ez énekek már ismeretesek voltak *Somogyi* Antal főntebb említett kiadványából, azok, a kik a kiadványt, *Arany* János, *Szarvas* Gábor stb. súlyos ítéletei alapján koholmányynak tartották, nyilvánosan tiltakoztak a monumentális merénylet ellen. *Király* Pál a „Karacsay-codex“ kiadásával akarta védelmezni igazát, de ez a régóta tervezett kiadás, váratlanul bekövetkezett halála miatt, ismét elmaradt.

3. A kézirat tartalma. A kéziratban csupa énekek foglaltatnak. Az énekek, melyeknek száma 54-re rúg, néhány kivételével megtalálhatók a *Somogyi*-féle régi magyar énekek között. A mi kevés eltérés a szövegben észlelhető, azt a verssorok s főként a régieskedő furesza szavak igazítgatása idézte elő. Így a kiadvány „Ártmány“ nevéből itt Ármány lett. A minden egyéb tekintetben változatlan szöveg tehát csupa pogánykori, főként honfoglaláskori, továbbá Árpád-királyokkora-beli és Mátyáskori éneket, névszerint is megnevezett hegedősök énekeit kívánja rovás-írásos XVII. századi másolatban közvetíteni. Ezzel aztán olyan belső okok birtokába jutunk, a melyek már magukban állva is végzetesen megingatják az énekek hitelét. El nem tudjuk képzelni, hogy *Vörösmarty* Ármánya, mely a persa *Ahriman* formájára készült (v. ö. *Szily*, *Nyelvújít. Szótára*), miként juthatott az Árpád-kori hegedősök ajakára. A hegedősök többször hangoztatják, hogy ismereteiket krónikákból meritik. Azt, hogy 108 nemzetséget az ú. n. nemzeti krónika különféle változataiból meritették, még értenők; de hogyan értsük meg azt, hogy az „Atelköz“-t is megismerhették *Constantinus Porphyrogenitus* új-görög följegyzéseiből, holott e följegyzéseket latin fordítás kíséretében *Meursius* csak 1610-ben (*Leyden*-

ben) s *Bekker* ugyanigy csak 1840-ben (Bonnban) adta ki. E kiadások nyomán az Ἀτελκόζον és Ἐτελ καὶ Κοιξοὺ szavak „Atelköz“ és „Etelköz“ formában magyarosan átírva csak a XIX. század első felében jöttek divatba. Ezért marad tehát chronologiai titok előttünk, hogy ez a XVII. vagy talán a XIX. század eleje óta ismert név az énekekben már Árpádkorban („Atil köz bele“) szerepelhetett.

A hegedősök egyébként legszívesebben Béla király jegyzőjének krónikájából merítettek. Belőle ismerték meg a hét vezér nevét, továbbá Zalán, Laborecz, Bunger, Acsád, Ménmarót és az Igván-erdő stb. nevét is. Belőle tudták meg a Dontó melletti őshazát (Dentumoger-t), Erdély elfoglalásának részleteit, a honfoglalók budai áldomását. És ezt mi a kik a krónikák történetét ismerjük, megérteni ismét nem tudjuk. Mert hiszen a titokzatos jegyző czimlapnélküli s befejezetlen krónikáját 1240 táján csak a Julián útjáról jelentő Richard barát és az a XIII. század végén, vagy a XIV. század legelején élő másoló ismerte, kinek másolatát az ambrasi gyűjtemény s utóbb a bécsi udvari könyvtár őrizte meg. E másolatból szövegét *Schwandtner* először 1746-ban adta ki és ekkor nyilvánvalóvá lett, hogy a honfoglalás benne részletesen elbeszélte történetét egyetlen középkori krónikásunk sem ismerte. Ám a „Karacsay-codex“ hegedősei még a lappangó szöveg ismeretével sem érték be. Egy Péter nevű „hegedős“ ugyanis jó Endre királyt így vigasztalja vala:

„Halljad királ uram; az jó éneket,
Két Béla királynak jegyzője szerzett:
Nagyságos gonddal vala Béla királ,
Hogy minden ő urszága nagy pusztán áll. stb.
(Régi m. én. 69. l. és a Karacsay-codexben is.)

Tudomásunk szerint először *Szabó* Károly vette észre 1860-ban, hogy a jegyző krónikájának bevezetésében a próza egy helyütt mintha versben kezdene lejteni (Felix igitur Hungaria, — cui sunt dona data uaria. — Omnibus enim horis — gaudeat de munere — sui litteratoris. Magyarul: Boldog tehát Magyarország, — melynek adatott sok jószág, — ezentúl minden időben — gyönyörködjék írójának zsengejében).

Vörösmarty főntebb említett Ármánya, Constantinus Atelkuzu-ja s a királyi jegyző krónikájának feldolgozása után itt csakugyan szükségünk van keresztyéni türelmünkre, hogy erre a szemérmetlen irodalmi termékre már itt rá ne süssük a hamisítványok Káin-bélyegét.

4. A kézirat rovas-írása. Az a körülmény, hogy a „Karacsay-codex“ énekei egy 1606. és egy 1619. nyomtatvány mellé vannak bejegyezve, azt a benyomást akarja kelteni, hogy a bejegyzések szintén a XVII. század elejéről való kézirati emlékek. Ennek megerősítésére a lapszéleken, különösen a lapok alján több régies, XVII. századnak tetsző latin bejegyzés is található. Mivel azonban a tartalom tulajdonképen középkori, túlnyomó részben Árpád-kori emlékek

másolata gyanánt kíván feltűnni, éppen nem lephet meg az, hogy a szöveg rovás-írással fokozza a hagyományozás régiségét. A tartalom egy része Erdélyről szól, ott pedig *Thuróczi* és *Bonfini* följegyzése szerint a XV. század végén még ismerték a botokra jobbról balra rótt régi székely-írást. Mivel ismerjük az 1501-ki csikszentmiklósi feliratot, *Telegdi* 1598-ki ABC-jét és írásmutatványait, 1668-ból pedig ismerjük Musnai György énlakai feliratát: kerülhettek elő egyéb emlékek is. Tényleg került is elő 1873 óta 12—13 drb rovás-írásos szöveg s egy csomó egyes lapokra irt töredék. És a mi így előkerült az mind *Somogyi* Antalnak köszönhető. Ő találta meg *Kova Áron* énekes könyvét, a varjú-posta neki hozta a „Karacsay-codex“-et, *Kova Áron* kiadott énekeinek kéziratával együtt ő ajándékozott még más nyolcz rovás-írásos könyvet a szegedi városi könyvtárnak¹ s minden jel arra vall, hogy ugyanő volt a budapesti egyetemi könyvtár álnevű adakozója, *Hegyi Tah* Györgye is.

Amde a kéziratoknak nemcsak provenientiája, hanem bibliographiai, palaeographiai, nyelvi és tartalmi jellege is egy és ugyanaz.

Bibliographiailag azonosak azért, mert minden rovás-írásos anyag épp úgy függeléke egy-egy XVII—XVIII. századi könyvnek, mint a milyen függelék a „Karacsay-codex“ rovás-írásos anyaga is.

Palaeographiailag ha ugyan szabad-e szóval élnünk — azonosak azért, mert pontosan kimutatható, hogy a kéziratok másolója kezdetben csak a Bél-féle 1718-ban kinyomatott ABC-t ismerte s midőn később megismerte a korábbi *Telegdi*-féle ABC-t és a legrégibb csikszentmiklósi feliratot, az utóbbiakból átvett régies jelleg mellett megtartotta a Bél-féle kiadvány több jellemző sajátját is. A bejegyzés céljára felhasznált nyomtatványok közt legrégibb a szegedi könyvtárban őrzött 1582-ki *Cicero De Officiis*, a melybe a „Régi Magy. Énekek“-ből ismert *Kova Áron* könyve került bele. Erre *Somogyi* Antal előszava megjegyzi, hogy betűi „a Bél mult századi munkáiban közöltekhez hasonlók, csakhogy sok helyt összefolynak“. Az összefolytatás a ligatúrára vonatkozik. A betű-kötés a rovott merev betűk tollal, tintával cursivvá való átalakításának (mondjuk: elrontásának) lett a természetes következménye. A kés helyett alkalmazott toll a betűk formáinak alakításakor új típusokat teremtett. Így a *Somogyi*-féle kéziratok jellemző *a*, *cz*, *e* betűit bárki első pillanatra felismerheti. Épp így észrevehetjük, hogy a hasonló *i*, *b* és *ty* betűk

¹ A rendelkezésünkre bocsátott könyvek cím szerint ezek: 1. *M. T. Cicero* De Officiis Libr. III. Emendata a l. *Sermario*. 1582. — 2. *Seidelii*, Brunonis: De morbis incurabilibus. 1661. — 3. *Hugen's De Roy* L. C.: De eo, quod justum est. Ultrajecti 1645. — 4. *Barclavi* Argenis. Lugduni Batavorum 1659. — 5. *Sydenham*, Thomas: Observationes medicae. (Czím lap nélkül) 1683. — 6. *Lexicon pharmaceuticum*. 1698. — 7. *Schweyfferius*, Joh. Joach.: Synopsis Juris Privati Romani et Forensis. Francofurti 1713. — 8. *Zeno*, Fr. I.: Respublica Christiana. Oniponti 1718. — 9. *Puffendorf*: De Officio Homini et Civis. (Czím lap nélkül „Jus natuare“ felirattal). 1723.

vonalvezetésében, ductusában Kova másolója nem igazodott el s a Bél-féle betűk fel nem ismert, vagy félreismeret vonalvezetését a saját belátása szerint tévesen állapította meg. Több ilyen apró megállapodását végül megtoldotta azzal, hogy a jobbról balra írt szókat a végső betű válla mellé szúrta ponttal választotta el. Ezek a sajátságok aztán felismerhetők minden Somogyi-féle rovás-írástól könyvben, jöhet az 1582-ki Cicerón kívül több XVII–XVIII. századi, köztük egy 1723-ki nyomtatvány is (*Puffendorf: De officio hominis et civis.*) felhasználott bejegyzésre.

Az így támadt másfél százados ür hidalását nagyon meddő dolog volna megkezdni. Mert a fenforgó nehézségeket még súlyosabbá teszi az a körülmény, hogy az 1718-ki Bél-féle ABC használatát az 1582-ki Cicero bejegyzője, az 1501-ki csikszentmiklósi ABC használatát pedig az említett 1723-ki nyomtatvány bejegyzője kezdi meg. Az utóbbi esetben működő másoló a feltűnően fiatal nyomtatványon tényleg véníteni akart, mert a vallomást tévő czímlapot leszakította. A typus azért könnyen vallomásra volna bírható, ha a vizsgáló a vallatás megejtése előtt meg nem találna a hosszú előszó végén ott felejtett 1723-ki datumot.

Mivel a rovás-írás viszonylag ebben a sikertelenül vénített könyvben legközvetlenebb, a másoló művészetéről ezzel az alkotással fogjuk a leplet egészen lerántani.

E könyv táblájának első védőlapjára egy Petrus Nagy nevű egyén az 1582-ki Cicero zöld (!) tintájával feljegyezte, hogy „Siculorum literas decreto Sigismundi Regis . . . (barna festékkel leöntve) . . . atas in Tal . . . rio Megyesianorum servatas etc.“ A bejegyzés tehát azt sejteti, hogy a barna festékkel bemázolt szöveg eredetileg Zsigmondkori (1386–1436), székely-írásról beszélt. Arról a rovás-írásról t. i., a melynek betűit Nagy Péter a latin bejegyzés kapcsán rendre le is másolta a hálás utódok számára. Így aztán módunkban van megállapítani, hogy a Zsigmondkori székely ABC-ben az *f*, *ly*, *ő* és *ty* betűk formái tökéletesen azonosak az 1501-ki csikszentmiklósi felírat ugyanezen betűinek specifikus formáival. Mivel Nagy Péter a betűk értékét is megjelölte, minden nehézség nélkül elolvashatjuk a rovás-írástól bejegyzést, mely kezdődik ekképen:

„Születet megü egyég számítunk ezer négy száz ötvennégy esztendő, fogamat megü ezer négy száz ötvenháromat, Pető mester, Dávid es Jakab kohács mester, Peter Estyán ács mester kezeke.“

Hisz ez valóságos boszorkánymesterség! Mert itt nemcsak a betűk azonosak az 1501-ki csikszentmiklósi felíratéval, hanem a szöveg is!

Ámulatunkból csak akkor ocsúdunk fel, midőn Somogyi Antalnak Karacsay Clemence grófnőhöz írott (jelenleg dr. gróf Kuun Géza birtokában lévő több, számszerint 10 kötetre terjedő) didaktikus levelei közt megtaláljuk azt az „Emlékezzünk régiekről“ czímű hoeszű

tanítást, a melyben tanítványának, elmagyarázza az ősrégi rovás-írás mibenlétét. Itt ugyanis megtaláljuk a csikszentmiklósi felirat másolatát és a feliratnak *Somogyi* Antaltól eredő következő megfejtését is:

„Uruuk megett (megül) *egység* (eddig) fogván irunk (vagy: irnak), ezer ötszázegy eszten(d)őbe Mátyás János Estyán (István) kovács esenálták (csinálták) Mátyás mester Gergely mester esenálták. (Hontban maig „Estyán“ az István. „Egyig, egyég“ divik maig *eddig* helyett Csallóközben „agyig“ *addig* helyett.)“

A ki a nevezetes felirat irodalmát ismeri, e megfejtésből azonnal megtudja, hogy *Somogyi* Antal ismereteit *Szabó* Károly „A régi hun-székely írásról“ (Budapesti Szemle, 1866. VI. kötet. 108—112. l.) című értekezéséből merítette. Ebből ismerte meg a marosvásárhelyi kéziratból kiirt megfejtést („Urnak : meget : tegyeg fo : gván :“ stb. az „Estyán“ névvel), s a *Szabó* Károly megfejtését („Urunk megettig fogván“ stb ugyancsak az „Estyán“ névvel), a mely megfejtésekből aztán saját belátása szerint összeállította a magáét.

Hogyan kerülhetett mindez bele a *Somogyi* Antal birtokában felmerült 1454-ki kéziratba? Minden kétséget kizárólag úgy, hogy ezt a csikszentmiklósi feliratot tartalmilag is feltűnő módon utánzó szöveget *Somogyi* Antal maga hamisította. Ez állításunk igazolására ide iktatunk egy döntő bizonyítékot. *Somogyi* ugyanis az idézett szöveg folytatásául 1546-ki, 1565-ki és 1606-ki feliratokat is hamisított s az utóbbi szám kiírásában tévesen „ezer hatjáz“-at írt „ezerhatszáz“ helyett. A feliratok szövege után a székelyek hat főnemzettségét, vagy ágát ismertette s az említett tévedést folytatva azt írta, hogy a „jékelnék“ hat főnemzete „Huortul (így!) jármazott“. Ez a tévedés pedig abból a botlásból származott, hogy a hamisító a csikszentmiklósi felirat idézett másolatában az egyik *sz* (*esz*) betűt elvétette s vele az *esztendő* szót *jesztendő*-nek vagy *ejsztendő*-nek írta. A másolási hiba többszöri átvételével tehát minden kétséget kizárólag elárulta, hogy a szegedi könyvtár Puffendorf „De officio hominis et civis“ művének egy kéztől eredő összes rovás-írásos bejegyzéseit a címlapjától megfosztott könyv egykori tulajdonosa, *Somogyi* Antal, maga hamisította.

Ha most újból tekintetbe vesszük azt, hogy a szegedi könyvtár minden rovás-írásos könyvének egykor *Somogyi* Antal volt a tulajdonosa, és hogy e könyvek rovás-írásának jellemző betűi, betűkötése és szóelválasztó pontozása a leghatározottabban egy író kezére vallanak: akkor az imént előadottak után egyetlen könyv rovás-írásos bejegyzését sem szabad hitelesnek tekintenünk. Az egy tulajdonostól eredő könyvek bejegyzéseinek közös nyelvi, tartalmi, bibliographiai és palaeographiai sajátosságai közé tehát fel kell vennünk azt is, hogy hamisak.

Az bizonyos, hogy a tömérdek kézirat egy és más tekintetben némi változatosságot is mutat; de ezt a változatosságot a hamisító

csakis azzal idézte elő, hogy a kéziratok gyártásával hosszú időn át foglalkozott s a gyártás folyamán a rovás-írás emlékeit állandóan tanulmányozta, hogy tiltott czéljaira újabb tapasztalatait is felhasználhassa. Ilyen szempontból vizsgálódva, megállapítható, hogy a *Barclaii Argenis* 1659-ki leydeni kiadásának bejegyzéseiben Somogyi még együgyűen kísérletezett. E kísérlet iránt egyébként maga is oly kevés bizalommal viseltetett, hogy rovás-írás tartalmát latin betűkkel is feljegyezte a saját — leplezetlen — megfejtése gyanánt. A *Fr. I. Zeno*: *Respublica Christiana*. Oeniponti, 1718. hátsó takaró lapjára feljegyzett „Mátyás királ éneke“ szintén átírás kíséretében született meg, s bár a szerző furfangosan megjegyzi, hogy „ezen éneknek 14 másolatát láttam“, mi hajlandók vagyunk mégis probatio calaminak tekinteni.

De bármennyit tanult legyen: első mestere, *Bél Mátyás* az 1718-ban kiadott Kaposi-féle ABC-vel összes írásaira rányomta bélyegét. A görög α betűhöz hasonló α és a görög λ alsó végéhez hasonló s , valamint a cz betű megdöntött szára, minden más rovás-írásos emlékünktől eltérőleg, csakis a Somogyi-féle hamisítványokat jellemzik. A hamisítványok túlnyomó részét igen ríktóan tarkítják még a g és l betűk is, melyeknek belső szárait, *Bél Mátyás*t utánozva, mindig visszajáról alkalmazta *Somogyi*. Annak, a ki a rovás-írás titkait ismeri, legtöbb mulatságot mégis azzal szerzett, hogy a csikszentmihályi feliratot már a hamisítások megkezdésekor ismerte, de a kétes olvasásból eredhető veszedelem miatt classicusnak látszó betűit alkalmazni nem merte. De mivel vágyait a benne rejlő ósdi inyenccségekkel szemben leküzdeni nem tudta, egyelőre beírta azzal, hogy a *Bél-Kaposi-féle* betűkkel néhány avatagnak tetsző szavát megszólaltatta. Ezért olvasuk már *Ková* Áron könyvének 1530-ki epilógusában:

E könyvemet megvégeztem vaj nagy keseregre
Mohácsi veszedelmünkért — *születetnél tege*
Kezdvén midőn irunk ezer ötszer száz harminczban
Rég fényes Magyarországnak most sötét gyászában.

(Régi magy. énekek. 97. l.)

A „születetnél tege“ *Somogyi* zárjelben lévő magyarázata szerint ezt jelenti: „Krisztus születésénél tovább“; az „ötszer“ jelentése pedig: „ötször“. A ki ezzel nem éri be, olvassa a „Petesek szabadtáru“ szóló előző ének záradékat:

Hogy irunk kezdvén *születet mög tege*

Ezer ötszáz huszonhat esztendőbe

Szereztem ez éneket, nagy vigadván. (U. o. 95. l.)

Somogyi, a kiadó ehhez ezt a beszédes magyarázatot fűzi: „Más régi iratban áll *születetnél* kezdvén tege“. Szintűgy régi ez: „Urunk *meget tege*“ = urunk megett (mögött). Az értelem mindenkor hasonló. Kezdünk olvasni évszámokat *születetnél* (Krisztus születésénél) vagy *Krisztus*, vagy Urunk *megett* (mögött), vagy mögül (az

énekekben *mög*) és tovább — *tege*. Ugyanis *tege*: *té* (tova) *ki*, *té* (tova) *mi*. Így tegnap is: *té* *ki* nap, *tova* *ki* nap, *oly* nap, a mely már *té*, vagyis *tova* van“.

Öszintén be kell vallanom, hogy én ezt a bolondos magyarázatot nem értem. De tudok helyette egy sokkal érthetőbbet. *Somogyi* Antalnak kezébe került *Gyarmathi* Sámuel 1794-ki „Magyar nyelvmester“-ének I része, melynek 4—6. lapjain megtalálta a csikszentmiklósi feliratot a következő megfejtés kíséretében: „Urunk meget *tege* fogván iránk egyezer négyyszerte százegy esztendő stb“. És ez *Gyarmathi* szerint azt jelenti, hogy „urunk születése után a régi időkől fogván iránk ezer négy száz egy esztendőt“. Mivel *Somogyi* fenti magyarázatában *Gyarmathi* megfejtését *idézi*, az 1794-ki „Magyar nyelvmester“-t okvetlenül kellett ismernie. De semmi szín alatt sem ismerhette „születetnél *tege* ezer ötszer százharminczban“ (1530-ban) az a bizonyos „Halom nemzetű“ *Kova Áron*, a ki énekében ugyancsak *Gyarmathi* hibás megfejtése után indult. Ezért aztán nem is az ismeretlen *Kova Áron*t, hanem *Somogyi* Antalt tartom a szemérmetlen hamisítványok szerzőjének.

Ezek után, azt hiszem, visszaélést követnék el, ha az érdeklődők figyelmét a silányságok részletesebb tárgyalásával továbbra is igénybe venném. Ezért csak röviden érintem, hogy a hamisító bűnbefésésének első nyomát őrző együgyű bejegyzés (a *Barclaius* Argenisében) és a hamisító tudásának tetőpontját jelző felirat-utánzatok (*Puffendorf* könyvében) kivételével *Somogyi* összes rovás-írásos könyvei a „Régi magyar énekek“ tartalmát kívánják variálni és kibővíteni. Így a „Petesek szabadultáról“ szóló ének *Sydenhamm* Tamás 1683-ban megjelent „Observationes medicae“ című könyvének bejegyzésével is meg akarja erősíteni, hogy csakugyan „születet *mög* *tege* ezer öt száz huszon hét esztendőbe“ szerezték. A kiadatlan énekekkel *Somogyinak* szintén volt valami célja, mert említett kiadványa legvégén bejelentette, hogy nemsokára megjelennek a „Régi magyar iratok példányai“. *Arany* és *Szarvas* elriasztó kritikáinak köszönhetjük, hogy ez a régi kiadás örökre elmaradt s hogy több régi magyar iratnak — köztük a többször emlegetett s részben már ki is adott Komáromi Énekeskönyvnek — nyoma veszett.

A „Karacsay-codex“, melyről végezetül szólni óhajtok, a megmentendő holmik közé tartozott. *Somogyi* azért adta át megőrzés végett *Karacsay* Clemence grófnőnek, mert igen becses. A hamisító szempontjából valóban az volt, mert a kinyomatott „Régi magyar énekek“ XVI. századnak hazudott rovás-írásos másolatai itt már Telegdi-féle betűkkel írott XVII. századi másolat gyanánt szerepeltek. Ezzel aztán meg volt szüntetve az a képtelen állapot, hogy a Bél-féle XVIII. századi hibás betűk XVI. századnak hamisított másolatban kiáltozzanak. Ámde *Somogyit* ebben a körültekintő vállalkozásban is utolérte végzete.

Annak, a ki a szegedi városi könyvtár 9 darab hamisítványát ismeri, nagyon könnyű felismerni, hogy a „Karacsay-codex” velük nemcsak tartalmilag, hanem írás tekintetében is egyezik. Az itt használt Telegdi-féle betűk szemünket egy pillanatra sem téveszthetik meg, mert velük együtt találjuk *Somogyi* saját külön pontozását, betűkapcsolását, változatlanul maradt jellemző *e* betűjét és ferde szárú *cz* betűjét, továbbá a Bél-féle *a* és *s* betűket, melyeknek főleg a ligatúrák szerkesztésénél tűnnek elő jellemző cursiv sajátyságaik. Ez a jelenség pedig csakis úgy jöhetett létre, hogy a Telegdi-féle betűk használatára az a valaki vállalkozott, a kinek tolla előzőleg a szegedi kéziratok készítésére volt begyakorolva. Mivel a szegedi kéziratok készítőjét már ismerjük, a „Karacsay-codex” szerzője is csak *Somogyi* Antal lehetett. Ugyanaz a férfiú, a ki *Kova Áron* állítólagos 1530-ki könyvében *Vörösmarty* 1825-ki Ármányát, *Constantinus Porphyrogenitus* 1610-ben s nálunk a XIX. század első felében nyilvánosságra hozott Atelközét, a királyi jegyző 1746-ban megjelent híres krónikájának tartalmát s *Gyarmathi* Sámuel 1794-ki könyvének csikszentmíklósi feliratát már derűre-borúra szerepelteti.

Az irodalmi lelkiismeret ilyen megtévelyedésével szemben feleslegesnek tartjuk elítélni azt, hogy ez a férfiú koholmányait több kéziratok másolattal, köztük a utolsónak és legfontosabbnak készült „Karacsay-codex”-szel is hitelesíteni akarta. E vétségeért eléggé megbűnhődött az által, hogy fáradságos tanulmányait a rovás-írás terén mindig áruló botlások kíséretében érvényesítette. Így a jelen esetben a Telegdi-féle régi hagyaték utólagos érvényesítése is egészen meddő erőpróba volt.

Ismélem, a rovás-írás tökéletesítése céljából *Somogyi* Antal nagyon sokat tanult s tanulmányai fonalán rájött, hogy a hamisítást tulajdonkép elhamarkodta, midőn a Bél-féle hibás ABC-vel, a rovás-írást jellemző ligatúrák kellő ismerete nélkül, *Kova Áron* alapvető énekgyűjteményét megírta. Ezt az elhamarkodást a „Karacsay-codex”-szel kívánta helyreütni. Mivel ezzel egyidejűleg a csikszentmíklósi felirat viszonylag legtökéletesebb ligatúráit is megismerte, már csak egy lépés választotta el attól az ismerettől, hogy a rovás-írás tulajdonkép sohasem volt könyvírás. Legrégibb emlékeink szerint a székek csak botokra róttak s csak Telegdi 1598-ki kis tanulmánya és írásmutatványai után kezdtek vele tollal is kísérletezni. De írásnak később sem vált be, s ha bevált volna, akkor okvetlen átment volna azon a gyökeres változáson, mely a phöniciai rovás-írást görög és latin cursiv-írássá átalakította.

Somogyi Antal rovás-írással való vállalkozása felett tehát nemcsak a sok apró botlás árulásai alapján török pálcázát, hanem azért is, mert egészen véve hamis volt.

II.

A palaeographus előtt gyanúsna tűnik föl az a körülmény, hogy a rovás-írás egyik darabban sem lép föl önállóan, hanem mindig valamely régi irattal vagy nyomtatvánnyal kapcsolatban, mintha az író a régi irat vagy a nyomtatvány évszáma által a rovás-írással szövegnek nagyobb erőt, nagyobb hitelt akarna tulajdoníttatni.

E nyomtatványok igen sajátosságosan vannak összeválogatva. Egykori tulajdonosuk, tekintet nélkül a tartalomra, oly könyveket keresett össze, melyek

1. a XVI. század végétől kezdve különböző időből valók, hogy ezáltal a rovás-írás folytonos használatban voltát a XIX. századig igazolja. Így találunk rovás-írással bejegyzéseket 1582, 1606, 1659, 1661, 1713, 1723 évekből való nyomtatványokban és két, állítólag a XVIII. század elejéről való kötési táblán (az egyiket 1713., a másikat 1721. évszámmal látta el az illető, pedig e kötési táblák minden valószínűség szerint a XIX. század elejéről valók).

2. A bejegyzéseket végző egyén céljaira csak oly könyvek voltak alkalmasok, melyekbe egykorúlag tiszta leveleket kötöttek belé. A papiros tehát, egykorúságánál fogva, nem válhatik a hamisító, vagy mondjuk, jóhiszemű koholó árulójává.

Az írásra használt tinta azonban már világosan beszél. Kétféle tintával találkozunk. Az egyik, az iratok többségében, igen híg, az elég erős papirosra teljesen keresztülszása magát. Világos, hogy a hamisító siettetni akarta azt a processust, melyen a tinta hosszú idő folyamán az elhalványodás felé keresztülmegy; s ezt azzal eszközölte, hogy a tintát már eleve erősen meghígította vízzel; ezzel azután azt érte el, hogy a tinta a) teljesen átitta a papirost és b) még sem kapta meg azt a régies színt, a melyet az illető el akart érni, mert annak színe világos barna helyett szürkévé vált.

A másik tinta, helyesebben festék, a melylyel ír, kékes zöld színű (L. az 1582 évi Cicero-kiadást és a Jus naturae felirátú 1723. évi nyomtatványt). Olyan mint a ma is használt alizerin vagy hígított antracén tinta színe. Akár tudta a hamisító, akár nem, ily színű tinta a középkorban Magyarország délkeleti vidékein (Temes, Torontál, Krassó-Szörény területén), kivált megyei kiadványoknál használatban volt. Csakhogy ennek időpontja a XIV. század végétől körülbelül a következőnek középeig terjedő kor. Ettől az időtől kezdve a XIX. századig *szövegírásban* ily színű tinta nincs. Mint czimirás, diszítés codexekben, incunabulumoknál persze van zöld festék, de ez egészen más, mint az 1582. és 1723. évi nyomtatványok írásának tintája.

Fölötte gyanúsak, sőt nevetségesek a kéziratokban a kiégetések, melyek parázsszal, gyújtóval vagy talán szivarral történtek. Ha az író hibát ejt, vagy egy betűt elhibáz: kiégetéssel tünteti el a hibát. Fantasztikus lukakat éget ezenfelül a papirosra, hogy ezzel az „emlékek” fátumát mutassa, de arra nem ügyel, hogy az egyik levél

égett helye megfelelően a következő levélén látható kiegészítés helyének. A könyvtáblákon, a hol nem égethet, kidörzsöléssel tüntet el egyes szavakat.

A hitelesség külső jeleinek ezen teljes hiánya mellett, egészen fölösleges a részletes palaeographiai vizsgálat. Mindazonáltal, hogy e vélemény fölületességgel vádolható ne legyen, néhány feltűnő körülmény felemlítése szükséges.

A rovás-írás mellett itt-ott előjövő latin szavak írása általában azt az időt akarja visszatükrözni, a melyből a nyomtatott könyv való. Az író azonban legtöbbször ennél régiesebb, affektált írást használ, melynek jellemző tulajdonsága, hogy vonásai nem biztosak. A hol egy ductust várnánk, ott a tollat kétszer-háromszor is felemeli, mi által az írás ingadozó, reszketeg kéz eredményeül látszik feltűnni. Ez a kéz inkább pingál, vigyázva húzza a vonásokat, mintha egy mintát utánozna, nem pedig cursive ír.

A mi az egyes darabok feltűnő sajátságait illeti, ezekről röviden a következőket:

1. Az u. n. Karacsay-codexben (1606. és 1619. évi nyomtatványokhoz írva), a hátsó táblán olvasható latin írásban a *prouti-t* *pracuti*-nak rövidíti, ugyanígy a 3-ik sorban *proprie-t* *praeprae*-nek. A *p* betű rövidítési módjában, mely következetes rendszeren alapul, a XVII. század elejének írója nem követ el hibát.

Egyes betűk alakja merőben szokatlan, affektált. Így pl. a *D*-é: az *Eve* első *E*-je inkább *F*. Ha két *p* egymás mellé kerül (mint a *proprie*, *approbante* szavakban), nem tud a két betűvel elbánni; az első *p*-t régiesen írja, a másodikat új formában.

A könyv elején olvasható az egykori állítólagos tulajdonos neve. *P. Paulus*. E szavakban a nagy *P* ductusa teljesen szokatlan. Ugyanez a jellemző hamis *P* forma többször előjön; így különösen a rovás-írásos versek alatt egy javításnál: „*Hecсорба* = *Hegysorба* legit *P. Paulus*“.

A *c* írása legtöbbször a kornak megfelelő, de egyes szavaknál, pl. *iacentes*, *dicít*, újkori *c* formát ír.

A 6. ének alatt az *Elvi* szóban az *E* lehetetlen forma, a *v* gothikus német *v*. A *fecit* szóban az ingatag, gyakorlatlan kezét elárulja az, hogy benne egy fölösleges vonással több van.

A 60. l. alján a *regis* szóban úgy az *r* mint a *g* betűk szokatlan formájúak. E lap alján van egy egykorúlag írott probatio calami-féle: *Suvj* (summa VI?), mely lehet, hogy a tiszta papirleveleken már a kötés előtt is megvolt. Ezt a szót, teljesen érthetetlen célból és módon a 65. lapon ismétli; ez ismétlésben azonban az utánzás nyilvánvaló. Ugyanitt a *dubietate* szóban a *d* sokkal régiebb, XV. századi formát mutat; a *b* pedig lehetetlen alakú, mert az *v*.

A latin írásnak általános benyomása, hogy régiességet affektál, keresett, mesterkelt.

2. A Barclai Argenise 1659. évi kiadásában látható latin szöveg (Cuniculus etc.) otromba, ügyetlen hamisítvány, melyre szót vesztegetni fölösleges.

3. Az 1661. évi nyomtatott könyvben olvasható latin írásnak feltűnő hibái:

Az 1. sor *Non*-jában az *N* alakja XVIII—XIX. századi formának felel meg. A *tibi* szóban a *t* alakja mesterkelt.

A 2. sor *Caes.* szavában az *e* alakja nem korhű. Az *esse* szóban a két *ff* formája az újabb római cursiva (VIII.—XI. század) jellegét mutatja.

Az 5. sorban a *gestarum* szó *g*-je sohasem létezett formát mutat.

A 7. sor *h* — haec szavában a *h* formája nem a XVII. századé, hanem sokkal régiebb.

A 8. sorban *audacior* szóban a *c* helyett *e-t* ír.

A 12. sorban *occasio* szóban a *c* rövidítése a kornak meg nem felelő.

4. A Schoepffer *Jus privatum*-ában (1713. nyomtatott könyv) olvasható *Énekes könyv* szavak sokkal régiebb, legalább is kétszázévvél korábbi írást tüntetnek fel, mint a minő 1713. táján vagy ez után képzelhető.

5. Az 1723-ból való *Jus naturae* feliratú könyvben a *Nyilakkal* stb. kezdetű írás lehet a XVIII. századból való. De a rovás-írás alatti latin mondat írása (*Pacem tuam da nobis domine*) a XVIII. század írásának ügyetlen utánzása. E mondatban a kezdő *P* betűt eredetileg *Q*-nak írta, utólag javította *P*-re; a *D* betűt, melyet az író egy ductussal szokott húzni. a toll többszörös felemelésével formálja; a szóvégi *m*-nek előforduló rövidítése keresett, mesterkelt; a *c* alakja a *t*-hez áll közelebb.

Míg mindezen írások egy író kezére engednek következtetést: addig a két, állítólagosan XVIII. századi kötési táblán látható írás más kéz vonásait mutatja. Az írás gondos, figyelmes; bár régiesnek akar feltűnni, a XIX. század közepénél nem régiebb.

Mindent együttvéve, a szóban forgó latin írásokról a palaeographiai vélemény csak az lehet, hogy azok nem abból a korból valók, melyekből valóknak az író azokat feltüntetni kívánja. Helyelyekkel egyes utánzásai a XVII., XVIII. század írásának; de e nem nagy fáradsággal elsajátítható ügyesség daczára a kéziratok formája, szokatlan tartalma, tendenciája és palaeographiai, botlásai elárulják, hogy legújabb korból való hamisítványokkal van dolgunk.

III.

A Somogyi Antal közzétette „Régi magyar énekek“-ről (Arad, 1873), a melyek az ú. n. Karacsay-codexben és a vele — mint főnnebb ki van mutatva — teljesen azonos jellegű „rovás-írások“ kéziratokban találhatók, már 1873-ban kimutatta Szarvas Gábor (Reform, 276. sz. —s —r aláírással; újra közölve a Magyar Nyelvőr XXXI. k,

455—458. lapján), hogy koholmányok, még pedig ugyanannak a Somogyi Antalnak koholmányai, a ki „A nyelv huszonnégyszáz hangjáról, mint a szótár és nyelvtan megannyi eleméről“ című badar munkát írta (Arad, 1871.).

Nem akarjuk Szarvas Gábor meggyőző bizonyítékait felsorolni, hiszen azokat mindenki megtalálhatja az idézett helyeken; csak hozzájuk akarunk tenni egyet-mást, a mit ő nem említett meg vagy nem fejtett ki.

A nyelvésznek elég, ha néhány lapot elolvas ebből az üres versezet-gyűjteményből, s azonnal látja, hogy itt századokkal ezelőtt kiveszett és a legújabb korban keletkezett vagy hozzájuk hasonló alkotású szavak és alakok a legnagyobb tarka-barkaságban váltakoznak egymással és olyanokkal, a melyeknek sohasem voltak, nem is lehettek meg a magyar nyelvben. Az énekek gyártója szorgalmasan böngészgetett a régi nyelvemlékekben, tájszógyűjteményekben, maga is gyűjtött a nép között tájszavakat, és a mi különöset talált, azt beletette a versezetekbe, hogy ódon és különös színezetet adjon nekik. Harmadik forrása a saját elméje volt, a melyet részint a nem eléggé jól ismert régi magyar nyelv sajátosságai, részint a legszertelelenebb nyelvújítók alkotásai termékenyítettek meg.

A bizonyítékok nagy seregéből csak egy-néhányat emelünk ki.

1. Atila ezen (eszik) fatálbul, iszon (iszik) faodbul (faodubul, vájt fábul)“ 33 l. — A codex-gyártó észrevette a nyelvemlékekben, hogy az *eszik* alakon kívül *észen*, *észen* is előfordul, de azt már nem tudta, hogy az utóbbit csakis tárgygyal használták, pl. „A ki engemet *észen*...“ (Tel.: Evang. II. 396.); „A farkas mindenféle juhokat *megeszen*.“ (Mad.: Evang. 577.); tárgy nélkül mindig az *eszik* alak járta.

2. „Tanács gyűjts (tanácsot hitt össze)“ 17.: „boriszik (bort iszik)“ 53. — A codex-gyártó látta, hogy a nyelvemlékekben gyakori a ragtalan tárgy, de azt már nem vette észre, hogy ilyen sohasem fordul elő igékkel, hanem mindig csak igenevekkel kapcsolatban, pl. *víz merejteni*, *ajtó berekesztvén*, *térd fö hajtva*, *mindenek látó* (de sohasem: *víz merejt*, *fő hajt*, stb.).

3. A codex-gyártó ismerte a régi nyelvemlékekből az ilyen alakokat: *házankéd*, *egyenkéd*, *egyenkid*, *izenkid* (= házanként, egyenként, izenként; s mintájukra ilyeneket gyártott: *gyermekkid*, *semmikid* 16, *szokásakid* 17, *kerge birkakid* 20, *viharkid* 28 stb. (= gyermekként stb.). Okoskodása igen természetes volt: ha a *-nként* rag régi alakja *-nkid* volt, akkor a *-ként* ragnak is *-kid*-nek kellett hangzania. Csak az a bökkenő, hogy ennek a két ragnak, bármily hasonló is, eredetileg semmi köze sem volt egymáshoz; más az egyiknek, más a másiknak az eredete, s a *-ként* ragnak sohasem volt *-kid* alakja.

4. A codex-gyártó az ilyen régies imperativusok mintájára: *keresjők* (keressük), *üzjenek*: üzzenek, *ostorozj* (ostorozz), *írgalmazjon*

(írgalmazzon), *hozzam* (hozzam) stb. nagy bátran megalkotta a következőket: *indítja* (indítsa) 17, *segítje* (segítse) 19, *ballaghatjanak* (ballaghassanak) 23, *egyesülhetjenek* (egyesülhessenek) 23, *támadhatják* (támadhassák) 23, *vezetjen* (vezessen) 51, *vezetje* (vezesse) 60, *igazítja* (igazítsa) 60 stb. — Ilyenek csupán a kis gyermekek beszédjében fordulnak elő mint az imperativusok nagy többségének mintájára képzett s később a meglelt emberek beszédjének hatása alatt eltűnő alakok, de a nyelvmlékekben nyomuk sincsen. Nem is lehet, mert a *t*-végű igék imperativusa a képzőnek nem *-j*, hanem eredetibb *-y* alakjával alakult, a mit kétségtelenné tesznek egyrészt a nyelvmlékekbeli *zoboducha* (szabadítsa), *tanohon* (tanítson), *fordéhad* (fordítsad)-féle alakok, másrészt az indicat. praesens és az imperativus közötti különbség, pl. *indította* és *indicsa*, *fordította* és *fordicsa* stb.; ha ugyanis a *t* után az imperativusban is, úgy mint a praesensben, *j* lett volna, akkor ma mind a kétféle alakot *tty*-vel mondanók.

5. A Magyar Nyelvőr XII. kötetében (526—528. l.) Somogyi Antal „tájszók“ cím alatt egy csomó szót közölt, a melyeket állítólag Erdélyben, Szatmárban, Nógrádban, Honthan s a Mátyusföldén jegyzett össze. Ezeknek körülbelül egyharmada legalább is fölötte gyanús, mert semmiféle más tájszóközlő nem ismeri, pedig az említett vidékekről meglehetősen sok gyűjtés jelent meg. Ellenben ezen gyanús „tájszavak“ közül egynéhány megvan a „Régi magyar énekek“-ben; nevezetesen; *öm szömi* (forrás) 1, *rémeteg* (ijedős, félénk) 27, *zök* (tuss a zenében) 9, *ecz* (ékszer) II. 5, *zám* (véghely) 3, 75, *pacsirja* (cizfrán írja) 95 és még több is. Ezek közül az *öm* elvonás az *ömlik* igéből, a mire nézve bizonyítékul ez a hely szolgál: „*ömi* (ömő, ömlő)“ 1; az *ömlik* ige pedig 1793-ban Kazinczynál fordul elő legelőször (l. Szily, A m. nyelvújítás szótára [249]. — Az *ecz* (ékszer) szóra világot derít az ugyanazon tájszóközlésben található *eczke-ficzke*, a melyet Somogyi Antal így értelmez: „telerakva ékszerrel“; de ez teljesen légből kapott értelmezés, mert az *eczke-ficzke* ikerszónak és változatainak (*hecze-ficze*, *hecze-ficzki*, *hiczi-viczi*, *iczki-ficzki*, *iczki-viczki*) igazi jelentése: „hetyke, hányiveti, henczegő, kaczerkodó“ stb. eff. (l. MTsz.). Az *ecz* szó az önkényesen értelmezett *eczke-ficzke* ikerszó előtagjából való elvonás, annak az előtagnak pedig magában semmiféle jelentése sincsen. — A *zám* (véghely) az énekekben egyebek közt ilyen kapcsolatban fordul elő: „ment *kor* a *zám* (Chorasmia, Persis) földére“ 3, s csillag alatt azt mondja Somogyi Antal: „*Kor* (folyó) a véghely“. Tehát ez az állítólagos *zám* tájszó a perzsa *Khorazám* tartománynévből van Horvát Istvánnak és követőinek délibábos szóelemzésével elvonva. — A *pacsir* (cizfrán ír 95, különösen ír Nyr. XII. 528.) szóhoz hozzáteszi Somogyi: „A nép danolja: Furcsa kis *pacsirta*, a ki ezt *pacsirta*“. Hogy ez nyilvánvaló koholmány, annak a bizonyítására kár volna a szót vesztegetni.

6. A nyelvújítás szóalkotási módjai közül az énekek koholója

legfőképen az „elvonást“ kedvelte és gyakorolta, s ebben túltett a legmerészebb szónyesegetőkön is. Példák: *ill* (illan) 22; *om* (omlik) 90; *csatvák* (csatolvák) 93 [a *csatol* igéből, a mely névszói származék, de Somogyi a *csat*-ot megtette igének]; *ro* (rohan) 65; *suja* (sugara) 4 [vö. Somogyi, A nyelv huszonnégy hangjárul 136: „*sugár*: su ki áraszt, fény ki áraszt“]; *ert* (eredt) 5; *támott* (támadott) 11; *röpve*, *fölröp* (röppenve, fölröpül) 12; *irt* (iramlott) 66; *kétszeri* (megkétszerezi) 80 [névszó igéül, az igésítő képző elhagyásával]; *csurnak* (csurognak) 36; *zo* (zománzos) 4 [a *zománcz* szóból, a mely német jövevényszó, l. Nyr. X. 98; vö. Somogyi id. m. 136: „*zománcz*: zo (sa-lyog) a mi tesz“]; *fangos* (furfangos) 20, 83. *furul* és *fangosul* (furfangosan) 70 [tehát Somogyi az olasz eredetű szóból magyar alkotórészeket vont el; vö. a szó eredetére nézve Nyr. XI. 144, 232]. — A nyelvújítás hatására vallanak a megcsontított előtagú összetételek is, mint pl. *írkéssel* (írókéssel) 89 [olyan, mint pl. az *írmodor*, *jármű*, *köjtel* stb.]; *csülfény* (csillogó fény) 92 [olyan mint a *tengélet*, *menhely* stb.].

A fentiek alapján a bizottságnak az az egyhangú véleménye, hogy az ú. n. „Karacsay-codex“ és a vele rokon természetű bejegyzések mind egy forrásból kerültek és egytől-egyig ugyanazon kéznek a művei.

E bejegyzések kétségtelenül azzal a czélzattal készültek, hogy a „hun-székely“ rovás-írásnak a XVI. század végétől a XVIII.-nak hatodik évtizedéig (1598—1753) meglehetősen elterjedt használatát igazolják, másrészt pedig ezen írásba foglalt szövegeknek a feljegyzés állítólagos idejénél is jóval régebb kelet látszatát kölcsönözzék.

Az elsőt teljesen fölösleges volt bizonyítani, minthogy többé-kevésbbé hiteles adatok is szólnak mellette. A másik czélra való törekvés pedig a bejegyzések eszközlőjének egészen sajátyszerű egyéni kedvteléséből fakad, de éppen a szövegek tartalmával és nyelvvel válik a nagyon is kezdetleges és ügyetlen mystificatio árulójává. (L. az I. és III. sz. jelentést.)

Kettős czéljának szolgálatában a bejegyzésekre csupa olyan régi nyomtatványokhoz kötött egykorú papirlapokat használt az illető, a melyek a jelzett időközben készültek, hogy legalább a papir ne válhassék árulójává; és hogyama nyomtatványok év-számaival a bejegyzések korára nézve téves véleményt kelthessen.

Ugyane czélra kívánnak szolgálni a rovás-írással bejegyzések kíséretében imitt-amott elszórt latin-betűs bejegyzések is, a melyek azonban — egyéb jelek mellett — szintén csak a hamisítás bizonyítékai. (L. a II. sz. jelentést.)

A hamisítás további szembeszökő bizonyítéka a bejegyzésekhez használt tinták színe és különösen a barnás fakó színűnek a természetes elfakulást ügyetlenül utánzó mesterséges felhígítása, a minek következménye a tintának erős átütődése.

Nem kevésbé támogatják a hamisítás iránt egyéb okokból merített véleményt az ú. n. „Karacsay-codex“ egyes lapjain égetett lyukak, melyek hibás bejegyzések eltüntetésére lehettek szánva, míg a kemény táblákon ilyeneket egyszerűen eldörzsöléssel tüntetett el a hamisító. Az égetett lyukak azonban azzal a mellékcéklézzel is készülhettek, hogy a codex viszontagságos sorsa felől kalandos feltevésekre adjanak okot. Csakhogy ekkor a legügyetlenebb eljárást használta előidézésükre a hamisító, mert sajátságosképen soha két egymást követő levélen nem fődik egymást. Nyilvánvaló tehát, hogy gyújtóval, parázsszal, sőt az sem valószínűtlen, hogy szivarral vannak szándékosan kiégetve. (L. az I. és II. sz. véleményt.)

Kétségtelenné teszi továbbá a bejegyzéseknek legfőljebb a XIX. század derekáról, de valószínűleg még későbbi időből eredő voltát az I. sz. véleményben felhozott krónikás adatok és egyéb mondai ú. n. hagyomány-elemek mellett, főkép a szövegek *nyelve*, mely a félreértett és rosszul alkalmazott régiességek és a legbadarabb neologismusoknak, a nyelvújítás valóságos torzszülötteinek zagyvaléka.

E szövegek különben a *Somogyi Antal*-féle „Régi magyar énekek“ közt lévőekkel nagyrészt teljesen egyezők, a többiek pedig szintén ugyanazon *Somogyi Antal*nak „A nyelv huszon-négy hangjárul mint a szótár és nyelvtan megannyi eleméről“ című munkájában kifejtett furcsa elveire vallanak. Semmiesetre sem származhatnak tehát azokból az időkből, a melyekre a bejegyzésekre használt régi könyvek a koholónak szándéka szerint utalni kívánnának.

*Somogyi Antal*ra, mint a hamisítás szerzőjére vall ezenkívül a rovás-írásos könyvek provenienciája is, a mint az az I. számú véleményből világosan kitetszik.

Megerősíti még a fentieket a bejegyzőnek a betűrovás használatában való, fokról-fokra fejlődő és nem lényegtelen pontokban időről haladólág változó jártassága és ductusa. E fokozatok igen jellemzőn mutatják, mint tanult bele munka közben a hamisító az eleinte még nagyon tökéletlenül, utóbb azonban valamivel szilárdabb kézzel írt vonásokba; mint módosítják betűinek alakját, betűkapcsolatait s egész technikáját utóbb a *Telegdy*-féle ABC-vel, majd a *csik-szent-miklósi* felirattal való megismerkedése. Mindezen kétségtelen haladás és fejlődés nagyon jellemző nyomai mellett azonban mindvégig megmaradnak írásában azok a hibák és következtelenségek, ingadozások és ügyetlenségek, melyek a hamisító rovás-írási ismereteinek forrásait nagyon is feltétszően elárulják.

Mindezekből folyólag a bizottság mind *bibliographiai*, mind *palaeographiai*, mind pedig *nyelvi* és *historiai* okoknál fogva

kétségtelennek tartja, hogy az ú. n. „Karacsay-codex“ és a hozzá hasonló rovás-írásos bejegyzések a bizottság elé terjesztett s az I. sz. jelentésben részletesen ismertetett könyvekben a XIX. század második feléből eredő hamisítványok, a melyek sem a rovás-írás hagyományának folytonosságát, sem a bejegyzések tartalmának és nyelvi alakjának régiségét nem bizonyíthatják; sőt éppen nyelvezetükkel árulják el a legfeltűnőbb módon későkori eredetüket és koholtságukat.

Megerősíti a bizottságot ezen egyhangú véleményében az a körülmény, hogy a három fenti szakvélemény egymástól teljesen függetlenül készült s midőn más-más szempontból veszi a bejegyzéseket elbírálás alá, mégis teljesen ugyanazon következtetésre jut, a mely következtetésnek helyességéről s az alapjául felhozott tényeknek a valósággal mindenben megegyező voltáról a bizottság összes tagjai, az eléjük terjesztett ügydarabok beható megvizsgálása útján, magában az ülésben is újra meg újra meggyőződést szereztek maguknak.

Ezek után kéri a bizottság a t. Osztályt, hogy jelen véleményét tudomásul venni s arról a fentérintett beadvány íróit, Szöcs Géza és Tóth Béla urakat értesíteni méltóztassék.

Budapest, 1903. márczius 18.

Szilády Áron,
biz. elnök.

Szinnyei József,
biz. tag.

Fejérpataky László,
biz. tag.

Katona Lajos,
a bizottság előadója.

Sebestyén Gyula,
biz. tag.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetének tartalma: Károlyi Árpád *Id. Szögyény László emlékiratairól* ír beható ismerető tanulmányt. — Ifj. Návay Lajos a *vármegye socialpolitikai hivatása* czimmel Csanád vármegye socialis tevékenységének vázolását kísérli meg, megismertetvén azon socialpolitikai alkotásokat, melyeket a megye az ország mezőgazdasági munkásnépének 1897-iki majdnem általános jellegű izgatottságából kifolyólag megkezdett s a melyek a nép fejlődő igényeivel számolva, azok lehető kielégítésére irányulnak. — Angyal Dávid *Kölcsey Ferencz*-ről szóló tanulmányából a befejező részt adja. Szerző e közleményében a nyelvújítás körüli munkásságát, kritikai és aesthetikai dolgozatait, valamint szónoki pályáját méltatja. — E. Dorner Béla *Dánia és a dán mezőgazdák* czimmel tanulmányt kezd meg, melyben a dán földművelésügyi kormány által kiadott mű alapján ismerteti a gazdasági termelésre vonatkozólag lefolyt küzdelmeket és azok eredményeit. — Ez után Fogazzaro Antal *Pereat Rochus* czimű elbeszélése következik egy névtelen (I. L.) fordításában. A *költemények* között találjuk Léva y József *Öregszünk* czimű eredetijét, s Leconte de Lisle *A manch*y czimű versét Vargha Gyula fordításában. — *Az új költészet* czimű cikkben egy névtelen író a francia symbolista új irodalmi iskola egyik föltétlen hívének munkáját, a „La Poésie Nouvelle“-t ismerteti, melyben a szerző ez új költői iskola néhány ismertebb, s legnagyobbbrészt élő képviselőjét mutatja be. — Az *Értésközlő*-ben Erdős Renée Versek, Dóczi Schillerje (ez utóbbi Trencsényi Károlytól) vannak ismertetve. A füzetet *az élvezhetetlenek* czimű polemikus cikk zárja be.

Ugyanezen folyóirat márcziusi füzetének tartalma: Berzeviczy Albert *Horváth Boldizsár emlékezete* cz. dolgozatát közli, melyet a Kisfaludy-társaság ez. idei közgyűlésén felolvasott s melyben szerző futópillantást vetve az első magyar igazságügyminiszter élete folyására, annak főképp irodalmi, publicistikai, szónoki szerepével való összefüggése szempontjából, megkísérli hátramaradt csekély számú költeményeiből és beszédeinek gazdag tárházából merített vonásokkal megrajzolni költői és szónoki egyéniségét. — Dorner Béla *Dánia és a dán mezőgazdák* czimű tanulmányából a befejező részt adja. E közleményében szerző különösen a termelt árúknak és a tenyésztet

állatoknak értékesítése terén tett fáradozásokat és az elért eredményeket ismerteti, melyeket nekünk magyaroknak kiváló figyelemmel kell kísérnünk. — Németh József *a helyi igazgatás Angliában* című tanulmányt kezd meg. E cikknek czélja eredeti források és közvetlen helyi tapasztalatok alapján megismertetni az angol helyi igazgatást úgy, a mint az ma be van rendezve és működik, sőt itt-ott a mi viszonyaink szempontjából is méltatva. — Ezután Gorkij Maxim *Konovalev* című elbeszélése következik Ambrozovics Dezső fordításában. A *költemények* közt találjuk Apáthy István *A narancsfa* című szonettjét és Fiók Károlynak sanskritből fordított tizenöt *hindu közmondását*. — Vécsey Tamás *Magyarország közjoga* címmel Ferdinandy Géának a magyar alkotmányjog rendszeres nagy könyvéről irt ismertető tanulmányt. — Kégl Sándor Stephen Leskie-nek Eliot György életéről szóló munkáját ismerteti. Az *Értesítő*-ben Albert I.: Mesék és egyéb költemények, Beck Lajos: Ideálok Gr. Mailáth J.: Socialpolitikai tanulmányok, Barang: Husvét (Kisujfalusítól), Ziegler Th.: Die geistigen und socialen Strömungen des XIX. Jahrhunderts című munkák vannak ismertetve. — Riedl Frigyes *A hazafiatlanok* című polemikus cikkében czáfolja a napilapokban gyakran hangoztatott azon vádat, hogy a magyar tudomány nem elég nemzeti. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. Az ETHNOGRAPHIA mult évi utolsó füzetében első helyen Munkácsi Bernát értekezik *a moldvai csángók eredetéről*. Weigand Gusztáv híres romanista „Der Ursprung der s Gemeinden“ című oláh nyelvjárás tanulmányában több néprajzi és nyelvi észrevételt közöl a moldvai csángókról, melyek a legnagyobb mértékben megérdemlik figyelmünket azért is, mivel utalást foglalnak magukban a magyarság e legkeletibb töredékének eredetére. A tudós kutató észleletei szerint három különös nyelvsziget van az oláhság területén, melynek közös fősajátsága, hogy az oláh *ș* és *ș* hangok helyett benünk következetesen *sz* és *z* ejtés hallható. E nyelvszigetek egyike a Bánságban, másika Kis-Oláhsországban, harmadika Moldvában van, mely utóbbi helyen föltárul a sajátos hangváltozás nyitja is abban, hogy az illető községek lakói *eloláhosodott csángók*. Ha a közös ethnikai alapot keressük, melyen az *ș > s* hangváltozás a moldvai csángóban s a kisoláhszági nyelvszigeten kifejlődött, más eredményre alig juthatunk, mint hogy a csángók elmagyarosodott, a kisoláhszági *sz* ejtésű községek lakói pedig *eloláhosodott kúnok*, mely föltevés támogatást nyer abban a körülményben is, hogy a csángók anthropologiai típusa különállól s föltünő vonásokban különbözik nemesak az oláhtól, hanem a székelytől is. A szerző Weigandnak e röviden jelzett útmutatása nyomán előbbre halad s igazolni törekszik, hogy a kúnok török nyelvjárásában tényleg ugyanaz a föltünő hangsajátság divott, mint a csángókéban, vagyis hogy a török *ş, ş, c* hangokat *s, z, c* változatokkal

ejtették. Kivehető ez szerinte már a Codex Cumanicus írásmódjának tüzetesebb elemzéséből is, de bizonyossággá válik e föltett hangváltás ténye a kún nyelv *elő* maradványának, az oroszországi karaimzsidók nyelvének vizsgálatából, a mennyiben itt ma is *s, z, c* hangokat ejtenek a köztörök *š, ž, č* helyett, s hogy így ejtették az illető hangokat a XV. században is, biztos olvasású nyelvemlékekkel igazolható. Számbavéve ezekhez, hogy a csángók magyar nyelve csak a székelynek egy ága, hogy továbbá a csángók katolikusok, végül hogy a katolikus propaganda Moldvában a XIII. században indult meg s intézői eleitől fogva magyarok voltak, szerző arra az eredményre jut, hogy *a moldvai csángók elszékelyesedett kúnok*. — A második közleményben Horger Antal folytatja a „*Kőmíves Kélemné*“ cz. *székely ballada eredetének* vizsgálatát, kimutatva, hogy a székely ballada izről-izre megfelel az erdélyi oláh balladáknak, különösen a hunyadmegyeinek, minél fogva az a véleménye, hogy a székely ballada az oláhnak nem ugyan irodalmi, de igenis folklorikus értelemben vett fordítása. — A továbbiakban Follinus Árpád adalékot közöl az *adórovás alkalmazásához*, a mint ezt a mult évtizedben Komorzán szatmármegyei községben tapasztalta. — Sz t a n c s e k J ó z s e f folytatja a *tót lakodalmi szokások* leírását, ezúttal az eljegyzést, kelengyét s hirdetést tárgyalva. — A népköltészet rovatában K a n y a r ó F e r e n c z *székely táncszókat s elmés mondásokat* közöl a XVIII. századból. — Az irodalmi rovatban S o l y m o s s i S. Ilager G. „Die Weihnachtskrippe“, Mahler Ede Hommel Fritz „Der Gestirndienst der alten Araber und die altisraelitische Überlieferung“ cz. művét ismerteti, E. J. pedig a *csehországi tót népdal-kölészekről* ír. — Egy kisebb közlemény Grün n A l b e r t-től *Széchenyi Ferencz gróf tervéről szól a régi magyar népének összegyűjtése tárgyában*. Helyreigazítások, társulati ügyek s a mellékleten a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya kézi szakkönyvtárának jegyzéke egészítik ki a füzet tartalmát.

U g y a n e folyóirat f. évi 1—2. számú kettős füzetében Sebestyén Gyula a *rovásról és rovásírásról* értekezik. Bevezetésül röviden előadja az írás történetét annak hangsúlyozásával, hogy a képes ábrázolás volt az írás legelső eszköze. Az ékírás, hieroglyph s a hangjelző phöniciiai-óhéber írások tárgyalása után rátér a számok jelzésének módjaira, kimutatván, hogy annak alapja a legtöbb népnél az ujj és kéz ábrázolása. Kezdetben az írás módja a rajzolás vagy festés volt, de már az ékírás s a legrégebb óhéber felirati emlékek mutatják, hogy igen régen kifejlődött e mellett a metsző-szer számmal való írás is. A legősibb írószerek e téren azonban nem a kő s bronztábla, s nem a vésőformán kikészített bronz- meg a vasvessző voltak, hanem a kés, fatábla s a számrovásra máig is használt bot. A botra való rovas technikája fejti meg azt a titkot, hogy a phöniciiai-héber írásnak s minden tőle származó idegen írásnak mért

az főjellemvonása, hogy iránya *jobbról balra menő*. Tudnunk kell ugyanis, hogy a rovó a fát balkezában tartja, jobbjával pedig a kést kezeli. Ha tehát a rovást valamely alkalmas fadarabra, pl. egy gömbölyű vagy szögletesre faragott boton meg akarja kezdeni, akkor a kezdet a fa jobb végére esik, a folytatás pedig balra irányodik. A rovás technikájának egy másik eleme, mely szerint t. i. a rovó, midőn a szögletes bot egyik oldaláról áttér a másikra, ott folytatja a rovást, a hol az előbbi oldalon elhagyta, vagyis most már balról jobb felé halad s az előbbihez képest a jegyeket fölfordítva rója, alapja a régi föliratok „*barázdoló írásának*“ (bustrophedon). Ez a jelenség megvan a legrégebbi dél-semita, ó-phrygiai, pelasg-etrusk s görög-italiai emlékeken, melyeknek tekintélyes részén ugyanis az írás második s így tovább minden páros sora visszafelé fordul s a fordulat minden ily sorpárban a betűket is fejük tetejére állítja. Ez eljárás semmikép sem fejthető meg magának a kömetszésnek technikájából, hanem csak abból, hogy az írásban járatlan köfaragó előtt a barázdoló írás rendszerével fára rótt előírás minta-felirat volt, melyet szolgálilag híven másolt. Az ókori bustrophedon e szerint nem más, mint közvetített úton ránk maradt rovásírás. — Második közleményül K a t o n a L a j o s - n a k a magyar népmese-typusokról írt tanulmánya következik. A népmesék összehasonlító vizsgálatában az egyes meséknek elemekre való bontása után jövő feladat az egy-egy típusra visszavezethető változatok csoportosítása. Ez irányban Hahn I. Gy. úttörő kísérlete után csak Gomme Gy. L. és Saincan Lázár schemái mutatnak némi haladást. A szerző ezeknek nyomain maradvá, a közlött első fejezetben „Cupido és Psyche“ meséjének magyar hasonlatait tárgyalja. — A továbbiakban Fränkel Bertalan „*Magyar dalsírák*“ czimen észrevételeket fűz Seprödy Jánosnak „*Marosszéki dalgyűjtemény*“ czimű közleményéhez. — Melich János Munkácsi Bernátnak a *moldvai csángók eredetéről* írt nézetét bírálja, melyre az utóbbi nyomban válaszol. — A néphit és népszokások rovatában Ágner Lajos a Nagyszécsényben divó *farsangi követválasztásról*, Kimnach Ödön a Karczag-vidéki *helyi mondákról*, Sztancsek József pedig folytatólag a *tót lakodalmi szokásokról* ír. — Az irodalmi rovatban Munkácsi Bernát Ašmarin orosz tudósnak a *volgai bolgárokról* s Czambel Samunak a *cseh-tót nemzetegységről* írt művét ismerteti. Kisebb közlések a *harmatszedéssel való kuruzslásról*, az *ördöggel való czimboráskodásról* zárják be a füzetet. — A mellékletben Szinte Gábor a *szekely csürről* értekezik, Semayer V. a *részányai turkajárást* s B. Zs. a *keszegfalvi halászatot* ismertetik

3. KELETI SZEMLE mult évi 4. füzetében Munkácsi Bernát „*Komanischer Ursprung der Moldauer Tschango*“ czimen az e tárgyról magyarul írt értekezésének (l. Ethnographia 13: 10. füz.) német fordítását közli. Ugyane szerző egy másik magyar munkájának kivonatos német fordítása az „*Ällere Berichten über das Heidenthum*“

der Wogulen und Ostjaken“ című. — K u n n G é z a gr. „*Gurdēzi a törökökről*“ cz. művének folytatásaképp *a barszkhün és dsekel* népekről szóló fejezetet közli fordítással s kiegészítő magyarázatokkal. — B a l k a n o g l u török író *a kisázsiai Kilis város török nyelvjárását* ismerteti. — Az irodalmi rovatban W. B a n g a berlini „*Seminar für orientalische Sprachen*“ közleményei 4. kötetének tartalmát mutatja be. — A keleti iskolaügy rovatában M. G r ü n e r t a „*Deutsche Gesellschaft für Alterthumskunde in Prag*“ nevű egyesületnek ama tanfolyamáról szól, melynek célja *a keleti (török, arab és perzsa) nyelvek gyakorlati célú oktatása* különböző hivatású felnőttek részére. — A kisebb közlések során C l. H u a r t észrevételeket fűz Bacher Vilmos azon közleményéhez, melyben *a bokharai zsidók perzsa nyelvjárásában található török elemeket* mutatja ki. Ugyanitt B á l i n t G á b o r annak az előadásának tartalmát ismerteti, melyet a római orientalista congressuson *a hunn kérdésről* tartott. — A mellékletben K u n o s I g n á c z befejezi *Séjx Sulejman csagataj-ozmán szótárának* német fordítással való közlését.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE februári számában egy nagyobb statisztikai tanulmány veszi kezdetét, a mely *a magyar-osztrák monarchia külkereskedelmi forgalmát* a legnagyobb részletességgel elemzi. Miután kereskedelmi szerződéseink megújítása küszöbön lévő kérdés, e tanulmány valóban értékes anyaggyűjtemény számába megy, a mely külkereskedelmi politikánk irányítására szolgálhat. — B a l k a y B é l a a „*szénkérdésről*“ közöl nagyobb tanulmányt. A különféle szénnekem termelését az egész világon statisztikailag vizsgálja. Majd rátér a szénbányászat államosításának problémájára, a melyvel kapcsolatosan a bányamunkások viszonyait, a munkaidő kérdését és az utolsó nagyobb szénbánya-strike-ok ügyét tárgyalja. Végül a magyar szénbányászat történetét elemzi szerző a szén szabadlá-tételének szempontjából. Szerző magáévá teszi a pénzügyminiszter álláspontját, melyet az 1900. évi október havában tartott expose-jában vázolt; a földtulajdonosoknak ásványszénre vonatkozó jogát fenn akarja tartani, még pedig a fennálló jogviszonyokra vonatkozólag egész terjedelmében, a jövőre nézve pedig bizonyos korlátozással. E korlátozás a volt úrbérésekre vonatkoznék, mert ezek földjeinek eldaraboltasága a szénbányászat fejlődését akadályozza. — Néhai L e n g y e l J á n o s „*Almásy Pál egy magyar nemzetgazda a XVIII. században*“ című értekezésének befejezését találjuk a Szemle e számában a XVIII. századra vonatkozó számos gazdaság-történeti vonatkozással. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában M. ismerteti S z a b ó E r v i n *könyvtárkatalogusát*, a melyet ő a budapesti kereskedelmi és iparkamara számára szerkesztett. E munka különösen azért nevezetes, mert az amerikai decimalis osztályozási rendszert alkalmazza először ily nagyobb közgazdasági bibliographiai gyűjteményre. — Thirring Gusztáv egész tanulmányt írt *Czirbusz Gézának*

„Magyarország a XX. évszáz elején föld- és néprajzi, nemzetgazdasági és társadalomtudományi szempontból“ című munkájáról. Valóban érdemes munkát végez bíráló, a mikor az e könyvben nyilvánuló páratlan tudatlanságot, pontatlanságot, felületességet kellően megvilágítja és helyén való az a leczkéztetés is, a melylyel Czirbusznak szolgál azon támadásaiért, a melyeket a nemzeti törekvések ellen intézett. Szinte érthetetlen, mint kerülhetette ki e tény a Budapesti Hirlap figyelmét, a mely jöllehet a nemzeti irány előharczosa, mégis dicsőítette Czirbusz könyvét megjelenésekor. — Kováts Ferencz *Maxime Kowalewsky* nagyszabású munkáját *Európa gazdasági fejlődéséről* ismerteti. Az eddig megjelent két kötetet a középkori földesuraság és falusi községben rejlő római és germán elemeket, továbbá a földbirtoknak gazdasági hűbéresítését tárgyalja. — -vits Otto Müller *„Die Einkommen-Steuer-gesetzgebung in den verschiedenen Ländern“* című pénzügyi tanulmányról ír, a mely a jövedelmi adókról különösen érdekes statisztikát tartalmaz. — A *Magyar Közgazdasági Társaság* belső életéről szóló közlemény zárja be a számot.

Ugyanezen folyóirat márcziusi számában Hegedüs Sándor az aranyvaluta terjedéséről közöl hosszabb tanulmányt, melynek kivonata e füzet 166. lapján olvasható. — Gerster Miklós a mesterinasok védelméről ír. A magyar ipartörvényt összeveti Ausztriának és Németországnak ide vonatkozó törvényes rendelkezéseivel, majd értekezés során meglepő statisztikai adatokat közöl arról, hogy a mesterinasok számaránya szemben a legények számával mennyire növekedik minálunk 1777-ben a czéhszervezet korában 45 mesterre 40 legény és 15 mesterinas jutott, a mai ipartestületekben 38 mesterre 41 legény és 21 inas jut. De ha az egyes foglalkozási ágakat külön vesszük, még hátrányosabb képet nyerünk. 100—100 legényre jut az illető mesterségben 114 kocsigyártó-, 103 kötélgyártó-, 100 lakatos-, 100 szíjgyártó-, 87 esztergályos- stb. inas. Szerző éppen ezért az inasok számának mesterenként és mesterségenként való korlátozását követeli. Továbbá az inastartó mestereknek szigorú ellenőrzését kívánja; az inasképzést és inasmunkát törvényhozásilag szabályozni akarja és az ipartestületeket kényszeríteni óhajtja arra, hogy a mesterinasok számára jóléti intézményeket teremtsenek. — A magyar-osztrák monarchia külkereskedelmi forgalma a XX. század elején című tanulmány befejezését jeljük a K. Sz. e számában. Nagyértékű anyaggyűjtemény ezen része a kiviteli adatokkal foglalkozik és egy befejező részben az összes tényleges adatok alapján kereskedelmi politikánk irányelveit vázolja. — A Közlemények és Ismertetések rovatában Mandello Calver: *Handel und Wandel* című közgazdasági évkönyvét ismerteti, mely szerinte igen használható kézikönyv. — A Magyar Kereskedők Könyvtárának két munkáját H. Z. tárgyalja. Az egyik Kreutzer Lipótnak tanulmánya *Svájczról*, a másik Kosztka Imrének munkája a *pénzről*. — Matlekovits egy Bulgária iparügyéről szóló német munkát Staneff

tollából és Rogeur Roux: *Le travail dans les prisons et en particulier dans les maisons centrales* című, a börtönmunkát tárgyaló könyvet ismerteti. — Jastrow: *Socialpolitik und Verwaltungswissenschaft* című nagy munkájának első kötetét Mandello mutatja be és Albrechtnek új lakástügyi folyóiratáról Fenyvessy ír. A füzetet Szabó Ervinnek 432 számot tartalmazó rendezett közgazdasági bibliográfiája zárja be.

5. A MAGYAR NYELVŐR februári füzetében Rubinyi Mózes *Grimm és Révai* cím alatt nagyobb tanulmányt kezd. Toldy óta minden irodalomtörténet úgy említi Révait, mint a történeti nyelvtudomány megalapítóját, a ki e téren a külföldet (Grimmet) is megelőzte. A szerző szerint nem egyéneknek, hanem egy egész kornak tévedése e vélemény, a melyet egyre hangoztatunk a nélkül, hogy valaha valaki Révai és Grimm működésének egymáshoz való viszonyát tudományos alapon kifejtette volna. Tagadhatatlan időrendi tény ugyan, hogy Révai *Antiquitates*-e és *Grammatica*-ja már 1803-ban ki volt nyomtatva, Grimm nyelvtanának első kötete pedig először 1819-ben jelent meg; ez azonban csak könyvészeti adat. Az a kérdés, hogy a nyelvtörténeti kutatásnak amaz alapelvei, a melyek jórészt még ma is részei a nyelvről való fölfogásunknak, megvannak-e már azon érettségben, a maguk eredetiségében Révainál, mint Grimm nagy munkájában olvashatjuk, vagy egyáltalában: Grimmhez viszonyítva nyelvtörténetinek nevezhető-e Révainak nyelvészeti módszere? E kérdésre Grimmnek és Révainak bíráló egybevetése alapján akar a szerző felelni. E célból mindenekelőtt azt kutatja, kik voltak Grimmnek és Révainak a nyelvészetben elődei, s főkép, hogy kik hatottak leginkább Révaira. — Utána Gombocz Zoltán folytatja *Nyelvtörténet és lélektan* című cikksorozatát. Ezen közleményében a névszó-fogalom fejlődését tárgyalja részletesen. Minden nyelvben a névszó a gondolat tulajdonképi hordozója, míg az ige háttérbe szorul, sőt sok esetben alakilag többé-kevésbé fejletlen marad. A fejlődés kezdetén álló nyelvben a főneveket fogalmi rokonságuk valószínűleg alakilag is megkülönböztette egymástól. Ennek lehet nyoma pl. a latinban a *pater*, *mater*, *frater*, a németben a *vater*, *mutter*, *bruder*, *schwester*, *schwager* szók egyenlő végződése. Sokkal fontosabb ennél, nyelvtörténeti eredményeinél fogva, az a másik tény, hogy a kezdetleges nyelv igen sok esetben rang szerint is csoportokba osztja a névszókat. E rang szerinti osztályozás maradványa a három (néhol két) nyelvtani nem megkülönböztetése. A három nem kifejlődését nem annyira a természetes nemeknek a tárgyakra való félig-meddig költői átvitele, mint inkább rangbeli megkülönböztetés előzte meg és ez utóbbiból magyarázandó. Az értekezés aztán az egyes és többes szám, majd az esetek keletkezését magyarázza. — Varga Ignác egy eddig úgyszólván teljesen ismeretlen nyelvjárászignak, a Vas megyében levő Felső-Örvidéknek nyelvi sajátosságait ismerteti, bevezetőleg erősen hangoztatván egy magyar népnyelvi (folklore) társaság alapításának szükségét.

— Takáts Sándor a régi pásztori életet jellemzi, főkép a Kecs-kemét város jegyzőkönyveiben talált adatok alapján. — Simai Ödön két elfeledett nyelvtanírónkra, Thomas Jánosra és Újfalusi Farkas Jánosra hívja föl a figyelmet, s műveiből (1763, illetőleg 1771) több nyelvtörténeti és nyelvújítási szempontból fontos adatot idéz. — Az Irodalom rovatban Tolnai Vilmos Pálfi Mártonnak *A nyelvérzék és az iskola* című tanári székefoglalóját, Kalmár Elek Krausz Jakabnak *Nyelv-philosophiai problémák* című munkáját ismerteti, Munkácsi Bernát pedig Ásbóth Oszkár legutóbbi vitacikkére válaszol. — Kisebb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Egyveleg. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

6. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK f. évi első füzetében Halász Ignác elhunyt tudósunknak a *magyar szófejtésről s történeti fejlődéséről* irt posthumus munkája a bevezető közlemény (l. Akad. Ért. 11: 5. l.). Ez után Melich János folytatja *szláv jövevényszavaink* tárgyalását tüzetesen foglalkozva az *otromba*, *palócz*, *poroszló*, *számár*, *túr és varsa* szókkal. Mind az eddig tárgyalt szókkal azt bizonyítja a szerző, hogy a magyar nyelv régi s közkeletű szláv-eredetű jövevényszavai nem egy nyelvből valók, hanem a jövevényszók között átvételi rétegek vannak. Tekintélyes száma e jövevényszóknak az óbolgárból való, ezek mellett azonban vannak más szláv nyelvekből való átvételek is, melyek között legfontosabb helyet a szlovén foglalja el, a mint ez nyelvünk keresztény terminológiájából is kiténik (l. fent 113. l.). — Az utolsó nagyobb közelményben Ásbóth Oszkár „*A magyar nyelv árja és kaukázusi elemei*” czímen Munkácsi Bernátnak e tárggyal foglalkozó művét bírálja. Hibáztatja módszerét s forrásai elégtelenségét különösen a kaukázusi nyelvek terén. Ezek szempontjából előrebocsátja Schuchardt Hugó bírálati észrevételeit, majd áttérve a maga megjegyzéseire, elítéli a *bubor* („pacsirta”), *buczó* (halnév), *sete*, *suta*, *bot*, *csëka* („disznó”) és *csürhe* szók adott magyarázatait. — Az irodalmi rovatban Tolnai Vilmos Simonyi Zsigmondnak „*Nyelvészeti füzetek*” című kiadványsorozatát, Gombocz Zoltán pedig Munkácsi Bernát „*Vogul népköltési gyűjteménye*” I. kötetének kiegészítő füzetét ismerteti.

7. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1903. januári füzetében Hegedűs István a *görög irodalom szelleméről és korszakairól* értekezik. (Ez értekezés a Franklin-Társulat legközelebb meginduló Egyetemes irodalomtörténetének a görög irodalomra vonatkozó részéhez szóló bevezetés.) Császár Elemér *Faludi Ferencz* költői munkásságát kezdi ismertetni. Finály Gábor a *római Forumon* újabb időben végzett *ásatások* eredményeiről értekezik. A tartalmas cikkhez térképvázlat is van mellékelve, mely a Forum Romanum 1901. elejéig feltárt részeit tünteti fel. Bayer József *Egy német író az Ember tragédiájáról* czímen Zabel Jenő német színikritikusnak egy újabb könyvében Madách művéről nyilvánított ferde

telfogását és tarthatatlan nézeteit világítja meg és igazítja helyre. A *Hazai irodalom* rovatában V á c z y J á n o s Gyulai Pál emlékbeszédeinek második kiadását méltatja, T i m á r P á l Cserép József Latin nyelvtana és Olvasókönyve I. részét ismerteti, V a j d a Gyula Maywald József Iphigenia kiadásáról szól, E l e k O s z k á r Huszár Vilmosnak Balzac élete- és műveiről írt füzetét bírálja. A *Külföldi irodalom* czíme alatt P e c z Vilmos Krumbacher K. „Romanos und Kyriakos“ című tanulmányával, G e d e o n A l a j o s Max Kaufmann egy Heine-ről szóló munkájával, K a r l L a j o s W. Bode Goethe aesthetikai nézeteit összegező könyvével foglalkozik, K é g l S á n d o r pedig Tielenek az ó-kori istentisztelet történetéről írt munkája II. részét ismerteti. Két philologiai tárgyú *Programmértékezés* (Herczeg Árpádé és Otrók Mihályé) után a *Vegyesek* rovatában Szauner Zsigmond meglehangú nekrológja következik Waldapfel János tollából. P e t z G e d e o n a *Nibelung-versszakról* még mindig elterjedt hibás tanításokat igazítja helyre. L á n g N á n d o r *Archaeologiai hírek* czímen számol be a legújabb görögországi és kisázsiai ásatásokról. S z a u n e r Z s i g m o n d posthumus kis czikke *Miletosi Timotheos Perzsáiról*, ezen nemrég egy egyiptomi sirban talált fontos irodalomtörténeti emlékről ad hírt. Néhány kisebb közlemény után az 1901—2. tanévi *philologiai programmértékezések* szakok szerint csoportosított jegyzéke és bibliographiai rovat egészíti ki a füzetet.

Ugyane folyóirat *februári* (2.) számában N é m e t h y G é z a *Persius negyedik szatirája* homályosabb helyeit magyaráztatja. Császáár Elemér befejezi *Faludi Ferencz költészete* című tanulmányát, melynek eredménye, hogy Faludit, ha nem igazi költőnek, de mindenesetre nagy nyelvművésznak kell tartanunk, a ki „éppen abban volt nagy, a mit az egész XVIII. század költői munkáiban hiába keresünk“, sőt ebben a tekintetben nagyobb volt egész Csokonaiig és Kisfaludy Sándorig még utódainál is. S i m a i Ö d ö n Schae-seus Keresztély „De capto Zygetho Historia“ című kis egy-énekes époszát, a Szigeti veszedelem első költői feldolgozását (158.) ismerteti, kimutatván a „Ruinae Pannoniae“ e classikusokra emlékeztető hexameterekben írt részének a Zrinyiászhoz való viszonyát és Vergiliusból vett kölcsönzéseit. K o n t I g n á c z *A francia philologiai irodalom* 1898 és 1902 közt megjelent termékeiről kezd hosszabb beszámolót s e füzetben a görög irodalomra vonatkozó műveket ismerteti. A *Hazai irodalom* rovatában P r ö h l e Vilmos Bán Aladárnak „A magyarok eredete“ cz. kis könyvét, Császáár Elemér Gulyás Pálnak „Id. Péczeli József élete és jellemzése“ cz. értékelését ismerteti. Két philologiai programmértékezés (Kopácsy György és Kroll Rezső Ányos Pálról szóló dolgozatai) bírálata után a *Budapesti Philologiai Társaság* 1903. évi közgyűlésének iratai következnek. Az elnöki megnyitó beszédben H e g e d ű s I s t v á n egy nagyfontosságú eszmét pendít meg, midőn a külföld kormányai részéről Rómában és

Athénben szervezett archaeologiai intézetek mintájára hasonló magyar intézmény alapítását sürgeti. A *Vegyesek* rovatában a philologia 1902-ben elhalt külföldi nevesebb munkásainak jegyzékét olvassuk, Láng Nándor újabb *archaeologiai híreket* közöl, Czeizel János a magyar mértékes verselés történetéhez, Tolnai Vilmos pedig *Madách egy sorához*, Arany „Szondi két apródja” forrásaihoz nyújt adalékokat és Zrinyi Miklós, a költő, meg Petronius Arbitor egy helyének párhuzamosságát emeli ki.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1903. márczius 2-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Gr. Kuun Géza, t. t. — Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Peez Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tt. — Badics Ferencz, Hegedűs István, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Némethy Géza, Petz Gedeon l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Szily Kálmán r. tt. — Öváry Lipót l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

58. JÁNOSI BÉLA l. t. felolvassa „Az aesthetikai hatások tényezői. Egy fejezet az aesthetika legújabb történetéből” című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevele kiadása határoztatik.

59. RECSEY VIKTOR, mint vendég, „Gazius Antal humanista egy kiadatlan művéről” értekezett. — Bírálatra adatik.

60. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZINNYEY JÓZSEF r. és BADICS FERENCZ l. tagokat kéri föl.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1903. márczius 9-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Forster Gyula t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Hegedűs Sándor, Kautz Gyula, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Körösi József, Öváry Lipót, Reiner János l. tt. — *Más osztályokból*: Gr. Kuun Géza t. t. — Szily Kálmán r. t. — Hegedűs István l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

61. HEGEDŰS SÁNDOR r. t. felolvassa „Az aranyvaluta terjedése” című tanulmányát.

62. PEKÁR KÁROLY, mint vendég, bemutatja „Az ok-kapcsolat eredetéről magyar őstörténeti adatok felhasználásával” cz. értekezését.

63. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS SÁNDOR és CONCHA GYÖZŐ r. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1903. márczius 16-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bugarszky István, Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Kürschák József, Méhely Lajos, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Staub Mór, Tangl Ferencz, Tormay Béla, Tötössy Béla, Winkler Lajos, Zipernovszky Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Gr. Kuun Géza t. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

64. THAN KÁROLY r. t.: „A szénmonosulfidról“. — Kapcsolatban ezen előterjesztéssel a jelenlevő főtítkár felbontja a Than Károly r. t. részéről 1901. január 28-án megőrzés végett az Akadémia irattárában letétbe helyezett lepecsételt levelet, mely mint első pontot a következőket tartalmazza: 1. A natrium-amalgam és széndisulfid összerázásakor, heves megmelegedés közben, vegyület keletkezik, mely vízben higany kiválása közben sötét ibolyavörös színnel oldódik. Az oldatot hidrogensulfiddal telítjük az oldott higany leválasztása végett. A leszűrt oldatot olomacetattal részben lecsapva, oly fekete üledék képződik, melynek összetétele közelítőleg $PbCS_2$. E vegyületből hevítés-kor szintelen gáz fejlődik, melynek összetétele megfelel a *szénmonosulfidnak* CS. A gáz sűrűségéből molekulasúlya 43.37-nek adódott ki. Borszeszes natronlúg a gázt csaknem teljesen elnyelte. (Kísér. adatok saját jegyz. k. 1891. 24/XI. 35. l. — Lab. 1-ső sz. jk. 111. l.)

65. ÓNODI ADOLF l. t.: „Az orr melléküregeinek viszonya a látóideg csatornához“.

66. RÁTZ ISTVÁN részéről: „A mētelyféle férgek egy új neme“, előterjeszti Horváth Géza r. t.

67. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GÉZA r. és ÓNODI ADOLF l. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Harmadik összes ülés.

1903. márczius 20-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. Kuun Géza másodelnök. — Forster Gyula, Semsey Andor t. tt. — Beöthy Zsolt, Csánki Dezső, Czobor Béla, Entz Géza, Földes Béla, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Klein Gyula, Lengyel Béla, Pauler Gyula, Szinnyi József, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Hegedüs István, Hoór Mór, Katona Lajos, Négyesy László, Ónodi Adolf, Reiner János, Thirring Gusztáv l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

68. Elnök úr jelenti, hogy a gr. Teleki József emlékeztetése márczius 19-ikén tartatni szokott ülést egy közbejött gyász-eset. TÖRNI LÖRINCZ rendes tagnak, Akadémiánk egykori pénztárnokának s 67 éven át tagjának halála s a tegnapi napon végbement temetése miatt, mára kellett halasztani. Egyszersmind indítványozza, hogy az összes ülés

fejezze ki a mai ülés jegyzőkönyvében Tóth Lőrincz halála feletti fájdalmát s hívja fel a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon. — Az összes ülés fájdalmas megilletődéssel veszi tudomásul az Akadémia nesztorának elhunytát, s elnök úr indítványát elfogadja.

69. NÉGYESY LÁSZLÓ l. t. mint a gr. Teleki-féle vigjátéki pályázat bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1902. évi pályázatról, mely szerint a bizottság szótöbbséggel a „Zrinyi György házassága“ cz. három felvonásos vigjátéknak — mint a pályázó művek közt aránylag legjobbnak — javasolja a jutalom kiadását. — Az Akadémia a javaslatot elfogadván, a felbontott jeligés levélből SAJÓ SÁNDOR neve tűnt elő, kinek a jutalom kiadatik.

70. A többi jeligés levelek elégetésére elnök úr BOROVSZKY SAMU és THIRRING GUSZTÁV l. tagokat, a jegyzőkönyv hitelesítésére pedig NÉGYESY LÁSZLÓ és THIRRING GUSZTÁV l. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály negyedik ülése.

1903. márczius 23-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: gr. Kuun Géza t. t. Pecz Vilmos, Szinnyei József r. tt. — Asbóth Öszkár, Badics Ferencz, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Lehr Albert, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Szinnyei József l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Fejérpataky László, Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Asbóth János, Angyal Dávid, Borovszky Samu, Nagy Gyula, Óváry Lipót l. tt. — Jegyző: Gyulay Pál osztálytitkár.

71. Ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. t. felolvassa a Karacsay-codex ügyében kinevezett bizottság jelentését. — Minthogy a jelentés röviden összefoglalva csak a végeredményt terjeszti az osztály elébe, t. i. hogy a codex hamisítvány, határoztatik, hogy a terjedelmes jelentés is közzététessék az Értesítőben.

72. LEHR ALBERT l. t. felolvassa „Két képző, melyekről keveset tud az irodalom“ című értekezését.

73. HEGEDŰS ISTVÁN l. t. bemutatja „Egy angol humanista levele Janus Pannoniushoz“ című értekezését. — Bírálatra adatik.

74. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PECZ VILMOS r. és BADICS FERENCZ l. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ü l é s.

1903. márczius 30-án.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Forster Gyula t. t. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Pecz Vilmos, Réthy Mór, Szinnyei József, Than Károly, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Asbóth János, Ballagi Géza, Bánóczy József, Borovszky Samu, Fináczy Ernő, Hegedűs István, Hoór Mór,

Kozma Andor, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Négyesy László, Rados Gusztáv, Reiner János, Riedl Frigyes, Tagányi Károly, Tangl Ferencz, Thirring Gusztáv I. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

75. Elnök úr megnyitván az ülést, előadja, hogy a mai napon először is ünnepre gyűltünk össze: KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR emlékünnepe; az ő halhatatlan emlékét tiszteljük meg, midőn Duka Tivadar t. t. alapítványa értelmében egy, az ázsiai kultúra körébe tartozó tudományos felolvasással egyik leghivatottabb társunk, Goldziher Ignác r. tag mutatja be hódolatát Körösi Csoma Sándor örök érdemeinek.

76. GOLDZIHÉR IGNÁC r. t. felolvassa „A buddhismus befolyása az iszlámra” című értekezését. — A Körösi Csoma Sándor emlékeztetőre tartott előadások II. füzeteként fog közrebocsáttatni.

77. Rövid szünet után KOZMA ANDOR I. t. felolvassa a bíráló bizottság jelentését az 1902. évi Farkas-Raskó-pályázat-ról, mely szerint a bizottság egy művet sem talált jutalomra érdemesnek. — A jutalom nem adatik ki.

78. Elnök úr a jelígés levelek elégetésére BOROVSKY SAMU és REINER JÁNOS I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelenést tettek, hogy megbízatásukban eljárta.

79. SZILY KÁLMÁN főtítkár felolvassa a bizottság jelentését az 1902. évi Wodianer-pályázat-ról. — Az összes ülés a bizottság javaslatát elfogadja s a két jutalmat SCHMIDT BOLDIZSÁR pécs-bányatelepi és KANOVICS GYÖRGY balaton-füredi szeretetházi igazgató-tanító uraknak ítéli oda; elhatározza továbbá, hogy a Vallás és Köznevelésiügyi Miniszteriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának az Akadémia köszönete fejeztessék ki, egyfelől a pályázati anyag beszerzéseért, másfelől a bizottságnak adott felvilágosításokért.

80. A főtítkár előterjeszti az 1903. évi nagygyűlés napirendjét. — Tudomásul vétetik.

81. A M. Nemzeti Múzeum igazgatósága köszönetét fejezi ki az intézet százéves emlékünnepe alkalmából a M. tud. Akadémia képviselőjének. — Tudomásul szolgál.

82. Az „Uránia” magyar tudományos egyesület gyűjtő-ívet küld bold. Rudolf trónörökösnek a Városligetben állítandó szobrára. — Kitétetik aláírásra a főtítkári hivatalban.

83. A Budapesti Ügyvédi Kamara meghívót küldött Szilágyi Dezső mellszobrának f. évi márczius 29-én végbement leleplezésére. — Az ünnepélyen a II. osztály elnöke és a főtítkár jelentek meg az Akadémia képviselőjében.

84. A bécsi „Alterthums-Verein” ötvenéves jubileumi ünnepén, Károlyi Árpád és Thallóczy Lajos r. tagok helyett, kik akadályozva voltak a megjelenésben, ORTVAY TIVADAR és WERTHEIMER EDE I. tagok képviselték Akadémiánkat és adták át üdvözlését. — Köszönettel tudomásul vétetik.

82. DUKA TIVADAR t. t. Londonból üdvözlését küldi Akadémiánknak, a mai Körösi Csoma-ünnep alkalmával. — A szíves üdvözlétét az Akadémia köszönetet mond.

86. Az I. osztály előterjesztésére elhatározzatik, hogy az Akadémia az 1903—1912. években ezer-ezer koronával fogja támogatni az Akadémiák szövetségétől tervezett „Iszlám Encyclopaedia” kiadását.

87. Az I. osztály felolvasási engedélyt kér dr. Pröhle Vilmos úr számára. — Megadatik.

88. A főtítkár előterjeszti a kiküldött bizottságoktól készített tagsági kijelöléseket. — Tudomásul vétetnek.

89. FABRICZY KORNÉL a kéziratárnak ajándékozta bold. atyja, Fabriczy Sámuel l. t. hátrahagyott kézirateit, ú. m.: a) leveleit az 1811-iki országgyűlésről; b) levelezését a M. tud. Akadémiával; c) jogtudományi és politikai dolgozatait; d) a vallás körébe tartozó dolgozatait; e) a tiszai ág. hitv. kerület főfelügyelőségét és miniszteri tanácsosságát illető irományait; f) fiatalkori dolgozatait; s ezeken kívül egy gályarabságra ítelt protestáns lelkész kéziratát, fogságáról s kiszabadulásáról. — Köszönettel vétetnek és megőrzés végett átadatnak a kéziratárnak.

90. A Széchenyi-múzeum számára érkezett ajándékok, ú. m. a) Puky Józseftől: Palóczy László beszéde gróf Széchenyi Istvánhoz. (Másolat.) Pest, 4 k. 1840. — b) A „Buda és Vidék“-től: Zimándy Ignác: Állítsunk-e szobrot Kossuth Lajosnak? (Első rész.) — Köszönettel vétetnek.

91. A Könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A pannonhalmi főapátságtól: A pannonhalmi Szt. Benedek-rend története (VII. kötet). — 2. A budapesti tud. egyetem tanácsától: a) Almanach 1901/2-re. — b) Tanrend 1902/3. I—II. félévre. — c) Beszéd. — d) Ünnepi beszéd 1902. május 13-án. — 3. A magyar földrajzi társaság Balaton-bizottságától: A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. — 4. Téglás Gábor l. tagtól: Újabb adalékok Dacia feliratához. — 5. Fouqué M. F. k. tagtól: Les analyses en bloc et leur interprétation. — 6. Freycinet Károly k. tagtól: De l'expérience en géométrie. — 7. Kont Ignácztól: La littérature hongroise de 1825 à 1848. — 8. Miklós Ödöntől: Magyarország és társországai az 1900. évi párisi nemzetközi kiállításon. — 9. Szemere Miklóstól: Országgyűlési beszéd a hadseregről (25 péld.). — 10. Ambrozovics Bélától: A fogyasztói haszonról. — 11. Dr. Walter Gyulától: Karácsony a művészetben. — 12. Konecz Józseftől: Beszéd Bíró Samu felett 1721-ben. — 13. Hangai Gusztávtól: Harecz a magyarságért. — 14. Ludwig Ernőtől: a) Kinai mesék, — b) Ueber Tibet, — c) Fêtes Tibetaines, — d) The East of Asia Magazine, 1902. P. II. Vol. 1. „Lama Temples in Peking“. — 15. Dr. Wágner Jenőtől: Magyar iparfejlesztés. — 16. Várady Jenőtől: Die Gnosis. — 17. Kapitány Zsigmondtól: Emléklapok. — 18. Boár Idától: Jégvirágok. — 19. Lingum Letchmajeetől: An introduction to the grammar of the Kui od Kandh language. — 20. Tilden W. A.-tól: Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series A. Vol. 201. pp. 37—43. 45—61. — 21. Dr. Bail Oszkártól: Untersuchungen über natürliche und künstliche Milzbrand-immunität. — 22. Richter Oswaldtól: Untersuchungen über das Magnesium in Beziehungen zur Pflanze. — 23. Dr. Simonsfeld H.-tól: Einige Kunst- und literaturgeschichtliche Funde. — 24. Meerens Károlytól: La science musicale. — Köszönettel vétetnek.

92. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Ertesítő, 159. füz. (1903-i (XIV.) évf. 3. füzete). — Athenaeum, XII. évf. 1. sz. — Nyelvtudom. Közlemények, XXXIII. köt. 1. füzete. — Mathemat. és természettudom. Közlemények XXI. köt. 1. füzete. — A. Persii Flacci Satirae. Edidit, adnotationibus exegiticeis et indice verborum instruxit Geyza Némethy. — GAAL JENŐ: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. — Tudosításul vétetik.

93. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZSIHER IGNÁCZ R. és KOZMA ANDOR l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi melléletek.

I.

Beöthy Zsolt rt. beszéde Tóth Lőrincz rt. ravatalánál 1903. márczius 19-én. Tisztelt gyászoló gyülekezet! E ravatal előtt, Tóth Lőrincz nevével, tőle való bucsúvételünkkel nem úgy tesszik-e mindnyájunknak, mintha nem csupán ő tőle magától bucsúznánk? Nemcsak egy nemesen élt és szépen befejezett élettől, melynek hosszú útján a költészet, a tudomány, az igazság, a szeretet és a hazafiság nemtői vezették, nemcsak tőle veszünk bucsút ez órában, hanem irodalmi, sőt nemzeti életünknek egy dicső korszakától, melynek utolsó képviselője volt. A nagy eszmék, nagy célok, nagy érzések, nagy tettek korától, Vörösmarty és Széchenyi korától.

Annak a kornak mondunk itt utolsó képviselőjének utolsó útja előtt Istenhozzádot, melyben az életnek nagy törekvésekben, tettekben, áldozatokban érvényesülő szépsége s a költészetnek nemes érzésekben és fenséges képzetekben nyilatkozó ereje benső, elválhatatlan egységbe olvadtak. Annak a kornak, mely egy ideálba tudta foglalni az emberi és nemzeti haladást. Annak a kornak, mely ebben a szent harmóniában látta, érezte és folytatta egész életét: a politikai, a tudományos, az irodalmi és a gazdasági életet egyaránt. Annak a kornak, melyet nagy céljaihoz méltó erkölcsök díszítettek s a mely, ideáljainak örök erejénél s erkölcsi nagyságánál fogva, csak diadalt vethetett, csak dicsőséget arathatott.

E kor gyermeke, megdicsőült társunk, midőn a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság koszorúit koporsódra helyezem, hadd forduljak egyenesen nemes árnyékodhoz. Hogy ifjan a nagyok barátja lehettél s költői gyermekálmaid fölött Vörösmarty atyai szeretete virrasztott; hogy a magyar jogélet újjászületése köszönettel emlegetheti tudós és lelkes közreműködésedet; hogy nemzetünknek csodás, politikai és művelődési fejlődésében okos tanácsos és férfiúi áldozattal vehettél részt; hogy földi pályád azoknak dicsőséges körében vezetett, kik magyar egünknek álló csillagai s a hadak útja csillagtábora; hogy ama letűnt nagyszázadot élhetted és munkálhattad: ez életednek áldása s talentumaidhoz kötött kötelességed volt. De hogy szellemöknek igaz részese voltál; hogy egész pályád minden irányában nemesen sugározta s késő vénségedig megőrizte az ő fenséges erkölcsi avatásuk

erejét: ez az érdemed, kihűlt elméd és elállott szived érdeme. Az, hogy úgy szállasz el közülünk, mint a galamb, nemcsak olyan fehéren, hanem olyan szelíden és olyan tisztán.

Mondhatok-e nagyobb és igazabbat magasztalásodra, mint hogy ime, a te gyászodnak órájában a te neved és emléked lelki szemeink előtt összefonódik legnagyobbjaink és legjobbjaink emlékével?! És most indulj közéjük, egykori vezéreid, barátaid, lelki rokonaid közé, a mi halhatatlanjaink közé. Mondd meg nekik, hogy az ő világuknak élő példái immár mind eltávoztak közülünk: te voltál az utolsó. Mondd meg, hogy az ő ihletőkre lenne szükségünk: az ő önzetlen és kitartó, bölcs és lelkes, magyar és művelt szellemük ihletére.

Hogy ime rád bizzuk ezt az üzenetünket: ez a hozzád legmél-
több díeshimnusz, mely utadon kísérhet. Isten veled!

II.

Tagsági kijelölések.

I.

Az I-ső osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (Gr. KUN Géza t., PECZ VILMOS, SIMONYI ZSIGMOND r., HEGERDÜS ISTVÁN és KATONA LAJOS l. tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagokul egyhangúlag jelöli: **BALASSA JÓZSEF** tanárt és nyelvészt Budapesten, **SEBESTYÉN GYULA** múzeumi őrt, a néphagyományok kutatóját és **THÜRY JÓZSEF** tanárt és orientalistát Halason. (Üres 3 levelező tagsági hely.)

Az I-ső osztály B) *alosztályának* kijelölő bizottsága (BEÖTHY ZSOLT, GYULAI PÁL, HEINRICH GUSZTÁV r., BADICS FERENCZ és JÁNOSI BELA l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján rendes tagul: **BAKSAY SÁNDOR** l. tagot, levelező tagokul: **HARASZTI GYULA** egyet. tanárt és a francia irodalomtörténet művelőjét és **DÉZSI LAJOS** egyet. könyvtárőrt és a magyar irodalomtörténet művelőjét jelöli. (Üres 1 rendes és 1 levelező tagsági hely.)

II.

A II. osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (KAUTZ GYULA, VECSEY TAMÁS, CONCHA GYÖZÖ, FÖLDES BELA r. és BALOGH JENŐ l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján rendes tagokul (betűrendben) **KÖRÖSI JÓZSEF** és **NAGY FERENCZ** l. tagokat; levelező tagokul pedig dr. **KUNZ JENŐ** jog- és államtudományi író s dr. **SCHWARZ GUSZTÁV** jogtudományi író jelöli. (Üres 2 rendes és 3 levelező tagsági hely.)

A II. osztály B) *alosztályának* kijelölő bizottsága (FORSTER GYULA, dr. NYÁRY JENŐ t., FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r., BÉKEFI REMIG és BOROVSKY SAMU l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagokul jelöli: Első helyen **KOLLÁNYI FERENCZ** m. nemzeti

múzeumi igazgató-őrt, az egyháztörténelem és magyar művelődés-történet művelőjét; második helyen dr. **SZENDREI JÁNOS** min. titkár; az orsz. régészeti és emléktani társulat titkárát, régiségtudományi író; harmadik helyen ex aequo loco: **BARABÁS SAMU** orsz. alleveáltárnokot, a hazai történet kútfőinek kutatóját és közzevetőjét, s dr. **MAHLER EDE** egyetemi magántanárt, az egyiptomi és asszír-történet művelőjét. (Üres 3 levelező tagsági hely.)

III.

A III. osztály A) alosztályának kijelölő bizottsága (KÖNIG GYULA, FRÖHLICH IZIDOR, RÉTHY MÓR r. tt., KÖVESLIGETHY RADÓ és RADOS GUSZTAV l. tt.) a hozzá áttett tagajánlás alapján levelező tagul dr. **BEKE MANÓ** jeles matematikai szakíró-t jelöli. (Üres 4 levelező tagsági hely.)

A III. osztály B) alosztályának kijelölő bizottsága (ENTZ GÉZA, HÖGYES ENDRE, KOCH ANTAL r., SCHMIDT SÁNDOR és MÉHELY LAJOS l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján rendes tagul egyhangúlag: **LENHOSSÉK MIHÁLY** l. tagot, levelező tagokul első helyen: dr. **RÁTZ ISTVÁN** állatorvosi főiskolai tanárt, második helyen: **HALAVÁTS GYULA** m. kir. főgeológust s harmadik helyen: dr. **ZIMÁNYI KÁROLY** nemz. múzeumi ásványtári őrt jelöli. (Üres 2 rendes és 1 levelező tagsági hely.)

Körlevél

a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1903. évi LXII. nagygyűlés napjait következően tűzte ki:

I.

Május 5-ikén, kedden délután 5 órakor az osztályok ülései.

Tárgyak:

- a) A pályázatok eldöntése. — b) Új pályázatok kihirdetése. —
c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.

A III. osztály javaslatot tesz a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom odaítélése iránt.

II.

Május 6-ikán, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés.

Tárgyak:

- a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása. — b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — c) A jutalmat nyert pályamunkák jelígés leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése.

III.

Május 7-ikén, csütörtökön déli 12 órakor az Igazgató-Tanács ülése.

Tárgyak:

- a) Egy igazgató tag választása.
b) Jelentések és folyóügyek.

IV.

Május 8-ikán, pénteken d. u. 5 órakor tagválasztó nagygyűlés.

Tárgyak:

Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak választása.

V.

Május 10-ikén, vasárnap délelőtt 10 órakor ünnepélyes közülés.

Budapest, 1903. márczius 30.

Elnöki megbízásból:

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XIV. KÖTET.

1903. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1902-ben.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1902. január 7-ikétől december 22-ikéig bezárólag: egy ünnepélyes közülése, 27 nyilvános osztályülése, 10 összes ülése, egy rendkívüli elegyes ülése és két igazgatósági, összesen tehát 41 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 7 zárt ülést tartott.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek: Január 7-ikén GYOMLAY GYULA l. t. felolvasta „Bölcs Leo Taktikája mint magyar történeti kútforrás” című értekezésének első részét (megjelent: a Nyelv- és Széptud. Értekezések XVIII. köt. 1. sz.). Február 3-ikán KATONA LAJOS l. t. „Temesvári Pelbárt példáiról” értekezett (megj. a Nyelv- és Széptud. Értekezések XVIII. köt. 2. sz.); ugyanez ülésen HEGEDŰS ISTVÁN l. t. „Bartholomeus Fontius és Mátyás király” címen értekezett (megj. az Irodalomtörténeti Közlemények 1903. 1. füz.). — Április 7-ikén GYOMLAY GYULA l. t. folytatólag „Bölcs Leo hitelességéről” értekezett, ugyanakkor KÉGL SANDOR mint vendég bemutatta „Szenaji és a perzsa vallásos költészet” című értekezését (még nem jelent meg). Május 5-ikén NÉMETHY GÉZA l. t. „Persius szatiráinak új kiadását” ismertette (megj. az Akad. Értesítő 1902 évf. 501. l.) Június 2-ikán KATONA LAJOS l. t. „Az Ehrenfeld és Domokos-codex forrásairól” értekezett (megj. az Irodalomtörténeti Közlemények 1903. évf. 1. füz.). HEGEDŰS ISTVÁN l. t. pedig „Bacchylides” című értekezését olvasta fel (meg fog jelenni a Bacchylides-kiadás előtanulmánya gyanánt). Október 6-ikán NÉMETHY GÉZA l. t. „A római elegia viszonya a görög-höz” cz. értekezését adta elő (megj. a Nyelv- és Széptud. Értekez. XVIII. köt. 3. sz.). November 3-ikán HEGEDŰS ISTVÁN l. t. „A görög bölcsészet, főképp a műalak szempontjából” című értekezését olvasta föl (megj. az Egyetemes Irodalomtörténet cz. vállalatban).

A nyelvstudomány köréből értekeztek: Január 7-ikén RÉTHELI PRIKKEL MARIÁN mint vendég a „Pray-codextről” értekezett (kivonata

megj. az Akad. Értesítő 1902. évf. 172. l.). Márczius 3-ikán LEHR ALBERT l. t. felolvasta a „Magamról“ című értekezésének első részét (az egész megj. az Akad. Értesítő 1902. évf. 557., ill. 605. lapjain); ugyanakkor PETZ GEDEON „A nyelvbéli kiegészülésről“ értekezett (megj. a Nyelvtud. Közlemények 1902. évfolyamában). Április 7-ikén LEHR ALBERT l. t. felolvasta a „Magamról“ című értekezésének befejező részét. Május 5-ikén SIMÓMYI ZSIGMOND r. t. „Szófejtések“ cz. értekezését olvasta föl (a Magyar Nyelvőrben fog megjelenni). Június 2-ikán SZILÁDY ÁRON r. t. „Szónyomozás“ című értekezését adta elő (megj. az Akad. Értesítő 1902. évf. 504. l.). November 3-ikán KÜNS IGNÁCZ l. t. bemutatta KURAKICHI SHIRATORI-nak mint vendégnek „A középkársiai fejedelmi elnevezésekről“ irt értekezését (megj. a Keleti Szemle 1902. évf.) s az osztályelnök a jelenlevő szerzőnek, egyik jeles japán tudósnek az osztály köszönetét fejezte ki, hogy nyelvünk és történelmünk iránt érdeklődik s nemzetünket érdeklő kutatásaival fölkeresi Akadémiánkat. Deczember 1-én MELICH JÁNOS újonnan választott l. t. „A magyar nyelv keresztény terminológiája“ című értekezésével foglalta el székét (még nem jelent meg).

A február 3-iki nyilvános ülésen előterjesztetett az osztály valamennyi tagjától aláírt s SZÁSZ KÁROLY volt osztályelnökhöz intézett búcsúlevél, úgyszintén felolvastatott az erre érkezett válasz. Május 5-ikén a Tompa Mihály rimaszombati szobrának június 4-ikén végbement leleplezésén az Akadémia képviseltetéséről gondoskodott az osztály.

A zárt üléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkértek: BERCZIK ÁRPÁD l. t. (Szigeti József l. t. fölött), ugyanő (Vadnay Károly r. t. fölött) és PASTERNER GYULA l. t. (Kelety Gusztáv l. t. fölött).

* * *

A II. azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály 7 nyilvános és 9 zárt ülést, összesen 16 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartattak:

Január 13-ikán: HAMPEL JÓZSEF r. t.: „Római felirat Valeriából“ (megj. az Archaeol. Értesítő 1902. évf. 289. l.), TÓTH-SZABÓ PAL mint vendég: „Jelentés római levéltári kutatásairól“ (megj. az Akad. Értesítő 1903. évf. 177. l.). Február 10-ikén: ZSILINSZKY MIHÁLY r. t. székfoglaló értekezése: „Nemzetek szerepe az emberi nem történetében“ (megj. az Akad. Értesítő 1903. évf. 186. l.); MANDELLO GYULA mint vendég: „Középkori munkabérek“ (megjelent külön munkában). Márczius 10-ikén: FINÁCZY ERNŐ l. t.: „Az 1777. évi Ratio Educationis keletkezése“ (egy fejezet az Akadémia kiadásában megjelent munkájából). Április 4-ikén: CZOBOR BÉLA r. t.: „Újabb fölfedezések a pécsi őskeresztény cubiculumban“. Október 13-ikán: WERTHEIMER EDE

l. t.: „A reichstadti hercegei politikai állása“ (megj. az Akad. Értesítő 1903. évf. 578. l.). November 10-én. BEÖTHY ÁKOS l. t. székfoglalója: „Az 1848-iki törvényhozási mű jellemzése“. Deczember 9-ikén: SZÁDECZKY LAJOS l. t.: „Báró Apor Péter verses művei és levelei“ (megj. mint külön kiadvány).

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály. Gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkértek: VÉCSEY TAMÁS r. t. (Tisza Kálmán ig. és t. t. fölöött), FRAKNÓI VILMOS r. t. (René de Maulde k. t. fölöött), SZENTKLÁRAY JENŐ l. t. (Vitkovics Gábor k. t. fölöött), KOVÁTS GYULA l. t. (Hajnik Imre r. tag fölöött), VARGHA GYULA l. t. (Ráth Zoltán l. t. fölöött), WERTHEIMER EDE l. t. (Krones Ferencz k. t. fölöött), BÉKEFI REMIG l. t. (Kerékgyártó Árpád l. t. fölöött), NAGY ERNŐ l. t. (Kuncz Ignác l. t. fölöött) és VÉCSEY TAMÁS r. t. (Tóth Lőrincz r. t. fölöött).

* * *

A III. vagyis Mathematikai és Természettudományi Osztály 9 nyilvános és 6 zárt ülést, összesen 15 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 43 munkát terjesztettek elő, melyek közül 18-nak szerzője volt akadémiai tag, 25-é nem akadémikus. Az értekezések közül székfoglaló volt 5.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 20-ikán: STÄCKEL PÁL k. és KÜRSCHAK JÓZSEF l. t.: „Bolyai János észrevételei Lobatschefskij Miklósnak a paralellákra vonatkozó vizsgálataira“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); KORDA DEZSŐ: „Kísérletek az elektrostatikai erőter mozgásának mágneses hatásáról“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); BAUER MIHÁLY: „Az irreducibilis egyenletek elméletéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); ÁRKÖVY JÓZSEF: „Adatok a leptothrix-kérdéshez“ (Math. és Természettud. Ért. XX. k.); HOLLÓS LÁSZLÓ: Magyarország gastromycetái. Február 17-ikén: JECKEL OTTÓ: A Placochelys n. g. és ennek jelentőségéről a teknősbékák származására“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); WINKLER LAJOS l. t.: „Az albuminoid- és proteid-ammonia meghatározásáról“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); LENHOSSEK MIHÁLY l. t.: „A chorionhámról“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); PÓLYA JENŐ és NAVRATIL DEZSŐ: Vizsgálatok a pofanyálkahártya nyirokereiről“ (Math. és Természettud. Ért. XX. k.). Márczius 17-ikén: KOSUTÁNY TAMÁS l. t.: „Adatok a búzasikér és a búzalisztek ismeretéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); IFJ. ENTZ GÉZA: Adatok a Peridinea ismeretéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); RHORER LÁSZLÓ: „A kicsapási módszer alkalmazásáról a fehérjék savkötő képességének meghatározására“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet). Április 21-ikén: RÉTHY MÓR r. t.: Az actio elvéről és a mechanikai elvek azon osztályáról, melyhez tartozik“ (székfoglaló értekezés;

Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); ISTVÁNFFI GYULA l. t.: „A szőlő fakó rothadásáról“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); JENDRÁSSIK ERNŐ l. t.: „Adatok az öröklés és az öröklési betegségek tanához“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); SCHILBERSZKY KÁROLY: „A Hedychium Gardnerianum Wall. virágának szerkezete és biológiája“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); TELLYESNICZKY KÁLMÁN: „A sejtmag szerkezetének kérdéséhez“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet). Május 26-ikán: BUGARSZKY ISTVÁN l. t.: „A bróm hatásáról acetaldehydre vizes oldatban“ (Math. és Természettud. Ért. XX. k.); TANGL KÁROLY: „Folyadékok dielektromos állapotjának változása a hőmérséklettel“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); KLUPATHY JENŐ: „Adatok a Wehnelt megszakító magyarázatához“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); HIRSCHLER ÁGOSTON és TERRAY PÁL: „A szervetlen sók jelentőségéről a szervezet anyagcseréjében“ (Math. és Természettud. Ért. XX. k.); BERNÁTSKY JENŐ: „Adatok a Leguminosák bakteriumlakta gumóinak physiologiai anatómiájához“ (Math. és Természettud. Ért. XX. k.); SZARVASY IMRE: „Elektrolýsisek váltakozó árammal“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet). Június 16-ikán: id. ENTZ GÉZA r. t.: „Néhány patagoniai véglényről“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); HÖGYES ENDRE r. t.: „A budapesti Pasteur-intézet 1901. évi működése“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); HÖGYES ENDRE r. t.: „Újabb módszerek a nervus vestibularis működésének tanulmányozására“ (Orvosi hetilap, 1902); MARIKOVSKY GYÖRGY: „Kapcsolat a labirinth és a testfelület érzékenysége között“ (Orvosi hetilap, 1902); BAUER MIHÁLY: „Arithmetikai közlemények. I. Kronecker egy tételéről. II. Az összetett számtestekről“ (Math. és Természettud. Ért. XX. köt.); KUBACSKA ANDRÁS: „A Xanthium tövise“ (Math. és Természettud. Ért. XX. köt.); RUZITSKA BÉLA: „A természetes festőanyagok absorptió szinképéről“. Október 20-ikán: TANGL FERENCZ l. t.: „Adatok az ébrény fejlődésének energetikájához“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XX. köt.); SCHLESINGER LAJOS l. t.: „Az egy complex változó algebrai függvényeinek elméletéhez“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XX. k.); LENHOSSEK MIHÁLY l. t.: „Az üvegtest fejlődéséhez“; DADAY JENŐ l. t.: „A Balaton környékének édesvízi mikroszkopi állatai“; KONEK FRIGYES: „Magyarországi szenek vegyi összetétele és caloria-értéke“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet). November 17-ikén: HOOR MÓR l. t.: „Újabb adatok a dielektromos testek physikájához“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XXI. kötet); DONÁTH GYULA: „A cholin szerepe az epilepsiában“ (Magyar Orvosi Archivum, 1903); CHOLNOKY JENŐ: „A deliblái homok napi hőmérsékingadozása“ (Math. és Természettud. Ért. XXI. kötet); FARKAS GÉZA: „A vérsavó hydroxyl-ion tartalmáról“ (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); FARKAS KÁLMÁN: „A selyemhernyó anyag- és energia-forgalmáról fejlődése közben“ (Math. és Természettud. Ért. XXI. kötet). Deczember 15-ikén:

STÄCKEL PÁL k. t.: „Bolyai János térelmélete“ (Math. és Természettud. Ért. XXI. kötet); DUKA TIVADAR t. t.: „Stein Aurél k. t. kutató útjáról a chinai-turkesztáni sivatagokban“ (Akad. Értesítő 1903. évf. 161. l.); TUZSON JÁNOS: „Anatómiai és mykologiai vizsgálatok a korhadó bükkfán“ (Math. és Természettud. Ért. XXI. kötet).

A zárt osztályüléseken a rendes folyóúgyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megbirálásáról, illetőleg kiadásáról.

Intézkedett végül az osztály, hogy az elhunyt tagok emléke jegyzőkönyvileg megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére az osztály fölkérte FRÖHLICH IZIDOR r. tagot (Heller Ágostról), LENGYEL BELA r. tagot (Plósz Párol), PERTIK OTTÓ l. tagot (Virchow Rudolfról), SCHLESINGER LAJOS l. tagot (Fuchs L.-ról) és SCHULEK FRIGYES l. tagot (Steindl Imréről).

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédet tartottak: Február 24-ikén PECZ VILMOS l. t. Télfy Iván l. t. felett, április 28-ikán KÉTTY KÁROLY l. t. Laufenauer Károly l. t. felett, május 26-ikán KÁROLYI ÁRPÁD r. t. Arneth Alfréd k. t. felett, november 24-ikén FEHÉR IPOLY t. t. Hollósy Jusztinián l. t. felett és december 22-ikén VARGHA GYULA l. t. Jekelfalussy József r. t. felett.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 27-ikén az Akadémia üdvözlét és szerencsekívánatait fejezte ki azon kitüntetés alkalmából, mely a Nobel-díjak első kiosztásakor Akadémiánk két külső tagját: Van't Hoff berlini egyetemi tanárt és Sully-Prudhomme-ot, a nagy franczia költőt érte. Felolvastattott a m. k. belügyminiszter úr átirata, mely szerint az összes vármegyei és városi, valamint az országos levéltárt utasította a gr. Széchenyi Istvánra vonatkozó írásoknak a Széchenyi-múzeum számára hiteles másolatban leendő beküldésére. Tudomásul vétetett az Akadémiák nemzetközi szövetsége tárgyában némely intézkedések bejelentése. Bemutattattak a decz. 31-iki határnapig beérkezett pályamunkák, s bejelentettek az osztályok részéről kiküldött bírálók. A Történelmi Bizottság határozata, hogy Evlia Cselebi XVII. századi török író Magyarországra vonatkozó részének kiadását 1500 frankkal támogatja, tudomásul vétetett. — Február 24-ikén a II. osztály tett jelentést a nagyjutalom és Márczibányi-mellékjutalom odaítélésére hivatott bizottság megalakításáról — Márczius 19-ikén felolvastattott a gr. Teleki-pályázat bíráló bizottságának jelentése. Ugyanakkor döntetett el a Karátsonyi- és Farkas-Raskó-pályázat sorsa is, s odaítéltetett a két Wodianer-jutalom. A márczius 24-iki *elegyes* ülésen Tisza Kálmán ig. és r. t. halála alkalmából határozatok hozattak. — Április 28-ikán átnyújtott a jutalmazottaknak a b. Wodianer-jutalom. Az Akadémiák szövetségébe megválasztattak az Akadémia

képviselői. Bemutattattak a tagsági kijelölések. Módosított a Bródy-jutalom ügyrendi szabályzata. — Május 26-ikán felolvastattott Groedel Ármin levele, melyben a kivándorlás kérdésének zárt pályázat útján leendő megfejtésére 2000 koronát ajánlott fel. — Június 23-ikán a rimaszombati Tompa-szobor leleplezésére kiküldött tagok jelentést tettek s bemutattattak a Kőczán-pályázatra beérkezett pályaművek.

Október 6-ikán bemutattattak a szept. 30-iki határnapig beérkezett pályamunkák. — Október 27-ikén bejelentettek az osztályoktól kiküldött bírálók s eldöntetett a Péczely-regénypályázat sorsa. — November 24-ikén a bíráló bizottság jelentést tett a Kőczán-pályázatról. Az Akadémia részvétét fejezte ki Péch József miniszteri tanácsos elhunytá felett, ki „névtelen mérnök adománya“ czímen 500 frt összeget adott mérnöki pályakérdésre. Ugyanez ülésen bemutatattott a jövő évi üléssor. — Deczember 22-ikén a Forster-Scitovszky-alapítvány kamatai, római levéltári kutatásokra, Veress Endre és Zsák Adolf tanároknak ítéltek oda.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre, ülésekre s összejövetelekre küldötte el képviselőit: a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat január 12-iki közgyűlésére (képv. TÉGLÁS GÁBOR I. t.), Tompa Mihály rimaszombati szobrának június 4-ikén végbement leleplezésére (képv. LÉVAY JÓZSEF R. és NÉGYENY LÁSZLÓ I. tt), Lenau Miklós csatádi szobrának alapkövetéti ünnepére aug. 13-ikán (képv. HERCZEG FERENCZ I. t.), a zilahi Wesselényi-szobor leleplezésére (képv. BEÖTHY ZSOLT R. t.), a sátoraljaújhelyi Kazinczy-kör alakuló közgyűlésére (képv. BALLAGI GÉZA I. t.), Mátyás király kolozsvári szobrának leleplezésére (képv. FABINYI REZSŐ és MÁRKI SANDOR I. tt.), az ugyanottani egyetem központi épületének megnyitása ünnepére (képv. TÉGLÁS GÁBOR I. t.), a hamburgi orientalista congressusra (képv. GOLDZIERH IGNÁCZ R. t.), a magyar nemzeti múzeum százéves emlékünnepére (képv. BR. EÖTVÖS LORÁND elnök, SZILY KÁLMÁN főtitkár és HEINRICH GUSZTÁV, PAULER GYULA, THAN KÁROLY osztályelnökök), Bolyai János születésének századik évfordulója ünnepére Kolozsvárra (képv. BR. EÖTVÖS LORÁND elnök, SZILY KÁLMÁN főtitkár, KÖNIG GYULA a III. osztály titkára, továbbá RÉTHY MÓR R., KÜRSCHÁK JÓZSEF és TÖTÖSNY BÉLA I. tagok).

* * *

Az Igazgató-Tanács 1902-ben két ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők: Február 23-ikán bemutattattak az 1901. évi számadások s ezek megvizsgálására gr. SZÉCHENYI BÉLA és KAUTZ GYULA ig. tagok küldettek ki. A bérház jövedelmezőségének kérdésével kapcsolatban a bérház helyére esetleg építendő palotarész helyiségeinek értékesítésére nézve a kormányhoz előterjesztés intézése határoztatott el. Elfogadtattott az 1902-re készített költségvetési előirányzat. Holló Barnabás szobrász megbízott, hogy a palota oldal-

falába illesztett Széchenyi-táblát, a közönség tájékoztatása végett, a következő felirattal lássa el:

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
MEGALAPÍTÁSA
1825. NOVEMBER 3-IKAN.
EZ EMLÉKTÁBLA ÁLLÍTTATOTT 1893-BAN.

Bejelentetett, hogy gr. DESSEWFFY AURÉL ig. t. Kazinczy-leveleket, néhai Siskovits Tamás örökösei pedig a Siskovits-könyvtárt ajánlották fel az Akadémiának. Ugyanekkor tárgyalattak az ügyész némely jelentései.

Május 8-ikán betöltetett a TISZA KÁLMÁN ig. tag halálával megüresedett hely. A számadásvizsgáló bizottságok jelentése alapján az Akadémia pénzeit kezelő M. Földhitelintézetnek a fölmentvény megadatott s őszinte köszönet szavaztatott. Hasonlókép fölmentvény adatott dr. FEJÉRPATÁKY KÁLMÁN úrnak az ügyészi, úgyszintén BECSKE BALINT úrnak a széphalmi számadásokra nézve.

Ez üléseken a következő hagyományok és alapítványok jelentettek be:

1. *Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:*

Nagy Ferencz hagyatékából . . .	294 K 74 fill.
Légrády József hagyatékából . . .	170 „ 58 „
Ipolyi Arnold hagyatékából . . .	12 „ 43 „
Adriány Géza hagyományából . . .	1.700 „ — „
B. Harkányi Károly hagyományából . . .	2.000 „ — „
Néhai Zichy Antal hagyománya:	
Wesselényi-utczai ház értéke . .	40.000 „ — „ 44.177 K 75 fill.

2. *Adományok határozott rendeltetéssel:*

Semsey Andor adománya az Alföld geophysikai viszonyainak felderítésére	25.000 K — fill.
	69.177 K 75 fill.

3. *Új alapítványok:*

Fabrizzy Kornél néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítványa	204.000 K — fill.
Összesen	273.177 K 75 fill.

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság a folyó ügyek elintézésén kívül a múlt évben nagyobb arányú *tájszógyűjtést* indított a Magyar Tájszótár készülő pótló kötete számára, még pedig úgy, hogy öt nyelvész-tanárjelöltet és egy polg. isk. tanárt küldött a nyári hónapokban az ország különböző vidékeire. A gyűjtés kielégítő eredménnyel

járt s mellesleg néhány igen becses nyelvjárás-tanulmányt eredményezett (ezek a Magyar Nyelvőrben jelennek meg).

A bizottsági kiadványok közül megjelent MUNKÁCSI BERNÁT *Vogul népköltési gyűjteményéből* az első kötet második fele (mythologiai bevezetés és magyarázó jegyzetek) és PATKANOV SZERAFIM Irtisi-osztják szójegyzéke. — A bizottság megbízásából szerkeszti ZOLNAI GYULA I. tag a *Magyar oklevélszótárt*, mely a SZAMOTA ISTVÁN gyűjtötte anyaggal egészíti ki a Nyelvtörténeti Szótárt. 1902. végén jelent meg az 1. füzet (1903. április végéig négy füzet).

Nyelvtudományi Közlemények. A szerkesztőn kívül közreműködtek a biz. tagok közül Ásbóth Oszkár, Balassa József, Gombocz Zoltán, Katona Lajos, Melich János, Munkácsi Bernát, Petz Godeon; más közlemények Kalmár Elektől és Padsonnen H. finn tudóstól.

Magyar Nyelvőr. A szerkesztőn kívül a következő bizottsági tagok irtak nagyobb cikkeket: Joannovics György, Szily Kálmán, Ásbóth Oszkár, Balassa József, Gombocz Zoltán, Katona Lajos, Melich János, Tolnai Vilmos, Zolnai Gyula.

2. Az Irodalmtörténeti Bizottság kiadványai közül az 1902. év folytán megjelentek:

1. *Irodalomtörténeti közlemények* 1902. évi (XII.) évfolyama.
2. ID. SZINYEI JÓZSEF *Magyar Írók élete és munkái* 71.—78. füzete.
3. KAZINCZY FERENCZ *levelezése* XII. kötet.

3. A Classica-philologiai Bizottságnak „A görög és latin remekírók” című gyűjteményében elkészült:

1. HEGEDŰS ISTVÁN-tól *Bacchylides* fordításának magyar kötete.
2. SIMON JÓZSEF-től: *Platon Allama* fordításának magyar kötete.
3. POSCH ÁRPÁD-tól *Cicero Brutusa* fordításának magyar kötete.

E három kötet csak 1903-ban bocsáttatik közre, mikor a két-nyelvű kiadás is elkészül.

Sajtó alatt van még:

4. PONORI THEWREWK EMIL-től: *Homeros Iliasa* I.—VI. éneke.

A gyűjtemény folytatásául el van fogadva:

1. SOÓS JÓZSEF-től és BARCZA JÓZSEF-től: *Gellius*.
2. VIETORISZ JÓZSEF-től: *Vergilius Eclogái*.
3. LIPÓCZI KECZER GÉZA-tól: *Euripides Bacchansnői*.
4. CSIKY KÁLMÁN-tól: *Tacitus Annales-ei*.

Az Editiones Criticae-féle gyűjtemény számára el van fogadva:

1. NÉMETHY GÉZA-tól: *Persius*.

Bírálat alatt van:

2. VÁRJAS ISTVÁN-tól: *Alciphron*.

A bizottság támogatásával megjelent:

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* XXVI. évfolyama.

A Történelmi Bizottság a lefolyt évben összesen hét rendes ülést tartott, és pedig jan. 4., febr. 1., apr. 5., máj. 3., okt. 11., nov. 8. és decz. 3.-án. Ez üléseken az Akadémiától véleményadásra hozzá

áttett és közvetlenül a bizottsághoz intézett ügyek és beadványok tárgyalásán kívül munkaprogrammjának megvalósításával és új kiadványok elkészítésével foglalkozott.

Kiadásában a következő munkák láttak napvilágot:

1. KOLOSVÁRI SÁNDOR és ÓVÁRI KELEMEN szerkesztésében a *Corpus statutorum* V-ik kötetének első fele, mely a Dunátúli vármegyék jogszabályait közli 48 nyomtatott ívnyi terjedelemben. A kötetnek nem sokára megjelenendő második felével, mely a Dunántúli városok által alkotott statutumokat öleli föl, a nagyszabású vállalat befejezést nyer.

2. MARGALITS EDE szerkesztésében a *Horvát történelmi repertorium* második, befejező kötete, 57½ ívnyi terjedelemben, mely a horvátországi kiadványokban és folyóiratokban közzétett történelmi anyagot rövid kivonatokban ismerteti.

3. FINÁCZY ERNŐ-től a *Magyar közoktatás története Mária Terézia korában* című mű második, befejező kötete, 33 nyomtatott íven.

4. SCHRAUF KÁROLY-tól a *Bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve* 1453—1630. évek közti időből, 40 nyomtatott íven. A hazai iskolázás történetére nézve nagyérdekű kiadvány terjedelmes bevezetés és magyarázó névmutató kíséretében látott napvilágot.

5. KARÁCSONYI JÁNOS-tól a *Magyar nemzetségek történeté*-nek III. kötetéből az első rész, 16 nyomtatott ívnyi terjedelemben, mely a pályanyertes mű genealogiai része befejezést nyert. A kötetnek legközelebb sajtó alá adandó második fele CSOMA JÓZSEF tollából a nemzetségi czimerek megállapítását fogja tartalmazni.

6. SZÁDECZKY LAJOS közlésében kikerült a sajtó alól *Apor Péter verses munkáinak és levelezéseinek* első kötete 39 ívnyi terjedelemben.

Ekképen a bizottság gondozásában 232 nyomtatott ívre terjedő kiadvány látott napvilágot s így a bizottság eredményekben gazdag évi munkásságra tekinthet vissza.

Ezekén kívül a bizottságnak a Magyar Történelmi Társulattal közösen kiadott folyóirata, a *Történelmi Tár*, melyre a bizottság a szerződéssileg megállapított hozzájáruláson kívül még rendkívüli segílyt is fordított, ismeretlen és nagyérdekű történelmi adatoknak hosszú sorát tette közé.

A Flór-alap kétévi (1901- és 1902-iki) kamatja segítségével a bizottság közzétette KARÁCSONYI JÁNOS-nak „A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig” című munkáját, mely középkori oklevelekkel foglalkozók részére nélkülözhetetlen segédkönyv.

Sajtó alatt van és megjelenéséhez közel:

1. THALLÓCZY LAJOS és HODINKA ANTAL szerkesztésében a *Horvát véghelyek oklevéltárának* első kötete, továbbá

2. SZÁDECZKY LAJOS kiadásában *Apor Péter* munkáinak második, befejező kötete.

A bizottság, mint ezt évek óta teszi, segílyben részesítette a Magyar Történelmi Társulat és az Országos Magyar Gazdasági Egye-

sület elismerésre méltó vállalatait, a *Magyar történelmi Életrajzokat* és a *Gazdaságtörténelmi Szemlét*. Tekintélyes anyagi segélyben részesítette EVLIA CSELEBI munkái Achmet Dsevdet által eszközölt kiadásának hazánkat közvetlenül érdeklő hatodik kötetét és gondoskodott arról, hogy ez, első rangú XVII. századi török kútfő magyar fordításban és megfelelő magyarázó jegyzetek kíséretében is napvilágot lásson. A Flór-alap 1903. évi kamatjaira előlegezett összeggel dr. Veress Endre által Orosz-Lengyelországban levéltári kutatásokat végeztetett oly czélból, hogy a Báthoryakra vonatkozólag általa ott több éven át folytatott kutatások befejezést nyerjenek.

A bizottság munkaprogramjába felvett művek közül kettő: KÖNYÖKI JÓZSEF hátrahagyott műve a magyarországi várakról és *Vetéssy László levelezése*, a szerkesztésben beállott akadályok miatt, sajtó alá adható még nem volt.

A bizottság ezeken felül a II. osztálytól és az Akadémiától hozzá intézett számos kérdésben mondott szakvéleményt és jelesen ő tett javaslatot a Forster-Scitovszky-, Oltványi-, Péczely-, Vigyázó-, Bcsán- és Röck Szilárd-féle alapítványok és jutalmak tárgyában.

Az év folyamán a bizottságot súlyos és pótolhatatlan veszteség érte hosszú évek óta buzgón működő tagjának, a nagyérdemű HAJNIK IMRE akad. rendes tagnak halálával.

5. Az Archaeologiai Bizottság az 1902. évben szűkre szabott költségvetésével csupán egyik folyóiratát tarthatta fön. Folytatta az „Archaeologiai Értesítő”, míg másik, időhöz nem kötött kiadványa, az „Archaeologiai Közlemények” megjelenése szünetelt, hogy így az utóbbi kötetek által okozott költségeket lehessen törleszteni. E költségek teljes törlesztése csupán az 1903. évben válik lehetővé.

Az „Archaeologiai Értesítő”-t is csak a huszonkét év óta megállapított mederben lehetett föntartani és a folyamatos illusztrációt csupán a II. osztálytól utólag a maradékból nyert rendkívüli segítséggel lehetett a kor színvonalán föntartani.

A folyóirat, úgy mint eddig, 30 nagy ives tartalommal 5 füzetben jelent meg és a szorosabban vett archaeologiai szakon kívül epigraphikai és numismatikai közleményeknek is engedett tért. Az utóbbi szak az 1902-ik év óta új folyóiratot nyervén, melyet a hazai numismatikai társulat istápol, ezután teljesen az új folyóiratnak engedjük át a szakot és így több tere marad az archaeológiának.

A folyóiratban harminczöt író működött közre (köztük két külföldi), kik egészben 84 kisebb-nagyobb közleményt írtak. Az értekezésekhez négy képmelléklet, hetvenhárom képes tábla és húsz ábra csatlakozik.

A bizottság horganyedzésű duczainak készlete az 1902-ik évben 11709 darabra emelkedett, tehát az előbbi évekhez képest 513 darabbal gyarapodott. A duczkészletből a szerkesztőségen és bizottságon

kívül egészben huszonnégyen kölcsönöztek tudományos és egyéb kiadványok számára clichét.

Folyó ügyeit és költségvetésének megállapítását december 10-én tartott ülésén intézte el a bizottság. Ugyanakkor elfogadta az 1903-iké évben való közzétételre Dr. Szendrei János művét „A magyar viselet történetéről” és tekintve anyagi eszközeinek csekélységét, mely útját állja annak, hogy saját erejéből tegye közzé a kassai dóm monographiáját, elhatározta, hogy a műemlékek országos bizottságának fogja (bizonyos föltételek alatt) átadni az ezen monographiára évek hosszú során át gyűjtött képkészletet.

A bizottság jegyzőkönyvében őszinte sajnálatát jelentette ki nagyhirű tagja, Steindl Imre tanár elhunytá fölött. — Rendes tagjainak sorába belépett Wosinszky Mór akad. I. tag és külső tagnak megválasztotta Steinhausz László, műszaki tanácsost, a kinek különösen a középkori hazai építészeti emlékek tanulmánya és megőrzése dolgában vannak elismerésre méltó érdemei.

6. A Nemzetgazdasági Bizottság mult évben kifejtett tevékenységében — az Akadémia felszólítására elintézendő ügyeken: véleményadáson, pályakérdések kitűzésein stb. kívül — főleg újonnan megindított és régi irodalmi vállalatok ápolása foglalta el a legtöbb helyet. A „Magyar közgazdasági könyvtár” sorozatában megjelent: *Berzeviczy Gergely élete és művei* GAAL JENŐ-től, mely munkával teljesen bírjuk a magyar közgazdaságtan egyik legnevezetesebb úttörőjének szellemi hagyatékát. Ugyancsak e könyvtár során már befejezéséhez közel állott LÁNG LAJOS munkája, a *modern külkereskedelem politikai történetéről*, melyet azonban a szerző visszavont. A gyűjtemény második kötetét ACSÁDY IGNÁCZ munkája fogja képezni: *A magyar jobbágyság története*. A bizottság második vállalatának a „Közgazdaságtan Remekíróinak Tára” során megjelent mint I. kötet: *Malthus tanulmánya a népességről* GYÖRGY ENDRE fordításában. Most már az Akadémia gondoskodásából a nagy triász: Smith, Ricardo és Malthus munkái a magyar olvasóközönség rendelkezésére áll. Az előkészítés stadiumában van MARSHALL „*Principles of Economics*” című kiváló munkájának fordítása, melyből az I. kötet még ez év folyamán fog sajtó alá kerülni. Felemlítjük még, hogy a bizottság megszerezte egy fiatalon meghalt írónak tanulmányát *Almássy Pálról*, közgazdaságunk egyik úttörőjéről és annak közzétételéről gondoskodott. A „Közgazdasági Szemle” a mult évben is az előbbi irányban szerkesztve rendszeren megjelent és egy nagyobb megyei monographia közzétételéről is gondoskodott.

7. A Matematikai és Természettudományi Bizottság kiadásában a mult évben megindult a „Math. és Természettud. Közlemények” XXVIII-ik kötete, melynek első száma dr. ÖNODI ADOLF „A gége bonczana és élettana” című munkáját] foglalja magában. A

munka a bizottság megbízásából készült; 11 $\frac{1}{4}$ ivre terjed és számos rajzzal van ellátva.

HOLLÓS LÁSZLÓ nagyobb szabású munkája, a magyarországi gasteromyceták monographiája, sajtó alatt van. E munka belső tudományos becsét csak emeli az, hogy szerzője számos, szebbnél-szebb rajzzal és színes táblával látta el. A munka úgy beltartalmánál, mint kiállításánál fogva számottevő a botanikai világirodalomban, minél fogva kiadását a bizottság készséggel határozta el. Mivel azonban a munka kiadása a bizottság anyagi erejét messze túlhaladja, a bizottság a munka kiadási jogát a Franklin-társulatra ruházta, azzal a feltétellel, hogy a munka címlapján kitüntetendő, hogy a M. Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával készült. A bizottság a kiadási költségekhez 6000 koronával járul.

Elkészült és beérkezett SOBÁNYI GYULA munkája: „A Duna balparti folyóinak hydrographiája“. E munka a jövő évben, a szabályszerű bírálat után, a Közlemények során jelenik meg.

A régebben megbízottak közül többen jelezték, hogy munkálataikkal rövid időn elkészülnek.

A bizottság az 1902-ik évben a chemia körébe vágó tudományos munkálatok előmozdítására 5000 koronát határozott fordítani. A közzétett felhívás örvendetes eredménnyel járt, a mennyiben a beérkezett ajánlatok közül hat a segélyezésre érdemesnek találtatott. E hat munkának előmozdítására az összeg arányosan felosztatott.

A bizottság 1902-ben is, úgy mint az előző években, a math. és physikai társulatot 1000 koronával, a „Természetrajzi Füzetek“-et 2000 koronával segélyezte.

A bizottság eddigi munkaprogrammján az 1903-ik évben sem szándékozik változtatni, mihez képest a jövő évben tudományos és országos érdekű olyan kutatásokat óhajt végeztetni, melyek a physika körébe tartoznak.

8. A Szótári Bizottság a megállapított munkaterv szerint folytatta az új Nagy Szótár adatgyűjtő munkálatait. Az 1902-ik év folyamán a rendes dolgozó társaktól és más gyűjtőktől 100,128 adat gyűlt be, mely legnagyobb részben a kiosztott művek rendszeres földolgozásának eredménye. Az előadó gyűjtése 17,000 adatot tévén, az 1902-ik évi munkásság által a készülő szótár adalékai összesen 117,128-czal szaporodtak, úgy hogy az összes eddigi adatok számát 551,000-re tehetjük.

A mi a rendszeres földolgozást illeti, az 1902. év folyamán 150 munka, illetőleg kötet került kivonatolás alá, s jelesebb íróink közül ismét többnek művei aknáztattak ki már csaknem teljesen a szótár számára.

9. A Könyvkiadó Bizottság kiadásában 1902-ben megjelentek:

1. SOUTHEY: *Nelson élete*. Fordította dr. REMÉNYI ANTAL. Egy kötet arczképekkel, térképekkel és névmutatóval.

2. NÉMETHY GÉZA: *Vergilius élete és művei*. Egy kötet, névmutatóval.

3. DICEY: *Az angol alkotmány*. Fordította angolból TARNAI JÁNOS, curiai bíró.

4. FRIEDJUNG H.: *Harcz a német hegemoniáért*. Fordítja németből JÚNIUS (ZILAHY KISS BÉLA). Egy kötet, térképekkel és névmutatóval.

III. A 1902-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (szomorújáték) 100 arany.

Az 1901. szeptember 30. határnapig 26 pályamű érkezett be; a pályázatról szóló jelentés az 1902. márczius 19-ikén tartott összes ülésen felolvastatván, határozatott, hogy jutalomra érdemes munka hiányában, a 100 aranyat „A fekete czár” című, viszonylag legjobb szintű szerzője vehesse föl, ha a rosszaló ítélet daczára félév alatt ebbeli szándékát kijelenti. A szerző jelentkezvén, a felbontott jeligés levélből GABÁNYI ÁRPÁD neve tűnt elő.

2. *Gr. Karátsongyi-jutalom* (vigjáték) 200 arany.

Az 1901. szeptember 30. határnapig 13 pályamű érkezett be; azonban a jutalom az 1902. márczius 19-ikén tartott ülés határozata értelmében nem volt kiadható.

3. *Farkas-Raskó-jutalom* (hazafias költemény) 200 korona.

Az 1901. szeptember 30. határnapig 54 pályamű érkezett be; azonban a jutalom az 1902. márczius 19-ikén tartott összes ülés határozata értelmében ki nem adatott.

4. *Br. Wodianer-féle néptanítói jutalom* 1000—1000 korona.

A két jutalom az 1902. márczius 19-ikén tartott összes ülésen SÁRKÁNY GÁBOR munkácsi igazgató tanítónak és KONDOR FERENCZ halmosi tanítónak íteltetett oda.

5. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (1895—1901. év-körben megjelent történettudományi munkák) 200, illetőleg 50 arany.

Az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a nagyjutalmat CSÁNKI DEZSŐ „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában” című műve III. kötetének (1897), a Marczibányi-mellékjutalmat pedig KÁROLYI ÁRPÁD „A korponai országgyűlés 1605-ben” című dolgozatának (1896) ítélte oda.

6. *Sámuel-díj* (az 1901. évben megjelent legjobb nyelvtudományi dolgozat utólagos jutalmazására) 15 arany.

Az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat HORGER ANTAL „A halmágyi nyelvjárás-sziget” című tanulmányának (Nyelvtud. Közlem. XXXI. köt.) ítélte oda.

7. *Nádasdy-jutalom* (elbeszélő költemény) 100 arany.

Az 1901. szeptember 30. határnapig 32 pályamunka érkezett be; az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés e jutalmat a „Réka

gyásza“ című pályaműnek ítélte oda; a felbontott jeligés levélből REGÖCZI EXNER GYÖZÖ neve tűnt elő.

8. *Bulyovszky-jutalom* (a szépirodalmat emelő mű utólagos jutalmazására) 800 korona.

Az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés e jutalmat KOZMA ANDOR „Szatirák“ (Budapest, 1898) című művének ítélte oda.

9. *Br. Eötvös József életrajzára kitűzött jutalom* 2000 korona.

Az 1902. február 28. hatánapig három pályamű érkezett be; azonban az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat egyik pályaműnek sem adta ki, hanem a II. számú pályaművet olyannak találta, mely kellő átdolgozás után a jutalomra igényt tarthat. Az átdolgozásra határidőül 1902. december 31-ike tűzetett ki.

10. *Gorove-jutalom* (művészet és erkölcs viszonya) 100 arany.

Az 1901. szeptember 30. hatánapig négy pályamunka érkezett be; az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat a II. számú pályaműnek ítélte oda. A felbontott jeligés levélből dr. JÁSZI OSZKÁR neve tűnt elő.

11. *Ipolyi-jutalom* (magyar nyelvű codexeink forrásainak kiutatása) 2000 korona.

Az 1901. szeptember 30. határidőig egyetlen pályamunka érkezett. Mivel e pályamű vázlatos és az idő rövidsége miatt befejezetlen alakjában is kezességet látszott nyújtani arra, hogy azt szerzője, ha a részletes bírálatban megjelölt kívánalmaknak megfelelően átdolgozza, a jutalomra teljesen érdemes alakban fogja a bírálat elé juttatni: az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jeligés levél felbontását határozta el. A jeligés levél felbontatván, belőle dr. VARGHA DAMJÁN neve tűnt elő.

12. *Lukács Krisztina-féle nyílt pályázat* (magyar nyelv török elemei) 2000 korona

Az 1901. szeptember 30. hatánapig egy pályaterv érkezett be. MUNKÁCSI BERNÁT és KÜNÖS IGNÁCZ I. tagoktól. Ennek alapján az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a megbízást a pályázóknak megadta.

13. *Román-Petre község jutalma* (magyar nyelvkönyv oláh népiszkolák számára) 1000 korona.

Az 1901. szeptember 30. hatánapig hat pályamunka érkezett be. Az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés határozatából a legjobb pályamunka írója, LÁNG MIHÁLY felszólítottatott több sorozatból álló munkájának átdolgozására s 1902. december 31-ig új bírálat alá bocsátására.

14. *Pesti magyar kereskedelmi bank jutalma* (1897—1901. év-körben megjelent közgazdasági munkák) 2000 korona.

Az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés e jutalmat dr. FELLNER FRIGYES: „A járadékbirtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon“ (1900) és KRISZTINKOVICH EDE: „A vízi utakról“ (1901) című munkái között osztotta meg.

15. *Az első magyar általános biztosító társaság 1899. évi jutalma* (mezőgazdasági üzemek hatása a népesedésre; 1000 korona.

Az 1901. szeptember 30. határnapig két pályamű érkezett be. Az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat egyiknek sem adta ki s a jeligés levelek elhamvasztattak.

16. *Az első magyar általános biztosító társaság 1900. évi jutalma* (az újabb társadalompolitikai eszmék) 1000 korona.

Az 1901. szeptember 30. határnapig egy pályamunka érkezett be; de ennek az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat nem ítélte oda s ennél fogva jeligés levele felbontatlanul elhamvasztatott.

17. *Kereskedelmi csarnok jutalma* (a kicsinyben való kereskedés) 1000 magyar frank.

Az 1901. szeptember 30. határnapig két pályamunka érkezett be. Az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

18. *Ullmann-jutalom* (a határhaszon elmélete) 720 kor. aranyban.

Az 1901. szeptember 30. határnapig egy pályamunka érkezett be; de ennek az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki, minél fogva jeligés levele felbontatlanul elhamvasztatott.

19. *Lévay-jutalom* (Sz. István uralkodása) 1000 korona.

Az 1901. szeptember 30. határnapig beérkezett két pályamunka. Az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat egyik pályaműnek sem adta ki s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

20. *Pollák-jutalom* (a vidéki és városi népesség viszonya) 1500 korona.

Az 1901. szeptember 30. határnapig egy pályamunka érkezett be; azonban ennek az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s jeligés levele felbontatlanul elhamvasztatott.

21. *Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület 1898. évi Fáy-jutalma.*

Az 1898. évben meddön maradt Fáy-jutalomból az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés megbízást adott: 1. HIERONYMI KÁROLY országgyűlési képviselőnek: „A magyarországi hajózható folyóknak szerves hajóút-hálózattá fejlesztését, valamint az erre szükséges csatornák építését behatóan tárgyaló munka“ megírására (4000 korona díjjal); 2. FARAGÓ LIPÓT osztálytanácsosnak: „A mérnöki tudománynak a legutóbbi évtizedekben a folyók hajózhatóvá tétele és a hajózható csatornák építése körül történt haladást kifejtő munka“ megírására (2000 korona díjjal). A határidőt három esztendőben állapította meg.

22. *Lévay-jutalom* (mezőgazdasági kérdés) 1000 korona.

Az 1901. december 31. határnapig három tervezet érkezett be; az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés SZÁNTÓ MENYHÉRTNEK adott megbízást A. vámszövetségnek a magyar mezőgazdaságra vonatkozó értéke“ című feladat kidolgozására.

23. *Lukács Krisztina-féle nyílt pályázat* (chemiai kérdésre) 2000 korona.

Az 1901. december 31. határidőig két pályázó jelentkezett; ú. m. BUGARSZKY ISTVÁN l. t. „A közeg befolyása a reactio-sebességre és a chemiai egyensúly-állapotra“ és SIGMOND ELEK az orsz. m. kir. növénytermelési kísérleti-állomás vegyésze: „Újabb kutatások a talaj phosphorszükségletére és meghatározási módjára, különös tekintettel hazánk mezőgazdasági viszonyaira“ cz. feladat kidolgozására. Az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalomnak a két pályázó között egyenlő összegben való megosztását határozta el.

24. *Rózsay-féle 1898-iki jutalom*, 1000 korona.

Dr. HIRSCHLER ÁGOSTON és dr. TERRAY PÁL „A sók jelentősége az anyagcsere élet- és kórtanában“ czímen 1898-ban nyert megbízásuknak eleget tévén, nekik az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat kiadni határozta.

25. *Rózsay-féle 1900-iki jutalom*, 1000 korona.

Dr. TANGL KÁROLY „A folyadékok dielektromos állandóinak a hőmérséklettel való változása“ czímen 1900-ban nyert megbízásának megfelelővén, részére az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat kiutaltványozta.

26. *Semsey-féle magyar történelmi pályázat*; első jutalom 20,000 korona, másodjutalom 3000 korona

Az 1901. szeptember 30. határnapig egy pályamunka érkezett be; az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

27. *Semsey-féle nemzetgazdasági pályázat*: első jutalom 20,000 korona, másodjutalom 3000 korona.

Az 1901. szeptember 30. határnapig két pályamunka érkezett be; az 1902. május 7-ikén tartott nagygyűlés az első jutalmat ezek egyikének sem adhatta ki. A másodjutalmat az I. sz. pályaműnek ítélte oda; szerzője: MILHOFFER SÁNDOR.

28. *Péczely-regénypályázat* (1899—1900. évkörben megjelent regények) 1000 arany forint.

Az 1902. október 27-ikén tartott összes ülés e jutalmat GÁRDONYI GÉZA „Az egri csillagok“ című történelmi regényének ítélte oda.

29. *Kócán-jutalom* (történelmi színmű V. István, IV. László és III. Endre királyok korából: 100 arany.

Az 1902. május 31. határnapig beérkezett kilencz pályamű. Az 1902. november 24-ikén tartott összes ülés a jutalmat „A királyné“ című háromfelvonásos szomorújátéknak ítélte oda; felbontatván a jeligés levél, abból FÖLDES IMRE neve tűnt elő.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1902-ben.

* *M. Tud. Akadémiai Almanach*, polgári és csillagászati naptárral 1903-ra. — 273 lap. Ára 2 kor.

* *Akadémiai Értesítő*. Havi folyóirat. Szerkeszti: SZILY KÁLMÁN főtitkár. XIII. köt. 1—12. sz. (145—156. füz.) 1902. 652 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam. XXII. köt. 1—5. sz. Szerk. HAMPEL JÓZSEF. 1902. XXXII és 448 lap, 4 képes melléklettel, 73 képes táblával és 20 ábrával. Az évfolyam ára 12 kor.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi (évnegyedes) folyóirat. Szerkeszti: PAUER IMRE osztálytitkár. XI. évf. 1—4. füz. 1902. IV és 576 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*. Szerk. KÖNIG GYULA osztálytitkár. XX. köt. 1—5. füz. 1902. 669 lap, szövegközi ábrákkal és hat táblával. Az évfolyam ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti SZILÁDY ÁRON. XII. évf. 1—4. füz. 1902. XVI és 538 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Nyelvtudományi közlemények*. Évnegyedes folyóirat. Szerk. SZINNYEI JÓZSEF. XXXII. köt. 1—4. füz. 1902. IV és 484 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Asbóth János l. t.* Az őslakók hatása a bosnyák faj alakulására. (Történettud. Értekezések. XIX. köt. 9. sz.) 1902. 11 lap. Ára 30 fill.

* *Dicey A. V.* Bevezetés az angol alkotmányjogba. Fordította TARNAI JÁNOS. (Könyvkiadó vállalat. [Új folyam. LII. köt.] 1902. XV és 412 lap. Ára 6 kor.

Fayer László l. t. Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. IV. köt. 1902. CXVIII és 433 lap. Ára 5 kor.

Dr. Fináczy Ernő l. t. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II. köt. (1773—1780.) 1902. VIII és 525 lap. Ára 8 kor.

Fraknói Vilmos r. t. Emlékbeszéd Szilágyi Sándor rendes tag felett. (Emlékbeszéddek, XI. köt. 4. sz.) 1902. 106 lap. Ára 2 kor.

* *Friedjung Henrik*. Harcz a német hegemoniáért. (1859—1866.) I. köt. Az ötödik német kiadásból fordította *Junius*. (Könyvkiadó vállalat. Új folyam. LI. köt.) 1902. IX és 392 lap. Ára 5 kor.

* *Gyomlay Gyula l. t.* Böles Leó taktikája mint magyar történeti kútforrás. (Nyelvtud. Értekezések XVIII: 1.) 1902. 68 lap. Ára 1 kor. 20 fill.

Karácsonyi János l. t. A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. 1902. XI és 143 lap. Ára 2 kor. 80 fill.

Karácsonyi János l. t. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. köt. első fele. 1902. 254 lap. Ára 5 kor.

* *Károlyi Árpád r. t.* Emlékbeszéd Arneth Alfréd külső tag felett. (Emlékbeszéd. XI. 6. sz.) 1902. 18 lap. Ára 40 fill.

* *Katona Lajos l. t.* Temesvári Pelbárt példái. Székfoglaló értekezés. (Nyelvtud. Értekezés. XVIII. 2. sz. 1902. 89 lap. Ára 1 kor. 20 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. — XII. kötet. (1814. aug. 1—1815. jún. 30.) 1902. XXXIII és 694 lap. Ára 10 kor.

* *Kéthy Károly l. t.* Emlékbeszéd Laufenaner Károly levelező tag felett. (Emlékbeszéd. XI. kötet. 5. sz.) 1902. 14. lap. Ára 30 fill.

Magyar Jogtörténeti Emlékek. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Összegyűjtötték és jegyzetekkel ellátták dr. KOLOSVÁRI SÁNDOR és dr. ÓVÁRI KELEMEN l. tt. V. kötet. 1. fele. A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai, 1902. LXIV és 704 lap. Ára 12 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. IV. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1452-től 1630-ig. Közli dr. SCHRAUF KÁROLY 1902. XCIV. és 544 lap. Két fénymetszettel. Ára 12 kor.

* *Margalits Ede.* Horvát történelmi repertorium. II. kötet. 1902. LI és 867 lap. Ára 15 kor.

Munkácsi Bernát l. t. Vogul népköltési gyűjtemény I. kötetéhez kiegészítő füzet. Regék és énekek a világ teremtéséről. Bevezetés: A vogul-osztják népköltés irodalma s főbb sajátosságai. A vogul nép ősi hitvilága. Tárgyi és nyelvi magyarázatok. 1902. CDIV és 173—291 lap. Ára 6 kor.

T. Nagy Imre. Csik megye közgazdasági leírása. (Megyei monographiák.) 1902. 43 lap. Ára 60 fill.

* *Némethy Géza l. t.* Vergilius élete és művei. (Könyvkiadó vállalat. Új folyam. L. kötet.) 1902. VI és 472 lap. Ára 5 kor.

Dr. Ónodi Adolf l. t. A gége idegeinek bonczana és élettana kiegészítő kórtani adatokkal. (Mathem. és Természettud. Közlemények XXVIII. kötet. 1. sz.) 181 lap. Szövegek közti ábrákkal. Ára 3 kor.

* *Pecz Vilmos l. t.* Emlékbeszéd Télfy Iván levelező tag felett. (Emlékbeszéd. XI. kötet. 3. sz.) 1902. 43 lap. Ára 80 fill.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1901. Présenté par le secrétaire général C. SZILY. 1902. 27 lap.

* *Southey Róbert.* Nelson életrajza. Az angol eredetiből fordította és jegyzetekkel ellátta REMÉNYI ANTAL (Könyvkiadó vállalat. Új folyam, LIII. kötet.) 1902. XVI és 428 lap. Arcz- és térképekkel. Ára 5 kor.

Ugor füzetek. 14. szám. Irtisi-osztják szójegyzék. (Vocabularium dialecti Ostjakorum regionis fluvii Irtysch). Szerkesztette PATKANOV SZERAFIM. 1902. 251 lap. Ára 4 kor.

Összesen 31 munka 741 íven.

A * csillaggal jelölt munkákat az intézetek az átalány fejében kapják.

V. A. M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

1. *Munkák*: a) SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár, b) idősb SZINNYEI JÓZSEF Magyar Írók Életrajza és Munkái, c) FRECSKAY JÁNOS: Mesterségek szótára, d) ZOLNAI GYULA: Oklevélszótár, e) FAYER LÁSZLÓ: Az 1843-iki büntetőügyi javaslatok. 2. *Folyóirat*: Budapesti Szemle. Magyar Nyelvőr.

B) Segélyezés:

1. *Folyóiratok*: Ethnographia, A magyar filozófiai társaság közleményei. Közgazdasági Szemle, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, Egyetemes Philológiai Közlöny, Történelmi Társ, Orvosi Archivum, Magyar Paedagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. 2. *Könyvkiadó-vállalatok*: Természettudom. könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat. Philosophiai Írók Társasága, Közgazdasági Remekírók Társasága, Ókori Lexikon, Nemzetközi math. és természettud. katalógus. Bibliographia Hungarica. 3. *Munkák*: a) Magyar történelmi Életrajzok, b) Ornithologiai központ: Petényi hagyatékának kiadása, c) BÖLYAI JÁNOS „Appendix”-ének magyar fordítása, d) MÉHELY LAJOS: Magyarországi denevérek, e) Id. ÁBRÁNYI KORNÉL: „Liszt Ferenc életrajza”. f) AHMET DJEVDET: Evlia Cselebi Utazásainak VI. kötete (török munka). Segélyezésekre 1902-ben költött az Akadémia összesen: 33,180 kor.-t.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.

Arad, Kir. főgymnasium.	Beregszász, Állami gymnasium.
„ Állami főreáliskola.	Besztercze, Főgymnasium.
„ Kereskedelmi Akadémia.	Besztercebánya, Ág. h. ev. gymn.
„ Kölcsey-Egyesület.	„ Áll. fels. leányisk.
Aszód, Gymn. könyvtár.	„ Áll. polg. fiúisk.
Bács-Gombos, Polgári Olvasókör.	„ Áll. főgymnasium.
Baja, Cisztercei főgymn.	Bonyhád, Ev. algymn.
„ Kaszinó könyvtár.	Brád, Görög-keleti román algymn.
Bálázsfalva, Societatea de Inno-	Brassó, Evang. gymnasium.
centiu M. Clain.	„ Gör.-keleti rom főgymn.
Bánffy-Hunyad, M. kir. áll. is-	„ R. kath. főgymnasium.
kolák.	„ M. kir. áll. főreáliskola.
Bártfa, Állami gymnasium	„ Áll. fels. keresked. iskola.
Békés, Ev. ref. gymnasium.	Budapest, Fő- és székv. levélt.
Békés-Csaba, Ev. főgymnasium.	„ Tud. egyet. könyvtára.
Belényes Gör. kath. főgymnasium.	„ Tud. egyet. philol. semin.

<i>Budapest</i> , Tud. egyet. tört. semin.	<i>Csáktornya</i> , Községi népiskola.
„ Tud. egyet. földr. semin.	„ Áll. polgári iskola.
„ Tud. egy. class. phil. „	<i>Csik-Somlyó</i> , Róm. kath. főgymn.
„ Tud. egy. aesth. gyűjt.	<i>Csurgó</i> , Ref. főgymn.
„ Egyetemi kör.	<i>Czegléd</i> , R. k. népisk. tanítótestül.
„ Műegyetemi könyvtár.	„ Áll. főgymnasium.
„ Meteorológiai intézet.	<i>Debreczen</i> , Főisk. anyakönyvtár.
„ <i>Ludovica</i> Akadémia.	„ R. kath. főgymnasium.
„ Állatorvosi főiskola.	„ Állami főreáliskola.
„ Mezőgazd. Múzeum.	„ M. kir. gazd. tanintézet.
„ Katholikus kör.	„ Keresk. Akadémia.
„ Kir. Orvos-egyesület.	„ Ev. ref. fels. leányisk.
„ Mintarajziskola.	<i>Deés</i> , Kir. állami gymnasium.
„ Állami felső-ipariskola.	<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.
„ M. kir. chemiai intézet.	„ Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.
„ Ág. h. ev. főgymnasium.	„ Áll. tanítóképző.
„ Kegyesrendi főgymn.	<i>Eger</i> , Érseki joglyceum.
„ I. ker. kir. áll. főgymn.	„ Kath. főgymnasium.
„ II. ker. kir. kath. főgymn.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ V. ker. főgymn.	„ Állami főreáliskola.
„ VII. ker. főgymnasium.	<i>Eperjes</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ VIII. ker. főgymn.	„ Ág. ev. colleg.
„ Tanárképző-int. gymn.	„ Széchenyi-kör.
„ Ref. főgymnasium.	<i>Erzsébetváros</i> , M. kir. áll. gymn.
„ II. ker. áll. főreálisk.	<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek-rendi fő-
„ IV. ker. közs. főreálisk.	gymnasium
„ V. ker. áll. főreálisk.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ VI. ker. főreáliskola.	„ Városi könyvtár.
„ VII. ker. áll. főgymn.	<i>Fehértemplom</i> , Főgymnasium.
„ VIII. ker. főreáliskola.	<i>Félegyháza</i> , Kath. gymnasium.
„ Keresked. Akadémia.	<i>Felső-Lövő</i> , Ev. tanint. igazg.
„ M. k. áll. fels. leányisk.	<i>Fiume</i> , M. kir. áll. főgymnasium,
„ I. ker. Paedagogium.	„ M. k. áll. fels. keresk. isk.
„ II. ker. Tanítónő-képző.	<i>Fogarás</i> , Áll. főgymnasium.
„ b. Eötvös-collegium.	<i>Gyöngyös</i> , Állami főgymnasium.
„ Budai Könyvtár.	„ „Vachott-kör“.
„ Orsz. izr. tanító-képző.	<i>Gyöng</i> , Ev. ref. gymnasium.
„ Magy. tanítók kaszinója.	<i>Győr</i> , Kath. főgymnasium.
„ Pesti izr. el. és polg. fiúisk.	„ Áll. főreáliskola.
„ Elemi isk. tanító-képző.	<i>Gyulafehérvár</i> , R. kath. főgymn.
„ Növendékpap-ság egy-	<i>Hajdú-Böszörmény</i> , Ev. r. főgymn.
házirod. iskolája.	<i>Hajdú-Nánás</i> , Gymnasium.
„ Szent-Inre Önk.-Egylet.	<i>Hódmező-Vásárhely</i> , Főgymn.
„ Országos nőképző-egylet	<i>Hódosán</i> , M. k. áll. elemi népisk.
leánygymn.	<i>Igló</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.

<i>Igló</i> , Áll. polg. fiúiskola.	<i>Losoncz</i> , M. kir. áll. főgymn.
<i>Ipolyság</i> , Hontmegyei múzeum.	<i>Lőcse</i> , Kir. főgymnasium.
<i>Jászberény</i> , Közs. kath. főgymn.	" M. kir. állami főreáliskola.
<i>Kalocsa</i> , Érseki főgymnasium.	<i>Lugos</i> , Főgymnasium.
<i>Kaposvár</i> , M. kir. áll. főgymn.	<i>Magyar-Óvár</i> , M. kir. gazd. Akad.
<i>Karczag</i> , Ev. ref. főgymnasium.	" R. kath. gymn.
<i>Kassa</i> , Kir. jogakad. könyvtára.	<i>Makó</i> , Állami főgymnasium.
" Kath. főgymnasium.	" Polg. leányiskola.
" Állami főreáliskola.	<i>Máramaros-Sziget</i> , Ev. ref. colleg.
" Állami felső leányiskola.	" " R. kath. gymn.
" Kazinczy-kör.	" " Áll. tanítókép.
" Áll. felső keresk. iskola	<i>Maros-Vásárhely</i> , Ev. ref. colleg.
" Múzeum.	" " R. kath. gymn.
<i>Kecskemét</i> , Ref. jogakadémia.	<i>Medgyes</i> , Ev. gymnasium.
" Ref. főgymnasium.	<i>Mező-Túr</i> , Ev. ref. gymnasium.
" Állami főreáliskola.	<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgymnasium.
" R. kath. főgymnasium.	" Kir. kath. gymnasium.
" Város könyvtára.	" Felső keresk. iskola.
<i>Késmárk</i> , Ág. h. ev. lyceum.	" Borsodm. Múzeum.
" Áll. p. és fels. ker. iskola.	<i>Modor</i> , Áll. tanítóképezde.
<i>Keszthely</i> , M. kir. gazd. tanintézet.	<i>Munkács</i> , Állami főgymnasium.
" Kir. kath. főgymnasium.	<i>Nagy-Bánya</i> , Áll. főgymnasium.
<i>Kiskun-Halas</i> , Ref. főgymnasium.	<i>Nagy-Becserek</i> , Közs. főgymn.
<i>Kis-Szeben</i> , Kegyesr. gymnasium.	<i>Nagy-Enyed</i> , Bethlen-főiskola
<i>Kisujszállítás</i> , Ev. ref. gymnasium.	<i>Nagy-Kálló</i> , Állami főgymn.
<i>Kolozs-Monostor</i> , Gazd. tanint.	<i>Nagy-Kanizsa</i> , R. kath. főgymn.
<i>Kolozsvár</i> , Egyetemi könyvtár.	<i>Nagy-Károly</i> , R. kath. főgymn.
" Ev. ref. theol. facultás.	" Szatmárvárm. mú-
" R. kath. főgymnasium.	zeum és könyvtár
" Ev. ref. collegium.	<i>Nagy-Kikinda</i> , Gymnasium.
" Unitárius főgymn.	<i>Nagy-Kőrös</i> , Ref. főgymnasium.
" Keresk. Akadémia.	" " Városi kaszinó.
" Városi polg. fiúiskola.	" " Inárcsi Farkas
" Erdélyi múzeum-egyl.	" " László könyvtára
" Növényrendszertani	" " Ev. ref. főgymn.
tanszék.	" " önképzőköre
<i>Komárom</i> , Szt. Benedek-rendi	" " Benkó Jenő könyv-
kath. gymnasium.	tára.
<i>Körmöczlány</i> , Áll. főreáliskola.	<i>Nagy-Röcze</i> , Áll. felső keresk. isk.
<i>Kőszeg</i> , Gymn. tanári könyvtára.	<i>Nagy-Szalonta</i> , Algymnasium.
<i>Közép-adaesi</i> uradalom.	<i>Nagy-Szeben</i> , Áll. főgymnasium.
<i>Kúnszentmiklós</i> , Ev. ref. gymn.	" " Ág. h. ev. gymn.
<i>Léva</i> , Kegyesrendi főgymnasium.	<i>Nagy-Szóllós</i> , Ugocsamegy. tanító-
" Áll. tanítóképző.	egyesület.
<i>Liptó-Szt.-Miklós</i> , Áll. polg. isk.	<i>Nagy-Szombat</i> , Érseki gym.

<i>Nagy-Várad</i> , Kir. jogakadémia.	<i>Sopron</i> , Állami felső leányiskola.
" " Kath. főgymnasium.	" Ev. tanítóképző-intézet.
" " M. kir. áll. főreálisk.	" Honvéd főreáliskola.
" " Közs. isk. könyvtár.	<i>Sümeg</i> , Reáliskola.
" " Felső keresk. isk.	<i>Szabadka</i> , Községi főgymnasium.
<i>Naszód</i> , Alapítványi főgymnasium.	" Közkönyvtár.
<i>Nyíregyháza</i> , Ág. h. ev. főgymn.	" Milkó Izidor könyvtára.
<i>Nyitra</i> , Főgymnasium.	" Nemzeti casino.
<i>Ó-Gyalla</i> , Meteor. és földmágn.	<i>Szakolcza</i> , Kir. kath. gymnasium.
közp. observatorium.	<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgymn.
<i>Ózd</i> , Gyári tiszti kaszinó.	<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.
<i>Pancsova</i> , Főgymnasium,	<i>Szász-Régen</i> , Gymnasium.
• <i>Pannonhalmi</i> , Főapátsági lyceum.	<i>Szász-Sebes</i> , Ev. gymnasium.
<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.	<i>Szászváros</i> , Ev. ref. collegium.
" Sz. Benedek-rendi székház.	<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgymnasium.
<i>Pécs</i> , Püspöki joglyceum.	" Kir. kath. főgymnasium.
" Kath. főgymnasium.	<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgymn.
" Állami főreáliskola	" Állami főreáliskola.
<i>Petrozsény</i> , Gymnasium.	" Kereskedelmi felsőiskola.
" Kaszinó.	" III. polg. fiúiskola.
<i>Pozsony</i> , Kir. Jog-Akadémia.	" Áll. felső leányiskola.
" Ev. Theol. Akadémia.	<i>Szegszárd</i> , Állami főgymnasium.
" Kir. kath. főgymnasium.	" Áll. tanítóképezde.
" Ág. h. ev. lyceum.	<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. colleg.
" Állami főreáliskola.	" R. kath. főgymn.
" Keresk. Akadémia.	" Állami főreálisk.
" Ev. Theol. otthona.	<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.
" Vármegyei levéltár.	" Főreáliskola.
<i>Pozsony-Szt-György</i> , Gymnasium.	" Fels. keresk. isk.
<i>Privigye</i> , Kath. gymnasium.	" Vörösmarty-kör.
<i>Rimaszombat</i> , Egyes. prot. főgymn.	<i>Szentes</i> , Állami főgymnasium.
<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgymnasium.	" Casino-Egylet.
" Kath. főgymnasium.	" Polgármest. hivatal.
<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. Akadémia.	<i>Szent-Gothárd</i> , Áll. gymnasium.
" Áll. tanítóképző-int.	<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. algymn.
<i>Szegesvár</i> , Gymnasium.	<i>Szolnok</i> , Állami főgymnasium.
<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. gym.	<i>Szombathely</i> , Főgymnasium.
" Ev. kerületi lyceum.	" Kultúregyesület.
<i>Sepsi-Szt-György</i> , Ev. ref. coll.	<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.
" Székely nemz. múz.	<i>Temesvár</i> , Főgymnasium.
<i>Sopron</i> , Sz.-Benedek-rendi főgymn.	" Áll. főgymnasium.
" Ág. h. evang. lyceum.	" M. kir. áll. főreáliskola.
" Ev. lyc. Ifj. M. Társaság.	" Nyilv. elsőfokú iparisk.
" M. kir. állami főreáliskola.	" M. kir. fels. leányisk.
" M. k. áll. fels. ker. iskola.	" Áll. tanítóképző.

<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.	<i>Versecz</i> , Közs. tanit. könyvtára.
<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
<i>Turóc-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót társaság.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Felső keresked. iskola.
„ Áll. polg. felső keresk. iskola.	„ „ Áll. főgymnasium.
<i>Uj-Verbász</i> , Algyimnasium.	<i>Zenta</i> , Községi főgymnasium.
<i>Ujvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. főgymnasium.
„ Gör.-kel. szerb főgymn.	<i>Zombor</i> , Állami főgymnasium.
<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.	„ Városi könyvtár.
<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.	„ Bács-Bodrogm. Történ.-társulat.
„ Kaszinó.	<i>Zsolna</i> , Áll. főreáliskola.
<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.	Összesen 313 intézet.

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hitatalból küldetnek.

<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	<i>Breslau</i> , Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.
<i>Allegheny</i> , Observatory,	„ Museum Schlesiischer Alterthümer.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	<i>Brünn</i> , Mähr.-schlesische Gesellschaft f. Ackerbau.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	„ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.
<i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ.	<i>Bruzelles</i> , Acad. A. des Sciences et Belles Letres.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein.	„ Société Numismatique.
<i>Austin</i> , (Texas), Acad. of Sciences.	<i>Budapest</i> , M. k. Miniszterelnökség.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univers.	„ Vallás- és közoktatási miniszterium.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	„ Képviselőh. könyvtára.
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei művelődéstörténeti egyeslet.	„ Egyetemi olvasókör.
<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.	„ M. kir. földtani intézet.
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	„ Magyarhoni föld. társ.
<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	„ Magyar Nemz. Múzeum.
„ Gesellschaft für Erdkunde.	„ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
„ K. preuss. Statist. Bureau.	„ M. Nemz. Múzeum érem-és régiség-osztálya.
„ Physikalisch-technische Reichsanstalt.	„ Műegyetemi olvasókör.
<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.	„ Magyar Történelmi Társulat.
<i>Bonn</i> , Verein d. Alterthumsfreunde im Rheinlande.	„ Nemz. színház könyvt.
<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.	

- Budapest*, Orsz. m. iparegyesület.
 „ Földm. min. mezőgazd.-
 statiszt. oszt.
 „ Magyar kir. országos
 levéltár.
 „ Országos m. k. statiszt.
 hivatal.
 „ Föv. statiszt. hivatal.
Bukarest, Academia Romana.
Calcutta, Asiatic Society of Bengal.
Cambridge (Angolország), Cam-
 bridge Philosophical Society.
Catania, Accademia Gioenia di
 Scienze Naturali.
Cherburg, Société des Sciences
 Naturelles et Mathématiques.
Christiania, Société des Sciences
 Univers. R. d. Norvége.
Danzig, Naturforsch. Gesellschaft.
Darmstadt, Histor. Verein.
Déva, Hunyadmegyei régészeti és
 történ.-társulat.
Dijon, Acad. des Sciences et Belles
 Lettres.
Dorpat, Estnische Gelehrte Gesell-
 schaft.
 „ Meteorol. Observatorium.
Dresden, Kön. Sächsischer Alter-
 thums-Verein.
Dublin, Royal Dublin Society.
Edinburg, Royal Society.
 „ R. College of Physicians.
Erlangen, Physik. medicinische
 Societät.
Firenze, Accademia della Crusca.
 „ Società Italiana di Antro-
 pologia e di Etnologia.
 „ Bibl. Nationale centrale.
 „ R. Soprintendenza degli
 Archivi Toscani.
 „ R. Istituto di Studi Su-
 periori storico-practici
 di Firenze.
Frankfurt a M., Physikalischer
 Verein.
Frankfurt a O., Naturwissenschaft-
 licher Verein.
Genève, Société de Physique et
 d'Histoire Naturelle.
Giessen, Grossherz. Univ. Biblioth.
Görlitz, Oberlausitzische Gesellsch.
Göttingen, Kön. Gesellschaft der
 Wissenschaften.
Graz, Hist. Verein f. Steiermark.
 „ Akademischer Leseverein.
 „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
Gyulafehérvár, Batthyányi könyvt.
 „ Alsófehm. tört. rég.
 és természettud. egyet.
Halle a/S., Bibliothek d. Deutschen
 Morgenländ. Gesellsch.
 „ „ Bibliothek der ungar.
 Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des
 Sciences.
 „ Fondation de P. Teyler
 van der Hulst.
Heidelberg, Grossherz. Bibliothek.
Helsingfors, Finnländische Socie-
 tät der Wissen-
 schaften.
 „ Finnische Literari-
 sche Gesellschaft.
 „ Societas pro Fauna
 et Flora Fennica.
 „ Finnische Alterthums-
 Gesellschaft.
 „ Soumalais Ugrilainen
 Seura
 „ Kotikielen Seura.
 „ Société de Géographie.
Herény, Observatorium.
Innsbruck, K. k. Univ.-Bibliothek.
 „ Ferdinandeum f. Tyrol.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u.
 Alterthumskunde.
 „ Statistische Bureau der Ver-
 einigten Thüringischen
 Staaten.
 „ Bibliotheca Hungarorum.

- Kasan*, Société Physico-Mathémat.
 „ Société d'Archéologie,
 d'Histoire et d'Ethnograph.
 „ Séminaire Pédagogique.
Kassa, F.-magyarorsz. Múzeumegyl
Kiel, Schleswig-Holstein-Lauen-
 burgische Gesellschaft für va-
 terländische Geschichte.
Klagenfurt, Historische Gesell-
 schaft für Kärnthen.
Königsberg, Physikalisch ökon-
 omische Gesellschaft.
Kopenhagen, Académie Royale.
 „ Société des Anti-
 quaires du Nord.
Krakkó, K. Gelehrte Gesellschaft.
Laibach, Hist. Verein für Krain.
Lansing, Agricultural College.
Leiden, Musée néerlandaise d'Anti-
 quités.
Leipzig, Museum f. Völkerkunde.
 „ Kön. S. Gesellschaft der
 Wissenschaften.
Lemberg, Ossolinskisches Institut.
 „ Universitäts-Bibliothek.
Liège, Inst. Archéologique Liégeois.
Linz, Mus. Francisco-Carolinum.
Lisbonne, Académie Reale des
 Sciencias.
London, Society of Antiquaries.
 „ R. Inst. of Great-Britain.
 „ R. Astronomical Society.
 „ R. Asiatic Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institut.
Losoncz, Közkönyvtár.
Lőcse, M. orsz. Kárpát-egylet.
Lüneburg, Museum-Verein.
Luxembourg, Section Historique
 de l'Institut.
Madrid, Acad. Reale des Sciencias
 exactas.
Magyar-Óvár, Mosonymegyei tör-
 ténelmi és régészeti társulat.
- Mainz*, Verein für Erforschung
 Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
Manchester, Literary and Philo-
 sophical Society.
Maros-Vásárhely, Teleki-könyvt.
Marseilles, Faculté des Sciences.
Mecklenburg-Schwerin, Verein für
 Mecklenburgische Geschichte u.
 Alterthumskunde.
Modena, Archivio di Stato.
Montana, Biological Station
Montpellier, Acad. des Sciences.
Montreal, Natural History Society.
 „ Numismatic and Anti-
 quarian Society.
Moszkva, Société de'Archéologie.
 „ Société des Naturalistes.
 „ Observatoire magnétique
 et météorolog. de l'Uni-
 versité impériale.
 „ Lazarevskij Institut.
München, K. Bayerische Akad. der
 Wissenschaften.
 „ Hist. Ver. f. Oberbaiern.
Nagy-Szeben, Verein f. Siebenbürg.
 Landeskunde.
 „ „ Siebenb. Verein für
 Naturwissenschaft.
 „ „ Szász-nemz. levéltár.
 „ „ Erdélyi rom. irod. s
 népmiv. egylet.
Nagy-Várad, Biharm. rég. egylet.
Namur, Société Archéol. de Namur.
Napoli, Reale Accad. di Archeol.
 „ Grande Archivio di Stato.
 „ R. Accad. delle Scienze
 Fisiche e Matematiche.
 „ R. Accad. delle Scienze
 morali e politiche.
 „ Biblioteca Nazionale.
New-York, Academy of Sciences.
 „ „ Amer. Geogr. Society.
 „ „ New-York St. Library.
 „ „ Americ. Mathem. Society.
Nürnberg, Germanisch. Museum.

- Odessa*, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Alterthumsverein.
Paderborn, Verein f. Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
Paris, Bibl. de l'Institut de France.
" Annuaire Géolog. Univers.
" Museum d'Histoire Naturelle.
Philadelphia, Philos. Society.
" Acad. of Nat. Science.
" Geographic. Society.
Pozsony, Természettud. és orv. egy.
Prága, Museum d. Königr. Böhmen.
" K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.
" Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
" Verein böhm. Philologen.
" Český Lid.
" Česka Akad. Cisare Fr. Joz.
" Historisches Seminar der k. k. böhm. philos. Facultät.
Regensburg, Historischer Verein. für die Oberpfalz.
Rennes Faculté des Sciences.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
" Accademia de Lincei.
" Bibliotheca Apost. Vaticana.
" Specola Vaticana.
" Società Geografica Italiana.
" Reale Società Rom. di Storia Patria.
Salzburg, Museum Carol-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
" " Missouri botan. Garden.
St. Pétersbourg, Académie Imp. des Sciences.
" " Commiss. Imp. Archéol.
" " Observ. Phys. Cent.
" " Société Imp. Géographique de Russie.
- St. Pétersbourg*, Császári egyetemi könyvtár.
Sao Paulo (Brazília), Museo Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
Spalato, K. k. Archaeologisches Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
" Institut R. Géologique.
" Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts- u. Landesbibliothek.
" Histor. Literarischer Zweigverein des Vorgesellschaft.
Stuttgart, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi természettud. társulat.
" Délm. tört. és régészeti Társulat.
Tokyo, Imperial Univers. of Japan.
Triest, Museo civico di Storia Naturali.
" Società Adr. di Scienze Naturali.
Ujvidék, Matica Srbska.
Ulm, Ver. f. Kunst u. Alterthümer.
Upsala, Universitäts-Bibliothek.
Venezia, Archivio Generale.
" Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
Washington, United States Geological Survey.
" Departement of Agriculture of the United States of America.
" Smithsonian Institut.
Weimar, Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
Wien, Alterthumsverein.
" K. k. Hofbibliothek.

<i>Wien</i> , K. k. Universitätsbibliothek.	<i>Wien</i> , Ungar-Verein.
„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	„ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.
„ K. u. k. Kriegsarchiv.	„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.
„ Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.	„ Bécsi m. nemz. szövetség.
„ K. k. Geograph. Gesellsch.	<i>Wiesbaden</i> , Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung der Baudenkmale.
„ Kais. Akad. der Wissensch.	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.
„ Kais. kön. Geol. Reichsanst.	„ Egyetem könyvtára.
„ Centrankommission zur Erhaltung d. Baudenkm.	„ Múzeum könyvtára.
„ Naturhist. Verein an d. Univ.	„ Horvát arch. társaság.
„ Zoolog. botan. Gesellsch.	„ Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár.
„ Akadem. Verein der Naturhistoriker.	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

A könyvtári munkálatok a lefolyt évben is a rendes mederben hajtottak végre. A könyvtárnokság a megkezdett pótlásokat, valamint a kisebb füzetes munkák lajstromozását a legtöbb szakban végrehajtotta, noha ez utóbbiak száma jelentékeny lévén, még ez évben is gondot okoznak. A könyvtár rendezéséről a következő adatok tanúskodnak. A rendezett tudomány-szakok száma 53; ezek 66,112 munkát tartalmaznak, és pedig:

Bibliographia 1203, Encyklopaedia 144, Philosophia, 1529, Mythologia 120, Theologia 4517, Paedagogia 1964, Széptudomány 791, Anthropologia 363, Jogtudomány 1316, Magyar jogtudomány 1773, Politika 2748, Magyar politika 1769, Történelem 6035, Magyar történelem 3006, Magyar országgyűlés 95, Életrajzok 3119, Földrajz 1086, Magyar földrajz 472, Térképek 927, Utazás 1256, Statisztika 723, Schematismus 287, Hadtudomány 698, Régészet 1486, Éremtudomány 233, Matematika és csillagászat 1206, Természettudomány 192, Természettan 998, Vegytan 457, Természetrajz 137, Állattan 505, Növénytan 455, Ásvány- és földtan 516, Gazdaságtan 3607, Orvostudomány 2555, Nyelvtudomány 2182, Classica philologia 869, Görög irodalom 861, Latin irodalom 946, Új latin irodalom 798, Magyar nyelvészet 560, Régi magyar irodalom 658, Magyar irodalom 4648. Germán irodalmak 1889, Francia irodalom 755, Olasz-spanyol irodalom 263, Szláv irodalom 463, Keleti irodalom 1867, Incunabulum 357, Akadémiák és társulatok kiadványai 608, M. T. Akadémia kiadványai 380, Külföldi folyóiratok 202, Hazai újságok és folyóiratok 386, Bolyaiana 32.

Az 1901-iki jelentésben a rendezett munkák száma 63,652-t

tett ki. A lefolyt évben tehát a szaporodás 2500; vagyis ennyi munkáról készült generalis czédulakatalogus, szakkatalogus és inventarium-beli czímmás, tehát összesen 7000 czímmás; a mi, tekintve a tisztviselők számát, élénk munkásságra vall.

A szakkatalogus áll 108 kötetből és 58 czédulatokból. Az általános czédulakatalogus 169 tokban van elhelyezve.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő: Vétel útján 635 mű, 957 kötetben, 182 füzetben. Köteles példányként 341 nyomda 8640 művet 2172 kötetben, 7050 füzetben küldött. Ebhez járul 152 zenemű 4 kötetben, 217 füzetben, 775 újság és 100 folyóirat, 72 térkép. 223 akadémiától és tudományos társulattól 738 mű, 483 kötetben, 622 füzetben érkezett a könyvtárba. Magánosok ajándékából és hatóságoktól 228 művel, 132 kötetben, 166 füzetben gyarapodott a könyvtár. A könyvtár az Akadémia saját kiadványaiból 16 művet, 22 kötetben, 10 füzetben kapott. A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszterium 138 iskolai értesítőt ajándékozott a könyvtárnak. Az ajándékozásba nincs felvéve a Siskovics örökösaitől ajándékozott Siskovics-könyvtár, mely a múlt év tavaszán került a könyvtárba. Bővebbet erről a róla szóló jelentés tartalmaz (I. alább C) alatt). Itt csak annyit, hogy ebből a könyvtárból 833 oly művel gyarapodott az Akadémia könyvtára, melyek még nem voltak meg. Azon kívül egy teljes Fejér Codex diplomaticusának szép példánya is jutott a könyvtár birtokába. Megemlítendőnek tartjuk még azt, hogy a belügy-miniszteriumtól kapott 2000 koronáért jelentékeny diplomatariumok is vásároltattak, melyeknek jegyzéke alább következik.

A könyvtár olvasó termében a lefolyt évben 6611 olvasó 8310 művet használt, míg házi használatra 143 kölcsönző 1053 művet vett ki a könyvtárból.

Végül a könyvtárt ért kétszeres vesztéséről is meg kell emlékeznünk. Múlt év szept. 4-ikén meghalt Heller Ágost főkönyvtárnok, a ki 1894-től kezdve volt a könyvtár élén, s kinek a physikai irodalom terén kifejtett munkásságát a külföld is méltányolta. Szeptember 23-ikán pedig Lindner Ernő alkönyvtárnokot vesztette el a könyvtár. Lindner Hunfalvy Pál meghívására 1867-ben került az Akadémia könyvtárához, hol, míg betegsége meg nem akadályozta, buzgalommal, széleskörű ismerettel teljesítette kötelességét. Hivatalos működése mellett nagy készséggel foglalkozott a magyar költészet, különösen Petőfi remekeinek fordításával. — Lindner Ernő helyébe az elnökség Pápai Józsefet nevezte ki könyvtártisztá.

B.

Diplomatariák, melyek a M. Tud. Akadémia könyvtára számára legújabbban (1902) vétettek:

Acta et decreta Sacrorum conciliorum Recentiorum collectio Lacensis. I—VII. Friburgi, 1870—1890.

Acta Tomiciana. Tom. XI. Posnaniae. 1901.

Akta Grodzkie i Ziemskie z czarów rzeczywospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie. Tom. I—XVII. we Lwowie, 1868—1901.

Akty odnoszącsieja k istorii Južnoj i Zapadnoj Rossii. Tom. VIII.—XV. St. Peterburg, 1875—1892.

Codex diplomaticus Poloniae Tom. I. II. 1—3. III. Varsaviae, 1847—58.

Codex diplomaticus Saxoniae regiae. Im Auftrage der kön. sächsischen Staatsregierung herausgegeben von O. Posse und H. Ermisch. I. Haupttheil. Abtheilung B. Bd. 2. II. Haupttheil. 18. Bd. Leipzig, 1902.

Collecion de documentos inéditos para la historia de España. Tomo I—CXI. Madrid, 1842—1895.

Dopolnenija k aktam istoričeskim, sobrannyja i izdannyyja Archeografičeskoju Kommissieju. Tom. IX. Sanktpeterburg, 1875.

Monumenta Germaniae Historica. Epistolarum tomi XI. pars I. Hannoverae et Lipsiae, 1902.

Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum tomi XXXI. pars I. Hannoverae et Lipsiae, 1902.

Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio. I. Tomus I. Hannoverae et Lipsiae, 1902.

Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio I. Legum nationum Germanicarum Tomi V. pars I. Hannoverae et Lipsiae. 1888.

Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio II. Tomi II. Pars I—III. Hannoverae, 1890/97.

Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio. III. Tomus I. Ibidem 1893.

Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio. IV. Tomus II. Ibidem 1896.

Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio V. Pars posterior. Ibidem 1886.

Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomi XXXI. Pars I. Hannoverae et Lipsiae, 1902.

Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Merovingicarum. Tom. IV. Ibidem 1902.

Historiae Patriae Monumenta. Edita iussu Regis Caroli Alberti. Augustae Taurinorum. 1836—1902.

Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. 27. Bd. Berlin. 1902.

Polnoje sobranie russkich Ljetopisej. Izdan, po poveljeniju Archeografičeskoju Kommissieju. X—XII. XVI. St. Peterburg, 1885—1901.

Publicationen aus den k. preussischen Staatsarchiven. LXXVI. Bd., VIII. Theil. Leipzig, 1902. — LXXVII. Bd., IX. Theil. Leipzig, 1902.

THEINER, AUGUSTIN. *Codex diplomaticus dominiū temporalis S. Sedis.* — Recueil de documents pour servir à l'histoire du gouverne-

ment temporel des États du Saint-Siège. Extraits des archives du Vatican. Tom. I—III. Rome. 1861—62.

THEINER, AGUSTIN. *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*. Tom. I—IV. Romae 1860—64.

C)

Az Igazgató-tanács a múlt év február hava 23-ikán tartott ülésében Siskovics Tamás örököseinek azon ajánlatát, hogy a Gödre helységben őrzött Siskovics-könyvtárt az Akadémiának ajándékozzák, köszönettel elfogadta. A könyvtár következő 10 szakba volt osztva: nyelvészet, bölcsészet, történelem, államtudomány, természettudomány encyklopaedia, hírlapok, szépirodalom, tankönyvek s vegyesek. A könyvtár körülbelül 1200 művet tartalmaz, s a legfontosabb történelmi forrásmunkák feltalálhatók benne. Így teljes Fejér Codex diplomaticus, teljes Katona Historia-ja, Pray György munkái, Schwandtner Scriptorum, Bél Mátyás Notitia-ja, Bonfinius, Forgách stb. művei teszik értékessé a könyvtárt. A könyvtárnokság az átvétel óta a könyvekről cím-mást készítet, külön választván azon munkákat, melyek az Akadémia könyvtárában már megvannak. E duplicatumok száma is jelentékeny. Az értékesebb hungaricumokból kiemelendők: Tinódi Sebestyén: Cronica-ja, Kolozsvár 1554. — Verbőczy: Magyar Decretum. 1611. — Apáczai Csere János: Magyar encyclopaedia. Utrecht, 1663. Teleki Mihály: Fejedelmi lelkek. Kolozsvár, 1689. — A Szentírás Summája. Kolozsvár, 1695. — (Tárnóczi J.) Régi magyar szentség. Nagyszombat, 1695. — Beniczky Péter: Magyar rhythmusok. Debreczen, 1756. — Szentiványi, Mart.: Curiosiora variarum scientiarum Miscellanea. 1—3. Tyrnaviae, 1689—1709. — Bethlen, Wolfg. Historiam Pannon-Daciarum lib. X. Keresdini. — Verbőczy Tripartitum. Wienné, 1881. — Külföldi Incunabulumok: Biblia Sacra, Basel, Frobenius 1491. — Auctoritates Aristotelis Spira. 1496. (Hain nem látott példányt). Repertorium notabilium auctoritatum articolorum dictorum Aristotelis. Coloniae 1495.

IX. A Magy. Tud. Akadémia Széchenyi-múzeuma.*

I. Széchenyi István munkái.

Gróf Széchenyi István: Magyarország kiváltságos lakosához.

II. Pesten, július 10. 1844. (970.)

II. Széchenyire vonatkozó munkák és folyóiratokbeli cikkek.

Ábrányi Kornél ifj.: Jegyzetek és reflexiók. Budapest, Légrády Testvérek, 1899. (869.)

* Pótlék az 1902. évi kimutatáshoz A végső szám a törzskönyv folyószáma.

Madame Adam: La patrie hongroise. Paris, Nouvelle Revue, 1884. (891.)

Alvensleben L. von: Ungarn und seine Bewohner in den Jahren 1839—1840. (von Miss Pardoe). Leipzig, Philipp Reklam jun., 1842. 2. köt. (819.)

Áldor Imre: Kossuth Lajos, mint a magyar nép vezére és tanítója. Pest, Heckenast Gusztáv, 1870. (789.)

Áldor Imre: Széchenyi István gróf, vagy Magyarország újjászületése. Budapest, Franklin-Társulat, 1876. (782.)

Andorlaki Máté: Magyar Krónika. Pest, Osterlamm Károly, 1861. (715.)

Asbóth János: Magyar conservatív politika. Harmadik kiadás Budapest, Légrády Testvérek, 1875. (793.)

Asbóth János: Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez. Budapest, Athenaeum, 1892.

Austria and the Austrians. London, Henry Colburn, 1837. 2k. (806.)

Bajza: Ellenőr. Politikai zsebkönyv. Németországban, 1847. (831.)

Balásy Dénes: Nyelv, nemzetiség, nemzet. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai), 1893. (763.)

Balleydier Alphonse: Histoire des révolutions de l'empire d'Autriche, années 1848 et 1849. Bruxelles, H. Goemaere, 1853. (828.)

Balleydier Alphonse: Histoire de la guerre de Hongrie pendant les années 1848 et 1849. Bruxelles, Kiessling et Co, 1853. (829.)

Blaze de Bury baroness: Germania; its courts, camps, and people. 2 kötet. London, Henry Colburn, 1850. (882.)

W. Henry Bartlett: The Danube by William Beattie, M. D. London, George Virtue, 1843. (812.)

Bayer József: A nemzeti játékszin története. 2 kötet. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1887. (778.)

Beksics Gusztáv: A magyar doctrinairek. Budapest, Aigner Lajos, 1882. (738.)

Beksics Gusztáv: Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés. Budapest, Athenaeum, 1883. (755.)

Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Budapest, Athenaeum, 1902. 2 kötet. (820.)

Bodnár Zsigmond: Havi Szemle. Februári füzet. Budapest, Ráth Mór, 1879. (827.)

Boldenyi M. I.: La Hongrie ancienne et moderne par une société de littérateurs. Paris, H. Lebrun, 1851. (842.)

Boner Charles: Stimmen der Presse über Transylvania. Leipzig, Weber I. I., 1868. (876.)

Boner Charles: Transylvania; its products and its people. London, Longmans, Green, Reader, and Dyer, 1865. (761.)

Boross Vilmos: Szabadságharcunk emléke. 1848—1849. Budapest, Czettel és Deutsch, 1898. (859.)

Budapesti Szemle: Szerk. Gyulai Pál. 295. szám. 1901. júliusi füzet „Gróf Széchenyi István ezenki temploma“ című czikkkel. Gróf Széchenyi Miklóstól. Budapest, Franklin-Társ., 1901. (854.)

Budapesti Szemle: Szerk. Gyulai Pál. 275. szám, 1899. novemberi füzet „Gróf Széchenyi István levelei Hollán Ernőhöz 1859—60“ című czikkkel. Kónyi Manótól. Budapest, Franklin-Társ., 1899. (853.)

Budapesti Szemle: Szerk. Gyulai Pál. 197. szám. 1893. áprilisi és májusi füzet „Gróf Széchenyi István irodalmi munkásságáról“ című czikkkel. Zichy Antaltól. Budapest, Franklin-Társulat, 1893. (852.)

Budapesti Szemle: Szerk. Csengeri Antal. 15. kötet, XLVIII. és XLIX. füzet „Gróf Széchenyi István pestmegyei működése“ című czikkkel. Fáy Andrástól. Pest, Emich Gusztáv, 1862. (851.)

Budapesti Szemle: 1895. februári füzet (218. sz.): „Egy angol Magyarországról.“ Budapest, Franklin-Társulat, 1895. (753.)

Budapesti Szemle: 1898. augusztusi füzet (260. sz.): „Széchenyi gondolatai a nagy lélekről.“ Budapest, Franklin-Társ., 1898. (752.)

Earl of Carlisle: Diary in turkish and greek Waters. London, Longman, Brown, Green and Longmans, 1854. (771.)

Censor: Társadalmunk és nemzeti hivatásunk. Budapest, Zilahy Sámuel, 1844. (743.)

Chélaré Raoul: La Hongrie contemporaine. Paris, H. le Soudier, 1891. (900.)

Chownitz Julian: Handbuch zur Kenntniss von Ungarn. Bamberg, Buchner Verlag, 1851. (875.)

Clark William Tierney élettrajza. Kivonat az „Annual Report of the Institution of civil engineers“ című folyóirat 1852. december 21-ki füzetéből. XII. köt. 1853. (836.)

Conversations-Lexikon. Vierzehnter Band. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1847. (786.)

Correspondence relatif to the affairs of Hungary. 1847—1849 London, Harrison and Son, 1850. (804.)

Csengeri Anton: Franz Deák. Autorisirte deutsche Übersetzung von Gustav Heinrich. Leipzig, Duncker & Humblot, 1877. (877.)

Cumming W. F.: Notes of a Wanderer. 2 köt. London, Saunders and Otley. Edinburgh, Blackwood and Sons, 1839. (846.)

Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. 2 kötet. Budapest, Peiffer Ferdinand, 1883. (864.)

Demidoff Anatol: Reise nach dem südlichen Russland und der Krim durch Ungarn, die Walachei und die Moldau. Breslau, Joh. Urban Kern, 1854. (911.)

Charles Dickens: All the Year Round. III. köt. London, Chapman and Hall, 1870. (772.)

Donaufahrt (pittoreske) von Ulm bis Konstantinopel Wien, Carl Gerold, 1838. (912.)

Egyetemes magyar encyclopaedia. Kiadja a Szt István Társulat. 11 köt. Budapest, Athenaeum. 1859—1873. (796.)

Egy hazafi: Toldalék észrevételek gróf Széchenyi István Hitel című munkájához. Második kiadás. Pesten, Wigand Ottó, 1831. (794.)

Egy negyvennyolczas honfi: Kossuth Lajos 1802—1894. Élete és működése. Budapest, Robicsék Zsigmond, 1894. (749.)

Elliott C. B.: Travels in the three great empires of Austria Russia, and Turkey. 2 köt. London, Richard Bentley, 1838. (773.)

Engelen A. W.: Het Jaar 1848. Geschiedenis van den Dag. Groningen, W. Boekeren, 1849. (816.)

E. O. S.: Hungary and its revolutions. London, George Bell & Sons. 1889. (835.)

Erdélyi Gyula: Gróf Széchenyi István emlékkönyv, 1903. Kiadja a gróf Széchenyi István emléke ápolására alakult bizottság. Budapest, Krammer és Erhardt (849.)

Felbermann Louis: Hungary and its people. London, 1892. (818.)

Feldmann's Wegweiser durch Pest und Ofen und deren Umgebungen Dritte Auflage. Von Dr. Johann Christian Seiz. Pest, Heckenast Gustav, 1859. (921.)

Ferenczy Jakab és Danielik József: Magyar írók. Életrajzgyűjtemény. Kiadja a Szt István-Társ. Pest, Emich Gusztáv, 1856. (740.)

Ferenczy József: A magyar irodalom története 1780—1867-ig. Budapest, Lauffer Vilmos, 1887. (751.)

Ferencz Józsi: Gróf Széchenyi István, a nemzeti bölcs emléke Kolozsvár. ev. ref. főtanoda nyomdája, 1860. (714.)

Forster Arnold Florence: Deák Ferencz. Életrajz. Angolból fordította Pulszky Ágost. Budapest, Franklin-Társulat, 1881. (762.)

Gerando Ágost: Politikai közszellem Magyarhonban, a franczia forradalom óta. Pest, Emich Gusztáv, 1848. (915.)

Gerando Á: Ueber den öffentlichen Geist in Ungarn seit dem Jahre 1790. Leipzig, I. I. Weber. 1848. (843.)

Gleig G. R.: Germany, Bohemia, and Hungary, visited in 1837. 3 kötet. London, Parker John W. 1839. (879.)

Godkin Edwin Lawrence: The history of Hungary and the magyars. London, John Cassell, 1853. (732.)

Gorove István emlékezete. Gyűjtemény irodalmi s szónoklati hagyatékaiból. Budapest, Athenaeum, 1882. (873.)

Guszmán Rudolf: Graf Stephan Széchenyi im Privat-Irrenhause zu Döbling. Pest, Gustav Heckenast, 1860. (717.)

Gyulai Pál: Gr. Széchenyi István mint író. (Olcso könyvtár). Budapest, Franklin-Társulat, 1892. (781.)

Halmi Elemér: Magyar közélet. I. évfolyam. 1902. december 1. Országos közp. községi nyomda r. t. 1902. (788.)

„Hazánk.” Történelmi közlöny. 11 köt. Szerkeszti Aigner Lajos 1884—1889. Kiadja Aigner Lajos. (792.)

„*Hazánk*.“ (Időszaki folyóirat). II. évf. Szerkeszti Török János. Pest, Heckenast Gusztáv, 1860. (791.)

Hentaller Lajos: Kossuth és kora Budapest, Athenaeum, 1894. (766.)

*Herczegy Mór*icz: Memoiren aus dem Reisetagebuch eines ungarischen Arztes. Wien, Wilhelm Braumüller's k. k. Hofbuchhandlung, 1850. (916.)

Horváth Mihály: A magyarok története rövid előadásban. Hatodik kiadás. Budapest, Franklin-Társulat, 1887. (747.)

Höke Lajos: Magyarország újabbkori történelme 1815-től 1892-ig 2 kötet. Nagybecskerek, Pleitz Pál, 1893. (866.)

Imre Sándor dr.: A nemzet és az iskola. (Gróf Széchenyi István nevelésügyi nézeteit gondolatvilága egységében bemutató nagyobb tanulmány előszava.) (872.)

Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Budapest, Rautmann Frigyes, 1880. (744.)

Jalava Antti: Unkarin maa ja kansa. Helsingissä, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa omalla kustannuksella. 1876. (925.)

Jonge W. A. C.: Pesth en Presburg in 1843. (774.)

Kaiser Franz und Metternich. Ein nachgelassenes Fragment. Leipzig, Weidmann'sche Buchhandlung, 1848. (923.)

Karády és Ráthkay: Kossuth parlamenti élete. I. kötet. Pest, Heckenast Gusztáv, 1850. (746.)

Kérégyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve. 1840—1849. Budapest, Franklin-Társulat. 1874. (826.)

Kohl I. G.: Austria. London, Chapman and Hall, 1843. (758.)

Koltai Virgib dr.: Széchenyi István gróf közgazdasági eszméi. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fai), 1903.

Kont I.: Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. (1772—1896.) Paris, Ernest Leroux, 1902. (754.)

Kont I.: La Hongrie littéraire et scientifique. Paris, Ernest Leroux. (807.)

Köpeczky Ferencz: Világ' közönséges historiája. 3 kötet Pesten, Heckenast Gusztáv, 1837. (785.)

Kovács Lajos: A békepárt a magyar forradalomban. Budapest, Révai Testvérek, 1883. (795.)

Kőrösi László dr.: Kortársak. (Kortörténeti könyvtár 3., 4. füzet.) Budapest, „Hazánk“ nyomda, 1894. (736.)

Krátky János: Kossuth Lajos. Kor-, jellem- és életrajz. 4 köt. Budapest, Kövesdy és Wunsch. 1879. (830.)

La grande encyclopédie. Paris, Société Anonyme de la grande encyclopédie. 742e livreson. (808.)

Lánczy Gyula: Történelmi kor- és jellemrajzok. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1890. (757.)

La Tour Graf: Ungarische Lebensbilder. Aus dem Französischen

von dr. G. F. W. Rödiger, I., II. u. III. Theil. Pest, Wien und Leipzig. Hartlebens Verl., 1861. (922.)

Léger Louis: Histoire de L'Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu'à l'année 1878. Paris, Librairie Hachette & Cie. 1789. (926.)

Loftus Augustus Lord: The diplomatic reminiscences. 1837—62. 2 köt. London, Paris & Melbourne. Cassel & Company, 1892. (845.)

Lord Joseph: Cultur-historische Reminiscenzen. Erster Theil. Pressburg, Carl Stampfel, 1887. (924.)

Löher Franz: Die Magyaren und andere Ungarn. Leipzig, Fues's Verlag, 1874. (863.)

Majláth Johann Gr.: Die Religionswirren in Ungarn. Zwei Bände. Regensburg, Georg Joseph Manz, 1845. (899.)

Majláth József gróf: Szociálpolitikai tanulmányai és beszédei. Budapest, Kilián Frigyes Utóda, 1903. (848.)

Majláth József gróf: Szociálpolitikai tanulmányai és beszédei. Budapest, Kilián Frigyes Utóda, 1903. (874.)

A Magyar Nemzeti múzeum multja és jelene. Budapest, Hornyánszky, 1902. (821.)

Marczati Henrik: A legújabb kor története. 1825—1880. Budapest, Révai Testvérek, 1892. (797.)

Marguerin M. Émile: La Hongrie. Paris, Joubert, 1848. (815.)

Márki Sándor: Történettanítás a középiskolai új tanterv szellemében. Budapest, Singer és Wolfner, 1902. (718.)

Männer der Zeit. Biographisches Lexicon der Gegenwart. Leipzig. Carl B. Lorek, 1862. (733.)

Milhoffer Sándor: Gróf Széchenyi István lelki világa. Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 1903. (850.)

Moenich Károly és Vutkovics Sándor dr.: Magyar írók névtára. Második olcsó kiadás. Pozsony, Stampfel Károly, 1881. (862.)

Nedeczky István: Deák. Budapest, Tettey Nándor és Társa, Rudnyánszky A. nyomda, 1876. (748.)

Neményi Ambrus dr.: Das moderne Ungarn. Berlin, A. Hofmann & Comp., 1883. (745.)

Normann Hans: Ungarn das Reich. Land und Volk, wie es ist. 2 Bände. Leipzig, Literarisches Museum, 1833. (920.)

Orosz József: Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Pressburg im Jahre 1830. 2 Theile. Leipzig, Paul Gotthelf Kummer, 1831. (844.)

Oesterreichische National-Encyclopaedie. 6 kötet. Wien, Friedr. Beck'sche Universitäts-Buchhandlung, 1836. (884.)

Paleocapa Péter: Gutachten über die Regulirung der Theiss. Aus dem Italienischen übersetzt von Joh. Weber. Pest, Joseph Beimel, 1847. (702.)

Pallas Nagy Lexikonából külön lenyomat: „Magyarország.“ Budapest, Pallas-nyomda, 1896. (764.)

Pap Dénes: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. 2 kötet. (Második kiadás). Budapest, Ráth Mór, 1881. (832.)

Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—1849. 2 kötet. Pest, Heckenast Gusztáv, 1873. (860.)

Pardoe, miss: The city of the Magyar. 3. köt. London, George Virtue, Ivy Lane, 1840. (730.)

Park-Club és Automobil-Club heti Értesítője. I. évf. 1. szám. 1902. (822.)

Paton A. A.: Goth and the Hun; or Transylvania, Debreczin, Pesth, and Vienna, in 1850. London, Richard Bentley, 1851. (841.)

Paton A. A.: Researches on the Danube and the Adriatic. 2 kötet. Leipzig, Brockhaus F. A., 1861. (881.)

Patterson Arthur I.: The Magyars. 2 kötet. London, Smith, Elder & Co., 1869. (883.)

Pákh Albert (felügyelete alatt): A magyar ember könyvtára. Első kötet. Pest, Heckenast Gusztáv, 1863. (780.)

Perger János, nagybányai: A Magyar, és hazája régente, Pesten, Trattner-Károlyi, 1831. (910.)

Pictures of Hungarian Life (a „Flemish interiors“, „Gheel“ stb. szerzőjétől.) London, William Ridgway, 1869. (770.)

Pirch Otto von: Caragoli. 2. Ausgabe. Berlin, Haude und Spener'sche Buchandlung, 1835. (896.)

„*Politikai Hetiszemle*“ 1903. február 8-diki száma, „Széchenyi emlékezete“ című czikkkel. (889.)

Pólya Jakab: Gróf Széchenyi István Minimum-Javaslat és annak irodalma, Budapest, Wilckens és Waidl, 1883. (856.)

Pridham Charles: Kossuth and Magyar Land. London, James Madden, 1851. (903.)

Pulszky Ferencz: Életem és korom. Budapest, Ráth Mór. 1880. I—II. kötet. (735.)

Pulszky Franz von: Franz Deák. Aus dem Ungarischen von Ladislaus Neugebauer. Leipzig, Otto Wigand, 1876. (895.)

Pusztay A von: Thronfolge und die pragmatische Sanction in Ungarn. Pressburg. Franz Schmid, 1849. (919.)

„*Quarterly Review*“ (folyóirat) 1835. július és szeptemberi, (1835.). az 1839. december és 1840. márcziusi, az 1849. decemberi és 1850. márcziusi (1850) és az 1850. június és szeptemberi füzete (1850) füzete London, John Murray. (769.)

Quin Michael I.: A steam voyage down the Danube. London. Richard Bentley, 1835. 2 köt. (801.)

Quin Michael I.: Dampfbootfahrt auf der Donau. Aus dem Englischen. Zwei Bände. Leipzig, Literarisches Museum, 1836. (902.)

Quitzmann Ernest Ant.: Reisebriefe. Stuttgart, 1850. (817.)

Reisinger dr.: Politische Bilder aus Ungarn's Neuzeit. Hamburg, Hoffmann & Campe, 1849. (894.)

Richter Wilhelm: Wanderungen in Ungarn und unter seinen Bewohnern. Berlin. G. Reimer, 1844. (898.)

„*Revue des deux mondes*“ 1867. augusztus és októberi füzete. Paris. (701.)

Revue des Revues. No. 4. 15 Février, Paris, 1897. (809.)

The Quarterly Review. Vol. LXXXIV. London, John Murray, 1849. (811.)

Sayous Eduárd: A magyarok egyetemes története. Francziából fordította dr. Molnár Antal. 2 kötet. Budapest, Athenaeum, 1884. (728.)

Sárváry Béla: Történelmi vizshangok. Pest, Pfeifer Ferdinand, 1857. (784.)

Echerr Thoss Arthur gróf: Erinnerungen aus meinem Leben. Berlin, Gebrüder Paetel, 1881. (775.)

Schlesinger Max: Aus Ungarn. Berlin, Franz Duncker (W. Bessers Verlagsbuchhandlung), 1850. (803.)

Schultz Testvérpár: Világtörténeti elbeszélések Hoffmann I. A. után. Pesten, Emich Gusztáv, 1846. (734.)

Schwicker Johann Heinrich dr.: Geschichte der ungarischen Literatur. Leipzig, Wilhelm Friedrich, 1889. (855.)

Séda Ernő: Az öngyilkosság. Budapest, Hunyadi Mátyás-nyomda, 1877. (765.)

Sidney Whitman: Das Reich der Habsburger. Deutsche Uebersetzung von O. Th. Alexander. Berlin, Carl Ulrich & Co., 1892. (892.)

Siegmund Wilhelm: Széchenyi-Album. Pest, Lauffer u. Stolp, 1861. (868.)

Silberstein Adolf dr.: Im Strome der Zeit. I—II. köt. Budapest, Isidor Wiener, 1894. (729.)

Simpson I. P.: Letters from the Danube. London, Richard Bentley, 1847. 2 kötet. (805.)

Spectator Impartial: A voice from the Danube; or, the true state of the case between Austria and Hungary. London, Richard Bentley, 1850. (913.)

Spencer Baynes Thomas: Encyclopaedia Britannica. Edinburgh, Adam and Charles Black. (760.)

Capt. Spencer: Turkey, Russia. London, George Routledge & Co., 1854. (813.)

Spencer Edmund: Travels in Circassia, Krim Tartary, etc. London, Henry Colburn, 1837. 2 kötet. (759.)

Sréter János: Visszaemlékezések. Budán, kiadja a szerző édes atyja. A M. kir. egyetem betűivel, 1842. (914.)

Steinacker Edmund: Illustrated Europe, Budapest. Orell Füssli & Co., Zürich, Smith C. & Son, London. É. n. (833.)

Stephan Victor. Sein Leben, Wirken und sein Tod. Zwei Theile in einem Bande. Wiesbaden, C. W. Kreidel, 1868. (787.)

Szabad Emeric: Hungary past and present. Edinburgh: Adam and Charles Black, 1854. (731.)

Szász Károly: Árvizkönyv. Szeged javára kiadta a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin-Társulat, 1880. (865.)

Szekrényesy Endre: Főherczeg Károly Pestre érkezete a Buda-Pest közti állandó-híd alapkövének letétele örök emlékére. 1842. augusztus 24-én. Pesten, Landerer és Heckenast, 1842. (946.)

Szepesházy Károly, Thiele J. C. és Ellrich Ágost: Hongarie en de Hongaren. Franeker. G. Ypma, 1833. (834.)

Széchenyi-bibliographia a philologiai irodalomban. 1895—1901. (7 füzet.) (908.)

Gróf Széchenyi István egyik tanítványa s tisztelője: Magyar életkérdések. Pesten, Lukács Lászlónál, 1852. (779.)

Székelv József: Magyar Játékszin. Kiadja Pest vármegye közönsége. Budapest, Légrády Testvérek. 1887. (741.)

Székelv Sámuel: Politikai és közgazdasági évkönyv. 1900. Budapest, Singer és Wolfner, 1900. (742.)

Tasner Géza: Széchenyi szellemi hagyatéka és Tasner Antal végrendelete. Budapest, 1876. (783.)

I. W. Warre Tyndale: Adventures and anecdotes of the south army of the imperor of Austria. London, Richard Bentley, 1850. (802.)

The Water Lily on the Danube. London, John W. Parker & Son. 1853. (800.)

Gróf Teleki Domokos: Emlébeszéd gróf Széchenyi István felett. Kolozsvár, ev. ref. főtanoda könyvnyomdája, 1860. (713.)

Timoleon: Legújabb politikai divat. Budapesti, Zilahi Sámuel, 1884. (739.)

Toldy Ferencz: Irodalmi beszédei. II. köt. 1834—1872. Pest, Ráth Mór, 1872. (857.)

Tóth Kálmán: Bolond Miska költeményei. Pest, Emich Gusztáv, 1866. (750.)

Udvardy János: Élet. Pesten, Trattner és Károlyi, 1832. (858.)

„*Új Magyar Szemle*“ 1903. februári (2-dik) száma. „Hogy született meg a „Blick“ című czikkel.“ (1024.)

„*Unsere Zeit*.“ Jahrbuch zum Conversations-Lexikon. Vierter Band. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1860. (716.)

Vahot Imre: Országgyűlési emlék. Almanach. Budapest, Kozma Vazul, 1848. (893.)

Vámbéry Arminius: Hungary. 2-dik kiadás. London, T. Fischer Union, 1887. (897.)

Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István és Sopron vármegye. Különnyomat a „Budapesti Szemle“ 310. számából. Franklin-Társulat. 1902. — Szerző ajándéka. (726.)

Von einem Ungar: Beiträge zu einer unbefangenen Kritik der jüngsten ungarischen Confusion. Wien, Carl Gerold, 1849. (901.)

Voyage de M. le maréchal Duc de Raguse. Bruxelles, Société Belge de librairie, Hauman & Co., 1841. 2. köt. (810.)

Wenkstern Otto: History of the War in Hungary in 1848 and 1849 London, Parker John W. and Son, 1859. (878.)

Wirkner Lajos: Élményeim. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő nyilvános pályám naplójegyzeteiből. Pozsony, Stampfel Károly, 1879. (756.)

Wimmer G. A.: Das pittoreske Oesterreich, oder Album der oesterreichischen Monarchie. (Heft No 3.) Das Oedenburger Comitát im Königreich Ungarn Wien, H. F. Müller, 1840. (917.)

Wyatt W. I.: Hungarian celebrities. London, Longmann, Green and Co, 1871. (880.)

Zimándy Ignác: Állítsunk-e szobrot Kossuth Lajosnak? Első rész. Budapest, Keller D., 1902.

Zimándy Ignác: Kossuth Lajos a magyar intelligencia és emigráció ítélőszéke előtt. Budapest, Bagó Márton és fia, 1898. (737.)

III. Hírlapok és egylevelű nyomtatványok.

„*Alkotmány*“ 1903. február 3-diki száma, „Széchenyi szelleme“ című vezércikkkel. (886.)

„*Athenaeum*“ 1838. II. félév: 489—500. lap (Ész- és szívkalandok a honban. I. Hírnév. Irta: Fáy András); u. o. 537—541. lap (A polemiáról általában, s a „Hírnök“ polemiájáról különösen). — 1841. I. félév: 118. lap (Elmederítő s characterfestő történetek és adatok füzére). — 1841. II. félév: 221. lap (Literaturai mozgalmak: Gazdaságtudomány); u. o. 463. lap (Literaturai mozgalmak: Politika); u. o. 609. lap (A „Kelet Népe“ 1841-ben cz. munkáról); u. o. 625., 641., 657., 673., 689. és 705. lap.

„*Bajai Független Újság*“ 1902. december 25-ki száma, „Apróságek“ című czikkkel. (905.)

„*Borsodmegyei Lapok*“ 1902. szeptember 20-ki száma, „A miszkolezi Kossuth-ünnep“ cz. czikkkel. (906.)

„*Borsodmegyei Lapok*“ 1903. január 14-diki száma, „Gróf Széchenyi István levelei“ című tárczával. (1018.)

„*Budapesti Híradó*“ 1846. január 11., 13., 16., 18. és február 5-diki száma. (968.)

„*Budapesti Hírlap*“ 1903. február 3-diki száma, „A Széchenyi-lakoma“ című czikkkel. (885.)

„*Budapesti Napló*“ 1903. április 12-diki száma, „Deák és Kossuth barátsága“ című tárczával. (1038.)

„*Debreczen*“ 1903. február 14-diki száma, „Báró Wesselényi Miklós ifjúságáról“ című vezércikkkel. (890.)

„*Egyetértés*“ 1903. február 10-diki száma, „Deák Ferencz eladja ősi birtokát“ című tárczával. (888.)

„*Figyelmező*“ 1837. I. félév: 25–27 lap (Visszatekintés literatúránkra 1830–6. Írta Schedel F.). — 1838. I. félév: 325–337. lap („Néhány szó a lóverseny körül“ czímű munka ismertetése).

„*Hasznos Mulatságok*“ (A „hazai s külföldi Tudósítások“, s később „Nemzeti Ujság“ melléklapja). 1828. II. félév: 177. lap (Hazai éledés). 1829. II. félév: 281. lap (Pesti Lóversenykönyv). — 1830. I. félév: 169. lap (Koronázott jutalomírás). — 1831. II. félév: 33. lap („Világ“ cz. munka ismertetése); u. o. 149. lap (Gr. Széchenyi István, szolgálo embereihez jószágain, a cholérára nézve); u. o. 385. lap (Óda gr. Széchenyi Istvánhoz.) — 1832. I. félév: 12–14. l. (A magyar nyelv ügyében“ cz. czikkből). — 1832. II. félév: 91. l.; u. o. 401. l. (Deák versek Széchenyihez, „Világ“-ának olvasásakor). — 1833. II. félév: 401. l. („Budai ártézi kút“ cz. czikkből). — 1835. I. félév: 136. lap; — 1835. II. félév 81. lap. (Gr. Sz. I. mellképéről); u. o. 257. l. („Néhány szó a Duna rendezéséről“ cz. czikkből); u. o. 305. l. (Válasz az előző czikkre). — 1836. I. félév: 305–308. lap („A közlekedés és ipar előhaladása“ cz. czikkből). — 1837. I. félév: 81. lap („Gr. Széchenyi István“ czímű czikk). — 1838. II. félév: (Ódák gr. Sz. I.-hoz). — 1839. II. félév: 3. lap (Széchenyiről); u. o. 39. l. („Néhány szó a gazdaság körében“ cz. czikkből); u. o. 161. l.; u. o. 186. lap (hg. Pückler-Muskau gr. Széchenyiről). — 1841. évfolyam: 224. l. (Széchenyihez: u. o. 357. lap (Vélemény a Kelet Népe és Kossuth feleletéről*).

„*Hazai s Külföldi Tudósítások*“ 1826. I. félév: 81–82. l.; u. o. 89–90. l.; u. o. 149. l.; u. o. 233. l.; u. o. 353. lap; — 1827. I. félév: 20. számában (hirdetés); u. o. 330. l.; u. o. 369–70. l.; u. o. 393–5. l.; — 1827. II. félév: 186–7. l.; u. o. 385. l. (a pesti nemzeti casino alapításáról). — 1828. I. félév: 144. l. („Lovakról“ cz. munka ismertetése); u. o. a 20. számban („híradás lófuttatás elrendeléséről“); u. o. 169. l. (az Akadémia Statutumai elkészítésére rendelt Deputatióról); u. o. 193–4. l. (ugyanarról); u. o. a 30-ik szám hirdetései között („híradás lófuttatásról“); u. o. a 39-ik sz. hirdetései közt (Jelentés ugyanarról); u. o. 337–8. l.; u. o. 345–7. l.; u. o. 354. l.; u. o. 369. l.; u. o. 379. lap; u. o. 385–6. lap. — 1829. I. félév: 338. l.; u. o. 345–6. l.; u. o. 354–5. l.; u. o. 370. lap. — 1830. I. félév: 144. l. („Hitel“ cz. munka ismertetése); u. o. a 22. szám hirdetései közt (a „Széchenyi-kard“ lóversenydíj alapításáról); u. o. 337–8. l.; u. o. 345–6. l.; u. o. 353–4. l.; u. o. 362. l.; u. o. 370. l.; u. o. 378. l. — 1830. II. félév: 313–4. l. (a magy. tud. Társaság ügyében); u. o. 411. l. — 1831. I. félév: 80. l.; u. o. 106. l.; u. o. 109. l.; u. o. 346–7. l.; u. o. 361–2. l.; u. o. 368. l.; u. o. 372. l. — 1831. II. félév: 337. l. — 1832. I. félév: 338–9. l.; u. o. 347. l. — 1833. I. félév: 58. l.; u. o. 305. l.; u. o. 402. l. — 1833. II. félév: 1. l.; u. o. 193. l.; u. o. 305. l.; u. o. 329. l. (Széchenyi tiszai útja a „Duna“ gőzhajón). — 1834. I. félév: 90. l.; u. o. 305–6. l.; u. o.

410. lap. — 1834. II. félév: 33. l. (Alsófejér m. Sz.-t aranytollal tiszteli meg); u. o. 58—59. l.; u. o. 160. l. (a bajor kir. tud. Akadémia tiszt. taggá választja); u. o. 160. l. (Szeged városa diszpolgárrá választja); u. o. 170. l. (Sz. ünnepeltetése Temes m. közgyűlésén); u. o. 289. l. (Torna m. táblabírájává neveztetik); u. o. 331. l. (Sz. ünnepeltetése Visontán, Somogy megyében). — 1835. I. félév: 145. l. (Sz. condoleáló levele gr. Keglevich László elhunytá alkalmából); u. o. 244. l. (Sopron város diszpolgárrá választja Széchenyit); u. o. 308. l.; u. o. 314. l.; u. o. 393—4. l.; u. o. 410. l. (Torontál m. táblabírónak kiáltja ki). — 1835. II. félév: 211. l. (Alsófejér m. küldöttsége meghozza az aranytollat); u. o. 250. l. (Sopron város külső tanácsának tagjává választatik); u. o. 313. l.; u. o. 321. l.; u. o. 345. l. (Nógrád m. ülésterme számára Sz. képmását megrendeli); u. o. 385. l. (két cikk); u. o. 394. l. (Sz. Arad m. bírájává neveztetik ki). — 1836. I. félév: 81. l. (Sz. egybekelése Seilern Crescentia grófnővel); u. o. 82. l.; u. o. 314. l.; u. o. 410—411. l. („Lónemesítés” ügyében hiradás, gr. Széchenyitől). — 1836. II. félév: 97—98. l. (a bpesti állóhid ügyében kirendelt orsz. állandó küldöttség tagjává neveztetik); u. o. 137. lap; u. o. 177. l. (a Széchenyi-fivérek István gróf életnagyságú képét az Akadémiának ajándékozzák); u. o. 217—8. l. (Sz. levele a Bihari casinóhoz). — 1837. I. félév: 89. l. (Sz. fia, Béla gróf, születéséről). — 1837. II. félév: 42. l.; u. o. 250. l. (Sz. Heves m. bírájává neveztetik). — 1838. I. félév: 66. l. (Sz. ünnepeltetése Csapón, Kükküllőmegyében); u. o. 91. l.; u. o. 203. l.; u. o. 273. l. — 1838. II. félév: 17. l. (Sz. arczképének leleplezése Sopron m. közgyűlésén); u. o. 130. l. (Arad városa Sz.-t diszpolgárrá választja); u. o. 169. l.; u. o. 329. lap. — 1839. I. félév: 69. l.; u. o. 190. l.; u. o. 205. l.; u. o. 317. l.; u. o. 349—50. l.; u. o. 352. lap. — 1839. II. félév: 130. l.; u. o. 361. lap.

„*Hírnök*” (Szerk. Orosz József) 1837. évfolyam: 20. sz. („Javaslat egy magyarorsz. tűzkármentő-intézet iránt” cz. cikkéből); u. o. 31. és 32. sz. („Némelly honi tárgyakról”). — 1838. évfolyam: 45. sz. (Magy. hírlapok hetiszemléjéből); u. o. 75. sz. (ugyanabból); u. o. 87. sz. (ugyanabból). — 1839. évf. 42. sz. (Magy. hírlapok hetiszemléjéből). — 1840. évf.: 53. sz. („Gutenberg százados ünnepe Pozsonyban” cz. cikkéből); u. o. 94. sz. — 1841. évfolyam: 31. sz. (Pesti hirekből); u. o. 32. sz. (A szombathelyi gazd. egyesület közgyűléséről szóló tudósításból); u. o. 59. sz. (A Kelet Néperől); u. o. 66. sz. (Budapesti levél Széchenyiről); u. o. 68. sz. (hasonló); u. o. 72. sz. (hasonló); u. o. 90. sz. (Utazási levéltörredék, Farkas Sándortól); u. o. 99. szám: (Pesti levél Sz.-ről).

Hódoló irat Széchenyi Istvánhoz Debreczen sz. kir. város tanácsától. (710.)

„*Jelenkor*”. 1832. évf.: 105. l. (A bpesti állóhidról); u. o. 146—148. l. (Ugyanarról); u. o. 163. l.; u. o. 241. l. (A bpesti állóhidról); u. o. 339. l.; u. o. 346—7. l.; u. o. 377—8. l.; u. o. 457—8. l.; u. o.

465—6. l. (Sz. ünnepeltetése Vichnyén). — 1833. évf.: 81. l.; u. o. 137—8. l. (Két czikk); u. o. 194. l.; u. o. 227. l. (Sz. jelentéséről, a bpesti hidegysülethez); u. o. 249. l.; u. o. 315. l.; u. o. 322—3. l.; u. o. 324. l.; u. o. 339. l.; u. o. 346. l.; u. o. 355. l.; u. o. 377. l.; u. o. 417. lap; u. o. 466. l.; u. o. 601. l. (Sz. ünnepeltetése Zentán); u. o. 689. l.; u. o. 722. lap. — 1834. évf.: 274. l.; u. o. 313. l.; u. o. 346. l.; u. o. 355. l.; u. o. 362. l.; u. o. 370. l.; u. o. 377. l.; u. o. 529—30. l.; u. o. 634. l.; u. o. 674. l.; u. o. 723. l.; u. o. 778. lap. — 1835. évf.: 65. l.; u. o. 129. l.; u. o. 138. l.; u. o. 242—3. l.; u. o. 324. l.; u. o. 371. l.; u. o. 380—1. l.; u. o. 381. l.; u. o. 387—8. l.; u. o. 586—8. l.; u. o. 609. l.; u. o. 673. l. (Sz. Zólyomm. tbirájává neveztetik); u. o. 705. l.; u. o. 729. l.; u. o. 793. l.; u. o. 801. l.; u. o. 817. l. (Biharmegye, ülésterme részére, megrendeli Sz. képmását). — 1836. évf.: 2. l.; u. o. 41. l.; u. o. 181. l.; u. o. 185. lap; u. o. 193. l. (Sz. felszólítása, a Bpestén építendő állóhid iránt); u. o. 249. l.; u. o. 297. l.; u. o. 301. l.; u. o. 341. l.; u. o. 365. l.; u. o. 373. l.; u. o. 377. l.; u. o. 394. lap. — 1837. évf.: 29. l.; u. o. 33. l.; 41. l.; u. o. 45. l.; (Sz. arczképe Hontmegye gyűléstermében); u. o. 61. l.; u. o. 101. l.; u. o. 149. l.; u. o. 154. l.; u. o. 197. l.; u. o. 249. l.; u. o. 269. l. (Sz. ünnepeltetése a gyöngyösi casinóban); u. o. 289. l.; u. o. 306. lap). — 1838. évf. 97. l.; u. o. 305. lap; — 1839. évf.: 82. l.; u. o. 285. l.; 369. l. (A pesti hengermalom-társaság alakulásáról); u. o. 394. lap. — 1840. évf.: 74. l.; u. o. 91. l.; u. o. 163. l.; u. o. 189. l.; u. o. 193. l.; u. o. 230. l.; u. o. 238. l. (Két czikk); u. o. 281. l. (István-napja Czenken); u. o. 301. l.; u. o. 309. l.; u. o. 366. l.; u. o. 370. l.; u. o. 375. l. (Sz. ünnepeltetése a szabadkai casinóban). — 1841. évf.: 5. l.; u. o. 25. l.; u. o. 37. l.; u. o. 117. l.; u. o. 174. l. (A sopronvasi szederegylet alakulása); u. o. 179. l. Ugyanarról; u. o. 185. l.; u. o. 187. l. (Sz. ünnepeltetése Szombathelyen); u. o. 203. l.; (A Kelet Népe megjelentéről); u. o. 208. l.; u. o. 219. l.; u. o. 225. l.; u. o. 235. l.; u. o. 243. l.; u. o. 251. l.; u. o. 253. l. A sopronvasi szederegylet közgyűlése); u. o. 259. l.; u. o. 271. l. (Észrevétel a „Pesti Hirlap“ 66. száma vezércikkére); u. o. 291. l. (Kossuth feleletéről a Kelet Népére); u. o. 321. l.; u. o. 421. l. (Polg. szózat a Kelet Népéhez, Kuthy L.-tól).

„Katholikus Néplap“. Szerkeszti Füßy Tamás. Kiadja a Szent-István Társulat. Pest, Emich Gusztáv, 1867. (907.)

„Magyar Állam“ 1902. november 27-diki száma, „Széchenyi elvei“ czimű vezércikkkel. (768.)

„Magyar Hirlap“ 1902. szeptember végén (mutatványszám) „A hetvenöt éves pesti gyöp“ czimű czikkkel. (904.)

„Magyar Kurír.“ (Bécsi magyar ujság.) 1825. II. félév: 356. lap. (Egy nemzeti Akadémiának felállittatásáról). — 1826. I. félév: 94. lap. (Egy egy. éges kölesönös bátorítás alapításáról); u. o. 246. lap. — 1826. II. félév: 167. lap. (Hazafiúi jelentés és meghívás, lóte-

nyésztési ügyben); u. o. 231. lap. — 1827. I. Félév: 368. lap. — 1828. I. félév: 152. lap. („Lovakról“ cz. munka ismertetése). — 1830. I. félév: 304. l. („Hitel“ cz. munka ismertetése) — 1830. II. félév: 32. l. (Kijelentés a „Hitel“ német fordítása ügyében). — 1833. II. félév: 47. l. (A bpesti állóhid ügye Nyitram. közgyűlésén).

„*Magyar Nemzet*“ 1902. szeptember 18-diki száma, „B. Wesse-lényi Miklós“ című tárczával. (723.)

„*Magyarország*“ 1902. szeptember 19-diki száma, „Kossuth a történelemben“ című tárczával. (711.)

„*Magyar Sajtó*“ 1860. évi folyamának 72. száma. Széchenyire vonatkozó közleményekkel. (722.)

„*Magyar Szó*“ 1902. szeptember 19-diki száma, „Kossuth Lajos életrajza“ című tárczával. (725.)

„*Magyar Szó*“ 1903. február 4-diki száma, „Széchenyi és Kossuth közös tanítása“ című czikkkel. (887.)

„*Nemzeti Ujság*“ 1840. évf.: 193—4. l.; u. o. 237. l.; u. o. 281. l.; u. o. 377. lap. — 1841. évf.: 10. l.; u. o. 293. l. (Kossuth feleletéről a Kelet Népe; u. o. 313. l. és u. o. 358. lap.

Neue Freie Presse 1902. november 30. számának melléklete. Tárcza: „Aus den Memoiren des Ladislaus von Szögyény-Marich sen.“ (790.)

„*Ország Világ*“ 1902. 52-ik számának melléklete, „Gróf Széchenyi Istvánné“ című czikkkel. (871.)

„*Pesther Tageblatt*“ (Szerk. Saphir.) 1839. I. félév: 180. l. (Részlet egy bajai levélből); u. o. 456. l. (Feuilleton magyarischer Erheblichkeiten); u. o. 900. l. (Aus den kleinen Stadt- u. Land-Depeschen für ung. Angelegenheiten); u. o. 1313. lap (Einigis über Ungarn). — 1840. I. félév: 213—4. lap. („Briefe aus Pesth, v. Fürsten Semilasso“ cz. munka ismertetéséből). — 1840. II. félév: 746. l. (Részlet egy mehádiai levélből); 1127. l. (Die Marseillaise); u. o. 1131. és 1135. l. (Folytatás); u. o. 1198. lap. — 1841. I. félév: 55. lap. (Ein Wiener über ung. Literatur); u. o. 275. lap. (Ein Zeitgemässer Vorschlag); u. o. 375. lap; u. o. 381. lap. (Salonleben, v. Horváth-Petrichevich); u. o. 399. lap. (Gründung einer Schiffswerfte) u. o. 424. l. (Das Zempliner Casino wählt den Grafen Széchenyi zum Ehrenmitglied); u. o. 629. lap. (Einleitung zu einer Revue der magyarischen Journalistik). — 1841. II. félév: 659. l.; u. o. 662—3. l. (A „Kelet Népe“ ismertetése); u. o. 706. l. (Részlet egy miskolezi levélből); u. o. 737. lap. (Einleitung zu einer Revue d. magy. Literatur); u. o. 751. lap; u. o. 762. (Részlet egy soproni levélből); u. o. 766. l. (A Kelet Népe közt egy ember); u. o. 779. l. (A „Kelet Népe“ német kiadásáról); u. o. 785. l. (Erhebliches aus der magy. Journalistik); u. o. 835. l. (A Kelet Népe nyugaton); u. o. 883—4. lap. (Kelet Népe és a Pesti Hirlap; u. o. 903-4. lap. (Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, Kossuth Lajostól).

„*Pesti Hírlap*“ 1902. november 23-diki számának melléklete, „Gróf Széchenyi Ferencz“ című czikkkel. (777.)

„*Pesti Hírlap*“ 1847. szeptember 5., 7., 10., 12., 14., 16., 17-diki számai. (969.)

„*Pesti Napló*“ 1902. november 25-diki száma, „Beöthy Ákos Széchenyiről“ című tárczával. (767.)

„*Pesti Napló*“ 1903. április 9-diki száma, „Április 8“ című czikkkel. (1026.)

„*Pesti Napló*“ 1902. szeptember 19-diki száma, „Egy kiadatlan naplótöredék Kossuthtól“ című tárczával. (724.)

„*Politikai Hetiszemle*“ 1902. szeptember 21-diki száma, „Nemzetközi pozíciónk“ című czikkkel. (712.)

„*Satan*“ 1869. szeptember 20-iki száma, torzkép Széchenyi mellszobrával, talapzaton. (1017.)

„*Styx*“ 1871. márczius 12-diki száma, torzképpel a Széchenyi-szobor mintákról. (1016.)

„*Szabadság*“ (Magyar Híradó). Cleveland, O. 1902. december 25-ki száma, „Advent of the Prophet Széchenyi“ című czikkkel. (838.)

„*Századunk*.“ (Szerk. Orosz József.) 1838. évfolyam: 41. l. (Egy-két szó a Budapesti hídról); u. o. 159. l. (Curiosum); u. o. 473. l. (Némely honi tárgyakról); u. o. 521. l. (Folytatás); u. o. 538. l. (Levél-töredék a pesti magy. színházról); u. o. 548. l. (Némely honi tárgyakról); u. o. 603. l. (Folytatás); u. o. 643. l. (Némi csodálkozások); u. o. 683—688. l. (Egy conversatio). — 1839. évfolyam: 33. l. (A címek ügyében); u. o. 503—4. l. („Nép Érdekek“ cz. czikkből); — 1840. évfolyam: 51—53. l. (Még valami Bajza úr szózatáról a pesti magy. színház ügyében“ cz. czikkből); u. o. 389. l. („Néhány pillantás iparunk és kereskedésünk viszonyaira); u. o. 545. l. (Néhány jegyzet „Nyilvános életünk“ cz. czikkelyre); u. o. 713—7. l. (gr. Sz. I. „Selyemről“ irt munkájának ismertetése); u. o. 768. l. (Ugyanarról); u. o. 769—776. lap. („Alföldi levelek“-ből: a pályinkáról); u. o. 801. l. (Egy alázatos kérés hazánk hölgyeihez). — 1841. évfolyam: 1. l. („Megyehatósági szerkezetünkről“ cz. czikkből); u. o. 14. l. (Folytatás); u. o. 68—70. l. (Statistik v. M. Fräntzl, ismertetéséből); u. o. 337—9. l. (Hungarica); u. o. 342—4. l. („Kis harag valamiért“ cz. czikkből); u. o. 425—7. l. (Hungarica); u. o. 811. l. (Hungarica).

„*Társalkodó*“. (A „Jelenkor“ melléklapja.) 1832. évfolyam: 49—51. lap; u. o. 266—7. l. — 1833 évfolyam: 57. l.; u. o. 77—8. l. (Czellövési ebéd Pesten); u. o. 161—2. l. (Két szó a bpesti állóhid dolgában); u. o. 291—2. l. (A „Duna“ gőzhajó első próbaútja); u. o. 325—6. l. (A bpesti állóhidról); u. o. 366—8. l. (a Duna sziklaszorosai felől); u. o. 401. l. (A Dunahajózás akadályai Belgrádon alól). — 1834. évfolyam: 19. l. (A magyar társalgási nyelvről); u. o. 182. l. (Széchenyi képajándéka a tud. Akadémiának); u. o. 211. l. (Áthajózás a Vaskapu sziklamedrén Galaczig); — 1835. évfolyam: 105. l. (Sopron

város tiszt. polgárrá nevezi Sz.-t); u. o. 117. l.; u. o. 265. l. (Óda gr. Sz. I.-hoz); u. o. 291. l. (Utazás a Vaskapu környékén); u. o. 309—10. lap. (A „Zrinyi“ gőzös első útja); u. o. a Rendkívüli Toldalékban: Felelet Széchenyinek, a magyar játékszín körüli néhány szavára. — 1836. évfolyam: 21. l. („Gróf Széchenyi István“ cz. cikk, a budai Szerbszki narodnyi Liszt“-ből); u. o. 40. l. (Szózat Angliából, gr. Sz. I. felől); u. o. 92. l. (gr. Széchenyi István“ cz. cikk, az „Allg. ztg.“ után); u. o. 369. l. (Rábaközi olvasó-társaság); u. o. 405. l. („Egy-két szó annak idején“ cz. cikkből). — 1837. évfolyam: 117. l. (Sz. I. gr. budai polgár); u. o. 141. l. (Sz. I. gr. válasza Alsófejér megyéhez); u. o. 211. l. (Gőzmalom állítás iránt); u. o. 817. l. („Néhány tekintet Magyarország földmívelésére“ cz. cikkből). — 1838. évfolyam: 89. l. (A „Nemzetiségről“ című cikkből); u. o. 125—7. l. (A „Bpesti Duna jégárnyairól és kármentőiről“ cz. cikkből); u. o. 362—4. l. („Sketches on the Danube in Hungary“ etc. cz. munka ismertetése); u. o. 394—5. l. (A pápai Casino ünnepe). — 1839. évfolyam: 209. l. (Észrevételek Sz. indítványára a „Minimum“ ügyében); u. o. 213. l. (Ugyanarról); u. o. 221. l. (Felelet Széchenyinek, a minimum kérdésében); u. o. 232. l. (Ugyanarról); u. o. 249. l. (További észrevételek a M. tárgyában); u. o. 253. l. (Ugyanarról); u. o. 265. lap. (Még egy szó a Minimumról); u. o. 269. l. (Ugyanarról); u. o. 291. l. (Még valami a Minimumról); u. o. 293. l. („Gazdasági intézet Rohoncson“ cz. cikkből); u. o. 305. l. (Ujabb szó a Minimum tárgyában); u. o. 325. l. (A Minimum tárgyában); u. o. 329. l. (Ugyanarról); u. o. 337. l. („Kép a nemesi zálogról“ cz. cikkből); u. o. 347. l. (Magyarország és az országgyűlés“ cz. cikkből); u. o. 361. l. (A Minimum és Maximumról); u. o. 367. l.; u. o. 409. lap. — 1840. évfolyam: 50. l. („Duna-tiszai hajózható nagy csatorna“ cz. cikkből); u. o. 243. l. („A szellemi élet Magyarországon“ cz. cikkből); u. o. 277. lap. („Wölfel Kőszegen s a gyümölcsfatenyésztés“ cz. cikkből); u. o. 333. l. („Selyemről“ cz. munka megismertetése); u. o. 407. l. („Erdélyi naplóból“ írta Tanárky); u. o. a Rendkívüli Toldalékban: (A magyar színház ügyében). — 1841. évfolyam: 3. l. („Erdélyi naplóból“ írta Tanárky); u. o. 21—23. l. („Nézetek az ág. ev. főtanodák szláv szelleméről“ cz. cikkből); u. o. 137. l. (Magyar nemzeti fejlődés“ cz. cikkből); u. o. 173. l. (Erdélyi naplóból“ írta Tanárky); u. o. 255. l. (Széchenyi István gróf elkészöntő beszédei a szederegylet lakomáján); u. o. 259. l. (Egy röpirat a „Kelet Néperől“); u. o. 262. lap. (Még egy röpirat); u. o. 265. l. (Petrichevich Horváth Lázár leveleiből: „az Élet, Irodalom és Művészet“ köréből); u. o. 288. l. („Kelet Népe“ és „Pesti Hirlap“); u. o. 371. lap.

Tiszavölgy átnézeti térképe. Kiadja a m. kir. földmívelésügyi miniszter, 1902 Budapest. (719.)

„Új Lap“ 1903. január 5-diki száma, „Gr. Széchenyi Ferencz atyai intéseiből“ című cikkel. (837.)

„*Új Lap*“ 1903. jan. 19-diki száma, „Adomák“ cz. rovata. (870.)
 „*Világ*.“ (Kiadja: Porsos Márton.) 1841. évfolyam: 18. l.; u. o. 34. l. (Szarvasi levélből); u. o. 186. l. (Ugyancsak szarvasi levél); u. o. 199. l. (Magyar-zsidó tanítóképző ügyében); u. o. 208. l.; u. o. 255. l. (Szellemi életünk jelenben; írta Pap Ignác); u. o. 273. l. (Bonus interdum dormitat Homerus; írta gr. Dessewffy Aurél); u. o. 275. l.; u. o. 296. l. (Veres fonál); u. o. 303. l. (A „Pesti Hirlap“ és Kelet Népe közti vitály. Írta gr. Dessewffy Aurél); u. o. 309. l. (Folytatás); u. o. 313. l. (Folytatás.); u. o. 319. l. (Autobiographia); u. o. 48. l. (Komoly elmefuttatás némely hazai tárgyak felett“ cz. cikkből); u. o. 398. l. (Oppositio).

„*Wiener Medizinische Wochenschrift*“ 1860. április 14-diki száma, „Notizen“ című cikkel Széchenyi haláláról, öngyilkosságáról. (939.)

IV. Széchenyi-kéziratok.

Gr. Széchenyi István levele, Ó-Orsova, 1834. november 5-éről Hussein Pasa widdini kormányzóhoz. Német- és töröknyelvű fogalmazvány. Egy török-magyar szójegyzékkel. (Nem Széchenyi írása.) (1030.)

Széchenyi sajátkezű följegyzése gr. Apponyi Györgyre és b. Sinára vonatkozólag (1031.)

Széchenyi István sajátkezű följegyzése 51 főrangú névvel és középén Széchenyi pecsétének lenyomata. (1034.)

Széchenyi István sajátkezű följegyzései a „Pesti Por és Sár“ című munkához. (1036.)

Aphoristikus följegyzések. Széchenyi sajátkezű írása. (1037.)

Clark 9 levele Sinához. Széchenyi fogalmazása és sajátkezű írása (972.)

Széchenyi István felhívása, az alakítandó magyar védegyesület pártolása iránt. (1000.)

Széchenyi beadványa Buda sz. kir. város tanácsához, Pest, 1837. augusztus 21., a Buda és Pest között építendő hid előmunkálatainak engedélyezése iránt. (Mellékelve egy jegyzék.) (1001.)

„*Lónyai an Louis Károlyi.* 24-ten März 1838.“ Levélfogalmazvány. Széchenyi sajátkezű írása. (973.)

Széchenyi István: Néhány szó a közgyűlések viteléről általánosan. (Följegyzések.) (977.)

Pest-Budai vizáradás körül néhány szó. Széchenyi sajátkezű írása. 23 oldal. (975.)

„*Pesti Por és Sár*“ fölírással jegyzetek (promemoriák). (976.)

Széchenyi eredeti (német) fogalmazványa a tanácsi választások ügyében. (1008.)

Gr. Széchenyi István 3 eredeti levele Tasner Antalhoz. Orsova, szept. 24-ikén 1833, — Pozsony, december 30. 1847, — Pozsony márczius 11. 1848.

Gr. Széchenyi István, Pest, 1847. szeptember 28-án kelt kezességi levelének másolata a gr. Traun Xav. Ferencz és Karczag Benjámin között létrejött házbérszerződést illetőleg. (966.)

V. Kéziratok Széchenyi-ről.

Akadémia M. Tud. levele gr. Széchenyi Bélához, Széchenyi István angolországi ismerősei és üzletemberei ügyében. (1020.)

Aldunai hajózási akadályok elhárítása ügyében, egy levél fordítása Hussein pasa widdini kormányzóhoz. (Ó-Orsova 1834. november 5.) (964.)

Antal Ignác (nevelő) levele Tasner Antalhoz. Bécs, Martius 20., 853. (952.)

Baczó József mérnök kérvénye Széchenyihez. Buda, 1841. február 24. (1013.)

Batthyányné levele Tasner Antalhoz. Pest, 1860. márczius 26. mellékelve Meszlényi Jenő kérelmező levele. (928.)

Bizonyítvány, Pest 27. december 1849. arról, hogy báró Kemény Zsigmond Széchenyivel közelebbi viszonyban állott és egy, Kossuth tendenciái ellenében működő párt létrehozásán fáradozott. (993.)

Budapesti árvíz (1838.) alkalmával bedőlt és megsérült házak számszerű följegyzése. (1006.)

Clark Tierney 1849. márczius 26-án és április 11-én Tasner Antalhoz intézett két angol levele. (951.)

Clark William Tierney jelentése báró Sina Györgyhez. Bécs, szeptember 26. 1837. Az angol eredetiből fordítva. Kézirat. (971.)

Colquhoun Robert Gilmour levele Gr. Széchenyi Istvánhoz. Kelet nélkül. (1015.)

Dunagőzhajózási Társaság részére Pesten építendő raktár tervrajza, Cassani József építésztől. (994.)

Dunagőzhajózási társaság beadványa Széchenyihez az adminisztráció ügyében. Bécs, 1844. márczius 10. (1011.)

Dunagőzhajózási Társaság levele Széchenyihez, a melyben Kloyber C. F. ügynököt ajánlja. (995.)

Fabriczy Sámuel: Könyvbírálat 1831. Gr. Széchenyi István „Világ” című munkájára. Kézirat. (1025.)

Gyáralapító részvénytársaság alapszabályai és aláírási ív az aláírók névsorával. (967.)

„*Hajós-Egylet*” létesítése ügyében beadvány Pest város tanácsához. Pest, 1842. február 22. Egy vizállási jegyzékkel. (1004.)

„*Hitel*” ajánló sorai, Tasner Antal kézírása. (938.)

Hornschall Alajos szabó hét darab számlája 1843-ból. (1029.)

Horváth Imre ácsmester költségvetése a Balaton-fenéki hídra vonatkozólag és észrevételek a terv ellen. (1012.)

Jegyzék a pécsváradi köszénbányákról és Pécs városi köszén-telepekről. (999.)

Jegyzék. Pozsony, 1847. november 16., közlekedési eszközökről, minőségéről, iránya és vonaláról. (1005.)

Jegyzék: hány német mértföldet tesz egy óra alatt egy postalgalamb, egy fecske, egy angol koresolyázó stb. (936.)

Illés József számvevő köszönő levele Tasnerhez. Szombathely, május 6-án, 1851. (985.)

Jungwirth Károly házfelügyelő levele Tasner Antalhoz, Pest, 1856. nov. 20-ról, egy jegyzékkel a gr. Zichy Ferencznek elküldött fegyverekről és két posta-feladási vevény. (935.)

Kiss Márton uradalmi irnok levele Tasnerhez. (Kelet nélkül.) (979.)

Kropf Lajos (London) és *Kont I.* (Paris,) levelei a Széchenyi-múzeum ügyében. (1019.)

Kovács Lajos egy levele (kihez?) Akli Octob. 24. 849. — és egy „emlékirat a hengermalomnak adott kölcsön tárgyában“. (927.)

Ligeti József levele Tasnerhez. Czenk, okt. 2-án 1851. Széchenyi Béla magánvizsgájáról. (986.)

Lunkányi János beadványa a sopronvármegyei ügyészhez. Sopron, ápril 21-én, 1845. (1014.)

Lunkányi Károlyné levelei Szily Kálmánhoz 1902 és 1903-ból (1040.)

Magyar Gazd. Egyesület levele Széchenyihez. Pesten, szeptember 7. 1844. (Gróf Andrassy György alairásával) a „Gazdasági kis-tükör“ több példányának megrendelése iránt. (1002.)

Magyar nemzeti színház pénzübeli viszonyai és segélyezése ügyében, Gr. Széchenyi Istvánnak felszólítására válasziratok (másolatok) Ürményi Józseftől, b. Podmaniczky Frigyesztől, gr. Karátsonyi Guidótól és Vezérle Jánostól. Pest, 1858. április 24-ről. (965.)

Mörmel százados levele Tasnerhez. Pozsony, 1850. augusztus 10. családi ügyeiről. (980.)

Palóczy László beszéde, Gróf Széchenyi Istvánhoz (másolat). Pest $\frac{1}{6}$ 1840. (909.)

Pesti nemzeti magyar színház egy eredeti részvénye. (998.)

Pest és Ujpest között közlekedő társaskocsi-társaság alapítására aláírási ív, az aláírók névsorával. (963.)

Pest-budai árvízről néhány szó. Kézirat 10 oldal, nem Széchenyi írása. (974.)

Podhorszky Lajos (Széchenyi fiainak nevelője) 6 levele Tasner Antalhoz. — Cenk, szept. 11. 1848. — Cenk, szept. 13. 1848. — Cenk, szeptemb. 29. 1848. — Cenk, december 9. 1848. — Bécs, Jan. 13. 1849. — Bécs, január 31. 1849. (940.)

Podhorszky Vilmos 3 levele. (Kettő Tasner Antalhoz, egy Jungwirth Károly portáshoz.) (941.)

Report of Flour from Canada. Másfél ives kézirat 1843-ból. (942.)

Széchenyi némely munkáiról jegyzék. (Tasner kézírása.) (982).
Széchenyi egy pár megjegyzésével ülési tárgyrend. Pozsony
 1848. február 10. (933.)

Scheurer Jakab mázoló számlája 1843-ból, *Széchenyi* számára (1032.)

Szalay József tisztartó levele *Tasner*hez. Czenk, 5. január
 1850. (981.)

Sina György báró levele. Bécs, 1844. november 2., *Széchenyi*-
 hez a Bruck-gönyői vasút ügyében és *Széchenyi* válaszanak eredeti
 fogalmazványa. 1844. november 7. (1003.)

Sina S. G. levele *Tasner*hez (kelet nélkül), a Tiszaszabályo-
 zásból fölmerült 190,000 forint kifizetéséről. (990.)

Sina S. G. levele. Wien, den 4-ten Jänner 1850. (991.)

Sina S. G. levele. Wien, 3-ten October 1849, *Tasner* Antalhoz,
 a hideggyesület ügyében, Pest és Buda városok kártalanításáról. (992.)

Gr. Széchenyi Béla följegyzése a lord *Hatherton*, családi néven
Littleton, birtokában levő, Endertől festett *Széchenyi*-arczkép ügyé-
 ben. (1021.)

Gr. Széchenyi Imre levele (Somogyvár, 1902. november 30.) a
Gr. Zichy Jakab tulajdonában lévő *Széchenyi*-levelek ügyében és ez
 utóbbi válaszanak másolata. (1022.)

Gr. Széchenyi Istvánra vonatkozó czikkek másolatai a „Hazai
 és Külföldi Tudósítások“ (később „Nemzeti Ujság“), 1825—1841; „Jelen-
 kor“ 1832—1841 és „Társalkodó“ 1833—1841. évfolyamaiból. (1023.)

Széchenyi elnöklete alatt. Ülési jegyzőkönyvek. 1837. augusztus
 16., 18. és 27. (929.)

Gr. Széchenyi Istvánné levele (Bécs, 24. január 1849) *Podhorszky*
*Lajos*hoz s az utóbbinak *Sz. Bélához* írt levele másolatával. (930.)

Széchenyi Istvánhoz kir. meghívó az 1847. szeptember 7-iki nádor-
 választásra. (1009.)

Gr. Széchenyi Istvánné levele (Baden, den 27. September 1849)
Tasner Antalhoz, egy *Mária-Zell*ből való szent képpel. (944.)

Gr. Széchenyi Istvánné levelei (79 db), legnagyobb részt *Zichy*
Mária grófnő kézírása, *Tasner* Antalhoz. (945.)

Gr. Széchenyi Lajos levele *Tasner*hez, *Horpács*, április 16. 1850.
Ehrlinger Péter alkalmazásáról. (984)

Gróf Széchenyi Pál levele *Tasner*hez, április 8. 1851, a donogdi
 per ügyében. (983.)

*Széchenyi*hez névtelen levél 1844. augusztus 27-ről, mely 1846—
 1849. közötti időben ehinséget jósol. (997.)

Tasner Antal 19 drb levele *Széchenyi*hez. (958.)

Tasner Antal levele gróf *Széchenyi István*hoz. Pest, 1850.
 február 19. (959.)

Tasner Antal levele *Wertheimstein*hoz. Pest, november 14.
 1849. a hid megnyitása napjáról. (Két fogalmazásban). (953.)

Tasner Antalnak egy 1860-ban Török Jánoshoz írt leveléből kivonat. -- Tasner Géza kézírása, atyja T. A. diktálására. (954.)

Tasner Antal két levele B. Thierry Adolffhoz. Bécs, 1860. május 19. Bécs, 1860. június 6. (956.)

Tasner Antal bizonyítványa arról, hogy a Széchenyitől kifizettetni rendelt 500 db arany Paleocapa velencei építész-igazgatóhoz elküldetett. (1007.)

Tasner Antal sajátkezű följegyzései halála előtt, Széchenyi könyveiről és naplójáról. (10 db.) (957.)

Tasner Antal egy német levelének fogalmazványa (gr. Széchenyi Istvánnéhoz) 1850. február 4-ről, egy németnyelvű nyugta fogalmazványával. (960.)

Tasner Antal levélfogalmazványa Sina S. G.-hez, Pest, den 12-ten Dezember 1849. lánchíd-részvényei ügyében. (989.)

Tasner Antal bizonyítványa Kiss Mártonnak. Pest, 1849. november 10. (978.)

Tasner Antalhoz 1850. december 21-én intézett angol levél, névalírás nélkül. (961.)

Tasner Antal, mint gr. Széchenyi István összes iratai végrendeleti örököse és barátja *Török János* Széchenyi összes munkáinak kiadására vonatkozó pontozatai. (1027.)

Tasner Antal egy följegyzése 1848-ból ékszerekről és iratokról. (1033.)

Tasner Antal és *Török Jánosnak* Széchenyi munkái kiadására vonatkozó megállapodása. (955.)

Széchenyi és családja részére meghívó az országgyűlési tagoktól rendezett táncvigalomra. (947.)

Tervezet egy 100 frank értékű amerikai ismétlő fegyver kockákkal való kijátszására. (Kézirat.) (1028.)

Báró Thierry 1860. márczius 17-ikén kelt levele gr. Széchenyi Istvánhoz. Másolat a bécsi „Morgenpost“ 1860. április 8—10. körüli számából. (867.)

Toldy Ferencz levele *Tasner Antalhoz*. Pest, sept. 24. 1860. (Széchenyi munkáinak kiadása ügyében). (950.)

Toldy Ferencz levele *Tasnerhez*. Pest, decz. 4. 1857. a hid-főlírat ügyében. (988.)

Tomsich István (a Széchenyi-fiúk tanítójának) levele *Tasnerhez*. Czenk, október 17. 1851. (987.)

Török János. Széchenyi összes munkáinak kiadására vonatkozó költségvetése. (948.)

Török János levele *Tasner Antalhoz*. Pest, sept. 4. 1860. (Széchenyi munkáinak kiadása ügyében.) (949.)

Vásárhelyi Pál promemoriája az al-dunai hajóutak ügyében. Buda, 1844. február 15. (1010.)

Wodianer & Sohn céghez beadvány, Bécs, 1844. Aug. ... a Bécs-Gloggnitzi és Bruck-Győr-Gönyői vasút ügyében. (996.)

Zichy aláírású levél. Czenk, 1852. október 13. Tasnerhez, mel-
lékelve egy czédula Zichy Mária grófnő tartozkodási helyére vonat-
kozólag. (937.)

VI. Képek és szobrok Széchenyiről.

Nagy színezett kép. „A haza nemtője példánya a polgárerénynek“. Páros oszlopok közt Széchenyi mellszobra e felirással: szül. 1791-ik évi September 21-én. A szobor előtt Széchenyi két fia áll, kikre Magyarország hercegrepmása áldólag terjeszti kezeit. Körül emblémek. Szer-
zék Tevely Ferd. és George Ágoston. Kőre metszette Kollarz Ferencz. Nyom. Reiffenstein és Rösch Bécsben. (931.)

Kőrajz. Gr. Széchenyi István kastélya Sopronmegyében Nagy-
Czenken. Kőre rajzolta Katzler V. Kiadja Kotsányi László. Nyomatott
Bécsben Schwarz I.-nál. (861.)

Kis mellszobor, tömör ezüstműből, 6 cm. magas. A hátlaapon e
fölrírással: „Széchenyi 1860“. Alja pecsétnyomó G. I. betűkkel. (847.)

Könyomatú kép. Az első magyar független felelős miniszterium.
(Erstes ungarisches unabhängiges Ministerium.) (824.)

Fénykép a budapesti „Diana-fürdő-épület“ (V. Ferencz József-
tér 3. sz.) kapubejáratában levő emléktábláról. (776.)

Nagy fénykép Széchenyi szobrával, háttérben az Akadémia
palotája. (720.)

Széchenyi térdképe. *Rézmetset.* Rajzolta G. E. Hering, met-
szette W. Greatbutch. London, John Murray, 1839. (727.)

VII. Emléktárgyak és tiszteletjelek.

Ezüst érem. Tojásdad, magassága 30, szélessége 25½ mm.
Elöláp: Széchenyi jobbra néző mellképe, e körülírással: Széchenyi
István. Hátlap: A Széchenyi-család címere, fölül: † 1860. ápril 8-án
alul: szül. 1792. szept. 17. (így!) (839.)

Ezüst érem. Tojásdad, magassága 30, szélessége 26 mm.
Elöláp: Széchenyi jobbra néző mellképe, e körülírással: Széchenyi
István. Hátlap: babérlomb között † 1860. április 8-án. (840.)

Emlékérem ezüstműből. Nagysága 50 mm, súlya 41 gr. Elöláp:
Széchenyi balra néző mellképe e körülírással: „Gróf Széchenyi István,
meghalt ápr. 8. 1860“. — Hátlap: babérkoszorú közt: „Alapítójának
emlékére a M. T. Akadémia. 1880“. (825.)

Káldy Gyula: A szabadságharc dalai és indulói. Budapest,
Pesti könyvny. r. t. (823.)

Tomala Ferdinand. Erinnerungswalzer an Fra Diavolo und
Stumme von Portici. Seiner Hochgeboren Herrn Herrn Grafen Stephan

Széchenyi gewidmet. — Pest, Kunst- und Musikalienhandlung des F. Tomala. (798.)

Medaillon-alakú (jeton-) érem. (703.)

Őn-émlékérem. Nagysága 33 mm. Előlap: Széchenyi jobbra néző mellképe e körülírással: Széchenyi István † 1860. április 8-án. Szület. 1792. szept. 17. Hátlap: Magyarország koronás czimere babér- és pálmalomb között. (704.)

Őn-émlékérem. Nagysága 33 mm. Előlap: Széchenyi szembe-néző mellképe e körülírással: Széchenyi István † 1860. április 8-án, szület. 1792. szept. 17. Hátlap: Magyarország koronás czimere babér és pálmalomb között. (705.)

Őn-émlékérem. Nagysága 29 mm. Előlap: Széchenyi jobbra néző mellképe. Hátlap: „Széchenyi † 1860. április 8-án». (706.)

Bronz-émlékérem. Nagysága 29 mm. Előlap: Széchenyi jobbra néző mellképe. Hátlap: „Széchenyi István † 1860. április 8-án». (707.)

Porcellánnal bevont tojásdad medaillon. Széchenyi jobbra néző mellképével. Nagysága 31 mm., szélessége 24 mm. (708.)

Porcellánnal bevont tojásdad üvegmedaillon. Széchenyi jobbra néző mellképével. 23 mm. magas, 18 mm. széles. (709.)

VIII. A Széchenyi-családra vonatkozók.

Gróf Wenckheim Antal és Zichy Mária grófnő eljegyzéséről két jelentés. (934.)

Gróf Batthyány Kázmér és gróf Keglevich Augusta férjezett Szapáry Antalné házassága ügyében cs. és apostoli kir. rendelet másolata. (932.)

Meghívó (német) a Temesvárt 1860. április 12-dikén gróf Széchenyi István lelki üdvéért tartott istentiszteletre. (721.)

IX. Széchenyire vonatkozó hivatalos másolatok megyéktől és városoktól.

Belügyminiszteri körrendelet valamennyi vármegyei és városi törvényhatóságához, a levéltáraikban levő Széchenyi-iratok hivatalos másolatának az Akadémia Széchenyi-múzeuma számára beküldése tárgyában.

Abauj. 2 db, Alsó-Fejérm. 2 db, Baranyam. 5 db, Barsm. 4 db, Bács-Bodroghm. 1 db, Biharm. 10 db, Borsodm. 23 db és 3 eredeti Széchenyi-levél, Csanádm. 3 db, Csongrádm. 7 db, Esztergomm. 5 db, Gömör és Kis-Hontm. 1 db, Győr városa 10 db, Hajdúm. 8 db, Kecskemét városa 6 db, Komáromm. 9 db, Közép-Szolnokm. 3 db, Krassó-Szörénym. 6 db, Lőcse városa 4 db, Maros-Tordam. 2 db, Mosonm. 8 db, Nagybánya városa 1 db, Nagyvárad városa 1 db, Nógrádm. 5 db, Nyitram. 47 db, Sárosm. 3 db, Selmeecz-

Bélabánya városa 1 db, Sopronm. 80 db. és egy „Emléklap a soproni Széchenyi-szobor leleplezésére, 1897 május 23“, Szabadka városa 1 db, Szabolcsm. 6 db, Szatmárnémeti városa 8 db, Szepesm. 1 db, Székesfejervár városa 6 db, Temesvárm. 5 db, Tolnam. 2 db, Turóczm. 3 db, Vasm. 10 db, Veszprémm. 6 db és egy példánya Széchenyi a „Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről“ című munkájának, Zólyomm. 4 db.

X. A M. Tud. Akadémia penztárának állása 1902-ben.

Az Akadémia *vagyona* az év elején 5.401,125 kor. 57 fillért tett, az év végén pedig 5.658,141 kor. 89 fillért. E szerint az évi vagyonszaporulat volt 257,016 kor. 32 fillér. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok :

a) Székely kivándorlási alap	28,501 kor. 03 fill.
b) herczeg Czartoryski-alapítvány.	3,153 „ 02 „
c) Reguly-alap	1,105 „ 76 „
d) Udvardy Cherna János jubiláris alapítványa	905 „ 16 „
e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	21,094 „ 66 „
f) Kazinczy-alap készpénzben	33,083 „ 55 „
g) Semsey-alapítvány	200,000 „ — „
h) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány	8,449 „ 18 „
i) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	51,177 „ 20 „
k) Goethe-alapítvány	4,385 „ 68 „
l) Erzsébet királyné emlékmű-alap	6,260 „ 08 „

Bevétele volt az Akadémiának 677,552 kor. 71 fillér (ebből országos segély 99,000 kor.), *kiadása* pedig 386,712 kor. 03 fillér. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a mult évben 273,177 kor. 75 fillér; pályadíjakra fordítottatott 21,614 kor. 67 fillér.

Az 1903. évi *előirányzat* 406,978 kor. 35 fillér bevételt és 403,976 kor. 75 fillér kiadást tüntet föl.

Mindezekről részletes kimutatás az Akadémiai Értesítő 158. füzetének 91—105. lapjain olvasható.

XI.

Az Akadémia halottjai 1902/1903-ban.

Igazgató tag :

SCHLAUCH LÖRINCZ. *Meghalt 1902. július 10.*

Rendes tagok :

HAJNIK IMRE. *Meghalt 1902. augusztus 3.*

HELLER ÁGOST. *Meghalt 1902. szeptember 4.*

TÓTH LÖRINCZ. *Meghalt 1903. márczius 17.*

VADNAY KÁROLY. *Meghalt 1902. július 27.*

Levelező tagok :

KELETY GUSZTÁV. *Meghalt 1902. szeptember 2.*

KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD. *Meghalt 1902. december 13.*

KUNCZ IGNÁCZ. *Meghalt 1903. január 25.*

PLÓSZ PÁL. *Meghalt 1902. augusztus 15.*

RÁTH ZOLTÁN. *Meghalt 1902. augusztus 6.*

STEINDL IMRE. *Meghalt 1902. augusztus 31.*

Külső tagok :

BERTRAND SÁNDOR. *Meghalt 1902. december 9.*

KRONES FERENCZ. *Meghalt 1902. október 17.*

RENÉ DE MAULDE. *Meghalt 1902. május 29.*

VIRCHOW RUDOLF. *Meghalt 1902. szeptember 5.*

VITKOVICS GÁBOR. *Meghalt 1902. július 7.*

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés az akadémiai nagyjutalom- és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalomra és a Marczibányi-mellékjutalomra az idén az 1896—1902. hétéves időköriben megjelent természettudományi munkák pályáztak.

A kiküldött bizottság javaslata alapján az osztály a *nagyjutalomra* *Than Károly* „A kísérleti chemia elemei“ nagyszabású műve I. kötetét (1897), a Marczibányi-mellékjutalomra *Lóczy Lajos* „Fossilis emlős és puhatestű állatmaradványok leírása“ (1897) czimű munkáját ajánlja.

Than Károly munkája még nem teljes ugyan; de eddig megjelent részei e művet chemiai irodalmunk legkitünőbb alkotásává avatják. A külföldi irodalomban sem találunk oly munkát, mely az utóbbi 20 év összes nevezetes és a chemiai felfogás átalakítására hivatott tanulmányokat, elméleteket oly könnyen érthető módon kísérlette volna meg összefoglalni és különösen a chemiai energia mibenlétét szerencsésebben világította volna meg, mint ezt *Than* könyvében találjuk. Az elemek és vegyületek csoportosításában a rokon vonásokat mesteri könnyedséggel állítja egybe és a legnehezebbeknek látszó igazságok megértését legtöbbször teljesen eredeti és keresetlen módon megejthető kísérletekkel készíti elő. Végre még a szerző könyvének nyelvezetére és a műszók megválasztására is rendkívüli gondot fordított; a mi egy nyomós okkal több arra, hogy munkáját a M. Tud. Akadémia legnagyobb kitüntetésére érdemesítse.

Lóczy Lajos műve húsz évi fáradhatatlan munkálkodás eredménye és méltó záróköve a gróf Széchenyi Béla keletázsiai expedíciójában való részvételével kezdődő tudományos kutatásainak. E munkájában *Lóczy* Chinában gyűjtött kövületeit írja le beható részletességgel és szakavatottsággal, a rendkívül kiterjedt nemzetközi szakirodalom alapos felhasználásával, úgy hogy e tekintetben is az elsőrangú palaeontologusokkal versenyezhet. Különösen becsesek a munka III. fejezetében közölt palaeonto-

logiai és stratigraphiai eredmények, melyek az idevágó nemzetközi ismereteket jelentékeny módon előbbre viszik. Lóczy munkája a maga nemében maradandó becsű, alapvető dolgozat és a legbecsesebb adalék, melylyel a palaeontologia terén Magyarország eddig hozzájárult a palaeontologia nemzetközi műveléséhez.

Az osztály javaslata alapján a nagyjuttalom THAN KÁROLY-nak Marczibányi-mellékjuttalom pedig LÓCZY LAJOS-nak íteltetett oda.

II.

Jelentés a Bródy-juttalomról.

(Előterjesztette Ballagi Géza I. t.)

A Bródy Zsigmond alapítványának publicistikai díjul kitűzött 6000 koronás pályadíja elbírálására, illetőleg ez iránti véleményadásra kiküldött ötös bizottság, a II. osztály elnöke, *Pauler Gyula* r. t. elnöklése alatt, ugyanazon osztály tagjai *Kautz Gyula* r. és *Ballagi Géza* I. tag, az I. osztály részéről pedig *Gyulai Pál* és *Beöthy Zsolt* r. tagokból megalakulván, eljárásáról a következőkben tette meg jelentését.

A Bródy-díj első sorban olyan publicistikai mű jutalmazására fordítandó, melynek tárgya a statisztika, ethnographia, törvények elmélete és története, magánjog, egyházjog, jogtudomány történelme és összehasonlító jogtudomány kizárásával, az államtudományok és történelmük, nemzetek joga és közjog köréből van véve. Bizottságunknak tehát mindenekelőtt azt kellett eldöntenie, hogy az 1900—1902. évkörben ilyen jutalomra méltó könyv, röpirat, tanulmány vagy cikksorozat jelent-e meg? S hogy ezt eldönthesse, természetesen előbb tisztába kellett jönnie a jutalom odaítélésénél figyelembe veendő vezérelvekkel.

A legnagyobb súlyt annak az eldöntésére fektettük, hogy a jutalmazandó műnek megvan-e az actualitása, vagyis olyan szándékkal van-e az írva, hogy a gyakorlati politikai és társadalmi életre egy vagy más irányban befolyást gyakoroljon. De éppen ezért a tankönyveket és kézikönyveket, az elvont tudományos munkákat, úgyszintén a gyakorlati célzra, de nem a gyakorlati élet irányítására szolgáló lexikonokat és commentált törvénygyűjteményeket figyelembe nem vehettük.

Azután szem előtt tartva azt a körülményt, hogy *irodalmi* és pedig *magyar* irodalmi munkásság jutalmazásáról van szó, az országgyűlési- vagy egyéb beszéd-gyűjteményeket épp úgy mellőztük, mint az idegen nyelven írott műveket.

Végül bírálatunkban — jó lélekkel mondhatjuk — minden pártszemponton fölülemelkedtünk, ennél fogva még az olyan műveknél is, melyek egyenesen valamely politikai párt érdekeinek elő-

mozdítását célozzák, tisztán és kizárólag annak a megvilágítására szorítkoztunk, vajjon a közéletre gyakorolt hatásuknál és irodalmi értéküknél fogva megütik-e a kellő mértéket. Ilyetén politikai elfoglaltság nélkül sem egyes publicistikai művet, sem bárkinek is a publicistikai tevékenységét igazságosan megítélni nem lehet.

Az említett vezérelvek alapján szigorúan meg kellett húznunk a határvonalat a szoros értelemben vett publicistikai művek és az olyan művek között, melyek értékes politikai tanulságokat foglalnak ugyan magukban, de történelmi, ethnographiai vagy statisztikai jellegűknél fogva a gyakorlati életet annál kevésbé irányíthatják, mert nem is e célból készültek, s mert az elmélet terén mozognak.

Amazok között ha van is egy-két figyelemreméltó, de egy sines, mely érdemes volna a jutalomra. Az utóbbiak között ellenben több olyan munkát találtunk, melyet megjutalmazásra főképen azért nem ajánlhatunk, mert publicistikai jellegük legalább is kétséges, ha ugyan egyenesen meg nem tagadható.

Gr. Andrássy Gyulának „*A magyar állam főmmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*” című kitűnő műve például határozottan a történelmi szakba vág, s így mellőzendő volt, jóllehet széles látókörre valló fejtegetései, mélyen járó okoskodása, párosulva igazán szép előadással s olyan eredetiséggel, hogy még az általánosan ismert és elfogadott tételeket is új formákban reprodukálja, párosulva másrésről teljes jártassággal a hazai és a nyugateurópai, különösen az angol közjogban és történelemben, a mellett, hogy a nemzeti önbizalom fölkeltesére és táplálására alkalmasok: olyan tanulságokat foglalnak magukban, melyeknek a nemzet mai és jövőendő politikai magatartásában is irányadónak kell lenniök.

Hasonló megítélés alá esnek Beöthy Ákos („*A magyar államiság fejlődése, küzdelmei*”), Balogh Pál („*A népfajok Magyarországon*”) és Halász Ferencz („*Állami népoktatás*”) művei is.

Beöthy a nemzeti állam fejlődésének történetét határozott politikai célzattal dolgozza fel; hibái és tévedései mellett is megérdemli az elismerést, mert a rendelkezésére álló történelmi anyagot eredeti szempontokból világítja meg s nyomonjáró okfejtésével, élénk, színes előadásával kétségtelenül hatást gyakorol olvasóira. Balogh Pál nagyterjedelmű munkája, a statisztikai és néprajzi adatok egész tömegét mozgósítja, hogy megerősítsen bennünket abban a hitünkben, hogy Magyarországon egyedül a magyar fajt illeti meg az államfentartás szerepe; csak az a kár, hogy adatai immár az új népszámlálás után jórészen elavultak. Végre Halász Ferencz a népiskolák államosítása terén elért eredményeket, mint a melyek kivívásában ő neki magának is kiváló része van, nagy körültekintéssel és szaktudással állítván

össze, a törvényhozást és a kormányt útmutatással látja el az állami népoktatás fejlesztésének eszközeire és irányára nézve. Azonban mind a három író munkája, ha a publicistika mesgyéjén mozog is, szoros értelemben publicistikai munkának még sem tekinthető. Az első a történelmi irodalom körébe tartozik, a két utóbbi ellenben statisztikai és ethnographiai jellegű s mint ilyen, a Bródy-alapítvány statutumai értelmében, egyenesen ki van zárva a jutalomból.

A fennebbiek után bizottságunk megállapodván abban, hogy az utolsó három év irodalmi termékei között egy sincs, melynek a jutalmat odaitélné: a Bródy-alapítvány értelmében annak a megvizsgálásába bocsátkozott, vajjon nincs-e olyan publicistánk, ki általános hírlapírói működésével szolgált rá a jutalomra? És örömmel jelezhetjük, hogy évről-évre izmosodó, immár nyugateurópai színvonalon álló hírlapírodalmunknak több ilyen kiténő munkását ismerjük. A mennyiben azonban ezek közül csak egyet ajánlhatunk a jutalomra, ennek a kiválasztásánál különös tekintettel voltunk arra, hogy az illetőnek publicistikai munkássága nemcsak belső irodalmi értékénél, hanem a közélet irányításában elért pozitív sikereinél fogva is kiemelkedjék a többi közül. Ilyennek tartjuk *Beksics Gusztáv* hírlapírói működését.

Beksics Gusztáv több mint két évtized óta, részint hírlapokban, részint nagyszámú önálló munkáiban, azokat a közjogi, politikai, különösen socialpolitikai problémákat tette tanulmánya tárgyává, melyeknek sikeres megoldásától függ a nemzeti állam épületének betetőzése, s míg egyrésztől erőteljes eszméivel a nemzeti fejlődésre hatni törekedett, másrésztől a közjogi és politikai evolutio lehetőségét igyekezett átvinni a köztudatba.

A közjog fejlesztését ez idő szerint nem tartja szükségesnek, mivel a dualismus keretében a nemzeti törekvések fokozatos érvényesítésének semmi sem állja útját. De éppen mert a közjog kereteinek tágitására vagy megbontására szerint nincs szükség: teljes meggyőződéssel hirdeti, hogy a nemzetnek minden tehetőségét a politikai és társadalmi evolutio elősegítésére kell összpontosítania, s hogy e végből a magyar faj fölénye culturalis és gazdasági eszközökkel biztosítandó.

A nemzeti és állami evolutio szempontjából két nagy eszmének igyekszik Beksics a közvéleményt megnyerni. Az egyik az, hogy cultur-politikánk súlypontját a magyar faj által lakott vidékekre, a hitbizományok egyrészét pedig a nemzetiségi vidékekre kell áthelyezni.

Az előadottakon kívül még megjegyezvén, hogy Beksics a magyar publicistika történetét két kiváló dolgozattal szintén gazdagította („Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés“ és „A magyar doctrinairak“), melyekben a nemzeti állam fejlesztése

körül kifejtett nehéz küzdelmek emlékeit élénk színekkel, tanulságosan eleveníti fel: *szavazattöbbséggel* hozott határozat alapján, tisztelettel ajánljuk a tekintetes Akadémiának, méltóztassék a Bródy-díj odaítélése által Beksics Gusztáv publicistikai működését megtisztelni.

A bizottság javaslata elfogadtatik s a jutalom BEKSICS GUSZTÁV-nak kiadatik.

III.

Jelentés a Wahrmann-jutalomról.

(Than Károly osztályelnök elnöklete alatt Hegedüs Sándor, König Gyula, Liphay Sándor rendes, Nagy Ferencz levelező tagokból álló bizottság jelentése. Előadó Liphay Sándor r. tag.)

A bizottsági jelentés, a melyet egész terjedelmében az Értesítő júliusi füzetében fogunk közölni, a pályázók beadványainak ismertetése után áttér a lefolyt 6 éves kör azon figyelemreméltó eseményeinek ismertetésére, a melyek a beadványokban képviselve nemi voltak.

Ez alkalommal meleg elismeréssel adózik *Vásárhelyi Béla* főrendiházi tag és *Sármezey Endre* igazgató főmérnök uraknak, a kik az *alföldi első gazdasági vasúttal* a mellékforgalomnak oly mintaszerű eszközét alkották meg, a mely remélhetőleg termékenyítő hatással lesz közlekedési ügyünk további kifejlődésére.

Kiemeli továbbá *Kandó Kálmán* úrnak, a Ganz-gyár helyettes igazgatójának érdemét, ki a nagyfeszültségű forgó-áramot a fővasutak elektromos vontatására alkalmazta tette és az ő rendszere szerint felszerelt 106 kilométer hosszú olaszországi *Valtellina*-vasúton annak gazdaságos voltát fényesen igazolta, idegen földön becsületet szerzett a magyar munkásságnak és tág látókört nyitott a nagy vasutak további fejlődéséről.

A telegráfia terén végre korszakot alkotónak jelzi azt a *betűíró gyorstelegráfot*, a melyet *Pollák Antal* elektrotechnikus és *Virág József* gépészmérnök hazánkiai együttes munkájukkal kidolgoztak.

Közelebről ismerteti e szellemes részletekben bővelkedő telegráf-rendszer velejét, mely a közelmúlt időben a Budapest és Pozsony közötti vonalon tűzpróbáját kiállotta. E kísérletek alkalmával a két hely között óránként 45000 szó volt továbbítható, mely szómennyiség latin betűkkel tisztán leírva pontosan érkezik meg.

A telegrafálás rendkívüli sebességén kívül, a mely sokszorosan fölülmulja az eddigi összes telegráf-készülékek munkabírását, további előnyök járnak azzal, hogy ha szükségesnek mutatkozik, mindegyik feladó maga elkészítheti saját perforatorján

azt az átlukasztott papirosszalagot, a melyet a jeladó-készülék automatikusan továbbít. Előre elkészíthetők ezért az oly kimerítő utasítások perforált szalagjai is, a melyek valamely előre látható esemény beálltakor sürgősen 'szükségekké válhatnak, a minek jelentőségét — például a mozgósítás elrendelésekor — közelebbről kifejezni alig szükséges.

A jelentés, a részletes megokolás alapján, a *Pollák-Virág*-féle betűíró gyorstelegráfot genialis műszaki alkotásnak minősíti, mely mulhatatlanul nagy hatással lesz az emberiségre, és jelentőségére nézve nem áll hátrább *Marconi* találmányánál.

Teljesen érthető ezért az az egyre fokozódó érdeklődés, a melyet e magyar találmány a külföldi szakkörökben és különösen Németországban keltett, hol annak bemutatását még a német császár is megtisztelte jelenlétével.

A bizottság a tudomására jutott összes körülmények megfontolásával arra az egyhangú elhatározásra jutott, hogy a Wahrmann-díjra a nagygyűlésnek a *Pollák-Virág*-féle betűíró gyors-telegráf jeles feltalálóját ajánlja, kik magukra hagyatva és mostoha körülmények között oly úttörő munkát végeztek, melynek anyagi jutalma, találmányuk korszakos jelentősége ellenére, csak újabb küzdelmek árán lesz kivívható. A bizottság kiegészíti javaslatát azzal, hogy az esedékes 2000 korona POLLÁK ANTAL elektrotechnikusnak és VIRÁG JÓZSEF gépészmérnök hátramaradt családjának együttesen adományoztassék.

A bizottság javaslata elfogadtatott.

IV.

Jelentés a Semsey-pályázatról.

A M. Tud. Akadémia állandó Semsey-bizottsága f. évi márczius 20-ikán tartott ülésén számba vévén a múlt év végeig beérkezett tervrajzokat, ú. m.:

1. a magyar nyelvtanra egy;
2. a magyar irodalom történetére egy;
3. Magyarország történetére egy;
4. a szent István koronája alá tartozó országok földrajzára egy;
5. Magyarország közgazdaságára *kettő*;
6. Magyarország ásványaira egy;
7. Magyarország flórájára egy tervrajzot; noha vannak köztük olyanok is, melyek nem nyújtanak kedvező eredményre kilátást, mindamellett a föntebbi hét munkára ajánlja a pályázat újra hirdetését 1907. szeptember 30-iki határidővel, nehogy az érdekelt szerzők a siker reményétől is megfosztassanak.¹

¹ A pályakérdéseket és pályázati szabályokat (l. Akad. Ért. XII. k. 255. l.) a június—júliusi füzetben közöljük.

Magyarország archaeológiájára, a Magyar birodalom geológiájára s a Magyar birodalom faunájára, minthogy ezekre tervrajz nem érkezett be, a pályázat-hirdetés már többé nem ismétlendő.

A Semsey-bizottság javaslata elfogadtatott.

V.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Az osztály, midőn szemlét tartott az 1902-ben megjelent nyelvészeti értekezések fölött, sok tekintetben kiválónak találta *Melich János* levelező tag tanulmányát: *Szláv jövevényszavaink* (a *Nyelvtudományi Közleményekben*). Ez azonban nem annyira értekezés, hanem inkább egy terjedelmes, egész kötetnyi munkának első kisebb része; nagyobbik része az idén s a jövő évben jelenik meg. Azonfölül szokássá lett, hogy a Sámuel-díj buzdításul nem-tagoknak, első sorban fiatalabb, kezdő nyelvészeknek ítéltessek oda, ezúttal tehát az osztály *Kocsis Lénárd* értekezését ajánlja. Címe: *A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében* (a *Nyelvészeti Füzetek* cz. gyűjtemény 3. száma). A szerző igen szép olvasottsággal és higgadt ítélettel ismerteti és elemzi Brassainak a mondatrészekre vonatkozó nézeteit s különösen azt az érdemét, hogy megkülönböztette egyfelől a mondatrészeknek dologi viszonyait s másfelől a szórendtől és hangsúlytól jelölt viszonyait.

Azonkívül dicsérettel említi az osztály, mint buzgó szorgalomról tanúskodó becses értekezéseket: *Szabó Sándor*-ét, *A magánhangzók illeszkedése* (külön fizetben jelent meg) és *Rubinyi Mózes*-ét, *Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához* (a M. Nyelvörben).

Az osztály javaslata elfogadtatott.

VI.

Jelentés az 1902. évi Lévy-pályázatról.

Az 1902. évi Lévy-díjra, mely Kisfaludy Sándor életrajzára — már másodizben — volt kitéve, csak egy pályamunka érkezett, mely 602 lapon tárgyalja a költő életét és műveit.

A szerző jól ismeri s dicséretes buzgalommal fel is használja a Kisfaludy-irodalom gazdag anyagát, de ezzel aztán meg is elégszik; a meddig a költő (leveleiben és naplójában) maga nyújt adatokat élete körülményei, lelki világa s fejlődése mozgatainak megismeréséhez, addig az életrajz is részletesebb és biztosabb; de azontúl, a hol a maga kutatásaival kellene meg-

világítani a homályos helyeket, s hőse férfi- és öregkora szereplését, ott nagyon hézagos és egyenetlen munkát ad. (Mikor a 40-es évekig vázolta Kisfaludy megyei és akadémiai szereplését, akkor tér vissza az 1817-iki helikoni ünnepélyek részletes ismertetésére.) Sem a költőről, sem híressé tett nejről nem tud egyénítő vonásokkal rajzolt jellemképet adni. Még kevésbé tudja fejtegetni a külföldi és hazai szellemi áramlatoknak, társadalmi viszonyoknak, a kor- és irótársaknak a költőre való hatását. Ha szól is róluk, alapos ismeretek híján, nem tudja sem jelentőségüket, sem hatásukat megítélni, ellenmondásokba, túlzásokba esik. (Az 1790-iki mozgalom — szerinte — „az álmos ember cselekvésének bélyegét“ viseli magán (61. lap); a helikoni ünnepélyekkel Festetics gróf „tényleg sokat lendített a magyar nemzet előrehaladásán és a magyar nyelv ügyén“ (575. lap); Kisfaludy nagy eszméjének (a regékről van szó) „Vörösmarty lett a tökéletes megvalósítója“; s öt sorral alább: „más lett a kor, mások a kor eszméi, Vörösmarty a Kisfaludyt átugrott idők poétája volt“ (420. lap) stb. stb.).

Mint a hogy a szorosan vett életrajzban nagyobb részt megelégszik a költő külső élettörténetének elbeszélésével, munkáit is csak úgy külsőleg s többnyire kölesönként szavakkal jellemzi. Módszere elejétől végig az, hogy sorban ismerteti az egyes művekről elhangzott ítéleteket, s a mi ezekben Kisfaludyra kedvezőtlen, azt iparkodik lefaragni, nem ellen-érvekkel, hanem egyszerű tagadással. (Némelyeknek a levél-regény semmit sem ér: neki „csodálátraméltó“ (370. lap); a regék írásában egyre hanyatlik s a jellemek egymás képére vannak alkotva, szerinte: az elsők jobbak ugyan a későbbieknél, a jellemek is csak hasonlóak (391. és 423. lap); színművei gyengék? dehogy, jobbak mint Fáy és Kovács Pál művei; mikor idegen hatásról van szó, később letagadni, hogy Kisfaludy ismerte az idegen műveket stb.). — Legtöbbet foglalkozik (s aránylag ez a legjobb része a munkának) Kisfaludy „Himfy Szerelmei“-vel. A háromszor elmondott szerelmi történetből elég meggyőzően bizonyítja, hogy a Szerelmek műzsája egyedül Szegedy Róza, de aztán ebből is enged valamit. (281. lap.) Több munkájáról nem is szól; a regéknek csak tartalmi kivonatát adja, bővebb esztetikai vizsgálat nélkül.

Általában sehol sem találkozunk a pályamunkában a költő korának, életének és műveinek olyan mélyreható vizsgálatával, hogy ennek alapján biztos körvonallakkal domborodnék elénk a költő jellege, irótársaihoz való viszonya, fejlődése és hatása; nem látjuk kimutatva: mennyiben folytatta és miben fejlesztette az általa művelt irodalmi ágakat, vagy a költői nyelvet. S a hol megkísérli is ezeket, sem módszerben, sem ítéletében nem vezérlik alapos ismeretek, kiforrott esztetikai elvek.

Előadásában nem hiányzik némi melegség, de lendülete átesap a phrasisba; stílusa áradozó és pongyola; könnyen ir, de nem szabatosan.

Ezek alapján az osztály a pályamunkát nem ajánlja jutalomra.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

VII.

Jelentés a Gorove-pályázatról.

A kitűzött pályatételre (A komikum elmélete) benyújtott két munka komoly törekvést árul el, de egyúttal nagy fogyatkozásokat mutat. Az I. számú a káröröm-elméletet vallja s a tökéletlenség észrevételekor támadó kicsinylést, a lenevetett fölött való fölényünk érzését s a látott bajtól való mentességünk tudatát a nevetséges lényeges feltételének tekinti. Ezen az alapon állva, kénytelen kizárni a nevetséges köréből a naivot, a humort, az elmésséget, a nevettetőt. Fejtegetései általában, de főleg midőn a „komikus“ és a „komikum“ közt igyekszik különbséget felállítani, ki nem elégítő és zavarosak. A külföldi szakirodalmat kevésbé ismeri s a káröröm-elmélet ellen felhangzott nyomós ellenvetésekre egyáltalában nincs figyelemmel. A II. számú pályamű figyelemreméltóbb. A komikum elméletének fejlődésére tekintettel van s eredményeihez gazdag példagyűjtemény elemzése útján jut el. Hibái azonban, hogy inkább az egyes példák fejtegetésénél időzik s az egésznek összefoglalására alkalmas általános szempontokhoz nem tud emelkedni, továbbá a kérdés életani oldalát s a komikum érzésének meghatározását nem méltatja eléggé figyelmére. A mű különben is bevégezetlen s a sietés nyomait hordja magán. Szerző maga sem tekinti véglegesnek és teljes átdolgozását szükségesnek jelzi.

Az osztály ezek alapján egyértelmű megállapodással egyik pályaművet sem tartja jutalomra érdemesnek s a díj ki nem adását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott és a jeligés levelek felbontatlanul elégettettek.

VIII.

Jelentés a Marczibányi-pályázatról.

A Marczibányi-jutalomra, mely a magyar helyesírás történetét tárgyzó műre hirdettetett, egy munka pályázott, a következő jeligével: „A Halotti Beszéd írójától kezdve Gyulai Pálig még nem tudott senki helyesen írni.“

A szerző e jeligére való vonatkozással így kezdi munkáját: „Íme, Tóth Béla már másfél év előtt tudta, a mit mi most — kutatásunk, észleletünk eredményeként — merünk csak kimondani, de egyúttal vezérfonalul is választani munkánkhoz.“ A jelige s az idézett kezdő szavakból kiviláglo felfogás, azt hisszük, már magában is elárulja, hogy a pályamű írójától érdemes munkát nem várhatunk. A 31 oldalra terjedő kézirat valóban minden kritikán alul áll. A szerző nemcsak hogy egyáltalában meg nem oldja feladatát, hanem még a helyesírás mivoltával sincs tisztában. Felületes történeti adatai között (ha ugyan minden idézés nélküli történeti szóalakjait adatoknak nevezhetnők) helyesírási sajátságként tárgyalja például az *ö* hangnak *ë* helyett való szereplését (embör, kegyös stb.) különböző korokban, a számnévi jelzős főnévnek egyes számban való használatát (ezer *forintot* és nem *forintokat*) a XVI. században, a *volna* és *vala* segédigék, a „félmult“, feltételes mód sűrű alkalmazását, az ikes igék helyes ragozását a XVII. században. A stílus és helyesírás közt nem tud a szerző, a 22. lapon olvasható megjegyzései szerint, különbséget tenni.

A művet tehát, mint teljesen laikus, minden tudomány nélkül való iratot, nemcsak jutalomra, hanem komoly bírálatra sem tartjuk érdemesnek.

Az osztály a jutalom ki nem adását javasolja.

A javaslat elfogadtatott s a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

IX.

Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról.

A Lukács Krisztina-alapítványból kitűzött pályatétel a következő volt: „kivántatik a magyar lyrai költészet története a legrégibb nyomokon kezdve 1867-ig“. A pályázati határrnapig, 1902. szept. 30-ig beérkezett egyetlen be nem fejezett pályamű, melynek jeligéje: „Vidám kedvében teremte isten a magyar népet, dalt lehelt szívébe“ stb. Szerző utólag 1902. márczius 12-én beküldötte ugyan művének befejező részét, de a mely az osztály külön határozata értelmében bírálat alá nem bocsátatott. A kellő időben beküldött rész 51 ívrét lapra terjed, melyből a bevezetés az 5—28. lapokat foglalja el. A voltaképeni történeti rész 34—51. lapokon tárgyalja a pogány- és keresztyén középkor lyrai költészetét. Ennyi is elég tájékozást nyújt a szerző felfogásáról és képességeiről.

A bevezetés egy sereg idézet mozaikszerű egybeállítására, mely szerző esztétikai képzettségéről, logikai gondolkodásáról fölötte kedvezőtlen véleményt kelt.

A lyra természetéről a legkülönbözőbb idézeteket állítja egybe minden tanultság és a nélkül, hogy bevezetéseül szolgálhatna a magyar lyra történetének. Ily gondolatok: „A lyra az egyén lélektana“, „a hangulat a tapasztalatot csirává fejleszti, mely a képzelet termékenyítő hatása alatt csakhamar táplálékhoz jut“, „így furakodott nemzetünk a deákos szellem segítségével a franczia földön keresztül a németek mellé“ stb., mondhatni minden lapon előfordulnak. Az értekezős történelmi részében semmi olyat nem találni, mi már közkézen forgó kézikönyveinkben jobban, világosabban megírva ne volna. Eredeti forrástanulmányok nyoma sincs. Például a magyar nép őslirájára csak a magyar nyelv zengzetességére vonatkozó elcsépeelt phrasisok körében mozog, kikerülte figyelmét, a mit e téren kutattak. A katolikus himnus-költészetet sem ismeri forrás szerint. A magyar és latin nyelven fennmaradt himnuszok egybehasonlítására nem is gondol. Az epikai mondákról pedig egészen a Toldy-korában divatos felfogás körében mozog.

Mindent egybevetve, nemcsak a pályadíjra nem érdemes, hanem még annyira sem, hogy szerzőt ez irányban a további munkásságra lehetne bízni.

Az osztály a jutalom ki nem adását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelíges levél felbonthatlanul elhamvasztatott.

X.

Jelentés a b. Eötvös József életrajzára hirdetett pályázatról.

Tavaly a b. Eötvös József élet- és jellemrajzára hirdetett pályázatra három pályamű érkezett, melyek közül a II. számú formai tekintetben kivált társai közül, valódi essayszerű dolgozat volt, mely arányos szerkezetben a legfőbb vonásokban igyekezett feltüntetni Eötvöst úgy is, mint költőt, úgy is mint politikust. Előadása élénk és tárgyyszerű volt. Azonban nem hiányoztak hibái és fogyatkozásai tartalmi tekintetben, miért is a jutalom nem volt kiadható, de tekintettel arra, hogy a II. számú pályamű megjavítva, átdolgozva megfelelhet annak a czélnek, a melyért a pályázat kitűztetett (bevezetés Eötvös munkái kiadásához), továbbá egy újabb pályázatra nincs elég idő s az eredmény kétes, azt javasolta az osztály, hogy ha az ismeretlen szerző hajlandó az átdolgozásra s ezt kijelenti a főtítkárnak, bizassék meg az átdolgozással s érintkezve a bírálókkal, a kik szívesen szolgálnak bővebb felvilágosítással, átdolgozott művét adja be 1902. decz. végéig, s ha a bírálók elfogadhatónak tartják, utalványoztassék ki számára a jutalom.

Dr. Voinovich Géza jelentkezett is a főtítkárnál, mint a pályamű szerzője, készen nyilatkozott az átdolgozásra s elkészült munkáját 1902. decz. végeig be is adta.

Az átdolgozott műben pótolva vannak a hiányok s kijavítva a hibák, sőt az előadás is szabatosabbá vált. Most is maradt ugyan benne egy pár kisebb és könnyen javítható tévedés, melyeket a bírálók a pályamű lapszélein megjelöltek, továbbá Eötvös *A XIX. század uralkodó eszméi* című művét tárgyaló résznek, mely a többihez mérve száraz s inkább kivonat, mint fejtegetés, átdolgozása szükséges. De mindent összevéve, a pályaművet sikerültnek mondhatni, mely a jutalmat megérdemli. minél fogva az osztály a jutalom kiadását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XI.

Jelentés a Vigyázó-féle hadtört. pályázatról.

A Vigyázó-féle jutalomtételre beküldött egyetlen pályamű címe és tárgya: *A hódí csata*; jeligeje: *Az igazságot kerestem*. A tétel ez volt: *Adassék elő a magyar hadi történet valamely nevezetesebb eseménye*.

A szerző már a tárgy megválasztásában sem mondható valami szerencsésnek. Oly hadi esemény előadását kísérli meg, melynél a két legfontosabb körülmény: a *hely* és *idő* kérdése még mindig vitás; legalább a hely kérdését annak tekinti a szerző, s történetíróink általában elfogadott nézetével szemben azt vitatja, hogy IV. László királynak a kunokkal vívott döntő csatája nem Csongrádmegyében, a mai Hódmező-Vásárhely mellett, a *Hód-tónál* vagy a *Hód-mezőn*, hanem Temesmegye északi végében, a Marostól délre, a mai Temes-Szécsány községgel szomszédos egykori (ma már nem létező) *Hód-falunál* ment végbe, s ezt hosszasan, minden rendelkezésre álló adat felhasználásával iparkodik bebizonyítani. Következtetéseit arra alapítja, hogy László okleveleiben a csata helyét megjelölő *in Hód* (Hood, Houd) kifejezés csakis *falut* jelenthet, de éppen ebben téved, mert latin emlékeink nyelvhasználatára szerint az idézett kifejezés alatt *falut*, *helységet* érteni — legalább az adott esetben — nem lehet.

Bizvást állítható tehát, hogy Hódmező-Vásárhelynél Kun László korában létezett egy *Hód* nevű terület, *Hód-mező*, melyen a csatát vívták s a melyre az oklevelek hely-meghatározása igen is ráillik. A mi a katonai szempontot illeti, abban igaza lehet a szerzőnek, hogy Temes-Szécsány és Vinga dombokkal átszegtelt, avar körsánczok maradványaival borított környéke alkal-

masabb és kedvezőbb fekvésű harcztér lett volna, kivált a részben már nehezebb fegyverzetű magyarság számára, mint a hódmező-vásárhelyi mocsaras, lápos vidék, de mit ér ez, ha más okokkal nem tudja meggyőzni az olvasót arról, hogy az ellenséges hadak tényleg ott ütköztek meg egymással.

A másik főkérdésben, az *idő* kérdésében, Karácsonyi János nézetét (az 1282. évet) fogadja el a szerző, a nélkül azonban, hogy azt akár újabb adatokkal, akár az ismert adatoknak újabb kombinációjával támogatni tudná. A pályamű szerzője egy hajszállal sem viszi a megoldás ügyét előbbre, s az egész kun mozgalom elbeszélését nem tudja úgy fűzni, hogy abban az események összefüggő láncolatát és chronológiáját mindenütt tisztán lássuk.

Hogy mindezek után, különösen a szerzőnek a csata helyére vonatkozólag el nem fogadható fejtegetései után, micsoda hadtörténeti értéke lehet a döntő ütközet képzeleti leírásának: erről nem szükség szólnunk.

A munka elején a kunoknak a tatárjárás utáni betelepítésétől kezdve, a kun háború ismeretes előzményei vannak elbeszélve, meglehetősen száraz, vázlatos előadásban és — a mi különben az egész munkán végig észlelhető — sok helyt pongyola stílusban. Azt nem lehet megtagadni a szerzőtől, hogy szorgalmasan összeszedett minden eddig ismert adatot, a mit céljára felhasználhatónak gondolt, de önálló becsű művet nem alkotott, a miben újat akart adni, abban tévedett; ennél fogva részére az osztály a jutalom kiadását nem javasolhatja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelíges levél felbontatlanul elhamvasztatott.

XII.

Jelentés az I. M. Ált. Biztosító-Társaság jutalmáról.

A Magyar Ált. Biztosító-Társaság alapítványából kitűzött pályakérdésre (kivántatik oknyomozó tanulmány a földnek hitel által való megterhelhetetéről az ország valamely vidékéről, lehetőleg egy megye területéről, tekintettel a birtok terjedelmének főbb osztályaira) két munka érkezett. Az I. sz. munka jelígeje: „Pénzünk vagy valóságos tehetségünk pedig addig soha se lesz, míg a hitel lábra nem áll hazánkban“ (Széchenyi: Hitel). A munka mindenekelőtt tárgyalja a hitel okait, a régibb hitelviszonyokat és e tekintetben nem egy érdekes adatot közöl. Azonban a munka túlnagy része foglalkozik a régi viszonyok tárgyalásával és pedig nem is csak a hitelviszonyokkal, hanem általában a mezőgazdasággal. A 121 lapra terjedő dolgozathból 85 lap esik ezen álta-

lános részre. A tulajdonképeni feladattal, egy speciális vidék viszonyainak tárgyalásával csak a 88. laptól kezdve foglalkozik. Leírja Sopron- és Vas megye viszonyait, ugyan nem az összes, hanem csak a hitelintézeti jelzálogok alapján. A hitelnek birtokkategoriai szerinti statisztikája — a pályakérdés lényege — hiányzik. Azonban sok helyes megfigyelést találunk. És ha nem is számszerű kifejezéssel, de általánosságban birtokkategoriai szerint tárgyalja a jelzálogterhek alakulását. Csak kár, hogy a vas megyei állapotok sokkal sommásabban vannak tárgyalva. Élénken, világosan van írva és a létező állapotokról elég jó képet nyújt. Az író mindenesetre a helyi viszonyok körül nagy tájékozottsággal bír. A dolgozat sok tanulságot nyújt és bizonyítéka annak, hogy csak a részletes, az egyéni tényekig lenyúló adatokban rejlik az igazság. Csak ily inductív eljárás képes gazdaságpolitikai intézkedések előkészítésére biztos alapot nyújtani. Kár, hogy a dolgozat jóformán nincs befejezve, mintegy a mondat közepén végződik.

A II. számú dolgozat (Jelige: „A jó hitel is vagyon”) 88, meglehetősen lazán írt lapból áll. Ebből is a tulajdonképeni feladatra, egy terület monographikus ismertetésére csak 20 lap esik. Az első 58 lap a földhitel fejlődésének történetét adja, az utolsó 10 lap reformjavaslatokat tárgyal, melyekre a pályakérdés tulajdonképen nem terjeszkedik ki. Tehát igen kevés tért szentel a tulajdonképeni feladat megoldásának. Somogy megye viszonyai képezik a tárgyalás alapját. Elismerjük, hogy egy-két érdekes adatot találtunk benne.

Mindkét dolgozat abban hibázott, hogy föl nem ismerte, miszerint a kiírt pályázat első sorban statisztikai természetű, egy statisztikai kép összeállítását kívánta, még pedig akkép, hogy a hitel által való megterhelhetőség a szokásos birtokkategoriaiak — nagy-, közép-, kisbirtok — szerint tüntetessék fel. Hivatalos adatok hiányában a pályázóknak a helyszínen kellett volna a megfelelő adatokat összegyűjteni. Számolván azonban az ilyen adatgyűjtéssel járó nagy, magános kutató előtt talán legyőzhetetlen nehézségekkel, elismerést érdemel a pályázók által tett kísérlet is, mely legalább egyes adalékokat szolgáltató és így, ha nem is teljes inductio, de egyes mozzanatokat és tényezőket elég plastikusan domborít ki. A két munka közötti értékkülönbség alapján az osztály javaslata az, hogy az I. sz. munkának adassék ki a pályadíj, a II. sz. munka dicséretet kapjon.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jutalmat nyert pályamű felbontott jeligés leveléből dr. BERÉNYI PÁL soproni ügyvéd; a dicséretet nyert pályamű jeligés leveléből pedig SZÁNTÓ MENYHÉRT neve tüntet elő.

XIII.

Jelentés a Groedel-jutalomról.

A *Groedel-jutalomra* — mely a kivándorlás kérdésének tárgyalására volt kitűzve — 15 pályamű érkezett be. Ezek közül az egyik a miatt, mert a szerző megnevezésével; egy másik a miatt, mert nyomtatásban nyújtott be s egy harmadik a miatt, mert szerzője egyébre nem ért rá, mint hogy készülöben levő művének tartalomjegyzékét és forrásait közölte egy, a főtítkárhoz intézett levél kíséretében, — a pályázatból kizáratván, összesen 12 került bíráló alá. S ebből a 12-ből különösebb figyelmet csakis az a négy érdemel, mely csupán egy-egy vidék viszonyaival foglalkozik a mi már magában véve is igazolja annak az álláspontnak a helyességét, hogy, habár a kivándorlási mozgalom országos jellegű, azt sikeresen csakis particularis szempontból lehet tárgyalni.

A XII. sz. pályamű („*Megújulunk*“ jeligével) újat ugyan nem sokat mond, de a mit mond: azt ügyesen adja elő. A legfontosabb része azonban, melyben a kivándorlás ellensúlyozására vonatkozó javaslatok foglaltatnak, csakis vázlat maradt, s ha egyébert nem, már csak ezért sem jöhet számba a jutalom odaitélésénél.

A VI. számú („*Szívet cseréljen az, ki hazát cserél*“) szerzője komoly előkészülettel fogott a munkához; az adatok óriási tömegével dolgozik; de szorgalmával s lelkiismeretességével nem áll arányban tehetsége és a mellett, hogy az összehalmozott anyagot áttekinthetően nem képes feldolgozni, ítélete és írói izlése is nagyon fogyatékos.

A székeley kivándorlással foglalkozó X. számú pályamű („*Csak nem fujult el*“) szerzője főképen a miatt, mert a tunsági congressus tanulságait nélkülözni volt kénytelen, a kérdést kielégítően nem oldotta ugyan meg, de hogy képessége van a tárgy feldolgozásához, azt megmutatta.

A XIV. számú pályaműnek („*Az igaz szó nem tűrése*“) különös része igen sikerült. Alapos helyi ismerettel van írva, a mihez járul még az a nagy előnye is, hogy előadása tömör, üres phrasisoktól teljesen ment. Az általános, vagyis az egész országra vonatkozó részének felületessége, sőt szertelensége azonban, ha nem rontja is le, de mindenesetre ellensúlyozza a különös rész előnyeit.

Mindezek után figyelembe véve azt a körülményt, hogy a XIV. számú pályamű különös része nemcsak, hogy tartalmilag nagyon értékes, de valóságos mintául is szolgálhat arra nézve, hogy a kivándorlás kérdését gyakorlati szempontból miképen kell tárgyalni; másrésztől figyelembe véve a X. számú pályamű

kétségtelen előnyeit: az osztály a pályadíj megosztását javasolja a két mű között, azzal a világos kijelentéssel azonban, hogy a XIV. számú pályamű általános része az Akadémia elismerésére nem tarthat számot és kinyomatás esetében mellőzendő.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a felbontott jeligés levelekből mint a X. számú mű szerzőjének SIMON PÉTER budapesti főgymn. tanárnak, mint a XIV. számú mű szerzőjének pedig LEGENYEI BODNÁR PÉTER-nek neve tűnt elő.

XIV.

Jelentés a gr. Andrássy Gyula-jutalomról.

A Deák Ferencz élet- és jellemrajzára benyújtott mutatóvány jelígeje: „A jövő áldozatokat fog tőlünk kívánni, miket meg kell adnunk; stb.“ — Deák 1866-ban és 282 sűrűn írt negyedrétt oldalon Deáknak 1832-től 1844-ig tartó időre adja jellemzését.

A benyújtott rész elégséges arra, hogy szerző képességéhez az egésznek megírására hozzávetni lehessen.

A benyomás, melyet a kézirat átvizsgálásából merithetni, arról győző meg, hogy szerző gondosan figyelembe vette az előbbi bírálat (Akad. Ért. 1901. 235. és 242. lapjain) útmutatásait és oly munkát nyújt az ezúttal előterjesztett részben, a melynek alapján az egész munka megírásával megbízhatni.

Pályázó megértette s keresztülvitte, hogy az eseményeknek Deák személye körül kell csoportosulniok; keresztülvitte a hatásnak vázolását, melyet Deák személyisége az eseményekre gyakorolt; a krónikás szerepét elejtve, arra törekszik, hogy az ország összhelyzetét, a kielégítésre váró szükségleteket, az újjászületésnek politikai és társadalmi eszközeit s Deák ténykedését, viszonyát mindezekhez kidomborítsa.

Minden forrást gondosan kiaknáz e célra, sőt egészen újakat is megnyit, igaz szeretettel csüng tárgyán s a fölvetett korszakban szerencsésen eleveníti meg Deák alakját. Van ugyan még mindig itt-ott némi krónikaszerű az előadásban, mely nem elég drámai; a széles ecsettel való rajzoláshoz kevésbé ért, mint a mikroszkopikus leíráshoz. Sokat javítana szerző munkáján, ha nem egy részletet a szövegből a vonal alá, jegyzetbe tenne. Mindezek a hiányok azonban nem gátolnak abban, hogy a benyújtott rész egészben véve sikerültnek legyen mondható s ehhez képest az osztály azt indítványozza: bizza meg az Akadémia pályázót a munka megírásával.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a felbontott jeligés levélből dr. FERENCZI ZOLTÁN budapesti egyet. könyvtárigazgató neve tünt elő.

XV.

**Jelentés a Forster Gyula-féle, Forster János nevére
alapított pályadíjról.**

A kiküldött bizottság javaslata alapján az osztály a Forster-díjra *Sierbán János*-nak a zöldsztakarmányféléknek kazlakban való erjesztésére vonatkozó találmányát (gazdai nyelven „szombolyázás“) hozza javaslatba.

A bizottság jelentésében hangsúlyozza, hogy teljes bizonyossággal meggyőződött arról, hogy ezen eljárás valóban *Sierbán János* önálló találmánya, mely gyakorlati irányban nagybecsű és a takarmány eltartása szempontjából határozott haladást foglal magában.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XVI.

Jelentés a Vigyázó-féle tudománytört. díjról.

„Az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok történetének megírására, Semmelweis tanár hazánkfia idevágó munkálatainak méltatásával“ a kitűzött határidőig mindössze 5 pályamunka érkezett be.

Ezek közül kettő, az I. és IV. számú művek a pályadíj odaítélésénél, fölületes és rendszertelen voltuknál fogva, egyáltalában nem jöhettek tekintetbe.

A bírálók egybehangzó véleménye szerint legkiválóbb a III. számú munka — úgy rendszerességre, tartalmasságra, mint irányra nézve — és kétség nélkül absolut becsűnek mondható. Mindjárt utána jön az V. számú munka, mely szintén gondos összeállításban kezeli a tárgyat és Semmelweis irodalmi működését különösen nagy részletességgel méltatja. A II. szám alatt benyújtott dolgozat szintén dicséretes szorgalommal és tudással készült.

E szerint az osztály javasolja, hogy a M. Tud. Akadémia az 1903. évi Vigyázó-díjat a III. számú „Perpendendae, non enumerandae observationes“ jelige alatt benyújtott dolgozatnak ítélje oda; az V. számú „Alea jacta est“ és a II. számú „A theoria nem gyökere, hanem virága a praxisnak“ jeligével benyújtott dolgozatokat dicsérettel tüntesse ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a III. számú pályamű jeligés levele felbontatván, abból dr. MANNINGER VILMOS neve tűnt elő. A megdicsért pályaművek szerzőinek felhatalmazására az V. és II. sz. pályamű jeligés levelei is felbontattak; amabból dr. MARIKOVSKY GYÖRGY, emeből dr. BERCZELLER IMRE neve tűnt elő.

XVII.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

Az illető egyetemek bölcészetkari dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1903-ban

Szabó Dezső, a budapesti egyetem III-ad éves bölcészetkari hallgatója, és

Halmi Piroska, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcészetkari hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

Az illető egyetemek bölcészetkari dékánainak előterjesztése alapján a jutalmat 1903-ban

Závodszy Levente, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcészetkari hallgatója, és

Görög Ferencz, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcészetkari hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1903. május 6-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtítká.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

Az Igazgató-Tanácsba :

Szőgyény-Marich László, cs. és kir. nagykövet Berlinben.

Az I. osztályba :

Rendes tagnak a *B)* alosztályba :

Baksay Sándor l. t.

Levelező tagnak az *A)* alosztályba :

Thúry József, orientalista.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Haraszti Gyula, a franczia irodalomtörténet művelője.

Külső tagnak :

Croiset Alfréd, egyetemi tanár Párisban.

Wilamowitz-Moellendorf Ulrik, egyetemi tanár Berlinben.

A II. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Fabrizzy Kornél, műtörténeti író.

Rendes tagnak az *A)* alosztályba :

Nagy Ferencz l. t.

Kőrösi József l. t.

Levelező tagnak az *A)* alosztályba :

Kunz Jenő, jog- és államtudományi író.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Kollányi Ferencz, magyar egyháztörténet-író.

Szendrey János, régiségtudományi író.

Külső tagnak :

Kropf Lajos, a történelem művelője Londonban.

A III. osztályba :

Rendes tagnak a *B)* alosztályba :

Lenhossék Mihály l. t.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Rátz István, állatorvostani író.

Külső tagnak :

Noether Miksa, egyet. tanár Erlangenben.

Veronese József, egyet. tanár Paduában.

Kelt a M. Tud. Akadémia 1903. május 7-ikén és 8-ikán tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza benyújtani, ennek szerzője 4000 korona jutalomban fog részesülni.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1904. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésén az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

3.

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására.

Határnap: 1903. szeptember 30.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtétélek.

1.

A gróf Teleki-jutalomért 1903-ban szomorújátékok pályáznak, a középfajok kizárásával. A verses forma okvetlen megkívántatik.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

2.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Mária királyné és Zsigmond király korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma a tűzberki Kőczán Ferencz-alapítványból 100 arany.

Határnap 1904. május. 31.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűsége; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik a „Magyar Történeti Színműtár” című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

3.

Kivántatik magyar történeti vagy történeti háttérű vígjáték, kötött vagy kötetlen beszédben.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig osztatlanul.

Jutalma 1200 korona báró Bánffy Dezső adományából.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom kiadásának határnapja a következő év februárjának összes ülése.

4.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelme- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 kor.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

5.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdetik hazafias költeményre, mely lehet himnusz, óda, elégia, ballada, költői elbeszélés, tanköltemény vagy satíra.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki, a jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

(Másodszor.)

A komikum elmélete.

Jutalma a Gorove-alapítvány 1904-iki kamataiból 100 arany!

Határnap 1905. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

A Péczely-regénypályadíjra 1901—1902. években megjelent, magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből írt regények, akár komolyak, akár humorosak vagy satirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az 1901—1902. évkörben nyomtatásban, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent magyar történelmi vagy társadalmi életből írt regény. Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) címlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból. A csak hírlapokban vagy folyóiratokban megjelent munkák azonban beküldendők.

A pályadíj (1000 arany forint) csak úgy adatik ki, ha a bíráló bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhivatlak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1903. szeptember 30-ig a főtítkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna, sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

8.

(Másodszor.)

Kivántatik a magyar lyrai költészet története, a legrégebb nyomokon kezdve 1867-ig.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítvány 1903-iki kamataiból 2000 korona.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles ezt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Kivántatik Magyarország középkori festészeti emlékeinek, jelesen a szárnyas oltároknak művészettörténeti ismertetése, megvilágosítva legalább néhány jellemző emlék fényképi főlvételével.

Határnap 1905. szeptember 30.

Jutalma az Ipolyi-alapítvány 1902—4. kamataiból 2000 korona.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona, azon túl a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Nyomtatásban való megjelenés esetén a címlapon az „Ipolyi Arnold alapítványi jutalommal az Akadémiától kiténtetett mű” jelzés kitétetik.

10.

(Másodszor.)

A magyar helyesírás története a legrégibb írott emlékektől napjainkig.

Jutalma a Marczibányi-alapítvány 1903—4. kamataiból 40 arany.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Faludi élete és munkái.

Határnap: 1906. szeptember 30.

Jutalma a Lévy-alapítvány 1906-iki kamataiból 1000 korona.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

II. Már hirdetett jutalomtételek.

12.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1903-ban komoly drámai művek pályáznak, melyeken nemcsak szomorújátékok, hanem más-nemű, úgymint történeti, regényes, polgári színművek, drámai erkölcsrajzok stb. is értetnek.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1903. szept. 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná művét, a kiadás joga tiz évre az Akadémiáé.

13.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Nagy Lajos korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és közép-fajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1903. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni

14.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor

adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló bizottság az irodalomra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gr. Nádasdy Tamás nevére gr. Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Kivántatik a magyar verses epikai költészet története a XIX. század második felében.

Jutalma a Léway-alapból 1000 korona.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

16.

Kivántatik az összehasonlító mondattanból a szerkezetek valamelyik csoportjának tárgyalása, fő tekintettel a magyar, vogul és osztják nyelv közti viszonyra.

Ilyen tüzetes tárgyalásra ajánlható pl az igenévi szerkezetek használata, vagy az összetett mondatok szerkesztése, vagy a fontosabb határozók használata, vagy a szórend.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

17.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyar Nyelv-történeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemnek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

Új jutalomtétellek.

1.

(Másodszor.)

Adassék elő a török uralkodás története hazánkban. (Nyílt pályázat.)

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1903. december 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

2.

Adassék elő a magyarországi vármegyék szervezetének fejlődése a mohácsi vésztől a m. kir. helytartótanács felállításáig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 kor.

Határnap: 1905. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltethető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

A kartellek és trust-ök kérdése.

Határidő: 1904. szeptember 30.

Jutalma az Első magyar ált. biztosító-társaság alapítványából 1000 korona.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda.

4.

A szövetkezetek történeti fejlődése és jelenlegi állása hazánkban, különös tekintettel a külföldre.

Határidő: 1904. szeptember 30.

Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 korona.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Adassanak elő a különböző államokban tett újabb kísérletek parasztbirtokok alakítására és fentartására (a járadékbirtok kérdésének kizárásával).

Határidő: 1904. szeptember 30.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 360 arany forint.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

A születési és termékenységi statisztikának az utolsó harmincz év alatti fejlődése.

Adassék elő és bíráltassék az a haladás, mely a demologia ezen terén Magyarország és a fontosabb külföldi államok, illetőleg városok hivatalos statisztikájában, valamint a szakirodalomban az utolsó évtized alatt észlelhető.

Határidő: 1904. december 31.

Jutalma a Pollák-alapítványból 1500 korona.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítélhető oda. A jutalom csakis azon esetben fizethető ki, ha a szerző igazolja, hogy a jutalmazott munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

7.

Adassanak elő a törlesztéses államadósságok különféle nemei, előnyei és hátrányai.

Jutalma a Dora-alapítványból 50 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerzője tartozik kiadni; ha ezt egy év alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Fejtsessék ki a legtöbb kedvezményi záradék (legkedvezettebb nemzet záradéka) kérdésének jelenlegi állása és jelentősége a vámpolitikában.

Jutalma a Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap 1904. szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a kereskedelmi csarnoknak bekildeni. Ha szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

9.

A magyar ipar és kereskedelem védelmére irányuló törekvések 1825—1848-ig.

Jutalma a Bésán-alapítványból 2400 korona aranyban.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű munkának adatik ki.

10.

Tárgyaltassék az értéknövekedés megadóztatásának (betterment tax) kérdése.

Jutalma az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár alapítványából 1000 korona.

Határnap 1904. szept. 30.

A díj csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé marad, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga a M. Tud. Akadémiára száll.

Ha a jutalmazott mű nyomtatásban is megjelenik, annak négy példányát a szerző az alapító Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

11.

Adassék elő az elemi vagy népoktatás története Magyarországon 1540-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 kor.

Határidő 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsessel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

12.

Adassék elő a magyar jobbágyság története 1514-től Mária-Terézia koráig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva, a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

13.

Adassék elő a társadalmi élet a Thököly- és Rákóczy-korban.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 korona.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

Fejtsék ki a határhaszon elméletének jelenlegi állása.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 360 arany forint.

Határnap 1903. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik, ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Kivántatik a legújabbkori ethikai elméletek kritikai ismertetése.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek íteltetik oda.

16.

A lélektan története Wolfftól napjainkig.

Jutalma a Lukács Krisztina-alapítványból 2000 korona.

Határidő 1903. szept. 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munkát szerzője köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ezt

nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. A jutalmazott munka czímlapján ki lesz tüntetve, hogy a Lukács Krisztina-féle jutalmat elnyerte.

17

(Másodszor.)

Adassék elő az árpádházi királyok udvartartásának története, beleértve az ahhoz tartozó népeket is.

Jutalma: a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem adja, az tulajdonjog az Akadémiára száll.

18.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A III. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

Az 1903. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1897—1903. évkörben megjelent s a matematikai tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1904. január végéig a főtítkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

2.

Bolyai János születésének századik évfordulója alkalmából pályázat hirdettetik oly munkára, mely körülbelül 25 nyomtatott

ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, az abszolút geometriát tárgyalja.

Az Akadémia ezúttal önálló búvárlaton alapuló új eredményeket nem kíván, hanem inkább arra helyez súlyt, hogy a pályamű az abszolút geometria tanulására alkalmas, jól áttekinthető kézikönyv legyen.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határidő 1904. december 31.

A jutalom csak önálló becsű tudományos munkának adatik ki.

A jutalmazott munka szerzője köteles művét egy esztendő alatt kiadni. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Kivántatik oly vizsgálat, mely a differential-invariánsok valamely osztályának meghatározását nyújtja, vagy legalább valamely osztályuk elméletét jelentékenyebb lépéssel előre viszi.

Jutalma a Tomori-alapítványból 2000 korona.

Határnap 1903. december 31.

A jutalom csak önálló tudományos becsű munkának ítélhető oda. A jutalmazott munkát szerzője köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik valamely növényesalád vagy nagyobb genus monographiája önálló kutatások alapján. A dolgozat tárgya mind az élő, mind a fossil, virágos vagy virágtalan növények közül választható.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítélhető oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához“ czímezve (és így nem a főtítkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, vagy géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen,

3. A *szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól esik.

6. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki-, br. Bánffy- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az absolut becs határoz.

8. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiái tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1903. május 6-án.

Szily Kálmán,
főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XIV. KÖTET.

1903. Június 15.

6. FÜZET.

Elnöki megnyitó.

Br. Eötvös Loránttól.

(Tartotta a M. Tud. Akadémia 1903. május 10-iki közülésén.)

Tisztelt gyülekezet!

Milliókra rüg a betük száma, melyeket Akadémiánk kiadványaiban egy-egy év alatt összehord s billiomokat kellene összednunk, ha számításunkat az egész földkerekség akadémiaiára és arra a sok százados időre akarnók kiterjeszteni, a mióta ezek a tudományos munkálkodás eredményeit összegyűjteni, megőrizni és közzétenni kezdték. Mily rengeteg az a munka, melyet minden népek és korszakok tudósai gondolkozó elméjük parancsszavára, egyedül betűik kikanyarítására fordítottak. Ehhez még a testet is fárasztó munkához elzárt falak közé vonulva és sokszor csak pislogó mécses világánál, görbedt háttal ülve, mily sokan emésztették fel életök erejét, görcsösen összeszorított ujjaiik közül csak akkor ejtve ki az íróeszközt, mikor a vezérlő elme a testnek parancsolni már nem tudott.

Miért mind e fáradozás? Miért nem elégszik meg a tudós avval a neki adott leírhatatlan gyönyörűséggel, melyet minden, még a legcsekélyebb igazságnak felfedezése is nyujt? Miért nem elégíti ki őt a tudománynak közlése előszóval, például árnyas lugasokban sétálva, úgy mint a peripatetikuskok tették? Nem, magában ez még nem ad meglegedést. Mulékony életünkben arra törekszünk, hogy valami maradandót alkossunk. Enyészet vesz körül minden oldalról, alig van időnk arra, hogy a virág megnyílásában gyönyörködhecssünk s azt már fonnyadni látjuk, hogyne kecsegtetne ebben a mulékony világban az örökzöld babér.

Akár a költő és a művész, ki képzeletének sugallatára alkotja műveit, akár a higgadtabb és gondolkozásának fegyelmeztségére büszke tudós is egyaránt ilyent vár jutalmul, a mikor szellemi munkájának eredményét közzétéve, a maga alkotását s azzal a maga nevét az enyészettől megóvni törekszik. Nemcsak a jövő órának, nem is csak a jövő évnek, vagy egy

jövő századnak ír, biztatja őt az a hit, hogy műve fenmaradhat addig, míg e földön emberek élnek.

E hit nélkül talán nem is volna tudomány s az emberiség haladása csak azon ügyességek fejlesztésében nyilatkoznék meg, melyekkel a pillanat szükségleteit ki tudja elégíteni. Ne tépjük szét ezt a reményt, mely ekként a betű jelének megmaradásához fűződik.

Valóban megnyugvással tekinthetünk végig könyvtárainknak gazdagon megrakott polczain. Ha szemünk ott például az Accademia dei Lyncei immár háromszáz éves kiadványaira téved, vagy ha végig nézünk a Royal Society által 1665 óta folytonosságban kiadott Philosophical Transactions tekintélyes quart-kötetein, akkor nagyra nő bizalmunk abban, hogy valami a mi munkásságunkból is fenmaradhat. Óriások alkotásai mellett megtaláljuk itt a hangyaszorgalom termékeit, egy Galilei, egy Newton neve mellett szerényebb és még szerényebb munkások neveit.

Még fokozódik bizalmunk akkor, ha mélyebben tekintünk vissza a múltba. Papírra vagy növényrostokra írva, kőbe vésve, ércbe öntve és téglába égetve, évezredek előtt felderített ismeretek öröksége szállott reánk. Korunk tudománya az ókor tudományának alapján épült, a philosophiát, jogtudományt és a történetet vagy a geometriát és astronomiát részben még ma is ezerévesnél régiebb könyvekből tanuljuk.

De vajjon elegendők-e az írott jelek, betűk és számok arra, hogy velük összes ismereteinket ki tudjuk fejezni és megóvni az enyésztettől? Engedje meg nekem a tisztelt gyűlekezet, hogy röviden erre a kérdésre adjak feleletet. A jogtudós, a történetíró, a nyelvész, egyszóval a humanista aligha vetné fel ezt a kérdést. Mintegy magától értetődőnek tartja, hogy a mit tud, azt el is tudja mondani s a mondottat leírva, eleget tett arra, hogy ismereteit távollévőkkel úgy, mint jövő korok nemzedékeivel közölje. Így gondolkozhatik a matematikus is, hiszen a számok vonatkozásai és a geometriai alakok viszonyai, melyeket megállapít, betűi és számjelekben, teljes kifejezésre jutnak. Még a zoologus, botanikus és mineralogus és mindazok, a kiknek tudománya ezekkel közös alapokra épült, ilyen röviden intézhetnék el a dolgot. A maguk szempontjából igazuk van, mert ha felteszszük, hogy például egy-egy hazánk társadalmi, politikai és jogi viszonyait, nyelvét, faunáját, flóráját tárgyaló könyv, kiállva az idők viszonyosságait, évezredek múlva jutna ama kor egy tudományszomjas olvasójának kezébe, az abból ugyanannyit tanulhatna, mint mai korunknak egy hazánktól távol élő gyermeke.

Sokkal bonyolultabbnak tűnik fel azonban kérdésünk az előtt, ki arra a physikai tudományok álláspontjából tekint.

E tudományok körében a természet jelenségeit leginkább

olyan tételekkel írjuk le, melyek fajilag egymástól teljesen különböző tényezők mennyiségei között fennálló kapcsolatokat fejeznek ki. A szám, mint két egyneműnek viszonya és így a számnak leírt jele nem lehet egymagában elégséges e törvényszerű kapcsolatoknak előállítására.

'Lássunk egy példát.

Ha azt állítom, hogy 10 kilogramm szén a kazán fűtőterében elégetve, egy 5 lóerejű gőzgépet 2 órán át tudok működésben tartani, melylyel dinamót hajtva, 50 darab 20 gyertyafény erősségű izzólámpát teszek világítótá, azzal nem a 10, 5, 2, 50 és 20 számok viszonyait, hanem a tíz kilogramm szén, öt lóerő, két óra és ötvenszer húsz gyertya fénye között fennálló kapcsolatot fejeztem ki. Ime a nehézség.

Ha ugyanis szerénytelenül nem elégedve meg a kitüntetéssel, melyben részem van most, mikor ez a fényes gyülekezet fejtegetéseimet türelemmel meghallgatja, még azt is el akarnám érni, hogy ezt az írást majdan kétezer év múlva ne csak elolvashassa, hanem teljesen meg is érthesse valaki, akkor nem volna elég arra, hogy csak ez írásom megőrzését biztosítsam, hanem gondoskodnom kellene ezenfelül még arról is, hogy megmaradjon, vagy legalább újra előállítható legyen az a kilogramm, melylyel a szén tömegét, az az óra, melylyel az időt, az a gép, melylyel gépem hatásképességét, sőt az a gyertya is, melylyel lámpáim fényének erősségét ma lemértem. Ilyen nehézségek állanak elő mindig, a mikor mérések eredményeinek leírásáról van szó s ezért ne csudáljuk, hogy a physikus, a physiologus és a csillagász, mint a kiknek ez a földolga, jól indokolható aggodalommal törekednek arra, hogy az utókorra írásaikkal együtt mértékegységeiket is átszámazzassák.

E törekvésnek első eredménye a szükségképen megőrzendő egységek számának lehető megszorítása lett.

Térben és időben történik minden e világon s ezért a természet jelenségeiben nyilvánuló tényezők, bármily neműek is lennének, mindannyian azon vonatkozások alapján mérhetők, melyekben ezekhez állanak. Ebből folyólag végső elemzésben csak két alapegységnek választásáról és megőrzéséről kell gondoskodnunk.

A feladat tehát röviden ez: megállapítani a hosszúság egységét és az idő egységét úgy, hogy azt minden kor gyermeke egyformán használni tudja. Valamely testnek az idők folyamában változatlan mérete és valami változatlanul ismétlődő mozgás elvben erre a célra legegyszerűbb és legalkalmasabb választásnak ígérkezik. Ilyen választást tettek immár több mint egy századdal ezelőtt azok, a kik méter-rendszerünk alapját vetették meg. A méter, mint a föld méretei által meghatározott hosszegység, az

evvel a hosszegységgel összefüggésben álló térfogategység s a térfogategységnyi víz, mint tömegegység, együtt a föld tengely körüli forgása által megállapított időegységgel egy olyan természetesnek nevezhető mértékrendszert látszott szolgáltatni, melyet minden mérőléceink elveszése és minden óráink megromlása esetében is újra vissza tudnánk állítani ma úgy, mint azt utódaink évezredek múlva tehetnék. A szigorú kritika azonban e választás ellenében nem egy komoly kifogást emelt.

Nehéz és az eredeti megállapodás értelmében csak nagyon tökéletlenül megoldható feladat az, hogy a föld méreteit mérőléceinkre átvigyük, és ki merné állítani azt, hogy örök időkhöz át változatlan maradjon maga a föld!

Valóban azok a hatalmas erők, melyek földünk lassú lehülése közben felszabadulnak, annak kergét egy helyen folytonosan emelve vagy süllyesztve, egy másik helyen hatalmas kitörésekkel elrombolva, már egy emberöltő alatt olyan változásokat létesítenek, melyek még térképeink görbe vonalainak is más irányt adnak. Krakatoa, Santorin, Mont Pelée rombolásai mélyen vésődtek emlékezetünkbe. Hát még a víz, mely folytonosan változó alakban, mint gőz, folyadék és jég hegyeket mos el és újakat épít. Ilyen ingatag alapra valami maradandót nem építhetünk.

Ne csudáljuk azért, hogy ma az egész művelt világ tudósai közelhatározással lemondva egy természetes mértékrendszernek ezen az úton való megvalósításáról, meggyeztek abban, hogy mértékrendszerünk alapja ne is legyen ez a változékony föld, hanem inkább egy rúd, melyen a méter hosszúsága fel van jegyezve és egy platindarab, melynek tömegét kilogrammnak nevezzük.

Biztosításuk végett ezt a rudat és ezt a platindarabot, nemzetközi megállapodással alkotott szigorú szabályok szerint, Párisban erős falak közé zárva, külön erre kirendelt tudományos gárda őrzi, kezeli és sokszorosítja.

De mi sors vár még reánk s intézményünkre?

A gyűlölség ember és ember között, nemzet és nemzet között, ez a koronként szunnyadó, de újra meg újra egész nyereségében kitörve, romboló erő sokkal inkább veszélyezteti ezt a tudományos erősséget, mint a Krakatoa vagy a Mont Pelée. A multak keserű tapasztalataiból vonva következtetést a jövőre, bizony alig remélhetjük, hogy az emberiség ezentúl minden megszakadás nélküli folytonosságban haladhasson művelődésének közös céljai felé.

Másnemű az a veszély s talán nem is olyan nagy, mely időmérésünk pontosságát fenyegeti. Óráinkat ma a csillagász egy közös nagy óra, a tengelye körül forgó föld járása szerint igazítja. De jól jár-e ez az óra?

A hold, a nap, melyek vonzó erejükkel, mintegy beléka

paszkodva földünk tömegeibe, azon a dagály és apály jelenségét létesítik, nem okoznak-e az avval járó surlódás következtében a föld forgásában olyan késleltető zavart, mint a minő például óránkban áll elő akkor, mikor tengelyeik kenőcse beszárad?

A tudománynak egyik legfényesebb diadala az, hogy erre meg tudott felelni. Abból az eltérésből, mely régi napfogyatkozásoknak az óra mai járása szerint kiszámított helye és a történetben feljegyzett észlelt helye között több esetben is mutatkozik, nagy valószínűséggel lehetett megállapítani azt, hogy földünk, mint óra, ma naponként közel $\frac{1}{360}$ másodpercczel késik, annak harmadfélezer év előtti járásához képest.

Nem nagy változás, de mégis elég arra, hogy bizalmunkat megingassa. Különösen, ha meggondoljuk, hogy ez az elmúlt két évezred földünk fejlődéstörténetében olyan békés korszak lehetett, melyre a jövőben nagyobb zavarokat okozó átalakulások következhetnek.

Csalódtunk újra, de le kell-e végleg mondanunk törekvésünk megvalósításának reményéről? Nem, van még egy út, talán vakmerőnek látszó, de célhoz vezető.

Valami állandóra, valami az időben változatlanra van szükségünk! S azt nem találva meg egyes testek méreteiben és egyes testek mozgásaiban, a testeket alkotó anyagok sajátságaiban keressük. Évezredek mulhatnak el, melyeknek leforgása alatt a földnek képe talán teljesen megváltozik, lehet, hogy kő kövön nem marad s tengerek hullámai fognak háborogni ott, hol ma legpompásabb városaink emelkednek, de azért az egyes anyagok, melyekből ez a formájában megváltozott föld össze lesz téve, megtartandják régi sajátságaikat. A víz, a levegő, az arany s mind a többiek, ugyanolyan módon fognak környezetükre hatni és külső hatásoknak ellenállani, ugyan úgy fognak melegedni és lehűlni, megfagyni és megolvadni és ugyanazon törvények szerint fogják a fényt átbocsátani vagy ragyogóan visszaverni, mint a hogyan mindezt ma teszik.

Egész bizalmunkat azért abba a feltevésbe helyezzük, hogy a meghatározott kémiai összetételű anyagok sajátságai az időben változatlanok maradnak s így azokat ma a jövőre is érvényesen meg tudjuk állapítani.

Utódaink valamikor talán meg fognak egyezni abban, hogy erre a feltevésre egy igazán természetes mértékrendszer alapításának, mi e feltevést legalább arra használhatjuk, hogy segélyével az általunk ma használt mértékrendszernek egységeit utódainkra átszámazzassuk.

A különböző anyagok ilyen jellemző sajátságainak vonatkozásait az időhöz és a hosszasághoz nagy részben már ismerjük. Így tudjuk, hogy valamely izzó anyag fényében meghatá-

rozott hosszaságok egész sora van, feltevéseink szerint, örök időkre letéve, azokban a mozgásokban pedig, melyeket különböző anyagok tömegvonzása által laboratoriumainkban létesíteni tudunk, megannyi az adott minta szerint mindig újra meg újra szerkeszthető óra áll rendelkezésünkre, melynek járása mindenkorra pontosan szabályozva van. A szaktudós dolga s azért nem éppen erre a helyre való megállapítani és pontosan kifejezni azon eljárások szabályait, melyek szerint a be nem avatottak szemei elől elrejtett eme hosszaságokat lemérni és ama rejtélyes órák ketyegéseit megszámlálni tudjuk. Minket itt csak az eredmény érdekel, s ez abban áll, hogy immár megnevezve valamely anyag nemét, avval együtt annak fényhullámaiban egy hosszúságot, vonzásában pedig egy időtartamot szóval és számmal vagyunk képesek megjelölni. Így mindazok a tudósok, a kik bár más szempontok által vezérelve a különböző fénynek hullámhosszait a tökéletességet megközelítő módon lemérték, s azok, a kik a tömegvonzás állandójára vonatkozó ismeretünk pontosságát újabb és újabb eljárásokkal fokozták sajátos céljaiknak elérése mellett, talán öntudatlanul is hozzájárultak ama közös nagy feladat megoldásához, hogy ismereteink fenmaradását messze jövő időkre biztosítsák.

Valóban, ha korunk alkotásaiból nem is maradna meg semmi egyéb, csak tudományunknak írásban megőrzött foglalatja s azzal együtt, akár csak az a két szám, melylyel a lángban izzó konyhasó sárga fényének hullámhosszát és a tömegvonzás állandóját a vízre vonatkoztatva, mai mértékegységeinkben kifejeztük, úgy a jövő kor tudósa egy porszemnyi konyhasóban és egy palaczknyi vízben megőrizve találná korunk egész mértékrendszerét. Vissza tudná állítani azt eredeti mivoltában, métert, litert, kilogrammot tudna készíteni, a mi másodpercünk szerint tudná járítani óráit, a mi gépeink löcrejével mérni a maga gépeinek munkáját, mindezt ugyanavval a pontossággal, mint a melylyel azt az alapvető két számot ma meghatároztuk és feljegyeztük.

Ez eredmény nem csupán a physikus kíváncsiságát elégítheti ki, többet jelent az ennél: a betű diadalát és a betűk jeleiben összes ismereteinknek megóvását az enyészettől.

Közös érdek ez, mely iránt nem lehet közömbös az, a ki bármely ágában is műveli a tudományt, sőt az sem, a ki annak haladását, noha csak mint szemlélő, figyelemmel kíséri.

Az ilyen érdekek gondozása s az avval járó feladatok teljesítése az akadémiák egyik legfontosabb teendője, a mi Akadémiánké is. Ez legyen mentségem, ha mentségre szorulok, a miért ma talán kissé elvont fejtegetéseimben egy ilyen tárggyal foglalkoztam. Beszédem végére értem. Ünnepnapunk van, azt

kérdezhetné valaki, hol marad hát az, a minek fennen hangoztatása nélkül nincsen ünnep e hazában, hol marad a hazaszeretet?

Azt szívemben hordom, szívünkben hordjuk valamennyien. Ezzel üdvözölvén az itt egybegyülteket, az ülést megnyitom.

Jelentés a M. Tud. Akadémia 1902. évi munkásságáról.

Szily Kálmán főtitkártól.

(Felolvasta az 1903. május 10-iki közülésen)

Részletes jelentésemet Akadémiánk m. évi munkásságáról: üléseiről, fölolvadásairól, könyvkiadásairól, a megbízásából készülő munkákról, segélyével megjelenő irodalmi vállalatokról, könyvtára és Széchenyi múzeuma gyarapodásáról, eldöntött pályázatairól, tagválasztásairól s jutalom-hirdetéseiről az Akadémiai Értesítő kiosztott füzetében terjesztettem elő s itt most csakis a kegyeletes visszaemlékezés néhány szavát fűzöm hozzá.

Akadémiánk oszlopcsarnokát már régen szentelt helylyé avatta a tagtársi kegyelet. Innen kíserte a nemzet hálája örök nyugalomra Deák Ferenczet és gr. Andrássy Gyulát; innen temettük el b. Vay Miklóst, az Akadémia igazgató tanácsának 54. éven át tagját, s tisztviselői közül gr. Lónyay Menyhértet, Trefort Ágostont, Csengery Antalt, Toldy Ferenczet, Arany Jánost és Hunfalvy Pált.

Mult évi nagygyűlésünk óta az oszlopcsarnok, fájdalom, ismét két ízben volt gyászünnepély színhelye. Szeptember 6-ikán temettük *Heller Ágostot*, főkönyvtárnokunkat, Akadémiánk egyik legmunkásabb tagját, ki nemcsak mint tisztviselő szerzett érdemeket, hanem mint tudós a physika történetéről írt nagybecsű művével, s mint Akadémiánk képviselője több külföldi tudományos congressuson tiszteletet is magának s a magyar tudományosságnak. — Márczius 19-ikén vettünk búcsút *Tóth Lőrincztől* s vele — mint Beöthy Zsolt oly szépen mondá — elbucsuztunk nemcsak tőle, „hanem irodalmi életünknek egy dicső korszakától, melynek ő volt utolsó képviselője: Vörösmarty és Széchenyi korától“. Hatvanhét évig volt tagja Akadémiánknak; előbb költő, azután jogtudós s több mint félszázadon át részese, sőt vezérlő munkása minden társadalmi vállalkozásnak. Akadémiánknak is másfél évtizeden át pénztárnoka, éppen abban az időben, mikor a nemzeti adakozás megépítette e palotát s megsokszorozta az Akadémia alapítókéjét. Méltó volt, hogy itt álljon az ő ravatala is e palota csarnokában s itt adjuk meg neki a végtiszteletet. — A rendes tagok közül még ketten költöztek el. Az egyik *Hajnik Imre*. Nagy és egyelőre pótolhatatlan veszteség a magyar

jogtörténetre az ő halála! Mennyi szorgalom, mennyi tanulmány s mily erős ítélő tehetség sugárzik ki az ő nagy munkájából, a perjogból az Árpád- és vegyesházi királyok korában. Neki köszönhetjük, hogy a magyar bírósági szervezet és eljárás Verbőczyig most már teljes világosságban áll. Ötven év folyt el Kovachich halálától Hajnik föllépteig; aggódva kérdezzük, mikor lép valaki az ő nyomába? — A másik *Vadnay Károly*. Jelen-tékeny sikereket ért el mint jeles novellairó is, de különösen mint kitünő szerkesztő, ki az egykori Fővárosi Lapokkal meg-mutatta, hogy napilapot is lehet, mit sokan tagadni szeretnének. gondosan, ízléssel, jó stílussal s botrány-hajhászat nélkül is szer-kesztteni. Olyen hírlapíró, mint ő volt, fájdalom, ma már vajmi ritkán terem! — A I. tagok közül hatan hunytak el: *Ráth Zoltán*, az ideálisan gondolkozó fiatal statisztikus, kinek lelki ereje oly váratlanul, éppen akkor tört meg, mikor fővagyát, az egyetemi tanszéket már-már elérte; *Plósz Pál*, mind az elméletben, mind a gyakorlatban kiváló orvostudományi író; *Steindl Imre*, a leg-újabb kor egyik legnagyobb építő-művésze, ki Budapest legszebb épületét építette s a közönség részéről, — a mint ez nálunk már szokás — apró gáncsoknál egyéb elismerésben nem részesült; *Kelety Gusztáv*, ecsettel és tollal jeles művész, műkritikus és író; *Kerékgyártó Árpád*, a budapesti egyetem kiérdemült tanára, Széchenyi korának történetírója; *Kuncz Ignác*, a kolozsvári egyetem tanára s a „Nemzetállam“-ról szóló munka nagyérdemű szerzője. — A külső tagok közül öten hunytak el: *René de Maulde* történetíró, ki a magyar történettudományi irodalom ismertetése körül tanúsított érdeklődésével hálánkat érdemelte ki; *Vitkovics Gábor*, szerb historikus, a Kazinczy korabeli híres triasz egyik tagjának unoka-öccse, ki ha elszakadt is szülőföldétől, véglegelletéig megőrizte szeretetét Magyarország és a magyar irodalom iránt; *Bertrand Sándor*, a franciaia archaeo-logia vezér-férfia; *Krones Ferencz*, osztrák történetíró, ki meg-tanulta nyelvünket s több monographiában magyar történelmi kérdésekkel is behatóan foglalkozott; s végre a nagy *Virchow*, orvos, anthropologus, régiségbuvár és politikus egy személyben. Tanításai elavulhatnak, de azért halhatatlan lesz az ő neve, mert ő volt a korabeli pathologiai kutatásoknak, több mint fél-századon át, irányítója. — Áldás legyen emlékezetükön!

De voltak örömnapijaink is! Annyi jubileum s annyi emlék-ünnep talán sehol sincs a világon, mint mi nálunk. A mult évi emlékünnepek közül az irodalmilag, vagy művelődéstörténetileg fontosabbakat, melyeken Akadémiánk is képviseltette magát, elő-soroltam jelentésemben. Élő szóval csak háromról emlékezem meg.

Igaz örömmel vettünk részt *Than Károly* ig. és rt. tanári jubileumán, kinek irodalmi és tudományos érdemeit ez idei

nagygyűlésünk az Akadémia nagyjutalmával tüntette ki; részt vettünk a magyar kultúra november hó 26—27-én végbement nagy ünnepén, a Magyar Nemzeti Múzeum százéves jubileumán, melyen Akadémiánk üdvözlétét mélyen tisztelt elnökünk tolmácsolta, kiemelvén, hogy a Nemzeti Múzeum mind céljaira, mind eredetére nézve rokon-intézet Akadémiánkkal s egyik méltó büszkesége a magyar hazának. Ugyancsak a mélyen t. elnök úr vezetése alatt küldöttségileg vettünk részt a kolozsvári tudományegyetem Bolyai-ünnepén, hogy kifejezzük tiszteletünket a két Bolyai emlékezetének. Ez alkalomra kinyomattuk díszkiadásban a magyar földön termett egyik legnagyobb lángésznek, Bolyai Jánosnak világhírű Appendixét s kihirdettük a Bolyai-jutalomdíjat, melylyel nemcsak a két nagy tudós emlékének fogunk minden ötödik évben áldozni, hanem a melylyel Akadémiánkat be is iktatjuk a nemzetközi tudományosság areopágjába.

Állandó kegyelettel őrzi Akadémiánk alapítójának, gr. Széchenyi Istvánnak emlékezetét is. Már régebben kiadta beszédeit, naplói kivonatát, leveleit (eddig négy kötetet), külföldi utazásait, hírlapi cikkeit; a Széchenyi-múzeumba már eddig is 1000-nél több rávonatkozó, vagy ráemlékeztető tárgyat gyűjtött össze; állandó Széchenyi-bizottsága pedig elhatározta, hogy főbb munkáit: a Hítel, Világ, Stadium, Kelet Népe és Politikai program-töredékeit új kiadásban közre fogja bocsátani. Valóban, szükség is van e munkák új kiadására s nemcsak azért, mert első kiadásuk most már nagy pénzen is csak ritkán szerezhető meg, hanem azért is, hogy a közönség maga is meggyőződhessek: mennyi balgatagságot írnak össze ma már némelyek Széchenyiről, mintha csak az volna a szándékuk, hogy Széchenyit hamis világításban mutassák be a mai nemzedéknek. „Széchenyi — így szólnak a legújabb commentátorok — teljes mértékben az anyagelvi vagy haszonelvi, utilitarianus irányzatnak volt a hívé“; egy másik szerint pedig „Széchenyinek *csakis* a gazdasági erősödés iránt volt érzéke“ stb.

Tisztelt közülés! Legyen szabad erre válaszképen néhány sort szó szerint felolvasnom a Kelet Népéből:

„Igen, drága Földiek, jövődönknek alapja nem egyéb mint: *Nemzetiségünk biztosítása, nemesb kifejtése.*“

„Ha arrul volna szó, mikép Magyarországnak néhány keményebb útja támadjon, itt-ott némi gyár emelkedjék fel, mocsarainak egy része csapoltassék le, egy-két vasút, egy-két vízcsatorna szeldelje síkjait keresztül, a budapestin kívül még egy pár hidacskája legyen; szóval, hogy valami provinciális ephemer fényre vergődjék némikép fel, ha csak illyesrül volna s ha csak illyesrül lehetne szó — jóllehet mind ez tagadhatatlanul szép és hasznos felülépítmény — büszke érzéssel mondom, én nem

szólnék, soha sem szólottam volna s férfiúi becsem öntudatában hátat fordítnék s hátat fordítottam volna rég az egésznek s más elemekben költöm életemet, másutt keresem szerencsém.“

„A magyar népnek, mint én fogom fel, nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogen sarmadék — ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsofajnak, mely bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csak hogy mint azoknál, úgy ennél is, külön sajátsági árnyéklatokban“.

„Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátságait, mint ereklét megőrizni s szeplőtelen mineműségében kifejtetni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden kesetűl tisztább érzés; s ha csak mint hangya illy megdicsőítéshez egy parányi is járulhatni, van-e emberek közt, kiktől lelki örömek el nem zárva, édesb osztályrészt.“ (Kelet Népe, 16—18. l.)

„Nemzetiségünk ne csak tengődve éldegéljen, de mindinkább terjedve s nemesülve, vagy inkább *nemesülve és terjedve* — mert ez a kifejlési logika — elvégre nagy, hatalmas és dicső nemzetté is váljék vérünk.“

„Ámde ezt, jóllehet saját bennünk a fölemelkedési erő, soha el nem érjük, ha csak *lelki felsőbbség által* nem. Ennek eléréseért kötelességünk tehát buzgólkodnunk.

„S im, ez az egész titok, mikép menthetjük meg fajtánkat bukástól, s mikép emelkedhetünk nagy, hatalmas, dicső nemzetté. *Felsőbbség által*, vagy ahogy sem. (M. Akad. Évk. VI: 77.)

És erről a Széchenyiről, a ki így gondolkozott s így érzett, erről a Széchenyiről ma azt állítják, hogy „csakis az anyagi erősödés iránt volt érzéke“.

Ha már a mai nemzedék nem érti meg Széchenyi tanításait s nem akarja követni nyomdokait, őrizze meg s időnként frissítse föl legalább a Magy. Tud. Akadémia az ő nagy alapítója szent hagyományait, hogy az utánunk jövő nemzedék könnyebben visszatérhessen hozzájuk.

Pulszky Ferencz.

(Az 1903. május 10-iki közülésen előadta *Concha Győző* r. t.)

I.

Magyarország újjászületésének nagy harczoza, Deáknak, Kossuthnak kor- és munkatársa, a hazáért hosszú száműzetést szenvedett hazafi, a magyar művelődés legegyetemesb tehetségű munkása, a szellemes író, a kitünő tudós, Akadémiánknak 60 éven át, utolsó lehelletéig lankadatlan buzgalmú tagja, alelnöke mai ünneplésünk tárgya.

A legegyszerűbb ember jellemrajzát csak úgy alkothatni meg, ha az akadályokat, melyekkel megküzdenie kellett, az eszközöket, melyekkel rendelkezett s azt az erőt számba vesszük, melyet fölöttük kifejtteni bírt.

Mentül rendkívülőbb, sajátosabb az ember ereje, mentül nagyobbak az akadályok, mentül sokfélébbek az eszközök, a melyekből az ember szellemi képe alakul, annál szükségesebb az egymást ellensúlyozó tényezőknek oly pontról tekintése, a honnét mindannyi kivehető ugyan, de a döntő az előtérbe jut.

A rendkívüli tehetségek, melyekkel Pulszky Ferencz fülruházva volt, a céljai elé gördülő akadályok nagysága, viszont a rendelkezésére álló eszközök sokfélesége, mely életkörülményeinek rendkívüli változatosságából eredt, csak azáltal válnak érthetővé, a rólok rajzolt kép valóvá és hűvé, Pulszky Ferencz jellemét, jelentőségét visszaadóvá, ha őket a magyar renaissance-al kapcsoljuk egybe.

Pulszky Ferencz rendkívüli ember volt tehetségeinek, céljainak, életkörülményeinek a rendes mértéket meghaladó méretei következtében, a kit már ennél fogva sem lehet az emberinek rendes mértékével mérni; de még inkább azzá lett annak következtében, hogy élete a magyar renaissance idejére esett.

Pulszky Ferencz a magyar renaissance legsajátosabb kifejezése, ekkori közéletünknek legeredetibb alakja, a ki egyéniségének ellentéteket rejtő sokoldalúságával páratlanul áll politikai, tudományos, művészi életünkben.

Minden renaissance a jelennek temetése és a jövőnek előtörése a múltból, avagy az emberi lelkek egyéni teremő erejéből.

A renaissance, ha az emberi élet összes oldalaira kiterjed. feloszlás, azon kapcsolatok felbomlása, melyek az embereket összefűzték, azon javak megvetése, kicsinylése, melyekből a nemzet s az egyesek addig éltek, új kötelek keresése, új javak utáni vágy, új javak előhozásának próbálgatása. A hit új támpontokat keres, a költészet, a művészet más tárgyakon lelkesül, átalakítja a nyelvet, új technikákat próbál, érzelmeit változott formákban fejezi ki, a gazdálkodás ismeretlen területeken vállalkozik, a tudomány úgy módszerében, mint kutatási céljaiban megváltozik, az emberek társadalmi együttműködésének létező célpontjai, kötelei, s ennek következtében a nemzetek országgló életének addigi törekvései, létező alkotmánya, joga, az erkölcs parancsai szűknek, sivárnak, igaztalanoknak, erkölcstelennek, gyámoltalanoknak tűnnek fel ama vágyak világában, melyek az emberek közt társadalmi együttműködésök, országgló hatalmuk alkotmányának formáira, viselkedésök legfőbb elveire nézve támadnak.

Ily renaissance-korban minden bizonytalanná válik az ember körül, a szép s a rút, a jó s a rossz, az igaz s a hamis, az okos s az oktalan. A nemzetet nyugtalanság fogja el életének minden pontján, kormányzatában, gazdálkodásában, hitében, irodalmában, művészetében.

A magyar renaissancenak Mária Terézia és József alatt a nemzeti élet egyes ágazataiban kezdődő folyamata akkor, midőn Pulszky Ferencz a tanuló életből a cselekvő életbe lép: a 30-as évek első felében a nemzet egész valóját megragadja. Ez újjászületési folyamatnak egyik célpontja az, a mi által a magyar a világ más népeivel magát szembe állítja s a minék tőlök háborítatlanságot, önmagától pedig az ösztönszerű érzés helyett külső kiformalást, a létezés helyett növekvést és gyümölcsozést, dúsbabb tartalommal eltelést kíván.

A másik cél e nemzeti egyéniség elemeit, az egyeseket abban is, a minék e nemzeti sajátosság nemzetközi háborítatlanságához s belső kiformalódásához nincsen egyenes köze, a tekintetben is, a mire nézve az egyes saját nemzetétől külön életet él, egyéni gazdagsága, szellemi kielégülése, egyéni életberendezése, egyéniségének érvényesítése tekintetében szabadbá, elégültté tenni.

A XIX. századbeli magyar renaissance, a nemzet teljes magyarságára és az egyén teljes szabadságára törekszik egy időben, vagyis két oly célra, melyek egyféle népből álló nemzetnél is ellentétbe kerülnek, ha egyszerre s nem egymásután, ha őket föltétlenül s nem viszonylag, nevezetesen az egyéni szabadságot alárendelve a nemzeti szabadság, vagyis a nemzeti függetlenség és hatalmi nagyság követelményeinek, törekszenek megvalósítani.

A magyar renaissance szükségképen bonyolultabbá vált,

mint más nemzetek renaissance-a azáltal, hogy a magyar nemzet nem egy népből, hanem több népből áll. Így az egyéni szabadság kiterjesztése a nemzet szabadságát, vagyis a miből az áll: más népektől független létét, velök szemben hatalmát nem erősítette.

De nem hiányzottak minden renaissancenak rendes bonyodalmai: a multnak ellenállása az újnak megszületése ellen, a magyarban sem, sőt hozzájárultak a magyar kultúra elmaradottsága és a külügyi nehézségek.

A mult, főleg nemzeti szempontból II. József óta, a függetlenség, az önálló hatalom megszűnését, a magyar nemzet eltűnését jelentette az európai nemzetek concert-jében, a magyar királyság beolvadását az osztrák tartományokba, az egyéni szabadság szempontjából a jobbágyság millióinak szolgaságát, szellemi tekintetben hátramaradását

A magyar renaissance, vagyis a magyar nemzetnek és a szabad magyar polgárnak és embernek újjászületése, hagyományos kulturánknak rögtön európai színvonalú, bőséges tartalommal való telítése, a mindezekhez szükséges tényezők sokféleségénél, az ellentálló gátak erejénél fogva megbontotta a nemzet egész valóját s kivetette a levés, a támadás bizonytalan tengerére.

A Széchenyi által eltemetett, kicsinyelt mult helyére egy bizonytalan jövő lép, a melynek senki világosan nem látja körvonalait.

Senki sem fejezte ki ezt világosabban, mint maga Pulszky, midőn a 30-as évekre visszaemlékezik: „Mindnyájan egyetértünk abban, hogy a fennálló viszonyok nem tarthatnak soká, hogy az uralkodó rendszer meg fog bukni, hogy az egész ország átalakulása kikertülhetetlen; arról sem volt kétségünk, hogy a magyar országgyűlés nem képes a reformot keresztülvinni, de arról, miképen kell eljárni, senki sem volt magával tisztában.”¹

Ugyan ő jellemzi a 30-as évek második felét a pessimismus korának, midőn „a költők lemondtak minden reményről s a követek sohasem titkolták meggyőződésüket, hogy a parlamentarizmus harcza meddő fog maradni s az annyira óhajtott reform soha keresztül nem vihető”.

Csak Széchenyi és Kossuth bíztak Magyarországnak nagy jövőjében és Pulszky jegyzi föl azt is, hogy Deák kérdésére: „Miként hiszed te, hogy ily változás állhatna be?” Kossuth csak annyit tudott felelni: „Bármilyen módon, mit tudom én miként, európai forradalom vagy háború által, de be fog következni mulhatatlanul.”²

¹ Életem és korom I. kötet, 84. l

² U. o. 94. l.

A nemzet előtt csakugyan egy bizonytalan jövő állott.

Először is a magyar nemzetiség uralomra juttatása, valódi független nemzetté levése s egyúttal mindannak bőségben és magyar jellegben nyújtása, a mit az egyes a köztől, az állam és társadalomtól vár, nehézségbe ütközik két oldalról is. Az osztrák politikailag került fölénk, a meglevő magyar jellegű cultura pedig, úgy a vagyoni, mint a szellemi, szegényes volt az európaihoz viszonyítva. Az osztrák fölényt visszaverni, a meglevő magyar culturát művészet, irodalom, tudomány, minden rendű gazdasági technika, pénz és hitel, mindennemű ipari és östermelési javak tekintetében külföldi kölcsönzéssel kiegészíteni s magyar jellegét megtartani: ebben állt a nagy nehézség.

A mint Európa népei a középkor végén elfordulnak saját multjuktól s a római, görög culturával akarnak eltelni, épp úgy mohón kap Magyarország Mária Terézia óta — a nélkül, hogy e visszaszágnak tudatában volna, — a német s francia szellem mindennemű alkotása után, kezdve a ruhától az irodalom s tudomány legmagasabb termékeiig.

A nemzet a maga küzdelmét egyénisége fölényeért, más társadalmi és politikai czélokra készült régi alkotmánya segélyével, Ausztriától jogilag nem tagadott függetlensége alapján, intézményei hagyományos erejében bizva folytatja, egyúttal azonban megbarátkozik a „kor lelkével“ nemcsak mulólag, mint az 1790—95-ki föllobbanásban, hanem 1830 óta állandóan és az európai alkotmányi és társadalmi elvek iránt is oly hajlandóságot mutat, mint a külföldi irodalom, művészet gyümölcseinek átültetése, receptiója iránt. A magyar újjászületés egyúttal valóban az idegennek a legnagyobb méretű receptiója, irodalmi, gazdasági, jogi, alkotmányi tekintetben.

Hogy Pulszky szavaival éljek: „Így történt, hogy ugyanazon időben, midőn a nyelvből minden idegen szó a túlzásig kiűzetett, — az irodalom csak szavaira nézve maradt magyar s a formákban, fordulatokban, stylben idegenszerű lett, hogy midőn nemzetiségünket erősebben megalapítani s kiterjeszteni iparkodtunk, — gondolkodásunk módja nagyjára nem nemzeti“. ¹ De nemcsak a szépirodalmi, hanem az emberi szükségletek minden terén idegennel táplálkoztunk. S a mint Európa azon nemzetei, a melyek a római jogot recipiálták, nem tudnak annak nyűgeitől szabadulni, épp úgy nehezedik ólomsúlylyal reánk ma is, újjászületésünk oly hosszú folyamata után, a „művelt nyugat“.

A százados magyar alkotmánynak idegen jogelvek alapján polgári alkotmánynyá változtatása meghagyja-e, neveli-e erejét, mire a nemzet fölényének teljes kivívásához kétszeresen

¹ L. Pulszky F.: Életképek. 1845. I. köt. 604 l.

szükség van? A félig szolgaságban sinlődő jobbágnak polgárrá, a nemesi birtoknak a gazdasági szabadverseny tárgyává tétele nem gyengíti-e, vagy nem söpri-e el végkép a társadalomnak azon vezető osztályát, mely a magyar jellegnek legfőbb kinyomata volt? A külföldi irodalom, művészet, ipar, a külföldi életmód, ruházat receptiója nem semmisíti-e meg a magyar magot, mely a sok vihar között fenmaradt s mely mindezen idegen nedvek segélyével akar újjászületni?

A nemzet lelkében föltámadt e szükségletek nem találják meg önként kielégítésük utait. Bizonytalan, ki legyen a vezér, a ki e szükségletek kielégítésének társadalmi és politikai szerkezetét megjelöli, bizonytalan az idő, a mikor s az elvek, az eszközök, melyekkel az új utakra lépni kell, bizonytalan, mennyit kell a régi magból megtartani, mennyit az újból hozzáadni?

A tanácstalanság társadalmi szerkezetünk s politikai alkotmányunk átalakítása iránt, a nagy hajlandóság idegen receptio iránt ezen tereken csak ismétlődése volt annak, a min szépirodalmunk a XVIII. század óta keresztülesett. „Utánoztuk a franczia, a classicai és német költészetet, eldobtuk nemzeti versidomunkat s a klasszikai és nyugat-európai rythumst zendítettük meg . . . Nemcsak írói művészetet tanultunk, hanem idegenszerűséget is”.¹

Hosszú vajudas után teremti meg Vörösmarty a modern magyar költői nyelvet. Petőfinek a póriasság vádja alatt, szépirodalmunknak Zerffi Gusztáv által említett „zabolátlan forrongása” közt kell Hiadorról a pálmáért harcolni, a míg 1847-ben Eötvös találóan fejezi ki a közvéleményt, hogy Petőfi nemcsak minden szavában, de minden gondolatában, érzésében magyar”² s a régi magyar nyelv, a régi magyar versidom és rythmus a maga teljességében csak Aranyban bír újjászületni, csak ő bírja fajunknak századokon át fejlődött jellemét egészében fölmutatni.³

Csoda-e, ha a nemzet lelke a sok talány fölött, melyet nyelve, irodalma, gazdasága, társadalmi osztályainak ellentétei, politikai alkotmányának rendezése fölvetnek, lázas forrongásba jut? ha benne a nézetek, az ellentétes tervek anarchiája keletkezik?

A nemzetnek századokon át alakult akkori politikai alkotmánya, társadalmi szerkezete, ezeken nyugvó legbensőbb lelki és erkölcsi valója, ethnikuma nem bírják neki az erőt adni, hogy az ellentétes áramlatokat a maga egységes öntudatával irányítsa, a czélok és felfogások anarchiáját megszüntesse.

¹ Gyulai P. Arany János. O. kvtár 10. l.

² L. Ferenczi Z. Petőfi életrajza III k. 103—136. l.

³ Gyulai P. Arany János ea. h. 28. l.

A nemzetek életének ily fölkavarodása idején, a midőn a társadalmi és politikai intézmények csak a máról holnapra élésnek szolgálnak, de a jövőt meghatározni képtelenek, erős, kiváló egyéniségek veszik át az irányító működést, a melyet a nemzeti élet rendes menetében a jogilag megszabott hatalmak, az elismert tekintélyek, a vezető osztályok, csoportok, a nemzeti ösztönök végeznek.

De mit jelent az egyéniségnek ily előtérbe lépése? Az egyéniségeknek igen különböző az akaratereje, ízlése, erkölcsi érzülete, véletlen az előrelátása, kiszámíthatlan a találékonysága. A hol tehát az egyéniségek változó súlya kerekedik a nemzet egyenletes iránya fölé, ott nincs többé az életnek általános, minden ponton tájékoztató iránytűje, ott eltűnik a tekintély s helyébe vagy a kétely, vagy a genie, vagy a vakmerőség lép.

Pulszky nagy ítélő képességének, elfogulatlanságának legfényesebb tanúsága, hogy ő a nemzet állapotának ezt a jellegét 24 éves korában a történetíró tapasztalataival s az élő szemlélőnek tiszta látásával felismerte. Csak az elnevezésével nem fejezte ki eléggé a jellegét, mert nemcsak átmenet volt az, mint ő nevezte, hanem születés, a nemzetnek s a társadalomnak újjászületése.

„Az emberi nem életében is vannak . . . átmeneti időszakok . . . midőn egy nagy eszme . . . rendeltetését bevégezte s a lassan elhalónak a helyét a következő, csak lassan serdülő (eszme) be nem tölthető . . . Ilyen időt élünk mi is. Az ily átmeneti időszakoknak . . . a különös caractere, hogy központjuk nincs, hogy az ivadék százfelé oszolva, minden fellengést nélkülöz, áldozatra nem képes, kebelében a vallás helyét hideg philosophia pótolja. Ily időknél jelszava a normannak felelete, ki Olaf Trygvason kérdésére „s kiből hiszesz te?” azt felelé: „magamban”. . . . A kétely uralkodik mindenütt, bizodalmatlanság tölti el a kebleket, elszigetelve állnak a nemzetek és egyesek, az utolsó kötelék pedig, mely őket összekapcsolja, a politikai vélemény egyformasága, csak a jelszóhoz hasonló, mely a csatában megismerteti azokat, kik ugyanazon zászló alatt vívnak, csatáin kívül jelentése nincs”.¹

Ez a magyar renaissance hozta létre Pulszky Ferenczet; de viszont kevesen vannak, a kik e renaissance sikerére: a magyar nemzetnek úgy, mint a magyar egyénnek újjá teremtésére, a világcultura javainak bővítésére hazánkban Pulszky Ferencznél többet tettek volna. Élete össze van forrva e renaissance minden ízével s e nélkül se nem érthető, se nem méltatható.

¹ Uti vázlatok 1836-ból. Budapesti Árvizkönyv I. k. 69., 70. l. l.

II.

Miképen hozta létre e renaissance Pulszky Ferenczet? s mit tett ő annak sikerére?

Pulszky Ferencz teljesen német légkörben születik 1814-ben, Eperjesen. Kizárólag németül beszélnek családjában, németül az eperjesi társaságban. Magyarul pesztrájától, az iskolai szünidőn nagyanyjától s a szüret alatt Mádon tanul. Azonban az eperjesi iskola, valamint nővérének németországi emigrans tanítója, kitől ezzel együtt vett oktatást s ki előtte, mint maga mondja,¹ összes tanárai közt legkedvesebb volt, nemcsak feledtették vele a mit a magyar nyelvből tudott, hanem nevelését egészen német szelleművé is tették. Midőn cserében magyar szóra Miskolcra került Tomka táblabíróhoz, a magyar irodalomról igen kicsinylő volt a véleménye. Szemei a magyar világnak csak itt nyílnak meg Kisfaludy regéitől és Katona Bánk bánjától. Egy év múlva, 1828-ban visszatérve Eperjesre, nevelője, Nemesányi győzi meg őt és társait egy magyar önképző körnek létesítése, magyar könyvek beszerzése által, hogy létezik magyar könyv, melyet olvasni érdemes. Iskolája, annak tanárai azonban a magyar irodalomról nem vettek tudomást, s magánolvasmánya a nagy bátyjától, Fejérváry Gábortól küldött kis könyvtár révén teljesen idegen marad. A kornak világirodalmi nevezetességeivel ismerkedik meg ekként s egészen a nyugoteurópai szellem sodrába kerül. S ez így tart juratusi éveiiig. Sárosban Széchenyi Hitelét is német fordításban olvassák, s jogtanára, Csupka, bár Kövyt veszi vezér-fonalul, magyar, német, tót nyelvkeveréssel ilyformán beszél: „Molitor propter Wassermangel habuit baj“.²

Mindazon befolyások között, melyek Pulszky Ferencz fejlődésének idegen szellemű irányt adtak, a leghatalmasabb volt nagybátyjáé, a már említett Fejérváry Gáboré. Ez a világlátott, nagyműveltségű, műértő férfiú, eltele nyugoteurópai koreszmékkel, kozmopolita hajlamokkal, a magyar közölettel egészen visszavonult; a satyrikus szemével nézte a táblabíróvilágot s irányában a meddő bíráló szerepére szorítkozva,³ régészi és művészi kedvteléseinek, s azon baráti körnek élt, a melyhez többnyire külföldieskedő josefinus irányú, 1790-ben aufkláristáknak elnevezett férfiak tartoztak, a kik közt legnevezetesebb volt a sokat utazott és nyílt házat tartó báró Brudern, továbbá a nagy maecenás és műértő, az utolsó József-korabeli szabadkőműves, gróf Wiczay Mihály.

Fejérváry Gábor avatta be szívéhez nőtt, ifjú öcsesét a kül-

¹ Életem és korom I. kötet, 18. l.

² Henszlmann Imre. Pulszky Ferencz 50 éves írói jubileuma 7. l.

³ Pulszky, Életem és korom I. kötet 45. l.

földi szépirodalmon, történelmen és régészeten kívül a kornak politikai és socialis eszméibe, de a mi legfőbb, Pulszky neki köszönhetette, hogy a külföldet kora ifjúságában színről szíre láthatta. Igaz rászolgált, huszárosan teljesítette nagybátyja föltételét, ki látva régészeti tudományos hajlamait, megígérte neki, elviszi Olaszországba, ha Homért folyékonyan vissza bírja adni. Pulszky azzal a csekély készséggel fogott a dologhoz, a melyet a gymnasiumban addig szerzett s egy év múlva kész görög lett.

A 19 éves s a külföldi irodalom emlőin felnőtt ifjú előtt 1833. nyarán tárult föl Bécs, München a maga művészeti, irodalmi és tudományos életével; ezen előcsarnokok után lép Italia classikus földjére, a hol a művészetek, régiségek kivül a leg szélesebb körű nemzetközi világba jut; az osztrákok, bajorok után nemcsak olaszokkal, hanem a legjelentékenyebb porosz és angol férfiakkal lép személyes érintkezésbe.

S alig melegszik meg itthon, 1834. elejétől 1835. apriliséig mint jurátus a pozsonyi országgyűlésen és 1836-ig mint aljegyző Sáros megyében, az utóbbi év áprilisében nagybátyjával újabb hosszú külföldi útra kél. Megismeri Németország északi részét, Angliát, Skóciát, Írlandot, Németalföldet, a Rajnamelléket, Párist, Württemberget, ezeknek művészeti, táji és népeleti érdekességeivel és sok jeles emberével.

Ily nevelés, ily tapasztalatok után Pulszkyban közpályája kezdetén a világpolgárius érzés a túlnyomó éppen akkor, midőn a nemzet teljes erővel törekszik magyarságát az emberi élet minden részében uralomra juttatni.

Pulszkyra kezdetben idegen a nemzetnek e törekvése, mert előtte egy alsóbbrendű culturának a nyugoteurópai fölé kerekedését jelenti. Ellentétbe jut nemzetével, nem érzi át magyaros nevelésű honfitársainak legfőbb vágyát a saját külön egyéniség érvényesítésének gyönyörűsége után, nem érti a nemzeti külön egyéniségek becsét az emberiség életének munkafelosztásában, nem alkotó erejét az állami intézményekben.

A mily homályos volt e korban mindenkinnél a nemzeti erőnek tudatos, fogalmi áttértése az emberiség szempontjából, még egy Kölcseynél, Wesselényinél, sőt Széchenyinnél is annak államalkotó, jogot, hatalmi szervezeteket, intézményeket képező tendenciája, épp oly intensíven, lüktetett a nemzeti érzés, a magyarság kifejlése utáni vágy országgyűlésen, megyékben, a szellemi foglalkozásúaknál, szóval a nemzet vezető elemeinél, bárha e vágnak főtárgyát még csak a nyelv, az irodalom, a színművészet alkotta.

Pulszky idegen nevelésével, környezetének nem magyar légkörével először e hatalmas nemzeti áramlatba ütközik. Nemzeti újjászületése Pozsonyban kezdődik. 1833-ban júl. 16-án

látja először, a ki e részben sorsát eldönti, Kölceyt. „Véletlenül Kölcey mellett álltam, írja még német naplójában¹ és éles szemügyre vettem siri alakját. Halotthalványság borítja gyér hajzattal árnyékolt orcáját. Az egyik szeme lelkesen fénylett, a másik kísértetiesen csukva volt. A halvány száj s a vékony ujjak előre irgalmat és bocsánatot látszottak kérni a bátor mondások és írásokért, melyek róluk gyakran szétáradtak“.

Eszméltni kezd, összehasonlítja a pozsonyi országgyűlést a francia Constituante-tal és Convettel.² Mérlegeli a hazaszeretet s az emberiség szeretetét s éveken át töpreng a nemzeti és világpolgári törekvések jogosultsága fölött, míg a problémát megoldani, a nemzetit tudatosan, világos fogalmak segítségével magának magyarázni tudja. Valódi lelki küzdelem folyik le az ifjú Pulszkyban, a míg lassan-lassan értelme előtt tisztázni bírja azt, a minek egész élete munkáját áldozta.

„A hazaszeretet szűk érzés . . . így szól 1834-ben naplójában s annak ellenére, hogy ha hazát választanom lehetne, a mostanit sohse választottam volna, mégis nincs szebb tér az emberiségért dolgozni, mint Magyarországon. A kinek sikerül hétmillió renyhe, szolgálai, állati lényből hétmillió embert formálni, nem hiába élt“.³

Michelet világtörténelmének kosmopolitismusában már agyremnek ismeri föl a gondolatot, hogy az emberiségnek testi, faji, nemzeti, klimatikus különbségei a szabadság akadályai lennének. Mily balga törekvés, így okoskodik, a szívárvány hét színét egyesíteni s a dolgokat tiszta, szintelen világításban látni akarni! „Bírja-e a szellem a testet, ennek elöitéleteit fölszívni, elcserélni, mint a hogy ruhát váltunk“.⁴ „A hazafiság szűk érzés, de a melyikünket betölt, boldoggá teszi, boldog, kinek hazája van; a nyelv a haza“.⁵ „A nyelv az anyánk, míg a nemzet gyermek,

¹ L. az eredeti kéziratot Mus. Nation. 1514. I. köt. 5. old.

² Azt találja mindkettőnél egyformák az alkotó elemek, egyforma a céljok, ugyanaz a buzgalom hatja át mind a kettőt, minden hasonlít, úgy mint a miniature az életnagyságú képhez. Amannak színjátésoit az egész világ megbámulta, a mi országgyűlésünk a világ egy kis zugában van, színészei jól játszanak, a nézők azonban csak egy kis nép ifjai: a nép maga csekély részt vesz a játéokban. Pedig itt is nagy talentumok mutatkoznak, de mintha a végzet a Forradalmat csak házi színpadon akarta volna előadatni. Annak az időnek nagy jellemeit csekély változásokkal s magyarra fordítva megtaláljuk itt is. Ragályi Pethionnak. Nagy Pál Barboroux-nak, Deák és hívei a hegy-pártnak, Beöthy Desmoulin Camillenak. Borsitzky Szent-Justnek, Balogh Robespierre-nek, Kölcey Baillynek a párja. — Kézirat Mus. Nation. 1514. 2. köt. 4. l.

³ U. o. 2. köt. 7., 8., l.

⁴ U. o. 56. l.

⁵ U. o. 60. l.

addig függjön emlőin, szeretni fogja a férfi is mindig, de elhagyhatja. Cato Uticában a Phaedon-t olvasva hal meg, Brutus Philippinél Euripides szavaival dől törébe. Finis Poloniae Kosciuszko utolsó szava.

„1835-ben, ha Eperjesen maradok magyarosodással fogok foglalkozni, mindig szemmel tartva életem legfőbb célját: egy erős közvélemény teremtését s jó irányzását“.¹

Pulszky Ferencz lelkének e révedezése, majd kutató, kereső munkája közben jut Kölcsey Ferencz körébe.

Kölcsey classicus műveltségét, költői ihletét, bölcselmi mélységét, szabadelvű politikai irányát valami különös zománcz futja be, a minőt Pulszky távol országokban sehol sem látott: egyéniségének magyar alaphangja, lelki valójának sajátos összképe. Plastikusan szép példányát ismeri föl Kölcseyben a magyar jellegnek.

A classicus ókorért, az újjörögők, lengyelek szabadságharczaiért lelkesült, a honi szellem ébredésének némely szilaj kitöréseitől, a Kolomperiáktól elfordult ifjú ekként lesz Kölcsey hatása alatt bensőleg magyarrá.

E nagy és nemes lélek érdeklődik a kiváló tehetséggű jurátus iránt, szívesen látja magánál s az ő befolyása vet véget a tünődéseknek a nemzeti és világpolgári irányok fölött, melyek az erős nemzeti érzésű pozsonyi országgyűlési ifjúsággal való barátkozás közben is üldözték.

A mit Kölcsey vonzó magyar lénye Pulszky érzületére, intuitív tehetségeire gyakorolt s vele a magyarságot megszerettette, értelmére ily döntő hatásúnak látszanak a szavak, melyeket a szózat költőjétől hallott.²

Vörösmarty egy kedélyes esti beszélgetés alkalmával 1834 nyarán, melyben Bajza, Bezerédy, Stuller és Pulszkyval a haza-

¹ U. o. 58.

² Pulszkynek szellemi alkatában oly nagy azonban a bonczoló hajlam, hogy eldöntött kérdéseit is újabb meg újabb próbára teszi későbbi vizsgálatai közben. Összehasonlító mythologiai tanulmányokat téve, 1847-ben írja naplójában „Szeretnék velünk elhitetni, hogy kizárólag a nyelv a nemzetiségnek jellemzője“. S végig menve mindazon tulajdonságokon, melyekből a nemzetet máig összerakni, vagy melyek egyikére alapítani szokták, az adott magyarázatok elégtelenségére utal. De ha sem a nyelv egysége, így teszi föl a kérdést, sem a közös alkotmány, sem a vallás, sem a közös ősök nem elég erős kötelék, mi hat az a mi által nemzetetté válunk? — „A nemzetek jelleme legjobban nyilatkozik mondaikban, a melyekben az embereknek a természettel és egymással folytatott küzdelmei, a múlt és jövő iránti érzelmei tükröződnek“. — Kézirat. Mus. National. 1514. XII. köt. 22—26. l. A mondaik ily jelentőségét már 1840-ben hangsúlyozza s Grimm Mythológiájára támaszkodva sürgeti gyűjtésöket. — L. Emlény 1840. 225 l. Athenaeum 1840. 2 köt. 165. l.

fiúság és világpolgárságról folyt a szó, az egyestől hazafiságot, az egész nemzettől világpolgáriás érzést kívánt. „Ez talán, így kiált föl Pulszky, a legtökéletesebb kifejtése az arálynak vagy inkább viszonyinak, mely e két ideált összekapcsolja“.¹

Pulszky Ferencz megérti, megszereti a nemzetét, megkezdi naplójegyzetei magyar vezetését, szívével, lelkével magyarrá lesz. Egyéni renaissance-ának folyamata a nemzet sok ezer nem magyar vagy elnemzetietlenedett magyar tagjában ismétlődik. A magyar jelleg vonzó erejének hódítása, a magyar jelleghez tartozó szabadsági szellem értelmi megbecsülése így szülte újjá, így szaporította meg a csekély számú magyar nemességet a magyar értelmiség hatalmas seregévé.

Pulszky magyar renaissance-át azonban még egy ideig kétkedve fogadják, „minek oka az volt, hogy jóformán többet írt németül, mint magyarul és Bártfán 1840-ben a szellemes Vécsey báróné szükségesnek látja, hogy a neki ellenajándékba adott cseh üvegpokálra rávésette a „hazádnak rendületlenül“-t“²

Pedig ekkor már mily lelki változáson ment át Pulszky Ferencz! Ékesen szóló bizonyossága ennek 1837-ben megjelent munkája: Aus dem Tagebuche eines in Grossbritannien reisenden Ungarn Nemcsak ösztönszerűleg, érzelmével hajolt meg a nemzeti erőnek hatalma előtt, hanem a mi ennél sokkal fontosabb Pulszky szellemi kaliberének megállapításánál, értelmileg fogta föl a nemzetinek alkotó erejét az emberiség életében.

Nemzetközi utazásain, melyeken főleg a régészet és művészet megismerésének vágya sarkalja első sorban, arra a föl ismerésre jut, hogy a múzeumok és műcsarnokokat mily helytelen szempontból, csakis a művészi élvezet s a philologisáló régiségkedvelés szempontjából tekintik. Holott a művészet a nemzetinek legnemesebb virága, mely a nemzetinek legbensőbb valóját a legösszhangzóbban fejezi ki. A nemzeti az, a mi a márványt kenyérré varázsolja; a művészet kizárólag a nemzetiben gyökerezik; a művészetben csak az marad meg, a mi nemzeti, az idegen, bármi kiváló legyen, végül sem tarthatja magát“.³

A 23 éves Pulszky ennek a genialis munkájának, mely tele van az egész emberi cultura minden oldalára kiterjedő mély megfigyelésekkel, a legfőbb becse a nemzeti erőnek ebben a méltatásában rejlik. Egyéni fejlődésében nagy határkör az, de általános értéke a föl ismerésben rejlik, melyet kitünően alkalmaz a munka végén a paralellánál, melyet Anglia és Magyarország között von, midőn mondja: Magyarország nem akar ott

¹ Id. h. 86. l.

² Életem és korom. I. köt. 186. l.

³ Aus d. Tagebuche 39., 40., 42.

vesztegelni, a hol egy század óta megállott, de elszigetelve és Európa előtt idegenül állva, ki akarja nemzeti jellegét fejteni a nélkül, hogy örült szabadsági lázban, idegen intézményeket testébe oltani akarna vagy légben lógó rendszerek után kapkodna.

Ez a német munka mutatja legjobban Pulszky megmagyarosodását, sokkal inkább, mint az Árvíz könyvben megjelent első magyarnyelvű munkája: „Uti vázlatok 1836-ból“, mely a mily érdekes egyes részeiben, egészében ily alapgondolat nélkül szűkölködik. A nemzeti erő alkotó hatalmának tételét azonban nem ejti el Pulszky s vele törekszik Magyarország egész történetét megmagyarázni, vagy mint ő nevezte, Magyarország történetének philosophiáját nyújtani az Athenaeum 1838 és 1839-iki folyamában, mely 1879-ben lát újra napvilágot az Olcsó Könyvtárban. E dolgozat Pulszky Ferencz nemzeti renaissance-ának megpecsételése.

A száz oldalt alig meghaladó kis irat történetírásunkban fordulatot jelez, egyrészt az által, hogy a nemzet történelmét beilleszti a világtörténelem többi tényezői közé, másrészt, mert az erőt keresi benne, a mely Magyarországot fentartotta s a mely benne ez emberi életnek különös fejleményeit előidézte.

A mi azonban a legmeglepőbb a kis iratban, az a vezérgondolat. Nem a gazdasági megélhetés, nem a művelődés, nem a szabadság, nem a jog, nem a dicsőség és hatalom általában, Magyarország történetének kulcsa Pulszky szerint, hanem a mind-ezeknek a magyar ethnikum szerinti kifejezése.

Mindaz állhatatlan, mondja, a népek intézményeiben, a mi nem fejlett ki nemzetiségök szivéből; a mi nem nemzeti, az soha sem olvadhat össze a nép életével és megszűnik azon ivadékkal, a mely kezdeményezte. Esmények csak egyeseket ragadhatnak el, a népek lénye szilárdabb s csak az hathat reájok, a mi történeteik szilárd földjéből, jelleméből nő ki.

A nemzet entitásának, külön lényiségének ezen gondolatával kezdi Pulszky a magyarnak, ennek a milliókból álló lénynek, nem a magyaroknak, nem a magyarok összességének, életfolyását magyarázni.

Jól tudja ő, hogy a nemzetek lényének ez a nyomatékosan kiemelt szilárdsága csak viszonylagos s a nemzet viszontagságai, történetei éppen abból állnak, mennyire bírtak más nemzetek és a földrajzi hatások a nemzet külön lényén változtatni, mennyiben bírta magát azokkal szemben főtartani, sőt őket a maga tovább fejlődésének elemeivé tenni.

A magyarnak azon sajátos bélyege, a mely intézményeiben, alkotmányában, szokásaiban fennáll, a magyar nemzeti szellem hoz egységet történetének minden jeleneibe s ebből érthető sok százados története.

A nemzet szilárd lényének fáklyájával fölfegyverkezve indul Pulszky Magyarország multjának kutatására s a mohácsi vészig haladva azzal végzi dolgozatát, hogy a kifejlés, melyre hazánkat Mátyás emelte, nem volt elég nemzeti s honi gyökereket nélkülözve, a bekövetkező szláv befolyásnak ellent nem állhatott s alkotásainak éppen ezért csak addig lehetett sikere, a míg hatalmas keze eszméit föntartotta.

Pulszkynak e felfogásában van a teljes, az akkori vezéremberékénél erősebb magyar renaissance. Pulszkynál a magyarság nem pusztá „édes aggodalom, mely az anyaföldre vonz s mely a halandó port félistenné magasítja . . .” nem csak „költői zománc az, mely nélkül rideg pálya a hosszú élet . . .” nem egyedül „egy törzsök faj sajáttságainak . . . képviselte” . . . sem e külön „sajátságoknak egészen új, eddig ismeretlen alakokban kiképzése az emberiség földicsőítésére” mint Széchenyinél.

De nem is csak „kirekesztő, saját centruma körül forgó, lelket emelő erő” nem is csak „természettől vett tudomány, mely egy háznéphez s ennek körén túl egy hazához lánczol” mint Kölcseynél. Pulszkynál több mindezeknél a nemzeti erő, de több különösen annál, a minek Wesselényi meghatározni bírja: „az alkotmányos hon kifejlődésére . . . szolgáló eszköznek”.

A mit a magyar renaissance vezéremberei a nemzetiről ösztönszerűleg éreznek, belőle homályosan látnak, avagy mint Wesselényi egyenesen félreértene, azt Pulszky a történelem értelmi nagyítóüvegével teszi láthatóvá, benne leli a művészetek gyökereit s nem választja el a civilisatio és alkotmányos szabadságtól. A lengyel példából vonta le az alkotmányos tanuságot, hogy a nemzeti erő és polgári szabadság közt szoros összefüggés van s ennek elnyomása visszahat amarra is, sőt meg is semmisítheti. Pulszky az alkotmányos szabadságban csak úgy, mint a nyelvben, vagy a társadalmi intézményekben, gazdasági és művelődési állapotokban a nemzeti erőnek, egy lénynek, a magyar nemzetnek szülötteit látja.

Ennek a lénynek, melyet világra jöttében Vörösmarty Zalánjának költői tükre mutatott meg önmagának, s a mely tagjainak lelkes küzdelmei által a valóságban is újra akar születni, ennek kereste és tüntette föl Pulszky működését önlényének megtartása s erősítéséért egész a mohácsi vészig Magyarország történeti philosophiájában.

Pulszky e meggyőződését a nemzeteknek állandóan megmaradó én-jéről, valóságos személyiségéről még részletesebb buvárlatokkal igazolja életének későbbi tudományos szakában. Az „Iconographic Researches on human races and their art” című

1857-ben angolul megjelent nagy tanulmányában¹ arra vállalkozik, hogy a művészet emlékeivel bizonyítsa a nemzeti típusok állandóságát s mint mondja, az archäológiát idézze be tanúságtételre a fajok és nemzetiségek ügyében. Az egyiptomiak, a semiták, az ékirásos népek, az etruskok, a görögök, a rómaiak, a mexikóiak, a hinduk, a chinaiak szobraival, reliefsjeivel, érmeivel, bizonyítja, hogy a művészet mindig nemzeti, nem kosmopolita,² egyúttal azonban azt is, hogy a nemzetinek ez állandósága természetének nagy tökéletesedésével járhat, mint a görögöknél, a hol a szobrászat viszonylag igen durva kezdetről a legmagasabb tökéletességig emelkedik.

Megható, hogy a hontalan, száműzött angol munkájának mottojául Berzsenyi találó versét választja:

Tedd a durva Scythát a Tiberishez és
A nagy Róma fiát Bosporus öbléhez.
Barlang lészen amott a Capitolium,
S itt újra Róma emelkedik.³

III.

Ha Pulszkynek önmagával kellett küzdenie megmagyarosodásáért és részben magát művészi, történelmi, népismeai tanulmányaival meggyőzni, viszont az állam és társadalom szabadelvű újjászületéséért, művészet és tudomány föllendüléséért egész környező világával föl kell a harczot vennie.

A szabadelvű törekvések, melyeket világirodalmi olvasmányainak számtalan változatú bölcselemi fejtegetéseiből és szépirodalmi dramatizálásából megszeretett, először is legközelebbi környezetével, városával és megyéjével, de a magyar társadalom zömének is régi nemes szerkezetéhez ragaszkodó alapirányával hozzák összeütközésbe.

És mit talált művészi, tudományos világlátottsága itthon? Mik voltak Eperjesnek czopfós diszitéekkel elváltoztatott nagy gót domja? egy kispolgári renaissance nyomait mutató csinos épületei? Mik Pozsony, Buda és Pest építészeti emlékei, mik Kubinyi Ferencznek, báró Brudern Józsefnek, Jankovich Miklós-nak s a nemzeti múzeumok gyűjteményei, a régészet, a képzőművészetek ama kincseihez hasonlítva, melyek előtte külföldi utazásaiban föltáruultak?

Szomját élesztették, de nem csillapították.

A mit Pulszky 1834-ben hazájában maga körül lát, nem az ő világa. Ha e világban élni akar, vagy neki vagy e világnak

¹ L. Alfréd Maury, Francis Pulszky, and I. Aitken Meigs: *Indigenous Races of the earth*. London, 1857. In 4.-to a 87—202. l.

² *Id. h.* 99. l.

³ Pulszky emlékezetből idéz.

kell átalakulnia. Az elsőt véghez vitte saját nemzeti újjászülésével, az utóbbit megkezdte politikai és tudományos munkálkodásával.

Nagybátyja Fejérváry Gábor nagy hatással volt rá, csak ellenkező irányban e részben is. Fejérvárynak kozmopolitikus, a hazai állapotokkal elégedetlen irányához tartozott az ellenszenv, az emberi társadalom azon megkötött formája ellen, mely alatt hazánk is nyögött. Általa ismerte meg az ifjú Pulszky Rousseaut, de különösen Benthamet, Smith Ádámot s Széchenyinek, Fejérváry az idei nézete szerint, korszakalkotó Hitelét, főleg azonban az embert nem rendi állása, hanem belső értéke szerint becsülni; tudósokkal, művészekkel hozta össze, sőt mi a 30-as években nálunk hallatlan volt, olasz újtokra bevett társul egy zsidót, a tudományosan művelt Hollender Leót.

Pulszkynek concret észjárására ugyanis kevésbé az elvont elvek hatottak, a melyekből Rousseau, Bentham, Smith, Széchenyi a szabadelvű reformok szükségét levezették. A művészetekben is a szobrok, a gemmák, cameák ragadták meg először fogható, a legkisebb részletekig kiformált valóságukkal s maradtak élte végéig előszeretetének tárgyai; az elvontabb festészetnek sokkal lasabban nyíltak meg szemei. A mit első olaszországi útja emlékeiből elmesél, mint nem tudta magát Bolognában, a San Domenico-ban megtartóztatni, hogy Michel Angelónak Szt. Domokos síremlékére térdeplő angyalját meg ne csókolja, megfejté élete egész folyamának értelmi jellegét.

Nem hitt soha az emberi életnek matematikai szükségességű, egyszerű, elvont elvekre való visszavezetésében. Sokkal összetettebbnek ismerte föl s csak azt becsülte, a mi a sok ellenkező erő küzdelmének eredőjeként, mint történelmi termék, mint az emberi élet belső canon-ának az idők szerint viszonylag szükséges, élő megtestesülése előállott.

Az élő művészet, az élő állami élet nem lehet Pulszky gondolkodásában egy elvont szabálynak, egyetlen erőnek sémászerű ismétlődése; „a porosz nép . . . példája mutatja így szól Pulszky,¹ azoknak fonákságát, kik az egész világot egy minta szerint szeretnék elrendelni, bár látják, mily sokszínű ruhában jelen meg a természet, . . . hogy az egyformaság halál“. Az élő emberi világnak valami egyéninek, újnak, eltérőnek, összetettnek kell lennie; e meggyőződését nem a könyvekből, hanem az európai életnek utazásai közben átélt szemléletéből merítette.

Innét Pulszky történelmi módszere. A rideg ész azon bálványzását, mely az egész világot egyforma, a priori alkotott törvényekkel akarta ellátni, elveti.² Innét a nemzeti tényezőnek

¹ Budapesti Árvízkönyv I. köt. 115. l.

² Eszmék Magyarország tört. Olcsó könyvt. 5. l.

kiinduló pontul elfogadása az emberi életnek összes terein. Innét a politikai életben az elvont elveken nyargalás elleni állandó küzdelme.

Pulszkyt történelmi módszere, az olasz, angol, német, francia világnak színről-színre látása teszik szabadelvűvé.

Sárosban, a hol Pulszky közpályáját kezdi a 30-as évek második felében, nem akartak hallani az államnak, de még kevésbbé a nemességnek a jobbagyság fölötti uralmán nyugvó társadalomnak szabadelvű átalakításáról. A kormány hasonló állást foglal el s vele tart a főrendek többsége s a nemesség egy része is.

Pulszky az 1840-iki országgyűlésen, bár megyéje utasítása által különösen a szólásszabadság kérdésében feszélyezve, teljesen a szabadelvű ellenzékhez csatlakozik s vele együtt megkezdí küzdelmeit Magyarország újjászületéséért.

Megkezdí szenvedélyes lelkének egész hevével, megkezdí merőben jövő, senki által közmegnyugvásra nem körvonalozott, bizonytalan célokért, mert hiszen újjászületésünk mikéntjére nézve, mint Gyulai P. jól mondja, „az eszmék anarchiája uralkodott”,¹ megkezdí 26 éves korában, határozott életpálya választása előtt, nem is kenyéradó pálya megszerzése végett, hanem a szeretetnél fogva, melylyel a magyarság, a szabadelvűség, a művészet és tudomány iránt viseltetik.

Pulszky mint életezél, a szerzést, a pénz becsét, a kenyérkeresetet soha sem ismerte s midőn vele az emigratio alatt kénytelen is volt, merőben eszköznek vette. Pedig nyert neveléséhez, utazásai keltette magasabb látköréhez nem lett volna elég a jó mód, melyet a szülei vagyon ígért, köz- vagy magánhivatalnak kellett volna azt pótolnia. Nobile officiumoskodott ugyan megyéjében, fáradozott az országgyűlésen, de hivatalnyerési szándék nélkül. Ekképen az átalakítandó, Magyarorszáért fölvetett küzdelmeiben egy határozott életpálya jogos érdeke sem irányította.

A magyar renaissance többi vezérembereiben, Vörösmartyban, Kölcseyben, Wesselényiben, Deákban, Eötvösben, Kossuthban, Petőfiben ez újjászületésnek inkább egyik oldala tör csak elé, Széchenyiben annak minden húrja megpendül, de valamennyit bizonyos fokig fékezi vagy a multhoz kötött társadalmi állás, családi összekötötetés, vagy létfentartó pályája.

Pulszky Ferencznek sokoldalú, eredeti, különleges, külső fegyelmet nem tűrő egyéniségét sem határozott életpálya nem irányítja, sem politikai párt vagy társadalmi osztálytekintetek, sem egyházfelekezeti kapcsolatok nem fékezik. Ez által lett ő renaissance-unk tipikus alakja.

¹ Gyulai P. B. Eötvös József. Emlékbeszéd. O. K. 19. 1.

Az átalakulás bizonytalan viszonyai tért nyitnak jelleme merészségének, találékonyságra késztetik eleven, finom elmeerejét.

Széleskörű világirodalmi tájékozottságával, külföldi utazásai alatt szerzett tapasztalataival előre látva az új Magyarország megalakulásának eseteit, képessé lesz a legkülönbözőbb irányokat méltatni s gondolkodásmódja a panaceákkal szemben, a melyek ajánlhatnak, kivéve az újjászületésnek liberalis és nemzeti alapjellegét, mentté lesz az illúzióktól, józanná, sőt skeptikussá válik.

Mint természetes következményt fogadja el az újjászületésnek kiszámíthatatlan eshetőségeit s a hozzájuk való alkalmazkodásnak szükségességét. Egyéniségének erőssége teszi nehezen kezelhetővé, az anyagi lét követelményei tekintetében könyűvérűvé. Innét ered épp úgy pazar jószívűsége mindenki iránt, a ki bajban van, mint sziporkázó gúnya ellenfeleivel szemben.

Midőn az illúziók ellen küzd, avagy látszólag ellentétes álláspontok védelmére kél, megütözközik cynismusán, mert nem értik nagyszabású egyéniségét. Ez képesíti élete későbbi szakában is a legkülönbözőbb irányú emberekkel barátságos érintkezésre, együttműködésre, ha azokban az emberiség, a nemzet javára gyümölcsöző erőt lát. A világ előtt azonban érthetetlennek, bizarnnak tűnik föl a szabadkőműves nagymester barátkozása főpapokkal.

Senki úgy mint Pulszky nem bírta magát a legkülönbözőbb helyzetekbe beleélni. Senki nem bírta magát úgy a szaktudós specialista, a hirlapíró, a belletrista, az államférfi, a kenyérkereső szellemi munkás s a gazdag nagy úr és szalonember, a világfi s a régi zamatú magyar úr állását egyszerre vagy egymás után betölteni.

Készsége merész, forradalmi megoldásokra, majd föltétlen meghajlása a tekintély előtt, hűséges kitartása Kossuth mellett, a míg a forradalmi út a nemzetre sikerrel kecsegtet, majd erős Deák pártisága, Szemerének vádként gondolt, de Pulszkyt megisztelő mondása, hogy mindig valakinek függeléke volt, majd Deáknak, majd Széchenyinek, majd Kossuthnak,¹ nála annak fölismerésére vezethető vissza, hogy az újjászületésünkhöz megkívántató eszközök szükségképen viszonylagosak.

Pulszky közpályája kezdetén sem megy vakon egyik vezéremberrel sem. Fölismeri az ő követi ellenjelöltjében, Dessewffy Auréiban a rendkívüli tehetséget s törekszik barátságát megtartani. Ő, a Kölsey tanítványa, Wesselényi bámuloja, keresi az alkalmat, hogy Európa vezető államférfiával, Metternichel érintkezessék, ellene mond Széchenyinek 1842-iki akadémiai beszédéért,

¹ L. Szemere: Graf Ludwig Batthyányi stb. 1853. III. Abth. 146. l.

viszont Kossuth és Eötvös nézetei között középhelyet foglal el a municipalis kérdésre nézve és ebben ellene mond benső barátja, Eötvös álláspontjának.

A hosszú emigratio tapasztalatai természetesen még skeptikusabbá tették s midőn hazájába a kiegyezés előestéjén visszatérhetett, a politikai életben épp oly kevéssé engedte egyénisége megsemmisítését, mint 48 előtt.

A magyar renaissance legnyughatatlanabb, változatos politikai utakat követő, eszközeiben erősen opportunistá Pulszky nem ismert azonban alkut, nem ingadozott, nem kimélt áldozatot, nem féltette fejét sem, ha élete célját, eszményeit: a magyar nemzeti létet, a magyar társadalom szabadelvű átalakulását, a magyar tudomány és művészet föllendülését látta fenyegetve. Ifjúkora lelkesedésével, az igaz ember hűségével, egész személyiségének odaadásával utolsó lehelletéig kitartott a magyar renaissance céljaiért.

A míg e nagy célok valósulásának döntő percze be nem következett, az eszközök követése és megválasztásában egyéniségének követelte a döntést, de ha a percz ütött, az irodalmi és politikai célok közt kalandozó, a forgékony, az opportunistá Pulszky állhatatosb lett, mint az elvek dogmatikusai: sziklaszilárdan állt s önmagát adta oda eszközül a nagy célok megmentésére, mert azok pozitívista áhitata tárgyaivá lettek.

Pulszky 1834-ben, Lamennais-nak, *Paroles d'un croyant*-ját olvasva, azt írja naplójába,¹ hogy „inognak már a kereszténység alaposzlapai, mert az az emberiség férfikorának többé nem felel meg . . . új vallásnak kell a régi helyére lépni . . . ez a szabadság vallása, melyet századok óta az emberek legnemesebbjei, legmélyebb gondolkodói hirdettek és a melynek országa közeledik“.

Ez a szabadság azonban, mely Pulszky vallásává lesz, melyért, mint egyszerű szabadkőműves és mint nagymester munkál, nem az ábrándos világszabadság. Petőfiről írt kritikájában gúnyolva veti oda Petőfinek, hogy a világszabadságért, „természetesen csak nagy szavakkal, azok szoktak küzdeni, a kiknek a hazáról és nemzetiségről tiszta fogalmuk nincsen“.²

A szabadság, melyet Pulszky az ő új vallásának, imádatának tárgyául kijelöl, melyet nem a túlvilágba, hanem a jelenbe helyez, mert az emberiség többé „nem hagyja magát egy túlvilág reményével a jelennek bajaiért kielégíttetni . . .“ a nemzeti szabadság. Mert csak az, a mi egy egész nemzet eszményévé, érzésévé, vágyává lenni tud, annak van alkotó ereje, annak fön-

¹ Kézirat Mus. nation. 1514. 2. köt. 23. l.

² Szépirod. Szemle 1847. 278. 299 l.

maradása. Csak a külön nemzeteknek van oly szilárd lénye, melyen s melyből a szabadság minden neme nyughatik, forrásozhatnak, s mely, minthogy a szabadság nem egyéb, mint alkotó erő, tevékenység, egyedül bírja az emberiség vagyoni, szellemi, erkölcsi javait létre hozni.

Pulszkynak a szabad nemzetek vagy a szokásos, nem correct kifejezés szerint, szabadság és nemzetiség válnak vallása, imádata egyedüli tárgyáivá.

A magyar renaissance tisztán, merőben világi célokból keletkezett. Ezek a renaissance vezéreiből közül lelki valójában senkit oly kizárólag meg nem ragadtak, mint Pulszkyt, senkinél a vallás túlvilági tartalmát úgy el nem mosták, mint Pulszkynál. A nemzeti és szabadsági célért való lángolás a nemzet tagjai nagy részében a vallási hevülés magaslatára emelkedett, de élesen elkülönítve a keresztény hitnek a természet fölötti világrendre irányuló tárgyaitól. Pulszkynál ellenben a magyar renaissance e céljai lesznek vallásának kizárólagos tárgyai.

Mintha csak Fichte szólana hozzánk Pulszky főszempontjaiban a nemzeti szabadságról. Mint amaz a Reden an die deutsche Nation-ban harsogtatja, hogy „az új korban az örökkévalóság napja nem még csak a siron túl támad, hanem már jelenében sütt”,¹ hogy a szabadság „akarat, elhatározás a lényeg kinyilatkoztatására”,² hogy az . . . „ember hite munkásságának e földön is örökké tartó erejében, nemzetének örök fennmaradására épített reményén és nemzete sajátosságán nyugszik . . . Ez a sajátosság az az örökkévalóság, a melyre önnön örökkévalóságát és továbbhatásának örökkévalóságát bizza. Nemzete fennmaradását kell akarnia, mert ez az egyedüli eszköz, melylyel arasznyi létét örökké tartó létté kinyújthatja”,³ akképen emelkedik Pulszkynál az egy töből sarjadzott szabadság és a nemzeti azon egyedüli végokká, mely előtt áhitattal borulhat le csak az ember, mert magasabbra hatolni nem tud.

A szabadságnak és nemzetinek ily cultusát, pozitív keresztény hitők fölé emelését a magyar renaissance többi vezéreiből így nem képzelték; két oltáron vélték áldozhatni.

Ha azonban nem a cselekvő emberek szándékát, fölfogását, hanem a viszonyok ható erejét vizsgáljuk, kétségtelen, hogy nemzeti renaissance-unk önkönytelenül elvilágiasított bennünket, észrevétlenül a háttérbe, időleg viaszszorította a vallásnak túlvilági, természetfölötti birodalmát, laikussá tette irodalmunkat, társadalmi, politikai életünket. A nemzet a földön akart új életet

¹ Id. m. Universal Bibliothek 36. l.

² Id. h. 104. l.

³ 117. l.

kezdeni, irodalmát, világi társadalmát, világi alkotmányát akarta újjá teremteni, természetes tehát, hogy a midőn arról volt szó, megsemmisüljön-e e földön? minden másról megfeledkezett. — Renaissance-unk e részben máig tartó mély nyomokat hagyott a magyar ethnikumban.

Pulszky volt renaissance-unk ezen laikus, ha szabad úgy mondanom, természetvallási jellemének éles kifejezője.

A mit első olasz útjakor lelki világáról művészi tekintetben mond: „Tökéletes pogány voltam, nem keresztény s a képekben is azokat értettem meg leginkább, melyek II. Julius és X. Leo alatt jöttek létre, midőn az egyház is pogánynya lett“,¹ legjobban megvilágítja azt a laikus vallást, a melynek diadaláért küzdött ő a magyarság és szabadelvűség zászlója alatt.

IV.

Pulszky Ferencz 1840 óta lép a nemzeti élet színpadának előterére, mint követ, mint publiczista. A 26 éves fiatal követet azonnal bevonják az országgyűlés legfontosabb munkálataiba, megválasztják a külügyinek nevezhető országos bizottságba, mely előtt a közhatalmak viszonyairól a kormány a titkos közléseket teszi, jegyzője lesz a váltó- és kereskedelmi- s a még sokkal fontosabb büntetőtörvény kidolgozására kiküldött országos bizottságnak.

Pulszky nagy tehetségeit mi sem bizonyítja jobban, mint az a nevezetes rész, mely neki az 1843-iki, elismert jelességű, eredeti fölfogású büntetőtörvényjavaslat létrehozásában jutott. Átfogó elméjével épp úgy uralkodik a magyar büntetőjog hagyományain, mint a külföld reformtörékvésein s őket a magyar politikai és társadalmi renaissance szempontjából tekinti. Pulszky a javaslatot kidolgozó albizottságnak, mely a büntettekkel és a büntetésekkel foglalkozik, nemcsak jegyzője, hanem a külföldi törvényhozások tekintetében informálója és a közvetítő a bizottság és a nagytekintélyű német jogász, Mittermaier között, a kinek véleményére a bizottság oly nagy súlyt fektet.²

Pulszky Ferencz csakis genialitásának köszönhette, hogy azokat a szerény büntetőjogi ismereteket, melyekkel az iskolát és ügyvédi censurát elhagyta, 1840 tavasza után egy év alatt annyira mélyíteni bírta, hogy ez Európában haladást jelző reformműnek Deák után első tényezőjévé válhatott. A ki 1840 előtt sem hosszabb büntetőjogi gyakorlatot, sem ilyen természetű behatóbb tanulmányokat nem folytatott; a kit külföldi utazásain a

¹ Életem és korom I. köt. 59. l.

² L. Fayer L.: Az 1843-iki bünt. jav. anyaggyűjteménye. 1896. I. köt. 87. és 191. l.

nemzetek általános jelleme, összkulturája, a kit irodalmi tanulmányaiban a történelem, a művészet, a néprege, az archaeologia s nem a büntetőjog külön szakmája érdekelt, másfél év után mint bevégezett szakember dolgozik a büntetőjogi törvényalkotás nehéz mezején, ilyennek elismerve a legjobb hazai erők s a külföld oly tekintélye által, a minő Mittermaier volt.¹ Genialitásával előző, mélyebb szaktudományának hiányát hamar ki bírta egészíteni, legislatív magaslatra jutását pedig lehetővé tette más irányú nagy tanultsága s a nemzeti újjászületés szükségleteinek átértése.

Nincs 1848-ig a magyar politikai renaissancenak ennél az 1843-iki javaslatnál, főként azonban annak albizottsági első szövegénél jellemzőbb és merészebb terméke. Hogy csak a legmerészebbeket említsem: el akarja törölni a halál- és a botbüntetést, emberséges börtönrendszert, esküdtszéki eljárást tervez, új és nagy dolgokat a büntetőjog szorosabb mezején. Egy csapással kimondja a jogegyenlőség nagy elvét a büntetésekre nézve, az albizottság egyszersmind beiktatja a kormányfelelősség nagy elvét a javaslatba, midőn hűtlenségnek minősíti, a ki valamely alkotmányos jogot erőhatalommal fölforgató királyi rendeletnek kiadásában vagy végrehajtásában akár egyenesen és határozottan kijelentett tanácscsal, akár tettleges teljesítéssel részt vesz. Ugyancsak hűtlenségnek minősíti azok cselekvését, a kik országgyűlési ajánlás nélkül a köztörvényhatóságokban, közadók megajánlásában, kivetésében és beszédésében közreműködnek. Végül a politikai büntettek nézve a király és országgyűlés által együtt választott úgynevezett *articularis* alkotmányi bíróságot javasol.

A javaslat magában véve is nevezetes jogi alkotás volt, de az albizottság belésszötte társadalmi és politikai reformcélzatok által lett különösen azzá. Mint mikrokosmos rejtette magában Magyarország újjászületését.

Igaz, az albizottsági javaslat igen sokban a nemzet életének előzményeire támaszkodott, a királyi tanácsosok megbüntetéséhez, az esküdtszék alakításához, az országgyűlésen kívüli adóajánlás megtorlásához kereste a multnak elszakadt szálait, s törvényhozási módszerét a jogfolytonosság szempontjából csak dicsérni lehet. Tartalmilag azonban föltámadás, nem ébredés volt a javaslatnak nagy horderejű politikai és társadalmi büntető sanctióiban, s esküdtszékén, alkotmányi bíróságán, büntető rendszerén, nemes eszményi törekvése mellett, meglátszik minden renaissance subjectivismusa s a vele járó felfogási tetszésszerűség, kiforratlanság. A mit Szerencsy személynök az alsótábla 1843. szeptember 6-iki ülésén a tanácsosok felelősségének tár-

¹ L. Lukács Mórincz Munkái. 2. köt. 80. I.

gyalásakor akként fejezett ki: „Tudjuk, most oly időket élünk, hogy csak azt kell mondani: atilla legyen-e vagy zeke s a mint akarom, a szerint készül el a köntös: úgy a polgári kormány formáira nézve is . . . csak arról kell gondolkozni: mi jó s aztán: mi kell?”¹

Az esküdtszékeknek választás útján alakítását, az országgyűlésileg választott alkotmányi bíróságnak a tény kérdésbeli döntés, a kir. táblának s végső fokon a Hétszemélyes táblának a büntetékiszabás jogával való fölruházását, a magánzárkájú börtönrendszer elfogadását lehet a magyar renaissance ily subjectív, tetszésszerű, kiforratlan nyilvánulásainak, sötétbe tett ugrásainak tekinteni, melyek az emberiség életében minden nagy kezdéstől elválaszthatlanok.

Pulszky Ferenczet e korszakalkotó büntetőjogi javaslat körül kifejtett munkálkodása avatta a közélet vezéremberévé.

A sikerekre, melyeket Pulszky más téren elért, e codificáló működése tette fői a koronát. A nemzetre akkoriban legfontosabb volt országgló erejének, szervezetének kifejtése, ezért helyezük előtérbe Pulszkynek a politikai téren kivívott állását. Egyénisége, egész szellemi alkotása azonban inkább az irodalmi, a tiszta szellemi munkára utalta és sikerei e téren nemcsak épp oly jelentékenyek voltak, de életében akkor is kísérték, midőn amazok elmaradtak.

Archaeologiai éleslátásáért 20 éves korában a római archaeologiai intézet levelezőjévé, a magyar Akadémia 24 éves korában Vörösmarty, Eötvös, Toldy ajánlatára tagjává választotta, angol-országi, németül írt útirajza (1837) megnyerte Menzel Literaturblattja dicséretét; az Athenaeumban közzétett Eszmék Magyarország történetének philosophiájához (1838, 1839), az Árvíz-könyvbeli Útívázlatok itthon keltettek föltűnést. Pulszkynek sokféle sikerei meghozták az akadémiai rendes s a tiszteleti tagság babérát is már 1840 és 1841-ben. Mellette a Vörösmarty, Toldy és Bajza triumviratusa alatti új nemzedék buzgólkodott, ellenjelöltjét az ósdiak pártolták. Pulszky a megválasztását merőben a sorsnak tulajdonítja, mert kettőjük közül az időben még egyikük sem érdemelte meg; az egész, nézete szerint, erőpróbálkozás volt a két irány között.² Legmesszebb kihatók voltak azonban Pulszky sikerei a publicistikában.

Bárá Zedlitz, a német dráma és lyra terén a 30-as éveknek nagykedveltségű költője, a ki hazánkban sokat megfordult, Metternich herezeg czéljainak érdekében forgatta tollát az „Augsburger Allgem. Zeitung“-ban. Egy cikksorozatában, Pia desi-

¹ L. Fayer L. id. m. 3. köt. 311. l.

² Életem és korom. I. köt. 207. l.

deria für Ungarn, a magyar ellenzéktől elvitatta az őszinte szabadelvűséget és hiveit arisztokratikus, középkori forradalmároknak tüntette föl.

Majd 1842-ben gr. Thun Leo, a ki később az abszolút korszak alatt közoktatásunk körül elévülhetlen érdemeket szerzett, vetette föl a nemzetiségek kérdését „Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur“ című iratával, majd több vezéremberünkhöz, így Pulszkyhoz is intézett levelével.

Pulszky mind a kettővel a hazafiak nagy öröme bátran fölveszi és sikerrel folytatja a harcot. Az elsőnek az Augsburger Allgemeine-ben „Über ungarische Verhältnisse“ cím alatt felel, gr. Thun Leo-hoz intézett leveleit utóbbi adta ki „Die Stellung der Slowaken in Ungarn“ cím alatt.

Ezen levelek egyikében az egész életét jellemző nyilatkozatot teszi: „Nem vagyok én a magyar mozgalom vezetője, ez az elnevezés derekabb embereket illet, Széchenyit, Deákot, Klauzált, Kossuthot. Engem igazában a mozgalom előrsének mondhatni, mely huszártámadásra való“.¹

Ugyancsak sikra szállt Henszlmann folyóiratában Kollár Jánosnak, a szlávság apostolának tanai ellen, melyeket az „Über die literarische Wechelseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation“ kifejtett.

Itthon a Pesti Hirlapban a centralisatióról hallatja szavát, melynek „roppant tudományát, mely státusbölcséségét, különös praktikai tapintatát“² Kossuth dicséri, szembeszáll Széchenyivel 1842-iki akadémiai beszéde miatt, fölveti és fejtegeti a legfontosabb közkérdéseket, a czéhrendszer, az iparszabadság, a városok, a vasutak ügyét, a Dunaszabályozást kapcsolatban a keleti kérdéssel, s a pénz elméletét.

Pulszky nál publicisztikai munkássága mellett nem szünetel tudványa a népek benső lelki világába a régészet, a regék, a mondák útján behatolni; archaeologiai tanulmányai tovább folynak, népmonda-gyűjtései ebből a korból erednek.³

A népmondákban a néplélek legtisztább jelentkezését látja s fiatal korának ez előszeretete viszontagságos életének késői szakában is kíséri. A számkivetésben, 1853-ban, midőn Amerikáról három kötetes munkáját⁴ közzéteszi, meg nem állhatja, hogy a skandináv Saga-t Amerika fölfedezéséről ne közölje. 1865-ben

¹ Id. m. 30. l. A levelek megjelentek Henszlmann Vierteljahr-schriftjében is.

² 116–119. számok az 1842-iki foly.

³ Kézirati naplói a nemz. múzeumban. — Nyomtatásban: Népmondák. Athenaeum 1840. Emlény 1840. Iris. Ung. Volkssagen. 1841.

⁴ Red white black. London, 1853. I. vol. 288., II. vol. 344., III. vol. 281.

írja meg a Csillagfi és Királyfi meséjét. Garibaldinak és III. Napoleonnak csodás pályafutását s ennek fonalán Európa XIX. századi történetét rajzolja itt, s midőn Napoleon pályája Sedan-nál 1870. szeptember 2-ikán, Garibaldié Róma elfoglalásával szeptember 20-ikán befejeződik, újra fölveszi a mesemondás fonalát s 1871-ben végzi be.¹

Az aesthetikusok zavarban lehetnek Pulszky Csillagfijának műfaji természete iránt. Történetbölcséleti mélységét furesának találhatják a tündér szereplésével összekötve. Előadásának könnyedsége, mesei egyszerűsége mellett rámutathatnak arra a szerkezeti mesterkéltségére, hogy a szereplő nagy történeti személyeknek megértésére neveiket jegyzetekben kénytelen fölfedezni. A célzatosság igen kikandikál a látszólag ártatlan történetek leple alól.

Nem mernék a Csillagfiról, mint irodalmi műről ítéletet kockáztatni, vagy éppen eldönteni szerzőjének sokszor ismételt mondását, hogy soha annál jobbat nem írt.² Nem is szólnék erről, az igénytelen nézetem szerint, a XIX. század politikusai számára írt irodalmi csemegéről, ha vele foglalkoznom Pulszky egyénisége miatt nem kellene. Pulszkynak az antikért való rajongása, az emberiség természetes, naivabb korszakaihoz, az eredetihez, a kalandoshoz való vonzódása, a művészi, a költői természetekkel rokon gondtalansága az élet köznapi szükségéi iránt, kedélyének gyermetsége, játsziséga, — eszének ereje, sarcasmusának csipőssége mellett, — vitte Pulszkyt a néplélek legnaivabb termékei, a mesék, a regék felé, s e hajlama megmaradt köz- és magánéletének legkomolyabb, legkésőbb szakáiban.

Ez volt az oka, hogy az életet soha sem tudta rideg valóságában tekinteni, nem birta magát annak soha teljesen odaadni. Politikai harczeit, életküzdelsei háttérében mindig megmaradt a naiv, a mesés, a kalandos, a haszon-, az érdekeltség nélkül gyönyörködtető, a szép iránti erős vonzódása, a tudomány igazságaihoz való, minden actualitástól független szeretete, mely erőinek nagy részét elvonta a közélet actualis feladataitól. Azt a fiatalkori szellemes mondását: „A gondolatnak csak egy fia van: a tett; a szó csak mostoha gyermeke; de néha mégis elrabolja amannak gazdag örökségét, mint midőn Götheből nagy férfi helyett nagy író lett“,³ a saját élete is igazolta.

Pulszky a gondolat, a toll embere volt és maradt egész életében, a tettek mezejére a viszonyok, az események árja sodorta.

¹ Pulszky: Ábránd és valóság. Budapest. Aigner L. 1888. 204. l.

² Pulszky: Ábránd és valóság. IV. l. — Eletem és korom. IV. köt. 209. l.

³ Br. Eötvös: Árvizkönyv. I. köt. 114. l.

1839-ben nagybátyjának, Fejérvárnak, tréfás fogadása, nem pedig saját előre megfontolt szándéka, vagy a választók bizalmának rendes találkozási módja következtében lett követté Sárosból Dessewffy Aurél ellenében. Az új követválasztáson 1843-ban nem egyengette megválasztásának utait. Éveken át nem nézett megyéje felé. „Az ellenzéki zászló nevezetességei között, írja Pulszkyról az 1844-iki Croquis aus Ungarn, ő, a magyar Beaumarchais volt az, a kit a conservatívok jobban gyűlöltek, mint Kossuthot, mert még a magánérintkezésben is kiméletlenül vagdosta élcezeit, fejét magasán hordja és nem hajol meg senki előtt.” Az erősen conservatív irányú Sárosban ki kellett maradnia. De nem kereste a követséget 1847-ben Nógrád-ban sem, a hol időközben tekintélyes nagybirtokos lett.

A büntetőtörvényjavaslat kidolgozásában való részvétele óta 1848-ig Pulszky életét egészen a tudomány, a műtörténet, az irodalom töltötte be. Az 1844-iki országgyűlés alatt Olaszországban tanulmányozza a művészet alkotásait, behatol történelmének részleteibe, tovább folytatja régészeti, népmýthologiai, közgazdasági tanulmányait, s lelke különösen a szépirodalom felé fordul. A közügyekkel csak ritkán, s ekkor is főként az Augsburger Allgemeine-ben, a Pesti Hirlapban foglalkozik; működése azonban a publicistikában rendkívüli jelentőségű. A magyar renaissance vezérével mégis állandóan főtartja az összeköttetést s ezek fontos ügyeknél fölkeresik az elvonult Pulszkyt, a ki mindig kész élte ideáljaiért nemcsak tollával, de más fáradsággal is a szolgálatra. Batthyány Lajos, Kossuth Lajos, Szentkirályi Mór, mint Pestmegye küldöttei 1846-ban Bécsben át akarták adni a feliratot a horvát tartománygyűlésnek alkotmányellenes rendezése ellen s a fölmerült nehézségek között a telet Bécsben töltő Pulszkyt bevonták terveik keresztülvitelébe. Midőn gr. Batthyány Kázmér visszalép a Kossuth által különösen pártolt kereskedelmi társaság elnökségétől, Kossuth a társaság üzleti zavarainak tisztességes lebonyolítására Pulszkyt kéri föl, ki a nehéz feladatra rászánja magát, Szabó igazgató visszaéléseit földeríti s a leszámolást keresztül viszi.

Az a levél, melyet a ministeri kormányzatról és felelőségről, a megyék állásáról Eötvösnek feleletül írt a Falu Jegyzőjére, a legjobban mutatja, mily tényező elvonultsága mellett is Pulszky. E levél a censura miatt ugyan csak 35 év múlva láthatott napvilágot,¹ de jellemzi úgy Pulszky élelátását, mint politikai nyomatékát közéletünkben.

E közéleti működés azonban csekélyebb 1844-től 1848-ig, hogysen Pulszky kedélyi életének zavartalan folyását bántaná.

¹ Pulszky: Életem és korom. I. köt. 241—245. 1.

Eötvös barátsága az ő nevével diszít a magyar irodalom kor-szakos termékét, a Falu Jegyzőjé-t. Bécsben beléjut az irodalmi, a politikai, a pénzvilág szellemi légkörébe. Megtalálja itt életé-nek jó csillagát, a nagyszívű, nagyeszű, németnek született, magyarra lett Walter Terézt, az igazi nők, a rendkívüli szelle-mek legkiválóbbját. Családot alapít s a gróf Forgáchoktól neje hozományával s bátyja, Fejérváry Gábor adományával szerzett szécsényi kastély tűzhelyénél házi boldogságának, s ha szükséges volt, mint az 1847-iki inséges időkben, szegény felebarátai gyá-molításának, a költészet, a művészet örömeinek élhet.

Ez időbe esnek a magyar renaissance két nagy irodalmi eseményéről, a neki ajánlt „Falu jegyzőjéről“ s Petőfi „Összes költeményeiről“ írt nevezetes bírálatai. Mindkettő névtelenül jelent meg 1847-ben a „Magyar Szépirod. Szemlében“.¹

A „Falu jegyzője“ a legizgatóbb irat volt, mely 1848-ig politikai és társadalmi alkotmányunk ellen közzététetett. Ha a főizgatónak mégis nem Eötvöst, hanem a Pesti Hírlap szerkesztő-jét jelölték meg a conservativok és Széchenyi, ennek oka, min-dentől eltekintve, abban is rejlett, hogy az rövid cikkekben, ez egy hosszú regényben folytatta támadását az akkori közrend ellen, hogy Kossuth mindig az érzelmekhez szólt, Eötvös ellen-ben érzelmes regényét átszötte hosszas értelmi érvelésekkel.

Pulszky bírálatának kiválósága annak a kidomborításában rejlett, mint birta Eötvös regényének az aesthetika törvényeivel ellenkező irányzatot jellegét ellensúlyozni, meséjének az irányzat szempontjából következetlen, ettől eltekintve azonban aesthetikai-lag szép lebonyolításával.

„A költészet önmagában végeczél, mondta e bírálatában, s valahányszor eszközül használtatik, nemes természete ellenszegül a szolgaságnak, nem engedvén, hogy a kitűzött cél eléressék . . . A költő feladása . . . mindig a teremtes, ez pedig csak köz-vetlenül történhetik a képzelet szabad szárnyalása mellett, nem ismerve más korlátokat a szépségeinél.“

A „Falu jegyzője“ azért s annyiban sikerült költői mű, mert Violának sorsa lélek- és széptanilag helyes, ellenben mint irányregény nem meggyőző, célját, a megyei intézmény rossz-ságát kimutatni, el nem éri, ehhez nem alkalmas eszköz.

E bírálatának zárószavaiban is mutatkozik Pulszky tehet-sége bonyolult helyzeteket néhány szóval teljesen megvilágítani,

¹ A közvélemény az elsőt soká Erdélyinek tulajdonította. Pulszky maga nem említi, utóbb Erdélyi Pál, János fia, miután többektől hal-lotta Pulszky szerzőségét, arról Pulszky halála után kéziratából maga győződött meg; e kézirat Pulszky Naplóinak XI kötet 132. lapján foglaltatik.

midőn ekként végzi bírálatát: Eötvös megezfalta Horatiusnak a legtöbb íróra illő mondását:

. amphora caepit
Institutui, currente rota urceus exit.

Eötvös korszót kezdett készíteni, melyből keze alatt diszedény lett, érdemes arra, hogy a művészet templomában a múzsák oltárára tétessék, mert kedvesebb áldozatot nem hozott hazánkban az isteneknek az 1845. év.¹

Pulszky volt az első, a ki 1847-ben renaissance-unk költői megtestesülését, Petőfit aesthetikailag megérteni megkísérlette. Az antik szép azonban sokkal jobban fogva tartotta Pulszkyt, hogy Petőfi képzelmének merész szárnyalásában a szépnek önön természetében rejlő korlátain való áttörést ne lászson. A Petőfit lelkesítő világszabadság pedig feneketlen ábránd lehetett csak az ő politikai sasszeme előtt. Ha Pulszky egészen nem is bírta Petőfit méltányolni,² mégis ő volt, hogy Jókainak 1884. decz. 30-ikán a Petőfi-társaság nevében mondott szavaival éljek, a legelső igazságos bírálója Petőfinek, mert maga is magasan állva, Petőfinek szellemi nagyságát már akkor elismerte.

V.

A nemzet teljes renaissance-ának első pillanata szólítja Pulszkyt újra vissza a közélet terére, hogy abban döntő tényező legyen.

Bécsben, későbbi fontos küldetése színhelyén, találja Kossuthnak márczius 3-iki beszéde.

Az országgyűlésnek sem 1843-ban, sem 1847-ben tagjává nem választva, csak mint publiczista kísérté figyelemmel az eseményeket. Mint ilyen, rögtön fölfogva Kossuth beszédének nagy horderejét, azonnal lefordítja s a bécsi márcziusi forradalmi hanguklatra nagy hatású „Juridisch-politischer Leseverein“ vezérembereivel közli, kiket a beszéd merészsége hasonló merészségre ösztönöz.

Tíz nap alatt Bécsben csakugyan kitör a forradalom s Kossuthnak Pulszky által forgalomba hozott beszéde lesz programja a diáksággal egyesült tömeg rohamának az alsó-ausztriai rendek háza ellen s közvetlen oka Metternich még aznap bukásának.

A pozsonyi országgyűlés, bár néhány napra megakasztva s nem kis izgalomban, folytatja a Kossuth márczius 3-iki beszé-

¹ Szépirod. Szemle 1847. I. sz. 9. l.

² L. a bírálatot a M. Szépirod. Szemle. 1847.

dével megindult alkotmányos munkáját. A főváros azonban nem tud várni. Márczius 15-ikén a sajtónak, a politikai foglyoknak fölszabadítása, a törvényes városi polgárhatóság helyére az összes népelemekből alkotott közcsend-bizottság által tényleg hozzáfog az új Magyarország alkotmánya alapozásához. A régi rendi alkotmányos hatalmak helyett egy új hatalom, a nép, a maga ösztönszerű, szervezetlen tömegerejével akarja az újjászületést véghezvinni. A budapesti nép márczius 15-iki renaissance-ának hírére Pulszky is a fővárosba siet, hol neve a miniszterjelöltek közt forog s 16-ikán este már tagja a közcsend-bizottságnak, s mint ilyen küldetik Pozsonyba, hogy a főváros lecsillapítására vonassa vissza a Szemere kidolgozta sajtótörvényjavaslatot, melyet a fővárosi ifjúság márczius 22-ikén megégetett.

Pozsonyból mint Kossuth államtitkára és egyszersmind a közrend fentartása érdekében az egész országra kiterjedő hatáskörrel kinevezett kormánybiztos tér vissza.

Az új Magyarország itt van hát s a benne uralomra jutott eszmék valósítójaként nyer szerepet az ország kormányzatában Pulszky. De ez új Magyarország lázban van, az átalakulás láza fogja el az országot s a fővárost, rohamosan törnek benne elő az új vágyak, ismeretlen, váratlan szükségletek. Életfolyamuk utai, szervei mind bizonytalanok. Új életének rendje nem alakult még meg, a régié pedig szinte összeomlott.

A magasztos, nagy eszméknek, hogy megvalósuljanak, meg kell tölteniök az üres közkinestárt először is aprólékos részletű, új adótörvények alkotása által, össze kell tartani tudniok a helyeik, állásaikból kimozdított, biztos vezetők nélküli egyeseket, el kell nyomniok a zsidóellenes támadásokat a vidéken és fővárosban, a mihez az eszmék tiszta szellemi hatalmán kívül parancsoló erő, ügyesség, bátorság, sőt biztos karhatalom is kívántatik.

Pulszky elemében van nemzeti renaissance-unk e chaosában. A fővárosi közcsendnek nem könnyű fentartása, a fejevári zsidóüldözés megszüntetése, a nemzetőrség szervezése, a pénzügyministerium tervezeteinek készítése körüli tevékenysége a helyzet emberének mutatják.

Mindezeknél fontosabb küldetés vár azonban reá.

Magyarországnak oly képviselőre van szüksége a király mellett Bécsben, a ki nagy tekintélyén kívül az ottani viszonyokat alaposan ismeri s a magyar renaissancenak lelkes híve. A király személye körüli miniszter, herceg Eszterházy Pál e követelmények egyik részének tud csak megfelelni, melléje adják Pulszkyt államtitkáruul.

Viszonyunk az osztrák örökös tartományokhoz folytonos éber figyelmet kívánt. A márczius 13-ika óta egyre változó és zavarosabbá levő osztrák politikai helyzet kétszeresen igényelte.

Kormányzatunk rendes folyása pedig egyenesen lehetetlen lévén a királylyal való érintkezés nélkül, a felség személye körüli ministeriumnak újjászületésünk esztendejében különösen nevezetes szerep jutott.

Pulszky éles szemmel s bátorsággal állja meg helyét a hazának e nagyfontosságú örállomásán, habár éppen itteni működéséért sok alaptalan gyanúsítás, sőt egyenes támadás érte, melyek még ma sem szűntek meg.¹

Batthyány Lajos Innsbruckban 1848. június 10-ikén ki-
eszközölte a királyi rendeleteket, melyek a lázadó Jellachichot
báni állásától fölfüggesztik s eddigi eljárásának megvizsgálására
Hrabovszkyt királyi biztosul kiküldik.

Ezen rendeletek közzététele azonban ahhoz a két föltétel-
hez volt kötve, némelyek² szerint ugyan az sem bizonyos, vol-
tak-e ily föltételek? hogy Jellachich az idézés ellenére sem jelenik
meg Innsbruckban, és hogy a ministerium a megnyitandó ország-
gyűlésen 40,000 újoncz megajánlását indítványozza a föllázadt
olaszok ellen működő sereg szaporítására.

Mielőtt Jellachich Innsbruckba érkezett volna, odamenté-
ben Gratzban olvasta a Wiener Zeitungban és Közlönyben június
19-ikén megjelent rendeleteket.

Minő része volt Pulszkynak e rendeletek közzétételében,
melyek a felség személye körüli ministeriumban tétettek le, maig
sincs földerítve.³ E közzétételnek végzetes hatása iránt azonban
kétség nem lehet.

Mi vitte rá Pulszkyt, vagy Pulszkyt és Kossuthot, vagy az
egész magyar kormányt e közzétételre? az udvarnak csakugyan
tett ígéret szegetett-e meg ez által, avagy csak annak óhajával
és az okossággal ellenkező ténnyel van-e dolgunk, a későbbi
történetírás fogja kideríteni.

Ha csakugyan Pulszky merész sakkhúzása volt a közzé-
tétel, melyre az udvar őszinteségében való kétkedés kényszerít-
tette, tényét a magyar kormány magáévá tette, a minek világos
bizonyossága, hogy Batthyány, a miniszerelnök, július végén az
egyezkedési tárgyalásokhoz, melyek János főherczeg közbenjárá-
sával, közte és Jellachich között tartattak, Pulszkyt vette maga
mellé, a ki a július 22-iki alsóházi ülésben az olasz segélyt
illetőleg a kormány Batthyány-féle árnyalatának szellemében, az
egész ügynek igen beható fejtegetésével foglalt állást.

A Jellachichot rehabilitáló szeptember 4-iki királyi kézirat

¹ L. Szerencs J.: A főrendiház évkönyve 1902. 291. l.

² L. Springer: Gesch. Österr. 2. köt. 447. l.

³ L. Horváth M.: Magyarország. függetl. h. tört. I. köt. 260—262. l.
Springer id. h. — Márki S.: Magyar Nemzet tört. X. köt. 95 l. —
Pulszky: Életem és korom. I. köt. 104. l.

herczeg Eszterházy Pál tudta és ellenjegyzése nélkül adatott ki: az osztrák ministerium a közös ügyek tárgyában tett előterjesztését a császárhoz nem akarta Eszterházy közbevetése után sem a magyar kormányval előzetesen közölni; az államesíny bekövetkezése napok kérdése volt: a herczeg ily körülmények között szeptember 6-ikán leköszönvén, a ministerium vezetése a legnehezebb viszonyok közt egészen Pulszkyra nehezedett.

Az udvar, valamint az osztrák kormány, habár czélját még mindig leplezve, határozottan Magyarország ellen tört s Pulszky hivatása ily körülmények között csak olyan lehetett, mint a minőt idegen állam diplomatája ellenséges területen betölt. Es minőségében az osztrák kormány, a nép hangulatáról mindig tudott tájékozást szerezni s Pestre juttatni. A szerencsétlen küldetést is, melyre gr. Lamberg szemeltetett ki, hivatalos közzététele előtt megtudta; nem rajta mult, hogy Lamberget visszatartani, a magyar kormányt idejében értesíteni képes nem volt.

A bécsi népbe vetette bizalmát, hogy az a saját alkotmányosságát is fenyegető osztrák kormány ellenében Magyarország pártjára áll, melyben a saját szabadsága biztosítékát találhatja. A bécsiek csakugyan lelkesedve fogadták szeptember 18-ikán a magyar országgyűlés küldöttségét, melyet az osztrák országgyűlés visszautasított.

Ezután kezeinkbe kerültek Jellachichnak az osztrák hadügyministerhez, Latourhoz intézett s elfogott levelei. Pulszky közzétette őket s meggyőzte velők az osztrákokat, hogy kormányuk merényletet forral ifjú szabadságuk ellen. A bécsi nép teljesen magyarbaráttá lett, ellenszegült a rendelkezésnek, mely a bécsi helyőrség egy részét Jellachichhoz vezérelte s megcsinálta az október 6-iki véres forradalmat.¹

Pulszkynek oly nagy része volt a bécsi nép magyarbarát hangulata fölkelésében, hogy a forradalom kitörését, sőt elfajulását, Latour fölakasztását is neki tulajdonították a szabadság ellenzői. Pulszky mindig bátran kimondta nézetét. Midőn Bécsben még az október 6-iki forradalom előtt nyíltan folyt a toborzás Jellachich részére, tiltakozott ez ellen Doblhoff belügyminis-

¹ Helfert: Gesch. Österreichs. I. köt. 133. l. „A mint a pesti honvédelmi bizottmány . . . észrevette a fordulatot, melyet a horvát sereg tett, mindenképfőlött arra kellett törekednie, hogy Bécsben támasztott nagy lázadás által Jellachichot a biztos hátvédtől megfoszsza, melyet a birodalmi főváros neki nyújtott. Az október 6-iki forradalom, melynek egyéb külső indító oka nem volt, mint a Richter-féle granátos zászlóaljnak Magyarországra vezénylése . . . Récsey miniszterelnök elfogatása, Pulszkynek hónapok óta tartó érintkezése a birodalmi gyűlés baloldalával s az aulával, mindez oly szembeszökő . . . hogy egyedül magyar érdekek miatt . . . kergettetett Bécs a veszélyes fölkelésbe.“

ternél, a ki őt izgatással, a kravallok szításával vádolta,¹ mire Pulszky megfenyegette, hogy a magyarok, ha rákényszerítettnek, nem kravallokat, hanem forradalmat csinálnak majd Bécsben, s ha azután Doblhoffot és ministertársait lámpára akasztják, akkor mondja majd, hogy ez Pulszky keze. Így keletkeztek a hírek, a gyanúsítások az októberi forradalomban, Latour főlakasztásában való részességéről. Csakhogy hasonló gyanúsításokkal Batthyányt, Kossuthot is illették.²

Ily előzmény után természetes, hogy az október 6-iki véres események bekövetkeztével, minthogy előző napon állásától fölmentetett, elsietett onnét, a hol halálra keresték. Csakhogy a honvédelmi bizottmány a Récey ellenjegyzette fölmentést törvényesnek el nem ismerte s pár nap mulva állásának elfoglalása végett visszaküldte Bécsbe, megbizva sok fontos feladattal. A legfontosabb volt, eszközölje ki az osztrákok részéről a magyar sereg meghívását osztrák területre, Bécsnek Jellachich és Windischgrätztól való fölmentésére.

Pulszky itt lép ki nyíltan, mint forradalmár, küldetése azonban nem sikerült. Sem a birodalmi gyűlés, sem a község állandó bizottsága, sem a nemzetőrség Bécsben, de a magyar honvédelmi bizottmány sem mertek a nyílt forradalom terére lépni.

A német birodalmi képviselőkbe, a kiket a frankfurti parlament baloldala küldött Bécsbe, Blum Róbert, Fröbel Gyula és társaiba vetette Pulszky végső reményét.

Ezeket akarta a bécsi birodalmi gyűlés szétugratására és az Aula segítségével ideiglenes kormány alakítására rávenni.³ Hasztalan, nem volt bátorságuk. Elhagyta hát élte kockáztatásával okt. 19-ikén a Windischgrätz és Jellachich seregei által körülrzárolt Bécsset, sietett Kossuthhoz a parendorfi táborba, lefestette előtte a bécsi helyzetet és újból Bécs felszabadítása mellett foglalt állást.

Pulszky bécsi missióját más irányban mégis kísérte eredmény. Bem tábornokot ő engedte át a bécsi októberi forradalomnak vezéréül, midőn ez szolgálatát Bécsben a magyaroknak ajánlotta, s midőn a bécsi forradalom leveretett, Pulszky eszközölte ki szívós kitartásával a hozzánk jött lengyelek, sőt a honvédelmi bizottmány ellenszenve daczára az erdélyi sereg vezérévé tételét.

¹ Helfert: Gesch. Österr. I. köt. 477. l. 88. jegyz. — „Hónapok óta ujjal mutogatták a 15—20 zsidó magyar medikust, a kik Budapest és az Aula között a közvetítők voltak, a kik nagyszámú tanulót pénzzel, kölcsönökkel járszalagon tartottak — Pulszky egymaga vagy százat segélyezett — s a kik, ha a magyar separatismus veszve látzott, a szükséges kravallokat Bécsben rögtön színrehozták.“

² L. Springer: Gesch. Österr. 2. Th. 555. l.

³ Helfert: Gesch. Österr. I. 149. l.

Bem sorsa különben Pulszkyéval annyiban is összefonódott, hogy Windischgrätz tábornagy Bécs meghódolása egyik feltételeül e két férfiú kiszolgáltatását követelte.

Pulszky a márcziusi napok óta mindinkább a magyar renaissance merész alakjává lesz. A Jellachich letételét kimondó királyi rendeletnek közzétételében nehezen kétségbevonható részessége, vagy éppen szerzősége, az osztrák fővárosnak a magyar ügy mellett hangolásában kifejtett tevékenysége, föllépése az osztrák kormány nyal szemben, midőn ez titokban Jellachichot támogatta, a nemzete renaissance-ától erősen áthatott hazafinak a még ki nem formált új jogállapot teremtette helyzetbeni huszárvágásai. Október hatodika utáni újabb bécsi küldetésében mutatkozik ez legjobban. A magyar sereg meghívását még egy forradalmi kormány alakítása által is ki akarja eszközölni.

A hová Kossuth ama kijelentésével: s „ha most . . . arra akarnak minket kötelezni, hogy Verbőczy törvényeinek korlátai között mentsük meg a hazát, akkor bizony nem vállalom el e kötelességet“, csak 1849 április 22-ikén jut, oda Pulszky már 48 októberben elér. Nincs aggálya többé a forradalom terére lépni akkor, midőn bennünket is, a bécsieket is még mindig a régi törvényes hatalmak iránti tisztelet, tartózkodás vezet. Világos előtte, hogy az osztrákok új szabadsága, az újjászületett magyar szabadság nem haladhatnak a régi jog utain és eszközeivel, azokat kell megragadnia, a melyeket a régi alkotmány megsemmisültével beállott chaosban az újjászületett nemzetnek a pillanatnyi változó helyzet parancsol. A nemzetnek új joga, új alkotmánya az októberi napok után nem alakult még ki, fegyveres erővel kell azt megteremtenie, összes cselekményei nem békés polgári alkotások többé, a harcviselés jellegét öltve magukra, megengedhetőségük nem jogi, hanem stratégikus értékük szerint döntendő el, a politikai műveletekben is első tehát azok egységének fentartása, határozottsága.

Pulszky látja ezt legtisztábban s a renaissance emberének bátorságával kísérli meg Bécs föllázítását, s tanácsolja később, decemberben Kossuthnak, midőn őt a sereg megszemlélésére küldötte, hogy lövesse föbe Görgeyt, mert az se Kossuthnak, se az országgyűlésnek engedelmeskedni nem fog.

Valóságos Odyssea számba megy Pulszkynek útja Angliába. Kossuth Lord Palmerstonhoz, a külügyministerhez küldötte, a hová január első hetében meg is indult s Galiczián át nem kis kockázattal, mert fejére az osztrák kormány már vérdíjat tűzött. előbb Párisba, majd Londonba érkezett, visszahagyva várandós nejét két kis gyermekével.

A nemzet renaissance-át a külhatalmak támogatásával kell istápolni. De hogyan? A még maga is vajudó német birodalmi

kormány tudomást vesz ugyan a magyar királyságról, nem így a franczia köztársaságé és Angliáé.

A nemzetközi jog, az államok társaságának életrendjével ellentétben, forradalmi eszközökkel, cselszövények útján? avagy a diplomatia hátsó lépcsőin, a társadalom befolyásos elemeinek salonjai, a népgyűlések s a sajtó útján a parlamentekre gyakorolt nyomással remélheti csak Magyarország újjászületésének számbavételét, vagy éppen elismerését?

A törvényes jogát forradalmi eszközökkel védeni kényszerülő Magyarország renaissance-ának mindegyik módját megkísérli.

Világos után megkezdődik ekként a nemzet renaissance-ának az a kétségbeesett, halvaszültött fázisa, mely a nemzetnek saját erejéből való újjászületése helyett, idegén nemzetek erejével akarja azt megcsinálni. A nemzeti létnek legfőbb vonását, az önelégültséget, az önuralmat az idegentől ajándékozott fölszabaddítással akarja pótolni. A nemzet Világos után, úgy látszik, csak abban az alig ezer főre menő emberben él, a kik az eltemetett szent korona tagjai közül külföldre menekülni tudtak s a letiport nemzettestből idegen nemzetek közé számkivette, nehéz küzdelmek közt tengették tovább az otthon elalélt magyarság öntudatát.

A nemzeti akarat és actio tényleg az emigratio néhány magyarjában él csak tovább. Magyarországnak Világos után csak egy képviselte van, az emigránsok, a többi magyar otthon a kesergésnek, a tétlenségnek, vagy a költészetnek, a tanulmányoknak, a gazdálkodásnak adja magát.

Bármily ellenkező volt az emberi élet benső törvényeivel az emigratio vállalkozása a nemzet újjászületését mechanikus úton, kívülről, nem a nemzetből magából véghezvinni, azok, a kik e végeredményben lehetetlen célra vállalkoztak, nemcsak nélkülözéseik, szenvedéseik, fejök kockáztatásáért, többen közülök elvesztéséért érdemesek a nemzet hálájára, hanem az elhomályosult nemzeti öntudat, az elernyedő nemzeti akarat erejének azon élesztéséért is, a melyet az ő külföldi működéseiktől nyert itthon a nemzet, s azért a rokonszenvért, a melyet a létezésünkről megfélekezett többi nemzetek közt kelteni tudott.

Kossuthon kívül senkinek nem volt oly általános jelentősége az emigratióban, mint a véle elvileg, barátiilag, családjaik útján 10 álló esztendeig szorosan összeforrott Pulszky Ferencznek. Már a menekülés előtti időkből való összeköttetései, széles látköre, képessége, magát rendkívüli, új helyzetekbe beletalálni, de különösen az az egyéni renaissance, mely benne a kozmopolitából szenvedélyes nemzeti érzésű embert, belőle a szabadelvűség törhetetlen hívét formálta, emelték Pulszkyt az emigratio vezéremberévé.

Hisz minden politikai emigratio renaissance, akár a nemzeté, ha otthonában önuralmát megtartani nem tudja, akár a nemzet jelentékeny részéé. Idegenben új életet kell kezdeni, újra kell születni a változott életföltételek között.

Pulszkynek volt ugyan összeköttetése az angol aristokrátiával, lord Landsdowne és a magyarbarát Vipan, a parlament vezérémbereivel lord Dudley Stuart, Cobden, Walmesley, Milnes útján,¹ de a kormányt hivatalos érintkezésre rávenni nem lehetett, bár Ausztria bosszúságára nem hivatalosan rokonszenvet mutatott² a magyar ügy iránt s a törököt is támogatta a magyar menekültek védelmében. A parlament foglalkozott ügyünkkel, de azért ottani legjobb barátainkat is a be nem avatkozás elve vezette, az aristokratia pedig, bár egy része rokonszenvezett ügyünkkel,³ egészen egy sorba tette a magyar emigratiót a többi nemzetek menekülteivel; csak kevesen értették a magyar önvédelmi harc alkotmányos jogcizimeit.

A tudomány, az időszaki sajtó, az intelligentia egyéb körei s a népgyűlések maradtak meg ekként a magyar ügy védelmi teréül, s Pulszky erélye, élelmessége birta az angol sajtó tekintélyes részét a nemzetünk iránti rokonszenv élesztésének megnyerni, s ezzel az angol közvéleményt Kossuth megérkezete előtt jórészt részünkre hódítani. Pulszky már ezzel, valamint az emigratio további folyamában a magyar ügynek publicistai védelmével kiérdemelte volna nemzete örök háláját.

De e rokonszenv, Haynau elpűfölésén kívül, midőn Perkins nagy sörházát meglátogatta s ennek serfőző legényei elpáholták és kidobták, tétlen maradt.

Ily körülmények között Pulszky is, Teleki László is számításba vették a lengyel, orosz, olasz, román, német menekülteket, merész terveiket, s velők összeköttetésbe léptek. A „Si superos nequeo, Acheronta movebo“ elvét sem lehetett mellőzni, egyelőre Kossuthnak már két éve tartó belebbezése, igazában fogsága megszüntetése végett, melyet főleg Pulszky mozdított elő.⁴

A renaissance emberének korlátokat nem néző egyénisége lép itt határozottan előtérbe Pulszkyban. Kossuth jelenlétét a francia és olasz forradalmárok egyaránt óhajtották az időre, a midőn Napoleon előre jósolt államsinyjét megkísérli. Kossuthnak ez időre Angliában kell lennie bármi áron. Megszöktetésére minden előkészület meg is van téve, a többször Kis-Ázsiába küldött Henningsen⁵ készen tartotta a kibérelt görög hajót, a midőn

¹ Metternich: Nachgel. Papiere. 8. Bd. 53. l.

² Metternich: Nachgel. Papiere. 8. Bd. 61. sz. 116. l.

³ U. o. 65. l.

⁴ L. Klapka: Élményeim. 291. l.

⁵ Klapka: Élményeim. 382. l.

az Észak-Amerikai államok fényes meghívása Kossuth menekülésének egészen más fordulatot adott.

Pulszky lett ezentúl hűséges kísérője, segéde, tanácsadója, midőn rövid kitérővel Angliában partra szállt, s midőn valóságos diadalútját az északamerikai Unióban megtette.

A magyar renaissancenak szűk területe ezzel az oceánon túlra terjesztetett, összeköttetései pedig a nagy köztársaság kormányán kívül az európai forradalmak vezéreiből is felölelték.

Bármily ür választotta is el Pulszkyt Mazzini, Ledru-Rollin, Herzen, Vorcel, Orsini, Garibaldi-tól, az ő eszméik és működési eszközeiktől, a felfordult világ egész Európában, úgymint Magyarországon velők bizonyos fokú egyetértésre kényszerítette Pulszkyt és Kossuthot, a kik a forradalmárokkal ellentétben még a függetlenségi nyilatkozat után is az írott jogra hivatkoznak.

Csak a magyar renaissance helyzete magyarázza, hogy Pulszky, a ki Newman Ferenczet,¹ a nagy tudóst és Toulmin Smith-t, az angol parlamenti és önkormányzati jog alapos ismerőjét,² a magyar történelmi alkotmányjognak Kossuth által is oly hálásan emlegetett,³ lelkes hívévé és utóbbit irodalmi magasztalójává teszi,⁴ már 1853 februárjában ismét Amerikába utazik, mint Kossuth küldötte, hogy a Mazzini szította olasz forradalom sikerének esetére Amerika támogatását kieszközölje és a Píket ezredes alatt készenlétben tartott katonákat és menekülteket kellő utasításokkal ellássa.

Miután a Mazzini tervezte forradalom 1853 februárján milánói zendülésé törpült, Pulszky mint a New-York Tribune európai levelezője tért vissza Angliába s beható szanszkrit tanulmányai mellett fentartotta az összeköttetéseket az európai forradalom legradikálisabb elemeivel, a kiknek nagy megbotránkozására és a non interventio előbb vallott elvével ellentétben Kossuth, s vele az egész magyar emigratio, 1859-ben a gyűlölt államesíny szerzőjéhez, III. Napoleonhoz csatlakozott, s ennek Olasz- és Magyarországbani intervenciójáért lelkesedett.

A mit az emberben nagy társadalmi és politikai átalakulások okoznak: lelki világának megrendülését, az új helyzetben követendő elvek bizonytalanságát, ezt az átalakulások legnagyobbika, egy nemzet vezérferfiaik részének számkivetése csak fokozza.

¹ L. Kossuth: Irataim. III. köt. 386. l.

² L. Gneist: Engl. Verf. Gesch. 1882. 518. l. — Selfgovernment 3. Aufl. 76. l.

³ L. Kossuth: Irataim. III. köt. 379—380. l., továbbá Toulmin Smith iratai: Who is the king of Hungary; — ugyancsak Kossuth: Irataim. III. köt. 430—442. l.

⁴ L. Toulmin Smith: Parallels between the constitution and constit. history of England and Hungary.

A magyar menekültek nemcsak azon „különös csalódás befolyása alatt állottak, mely helyzetökből származott“. Rendes állami és társadalmi kapcsolatukból kiszakítva, nemcsak olyan csalfa szemüvegen át nézték a világot, minőt Macaulay a II. Jakab ellen Hollandiában lázadást szító whigeknek tulajdonít.¹

Klapka ítélete, bár a magyar emigratio közvetlen s egyik legfontosabb tényezője volt, hogy a politikai menekültek élete minden időben egy és ugyanaz marad, s hivatkozása Macaulay-nek e rajzára, midőn a menekültek közti bizalmatlanságokat fájlatva említi, kifeleli a főokot, a mely a „kölesönös bizalmatlanság háborúságát“ szülte.² Hasonlókép Kossuth magyarázata, melylyel az emigratio testületi szellemének felbomlását, Teleky, Pulszky, Klapka elválását 1861-ben, a magyar kiegyezési tárgyalásoknak, Francia- és Olaszország irántunk megváltozott politikájának tulajdonítja,³ nem megy vissza a végső okig.

A 48-iki általános európai viharnek hazájukból kihányt menekültjei közt a magyar emigratio a legtiszteltebb volt két világrészben, a nemzet legjobbait egyesítette magában. Ha mégis egyenlenségek, ellenkező tervek, kalandos vállalatok annyira megosztották, szervezetét 1861-ben felbontották, ezt sem a régi magyar nyavalya, sem a politikai viszonyok megváltozására visszavezetni nem lehet.

A magyar nemzeti renaissancenak még egy évtized után is égető láza szülte az elvek, az eszközök tekintetében a nagy fordulatot, mely a magyar szabadság bajnokait az államcsinyszerző Napoleon pártjára tereli, s midőn ez a magyar ügyet a villafrancai fegyverszünettel 1859. július 11-ikén elejti, Kossuth Pulszkyt küldi 1860. márcziusban képviselőnek Viktor Emanuel kormányához, mely a zürichi békébe belenyugodni nem tudva, folytatni akarja Olaszország főlzabadtítását, s ahhoz a forradalmi Magyarország követségét szükségesnek tartotta.

A tervek el is készültek szeptemberben, hogy 1861-ben tavasszal Viktor Emanuel megkezdi a háborút Ausztria ellen, a fegyverek el is küldettek Romániába, honnan egyidejűleg Klapka, Szerbiából Türr, Dalmátia felől Kossuth Garibaldival tör be majd Magyarországra. Egyúttal megkezdődött Angliában a Magyarországra való betörésre szükséges pénzjegyek nyomása.

Pulszky éles szeme látta be először Cavourral való tárgyalásaiból, hogy hasztalan számít Magyarország Viktor Emanuelre,⁴ s 1861. január 8-iki levelében nyíltan kimondja Kossuthnak, hogy szakítani kell Cavourral, mert ez Napoleon ellenzése

¹ Anglia története I. köt. 2. kiad. 5. fejr. 525. l.

² L. Klapka: Élményeim. 298. l.

³ L. Kossuth: Irataim. III. köt. 721. l.

⁴ L. Kossuth: Irataim. III. köt. passim.

miatt egyhamar nem kezd háborút Ausztria ellen. Válaszszon Kossuth: vagy egy Garibaldi-féle kétséges és kétségbeejtő expedítio, vagy a nemzeti öntudat otthon fog ébredni és Deák fogja a nemzet sorsát intézni. Ő Cavournál állását többé nem tarthatja meg. Kossuth nem osztózik e felfogásban, s ezzel vége a régi politikai barátságnak az emigratio két vezéralakja, Kossuth és Pulszky között, sőt a családjaik közt fennállott testvéries familiaritás egére is ború száll,¹ s Pulszky Klapkával, Türrrel egyetértésben február vége felé Caprerába megy, hogy Garibaldit a magyar ügynek megnyerje.

Garibaldi kész Magyarország felszabadításáért küzdeni, de úgy mond nem tolja föl magát, csak akkor megy, ha hívják, a puskadörgés szavára indul, a hova a szabadság hívja.

E puskadörgés nem jött, maga Pulszky óva inti a nemzetet 1861. június 25-ikétől július 14-ikéig írt cikkeiben, ne bizzék külseregekben, csak önmagában, s 12 éves számkivetése tanulságát, Garibaldi ígését ezen szavakba burkolja: „Ha (a magyar) önmagában talál erőt s elszántságot, nem fog elhagyni“.²

E levelekkel végződik Pulszky forradalmi működése. Kossuthnak tett alternatívájából a nemzet öntudatának ébredése és Deák vezéri állása valósult meg. Haza kellett volna Pulszkynak is jönnie, s csakugyan, midőn Szécsényben az országgyűlésbe megválasztják, el is akarja foglalni székét. De *salvus conductus* a kancelláriától csak a szoros magyar területre bírva kieszközölni, egyideig azon tervvel foglalkozik, hogy Belgrádon keresztül álruhában jő át a határőrvidéken, de az ügy is bonyolult pesti helyzetre tekintettel, egyelőre künn marad.

Pulszky forradalmi hajlama egyszer-egyszer még ezután is fölpislog. Caninivel, a Balkán államok viszonyait jól ismerő hírlapíróval ő tárgyal először a Dunai confoederatio tervéről, s az ő közvetítésével kerül a terv Kossuthhoz. Követi Garibaldit 1862. augusztusban merész vállalatára, melylyel Viktor Emanuel seregei ellenére Róma birtokába akart jutni. Ugyanaz évben levelez még Mazzini Józseffel, de 1863 elején már azt a meggyőződését közli vele, hogy ha Olaszország 1864-ig nem lép a cselekvés terére, Magyarország kiegészik Ausztriával.

VI.

Két egyszerre lezárt koporsó, a páratlan hitvesé s a bájos lányé, nyitja végre meg a halálra ítélt és amnestiát kérni nem akaró Pulszkynak hazája addig elzárt földjét 1866 szeptember elején.

¹ Pulszky: Életem és korom. IV. köt. 64. l.

² L. Életem és korom. IV. köt. 111. l.

A nagylelkű király szíve meglágyul esküdt ellensége gyászszos végzetén, s ettől kéretlenül, barátai közbenjárására, megengedi Pulszkynek a hazatérést.

Neje halála, nem az állami viszonyok, fordítja meg Pulszky élte folyását s gyakorol arra döntő befolyást.

Akkor, midőn csak hónapok választottak el az alkotmány helyreállításától s az általános amnestiától, Pulszky nem ennek révén, nem is a forradalom utain, élete felének árán láthatja viszont nemzetét.

Pulszky sorsának ily fordulta, a hatás, melyet neje halála egyéniségére gyakorolt, egész élete tartalmát symbolizálta.

Pulszkyban a teljes ember, az egyetemesség mindig fölényben volt a szakszerű, a résszerű fölött. Az író, a műbarát, a tudós, a politikus nem nyomta el benne egymást, nem tevékenységének valamelyik ága a minden irányban élni, örülni, hatni kívánó egész embert. Egyénisége egyetemességét s a mellett külön szakfoglalkozása kiválóságát azonban csak oly hitves mellett tarthatta meg, a ki, mint Francis Newman 1866. szept. 24-ikén ír, tőle oly különböző, s mégis annyira hozzáillő volt.¹

Ez a ritka nő Londonban, az egész világ emigráltjai körében, a hőslelkű Kinkel Gottfriedné mellett, ki férjét a spandaui várból Schurz Károly segélyével kiszabadította, a legjelentékenyebb asszony,² Flórenczben a nemzetközi irodalmi és művészvilág központja, Pulszkyra, mint Deák 1859. márcz. 6-ikán ír, „a mindenható legnagyobb áldása“. Írói, zenei tehetségén kívül, mély érzése, a nélkülözés napjaiban tanusított bátorsága, türelme, okossága, társas kedvessége, tapintata, háztartási, anyai erényei által Pulszky lényének pótolhatlan kiegészítőjévé vált. Az eredetisége által meglepő, három kötetes angol munkát 1851-iki északamerikai útjokról is vele írta olyképen, hogy abban Pulszky-nénak az egyes városok, vidékek, a társas élet leírása jutott, míg Pulszky a gyarmatosítás, az indiánok, a négerek ügyét, a politikai viszonyokat, az angol és amerikai jellem különbségeit tárgyalta.

Neje halála Pulszkyt nemcsak érzelmi, de egész értelmi és cselekvő lényében is erősen érintette. Az új élet, mely előtte hazájában neje halálával megnyílt, Pulszky egyéniségét véve, nehezebbé vált, mint az, a melyet nejével a számkivetésben töltött.

Az élet-halálharcz és 17 évi elnyomatás árán mégis kivívott magyar renaissance alkotmányi befejezésének utolsó stádiumában, a hosszú távolléte alatt keletkezett új viszonyok között.

¹ L. Nemzeti Múzeum. Kézirattár. Pulszky-féle iratok.

² L. Malvida von Meysenbug, Memoiren einer Idealistin. 2. Bd. 4. Aufl. 138. l.

a hazában maradtak gondolkodás- és cselekvésmódjától elszokva, kell a társadalmi és politikai világban helyet foglalnia.

Idegenné lett, mint maga mondja,¹ harmadszor kellett, habár elismert tisztí ranggal, közlegénykednie annak, a ki 48-ban és az emigratio alatt egyik vezéralak volt. Újabb személyes renaissance-on kellett átmennie. Pulszky e részben az összes emigránsok sorsát osztotta, a kik az alkotmány helyreállításakor tértek csak haza. A hosszú számkivetés, erős magyarságuk ellenére is, sok részben azon népek alkatelemévé hasonította őket át, a melynek körében leghosszabban, legutóbb éltek. Vagy az következett be, hogy az idegen világ ellen védekezve, de nemzetüktől folytonos tápot nem nyerve, ennek szemében nemzetileg színtelenné, érthetetlenekké váltak.

Már ezen okok magyarázzák, hogy Pulszky a nemzetnek 67 utáni politikai életében ahhoz a vezérálláshoz nem jutott, melyet az önvédelmi harcban s az emigratio alatt elfoglalt. De nem lehet feledni, hogy Pulszky soha sem tudott kizárólag politikus lenni. A tudós, a műbarát, a társaság kedvelő élte legzivatárosabb szakaiban sem halt ki benne. Saját kutatásai mellett a társas érintkezés a szellem munkásaival, gyönyörködés számos tagú családjában volt éltető eleme.

E tartalmas életből, melyhez a hazatéréssel a hosszú elkobzás alatt a kincstár által elhanyagolt nagy bírtoknak rendbehozása is járult, egyszerre kiesett a férje magas törekvéseit felfogni tudó, őt a gyermeknevelés, a háztartás és gazdálkodás terheitől majd húsz éven át elszoktató, a vele szellemileg egyenrangú hitves.

Pulszky az ő halála után is folytatta sokoldalú életét, de ez neje nélkül nem bírt teljes kiegyenlítettségre jutni.

Igaz, közvetlenül hazatérése után a nagy tehetségeihez arányos érvényesülésének főakadálya a Kossuthtal s az európai forradalmak vezérembereivel való szoros összeköttetésben rejlett. Nem tudta ezt föltétlen csatlakozása Deákhoz s az általa képviselt történelmi jogfolytonossághoz elhárítani. Deák benső köréhez tartozott mindjárt hazatérte után, sőt ő fogalmazta, Deák beleegyezésével, a választ Kossuthnak a koronázás előtt pár nappal Deákhoz intézett s a nemzet kibékülését a dynastiával élesen kárhoztató nyílt levelére. A magyar alkotmány történelmi gyökereit, részeinek természetét, egészbeni összefüggését, a 48-iki nagy receptio szülte átalakulását a honnmaradottak közül is kevesen értették úgy át, mint Pulszky, s hányan mérkőzhettek vele világpolitikai jártasságban.

¹ L. Pulszky: Ábránd és valóság. III. rész. Visszaemlékezések. 211. l.

Mindez azonban nem birta Pulszky személyében, föllépésében az idegenszerűség, a szokatlanság, a merészség, a radikalizmus hatását elnyomni, melyet mindazokra gyakorolt, a kikkel politikai vagy társadalmi érintkezésbe jutott. Mert ez s nem a Kossuth-tal való összeköttetés, nem a kiegyezést megelőzőleg folytatott, az alkotmánynak 67-es alapjával ellenkező működés állotta útját Pulszky teljes érvényesülésének.

A napoleoni, cavouri, garibaldii szövetségek emléke szükségkép megszűnik az évekkel, ha ez idegenszerűség, e szokatlanság, e merészség nem nyilatkozik Pulszknál mindjárt hazatértével.

S miben rejlett Pulszky idegenszerűsége? Önmagával nem törődő tudósra, a megszokottól eltérő modorú művészre valló megjelenése idegenszerűvé tette szónokaink, vezérembereink között, kiket a köztudat az előkelőségnek, a páthosznak, a szertartásosságnak, vagy a mindennapiasságnak levegőjében szokott elképzelni. De sokkal inkább abban, hogy a 48-iki törvényekbe, a mennyiben azok a kiegyezést nem érintették, egészen más értelmet vitt belé, mint a hazai közvélemény.

A kiegyezés pártolói és ellenzői egyaránt a 48-iki törvényekben látták a szabadság és egyenlőség végleges formuláját, a nemzeti vágyak szentséges palladiumát.

Pulszky ellenben csak a kiinduló pontot a demokratikus egyenlőség s a teljes egyéni szabadság felé. Az európai, az amerikai értelemben vett demokratia, nem a hazai, mely a demokrátiát a középosztálynak a mágnásokon nyert diadalában látja, a bevett vallások viszonyossága helyett a gondolkodásnak, az életnek laikussá tétele, a szabadkőműves deizmus lelkesítik.

Pulszky az első a magyar irodalomban, a ki a demokratikus eszméikért a XVIII. század végén, a budai vérmezőn hóhér bárdja alatt elhunytaknak, vagy hosszú rabságra ítélteknek költői igazságot szolgáltat. Mindjárt számkivetése elején Angliában megírja a Magyar Jakobinusok történetét a nejjével együtt kiadott „Tales and Traditions of Hungary” második és harmadik kötetében, mely magyar fordításban a hatvanas évek elején haza is elhat.

Az erősen demokratikus s vallási tekintetben radikális irányú „1848” című lapot, mely 1867-ben keletkezik s meg is szűnik, Pulszky által sugalmazottnak tartják; abban maga is, Ágost fia is dolgoznak.

Az „1848”-ban kezdett iránynak csak folytatása volt a tevékenység a szabadkőművesség szervezése körül, melyhez régi kapcsolatok csatolták. „Az Erényes Utazóhoz” címzett eperjesi szabadkőműves páholy emlékei, nagybátyjának, Fejérváry Gábornak szabadkőműves-hagyományai, 1862-iki belépése a szabadkőműves-szövetségbe Turinban, önként terelték Pulszkyt a sza-

badkőművességnek magyar földön szervezése felé. A sajtóban ellenszenvet keltett valláspolitikai terjesztése, a deisztikus, természeti vallás elveit követő szabadkőművesség titkos szövetsége, szimbolikus szertartásai útján, több sikerrel kecsegtetett.

Pulszky ekként mindjárt a kiegyezés után hirdetője lett a csak 1894/95-ben megvalósult egyházpolitikának, a sajtó, a társadalmi szervezkedés, a társas érintkezés révén. A demokratia tekintetében vallott nézetei pedig még ma is egy ködös jövő méhében pihennek.

A nemzetet teljesen elfoglalta életének új közjogi, gazdasági berendezése, a demokratikus irány távolabbi követeléseit hidegen hagyták, történelmi egyházrendszerének bolygatása, zsidóbarátságának tüntető nyilvánítása ellenszenvet keltett. A szabadkőművességet pedig a maga titkosságával, szertartásaival a nemzet nem értette, vagy megmosolyogta. Nem értette, mi szükség van a Világegyetem Nagy Építőmesterének arra a külön kultuszára, melyet a szabadkőművesség üz, ha hite a bevett vallásokkal csakugyan nem ellenkezik? Nem bírta fölfogni, mi szükség van azokra a különös kőműves-szertartásokra, arra a symbolismusra, melyet a kőművesség az emberiségnek általános mimikai hajlamából származtat s a világnyelv egyik formájának tekint.¹

Pulszkynek demokratikus és valláspolitikai nézetei okozták, hogy a politikai arena előteréről leszorult, s ott egyébként elismert sulya daczára mindvégig bizonyos idegenszerűség színében tűnt föl. Mert e nézetek a nemzetre a 70-es években idegenek, actualitás nélkül szűkölködők voltak. Érezte ezt maga is s ki is mondta, hogy a nemzetre elsőrendű szükség lévén új közjogi rendjének biztosítása, nem egyszer kellett elnyomni a rokonszenvét a közjogi alap nemely ellenzőinek demokratikus és valláspolitikai törekvései iránt.²

Pulszky nemzetének politikai életében az emigratio után holt pontra került. Az új közjogi alap fentartásában nem lehetett vezérszerepe, a társadalmi, a valláspolitikai téren pedig elveit, hacsak szélmalomharczot vívni nem akart, nem hozhatta napirendre.

Szerepe ekként nem a vezérnek alkotó, hanem a kormányviselt, a tapasztalt, a körötte levők legtöbbje fölött kiemelkedő államférfi bíráló működésében állhatott. Humora, gúnyja, pathosának hiánya ebből érthető. De így is, érvényesülésének e megszorításával, egyéniségének ilyen részszerű megtagadásával, tekintély volt Pulszky a politikai életben, de nem lehetett hatalom. Tanácsát, közreműködését igénybe veszik a kormányok, beszédei

¹ L. Revue des deux Mondes. 1899. T. 153. 82. l.

² L. 1875. május 5-iki beszédét. 1872—75. Képviselőházi Napló XVII. kötet.

czikázó villámlásként boritják fénybe valamely nehéz ügy sötét-ségeit, bátorsága, melylyel egyéni meggyőződését ellenkező erős áramlatokkal szemben, mint a zsidók ügyében, leplezetlenül ki-mondta, hallgatást és meghajlást parancsol, szikrázó élezei föl-villanyozzák a parlamentet, s találó, szemléltető, velős mondásai megmaradtak a közemlékezetben.

A parlamenti kormány elmélete, a mint azt az ellenállási jogból levezeti,¹ a polgári rend szerepének vázolása e folyamatban a politikai és történetbölcséleti éleslátás remeke. „Midőn egy egészen új rend (a polgári) képviselte Európában a demokrátiát és munkát, akkor a régi ellentállási jog fenn nem maradhatott többé. A városok ipara és kereskedelme semmikép sem állhatott meg e resistentialis jog mellett, szükséges volt tehát, hogy a régi rendi jog eltöröltessék és valami más moderamen találtassék, mely a szabadságot és rendet összeegyeztesse.“ Mint a 40-es évek municipális nagy vitájának egyik pártatlan részese, Pulszky tudta a megye állását a parlamenti kormányzás mellett minden túlzástól menten megjelölni. Kötetekkel fölér az a mon-dása, hogy „a megye a nagy hazának eldarabolása mellett min-den magyarnak kis hazája, és szabadságának hazája maradt“.

A bevett, conventionalis axiomákat egy odavetett mondásá-val töri össze, s kijózanít a jelszavak mámorából. „Mily tévedés a nemzetek szabadságát a hadsereg szervezetében keresni. Nincs oly sereg, mely szervezeténél fogva a nemzet szabadságának biztosítója lehetne. Más országokban azt találjuk, hogy bárminő a sereg, mihelyt állandó sereg, mindig a főhatalomnak, nem a nemzetnek biztosítója. A nemzet szabadságának biztosítókát csak a nemzet jellemében találhatni.“²

A főrendiház újjászervezésének tárgyalásakor meg nem áll-hatja a jelenet komikumára czélozni, mely abban áll, hogy „éppen a képviselőház az, mely erősíteni akarja azt a házat, melynek hivatása, hogy neki nehézségeket csináljon“. Beszéde folyamán később, de nem egyenesen kifejezve, a helyzet e komikumának való okára is rámutat ezzel a csipős mondásával: „Mi inkább arisztokraták vagyunk, mint demokráta, bármint hangoztatjuk is a demokrataság elvét. Nem tudunk azonban ellenállni a kor szellemének és ezen demokratikus beszédek, a melyek itt föl-hangzanak, képezik az adót, melyet az arisztokratia a kor szel-lemének szívesen fizet“.³

¹ L. 1867. nov. 4-iki beszédét. Képviselőházi Napló 1865—68. V. köt. 111. l.

² L. 1867. decz. 12-iki beszédét. 1865—68. Képviselőházi Napló VI. köt. 57. l.

³ L. 1885. február 19-iki beszédét. 1884—87. Képviselőh. Napló IV. köt. 254—259. l.

Kevés szóval, sallang, fontoskodás nélkül, a legegyszerűbben nagy igazságokat földeríteni, a dolgok velejére menni, ebben Pulszkynek alig volt párja parlamentünkben. Egy ily mondásával tárja föl költségvetési tárgyalásunknak képtelenségét, melynél fogva a fölhatalmazás (appropriatio) megadása minden körülmény között bizalmi szavazatnak vétetik: „Midőn az ellenzék és a többség közti arány egyáltalán nem változott, . . . nem tudom, mi haszna lehet annak, hogy benne kimutatjuk, hogy mi bizony kisebbségben vagyunk“. ¹

Az ily rövid, találó mondások Pulszky parlamenti működésének jellemző vonásai. „Az országgyűlés tartamának meghosszabbítása inkább topographiai és optikai, mint politikai kérdés.“ ² Attól függ, ki melyik oldalon ül, s a kérdés melyik oldalát látja. „Az előttem szólott képviselő úr tudja, hogy antiszemitikus szenvedélyének lángja hideg megvetésennek jegét nem fogja elolvasztani.“ „A megye autonómiáját nem 1870-ben, hanem 1848-ban ölték meg és temették el. Még a sírkövet is rátették azzal a mondással, hogy ezek a szabadság bástyái.“ ³ A főispánok közt van „olyan arisztokratikus kaolin, a melynek nincs szüksége arra, hogy az államvizsga tüzén keresztülmenjen, hogy nemes porcelánná váljék, már erre elég a minister lehellete, az is megteszi a hatást.“ ⁴ „Ministerre csak két lehetőség van: vagy meghal, vagy lejárja magát. Hogy más vége nem lehet, az természetes. . . . A kormányférfiaknak első kötelességük, hogy vastagbőrük legyen, mert a kinek nincs vastag bőre, hamar lejárja magát.“ ⁵ „Ha a mágnások a történelmet képviselik, . . . úgy annak csak labancz részét képviselik és ama kuruczokat, a kik föl tudták találni azt a pillanatot, melyben hazafiságuknak föl lehetett áldozni elveik következtelenségét.“ ⁶

Othonosabban, fesztelenebbül mint a parlamentben, érvényesült Pulszky nagy tehetsége a korlátlanabb nyilvánulást engedő, az író személyiségének érdességeit, a társas érintkezés conventionalis előzékenységeit háttérbe szorító publicistikában. Az amerikai, az angol, az olasz, a német publicistikában a magyar ügyet

¹ L. 1886. február 21-iki beszédét. 1884—87. Képviselőh. Napló IX. köt. 250. l.

² L. 1884. október 15-iki beszédét. 1884—87. Képviselőh. Napló I. köt. 46. l.

³ L. 1886. márcz. 4-iki beszédét. 1884—87. Képviselőh. Napló IV. köt. 359. l.

⁴ L. 1886. márcz. 4-iki beszédét. 1884—87. Képviselőh. Napló IX. köt. 359—361. l.

⁵ L. 1875. május 5-iki beszédét. 1872—75. Képviselőházi Napló XVII. köt. 21. l.

⁶ L. 1885. febr. 19-iki beszédét 1884—87. Képviselőházi Napló IV. köt. 254—259. l.

évek hosszú során át oly fényes tehetséggel szolgáló Pulszky természetesen inkább elemében volt a sajtó, a röpiratírás terén, mint a parlamentben; 1867 előtt alig volt parlamenti gyakorlata azon a rövid időn kívül, melyben mint Sáros követe az 1840-iki országgyűlésen működött; a megyében is kevés időt töltött, a megyei életet nem szerette; ¹ a szónak soha nem volt oly mestere, mint a tollnak; már a 40-es években „lakatot a szájára, tollat a kezébe“ jelszóval minősítették tehetsége természetét.

A parlamenti hatás más eszközeit is nélkülözte Pulszky. Határozott egyénisége nem tűrte azt a megalkuvást sem, melyet minden parlamenti működés az együttműködők gyengéivel megkíván. A természettől nem bírta a parlamenti hatás eszközeit. A tógát, a diszruhát, a pose-t pedig nem tűrte a teste, a frázist a lelke. Nemi tudva magában a politikus s a magánember lelki ismeretét szétszedni, szókimondó lett ok nélkül és szellemi fölényét elfojtani nem bírva, ez a humor, a gúny alakjában tört ki belőle olyankor is, midőn legkevésbé volt időszerű, sőt elég volt a fonákságnak, értetlenségnek, ürességnek valahol mutatkoznia, hogy Pulszky szellemi villámtelepe minden vezeték nélkül fölrobbanjon.

Mint életének előbbi folyamán, 1867 után is a viszonyok kényszere sodorta a parlamenti arenára. A magyar renaissance minden magyartól megkívánta, hogy nemzetét e renaissance alkotmányi részében is szolgálja, habár tehetségei a nem politikai, legalább is a nem parlamenti térre utalják. Kis nemzet vagyunk, melynek, ha fönnállani akar, politikai erejét vallási, tudományos, művészi céljai rovására is meg kell feszítenie. A 48-as idők s az emigratio vezéralakjának, Pulszkynek erkölcsi lehetetlenség volt a parlamenten kívül maradnia, habár tehetségének legsajátosb tere a publicistika, az aesthetikai kritika, az irodalom, a tudós kutatás volt.

Pulszky csakugyan nagyobb sikereket ért el 67 után a publicistikában, mint a parlamenti életben. Czikkei tárgyyszerűségökkel, a bennök megbeszélrt ügy hazai és külföldi vonatkozásainak teljes föltüntetésével, szellemes, ötletes könnyedségökkel a publicistika legjobb termékei közé tartoznak. Elvi élességök, a páthos, melyet kifejt, ha politikai credojának, a szabadelvűségnek ügyét látja kockán, tiszteletet parancsol még az ellentáborban is, melyre pedig gúnyjának, haragjának, néha elfogultságának ugyancsak szórja éles nyilait. Nem a 40-es vagy a 60-as évek vezérczikkei ezek, nem a napisajtóban közzétett tudományos fejtegetések a közügyekről, melyek Pulszky saját szavai szerint a kathedrát pótolták. Egy demokratikusabb kornak termékei, a

¹ L. Életem és korom. I. köt. 100., 108. l.

mely egyszerűbb, rövidebb előadással, a közélet történelmi praecedenseinek elbeszélésével, az európai és hazai világ személyeit és eseményeit föltáró leírásaival akarja a nagy politikai igazságokat az átlagos műveltségűek látókörébe bevinni s gondolatokat ébresztetni.

Nagy apparatusú czikkekre 67 után ritkán szánja rá magát, helyettök inkább essayket, tárczákat ír, vagy röpiratokban szól hozzá az actualis politikai, vagy politikai vonatkozású kérdésekhez. Ilyen röpirata volt a Bosznia okkupációja ellen 1878-ban németül közzétett Krise.¹ Az okkupácziónak a nemzetközi viszonyok szempontjából való megvilágítása e röpiratban nem kisebb hatást tett, mint az alkotmányi bonyodalmak kiemelése, melyekre vezet, de különösen végfejegetése, mi történjék az okkupáció után? Lehet-e Bosznia katonai határőrvidék, birodalmi tartomány? S ha egyik sem, mint állhat fönn a dualizmus? A Boszniából való kivonulással-e? Avagy ottmaradás esetén Boszniának az uralkodóházzal merő personal unióba hozatala mellett?

Hacsak hazai részét nézzük Pulszky publicisztikai működésének, bámulattal fogunk eltelni, a mit ő abban közel 60 éven át fáradhatlan hévvel s nem szűnő elvenséggel véghezvinni tudott.

VII.

És most forduljunk Pulszkyhoz, a tudomány és közművelődés nagy alakjához.

„Két éve mult, hogy a politikától visszavonultam a tudomány és művészet körébe azon meggyőződésben, hogy ott hasznosabbat hajthatok végre, mint meddő vitatkozások által.“ Így szólt 1877. július 26-ikán, az orosz-török háború idejében tartott népgyűlésen. „Ha azonban az emberiség szent ügye forog fenn, akkor, mint a megvénült csatáló a trombitaszóra, ismét helyreállok ottan, a hova polgártársaim bizalma hív.“

Mint kutató, mint író, mint szervező és kormányzónak fényes betűkkel van neve beírva a közművelődés évkönyveibe.

A mit a közművelődés ruganyos fogalmához kapcsolunk, az a fölfogó értelem, a teremtő ész, az alkotó képzelet, az erőteljes érzelem, a biztos hit, a bátor tett együttes alkotása. A szokás azonban az értelem, az ész, a képzelet, az érzés alkotásaira szorítja, s a hitnek, a létfenntartásnak, a politikának a közművelődéstől különböző célzt tulajdonít.

Pulszky a közművelődésnek e szokásos értelmű körében látta ifjúsága óta s ebben folytatta aggkorának végső lehelletéig élete célját.

¹ Budapest, 1878. 71. I.

Visszatérve a számkivetésből, megkezdte először szervező működését.

A nemzeti múzeumot a szemléltető oktatásnak mindenki előtt megnyitott intézetévé, s a természetrajzi, néprajzi, történelmi tudományok hatalmas laboratóriumává alakította, fölszerelve utóbbit eszközökkel és szakszerű bűvárokkal, úgy hogy a múzeum az Akadémia, a főiskolák mellett a bűvárlatnak elsőrendű tüzhelyévé vált.

Leltárszerűleg föl van jegyezve, mily hatalmas a gyarapodás, melyet a múzeum az ő vezetése alatt és politikai befolyásának felhasználásával elért, önzetlen, magára nem gondoló hőkezisége, melylyel ahhoz sajátjából hozzájárult. Tiszti névtára mutatja, mennyire tudta tudományos harczosainak hadi létszámát emelni. Nincs azonban okmányyszerűleg megörökítve, szám és súly szerint fölmérve az az ébresztő hatás, melyet a legkülönbözőbb osztályokban ezek úgy vezető-, mint segéd munkásainak a lelkére gyakorolt az ő nagy tapasztalataival, a múzeumnak az életre kihatását előrelátó terveivel, egyes kérdésekre nézve mondott éles ítéleteivel, az emberi művelődés szövevényeit felfogó rendkívüli általános műveltségével.

Pulszky Ferencz az agya és a szíve volt a nemzeti múzeumnak. Nagy értelmével vezetett, a közművelődés szenvedélyes szeretetének példájával tette serkentett.

A nemzeti múzeumból ágaztak ki, Pulszky sugallata, fáradozása, pártolása, utasításai útján, az országos képtár s az iparmúzeum, nyertek lendületet a vidéki múzeumok.

Ha Pulszky nagyot végzett a hazai közművelődésre nézve a múzeumok szervezése s a nemzeti múzeum fölvirágoztatása által, nem szabad feledni, a mit a közművelődés összes munkásainak társadalmi szervezkedése érdekében tisztán személyes erejével keresztülvitt.

Pulszky ébresztette föl a közművelődés munkásainknak testi öntudatát. Vidám szórakozásra házi tüzhelye köré gyűjtve szombat esténként a tudomány, az irodalom, a művészet munkásait, ezekben szemmel láthatólag, kézzelfoghatólag megmutatta, a mi nálunk hiányzott, a tiszta szellemi életnek a politika, a gyakorlati pályák mellett önálló világát, azoknak külön rendjét, a kik kizárólag az igazságnak kutatására, a szépnak kifejezésére szentelték életüket. A kik egymástól elszigetelve, a többi gyakorlati pályák között számuk csekélységénél fogva eltűnve, ide-oda hanyattak a társadalom nagy hullámú tömegei által, itt csoportosítva magukat egynek, önálló társadalmi tagozatnak, tudományi, művészi, írói céljaik szellemi közössége következtében egy önálló világnak érezték, mely a nemzetnek legmagas-

tosabb czéljait van hivatva szolgálni, de a mely nemzettől viszont-támogatást kíván.

A Pulszky elhintette mag ma sem érte el ugyan növekvése czélját, tudományunk, művészetünk, irodalmunk még messze van attól az önállóságtól, mely Pulszky előtt lebegett, de a magyar renaissance e tipikus alakját illeti a megindításnak, az új élet ébresztésének az érdeme.

A sokat emlegetett Pulszky-szalón nem pusztán a szellem-világ munkásainak kellemes találkozója volt, melyben a társadalom minden rendjéből azok, a kik a tudomány, a művészet, az irodalom művelői, vagy kedvelői voltak, egymáshoz a társas egyenlőség alapján közeledhettek. A Pulszky-szalón a muló szó-rakozáson, üdülésen, az élesen elkülönzött társadalmi rendek válaszfalainak átluggatásán felül, a szellemi világ önállóságának megtestesítése volt.

Mint író 67 után, hírlapi dolgozatain kívül, Pulszky főként emlékirataiban lép elénk sajátos egyéniségével. Ez emlékiratok mutatják őt lényre teljességében.

Nem a tudós, nem a műértő, nem a politikus a maga külön szempontjaival, hanem a mindezekből álló egész ember lép itt elénk. Nagy élettapasztalás adta humora, gúnyja, ismereteinek nagy gazdagsága, az események, az emberek, szellemi és művészi irányok mélyére ható tudománya majdnem láthatatlan eszközökké válnak kezében, hogy élte eszményeinek viszontagságos létesülési folyamatát mentül világosabban elénk varázsolja. Bepillantást enged fontos pillanatokra az európai történelem vegyi műhelyébe, a mint abban az egyéni és nemzeti molekulák útján az emberi eszme alakulásra tör. S mégis mindez oly egyszerűség-, keresetlenség-, elevenességgel ömlik elénk, mintha a hétköznapi élet érdekes eseményét hallanók. Mert a ki a politikai, a művészi, a tudományos élet eseményeit, szereplőit ez emlékiratokban rajzolja, a rajzolt jelenségeken túl tisztán, világosan látja mindenütt a lényegét s ezt az érdekes részletek közben sem nem feledí, sem az olvasóval a külön szempontok elő-terbe tolásával, nem feledteti.

Az annyira egyetlen, subjectiv egyéniségű Pulszky epikai nyugalmat, drámai eleveniséget tud adni az emberek s a bennük ható eszmék küzdelmeinek.

Élete eszményei, lelkesedésének tárgyai mellett nem szónokol, azok ellenségei ellen nem átkozódik. Előtte tisztán áll, hogy az emberi élet czélja küzdelem, nemcsak a létért, hanem annak egyéni és nemzeti változatosságáért, az ember alkotó erejének, szabadságának fokozásáért, életének széppé tételéért. Az emberekben ható e czélnek 30 éves működése a magyar nem-

zetben, a természeti világ jelenségeinek tárgyilagos színezetével, tükröződik Pulszky emlékiratainak lapjain.

Nincs irodalmunknak olyan műve, mely szempontjainak gazdagsága, nemzetközi háttere, tárgya kezelésének elevensége, képei frissesége, a rajzolt kor megítélésében az alkalmazott mérték tárgyilagossága tekintetében Pulszkyknak ez iratával vetekedhetnék.

A másik műfaj a memoire-on kívül, melyet Pulszky művelt, az essay. A Dessewffy Aurélról, Széchenyiről, Eötvösről, Deákról, az ó- és újkori Athénről, Schliemann ásatásairól, Assisi Szent Ferencz és a Ferenczesek, mint az új kor kezdeményezőiről írt dolgozatai¹ e műfaj legjobb példányai közé tartoznak. Élesen kibírják emelni tárgyuknak valamely lényeges elemét, vagy új világításba helyezik az egészet, mindenesetre gondolkodásra serkentők.

Pulszkyról, az archeologról nem lehet az én feladatom érdemlegesen szólni. Az én feladatom csakis annak a külső keretnek s azoknak az eredményeknek feltüntetésére lehet, melyekben Pulszky, a tudós működése megnyilatkozott.

A laptázó gyermeket, a kit az eperjesi szülői háznak lepattant vakolata alól előtűnő egyes betűk ingerelnek s a ki nem nyugszik, a míg azokból a Caraffa által kivégzett Czimmermannnak családjára vonatkozó fölírást ki nem betűzi, hetven esztendő választja el attól a Pulszkytól, a kinek kezéből 1893-ban kiesik a toll, midőn élete főmunkájának „Magyarország Archaeológiájá”-nak utolsó sorait írja. Ez a 12 éves fiú, nagybátyja Fejérváry Gábor, a jeles régiséggyűjtő keze alatt 20 éves korában oda fejlődött, hogy a római „Istituto di corrispondenza archaeologica” tagjává választotta, ez időtől kezdve életének legviszontagságosabb, mint legboldogabb napjaiban egyforma hűséggel, soha nem lankadó szenvedélyvel bűvárolta azokat a külső eszközöket, melyekkel az emberi szellem a maga nagy háborúit a természet legyőzésére folytatta, vagy a melyekben fölötte kivívott diadalait ünnepelte. Abban a rengetegben, melyet az emberi művelődés e külső lenyomataiból az évezredek árja össze-vissza sodort, nem volt zug, a melyet Pulszky ne ismert volna, a nélkül, hogy a rengeteg egy-egy zugában, az archaeologia külsőségeinek végtelenségében megfeneklett volna. Már 1845-ben egészen tisztában van az archaeológiával s a szemponttal, melyre törekednie kell.²

Jobban ismerte az emberi szellemnek faji, nyelvi, lelki alapjait, vallási, művészi, bölcselmi, gazdasági, politikai törekvéseit, hogy az archaeologia aprólékosságaiban elveszszzen. Az

¹ L. Ábránd és valóság című gyűjteményben.

² L. Életképek, 1845. 2. köt. 1—40. l.

archaeológiában az emberi szellem hatalmának physikai bizonyítékait kereste s tudta megtalálni.

Ebben állt ő fölötté egyes korszakok, egyes népek részlet-kutatóinak.

A 80 éves Pulszky, a ki egy szakadatlan munkásságban eltöltött élet, számtalan archaeologiai részletbúvárlat után, melyek között nem egy maradandó becsű, összefoglalja a hazája földjén élt népek szellemének külső lerakódásait „Magyarország Archaeológiája“-ban, mint nemzete renaissance-ának csodás alakja búcsúzik el tőlünk. A renaissance emberének viszontagságedzett ereje, kitartása, bátorsága nyilatkozik életének utolsó nevezetes tényében. Összeszedi minden erejét, hogy hosszú, sok igaztalan támadással megnehezített életének tudományos gyümölcsseit leszedje nemzete számára és osszeroskad.

Mert a pár év, mely neki életéből ezután jutott, megtelt a sorsnak keserű csapásaival, megtelt a kornak, a betegségnak súlyos terheivel, melyeket csak második nevének hűséges gondossága hirt némileg enyhíteni.

Visszatekintve e tartalmas, hosszú élet szünet nélküli fáradalmaira, elért nagy eredményeire, nemzetünk politikai, jogi, tudományos, irodalmi, közművelődési világában, lehetetlen megindulással észre nem venni, hogy e nevezetes életnek nem jutott az a külső elismerés, az a személyes siker, a melyre teljes jogcíme volt, melyet működésének mindegyik ágában külön megérdemelt. Egész életén át a legkülönbözőbb támadások ellen kellett védekeznie. A külső állások, a melyekre eljutott, nem fejezték ki az ő teljes értékét. Halála után alakját nem rögzítő működése utolsó színhelyéhez legkedvesebb műfaja, a plasztika, még utca sem emlékeztet nevére.

Honnan e jelenség?

A közvélemény, sem az általános, sem a külön köröké, nem tudott Pulszky Ferencz helye iránt eligazodni, mely őt a nemzet életében megilleti, sem tehetségének minőségét megállapítani. Mert világlátott volt, három-négy nyelven irodalmilag írni tudott, a hazai német sajtó nyomán elnevezték Európának azt a férfiút, a kinek értelmi credóját minden culturának nemzeti alapja alkotta.

Pulszky szaktudománya mellett művelt ember, politikai működése mellett tudós és szellemes író is volt. Elég ok, hogy halála után polyhistorrá tétessék. A nagy nyelvész és állambölcsész Humboldt Vilmos, a nagy történész és a vallásbölcész Guizot, a Homérismerő, szentírásmagyarázó, az állambölcsész Gladstone, az állambölcsész, a költő, a regényíró Eötvös, a jogbölcselelő Mancini, a regényíró Disraeli lehettek miniszterek is a nélkül, hogy a polyhistorság kétes hírébe kerültek volna, melybe

Pulszkyt, az alapos szaktudóst, a hanyatlóban levő, korlátolt, műveletlen szakszerűségnek visszhangja sodorta.

De honnét a sok alaptalan támadás, melyekkel életében meg kellett küzdenie? A külső állások, melyeket elért, miért nem fejezték ki teljes értékét.

Mert Pulszky állások szerzésébe nem helyezte élete célját. Véletlenül lett 1839-ben követ, rövid ideig hivataloskodott a megyében. Tanulmányai, irodalmi munkálatai köréből, a nélkül, hogy követ lett volna, kerül az államtitkárságba 48-ban, az emigratio alatt főleg publicisztikai tollát forgatja s fontos activ állását, melyet 1859-től 1861 elejéig, mint Kossuth meghatalmazottja az olasz kormánynál elfoglal, föladja, a mint meggyőződik, hogy Francia- és Olaszországtól mit sem remélhet a magyar. A kiegyezés után ennek közjogi részét teljesen magáévá téve, oly önálló hangokat hallat, melyek az akkori általános politikai irány keretében bármely vezető állásból kizárták.

Pulszky hosszas politikai szereplése mellett is nem a személyes hatalom birtokában, nem másoknak személyes befolyásolásában, a mi a saját egyéniségnek bizonyos megtagadása nélkül lehetetlen, hanem a saját kedve szerint élhetésbe helyezte főcélját. Műélvezetében, tudványa kielégítésében, politikai, socialis eszméinek hirdetésében találta gyönyörűségét. Életét a maga, nem mások ízlése szerint rendezte be s mint tudós, mint műértő, mint politikus a legnagyobb önállóságot követelte egyéniségének. Nem törődött másokkal, csak saját ízlésével, tudományos, politikai fölfogásával. A személyes érintkezésben, publicisztikai, parlamenti nyilatkozataiban nem bírta titkolni fölényét, elnyomni szúrós ötleteit, kimélni mások gyöngéit, sőt szenvedélyessé, méltatlanná vált azok iránt, a kik eszményeinek útjában állottak. A renaissance igazi embere volt. A mit Árvizkönyvi Útívázlataiban az átmeneti korszakok jellemzésére maga felhozott, a normannok büszke szavával felelt volna ő is a kérdésre: Kiben bizol? Magamban.

A minek hiányát nálunk Pulszky barátja és kortársa, Trefort panaszolta: az egyéni meggyőződés bátorsága, túlságosan is megvolt benne. Egyéniségének ezzel az élességével kellemetlenné vált és sok ellenséget szerzett magának. Csak személye érdekességét, nem gazdag tartalmát, nem a szolgálatokat nézték, melyet nemzetének tett.

Nemzetünk a maga életét nem rideg elvek, fogható érdekek, hanem eleven személyek küzdelmeként tudja csak lelki világában elhelyezni s a személyek iránt, a bálványozás vagy irigység végletei között mozog. Csoda-e, ha annak a nemzeti szenvedélynek árja, melyről Pázmándi Horváth Endre a múlt század elején éneklé: „Oh! nemzetem átka irigység! A megdőlt magyaron

meddig fog lenni hatalmad?“¹ vagy, a melyről Deák egyik legelső országgyűlési beszédében mondá: „Súlyos átok gyanánt nyomja nemzetünket . . . irigy viszálykodásnak . . . fojtó indulatja“ — csoda-e, ha Pulszkyt, az ő élesen kiváló alakját is csapdosták hosszú közpályáján ez árnyak hullámai?

Nem tört meg alattok; ha érezte is, el tudta fojtani a keserűséget, melyet neki okoztak. Életbölcseletével följök emelkedett. Jobban szerette a célokat, melyekért munkálkodott, mint önmagát.

„A demokratia hálátlan volt mindig, így szólt Pulszky Ferencz 1870. márcz. 11-iki képviselőházi beszédében,² háládatlan lesz is, ez a föladata. És épp azért, mivel nem lehet a demokráciában hálára számítani, ezért teremnek benne nagy emberek. Mert csak azok, a kik semmiféle hálára nem számítanak, tesznek olyanokat, a melyek a történelemben megélnek.“

Pulszkynak e szavaiban van a kulcsa annak a szívósságnak, nyugalomnak, humornak, a melylyel közéleté viszontagságait viselte.

Magyarországnak művelődési és köztörténetébe jelentős betűkkel vannak azok a tények bejegyezve, melyek Pulszkynak hatalmas agyából, erős akaratából származtak. S van-e e nemzetnek még egy szentélye, a hol emlékének inkább kellene áldozni, mint itt az Akadémiában, melyhez 60 éves tántorithatatlan, mondhatni családias ragaszkodása, a legfőbb büszkesége csatolta, melyben nemzete önállóságának bár nem eléggé szembeötlő, de legmagasabb órállomását, mert nyelvében, multja történeteiben, költői és buvárló gondolkodásában rejlő szellemének időmutatóját s irányzó ingáját látta.

¹ Kisebb költemények. 1832. 87. l.

² L. 1868—70-iki Képviselőházi Napló. VII. köt. 57. l.

Magyar elemek a német költészetben.

Heinrich Gusztávtól.

I.

Ezer esztendeje laknak magyarok és németek mint tözsom-szédok egymás mellett, rendszerint békés és barátságos, sokszor szövetséges viszonyban, melyet azonban gyakran, ha nem is huza-mosabb időre, szakít meg a két nép ellenségeskedése a csata mezején, vagy viszálya a politika terén. A honfoglaló magyarok föllépésétől és szent István államalkotó intézkedéseitől fogva egészen a jelenkorig számtalan az érintkezés köztünk és szomszédaink közt, a kik folyton figyelemmel és főleg a középkor közepétől általában igaz rokonszenvvel szemlélik úgy külső ellenségekkel szemben, mint a kultura szolgálatában folytatott szakadatlan küzdelmeinket. Nagy királyaink és hadvezéreink dicső tettei bámulatra ragadják őket is, latin nyelven dolgozó jeles tudósaink működését a legnagyobb elismeréssel méltányolják. Később hazánk néprajzi kuriozumokkal is kedveskedik a külföldnek, huszárokkal és csikósokkal, betyárokkal és cigányokkal, a végtelen pusztábaival, a délibáb enyelgő játékaival. De a magyar lélek és szív világa századokon keresztül ismeretlen marad a németek előtt is, hisz alig ismertük mi magunk, a német költészet pedig egészen a XVIII. század végeig nem igen tud rólunk. A mi a középkori német költészetben magyar dolog van, csak pusztanevek, melyekhez nem fűződik mélyebb fölfogás, rendszerint világos képzet sem. A német hősmonda megalkotásához kétségtelenül hozzájárultunk, de közreműködésünk köre és súlya bajosan állapítható meg; a mythikus Klinsor, a ki a wartburgi dalnokversenyben az ördög szövetségese gyanánt szerepel, csak Magyar Szent Erzsébet révén lett magyarországi dalnokká; a történeti népdal pedig, mely dicsőíti Hunyadi János megváltó győzelmeit és kesergi II. Lajos gyászos vesztét a mohácsi sikon, verses alakja daczára csak történetírás, nem költészet. Történetírók, a kik legnagyobb-részt csupán anyagot tartalmaznak, a rímkrónikák szerzői is, így az osztrák Helbling és a stájer Ottacker, utóbb Beheim Mihály és Suchenwirt Péter, a kik maguk is érintkeztek magyarokkal, részben hazánkban jáltak is. Őket első sorban csak az esemé-

nyek érdeklik, de sok érdekes adatot és vonást szolgáltatnak a régi magyarok jellemzéséhez is. E jellemzés kezdetben, mikor még a félelem elvakítja szomszédainkat, túlnyomóan ellenszenves; utóbb, midőn jobban megismernek bennünket, kedvezőbb véleményeket és ítéleteket is hangoztatnak. Hogy a magyar nemzetet igazán ismernék, arról szó sem lehet, de egy főjellemvonását gyorsan megértik és nagy helyesléssel ismétlik, hogy t. i. a magyarok szívósan ragaszkodnak nemzeti szokásaikhoz és intézményeikhez s ez okból nem kedvelik az idegeneket.

Tehát a német költészet nem tud a magyarokról az egész középkoron át semmit. Igaz, hogy Bánk bán történetét a XVI. század óta ismételve dolgozták föl német költők egészen Grillparzerig, a ki 1828-ban írta Bánk-tragédiáját. De mind e költőket, talán az egy Grillparzer kivételével, a Bánk alakjában és sorsában nem a magyar elem vonzotta, hanem maga az emberileg érdekes és meglepő történet, hogy egy nemesszívű király nagylelkűen megbocsát neje gyilkosának, mert a királyné bűnös volt és megsemmisítette a gyilkos hazafi boldogságát. Sem a német Hans Sachs, sem az angol Lillo és a többi feldolgozó nem találtak e történetben, a szereplők nevein és a színhelyen kívül, semmi magyart, hisz a források, melyekből merítették, a latin Bonfinius vagy D'Ussieux igen elterjedt franczia novella-gyűjteménye, sem szolgáltatott magyar életet, és még Grillparzernél is, a ki mélyebben fogta föl a történeti anyagot és érzékkel birt a nemzeti jellemvonások iránt, a magyar világ rajza a lélektani problema mellett teljességgel alárendelt szempont. Hiszen a nagy osztrák drámaköltő darabja voltaképp nem is Bánk-tragédia, bár hőse névleg a történeti Bánk bán, és hogy e finom jellemzés és mély fölfogás által kitünő művet nálunk még ma sem tudják igazán megérteni és méltányolni, kétségtelenül első sorban onnan van, hogy mindig Bánk hagyományos tragikumát keresik benne és folyton Katona tragédiájával vetik egybe, melyhez semmi köze. Grillparzernél Bánk nem öli meg a királynét, kinek öcsce nem követ el erőszakot a bán nejen, — tehát a Bánk-tragédia alapmotívumai hiányzanak, melyek nélkül valamely színmű csak úgy nem lehet Bánk-darab, mint nem Hero és Leander-darab az oly dráma, melyben nem a tenger választja el a szerelmeseket egymástól. Ha Grillparzer Shakespeare vagy későbbi írók példájára a cselekvényt Aragoniába teszi át, a királyt Alfonzónak és főtanácsosát Don Pedrónak nevezi, senkinek sem jutott volna soha eszébe e darabban a Bánk történetét keresni vagy fölismerni.

De térjünk vissza még egy percze a múltba. Hogy a német költészet nem foglalkozott velünk a letűnt századokban, annak főoka saját irodalmunk fejlődésében keresendő, és abban,

hogy a külföld nemzeti költészetünkről, melyet magunk is nagyon kevésbé ismertünk, nem tudott semmit. Hiszen igen jellemző például, hogy Herder, mikor egyetemes népköltési gyűjteményét szerkesztette, képes volt a morlakok és eszkimók népies költészetéből közölni mutatványokat, de magyar népdalt nem tudott föl kutatni; hisz ez időben magunk sem igen tudtuk, hogy van saját népünknek is értékes és följegyzésre méltó költészete. Nem csoda, hogy Herder nem bízott a magyar nemzet fönmaradásában, melyben saját honfúrtársaink közül is épp a legjobbak és legnemzetiebbek ismételve erősen kételkedtek. Egészen a XVIII. század utolsó két-három évtizedéig nem is tudok német költői terméket, mely tárgyat a magyar világból merítené, vagy e világot rajzolni. Schiller tervez ugyan egy Attila- és egy Martinuzzi-tragédiát, de kora halála megghiúsította e művek létrejöttét, és így a XIX. századot megelőző időből csak jelentéktelen osztrák színműveket említhetnék, melyekben magyar ember mint érdekes kuriozum szerepel, vagy egyéb szerény, többnyire alkalmosszülte magyar vonatkozás akad. Ilyen pl. Brockmann János híres bécsi színésznek (1745—1812) „A kecskeméti özvegyasszony“ (1791) című vígjátéka, melyet Meisl Károly még 1825-ben dolgozott át „Die Witwe aus Ungarn“ címmel. Legyen elég e csoportból csak egy terméket fölemlítenem, melynek szerzője, Marinelli Károly, népszerű bécsi színész és huszonkét éven át a lipótvárosi színház igazgatója volt, mely érdemeért utóbb nemesiséget nyert. A darab címe *Der Ungar in Wien*, eredeti vígjáték három fölvonásban, és 1773-ban jelent meg Bécsben. A darab természetesen igen kezdetleges termék, mely sem vékony cselekvényével, sem tipikus alakjaival, sem vastag moralizálásával nem kelthet mélyebb érdeklődést. Tárgya egy szegény, magára hagyatott nőnek szomorú sorsa, kit egy oldalról elrágalmaznak és ok nélkül üldöznek, más oldalról pedig rosszra csábítanak és erőszakos csellel meg akarnak rontani. A szerelem nem játszik szerepet e darabban, mely a kor ízlése szerint tele van megható jelenetekkel és erkölcsi fejtegetésekkel. Az ellenséges pártok között és fölött áll a címhős, „Herr von Tiszteleti“, a ki úgy látszik (mert társadalmi állása kissé homályos) a magyar kormány szolgálatában időzik Bécsben. A szerző mindenképen ideális alaknak rajzolja: nemes, bátor, jószívű, önfeláldozó. Ő menti meg az üldözött ártatlanságot, még pedig a legnagyobb önzetlenséggel, mert csak tiszteli, de nem szereti a szegény nőt, sőt midőn a cselekvény fordulata a nő érdekében üdvösnek tünteti föl, hogy férje legyen, Tiszteleti csupa önfeláldozó nemesszívűségből kész őt nőül is venni. A régi vígjáték chablonya szerint párja, de egyúttal bohózatos torzképe, Istók nevű inasa, a ki épp oly derék, jószívű és bátor, mint az ura,

csak hogy rögtön ütni és vagdalni hajlandó és nagyokat káromkodik, még pedig mindig magyarul. Szerepe tele van magyar szókkal, fordulatokkal s főleg közmondásokkal, melyeket Istók maga nyomban németre is lefordít, rendszerint igen ügyesen. Egyébként is a darabnak tisztességes és vonzó jellemű alakjai Magyarországról és a magyar nemzetről mindig a legnagyobb tisztelettel és szeretettel, sőt magasztalással szólnak, míg az ártatlanság elvetemedett üldözői, tehát az ellenszenves alakok megengednek maguknak egyszer-másszor egy kis magyar-ellenes megjegyzést, melyet azonban a jó emberek, hivatkozással saját tapasztalataikra és a magyar nemzetnek úgy a törökök ellen viselt dicső háborúiban, mint Ausztria megmentésében szerzett halhatatlan érdemeire, nyomban erőlesen visszautasítanak.

Egészen másképp alakulnak a viszonyok a XIX. század elején. A francia forradalom hatásai, a napoleoni világhuralomnak fenyegető veszedelme, a népeknek az elnyomatás súlya alatt nemzeti öntudatra ébredése, a közlekedési eszközöknek bámulatos tökéletesedése közelebb hozzák a nemzeteket egymáshoz és Magyarország, hatalmasan föllendülő irodalma és imponáló alkotmányos küzdelmei révén, folyton fokozódó mértékben vonja magára a külföld, első sorban Németország figyelmét és rokonszenvét. Ez új korszak legelső figyelemre méltó terméke a fiatal Körner Tivadar Zrinyi-drámája, mely 1812. december 31-ikén került színre első ízben Bécsben óriási hatással, sokáig tartotta magát a színpadon és egy ideig nálunk is kedvelt darab volt. Persze, Körnernek sem volt célja a magyar világot és a magyar lelket rajzolni darabjában; sőt mintaszerű tragédiát sem akart írni. Már kortársai fölhozták darabja ellen, hogy Zrinyi tragikuma nem kifogástalan, nálunk pedig főleg azért is hibáztatták művét, hogy alakjai nem magyarok. A költőt e kettős vád bizonyára legkevésbé sem bántotta volna, ha ugyan tudomást szerez róla. Neki e darab megírásánál egészen más célja volt. Nemzete lealázva, megfojtva, megsemmisítve hevert a gyűlölt világhódító zsarnok lábainál, a ki most útnak indult Oroszországba, hogy Európának utolsó, még le nem igazott népét is bilincsekbe verje. Most vagy soha! ez volt ekkor a németek álláspontja. Vagy sikerül most az összes nemzeti erők összpontosításával, a legnagyobb áldozatok árán is, a nemzet fölsszabadítása — voltak igen kitűnő férfiak, a kik ennek a lehetőségében kételkedtek, — vagy finis Germaniae! Körner lángoló dalokban, izzó lelkesedéssel tette lázította honfitársait és nem győzte ismételni, hogy mindenünket, boldogságunkat és életünket is áldozatul kell hoznunk a haza oltárán, hogy a zsarnok megsemmisítése sikerüljön. Ily szellemben és ugyane célra akarta fölhasználni a költészetnek leghatásosabb eszközét, a színpadot is és tárgyat keresett,

mely a hazaért való nemes és önzetlen önfeláldozás magasztos eszméjének megtestesítésére alkalmas volna. Luther járt az eszében és Themistokles és a világtörténetnek egyéb nagy alakjai; és jellemző, hogy céljának teljesen megfelelő alakot csak a magyar történetben talált, véletlenül történetünknek ugyanazt a kimagasló hőst, kit a XVII. századnak legnagyobb magyar epikusa is dicsőített, még pedig sok tekintetben hasonló viszonyok közt rokon szellemben, mert nála is nemzete- és hazájáért áldozza föl magát Zrínyi. Hogy a szigeti epizód epikus földolgozásra alkalmasabb tárgy, ezt lehet vitatni, még pedig nyomós okokkal; de bizonyos, hogy Körner művét, ha eposz, nem olvasta volna senki, míg a Zrínyi-dráma, könnyen fölismerhető gyöngéi daczára, méltán sorakozik a német nemzeti költészetnek azon történeti jelentőségű hatalmas termékei közé, melyek a tizenkettedik órában a kétségbeesett nemzetbe új lelkesedést, odaadást, önfeláldozást öntöttek. Hogy Körner a Szulejman alakjában voltaképp Napoleont rajzolta, ezt már a kortársak is észrevették, és e mellékes motívum csak fokozhatta a darabnak színi hatását.

De magyar világot, magyar jellemet, magyar szellemet nem akart Körner e darabban rajzolni. Ilyenre akkor magyar költő sem volt igen képes, a 21 éves tapasztalatlan és hazánk életében tájékozatlan német költőnek ez még kevésbbé sikerülhetett volna, ha ily célra törekszik is. Nem sikerült ez már két évtizeddel Körner előtt a Wieland tanítványának, a sváb születésű Werthes Frigyesnek sem, a ki 1784-től 1791-ig a pesti egyetemen az aesthetika tanára volt és 1790-ben adta ki Zrínyi-drámáját, mely még ugyanazon évben megjelent magyar fordításban is; — és nem sikerült a magyar származású, de teljesen német műveltségű Pyrker Lászlónak sem, a ki szintén még Körner előtt, 1810-ben, a magyar történetnek három epizódját, köztük — Hunyadi László halála és Kis Károly meggyilkolása mellett — Zrínyi halálát is, halvány történeti színművekben földolgozta, melyek nem tesznek tanúságot szerzőjük drámaírói hivatottságáról, soha sehol színre nem kerültek és úgy a külföldön, mint nálunk teljességgel hatástalanok maradtak. És sem történeti, sem költői szempontból nem érdemelnek nagyobb figyelmet azok az alkalmi színművek sem, melyek ez időben létrejöttek és az alkalmat, mely őket szülte, nem éltek túl. Ilyenek Girczik Xavier pesti német színésznek Szent István-drámája (1792), melyet Katona József dolgozott át a magyar színpad számára (1813); ilyenek Kotzebue Ágost alkalmi apróságai: „Magyarország első jöltevője“ (1812, a pesti új német színház megnyitására, zenével Beethoven Lajostól) és „Béla menekülése“ (1813); ilyen Meisl Károly bécsi írónak (1775—1853) Karolina királyné koronázási

ünnepélyére írt történeti színműve: „Bajor Gisela, a magyarok első királynéja“ (1825), mely fényes ünnepélyek kapcsán Pozsonyban színre került, de utóbb Bécsben is nagy kedveltségnek örvendett, — és hasonló más termékek, melyek a pillanatot szolgálták és a pillanattal eltűntek, — könyvészeti ritkaságok, melyek nem követelhetnek maguknak helyet a költészet történetében.

II.

Az első német költő, a ki valóban megértette és a költői alakítás magaslatára emelni tudta a magyar világot, a ki belepillantott a magyar lélekbe és átérezte a magyarság százados fájdalmaát — a német származású és magyar születésű Lenau Miklós volt. A csatádi ünnep, mely tavaly, születésének százados évfordulóján, a magyar nemzet őszinte rokonérzésével végbe ment, nemcsak hazánkban, hanem a külföldön is, első sorban természetesen Németországban, újból és fokozott mértékben fordította a közfigyelmet e boldogtalan nagy költőre, a kit mi magyarok a miénknek szeretünk tekinteni, de a kiről a németek semmi szín alatt nem hajlandók lemondani. Talán megünnepelhettük volna századik születésnapját a nélkül, hogy emlékét a napi politika ingoványába lerántjuk. Hogy a viszonyok erre részben csábítottak, részben kényszerítettek bennünket, nem igen csodálkozhatunk rajta, ha ünnepünk visszhangja német földön erősen mozog a nemzetiségi viták áldatlan terén és részben élesen fordul ellenünk. Magyar volt-e Lenau, vagy német? ez a jubileum-évi Lenau-irodalom főproblemája, mely elől akkor sem volna helyes kitérnünk, ha ezen vitában mi lennénk a vesztes fél.

Pedig úgy vagyok meggyőződve, hogy nem az vagyunk, mert a kérdés nem is olyan egyszerű, milyennek első pillanatra tetszik. A németek egyszerűen úgy okoskodnak, hogy a költő atyja Ausztriából ide származott német ember, anyja pedig egy óbudai, természetesen szintén német polgári család sarja volt, — szülei németek voltak, ennek következtében Lenau maga sem lehetett más, mint német, és mi magyarok alaptalan, hiú ábrándban tévelygünk, midőn a XIX. századnak egyik legnagyobb és legsajátosabb lyrikusát bármi réven a magunkénak véljük tekintetni. Ezt a primitív okoskodást már néhány évvel ezelőtt túllezítálta Roustán Lajos, Lenau jeles francia életírója, a ki a Niembsch-család nevének és esetleg származásának révén szláv elemeket is keresett és természetesen talált Lenau egyéniségében és költészetében, és Meyer Rikárd, a XIX. századi német irodalom történetírója, csatlakozott e fölfogáshoz. A szülők nemzetiségéből, és kizárólag ebből, vont következtetés annyira kezdetleges és naiv, hogy első pillanatra igen valószínűnek, sőt meg-

győzőnek tetszik; de csakis első pillanatra. Már is gyanússá válik, ha kérdezzük, vajon közömbös dolog-e, hogy német szülők gyermeke Bécsben vagy Párisban, az Ohio partjain vagy a magyar Alföldön születik és nő fel?

Világos, hogy a szülék nemzetisége, valamint egyéb, testi és lelki tulajdonságaik csak *egy* momentum a születendő gyermeket megalkotó elemek sorában, — épp oly fontos, sőt lelki életére még fontosabb az a másik elem, mely születése földjéhez fűződik, és melyet rövidség kedvéért nemzeti geniusnak akarok nevezni. Igaz, hogy ez a nálunk túlságosan elcsépelet terminus eddigelé kissé homályos fogalomnak szolgál megjelölésére; de a fogalom maga voltaképp nem is oly homályos, a milyenné a kérdéses terminusnak pazar és sokszor helytelen alkalmazása tette. Egy szellemes társunk évekkal ezelőtt igen érdekesen kifejtette, hogy a nemzeti genius a nemzeti nyelv. Bizonyos, hogy ez a dolog veleje; de azért ez a meghatározás mégis nagyon szűk. Nemzeti geniusszá csak akkor magasodik és izmosodik a nemzeti nyelv, ha a hazai föld talaja és levegője, ha a nemzeti multnak gyászos és dicső emlékei, a nép sajátos eszejárásának és képzeletének termékei is hozzájárulnak. Mennyi írónk volt és van ma is, a ki magyarul írt vagy ír, de a kit a nemzeti genius egyáltalában sohasem érintett, még kevésbbé ihletett! Mennyi lelkes magyar hazafi él a Kárpátok és az Adria közt, a ki nem tud magyarul, de lelkestől-testestől egynek érzi magát a magyar nemzettel! és hány lelkes ellenségünk van itthon és határainkon túl, a ki kitünően bírja a nemzeti nyelvet! És hogy Lenau esetére visszatérjek: hány tiszta ősgermán van ebben az országban, a ki már alig tud beszélni gyermekeivel és unokáival, a kik lelkes, rajongó magyarok és főleg az ifjúságnak izzó éveiben némi számalommal tekintenek atyjukra és nagyatyjukra, a ki, szegény, még mindig csak német!

Tehát Lenau szüleinek nemzetisége — az anyjái különben többé-kevésbbé kétes és korának nemzetiségi viszonyai szerint könnyen meg sem állapítható — bizonyára fontos elem a fiú lelkiéletének megalakulásában; de azt egymaga nem dönti el, hogy gyermekök magyar volt-e vagy német és esetleg: mennyiben volt az egyik és a másik, mert kétségtelen, hogy mind a kettő volt.

Lenau elméje 1844-ben borult el és a boldogtalan költő voltaképp ekkor lépett ki az élők sorából. Noha tehát csak 1850-ben halt meg testileg is, bátran mondhatjuk, hogy 42 évet élt. És ez életkorának teljes felét hazánkban, mely neki is hazája volt, töltötte, még pedig e rövid életnek első felét, gyermek- és ifjúságát, mikor a lélek annyira fogékony a környező világnak minden legkisebb hatása iránt, hogy csekély túlzással állíthatni, hogy

az ember huszadik életévében teljesen készen van. A további évek még módosíthatják, esetleg többé-kevésbé át is alakíthatják jellemét, de az ember magva megvan és lényegében megmarad egészen a sírig.

És mit mutat Lenau egyénisége és költészete, mely egyéniségének leghivebb nyilvánulása?

Életének első felét magyar földön töltötte a költő, legnagyobb részt az Alföldön vagy az Alföld tözsomszedságában. Gyermekevéinek döntő benyomásait a budai és tokaji hegyek alján szívta magába; iskoláit Budán, Magyar-Óvárt és Pozsonyban járta, jórészt németajkú városokban, a melyek azonban nem Thüningiában, hanem Magyarországon feküdtek. Ismerte ezt a földet, melyet előtte sem magyar, és még kevésbé német költő nem méltatott figyelmére; ismerte, mint bármelyikünk, nemcsak 'érdekes' specialitásait, a huszárokat, a verbunkost, a cigányokat, a szegénylegényeket, a csárdást, melyek költészetében oly nagy szerepet játszanak; ismerte a magyar föld és ég minden sajátos bájait, melynek költői szépségeit ő fedezte föl; ismerte hazánknek zivataros multját és szomorú állapotát a XIX. század első két évtizedében, és tudta, hogy van önérzetes, szabad férfiúhoz méltó alkotmányunk, melyet az absolutismus kiirtani szeretne; ismerte népünket, melyről sokszor annyi szeretettel és bámulattal nyilatkozik, ismerte a magyar zenét, mely legmélyebb hatással volt lelkére és melyet oly megragadó művészettel tudott megszólaltatni kedves hegedűjén. A hol alkalmá nyílik, nemcsak a bécsi rendőrséggel és censurával szemben, hangsúlyozza magyar voltát; jobb tudása ellenére magyar nemesnek mondja magát, és midőn már híres német költő és lelkében megtört, boldogtalan ember volt, fájdalmas szívvél sóhajt föl, hogy szeretne oly tősgyökeres, oly tüzes, oly naiv, oly huszárosan vitéz és nemes szívű lenni, milyenek a magyarok. A költészet műsája is e földön csókoltá első ízben homlokon, talán már Tokajban, a hol egy magyar leány iránt gyúlt első szerelemre, de mindenestre Magyar-Óvárt, — és hogy magyarul tudott, ha nem is úgy, mint Arany János, erről már hazai iskoláztatása, még a XIX. század első harmadában is, megnyugtathat. Anyjához írt leveleit több ízben így írja alá: 'édes fia Miklós' és sokszor szó beléjük magyar szokat. Midőn a sváb földön legjobb hivei, a sváb költők körébe lép, ezek sohasem tekintik másnak, mint magyarnak és a hírnévre emelkedett német költőt is mindig csak magyarnak nevezik; Schwab Gusztávnak kis Ludwig fiát minden levelében Lajosnak nevezi és betegségének lázas álmaiban magyar királynak képzele magát és magyaros hangsúlyozással és kiejtéssel beszél németül és folyton emlegeti a rég elhagyott magyar hazát.

És költészete telítve van a magyar föld és magyar világ

tarka elemeivel. Huszárok és cigányok és betyárok, az alföldi puszta változatos képei és tüneményei, a magyar zene és táncz, a Rákóczy-dal akkordjai föl-föltünnek nyugtalan képzeletében, még pedig, a mi igen jellemző, nemcsak talán ifjúkori verseiben, hanem eleven élete végeig; hiszen „A rabló a Bakonyban” és „Miska a Marosnál” legutolsó költeményei közül 1842-ből való. „A parasztok a Tiszánál” meg éppen utolsó évének, 1844-nek késő terméke. És e hazai képeket a legmegkapóbb igazságnak, az átélt és átérzett valódiságnak egész bűvös ereje hatja át. Sehol semmi csinálmány, semmi sallang; a hazai világ és élet elemei sehol sem szerepelnek színi fölczifrázás gyanánt, mint sok utánzójának, főleg osztrák tanítványainak magyar tárgyú verseiben, a kik azt hiszik, hogy a magyar világot vagy a magyar lelket szólaltatják meg, ha költeményök hőségé egy vitéz huszárt vagy egy kóbor cigányt tesznek. És a Lenau költészetének e magyar és magyaros jellege még ott is félreismerhetetlen, a hol a tájat, mely lelki szeme előtt lebegett, meg nem nevezi; sőt a hol biztosan tudjuk, hogy az illető költemények nemcsak idegenben, de idegen hatások közreműködésével jöttek létre. Ilyenek, hogy csak a legszebbeket említsem, lyrájának legbájosabb remekei, a „Nádi dalok” és az „Erdei dalok”, melyeket magyar ember el nem olvashat, hogy Alföldünk borongós világát, bájos képeit és végtelenségében elandalító egét föl ne ismerje bennök. Ezt jól kiérezte a leghivatottabb bíráló, Petőfi Sándor, a ki taláiban megjegyezte, hogy Lenau német nyelven írt, de német költeményei magyar hatásúak. És e magyar érzésű és magyar zamatú verseket áthatja szívünk mélyét érintve az a borús hangulat, a fájdalomnak az a feneketlen tengere, a sóvárgásnak az a határt nem ismerő mélysége, melyet magyar népünk költészetéből és zenéjéből oly jól ismerünk és mely a magyart még akkor sem hagyja el, ha az önfeledés perceiben zabolátlan, széles jókedv ragadja magával. Ha a magyart három század óta első sorban az jellemzi, hogy lelket rázó hegedűszó mellett „sírva vigad”, akkor Lenau, kinek a legtisztább boldogság pillanatában is majd megszakad a szíve gyötrelemtől, oly magyar ember, mint legmagyarabb költőink bármelyike. Sokszor idézték Lenau egyik költeményét, melyben elmondja, hogy a tenger, az Alpok és Beethoven voltak legnagyobb mesterei. A magyar Alföldet nem említi; helyesen, mert ez nem volt mestere, ez lelkének és egyéniségének magva, emberi és költői egyediségének igazi énje volt.

Íme, csak néhány futólagos vonás Lenau jellemzésére. Mit bizonyít ezen adatokkal és tényekkel szemben, hogy atyja osztrák-német, anyja pedig esetleg magyar-német volt? Az ember sok mindenfélét örökölhét szüleitől, de egyéniségének nemzeti jellege nem egyszerűen az öröklés terméke; függ az sok egyéb mo-

mentumtól is. Vajjon mit örökölt Lenau kétségtelenül szüleitől? És itt német írónál rendkívül sajátos logikátlanásra találunk. A költő német volt, mondják, mert szülei németek voltak; de jellemének és kedélyének ellentétes, beteges vonásaira, szerintők, szülei nem voltak legkisebb befolyással. Lenau ifjúkorától neurasthenikus volt, mondják: lehet, sőt valószínű; de hogy ezt a neurastheniát honnan vette, erről hallgatnak.

Lenau ezt maga jobban tudta és találóan mondta, hogy boldogtalansága már születése előtt kezdődött. Igaza volt. — Atyja féktelen kicsapongásainak esett áldozatul, már 29 éves korában; anyja már hónapokkal az esküvő előtt hordta szíve alatt első gyermekét és el volt határozva, hogy öngyilkos lesz, ha csábítója helyre nem állítja női becsületét. Szülei betegesen érzéki természetű emberek voltak; mégis azzal a különbséggel, hogy atyjában a lázas szenvedélyesség korlát nélkül tombolt, elnémítva a szív és ész intő szavát, míg anyját a határtalan, önfeláldozó, bizonyos tekintetben szintén beteges, mert szenvedélyes, az ész szavára nem hallgató anyai szeretet utóbb, első sorban nemesen érző fia szemében, megnevesítette. Ily szülék gyermeke volt Lenau. Atyját nem ismerte, mert alig ötéves volt, mikor árvaságra jutott; csak emléke lebegett élete végeig egész lénye fölött mint sötét, súlyos felhő, mely az élet szépségét és a földi boldogságot elfüdté szeme előtt. Anyjának rajongó szeretete előlte benne az erős, férfias jellemet, még mielőtt ez megalakulhatott és megizmosodhatott volna. Szenvedélyeinek, képzeletének, hangulatának játéka lett és maradt Lenau egész életén át. Hazátlanul és otthon nélkül bolyongott végig az életen, — nem hiába vonzódott oly mély rokonszenvvel a cigányokhoz, nem hiába volt a bolygó zsidó kedvelt alakja költészetének. Semmiféle kötelesség nem feszélyezte soha, semmiféle életezél nem vezényelte. Költő volt és az akart maradni kizárólag. Csak a költészetnek kívánt élni és kész volt magát keresztre feszíttetni, ha ez önfeláldozással szép költői alkotáshoz juthat. Maga jegyzi meg, hogy a semmittevésnek e szeretete magyar vonás lelkében — persze 'magyar' a XIX. század első két évtizedének tapasztalásából, melyet ő e hazában átélt és átértett.

A mint a gyermeki évek naiv öntudatlanságából kilépett, a mint körültekintett a szülei házbán és a magyar hazában, tompa fájdalom vesz erőt rajta. Lenau a fájdalom költőjévé lesz, kinek költészetében a fájdalom a főtárgy és az uralkodó hangulat, még akkor is, ha valamely alkotását első pillanatra derültebb hang jellemzi. És ő sohasem játszik a fájdalommal, mint például Byron vagy Heine, kikkel előszeretettel állítják egy sorba; neki a fájdalom borzasztó valóság, melytől sehogy sem tud megszabadulni, és mely végre éltető levegőjévé, eszméinek,

óhajainak, költészetének főforrásává lesz. Bámulatos és megkapó, hogy képzelete mily megdöbbentő leleményességgel fedezi föl mindenütt és mindenben e fájdalmat, mely pedig csak saját beteg lelkében honol. Mintha egyéni, élő és cselekvő ellenfele volna, úgy küzd vele, a ki mindenüvé követi és minden gondolatába és érzésébe befurakodik. Már magyar hazájában keriti a költőt hatalmába; innen elüzi Ausztriába, hol ijesztően fokozódik; hogy megszabaduljon tőle, siet a sváb földre legkedvesebb emberei közé, sőt a Niagara-hoz és az újvilágnak szűz rengetegeibe, — mind hiába, nem tud megmenekülni legsajátosabb énjétől; ezért visszasiet Európába, szerettei körébe, a kik lángoló ragaszkodással, de egyúttal borzalommal fogadják, mert első pillanatra észreveszik, hogy nagy útja csak még betegbé tette; — és most is, a leggyöngédebb szeretét ölén, minden borkorból, minden hullámból, minden rokonszenvező szemből csak a fájdalom int feléje. Érzi és kimondja, hogy szívének egy húrja megszakadt. Már oly korban sejt és hirdeti, hogy meg fog örülni, melyben más emberek még a legnaivabb optimismussal tekintenek az életbe és a boldogságnak kimondhatatlan áldásait és kincseit várják a jövőtől. Mennyit reménylünk mindnyájan az ifjúságnak boldog varázsa alatt az élettől! Lenau sohasem várt semmit, soha nem remélt semmit! Borzalommal tekintett vissza a multba, legkevesebbet sem bízott a jelenben, a jövőre nézve pedig az örültek háza és az elhagyott sir voltak kezdettől összes kilátásai és reményei.

Újabban divattá vált a költőnek e beteg kedélyét neurastheniának nevezni. Meglehet, hogy az volt, hisz az elnevezés nem lényeges. De hogy valaki már ifjú-éveiben is ily mértékben lehessen neurasthenikus, ez mégis csak úgy érthető, ha beteg lelkét szüleitől örökölte. És Lenau csakugyan, meggyőződés szerint, nem német nemzetiségét örökölte szüleitől, hanem beteg lelkét, melyet azután a túlerős képzelet embere nem volt képes meggyógyítani, de még fékezni sem.

Régebben költészetének e leglényegesebb vonását világfájdalomnak nevezték és e révén ismételve kapcsolatba hozták Lenaut Byronnal és Heinével. Ez igen felszínes fölfogás, mely legalább alapos módosításra szorul. Lenauban e feneketlen fájdalom valósággal azonos énjével, míg a gazdag és előkelő angol lord és a Gratiák neveletlen tanítványa többé kevésbé csak szellemes játékot űztek vele, mint egyébbel is, de sohasem voltak annyira rabjai, hogy még a boldogság perczeiben sem tudtak volna rajta győzedelmeskedni. Hogy mennyire magva a fájdalom Lenau költészetének, semmi sem mutatja, Byronnal és Heinével szemben is, feltünőbben és tanulságosabban, mint a természetnek sajátos szerepe minden művében. Lenau lelket lehel a természetbe, mely költeményeiben élő, érző és mindenek-

előtt szenvedő egyén lesz. Nem az első költő, a ki a természetet individualizálja; de senki, sem előtte, sem utána, nem tette ezt oly megragadó erővel, oly megkapó hangulattal, mint a magyar pusztának e boldogtalan fia. És mivel Lenau teljességgel anyji költő, a ki nem tud énje fölé emelkedni, természeti képei is rendszerint beteg lelkének, fájó szívének tükei. A természet fél, borzad, sir, kétségbe esik nála, — nagy ritkán mosolyog vagy ujjong, hogy csakhamar egy-egy meglepő fordulattal ismét visszaessék feneketlen fájdalmába. Minden melléktekintet, minden szándékos vonatkoztatás nélkül, tehát kerülve a hideg és rideg allegorizálást, mely csak néhány gyöngébb darabjában üti föl a fejét, lép nála a természet élő lény gyanánt elének és érez és gondolkodik és akar, bánatos hangulatával magával ragadva az olvasót, a ki tiszta élvezettel merül el a természetnek ezen megelevenedett világába, mely mindig azonos a szerencsétlen költőnek földült lelki világával. Ez az, a mit világfájdalomnak mondanak; mondhatjuk mi is annak, csak hogy nem szabad a Byron lordnak egészen más forrásokból származó, sokszor kaczer világfájdalmából származtatni vagy vele azonosítani. Az angol költő összetűzött a társadalommal, ezért gyűlölettel és gúnnnyal szemléli a földi intézményeket, melyeknek nyomorúsága világos eszének és nemes szívének fájdalmat okoz; ellenben békességet és megnyugvást talál a természetben, mely háborgó lelkét lecsöndesíti. Egészen másképp Lenaunál. Ő nem törődik sokat e földi dolgokkal, melyekhez sohasem értett és melyekkel szemben örökké gyámoltalan gyermek maradt; — Lenau összetűzött az éggel és a végzettel, melyeket folyton vádol és még a természetben is csak fájdalomdúlta szívének visszfényét látja. Vágya és sóvárgása, reménytelensége és tompa fájdalma túlterjed e földi világon, a miről Byron csak elvétve és inkább esze, mint szíve háborgásából tud. Honnan? és hová? és mi célra? — e kérdések foglalkoztatják Lenaut egész életében, ezekre keres feleletet az égen, a földön, saját lelkében — és nem lelve feleletet, elmerül a fájdalmas kétségbeesés tátongó mélyében. Ha kapcsolatot keresünk számára az irodalom körében, nem mondhatjuk Lenaut Byron tanítványának vagy hívének, mivel csak felszínes vizsgálatnál mutat töredékes egyező vonásokat; Lenau korának, azaz a német romantikának gyermeke, mely nálunk a Kisfaludyakat és Vörösmartyt is érintette és még Petőfi költészetében is fölismerhető, bár egyiküknél sem lényeges jellemvonás erejével. De azért mégis föltűnő sok a rokon vonás Lenau és Petőfi egyéniségében, életében és költészetében; de e rokon vonások nem külső hatásokon, hanem egyéniségüknek bizonyos tagadhatatlan összhangzásán túl talán a közös magyar szülőföldnek is tulajdoníthatók.

Lenau lelkének feneketlen betegsége megérteti velünk életének zavaros és czéltalan összeviasságát, tanulmányainak rendtelenségét és befejezetlenségét, philosophiai és vallási tépelődéseit, melyek nagyobb munkáinak tárgyát vagy háttérét teszik; megérteti velünk a nőkhöz való viszonyát is, mely utóbb a végzet sujtó hatalmával eldöntötte sorsát. Szüleitől örökölt magyar izü érzékisége hamar sodorta a gyermek ifjút a nő hatalmába és első komolyabb viszonya oly tragikus lefolyású volt, hogy a költő ez időtől kezdve, tehát kora ifjúságától, élete végéig nem tudott soha megszabadulni megszágyenítő csalódása keserveitől. Feltűnő és érthetetlen felfogás, melyet legújabbban hangoztattak, hogy Lenau csak hiúságból dédelgette és fitogtatta volna ez első mély szerelmi fájdalmát, mikor nemcsak verseiből, melyek esetleg nem teljesen megbízható források, hanem bizalmas leveleiből és nyilatkozataiból is látjuk, hogy ez első mély csalódása mily örökké sajgó sebet ejtett szívében. Mondhatjuk talán mi is, hogy dédelgette e fájdalmát, de csakis oly értelemben, hogy dédelgette szívét, mely egyetlen kétségtelen birtoka volt ebben az életben. És a nőkhöz való utóbbi viszonya maga is bizonyítja, hogy e keservében nem volt semmi csinálmány, mint oly sokszor Heinénál, a ki különben szerelmi költészetének igaz alaphangját szintén első komoly viszonyának hajótöréséből merítette. Női szépség és női báj mindig a legnagyobb hatással volt Lenaura, mint minden nemesen és mélyen érző férfúra, és a szerelem boldogsága ismételve ragadta lelkét bűvös körébe. De Lenau, a ki otthontalanságának kínos érzetében lelke egész erejével vágyódott a családi tűzhely boldogító békéje után, nem merte soha kezét kinyújtani a feléje fordult csábító boldogság felé, mert a döntő perczben felebredt lelkében az ifjúkori szenvedélyesen szeretett leány, a ki őt megcsalta. Csak élete végén, midőn Zsófia hatalmába került, a ki minden nőnél nagyobb és végzetesebb hatással volt reá, ez egyszer mégis tört egyéniségének teljes energiájával a bájos és szellemes asszony meghódítására, — talán első sorban azért, mert másnak a felesége és az adott viszonyok közt elérhetetlen cél volt: ha szabad lett volna, betegesen tépelődő bizalmatlansága és első csalódásának eleven emléke valószínűleg ezen viszonynál is odavezetett volna, a hová az előbbiek vezettek: sok szenvedésen és lelki küzdelmen keresztül a melancholikus lemondásra. Hasonló volt Goethe viszonya Steinnéhez, a ki szintén másnak volt a felesége és épp oly kevésbé volt hajlandó szíve birtokát megosztani férje és Goethe közt, mint Zsófia Lenauval szemben. De Goethe képes volt szenvedélyén győzedelmeskedni, mert szíve épp oly egészséges és erős volt, mint esze: míg a beteg Lenaut Zsófiának gyöngédséggel vegyes kegyetlensége egyenesen az örülésbe sodorta.

Lelkének fájdalma Lenau rokonává tett mindenkit, a ki szenvedett, első sorban a szenvedő népeket, akár politikai, akár vallási zsarnokság okozta szenvedéseiket. A lengyelek szomorú sorsa izzó versekre lelkesítette; a szabad gondolkodás, érzés és hit üldözését szenvedélyes rhythmusokban és megragadó képekben ostromozta „Savonarola” és „Az Albigensek” cz. nagyobb alkotásaiban. Ezekben is, mint a még jóval alanyibb „Faust” és „Don Juan” címűekben, távol volt tőle a külvilágnak tárgyilagos rajzára való törekvés. Saját énjét öntötte bele ez alakilag félig epikus, félig drámai, de teljességgel lyrai keretekbe, melyeknek művészi befejezetlensége is nem költői erejének fogyatékoságából származik, hanem lelki életének minden korláton keresztül törő beteges ziláltságából, mely akkor is erőt vett rajta, midőn az üldözöttek és elnyomottak számára hatalmas rhythmusokban megkövetelte a földi lét legnagyobb kincsét, a szabadságot. Hisz a maga számára sem tűrt meg egész életében semmiféle korlátot és művészetében is megvetette vagy semmibe sem vette az aesthetika szabványait. Soha sem tudta, nem is akarta magát, sem mint ember, sem mint költő fékezni. A szabadságnak ez a túlhajtott szenvedélyes szeretete talán szintén magyar vonás Lenau Miklósnak sok tekintetben rejtélyes, de mindig vonzó és megragadó, őszinte szeretettel kapcsolatosan mély száunalmat keltő nemes egyéniségében.

III.

Midőn Lenau a huszas években állandóbb tartózkodásra Bécsbe kerül, hol csakhamar érintkezésbe lép az írói körökkel, egészen új szellemmel találkozik, mely költői irányának nagyon kedvezett. A világbéke megkötése után az osztrák absolutismus kényelmesen elhelyezkedett a hosszas háborúktól elgyötört és elfáradt népek fölött és az irodalom sietett a maga részéről is támogatni és terjesztetni oly tendenciáit, melyek a szabadsággal nem álltak ellentétben és politikai szempontból ártatlanoknak tetszettek. Ily czél az egységes, központosított ausztriai összbirodalom volt, melyben az egyes népek megtartsák eltérő sajátos nemzeti jellemöket. A németek, magyarok, csehek és lengyelek minden korlátozás nélkül maradjanak meg németeknek, magyaroknak, cseheknek és lengyeleknek, de együttesen alkossák az egységes osztrák politikai nemzetet, melyben a németeket csak annyiban illeti meg a vezérszerep, a mennyiben a soknyelvű birodalomnak a közigazgatás szempontjából elengedhetetlenül szükséges állami nyelvét a német nyelv szolgál. Ez ábrándos és a történelmi fejleményeket nem sokba vevő politikát az irodalom terén első sorban a tiroli származású magyarbarát Hormayr

József báró szolgált, a ki akkor mint a birodalom és a császári ház történetírója Bécsben élt. E törekvései érdekében megalapított több irodalmi vállalatot, melyek nálunk is nagyon el voltak terjedve és még ma is igen becsesek, hiszen irodalmi értékük teljesen független attól a ferde politikai célzattól, mely első sorban vezetett volt megalapításukra. Rendkívül buzgó és sokoldalúan művelt szerkesztőjüknek kettős cél lebegett szeme előtt: egy oldalról a nemzetiségek multjának minél több oldalú földerítése és ápolása és más oldalról a már említett egységes osztrák politikai nemzet előkészítése és nevelése. Ez utóbbi cél test nélkül szükkölködő árnykép volt, mely éles ellentétben állt első sorban a magyar nemzet alkotmányos jogaival és tényleg soha sem ébredt igazi életre; ellenkezőleg, az egységes osztrák nemzet megalapítása helyett fölébresztette és fejlesztette az egyes népeknek nemzeti aspiratióit, melyek eddig tétlenül szunnyadoztak volt és idővel annyira megerősödtek, hogy az egységes osztrák politika teljes bukását eredményezték.

De az első törekvés, melynek gyökerei visszanyulnak a német romantika korszakos kezdeményeibe, meghozta a maga értékes gyümölcseit. Hormayrnak ugyanis e szellemben főtörekvése volt az írókat és költőket saját nemzetük multjának földolgozására, első sorban német nyelven serkenteni. E törekvés programját kifejtette egy derék magyar ember, a lelkes báró Mednyánszky Alajos, a ki 1817-ben és 1818-ban Hormayr legbecsesebb folyóiratában („Archiv”) terjedelmes és igen tartalmas cikksorozatban kimutatta, hogy az osztrák császári állam multja nem szegényebb szívet nemesítő, a drámában, balladában, regényben és képzőművészetben földolgozásra alkalmas tárgyakban, mint az ókor vagy az idegen középkor története. Fejtegetéseit főleg magyar példákra alapítja, rámutatva költői anyagban is gazdag multunknak számos történeti eseményére, hagyományára és alakjára, melyeket addig hazánkban is csak elvétve méltattak figyelemre. Most az osztrák-német költők vetekedve dolgoznak föl a költészetnek minden fájában nemcsak osztrák, hanem különösen magyar és cseh tárgyakat is és e termékek sorában létrejönnek oly mesteri alkotások, mint Grillparzer színművei: „Ottokars Glück und Ende”, „Ein Bruderzwist in Habsburg”, „Libussa” és a már említett Bánkbán-tragédia. E törekvések kapcsán írják, — hogy legalább egy-két nevet említsék — Pichler Karolina (1769—1843) és Herlossohn Károly (1804—1849) magyar tárgyú regényeiket, Collin Máté több tragédiáját, melyeknek tárgya a magyar történelemből van merítve, és keletkezik az a rengeteg dal-, ballada- és románczköltészet, mely hazánk minden vidékét és multunknak minden zugát költői tárgyak és motívumok után föl- és átkutatja. Ez utóbbi csoport

főképviselőjeiül tekinthetjük a betegesen termékeny Vogl Nep. Jánost (1802—1866), a ki magyar rokonszenvének egy egész önálló kötetet „Klänge und Bilder aus Ungarn“ (1839 és 1844) szentelt. E magyar rokonszenve annál melegebb és igazabb volt, mert anyjától örökölte, a ki a mosonmegyei Boldogasszony faluban a Fertő-tava mellett született. Vogl sokat járt hazánkban, melyet ismert és szeretett és úgy az említett kötetben, valamint számos egyéb balladában és románczban dicsőített. Fájdalom, a félelmetesen termékeny költő művei csak kivételesen haladják meg és ekkor is csak egyes sikerültebb részletekben a középszerűség színvonalát. Mai szempontunkból főbajuk, hogy magyarságuk semmi, hiányzik belőlök a magyar lélek, melyet sem a költőnek megnyerő rokonszenve, sem a magyar néprajzi kuriózumok sürri szerepeltetése, sem a verseibe bőkezűen közbe-
szótt magyar szók és fordulatok nem pótolhatnak.

E bécsi légkörbe lépett a fiatal Lenau, kire elszórtan megjelent vagy kéziratban terjesztett költeményei csakhamar ráfordították az íróvilág figyelmét. Magyar tárgyú versei révén kétszeresen érdekes egyéniség volt a magyar báró, a ki, akár nyilvános helyeken is, oly művészi tökélyvel kezelte a hegedűt. Számos baráti viszonya szövődött ekkor Bécsben, senkivel sem nemesebb és bizalmasabb, mint Württembergi Sándor gróffal, a ki ez időben sokat tartózkodott az osztrák fővárosban és feltűnő sok rokon vonással emlékeztet Lenaura. Csak egy évvel volt fiatalabb, mint hazánkfia, és ő sem talált nyugtot és megelégedést sem valamely helyen, sem valamely életpályán. Fejedelmi származása a katonai pályára utalta, de a fiatal ezredes meg-
útálta a békés henylést és hogy teljesen saját önművelésének, a tudományoknak, első sorban pedig a költészetnek élhessen. letette a kardot. Sokat olvasott, sokat tanult és utazott, és korán adta ki egyes verseit, melyek alá „Sándor von S.“ (t. i. Seracl, svábföldi birtoka) alakjában írta nevét. E Lenautól nyert magyar rokonszenve még tetemesen erősödött, mikor 1832-ben Tolnai Festetich Ilona grófnővel egybekelt, a ki a Balaton bá-
jaival ismertette meg férjét. Költeményei 1837-ben, öt évvel Lenau első gyűjteménye után jelentek meg összegyűjtve és nagy figyelmet keltettek, első sorban az osztrák censuránál, mely nyomban eltiltotta. Mert Sándor gróf politikai irányában is egyet-
értett Lenauval: gyűlölte az absolutismust, rajongott a népek szabadságaért és bátran öntötte „rebellis“ ideáit könnyen folyó versekbe. Fájdalom, még további sorsában is igen rokon alak volt Lenauval: az ő lelkében is „megszakadt egy húr“ és alig negyven éves korában rejtélyes búskomorság ejtette félelmetes hatalmába. De a sors, mely a daliás, fényes, lelkes és kedves embert érte, mégis irgalmasabb volt ő iránta, mint Lenau iránt:

1843-ban érte mind a kettőt a megsemmisítő csapás; de míg ez a boldogtalan Lenaut majd egy évtizedre élő halottá tette, Sándor gróffal gyorsan végzett, mert néhány havi szenvedés után már 1844 júliusában végkép kioltotta életét.

Sándor gróf költői jelentősége politikai lyrájának sajátos irányában van. Minket ezúttal csupán magyar tárgyú költeményei érdekelnek, melyeket első gyűjteményében *„Balatoni képek“* címmel foglalt össze. Tizenhárom, részben terjedelmes költemény, melyek tárgy, hang és alak tekintetében erősen mutatják Lenau hatását. Csikósok, huszárok, cigányok népesítik be nála a magyar tenger partjait; a pusztai költészete háttérbe lép a Balaton tüneményeinek rajza mellett; hajósok és halászok több darabjának hősei. De természeti képei, bár sokszor szélesebb ecsettel fest, nem oly megkapók, mint a Lenauéi; hiányzik belőlök a magyar lélek, melyet Lenau minden verséből kiérzünk. Világfájdalma nem oly egyéni, képei sem oly földízűek, mint jeles barátja költeményeiben, melyek közül a lyra terén főleg a *„Nádi dalok“* és a *„Pusztai csárda“* voltak mintaképei. De ha Lenau lyrájában a természet tüneményei művészi egységgé forrnak össze a költő érzéseivel, Sándor grófnál e két elem sokszor csak egymást felváltva tűnik föl, úgy hogy a költői hatás ingadozóvá válik és egyre gyengül.

Epikus életképeinek hőse a csikós, a ki szegény-legény életet él, lovakat rabol, egy szép leányért fokosával leteríti vetélytársát és haldokolva legjobb barátjától kéri és veszi a megváltó halálos csapást. Mellette előtérben áll a cigány, kinek hegedűje vésszen tüzeli a vad legények szenvedélyét. Sándor gróf előszeretete a természetnek sötét hatalmai, a borzalmas, kísérteties iránt e költeményeiben is érvényesül. Mindenütt Lenau hangja cseng fülünkbe, de másodkézből. A néprajzi elemek nem lesznek igazán költőiekké, még abban a szép románcban sem, mely Kinizsi Pált dicsőíti, a hatalmas török-verőt, a ki még halála után is megsemmisíti a magyar nemzet ellenségét. Sándor grófnak ezen költeményei érdekesen mutatják, hogy a magyar világ mennyire megnyerte szerzőjük lovagias szellemét és meleg, nemes szívét; de a költő nem hatolt még nemzetünk és hazánk mélyébe. A külsőségek még túlságosan kötik le figyelmét: innen a sok magyar szó és név is, melyekkel a rajzolt világot szemléletesebbé tenni törekszik, a mit Lenau sohasem tartott szükségesnek. Az idegen származású költők közül azonban, a kik magyar tárgyakat földolgoztak, mégis Sándor gróf a legkiválóbb, a ki legtöbb érzékkel, mert legigazabb szeretettel merült el nemzetünk egyéniségében. Hazánk e fiatalon elhunyt német költőben igaz barátot veszített, a ki későbbben valószínűleg egészen magyarrá lett volna.

Sokkal erősebben közelíti meg Lenau költészetét a mes-ternek egy másik bécsi barátja, a bajai születésű Beck Károly, a ki magyar tárgyú költői műveiben méltó tanítványa volt. Irodalom-történeti jelentősége politikai költészetében van, melybe ő vitte be, ha nem is először, de legnagyobb lévvel és hatással a socialismus és communismus eszméit, melyeket szokott szenvedélyes pathosával, hangzatos szakokban, ríktó színekben hirdetett. Gondolatainak merészsége, fényes nyelve, formai tökélye és pathosának izzó melege nagyhatásúakká tette már első gyűjteményének (*Nächte, gepanzerte Lieder*, 1838) a politikai és társadalmi állapotok ellen irányzott dalait; képeinek üzlott fölhalmozása és sokszor ízetlen kapcsolata, eszméinek zavaros-sága és óhajainak szertelensége nem bántotta akkor az olvasó-közönséget, melyet a korabeli politikai költészet e tekintetben el nem kényeztetett.

Ezúttal csak magyar tárgyú és vonatkozású költeményei érdekelnek bennünket, s ilyeneket Beck nagy számmal írt. Hisz már egyik legelső műve 'Attila' című hőskölteménye volt, melyből 1834-ben már készen volt az I. ének stanzákban, mire abba-hagyta, és, úgy látszik, elkészült töredéke is elveszett. Már második megjelent gyűjteménye (*Der fahrende Poet*, 1838), melynek első negyede egészen hazánknak van szentelve, való-sággal teljes leírását adja Magyarországnak; itt dicsőíti a magyar nő szépségét és a magyar bor tüztét, szomorkodik a szegény nép-nek nyomorúságos sorsán és hevesen kikel az urak zsarnoksága ellen, nagy művészettel festi a magyar zenét és tánczot, magasz-talja hazánk természeti szépségeit és nemzetünknek a törökök ellen dicsőséggel vivott harczeit. Következő gyűjteménye (*Stille Lieder*, 1840) négy elbeszélő darabban már feltünőbben hordja magán Lenau befolyását, — cigányok, huszárok, szegénylegények ez epikus költemények hősei. A 'Czigány-herceg' már emlékeztet a későbbi 'Jankóra': tárgyja a cigány és a grófleány szerelme, és már itt mellékes a história, mert a költő fősúlyt a cigány-élet rajzára fektet, mely nála még gazdagabb és igazabb, mint Lenaunál, de művészi hatásában alig olyan közvetlen és meg-kapó. A néprajz nem olvad át mindig költészetté, a rhetor sokszor elhallgattatja a költőt. Kevésbé magyar tárgyú 'A rózsá' című ballada, bár hőse egy magyar gróf, a ki atyját meggyil-kolta, a miért halálra ítéltek. A vesztőhelyre indulva megpillant egy ablakban egy szép leányt, kit megszeret és kinek a kezében tartott rózsát fölkülödi. Inkább ide való 'A magyar őrház', melyben egy alföldi betyár az őrházban tanyázó katonatársainak elmeséli, hogy őt miképen fogták katonának. Hadd említsem még itt 'A vörös dalt' (1844), melyben a cigányok tévedésből a mar-seillaise-szel kedveskednek a bordeauxi herczegnek.

De Beck magyar tárgyú főműve „Jankó, a magyar csikós”, mely 1841-ben jelent meg. A költő ezt a terjedelmes verses regényét báró Eötvös Józsefnek ajánlotta, „a jog és szabadság előharczosának”, a ki később „A falu jegyzője” (1845) című remek regényében hasonló irányzatú, de művészibb értékű költői alkotást teremtett. Beck művében a cselekvény maga alárendelt mozzanat; a költő főcélja a magyar világ lehető sokoldalú rajza és alapgondolatának az epikus keretben mennél hatásosabb kifejtése. A „Jankó” cselekvénye különben elég egyszerű. Jankó csikós megment a rablók kezéből egy német származású kocsmáros és ennek szép és művelt fogadott leányát és nyomban szenvedélyesen megszereti Máriát, bár régebben egy cigány-leánynak esküdött örök hűséget. A német leány hálából és atyja rábeszélésére arája lesz, de még az esküvő előtt odadobja magát a fiatal grófnak, kit már régebben szeretett. Jankó meglepi a hűtelent és halállal fenyegeti szeretőjét, miért menekülnie kell, a leány pedig látszólag a vízbe öli magát, tényleg azonban a grófi kastélyba siet. Jankó most bosszúból fölgyújtja a kastélyt, Mária szemeláttára agyonüti a grófot, mire régi cigánykedveséhez visszatér, rabló lesz és végül a bitón végzi életét. Mária búskomor lesz és elhagyja atyjával hazánkat; de utóbb fiat szül, a ki a gróf vonásait viseli, és meggyógyul. Ez a népies história mint epikus mű nem árul el sem nagy leleményt, sem kiválóbb alkotó erőt és távolról sem mérkőzhetik Eötvös Józsefnek már említett regényével, mely mindenkép hatalmasabb alkotás. De szerkezete figyelmet érdemel: az egész cselekvény két nap alatt folyik le, a mi csak úgy vált lehetségessé, hogy az előzmények ügyesen vannak beleszöve a főcselekvénybe. A műremek egységét nagyon lazítja a folyton változó rhythmusok és verszakok sokfélesége is, mely akkor Tegnér Fritjof-mondájának (1825) mintájára közkedveltségnek örvendett német földön is. Beck műve egészében kifogásos, de egyes részleteiben igen sikerült alkotás, ezenfelül magyar hazánknak és magyar népünknek valóságos egyetemes dicsőítése. Nagy kár, hogy Liszt Ferencz, a ki az ötvenes években e művet operává akarta átdolgoztatni és megzenésíteni, e tervét oly gyorsan és örökre elejtette.

De Becknél, mint már említettem, az epikus anyag csak keret, mely, mint ilyen, aránylag alárendelt jelentőségű. Főcélja volt: hazáját eleven, sokoldalú, költői képekben rajzolni. És e szempontból műve a legnagyobb elismerésre méltó. A magyar Alföld és sokoldalú élete e regényben tényleg eleven, hű és plastikus képekben tárul föl az olvasó előtt és az előadás oly frissen lüktető, annyira duzzad erőből és hévtől, hogy még ma is magával ragad. De a költőnek még egy másik tendenciája is nyer erőteljes kifejezést e műben: a magyar nép őszintesé-

gének, becsületességének, lelki tisztaságának dicsőítése. Jankó és Juliska, a cigányleány, nemes, jó emberek, tiszta szívűek, önfeláldozók — hisz Juliska, az elhagyatott kedves, a legveszedelmesebb pillanatban megmenti az álnok Máriát, a ki őt boldogtalanná tette. Ellenben a művelt nemes gróf és az érzelgős német leány, a ki annyi regényt olvasott, szívtelenek, hűtelenek, erkölcs-telenek. Innen van, hogy meleg rokonszenvvel kísérjük Jankó pályáját még akkor is, midőn izzó szenvedélyességében és a viszonyok kényszeréből a bünn lejtőjére lép, míg ellenfeleinek alakjai nem férköznek szívünkhöz és sorsuk nem tud bennünket meghatni.

Beck Károly további írói működése kevésbbé érdekel bennünket, szorosb értelemben vett magyar szempontból sem. Mindjobban beletéved a socialismus útvesztőjébe és későbbi költeményeiben mind riktóbb színekkel festi a nép nyomorát és mind élesebben és tüzesebben izgat a jómódúak és az állami rend ellen. Magyar tárgyú költeménye nem sok keletkezett életének ez utolsó szakában. „A magyar hegedűs“ már 1846-ból való, midőn Pesten Petőfivel érintkezett, a ki őszintén kijelentette előtte, hogy a magyar nemzet ugyan halás azokért a költeményekért, melyekben Beck és magyar származású társai német verssekben dicsőítik hazánkat, de mégis sokkal helyesebb volna, ha megmaradnának magyaroknak és tehetségüket a magyar költészet szolgálatában érvényesítenék. E fölfogás nem igen biztathatta költőnket eddigi működésének folytatására, de egyebekben is lassanként mind jobban módosult gondolkodása és iránya. Ez legfeltűnőbben kitűnt az 1848-iki szabadságharcz idejében. Beck együtt érzett nemzetével, ezen nem kételkedhetni; de tárgylagosságra törekedett és a magyar részen is talált hibákat, melyeket nem tudott elhallgatni, pedig ezeknek, a mennyiben csakugyan indokoltak, feszegetésére az ötvenes évek eleje nem volt a legalkalmasabb időpont. Innen van, hogy „Aus der Heimat“ című terjedelmes verskötete, mely 1852-ben megjelent, sem innen, sem túl nem elégitett ki senkit. A magyar szabadságharcz dicsőítése e költeményekben erő és lelkesedés nélkül szűkölködik, és a kötet legszebb darabja, mely Görgei Artúr nagyságát hirdeti és a költő eszének és szívének egyaránt becsületére szolgál, az akkori hangulat közepett nem fokozhatta honfitársainak rokonszenvét a költő iránt. Még jobban elrontotta helyzetét a királyhoz intézett, egyebekben szép költeménye („An Franz Josef“, 1849), melyben a legyőzöttek számára kegyelmet kér és mely a sors iróniájából éppen egy nappal az aradi mészárlás előtt került nyilvánosságra. E költeménye miatt, melyet sokfelé félremagyaráztak, Németországban is hevesen megtámadták és Hartmann Móricz, hazánknak e lelkes barátja, egyenesen árulónak nevezi a szeren-

csélden költőt, a ki természetesen egyáltalában nem volt áruló, csak nem fogta föl, mert nem ismerte kellően a helyzetet és nem számított a kortársak hangulatával.

IV.

Mikor Lenau, Beck és társaik magyar tárgyú költeményeikkel hazánkra fordították a külföldnek, első sorban a német nemzetnek figyelmét, ennek érdeklődését már nagy mértékben felköltötte volt az 1825-ben megindult hazai reform-mozgalom és Széchenyi István gróf korszakos föllépése. A megsemmisített Lengyelország mellett az elnyomott, szabadságától megfosztott, alkotmányában veszélyeztetett, de nemzeti ideáljaiért férfias elszántsággal és politikai eszélylyel küzködő Magyarország rendkívüli népszerűséget vívott ki szomszédainknál. Igen jellemző, hogy a német politikai lyra legkiválóbb mesterei a harminczas és negyvenes években, mint Heine és Freiligrath, Hartmann Móricz és Meissner Alfréd, Müller Wolfgang és Zedlitz Keresztély, kik természetszerűen első sorban csak a német állapotokat és eseményeket tárgyalják, ismételve foglalkoznak hazánkkal is és a legmelegebb rokonszenvvel dicsőítik nemzetünket, melynek alkotmányos küzdelmeit lelkesedéssel éneklik meg dalaikban. És e lelkesedés az elragadtatás és bámulat legmagasabb fokát éri el 1848-ban, mikor nemzetünk óriási lépéssel megteremti a haza minden polgára számára az alkotmányos szabadságot és ezen szabadsága védelmére, a teljes megsemmisítéssel fenyegető hatalommal elszántan és mindenét feláldozva sikra száll. A rövid eposzra következő borzasztó tragédia úgy érintette a németeket, mintha nem egy idegen nemzetnek, hanem maguknak megsemmisítő veszedelme ütné sebet szívéükön. A bánat és elkeseredés, a düh és bosszú, a gyűlölet és kétségbeesés minden hangján tárgyalják a német költők a borzasztó fordulatot; senki hatalmasabban, mint Heine Henrik 1849-iki októberben írt remek költeményében, melyet Gyulai Pál gyönyörű fordításában egy félszázada jól ismer a magyar nemzet is.

A felköltött érdeklődés az ötvenes években sem hanyatlott. Csak más irányt vesz: a németek meg akarnak ismerkedni a magyar szellem alkotásaival. És most megindul a fordítóknak serényen folytatott, a mai napig egyre fokozódó működése, mely hazánkat bele viszi az egyetemes irodalomtörténetbe és biztos, tekintélyes helyet küzd ki számára a világirodalomban. Kisértetek ez irányban a Hormayr körének ösztönzésére már a huszas években is történtek, de ezek nem keltettek figyelmet. Az első, a ki németre — azaz általában idegen nyelvre — magyar költőket lefordított, a szerencsétlen Majláth János gróf volt, a ki

1825-ben terjedelmes anthológiát adott ki, melyhez figyelemre méltó irodalomtörténeti bevezetést is csatolt, és Toldy Ferencz három évvel utóbb (1828) megújította e kísérletet, szélesebb keretben és tudományosabb alapon, de nem sokkal nagyobb sikerrel. Mert ez a két vállalat csekély figyelmet keltett. Nem igen volt akkor mit lefordítanunk, hisz költészetünk épp a huszas években kezd csak fejlődésének fényes magaslatához közeledni. Nem kelthettek nagyobb figyelmet Gaál György sem, a ki 1826-ban Kisfaludy Sándor egyik regéjét ültette át, és ismét Majláth János gróf, a ki 1829-ben Himfy szerelmét bő szemelvényekben fordította németre. Kisfaludy Sándor igazi költő, de nem annyira egyéni és magyaros, hogy dalgyűjteménye mélyebb hatást tehetett volna. Ellenben az a szép mese-gyűjtemény, melyet Gaál György már 1822-ben adott ki német fordításban, nagy tetszést aratott és magára vonta a legnagyobb tudósok, így a Grimm-testvérek figyelmét és érdeklődését, kik a magyar népmesét mindig nagyra tartották.

A világirodalomba a magyar költészet csak Petőfi Sándorral lépett be. Első, sok tekintetben igen hivatott és sikerrel fáradozó fordítója a derék Dux Adolf volt, kinek fordításait Petőfi maga is örömmel fogadta, míg pl. Beck Károly fordításait határozottan visszautasította, mert ezek szerinte igen szép költemények ugyan, de nem az ő költeményei többé. „Költő ne fordítson költőt,” mondta Petőfi ez alkalommal, a mi oly értelemben helyes, hogy erőyes egyediséggé kifejezett költő nem igen alkalmas arra, hogy idegen költőt, ennek minden sajátosságával, lefordítson, mert könnyen túlsokat visz be saját költői egyediségéből az idegen költő műveibe, — a mint Beck tette Petőfi dalaival. A költő fordítója kell, hogy költő legyen, de vagy kisebb tehetségű, milyen Dux Adolf volt, a ki teljességgel alárendeli magát az idegen mester geniusának, vagy nagy költő, a ki azonban erre erejének sokoldalúságánál és műveltségének mélységénél fogva képes, milyen pl. nálunk Arany János volt.

De Dux Adolfnak Bécsben 1846-ban megjelent Petőfi-fordításai alig jutottak ki Németországba, legalább semmi nyoma, hogy ott figyelmet keltettek volna, és így Petőfi második német fordítójaé, Kertbeny Károlyé az érdem, hogy a legnagyobb magyar lyrikust bevezette a világirodalomba, hol azóta fényes helyet foglal el. Kertbeny első Petőfi-fordítása 1849-ben jelent meg és az ötvenes években gyorsan követték egymást e kötet új kiadásai és Kertbeny egyéb Petőfi-fordításai. Az egyetemes irodalomtörténetnek legbámulatosabb és legrajtélyesebb eseményei közé tartozik, hogy a külföld, németek és francziák, angolok és olaszok, mily gyorsan ismerték föl Petőfi hatalmas lángeszét és világirodalmi nagyságát oly fordítások alapján, melyek veszedel-

mesen közel jártak a nem szándékolt paródia jellegéhez. Kertbeny maga elismerte később, hogy első Petőfi-fordításai gyalázatosak; hogy ez időben nem tudott eléggé magyarul, hogy nem volt tisztában a német grammatika szabályaival, hogy a német verselés törvényeiről sejtelve sem volt. Azt hiszem, nagyobb elfogulatlansággal még soha sem fordítottak le nagy költőt bármely idegen nyelvre! És mégis, már ez első gyarló kísérletek alapján az elismerés és elragadtatás leglelkesebb hangján nyilatkoznak Petőfiről oly eltérő, sőt ellentétes német szellemi óriások, mint Heine Henrik és Humboldt Sándor; Uhland Lajos pedig, a jeles sváb költő és tudós, talán az első külföldi ember, a ki kijelenti, hogy kedve volna megtanulni magyarul, ha előrehaladott korában erre bátorsága volna, mert úgy érzi, hogy ezt a nagy költőt eredetiben kell olvasni és ezen egy költő kedvéért is érdemes megtanulni magyarul. Kertbeny későbbi Petőfi-fordításai különben valamicskével jobbak, mint első kísérletei; de az újabb hivatottabb fordítók méltán leszorították köteteit a könyvpiacon. De apostolkodásának történeti jelentőségét nem tagadhatni meg e fáradságtalan buzgalmú embertől, a ki élete utolsó perczéig egyetlen eltelezőjét a magyar dicsőség hirdetésében és terjesztésében találta.

Petőfi mellett csak lassan tudtak költészetünk nagy alakjai tért hódítani. Arany János első fordítója Kolbenheyer Móricz, a ki 1857-ben „Toldit” ültette át és e remek költeménynek kiváló értékét oly elsőrangú tehetség, mint Hebbel Frigyes emelte ki, míg a szép elbeszélésnek paedagogiai nagy jelentőségét egy bécsi hivatott költő és derék tanfő, Seidl János Gábor már 1858-ban ismerte föl, a mi saját hazánkban tudvalevőleg csak néhány évtizeddel később történt.

E legnagyobb lyrikusunkat és epikusunkat részben követék, részben megelőzték kiváló regényíróink művei: Eötvös József és Jósika Miklós összes regényei korán jelentek meg német fordításokban, Jókai Mór művei pedig sok százezer példányban vannak elterjedve német földön, hol a társadalom minden rétegében rendkívüli népszerűségnek örvendenek és német költőkre hatással is voltak. Végre, a hatvanas évek óta, határt nem ismerő sokoldalúsággal ültetik át költői irodalmunk értékes és kevésbbé értékes termékeit német nyelvre és a német nyelv közvetítésével, de már az eredetiekből is, Európa többi népeinek nyelvére. Mind többen tanulják meg a külföldön a magyar nyelvet, olyanok is, a kik csak költőinket akarják az eredetiben élvezni, a kik pedig költőinket ismerik vagy éppen magyarul is megtanultak, mind a magyarság apostolaivá válnak az idegenben.

A jelenkornak és nemcsak a magyar jelenkornak nagy gyengéje, hogy túlbecsüli a politikát, t. i. a napi politikát, mely

igen sokszor kellő komolyság és jelentőség nélkül szűkölködik. Innen van, hogy nálunk sokszor oly sokba veszik a külföldön időnként fölhangzó magyar-ellenes nyilatkozatokat, melyek rendszerint csak egyes népboldogítók fecsegései és a legtöbb esetben nem is annyira rosszakaratból, mint inkább naiv tudatlanságból származnak. A népek szerepét a világ színpadán nem ezek a folyton változó és a napi érdekek szerint módosuló, rendszerint tüzes végletekben mozgó apró torzsalkodások határozzák meg, hanem nemzeti karakteröknek ereje és belső értéke, mely a nem-árja népek sorából egyedül a magyarnak juttatott tekintélyes helyet a művelt világ ügyeit intéző nemzetek sorában. Ha ez a döntő, pedig ez a döntő, akkor a magyar nemzet egészen biztosra veheti, hogy a külföld mind jobban föl fogja ismerni értékét és súlyát, és azért a legnagyobb nyugodtsággal tekintetünk a jövőbe.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Jelentés a Wahrmann-jutalomról.

(Felolvasta *Lipthay Sándor* r. t. a május 6-iki nagygyűlésen.)

A mult év végén esedékes Wahrmann-jutalomra, a melyre az alapítvány rendelkezése szerint az a magyar állampolgár tarthat számot, a ki az ipar terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és felvirágoztatása szempontjából a megelőző hatéves időközben a legnagyobb érdemeket szerezte, a záros hátaridőig 12 pályázat érkezett az Akadémiához. Ezek közül a véleményes jelentésre kiküldött bizottság a következő hetet tárgyalásainak már legelső szakaszában kisorozta a pályázatból, mert úgy találta, hogy alárendelt jelentőségüknél fogva meg sem közelítik azt a színvonalat, a melyet a szóban forgó pályadíj feltételez.

Így nevezetesen:

A II. szám alatt a pályázó a mult évben feltalált új rendszerű öntött vaskályhájának előnyeit fejtegeti, nyolcz sűrűen teleírt oldalon, mellesleg megemlítve a nélkül, hogy annak mibenlétét csak a legvázlatosabb rajzzal is megvilágítaná.

A III. szám alatt a pályázó az ő érdemeinek hosszú sorozatát jelenti be, a melyben a gálicz-gyártás tökéletesítésén kezdve, tarka egyvelegben még a vesztség serum nélküli gyó-

gyítása, valamint a socialismus orvoslása is előfordul és mindezeket felsorolja a nélkül, hogy ez állítólagos érdemeinek a velejére kitérne.

A IV. szám alatt egy szemléltető hangjegy-tábla szerepel, a melynél a hangjegy-vonalokon alkalmazott gombok megnyomásakor az illető hangok megszólalnak.

A VII. szám alatt pályázó: a peronospora, a lisztharmat és a gabonaüszök ellen feltalált szerére hivatkozik és fényképen bemutatja különböző kiállításokon nyert kitüntető okleveleit.

A VIII. számú versenyző két *eszmével* pályázik, mert szerinte: „a kidolgozás másodrendű dolog, s képtelen ideáktól eltekintve mindig sikerül“. Az egyik egy Telefot-nak nevezett készülékre vonatkozik, a melynek czélja mozgó alakok képeinek elektromos úton való reprodukálása volna, távoleső állomásokra; míg a másik eszme az eleven erő segítségével működő kocsi-fékkal foglalkozik.

A IX. számú beadvány hasonló alapossággal egy Telefon-írógép eszméjével pályázik, a melynek az volna a czélja, hogy ha a telefonhoz felhívott nem volna jelen, mire visszaérkezik, az értesítést, a feladó kézvonásaival leírva, már ott találja a telefon asztalkáján.

A pályadíjjal ő is, miként elődje, az eszméje megvalósításához szükséges anyagi eszközöket óhajtáná megszerezni.

A XI. számú pályázat végre tűz-elszigetelő dróthálózatokra vonatkozott, a melyikkel leborítva az égő tárgyakat, a szikrák továbbvitelét megakadályozni lehetne.

Ezen komolyan alig vehető beadványokon kívül, a melyek csak arról tanuskodnak, hogy a pályázók mily alacsonyra becsülik az ipar terén elérhető legnagyobb érdemet és hogy mennyire túlhajtják saját dolgaikat: a bizottság még további három érdemesebb pályázatot is kénytelen volt a versenyből kirekeszteni.

A VI számú beadványban ugyanis *Frecskay János* úr, a „Mesterségek Szótára“-nak szerzője, jelentkezik pályázóul azzal a megokolással, hogy leíró szótárával, a melynek eddig megjelent részei már 43 iparágnak mutatják be teljes műnyelvét, az ipar terén a tudományt előbbre vitte. A bizottság teljesen méltányolja *Frecskay* úrnak az ipari műnyelv terén való fáradhatatlan és avatott gyűjtői tevékenységét s szívesen elismeri, hogy munkásságának gyümölcseivel nagyban hozzájárult a műszaki irodalom magyaros nyelvezetének a kifejlődéséhez. Ezzel a hasznos működésével, véleményünk szerint, teljesen rászolgált arra, hogy az Akadémia, a melynek főczélja a tudományt és irodalmat magyar nyelven művelni és terjeszteni, elismerését vele szemben alkalmas módon kifejezze: de a jelen pályázatot, a melynek súlya, a bizottság véleménye szerint, nem az ipari

nyelvezet tökéletesítésére, hanem az ipar terén való tényleges alkotásokra esik, nem tartja a jutalmazás helyes alkalmának.

A X. számú beadványban továbbá *Horti Pál* tanár és festőművész úr, az iparművészet fejlesztésére irányult törekvéseit jelenti be. Hat év óta díjtalanul tervekkel látta el a legkülönbözőbb iparosokat, a melyek nyomán ezek az ő termékeik értékét a művészi forma segítségével emelhettk. A bizottság, bár elismeréssel adózik *Horti* tanár úr üdvös működésének, nem sorozhatta azt a *Wahrmann*-pályázat körébe tartozónak, mert ez a pályadíj, a bizottság meggyőződése szerint, első sorban az iparnak csak műszaki és gazdasági vonatkozásait kívánja szolgálni, — míg kizárólag művészeti megnyilatkozásainak elbírálására más fórumok illetékesek. Ugyanezen okból nem bocsátkozott a bizottság ama többi jeles művészeink tevékenységének a méltánylásába sem, a kik újabban iparművészetünk emelésében annyi sikerrel részt vesznek.

A XII. számú beadványban végre *Hajós Sámuel* oklev. mérnök és műszaki tanácsos úr, hydrometrikus czélokra szolgáló új műszereire és módszereire hivatkozik, a melyeket a beadvány mellékleteiben részletesen bemutat. A bizottság nem kételkedik ugyan *Hajós Sámuel* úr ezen bejelentett működésének tudományos értékében, de azt igen laza kapcsolatúnak tartja a *Wahrmann*-pályázattal, a mely az iparral szorosabb összefüggésben álló tevékenységre vonatkozik.

A felsorolt 10 pályázó eme elkülönítése után, a bizottságnak a még fenmaradt I. és V. számú két pályázattal közelebbről kellett foglalkoznia, a melyek a beadványok érkezésének sorrendjében a következők voltak:

Kiváldi Herz Zsigmond udvari tanácsos úr, a Magy. ált. köszénbánya-részvénytársulat alelnök-vezérigazgatója, a bányaipar terén való sikereivel jelentkezett, mint megteremtője a *Tatabánya* néven immár önálló községgé alakult bányatelepnek, a mely fennállásának rövid öt éve alatt nagyrészt kiszorította a külföldi szén behozatalát hazánk nyugoti és északnyugoti részeiből, ezenkívül szenével elsőnek behatolt Ausztriába, a hová a múlt év folyamán már $3\frac{1}{2}$ millió métermázsát exportált. E bányatelep alapítását az elhatározás vakmerősége jellemezte: hírneves geologusunk, *Hantken Miksa*, annak idején kifejezetten kétségbevonta a szóban forgó széntelep művelésre érdemes voltát. Ezzel összefüggésben nagy nehézségeket kellett az alapítónak leküzdenie már a kutató fúrásokhoz szükséges tetemes költségeknek alkalmi egyesülés útján való összehozására. A mikor azután ezek végre hosszú vajudás után teljes eredményre vezettek, az ő közvetlen vezetése mellett függő kölcsönökkel széles arányokban megindította a befektetés és termelés munkáját, a mely az új

bánya életrevalóságát csakhamar oly valószínűvé tette, hogy 1901-ben — a világszerte uralkodó válságos viszonyok ellenére — a bányatársulat anyagi helyzetét már egy 12 milliós elsőbbségi kölcsönnel rendezhette, még pedig az osztrák piactól való függetlenség megóvásával, francia és svájci tőke segítségével.

Dr. Heidlberg Tivadar, a budapesti hasonló nevű gyár tulajdonosa, a chemiai ipar egyik úttörőjeként jelentkezett a pályázaton. Külföldi tanulmányai befejezése után 1887-ben cég-társul belépett az utóbb saját tulajdonába átment gyárba, azzal a törekvéssel, hogy a kátrányipart hazánkban meghonosítsa és a külfölddel versenyre képes színvonalra emelje. Gyártmányainak sorozatát fokozatosan kiterjesztette a különböző benzol, creosot, carbol, anthracen, naftalin stb. vegyületekre és ezzel egyúttal lehetővé tette a nagyfontosságú anilinfestékeknek, valamint bizonyos gyógyszerészeti és fényképészeti cikkeknek majdani hazai gyártását. Gyárának ezen működése árúforgalmi statisztikánk illető tételeinek előnyös megváltozásában már is visszatükröződik.

Terjedelmes és értekezésszerű beadványában részletesen ismerteti azután újabb gyártmányait, a melyekkel már is határozott sikereket aratott. Ilyenek többek közt a borax, a vízüveg, valamint a hővédő anyagok gyártása. Közgazdaságilag még fontosabbnak ígérkezik a festékek gyártása, a melyet két év óta honosított meg. *Dr. Heidlberg* úr kiterjeszkedik az ő beadványában még legújabb eredményeinek az ismertetésére, a melyek alapjait szakszerű laboratoriumi kutatásokkal vetette meg. Ilyenek többek közt a cresylmész és a phenolsolum hungaricum nevű új fertőtlenítő szereit; saját módszere téglák telítésére alumíniumszappannal: továbbá újításai a fedéllemezek gyártásában: a mázolásra alkalmas kátrány-festékek előállításában; a carbolsav gyártásában és a bórsav meghatározására ásványokban, volumetrikus úton.

Ezen most felsorolt két pályázón kívül, a kiket a bizottság a Wahrmann-díjra hivatott versenyzőikül elismert, a bizottság az alapítvány szellemében és szabályai szerint járt el, a mikor figyelmét kiterjesztette az ipar ama tag mezejére is, a mely a beadványokban képviselve nem volt.

Köztudomású sajnálatos tény, hogy a lefolyt években egész gazdasági életünkre válságos idők nehezdedtek, a melyek szép fejlődésnek indult iparunkat erősen megviselték, elannyira, hogy legtöbb ágazata a létért való küzdelemben merítette ki erejét. Némely ipari vállalataink, különösen fiatal textil-iparunk nevezetesebb képviselői, elismerésre méltó szívós kitartásukkal ugyan nemesak fennmaradásukat biztosították, hanem a válságos idők ellenére gyarapodásuknak és fokozatos térfoglalásuknak öröndetes tanujeleit mutatják: de általánosságban iparunk ily érte-

leben vett továbbfejlődése mégis a már korábban megteremtett alapokon történt. Lényegbe vágó haladásról a bizottságnak csak a közlekedési ipar köréből van tudomása, a melyben a lefolyt hat éves időközben a következő figyelemreméltó három esemény joggal számot tarthat az Akadémia előtti bemutatásra.

1897-ben az arad—csanádi vasutak hatásos támogatásával megalakult az *alföldi első gazdasági vasút* nevét viselő közlekedési vállalat, hazánkban a nyilvános forgalmat szolgáló első kisvasút, a mely üdvös példát szolgáltat szerényebb forgalmi szükségletek okszerű kielégítésére és ezért reményelhetőleg termékenyítő hatással lesz majd közlekedési ügyünk további kifejlődésére. Ez a keskenyvágányú vasút remekül oldja meg azt a feladatot: a vasúti közlekedést, mérsékelt forgalomnál, a biztonság megóvása mellett, a lehető legegyszerűbb eszközökkel, a legolcsóbban lehetővé tenni. Építési tőkéje oly csekély, hogy alatta marad azoknak az összegeknek, a melyekkel más vidékek az ő helyi érdekű vasutaikat törzsrészcímén — de a legtöbb esetben valószínűleg a fond perdu — segítyezik, de ezen csekély építési tőkéjét azután elegendően kamatoztatja is.

A túlnyomóan közutak területén húzódó fővonalról elágazó szárnyvonalai elvezetnek a szomszédos birtokosok tanyáihoz: úgy hogy ezek teherszállítmányait közvetlenül magtáraikból viszik el és az utasok felvételére vonatai az állomásokon kívül feltételesan megállnak a nyílt vonalon, az egyes tanyák és útkereszteződések közelében. E mellett hosszas kísérletezés útján már mintegy másfél éve sikerrel meghonosították a lokomotivokat pótló gőzmotoros kocsik közlekedését és az ezek segítségével olcsón és szaporán járatható vonatokkal nagy lendületet adtak a személyforgalomnak, a mely a többi helyi érdekű vasutainkon a vegyes vonatok elkerülhetetlen nehézsége miatt annyi kívánni valót hagy.

Elismeréssel kell adóznunk az érdekelt megyék intelligens gazdaközönségének, hogy áldozatkészségével a forgalom ez egyre élénkülő ütemének megalkotását lehetővé tette.

A mozgalom szellemi vezetői, nevezetesen a társulat elnöke *Vásárhelyi Béla* főrendiházi tag és a vasút igazgatója *Sármezy Endre* főmérnök urak pedig bizonyára elévülhetetlen érdemeket szereztek azzal az alapos tudásukkal és tántoríthatatlan kitartásukkal, a melylyel a minden gyökeres újításnak ellenszegülő nehézségeket legyőzték és a mellékforgalomnak ezt a mintaszerű eszközt létrehozták.

A nagyforgalmú vasutak szempontjából viszont elsőrendű fontossággal bír a szóbanforgó évkörnek az az eseménye, hogy a budai Ganz-gyár a nagy vasutak elektromos vontatását gazdaságosan megoldotta.

A tramway-szerű forgalmat közvetítő rövid vonalakra, a

melyek az ő kis vonategységekre osztott sűrű forgalmukkal a középponti telepeik munkabírását meglehetősen egyenletesen terhelik, ez a feladat már régen megoldatott: de a nagy vasutak sokkal nehezebb feltételei miatt ezekre nézve a legutóbbi évekig nyílt kérdés maradt. Pedig az elektromos vontatással járó nagy előnyök azt a nagy vasutakra nézve is sok tekintetben kívánatosná teszik. A természetes vízi erők értékesítésének lehetősége; a nagy gőzgépekkel hajtott elektromos centráléknak a köszénbányák közelségében való elhelyezhetése és kedvező szénfogyasztásuk; az elektromos lokomotívok aránytalanul nyugodtabb járása és jóval csekélyebb súlyuk mellett való nagy munkabírásuk, a melyek miatt a létező vágányokon a gőzlokomotivoknál sokkal nagyobb forgalmat közvetíthetnének; a hegynék való vontatáskor felhasznált munkamennyiségnek részben megtérülése a völgynek haladó vonatok energiájából; a vonatok füstjének elmaradása, a minek különösen alagutakban nagy a jelentősége; a biztonság növelhetése veszedelmes pályaszakaszok elektromos kikapcsolása révén stb.: mindezek oly előnyök, a melyek az elektromos vontatás ügyét a nagy vasutakra nézve is mindinkább az előtérbe tolják.

Kandó Kálmán úrnak, a Ganz-gyár egyik kiváló gépészmérnökének és helyettes igazgatójának az érdeme, hogy nemcsak felismerte a nagyfeszültségű forgó áramnak a vasutak vontatására kiválóan alkalmas voltát, de őt illeti meg az érdem főrésze abban is, hogy az annak felhasználására kidolgozott szerkezetek egész rendszerében a nagyfeszültségű áram életveszélyességéből és egyéb körülményeiből származó nehézségek teljesen legyőzettek.

A Rete Adriatica vonalaihoz tartozó 106 kilométer hosszú, egyetlen központból táplált ú. n. *Valtellina*-vasút, a melynek a *Kandó* rendszere szerint és az ő személyes vezetése mellett történt elektromos fölszerelése 1900-ban kezdődött és a mely 1902 szeptember 4-ike óta a közforgalomban áll, fényesen igazolta a rendszer gazdaságos voltát, idegen földön becsületet szerzett a magyar munkásságnak és tág látókört nyitott a nagy vasutak további fejlődéséről.

A telegráfia terén végre korszakot alkotónak ígérkezik az a találmány, a melyet *Pollák Antal* elektrotechnikus és *Virág József* gépészmérnök hazánkiai, együttes munkájakkal a megelőző hat éves időköz folyamán kidolgoztak.

A *betűíró gyorstelegráf*, a melyet szerkesztettek, az eddig ismert telegráf-készülékektől mind az elérhető nagy gyorsaságban, mind a jelek vételeinek módjában lényegesen különbözik.

A feladandó sürgönyök szövegét előbb a Morse-féle betűkre emlékeztető módon papiros-szalagra lyukasztatásokkal feljegyzik, a mi a táviró-készüléktől egészen független perforáló készülékekkel történik.

A jeladó-készülék a perforált papiros-szalagokkal automatikusan dolgozik. A szalagot t. i. e készülék két hengere továbbítja, a melyek közül az egyiknek izolált gyűrűi valamely batteria különböző potenciálú pontjaival vannak összekötve. Abban a pillanatban, a mikor a szalagot leszorító drótkefe alá a szalagnak valamely lyukasztása kerül, a batteriából bizonyos ideig áram jut a kféen át a vonalba. Ily módon másodpercenként mintegy 400 áram-impulzust indíthatunk, míg a jelenlegi kézi telegráfózásnál ez impulzusok száma csak 5—6-ra rúg.

A telegráf jellevő-készüléke ez egymást ily gyorsan követő impulzusok átvételére a telefon érzékeny membránjának áramokozta rezgéseit használja fel, a melyek a membránnal érintkező kis csücsztől mozgatott tükkörrel egy izzólámpa fénysugárait fényérzékeny papiros-szalagra vetítik és arra e rezgéseknek megfelelő hullámos vonalú képet fotografálnak.

A találmány legszellemesebb és valóban megkapó része azonban az az újítása, hogy a feltalálók mind a jeladó, mind a jellevő állomáson, a szerkezetek megkettőzésével, kettős vezetékekben küldött kétféle impulzusokkal, az említett kis tükkörnek is kétféle, t. i. egy vertikális és egy horizontális tengely körüli elmozdulásait hozták létre. Ezek szerencsés összetevésével azután a vetített fénysugár a távirat szövegét már az írott latin *abc* közismeretes betűivel írja rá a fényérzékeny papiros-szalagra. A fotografikus előhívást és rögzítést a jellevő-készülék megfelelő része ugyancsak automatikusan elvégzi úgy, hogy a készülékből kikerülő szalag illető darabja, a mely a sürgönyt teljesen olvashatóan tartalmazza, a címzettnek közvetlenül kézbesíthető.

A feltalálók az ő készülékeiket, a melyek a sürgönyöket akkor még csak hullámos vonalakkal írták, már három évvel ezelőtt teljes sikerrel bemutatták a külföldnek, többek közt a Budapest és Berlin közötti 1000 km. hosszú vonalon, majd Chicagoból kiinduló mintegy 1600 km. hosszúságú vonalakon.

E kísérletek már akkor nagy feltűnést keltettek a sürgönyök továbbításának rendkívüli sebességével, a mely sokszorosán felülmulta az eddig feltalált összes készülékek munkabírását.

Ezek a kísérletek ösztönözték egyúttal a feltalálókat készülékeiknek a betűírásra való további tökéletesítésére, a melynek leglényegesebb részleteiről előbb megemlékeztünk.

Az immár minden tagozatában teljesen befejezett rendszer a közelmúlt időben — 1902 október 24-től december 15-ig — a Budapest és Pozsony közötti 215 km. hosszú vonalon tűzpróbáját kiállotta és igazolta, hogy vele mindazon viszonylatokban, a melyekben a forgalom elég nagy, a jelenlegi telegráfrendszerekkel szemben tetemes megtakarítások érhetők el. E kísérletek alkalmával ugyanis a perforált szalagról óránként 45,000 szó volt

a két hely között továbbítható, mely szómennyiség pontosan és tisztán érkezett meg. Hogy ez mily haladást jelent a telegráfia terén, megítélhető abból, hogy — a lassú Morse-gépről nem is szólva — a Hughes-féle betünyomó táviróval óránként átlag 3600 szót lehet továbbítani, a Wheatstone-féle automatikus gyors-telegráffal óránként 18,000 szót, de csak Morse-írással, a melyet a kézbesítés előtt még rendes írásra kell áttenni.

A perforátorral ez alkalommal tett kísérletek szerint egy ily készülékkel óránként 2000 szót lehetett kifogástalanul perforálni, úgy hogy a Pollák-Virág-féle táviró mintegy 23 perforáló készüléknek szalagjait állandóan letelegrafálja.

A telegrafálás rendkívüli sebességén kívül az új rendszer egyik nagy előnye abban is rejlik, hogy szükség esetén mind-egyik feladó a saját perforátorján maga elkészítheti az átlukasztott szalagot és már ezt nyújthatja át a táviró-intézetnek továbbítás végett, a mely azután ugyanarról a szalagról ugyanazt a szöveget szükség esetén a legrövidebb idő alatt számos címzettnek eltelegrafálhatja.

Ezáltal t. i. nemcsak a sürgönyök megesonkítása ellen lehet védekezni és a hírszolgálatot még gyorsabbá tenni, de előre elkészíthetők az oly kimerítő utasítások perforált szalagjai, a melyek valamely előre látható esemény beálltakor szükségessékké válhatnak. úgy hogy azok az illető pillanat bekövetkezésekor a lehető legrövidebb idő alatt rendeltetési helyükre eljuthatnak. E körülmény fontosságát az üzleti életre általában, de bizonyos kormányzati vagy hadászati intézkedések tekintetében is — pl. mozgósítás elrendelésekor — közelebbről kifejtteni alig szükséges.

Mindezt összefoglalva, el kell ismernünk, hogy a *Pollák-Virág-féle* betűíró gyorsstelegráf valóban zseniális műszaki alkotás, a mely mulhatatlanul nagy hatással lesz az emberiségre és jelentőségére nézve nem áll hátrább *Marconi* találmányánál.

Teljesen érthető ezért az az egyre fokozódó érdeklődés, a melyet e magyar találmány a külföldi szakkörökben és különösen Németországban keltett, a hol a berlini műegyetemen folyó évi február 12-én történt bemutatását még maga a német császár is megtisztelte jelenlétével.

A rendszer térfoglalása természetesen csak lassan és fokozatosan mehet végbe, mert általában csak élénk forgalmú végpontok között megokolt, mert részben nemzetközi megállapodásokkal függ össze és mert a meglevő berendezések selejtezésével jár.

A feltalálók egyike, *Virág József* gépészmérnök, nem is érthette meg fáradozásainak gyümölcseit. A M. Mérnök és Építészegyletben 1901. derekán még bemutatta az akkor már teljesen befejezett készülékek meglepő működését, azután pár héttel később meghalt, nyomorúságban hagyva hátra támaszát vesztett családját.

A kiküldött bizottságnak javaslata hozatalakor azzal a nehézséggel kellett megküzdnie, hogy számos érdemes versenyzővel szemben csak egyetlen díjjal rendelkezett és hogy ennek odaítélésekor nehezen összemérhető eredmények között kellett választania.

A felsorolt érdemek némelyike inkább administratív vagy commerciális, míg másika inkább tudományos jelesség gyümölcse; némelyike anyagi sikerekkel járt, míg másika eddig csak erkölcsi sikerekre hivatkozhatik; némelyikének szerzője munkája közben hathatós segítő forrásokra támaszkodhatott, míg másoknak törekvései során súlyos külső viszonyokkal kellett megküzdniök.

A bizottság a tudomására jutott összes körülmények megfontolásával arra az egyhangú elhatározásra jutott, hogy a Wahrmann-díjra a tekintetes nagygyűlésnek a *Pollák-Virág-féle* betűíró gyorstelegráf jeles feltalálóját ajánlja, a kik magukra hagyatva és mostoha körülmények között oly úttörő munkát végeztek, a melynek anyagi jutalma, találmányuk korszakos jelentősége ellenére, csak újabb küzdelmek árán lesz kivívható. Javaslatusunkat kiegészítjük azzal, hogy az esedékes 2000 korona *Pollák Antal* elektrotechnikus úrnak és *Virág József* gépészmérnök hátra maradt családjának együttesen adományoztassék.

A kereskedelmi miniszterium abban az elismerő leiratában, a melyben a rendszerrel a pozsonyi kísérletek alkalmával tett kedvező tapasztalatait közli, kénytelen kijelenteni, hogy a magyar telegráf-igazgatás a szóbanforgó rendszert ez idő szerint azért nem veheti állandó használatba, mert a magyar igazgatás területén nincs két oly hivatal, a melyek forgalma az ily nagy teljesítő képességű berendezést csak rövid időre is munkával elláthatná. A zseniális magyar találmánynak e szerint itthon nincsen kilátása jutalmazó haszonra és a világforgalomban kell munkakörét kivívnia.

Kísérje e küzdelmeiben legalább a M. Tud. Akadémia elismerésének babérja.

II.

Jelentés az 1902. évi Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta Kozma Andor l. t. a márczius 30-án tartott összes ülésen.)

A hazafias költeményre kitűzött Farkas-Raskó-jutalomért pályázó művek bíráló bizottsága, melynek tagjai LÉVAY JÓZSEF rendes tag, BAKSAI SÁNDOR és KOZMA ANDOR levelező tagok voltak, két szavazattal egy ellen úgy ítélte, hogy a pályázatban résztvevett 63 mű között *nincs olyan, melynek a jutalom s az Akadémia koszorúja kiadható volna.*

A bíráló bizottság többségét e szigorú ítéletre az indította, hogy noha a pályázó versek egy része tisztességes színvonalú munka, egyetlenegy sem emelkedik annyira, hogy eszmei mélységével megkapná, vagy érzelmi hevével magával ragadná azt az olvasót, ki a hazafias magyar verstől immár tartalomra nézve csinos közhelyeknél, formára nézve bizonyos általánossá lett simaságnál többet követel.

Szívesen állapítjuk meg, hogy vannak a pályázatban versek, melyek egy-egy újságban, vagy kötetben néhány nap után különösebben is tetszenének. Ám a bírálók többsége, a pályázat önálló becsü művet kívánó szabálya alapján, arra az álláspontra helyezkedett, hogy átlagosan meglehetősen hazafias versek termelését az Akadémia kitüntetésével jutalmazni felesleges. Ilyen hazafias vers hazánkban e nélkül is nagy bőségben terem s belső értékének megfelelően a nyomdafestékben, a tiszteletdíjakban s a nem kritikus olvasóközönség hamar kerekedő tapsaiban eléggé megtalálja. Az Akadémia koszorújával kitüntetett versnek feltétlenül kiválónak kell lenni s ilyen vers, a bírálók többsége szerint, ezúttal nem pályázott.

A pályaművek közt az egyes bírálók eltérő nézeteinek összeegyeztetése után viszonylag a XLV. számú „Magyarnak születtem” *Hazafiság* jellegű vers mondható a legsikerültebbnek. Csinos, művelt, komoly rethorika, melyhez a l'etűfinek „Magyar vagyok” című versére való emlékezés adhatta az indítást: de tüzet, melegséget, benső lyrai erőt e verse sem az emlékezés, sem költőjének egyéni tehetsége nem adott. Jól hangzó s jobbára eléggé diszes szólamai közt, melyek változatos és őszinte hazafias vallomásai a hű magyarnak, csak egy van, mely gyermekesen édeskés:

„Mint virágos kerten a hajnali harmat,
Szívem honszerelme oly tisztán ragyog.”

Annál rokonszenvesebbé teszi e verset a nemes szerénység és buzgóság, mely befejező négy sorából hangzik ki:

„És ha van még árnyék ezen a szerelmen,
Oh, világítsad meg vágyó lelkemet;
Taníts meg én Uram, milyennek kell lennem,
Hogy igazabb, hivebb, jobb magyar legyek!”

Ez ötletért, mely a versnek szép fordulatot ad s azt jól fejezi be, még mielőtt a hazafias vallomások egyhangúakká lennének, e munka dicséretet érdemel.

Egy bíráló kijelentette készségét e pályamű jutalmazására is: ám ezzel egy rangba, sőt némileg e fölé helyezett még hármat: a IX. a) számú „Vörösmarty szobra előtt“ címűt (jeligéje: *Mintha újra hallanók...*), a XIX. számú „A kivándorlókhoz“ címűt (jeligéje: *Rendületlenül...*) és a XLIV. számú „Zilahi szobornál“ címűt (jeligéje: *Széchenyi kora*). E három verset azonban a bírálók többsége nem becsülte ennyire, bár szintén a viszonylag kiválóbbak közé sorozza s elismeri, hogy mindhárom gyakorlott, ügyes verselőre vall. Az „A kivándorlókhoz“ című tán még melegebb őszinte hazafias hitre is. Csakhogy e hit szinte vakká teszi a költőt: nem lát a kivándorlásban egyebet, mint léha hűtlenséget, holott a haza igaz baján elmélyedő magyarnak nemcsak magán a kivándorlás tényén kell megrendülni, hanem a kivándorlás keserves okain is. Csupán a kivándorlót átkozni, mint hűtelent — könnyű, de nem igazságos és nem mély hazafiság.

A XXXII. számú „Rákóczi halála“ című pályaműnek (jeligéje: *1735 Nagypéntek*) három első versszaka igaz magyar bánatos zenéjű elégia. Aztán változtatott, bár szintén nemzeti formában, „így szól“ kezdésű idézetekkel terhelt krónikává laposodik. S a magyar nemzeti versidomban jobban kell ügyelni a sormetszetre, mint e vers írója teszi:

„Ezerjófűvet vág-tunk mi csak sebére“. Így kettészelni a sort egy szó kellős közepén, fejszémunka, bár — sajna — a kevés magyar költő közt, ki manapság nemzeti formában versel, soknak megvan ez a kegyetlen szokása.

Efféle hibában leledzik a LXI. számú „Magyar vagyok“ című vers is (jeligéje: *Győzni vagy halni*), mely különben, mint egyszerű, igénytelen, de némi igaz hevülettel elfűjt dalocska kellemes volna. Ám ez a magyar ütemmel így darabolja fel a mondókájának értelmét:

„Magyar vagyok. Igazságnak okáért
Mindenkinek megadom a magáét.“

Mintha azt akarná mondani, hogy ő az igazság okáért magyar. Pedig dehogy! Az igazságnak okáért adja meg mindenkinek a magáét.

És darabol és zavarja az értelmet az erős magyar ütem rosszul használásával még többször is. A magyar nemzeti versformában írni igen dicséretes dolog. De ha így — akkor inkább ne!

Kezdetleges gyermekmunka az I. sz. „Mentorom“ című vers (Jeligéje: *A haza minden előtt!*), de megérdemli, hogy felemlíttessék, mert valamennyi pályamű közt kétségekivül ez a legkedvesebb. A költőt, a ki ifjú közbaka, kurtavasra verik. A kurtavason egy katonapajtásra gondol, a ki minap az ilyen kemény katonás bánásmód miatt öngyilkossá lett. Az öngyilkos azt hagyta hátra írásban, hogy minek szenvedjen

ő, mikor neki senkije: se apja, se anyja, se atyafia, se szeretője? . . . És a kurtavasra vert kis költő mélyen megbotránkozik ezen. Senkije? — Hát a haza! . . . Hiszen ő, a kurtavasas maga is egészen árva és mégis van, a kit szeret, a kiért kötelessége élni, a kiért szenved most is, nyögven a kemény katonai fegyelmet, de a kiért szenved szívesen: ez a magyar haza!

Valóban kár, hogy a naivságában oly szent, oly költői hazafias érzés, mely a furcsa, döcögős versecskéből melegen sugárzik, nem talált tökéletesebb formában kifejezést. Így csak e kiemelés lehet jutalma.

E hét, egyenként szóvá tett pályamunkán kívül még ötvenhatról kellene számot adnunk. Ezt részletesen megtenni lehetetlenség s ezáltal is volna, miután ez sem a pályázat sorsára befolyással nem lenne, sem alkalmat nem nyujtana olyan bíráló megjegyzésekre, melyekből a netán okulni és e révén fejlődni vágyó pályázók újabb, eddig el nem mondott tanulságokat vonhatnának le.

Elég lesz tehát úgy a pályázók megnyugtatóására, valamint a a magyar versírás kultur-foka iránt érdeklődők örömeire a többi ötvenhárom versről annyit kijelentenünk, hogy abból legalább is húsz szinte sarkában jár a hét legjobbnak. Általában jóra való versek, művelt széplelkek munkái. Kinyomathatók, elolvashatók, egyes részeikben élvezhetők is. Am egészükben nem igazán jó versek, annál kevésbbé kiválóak s még kevésbbé tökéletesek.

És még e húsz tűrhető vers mögött következők is csak árnyalatonként, úgyszólván fokról-fokra lesznek mind gyöngébeekké. Végül alig marad tizenöt, melyet a szokásos „kritikán alól” jelzéssel méltán terhelhetünk. Ilyenek: a XI. sz. „Csatára fel”, a XX. sz. „Moriatur”, a XXXIII. sz. „Toborzó”, a XXXII. sz. „Riadó”, a LII. sz. „Petőfi”, a X. sz. „Vendéglátás”, a XXXVI. sz. „A költő álma”, a XVII. sz. „Hazámhoz”, a LXIII. sz. „Emlékezés 1848-ra”, a XXXIX. sz. „Románcz”, az LIV. sz. „A magyar nőkhöz”, a XXXIV. sz. „Emlékeimből”, a XXX. sz. „Török Bálintné”, a II. sz. „Tavaszbredés” és az LI. sz. „Végbeliek”. Ezeket címük szerint nem a végből soroljuk fel, hogy íróikat keserítsük, hanem, hogy senki ne vehessen olyan megrovást magára, a mely nem őt illeti.

Mindezek után a jelen pályázatot általánosságban úgy jellemezhetjük, hogy eléggé tisztességes irodalmi színvonalon maradt eredménytelen.

Kérem a t. Akadémiát, méltóztassék a pályázatot e jelentés alapján eldönteni.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KALMÁN.

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XIV. KÖTET.

1903. Szeptember 15.

7—9. FÜZET.

Kazinczy Ferencz levelezése.

(A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti-bizottsága megbízásából közlé-
teszi dr. Váczy János. XII. kötet.)

A Kazinczy Ferencz Levelezésének XII. kötete az 1814. aug. elsejétől 1815. jún. 30-ikáig írott 227 levelet foglalja magában, a melyeknek több mint felét, 127-et, maga Kazinczy intézte barátaihoz. E kötet nagyobb része Kazinczy fordításainak kiadásával foglalkozik. Az első kötet (az egész gyűjtemény utolsó, IX-dik kötete) az 1814. évi agusztusi pesti vásárra már megjelent; de a kiadás terve még azután is többször változott. Trattner a IV—VI. kötetben a Klopstock *Messias*-a fordítását akarta kiadni, a mit a Dunán túl lakó írók is óhajtottak, Kazinczy pedig az Ossian énekeinek fordítását, míg a VII. kötet *Yorick* és *Eliza* leveleit, vagy Metastasio drámáit s Wieland regényeit s a VIII. kötet La Rochefoucauld hg. maximáit tartalmazta volna. Jóllehet a *Messias*-t Kazinczy már pályája első felében fordította, még mindig tartózkodott vele a közönség elé lépni, mert — úgy mond — „a *Messias* nem kap annyi kedvességet a publicumban, mint Yorick vagy *Titus* és társai s La Rochefoucauld“. De nem mondott le a reményről, hogy később a *Messias*-t is kiadhatja három kötetben.

Összegyűjtött fordításainak I. kötete a Marmontel *Szívkepő regéi*-t, a II. és III. kötet Gessner idylljeit adta közre 1814. novemberében. Úgy remélte Kazinczy, hogy az 1815. év folyamán mind a kilencz kötet megjelenhet, s Trattner talán kész lesz még három új kötetet kiadni, a melylyel aztán bevégeződnek a „szépliteraturai“ osztály. Azonban, mivel Ossian énekeit Ahlwardt fordítása után egészen újra akarta dolgozni, s mivel attól félt, hogy e fordítása el fogja riasztani „a maga érthetlenségével“ megrendelőit: hamarosan elhatározta, hogy e fordítást utoljára hagyja a kiadásban. Míg a Gessner idylljei napvilágot láttak, az alatt Kazinczy a Goethe drámáinak s Ossian énekeinek fordításán javitgatott. Goethe drámái mellé szánta *A bot csinálta doktor*-t (Rigó Jonathán), mert a kényesebb és fejletlenebb ízlésűek-

nek egyaránt óhajtott valami érdekeset nyújtani. Goethe drámáit csak a művelt ízlésűek kedvelik, emezt pedig a népies után esengők. Dicselkedett is vele, hogy Szemere azt jegyezte meg a Molière vigjátékának fordításáról, hogy a neologizmus ellenségei elcsodálkoznak, milyen jól tud Kazinczy magyarul, mert azt ők is úgy fordították volna s „így talán el fognak jutni annak értékére, hogy Kazinczy másutt *okok* miatt ír *rosszúl*“. Egyébiránt ezzel az a célja is volt, „hogy ellenségeit megpirítsa, a kik „képekre ismernek benne“; azért egészen az ő magyarságukkal szól s „kifogyhatatlan molièrei pajkossággal“. Fordítását így mohón elkapdossák. Goethe drámáit meg azért fordíttatta oly nagy műgonddal, hogy tanítványai, a kiknek ítéletét többre becsüli a közönség javallásánál, könnyen belássák, mennyire bálványa volt Goethe. „Szent ravaszságból“ a *Stella* címűt *Esztell*-re változtatta s prológot írt eléje, hogy a censori engedélyt annál könnyebben megnyerje. „Gyönyörű világ az a Goethe által teremtetten világ; lehetetlen szebb lelkeket, szebb nyelvet képzelni!“ — kiált fel lelkesülve.

A mint egy-egy kötete megjelenik, sóvárogva kérdezi barátait, mint tetszik nekik dolgozása. A *Bácsmegyei*-ről ő maga ítél a legsanyarúbban s nem találja rossznak. „Még azok is — írja Dessewffynek, — a kik keresztre feszítenének, ha hatalmokban állana, újításaim miatt, kénytelenek lesznek megvallani, hogy a munkán kitetszik, hogy minél több csínnal akartam elkészíteni.“ Megörül, midőn Döbrenteitől arról értesül, hogy Gyarmathy Sámuel készül kijegyezni újításait s idegenszerű kifejezéseit, melléjek tevéen a magyar szólamokat. Tatay Jánost is arra szólítja fel, hogy a mi ítéletet munkáiról hall, ne késlekedjék ő vele tudatni: jót vagy rosszat, az mindegy. A dicséret nem széditi meg, mert valódi értéke szerint veszi; de kivált a gáncsot szeretné hallani, a mely ha fontos, megtérítheti őt, ha pedig oktan, könnyű megezáfolnia.

A kiadásnak már az első négy-öt kötete érezhető hatással volt a nyelvújítás mozgalmának élesztésére. Mióta a *Mondolat* megjelent, a két párt élesebb ellentétbe jutott egymással; a küzdelem eszközeit mind a két párton jobban számba vették s ügyek kezdtek történeti alapra helyezkedni. A mit Kazinczy a Dayka életrajzában fejtegetett, azt bővebben megvilágította s újabb okokkal támogatta a Báróczy életrajzában, úgy hogy a nyelvújítás elméleti oldalának tisztázása néhány bátor lépéssel haladt előre. Teljes meggyőződéssel hirdeti, hogy a „nyelv dolgában nem a szokás a főtörvény, hanem a *nyelv ideálja*, hogy a nyelv az legyen, a minek lennie illik: *hív és kész és tetsző magyarázója mindannak, a mit a lélek gondol és érez*“. Hogy pedig nyelvünk művelésével e célt elérhessük: azt kell tenni, a mit a jobb

írók tettek Horatiustól kezdve Berzsenyiig. *A magyar nyelv saját-szerűségeinek megőrzése mellett* az idegen, de elfogadható szépségeket is beleoltuk, „förtelmes hosszaságú“ szavainkat megrövidítsük, a rút alakúakat megszépítsük. Így aztán az új eszméket, a melyeket eddig vagy idegen szóval jeleztünk, vagy hosszas körülírással, most már új névvel jelezhetjük. És vajjon mi lesz az eredmény? Az, hogy „szólásunk a köznép szólásától eltávozván, nemesebbé lesz, energiát, praecisiót, kellemet, zengést nyer“ s e mellett többszínűséget. Úgy látta Kazinczy a magyar nyelvet ifjú korában, mint valami meztelen szegény legényt, a ki kénytelen volt testét idegenből összeszedett ruhával befödni; de mivel a magyar az idegentől úgy retteg, mint a pestistől, „nem tehetünk egyebet, mint „hogy magunk természetsszük, fonjuk, szövjük ruháinkat, hanemha tovább is meztelenek akarunk maradni.“ Új nyelvet — úgy mond — a sokaság teremti; de a már kész nyelvet, mint Wieland hirdette, „nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, a hová az felhághat; s az újonnan teremtet, vagy származott szónak elfogadására mindig hajlandónak fogja magát mutatni a nép, ha az *múlhatatlannúl szükséges és széphangzású* lészen, és ha az író azzal gyakrabban nem él, mint illik, s stíljével a füleket elbájolni tudja.

Komoly vitát az itt hangoztatott elvekről egy ideig senki sem mert kezdeni a széphalmi vezérrel. Ellenfelei egyelőre megelégedtek a *Mondolat*-tal, a melyről még a Kazinczy körében is többen azt ítélték, hogy ha Somogyi „Zafir Czenczit és azt a bolond képet kihagyta volna, az újabb íróknak nem ártott volna az efféle castigatio“. Kazinczyt e miatt „még a legkisebbek is“ sajnálták. Ő azonban folyvást megvetéssel szólt a *Mondolat*-ról s büszkén vetette oda híveinek, hogy „ugatni minden kutya tud, s én annak nem felelek, a ki nem is érti, a mit meg kellene az olyannak, a ki írni mer“. Nem a támadás bántja őt, hanem hogy egyforma mértékkel mérik az ő újításait a Pethe Ferencz, Folnesics Lajos és Vandza Mihály újításaival, s hogy — mint liksi — alattomosan fondorkodnak ellene. Minden közpályán működött, tehát a nyelvújító író is szabad megleckéztetni, szabad gúnnyal is illetni; de a művelt ízlés mindenütt megtartja a kellő határt. Somogyi messzire túlmént e határon és „mást bántván, önmagát mocskolá meg sicariusi döféseivel, marhaságaival.“ Szembe ugyan nem száll vele, de ha házához menne, útát mutatna neki, s úton-útfélen éreztetné vele, mily megvetést érdemel a becsületetes embertől. Hiába akart vele Somogyi perbe szállani; első pillanattól kezdve, a mint a *Mondolat*-ot olvasta, föltette magában, hogy arra nem fog felelni, hogy „egy bolondhoz is, gazhoz is nem teszi magát“.

Dunántúli barátai közül kivált Sárközy István óvta Kazin-

czyt, a mire különben éppen nem volt szükség, hogy „pennahadba ne keljen“ Somogyival, mert bizonyosan rajta veszt, úgy hallván, hogy a közönség inkább Somogyi pártján van s félti ősi nyelvét a Kazinczy újításaitól.“ Kazinczy méltányolta a jó tanácsot; de hivatkozott egyfelől Szentgyörgyi Józsefre, kit a Dayka életrajza majdnem teljesen meggyőzött a mester felfogásának helyességéről: másfelől Sipos Pálra, a ki a Dayka és Báróczy életrajzáról azt ítélte, hogy Kazinczy „ad evidentiam mutatta meg, a mit akart, s arról többé senki sem kételkedik“. Kazinczy szerint az ellenkezésnek főoka abban rejlik, hogy a szólás hivei csak gáncsolni tudják az újítókat, de bizonyítani semmit sem akarnak vagy nem tudnak, az ő fejtegetéseit vagy nem értik, vagy értelmét tudatosan elcsavarják. Ráday Pál gr. is gúnyolta Szemerét, mint nyelvújítót, de ez büszkén visszavágott: Oh, méltóságos gróf, már ahhoz mi tudunk! Szörnyűség, mondja Kazinczy, hogy még a jobb fejeknek sem rémlik, „mi éri literaturánkat s nyelvünket,“ s mégis mindenki bíró akar lenni a nyelv dolgában. „Ki-ki a maga szemével lát — folytatja, — de ha látni akar, ne restelje megolvasni, a mit Daykában s Báróczyban mondtam, s úgy szóljon.“ Ő nem fél a rebesgetett veszedelemtől, a melytől Sárközy óvni igyekezett; sőt ha érdemetlen nem akar lenni íróársainak barátságára, még kitartóbban kell előre haladnia a megkezdett úton s még megvetőbb gúnynyal kiáltania a nagy tömegre Huss Jánossal: „O sancta simplicitas!“ „A ki valaminek helyes volta felől meg van győződve — úgy mond, — annak nem kell sem a publicum kaczagásával, sem a Sárközy István forró hálát érdemlő tanácsával gondolni, hanem azzal, a mit a haza s a nyelv java kíván.“ Nemcsak nem óhajtja ő az ellenkezést elnyomni, inkább éleszti, tüzeli, hogy utoljára is győzzön az igazság, s a tudatlanok megszégyenüljenek. „Az ő bántásaik — írja — minket, merészeket, bátorítalanabbakká tesznek, s az jó következtést von maga után.“

Mily kicsinyes, szinte nevetséges okokkal ügykeznek őt elhallgattatni, s mennyire nem veszik észre, hogy a megkezdett harc nem maradhat csupán a nyelvmivelés terén, hanem előbb-utóbb egyetemes változásokat kell előidéznie. A szűk felfogású ellenfél csak a tévedést látja, de a másfél évtized óta tartó bátor küzdelemnek maradandó vívmányai előtt szemet huny. Ez az „elaljasodott és *elaljasított* világ“ képtelen a nemzet jövődjére függesztetni tekintetét, képtelen a kipattant szikra következményeit számbavenni s a neologusok küzdelmének alap gondolatát felfogni. Felzúdul ellene a „Calvin hada“, mert azt merte Kazinczy mondani, hogy nemcsak ők tudnak magyarul, tudott Pázmány, Faludi is. Hová jutott volna nyelvünk, ha azon az úton halad tovább, a melyet Pázmány kijelölt. „De a mi papjaink

— úgy mond — arra szoktatták a magyar hallgatókat (akkor sem író, sem olvasó nem volt), hogy ne a hallgató vonattassék fel hozzájuk, hanem hogy a tanító szálljon alá tanítványaihoz. “A dunántúli írók, különösen Takács József, munkáinak első kötetében, a *Bácsmegyei*-ben, csak az újításokat látják: de hogy az ott megkísérlett stílbeli szépségek közül mik válnak közkincesekké, arra ügyet sem vetnek.

Vajjon mi élesztheti tehát az ő törekvéseit? Nyugodt öntudata s az a meggyőződése, hogy az eszmék sírlódása jótékony hatást tesz az írókra s később a nagy közönségre is. Türelmes lélekkel hallja az ellenfél gánásait; nem bánja, hogy erős vágásokat kap, a maradék meg fogja őt érteni, ezen nincs mit aggódni. A darazsakat merészen ingerelni kockázatos ugyan; de a merész támadás, ha kedvetlen is, következményeiben sokszor áldásos. A dicséret és kedvező bírálat könnyen elszédíthet, míg az igazságos támadás figyelmessé tehet, hogy a hibákat kerülni tudjuk. Csak a gyöngye lelkű tartja főjutalomnak a dicséretet.

Pályája kezdetétől fogva számtalanszor rámutatott Kazinczy arra a könnyelműségre, a melyet az irodalmi és tudományos kérdések tárgyalásában tapasztalt, és számtalanszor fejtegette, mennyi kár háramlik abból a közéletre, hogy kellő tanulmány, mivelte izlés és beható elmélkedés nélkül szólnak a tudományos vitákba, a nyelv kérdéseibe. E körülményben kereste a pangó közszellem egyik főokát is. Hiába akarta ő a világosságot terjeszteni, ha a gyöngye szemüek elfordították tőle tekintetüket. Vagy ha némelyek bátrabban és kitartóbban néztek a világosságba, nem volt elég önelhatározásuk, hogy eszméiket alaposabban kifejtsek. Például hozza fel erre Schedius Lajost, a ki nagyon dicsérte a Dayka és Báróczy életrajzában olvasott fejtegetéseket; de egyszersmind utalt arra is, hogy ő nincs egy értelemben Kazinczyval s ígérte, hogy papírra veti észrevételeit. „Uram, — szólta Kazinczy — hiszen azt kérem mindég és mindentől, a kitől az kitel; vagy meggyőző, s úgy én nyerek, hogy tévelygésemet eloszlatta, vagy haszontalanságot beszél, s úgy megczáfolhatom“. Schedius sem teljesítette sohasem ígéretét, a mint azt Szemere előre megjövendölte.

Mondhatni, Kazinczy szinte ég a vágytól, hogy minél hangosabb ellenvéleményt keltsen, s túlzásai részben e szempontból érthetők. Merészségeivel harcra ösztönöz és a támadások célpontjává önként teszi magát. Előre hirdeti, mennyi ellenséget szerez neki majd az Ossian fordítása s mennyire reá uszítja az újítás gyűlölőit; ámde a ki ért a dologhoz, az mind barátja lesz, mert észreveszi, mit köszönhet neki az *elrontott* nyelv. Jól tudja, hogy oly régi költő műveinek fordításában, mint Ossian, a „nyelvnek is egészen másnak kell lenni, mint a mindennapi nyelv“.

Sajnos, ezt még az írók sem érik föl észszel. Fölveti magának a kérdést: vajjon miért fordítja ő Ossiant? Ki fogja azt olvasni, ki fogja megkedvelni? Hiszen a magyar közönség csak azt olvassa, a mit könnyen megért s fölötte vigyáz, hogy agyát meg ne erőltesse. Kazinczy bizonyára a stilbeli szépségek meghonosítása szempontjából is edzette erejét Ossian fordításával; de talán még inkább azért, hogy merész újításaival ellenvéleményt támaszson és pedig mennél hangosabbat. Bár hétszer dolgozta már újra, visszaérkezvén Bécsből, Ahlwardt német fordítása után újra átdolgozza elejétől végig, úgy hogy régebbi munkájából „nem maradt kő kövön“, ámbár utolsó dolgozása alig fél évvel előbb készült el teljesen. Ahlwardt szintén újító, s ez hatalmas ösztön reá nézve, hogy vele behatóbban foglalkozzék. Mit mondanak rá a szokás hívei? Nyilván csak azt, hogy nekik *nem tetszik*, mint Döbrentei mondá az újításokra. S mivel nekik nem tetszik: Kazinczy a hibás. Előre megfogadja, hogy ha megczáfolják elméletét: átkot mond állításaira, s ő lesz a puristák legbuzgóbb apostola. De „azt megczáfolni lehetetlen“.

Mi az ellenfél legfőbb érve? Az, hogy Kazinczy újításai nem férnek meg a szokással, a nyelv természetével. Ő azonnal kész a feleletre. Számos példát idéz a latin és német nyelvből, a melyek azt mutatják, hogy éppen a szokás, az új szóval élés honosította meg a grammatikai törvények ellen képzett szokat. Egy ötletes példával bizonyítja, milyen hatalma van a szokásnak. Az 1790-iki erdélyi országgyűlésen Teleki József gr. semmikép sem akart beleegyezni abba, hogy egy előtte gyűlöletes, de a rendektől kedvelt szász ember magyar nemessé legyen; s mikor már minden bizonyítékából kifogyott, végre azzal érvelt, hogy a szász már azért sem lehet nemessé, mert nincs czimere. Az idősb Wesselényi Miklós „causticus humorral“ megmagyarázta, hogy a nemes ember czímert csak Alfréd király óta visel, pedig az előtt is voltak nemesek, s ezzel végzé a Telekit egészen elnémitő feleletet: „De ha czímer nélkül csakugyan nem lehet nemes, ám hozzassunk egy pecsétet metsző cigányt, s lesz pecsétje.“ Így teszi a szokás a most még gáncsolt rövidített új szokat elfogadottakká. Az *-ús -és, -ság -ség, -at -et* végű névszokat szerinte mind rövidíteni kell. A mívelt ízlésű író nem fél attól, hogy a grammatikával ellenkezésbe jut. A keccsen lépő gratia — mondja — sokszor nemcsak a szűk hely miatt, hanem kényes csintalanságból is hibásan lép, de mindig bájosan. Nem a grammatika törvénye, hanem az aesthetikai szép törvénye a döntő. Ennek a nevében próbál szerencsét a rövidített szókkal, bármint mondjanak a szokás hívei; majd „találnak azok Szemeréket és Kölcséyeket“. „Az írónak — mondja, — a ki nem követni akarja a maga olvasóit, hanem vezetni, kötelessége, hogy merjen,

ha azok néha zúgnak is. Követni fogják őket azt, ha látják, hogy ő a maga vétkeiért őket teljesen dedommagirozza. Mert neologizálni csak annak volna szabad, a ki igen nagy gonddal ír és szerencsével“.

Sok bajt okoz neki ez időtájban Pethe Ferencz, ki a *Nemzeti Gazdá*-ban azt írta, hogy Kazinczy „egy barátságos currenst“ bocsátott hozzá a nyelvújítás ügyében, mintha Kazinczy talán meg akarta volna követni ellenfeleit. Mondanunk sem kell, hogy ilyesmi eszeágában sem volt. A félreértés onnan származhatott, hogy Pethe Ferencz olvasván a széphalmi mesternek Dunán túli barátaihoz írott leveleit, azt hitte, hogy azok a nyilvánosságra voltak szánva, s így az e levelekben olvasható fejtegetéseket vette „barátságos currens“-nek. Egyébiránt Pethe is elfogadja a nyelvújítók alapelvét, hogy *szükség van új szókra*, új fogalmak jelölésére; azonban új szót használni a nyelv természete ellen van. Nem régeből még Kazinczy is hasonlóképen gondolkozott, igaz hogy más alapból indult ki, midőn Helmezyt mérsékletre ügyekezett bírni. Ámde Kazinczy oly izlésű és tudományú embert, mint a milyen Pethe Ferencz volt, inkább szeretett látni ellenségeinek, mint a maga táborában. Nagyon célzésveszített dolognak tartja, ha Pethe Ferencz akar határt szabni az újításban, s ő mondja meg, *mi a sok*. „Igen is — írja büszke önérzettel Kazinczy — Pethe Ferencz és Kazinczy Ferencz egy nyelven írnak, de a mit Pethe is, Kazinczy is magokhoz bízva fognak vitatni, *nem egyformán*.“ Éppen az árt legtöbbet az újítás ügyének, hogy oly írók is elfogadják elvben a nyelvújítók alaptételét, a kikre „nem hunyorogtak a múzsák és gratiák“. „Képzeltetetlen örömmel és nem minden kevélység nélkül nézem én — írja Wessélyinek — mint hangzanak mindenfelé a neologismus ellenségei.“ „Mit gondolsz, édes barátom — kérdi — mit mond ő reájok a későbbi idő? Én örömet élek a *nem-mostban*.“

Valóban a nyelvújítás mozgalma egyre nagyobb hullámgyűrűket vetett; hívei és ellenségei évről-évre szaporodtak, de emezek még nem találtak igazi erejük titkára s nem voltak készen okokkal felelni. Láttuk, hogy inkább csak a pusztá tagadás terén maradtak s legfőlebb leveleikben tiltakoztak a *nyelvrontás* ellen, vagy éppen társas összejöveteleken vitakoztak a legfőbb kérdésekről mind a Dunán túl és Erdélyben, mind Sáros-Patakon és Debreczenben, kivált pedig a pesti triász körében s Kulcsár István asztalánál. Érdekes vitára használták fel a széphalmi vezér pesti látogatását 1815 tavaszán. Több író gyűlt össze Kulcsár Istvánnál, s úgy látszik, némelyek egyenesen azzal a czéllal, hogy Kazinczy merészségeinek határt szabjanak s őt mérsékletre bírják. Fejér György vitte a szót, s ő foglalta pontokba az ellenfél kívánságait. A közjó s egyetértés nevében arra szólította fel

Kazinczyt, hogy legyen rajta, mikép a két párt egymás iránti tekintetből mondjon le a különböző orthographia használatáról. De vajjon ki mondjon le a másik kedvéért? Kazinczy-e, vagy az ypsilonisták? Ezt méltán kérdezhetette Kazinczy, s e kérdés elakasztá a szóvivőt. Vajjon ártalmára van-e az a közügynek, hogy az írók különböznek egymástól? nem ezt látjuk-e kisebb-nagyobb mértékben más nemzeteknél is? Nem éppen a különböző pártok harcrai termik-e meg végre a kívánt eredményt?

A vita további folyamán megróttá Fejér György azokat, a kik mindig csak a versírással bibelődnek s a tudomány különböző ágait paragon hagyják. E megrovás első sorban a Kazinczy táborát illette s alaposságát bajos volna elvitatni; noha Kazinczy ez ellen is védekezett, de nyilván félreértette Fejér Györgyöt. Fontosabb kívánsága volt az ellenfélnek az, hogy közös ügyekkel adjanak ki egy tudományos folyóiratot, de „ne bántsák egymást,” hanem oly hangon írjanak, hogy „más nemzetek is becsüljenek bennünket.”

Erre aztán megeredt a szó. Fejér György kiméletlenül kifakadt: mily rút dolog egymást korholni, a miből Kazinczynak észre kellett vennie a czélzást: hogy a tudós társaság felállításáról írott értekezését Kazinczy megbírálta, s főkép, hogy „Himfyt bántotta.” Kimondá egyenesen, hogy Kazinczynak nem volt joga a Kisfaludy Sándorról írott bírálatát kinyomatni; először Pestre kellett volna küldenie, hogy az írók ítéletet mondjanak róla s engedélyt adjanak: vajjon nyilvánosságra bocsátható-e vagy nem. Kazinczy ez alaptalan követelés ellen azzal védekezett, hogy ő mind a Kisfaludy-ról, mind a Pápayról írott bírálatát megküldé először az illető íróknak, a mit sokan nem tudtak, s a mit most hallván: „elragadtattak a szeretet és becsülés érzéseitől”; de azt vitatta, hogy mindig az a főkérdés: vajjon alapos volt-e az ő kritikája. Ezt pedig nem is próbálták megezáfolni.

Azon észrevételek között, a melyek a nyelvújításról eddigelé elhangzottak, minden bizonynyal legfőbb figyelmet érdemel a Kis Jánosé. Ő az újítás elvét alapjában helyesli, de módjaiban sokkal több mérsékletre int, semmint a mennyi Kazinczy merészségeivel megegyezhetett volna. Kis János az 1814. okt. 7-ikén kelt leveléhez csatolja a magyar nyelv kimivelése iránti gondolatait. Világosan kimondja, hogy „a magyar nyelvet kell új szókkal s új szólásokkal gazdagítani, mert szegény”. De hogy mily módon gazdagodjék a nyelv: arra nézve bizonyos józan tartózkodással nyilatkozik. Mindenek előtt a régi és népnyelv szépségeit keresse fel az író, s ha ezek között nem talál teljesen megfelelő kifejezést, a rokon-szókat igyekezzék „a nyelvben felhasználható modellákba úgy önteni, hogy a kívánt szó nem léte észre ne vétethessék”. Így járván el az író: ritkábban lesz szüksége

újdonságot szókra, de azért ilyenekre is lesz. Új szót vagy származtatás, vagy összetevés, vagy éppen rövidítés által alkossunk, vagy pedig kérjünk kölcsön idegen nemzetektől, t. i. az idegen szót alkalmas módon változtassuk magyarrá. Mikor kell új szót alkotni s mikor kell kölcsön kérni: e kérdés eldöntése az író ízlésétől függ. Az olyan szókkal, a melyeknek gyökere nem él a nyelvben (*rény*), vagy a melyeknek a származását ki nem ismerhetjük (*szellem*), ritkán boldogulunk. Az új szókat általában bajos megkedveltetni, mert a nagy közönség mindig fél az újítástól; nem ismervén t. i. a kifejezendő eszmét, az azt jelölő szót szükségtelenné s „nyelv-fertőztetésnek“ tartja.

Hogy a nyelv ideálja, a mire Kazinczy mindig hivatkozott, mit enged meg, vagy mit tilt, az — szerinte — nagyon bizonytalan. Egyik író egyik szót nem találja szépnek, másik író a másik szót; s vannak rossz ízlésű írók is, a kik az olvasó ízlését megrontják. „Különösen a magyar valamint minden jussára úgy nyelvére nézve is felette féltékeny s minden újítást szabadsága sérelme gyanánt néz“. Nem tagadja, hogy néha a szebb hangzás is kényszerítheti az író új szó alkotására, hogy vagy a hosszú szókat megrövidítse, vagy a rútalakúakat szebbekkel váltsa fel. De hogy valamely szóban például több kemény hang van (sompolyog): azért a szót üldözni helytelenség. Finom észrevétele az Kis Jánosnak, hogy az írásművek némelyikében inkább a rövidített szó van helyén, másikkban inkább a hosszú: *béke* — *békeség*; *remény* — *reménység*. A már közhasználatba jutott idegen szókat legjobb ha megmagyarosítjuk: kollegiom, théátrum.

Látni való, hogy Kis János felfogása mostani ítéletünk szerint a legtüzesebb neologust is kielégítheti, azonban Kazinczynak sok álmatlan éjtszakát okozott nemcsak az újítás szűken engedett módjai miatt; nemcsak hogy a nyelv ideálját bizonytalannak mondá; hanem éppen abból a szempontból, a miért Kazinczy általában sürgette az új szók használatát. Kis János azért tartá helytelennek az új eszmék kifejezésére alkotott új szókat, mert a nép sem az új eszmét, sem az új szót nem ismeri; holott Kazinczy felfogása szerint éppen az új szó bővítheti a nemzet eszmevilágát, mert a szó révén megismerni törekszik olyan eszmét is, a melyről addig sejtelve sem volt.

Még inkább visszatetszett Kazinczynak a Kis János véleményéből a következő pont: „A nyelvújításban tovább érünk, ha lassan járunk. A mennyire lehet, észrevétlenül kell a nemesi vagyonban, a nyelvben kedvetszegő változtatást tenni; különben processusba keveredünk, mely minden esetre soká foly még akkor is, ha reánk nézve szerencsésen végződik. A lassan járáshoz tartozik az is, hogy a tűrhető hibák ne egyszerre s tüstént orvosoltassanak, s az újítások ne tétessenek a popularis

írásokba.“ Mi több, Kis János az egész erőszakos forrongást elitéli. De mintha érezné, hogy barátját mintegy kötelessége kiengesztelni, egyenesen az ő mentségére ezeket írja: „Azok, a kik elmével, tudománynyal, ízléssel fölfegyverkezve a nyelv szépítése végett minden balvélekedésekkel harcolnak, az egész nemzet hálájára méltók s még akkor is tiszteletet kívánhatnak, ha szent buzgóságok minden vigyázat mellett is a lineán túlmegy. A kik ezeket kipasquillizálják, azok többet érdemelnek, mint megvetést.“

Az e sorokba foglalt mentség azonban nem enyhítette Kazinczyt; mint mondja, elrémült a Kis János véleményén s rendkívül zavarban volt, hogy mit feleljen neki. Első pillanatra úgy tetszett előtte, hogy Kis János sem elég figyelemmel olvasta, a mit ő a Dayka és Báróczy életrajzában fejtegetett, csak a purismus ügyvédévé szegődött. Ezért érlelődött meg benne az az eszme, hogy egy nagyobb értekezésbe foglalja össze mindazt, a mit eddig különböző dolgozataiban s leveleiben fejtegetett; s hogy a kérdés grammatikai szárazságát élvezhetővé tegye: Herder szárnyalásával akarja írni a nyelvújítás védelmét. Ez értekezéssel kívánta megnyitni nyelvtudományi dolgozatainak sorozatát: terve azonban ily alakban sohasem valósult meg.

Sokkal közelebb jár Dessewffy József a Kazinczy felfogásához. Ő azt tartja, hogy sem igen messze nem szabad menni az új szók alkotásában, sem pedig a határon nagyon innen maradni. Hogy az írónak sok új szóra van szüksége, azt minden olyan író érzi, a ki „finomabb ecsettel és hajlatosabb vonásokkal festeni is akar“. De azt meg kell határozni: meddig terjedhet az író szabadsága az újításban; mert valamely nyelv gazdagsága nem egyedül a szók bőségétől függ, hanem a kifejezés módoknak, a mondat kötésének a nyelv természetével egyező bőségétől. Dessewffy már elmélkedett e fontos kérdésről, de más hozzáértő írónak is vizsgálnia kellene és pedig úgy, hogy a tudós emberek jóváhagyását megnyerhesse, a tudatlan józan ész pedig meg ne botránkoztatassa.

Tehát Dessewffy szerint a kérdés még közel sincs eldöntve a Kazinczy fejtegetéseivel, bár megvallja, hogy a Dayka életrajza sok jó és szerencsés észrevételeket tartalmaz és tárgyra vonatkozólag. Ő maga sokoldalú tehetségével a nyelvújításról is eredetien, ötletesen s mindig érdekesen nyilatkozik. Fejtegetéseit — írja — tudományos köntösbe is öltöztette, de vigyázott, hogy meg ne borzadjanak tőle azok, a kik „valami nemes és illendő könnyűséggel“ kívánják az összegomolygatott csomókat megoldani. Azonban nem merné most kinyomatni, mert dolgozata világosan kimutatná az ellenfél tudatlanságát s másfelől „néhány tudósoknak nevetséges finnyasságokat“. Művelt ízlés nélkül senki se merjen új szókat koholni.

A mi ez észrevételekből Kazinczyt leginkább érdekelhette, bizonyára az írók újításbeli szabadságának határa, a melyet ő éppen nem akart szigorúbban megszabni, azt hirdetvén, hogy a tanult és művészi ízlésű író maga érzi ösztönszerűleg az újítás határát, a nélkül, hogy azt szorosabban körülírnák. Tudta és várta, hogy támadói szembeszálljanak vele, mert „a ki annyi bátorsággal és vakmerőséggel mere újítani“, mint ő, esztelen, ha a küzdelemre el nem készült. Mind e mellett a Szacsvay és Sággy támadásait magához méltatlanoknak tartotta.

Szacsvay Kazinczyt inkább csak mint költőt hibáztatá, hogy epigrammjai érthetetlenek s „még időtöltést vadászó embernek is unalmasok“. De a Sággy Ferencz támadása annál inkább érdekelte őt, mivel úgy hitte, hogy Sággy is egyike azon alattomos cselszövőknek, a kik őt egyszerűen el akarják némitani. Sággy az *Erdélyi Múzeum*-ról írván, panaszkodik Döbrenteinek, hogy sok megrendelő visszavonul a vállalatától, mert azon a Kazinczy és Helmecey hatása lépten-nyomon megérzik, már pedig ők „nemcsak nem építik nyelvünket, hanem úgy elrontják, hogy végre minden jó írónak és hazafinak le kell tenni a tollát és önnön-magának a magyarnak megutálnia tulajdon nyelvét“. Kazinczy merészségei már negyven megrendelőt visszariasztottak, Helmecey-től pedig egyenesen borzad az olvasó. A Kazinczy bírálatának hangja csak arra való, hogy az írókat megfélemlitse és elkese-ritse. „E végett — írta Döbrenteinek — méltónak ítélem, hogy uraságod ezeket a nyelvrontókat és utáttatókat megjegyezze valamelyik füzetjében és adja maradékinknak tudtára, hogy őket a haza közönségesen megutálta. Kazinczy megrontotta Báróczyt, Daykát, melyeket kiadott, és sok tudós és érdemes jó írót meggyalázott, magát pedig gyalázza azzal, hogy minekutána senki sem hallgat reá, senki sem fogja munkáit venni, vagy tudósításait csak olvasni is. Mind ezeket bátran uraságod mind Kazinczy-val, mind a két magyar hazával nevemben közölheti, mert nem irtózom az igazságot és közönséges ítéletet megmondani, midőn nem magamtól, hanem a közönség szájából szólok.“

Sággy epés kifakadása azonban nem zavarta meg a széphalmi vezér nyugalmát. Ő a jövőtől várt igazságos ítéletet, a jelenben megvetette mind a tapsot, mind a kaczajt. Nem azért dolgozik, hogy mások csudálják, mert a „jónak akkor van való érdeme, mikor érte nincs jutalom“. Csak azt fájlalja, hogy ellenségei azt hirdetik róla, hogy jellemében rosszakarat, erkölseiben durvaság és szívében epe van. Mindazáltal meg levén győződve működésének élesztő, izgató hatásáról: a kisebb-nagyobb törzsurások fel nem tartóztatják útjában. Látnoki lélekkel szól pályájának ez örök dicsőségéről a Dessewffyhez 1814. nov. 26. írt levelében, midőn így ír: „Én láttam, hogy a *felköltés, megrázás*

által kell életre hozni az alvókat, s költöttem, ráztam. Cicutát (bűrköt) nyújtanak, feszíteni készülnek, máglyára (rogus) akarnak tenni, mint Sokratest, az Idvezitőt és Husst. Ideje, hogy magamat visszavonjam, az az hogy ne pereljek többé, hanem csendesen menjek útamon, és valamit irok, a legnagyobb szorgalommal s szemességgel írjam, irgalmatlan lévén tulajdon botlásaim eránt. Elég nekem, hogy a *korholás* (frictio) *munkába ment*. *A vetett mag bizonyosan teremni fog, s akkor nevem áldásban léssen*. Üldözzenek, bántsanak, az mind semmi“. Jól mondá Miháلكovics, a Csehy egykori tanuló társa, hogy a ki világot akar terjeszteni, annak elől kell mennie, mert a fáklyát nem az utasok után, hanem előttük viszi a kalauz.

Így jár elől a széphalmi vezér, s nyomában élénkülni kezd a mozgalom, mely biztosítja a haladást. Erős önérzettel tekinti növekvő táborát, a mi buzgalmát megkettőzteti. Dicsekszik, hogy a „nyelvrontók száma szaporodik“, s utoljára minden valamire való író az ő pártján lesz, míg a tudatlan mindig ellenkezni fog tanításaival. Így jut el irodalmunk virágzó korára, hasonlóan a németekéhez. Érzi, hogy leveleivel alkalmasint behálózza az egész országot, hogy a jobb lelkek között összetartó lánczat készit, a melynek minden szeme egy-egy törekvő, nemzeti haladásunkra munkáló embert fűz hozzá. Naiv, folyvást lobogó lelkesedésével különösen az ifjakat tüzeli, hogy jövőnket biztosítva lássa. Nemcsak a nyelvben, hanem a „mesterség dolgában“ is tisztítani törekszik ízlésünket. Ezért is adja munkái előtt a kiváló emberek arczképét, hogy a „nemzet indigesei az érzékenyebb lelkek előtt lebegjenek“.

E kettős ügyekezetének eredményeül számítható, hogy legalább remélhette különböző dolgozatainak kinyomatását. Az utolsó pár év elég gazdag gyümölcsöket termett: kiadhatta Dayka, Báróczy és Kis János munkáit, meg saját kiadásából is vagy négy kötetet; most a Zrinyi munkáinak kiadásán dolgozik, a mire már 1803-ban megnyerte a censor engedelmét. Ezért írja büszke önérzettel, hogy „a harmincz esztendő óta keresett koszorúk most rakással, halmozva szállanak“ fejére; s e koszorúkat azok nyújtják, a kiket a közönség is nagyoknak ismer, bár nem képes felfogni, mikép érdemli meg azokat ő, a „nyelvrontó“.

Kölcsey osztozik mestere önbizalmában. Nem bánja, hogy a Csokonairól írott bírálatát nem közli Döbrentei. „Mi — úgy mond — meggyünk a magunk útunkon eltérhetetlenül. Mi tudjuk, hogy nekünk igazunk van.“ Érdekes, hogy éppen a nyelv természetét adja okúl felfogásuk helyességére. Ő sem ismeri a félelmet, mint mestere, s fölötté csodálkozik, hogy Döbrenteit még egy Sághy Ferencz levele is képes tartózkodóvá tenni. A meggyőződés e közössége alapján hivatkozik a széphalmi vezér mindig

Kölcesyre, valahányszor ellenfeleiről azt hallja, hogy vagy éppen nem, vagy félreértik őt. „Bezzeg ért Kölcesy — szokta mondani. De ki érthet úgy, mint ő?”

A közszellem haladását látja Horváth Endre és Horvát István ekkor megjelent műveiben is. Amaz a *Zircz emlékezetében* nemcsak a nyelv ódon színezetével, csinjával s festéseivel, hanem kivált „szent hazafiságával” ragadta meg őt; emez az igazság bátor kimondásával, a Schwartner elleni alapos kritikájával, és mindenek fölött erős magyar érzésével. „Mindig áldani fogom a napot — írja Horváth Endre művére vonatkozólag, — mely végre ismét juttata egy író t ismeretségembe, a kit szeretetek, csudálhatok.” Horvát István a *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védelmében* Kazinczy ellen is kikel „egy kevésbé”; de a mester ezt éppen nem veszi rossz néven, mert „becsületes ember veszni is kész a jó ügyért”.

Hogy a közszellem haladásának újabb lökést adjon Kazinczy, azt tervezi, hogy a Scheller lexikonát, illetőleg szótárát átdolgozza s nyelvünk régi és újabb adatait mind számba vegye. E terv valószínűsítése nemcsak „lassú sietést s elfáradhatatlan gondokat” kíván, hanem egyszersmind tetemes anyagi áldozatot is. Mennyibe kerül csak a forrásmunkák megszerzése, hát a folytonos levelezés a „két magyar haza különféle tájaira”. Aztán a mi nyelvünkbe jutott idegen szók eredetét is nyomoznia kell a lexikon magyar átdolgozójának. Bizonyára nagy szükségét pótol az így készült lexikon. S „ha látjuk is, hogy igyekezetünk megmérhetetlen távolságban áll elejét a tökéletességtől, illő, hogy tegyünk valamit s közelítsünk a nagy cél felé, hogy ahhoz, ha magunk nem, a maradék annál közelebb álljon, s ez a lelkes, de szerencsétlen nemzet bővebb nyelvet kapván, tudományt is kapjon, a melyben azért nem haladhatott eddig, mert nyelve nem volt eléggé alkalmazható”. „A magyar nemzet nem panaszkodhatik a Teremtő ellen, hogy adományait megvonta tőle; csak magunktól függ, hogy előre menjünk, tehát akranunk kell.”

A széphalmi vezér türelmetlen erélye annál inkább növekszik, minél közelebről látja a közélet dermedtségét, azokat a nehéz idöket, a melyek szárnyát szegik minden buzgóbb törekvésnek. A világháború egyelőre véget ért, midőn az európai hatalmak Napoleont Elba szigetére kényszerítették. A nemzetek nyugodtabban tekintettek jövőjük elé, s bár a szemhatáron a figyelmes vizsgáló könnyen észrevehette az újra tornyosodó felleget, az általános kimerültség is arra engedett következtetni, hogy a béke tartós lesz. Hiszen — Dessewffy József szerint — a történelem is azt tanítja, hogy „a szellemi életben éppen úgy, mint a politikában, minden hasznos igazságoknak és kifejtődéseknek az volt az útja, hogy tévelyedések és extrémítások által jus-

son az emberi nemzet nem egyenesen, hanem tekervényesen és csavargásokon keresztül lépesőnként az igazságokra és a boldogulásra“. Voltak, a kik azt remélték, hogy a bécsi congressus biztosítja a népek jogait is a mellett, hogy az uralkodók az európai országokat felosztják maguk között.

Azonban a szörnyű változások már magukban is inkább félelmet, mint reményt keltettek. Lengyelország szomorú példája nagyon lehangolta a népek szabadságainak visszaállítása iránt ébredező reményeket. Az „az előtt imádott, most tele torokkal átkozott“ Napoleont még azok is keményen elítélték, sőt gyalázták, a kik egyáltalában képtelenek voltak a dolgok folyamát józanul felfogni. A kormányok sejtették, hogy a lipcei csatára toborzó ígélet után minden nép újabb biztosítékokat követel a szabadság megőrzésére, holott e követelés a fejedelmek régi jogaival nem igen látszott összeegyeztethetőnek. A magyar vármegegyekben ismét csak törvénytelenül kezdték szedni az adót és újoncokat. Sőt egy újabb devalvatio hírért is rebesgették, noha még az 1811-ikinek a súlyos következményei is nagyon érezhetők voltak, s noha az 1814. évi rossz termés miatt ország-szerte nagy volt az inség. „Se kenyérünk, se borunk, se pénzünk nincs — olvassuk a *Magyar Kurir*-ban, — a nép zabkenyérre szorult, melyet ekkorig nem is látott; a felette való szükség hallatlan lopásokat, rablásokat, útonállásokat szült; fogházaink tömve vannak rabokkal.“ Mintha csak Tiborcz panaszát hallanók; a nép ekkori nyomorúsága ihlette annak íróját, Katona Józsefet.

A közélet súlyedtsége csak természetes következménye volt anyagi romlásunknak. A kormányok mindenütt rossz szemmel nézték a hazafiság példáit, a népek kifejtésére irányuló törekvéseket, s a mit előbb nálunk is oly jó néven vettek, a régi magyar lelkesedésre való hivatkozást, most elfojtani iparkodtak. Nem csoda, hogy az áldozó készség minden téren kialudni látszott. Íróink csak egymásnak írtak, a nagyközönség a legritkább esetben mutatott irántuk érdeklődést. Szégyennek tartja Kazinczy, hogy a Rumy *Monumentái*-ért három forintot fizetni valóságos áldozatnak vélik. Kis János a miatt panaszkodik, hogy a pesti írókban ugyan most is sok buzgóságot tapasztalt, de ennek ropant akadályai vannak, a melyek napról-napra csökkentik fáradozásait. „A tudományos érdem eránt felette hideg s érzéketlen publicum miatt ők sem tehetnek koránt is annyit, a mennyit különben szép tehetségekkel tehetnének.“ Mély keserőséggel festi Cserey Farkas, mit tapasztalt bécsi látogatásakor a nemzet vezető emberei körében. „El van, barátom, tökéletesen érve — írja Kazinczynak — a régtől fogva folyó és buzgó indulattal, törekedéssel munkába vett elkorcsosodása a magyar nagyoknak“, s

ha csak az elcsenevészedett főurak föl nem ébrednek álmokórságukból: „fénye, nagysága, ereje, sőt léte is elenyészik a nemzetnek!”

A politikai változások még egy erős hullámot vetettek. Napoleon 1815. márcziusában elindult Elba szigetéről, s a hatalmak újra fegyverbe álltak. A hazafi szív izgalmai folytonos hullámlzásban voltak, s a kétes jövő a maga egész bizonytalanságának súlyával nehezedett nemzetünkre. Kazinczy megszokta ugyan a szenvedést 1794 óta; de már ekkor azt remélte, hogy kivergődhetik bajaiból s hétézer forint adósságát lassanként törlesztheti, — s most „vége mindennek.” Gyermekei növekednek, s nevelésükről is gondoskodnia kell. „Nem remélhetem — úgy mond — hogy bajaimból valaha kigázoljak.” Mint új gazda kénytelen volt csürrt, pálinkafűző-házat s egyéb gazdasági épületet csináltatni s a maga lakóházát is jobb rendbe hozni. Háza kívül még vakolatlan volt s úgy is maradt egy ideig, mert „az okosság úgy kívánta”; de az 1791-ben zsindelezett tetőt javíttatnia kellett. Ehhez járult, hogy újhelyi pinczéjét 1814. őszén feltörték s 1811-iki „igen zsiros tokaji borait elpredálták”, többi hordaját bevették.

Irodalmi ellenfelei (különösen Lácza Szabó) családi sorsát s gyermekeit is gúny tárgyává igyekeztek tenni, sőt azt is beszéltek, hogy nem képes kocsist tartani, s maga kénytelen lovaival bänni és istállaját tisztogatni. E hír Horváth Ádám fülébe is eljutott, a ki az érzékeny szívű régi jó barát részvételével tett kérdést hozzá, mi igaz e hírből. Kazinczy hű képét rajzolta barátja előtt anyagi állapotának, igyekeztén őt meggyőzni, hogy attól a „kikiáltott szegénységtől” még elég távol áll s nem szeretné, hogy gyermekeiről is megerősödjék e koholt hír. „Én — írja — gazdagabbnak tartatni, mint vagyok, nem akarok, de miért szegényebbnek? Van annyim, quod satis est, s nem figurálnék, ha sokam volna is. Sem feleségem nem, a ki az Istennek legjobb teremtmése.” Mint mindig, most is túlradó örömmel szól családi boldogságáról, gyermekeinek fejlődő tehetségeiről.

A nevelés és tanítás módjairól és eszközeiről nemcsak mint apa gondoskodik ez évben, hanem mint a sátoraljai ref. egyház gondnoka is. Az a beszéde, a melyben az értelem fejlesztését s az életre való nevelést sürgeti a pusztai alaki képzés helyett, egyike az e korbéli iskolai tanításunk legbecsesebb adatainak. Hogy a gyermek ne csak a szót, hanem a dolgot is értse s az erkölcsi élet követelményeivel számot vetni tanuljon; hogy a nyelv grammatikai alakjaival megismerkedjék s a számolásban is járatos legyen; e mellett a földrajzból és történelemből is elsajátítson annyit, a mennyi az önmivéldésre képessé teszi: ezt kívánja az újhelyi iskolától. Botránkozva látta az utolsó nyil-

vános vizsgálaton, hogy a gyermekek a nemzeti történelmet egyáltalában nem is tanulták. Igaz, hogy erre megfelelő kézikönyv sem volt akkor, mert a Losonczy István *Kis Tükre* már „felette rossz a mostani időkre“. Igéri is, hogy ő maga fog a tanulók számára oly kézikönyvet szerkeszteni, a mely „a hazának fekvésével, népességével, bővségével, szűkölködésével s történetével megismertesse őket“. Józan felvilágosodottsága s vallásbeli türelme mind abban nyilvánul, a mikép a vallást taníttatni akarja, mind abban, a hogy a papokkal és tanítókkal való humanusabb bánásmódot sürgeti. Annyi meggyőző erővel szólott a gyűlésben, hogy a jelen valók azonnal elfogadták javaslatait. „Fényes, igen fényes napom volt — írja erre vonatkozólag, — nem hogy személyem, hanem hogy ügyem nyert“.

De soha szebb napokat nem élt, mint midőn az ifjú Wesselényi és nevelője, Pataky Mózes meglátogatták 1814. nov. 3-án. Egykori nagyra becsült barátja fiát azzal az elérzékenyült szívvvel fogadta, a melylyel a törekvő ifjakat általában magához vonzotta, s a mely a barátság és hazafiság érzelmeit oly szorosan egymásba fűzte, mivel az ifjú báró alapos képzettsége s erkölcsi felfogásának nemessége azt a hitet keltették benne, hogy a jövő nemzedéknek ő lesz a politikai vezére. Wesselényi három napot töltött Széphalmon, s ez idő alatt Kazinczy egész pályáját elbeszélte neki; midőn szenvedéseiről szólt: az ifjú „szemei le-süllyedtek, s orczáin végig futott a könny.“ „Meglásd — írja Sipos Pálnak e látogatás után — hogy Wesselényi idővel az árva hazának egy fényes csillagává válik, s ezer, millió nép fogja imádni.“ S midőn azt olvassa a Kulcsár István lapjában, hogy ifjú barátja a derék nevelő hült tetemeit a Wesselényiek ősi sírboltjába temettette: igazolva látja mind azt a sok szép reményt, a melyet első látása óta táplált iránta. Wesselényi ügykezett magáról elhárítani a magasztalásokat, a melyekkel Kazinczy elhalmozta, de híven ragaszkodott hozzá, mesterének vallotta s megfogadta, hogy életét a nemzet jövőjének szenteli, mint mestere. A nála tett látogatásról szintén magasztalva szólt. „Ezen utazásomnak — írta Kazinczyhoz — ha a polusokig nyúlt volna is, nálad leltem föl jutalmát. Nálad a vadságnak s az irigységnek is meg kék szelídülni s véletek érzeni azon boldogságtokat, melylyel a haza s a virtus geniusa jutalmazza tetteidet“. A széphalmi vezér a serdülő ifjúságnak, hozzá való hű ragaszkodásában s nemes törekvéseiben láthatta példájának legelevenebb hatását. Ez adott folyvást új erőt további küzdelmeinek.

Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai.

(Kivonat *Reiner János* 1. t. jan. 12-én tartott székfoglaló értekezéséből.)

Az egyház sem az alapításkor, sem később nem kapott Krisztustól, vagy az apostoloktól valamely meghatározott házasságkötési formát; s csak az idők folyamán fejtette ki a maga házasságkötési jogát, a melyet, mint egységes és egységesítő jogrendszert, tulajdonképen a XII-ik század második fele óta szabályoz törvényhozóként.

Ezért az egyház a kebelébe lépett népek házasságkötési jogát és házasságkötési formáit a lehetőségig tiszteletben tartotta, s csak a maga erkölcsi, vallási, dogmai és később jogi álláspontjával és elveivel igyekezett azokat áthatni.

A római jog volt az első jog, a melyhez az egyház ekként alkalmazkodott.

Ezzel szemben téves azon nézet, mely a zsidó jognak követeli ezen helyet.

Mert az ó-szövetség jogi és szertartási részei önmagukban véve nem kötelezők az egyházra nézve; az új-szövetség irataiban pedig a zsidó jognak szabályai sem átvéve nincsenek, sem azok érvényben tartásának elvi szabálya nem foglaltatnak.

A szent atyáknál — s utánuk a későbbi doctrinában — található ugyan a zsidó jognak nyoma; azonban ennek az a magyarázata, hogy a szent-atyák a Mária és Szt. József közötti viszony kérdésének megoldásával foglalkoznak, a melynél szükségképen csak a zsidó jogot vehették alapul.

Az egyház különben *jurisdictio* hiányában, úgy sem tudta volna érvényesíteni a római joggal szemben a zsidó jognak a római jogétól eltérő elveit és szabályait; különösen mivel ily nem dogmatikus kérdésekben úgy is került az összeütközés lehetősége.

Ezzel függ össze azon tény, hogy a fenmaradó emlékek csak azt tanúsítják, hogy az egyház a római joghoz alkalmazkodott.

Ezért azt kell tisztába hozni, hogy mi a római házassági jog valódi tartalma, s hogy az egyház mily alakban engedte érvényesülni ezen római házassági jogot?

Ezen feladat megoldhatása végett nem kell külön vizsgálat alá venni a római házasságkötés körül előforduló minden szertartást s formaságot; mert ezek a római jog szerint sem lényeges kellékei a házasságkötésnek; több szertartás és külső forma a pogány cultussal való szoros kapcsolatánál fogva egyenesen beleütközik a keresztény vallásba, a melyekkel szemben azonban az egyház, ily jelleggel kevésbbé bíró több ünnepélyességi és symbolikus szertartást, pl. gyűrűadást, kézfogást, csókváltást stb. szintén átvett; és végül a házasságkötés körül szereplő organumok közreműködésében megvalósuló azon alap gondolat, mely a vallási és politikai érdekek szolgálatát, a házasság törvényes és megfelelő létrejöttének a vallási és a gentilis, illetőleg centurialis szervezet tudomása és garantíája alá helyezését juttatja kifejezésre, az egyház házasságkötési jogának alakulására legáltalabb közvetlen hatást nem gyakorolt.

Ezzel szemben fel kell venni a vizsgálat körébe az eljegyzést, daczára annak, hogy az magának a házasságkötésnek nem része.

Azonban mégis figyelembe kell venni azt, tekintettel azon felfogásra, mely a római jogi eljegyzésben, a görög *ἐγγύησις*-hez hasonlóan házasságmegalapító jogügyletet lát, és azért is, mivel az sok felvilágosító adatot nyújt, a később kifejlett egyházi házasságkötési jog legvitásabbá tett kérdésének megértésére.

Az eljegyzés meg szokta előzni a házasságkötést, azonban nem volt jogilag kötelező és szükséges előzmény.

Tartalma azon kölcsönös ígéretből állott, hogy a jegyesek a jövőben egymással házasságra lépnek.

Az ezen ígéretet tartalmazó ügylet kezdetben határozott formákhoz volt kötve; azonban később a formához nem kötött akarat is elegendő volt az eljegyzés megalapítására; csak az eljegyzett személyek hozzájárulásának nem volt szabad hiányoznia.

Az eljegyzési ígéret alapján — legalább a források segítségével elérhető időkben — nem létezett jogi kényszer arra, hogy a jegyesek egymással házasságra lépjenek.

Azonban ennek daczára voltak az eljegyzésnek, a házasság következményeihez hasonló jogi következményei; így pl. valamely eljegyzés fennállása alatt újabb eljegyzés kötése, infamáló cselekményt képez; a jegyes hűtlenségét házasságtörés gyanánt büntetik; a menyasszony ellen elkövetett bántalmazás alapján a jegyest *actio injuriarum* illeti meg.

Ezen jogi következmények — a forrásokból láthatólag — az eljegyzést, mint ilyent illetik meg, az attól élesen megkülönböztetett házassággal szemben; sőt ezek épen az eljegyzés önállóságát emelik és tanúsítják.

A házasság hasonló következményeit nem az eljegyzés

állapítja meg; sőt történelmileg is, megfordítva a házasság megelőző következményeinek átvitele és kiterjesztése szerepét meg az eljegyzés részére ezen következményeket, a melyeket a római jog az eljegyzés és a jegyesek közötti viszony jelentőségének emelése végett, s az eljegyzésben foglalt házasságkötési ígéretre való tekintettel vitt át arra.

Vagyis ezen következmények alapján nem lehet az eljegyzést a házasság-megalapítás lényeges elemének, előzményének és szükséges kiegészítő részének tekinteni.

Ebből azon álláspont téves volta is következik, a mely az eljegyzésben látja — legalább a szabad házasságok kifejlődésével — a házasságkötési eljárás egyedüli magánjogi mozzanatát, mely a házasságra irányzott, habár jövőre szóló consensust tartalmazza, s a melynek alapján a jegyesek közötti viszony, újabb consensus nélkül, az eljegyzésnek, a nő hazavitelével eszközölt egyszerű végrehajtása által, házasságba megy át.

A formátlan házasságkötésnél s az átmenetet képező usus-házasságoknál tényleg hiányozhatott a consensus formalis kifejezése, a nélkül, hogy annak elvileg nem lett volna helye a házasság megalapítása céljából; s épen azért a valóságban nem is hiányzott az szükségképen, mint fölösleges.

De a consensus formalis kifejezése akkor is hiányozhatott, ha a házasság-megalapítást eljegyzés meg. sem előzte; miután a consensus formalis kifejezését pótolta a nő hazavitele, a melynek egyik functiója épen abban állott, hogy mint concludens tény, tanúsítsa a consensus fenforgását.

S épen abban van a római jogi eljegyzés és a görög ἐγγυησις közötti egyik lényeges különbség, hogy utóbbinak szükségképen meg kellett előznie a házasságkötést, s már ezért is lehet házasságot megalapító jogügylet.

Mig ellenben a római jog eljegyzése pactum de contrahendo, a melyben foglalt ígéret teljesítését képezi az eljegyzést követő házasságkötés.

Ellenben a házasságot megalapító ügyleti elem önállóan van meg a házasságkötés minden formájánál, habár nem is jut egyforma tisztaságban kifejezésre.

A manus megszerzésével járó szigorúbb házasságkötés két formájánál, a coemptionál és a confarreationál, a házasság-megalapításnak nem volt külön formája; hanem a manus megszerzésének formája alatt jött létre a házasság is.

Azonban azért a coemptionál használt szavak kétségtelenül kifejezésre juttatják a házasság megalapítására irányzott consensust is; s a confarreationál is valószínű azon feltevés, hogy a házassulók kifejezték ezen consensust, s ennek alapján köti össze őket a pontifex maximus és flamen dialis.

Az usus-házasságnál önállóul a házasság megalapítása, a manus megszerzésével szemben ; s itt a házasság a házasulóknak tanúk előtt kijelentett, vagy az ú. n. tabulae nuptiales-be foglalt consensusa által kötöttik.

A köztársaság utolsó századaiban a formalis házasság helyébe lép, majd kizárólagossá lesz a szabad házasság, a melynél már nincs szükség a manus megszerzésére, s ennek következtében a manus megszerzésével összefüggő formaságokra sem.

Ezen formaságok megszűnte daczára, a korábbi szigorúbb és a szabad házasságnak formáinál azonos elemeket képeznek a házasságra irányzott consensus és a házassági szertartások, a melyek közül a férj házába való hazavitelt — deductio in domum mariti — kell különösen kiemelni, — érintendő jelentőségénél fogva.

A szabad házasságoknál ugyan nem létezett meghatározott forma a consensus kifejezésére, s a szertartások igénybevétele sem képezett jogi szabályt, azért itt csak azon esetben találkozunk ezen elemekkel, ha az ily házasság formalisan kötöttik meg.

Ily esetek alapulvételével, a házasságkötések külső lefolyása alapján nem lehet megállapítani, hogy mi képezi a házasság-megalapítás lényeges kellékét? s oly jogforrás sincs, a mely ezt közvetlenül megállapítaná.

Azonban más jogkérdések eldöntésével kapcsolatban már kifejezésre jut azon jogszabály, hogy a házasulók megegyezése létesíti a házasságot, consensus facit nuptias.

Például szolgálhat azon kérdés eldöntése, hogy a házastársak közötti érvénytelen és tiltott ajándékozás forog-e fenn, ha az ajándékozás a nő hazavitele és a dos-rendelésről szóló okmány aláírása előtt történt? s a döntés az, hogy az ajándékozás érvénytelen, ha csak nem tétetett a házasság megkötése előtt, a melynek létrejötte a consensusból világlik ki.

Más helyen a consensus viszont a testi egyesüléssel van ekként szembeállítva: nuptias enim non concubitus, sed consensus facit.

Azonban ezen tételt vitássá teszi azon nézet, a mely szerint ez csak azt jelenti, hogy a consensus kifejezésére nem kell semmiféle formaság, nem szükségesek az addig szokásos szertartások; azonban azért a consensus önmagában véve mégsem elég, hanem szükséges még a nő hazavitele férje házába.

Ezen nézet téves voltának kimutatására elég arra utalni, hogy a fenti példában említett döntés szerint, a hazavitel előtt tett ajándékozás is érvénytelen, ha a consensus kijelentése alapján a házasság már meg van kötve; azonkívül nem minden házasságnál fordult elő a férj házába való hazavitel, vagy legalább nem mindig a házasság megalapítása időpontjában történt meg

az; s különben is lehetetlen feltenni a római jogról azt, hogy ily irányú kifejezett szabály nélkül lehetlenné akarta volna tenni a házasságot azon esetekben, a midőn a férfi a consensus kifejezése után hirtelen meghal, mielőtt még hazavitte nejét; vagy az uton, idegen helyen akar nősülni, vagy még nincs is lakása, vagy egy ideig még nem akarja hazavinni nejét.

Csak a távollevő férfinak írás, vagy megbízott útján eszközözendő házasságkötésénél kell szükségképen alkalmazni a nő hazavitelének szertartását; s épen ezen kivételes esetben megtartandó házassági szertartásra való tekintettel nem lehet a távollevő nőt nőül venni, mert a férj még látszólag sem vehető fel a nő családjába és házába.

Azonban a hazavitel itt is csak az írás, s a megbízott közvetítésének kiegészítésül szerepel, mint a házasság megalapítására irányzott consensus kifejezésre juttatására szolgáló legnyomatékosabb mód; s az erre vonatkozó forráshely szerint a hazavitel különben is a férj — maritus — házába történik, a hová már a feleség — uxor — vitetik haza, a kit pedig ugyanazon forrás egyszerűen csak asszonynak — mulier — nevez, a mikor a nő még csak elveendő.

A hazavitel tehát a házasság-megalapításnak nem lényeges kelléke, hanem oly szertartás, a melynek egyik fontos jogi jelentősége, a formákhoz nem kötött consensus bizonyítása tekintetében ahhoz kapcsolódó functióban fekszik.

A hazavitelből, mint *concludens* tényből ugyanis következtetni lehetett arra, hogy a házasulók *consensusa* fenforog.

A hazavitel ezen szerepe azon vélelemmel áll kapcsolatban, a mely szerint házasságnak tekintendő viszony áll fenn akkor, ha valaki szabad születésű tisztességes nőt visz házába s azzal együttél.

Mert ezen vélelem is arra van alapítva, hogy a hazavitelből és az együttélésből a házások *consensusa* következtethető.

Mindezen eredmények helyességét a történelmi fejlemények is igazolják, a melyek éppen ezen *concludens* tények jelentőségének s erejének csökkenése, s az ennek folytán beálló visszaélések következtében, a consensus bizonyítására szolgáló formák megállapítására is vezettek.

II.

Az egyháznak magatartása a római házasságkötési joggal szemben első sorban abban nyilvánul, hogy elveti azon házasságkötési szertartásokat, a melyek a pogány *cultus* részét képezik; s — úgy látszik — ezek helyébe tette azon vallási szertartásokat s eljárásokat, a melyek az egyház érvényesülésének első formáit képezték.

Ez által az egyház helyet nyer a házasságkötés körüli közreműködésre s eszközt nyer arra is, hogy a meglevő anyagi házassági jogtól eltérő szabályait s álláspontját érvényesítse; mert valamely egyházi szabály fenforgása esetében az által igyekezett hatni hűveire, hogy megtagadta tőlük közreműködését.

Ezért megkövetelte hűveitől, hogy jelentsék be az egyháznál a megkötni szándékolt házasságaikat.

Az egyház által nem kifogásolt házasság megkötése esetén, a házások följárlással járultak az egyházhoz, mely megáldja a házasságot.

Arra azonban nincs bizonyíték, hogy a házasságkötés ekkor az egyház előtt ment volna végbe.

Mindez nem képezett jogilag kötelező s érvényességi kelleket; s az ezeknek figyelembe vétele nélkül s a világi jog szabályai szerint különben érvényesen létrejött házasságtól az egyház nem tagadta meg az elismerést.

Az egyház ezen magatartása, s a világi házasságkötési joggal szemben elfoglalt álláspontja különös jelentőséget nyer az V-ik századtól kezdve, a midőn az addigi római házasságkötési jog mellett, a házasságkötési jog önálló fejlődési irányt nyer a keletrómai birodalomban; s a nyugati egyház kebelébe lépő germán népek szintén kész házasságkötési joggal s kifejlett szokásokkal lépnek fel.

III.

A keletrómai birodalomban végbemenő egységes fejlődés megállapítja a keleti egyház önálló házasságkötési jogát; a mely nem érintette a nyugati egyház házasságkötési jogának alakulását, miután a nyugati fejlődéssel szemben teljesen idegen világi hatalom pozitív jogszabályán alapul.

A kiindulást itt is a consensus facit nuptias elve képezi, a melynek formátlan kifejezésével járó zavarok vezettek a változó jogi szabályozásokhoz, a melyek mind a consensus igazolására szolgáló eszközök s formák megállapítására törekcsenek.

II. Theodosius és III. Valentinián 428-ban azt rendelik, hogy a consensust tanúk előtt kell kijelenteni.

Justinián 537-ben 74-ik novellájában három osztály szerint különbözteti meg alattvalóit; az első osztály tagjaitól a dos és donatio ante nuptias felől írásbeli okmányt, s a házasságkötés megfelelő ünnepélyességeinek megtartását követeli meg; a második osztály tagjai a templomban, az egyház védője — defensor ecclesiae, ἐκκλησιας ἐκδικος — előtt kötelesek kijelenteni a házasságra irányzott akaratukat, s az egyház védője erről saját, és még legalább három pap által aláírt okmányt állít ki a felek részére, s a mennyiben a felek azt nem kívánják, azt azon egy-

ház irattárába helyezi el; s végül a legalsóbb osztályú személyek formátlanul is érvényesen köthetnek házasságot.

A formátlan consensus szabályát Justinian 542-ben, 117-ik novellájában kiterjeszti az előbb említett második osztály tagjaira is.

Izauri Leo és Constantinus Copronymus 740-ben, az egyházi megáldást is felállítják a házasság-megalapítás bizonyítékaként, a melyet írásbeli szerződés hiányában az áldás úgy bizonyít, mint a tanúbizonyítás.

S végül Böles Leo 893-ik évi 89-ik novellája által az egyházi áldást kötelezővé s érvényességi kellékké teszi.

Ez ma is a keleti egyház házasságkötési jogának alapelve s a házasság-megalapítás határozó szabálya; a melynek lényege a házasságra irányzott consensus kifejezésében s az áldásadásban áll, a nélkül, hogy az egyház részéről más jogi jelentőségű tény, pl. összeadás is helyet foglalna.

A fejlődés ezen eredményének az adja meg magyarázatát, hogy a világi hatalom, — a mely a házasság-megalapításra irányzott consensus megtörtént kijelentését tanúsító formákat s eszközöket keresett — ezen törekvésében találkozott az egyház azon követelésével, hogy a házások jöjjenek az egyházhoz házasságuk megáldása végett.

S midőn a keleti egyháznak már nem volt kellő ereje, hogy egyházi szabálylá tett ezen követelését érvényesítse, akkor s ezen hiányzó erő pótlása végett lépett be itt a világi hatalom; s említett törekvésének megvalósítását összekapcsolta az egyháznak nyújtandó szolgálattal, s az egyházi szabálynak adandó állami, világi jogi sanctióval; s ezen alapon tette kötelezővé a nyilvános egyházi házasságkötési jogot.

Téves azon nézet, hogy Leo császár rendelkezésével csak azon ellentétet akarta megszüntetni, a melyet az egyház az által idézett fel, hogy a nála történt bejelentés után megáldotta a feleket, s ezen viszonyt azután egyházi szempontból házasságnak tekintette, holott azt a világi jog szerint a hazavitel, s később a házassági szerződés megkötése előtt csak eljegyzésnek lehetett tekinteni.

Csakhogy Leo császár novellája kifejezetten megmondja, hogy célja az elhanyagolt és mellőzni kezdett egyházi szabálynak megerősítése s jogi sanctióval való támogatása is; holott összeütközés fenforgása esetén nem lett volna oka panaszra az egyházi szabály elhanyagolása miatt.

Különben maga a kiindulás is téves, mert a hazavitel, sem előzetes eljegyzéssel kapcsolatban, sem a nélkül nem alapítja meg a házasságot; azonkívül az egyház az áldást mindig a már megkötött házasságra adta, akár formátlan consensusal, akár valamely formában kötött meg az.

A vallási momentum értékesítésének s felhasználásának, valamint az egyházi szempont érvényesítésének célzatát mutatja az is, hogy a császári törvényhozás ismerte a házasságkötésnek — az egyház védőjénél eszközölt bejelentéssel kapcsolatos — oly formáját, a melynek általánosítása a nyilvánosság és hitelesség sok biztosítékát magában hordó forma megállapítására vezetett volna, a nélkül, hogy abban valamely egyházi szertartásnak jogi kötelező erő adatott, s az egyházi jurisdikciónak tér nyílt volna.

Mert ezen formánál az egyház védője sem szerepel az egyház papjaként, s az egyháznak semmi jellemző ténykedése, vagy szertartása elő nem fordul.

Ezért keresik abban a polgári házasság első példáját, daczára annak, hogy a házasságkötések itt mégis az egyház felügyelete alá lettek helyezve, s hogy az csak egyik — jogi természete szerint nem különböző — nyilvánulása az addigi fejlődésnek, mely nem ismerte az egyházi és polgári — vagy állami — házasságkötés fogalma közötti ellentétet.

IV.

A keleti egyház házasságkötési jogát megállapító fejlődéssel szemben a nyugati egyházban végbement fejlődés a legváltozatosabb alakulatokat mutatja fel.

A nyugat római népelemei és lakosai a római házasságkötési joghoz alkalmazkodtak; Dél-Itáliában a normann uralom megalapítása előtt még a byzanci jog alkalmazását látjuk; az V-ik század második fele óta az egyházzal érintkezésbe jutó germán népek saját házasságkötési jogukat s szokásaikat alkalmazzák, a melyek szintén nem képeznek minden részletben meg egyező jogállapotot.

Ezekhez járul ezen jogrendszerek kölcsönhatása, a világi jogfejlődés s az egyház által kifejlesztett új elemek.

Ezen fejlődési menetben sokáig megvan a különböző házasságkötési jogoknak és eljárásoknak önállósága, a melyet az egyház figyelembe vesz s respectál; úgy, hogy azok formális hatása az egyház házasságkötési jogának körében kétségtelenül felismerhető; azonban a nélkül, hogy az egyházi házasságkötési jog lényeges és alapelveit ide lehetne visszavezetni.

És téves azon álláspont, a mely szerint az ezen fejlődési folyamat egyik részét képező germán házasságkötési jog egységes és egységesítő jogrendszert, s egyúttal az egyház házasságkötési jogát formáló s kialakító anyagot képezn.

Hisz még a házasságkötésre vonatkozó önálló s összefüggő egyházi törvényhozói működés korában, a XII-ik században is ismételtlen utal maga az egyházi törvényhozó a különböző helyek eltérő házasságkötési ünnepélyességeire és szokásaira.

Különösen jellemző tanúságot nyújtanak e részben a személyük szerint eltérő jog alá tartozó személyek közötti házasságkötések kérdései, a melyek mind több házasságkötési jog és forma alkalmazásában léteire mutatnak.

Mindezen jogok, eljárások, szokások találkozása nem maradhatott kölcsönös hatás nélkül; a mely befolyás a germán jogokat sem hagyhatta érintetlenül, a minek példája a házassuló személyek s így a nő személyes hozzájárulásának is mind teljesebb érvényre juttatása.

Különben ezen germán házasságkötési jogok és formák nem is képeznek az egyházi házasságkötési jog fejlődésében teljesen új, az eredeti alapok helyébe lépett s gyökeres átalakítást jelentő alapokat; a mit igazol a germán házasságkötési jog igazi tartalmának, s az egyházi házasságkötési joghoz való viszonya szempontjából figyelembe veendő kérdéseinek vizsgálata.

A germán házasságkötési jog rendszeres és jogilag is értékesíthető alakja a nő, illetőleg a nő feletti mundium vétele, szemben a legrégibb házasság-megalapítási formának állított nőrablással.

Nem tekinthető teljesen tisztázottnak, hogy ezen vétel eredetileg valóságos nővétel-e? azonban már a VI-ik század óta keletkező leges barbarorum, a nő feletti mundiumot tekintik a vétel tárgyának.

Ezen — nemi gyámságot képező — mundium megszerzése nélkül a házasság nem lehetett minden jogi következménnyel felruházva; miután a mundiummal járó jogok és kötelességek valamely harmadik személyt illetnek meg, a ki ennek alapján a nőt is bármikor visszakövetelhetette férjétől, mindaddig, a míg ez a neje feletti mundiumot is meg nem szerezte, a mit különben a házasság fennállása alatt is eszközölni lehetett.

Mivel azonban a férj a házasság megalapítására való tekintettel rendszerint megszerezte a mundiumot, azért a házasság-megalapításának formái — itt is úgy, mint a római manusházasságoknál — beleolvadnak a mundium megszerzésének formáiba s nem jutnak önálló kifejezésre.

Az ily mundium-megszerzés — s annak formája alatt a házasság-megalapítása — eredetileg akként történt, hogy a vevő férfi lefizette a nő, illetőleg mundium árát, s ezzel egyidejűleg a nő gyámja átadja neki a nőt, átruházva ezzel a nő feletti mundiumot is a férjre.

Később azonban a viszonyok, az erkölcsi és jogi gondolkodás változása azt eredményezte, hogy ezen eredetileg egyesített elemek időbelileg is szétválasztattak, úgy, mint az más jogrendszerekben is jelentkezik.

Ezen különválásnak megfelelőleg, a házasság-megalapítással

kapcsolatos mundium-vételnek első actusa az eljegyzés, desponsatio, Verlobung, Vermählung, festar, festamál, trolofningen, fästningen stb.

Az eljegyzés a férfi és a nő feletti mundiummal rendelkező személy között létrejött előzetes szerződés, a melylyel a férfi arra kötelezi magát, hogy a megegyezés szerinti, később a jogszabály által meghatározott összeget, a mundium áráként, a mundiummal rendelkező személynek megfizeti, s az átadandó nőt s az a feletti mundiumot átveszi; a melylyel szemben a mundiummal rendelkező személy arra kötelezi magát, hogy a nőt s az a felett fennálló mundiumot a férfinak átadja.

Az eljegyzés tartalmát képező elemek fokozatos változáson mennek át.

Eredetileg az eljegyzést a mundiummal rendelkező személy — az özvegytől eltekintve — a nő megkérdezése nélkül s esetleg akarata ellenére is megkötötte; ennek helyébe lép a nő személyiségének teljesebb érvényesülése s főleg az egyház befolyása folytán azon elv megerősödése, mely a nő személyes hozzájárulását kívánta meg ezen ügylethez; a minek alapján azután az eljegyzés csak a nő kifejezett consensusával történhetik; majd a nő maga köti meg az eljegyzést, a gyám s a rokonok hozzájárulásával.

Határozó befolyást gyakorolt e részben a VI-ik század óta beállott azon változás, mely a mundiummal rendelkező személy részére eszközölt vételár-fizetés, vagy teljesítés kötelezése helyébe, a vételárnak, illetőleg a teljesítés kötelezésének a nő részére való átengedését helyezte; a mi által a mundium vételárának fogalmát és helyét a nő ellátásának, s özvegyi tartásának biztosítása foglalja el.

Ezzel függ össze az is, hogy a vételár reális szolgáltatása helyébe a foglaló, vagy a vételár valamely symboluma lép; s még általánosabb lesz az eljegyzésnek tisztán formális jogügylet alakjába öltöztetése, a melynél a megállapodás megerősítésére kezesek, jótállók, eskü, kézadás, esetleg büntetés kikötése s symbolumok alkalmaztatnak.

A beállott változás következtében a symbolumok is, a vételárra való utalás helyett, más gondolat kifejezésre juttatására is szolgálhattak; így a gyűrű a személyiség lekötése, a hűségre kötelezés jeléül szolgálhat.

Ezen változás nem rontja le a házasságkötés eredeti alakjának vételi jellegét; az emere uxorem, pretium puellae, kaupa kona stb. kifejezések mellett ezt főleg a források igazolják; s nagyon kevés valószínűség van azon felfogás mellett, mely itt ajándékozást lát, a melylyel a nőt hozzátartozói átengedték a férfi-

nak; vagy a melynél a nő átengedéseért viszonzásul a férfi ajándékot ad.

Különben ezen felfogás sem adja a fejlődésnek más magyarázatát, mint az előbbi.

Vagyis e szerint sem tekinthető az eljegyzés másnak, mint jövőre szóló előzetes szerződésnek.

Azonban van az eljegyzésnek több, a házasság rokonirányú hatásához hasonló jogi következménye; így köteles az eljegyzett nő az eljegyzés által feltételezett hűséget megőrizni; s az eljegyzésnek — a meghatározott okok nélkül — egyoldalú felbontása büntetési *sanctio* alatt tiltva van.

Az eljegyzés tartama alatt mással folytatott nemi viszonyt a népjogok büntetik; az eljegyzett nő elrablása, vagy hozzájárulásával valamely harmadik személy általi elvétele esetén, részben a nő visszakövetelésének s büntetésnek van helye.

Azonban az előbbi esetre megállapított büntetések, a legtöbb népjog szerint eltérnek a házasságtörés büntéseitől; s ezen hűség megsértése nem is szerepel kifejezetten, mint házasságtörés, hanem mint önálló minősítéssel bíró büntetendő cselekmény.

A mi mellett figyelembe veendő, hogy az el nem jegyzett hajadonok házasságon kívüli nemi érintkezését is így büntetik a népjogok; s gyakran jelzik mindkét természetű cselekményeket az *adulterium* kifejezéssel.

Annak nincs nyoma, hogy az eljegyzés által feltételezett hűség megsértését azért büntetik, mert ezzel a férjnek jogai, a házassági jogok sértetnének meg; hanem itt is azon erkölcsi kötöttség s bensőbb kapcsolat nyer védelmet, a melyet pl. a római jog is véd.

Az ezen túlmenő *sanctio* a *mundium* átruházására vonatkozó nagy jelentőségű családjogi ügylet tekintetében létrejött megállapodásnak nyújt védelmet.

Ily *sanctio* az, a mely szerint a *mundiummal* rendelkező személy által eszközölt új eljegyzés, vagy a jegyestől különböző harmadik személlyel való házasságkötés esetén, a *mundiummal* rendelkező személy kártérítéssel tartozik az első jegyesnek; ez azonban a nőt nem követelheti vissza.

Ha a harmadik személlyel eszközölt házasságkötés a *mundiummal* rendelkező személy hozzájárulása nélkül, esetleg a nő beleegyezésével történik, akkor a nő visszakövetelésének s a *mundiummal* rendelkező személy s a jegyes részére fizetendő kártérítésnek s büntetésnek, később csak az utóbbinak van helye.

A szász jog szerint pl. már nincs helye a nő visszakövetelésének, ha valaki mással eljegyzett nőt, a nő beleegyezésével rabol el; ily esetben a férfi — itt már férj — utólag megszerez-

hetto a mundiumot, ha annak árát a mundiummal rendelkező személynek megfizeti, a ki azt köteles elfogadni.

Ezen jogszabály mutatja azt is, hogy az eljegyzést úgy a mundiummal rendelkező személy, mint a nő is megszüntetheti; s új eljegyzéssel, vagy házasságkötéssel szemben nincs a korábbi jegyesnek valamely erősebb joga.

Különbén az eljegyzés felbontásának megengedett okai, a legtöbb jog szerint, szintén eltérnek a házasság felbontásának okaitól.

De az eljegyzés — a most figyelembe vett következményeken kívül — nem állapít meg a jegyes részére sem családi, sem vagyoni, sem nemi, sem más pozitív jogot; hanem csak azon követelési jogot, hogy a másik szerződő fél eszközölje azon ügyletet, mely a nőt s a nő feletti mundiumot valóságos jogkörébe adja.

Mindez mutatja, hogy az eljegyzés a germán jogok szerint is csak a házasság jövőben eszközendő megalapítására vonatkozó előzetes szerződés; a mely nem is elmaradhatlanul szükséges előzménye a házasság megalapításának, mert a nőnek, a mundiummal rendelkező személy hozzájárulása nélkül eszközölt elvétele esetén is létesülhet házasság; a melyre nézve a fejlődés végül az ily módon elvett nő visszakövetelését is kizárta.

A szász jog szerint a férj ily esetben a mundium kétszeresét köteles a mundiummal rendelkező személynek megfizetni; azonban a házasság létrejön a nő beleegyezése, consensus alapján.

Vagyis a mundium megszerzése nélküli házasság megalapításához sem eljegyzésre, sem átadásra nincs szükség, hanem csak arra, hogy a felek a házasságra irányzott megegyezéstiknek valamely módon kifejezést adjanak; s később a nő személyiségének teljesebb érvényesülésével s a nemi gyámság eredeti tartalmának megszűnésével, szintén ez marad a házasság-megalapítás határozó eleme.

Azonban a mundium-megszerzéssel kapcsolatos házasság-megalapításnál, a házasság-megalapítás, az időbelileg is önállóan jelentkező átadás, traditio puellae, Trauung alakjában megy végbe.

Az átadás lényege abban áll, hogy a mundiummal rendelkező személy a nőt tényleg átadja a jegyesnek, a ki a nőt viszont átveszi, s egyúttal lefizeti az eljegyzéskor kötelezett vételért, illetőleg a nő részére kötelezett dost biztosítja.

Az átadás a hatalom jelvényeinek, a kard, kalap s hasonló symbolumok kíséretében történt; s némely — különösen észak-germán — jogok szerint összekapcsolták azzal a nő hazavitelét a férj házába, s a testi egyesülés symbolikus szertartásait.

A nemi gyámság jogi sorsának változása az átadás körül is lényeges átalakulást okozott, azonban azért megmaradt a

házasság-megalapítás körül előforduló eljárások, jogi és szertartási actusok ezen részének jogi jelentősége.

Az átadás jogi jelentősége pedig abban áll, hogy annak alakjában meg végbe a házasságot megalapító jogügylet, a melylyel beállanak a házasság tartalmát képező jogok és köteleességek — némely másodlagos jelentőségű, pl. vagyonjogok kivételével —; ez után nem hiányzik semmi ahhoz, hogy a házasságot véglegesen megkötöttnek lehessen tekinteni.

Ezért pl. a nő hazavitele, a testi egyesülés symbolikus szertartásai, s maga a testi egyesülés a házasság-megalapításnak nem lényeges kellékei.

A házások éppen csak a házasság perfect megkötése alapján nyernek jogot a testi egyesülésre; a mit a népjogok stuprumként büntetnek, ha a jegyesek között a házasságon kívül fordul elő.

Azon jogi közmondások: „Ist das Bett beschritten, ist das Recht erstritten,“ vagy „Wenn die Decke über dem Kopf ist, so sind die Eheleute gleich reich,“ csak azt jelentik, hogy a házassági vagyonjogok teljessége a házasság elhárásával áll be; éppen úgy, mint máshol viszont egy év és egy nap lefolyása, vagy egy gyermek születése képezi ezen vagyoni jogi következmények beálltának előfeltételét.

Az usus-házasság azon germán formájánál pedig, mely a 30 évi együttélésen alapuló viszonyt a törvényes házasság minőségével ruházza fel, szintén nem a testi egyesülésnek, hanem a hosszas együttélésnek van, az együttélést a házasság jellegével felruházó ereje, kétségtelenül azért, mert ezen magatartás a házasságra irányzott akaratra enged következtetést.

Ezen negatív eredmény mindannak bizonyítéka, hogy az átadás alakjában végbemenő jogügylet alapítja meg a házasságot.

Itt a mundium átruházására vonatkozó ügylet találkozik a házasság megalapítására irányzott akarattal.

Az első időkből ugyan nincs adatunk arra, hogy a jegyesek kifejezetten kijelentették ezen consensust; a mi csak azt jelenti, hogy ez szavaknak használata nélkül, az átadással kapcsolatos ténykedések formájában jutott kifejezésre, esetleg a mundiummal rendelkező személy ténykedése pótolta a consensus formális kijelentését.

A nő személyiségének előtérbe lépésével kapcsolatban végbement — említett — változással, a mundium átadása mellett is állandóan határozott szavakban nyer kifejezést mindkét házasuló személynek a házasság megalapítására irányzott megegyezése.

A nemi gyámság s a mundium átruházásának megszüntével fölöslegessé lett a nő átadásának actusa; nemcsak azért mert hiányzott a gyámi hatalommal rendelkező személy, a ki

az átadást eszközölje, hanem főleg azért, mert nem volt már az átadásnak jogi alapja.

S azért sem azt nem lehet mondani, hogy a nő jogot nyert arra, hogy — szülőinek hozzájárulásával — önmagát adja át a jegyesnek; sem azt, hogy a korábbi átadás helyén a nőnek házastársul adása maradt meg; mert a mundium megszűntével mindkét jegyes a házasság-megalapítás egyenlő jelentőségű tényezője, a kiknek átadása csak kölcsönös lehetett, ha a jogélet egyáltalában ragaszkodni akart azon ünnepélyes formához, a melyben a hosszas fejlődés folyamán át a házasság megalapítása végbement.

Azonban sem ezen részben alkalmazott kölcsönös átadás, sem az azzal azonosnak tekintendő összeadás, összekötés formája nem homályosítja el az átalakulás lényegét, a mely abban áll, hogy az átadás formájában végbement jogügyletből a házasulóknak a házasság megalapítására irányzott consensusa marad meg, mint a házasság-megalapítás lényeges eleme.

Ennek megjelenési formái, a nyilvánosság biztosításával függnek össze, s rendszerint valamely harmadik személy közreműködésével vannak összekapcsolva; a kinek közreműködése a consensus fenforgásának, s annak alapján a házasság létrejöttének tanúsításában s ennek kijelentésében áll.

Ezért látjuk, hogy az ily személy rendszerint megkérdezi a házasulókat házasulási akaratuk felől, s a consensus kijelentése alapján tanúsítja, hogy azon személyek kijelentésükkel a házasságot megkötötték.

Ezen harmadik személyt szabály szerint a házasuló személyek választották; s az ily személy, így az ú. n. orator, a házassági eljárás vezetője, már a mundium átadása idején, az átadást végző személy mellett is szerepel, ha a házasuló személyek nem a mundiummal rendelkező személyt ruházták fel ezen ténykedéssel is.

Később — főleg a mundium-átadással kapcsolatos nyilvánosság alapjának megszűntével — a házasság-megalapítás nyilvánosságának biztosítására önálló szabályozások történek.

Általában csak rokonok, jó barátok s más tekintélyes emberek, köztük hivatalnokok is vannak jelen a házasságkötésnél; azonban egyes jogszabályok, pl. itáliai statutumok a jegyző és tanúk jelenlétét s közokirat felvételét rendelik el; s a házasság-megalapításnál tényleg közreműködnek jegyzők, bírák s általában hivatali személyek.

Azonban még sem lehet ebben az államnak a házasságkötésnél való közreműködését látni; mert nem igazolható az eredet alapjának tekintett azon nézet, hogy a germán népek a házasságot eredetileg az összegyűlt nép, vagy valamely formá-

lis gyűlés előtt kötötték; az állami közreműködés elve sehol sem jut kifejezésre; a kijelölt személyek nem mint az állami közreműködés közegei jelentkeznek, hanem mint oly személyek, a kik helyzetüknél fogva a nyilvánosság és hitelesség sok garantiájával vannak felruházva, s a házasság-megalapítás feltételeinek ismeretével is bírnak, s a kiknek helyét a fejlődés folyamán szintén bármely szabadon választott személy elfoglalhatta; e mellett ezen közreműködés sehol sem érvényességi kelléke a házasságnak.

Különben is ezen formáknál is sokkal általánosabb a házassulók szabad választásának érvényesülése; s a fejlődés azon eredménye, a melyben az egyház közege végzi — már igen korán — ezen feladatot.

Azonban bárki is a közreműködő személy, ezen formához kétségtelenül az vezetett, hogy a mundium-átadással, mint a nő akaratától független, sőt a felett álló actussal szemben határozottan megállapítsa s hitelesen tanúsítsa a házasság-megalapítás szempontjából egyedül határozó consensus fenforgását, s ezzel azt, hogy nem a mundiummal rendelkező akarat alapján jön létre a concrét házasság.

Ezen tételt igazolja a consensus fenforgása tanúsításának módja; azon tény, hogy valamely harmadik személy ily célból való közreműködése a mundiummal rendelkező személy ténykedése mellett is előfordul; s hogy ezen helyen már igen korán találkozunk az egyház közegeivel, miután éppen az egyháznak tulajdonítható a consensus házasság-megalapító erejének s jellegének érvényre juttatása; s mert ott, a hol a mundium átadása nem fordul elő, érintetlen marad azon jogszabály, hogy a házasság-megalapítására irányzott consensus bármely módon való kifejezésre jutása elegendő a házasság megalapítására.

Mert a házasság-megalapítás ezen alakja s általában a germán jogi alakulatok s jogszabályok az általános jogfejlődésnek csak egyik részét képezik, a melylyel szemben főleg a római joggal élő népek körében, s a római házasságkötési jog hatása alatt végbement párhuzamos fejlődés bír elhatározó jelentőséggel.

VI.

Ez utóbbi fejlődésben tulajdonképen csak az egyháztól eredetileg elfogadott házasságkötési jog további sorsát látjuk.

A középkorban érvényben állott római jog forrásai köréből pl. a XI-ik századból való Petri *Exceptiones legum romanorum* tanúsítja ezt.

A jogélet jelenségei még a XI-ik századon túl is tanúsítják, hogy a consensus létesíti a házasságot, s hogy a consensus szavakkal való kifejezését pótolta a dos és a donatio propter

nuptias megállapítása, a gyűrű és csók adása; legalább a concrét házasság megalapítását tanúsító okmányok, ezen tények tanúsítása mellett fölöslegesnek tartják felemlíteni, hogy a házasulók a consensus szavakban is kifejezték.

A consensus szavakban való kifejezése formájaként — a nélkül, hogy érvényességi kelléket, vagy lényeges formát képezne — kivételesen találkozunk valamely harmadik személy által a házasulókhoz intézett kérdésre adott válaszban foglalt kijelentéssel; majd azzal, hogy a házasulók kölcsönösen egymáshoz intézett kérdésre adott válaszban fejezik ki consensusukat.

Még különösen fontos okmány, az egyházi állásponttal kapcsolatban, a római házasságkötési jog lényeges alapelve nézve I. Miklós pápa levele a bolgárokhoz, a melyet 866-ban írt válaszul a hozzá intézett kérdésekre; a melyben tehát csak azon szokást akarja megismertetni, a melyet a római egyház a házasságkötésre nézve régi időktől fogva elfogadott, s a mely a válasz kelte idejében is alkalmazásban állott: s a melyben mind a római házasságkötési jog elemei jutnak kifejezésre.

Így a házasságkötést megelőző eljegyzés a jövőendő házasság megkötésének ígérete — a tiszta római jogi eljegyzés —; a házasság-megalapításnak egyetlen lényeges eleme a házasulók megegyezése; mert a levél „leges“ kifejezésével jelzett római jog, s annak alapján létesült jogszabályok szerint elegendő a consensus, s azt nem pótolhatja semmi, még a testi egyesülés sem.

A levélben felsorolt formaságok mellőzését a római egyház még bűnnek sem tekinti; s viszont az egyházi szertartások, s köztük az áldás igénybevétele dacára nem jött létre a házasság, ha hiányzik a consensus.

Miklós pápa irata nem szól arról, hogy miként kell a consensus kifejezni, mert e részben a világi jog szabályai voltak irányadók; azonban a levélben foglalt — s a házasságkötéssel kapcsolatban alkalmazni szokott — s a templomban végbemenő eljárások között nem fordul elő a consensus kijelentése, még pedig azért, mert itt a fejlődés azon alakjával állunk szemben, a midőn a házasság megalapítása még nem történik az egyház előtt s az egyház közegének közreműködésével.

VII.

Az egyház — mint említve volt — a legelső századokban azt kívánta hiveitől, hogy jelentsék be nála a megkötni szándékolt házasságot; az egyházi szempontból is megfelelő házasság megkötése után a házások felajánlással járultak az egyházhoz, mely a házasságot megáldja.

A súlypont a már megkötött házasság megáldásában, a benedictio adásában fekszik; a melylyel az egyház a házasság

erkölcsi jelentőségét emelni, s az áldás megtagadása által híveit, az álláspontjával s elveivel ellenkező házasságok kötésétől visszatartani kívánta.

Az áldás rendszerint a templomban, a rendes istentisztelettel kapcsolatban adatott; azonban előfordult otthon is, a hol a pap a házasokat s a nászágyat megáldotta.

A templomi, tisztán szertartási actusok, a rendes istentiszteletnél bemutatott misében a házásokért mondott imákban s áldásadásban állanak; ezt felváltják később a házások részére rendelt misék, missae pro sponsis.

Ezen misékben sem foglaltatik egyéb, mint a házásokért mondott imák, az áldozat följajánlása s a házások megáldása; a miséző papon kívül itt senki sem szerepelhet; s a pap sem intézhet senkihez kérdéseket, nem hallgathat meg nyilatkozatokat, sem valamely ténykedést nem végezhet.

A misékben foglalt imákban foglalt kifejezések azt mutatják, hogy az egyház azon házasságot, a melynek megáldása végett a hívek hozzájöttek, úgy tekintette, mint a mely Isten akarata szerint jött létre; a mely a mennyben kötöttet; s a melyet maga Isten kötött össze, a melyet maga Isten erősít meg.

Mindez nem jelent egyebet, mint azt, hogy itt a hívő lélek annak akar kifejezést adni, hogy, mint mindennek, úgy a megáldandó házasságnak szerzője is Isten, a kitől azt kéri, hogy az ő kegyelmével erősítse és áldja meg azon már megkötött frigyét.

Nem lehet itt a házasság megalapítását látni abban, hogy a pap áldást kér a házásokra s értük imádkozik, azonban sem ő, sem a felek kijelentést nem tesznek, ténykedést nem végeznek, a mi által a házasság megalapítására irányuló akarat kifejezésre juthatna.

Megerősíti ezt a későbbi fejlődés, mely külön — kezdetben a templom előtt végbemenő — eljárást állapít meg a házassági misével szemben, hogy abban a házasság is megalapítható legyen; mert lehetetlen azt hinni, hogy itt a pap most már kétszer — a templom előtt és a templomban — adja össze a házasokat; vagy hogy a templomban végbement házasságmegalapítást az egyház, befolyásának erősödésével a templom elé vigye.

Kétségtelen tehát, hogy a már megkötött házasság megáldására szolgálnak a házassági misék; a minek igénybevétele különben nem képez érvényességi kelléket, sőt az özvegynek újabb házasságát nem is szabad megáldani.

Azonban ennek daczára úgy az egyház, mint a világi hatalom nagy súlyt helyez arra, hogy a házasságok egyháziilag megáldassanak; még pedig azért, hogy a házasságok megalapításának nyilvánossága ez által előmozdítottassék; hogy lehetővé

tétessék annak megállapítása, hogy nincs-e a megkötni szándékolt házasságnak valamely akadálya? s hogy az áldás megtagadása által is megakadályoztassék az akadályba ütköző házasság megkötése.

Ezen törekvések s az egyház növekvő befolyása azt eredményezte, hogy a házasság-megalapítás nyilvánosságának részévé tették a pap közreműködését, a ki hivatva volt annak vizsgálatára, hogy nincs-e azon házasságnak akadálya? s hivatva volt utóbb a megkötött házasságot megáldani.

Ezért lehetséges, hogy a római jog uralma területén, a papnál bejelentett házasságot előtte meg is kötik; s már a X-ik században, a germán jogterületeken is jelen kell lennie a papnak a házasság-megalapításnál, mely ott megy végbe, a hol a mundium-átruházást éppen eszközölni szokták.

Midőn azonban a nő személyisége s a házasság-megalapításra irányzott consensusa, a mundiummal rendelkező személy akaratával szemben előtérbe lép, akkor a consensus megállapítását s ezzel a házasság nyilvános megalapítását, a szintén megkövetelt megáldással olykép hozták kapcsolatba, hogy a mundium átruházását s ezzel kapcsolatban a házasság megalapítását a templom elé hozták; s az ekként megkötött házasságot azután közvetlen egymásutánban a templomban, a házassági misében megáldották.

Kezdetben — így a XI-ik századbeli ritualek szerint — a pap a templom ajtaja elé — ante ostium ecclesiae — jön albával és szentelt vízzel; itt megkérdezi a házasulókat házasulási akaratuk felől.

Ezután — a pap vezetése mellett — a szülők átadják a leányt a jegyesnek, a ki a dost biztosítja a menyasszonynak; s a házassági hűség jelét képező megáldott gyűrűvel kötelezi s megajándékozza a nőt.

A templom előtti eljárást befejezi a papnak a házasokra adott áldása; a mely után a házasok a templomba vonulnak a házassági mise hallgatása végett, a hol a pap újra megáldja őket.

Ezen eljárásban a mundium átruházása — melyet a mundiummal rendelkező személyek végeznek — tisztán világi jogügylet, a melyet nem lehetett bevinni a templomba.

A tulajdonképi házasság-megalapítást maguk a házasok végzik, a papnak vezetése s áldó tevékenysége mellett.

A pap pedig már itt egyházi személy minőségében vesz részt — albával és szentelt vízzel —; s míg a mundiummal rendelkező személyek a mundiumot ruházzák át, addig a pap Isten áldásával a házassági frigyvet köti össze, a mely azonban még nem tényleg végbemenő összeadás, hanem csak azon áldásban s imákban jut kifejezésre, hogy Isten kösse össze a házasokat.

A templomban végbemenő eljárás csak a házassági misének bemutatásában s a házások ismételt megáldásában áll.

A mundium megszűnésével, a templom előtti eljárásban már nem találkozzunk a világiak általi átadással; s az egyház általában eltiltja a világiak által való összeadást.

Azonban ezen változás dacára még sokáig megmarad a templom előtti eljárás.

A házasulók itt a pap kérdésére szóval, illetőleg a már ismertetett ténykedésekkel kijelentik a házasság megalapítására irányuló consensusukat; a mire a pap viszont — esetleg a kezek összefűzése mellett — szóval kijelenti, hogy a házásokat összeköti az Atya, Fiú és Szt. Lélek nevében, vagy kijelenti, hogy őket kölcsönösen egymásnak adja; vagy végül megerősíti, helybenhagyja az általok megkötött házasságot.

A templom előtti — *in facie ecclesiae* — ezen eljárás után, a házások ekkor is a templomba vonulnak a házassági mise meghallgatása végett.

Ezen eljárásban a házasságot a házasulók a consensus kijelentése által kötik meg; ezzel szemben a pap ezen házasság megalapítására irányzott consensus meglétét constatatja, s ezzel kapcsolatban megerősíti, helybenhagyja, vagy csak egyszerűen tanúsítja, hogy a consensus kijelentése alapján a házasság meg van kötve.

A hol a pap szóval, vagy valamely symbolikus ténykedéssel összeköti, összeadja a házásokat, ott is csak a házasulók consensusa alapján a házasság létrejöttét juttatja kifejezésre a felbonthatlan kapcsolat, a kölcsönös odaadás megalapításának kifejezésével; a mely forma különben a házassági misékben s az egyházi íróknál ismétlődő azon gondolattal függ össze, hogy a házásokat Isten köti össze a házasságban.

Ezen összeadás, összekötés különben nem szükséges része s eleme a házasság megalapításnak; hanem csak arra szolgál, hogy közvetlenebb kapcsolatba hozza a concret házasságkötést az egyházzal, a melynek garantiája alá helyezi azt a nyilvánosság, a consensus fenforgásának tanúsítása, biztosítása s a házassági akadályok lehető megelőzése céljából.

S az egyház ezen helyről a legközvetlenebbül vitte tovább a fejlődés munkáját; a melyben már a XII-ik század második felében, mint egységes házasságjogának törvényhozó szabályozója fejezi be az addigi fejlődés menetét; s a további fejlődést már csak ezen egységes és egységesítő házasságkötési jog további sorsának története képezi.

Az ismeretelméleti kategóriák problémája.

(Kivonat *Pauler Ákos* február 9-ikén tartott előadásából.)

Bevezetés. Kategóriák alatt azon általános fogalmakat értjük, a melyek szerint ismerési tagjainkat rendszerezzük. Megkülönböztethetünk *positív* és *philosophiai* kategóriákat. Az előbbieket valamely határozott tüneménycsoport vizsgálata közben alkotjuk meg, tehát jelenségeket osztályoznak, míg az utóbbiak nem egyes pozitív tanulmányok keretén belül keletkeznek vagyis nem tüneményeket, hanem a tüneményekről alkotott legáltalánosabb fogalmainkat rendszerezik. A philosophiai kategóriák tehát a pozitív kategóriák kategóriáit képviselik.

Ismeretelméleti kategóriák rendszere alatt pedig azon szempontból összeállított philosophiai kategóriák összességét értjük, hogy általuk a már metaphysikailag fölbonthatatlan és speculative tovább már nem magyarázható általános fogalmak nyerjenek kifejezést. Az ismeretelméleti kategóriák tehát a pozitív tudomány elemi kiindulópontjai, a melyeket már nem lehet valami tőlük különböző fogalmakból levezetni és igazolni. Önként következik ebből, hogy az ismeretelméleti kategóriák *egymásra* sem vezethetők vissza.

E kategóriák vizsgálatának *módszere* nem lehet sem tisztán pszichológiai, sem tisztán logikai, hanem mindkét szempontot tekintetbe kell vennie. Vagyis nem szabad a kategoria logikai, *érvényességi* mozzanatát teljesen elszakítani azon lélektani és történelmi környezetből, a melyben fölmerült; mert ha a fogalom érvényességi dimenziója nem is azonos annak lélektani, genetikai valóságával, a valóságban mindig együtt merülnek fel: az igazságot csak annyiban ismerjük, a mennyiben azt tudatunk lélektani és történelmi úton determinált mozzanataival meg tudjuk formulázni. A vizsgálat *kiindulópontját* a tapasztalat elemzése fogja képezni, a mi alatt nem a konkrét, köznapi és egyéni empiriát, hanem azon tapasztalatot értjük, a mely a pozitív tudományban kristályosodik ki. E tapasztalásban mutatkozik legtisztábban ismerési mechanizmusunk szervezete; ezért az empiria e fogalmát *organikus tapasztalásnak* nevezzük.

Első rész: az alapkategóriák. Az összes ismeretelméleti kategóriák három főosztályba sorolhatók, a melyek mindegyikét egy-egy *alpkategoria* jelzi, u. m. a *tudatosság*, a *lét* és a *változás*.

Mindhárom a tapasztalat egész világára érvényes s egymásra, vagy valamely más, magasabb fogalmazványra nem vezethetők vissza. Mindegyikben van tehát valami felbonthatatlan, a mit a pozitív tudomány már föltesz, szóval, a mit minden ismerés irrationalis, elemi kiindulópontjának kell tekintenünk. A *tudatosságot* meg kell különböztetnünk az időben lefolyó tudat-processusoktól, nem mintha a valóságban egymás nélkül előfordulnának, de mert ismeretelméleti szempontból kíváncsok a tudat azon mozzanatát, mely praesuppositiója magának a világképnek (ez a *tudatosság*) s ennyiben nem is külön tapasztalat tárgya, hanem *formája* minden lehető tapasztalatnak — elkülöníteni a tudat lélektani tartalmától, a melyet csak tapasztalati módszerekkel ismerhetünk meg. Minden lehető tapasztalatunk és ismerésünk tudattartalom s így a *tudatosságot* már minden lehető ismeretünk fölteszi, a miből önként következik, hogy a *tudatosság* már felbonthatatlan, elemi kiindulópontja minden ismerésünknek, vagyis nem vezethető le valami töle különböző fogalomból, mert minden lehető levezetésiünk és speculatióunk már *fölteszi* a *tudatosság* ismeretét. Ezért a *tudatosság* metaphysikai levezetésének minden kísérlete szűkségre a petitio principii hibájában szenved, mert a *tudatosság* segítségével és fogalmával akarja levezetni a *tudatosságot*. A *lét* szintén ily felbonthatatlan és irrationalis kiindulópontját képezi minden pozitív tudománynak: az előttünk elterülő valóságot nem tudjuk levezetni valamely metaphysikai elvből, mert minden lehető ismeretünk már fölteszi a *létet*. A *lét* tartalma azonos a lehető tapasztalat tartalmával s ezért transcendens speculációval nem gyarapíthatjuk ismerésünket. Formailag azonban emancipálhatja magát elménk a relatív lét e fogalmától és megalkothatja az az abszolút lét conceptióját, mely azonban soha fogalommal nem válhat, mert a tapasztalás nem nyújthat számára adequat tartalmat. Az abszolút lét conceptiója nem is fogalom, hanem formalis eszme, a melynek nagy regulatív jelentősége van ismereti világunk rendszerezésében, a mennyiben megengedi a *szellemi* és a *természeti valóság* eszméinek, mint egymástól független tüneménycsoportnak a fogalmazványát. A pszichikai és természeti tünemények e külön conceptiójára pedig nagy szükségünk van, mert e két jelenségcsoport oly heterogén természetű, hogy egymásra nem vagyunk képesek visszavezetni s így közös apperceptióban egyesíteni őket. De ez elválasztás csak heurisztikus jelentőségű, mert a concret tapasztalat csak egységes nagy világfolyamatot mutat. A metaphysikai gondolkodás az abszolút lét eszméjét *fogalomnak* tartotta, melyből a tapasztalatilag adott

valóság speculative levezethető. E vállalkozása azonban, tekintse bár az abszolút létezőt substantiának, abszolút actusnak vagy lét és gondolat abszolút egységének, mindig a petitio principii hibájában szenved, mert az abszolút lét eszményébe öntudatlanul is belecsempészi a tapasztalati tartalmat s vele a relatív lét fogalmát, tehát szükségképen előre fölteszi azt, a mit le akar vezetni. Az abszolút létező azon fogalmi conceptiója sem engedhető meg, melyet Herbert Spencer állít bölcselete alapjául; mert a ránk nézve örökké ismeretlent, mint bizonyos, ismerési szervezettünkél fogva megoldhatlan *problemák* összeségét gondolhatjuk csak, *nem* pedig mint a tünemények mögött rejlő valami *abszolút létezőt*, melyről valósággal nem tudunk semmit, még azt sem, hogy létezik-e. A harmadik alapkategória a *változás*, a melynek fogalmát szintén nem lehet metaphysikailag megkonstruálni, mert az ismerés tartalmát mindig változások képezik, tehát ez világunk oly vonása, a melyet minden pozitív tudomány már előre föltesz. A változás vagy mozgás vagy qualitativ változás: az előbbit nem lehet a nyugalomból levezetni, tehát csak önmagából érthető, a qualitativ változások meg éppen csak tapasztalás által ismerhetők meg, hisz épp azért szükséges a tapasztalás a pozitív tudományban, mert valóságunk mérhetetlen sok változásait nem lehet a priori meghatározni.

Második rész: a szűkebbkörű kategóriák. Közelebről szemügyre véve, a *tudatosság* alapkategóriája a tudatosítás három sajátos típusára bontható, melyek mindegyike csak önmagából érthető, tehát valami tőle különböző mozzanatból le sem vezethető. A tudatosítás e sajátos módjait jobb kifejezések híjján a régi *gondolat*, *érzelem* és *akarat* szókkal jelöljük. A *gondolat* a discursiv, a fogalmi tudatosítás módja, s a mennyiben új tartalmat ölel fel, ismerésnek nevezzük. Az ismerés eredménye az *igazság*, a mely maga is, mint a gondolat és a tudatosság, már elemi fogalom, metaphysikailag tehát nem levezethető. Ezért az igazságot csak viszonylagosan definiáljuk, midőn abban a gondolat és lét megegyezését látjuk, mert e közben felteszszük gondolat és elemi fogalmait. Más, abszolút elméletet az igazságról azonban nem vagyunk képesek alkotni, mint ez tudatosság és lét fogalmainak levezethetlenségéből önként következik. Az igazság általános fogalma s ebből folyólag minden egyes igazság tehát viszonylagos, és az ismerés relativitásának bármely conceptiója végelemzésben azt fejezi ki, hogy ismerésünk bizonyos, számunkra már tovább nem magyarázható praesuppositiókra kénytelen építeni. Az *érzelem* abban különbözik, mint a tudatosítás egy sajátos módja, a gondolattól, vagyis az érzelmi ismerés a discursiv ismeréstől, hogy a gondolat által bizonyos objectiv igazságokat ismerünk meg, az érzelem által pedig csak a saját tudatunk bizonyos

állapotát *fölismerjük*. Az érzelmi ismerés tehát teljesen inductív és subjectív, Szemben a gondolati ismerés discursív, elvont és objectív jellegével. Ezért nem is igazságok, hanem subjectív *értékek* felismerésére vezet, a melyek természetesen mindig individualisak. Az ily érzelmi ismeréssel ismerjük föl nemcsak az alsóbbrendű (kellemes, kellemetlen, hasznos stb.), hanem a legmagasabb vagyis az ethikai és aesthetikai értékeket is, a melyek mind abban különböznek a logikai értéktől, vagyis az igazságtól, hogy sanctiójukat és becsüket *önmagukban* hordják s fennállásukra nem szükséges önmagukból kilépniök, míg az igazság mindig arra szorul, hogy önmagán kívül keressen támasztékot, vagyis indokolást kíván. Az érzelem és vele az összes értékek tehát nem is vezethetők le a gondolatból és az igazságból: az érzelmeket át kell élni, az értékeket érezni kell, hogy megértsük őket s azzal, a kinél az erre szükséges alap hiányzik, semmiféle értelmi dialektikával nem közölhetők. Tehát az érzelem fogalma ennyiben a róla szóló philosophiai tudományoknak: az ethikának, aesthetikának és általános értékelméletnek már elemi, metaphysikailag fölbonthatatlan kiindulópontját képezi. Hasonlóképen csak közvetlen átélés által ismerhető meg a tudatosítás harmadik specifikus módja: az *akarat* (értve ez alatt a physikai activitást általában), a melynek sajátos, már akár a gondolatból, akár az érzelemből le nem vezethető terméke a cselekvésben nyilvánuló *erőnek* a tudata. Gondolat, érzelem és akarat tehát már fölbonthatatlan elemi kiindulópontjai a róluk szóló positiv ismerésnek s ennyiben méltán tarthatjuk őket a tudatosság alapkategóriája alá sorolható *szűkebbkörű ismeretelméleti kategóriáknak*. Annak pedig, hogy a tudatosság ily három, egymásra vissza nem vezethető, de csak önmagából érthető mozzanatból áll, az a következménye, hogy egy részök, a mint azt a tudatosság képviseli, végső gyökerében nem megfejtethető. Innen van, hogy a tudatosság egy része metaphysikailag nem magyarázható s a rationalis lélektan minden idevágó speculatiója, mint Kant kimutatta, már *fölteszi* a megfejtendő egységet. A tudategység csak relativ *lélektani* magyarázata lehetséges, mely nem a tudategység végső alapjának föltáráásával, hanem az egységésítő benső tapasztalati folyamatok (apperceptio, akarat) által teszi azt érthetővé.

A *létezés* alapkategóriája alá az *idő*, *tér*, (*substantia*), *minőség*, *egység* (*többség*), *individualitás* és *socialitás* szűkebbkörű kategóriái sorakoznak. *Tér* és *idő* felbonthatatlan kiindulópontjai minden tapasztalati ismerésnek, sem valami közös magasabb elvből nem vezethetők le, mint a német idealismus hitte, sem egymásból nem származhatók, mint ezt néhány gondolkodója kísérti meg.

A *substantia* fogalma a térbeli szemlélet apperceptív egysége-

sítésének terméke, tehát formai és nem objectiv tartalmi jelentésű. A *minőség* fogalma ugyancsak speculative felbonthatatlan, mert akár szellemi, akár természeti kvalitásokról csak tapasztalás által értesülhetünk, s ennyiben a minőség levezethetlensége a tudatosság és lét, illetve a külső tapasztalás tartalmi elemét képező érzetnek és a belső tapasztalás elemi mozzanatának: az érzetnek felbonthatatlanságából önként következik. Az *egység* fogalma abszolút tisztaságában csak a tudatosság egységében valósul meg s így a concret lelki tünetmények körében, valamint a matematikai és az aesthetikai egység fogalmában csak többé-kevésbé képes megvalósulni. Az egység fogalmát tehát a tudatosságból meritjük, mert voltaképen ez utóbbinak egyik fundamentalis sajátosságát jelenti; ezért nem lehet e fogalmat definiálni vagy levezetni, hanem az ismerés elemi kiindulópontjának kell elismernünk. Az egységet mindenütt mi visszük világunkba s nem meritjük innen s ennyiben a positiv tudomány mindenütt fölteszi az egység fogalmát, a melyet már nem lehet tovább boncsolni. Az *individualitás* elve azt jelenti, hogy minden lényben van valami, a mi által különbözik a többitől, mert voltaképen soha semmi nem ismétlődik a világon. Miután pedig az individualitás azon valamit jelenti, a miben a lény eltér a többitől s a mit tehát csak tapasztalás által lehet tudatosítani, vagyis nem lehet *más* mozzanattól, hanem csak *önmagából* megismerni, méltán tartjuk az individualitás általános fogalmát is ismeretelméleti kategóriának, mert oly mozzanatokat jelent, a melyek a positiv tudomány számára már levezethetetlenek, a priori meg nem határozhatók. Ugyancsak elemi kiindulópontot jelez a positiv tudományra nézve a *socialitás* fogalma, a mely több egyén psychikai együttthatását fejezi ki. Ámde a psychikai életről csak közvetlen egyéni benső tapasztalás által értesülhetünk, tehát végelemzésben mindig csak a saját tudatállapotainkat ismerjük meg, nem pedig másokét. A socialitás fogalma tehát, mely több egyén lelki közösségét teszi föl, nem fejthető ki az saját tudatfolyamataink ismeretéből, hanem a társadalmi mozzanatok megismerésére önálló tapasztalati kiindulóponttra van szükségünk, s ennyiben a socialitás fogalma a positiv tudomány számára felbonthatatlan praesuppositio, tehát a lét egy oly formája, a mely méltán foglal helyet a szűkebbkörű ismeretelméleti kategóriák között.

A *változás* kategóriája alá foglalható szűkebbkörű kategóriák megállapításánál abból kell kiindulnunk, hogy a positiv tudomány mindig változásokkal foglalkozik. Ennyiben a tudományos ismerés sohasem egyéb, mint a változás minél teljesebb apperceptiójának a törekvése. Az általunk elérhető legtökéletesebb apperceptiót pedig az okkapcsolatok fölismerése képezi, melyek általános ítéletben való kifejezése a *törvény* fogalmát eredményezi. A *causalitas*

elve nem is fejez ki egyebet, mint a változás tudományos apperceptiójának módját, melynek érvényét Kanttal csak annyiban tudjuk megalapítani, a mennyiben benne a *rationalisálható világkép* postulatumát látjuk. Az okkapcsolat eredeti, elemi módja az ismerésnek, a mely sem metaphysikailag nem igazolható, mert minden ilyen elmélet (pl. az occasionalismus) már *fölteszi* a causalitás érvényét, de logikailag sem bontható fel, vagyis sem azonosság, sem a principium rationis sufficientisből nem vezethető le.

Harmadik rész: a pozitív tudományok rendszere, mint a változás szűkebbkörű kategoriáinak functiója. Miután a pozitív tudomány mindig változásokkal foglalkozik és mert az összes pozitív tudományok bizonyos számú elvont alaptudományokra vezethetők vissza, a melyek mindegyike oly sajátos mozzanatokkal foglalkozik, a melyek egymásra már vissza nem vezethetők, világos, hogy a hány-féle sajátos, már felbonthatatlan változás-nemet fogunk a valóság vizsgálata közben fölismerni, vagyis a hány szűkebbkörű ismeretelméleti kategoriát tartalmaz a változás alapkategoriája, annyi pozitív alaptudományt is kell megkülönböztetnünk. Így azonosul a pozitív tudományok felosztásának s egyes részei ismeretelméleti jellemzésének problémája a változás szűkebbkörű kategoriái kiderítésének feladatával. A pozitív alaptudományok rendszere így állapítható meg Comte nyomán az elvontabbról a concretebbek felé haladva: matematika, mechanika, physika (astronomia), chemia, biologia, psychologia, sociologia. E tudományok mindegyike a változásnak egy sajátos nemét vizsgálja, mely csak önmagából érthető s épp ezért kell, hogy külön kiindulópontot, vagyis külön alaptudományt képviseljen az emberi ismeretek rendszerében. A matematika nem közvetlenül a valóságra, de bizonyos apperceptív fictiókra irányul, a melyeket mennyiségeknek nevezünk s a matematikai ismerés sajátossága abban áll, hogy *nem észlel* változásokat, mint az inductív tudományok, hanem ilyeneket *végrehajt* elvont fogalmain. A matematika által eszközölt változások a matematikai functiókat képviselik s miután ezek logikai functiók, a matematika a *mennyiség fogalmán* a *logikai functió által végrehajtható változásokat* tárgyalja. Jellemző sajátossága e sajátos változásnak, hogy vezérelvét a *continuitas elve* képezi, a melyet azonban nem merithetünk az érzékekből, mert a valóság sehol sem mutat absolut folytonosságot. A continuitas elvének gyökere nem itt, hanem a tudatosságban van s voltaképen nem is egyéb, mint a változásra alkalmazott absolut egységnek a fogalma. A mechanika az idő és a *massa fogalommal appercipált mozgást* vizsgálja s első sorban nem matematikai tudomány, mint régebben hitték, hanem a tapasztalati tartalom feldolgozásának egy módja, mely mint ilyen, a tapasztalati adatoktól függő relativ tudománynak bizonyul,

melynek az *absolut* mozgás, nyugalom, tér és idővel semmi dolga sincsen. A physika és astronomia egybefoglalhatók, miután az újabb tudomány megdöntötte azon nézetet, mely az égitestek változásait *toto coelo* különböző folyamatoknak tartotta, szemben a geophysikai processusokkal. A physika különösen azon természeti változásokkal foglalkozik, a melyek a *testek qualitativ összetételét nem zavarják*, míg a chemia épp úgy definiálható, hogy a *testek qualitativ összetételének változásait* teszi tanulmánya tárgyává. A biologia azon változásokat vizsgálja, a melyek *substantialis fejlődést jelentenek a functionalis assimilatio* képében. A matematika kivételével, mely egész külön helyzetet foglal el a pozitív tudományok rendszerében, az eddigi alaptudományok mind *természeti folyamatokkal* foglalkoztak, vagyis oly változásokkal, melyek hordozói testek, szóval *substantiális változásokat* vizsgáltak. A következő disciplinák: a lélektan és sociologia *szellemi folyamatokat* kutatnak, vagyis olyanokat, a melyek apperceptiója nem a *substantia*, hanem a *functio* kategóriája alapján történik. A lélektan a *közvetlen tapasztalás tényeit*, illetve *változásait elemezi*, tehát az individual-psychologiai folyamatokat, a sociologia pedig a *collectiv lelkiélet* változásait s ezek kihatását a társadalmi folyamatokra. Mindkettő egészen specifikus és csak önmagukból érthető változásnevekkel foglalkozik. A lélektan terén ez ma már szélteben el van ismerve, de a sociologia még küzd a jellegéről alkotott téves és dogmatikus elméletekkel. Ilyen ismeretelméleti dogmatismus kifolyása az organikus elmélet, mely tagadja a társadalmi tünemények specifikus voltát s a sociológiát a biologia nyúlványává iparkodik tenni s nem veszi észre, hogy ez már a közbeeső lélektannal sem sikerül. Az organikus theoria ugyanazon ismeretelméleti dogmatismus következménye, mint a rationalis psychologia, mert mindkettő abban téved, hogy a substantia kategóriájával akar apperceptiálni oly tüneményeket, a melyekre alkalmazva a substantia fogalomnak nincs értelme. A társadalmi tünemények is épp úgy, mint az individualpsychikai jelenségek ugyanis szellemi, vagyis *önálló folyamatok*, a melyek egységének apperceptiója csak a *functio*, de nem a substantia kategóriája által lehetséges. E káros dogmatismussal szemben, mely csak útját állja a sui generis társadalmi folyamatok elfogulatlan pozitív megismerésének, a sociológiának mindig szem előtt kell tartania, hogy a társadalmi tünemény ismerete nem vezethető le már az egyéni lélektanból sem, hanem külön tapasztalati kiindulópontra van szüksége. Nem szabad továbbá felednie, hogy a társadalom nem entitás vagy substantia, hanem egy nagy folyamat, mely a valóságban számtalan úgynevezett eseményből kötődik össze; végre, hogy ebből a szempontból a társadalmi tünemény nem ismétlődik és fogalma nem általánosítható.

Végelemzésben tehát azt találjuk, és ez képezi értekezésünk legfőbb eredményét, hogy a pozitív ismerés mindenütt egymástól radikálisan különböző és már metaphysikailag felbonthatatlan, de egymásból nem levezethető alapgfogalmakból indul ki. A kritikai philosophiának tehát le kell mondania mindennemű ononismusról, ha valóságot és nem szegényes fictiókat akar megismerni.

Az oki kapcsolat eredetéről, magyar őstörténeti vonatkozások felhasználásával.

(Kivonat dr. Pekár Károly márcz. 9-ikén tartott előadásából.)

Az oki kapcsolat kifejlődése felolvasó szerint elképzelhetetlen az egyénben az izomérzések, a saját erőfeszítéseinek emléképei nélkül. Az elért eredmény s a rája fordított erőfeszítés emlékképe adja az ok s okozati gondolatkapcsolatot. A természet mindenféle magyarázata pedig sohasem volt más, mint két jelenségnek vagy jelenségpároknak ok s okozati kapcsolatban való felfogása. Ilyenkor tehát az ember eredetileg mindig magából indult ki és saját magából vette ezt a gondolatkapcsolatot és úgy alkalmazta a természeti jelenségek magyarázatában is. Innen van, hogy minden magyarázatban belekerült ok gyanánt az erő, a mit pedig közelebbről egyáltalán nem ismerünk s eredetileg izomerőfeszítésünk emlékképe él benne, mint minden okban.

Érdekes példának hozta fel Vámbéry adataiból, hogy a régi magyarok *Okan*-t imádták, a mely szó, felolvasó szerint, összevethető a mai *ok* szóval s így eredetileg a mindenek okát, mint a mindent intéző hatalmas Erőt imádták.

Ha a magyarázat különféle fokain végigtekintünk az emberi elme történeti fejlődésének fonalán, úgy találjuk, hogy ok gyanánt ez az erő mindenütt ott szerepel. Napjaink szigorúan tudományos magyarázata sem tudja kizárni. Pedig az erőről magáról mit sem tudunk. Igaz, hogy azért a tudományok csak oly szépen haladhatnak. A vonzóerő törvényeit nagyon jól ismerhetem, ha az erőről magáról mit sem tudok. A villamos energia, a párák feszítő energiájának törvényeit nagyon jól ismerhetem, sőt fel is használhatom pompásan különféle gépek, motorok hajtására, de magát ezt vagy azt az energiát a maga sajátos mivoltában éppen-séggel nem ismerjük. És nem is ismerhetjük, mert az erő nemcsak hogy nem tárgya, hanem egyenesen határa tudásunknak, mint Herbert Spencer kifejtette. Ha pedig ezt meggondoljuk, akkor csakugyan megszűnik az ellenlábaskodás a tudomány és vallás közt, mert a mi titokzatos volt a magyarázatban, mikor természet-

feletti lényekkel magyaráztak, az titokzatos maradt a legszigorúabban tudományos magyarázatban is s ez — az erő. Erről a tudomány sem tud többet, mert hisz erről magáról semmit sem tud.

De viszont a tudomány nem is ígért ilyesmit. A tudomány tudja legjobban, hogy ez tudásunk határa. Nem ígért semmit, tehát csődöt sem mondhatott. S bár nem ígért semmit, mennyi mindent adott a messzelátóban, az aprólátóban (microscop), a szinképlátóban (spectroscop). Egész új világokat tárt fel. Finom méréseivel mikre képes, mikor a másodperc tizezredrészeiről tud beszélni s meg tudja mérni két üveglap közé szorult levegőréteg vastagságát a milliméter annyi-annyi tizedeseiben. Mennyire kibővítette, megnyújtotta mindezzel a tudomány érzékszerveinket. S hasznot, mennyi mérhetetlen hasznot hajtott a különféle védőoltásokkal, a serotherapie csodáival. Az egy Pasteur nevét elég itt említeni, ki néhány év alatt visszaadta hazájának értékben a nagy német hadisarcot csak a juhok védőoltásával. Ilát a gőz, hát a villam felhasználása mily rengeteg tere a tudomány hasznosításának. Valóban a tudomány vívmányait csak csodálnunk lehet s különösen csodálnunk lehet e téren a tovaröppent XIX. század vívmányait, s csodálnunk lehet, hogy épp e század végén beszélhetett a francia hírlapíró a tudományok csődjéről, holott e század épp vívmányai feltűnő gazdagságával örökké emlékezetes marad az emberi gondolkodás történetében.

. Egy angol humanista Janus Pannoniushoz.

(Hegedűs István I. t. márcz. 23-ikán tartott előadása.)

Váratlanul egy csak most megindult amerikai folyóiratban,¹ melyet összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányok előmozdítására Woodberry György, a new-yorki Columbia egyetemen az összehasonlító irodalomtörténet tanára, J. E. Spingarn, ugyanott az irodalom tutora és J. B. Fletcher a Harward egyetem segéd-tanára adnak ki, egy angol humanistának levelét találtam, mely Johannes Hungarushoz van intézve egy pár lap bevezetés kíséretében, melyet Spingarn írt, ki hét eddig kiadatlan levelet tesz közzé. A leveleket egy angol humanista írja Ferrarából 1457 őszén és 1458 kezdetén, mint ezt kétségtelenül bebizonyítja a levelekben előforduló egykori eseményekre való utalásokból. A levelek írója *Free*, humanista néven *Phreas*, ki Ferrarában tanult

¹ Journal of Comparative Literature New-York. Mc. Clure Philips et Comp. January—March. MCMIII.

és innét intézi leveleit pártfogójához, William Greyhez, *Ely* püspökéhez, Elias Cliderov-hoz, e püspök titkárához, Guarinushoz, a hírneves ferrarai mesterhez, kihez Janus Pannonius nagybecsű panegyrikusát intézte. Free János bristoli családból származott, de Londonban született. Az oxfordi Baliol College tagja és 1449-ben baccalaureatusa lett. Oxfordból Bristolba ment a St. Michael rectorának. Leland szerint¹ itt ismerkedett meg olasz kereskedőkkel és ezek birták rá, hogy Itáliába menjen. A korszellem ellenállhatatlan sodrába került. Bár orvosi tanulmányokra adta magát, azért egész lélekkel a renaissance eszmény: a latin stílus formája után esekedett. Jellemző e tekintetben a Guarinushoz intézett levél, melyben kifejezetten mondja, hogy e levelet hálájának nyilvánítása mellett azért írja, hogy az „ő sovány és parasztos stílusát kijavítsa és finommá tegye (ut hunc ieiumum et rusticanum sermonem verbis corrigas et urbanum reddas).“ Olaszországban kiképezte magát az orvosi tudományokban. E tudományokat tanítá is Ferrarában, Flórenczben és Páduában. Ez úton meggazdagodott. 1465 tájt Rómába ment, hol John Tiptoft, Worcester grófjának pártfogása mellett oly tekintélyre tett szert, hogy II. Pál Bath and Wells püspökévé nevezte ki, de előbb meghalt Rómában, mintsem felszentelheték volna. Az a gyanu forgott fönn, hogy megmérgezték. Ez életrajzi adatokat Sidney Lee *Dictionary of National Biography* cz. jeles gyűjteményes munkájának XLV. (1896.) kötetében találtam. Ugyanez adatok találhatók Jöcher Gelehrter Lexicon-jában és a Larousse-féle francia encyclopaediában. Mindannyi Leland latin munkájára támaszkodik. Voigt-nál (Die Wiederbelebung des class. Alterthums II. 262—263) Free életéről nem találtam új adatot. Voigt hivatkozik Baptista Guarinónak fivéréhez Leonellohoz írt és 1460. decz. 24-ről kelt leveléből egy helyre, mely szerint a világ minden részéből özönnel jöttek atyjához a tanítványok, így *ex Britannia ipsa, quae extra orbem terrarum posita est*. E levelet Ábel tette közzé az Egyetemes Phil. Közlöny 1880. évi folyamában. A Britanniából jött tanítványok sorában foglal helyet Free (Voightnál *Free*) és barátja Gunthorp. Úgy látszik, hogy éppen Guarino életének vége felé jártak Ferrarában e hírneves angolok. Baptista Guarinónak itt idézett levele egyike a legszebb emlékeknek, melyet fiú édes atyjával cserélhet.

Free irodalmi munkásságáról ugyane forrásban a következő följegyzéseket találjuk:

Művei: 1. *Cosmographia Mundi cum Naturis Arborum*. Ez nem egyéb, mint kivonat Plinius N. H.-ból.

¹ De origine et incremento Bonarum in Britannia Literarum cz. ma már nem kapható művében.

Ezen levelek közül 2. Petrarchae Epitaphium, melyet itáliai tudósok kérésére írt.

3. Expostulatio Bacchi ad Tiptoft.

4. Carmina. 5. Epigrammata. 6. De Coma. 7. Contra Diodorum Siculum poetice fabulat. 8. De laudi Calvitii. Ez Syneſius *φαλάκρας ἐγκώμιον*-jának fordítása, mely Erasmus *Encomium Moriae* cz. művével együtt jelent meg Baselben 1515-ben. Később is több ízben újból kiadták: 1519., 1520., 1521. Neki tulajdonították Xenophontis quaedam in Diodori Siculi libri sex. . . cz. alatt közzétett fordításokat. De ez utolsó Poggio fordítása, mely az ő neve alatt jelent meg 1472-ben és 1491-ben A Baliol Collégenben levő 124. kézirat alapján Leland ruházta rá a szerzőség érdemét.

Legutoljára hagytam a Lee Dictionary-jában második helyen felsorolt tíz levélét, melyeket a Bodleiana 2359. sz. kéziratban őriz Free hirneves tanuló társának, John Gunthornnak irataival.

E levelek közt foglal helyet az a levél, melyet Free az ő pártfogójához William Grey püspökhöz ír. Ebben panaszkodik, hogy úgy kifogyott a pénzből, hogy könyveit a ferrarai zsidókhoz csapta be zálogba. Spingarn közli e levelet, mely oly jellemző arra az egész környezetre, melyben él. E ponton térek rá értékezésem voltaképi tárgyára, arra a levélre, melyet Johannes Hungarushoz intéz. Spingarn e levélhez a következő jegyzetet adja: „Nehéz tudni, hogy kihez intézi Phreas e levelet. Több kiváló magyar humanista viselte e keresztnévet, kik között három vagy négy Guarinus hallgatója is volt.“ Spingarn ez észrevételéhez szó fér.

Ugyanis a Guarinus tanítványai sorában olyan magyarokra, kik e nevet viselték volna, aligha lehetne „hármát, négyet“ találni. Aztán arról van szó, hogy 1457—1458-ban ki lehetett az a magyar, kit Johannes Anglicus Johannes Hungaricusnak szólítson.

Andreas Pannonius *De Regis Virtutibus* cz. művében olvas-tuk, hogy a főurak közül *Vingár László*, *Palóczi Zsigmond* és *Prini Miklós* tartózkodtak Ferrarában: „in hac florida civitate Ferrariensi, quae non solum latina eloquentia, verum etiam graeca ut altera Athena floret.“¹ A János név ezek közt sem fordul elő.

A tőle közzétett kiadatlan levél oly érdekes, hogy érdemesnek tartom egész terjedelmében közölni.

Álljon itt a levél az eredeti orthographiának hű megtartásával:

Johanni Hungaro Johannes Anglicus s. p. d. Quoniam officia in me tua tanta exeunt ut non modo fortunas meas verum et me ipsum tibi debere videar, cave omnino credas me aut sini-

strum aliquid aut dignitati tuae incongruum suadere velle. Postquam enim ferariam aduentavi studiumque illic repperi quam florentissimum mox profecto animum ad te flectere atque ista mecum tacitus dicere cepi. Num Johannes ille vis in primis doctus hac perpetua hieme opido in tam misero macerabit se? Nunc sic inaniter suos ibi conteret dies ut huius prorsus celeberrimi studii doctrine nullatinus fiat particeps. Num denique in quam tot clarissimis viris ex plurima italie parte huc iam confluentibus solus ille von veniet? quid multa? Tedet plane laud secus tui quam mei causa paupertatis mee que bona dumtaxat verba ut ad te mittam facit. At vero si animo, benefaciendi facultas responderet, non alium quidem *montagniane* deduceres diem. Set hec missa faciens censeo te quam primum ferariam versus proficisci debere, nec ullo pacto pecuniarum *arrentia* (?)¹ te detineat. Nam *sechel* ipsemet suis litteris significat pro tuis saltem impen- sis et si per annum pecunie defuerint providere vult et potest quidem. Interea ut comicus inquit aliquid fiet spero, testis ego sum quod permagnifice stabis si venire in animo est, multi preterea ex tui amantissimis tuam valde affectant presenciam instantque nimium ut te per epistolas ad nos venire pelliceremus. Tu igitur inamabile regnum desere teque refer ce[ler]i (?) meliores ad auras. Vale foeliciter, Ex feraria XI. kalend. novembris.

Íme a levél magyar fordításban:

Mínthogy irántam tanúsított szolgálataid oly nagyok, hogy úgy érzem, mintha nemcsak szerencsém, de életemet köszönhetném neked, kérlek ne hidd, hogy valami rossz vagy méltóságoddal ellenkező dolgot hozok előtted javaslatba.

Ugyanis miután Ferrarába jöttem és itt a legvirágzóbb iskolát találtam,* nemsokára rád gondoltam és magamban így szóltam: De hát az a János, ama kiválóan tudós férfiú ezen az egész télen át egy oly nyomorult városban fog sínyleni? Ott oly üres tétlenségben tengesse napjait, hogy itt eme hírneves iskola tanulmányaiban semmi részt se vegyen? Vajjon ő — mondám magamban — midőn Italia minden részéből ide gyűl egybe annyi jeles férfiú, csak egymaga nem jön el? Resteltem bizony nem kevésbbé miattad, mint magam miatt is az én szegénységemet, mely azt okozza, hogy neked csak jó szót küldhetek. Mert bizony, ha jó szándékommal megfelelő volna tehetségem is, több napot

¹ E szó ismeretlen; alighanem *arentia*, *arens*, *entis*-ből képezve. Maga Phreas ismeri el Guarinusnak írt levelében, hogy tőle reméli, hogy *hunc ieiunum et rusticanum sermonem verbis corrigas ac urbanum reddas*. A középkori barbar nyelv nyomai nem vesztek ki azon- nal az első humanisták stílusából. E szerint *pecuniarum arentia* = *pénzhiány*, *pénzszüké*-t jelentene. *Absentia*-val lehetne helyettesíteni, de az igen sokat jelent.

nem töltenél *Montagnanában*. De mellözve ezeket, azt hiszem, hogy mielőbb Ferrarába kell jönnöd és a pénzihiány semmikép se tarthat vissza.

Ugyanis Székely maga írta levelében, hogy legalább a te szükségéidről, akár egy évig is kész gondoskodni és bizony ő ezt meg is teheti. Azután mint a komédiairó mondja, remélem, csak lesz valahogy, bizonyosságot tehetek, hogy ha szándékosd jönni, pompásan fogod magad találni, és hozzá még sokan, kik igen szeretnek, várva-várják jöttödét és mindegyre unszolnak, hogy téged hivjalak levél útján. Hagyd el hát azt a sivár világot és jér mentől előbb jobb levegőre. Élj boldogan. Ferrarából, október 22-én.

E levélnek két helye felette érdekes. Az egyik a czimzettnek *Montagnanában* való tartózkodására vonatkozik. Ez kétségtelenné teszi, hogy itt Janus Pannoniusról van szó. E feltevést erősíti meg a Teleki-féle életrajznak az a része, mely teljesen megbízható adatok, többek közt épp Montagnanába 1456. decz. 1-én. Marcus Aureliushoz intézett levele alapján azt igyekszik bebizonyítani, hogy Janus Pannonius már mint Jacobus Antonius Marcellus velencei nemes pártfogoltja, kinek magasztalására legnagyobb költeményét szentelte, e főúr birtokán vonult meg.

Hogy Phreas nem Janus Pannonius, de Johannes Hungarusnak czimzi levelét: ennek magyarázatát megtaláljuk abban, hogy Csezmiczei János ez írói nevet épp ez időben vehette föl és azt még általánosán nem ismerték, mert sem a Guarinus, sem a Marcellus-ra írott pánegyrikusokat nem adta még ki. Erre mutat egy külön epigrammája, mely neve megcseréléséről szól (Teleki I, 130.). Ez épigramma így hangzik:

János volt a nevem, mert *Janus* e könyvnek írója,
Te a ki olvasod azt, halld e cserének okát.
Hogy letevém a régi nevem, nem a gög okozá azt.
Szebb név, sem híresebb nincsen a föld kerekén.
Akkor vettem más nevet én, elhidd, akaratlan,
Aoni habba', midőn Thalia fürdete meg.

Tehát midőn nagyszabású költeményeit írta, akkor cserélt nevet. Úgy, de ifjú barátinak, köztük e Johannes Anglicusnak Johannes Hungarus marad.

De térjünk vissza Montagnanára. Itt Janus akkor tartózkodott, illetve a szünidőkre akkor ment ki, midőn *Páduában* tanult, a hol Jacobus Antonius Marcellusszal megismerkedett.

A 22 éves ifjú fordítgat Plutarchosból. A *De Curiositate* cz. értekezés fordítása elé bocsátott ajánló levelét ugyanazon pártfogóhoz, Marcus Aureliushoz 1457. febr. 28-án már Páduából keltezi. 1457. év nyarán biztosan újra Montagnanába ment. Teleki azt hiszi, hogy Jacobus Antonius Marcellus birtokára;

Ábel pedig a Galeotto Marzio éleletrajzában, mely az *Adalékok*-ban jelent meg, azt bizonyítgatja és pedig elég meggyőző érveléssel, hogy Janus Pannonius nem Marcellusnál, de Galeottonál tartózkodott. Galeottot Sanudo montagnanainak mondja és tényleg több utódja Montagnanában lakott. Janus Pannonius 1456-ik év végétől 1458-ig állandóan Páduában tartózkodott. Innét rándult ki a szomszéd városba: Montagnanába. Az a levél, melyet fennebb bemutattam, Ábel föltevését újabb adattal erősíti meg. Ugyanis, ha Janus Pannonius már ekkor Jacobus Antonius Marcellus pártfogoltja és kegyence: aligha lehetett oly anyagi helyzetben, mely a pénzszerzés ugyancsak kétségbeesett eszközének igénybevételére kényszeríté.

Ugyanis valamint Phreas panaszkodik a pártfogójához, William Greyhez írott levelében, hogy már ruháit és könyveit is elzálogosítá, mi Janusunk is ilyen epigrammákba önti ki keservét.

A CCXCIII. epigramma (Teleki kiadásában) így hangzik:

Jöszte segíts meg Ovid, Lucanus s jöszte Maró is,
Húsz aranyat kölesön kaphatok általatok.
Tétova vártok még? A zsidóhoz jertek azonnal,
A kinek ott vagyon a sátra a nagy piacon.
Ottan emészthet a szú meg a moly, megrághat egér is,
Hejh, nem is élvezem im mostan a verseteket.
Ég veletek. Láttok még négy hó mulva viszontag,
Tán Magyarországból megjön a pénz azalatt.

A következő CCXCIV. epigramma így folytatja a könnyűvérű ifjú gyenge gazdálkodását éles világitásba helyező panaszkodást:

Egy zsidó uzsorához.

Lucanust, vele még Ovidot s még Vergiliust is
Add már vissza Judás vagy Salamon a neved?
Még habozol? Hisz' e könyveket én neked rég odaadtam,
Ott van a Janus név, nézd az adóslevelet,
Mennyi kamat kell? Azt feleled: fölemészti a tőkét.
Ügy ki se váltom hát, vesszen a zálog is ott.
Hajh gaz lelkű, ki adna ily árt az árverezésen?
Újra ki megveszi mit, zálogul ad, eszelős!

Galeotto montagnanai tartózkodását Ábel kétségtelenné teszi azon ténynek fölemlítésével, hogy Gianantonio Gattamelata fiának, ki 1455-ben halt el Montagnanában, Galeotto ír epitaphiumot. 1458-ban írja Janus Pannonius azt a szép versét Montagna páduai festőhöz, melyben megköszöni a festvényt, mely a két jó barátot: őt és Galeottót ábrázolja. Ez adat bizonyítja, hogy Janus Pannonius 1458 elején Paduában volt. Minthogy épp ez év folyamán tért vissza Magyarországra: e festvény bizonyára a két barát együttélésének emlékét örökíti meg, Janus Pannonius Páduában

már Jacobus Antonius Marcellus kegyeltje lesz. Már most maga is pártfogolhat. És épp azért jellemző Phreas levelének *másik* helye, melyre ime rátérek.

Midőn Phreas sürgeti Johannes Hungarust, hogy hagyja el azt a nyomorult fészket, ne töltsen ott a telet, hanem jöjjön a virágzó ferrarai egyetemhez, fölemlíti, hogy ha pénzhány tartaná vissza, bízzék, mert okvetetlenül találni fog segítséget. Álljon itt e hely szórul-szóra: „Ugyanis Székely (a latin szövegben *sechel*) maga írta levelében, hogy legalább a te szükségaidről, akár egy évig is kész gondoskodni és bizony ő ezt meg is teheti“. Tehát várja a segílyt Magyarországból, mint a fennebb közölt tréfás epigrammában olvassuk. De hát ki ez a Székely? De hát miért nem várja a pénzt Vitéz Jánostól, a nagybátyjától, ki 1451-ben ismételtelen visszaküldte Olaszországba? Előbb az utóbbi kérdésre kísértem meg felelni. Bizonyára könnyelműség sodorta bele a mi költönket pénzzavarba. Erről nem akart nagybátyjának írni, nehogy fényes pályája iránti reményeit kockáztassa. De hát ki lehet e Székely?

Teleki a Janus Pannonius életrajzában külön fejezetet szentel a mi költőnk pártfogóinak és barátainak (II. 239—242: Maecenates, amici et benevoli Jani Pannonii) és Székelyről nem emlékezik meg. Ábel összes kutatásaiban e név nem fordul elő. Itt pedig Phreas úgy emlékezik meg róla, mint a ki *expressis verbis* éppen Janus Pannoniusnak hajlandó akár egy évre biztosítani megélhetését. Kutattam, ki lehet e Székely?

Végig néztem dr. Csánki Dezső pontos és megbízható levéltári kutatások alapján készült Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (Budapest 1890—1897) című művében a Székely nevű földbirtokosokat. Találtam Csanádmegyében (kereszturi), Temesben (peterdi), iktári, zöldeusi előnevű Székelyeket. De e pusztá nevek az időpont megjelölése nélkül megbízható támaszpontot nem szolgálhattak. Végre ráakadtam arra a Székelyre, ki a történelmi valószínűség elég magas mértékét megíti. *Székely János* vranai perjel lehet a mi költőnk pártfogója. Ugyanis Janus Pannonius híre saját szülőföldjén kívül aligha terjedhetett el még szélesebb körben. A vranai perjel ismerhette a családot, ismerhette a gyermek-ifjút. De ez még csak hozzávetés. De találtam egy adatot, mely a bizonyossághoz közel jár, Csongrád-megyében Györgye mezőváros (Csánki I. 676.) alatt olvassuk, hogy 1462-ben tartozékaival egyetemben, a király az anyja udvartartására adományozza, de aztán elvévén, *Székely János vranai perjelnek* adja élete tartamára. Ez meghal 1468-ban. Ekkor a birtokot felerészben ismét anyjának adományozza.

De itt egy kérdés volna tisztázandó. Vajjon az a vranai perjel, kiről Csánki szól, csakugyan Székely János? Egy újabb

adat kétségessé teszi. Ugyanis Margalits Ede a Századok f. é. febr. füzetében *Szláv történeti Szemle 1901. cz. értekezésében Vjestnik Kr. Hhratsko—Slavonsko—Dalmatinskog Zemaliskog Arkiva* 1—4. füzetében található magyar vonatkozású czikkek közt egy pár sorban fölemlíti Klaič Vjekoslav: *Három Székely, Hunyadi János rokonai* (120—124. l.) cz. értekezését, mely ifj. Székely Jánosra (1446—1448) id. Székely Jánosra és Székely Tamásra vonatkozó adatokat tartalmazza és közli családfájukat. Éppen kapóra jött ez értekezés kutatásaim közben. Melich János kollegám szíves segítségével megértettem a Klaič czikkében közölt adatokat és remélem, hogy nagy valószínűséggel megállapíthatom: ki az a Székely, kiről Phreas említést tesz. Semmiesetre nem a Klaič leszármazási táblájában ifjabbnak nevezett Székely János, ki 1446-ban Hunyadi Jánost segítette a Cilley elleni küzdelmében, ki 1446-ban lett Horvátország bánja, a vranai perjelség gubernatora, ki 1448-ban szeptember 19-én elesett a Rigómezején. Ezt nem lehet összeegyeztetni a Phreas levelében, mely 1457-ben kel, életben lévőnek jelzett Székelylyel.

Kercselics a zágrábi püspökség történetében említi föl Székely Jánost, kinek Hunyadi János Györgye várát adományozza, mely azelőtt Thallóczy Máté birtokában volt. Innét kapta a család a *Szentgyörggyi* előnevet.

Klaič családfáján találunk egy más hajtást, kire vonatkozólag ezt a jellemzést adja: *Thomas Sekel de Zenkhgyeurgh*, prior Auranae et comes Dubicensis perpetuus, frater (i. e. consanguineus) gubernatoris Johannis de Hunyad (1449—1461).

Klaič egy teljesen megbízható adatot közöl Tkalič: *Monumenta Civitatis Zagrabiensis* II. p. 263. alapján, egy okmány-kivonatot, mely így hangzik: „Mathias rex fideli suo venerabili et magnifico Thomae Zekel de Senthguergh, priori Auranae, scribit, ne ad civitatem Zagrabiensem manus ingerere presumat, sed ea, ad que pro recuperacióne castrorum et dominiorum regnorum Dalmacie et Croacie deputatus existit, fideliter usque ad effectum finem prosequi debeat“. E levél 1458. márczius 15-én kelt Budán.

Csánki adatával ez adatot nem nehéz összeegyeztetni. Tényleg Székely János kapja Györgyét. Innét az előnév. Székely János elesik a rigómezei csatában. Ekkor lesz a perjel Székely Tamás.

Phreasnak 1457 október 22-ről kelt levelében előforduló *Sechel*, tehát Székely Tamás vranai perjel, Székely Tamás, mint a Hunyadi-család rokona, kiváló kegyben részesülhetett. De másfelől Janus Pannonius, mint pécsi püspök, mint a király kancellárja, hálásan viszonzta az élvezett jókat, ha maga is közreműködött e család emelésében. E szerint nem csak Vitéz Jánosnak, hanem Székely Tamásnak is köszönhetette a mi költőnk, hogy

Olaszországban oly hosszú időt tölthetett és a human műveltség forrásaiból oly gazdagon meríthetett.

Hogy pedig a Székely-család a human tanulmányok virágzó intézetének tekinté Ferrarát, erre is találni adatot Papp Károly közleményében (Irodalomtörténeti Közlemények XII. 3. f.: Ferrarai és Perugiai tanulók a XV—XVIII. századból), melyet az egyetemi anyakönyvek alapján írt. Itt fordul elő: Zeckel Petrus, Transilvanus stud. medic. 1486. III. 22.

Phreas és Janus Pannonius lelki rokonságára érdekes világot vet az a csekélynek látszó adat is, hogy mindketten epigrammát írtak Petrarca halálára. A Phreasénak csak kezdő sorát közli Lee: Tuscia me genuit. A Janus Pannonius epigrammája így hangzik:

Arquada (Telekinél I., 89.)

Arquada, leghíresebb az Eugani szép telepek közt,
Melyeket egykor a phryg Antenor alapított.
Bár kieszen fekszel, bár dús termésű a földed,
És nem is ismered a nyárnak emésztő hevét:
Ámde nagyobb dísz ad neked az, hogy nagynevű költő
Petrarcának szent drága porát takarod

Ugyancsak Phreas a Spingarntól közölt egyik, 1457 október 26-áról kelt levelének végén megemlékezik Valla Lőrincz haláláról, mely 1457. aug. 1-én történt. „Ita tamen obiit ut relinqueret que enim vixisse testarentur monumenta singularia“.

Janus Pannonius epigrammát írt Valla Lőrincz halálára. (Telekinél I. 134.)

Oly sok századot élhet a szarvas s annyit a holló:
Valla korán hunyt el: hol van az isten, oh mondd!

Phreas levelében áradozó lelkesedéssel írja le Aeneas Silvius Piccolomininek pápává történt megválasztásának alkalmával rendezett fényes ünnepeket, az egyetemi ifjak ujjongó örömét; a fejedelem parancsára rendezett lóversenyeket. Horatius Carmen Saeculare ját éneklő „pueri innuptaeque puellae“ az antik világ stíljében énekelnek szent dalokat.

Janus Pannonius több epigrammát szentel II. Piusnak. Phreas levelével egyidőre eshetett költőnk következő epigrammája:

Aeneas a ki volt, a nevét hogy másra cserélte,
Jobban ugyan, mely név mint *Pius* ille reá.

Remélem, a fenn közölt adatok együtt elég bizonyítékot szolgáltatnak azon meggyőződésem igazolására, hogy a Phreas levelének címzése: Johanni Hungaro Johannes Anglicus Janus Pannoniusnak szól.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály n e g y e d i k ülése.

1903. április 6-án.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Nyáry Jenő t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Földes Béla, Kautz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Alexander Bernát, Asbóth János, Balogh Jenő, Fináczy Ernő, Körösi József, Nagy Gyula, Reiner János, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Hegedűs István l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

94. FÖLDES BÉLA r. t. felolvassa: „A társadalom-erkölcsi problema“ című szélfoglaló értekezését.

95. THIRRING GUSZTÁV l. t. széklet foglal „Népszámlálásunk kútforrásai a mult század első felében“ című értekezésével.

96. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FÖLDES BÉLA r. és THIRRING GUSZTÁV l. tagokat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály n e g y e d i k ülése.

1903. április 20-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Horváth Géza, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Lengyel Béla, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bugárszky István, Franzenau Ágoston, Hankó Vilmos, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágocsy-Dietz Sándor, Ónodi Adolf, Staub Móricz, Tangl Ferencz, Tötössy Béla, Winkler Lajos, Zipernovszky Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt r. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

97. HORVÁTH GÉZA r. t.: „Szerbia hemiptera-faunája“.

98. KONIG GYULA r. t.: „Az algebrai mennyiségek általános elmélete“.

99. ÓNODI ADOLF l. t.: „Adatok a homloküreg ismeretéhez“.

100. FRISCHAUF S. részéről: „A tetraëder köbtartalma az abszolút geometriában“, előterjeszti Réthy Mór r. t.

101. KONEK FRIGYES részéről: „A kén gyors meghatározásának új módja“, előterjeszti Lengyel Béla r. t.

102. MELCZER GUSZTÁV részéről: „Az úrvölgyi aragonitról“, előterjeszti Franzenau Ágost l. t.

103. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GÉZA r. és ÓNODI ADOLF l. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1903. április 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: báró Nyáry Jenő t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérfataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Horváth Géza, Högyes Endre, Kautz Gyula, Klein Gyula, Klug Nándor, König Gyula, Krenner József, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Asbóth János, Ballagi Géza, Borovszky Samu, Bugárszky István, Csaplár Benedek, Gaal Jenő, Illosvay Lajos, Kalesinszky Sándor, Katona Lajos, Kétly Károly, Korányi Frigyes, Kövesligethy Radó, Lenhossék Mihály, Melich János, Onodi Adolf, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Reiner János, Staub Móricz, Tangl Ferencz, Thirring Gusztáv, Tormay Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

104. HÖGYES ENDRE r. t. emlékbeszédet tart Fodor József r. t. felett. — Az Emlékbeszédek során ki fog adatni.

105. Elnök úr a b. Wodianer-jutalom szabályzata értelmében átnyújtja, meleg szavak kíséretében, a jutalmakat KANOVICS GYÖRGY balatonfüredi szeretetházi és SCHMIDT BOLDIZSÁR pécs-bányatelepi igazgató-tanító uraknak, kik is meghatottan mondanak köszönetet a személyüket ért kitüntetésért.

106. TÓTH ERNŐ úr köszönetét fejezi ki maga és az egész család nevében a boldog. atyja, Tóth Lőrincz r. t. halálakor tanúsított részvétért. — Kegyeletes érzéssel tudomásul vétetik.

107. A Wiener Alterthums-Verein elnöksége köszönetet mond, hogy jubileumán a M. Tud. Akadémia magát képviseltette. — Tudomásul vétetik.

108. A budapesti Philharmoniai Társaság meghívót küld a május hó 3-án tartandó jubileumi ünnepére. — Köszönettel tudomásul vétetik.

109. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A földművelésügyi m. kir. miniszteriumtól: Utmutató a gazdasági tudósítók számára. 1903. — 2. A Siskovics-könyvtár örököseitől: Történelmi és irodalomtört. érdekű kéziratok a 30-as évekből. — 3. A Pesti Lloyd-Társulattól: A Pesti Lloyd-Társulat 1853—1903. — Köszönettel vétetnek.

110. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Értesítő, 160. sz. (1903-iki évf. 4. sz.) — Archaeologiai Értesítő. XXIII. 2. sz. — THURY JÓZSEF: A „Behdset-ül-Lugat“ című csagatáj szótár. (Nyelvtud. Értekez. XVIII. 4. sz.) — Irodalomtört. Közlemények. XIII. 1. füz. — KÖNIG GYULA: Az algebrai mennyiségek általános elméletének alapvonalai. — Tudomásul vétetik.

111. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE és VÉCSEY TAMÁS r. tagokat kéri föl.

LXIII. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1903. május 6-án.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. Kuun Géza másodelnök. — Forster Gyula, b. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Högyes Endre, Kautz Gyula, Klein Gyula, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lévay József, Líphtay Sándor, Pauer Imre, Pauer Gyula, Réthy Mór, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Thallóczy Lajos, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Ballagi Géza, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Bugárszky István, Csoma József, Csontos János, Hoór Mór, Márki Sándor, Rados Gusztáv, Reiner János, Tagányi Károly, Tangl Ferencz, Thirring Gusztáv l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Bemutattatik a május 10-én tartandó ünnepies közülés programja, mely következőképen állapítottatott meg:

a) Elnöki megnyitó beszéd, báró EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnöktől;

b) Jelentés a M. Tud. Akadémia 1902. évi munkásságáról, SZILY KÁLMÁN főtitkártól;

c) Pulszky Ferencz ig. és t. tag emlékezete, CONCHA GYÖZÖ r. tagtól;

d) Magyar elemek a német költészetben, HEINRICH GUSZTÁV r. tagtól.

2. Olvastatik a III. osztály jelentése, mely szerint az akadémiai nagyjutalomra az 1896—1902. évkörben megjelent természettudományi munkák között THAN KÁROLY: „A kísérleti chemia elemei“ (1897), a Marczibányi-mellékjutalomra pedig LÓCZY LAJOS: „Fossilis emlős és puhatestű állatmaradványok leírása“ (1897) című munkája találtatott legérdemesebbnek. — A nagygyűlés a nagyjutalmat Than Károlynak, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig Lóczy Lajosnak odaitéli.

3. BALLAGI GÉZA l. t. mint a Bródy-jutalom ügyében kiküldött bizottság előadója, fölolvassa jelentését, mely szerint BEKSICS GUSZTÁV egész publicisztikai működését ajánlja ez alkalommal megjutalmazásra. — Elfogadtatik.

4. LÍPTHAY SÁNDOR r. t., mint a Wahrmann-jutalom ügyében kiküldött bizottság előadója felolvassa jelentését, mely szerint a jutalmat POLLÁK ANTAL elektrotechnikusnak és VIRÁG JÓZSEF gépészmérnök özvegyének együttesen ajánlja kiadatni. — Elfogadtatik.

5. SZILY KÁLMÁN főtitkár felolvassa a Semsey-jutalmak ügyében az állandó bizottság jelentését, mely szerint a Magyarország archaeológiája, geológiája és faunája kivételével a többi hét munkára a pályázat újra hirdetését ajánlja 1907. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

6. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1902-re szóló Sámuel-díjra KOCSIS LÉNÁRD „A mondatrészek viszonya Brassai mondat-elméletében“ cz. értekezését ajánlja; továbbá dicsérlettel emeli ki SZABÓ SÁNDOR értekezését „A magánhangzók illeszkedéséről“ és RUBINYI MÓZES „Újabb adalékait a csángók nyelvjárásához“. — Az osztály javaslata értelmében a Sámuel-díj Kocsis Lénárdnak odaitéltetik.

7. Olvastatik az I. osztály jelentése az 1902. évi Lévay-pályázat-ról, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

8. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Gorove-pályázatról**, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

9. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Marczibányi-pályázatról**, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

10. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Lukács Krisztina-pályázatról**, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bésán-pályázat** meddő maradt. — Tudomásul vétetik.

12. Olvastatik az I. osztály jelentése a **b. Eötvös József életrajzára** hirdetett pályázatról, melyben **VOINOVICH GEZA**-nak, miután pályamunkája hiányai pótolva s hibái ki vannak igazítva, a jutalom kiadását ajánlja. — Elfogadtatik.

13. A **Román-Petre-pályázatról** szóló jelentés, minthogy a bizottság még nem készült el vele, a f. évi június havi összes ülésen fog tárgyalatni.

14. Az I. osztály jelenti, hogy a **Teleki-jutalomért** 1903-ban szomorú-játékok pályáznak, 1903. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

15. Az I. osztály jelenti, hogy a **Kóczán-jutalomért** 1904-ben **Mária királyné és Zsigmond király** korabeli színművek pályáznak, 1904. május 31. határidővel. — Tudomásul szolgál.

16. Az I. osztály jelenti, hogy **b. Bánffy Dezső** adományából történeti vagy történeti háttérű vígjátékokra pályázat hirdetendő, 1903. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

17. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bulyovszky-jutalomért** 1904-ben ódai költemények pályáznak, 1904. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

18. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó**-alapból hazafias költeményre pályázat hirdetendő, 1903. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

19. Az I. osztály javasolja, hogy a **Gorove-alapítvány** 1904-iki kamataiból „a komikum elméletére” hirdetessék pályázat, 1905. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

20. Az I. osztály jelenti, hogy a **Péczy-alapból** 1901—1902. években megjelent regényekre a pályázat kihirdetendő, 1903. szeptember 30. jelentkezési határidővel. — Tudomásul szolgál.

21. Az I. osztály javasolja, hogy a **Lukács Krisztina-alapítvány** 1903-iki kamataiból „a magyar lyrai költészet történetére” hirdetessék pályázat 1904. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

22. Az I. osztály javasolja, hogy az **Ipolyi-alapítvány** 1902—4. kamataiból „Magyarország középkori festészeti emlékeinek ismertetésére” hirdetessék pályázat, 1905. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

23. Az I. osztály javasolja, hogy a **Marczibányi-alapítvány** 1903—4. kamataiból „A magyar helyesírás történetére” hirdetessék pályázat, 1905. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

24. Az I. osztály javasolja, hogy a **Lévay-alapítvány** 1906. évi kamataiból „Faludi élete és munkáira” hirdetessék pályázat, 1906. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

25. A II. osztály jelenti, hogy a **Péczy- és a Sztrokay-pályázat** meddő maradt. — Tudomásul vétetik.

26. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Vigyázó-féle hadtörténelmi pályázatról**, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

27. Olvastatik a II. osztály jelentése az **Első m. ált. Biztosító-Társaság pályázatáról**, melyben ajánlja, hogy a jutalom az I. számú

munkának adassék ki, a II. számú pedig dicséretben részesíttessék. — A javaslat elfogadtatott s az I. sz. jeligés levélből dr. BERENYI PÁL, a II-ikből pedig SZANTÓ MENYHÉRT neve tűnt elő.

28. Olvastatik a II. osztály jelentése a Groedel-pályázatról, melyben ajánlja, hogy a jutalom a X. sz. és XIV. sz. pályamunka között osztassék meg. — A javaslat elfogadtatott s a X. sz. jeligés levélből SIMON PÉTER, a XIV. számúból pedig LEGENYEI BODNÁR PÉTER neve tűnt elő.

29. Olvastatik a II. osztály jelentése a gr. Andrassy Gyula-pályázatról, melyben „Deák Ferencz élet- és jellemrajza” megírásával a pályázó megbízatását ajánlja. A javaslat elfogadtatott s a felbontott jeligés levélből FERENCZY ZOLTÁN neve tűnt elő.

30. A II. osztály javasolja, hogy a Bükk-alapítványból nyílt pályázat hirdettessék „a török uralkodás történetére hazánkban”, 1903. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

31. A II. osztály javasolja, hogy a Vigyázó-alapítványból pályázat hirdettessék „a vármegyék fejlődésének történetére”, 1905. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

32. A II. osztály javasolja, hogy az Első m. ált. bizt.-társaság alapítványából „A kartellek és trust-ök kérdésére” hirdettessék pályázat, 1904. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

33. A II. osztály javasolja, hogy a Lévy-alapítványból „A szövethozók történeti fejlődésére” hirdettessék pályázat, 1904. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

34. A II. osztály javasolja, hogy az Ullmann-alapítványból „A parasztbirtokok alakítása kérdésére” hirdettessék pályázat, 1904. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

35. A II. osztály javasolja, hogy a Pollák-alapítványból „A születési és termékenységi statisztika újabb fejlődésének előadására” hirdettessék pályázat, 1904. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

36. Olvastatik a III. osztály jelentése a Forster-pályázatról, melyben ajánlja, hogy a jutalom SIERBÁN JÁNOS-nak íteltessék oda, „A zöldtakarmányféléknek kazlakban való erjesztésére” vonatkozó találmányáért. — Elfogadtatik.

37. Olvastatik a III. osztály jelentése a Vigyázó-féle tudomány-történeti pályázatról, melyben ajánlja, hogy a jutalom a III. számú pályaműnek adassék ki, az V. és II. számú pedig dicséretben részesíttessék. — A javaslat elfogadtatott s a III. sz. jeligés levélből dr. MANNINGER VILMOS, a II. számúból pedig dr. BERCELLER IMRE neve tűnt elő. Az V. sz. jeligés levélke, esetleges jelentkezés esetére, meg fog őriztetni.

38. A III. osztály jelenti, hogy a Nagyjutalom és Marczibányi mellékjutalom sora 1904-ben a matematikai tudományokra kerül, s a jelentkezés határidejéül 1904. január 30. tűzendő ki. — Tudomásul vétetik.

39. A főtítkárr jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészettkari dékánai, az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvészeti jutalmat SZABÓ DEZSŐ budapesti és HALMI PIROSKA kolozsvári egyetemi hallgatóknak ajánlják kiadni. — Elfogadtatik.

40. Ugyanő jelenti, hogy ugyanazon egyetemek bölcsészettkari dékánai a történettudományi jutalmat ZÁVODSZKY LEVENTE budapesti és GÖRÖG FERENCZ kolozsvári egyetemi hallgatóknak ajánlják kiadni. — Elfogadtatik.

41. Az osztályok kéri, hogy a tavalyi nagygyűlésen kitűzött s még le nem járt jutalomtételek újra hirdettessenek. — Meg fog történni.

42. A főtitkár jelenti, hogy a Wodianer-alapból és az egyetemi hallgatók részére a szokott jutalmak újra kifizendők. — Tudomásul szolgál.

43. Elnök úr a jutalmat nem nyert jeligés levelek elégetésére BOROVSKY SAMU és THURRING GUSZTÁV 1. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízásukban eljártak.

44. Olvastatnak az osztályok tagajánlásai:

Az I. osztály részéről:

Rendes tagnak ajánlatik a B) alosztályba:			
Baksay Sándor l. t	28	szavazattal	3 ellen.
Levelező tagnak az A) alosztályba:			
Thúry József	28	"	3 "
Balassa József	23	"	8 "
Sebestyén Gyula	22	"	9 "
Levelező tagnak a B) alosztályba:			
Haraszi Gyula	29	"	2 "
Külső tagnak:			
Croiset Alfréd	31	"	0 "
Wilamowitz-Moellendorf Ulrik	31	"	0 "

A II. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak:			
Fabrizy Kornél	41	szavazattal	5 ellen.
Rendes tagnak az A) alosztályba:			
Nagy Ferencz l. t.	39	"	7 "
Kőrösi József l. t.	32	"	14 "
Levelező tagnak az A) alosztályba:			
Kunz Jenő	39	"	8 "
Levelező tagnak a B) alosztályba:			
Kollányi Ferencz	33	"	13 "
Szendrei János	30	"	15 "
Külső tagnak:			
Kropf Lajos	37	"	4 "

A III. osztály részéről:

Rendes tagnak a B) alosztályba:			
Lenhossék Mihály	35	szavazattal	5 ellen.
Levelező tagnak a B) alosztályba:			
Rátz István	33	"	7 "
Külső tagnak:			
Noether Miksa	39	"	1 "
Veronese József	38	"	2 "

45. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére LIPTHAY SÁNDOR r. és BALLAGI GÉZA 1. tagokat kéri föl.

IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1903. május 7-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. Kuun Géza másodelnök, Császka György, gr. Dessewffy Aurél, Fraknoi Vilmos, Gyulai Pál, Kautz Gyula, Pauler Gyula, báró Radvánszky Béla, gr. Széchenyi Béla, Széll Kálmán, Than Károly,

gr. Teleki Géza, Vámbéry Ármin, Wlassics Gyula ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

16. Elnök úr megnyitván az ülést, üdvözlí Széll Kálmán ig. tagot, ki először vesz részt az Igazgatóság tanácskozásában, mit is az üdvözlött köszönetének és az Akadémia ügyei iránti állandó érdeklődésének kijelentésével visszanoz.

17. Elnök úr fölhívja az Igazgató-Tanácsot a bold. Schlauch Lőrincz halálával megüresedett helynek titkos szavazat útján leendő betöltésére. Beadott 14 szavazat s minden szavazat Szögyény-Marich Lászlóra esett s ennek következtében SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ egyhangúlag választatott meg az Igazgató-Tanács tagjává.

18. A pénztár és számadások megvizsgálására fölkért gr. SZÉCHENYI BÉLA és KAUTZ GYULA ig. tagok jelentik, hogy az 1902. évi számadásokat pontosan vezetteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel s az ott levő iratokkal teljesen megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. Az Igazgató-Tanács e jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1902-iki számadásokra nézve a fölmentvényt a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza; Mészáros Ferencz földhitelintézeti könyvvivő úrnak pedig fáradozásaiért, köszönete mellett, százhusz arany tiszteletdíjat utalványoz.

19. Olvastatik PAULER GYULA ig. tag jelentése az akadémiai ügyész 1902. évi számadásairól. — Az ügyész úrnak e számadásokra nézve a felmentvény megadatik s túlkiadásai utalványoztatnak.

20. Olvastatik ugyanannak jelentése a széphalmi mauzoleum 1902. évi számadásairól. — BECSKE BALINT úrnak e számadásokra nézve a fölmentvény, az Igazgató-Tanács köszönete mellett, megadatik.

21. A főtítkár bemutatja az akadémiai 1902. évi munkásságáról szóló jelentését. — Tudomásul vétetik.

22. Olvastatik özv. Ferentz Antalné szül. Bogyó Irén úrasszony segélyért benyújtott folyamodása. — Minthogy a Kazinczy-alapból Kazinczy Ferencznek csakis egyenes fiági fiutódai részesülhetnek segélyezésben, a folyamodás nem vehető figyelembe.

23. Olvastatik az akadémiai szolgák segélyért benyújtott folyamodása. — Rendkívüli segély czimén egyenként 30 kor. segély utalványoztatik.

24. Az akadémiai ügyész ismerteti az 1902. évről bemutatott és az Igazgató-Tanács tagjainak nyomtatásban külön megküldött évi jelentését és ennek kapcsán utasítást kér arra nézve, vajjon a néhai Román Ferencz hagyatékához tartozó ú. n. hamuzsir követelések érvényesítése képezze-e továbbra is a nyilvántartás tárgyát. — Az Igazgató-Tanács jóváhagyólag tudomásul veszi az 1902. évről előterjesztett ügyészi jelentést, egyben elhatározza, hogy az említett Román-féle követelések érvényesítését és behajtását az ügyészi jelentésben foglalt indokokból mellőzi s a követeléseket törli.

25. Ugyanő előterjeszti néhai Szilágy Ferencz hagyatéka ügyében az örökös Szilágy József azon kérelmét, hogy ez utóbbi a hagyatéki és osztályterhek conversiója és kifizetése céljából az ingatlanokra a M. Tud. Akadémia javára végrendeletileg biztosított terhelési és elidegenítési tilalom mellett újabb kölcsönt felvehessen. — Tekintettel arra, hogy a felvenni szándékolt kölcsön a végrendeletileg engedélyezett terhelés mértékét meg nem haladja és hogy az új kölcsön következtében csakis a hitelezők személyében áll be változás, a conversióra s teher kifizetésre fordítandó kölcsön felvételéhez a M. Tud. Akadémia hozzájárulását megadja.

26. Ugyanő vonatkozással az Igazgató-Tanács 1902. évi február

22-én hozott 12. számú határozatára bejelenti, hogy a Betegh Pál részéről a Tentamen közzététele miatt szerzői jogbitorlás és kártérítés iránt a M. Tud. Akadémia ellen lefolytatott és jogérvényesen befejezett rendes perben a M. Tud. Akadémiának 202 K 64 f. közpénzkiadása volt és hogy ő ezen összeget a perköltségek viselésére bíróság kötelezett pervesztes felperestől behajtván, a 202 K 64 fillért az 1903. évi ügyészi számadásban a M. Tud. Akadémia javára bevételezte. — Tudomásul vétetik.

27. Az 1902. évről szóló ügyészi jelentés észrevétel nélkül tudomásul vétetik.

28 Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. SZÉCHENYI BÉLA és SZÉLL KALMAN ig. tagokat kéri föl.

LXIII. NAGYGYŰLÉS.

Második nap.

1903. május 8-án.

B. EÖTVÖS LÓRÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. Kuun Géza másodelnök, — Bubics Zsigmond, Forster Gyula, b. Nyáry Jenő, Plósz Sándor, b. Radvánszky Béla t. tt. — Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla. Entz Géza, Fejérpataky László, Földes Béla, Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Horváth Géza, Högyes Endre, Kautz Gyula, Károlyi Árpád, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Lévy József, Lipthay Sándor, Réthy Mór, Simonyi Zsigmond, Szilády Aron, Szinnyi József, Thaly Kálmán, Thallóczy Lajos, Than Károly, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula. Zsilinszky Mihály r. tt. — Acsády Ignác, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Bugarszky István, Fináczy Ernő, Genersich Antal, Hoór Mór, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Miskovszky Viktor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Ónodi Adolf, Óváry Lipót, Reiner János, Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Tangl Ferencz, Thirring Gusztáv l. t. — Jegyző Szily Kálmán főtítkár.

46. A főtítkár jelenti, hogy az Igazgatóság tagjává egyhangúlag SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ-t választotta meg. — Tudomásul vétetik.

47. Ugyanő jelenti, hogy a Vigyázó-féle tudománytörténeti pályázaton dícséretet nyert pályamű szerzője: dr. MARIKOVSKY GYÖRGY. — Tudomásul vétetik.

48. A tagválasztásoknál követendő sorrend sorshúzás útján megállapítottán, megválasztottak:

Az I. osztályba:

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Baksay Sándor l. t. 39 szavazattal 4 ellen.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Thúry József 39 „ 6 „

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Haraszi Gyula 36 „ 11 „

Külső tagnak:

Croiset Alfréd 37 „ 1 „

Wilamowitz-Moellendorf Ulrik . . 36 „ 3 „

A II. osztályba:

Tiszteleti tagnak:			
Fabrizy Kornél.	45 szavazattal	2 ellen.	
Rendes tagnak az A) alosztályba:			
Nagy Ferencz l. t.	40	7	"
Kőrösi József	39	7	"
Levelező tagnak az A) alosztályba:			
Kunz Jenő	36	8	"
Levelező tagnak a B) alosztályba:			
Kollányi Ferencz	36	6	"
Szendrei János	30	10	"
Külső tagnak:			
Kropf Lajos	31	2	"

A III. osztályba:

Rendes tagnak a B) alosztályba:			
Lenhossék Mihály l. t.	36 szavazattal	1 ellen.	
Levelező tagnak a B) alosztályba:			
Rátz István	32	4	"
Külső tagnak a B) alosztályba:			
Noether Miksa	28	3	"
Veronese József	33	0	"

49. A választások eredménye kihirdetettvén, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére THANHOFFER LAJOS r. és BOROVSKY SAMU l. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1903. május 4-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Szilády Aron, Szinnyi József r. tt. — Asbóth Oszkár, Jánosi Béla, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, id. Szinnyi József l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Szily Kálmán r. tt. — Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

112. KÚNOS IGNÁCZ l. t. bemutatja Sismanov értekezését a „Bolgár név eredetéről“.

113. Dr. PRÖHLE VILMOS, mint vendég, ismerteti „Baskir nyelvtanulmányok“ című értekezését.

114. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZINNYEI JÓZSEF r. és KÚNOS IGNÁCZ l. tagokat kéri föl.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1903. május 18-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, Jendrassik Ernő, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal,

Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Daday Jenő, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Mágócsy-Dietz Sándor, Ónodi Adolf, Rátz István, Tangl Ferencz l. tt. — *Más osztályokból*: Pauer Imre r. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

115. JENDRASSIK ERNŐ l. t.: „A szervezet izomberendezésének alapelvei és az egyes izmok működése“.

116. DADAY JENŐ l. t.: „Turkesztáni édesvízi mikroskopi állatok“.

117. MAURITZ BÉLA részéről: „Újabb adatok a porkurai pyritről“. előterjeszti Krenner József r. t.

118. TOBORFFY JÓZSEF részéről: „A pulacagói chalcopyritről“, előterjeszti Krenner József r. t.

119. FARKAS GÉZA és SCIPIADES ELEMÉR részéről: „Vizsgálatok a terhesek vérsavójának és a magzatviznek molekulás concentratio viszonyairól“, előterjeszti Tangl Ferencz r. t.

120. SCHILBERSZKY KÁROLY részéről: „A virágrészek számbeli ingadozásáról“, előterjeszti Klein Gyula r. t.

121. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére JENDRASSIK ERNŐ és DADAY JENŐ l. tagokat kéri föl.

HUSZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ülés.

1903. május 25-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. Teleki Géza ig. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Kautz Gyula, Pauler Gyula, Szinnyei József, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Békefi Remig, Borovszky Samu, Nagy Gyula, Reiner János, Schönherr Gyula, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtktár.

122. Elnök úr megnyitván az ülést, jelenti, hogy a mára kitűzött emlékbeszéd, a felolvasó akadályoztatása miatt, nem tartathatik meg, s miután a II. osztály e havi ülése, a díszülést követő hétfőre esvén, elmaradt, pótlásul a mai összes ülés napirendjére kivételesen két történelmi tárgyú előterjesztés vétetett föl. — Tudomásul vétetik.

123. SCHÖNHERR GYULA l. t. felolvassa „A római Corvin-codex és magyar bejegyzései“ cz. értekezését.

124. BOROVSZKY SAMU l. t. bemutatja Fraknoi Vilmos r. t. „Ifj. Vitéz János pontificaléja“ cz. munkáját.

125. Olvastatnak THAN KÁROLY, LÓCZY LAJOS r. tt., SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ ig. t., BAKSAY SÁNDOR r., HARASZTI GYULA, KUNZ JENŐ, RÁTZ ISTVÁN, SZENDREI JÁNOS, THURY JÓZSEF l. CROISSET ALFRED, KROFF LAJOS, NOETHER MIKSA, WILAMOVITZ-MOELLENDORFF ULRICH k. tagok és BERÉNYI PÁL, KOCNIS LÉNÁRD, POLLÁK ANTAL levelei, melyben az Akadémia ez idei nagygyűlésén személyöket ért kitüntetésért köszönetet mondanak. — Tudomásul vétetik.

126. Olvastatik a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1903. márczius 21-én kelt leirata, melyben az Akadémia értesíti, hogy a londoni bibliographiai konferenciákon, az Akadémia ajánlatára, Rados Gusztáv l. tagot bizta meg Magyarország képviselőtével. — Tudomásul szolgál.

127. Az I. osztály személyes felolvasási engedélyt kér dr. FRÄNKEL BERTALAN úr részére. — Megadatik.

128. A III. osztály, tekintettel arra, hogy az Akadémiák szövetségének ez idei ülésén sem Than Károly, sem Goldziher Ignác r. tagok, kik az Akadémia képviselőjére fölkértek, ez alkalommal nem vehetnek részt, ajánlja, hogy e képviselővel LEXROSSER MIHÁLY r. t. bizassék meg. — Elfogadtatik.

129. A Széchenyi-múzeum részére érkezett ajándékok: 1. Győr vármegyétől a levéltárában talált irat hiteles másolata. — 2. A debreczeni ev. ref. főiskolától: Péczely József „Lant“-ja. — Köszönettel vétetnek.

130. A könyvtár részére érkezett ajándékok: 1. A veszprémi püspöktől: A veszprémi püspökség római oklevéltára III. kötete. — 2. A földmívelésügyi m. kir. Minisztertől: Magyarország állami és magánménései lótenyésztésének kézikönyve. — 3. Levasseur E. kültagttól: Bibliographie de l'histoire des classes ouvrières en France jusqu' en 1789. — 4. Noether M. k. tagtól: Bernhard Riemann's gesammelte mathematische Werke. — 5. Biedermann Rezsőtől: Szigetvár története. — 6. Dr. Richter Aladártól: Négy nyomtatvány (4 füzet). — 7. Dr. Lemberger Ármintól: Arany „Toldi“-ja német fordításban. — 8. Dr. Raffay Ferencztől: Die Ungültigkeiten der Ehe. — 9. Touttenui Józseftől: Mi az ember? — 10. Lipták Alberttől: A magyar színművészet reformja. — 11. A Slovenska Maticától: Hat nyomtatvány (6 füzet). — 12. Dr. Strouhal Č.-tól: Akusztika. — 13. Dr. Studnička F. J.-tól: Úvod do analytické geometrie v rovině. — 14. Wadsworth F. L. O.-tól: Miscellaneous scientific papers of the Allegheny Observatory. New Series Nr. 10. — Köszönettel vétetnek.

131. Az utolsó összes ülés óta megjelent **kiadványok** jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 161. füz. (Május 1903.) — HÖGYES ENDRE r. t. Emlékbeszéd Fodor József r. tag fölött (Emlékbeszédek. XI. k. 9. sz.) — REINER JÁNOS I. t. Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapja. (Társad. Érték. XII. 8.) — Br. Apór Péter verses művei és levelei. Szerkesztette dr. SZÁDECZKY LAJOS. (Magyar Tört. Emlékek. II. oszt. 36. és 37. kötete.) — Matematikai és természettudományi Értesítő. XXI. köt. 2. füz. — Cicero Brutusa. Ford. POSCH ÁRPÁD. (Görög és latin remekírók.) — Cicero Brutusa (latinul és magyarul). — Történelmi Tár. 1903. évi folyam. 2. füzet. — Közgazdasági Szemle. XXIX. köt. 5. sz. — Magyar Oklevél-szótár. 4. és 5. füzet. — Tudomásul vétetik.

132. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SCHÖNHERR GYULA és BOROVSKY SAMU I. tagokat kéri föl.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLES.

Az I. osztály hatodik ülése.

1903. június 8-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Joannovics György t. t. — Beöthy Zsolt, Pécz Vilmos, Szinnyi József r. tt. — Asbóth Oszkár, Bánóczy József, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Petz Gedeon, Szinnyi József I. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Nagy Gyula I. t. — Jalava Alnberg Antal k. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

133. KATONA LAJOS I. t.: „A Virginia-codex Ferencz legendájáról” értekezik. — Az értekezés bírálatra adatik.

134. DR. FRÄNKEL BERTALAN, mint vendég, felolvass egy fejezetet „A magyar népdal” című kétkötetes monographiájából: A palotás zene viszonya a népdalhoz.

135. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére JOANNOVICS GYÖRGY t. és KATONA LAJOS l. tagokat kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1903. június 15-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Forster Gyula tt. — Concha Győző, Földes Béla r. tt. — Asbóth János, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Edvi Illés Károly, Fayer László, Kunz Jenő, Nagy Gyula, Reiner János l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

136. EDVI ILLÉS KÁROLY l. t. felolvassa „A parlamenti szólás-szabadság”-ról című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

137. ASBÓTH JÁNOS l. t. a „Balkán-félszigetről” értekezik.

138. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ASBÓTH JÁNOS és BALOGH JENŐ l. tagokat kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1903. június 22-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Högyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Lenhossék Mihály, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vincez r. tt. — Franzenau Agoston, Kalecsinszky Sándor, Staub Móricz, Tötössy Béla l. tt. — *Más osztályokból*: Gyulai Pál, Körösy József r. tt. — Reiner János l. t. — Jegyző: Lengyel Béla h. osztálytitkár.

139. SCHULLER ALAJOS rendes t.: „Destillatio légüres quarcz-edényben”.

140. WITTMANN FERENCZ részéről: „A leydeni palaczk áramának lefolyása és ennek objectiv előállítása”, előterjeszti SCHULLER ALAJOS rt.

141. RÓTH-SCHULTZ VILMOS, KÖRÖSY KORNÉL és LOBMAYER GÉZA részéről: „Adatok a felszívódás élettanához”, előterjeszti KLUG NÁNDOR r. t.

142. HERCZOG FERENCZ részéről: „Adatok az urethra ismeretéhez”, előterjeszti LENHOSSÉK MIHÁLY r. t.

143. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SCHULLER ALAJOS és KLUG NÁNDOR r. tagokat kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik összes ülés.

1903. június 22-én.

THAN KÁROLY osztályelnök helyettes elnöklése alatt jelen voltak: Fejérpataky László, Gyulai Pál, Högyes Endre, Klein Gyula,

Klug Nándor, Körösy József, Lenhossék Mihály, Pecz Vilmos, Schuller Alajos, Szinnyei József, Wartha Vincze r. tt. — Franzenau Ágoston, Kelecsinszky Sándor, Mágócsy-Dietz Sándor, Onodi Adolf, Reiner János, Staub Móríczy, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

144. A főtitkár bejelenti Corzan-Avendano Gábor lt. június hó 14-én bekövetkezett halálát. — Az összes ülés fájdalmas részvétellel veszi tudomásul a jelentést, s a gyászesetről értesíti a III. osztályt.

145. SZINNYEI JÓZSEF rt. felolvassa a Román-Petre község adományából hirdetett pályázat bíráló bizottságának jelentését (l. ez idei nagygyűlés 13. pontját), mely szerint Láng Mihály népiskolai igazgató úr munkáját a jutalomra érdemesnek ítélik. — A jutalom Láng Mihály úrnak kiadatik.

146. LENHOSSÉK MIHÁLY rt. felolvassa jelentését az Akadémiák szövetségének ez idei gyűléséről. — Köszönettel tudomásul vétetik.

147. A főtitkár felolvassa a Széchenyi-bizottság jelentését gr. Széchenyi István munkáinak új kiadása ügyében. — Helyesléssel tudomásul vétetik s az összes ülés ajánlatával az Igazgató-Tanács elé terjesztetik.

148. FABRICZY KORNÉL tt., KOLLÁNYI FERENCZ lt. és VERONESE JÓZSEF kt. köszönetüket fejezik ki megválasztatásukért. — Tudomásul vétetik.

149. Olvастatik a Kassai Múzeum megnyitása ünnepére érkezett meghívó, s a főtitkár jelenti, hogy a II-ik osztály ajánlatára MYKOVSKY VIKTOR és CSOMA JÓZSEF l. tt. kérettek föl ez ünnepen (június 21-én) az Akadémia képviselőit. — Tudomásul vétetik.

150. Olvастatik a Szinér-Váralján Erdősi (Sylvester) János tiszteletére emelt emlékoszlop június 1-én végbement leleplezési ünnepére érkezett meghívó, s a főtitkár jelenti, hogy a szobor alapzatára díszes babékoszorú küldetett. az I. osztály titkárnak ajánlatára, a következő felirással: „Erdősi (Sylvester) János, az első magyar nyelvész és jeles író emlékezetének a Magyar Tud. Akadémia.” — Tudomásul szolgál.

151. Az idei Kóczán-jutalomra érkezett pályamunkák, ú. m.: I. Az örök szeretet. Életkép négy felv. (Jelige nélkül). Kizárattott. — II. Kard és koboz. Színmű egy felv. Jelige: Ikarus. — III. Laczkfi. Drámai dalmű három felv., előjátékkal. Jelige: Omne tulit punctum stb. — IV. Frangepán Imre. Tragédia öt felv. Jelige: Kitért ékes köve — A koronának stb. — V. A király esküje. Hármassz. Trilogia. Jelige: Arany. — VI. Daczos lelkek. Három felvonásos vígjáték. Jelige: 1903. — VII. Nagy Lajos. Tört. színmű öt felvon. Jelige: A szerelmes mindenre képes. — VIII. Laczkfi István. Tört. tragédia öt felv. Jelige: Nem boldog a magyar! — IX. Délibáb. Romantikus dráma öt felvon. Jelige: A valóhoz ... Csak úgy van köteve stb. — X. Debreczeni Dózsa László. Tört. színmű négy felv. Jelige: A szerelem mindent pótol stb. — XI. Mária. Tragédia öt felv. Jelige: Rex Maria. — XII. Lajos király szerelme. Színmű három felv. Jelige: Hősök hőse. Kiadatnak az I. osztály bíráló bizottságának, jeligés levelkék pedig, közös borítékba lepecsételtetvén, átadatnak a levéltárnak megőrzés végett.

152. Az I. osztály jelenti, hogy a Kóczán-pályázat bíráló bizottságát HEINRICH GUSZTÁV r., KOZMA ANDOR és RIEDL FRIGYES l. tagokból alakította meg. — Tudomásul szolgál.

153. A II. osztály előterjeszti a Teleki-család levelezésének kiadása ügyében a család, az Akadémia Történelmi Bizottsága s a

M. Történelmi Társulat között kötendő szerződés szövegét elfogadás végett. — Az összes ülés a szerződést elvben elfogadja s fölhívja a Történelmi Bizottságot, hogy némely pont szabatosabb szövegezése mellett, az októberi összes ülésen újra terjeszsze elő.

154. A II. osztály jelenti, hogy a Történelmi Bizottság gróf Teleki Géza ig. tagot segédtagjául megválasztotta. — A választás megerősítették.

155. DR. MANDELLO GYULA, a Közgazdasági Szemle egyik szerkesztője, 1903 május 29-én egy lepecsételt kéziratot tett le a főtítkári hivatalnál, elsőbbsége megőrzése végett. — Tudomásul szolgál.

156. ÖZV. TISZA KÁLMÁNNÉ ő excja, bold. férjének írásban is hátrahagyott utasítása szerint és nevében 6000, azaz hatezer koronát bocsát az Akadémia rendelkezésére, azzal a kéréssel, hogy azt az Akadémia körébe vágó valamely közszéltre fordítsa. — Ezzel kapcsolatban jelenti a főtítkár, hogy Elnök úr már kifejezte az Akadémia köszönetét a nagylelkű adományért. Az összes ülés a maga részéről is köszönetet szavaz özv. Tisza Kálmánné ő excellentiájának s az ügyet átteszi az Igazgató-Tanácshoz.

157. Ajándékok:

a) a Széchenyi-múzeum számára érkezett ajándékok, ú. m.:

1. gr. Széchenyi Béla ig. és t. tagtól: Kis Lajos levele (Amerikából) gr. Széchenyi Bélához 1903. márczius 2. — 2. Erdélyi Páltól: Fay András élete és művei. — 3. Kont Ignácztól: Larousse Grand Dictionnaire-jéből (a 60-as évekből) Széchenyi (Etienne) című czikk. — 4. A M. Mérnök- és Építészegylettől: Vásárhelyi Pál élete és munkái Gonda Bélától. — 5. Fraknói Vilmos rend. tagtól: Gróf Széchenyi Ferencz;

b) a Könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Fraknói Vilmos r. tagtól: Papa Innocenzo XI. (Odescalchi). — 2. Márki Sándor l. tagtól: II. Rákóczi Ferencz emlékezete. — 3. Dr. Makay Bélától: Ünnepi beszéd. — 4. Dr. Horváth Ödöntől: Jogakadémiák és jogi vizsgálatok. — 5. A Dugonics-Társaságtól: Dugonics András élet-rajza. — 6. Dr. Flórián Károlytól: A 4·2%-os osztr. járadékadósság konverziója. — 7. Horváth Bélától: Ueber die Kondensationen von Amidobenzylalkoholen mit Phenolen. — 8. Rombauer E. Roderikttől: The history of a life. — 9. Wilmanns Augusttól: Beiträge zur Bücherkunde und Philologie. — Köszönettel vétetnek.

158. Az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 162. füz. (1903 év, júniusi füzet). — Athenaeum. XII. évf. 2. sz. — Földes Béla. A társadalomerkölcsi problema. (Társad. Értekez. XII. 9. sz.) — Goldziher Ignác. A buddhismus hatása az iszlámra. (Előadások Körösi Csoma Sándor emlékezetére. II. füz.) — Katona Lajos. Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. (Nyelvtudom. Értekez. XVIII. 5. sz.) — Thallóczy L. és Hodinka A. A horvát véghelyek oklevéltára. I. köt. 1490—1527. (Magyar történelmi Emlékek. I. oszt. 31. köt.) — Tudomásul vétetik.

159. Helyettes elnök úr a jegyzőkönyv kitesítésére LENHOSSÉK MIHÁLY és FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi melléletek.

I. Jelentés a báró Wodianer-féle néptanítói jutalomról.

(*Szily Kálmán* fűtőkár márczius 30-án felolvasott jelentése.)

Id. báró Wodianer Albert végrendeletében 50,000 korona tőke-összeget hagyott a Magyar Tud. Akadémiára, azzal a rendeltetéssel, hogy az összegnek évi kamata, két egyenlő részre osztva, tehát 1000 és 1000 korona, jutalmul adassék évenként két oly néptanítónak, kiket erre a M. Tud. Akadémia legmértőbbnek ítél. A M. Tud. Akadémia, az Ügyrend értelmében, a nm. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumot kérte föl a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére. A megyei kir. tanfelügyelők 40 vármegyéből, részletes indokolás kíséretében, összesen 79 néptanítót ajánlottak a jutalomra. A bíráló bizottság mindenkor az Akadémia elnökeiből és titkáraiból, tehát összesen kilencz tagból áll, s a bizottság tanácskozásaiban a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának igazgatótanácsa, felvilágosítások adása végett magát két-két kiküldöttje által képviselteti. Ez alkalommal is, mint a mult évben, a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium Halász Ferencz és Kacsovics Mihály osztálytanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig Lakics Vendel és Trájtler Károly székesfővárosi igazgató-tanító urakat küldötte ki. Az elnök úr, a bizottság tagjainak véleményét meghallgatván, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a minősítmenyi táblázat elkészítésére Lakics Vendel igazgató-tanító urat kérte föl, ki is a rábízott feladatnak rendkívüli egyszerűséggel és lelkiismeretességgel felelt meg. A bíráló bizottság folyó hó 24-én tartott ülésében vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokról készített minősítmenyi táblázatot s figyelembe véve az ajánlottaknak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkásságát, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmódját az iskolában és azon kívül, a tanítása helyes módszerét, továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett fáradozását, teljes egyértelműséggel:

Schmidt Boldizsár, pécs-bányatelepi igazgató-tanítót és *Kanovics György*, balaton-füredi „Erzsébet“-szeretetházi igazgató-tanítót ajánlja az Akadémiának az 1902. évi b. Wodianer-féle jutalommal való kitüntetésre.

Indítványozza továbbá a bizottság:

1. hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának fejeztessék ki az Akadémia köszönete a bírálati anyag beszerzéséért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselők a bíráló bizottságnak adtak;

2. a tanfelügyelők ajánlatai és a bizottságtól készített minősítményi táblázat terjesztessék föl a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumhoz, esetleges fölhasználás végett;

3. ha az Akadémia a bizottságnak a jutalom odaitélésére vonatkozó javaslatát elfogadja, *Schmidt Boldizsár* és *Kanovics György* urak értesítendők a személyöket ért kitüntetésről és kérdés intézendő hozzájuk, hogy személyesen akarják-e a jutalmat fölvenni az Albert napját követő összes ülésén, vagy pedig a díj nekik megküldessék.

II. Jelentés az 1902. évi Lévay-pályázatról.

Az 1902. évi Lévay-díjra, mely Kisfaludy Sándor életrajzára — már másodizben — volt kifizetve, csak egy pályamunka érkezett, mely 602 lapon tárgyalja a költő életét és műveit.

A Kisfaludy-irodalom oly gazdag, a költő munkái is oly teljes, kritikai kiadásban forognak közkézen, hogy az életíró feladatát ez előmunkálatok sok tekintetben megkönnyíthették volna. A pályamű szerzője mindezeket dicséretes szorgalommal felhasználja, csakhogy ezzel aztán meg is elégszik. Kisfaludy Sándor életrójának azonban még sok teendője lett volna: új kutatásokkal földeríteni a még homályos helyeket, alaposan vizsgálni a kor társadalmi, politikai s irodalmi életének hatását a család tradícióinak s a költő egyéni jellemének kialakulására, költészetét pedig kora világításában s a róla elhangzott későbbi ítéleteknek is számbavételével oly módon jellemezni, hogy hatását és jelentőségét megértetve, a költő helyét véglegesen megállapítva lássuk irodalmunk történetében.

Mindebből vajmi keveset találunk a pályamunkában. A meddig a költő maga nyújt anyagot életrajzához, s leveleiben, naplóiban egész közvetlenséggel föltárja gondolatait és érzelmeit: addig az életrajz is részletesebb, s a szerző iparkodik a költő lelki életét, fejledező írói tehetségét, olvasmányainak és környezetének befolyását, szóval egész ifjúkorát megrajzolni; de az életrajz többi része: a „férőkor“ s az „élet őse“ aztán nagyon hézagos és nagyon egyenetlen munka. — A „gyermekkor“ című első fejezetben (mely Kis-

faludnak a *testőrségbe való belépéséig* tart) sokat foglalkozik a költő őseivel, a mi — a családi büszkeség igazolására — helyén is van; de nem magyarázza meg sem a családnak „a rebellis ősök pazarlására” szórt átkát, sem a költő atyjának sokat emlegetett rideg önzését s hatalmaskodó természetét. A jezsuita nevelési rendszer bizonyára nem elég ok; sokkal jobban megvilágíthatta volna az apa jellemét a nemesség régi életmódjának (melyre egyszer — úgy futtában — utal is) és magán-élete viszonyainak közelebbi vizsgálatával. Az a zsarnoki hajlam a nemesi kiskirályok ősi hibája; ingerültségét, zárkózott ridegségét pedig sok tekintetben megmagyarázzák családi bajai és aggodalmai.

A 90-es éveket s általában a korpéket csak kölcsönként szavakkal (sokszor csak frázisokkal) tudja rajzolni, egy-két elszólása valóban azt mutatja, mintha nem is ismerné elég alaposan azokat az idöket, mikor hőse ifjúvá serdült. „Az 1790-iki mozgalom — úgy mond (61. lap) — magán viselte még az *álmos ember cselekvésének bélyegét*; mindent, a mi történik, az első fellelkesülés *zajongása* jellemez...” (az álmos ember *zajongása*?) A Himfy megjelenésekor „tapsba tört ki az egész *honoratior-társadalom*” (311. lap). — Miért épen ezek magasztalják a „nemesség költőjét”? Észreveszi, hogy a költő melázó természetű, vonzódik a mystikushoz, szereti a szabad természetet; de eszébe sem jut, hogy az egyéni hajlamon kívül a kor levegőjének is tulajdonítson valami hatást. Sokszor adós marad egy-egy fontosabb adat forrásának idézésével, pl. hogy ki volt a költőnek az a magasrangú katona-nagybátyja, a kinek rábeszélésére lett katona (95. lap); honnét tudja, hogy Kisfaludy Erdélyben eljárt a fonókba s följegyezte az ott hallott szokat (100. lap); hogy „Beethovennel testvérként szerették egymást” (116. lap) stb. Rajna-melléki katonáskodása idejéről sem tud többet, mint a mennyit a költő maga följegyzett; nem tudja első esküvője napját sem.

Szegedy Rózához való viszonyát, ennek fejlődését s szerelmök egész történetét — a levelek és napló adatai alapján — elég jól összefoglalja, de már az indoklás és jellemzés nagyon fogyatékos. Két hibába esik: Kisfaludyról fölteszi, hogy vagyoni érdek épen nem vezette, holott az anyagi gondokkal küzdő, soktagú Kisfaludy-családnak igen is nagy érdeke volt, hogy az árva Szegedy-lány vagyonát megnyerje; hiszen a költőnek, ha kilép a katonaságból, semmi jövedelmező állása nem lévén, tisztán birtokai jövedelméből kell megélnie; ez az érdek nem zárja ki, hogy — mint a szerző is nagy gonddal bizonyítgatja — igaz szerelemmel viseltetett a híres szépségű lány iránt, még akkor is, midőn koronként érzéki szerelmek szórakoztatták. A másik hibát Szegedy Róza jellemzésében követi el, midőn egy dilettáns írónknak azt az exaltált ítéletét fogadja el, hogy „Sz. R. a világirodalom legfenségesebb nőalakja” (267. lap). Külső bájai mellett bizonyára sok szép vonása lehetett benne a régi

magyar nemes matrónának; a részletes jellemzéshez pedig jó lett volna meghallgatni az egykorú szavazatokat is (pl. a mit Berzsényi ír a helikoni ünnepek alkalmából Kazinczynak. (L. Berzsényi és Kazinczy levelezését.) Egyébként a köztudomású dolgokat mondja el róla: hogy valami újat is mondhasson, összeállítja Kisfaludy leveleiből a Rózára vonatkozó helyeket, melyekből kitérni, hogy a költő felesége, jófermán házasságuk kezdete óta, folyton betegeskedett. A meglehetősen indiscrét idézetekből aztán megállapítja, hogy Kisfaludy nejének minden bizonynyal — valami női baja lehetett. (462—466. lap.)

A mint a költőnek az insurrectio idején feleségéhez írt levél-sorozata véget ér, az életrajzi adatok bő forrása is elapad. Kisfaludy három—négy évtizedes történetéről, közéleti szerepléséről és magán-életéről, melyekre nézve pedig a megyén és a rokonságban sok adatot találhatott volna, — igen hézagos képet nyerünk, semmivel sem teljesebbet, mint a minőt az eddigi adatokból is ismertünk. S ezt is milyen egyenetlen feldolgozásban adja! Mikor már a füredi színház s az Akadémia körül kifejtett működését végig tárgyalta, s már az 1843-iki dalünnepről is szólt, akkor azt mondja: „Hátra van még költőnk közéleti munkásságának egy jelentős epizódja“ (572. lap) s ekkor elbeszéli az 1817-iki keszthelyi helikoni ünnepélyeket, a midőn — az önképzőkori előadások után — „az összegyülekezett magyar poéták lesétáltak — *február 12-én* — a Georgikon parkjának *árnyas lugasaiba*“ (579. lap). Ilyen elszólás után már meg sem lep az a másik, hogy Festetics gróf (a kinek nevét következetesen Festetisch-nek írja) ez ünnepélyek által „*tényleg sokat lendített* a magyar nemzet előrehaladásán és a magyar nyelv ügyén“ (575. lap). Alább (581—2. lap) le is szállítja ezt a nagy lendítést annyira, hogy csak az „eszmék kicserélése“ meg a „kölesönös lelkesítés“ marad belőle, de — úgy-mond — „ez is elég eredmény abban az időben“.

Bizonyára elég, csak hogy ilyen ellentmondásokkal nem lehet jellemezni az irodalmi mozgalmakat. Pedig effélével a szerző munkájában többször is találkozunk; az akkori szellemi áramlatoknak sem jelentőségét, sem a költőre gyakorolt hatását nem tudja kellően méltatni.

De nézzük közelebbről a költő munkáinak ismertetését. Mindjárt az első fejezetben hét lapon keresztül foglalkozik Kisfaludynak egy gyerekkori (13 éves korában írt) névnapi köszöntőjével, s addig bizonygatja szerzőségét, míg végre kitérni, hogy a köszöntőnek leg-feljebb pár sora Kisfaludyé. Minek ez a fontoskodás! Elég, ha rámutat korai verselő hajlamára, melyet aztán mások példája s belső ösztöne ápolnak és fejlesztenek.

Az előadás egyenetlenségét nagyon megrontja a szerző tárgyalásának az a módja, hogy az egyes művekről folyt vitákat mind a szövegbe vonja, holott legalább felét jegyzetbe tehetné. Módszere különben elejétől végig az, hogy sorban ismerteti az egyes művekről

elhangzott ítéleteket, s a mi ezekben Kisfaludyra kedvezőtlen, azt iparkodik lefaragni, nem ellen-érvekkel, hanem egyszerűen tagadással. Mivel magának nincs mondanivalója, toldozza-foldozza a mások ítéletét.

Legtöbbet foglalkozik (s aránylag ez a legjobb része is a munkának) a „*Himfy szerelmei*“-vel. Bár az életrajz folyamán hosszasan elmondta már keletkezése történetét, most (266. lap) újra részletezi a draguignani és klagenfurti dolgokat, sőt alább (293. lap) még harmadszor is visszatér rájuk. Kisfaludy leveleiből és naplójából — Toldy ellenében — elég meggyőzően bizonyítja, hogy a „*Szerelmek*“ műzsája egyedül Szegedy Róza; s bár ezt maga is „szentül hiszi“ (268. lap) s az olvasó sem mond ellent: utóbb Baráth Ferenczcel mégis megengedi, hogy „egy-két dal Pepi grófnénak köszöni keletkezését“ (281. lap). Mikor aztán a költeményeket méltatnia kellene, a jellemzést ez a közhelyes, szintelen kitörés pótolja: „Új a tartalma, új a gondolatmenete, új a formája, új a nyelve és nagyszerű e nyelv magyaros zamata! Csoda-e, hogy a hatás olyan volt, a minőnek Kazinczy említi. Valóban e hatás korszakalkotó volt! Ismeretlen, soha nem hallott volt a hang, a melyen megszólalt!“ (304. lap.) Erre aztán hosszasan idézi Imre Sándort és Toldyt, ezeknek ítéletével helyettesítve a maga nézetének hiányát.

Kisfaludy levél-regényének („*Két szerető szív tört.*“) méltatásában megint sorra czáfolja mindazokat, kik valaha írtak róla. Rousseau és Goethe hatását nem tagadhatja, mert a költő maga mutat rá, de tagadja, hogy ez a hatás oly erős, mint Werner A. állítja; tagadja, hogy a mű oly „jelentéktelen és irodalmilag értéktelen“, mint Haraszti mondja; tagadja azoknak a német forrásoknak hatását, melyekre Rényi R. mutatott rá, s azzal végzi a polemiát, hogy a levélregény „csodálatraméltó s irodalmunknak egyik nagyon értékes terméke“. (370. lap.)

A *Regéket* már aránytalanul röviden (375—423. lap) tárgyalja; tulajdonkép nem is tárgyalja, hanem a 395—417. lapokon egymásután, minden összefüggés nélkül, elmondja valamennyinek tartalmát, de sem tárgyukat, sem szerkezetüket és jellemzésüket nem vizsgálja. Általában hiába keressük itt is, egyebütt is az aesthetikai elmélyedést. E helyett megint polemizál, megint faragesálja a mások ítéletét s örökké tagad. Nem igaz, hogy a költő „lépésről lépésre, regéről regére hanyatlott“ (mint H. G. mondja), bár elismeri, hogy az első regék magasabban állnak egyik-másik későbbinél, de nem mindegyiknél (391. lap); tagadja, hogy „jellemei egymás képére volnának alkotva“ (H. G. állítása), de elismeri, hogy „van köztük hasonlóság“ (423. lap). A naplójegyzetekből és a levelekből látjuk, hogy Kisfaludy mindig érdeklődött a váromladékok iránt, de ez nem zárja ki hogy Veit Weber és utánpótlói adhattak ösztönt a regék ilyenforma megírására, mint a hogy Petrarca hatása nélkül írhatott volna sok lyrai költeményt, de bizonyára mind szerkezetileg, mind formailag

másféléket. Bár a „*Regék a magyar előidőkből*” czimével is rámutat Gleich „*Sagen der magyarischen Vorzeit*” czimű munkájára, ezek hatását is tagadja. Hogy is gondolhatjuk — úgymond — hogy oly művelt elme, mint Kisfaludy — motívumokat és eszmét Gleichtől és ismeretlen társaitól kölcsönözzön, a kiket akkor érdemükön felül magasztalt ugyan s dívatba hozott a közönség, de azóta teljesen elfelejtett! (393. lap). Csakhogy ez épen nem ok. Vagy manapság csupa jeles műveket olvas a közönség? Hiszen csak nem rég olvastuk az éretlen dicsekvést, hogy a legutóbbi tíz év poétái már elfelejtették Vörösmartyt és Aranyt! — Kisfaludyra visszatérve, a hazafias elemeken kívül mindenesetre a regék újsága, dívata is hozzájárulhatott, hogy — legalább az elsők — oly nagy tetszést arattak. — Mikor aztán összefoglalólag szól Kisfaludy érdemeiről s azt fejtegeti, hogy Kazinczy ideális világából leszállt a reális világba, így folytatja: „A Kisfaludy nagy eszméjének, hogy t. i. a mult dicsőségét kell a jelen nemzetnek elétárni buzdításul és intés gyanánt, Vörösmarty lett a tökéletes megvalósítója” (420. lap); s három sorral alább már azt bizonyítja, hogy „más lett a kor, mások a kor eszméi, Vörösmarty a Kisfaludy Sándort átugrott idők poétája volt!” Milyen zavaros, tökéletlen egy beszéd!

A szindarabokat ugyanolyan módszerrel, de még rövidebben tárgyalja, mint a regéket. Bayerrel szemben, ki semmi drámaírói tehetséget sem lát Kisfaludyban, követeli ennek elismerését; de másik szavában azt mondja, hogy a költő nem ismerte a színpadot, azért nem írhattott jobb darabokat. Ez megint túlzás; Bécsben bizonyára elégszer látogatta a színházat, Shakesperen és Kotzebuen kívül bizonyára ismerte Schillert és Lessinget is. De hát a szerző csak tagad és nem vizsgálódik. Tagadja, hogy az „*Elmé*s *Özveg*y” német forrás után készült s annyira belemelegszik a darab dicséretébe, hogy Fáy és Kovács Pál darabjai közt sem talál hozzá-foghatót. (Fáy „*Régi pénzei*”-ről nyilván megfélekedezett).

Mint az életrajzban, a munkák ismertetésében is vannak hézagok; nem szól pl. Kisfaludy kisebb és vegyes költeményeiről meg *Hattyúdál*áról, sem a „*Tiszti írásmód*”-ról. Kazinczyhoz való viszonyát a Himfy recensiója s a Mondolat kapcsán úgy a hogy megvilágítja, de kibékülésök története megint hézagos. Többi kor- és író-társához való viszonyáról még ennyit sem tudnak meg a könyvből. Tulajdonképen nincs is benne igazi korfestés, a külföldi és honi szellemi áramlatoknak biztos körvonalakkal megrajzolt képe; hőse jellemzéséből hiányzanak az egyénítő vonások, műveinek fejtegetéséből pedig annak kimutatása, mennyiben folytatta s miben fejlesztette az általa művelt irodalmi ágakat. A költő életrajzában is, irodalmi működésének is inkább csak külső történetét adja, s a hol megkiséri a jellemzést vagy fejtegetést, sem módszerében, sem ítéletében

nem vezérlik alapos ismeretek, kiforrott aesthetikai elvek és megállapodott életnézetek.

Előadásában nem hiányzik némi melegség, de lendülete könnyen átesap a frázisba, s ha tovább fűzi gondolatait, nehéz bennök megtalálni a logikai kapcsolatot. Stilusa áradózó és pongyola; könnyen ír, de nem gondosan és szabatosan, s még a nyelvtisztaságra sem ügyel.

Ezek után az alúlírott bírálóbizottság a szóban forgó pályamunkát *nem ajánlhatja jutalmazásra.*

Budapest, 1903 május 5.

*Badics Ferencz, Bánóczi József, I. tt.
Heinrich Gusztáv, r. t.*

III. Jelentés a Gorove-pályázatról.

A kitűzött pályatételre (*A komikum elmélete*) két munka érkezett. Elismerésre méltó komoly törekvés nyilatkozik mindkettőben, de ezt az érdemet nagy fogyatkozások ellensúlyozzák.

Az I. számú pályamű a káröröm-elméletet vallja. Abból indul ki, hogy az embernek „minden legesekélyebb körülmény, mely neki kedves és másoknak árt, örömet okoz“. Ebben van a nevetségesnek és komikumnak forrása. A „mérésékelt“ tökéletlenség észrevételekor a kicsinylés, a fölény érzése s a bajtól való mentesség tudata hangol örömsre s nevettet meg. Erre az alapra azonban a nevetségesnek egész elméletét felépíteni, kevés sikerrel kecsegtető vállalkozás. Szerző is kénytelen nemcsak a naivot, „melynél nincs káröröm“ és a humort, „hol a káröröm kivetkezett igazi természetéből“, hanem az elmésséget is s a nevettetőnek egész körét kirekeszteni a nevetséges köréből. Ellenben kárörömet talál a komikumnál, mely a tragikummal correlat fogalom és nem egyéb, mint a fonákság felszívelése. Mindezen aesthetikai fogalmak viszonya fölötte zavaros. A bajt még növeli, hogy szerző a komikus és komikum közt is mélyreható különbséget keres. Azt halljuk, hogy a mi komikus, „az a komikumtól még olyan távol áll, mint a száználmas a tragikumtól“ (95. l.) és hogy Névy és Szigligeti hibát követett el, mert „komikumnak azt nevezik, a mi komikus“ (104. l.). Szerző álláspontjáról azt hirdeti, hogy jó vigjáték el lehet komikum (értsd komikai jellemek) nélkül és pl. a Szentivánéji álomban s a Tévedések játékában nincs komikum, vagy a mint emgedményenyl mondja, nincs „befejezett“ komikum (99. lap).

A szakirodalomban való jártasság sem erős oldala a szerzőnek. Nemcsak a francziákat s angolokat (Hobbes kivételével), valamint a tőle eltérő álláspontot elfoglaló Kraepelin és Lipps-et mellőzi hallgatással, hanem Groost és Ueberhorstot is, kikhez pedig közelebb

áll. Ezzel összefüggő hiba, hogy péld. az ellentét-elméletet eléggé komoly és beható bírálatban nem részesíti, viszont pedig a káröröm-elmélet ellen felhangzott súlyos ellenvetéseket egyszerűen tudomásul sem veszi.

A II. számú pályamű általában figyelemreméltóbb. Előnye, hogy a komikum elméletének történeti fejlődésére tekintettel van s eredményeihez gazdag példagyűjtemény elemzése útján jut el. A történeti áttekintés azonban hézagos és jelen alakjában kevésbé tanulságos, az egyes példák részletező magyarázata pedig mintha akadályul szolgált volna szerzőnek abban, hogy az összefoglaló általános szempontokhoz emelkedhessék. Legalább Kraepelin tana helyébe, mely nem elégti ki, nem tud újat és kielégítőt állítani, sőt egyenesen lehetetlennek mondja, hogy „a komikum egész birodalmát egyetlen faj fogalma alá” sorolhassuk (60. l.). Szerző Kant ismeretes meghatározásának magyarázatát műve „egyetlen olyan sikerének” tartja, melyet ő maga sikernek mer nevezni. „Íme, itt van bebizonyítva először, hogy létezik a komikumnak egy faja, melyre Kant elmélete érvényes”. A példák összegyűjtését szerző érdemül tudhatjuk be, de azt, hogy a szóban levő faja a komikumnak „létezik”, Kraepelin is, mások is kimutatták. (Scherer Kant-magyarázatát éppen szerző maga dicsérte meg). — A pályamű a kérdés élettani oldalával nagyon is könnyedén végez s a komikum érzését sem fejtegeti kellőleg. A mű általában bevégezetlen s a sietség nyomai láthatók mindenütt. Részei aránytalanok és igen egyenetlenül kidolgozottak, több helyen nélkülözzük a rendszerességet, a gondolatmenet szigorú következetességét, a tudományos nyelv szabatosságát. Szerző maga is egész művéből egy kis, alig tíz oldalas részletet tekint véglegesnek, a történeti részt nem akarja jelen alakjában meghagyni, de esetleges új formájáról csak éppen „némi sejtelmet” közöl velünk.

Ilyen körülmények közt a bíráló bizottság egyik pályamű jutalmazására sem gondolhatott és egyhangú megállapodással azt a javaslatot terjeszti az Osztály elé, méltóztassék az Összes-ülésnek a Gorove-díj ki nem adatását ajánlani.

Budapesten, 1903 május 4.

*Beöthy Zsolt r., Riedl Frigyes,
Jánosi Béla l. tagok.*

IV. Jelentés a Román-Petre-pályázatról.

(Előterjesztette *Szinnyei József* r. t. a jún. 22-iki összes ülésen).

Tekintetes Akadémia!

Román-Petre község Magyarország ezeréves fönnállásának emlékére díjat tűzött ki románajkú népiskolákban használandó magyar nyelvkönyvekre. A pályázat első ízben meddő maradt; tavaly sem

lehetett a díjat kiadni, de egy munkában, Láng Mihály népiskolai igazgató munkájában, annyi jó elemet találtunk, hogy a szerzőt művének átdolgozására szólítottuk föl. Így azután olyan munkát nyertünk, melyet most már nyugodtan a pályadíjjal való kitüntetésre ajánlhatunk. A szemléltetés, a hangokkal és tárgyakkal való játszás, az átdolgozott munkában a kellő határok közé szorult; ha maradt is még itt-ott kis túlzás, az a gyakorlati tanításban nem fog már kárt tenni; egészben véve Láng Mihály úr munkája igazán szépen átgondolt és lelkesen kidolgozott könyvek sorozata, a melyben sok a sikerült részlet. A kifogástalan magyarsággal írt munkához szabatos román fordítás is van mellékelve, úgy, hogy egyhangúlag a díj kiadását kérjük.

Budapest, 1903 június 16-án

Joannovics György,
a bizottság elnöke.

Szinnyei József, r. t.
Asbóth Oszkár, l. t.

V. Jelentés a Vigyázó-féle hadtört. pályázatról.

A)

Az idei Vigyázó-pályadíjra kitűzött feladatra: „Adassék elő a magyar hadi történet valamely nevezetesebb eseménye“ egy munka érkezett. Erről, mint egyik bíráló, a következőket van szerencsém jelenteni.

A munka az úgynevezett hódí vagy hódmezei csatával foglalkozik, melyben a magyarok Kun László alatt a kunokat legyőzték. Szerinte e csata nem 1280-ban történt, mint Szabó Károly óta hittük, hanem, mint régebben a Képes Krónika alapján tartották, 1282-ben. Volt ugyan 1280-ban is kun lázadás, melyet levertek, de nem a hódí csatában. E csata, melyben nemcsak a belföldi kunokat, hanem Oldamur *külföldi* kun vezért is legyőzték, nem is történt Hódmezővásárhely mellett, hanem egy Hód nevű helységnél Vinga tájékán. A dolgozat tehát eddigi tudásunkat ezekről a kun mozgalmakról lényegesen meg akarja változtatni, de, úgy látszik nekünk, nem valami nagy sikerrel.

A mi azt az állítást illeti, hogy a csata nem 1280-ban, hanem 1282-ben történt, abban teljesen Karácsonyi János cikkét követi: „A hódí csata éve“, a Századok 1901. évi folyamában (626. kk. II.), s ebben *talán* igaza van, különösen, ha igazolni tudná, mit Karácsonyi János szintén állít, hogy *két* kun háború volt. De azt igazolni nem tudja. Annak, hogy mást ne említsék, krónikáinknak, jelesen az egykorú Kézai Simonnak hallgatása is ellene mond. Igaz, hogy szerző azt mondja: az 1280-iki *belső* támadást nem lehet egynek venni a *külföldi* Oldamur támadásával: de nincs bebizonyítva, hogy Oldamur *külföldi* kun fejedelem volt. Egynémely nem szabatos, különfélekep

értelmezhető kifejezés azt még nem igazolhatja, annál is kevésbbé, mert semmi nyoma sincs annak, az aldunai viszonyokat pedig e korból már eléggé ismerjük, hogy valami külföldi kun fejedelemség akkor még egyáltalában véve fennállott volna.

A mi a csata *helyét* illeti, s azt pályázó egyik főkérdésnek tekintti, azzal 56 lapnyi szövegből 22 lapon foglalkozik — abból indul ki, hogy az oklevelek következetes kitétele „in Hod“, sőt egy helyett meg épen „in Houdon“ — *magyaros* ragozással, mint régebben még Anonymusnál, mit azonban észre nem vesz, — azt jelenti, hogy a csata Hód *falunál* történt, nem a *Hódon*, a Hódmezőn, mert nem áll ott a név mellett a „Campus“; mintha nagy lovas csata helye lehetne falu, oly értelemben, hogy „in“-nel fejeznők ki nevét; mintha nem fordulna elő számos helyen emlékeinkben az „in Rakus“ kitétel, mely nem azt jelenti, hogy Rákos faluban vagy falu mellett, hanem hogy a Rákos *mezején* történt valami. Hosszasan bizonyítja, hogy a mai Hódmezővásárhely mellett levő tavat nem hívták Hód-tónak, hanem Nagytónak, mintha abból valami következne. Azt azonban, mit Szeremley Hódmezővásárhely történetében (II. 32. kk. II.) a vidéken feltalált sírokról beszél, melyek ott lezajlott csatáról tanúskodnak, nem ismeri.

A Vigyázó-pályadíj szabályai szerint a jutalom csak *önálló becsű műnek* ítélhető oda. Történeti dolgozat önálló becsű, ha, vagy új adatokkal gyarapítja ismereteinket, vagy a meglevő adatokból helyesebb, mélyebb felfogással *új igazságokat* derít ki. Pályázó új, eddig ismeretlen adatokat nem hoz fel. Az eddigieket ismeri, de azokból részben csak Karácsonyi János állításait ismételve, új, *megállítható* igazságokat nem hoz ki. Szárazon, szellemtelenül sorolja fel az adatokat. Jórészt polemizál, a helyett, hogy plasztikusan elbeszélne. Igyekszik némi hadtudományi szint adni munkájának, de nem sikerrel s magának a csatának a leírása teljesen önkényű. Véleményem szerint tehát a pályázó munkát „önálló becsű műnek“ tekinteni, s így neki a jutalmat kiadni nem lehet.

Pauler Gyula r. t.

B)

A Vigyázó-féle jutalomtételre beküldött egyetlen pályamű czime és tárgya: *A hódai csata*; jeligeje: *Az igazságot kerestem*. A tétel ez volt: *Adassék elő a magyar hadi történet valamely nevezetesebb eseménye.*

A szerző már a tárgy megválasztásában sem mondható valami szerencsésnek. Oly hadi esemény előadását kísérli meg, melynél a két legfontosabb körülmény: a *hely* és *idő* kérdése még mindig vitás; legalább a hely kérdését annak tekinti a szerző s történetíróink általában elfogadott nézetével szemben azt vitatja, hogy IV. László királynak a kunokkal vívott döntő csatája nem Csongrád-megyében a mai Hódmezővásárhely mellett, a *Hód-tónál* vagy a

Hód-mezőn, hanem Temesmegye északi végében, a Marostól délre, a mai Temes-Szécsány községgel szomszédos egykori (ma már nem létező) *Hód-falunál* ment végbe, s ezt hosszasan, minden rendelkezésére álló adat felhasználásával iparkodik bebizonyítani. Következtetéseit arra alapítja, hogy László okleveleiben a csata helyét megjelölő *in Hód* (Hood, Houd) kifejezés csakis *falut* jelenthet; de épen ebben téved, mert latin emlékeink nyelvhasználatára szerint, az idézett kifejezés alatt *falut*, *helységet* érteni — legalább az adott esetben — nem lehet. A *valu-elmélet* tehát — melyet az egyetlen egyszer előforduló *in loco Hód vocato* kitétel sem menthet meg — elesik, s ezzel elesik az a negatív érvelése is a szerzőnek, hogy a kun csata Hódmezővásárhely közelében nem történhetett, minthogy a hódmezővásárhelyi tó partján Hód nevű falu 1282-ben nem volt. Ez igaz lehet, ámbar nem bizonyos; bizonyos ellenben az, hogy a XIV-ik század elején — s ezt a szerző is tudja — Vásárhely tőszomszédságában *Hold* vagy *Hód* nevű helység állott, mely később Vásárhelylyel olvadt össze, s bizonyosnak vehetjük azt is, hogy ez a helység nem alapítójáról vagy valamely birtokosáról neveztetett *Hód*-nak, hanem annak a környéknek, területnek, mezőnek élő nevét vette fel, a hol épült. Bizvást állítható tehát, hogy Hódmezővásárhelynél Kun László korában létezett egy *Hód* nevű terület, *Hód-mező*, melyen a csatát vívták s a melyre az oklevelek helymeghatározása igen is ráillik. A mi a katonai szempontot illeti, abban igaza lehet a szerzőnek, hogy Temes-Szécsány és Vinga dombokkal átszegdelt, avar körsánczok maradványaival borított környéke alkalmasabb és kedvezőbb fekvésű harcztér lett volna, kivált a részben már nehezebb fegyverzettű magyarság számára, mint a hódmezővásárhelyi mocsaras, lápos vidék, de mit ér ez, ha más okokkal nem tudja meggyőzni az olvasót arról, hogy az ellenséges hadak tényleg ott ütköztek meg egymással.

A másik főkérdésben, az *idő* kérdésében, Karácsonyi János nézetét (az 1282. évet) fogadja el a szerző, a nélkül azonban, hogy azt akár újabb adatokkal, akár az ismert adatoknak újabb kombinációjával támogatni tudná. Karácsonyi János *A hód-tavi csata éve* című dolgozatában (Századok, 1901. 626. és köv. II.) és egy ezt kiegészítő rövid közleményben (u. o. 1902. 868. I.) kétségtelenül kimutatta, hogy a Mokesay-féle 1280-iki oklevél hamis, de ezzel Szabó Károly és Pauler Gyula véleményének, a kik a hódí csatát 1280-ra teszik, csupán egyik erősségét rontotta le, magát a kérdést végleg talán még el nem döntötte, ámbar mindenestre feltűnő, hogy a legtöbb oklevél, melyben László király a kunok ellen vitézkedők érdemeit jutalmazza, 1282 után kelt. A pályamű szerzője egy hajszállal sem viszi a megoldás ügyét előre, s az egész kun mozgalom elbeszélését nem tudja úgy fűzni, hogy abban az események összefüggő láncolatát és chronológiáját mindenütt tisztán lássuk.

Hogy mindezek után, különösen a szerzőnek a csata helyére vonatkozólag el nem fogadható fejtegetései után, micsoda hadtörténeti értéke lehet a döntő ütközet képzeleti leírásának: erről nem szükség szólanunk.

A munka elején a kunoknak a tatárjárás utáni betelepítésétől kezdve, a kun háború ismeretes előzményei vannak elbeszélve, meg lehetőszen száraz, vázlatos előadásban és — a mi különben az egész munkán végig észlelhető — sok helyt pongyola stílusban. Azt nem lehet megtagadni a szerzőtől, hogy szorgalmasan összeszedett minden eddig ismert adatot, a mit céljára felhasználhatónak gondolt, de önálló becsű művet nem alkotott, a miben újat akart adni, abban tévedett; ennél fogva részére a jutalom kiadását nem javasolhatom.

Budapest, 1903. ápr. 27-én.

Nagy Gyula,
lev. tag.

VI. Jelentés az I. M. Ált. Biztosító-Társaság jutalmáról.

A)

A Magyar Általános Biztosító Társaság alapítványából kitűzött pályakérdésre (kiváttatik oknyomozó tanulmány a földnek hitel által való megerheltetéséről az ország valamely vidékéről: lehetőleg egy megye területéről, tekintettel a birtok terjedelmének főbb osztályaira) két munka érkezett. Az I. sz. munka jeligéje: „Pénzünk v. valószínűs tehetőségünk pedig addig soha se lesz, míg a hitel lábra nem áll hazánkban“ (Széchenyi, Hitel). A munka mindenekelőtt tárgyalja a hitel okait, a régebbi hitelviszonyokat és e tekintetben nem egy érdekes adatot közöl. Azonban a munka túlnagy része foglalkozik a régi viszonyok tárgyalásával és pedig nem is csak a hitelviszonyokkal, hanem általában a mezőgazdasággal. A 121 lapra terjedő dolgozatból 85 lap esik ezen általános részre. A tulajdonképpeni feladattal, egy specialis vidék viszonyainak tárgyalásával csak a 88. laptól kezdve foglalkozik. Leírja Sopron- és Vas megye viszonyait, ugyan nem az összes, hanem csak a hitelintézeti jelzőlogok alapján. A hitelnek birtokkategóriák szerinti statisztikája — a pályakérdés lényege — hiányzik. Azonban sok helyes megfigyelést találtunk. És ha nem is számszerű kifejezéssel, de általánosságban birtokkategóriák szerint tárgyalja a jelzőlogterhek alakulását. Csak kár, hogy a vas megyei állapotok sokkal sommásabban vannak leírtak. Élénken, világosan van írva és a létező állapotokról elég jó képet nyújt. Az író mindenesetre a helyi viszonyok körül nagy tájékozottsággal bír. A dolgozat sok tanulságot nyújt és bizonyítéka annak, hogy csak a részletes, az egyéni tényekig lenyúló adatokban rejlik az igazság. Csak ily inductiv eljárás képes gazdaságpolitikai intézkedések elő-

készítésére biztos alapot nyújtani. Kár, hogy a dolgozat jóformán nincs befejezve, mintegy a mondat közepén végződik.

A II. számú dolgozat (Jelige: A jó hitel is vagyon) 88 meg-
lehetősen lazán irt lapból áll. Ebből is a tulajdonképeni feladatra,
egy terület monografikus ismertetésére, csak 20 lap esik. Az első 58
lap a földhitel fejlődésének történetét adja, az utolsó 10 lap reform-
javaslatokat tárgyal, melyekre a pályakérdés tulajdonképen nem ter-
jeszkedik ki. Tehát igen kevés tért szentel a tulajdonképeni feladat
megoldásának. Somogy megye viszonyai képezik a tárgyalás alapját.
Elismerjük, hogy helylyel-közzel érdekes adatot találtunk.

Mindkét dolgozat abban hibázott, hogy fel nem ismerte, mi-
szerint a kiírt pályázat első sorban statisztikai természetű, egy sta-
tisztikai kép összeállítását kívánta, még pedig akkép, hogy a hitel
által való megterheltetés a szokásos birtokkategóriák — nagy-, kö-
zép-, kisbirtok — szerint tüntetessék fel. Hivatalos adatok hiányában
a pályázóknak a hely színén kellett volna a megfelelő adatokat össze-
gyűjteni. Számolván azonban az ilyen adatgyűjtéssel járó vagy magá-
nos kutató előtt talán legyőzhetetlen nehézségekkel, elismerést érde-
mel a pályázók által tett kísérlet is, mely legalább egyes adalékokat
szolgáltató és így, ha nem is teljes inductió, de egyes mozzanatokat
és tényezőket elég plastikusan domborít ki. A két munka közötti
értékkülönbség alapján javaslatom az, hogy az I. számú munkának
adassék ki a pályadíj, a II. sz. munka dicséretet kapjon.

Budapest, 1903 ápr. 11.

Földes Béla r. t.

B)

Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság díjára ez idő
szerint a következő pályakérdés volt kitűzve: „Kivántatik oknyomozó
tanulmány a földnek hitel által való megterheltetéséről az ország
valamely vidékéről: lehetőleg egy megye területéről, tekintettel a
birtokok terjedelmének főbb osztályaira“.

Ez a pályázat nem volt meddő, mivel annak folytán két számot
tevő munka érkezett be. Az I. számúnak jeligeje: „Pénzünk s való-
ságos tehetségünk addig soha sem lesz, míg a hitel lábra nem áll
hazánkban“. Széchenyi, „Hitel“. A II. számúnak jeligeje pedig: „A
jó hitel is vagyon“.

Miként a pályakérdés egyszeri elolvasásából is kiderül, nem
az egész hazai föld hitellel való megterheltetését sommásan feltűn-
tető, hanem lehetőleg egy vidék, sőt valamely egyes megye ebbeli
viszonyainak oknyomozó, minél behatóbb, első sorban a tényleges
állapotokat részletesen bonczoló, tehát monografikus tanulmány kíván-
tatott. Ennek daczára, a két beérkezett pályamű a fősúlyt egyformán
az egész ország földhitelviszonyainak és az azok keretében észlelhető
bajoknak előadására fekteti. Az első számúnak mintegy kétharmada,
a másodiknak pedig szintén jóval több mint fele azokkal foglalkozik.

Nagyon közel fekiúdt ennélfogva az a kérdés, hogy alaki okokból nem kellene-e egyszerűen a pályadijnak ki nem adását javasolnom? A pályamunkák alapos áttanulmányozása után azonban arra az eredményre jutottam, hogy ez álláspont-ra nem fogok helyezkedni, mivel a pályakérdésre adott válaszok, habár valóságos monografiáknak nem tekinthetők is, s a kérdéses állapotokat kevésbbé statisztikailag, mint azok közgazdasági leírása útján tüntetik fel, mindazáltal az illető vidékek, névszerint az első számú pályamunka Sopron- és Vas-, a második számú pedig Somogy vármegye földhitelviszonyainak oly élethű, szingazdag és tanulságos képét tüntetik fel, hogy a hely- és tárgyismeretük által azokban szolgáltatott felvilágosítások a nem eléggé használt számszerű kimutatások hiányát sok tekintetben pótolják. Az a körülmény, hogy e mellett mind a két pályázó még az egész ország hitelviszonyait is felöleli, ez esetben helyesen annál kevésbbé képezhetné az elutasítás okát, mivel azoknak a rendelkezésre álló legújabb adatok alapján való tárgyilagos sommás előadása sem felesleges.

Az ebbeli helyzet feltüntetése előtt mind a két pályamű a történeti előzményeket adja elő, s a mostani állapotok képét bővebben azután nyújtják. Kiterjeszkednek a birtokkategorikiák egymástól eltérő helyzetére és azok egybevetése mellett igyekeznek az egész ország földhitelügyének mai képét megfesteni.

Az első számú pályamű szerzője ezt sokkal alaposabban, szélesebbkörű vizsgáldás mellett teszi, mint a másodiké. Az eredeti forrásokból többet merit, míg a második a régibb adatok újabbkori feldolgozását magában foglaló szakmunkák bővebb használatával beéri. — A mai helyzet ecsetelésénél is biztosabb kézzel dolgozik s a mezőgazdasági statisztika legújabb adatait a maga céljaira gondosan és ügyesen értékesíti. — A különbség a két pályamű ezen részei között tehát az első javára határozottan igen nagy.

Nem mondható ez a második részre nézve, mivel a II. számú pályamunka Somogy megyének földhitelviszonyait szintén beces, részben valószínűleg a hely színén gyűjtött adatokkal tárja elénk, sőt azok feltüntetéséhez még — a pályázatban ugyan nem kívánt, de nem egy szempontból — figyelemre méltó javaslatokat is csatol. Azonban, ha a kettő között ez irányban nem is oly jelentékeny a különbség, mint az első részben, az I. számú pályamű Sopron- és Vas vármegye földhitelének mégis jóval behatóbb és tanulságosabb képét szolgáltatja. Kiterjeszkedik annak minden főbb kérdésére és az illető megyék minden vidékén valamennyi birtokkategorikiára, sőt azok közt oly párhuzamokat is von, melyek a ható okok mérlegelését az olvasóra nézve nagyon megkönnyitik.

Mindezek alapján a pályaművek mindegyikének én beceset tulajdonítok és kíváncsónak tartom, hogy azok nyomtatásban is megjelenjenek. Minden irányban megállapított kisebb-nagyobb előnyei

folytán azonban a pályadíjat az I. számú és Széchenyi „Hitel“-éből. vett jelisével ellátott pályamunkának ajánlom kiadni.

Budapest, 1903. márczius hó 11-én.

Gaal Jenő l. t

VII. Jelentés a Groedel-jutalomról.

A)

A Groedel-féle jutalomra kitűzött pályakérdés kielégítő megoldása nem tartozik a könnyű feladatok közé. A pályázónak arra kell felelnie, hogy az önmagát irányító társadalom mit tehet a hazánkban egyre növekedő kivándorlás ellen s felelnie kell erre saját tapasztalatai alapján. Olyan ember nem igen van az országban, a ki a legnagyobb erőfeszítés és utánjárás mellett is képes volna, az állam egész területét felölelve, elegendő tapasztalatot szerezni magának a kivándorlásra vonatkozólag. A kivándorlás okai az ország különböző vidékein annyira különbözök, hogy az ország minden zugának, mondhatnám, minden községének viszonyait külön-külön kell megfigyelnünk, hogy a kivándorlás ellensúlyozására irányuló társadalmi tevékenységet illetőleg életrevaló gyakorlati javaslatokkal állhassunk elő. Azzal tisztában vagyunk, hogy a kivándorlókat a szükség, a hazai állapotokkal való elégedetlenség s az új hazában elérendő jobb sors reménye hajtja ki hazájukból; de a szűkölködés és elégedetlenség okai nem mindenütt ugyanazok s a jövőbe vetett reménynek is más-más alapjára és kútforrására fogunk akadni, ha a nép lelkiületét nem a maga egészében, hanem vidékenként széttagolva tesszük tanulmányunk tárgyává.

Ezek a szempontok lebegtek Akadémiánk előtt, midőn a pályázni szándékozók egyenesen fölhatalmazza, hogy munkájuk egy-egy nagyobb terület kivándorlási mozgalmának tanulmányozására és az ekként levezethető gyakorlati tanulságok ismertetésére is szorítkozhatic.

Nem kevesebb, mint 15 pályamű érkezett be a kitűzött időre s ezek közül az egyik a miatt, mert a szerző megnevezésével; egy másik a miatt, mert nyomtatásban nyújtott be s egy harmadik a miatt, mert szerzője egyébre nem ért rá, mint hogy készülöben lévő művének tartalomjegyzékét és forrásait közölte egy, a főtítkárhoz intézett levél kíséretében, — a pályázatból kizáratván, összesen 13 került bírálat alá. S ebből a 13-ból különösebb figyelmet csakis az a négy érdemel, mely az imént említett felhatalmazással élve, csupán egy-egy vidék viszonyaival foglalkozik, a mi már magában véve is igazolja annak az álláspontnak a helyességét, hogy habár a kivándorlási mozgalom országos jellegű, azt sikeresen csakis partikuláris szempontból lehet gyakorlatilag tárgyalni.

A pályaműveknek csaknem fele olyan, hogy nem üti meg még a legalacsonyabb mértéket sem. Ezekkel tehát röviden végezhetünk.

Az I. számú (jeliséje: „Nincs ok okozat nélkül“), egy sületlen

pénzügyi terv segélyével a magyar föld tehermentesítését s a házasulandó felek megadóztatásával egy szegény-alap szervezését ajánlja. — A II. számú (*jelige nélkül*) nem érdemli meg, hogy egyetlen szót is vesztgecssünk rá. — Az V. számú (*„Előre! Tette fel!”*), egy csomó badarsággal teszi próbára a bíráló türelmét; pl. indítványozza, hogy az állami befektetések olyan kölcsönökből fedeztessenek, melyekre nézve az államnak 70—100 év múlva megszűnik a kamatfizetési kötelezettsége; hogy az állambáztartás kizárólag a fényűzési adók rendszerére alapíttassék; hogy a katonai létszám emeltessék stb. stb., ez utóbbi javaslatát azzal indokolván, hogy ily módon gondoskodhat az állam a munkanélküliek megélhetéséről. A jelenlegi politikai viszonyok közt milyen kár, hogy ez a megváltó eszme előbb nem jutott nyilvánosságra. — A III. számú pályamű (*„De a népet megtöri igája”*) egy silány vers, mely a kivándorlókat apostrophálja. — A IV. számú (*jelige nélkül*) czíme a következő: „A legmesszebb menő gondolatok, eszmék és nézetek az Amerikába való kivándorlás megnehezítésével kapcsolatosan az onnan való visszatérés megkönnyítése köréből”. A milyen esetlen, értelmetlen a munka czíme: éppen olyan a tartalma. Szerzője iszonyodni látszik minden elmélettől. Azt tartja, hogy „a tudományok bármely ágának elméleti tanulása elveszi az időt, módot és alkalmat a gyakorlati, praktikus észleléstől”. Készséggel ismerjük el, hogy ő, „elméleti tanulással” soha nem kinozta magát, hanem életének minden percét „gyakorlati észlelésre” fordította. Az önképzés emez egyoldalúságának azután természetes következménye az a szertelen önbizalom, melylyel elhitheti magával, hogy ha az ő naiv terveit megvalósítja a társadalom, akkor „miénk lesz Konstantinápolyig az egész európai török birodalom kereskedelmileg, iparilag, később — lehet — politikailag is.” — Végre a XIII. számú pályaműre (*„Még mindig a multat bűnhödi a magyar”*), mely a legterjedelmesebb mind között, csak annyit jegyzünk meg, hogy valóságos kincsesbányája az élelzapba való csodabogaraknak.

Más kategóriába tartoznak, mert valamivel magasabb színvonalon állnak, a VI. (*„Help your self”*) és a VIII. (*„Hanyatló szép hazám”*) számú pályaművek.

Amaz a dunántúli kivándorlással foglalkozik. Szerzője az adatok beszerzésében nagy szorgalmat fejtett ki. E célból még a kivándorlási ügynökségekkel is érintkezésbe lépett. De előadása rendszertelen. Egyik tárgyról a másikra ugrik minden átmenet nélkül s magától a tárgytól is gyakran eltér. Az egygyermekrendszerrel hosszasan ír s azt igyekszik bebizonyítani, hogy az a napoleoni hadjáratok alkalmával hazánkban letelepedett francziáktól veszi eredetét. S ezt a kitérését, — mely a munka különben is szaggatott gondolatmenetének egységét még inkább zavarja, — azzal indokolja, hogy az egygyermekrendszer és a kivándorlás ellen ugyanazon orvosszerek alkalmazandók. A legfőbb kifogásunk azonban a munka ellen az, hogy a kivándorlás elleni küzdelem eszközeinek megállapításában semmi leleményességet nem

tanusít s jóformán csak regisztrálja a már unos-untig megvitatott dolgokat.

A mi pedig a VIII. számú pályaművet illeti, ebben a közmívelődés és a közgazdaság emelésére szolgáló sok jó tanácsot találunk, melyek közelebbi vagy távolabbi vonatkozásban állnak a kivándorlással; de nincs benne egy szemernyi positivum sem.

Utoljára hagytuk azt a négy pályaművet, mely — mint már fennebb is említők — kiemelkedik a többi közül, s mely éppen ezért a bíráló részéről nagyobb figyelemre tarthat igényt.

Ilyen nevezetesen a XII. számú („*Megújulunk*”), mely különösen a bodrogházi viszonyokra reflektál, miután szerzője, úgy látszik, csakis ezeket ismeri közvetlen tapasztalatból. Újat ugyan nem sokat mond, de a mit mond: azt ügyesen adja elő. A legfontosabb része azonban, melyben a kivándorlás ellensúlyozására vonatkozó javaslatok foglaltatnak, csakis vázlat maradt s ha egyébert nem, már csak ezért sem jöhet számba a jutalom odaítélésénél.

A VII. számú pályamű („*Szívet cserél az, ki hazát cserél*”), a kivándorlást különös tekintettel a felvidékre tárgyalja. Szerzője komoly előkészülettel fogott a munkához. Az adatok óriási tömegével dolgozik s — a mi lelkiismeretességére vall — még sincs megelégedve magával, hanem még a külföldön is szeretne legalább egy évig adatokat gyűjteni.

Szorgalmával és lelkiismeretességével azonban nem áll arányban tehetsége. A mellett, hogy az összehalmozott anyagot áttekinthetően nem képes feldolgozni, ítélete és írói ízlése is nagyon fogyatékos. Az ország állapotáról olyan sötét képet fest, hogy ha ez a kép igaz volna: akkor minden embernek ki kellene innen vándorolnia. Szórványos jelenségekből általános tételeket von le. S mikor elmélkedik, előadásában nincsen semmi emelkedettség, semmi választékosság, sőt ellenkezőleg a közhelyek és banalitások egész tömegével gyötri olvasóit. „Kutyába se veszik — úgymond — a szegény embert”. „Csak nyomják tisztviselőink — írja egy másik helyen — a szegény embert. majd akkor még jobban elmondhatjuk: nem boldog a magyar”. Az se rossz, mikor így buzdítja honfitársait: „Óh magyar, óh társadalom, mikor okulunk már saját kárunkon? Hát nem hizlaltuk már eléggé az osztrákot? Rang, vallás ne alkosson társadalmi válaszfalat közöttünk; véssük jól kebelünkbe mi is: A haza minden előtt! Jelszavunk legyen: Viribus unitis”.

Ilyen hangnemben előadva és a lehető leggyarlóbban indokolva, kétszeresen nehéz megemésztienünk részint merész, részint képtelen honmentő gondolatait. Önálló vámterület, iparvédő egyesület, munkabér-minimumnak törvény által leendő megállapítása, az uzsorás takarékpénztárak felrobbantásával megyei takarékpénztárak szervezése, minimum-törvény, tanfelügyelők szaporítása stb. stb., — mindmegannyi kemény dió, melynek feltöréséhez erősebb fog kell, mint a szerzőé.

Írói izlésének jellemzéseül még csak azt hozom fel, hogy művének minden egyes, ivekre terjedő fejezete egyetlen egy kikezdésből áll s hogy a mű *szövegében* kéri az Akadémiát, hogy külföldi tanulmányútra ajánlja őt a kormánynak, tiszti esküjével kötelezvé magát, hogy ha tanulmányútját bevégezi, művét 1904. szeptemberéig kiigazítva és kinyomatva újból be fogja nyújtani az Akadémiának.

A székely kivándorlással foglalkozó X. számú pályamű („*Csak nem fajult el*”) bírálatában két momentumot kell szem előtt tartanunk. Az egyik az, hogy erről a tárgyról annyian irtak már, hogy a székely kérdésnek immár tekintélyes irodalma van. Hogy csak az újabban megjelent önálló munkákat említsük, ott vannak pl. T. Nagy Imre, Máthé József, Hegedűs Loránt, Sebess Dénes, Barabás Endre, László Gyula stb. önálló tanulmányai, a marosvásárhelyi székely társaság kiadványai, a marosvásárhelyi kereskedelmi- és iparkamara évi jelentései, a székelyföldi országgyűlési képviselők emlékirata (1898.) és országgyűlési beszédei, a tusnádi székely-kongresszus naplója stb. stb. A másik, nem kevésbé fontos körülmény az, hogy akkor, a mikor a Groedel-féle pályázat határideje lejárt, a tusnádi kongresszus naplója még nem jelent meg. Ez utóbbi a székely kérdésre vonatkozó contro-versiákat tüzetesen megvilágítván s általában ennek a tárgynak egész anyagát felölelvén, igazán alapos, a gyakorlati élet követelményeinek megfelelő munkát írni a székely kivándorlásról az említett napló tüzetes tanulmányozása nélkül teljes lehetetlenség. Hogy egyebet ne említsünk, ott van pl. a tagosítás és arányosítás, vagy a kis üstön való pálinkafőzés ügye, melyek mind a legszorosabb összefüggésben vannak a kivándorlás problémájával. s melyekre nézve a tusnádi kongresszus a legbecesebb anyagot szolgáltatta.

A mily hátrányos a kérdéses pályamű sorsára nézve ez a körülmény: másrésről épp oly előnyös az, hogy szerzője a székely kérdés irodalmát mellőzve, a tanulmányához szükséges adatokat saját tapasztalataiból és a nép embereitől szerezte be. Ily módon, habár a tusnádi kongresszus tanulságait nélkülözvén, a kérdést minden tekintetben kielégítőn nem oldhatta is meg, legalább művének eredetiségét biztosította. Hogy képessége van a tárgy feldolgozásához, azt készséggel elismerjük. Saját bevallása szerint, életének legnagyobb részét a Székely-földön töltötte s így ismeri annak minden zegét-zugát, népét és viszonyait egyaránt. Ehhez járul írói ügyessége és — a mi fő — erős vonzódása a székely nép iránt. A rajz, a mit a székelyekről ad, oly rokonszenves, hogy ennek hatása alatt bizonyára belátják majd olvasói, mily értékes anyag az, a mit a székely kivándorlás által elvesztünk s a mit a kivándorlás meggátálása által a hazának meg kell mentenünk.

A magam részéről legértékesebbnek tartom a XIV. számú pályaművet („*Az igaz szó nem tűrése*”), illetőleg annak különös részét. Ebben a szerző kizárólag a bodrogközi kivándorlási mozgalmakkal foglalkozik, világos útmutatással szolgálván arra nézve, milyen mód-

szer alkalmazandó, hogy a pályakérdés Akadémiánk intentiójának megfelelőleg oldassék meg. A mellett, hogy csupán egy 47,000 lakossal bíró terület tanulmányozására szorítkozik, még itt is minden községet külön-külön vesz szemügyre, miután a kivándorlás okai és orvosszerei csak így állapíthatók meg helyesen. Művének becsét nagy mértékben fokozza az által, hogy egy táblás kimutatásban községenként a legapróbb részletekre is kiterjeszkedik. Így csak az képes dolgozni, a ki a helyi viszonyokat a legalaposabban ismeri. Ehhez járul még az a nagy előnye is, hogy előadása tömör, üres phrasisoktól teljesen ment, s hogy javaslatainak gyakorlati megvalósítása semmi akadályba nem ütközik, mert első sorban és mindenekfelett a nagybirtokosok elhatározásától függ. Hogy egyik-másik nézetével nem értünk egyet, ez a munka értékéből nem von le semmit; mert hiszen még akkor is, a mikor — szerintünk — téved, bő anyagot nyújt a gondolkozásra.

Az általános, vagyis az egész országra vonatkozó rész felületes-sége, sőt szertelensége, ha nem rontja is le, de mindenesetre ellensúlyozza a különös rész előnyeit. Hogy a kivándorlás általános okait a szerző minden magyarázat nélkül, egyszerűen csak felsorolja, ez ellen még nem lenne kifogásunk, annyival kevésbbé, mert a legfőbb okok szerintünk is azok, a miket ő említ; de annál kevésbbé helyeselhetjük az orvosszerekre vonatkozó felfogását. Ha a kivándorlás — a mint jól mondja — a közéletlenség kifolyása: akkor nem vehetünk annak gátat csupán az adóreformmal (adóminimum és progressiv adó), az iparfejlesztéssel és azzal a képtelen intézkedéssel, hogy „mindennemű, realis alapot nélkülöző (?) hitelügylettől megvonjuk a bírósági érvényesítést“. Ez utóbbira fekteti pedig a szerző a fősúlyt, ezt tárgyalja leghosszasabban. Midőn szembeállítja „a nem reális és a munkátlanság zsoldjában álló tőkésekkel“ „a reálisabb alapon álló földbirtokosokat“ s a produktiv ipari, mezőgazdasági és szellemi munkásokat, arra az eredményre jut, hogy minden hitelből (itt már nem csupán a „reális alapot nélkülöző“ hitelről beszél) megvonatván a bírósági érvényesítés, „ez által tételes intézménnyel vissza fog téríttetni, vissza fog szoríttatni a tőke arról a helytelen útvjáról, a melyre tévedett“. „Ha — úgymond — nem hosszabb időre szóló adósságok legalább öt s legfeljebb tíz év alatt lennének csak behajthatók: akkor meg volna oldva a közboldogság kérdése, helyre lenne állítva a közgazdaság egyensúlya“. Szinte hihetetlen, hogy a jó ízlésű s minden ízében reális gondolkodású író miképen szerethetett belé ebbe a szertelen gondolatba, miképen válhatott az — mint maga mondja — „oly erős meggyőződésévé, hogy a kritikának bármely képzelhető formája sem ingathatja őt ebben meg“. Ilyen meggyőződés — ha még oly erős is — nem nyerheti meg Akadémiánk szentesítését.

Az előadottak után bizvást ajánlhatnám, hogy a pályadíj egyik műnek se adassék ki; hanem tekintetbe véve azt a körülményt, hogy

különben is nagyon kevés idejük volt a pályázóknak műveik elkészítésére: a pályadíj újból tűzessék ki.

Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a XIV. számú pályamű *különös része*, nemcsak, hogy tartalmilag értékes, de mintául is szolgálhat arra nézve, hogy a kivándorlás kérdését gyakorlati szempontból miképen kell tárgyalni; másrésről, ha figyelembe vesszük a X. számú pályamű kétségtelen előnyeit: az említett két mű között hajlandó vagyok a pályadíjat egyenlő arányban megosztani, azzal a világos kijelentéssel azonban, hogy a XIV. számú pályamű általános része, — melynek megírása a pályázat feltételei szerint különben is elmaradhatott volna, — az Akadémia elismerésére nem tarthat számot.

Budapest, 1903. április 25.

Ballagi Géza 1. t.

B)

A Magyar Tudományos Akadémiának a múlt évben 2000 korona bocsáttatott rendelkezésre oly czélból, hogy ez mint pályadíj a kivándorlás kérdésének tanulmányozására tűzessék ki. Az Akadémia ennek megfelelően — és az adománylevél részletes pontozatai értelmében — a következő pályadíjat tűzte ki:

Kivántatik oly munka, mely a hazánkban egyre növekedő kivándorlás elleni küzdelemben az önnönmagát irányító társadalom feladatait, közreműködésének módját és eszközeit illetőleg, a kivándorlási jelenségeknek a helyszínén tett szorgos megfigyelése és tanulmányozása alapján, gyakorlatilag érvényesíthető és keresztülvihető javaslatokat tesz. Minthogy az egyes vidékeken észlelt kivándorlás okai különbözők és így egységes módról nem lehet szó, a munka egy-egy nagyobb terület kivándorlási mozgalmának tanulmányozására és az ekként levezethető gyakorlati tanulságok ismertetésére is szorítkozhatik.

Ezen pályakérdés kihirdetése még 1902. május havában történt, a munka beküldésének határidőjéül 1902. december 3-ika állapított meg. A határidő rövidségét indokolja az, hogy az alapító intézője szerint nem messzemenő tudományos, elméleti jelentőséggel bíró munka kivántatott, hanem inkább olyan, melyben egy, a viszonyokat alaposan ismerő ember gyakorlati javaslatokat tenne, melyeknek kidolgozása — akár egy nyomtatott íven vagy ennél még rövidebben — hosszabb időt egyáltalában igénybe nem vesz.

Adjuk mindenekelőtt az egyes pályadolgozatok rövid ismertetését.

I.

Jelige: Nincs ok okozat nélkül. — 24 l. — A kivándorlás oka a megélhetés lehetetlensége. Ennek oka ismét a merkantilismus. Javaslatok: 1. Valutává a földet kell tenni; a föld alapján kell papírpénzt kibocsátani. 2. Házasságkötés alkalmával mindenki bizonyos összeget egy alapra adjon, mely a kivándorlás meggátolására szolgálna. A dol-

gozat kezdetleges, sok helyütt logikátlan fecsegés, tájékoztatlanság. Így pl. azt mondja, tegyük fel, hogy Magyarországon *csak* egy millió házasság kötöttik!

II.

Jelige nélkül. — 19 l. — Sok igazságot mond. Főleg az általános közigazgatási, igazságszolgáltatási és adóztatási miseriák jellemzésére nem egy találó adatot hoz fel, melyeknek olvasásánál csakugyan azt a benyomást nyerjük, valóban nem ezen bajoktól sujtva, undorodva, hagyja-e el a nép őseinek földjét? Ezen miseriák javítása pályázó szerint orvosolná a kivándorlási bajt. Ez irányban néhány javaslatot sorol fel. Különösen a telepítéstől sokat vár, melyet a holt kézen levő birtok megszorítása és helyesebb felhasználása által vél előmozdíthatni.

III.

Jelige: „De a népet megtöré igája“ (Garay). — Költemény.

IV.

Czime: A legmesszebbmenő gondolatok, eszmék és nézetek az Amerikába való kivándorlás megnehezítésével kapcsolatosan — az onnan való visszatérítés megkönnyítése köréből. Jelige: „Ha el is megy teelőre a madár“ stb. — Lapszámozás nélkül. — Az előszóban kifejti, hogy a kivándorlási kérdés a hozott törvény mellett is nem tárgytalan. Fontosnak jelzi a visszavándorlásról való gondoskodást, „mert a kivándoroltak és azt megbántak száma oly nagy“. Kiváló súlyt fektet a helyes birtokpolitikára. „Szerencsétlen hazánk még ma is egyetlen országa a világnak, a hol csak tudni és akarni kell: minden fiának meg tudja adni még évezredekig kenyerét, még jobban, mint az első ezredben.“ — Munkájáról azt mondja: „A mily kicsiny munkám, oly nagy eszméket vet fel“.

I. fejezet. A kivándorlás megakadályozása lehetetlen, de lehetséges annak megnehezítése és a visszavándorlás könnyítése. Sőt a kivándorlás megakadályozása nagy baj volna, mit azzal bizonyít, hogy Felső-Magyarországon a kivándorlás folytán nagyon magas árakat lehet most a földbirtoknál elérni.

Javaslatai a következők: 1. az adózást össze kell kötni az önszegéllyel; 2. a körjegyzők felmentessenek a terhes irodai munka alól; 3. hazafias nevelés; közöl egy hazafias verset, mely minden tankönyv első lapján volna kinyomatandó; 4. be- és kivándorlás összekötendő akkép, hogy a kivándorló a térti jegy árát is tartozik letenni, mely jegy azonban három év után érvénytelen; 5. az útlevél ne egy évre szóljon, hanem három évre. 6. a katonakötelesekre vonatkozik; a ki Amerikából visszajön, csak három év múlva kaphasson ismét útlevelet; 11. A 11. pont alatt tárgyalja, mint mondja, a legnehezebb kérdést. A kivándorlási baj oka ugyanis az, hogy Amerikában a munkás naponta két dollárt keres, miért itt öt koronát kap, itthon pedig a legnagyobb

napi kereset két korona. Tehát azt kellene tenni, hogy itthon is behozzuk az öt koronás tallért (!) és hogy a munkabér és az árak az amerikaiakhoz simuljanak (!!). Megjegyzi szerző, ahhoz, hogy ez hogy hatna az államadósságokra, továbbá az Ausztriától vett iparcikkek árára, nem ért. Ebbeli okoskodását úgy végzi: Ha a pályabírálok között adóügyekben jártas egyén nem lesz (!), akkor nem lesz méltányolva a II., III. és IV. fejezetben előadottaknak socialis hordereje. Említi azután a földéhséget, a gyáralapítást (nagyon kalandos tervekkel kapcsolatosan), a telekkönyvek rendezését. A kivándorlási ügynökökre vonatkozólag azt írja: Nálunk nem az ügynök csinálja a kivándorlást, hanem a testvér, a rokon, meg a jó barát.

II. fej. Az államadók és azok kezelésének reformjához.

III. fej. A házak általános minimalis állami tűz elleni biztosítása, a házadóval való megrovás által.

IV. fej. Az I. II. III. és IV. oszt. kereseti adó, tőkeamatadó stb.

V. fej. Az állami adók kivetésének egyszerűsítéséről.

Zárszó.

A dolgozat sok közvetlenséggel, erős meggyőződéssel, sok tapasztalattal (a pályázó egy község igazgatásában részt vett) van írva. Mégis kezdetleges munka, meglehetősen fantasztikus, főleg ott, hol tapasztalatainak körét elhagyja.

V.

Jelige: Tette fel! Négy lapra terjed. Inkább egy merész finanszpolitikai javaslat. Egyik javaslat oly államkölcsonök kibocsátása, melyek maguktól bizonyos idő múlva megszűnnek. Másik javaslat a fényűzési adók szaporítása. Az államkölcsonökökkel közmunkák volnának végrehajtandók; a katonai létszám emelésének azon előnyt tulajdonítja, hogy a munkahiányt, mint a kivándorlás egyik okát, apasztja. A kivándorlás egyik okát a felebaráti szeretet hiányában találja. Felebaráti szeretet kell tanítani az elemi iskolától kezdve fel az egyetemig. Árvaházakat kell alapítani és az árvákat főleg katonákká nevelni. Különbözn pedig tanácsa az, hogy addig próbálgassunk a kivándorlás orvoslásával, míg módját megtaláljuk.

VI.

Jelige: Help your self! — 191. l. — A pályakérdés formulázásához képest csak a társadalmi feladatok meghatározására szorítkozik és a dunántúli viszonyokat tárgyalja.

I. A dunántúli kivándorlás okai: Az amerikai kivándorlás egyik főoka a bátorítás, buzdítás, csábítás. Behatóan ismerteti a kivándorlók túlnyomó többségének száz és száz bajait, melyek már a hajón kezdődnek. Ismertet számos prospectust, melyek hajózási társulatok és ügynökök által szétosztatnak.

A kivándorlás okai: a phylloxera, kötött birtok, örökösödési rendszer, eladósodás, uzsora. Kitér az egygyermekrendszer kérdésére és annak elterjedésének történetére.

II. Az orvoslás módjai. Ezek folynak az okokból. A társadalmi actio egy központból induljon ki, de le kell nyúlnia a nagyobb községekig. Minden közgazdasági ág képviselve legyen. Rajzolja a szervezet működését. Így kellene a társadalmat a kivándorlás ellen mozgósítani.

Egyes teendők: phylloxera ellen küzdeni, telepítés, belterjesebb gazdálkodás, parcellázás, jelzálogterhek biztosítása életbiztosítás útján, háziipar, selyemtenyésztés, állattenyésztés, szövetkezetek, mértékletességi egyletek, közegészségügy, gondoskodás az Amerikába kivándoroltakról.

Az egész munka nagyon terjengős; a hitelviszonyok, a gyermekrendszer stb. a munka feladatához képest túltengnek.

VII.

Czím: Küzdelem a modern kivándorlás ellen. Különös tekintettel Felső-Magyarországra. — Jelige: Szívet cserél az, ki hazát cserél. — 129 folio lap és bevezetés, függelék.

Bevezetés. A kivándorlások kezdete, országos elterjedése és következményei. A kivándorlást mindenkép nagy bajnak tartja. A kivándorló Amerikában többnyire kedvezőtlen helyzetben van. A kivándorlásra szükséges pénzt gyakran hitelintézetektől kapja, melyek azt ügynökeik által tengerentúl behajtatják. A munkahiány következtében egyes vidékeken kapásnövényeket nem is termelhetni. Az árvamegyei falvakban többnyire 50 nőre jut egy férfi, minek következtében nagy erkölcsi bajok is mutatkoznak. A kivándorlás egyenlő teljes elzúllással.

A kivándorlások legfőbb okai:

1. Évek óta tartó gazdasági válság, ipar és kereskedelem pangása, munka- és keresethiány, a munkabér szabálytalansága. Különösen a munka- és munkabérviszonyok részletes tanulmányozása — habár részben ismert munkák alapján — beható.

2. Nagyfokú szegénység, eladósodás, a közterhek aránytalan és igazságtalan elosztása. Mindezekről bő és tanulságos adatok.

3. Rendezetlen birtokviszonyok; a földek túlzott elaprózottsága; drága, nehezen áttekinthető és bajosan hozzáférhető telekkönyvek, a földszerzés lehetőségének akadályai.

4. Rossz gazdálkodás; az állattenyésztés fejletlensége; gazdasági szakismeretek hiánya, legelők elégtelensége.

5. Rossz hitelviszonyok, uzsora, káros elemek tömeges betódulása.

6. Büntetés és katonáskodás elől szökés; csábító ígéretek, pénzkiüldemények, ámitó ügynökségek, hirtelen meggazdagodási vágy

illetőleg dologtalanság, henyélés és könnyelmű életmód iránt való előszeretet.

7. Hiányos közigazgatási rendszer; drága és hosszas igazságszolgáltatás; a szegény népnek minden gyámtól megfosztott helyzete.

8. Népevelésének fogyatékosága és ebből kifolyólag a szellemi, erkölcsi és anyagi jólét hiánya, erkölcsi züllés és alkoholizmus.

Szerencsétlen vasúti és hajózási politika; közlekedési eszközök tökéletlensége; vasutak, továbbá a turista és idegen forgalom hiánya; a természeti kincsek kihasználatlansága; kevés élelmesség, csekély üzleti és vállalkozó szellem.

Teendők, javaslatok a kivándorlások meggátlására illetőleg csökkentésére. Terjedelmes programja a közigazgatási politikának, melyben többnyire csak ismert dolgot mond el a szerző, de látszik az is, hogy a fenforgó viszonyok iránt bő tájékozottsággal bír. Itt ott téves adatok is fordulnak elő; túlsok reformrészletet sorol fel. Ha mindaz, a mit említ, szükséges a kivándorlás meggátlására, akkor kevés kilátásunk van arra, hogy ez sikerüljön. Ez esetben is kevesebb több lett volna. Nincs is semmi rendszer a javaslatok előadásában, a legheterogenebb tárgyakra ugrik minduntalan az előadás. Először kellett volna azokat a javaslatokat előadni, melyek közvetlenül a kivándorlási bajra vonatkoznak, azután a többieket. Így a sok bába között elvész a gyermek. Ez a rész mindenesetre túlterjedős. Még azt is előírja, hogy a fürdőhelyeken mit tegyenek, mit ne tegyenek az emberek, mivel mulassanak; majdnem veszélyeztetni a munka komáltságát, ha sok igazság is rejlik abban, mit szerző mond.

VIII.

Jelige: Hanyatló szép hazám stb. (Bajza). — 81. l. —

I. fej. A kivándorlás ellen való küzdelem jogosultsága. Író a nép között mozog, többeket vissza is tartott a kivándorlástól. Úgy látszik, hogy külföldön, Angliában és Amerikában utazgatott; értelmes ember, azonban mégis sokszor egész laikus módon okoskodik. Az amerikai kivándorlást nagy veszedelemnek tartja. Főleg a társadalom feladata itt segíteni.

II. fej. Mit tehetnek a lelkészek? Feladatuk leküzdeni az uralgó utilitarizmust. Legyen a pap jó gazda és ez irányban is minta. Az összes hazai egyházi főhatóságok utasítsák a lelkészeket, hogy minden befolyásukat használják fel a kivándorlás ellen.

III. fej. Mit tehetnek a tanítók? A tanító hivatva van az ügy-nökök munkáját ellensúlyozni. A tanítónál tudakozódnak rendszerint a kivándorlásra készülők. Nehány, a tapasztalatból merített példát hoz fel. Ilyen szomorú példákkal elrettentő hatást gyakorolhat a tanító. Az ifjúságban pedig meg kell erősíteni a hazához való ragaszkodást. A tankönyvekbe fel kell venni megfelelő olvasmányokat. Daloskörök alapítása stb.

IV. fejr. A magyar sajtó közreműködése. A hírlapok akaratlanul is a kivándorlás malmára hajtották a vizet. Pedig saját érdekük volna megtartani a magyar olvasó közönséget. A kivándorlást pedig az által mozdították elő, hogy reklámot csinálnak Amerikának. Hadd tárgyalják inkább hasonló érdekességgel a hazai dolgokat. Hozzanak mentől több oly közleményt, mely a szokásos erős színezéssel elmondja a kivándoroltak sok bajait.

V. fejr. Törvényhozás a kivándorlás ellen. A hozott törvényt üdvösnek tartja. De a kormánynak kellene tájékoztató könyveket kiadni, — esetleg az útlevéllal együtt kézbesíteni, — mely könyvek a külföld viszonyait ismertetik. Figyelmezteti a kivándorlókat a szükséges tudnivalókra, óvja olyan területektől, melyekre kivándorolni nem tanácsos. E könyv utolsó fejezete figyelmeztesse a kivándorlót a magyar haza iránti kötelességére.

VI. fejr. Mit tehetnek a kereskedelmi és iparkamrák? A kis iparosokat kell támogatni. Aztán az iparos többféle ipart kössön össze; lehetőleg minden családtag dolgozzék, nehogy egy nagy család egy ember keresetére legyen utalva. Az iparkamrák tartsák nyilván a kivándorolt iparosokat.

VII. A gazdasági egyesületek működése. Szövetkezetek — Homestead — a kisbirtokosok telekkönyvi viszonyainak rendezése.

VIII. fejr. Mit tehet a magyar középosztály? Patriarchalismus — altruismus.

IX. fejr. Kulturális eszközök a kivándorlás ellen. — A magyar művészeket itthon elfoglalni. Lakviszonyok, egészségügyi viszonyok javítása, jobb táplálkozás, a jótékonyági intézetek reformja. Erdélyben a székelyek között általánosan elterjedt nézet szerint a pálinkaivás egy főbaj, ez ellen az Emkének kellene küzdeni.

A tett javaslatok előnye — mondja szerző, — hogy mind megtehetők az állam újabb megterhelése nélkül.

IX.

(Nem volt figyelembe vehető, mert név alatt küldetett be).

X.

Jelige: Csak nem fajult el stb. — 316 lap. — A dolgozat tárgyalja a székely kivándorlást. Rövid bevezetés után tárgyalja az első részben a székelyeket és a székelyföldet. Földrajzi, néprajzi és történeti irányban képet nyújt. (14. — 93. l.). A második részben tárgyalja a székely kivándorlás történetét és okait (93—169. l.). A harmadik részben tárgyalja a székely kivándorlás megszüntetésének okait. Kiemeli, mely tekintetben bir a székely kivándorlás nagyobb fontossággal, mint az Amerikába irányuló kivándorlás. Az író mindenestre alaposan ismeri tárgyát és ha talán nem is mond sok újat és szinte túlsok részletezésbe bocsátkozik, itt-ott nagyon nagy naivságot árul el,

mégis munkája sokkal egyenletesebb, mint a beérkezett pályamunkák legtöbbje. Nincsenek a munkának különös fényoldalai, de árnyoldalai sem. Hazafiúi elragadtatása gyakran egészen naiv állításokhoz vezet. Egészen véve tudományos színvonala alig mondható közepesnek. A szélesség megmentésére egylet alapítását is hozza javaslatba. Apostrofálja egyenként a főhercegeket, Ferencz Ferdinándot, Józsefet, Frigyeszt, József Ágostot, sőt a királyt, hogy ez ügyet magukévá tegyék, aztán egyenként vezérlő főurainkat stb. és verssel végződik.

XI.

Jelige nélkül. — 12. lap. — Nyomtatásban már megjelent. — Szerzője ismeretes; a pályaszabályokat nem ismerte. Értékes dolgozat. A nyomtatásban megjelent rész konkrét javaslatokkal van kiegészítve.

XII.

Jelige: Megújulnak. — 77. lap.

I. fejr. A kivándorlás főbb vonásaiban nemzetiség, minőség, okai szerint. Okát előbb a szegénység képezte, később a meggazdagodás vágya.

II. fejr. A baj elterjedése. Statisztikai adatok.

III. A kivándorlás okai *a)* felvidéken: gazdasági okok, a nép elhagyatottsága, örökösödési rendszer, *b)* Erdélyben.

IV. fejr. A kivándorlás hatása.

V. fejr. A baj orvoslása. Okos gazdasági és socialpolitika, részletesen felsorolva *a)* a törvényhozás, *b)* a kormány teendői. Hiteltörvények (uzsora ellen), pénzügyintézetek reformja, kishitel országos szervezése stb. Birtokpolitika (birtokminimum, homestead, idegenek birtokszerzésének korlátozása, nemzeti pénzügyintézetek stb). Jó hivatalnokkar szükséges erre, azért szolgálati pragmatika, hivatalnokok hitelének szervezése stb. Tarifapolitika, munkástörvények, háziipar fejlesztése, közegészségügyi viszonyok javítása, választások szigorú ellenőrzése, gazdasági oktatás, konzuláris ügy stb. *c)* a társadalom feladata: 1. hogy a kivándorló hazájától el ne szakadjon (ez főleg az egyház útján érhető el). A szláv propagandával szemben magyar propaganda; magyar iskola. 2. bevándorlás körül a kétes existenciák szemmel tartása; 3. az uzsora üldözése (boycott); 1. takarékpénztárak reformja; 5. kishitel országos szervezése stb.

Ezekben a társadalom csak támogatja az állami tevékenységet, de van önálló tere is: a néppel törődni és azt vezetni. A társadalmi tevékenység szervezkedése, kishitel, termelés és munka, értékesítés szervezése.

Jól írott, komolyabb tanulmány.

XIII.

Jelige: „Még mindig a multat bűnhödi a magyar“. — 226. l.
 — Valóságos gyűjteménye a csodabogaraknak, a javaslatok egész boszorkány konyhája. Mindenről van szó, a kivándorlásról a legkevesebb. Birálgatja az igazságszolgáltatást, a közgazdasági és társadalmi politikát, közegészségügyi közigazgatást, mindent össze-vissza, rendszertelenül. Javaslatai felkarolják „die grosse und die kleine Welt“. Kívánja a naptár monopoliumot, talmud revisióját, a laktanyák és mindenféle nyilvános épületek closettjei ürfülékeinek felhasználását, paradicsom konzervgyárt; szól az alkoholismusról, az antisemitismusról, a gabona uzsoráról, papiros búzáról, egygyermekrendszerrel stb, hosszasan szól a sifilisről (a sifilitikus nőket a Saharába akarja kitelepíttetni, a férfiakat a hónaljuk alatti árokban megbélyegeztetni). Hosszasan tárgyalja a tüdővést és saját kórtörténetét. Mindezeket nem azért mondjuk, hogy a dolgozatot nevetségessé tegyük — bár talán megérdemelné, — hanem csak annak indoklására, hogy ez a munka teljesen el van hibázva, habár sok jót mond, habár írója sokat olvasott, sokat tud, sokat látott és sokat gondolkozott, de teljesen fegyelmezetlen elme. Különbözik az anonymitás sincs kellően megvédve; utal egy nyomtatásban megjelent munkájára, hivatására, állására, mindenféle vonatkozásaira stb.

XIV.

Jelige: „Az igaz szó nem tűrése“ stb. (Széchenyi). — 67 folio lap, egy térkép, egy nagy statisztikai táblázat.

A dolgozat a Bodroghoz tárgyalja. Körülírja előbb a problémát. A Bodroghközben a kivándorlás oly mérveket öltött szerinte, mint az ország egyetlen magyar vidékén sem. 30—40 év előtt itt nagy jólét uralkodott, most siralomvölgy. Bodroghköz népének legjava kint van Amerikában, a munkabíróknak majdnem $\frac{2}{3}$ -a. A kivándorlási mozgalom részletesen ismertetve faluról-falura, feltüntetve a kivándorlásnál szereplő fontosabb okok. Igen jellemző a kivándorlási therapia bizonytalanságára nézve az, mit Perbenyikről mond, hol különösen a földesúr részéről a modern sociálpolitika minden eszköze mozgásba hozatik — nagyobb eredmény nélkül.

Azonban a milyen tanulságos a munka descriptiv része, oly fogyatékos a consultativ része; inkább phantasmagoria. Inkább az általános társadalmi reformra, mint a kivándorlás gyógyítására vagy csökkentésére szolgáló javaslatok. Adóminimum, fokozatos — „azaz arányos“ (!) — adó „rendszer“; mindennemű realis (!) alapot nélkülöző hitelügylettől (a 63. l. már azt mondja: mindenféle hiteltől) a bírósági érvényesítés megvonása. (Erről azt mondja a pályázó: Ez teljesen az én eszmém, — de nem is engedek belőle semmit is; meggyőződésem sokkal erősebb, semhogy a kritikának bármely képzelt

hető formája visszaríaszthatna engem annak kinyilatkoztatásától* 47. l.). Ezen javaslatoktól pedig reméli a tőkeuralom megtörését és a munka győzelmét, a társadalom teljes megújódását.

Javaslatai lényegileg két pontra vonatkoznak: adóreform és iparfejlesztés.

Megjegyzendő még, hogy a dolgozat igen jól van megírva.

XV.

Csak tervezetet mutat be és halasztást kér. Levelében igen értelmesnek, alaposnak mutatkozik, ki valószínűleg becses dolgozatot nyújtana. A székely kivándorlás képezné themáját. A főtitkárhoz intézett levelében azt mondja, hogy 300 oldalon dolgozta fel a kérdést, „de az idő rövidsége, elfoglaltságom és közbejött gyengülésem miatt részletet sem tudok nyújtani”. Aláírja pedig e levelét: a „csak nem fajult még el a székely vér” jeligés mű szerzője (?)

Az előrebocsátott ismertetés alapján bírálatos jelentésemet a következőkben foglalhatom egybe:

a) Alaki hibák miatt nem jöhetnek tekintetbe a III., IX. és XI. sz. pályamunkák;

b) továbbá nem jöhet tekintetbe a XV. sz. pályamunka, mely csak tervezetet mutat be;

c) nem üti meg a mértéket az I., II., IV. V. VI. és XII. sz. pályamunka;

d) a XIII. sz. pályamunka a fent részletezett tulajdonságainál fogva nem jöhet tekintetbe;

e) a pályadíjjal való kitüntetés szempontjából e szerint csak a következő dolgozatok jöhetnek számba: a VII., VIII. X., és XIV. sz. pályamunkák. Ezek a legjobb dolgozatok sem állanak magasabb színvonalon, vagy tudományos tekintetben vagy irány dolgában fogyatékosak, majdnem mindegyik sok naivságot és a gazdasági kérdésekben kezdetleges tájékozottságot árul el. A VII. sz. pályamunka írója talán legtöbb tudományos készséggel bír, de okfejtése és javaslatai elvesznek mikroszkopikus részletekben és jóformán egész nemzeti létünk számtalan bajainak vizsgálatára terjeszkedik ki. A VIII. sz. pályamunka sok helyes és megszívlelendő figyelmeztetést tartalmaz, népszerű jellegű dolgozat. A X. sz. pályamunka teljes tájékozottsággal írt munka. Tudományos színvonala éppenséggel nem magas, sok naivitást tartalmaz. A tárgyról (székely kivándorlás) nem is mondhat sok újat: a kérdésnek már jókora kis irodalma van. Methodikus tekintetben a legtöbb értéke van a XIV. sz. pályamunkának; az író faluról-falura vizsgálja a kivándorlással összefüggő körülményeket. Egy gondos, észleleteken alapuló körkép, egy kis társadalmi monographikus dolgozat és így a pályakérdés egyik követelményét („a helyszínen

tett szorgos megfigyelés és tanulmányozás“) legjobban közelíti meg. Sajnos, hogy javaslatai jóformán teljesen értéktelenek, fantastikusak és tudományos készültségének alacsony színvonalát mutatják, mely mellett még a legegyszerűbb tudományos fogalmakat helytelenül használja.

Ezek tekintetbevételével javaslatom ez :

a pályadíj osztassék meg a X. és XIV. pályamunka között megjegyezvén, hogy a X. sz. pályamunka, ha nyomtatásban közzétételnek, alaposan átdolgozandó és naiv ömlengései mellőzendők; a XIV. sz. pályamunka a díj felét csak úgy nyerheti, ha az úgynevezett általános rész a tett javaslatokkal együtt közzététele esetére elmarad, mert a kitüntetésre csak is a különös rész érdemes.

Megjegyzem, hogy a pályadíj szövegezése követeli, hogy a munkák tudományos értékűek legyenek, de a mellett „gyakorlatilag keresztülvihető javaslatokat“ nyújtsanak, tehát mindkét szempontot szigorúan kellett szem előtt tartani.

Budapest, 1903. ápr. 25.

Földes Béla r. t.

Körlevél.

A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, rendes és levelező tagjait ezennel fölkérem, hogy az 1903-ik évi írói munkásságuk eredményének, illetőleg közrebocsátott vagy sajtóra kész dolgozataiknak jegyzékét, az 1904-ik évi Akadémiai Almanach számára, folyó évi szeptember 30-ig, az Akadémia főtitkári hivatalához beküldeni méltóztassanak.

Az utolsó nagygyűlésen megválasztott tagok fölkéretnek születési idejük és helyük közlésére, valamint eddigi munkálataik teljes jegyzékének beküldésére. Azok a régibb tagok, kik eddigi munkálataik jegyzékét be nem küldötték, arra kéretnek, hogy ez alkalommal összes munkásságukra terjeszkedjenek ki.

Minthogy az elmúlt években a tagoknak csak egy része felelt meg ezen felhívásnak, tekintettel az Almanach e részének irodalomtörténeti jelentőségére, bátor vagyok kérésemet a tagok különös figyelmébe ajánlani.

Végre az 1903-ik évi Almanachban levő s azóta netán megváltozott czimek kiigazítását, esetleg kiegészítését kérem.

Egyszersmind szerencsém van figyelmeztetni a t. tagokat az Ügyrend 7-ik pontjára, mely önéletrási adatoknak pecsét alatt beküldését kívánja.

Budapest, 1903. szeptember 1.

S z i l y K á l m á n.
főtitkár.

Lejáró pályázatok.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei közül a következőknek jár le beküldési határideje f. évi szeptember hó 30-án :

1. *Bezerédj István élet- és jellemrajza*, 2000 korona.
2. *Gr. Teleki-jutalom* (szomorújáték), 100 arany.
3. *Br. Bánffy Dezső jutalma* (történeti vígjáték), 1200 korona.
4. *Farkas-Raskó-jutalom* (hazafias költemény), 200 korona.
5. *Péczy-regényjutalom* (nyomtatásban 1901—2-ben megjelent regények) 1000 arany forint.
6. *Gr. Karátsanyi-jutalom* (komoly drámai művek), 200 arany.
7. *Gr. Nádasdy-jutalom* (elbeszélő költemény), 100 arany.
8. *Lévay-jutalom* (magyar verses epikai költészet története), 1000 korona.
9. *Dora-jutalom* (törlesztéses államadósságok), 50 arany.
10. *Gorove-jutalom* (legújabbkori ethikai elméletek), 100 arany.
11. *Lukács Krisztina-jutalom* (a lélektan története), 2000 korona.
12. *Gorove-jutalom* (Árpád-házi királyok udvartartása), 100 arany.
13. *Vitéz-jutalom* (valamely növényesalád monographiája), 40 arany.

Mindezekre nézve bővebb felvilágosítást tartalmaz az Akadémiai Értesítő folyó évi májusi (161-ik) füzete.

A M. Tudományos Akadémia
Főtitkári Hivatala.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XIV. KÖTET.

1903. Október 15.

10. FÜZET.

A társadalom-erkölcsi problema.

(Kivonat *Földes Béla* r. t. ápr. 6-ikán tartott székfoglaló értekezéséből.)

Az első fejezet tárgyalja a társadalom fogalmát. Az egyéni és társadalmi elv egymáshoz való viszonya a társadalmi tudományra nézve alapvető jelentőségű. Az egyéni és társadalmi elv talán először szállnak egymással szemben *Platónál*, *Aristotelesnél* és *Zenónál* egyfelől, *Hippodamosnál*, *Lykophronnál* és a *cynikusoknál* másfelől.¹ *Xenophon* is inkább védi az egyéni elvet. A két elv között a küzdelem újból megindul a középkorban az antik világ újjászületésével. Vallási, művészeti, gazdasági, erkölcsi mozzanatok erősítik az individualismus védőit, kik között egy *Petrarcát*, később *La Boétiet* találjuk. A földre lehozott Isten is jóformán csak az emberi egyén tökéletesebb kiadása. A művész eszménye is az emberi egyén. A gazdaság terén is a felszabadítás a középkor testületi békóiból a jelszó. Ezen irányzattal szemben a társadalmi elv ereje egy ideig gyenge. Különösen a társadalmi gazdaságtan helyezi magát egészen az egyéni elv álláspontjára. Az egyén érvényesülése, az egyén magára hagyása, az egyén korlátlan önérdeke az energiák, melyekkel dolgoznak. A politikai élet felfogása szerint a társadalom az egyéni akaratból származik, az egyének szövetkezése, az egyének szerződése. Ezt tanítja *Hobbes*. És ezen felfogás átmegy az életbe. A régi korlátok ledőlnek és az egyén érvényesítheti souverain akarátát. De az egyéni akarat az erősekben monstrummá válik, önzővé, igazságtalanná, rombolóvá. Egy-egy egyén érvényesülése ezer meg ezer más egyén pusztulását idézi elő. Az elv magamagát lerontja, hazugsággá válik. Nagy érdekek vannak veszélyeztetve, a megbízhatatlan őrszemet fel kell váltani. A társadalmi elvhez fordulnak. Ezen küzdelem jelenlegi fázisával akarunk a következőkben foglalkozni.

A társadalom önálló létét rendesen azon okból szokták kétségbe vonni, mert benne egyebet nem akarnak látni, mint

¹ Lsd. Pöhlmann, Geschichte des antiken Kommunismus u. Socialismus (München, 1893).

a társadalmat alkotó egyes embereket. Pedig a társadalom fogalmát nem alkotják azok az egyes egyének: ezek csak az egyéni elemet képezik. Azonkívül van a társadalomnak tárgyi eleme, azon intézmények, melyek a társadalom szervezetét képezik, a család, az iskola, a gazdasági rendszer, a védelmi rendszer stb. A társadalom más, mint annak egyes részei. A ház áll téglából, vakolatból és fából, de azért a ház mégis lényegileg más mint ezek és nem a téglá szabja meg a stílusát, hanem ez amazok választását és elhelyezését. A szó, a fogalom is egészen más, mint az egyes betű. Az egyes betű egyebet nem jelez, mint a hangot, de a szó fogalmat jelent, eszmét. Hogy a társadalmi összefoglalások tényleg önálló léttel bírnak, azt még olyan laza egyesülések is mutatják, mint az egyeseknek összefoglalása például egy színházi vagy templomi auditoriumban, hol az egyesek jóformán egy egészszé forrnak össze. Minden szem egy irányba szegeződik, minden fül egy irányban figyel; együtt érez az egész, együtt sír, együtt nevet, együtt vesz lélegzetet egy szünet alkalmával, együtt tapsol, együtt rosszal, még köhögni is együtt köhög. Hogy a társadalom nem egyszerűen az egyesek összetétele, az abból is látszik, hogy a társadalom ellentétbe helyezi magát az egyessel, kényszert alkalmazhat az egyessel szemben és túléli az egyest.

A társadalom előbb létezik, mint az ember, az ember bele születik a társadalomba és az rányomja bélyegét. Még mielőtt egyén vagyok, már is — legalább virtualiter — vagyok: 1. *x* állam polgára, 2. *x* egyház tagja, 3. *x* község tagja, 4. *x* nemzetiség tagja, 5. *x* kulturállapot hordozója, 6. *x* politikai helyzet áldozata vagy élvezője, 7. *x* intézmények alanya stb.

Az illető egyén még magáról nem is tud és mi, a társadalom felnőtt tagjai, mi róla már mondhatjuk ez ilyen és ilyen adókat fog fizetni, ilyen és ilyen nyelvet fog beszélni, ilyen meg ilyen iskolákat fog látogatni, ilyen jogokat fog gyakorolni stb., még nézeteinek alakulása is, hivatásának választása, sőt még egészsége, életkora stb., a társadalom függvénye. Tehát a társadalom szabja meg az egyén viszonyait, nem megfordítva, valamint a gobelinben nem a fonal szabja meg annak mintáját, hanem a minta szabja meg a fonal választását és elhelyezését.

A társadalmi létet tehát nem lehet olyannak tekinteni, mint egy a testemre szabott ruhát, az lényünk egy része, mely tőle elválaszthatatlan. Az ember csak mint társadalmi lény képzelhető. „L'homme proprement dit — mondja *Comte* (*Philosophie positive* VI. kötet 590. l.) — n'est au fond qu'une abstraction, il n'y a de réel que l'humanité.“ Ugyanazt fejezi ki *Natorp* következő állítása; „Das Individuum ist so gut eine Fiction, wie das Atom“ (idézve *Wolf, Sociale Ethik* 42. l.)

A második fejezet tárgyalja az egyéni és társadalmi elv kérdését. Társadalmi és egyéni lét egymást átszövik, egymást kiegészítik. Egyik a másik biztosítóka. A legteljesebb egyetemlegesség elve érvényesül a kettőnek egymásközi viszonyában. A társadalmi elvnek megvannak a maga határai, épp úgy, mint az egyéni elvnek. Azonban a tudományos kutatásoknak ellentétben mozgó haladása azt mutatja, hogy majd az egyéni elv, majd a társadalmi elv kizárólagos jogosultságát vitatták. Az egyéni elv, vagy az individualismus, a társadalmi elv, vagy az általános értelemben vett socialismus, történetének főbb mozzanatai a következők.

Érintettük már, hogy az egyéni és társadalmi elv tusája már az ókorban igen erős volt. Legerősebb kifejezést talál a társadalmi elv *Platónál*. De azért éppen nem hanyagolja el az egyéni elvet, sőt egyéni és társadalmi elv között összhangot tételez fel: a jól felfogott egyéni érdek összhangban áll az egész érdekével.¹ Ez *Arisztoteles* felfogása is.² A középkor vége felé, az újkor elején túlsúlyra vergődnek az egyéni elv hirdetői.

Az individualismus egyik első képviselőjét *Spinozában* találjuk. Pedig Spinoza, épp úgy, mint Hobbes, egyenesen a társadalmi lét szükségességét bizonyítja, az pedig az individualismus megszorítása nélkül nem is képzelhető. Hobbes szerint az emberre nézve a társadalmi lét annyira szükséges, hogy annak kedvéért magát a zsarnokság karjaiba veti. Spinoza szerint az ember — igaz — csak azt nézi, a mi neki hasznos, azaz a mi életfentartására hasznos. De Spinoza szerint a hasznosság jellegét az ész határozza meg, nem pedig a vak ösztönök. Az ész törvényei szerint kell élni. Ebből következik, hogy az ember a neki a természetből jutó jogokat — a mi pedig semmi egyéb, mint ereje, hatalma — a társadalomra ruházta át. Így collective használva, nagyobb haszon éretik el, mint ha a jogok egyénileg használtatnának.

Spinoza individualismusa mindamellett nem zárja ki a társadalomerkölcsi elv elismerését. Sőt a társadalomerkölcsi elv talán legmagasabb képletét éppen Spinozánál találjuk.

A társadalmi és egyéni elv legerősebb összeütközését *Stirner* és *Feuerbach* felfogása képviseli. Igen jellemző, hogy az individualismus őrzöngésig fajult hirdetése és az éntelenség dithyrambikus dicsőítése ugyanazon philosophiai rendszer talajából fakadnak.

Stirner és Feuerbach legjobban jellemzik az egyéni és társadalmi elv legvégsőbb következményeit. Azonban tanaik egy-

¹ Lsd. különösen Pöhlmann i. m. I. 371. l.: Die Koincidenz von Socialismus u. Individualismus im platonischen staatsideal.

² U. o. I. 593. l.

úttal mutatják azt is, hogy még ők sem tudnák magukat az ellenkező elv elismerése alól teljesen kivonni.

Spinoza, Comte, Stirner, Feuerbach, Wundt, Nietzsche, Spencer, Gidding stb. elméletének ismertetése után az eredmény következőkép foglaltatik össze: *Az egyéni és társadalmi elv nem ellentét, hanem a szervezett emberiség két egymást kiegészítő, egymást feltételező elve. A legkezdetlegesebb állapotoktól eltekintve, sehol nem találjuk az egyiket a másik nélkül. Mindkét elv mélyen gyökerezik az ember természetében. Mindkét elv constitutív eleme az emberi létnek, melynek alakot és tartalmat ad. Azonban egy bizonyos, tudniillik az, hogy a társadalmi elv kellő érvényesítésére rendszeren több biztosítékot követel, mint a közvetlenebbül jelentkező egyéni elv. A társadalmi elvet tagadni annyit jelent, mint tagadni az ember társas lényét.*

A harmadik fejezet tárgyalja az egoizmus és altruizmus kérdését. Az egyéni és társadalmi elv kérdése a nemzetgazdaságtanban az egoizmus és altruizmus jogosultságának kérdésében élesedett ki. Az egyéni elv merev képviselői az egoizmust, a társadalmi elv merev képviselői az altruizmust teszik az emberi cselekedetek egyedüli rugójává. Nézzük e két elv jelentőségét közelebbről.

Az egoizmus és altruizmus tanának bölcséleti vizsgálódását főleg *Spencer* tette feladatává. Hallgassuk okoskodását. Minthogy azon cselekedetek, melyek az egyes egyének életének fentartását célozzák, minden egyéb cselekedetnek előfeltételei, azért az egoizmus megelőzi az altruizmust. A történeti evolutio törvénye is azt hirdeti, hogy minden egyén annál tökéletesebben tölti be életét, mentől jobban alkalmazkodik a körülményekhez és így az alkalmazkodás, az adaptatio is első sorban az egyén előnyére válik. Ez is a mellett szól, hogy az egoizmus az altruizmust megelőzi. Ezt a körülményt nem lehet káros hatások nélkül megzavarni. Minden rendezkedés, mely megakadályozza, hogy a kiváló élvezze kiválóságait és a fogyatékest megóvja hibáinak következményeitől, minden rendezkedés, melynek hatása az, hogy épp oly jó, kiváló vagy jelentéktelen legyen, ellenkeznék a haladással. Azért az egyéni boldogság az első föltétele az általános boldogságnak. Egoizmust követel az utódokra való tekintet, mert csak az egészségesnek van egészséges progeniturája. De az egoista, ki saját egészségét, életét előmozdítja, a környezetnek is okoz örömet és képes is lesz altruistikus működésre, míg az, ki önmegtagadás által magát sanyargatja, mások kedélyére is nyomást gyakorol és képtelen lesz mások jólétét előmozdítani. Amannak boldogsága épp oly ragadós, mint emennek szomorúsága. Példákkal megvilágítja, hogy egy anya, ki teljesen megfeleldezik magáról, egy apa, ki ugyanazt teszi, tulajdonkép

mennyi bajt okoz. De az egoismus túlhajtott alárendelése az altruismus alá épp az egoismust szüli, mert a túlzott altruismus másokban épp az egoismust fokozza, mint például a helytelenül üzött jótékonyág. Az által is csökkenti a túlhajtott altruismus az altruismust, mert az altruisták, a magukat elhanyagolók el fognak pusztulni.

Azonban, ha egyfelől az altruismus függ az egoismustól, viszont az egoismus függ az altruismustól. Ezt mutatja első sorban a fajfentartás. A legalacsonyabb fokon az altruismus csak automatikusan pszichikai, a magasabb fokon válik öntudatosná. Az altruismus imperatív jellege tehát nem csekélyebb, mint az egoismusé. Ha az egoismus elhanyagolása, mint Spencer fentebb mutatta, képtelenné tesz altruismusra, viszont az altruismus elhanyagolása sérti az egoismust is, mert a nem eléggé altruistikus faj nem fogja magát fentartani, elpusztul és így hátrányára van az egoismusnak. A haladást az öntudatlan altruismustól az öntudatos felé követi az öntudatos családi altruismusé a társadalmi altruismus felé. Itt is sok esetben egyéni jólét függ az egész jólététől, az egoistikus hajlamok kielégítése az altruistikus követelmények kielégítésétől. Már a társadalmi együttlét legprimitívebb alakjának föltétele, hogy az egyén a másokkal való együttélésben, tehát mások érdekeinek elismerésében több hasznot lásson magára nézve is, mint az elszigetelt állapotban. A társadalmi állapotban ismét mentől kevésbé támadja az egyén mások érdekeit, s így azokat elismeri, annál inkább találják saját érdekei is elismerést. És így tovább haladva, az egyén eljut azon belátáshoz, hogy az, a ki mindig csak saját érdekeivel foglalkozik, ezeknek is árthat, míg, ha a közérdek előmozdítása körül fáradozik, saját érdekeit is előmozdítja, mert a társadalom állapota reá is visszahat. Az altruistikus viselkedésben az egyéni boldogság jelentékeny forrása is rejlik.

Spencer ezek alapján azon következtetéshez jut, hogy sem az nem lehet szabály: élj magadnak, sem az: élj másoknak. Hanem egy *compromissum* szükséges a két álláspont között.

El kell ismerni, hogy a gazdasági tevékenység egyik rugója az önérdék, még pedig oly rugó, mely rendkívül sok hasznot tesz a közösség szempontjából is, és melyet alkalmasint soha teljesen nélkülözni nem lehet. Csak arra kell gondolni, mily óriási tevékenységre viszi az önérdék az egyéneket, mennyi szolgálatot köszönünk az önérdék csekély kielégítésének, mit a barátság, a közérdek, a jótékonyág már jelentékeny áldozatnak tekintene. Mind a mellett a történelem tanulságából is meritjük azt a tant, hogy a társadalom berendezése és gazdasági élete egyedül arra nem alapítható. Ezt már az a körülmény mutatja, hogy a munkamegosztás alapján az önérdék vezetése mellett is mindenki más

számára dolgozik. De a társadalmi összlet szempontjából a közérdek elvének elfogadását is követelnünk kell. Az egoizmus a társadalmi gazdaságban alig játszik nagyobb szerepet, mint az emberi tevékenység akármely terén. Az embernek minden működése a tudományban, a művészetben abban találja indokát, hogy az egyén saját életének bővítésére, nemesítésére is czéloz; ha akarjuk ez is egoizmus. A gazdaság továbbá azért sem alapszik tisztán csak egoizmuson, mert találunk a történetben, különösen a kultúra alacsonyabb fokán, sok példát arra, hogy a gazdaság közös érdekek vagy egyoldalú érdekek alapján van szervezve. A gazdaság feladata abban áll, hogy a külső természetet az emberi czélok megvalósítására alkalmassá tegye; az ez által nyert jószágok elosztása történik történetileg alakult politikai mértékek szerint. Az egoizmus megfelel a bellum omnium contra omnes, de nem a polgárosult állam eszményének. A gazdasági tevékenységben is jelentkeznek az emberi tevékenység összes rugói, és ha a legtöbben csak kenyérkereset végett dolgoznak, úgy még sem szabad elfelejtenünk, hogy a rómaiaknál a mezőgazdaság nobile officium volt, és hogy a mai időben is, különösen gazdagabb országokban, sokan vannak, kik képességük és vagyonuk érvényesítésére csak e tért keresik föl, valamint mások talán a tudományt, a műkedvelést, a dolce far niente-t.

Az egoizmus és altruizmus viszonyának kérdése oly fontos a társadalmi gazdaságtanra nézve, hogy azt egyenesen „problémájának” nevezték. A kérdés a történelem tanulmányozására utal, mely mutatja, hogy egoistikus és altruistikus korszakok egymással váltakoznak. Hogy mennyire képes az egyik, mennyire a másik, azt nem tudhatni, minthogy egyik sem volt soha teljesen keresztülvive, de mindegyik mutatott történelmi érvényesülésében hibákat; az altruizmus nem mindig ethikai, az egoizmus nem mindig antiethikai, és a mi a gazdaság feladatát, a szükségletkielégítést illeti, azt az altruizmus nem mindig mozdította elő jobban, mint az egoizmus. Ha ezt egyfelől elismerjük, másfelől ismét el kell ismerni, hogy csak az individualizmusnak az altruizmus által való korlátozásával kezdődik, mint Rodbertus mondja, a társadalom. Az altruizmust bizonyos paradoxonnal a társadalom egoizmusának lehet nevezni. Ugyan kíváncsú, hogy az egyénben is legyen altruizmus, de ha nincs, akkor a társadalom vele szemben képviseli és érvényesíti az altruizmust. Az altruizmus szervezeteinek fellépése az emberiség legfontosabb lépését képezte.

Foglaljuk itt is össze az eredményeket. Ha az egoizmust és altruizmust, mint egymást kizáró ellentétet fogják fel, akkor ennek épp úgy ellent kell mondanunk, mint az individualizmus és socializmus ellentétbe helyezésének. A két rugónak együttműkö-

dése az egyedüli helyes állapot, mely a társadalom létét és fejlődését biztosítja. Az emberiség jelenlegi fázisában azonban a társadalom egy magasabb fokot csak az altruizmus erőteljesebb kifejlődésével érhet el, erre pedig a társadalomerkölcsi elv tökéletesebb érvényesítése szükséges.

A negyedik fejezet tárgyalja a társadalomerkölcsi elv forrását. Nem mellőzhetjük e tanulmányban egészen azt a kérdést, hogy mi képezi a társadalomerkölcsi érzelmek forrását. *Protagoras* szerint az altruistikus érzelmek az ember keblébe vannak plántálva, a kinél pedig hiányzanak, azt, mint egy pestises beteget, az államból ki kell úzni. *Aristoteles* szerint is az emberi természetben gyökerezik a *φιλία*. A legfontosabb kísérletek, melyek e tekintetben a magyarázat terén tétettek, a hedonizmusból, illetve utilitarizmusból indulnak ki. A legegyszerűbb elmélet, a mely az önérdek és közérdek identitásán épül fel, és melynek egyik főképviselője *Smith* is, azt állítja, hogy a jól felfogott önérdek kielégítését abban az irányban fogja keresni, hogy összhangba helyezi magát a közérdekkel. A jól felfogott önérdek által vezérelve, mindenki be fogja látni, hogy akkor lesz a legjobb dolga, ha mint ügyvéd, mint orvos, mint szabó stb. a legkitünőbb lesz, mert akkor mindenki hozzá fog fordulni. Ezen felfogás szerint tulajdonképp altruistikus érzelmekre nincs is szükség, de ez legjobb esetben csak a termelés terén igaz, ott is munkamegosztás és verseny feltételezése mellett. Az altruizmus itt tehát inkább okos egoizmus, más alakja az egoizmusnak, mint azt *Epikur*tól *Bentham*ig sokan hirdették.

Egy másik felfogás szerint, a hedonizmus álláspontjából az altruizmus abban találja magyarázatát, hogy az altruistikus érzelmek az egyéni boldogság egyik elemét képezik. Itt is tehát az altruizmus az önérdekből fakad, de míg az előbbi elméletben attól voltaképpen áldozatot nem követel, itt már képzelhető, hogy áldozatokat is követel. Élünk embertársainknak, mert ebben saját boldogságunkat is fogjuk lelteni. Egy harmadik felfogás az altruistikus érzelmeket, melyeknek forrását tovább nem keresi, a szokásra vezeti vissza. A bizonyos körülmények által előidézett altruistikus érzelmek ugyanis ismétlődés, szokás, hosszabb gyakorlat, eszmétársítás által önálló létet nyernek és egoistikus alapjuktól elválnak. A fejlődési tan alapján e felfogásnak újabban *Gomperz* azt az értelmezést adja, hogy a közület erősbödésének kedvező dispoziciók a nemzedékek hosszú során át fokozódnak. *Gomperz* itt néhány példát hoz fel az állati életből, melyben az önfeláldozásig menő altruizmust észlelhetni.

Annál meglepőbb azonban, hogy *Gomperz* nem ad kategorikus feleletet arra a kérdésre, vajjon az altruistikus érzelmek elsődleges vagy másodlagos érzelmek? A hedonisták majdnem

kivétel nélkül az utóbbi értelmezés mellett foglalnak állást, bármily tágan fogják is fel némelyek a hedonismust vagy utilitarismust. Nézetünk szerint azonban biztos alapon csak akkor állunk, ha elismerjük, hogy az altruistikus érzelmek épp oly elsődleges érzelmek, mint az egoistikus érzelmek. Elsődleges érzelem pedig az altruizmus azért, mert az ember, ez kétséget nem szenved, társaságban élő lény, társaságban pedig nem élhetne, ha nem bírna már eredetileg is altruistikus érzelemmel. Ha a társas lét csak mesterséges alkotás volna, az ösphaenomen pedig az egyedül élő ember lenne, akkor az altruistikus érzelem elsődlegessége inkább volna problematikus; így azonban az embernél az altruistikus érzelem csirája mélyen benne fekszik a társas lény természetében.

Wundt nagy szerepet tulajdonít az altruistikus érzelmek keletkezésében az egoizmusnak és vele összefüggő különféle indokoknak, így például a gáncstól való félelemnek. De azért látjuk, hogy önzetlen indokok is igen korán érvényesülnek, melyek lehetetlenek volnának, ha az emberi szív az önzetlen feláldozást nem ismerné és az csak az egoizmus leplezett alakja volna. Az erkölcsi érzék szerinte erkölcselőtti, de nagyon fejlődésképes csirákból keletkezett.

Lehetségesnek tartja, hogy az ösztön, embertársunk bajait enyhíteni és örömeiben osztozkodni, az emberi kedély eredeti képességei közé tartozik.

Az evolutionistikus moral az erkölcsi tényezőt a követelményekhez való tökéletesebb alkalmazkodásra vezeti vissza. *Spencer* szerint a társadalmi lét az emberi fajnál az életcélok tökéletesebb elérését biztosítja, a társadalmi lét pedig kifejleszti az erkölcsi magaviseletet, mint bizonyos intézményeknek és kényszerítő szabályoknak eredményét, melyek a társadalmi létre és az egyéni létre hasznos cselekedeteket követelnek. Az erkölcsi elv tehát az evolutio eredménye, mely az életküzdelem magasabb és magasabb alakzataihoz vezet. Az erkölcsi elv analogonja azon elveknek, melyek a physikai természetben az életcélok legtökéletesebb elérését biztosítják. Az erkölcsi elv forrása pedig alkalmazkodás.

*Spencer*rel ellentétben *Kidd* centralis jelenségének tartja azt a tényt, hogy a társadalom és az egyén érdekei egymással homlokegyenest ellenkeznek. Azért hibás mindazoknak törekvése, kik az embernek a társadalommal szemben való viselkedését a dolgok természetéből akarták magyarázni. Ez logikailag lehetetlen feladat. Erre hiába törekednek a görög bölcsészek, hiába Spinoza, Kant, Hegel, Comte, hiába az utilitáriusok. Az altruistikus érzelmet az észből nem lehet levezetni, mert az egyént az ész csak saját énjének a teljes kielégítésére vezeti. Az egyén

érdekei a társadalom érdekeivel ellenkeznek. De a társadalom magasabban áll, mint az egyén és a fejlődés követeli, hogy az egyén a társadalomnak alávetessék. De ez az ész alapján nem történhetik, mert ez az egyént csak saját érdekeinek előmozdítására serkenti. Kidd szerint itt mutatkozik a vallás nagy világtörténeti jelentősége. Ugyanis szerinte csak a vallásnak sikerült az ember cselekvése számára az észen túl nyúló imperativumokat, normativumokat felállítani. A vallás az egyedüli, mely az észen túl terjed, mi egyúttal szerinte az úgynevezett észszerű vallásrendszerekre irányuló törekvések helytelenségét bizonyítja. Mert e szerint az észszerű vallás lehetetlenség, minden vallásnak a sajátja kell, hogy az legyen, hogy az észen túl haladjon. Kidd szerint tehát a vallás feladata, hogy az egyén cselekvésére az észen túl menő szabályokat állítson fel oly esetekben, melyekben az egyén érdekei a társadalom érdekeivel ellentétbe jutnak. Az altruizmus forrása tehát szerinte csak a vallás lehet. Ezen felsőbb sanctio viszi az embert arra, hogy individualistikus céljait mindinkább alárendelje a köznek. Ezen alárendelés alkotja az igazi haladást, ezen alárendelés fokozza a társadalmi szervezet erejét, mely lényegét képezi a haladásnak. Mert tévesen fogják fel a haladást azok, kik azt a szellemi téren keresik, mely talán nagyon csekély, míg az emberiség igazi nagy vívmányai a társadalmi szellem erősítésével függnek össze.

Visszatérve az egoistikus és altruistikus érzelmek egymáshoz való viszonyára, előttünk bizonyos, hogy ha az egoistikus és altruistikus érzelem közül az egyiknek okvetetlenül elsődlegesnek kell lennie, a másiknak másodlagosnak, akkor az altruistikus az elsődleges, az egoistikus a másodlagos. Mert a faj, az egész magasabban áll, mint az egyén, a rész, annak fentartása fontosabb, mint emezé és így az altruistikus erő fontosabb, mint az egoistikus. Az egyén csak „ein Teil des Teils“, melynek jelentősége abban áll, hogy az egésznek szolgál. Mikor az egyén megjelen az élet szinpadán, és lelép onnan, a nélkül, hogy nyomot hagyna, feladata az: a nép, a faj folytatását biztosítani. Azért tehát az altruistikus érzés az eredeti, mert a rész kénytelen beleilleszkedni az egészbe. Csak a mennyiben ezen functiója azt megengedheti, lehet ő egoistikus, lehet önálló én, külön világ, külön mikrokosmos. Az egoistikus érzelem első sorban csak azért van, hogy biztosabban éressék el a cél, az egésznek fentartása.

A természet legáltalánosabb törvénye a faj fentartásának törvénye. A propagatio oly erőkészletre támaszkodik, mely sokszoros biztosítást nyújt, hogy a leghevesebb küzdelem, s a legkedvezőtlenebb körülmények daczára a faj fentartása veszélyeztetve ne legyen. Ellenben az egyén fentartása oly erős biztosítékokkal nincs körülvéve; sőt tömeges halál vár az egyénre

számos fajnál, hogy néhány, kedvezőbb helyzetben levő, a faj fentartását biztosítsa. Ezzel a ténynyel szemben lehetetlen azon rugóknak, melyek a faj fentartása érdekében működnek, és ezek közé tartozik elsősorban az altruizmus, csak másodlagos jelentőséget tulajdonítani és az egoistikus rugók válfajának vagy utólagos hajtásának, mellékreflexének tekinteni. Inkább az ellenkező következtetéshez juthatnánk. Minthogy ugyanis a faj fentartása biztosítandó, a faj érdekében az egyén a fajért van, nem a faj az egyénért. Mindenesetre azonban áll az, hogy a faj fentartásáért működő rugók nem kiegészítői az egyéni létért működő rugóknak. Az altruizmus csak módosított alakja a faj fentartására szolgáló rugóknak és így legalább alárendeltségről vagy leszármazásról az egyéni rugókkal szemben nem lehet szó. E felfogás visszavezet a stoikusok tanítására, kik talán legtisztábban ismerték fel a társadalomerkölcsi elv gyökerét. A stoikusok szerint az általános világrend törvénye, hogy minden faj legfőbb functiója az önfentartás, saját lényének megfelelően. Az ember saját lénye pedig abban áll, hogy észszel felruházott és társas lény. Axioma az, hogy az ember csak mint társas lény létezhetik. Ha az ember az észről kér tanácsot, az világosan és imperative utalja arra, hogy embertársaival együtt éljen. Maga az ész társadalminak nevezetik (*λόγος πολιτικός*). Az ember cselekvésének társadalmi célja van és embertársainak javát szolgálja. Minden cselekvés, a mely nem ezt a célt szolgálja, lázadás. A társas jelleg az ember természetében a lényeges. És azért, hogy hozzá hű marad, nem várhat semmi jutalmat, valamint a szem nem vár azért, hogy lát, a fül nem azért, hogy hall.

Az *ötödik* fejezet tárgyalja a társadalomerkölcsi elv kérdésének jelenlegi állását.

a) *Támadások a társadalmi gazdaságtan szempontjából.* Úgy látszik, mintha a társadalomerkölcsi elvnek még újabb csatákra kellene elkészülni. Újabb támadásokkal találkozunk; vizsgáljuk ezeket közelebbről.

Egyik legnagyobb antagonistája a társadalomerkölcsi felfogásnak *Marx*. Szerinte nem is létezik morál, avagy, a mennyiben létezik, az, mint minden egyéb, visszahatása a gazdasági állapotoknak. Valamint pedig a gazdasági structurának alkotó eleme a termelési technika, úgy a morálnak is az. Azért a termelési technika változásával változik a morál is; minden gazdasági rendszernek, minden kornak más a morálja. A morál, a mennyiben létezik, csak osztálymorál; az uralkodó osztály képviseli mindenkor az egoizmus, az elnyomott osztály az altruizmus morálját. A mit rendesen morálnak neveznek, az semmi egyéb, mint szemfényvesztés abból a célból, hogy az elnyomott osztály megadással viselje azokat a terheket, melyeket az uralkodó osztály rá rak.

Mihelyt tehát a socialistikus államban ez az elnyomás megszűnik, az osztálykülönbség eltűnik, szétfoszlik a morálnak nevezett ideológia is. Ezen átalakulást is nem az erkölcsi elvek viszik keresztül, hanem az osztályküzdélem. A vagyoni és jövedelmi különbségek növekedése szükségszerűen visz reformok felé, melyekben a morálnak semmi szerepe nincs. A munkások föllépése idézte elő az újabb időben a társadalmi reformokat, nem a morál, sem a humanismus. Azt hiszem, hogy Marx rendszerének leggyengébb pontja az ő úgynevezett amoralismusa, mely különben tanítványai sorában is kevés pártolásra talált. Nem is bocsátkozunk Marx felfogásának czáfolgatásába, mely ezen a ponton is bizonyos észlelet egyoldalú túlzása. Különben Marx álláspontjának subjectiv igazolására legyen megjegyezve, hogy ez leginkább abban találja, Masaryk szerint, magyarázatát, hogy ő a morált, humanismust, felebaráti szeretetet egyenlőnek vette a sentimentalismussal, a melytől pedig írtózott.

Azonban, ha Marx tagadta is a morált, viszont távol állott az individualismustól. E tekintetben teljesen Feuerbach álláspontján áll. Az ő objectivismusa csak a külső létet ismeri el; az egyéni öntudat pusztá képzeltetés. A társadalom előbb létezik, mint az egyén. A marxismus — mint Masaryk mondja — az individualismus elvi tagadása. Így tehát Marx bölcsészete nem a morálra appellál az egyéni akarat túlkapásai ellen, a mennyiben azt egy magasabb erkölcsi elvnek veti alá, hanem az egyént tagadja és fölébe helyezi a társadalmat.

Más álláspont az, melyet *Sombart* foglal el. Ő ellenzi az ethikai szempontot azért, mert ezzel a társadalmi politika egészen idegen körből veszi az irányeszmét. Ezen heteronomiával szemben a tudomány autonomiáját akarja visszaállítani. Igazat ad az ethikai felfogásnak annyiban, hogy bizony a gazdasági cselekvés — még a szög beverése is — az erkölcsi élet körébe tartozik; hogy az nem exterritorialis az egoismus alapján, mint ezt állították. Abban is igazat ad az ethikai iránynak, hogy a nemzetgazdaságtan régi kalmárszerű felfogását megczáfolta. Azonban ebből nem következik, hogy a nemzetgazdaságtan az eszményét az ethikából kénytelen venni. Azért, mert az utolsó cél ethikai, nem szükséges, hogy minden tevékenység ethikai szempontoknak hódoljon. Az orvos nem gyógyít ethikai szempontok szerint, a tudós nem kutat ethikai szempontok szerint, a művész nem alkot ethikai szempontok szerint. Az ethikai szempont lehetősége különben még nem szól a czélszerűsége mellett. Már pedig az ethikából vett eszmény, *Sombart* szerint, nem czélszerű, mert nem biztos. Kifogásolja az ethikai irányt azért is, mert az többnyire reactionárius, a haladástól fél; fél a capitalismustól, tehát rajong praecapitalistikus állapotokért.

Sombart, a ki erős híve Marxnak, nem a gazdaságot akarja az etikától, hanem természetesen az etikát a gazdaságtól függővé tenni. Az egész emberi lét alapja a gazdaság. Ebből következik, hogy a gazdaságtól megszabott kereten belül lehet csak az etika követelményeit kielégíteni.

Azokhoz, kik a társadalmi érzeteknek igen kevés jelentőséget tulajdonítanak, sorakozik újabban az orosz *Issajeff*. Ez különben nála egészen természetes, mert ő híve a materialistikus történetfelfogásnak, mely minden ideológiának ellensége. Issajeff szerint Smith álláspontja volt a helyes, az ellene folytatott polemia pedig teljesen terméketlen, mert az altruizmusnak csak nagyon alárendelt szerep jut. Ellenben jelentősége van az osztályérdekké kialakult egoizmusnak. Nem tagadja egészen az altruizmus szerepét. De azért mégis az altruizmusnak oly csekély hatalmat tulajdonít, szemben az egoizmus titáni erejével, hogy az a társadalmi élet egyenletében valóban „quantité négligeable”. A tiszta altruizmus annyira kivétel a mai társadalomban, eredménye a sok nyomorral szemben oly csekély, hogy az egoizmussal egyenrangú tényezőnek elismerni nem lehet. Az altruizmus csak azon pontig hat, a míg érezhető áldozatot az egoizmustól nem követel. Issajeff kevesli a jótékonyosság eredményeit; rámutat a borzasztó nyomorra, melyet főleg a nagyvárosok rejtenek magukban. De hiszen erkölcsi elveknél a mult nem bizonyítja, hogy jövőben nem érhető el az erkölcsi elv erősebb kifejlődése.

Igen érdekes azon álláspont, melyre legújában *Nicholson* helyezkedik az erkölcsi elvvel szemben. Külsőleg azokhoz csatlakozik, kik a nemzetgazdaságtan tárgyalásába nem akarják az erkölcsi szempontokat belevinni. Azonban munkájának végén kijelenti, hogy ebből nem szabad nála erkölcsi pessimismusra következtetni, mert szerinte a nemzetgazdának is hitvallomását azzal kell kezdenie: *Credo in unum Deum*. És most már alkalmazva e felfogást a gazdasági élet fontosabb kérdéseire, kimutatja, mit követel a kereszténység a család, a munka, a fogyasztás, a forgalom, a vagyon, a jótékonyosság tekintetében. Lényegében tehát az eredmény ugyanaz, csak methodikus szempontból fontos az elválasztás, mely azonban csak *Nicholson* sajátos tudományos álláspontjának következménye.

Vannak, kik az erkölcsi elv alkalmazását azért helytelenítik, mert attól tartanak, hogy az a javak csökkenését fogja maga után vonni. Ha az emberek nem engedelmessé válnak a vagyonszerzési ösztönnek, a gazdasági tevékenység lázassága, mely korunkat jellemzi, csökkenni fog. Ezzel szemben azonban a következőkre kell utalni. A társadalmi gazdaságtan tudományos művelésének kora egybeesik a technikai tudomány óriási fellendülésével. Az ember uralma a természeti erők fölött eddig nem

sejtett mértékben emelkedett. Jóformán minden évet egy-egy új találmány jellemez, mely forradalmat idézett elő a javak termelésének technikájában. Csoda-e, hogy ily korszakban annak a felfogásnak hódoltak, hogy csak mentől többet kell termelni, mert ha óriási mértékben szaporodik a javak mennyisége, lehetetlen, hogy ne jusson mindenkinek, lehetetlen, hogy szükségletek kielégíttetlenül maradjanak. De a világ kiábrándult a termelés egyoldalú bálványozásából, mert csakhamar tapasztalták, hogy a javak mennyisége és a javak szaporodásának képessége napról-napra növekedik, és mégis sokak legsürgősebb szükségletei nem találhatnak kielégítést, sőt a szegénységnek és az emberi anyag kiaknázásának oly visszataszító alakjai keletkeztek, melyeket a legsötétebb korszakok sem ismertek. Ez az állapot annyira jellemzővé vált, hogy voltak, kik egyenesen a gazdasági haladás és a társadalom jóléte között ellentétet találtak: a haladást tették felelőssé a szegénységért. De még egy tanulságot nyújtott a gazdasági eszközök nagyfokú fejlesztése, azt tudniillik, hogy még az anyagi jólét is — nem is szólva az ember belső boldogságáról — nem annyira a javak túlnagy mennyiségben való előállításától, hanem a fogyasztás észszerű alakulásától függ. A termelés, a javak mennyiségének egyoldalú dicsérete tehát helyet enged azon észszerűbb felfogásnak, mely a javak termelése mellett hangsúlyozza a javak helyes megosztását, — ebbe már belejátszik a társadalmi igazságosság komoly akkordja, — hangsúlyozza azonkívül a javak helyes felhasználását. Ha tehát az erkölcsi elv hangsúlyozása az emberiségnek az anyagi javak előállítására irányuló lázas tevékenységét csökkentené, a mellett azonban a javak megosztása, a javak felhasználása észszerűbbé tétetnék, a gazdasági érdek csorbát nem szenvedne. Nem is tekintve azt, hogy ha az erkölcsi tényezők érvényesítése a javak előállításának beteges hypertrophiáját leszállítaná, ezt ellensúlyozhatják más erkölcsi motívumok, mint a társadalmi egyetemlegesség mélyebb átérzése, avagy a munkára való kötelesség evangéliumának terjesztése. És itt nem is vagyunk tekintettel arra, hogy a termelés lavinaszerű növekedése sok káros hatással van összekötve, hogy e növekedésnek és a reá irányuló ösztönöknek is határt kell szabni, mert különben egészségtelen irányokba terelődnek, mi nagy társadalmi, nemzeti és nemzetközi érdekek veszélyeztetését okozhatná. A csakis vagyonszerzési motívumoknak engedelmeskedő egyén monstrum, és ha képzelhető volna, hogy az egész társadalom, egy egész nép ilyen monstrumokból állana, ez a legnagyobb veszedelem volna az emberi kultúrára nézve. Azért nem tartok azon visszahatástól, melyet az egoismus fékezése a javak világában okozna.

b) *Támadások a fejlődéstan szempontjából.* Legerősebb

támadást intéztek az újabb időben az altruizmus ellen, a felebaráti, keresztény morálnak nevezett felfogás ellen a modern természettudomány nevében, a melynek legfontosabb elve a Darwin-féle kiválasztása az alkalmasabbaknak. A felebaráti, keresztény morálnak nevezett felfogással, a Nietzsche-féle Sklavenmorallal ellentétbe helyezték a fajmorált, az erők moralját, a Nietzsche-féle „Herrenmoralt“. A felebaráti morál egyeseket, a gyengéket, a nyomorékokat támogatja, azzal rontja a fajt és ellentétbe helyezi magát a természet főtörvényével, a kiválasztás törvényével, mely szerint a gyengék sorsa a pusztulás, hogy a faj javuljon. E felfogást ugyan még az oly kiváló természettudós, mint *Huxley* is visszautasította, mondván, hogy az ember feladata a természet fölé emelkedni és hogy e szerint a társadalomban, az erkölcsi életben a természettörvények nem érvényesülhetnek vakon. Elfogadjuk a fajmorál álláspontját, mely adott körülmények között az egyént a fajnak feláldozza, de figyelmeztetünk arra, hogy éppen fentartása szempontjából a socialis ösztönök — a cohaesio, attractio analogonja —, az altruizmus erősítése a legnagyobb fontossággal bír. Csak a társadalmi összetartás alapján tudott az emberi faj oda fejlődni, a hová fejlődött. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a fajenthusiasmusnak azért is határt kell szabni, mert végre évezredek tanulsága mutatja nekünk, hogy az emberi faj leglényegesebb tulajdonságaiban, még a gondolkodást sem véve ki, nem mutat határtalan fejlődésképességet. Az okoskodás, a bölcsesség akkora erejét lehet a kezdetleges népeknél találni, mi magas műveltséggel bíró népeknek is becsületére válnék.

A faj- vagy fejlődési morált nagy tudományos tévedésnek kell tartani, legalább abban a szövegezésben, a melyben apostolai ma tanítják és talán innen van, hogy kénytelenek a körükből még *Darwint* és *Spencert* is kizárni, mert ezek erkölcsi felfogása még egy lábbal az annyira lenézett humánus morál süppedékeiben maradt.

Akár fajmorálnak, akár egyházi morálnak nevezik a végső forrását és célját az erkölcsi érzelmeknek, nagyjában és egészben a fajmorálnak is ugyanazt kell jónak és rossznak nevezni, mit az úgynevezett felebaráti morál annak tart. Egyes kérdésekben lehet eltérés, de ilyen még azok között is mutatkozik, kik az úgynevezett humanistikus morál álláspontján vannak. Mert az annyiszor felhozott példa, hogy a fajmorál nem fogja helyeselni, hogy a nyomorék ember nősüljön, mert rontja a fajt, azt az uralkodó humanistikus morál alapján sokan ma is helytelenítik. Tényleg tanúságot tesz erről *Darwin*, ki a faj fentartása és javítása, a kiválasztás érdekében körülbelül ugyanazon erények fontosságát emeli ki, melyeket a mai morál is olyanoknak ismert el.

A fajválasztás, a fajmorál felfogása túlzásból származó elmélet. Csak nem lehet azt a Nietzsche-féle szemrehányást komolyan venni, hogy minden más faj egy magasabb faj keletkezésére szolgált alapul, hogy tehát ugyan az kell, hogy az embernek feladata legyen. Mert az a magasabb faj megvan, tudniillik a társadalom, az állam, az emberiség, mint egész. Száz elefánt együttvéve is csak száz elefánt, de sok ember együttvéve újat alkot, t. i. társadalmat, és az összes társadalmak együttvéve képeznek ismét egy magasabbat, az emberiséget. Az emberi faj is bizonyára javulni fog egyesekben és egészben is. De szűk határok között. Mert a tér sem physikailag, sem szellemileg nem határtalan. Még leginkább erkölcsi haladást remélhetni. Azonban az nem teszi szükségessé, hogy azokkal az erkölcsi elvekkel szakítsunk, melyek ma az egyéni önkénynek határt szabnak és melyek a gyengék iránti kiméletet tanítják. Itt a modern természettudományi felfogás még önmagával is ellentétbe jön, mert hiszen e felfogás szerint az egyesek gyengesége és ereje nem egyéni, hanem társadalmi befolyások, a körülmények, az úgynevezett milieu működésétől függ. Tehát a fajmorál is kénytelen lesz közeledni a mai humanistikus fölfogáshoz, a mint a humanistikus morál is a fajmorállal lényegileg nem állhat ellentétben, mert mindegyik helyesen felfogva, a részszel szemben védelmezi az egészet, az egyénnel szemben az emberiséget.

A fajmorál által impregnált és a Nietzsche okoskodásában megittasodott írók legnagyobb félelme az, hogy a keresztény morál következménye az lehetne, hogy az egész föld kórházzá, az egész emberiség nyomorékká tétethetnék. Daczára annak, hogy természettudományi alapra építenek, a természet befolyásával nem számítanak, mintha nem első sorban a természet biztosítaná, hogy nem csupa nyomorék hozatik világra, hogy azon a felebaráti morál magát érvényesítse. A fajról is nem a morál, hanem a természet gondoskodik, és így nem kell a moráltól féltetni a fajt. Ha egyszer a humánus morál a fajt veszélyeztetné, akkor ideje volna a fajmorál tanaihoz folyamodni; egyelőre attól nagyon távol állunk. Aztán olyan bizonyosak a fajmorál eszközei? Nagyon kételkedünk benne. Hányszor látunk gyönyörű progeniturát satnya szülőktől és satnya progeniturát gyönyörű szülőktől? Hányszor látjuk, hogy gyengék, nyomorékok, betegek, kik kellő támogatás nélkül elpusztultak volna, óriási tevékenységre képesek, és erős egyénekben viszont semmi tetterő nincs. Könnyen lehetne a fajentuziasták számára olyan emberekből jegyzéket összeállítani, kik nélkül az emberi fejlődésben nagy hëzag mutatkoznék, kiket pedig a fajmoralisták mind kivétel nélkül halálra ítélték volna.

De elfogadva a fajmorál álláspontját, *a fajmorál nemcsak*

egoistikus magyarázatot enged meg, hanem altruistikust is. A fajmorál altruistikus alakját elfogadjuk, egoistikus alakját azonban visszautasítjuk.

A fajmorál csak áthatva és nemestlve a társadalomerkölcsi elv által állhat meg, a nélkül az erkölcsi imperativus selectionalis karikaturája; darwinistikus izű ethikai aberratio.

Nem is áll, hogy az evolutio, mint természeti jelenség, egyúttal okvetetlenül alapja az ethikának. Állíthat bizonyos követelményeket az ethikával szemben, melyek azután az ethika sajátlagos követelményeivel megegyeznek vagy nem: ez utóbbi esetben conflictusok támadnak. Az is természettörvény, hogy minden élő elpusztul, hogyan lehetne erre külön erkölcsi rendszert felállítani? Bármilyen általános a fejlődés törvénye, mindent abból le- vagy arra visszavezetni nem lehet.

A hatodik fejezet összefoglalja a főbb eredményeket. A társadalomerkölcsi elv fejlődésének lényegét a következőkben foglathatni össze: Az individualis felfogás helyreigazításával mindinkább tért foglal a társadalmi felfogás, mely a jelenségek alakulásában lényeges elemnek ismeri a társadalmat. A társadalmi elem elismerésével viszont az individualistikus ethika társadalmi ethikává válik. Van és marad örökké az ethikának egyéni oldala, egyéni sphaerája is; ez vonatkozik az egyén életének azon körére, melyben ez a többiekkel nem érintkezik, melyben mintegy subjectum és objectum egyaránt. Azonban az ethika ezen oldala mellett találjuk a társadalmi ethikát, mely az egyént összefüggésben vizsgálja embertársaival, talán azt lehetne mondani, hogy ez az ethika kat' exochen. A társadalmi ethika köréhez tartozó egyéni viselkedésnél fellép a követelmény, hogy az egyén magát az egésznek alárendelje. Ezt az alárendelést nevezik altruizmusnak, bizonyos részét — mint láttuk — ego-altruizmusnak, mutualizmusnak, tuizmusnak stb., szemben az egoizmusmal. Már most szükséges, hogy az egoizmus és altruizmus határmegegyezését megállapíttassék. Mert sem azt nem lehet kívánni, még kevésbé remélni, hogy az egoizmus egészen letűnjék az altruizmus kedvéért, sem azt nem kívánják az egoizmus legfoglaltabb dicsérői, hogy az altruizmus minden nyilvánulása megszűnjék. Továbbá a társadalmi béke érdekében az sem kívánatos, hogy egoizmus és altruizmus egész spontaneitásában működjenek, mert így különösen az altruizmus hatása veszélyeztetve volna. Ebből tehát az következik, hogy a társadalom-erkölcsi elvnek azon követelményei, melyeket altruizmus néven nevezünk, intézmények által, intézményesen biztosítandók. Ez által kivételnek az egyéni cselekvés önkényszerűségének szeszélyes működése alól. Erre példát szolgáltatnak az újabb kor munkás-törvényei és mindazon törvények és intézmények, melyek a gyengéket az erősekkel szemben védeni akarják. Ezen

intézményekben meg van testesítve a társadalom-erkölcsi elv, mely ilykép nem függ többé az altruismus véletlen megnyilvánulásától, hanem a törvény ércztalapzatán nyugszik. Ezen intézmények sánczai mögött a társadalomerkölcsi elv ellentállhat az egoismus legerősebb ostromának. Tehát *intézményes* altruismus, ez az, mit a társadalomerkölcsi elv követel mindaddig, míg az emberiség az erkölcsi megneemesülés magasabb színvonalára nem emelkedik. Az altruismusnak leghatalmasabb közege napjainkban az állam; de közegei az egyház, az egyletek, alapítványok stb. Addig míg állam, egyház, egyletek, intézmények és törvények altruistikus vagy jobban társadalomethikai functiójukat teljesítik, addig az altruismusnak csakis kisegítő, pótló, subsidiär szerepe lehet.

A társadalomerkölcsi elvet gazdasági alapra is visszavezethetjük. A szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyának gazdasági törvénye is parancsolja, hogy mindenki teljesítsen a társadalom iránt szolgálatot, mely társadalomtól muga is annyi szolgálatot fogad el. A társadalmi kötelességek tanának ez mintegy ökonomiai alapvetése.

A társadalomerkölcsi elv lényegét a következőkben találjuk: Az erkölcsiség lényege az áldozat; az áldozat lényege a szeretet; az altruismus; az altruismus az áldozatot élvezetté teszi. Áldozat és élvezet összekötve, a szeretet, az altruismus által, — ez képezi az erkölcsi értékek alapját, ez képezi tehát az erkölcsi világ értéktörvényét. De éppen úgy szól a gazdasági életnek általam annak helyén¹ kimutatott értéktörvénye, mely tehát az általános értéktörvénynek egy specialis esete. Az értéktörvény így átkarolja az egész erkölcsi világot.

Az evolutio a haladást követeli. A haladás törvénye az emberi világban újat létesít. Ez az új az erkölcsi rend. Az erkölcs lényege az áldozat. Az áldozat élvezetté válik és az értéktörvény az áldozat és élvezet egységét hozza kifejezésre. Az áldozat a Te, az élvezet az Én. Az erkölcs nem részvét, nem sajnálkozás; az erkölcs szeretet, altruismus. A szeretet mélyen gyökerezik az emberi természetben. A szeretet csak akkor teljes, ha áldozathoz vezet, ha magamból kivetköztetve, másba helyezem magamat.

A társadalom léte magában véve követeli az egyéni elv megszorítását a társadalmi elv követelményeivel szemben, melyeknek jogosultsága végső elemzésben erkölcsi természetű. Az individualistikus, egoistikus társadalom contradictio in adjecto. Ennek tiszta felismerése az út a társadalomerkölcsi problema megoldásához.

¹ Társadalmi gazdaságtan. Harmadik kiadás. I. 120. l.

A bulgár név eredetéről.

(*Kúnos Ignác* május 4-én tartott előadása.)

Šišmanov Iván, a szófiai bulgár főiskola nagytudományú philologus-tanára és egy félév óta közoktatásügyi miniszter rendkívül érdekes és ránk nézve is felette tanulságos tanulmányt küldött be hozzánk a bulgár név eredetéről. Tanulmánya tulajdonképpen csak egyik fejezete nagy munkájának, mely a régi bulgárok eredetéről szól és minthogy ez a kérdés a magyarok eredetének kérdésével is összefügg, méltónak tartottam e dolgozatát, hogy az Akadémiának is bemutassam. Tanulmánya bevezető részében azokat a forrástanulmányokat veszi bonczoló kése alá, melyek a régi bulgárokat, hol tatár-török, hol finn-ural, hol hunn eredetűeknek, hol pedig finn-török-szláv vegyüléknek tartják. Šišmanov azokhoz a kutatókhoz csatlakozik, a kik az anthropologiai, ethnographiai és archaeologiai kutatások számbavételével, a bulgárok középázsiai eredetét bizonyítják és hivatkozva Roesler, Hunfalvy, Drinov, Jireček, Tomaschek, Vámbéry és gr. Kuun Géza kutatásaira, a legrégibb időktől a legújabbakig összeállítja e hypothesis megerősítő okait. A philologiai bizonyítékok főbb eredményei a következők: 1. a palaeobulgár nyelv nem szláv; 2. a palaeobulgár nem tartozik a finn nyelvek közé; 3. a palaeobulgár nyelv a török-tatár nyelvek kategoriájába tartozik; 4. hangtani sajátosságainál fogva, a palaeobulgár nyelv inkább a déli török (csagatáj) nyelvcsoporthoz hasonlít, mint az Altáj nyelveihez; 5. a csuvas nyelvekhez való rokonsága abból magyarázható, hogy a csuvasok tulajdonképpen elfinnesedett törökök. Ez utóbbi kérdéshez még hozzáfűzi, hogy a mai csuvasok nem tekinthetők a palaeobulgárok utódjainak; 6. a palaeobulgároknak több ágra való elválása azt bizonyítja, hogy az elválás előtt egy önálló és egységes palaeobulgár nyelvnek kellett léteznie; 7. a palaeobulgárok történeti föllépése a bulgár név etymológiája nyomán állapítható meg, melynek legtanulságosabb forrásai a magyar nyelvben és az örmények történetében találhatók.

Áttérve magának a bulgár névnek eredetére és megfejtésére, összeállítja az ide vonatkozó forrásokat, kezdve a X-ik századon. A bizancki források a bulgár hercegségről beszélvén, melynek

törzse az avar és kazar néptől vezethető le, azt állítják, hogy e törzs egy Bulgár nevű törzsfőtől vette nevét. Az arab források a következőket mondják: egy igazhívő muzulmán Bulgár városába érkezvén, a bulgár királyt és királynét holt betegen találta. A muzulmán hajlandónak mutatkozott arra, hogy meggyógyítja őket, ha népeikkel egyetemben az iszlám hitre térnek. A meggyógyított király és háládatos népe a jámbor muzulmán nevét, *Bulgárt* vallotta ezután magáénak, melyet az arab források búlarnak, bularnak ejtettek ki. — Egy másik forrás szerint a bulgárok *Kuman* egyik fiától származnak, a ki szenvedélyes vadász volt. Vadászás közben egy szép sikszágon telepedett le, és Isten két fiút adván neki, elnevezte őket Bulgárnak és Osentasnak. Érdemes a megjegyzésre, hogy a tatárok még mai nap is büszkén vallják magukat a volgai bulgárok utódjainak és Közép-Ázsiában ma is bulgár és bulgárlíknak nevezik magokat. Az a hypothesis, hogy a bulgárok a Volga nevű folyótól vették nevüket, a XIII-ik században merült fel először. A bizancezi Nikeforas Gregoras *Vulga* neve, latin átírásban *Bulga*, az összes azon korbeli íróknál összefüggésbe került a bulgárokkal. Innen ment át a szláv irodalomba, az európaiba, és Pray György történetírónkhoz, a kinek művéből a következő helyet idézi Šišmanov: „Wolga, a quo et nomen adepti fuerint, ita et primum Wulgari, aut Volgari, deinde conversa littera Bulgari dicerentur. Satis id verisimiliter, quod nomenclaturae ratio aliunde, quam a Volga flumine, repeti commodius non possit“. De e mellett a szószármaztatás mellett van egy másik is, mely főleg arab forrásokra vezethető vissza. E szerint a bulgárok Szkitha (Szkít) öt fiának egyikétől, Bolgártól nyerték el nevezetüket.

A XVIII-ik századból még a következő, elszigetelten álló névmagyarázatok találhatók: 1. Bulgár a tatár *bulgahn*-ból; 2. Bolgár a *Boogard* nevű várostól és 3. *bolar*-ból.

Felsorolván ekként a bulgár név eredetére vonatkozó összes adatokat, Šišmanov osztályozza és vizsgálja őket, a szerint, a mint e név a török-tatár, szláv és finn-ugor eredethez simul. A török-tatár hypothesis legfőbb szószólója Thunmann és Engel a *Volga* nevét látják a bulgároknak; a szláv hypothesis szószólója Denelin elfogadja ugyan a Volga etymológiáját, csakhogy ő e szót szláv eredetűnek vallja, annál is inkább, mert szerinte a török-tatárok a Volga folyót Atel, Etel, Etilnek hívják. Magát a Volga szót a szláv *vlaga* szóval egyeztetni, mely nedvességet jelent. Egy másik szlávista — Frähn — Kazembek és Berezin magyarázatát fogadja el, mely szerint a bulgár szó „a népek keverékét“ jelenti: *baga* együtt és *gar* nemzet. — A finn elmélet a bulgár szót szintén két részre osztja: a *Bul* és *gari*-ra, mely utóbbi az összetett *gir*, *gor*, *gori* országot jelentő szóval van egyeztetve. Rössler még tovább megy és a bulgár nevet finnek magyarázza. Kiindul

a *kut-ugur*, *ut-ugur* nevezetekből, melyek utórészában az *ugor* szót látja. Mivel a *ger*, *gar*, *gur* végezet néhány finn nyelvben népet jelent és mivel a finn-altáj népek legtöbbje a föld vagy víz népének nevezi magát, mint pl. a vogul, votják, mordva és magyar nevek is, önként következik, hogy a bulgár szóvégezetben ugyanilyen elemet kell keresnünk. Meg is találja Rössler e szót a szamojéd *bi*, *bü* szóban, mely vizet jelent és így a *bulgár* név eredetét *bu-ger*-ben vagyis a víz népében találja meg, a hogy a *ma-ger* (magyar) névből a föld népe olvasható ki. E helyen említi meg Hunfalvi etymológiáját is, melynek értelmében a bulgár név *bul* és *gar* részekre oszlik. A *gar* zürjén és votják nyelvekben várost jelentvén, az egész szó Bul városát jelenti. De hogy ki volt ez a *bul*, azt Hunfalvi nem magyarázza meg. — Végezetül azokat az elméleteket veszi Šišmanov sorba, melyek a *bulgár* szóban török-tatár eredetet sejtene, a nélkül azonban, hogy a *Volga* szót fogadnák el magyarázatul. Tomaschek szerint a *bulgar*, *bular* szó vegyüléket jelent, v. ö. török *bulgamak* = összevegyíteni; Vámbéry szerint a *bulgar* lázadót jelent és nem más, mint az említett bulgamak ige aoristos; Munkácsi a *biger*, *bülär*, *bülgär*, *bulgar* és *bular* alakokban összetételt talál. Az összetétel első részében egy jelzöt lát, a másikon pedig az *ugor* nevű török törzs-nevezetet, mely az unugur, saragur, kutigur szókban is megvan. Biger, Munkácsi szerint, öt ugort jelent, a mint hogy *un-ugor* tíz ugort: Zolotnickij a bulgár szó utórészből az *ar* végzetből kiindulva, melyet csagatáj *jer*, tatár *jir* stb. földet jelentő szókkal egyeztet, és azonosnak állítván a csuvas *murgar*-ral is, szintén összetételt lát e szóban. Szerinte a bulgár nem egyéb, mint a tatár-bulgár *bijik jer* vagyis nagy város; Šestakov a bulgár szóban a szláv *Volga* és a tatár *jur* (folyó) szót látja.

Ime, ezek nagyjában azok a föltevések, melyek a bulgár név megfejtésére vonatkoznak. Šišmanov ezen adatok összeállítását után rendre előveszi az egyes tudósok hypothesisét, összeállítja a bulgár szó régi, valamint mai kiejtését, csoportosítja őket a szerint, a mint az összes szláv nyelvekben, továbbá görög, román, albán, olasz, bulgár, provençal és általában európai nyelvhasználatban előfordulnak, különös súlyt helyezve az örmény, arab, héber, tatár, perzsa, ugor és magyar elnevezések alapjaira.

Az eredmény, melyet nagybecsű kutatásaiból levont, a következő:

1. Az összes népek azzal az elnevezéssel illették a bulgárokat, a mely névvel a történelemben fölléptek, az V-ik századtól kezdve.
2. A név nemcsak a népet jelöli meg, hanem a bulgárok országát és fővárosát is.
3. A bulgár elnevezés kezdő hangzója mindenütt *b*, kivéve a görögből átvett alakokat, a hol a *b* helyett

v-t találni, pl. lat. *vulgari* etc. 4. Az első szótag magánhangzói mindenütt mélyhangúak. Pl. bulgár, bolgár, bulgri, burgar, bugar stb. 5. Az első szótag *l* hangja mellett *r* is található mind a középkori forrásokban, mind újabbkori kiejtésekből is. Ez a jelenség azonban másodlagos természetű és az illető nyelvek hangtani sajátásaiból magyarázható meg. Úgyszintén az a hangtani jelenség is, hogy az *l* az ó-franceziában, a szerbben, némely bulgár dialektusban eltűnt, v. ö. magyar *bugarija*. 6. A második szótag *g* csak egy-két keleti adatban tűnik el, pl. tat. bular, bülär, kínai *bular*. Viszont több keleti nyelvben ezen *g* helyett *k* lép fel, pl. arab *blkar* stb. 7. A 2-ik szótag *a*-ja mindenütt megmaradt, a hol a név nem rövidült meg. Kivételek a latin bugeri, olasz bulgheri, orosz bolgori. E jelenség egyrészt abban leli magyarázatát, hogy a hangsúly nem a 2-ik, hanem az első szótagon van, másrészt pedig, hogy a keleti nyelvek bülär, biger alakjai a hangzói illeszkedés törvényeinek hódoltak. 8. Az *r* nem tűnik el sehol. 9. A hangsúly az első szótagon van. Ezen egyes pontok megállapítása és igazolása után a bulgár szó legrégibb alakját *bulgar* alakjában állapítja meg Šišmanov. A mi a szó jelentését illeti, mindenekelőtt azt mutatja ki a szerző, hogy e szó a tatár *bulgamak* igéből semmiképp se magyarázható, a mint Tomaschek, Vámbéry és Berezin megkísérlék. A mi Zolotnickij magyarázatát illeti, hogy a bulgár szó *bijik jer*-t, vagyis nagy helyet, nagy várost jelent, ennek oly hangtani nehézségei vannak, melyek az etymologiai valószínűségét is kizárják. Csupán azt a feltevést igazolja Zolotnickijnak, hogy a bulgár szóban ő pillantott meg először összetételt. Legvalószínűbbnek tartja Šišmanov maga is, a nélkül azonban, hogy a Volga szó szláv eredetét vallaná, hogy a bulgár szó oly összetétel, mely Volga-beli embert jelent. Az összetétel első részében a Volga folyó neve van meg, melynek eredetét nem szlávnak, hanem finnnek tartja. Erre vall a *-ga* végzet, mely sok folyónévben található meg, pl. A-ga, Am-ga, Anbo-ga, Va-ga, Vož-ga stb. És mind ezen *-ga* végű folyók mentén finn törzsek laktak és laknak részben mai nap is. E *-ga* végzet folyót jelent és teljesen megfelel a *-ma* és *-va* végzetnek, mely a permiek és votjakok folyamneveiben oly gyakori. Ezek szerint a Volga név egy *Vol* töszóból, és egy folyót jelentő *ga* szó összetételéből áll. A minthogy a novgorodi kormányzóságban egy *Volima* folyó ma is van. A mi a *Vol* szót illeti, erre nézve Tomascheknak az a véleménye, hogy a Volga egy tavacska-tól vette nevét, mely fehér tavat jelent. Jenkovski szerint *Volga* szintén finn szó, mely eredetileg szentet jelentett. Régebben *Volga* és *Idil* egy közös geográfiai fogalom voltak, mert maga az *Idil* szó jelentett folyót, míg a Volgával együtt a szent folyó fogalmát fejezték ki. Idők multával e két szó egyike Európában, a másik

meg Ázsiában maradt meg használatban. De bármilyen legyen is a *Vol* szó jelentése, annyi kétségtelen, hogy a szó finn eredetű (maga a *Volga* szó először Nestornál, 1100) tűnik fel. A mai finn és török Volga-lakók e nevet nem ismerik. A törökök e helyett *atal*, *atel*, *adel*, *Idilt* használnak) és hogy e folyó körül lakókat Volga-lakóknak, Volga-embereknek nevezték, tehát volgároknak. Csak annak a bizonyítása volna még hátra, hogy a *volgar*-ból hogyan lett *bolgár*. Mindenekelőtt tudni kell, hogy a török dialektusokban (az oszmánli és azerbajdsánt kivéve) a *v* hang idegen, és hogy rendszerint *b*-re vagy *p*-re változik, pl. arab vakít — bakít, orosz Vatilig — Pakilaj stb. E hangtani jelenség értelmében a Volga idegen névének a törökök országában okvetlenül *Bolga*-nak kellett hangoznia. A kirgizek mai nap Bolgának mondják a Volgát. A mi pedig az *o*-nak *u*-ra való változását illeti, ez a török-tatár nyelvek hangtanában a gyakori jelenségek közé tartozik. Bebizonyított dolog, hogy a keleti Oroszország tatár dialektusai, melyeket Radloff „Volga-dialektusoknak“ nevez, ezt a hangtani jelenséget rendszerint visszatükrözik. A mi az összetétel második részét illeti, Sišmanov azon nézetén van, hogy a volga, illetve bulga utáni szórész nem más, mint a török *er*, mely férfit, harczost, embert jelent. Ez a szó, ugyanilyen alakban és jelentéssel minden török dialektusban megvan, kezdve az Orkhon-feliratoktól egészen az oszmánlig. Hogy pedig a *bulga* + *er*-ből bulgar lett, az a török nyelvek hangzó illeszkedési törvényéből a legtermészetesebb módon magyarázható. Így lett *sura-ar*-ból *surar*, *töle-ör*-ből *tölör*, *ätä-ar*-ból *ätär* stb. A *bulga-er* is ilyen formán lett először *bolga-ar* és végül *bolg-ar*, illetve *bulg-ar*. Viszont előreható assimilatio, vagyis az *er* visszaható ereje folytán a *bulga-er*-ből először *bölge-er*, majd *bölger* és *bülger* lett, és azután újabb alakulataiban *büler* és *biger*. Teljesen analog példája ennek a hangváltozásnak a pecsenégek *kagner*, *kanger* vagy *kagnar* neve Constantinus Porfirogenitusnál, mely szintén *keng-er* részekre oszlik. Leghathatósabb bizonyítéka azonban ennek az etymológiának az a körülmény, hogy egy tatár területnek orosz elnevezése *bolšije* és malije *bolgajári*-nak hangzik. E név tatár nyelven *bolgair*-nak hangzik mai napig is, mely Radloff szerint egy „begriffliche Zusammensetzung“ ugyanolyan szóelemekből, mint a mely a *bulga-er*-ből *bulgar*-t csinált. Bolga = Volga, és *ir* = ember, tehát volgai ember. És ez az elnevezés még azt is bizonyítja, hogy a palaeobulgároknak, mielőtt még több ágra oszolhattak, hosszú időig kellett együtt lakniok a Volga folyó mentén, a honnan nevöket is nyerték.

Még csak arra a kérdésre kell felelnünk, hogy a Volga melyik részén kellett annak a török-tatár népnek lagnia, mely elsőnek nevezte magát bulgárnak? Az ide vonatkozó örmény

források és egy mestiszi és fekete-bolgárság történeti létezése azt sejtetik velünk, hogy a bulgárok legnagyobb és legjelentékenyebb része a Volga alsó folyásánál volt megtelepedve. Erre vall itt levő fővárosuk *bulgar* neve, és még egy másik nyelvi bizonyíték, melyet a mai magyar nyelv török elemeiből meríthetünk. E török elemek pedig, a mint azt a magyar nyelvtudósok kimutatták, a palaeobulgárok nyelvéből kerültek a magyarba, olyan időben, a midőn ezek és a magyarok közel szomszédságban éltek egymással. Ez elemek mindenekelőtt a *z-r* jellemzetes hangváltozását mutatják, melyet Radloff is megtalált, és a mely a mai csuvas nyelvekben is szokásos. A mi pedig a magyar nyelv török elemeinek természetét illeti, az nem a mai csuvasok területéből kerülhetett elő. Mert ez elemek közt épp olyan állat- és növény-neveket találunk, a melyek csak déli vagyis meleg klímában találhatók. Ilyen az oroszlán, teve, szőlő, bors stb. szók. Sőt török maga a magyarok *tenger* elnevezése is, melyet szintén csak délfelé láthattak a törökök. Mindebből az következik, hogy a magyarok azon palaeobulgárok szomszédjai voltak, a kik a Volgának nem középső, hanem déli folyásán laktak.

Ime Sišmanov rendkívül érdekes és a magyar őstörténettel is összefüggő dolgozatának ismertetése. Kutatásai, melyek a mi kutatásaink eredményeivel is megegyeznek, a legszorosabb összefüggésben állanak azzal a kérdéssel, mely nyelvünk eredetének a megfejtésére kell, hogy vezessen. És az a körülmény, hogy a tek. Akadémia alkalmat adott neki kutatásainak bemutatására, csak ösztönzésére és azon való igyekezetére fog válni, hogy tanulmányai folytatásában az ősbulgárokkal szomszédságban álló ősmagyar kérdéssel is szeretettel foglalkozzék.

Népdal és palotás zene.

(Kivonat dr. Fraenkel Bertalan június 8-ikán tartott felolvasásából.)

A magyarságnak egyik legnagyobb kincse az ő népdala. Ezt azonban a tizennyolczadik század végén nem vallották a magyarság vezetői, a népdalt el nem ismerték, sőt elnyomták. Szintúgy mint az irodalomban, először az idegent utánozták (klasszikust, francziát, németet); az idegenből lett a félmagyar és csak a midőn ebből kiszereztek, kezdett dicsőséggel uralkodni a színmagyar, a népies magyar. Így volt ez ebben az időszakban a magyar zenével és a népdallal is. A tizennyolczadik század folyamán a magyarság olyan volt mint a lábbadozó nagybeteg; nem tud még valami nagyon gondolkozni, csak testi életet él, annyira kimerítette a sok török és kurucz háború, előbb török, aztán osztrák hódoltság; most, a hosszú belső békében főleg kettőt cselekszik: szaporodik és tollasodik. Mikor a testőrök mozgalma nyomán fölébred az irodalom, fölébred a század végén, 1790-ben a magyar zene is, hanem az nem népdal, — a mint nem az a Kazinczy, meg a Berzsenyi költészete sem, — és az első rügyek bizony itt is idegenből származott oltványokon fakadnak.

A magyar palotás zene kétféle alakban lép föl: először mint katonai induló és tánczene (verbunkos), azután mint instrumentális műzene, hallgató, (akkoriban úgy hívták, hogy: „*magyar nóta*“), a mely a klasszikus szonátának¹ és a minétnek (menuette) lassan-lassan, magyarosan szinesedő utánezata. A kutató nyomról-nyomra kísérheti a fejlődést és ünnepelheti a magyar föld és szellem diadalát abban is, hogy még ebben a keserves időszakban is két évtized alatt képes magyarossá színezni az eredetileg idegent és kialakítani egy új magyar zenei stílust, a magyar palotás zenéét.

A verbunkos táncz és zene fölléptét meglehetősen pontosan meghatározhatjuk a korbeli magyar megemlékezésekből. Aporbáró a század elején már megemlékezik a *minevét*-ről, de a ver-

¹ Még az a négy zenedarab a Leipziger Musikalische Zeitung 1800-iki évfolyamában (közölve Bartalus: Magyar Orpheus 45. l.) is olyan, mint egy kissé magyarrá színesedő szonáta.

bungról még mit sem tud; nem szól róla Amadé sem. Faludi Ferencz, mikor egy tánczot leír, a menuette mozdulatait rajzolja a meghajlásokkal és kényes lábszedőgetéssel. De a magyar fiatal-ság ezrei résztvesznek az osztrák örökösödési, meg a hétéves háborúban és a külföldi állomásokon lévő katonák megtanulták az idegen tánczokat (menuettet és gavottot) és mint sok más idegent, haza is hozták.¹ Csakhogy a minéhez csattos selyem-czipő és talon rouge kell, ha azt magyar huszárok és nemes ifjak járják sarkantyús csizmában, bizony abból *verbunkos* válik. A minthogy történt is. József császár idejében igen gyakori volt Magyarországon a *verbuválás* (a mely szón már nemcsak a német *werben* ige, hanem a tót hatás is meglátszik).² Kellett a magyar katoná, és széles ez országban vigan folyt a toborzás, annyira, hogy az ekkor már szintén javuló és fejlődő cigány-bandák is kezdték és megtanulták a katonabandáktól a verbunkos muzsikát. Annyira elterjedt a szó és a fogalom, hogy 1786-ban Barczafalvi Szabó Dávid a verbung szót *hadrász*-ra akarja magyarosítani. Nem sokkal utána Gvadányi a *Peleskei nótárius*-ban ezeket mondja :

Valahol átmentünk minden helységeken,
Muzsikát halottunk zengeni ezekben.
Regruták ugráltak, voltak jó kedvökben.
Katonaság teszi, tartván verbuválást.
Hiripi Sugárral huzzák a szárazfát,
Ámbár ezek partest nem tudnak, sem kótát,
De mégis oly rendén megvonják a nótát,
Hogy ki őket hallja, elfelejti holtát.

Hiripi Sugár akkor híres cigányprimás volt Szatmármegyében. A szanyi plébános, Nagy József, is *Nyájás Muzsa* című verskötetében is 1790-ben többször megemlékezik a cigánybandákról, a kik „jól huzzák a minuettet, tura, rá, rá, rá“. A Magyar Kurir 1789-ben sokszor megemlékezik a verbunkról. „A Huszárság pedig az egész országban nagy előmenetellel Verbuál és Pozsonyban tsak a Deákság közül 7—8 áll be napjában.“ „A F. Tsászár regementjétől hasonlóképen az *u. n. Verbunk* vagyon itten, sem Tótot, sem Németet, sem vereshajut be nem fogad“, „és tsak szép szóval, musika hangnál kelleltik a

¹ Kazinezy László írja Ferencznek 1782. ápr. 13-án katonai állomáshelyéről: „Tegnapelőtt adtam Censurát a Tántzból, másképen volt ugyan, de a Čadenza még eddig erőm felett vagyon, hanem már ebbe a hónapba első foglalatosságom lesz, hogy Taktust tanuljak“.

² Jellemző, hogy az ez időből és a francia háborúk idejéből való tót nóták szintén sűrűn emlegetik a Nyugat-Magyarországon, főleg Pozsonyban való verbuválást. „Ta Presburgu verbuvat“ (L. a turóc-szentmártoni tót népdalgyjűjteményt).

Verbunkosoknak megjelenni, válogatják szépit az önként kezét adó ifjuságnak“. És, a mi legszebb, ez a táncz annyira magyarrá válik rövid egynéhány év alatt, hogy a költő Csokonai, meg a tudós Sándor István (Sokféle, 1801. évfolyam) csak a verbungos, szerintük *nemeses* tánczot tartják igazi, régi magyar táncznak. (Pedig ma már kétségbevonhatatlan, hogy a tizenhatodik és tizenhetedik században az ősrégi, igazán népies táncz a *hajdu-táncz* volt, a mint ezt rengeteg népdal és nyelvemlék bizonyítja). Voltak nyalka, híres verbunkos altisztek, mindössze egyetlen egynek a nevét tudtam meglelni Szirmay Antal egyik kéziratában. (Nemzeti Múzeum kéziratárában *Quodlibet*). Kakas Gyurka, a ki egy hirhedt szép asszonyt is meghódított Sátoralja-Újhelyen, mint az akkori népdal mondja róla: „Boros kancsó kezében, Fényes Sári ölében“. Berzsényi Dániel azután 1816-ban (költeményei végén egyik jegyzetben), a verbunkos tánczot *toborzó*-ra magyarosítja s ámbár a *toborzék* főnévnek régente teljesen más értelme volt, a szó azóta ezzel a fogalommal forrt össze. Lenau, a költő is csak a verbung-ot éneкли meg, és ez a táncz lett az apja az 1842-ben divatba jött csárdásnak.

Ha most a hallgatózenét nézzük, láthatjuk, hogy az is idegenből válik magyarrá. 1790-ben olyan nagy a nemzeti fölbuzdulás, hogy a magyar szintársulat karmesterei Chudy, (olasz származás, eredetileg Chiudi), azután a geniális Lavotta, a muzsikusz sugó Szerelemhegyi (Liebenberg), mind-mind vállalkoztak *nemzeti muzsika* írására.¹ Persze, hogy az alig lehetett igazán magyar, miután a népdalról nem akartak tudomást venni. A semmiből, meg az idegenből akartak magyar muzsikát teremteni, ez volt érdemük és ez volt tragikumuk is.

A magyar palotás zenének Lavotta veti meg az alapját, ő a legnagyobb poéta, a cigány Bihari a tüzesebb, a magyarosabb és Csermák a képzetebb zenész. Nagyot akartak, a német világnagy zenészek (Haydn, Mozart, Beethoven), mintájára klasszikus zenét akartak teremteni a semmiből, még pedig magyart és hiányzott minden előfeltétel a dallambőségen kívül, legjobban az alapos zenei készultség, a magyar népdal ismerete és szeretete és a törhetetlen munkaerő. Pedig ez a legutolsó még a magyar íróknál is igen megvolt ám; a népdalt és népiest, az igaz, azok se szívelték. Bizonyos, hogy a magyar palotás zene se nem népies eredetű, se nem tiszta magyar zene, henem idegen eredetű, mondjuk olasz-magyar; műveiknek elsőrésze, a hallgató, a szónátára,

¹ Csokonai is megjegyzi egy helyütt: „a mint mai napság is idegen Virtuózok csinálnak Magyar Verbungokat“. Eredetileg az 1809-ben készült Scholl és Decret „Beliebter Marsch“ (Rákóczy-induló) is verbunkoszerű induló volt, csak később lett a tempója a mai igen gyors.

a tánczos és végző rész rendesen a minétre emlékeztet, még az elnevezés is ott van mindeniknél: *trio*. Azonban az utolsó részt, miután virtuózok is voltak, kiszélesítették figurává, cadentiává. A műveik tele vannak édes dallamokkal és csiszolatlan szépségekkel, mert se türelmük, se alapos zenei képzettségük nem volt. Aztán valamennyien mindjárt fiatalon a virtuóz pályára mentek, a mely kezdődött valamennyiüknél fényes sikerrel, nagy diadalokkal és végződött valamennyiüknél teljes elzülléssel, gyászos pusztulással. Pedig más viszonyok között meg más temperamentummal mi lehetett volna belőlük!

A klasszikus nagy zenének járták az iskoláját fiatal korukban (hegedűművészek, regens-chorik, meg katonakarmesterek voltak tanítóik), de ők ezt vérmérsékletüknek megfelelőleg keletiesre, magyarosra akarták színezní. Egyes szerzeményeiket nagyobb alkalmakra írták, dedikálták valakinek és hangzatos czimekkel látták el. (Bihari: *Rekviem fiam halálára*; Csermák: *Eine Galanterie solomässiger Werbung par Antoine von Csermak, Genie-Musiker*.) Csermák kivételével mást, mint vonóshangszert nem is ismernek; Biharinak a szerzeményét mások teszik kótára; hova lesz az előadás szépsége? Lavotta 1790-ben megírja C-moll nótáját, ma sem tudok ennél szebbet ebben a kis keretben. (Pablo de Sarasate fölhasználta a *Czigánydallamok* első részében). 1792-ben megírja a *Szigetvár ostroma* című zenei képet; az első magyar program-muzsika, szép dallamok, gyöngye kidolgozásban. Pár év múlva megírja a *Palatinális magyar-t*, ez a nádornak volt ajánlva és 1799-ben már Csokonai Somogyban hallja a toponári zsidó bandától.

Rá rántá azonban Izsák száraz fáját
S a Palatinusnak elkezdí nótáját.

És bár a *Dorottya* tanúsága szerint tánczoltak ott mindenféle idegen tánczot (minét, mazurka, stájer, anglus kontratáncz, schottisch stb.), de azért Csokonai ősréginek hirdeti az új magyar verbunkos tánczot:

Nemes magyar tánczom, ki ősi nyelvünkkel,
Ruhánkkal jöttél ki dicső nemzetünkkel,
Ázsiai színben fénylik nemességed.

Mialatt Bihari meg Lavotta Pesten működnek, Csermák is dolgozik Vereben, a Végh-kurián. Az F-mollban írt magyar nótája mintegy mintaképe annak, hogy a klasszikus szonátának *andante* vagy *adagio* része milyen különös színnel, hangulattal és czifrázatokkal fejlődött a magyar földön. Bihari is működik, sőt feltűnik a fiatal zsidó Rózsavölgyi is. Bihari megírja a *Prima-tialis magyar-t*, 1807-ben a *Koronázási magyar-t*, játszik 1814-ben

a Pestre leránduló fejedelmeknek és megírja szomorú, de igen szép *Magyar nótá-ját* (Rekviem fiam halálára). Bizonyos, hogy ezt sem szabad a Mozartéhoz vagy Beethovenéhez mérni, mert az sziklából épített templom égbe nyuló boltívekkel, ez meg falusi ácsmunka gyalulatlan fából. Azután mind a hárman ráadták magukat nemcsak a virtuózkodásra, hanem a korhelykedésre is és egyformán elzüllöttek. Nem adták a nemzetnek azt, a mit természeti tehetségükkel adhattak volna.

És mégis sokat tettek. Megteremtettek egy speciális zenét, zenét, a mely nem tiszta magyar, de mégis magyaros színezetű és már nem olasz, hanem hazai. A minétből verbungot (a katonatáncz segítségével), a *tempo di marcia*-ból a *tempo di verbung*-ot, a gavotte és schottisch ritmusából is a magyar toborzékít, a mint én hívom a kettős pattogó trocheust (párbacsengő); a szonáta *andante* részéből, mely a klasszikusoknál is *quasi una fantasia*, csináltak magyar hallgatót; a triókból magyar végzőket, figurás és kadenciás ugrós nótákat. Az igaz, hogy túlságosan használták a cifrázatokat, a trilláknak és mordentóknak mindenféle fajtáját, a chromatikát, a portamentót, de viszont fölvtették műveikbe a bűbajos magyar skálát, itt-ott a madárrepülésszerű choriambust és a népdalok sequentiáit. Az ékitményt a magyar zenében, a mely később még a népdal kíséretében és hangszeres előadásában is olyan igazi magyar ornamentikává és előadó stílussá fejlődött ki (és a melyet az énekszólam maga be nem fogad és mint magyartalant meg sem tűr), ők teremtették meg és tőlük ment át a cigányok vonójára. Ezt a sok különféle elemet ők olvasztották egybe igen sajátságosan, több temperamentummal, mint ízléssel, de a magyar műzenének ők voltak úttörői, Erkelnek, ki nélkülük meg sem érthető, előfutárjai — és ezért mindig megérdemlik a magyarság örök kegyeletét.

Egy pár mérföldmutató: Mozart 1780 körül a keleties indulót még úgy jelzi: *alla turca*; húsz év múlva már szerte dívik az *a l'ongarese* jelző; 1818-ban már Schubert megírja Zelizen a *Divertissement hongrois*-t és Marschner, a nagy német zeneszerző ugyanakkor a székesfejérvári szintársulatnak magyar stílu ouvertüret ír, melyet frenetikus lelkesedéssel fogadnak.

És hol marad a népdal? Bizony az alig mer mutatkozni a művelt körökben. A városok német nyelvszigetek voltak, Kazinczy lenézte a népiest és a többi költőnek az ízlése sem volt népies és magyar. *Verseghy* két tuczat nótát ír, tizennyolczat vadonat idegen stílusban, ötöt palotás új magyar modorban teli cifrázattal, kettőzéssel és más magyar énekszólamban erőltetett dolgokkal; egyetlen egy magyar népdalt ír, *Nincs megyénkben szebb leányka Erzsikénél* (Magyar Aglája 1806.) és épp erről írja Kazinczy Révainak gúnynyal: „a poétáknak nem Órszíkék körül

kell forogni.“ A P. Horváth Ádám gyűjtötte régi szép nóták megbecsülhetetlenek, de a maga csinálmányai, bár nem vét a magyar dogma ellen (egy szótagra egy hang), dallamra mit sem érnek,¹ Mézédés, olaszos dallama van ez időben *Kossovitznak*, a ki megzenésítette Csokonai *Remény-ét*; a nótát, lesimitva róla a sok zavaró cifraságot, énekelték műveltebb körök, játszhatták a cigányok és hegedüvirtuózok is, de szerzőjét elfelejtették. A legenda Lavottának tulajdonította, Káldy is *Lavotta első szerelme* czim alatt adta ki, ma úgy ismerik, mint *Lavotta Szerenád-ot* (*Ocskay brigadéros-ban* is). Pedig Csokonai igen tudakolja Kazinczytól: „Kossovitznak állapotjáról és lakóhelyéről nem tehetne a Tekintetes Úr én nekem egy kevés tudósítást?“ (1804. febr. 14.) A mire a mindenről értesült Kazinczy rögtön felel: „Kossovitz Kassán lakik, azelőtt gróf Andrássyné szül. Batthyány kisasszony szolgálatában. Egy kis pupos hátú emberke. Karaktere igen nemes.“ Ez róla az egyetlen adat.

Kevés megszakítással több mint húsz éven át folyt a háború hazánk és Franciaország között, tömérdek insurgens és tábori nóta, főleg vers keletkezett; mindenki csinált olyat. De hogy énekelhettek volna olyan versre, mint: „Rajta vitéz magyarok, rontsátok a franczot.“² Hiszen a pentametert meg a hexametert a magyar ének be nem veszi! Nem is énekeltek ezeket, hanem igenis énekeltek a *Sárga csizmás Miská-t*, sőt a parasztság, — oh jaj! — még azt is, hogy *Már minálunk verbuválnak kötéllel*, a mely szép nóta aligha lehetett a nemesi közvélemény szája íze szerint.

A huszas, harminczas, meg negyvenes években az idegen eredetű dallamokat úgy, a hogy voltak, rendszerint a magyar költőknek velük ritmikailag megegyező s igen elterjedt költeményeire alkalmazták. Például a Kölcsey *Szép Lenké-jére*; még előbb egy német dallamot: *Indul a csatára az ifjú vitéz*; 1831-ben Mozart egyik rondójának egy szép dallamát: *Busol a Lengyel* szövegére és számtalan sok mást.

¹ Az akkor modern verbunkos és újmagyar stílben irt csinálmányai közül politikai actualitásánál fogva egy maradt meg: „Mars, siess hazádba vissza vert seregem“. De hogy az ő természetes muzsikái érzéke mennyire érezte a pattogós kettős trocheust, bizonyosság rá, hogy egy helyütt egy ilyen nótához hozzá teszi: tulajdonképen ez volna annak az igazí tactusa:

— . . . — . . . | — . . . — . . . | — . . . — . . . | — . . . — . . . |

² Az ilyen antikizálókat érti Csokonai is, a midőn azt mondja: „Talán annyiban jó, hogy a régi Görög és Római Kóták elvesztek, mivel a Muzsikát is Görög Verbumokra és Római Minétre vevén. most már barbarusoknak kiáltanának bennünket, ha Lavotta úrnak Magyarjait kedvellenők“. És még ő is azt mondja, hogy írni akar „egy praefatiót a Volksliedekről“ (Herder hatása alatt).

Pedig mintha egynéhány költői elme nyugtalankodnék és érezné, hogy milyen kincs a népiesség, különösen a népdal. P. Horváth Ádámról ez nem ujság (1789 április 17-én írja Bacsányinak ezt a finom megjegyzést: „Más a magyar vers. Vers az ének is, sőt először ének volt minden vers“) dalolgatott jártában, keltében, sőt lefekvésében is. (Kazinczy levele Arankához 1789-ből.) Hanem Virág Benedekről ki hitte volna azt, hogy folyton unszolja Kazinczyt parasztdalokért és úgy lelkesedik azokért, akár csak egy igazi népdalgyűjtő.¹ (Részletesen közölte e sorok írója az *Ethnographia* 1902. évi folyamában). Kazinczy rá se hederít, ő, a ki egy Molière-darab fordítása alkalmával kuriozumként említi, hogy „megmutattam, hogy tudok én is a debreczeni szappanosok meg sulyomkófák nyelvén beszélni.“ Csokonai egy időben Virág Benedekkel szinte gyönyörűen hirdeti: „Hányjátok fel a gyarló énekeskönyveket, a szűr bibliopoliumra kiterített szennyes románczokat, hallgassátok figyelemmel a daloló falusi leányt és a jámbor puttonyost sat.“ Mindhiába; dalait idegen vagy újmagyar stílusban zenésítik meg s nem népiesen. Kótanyomás vagy metszés nincs is egész Magyarországon és hiába tetszenek másnak is, nemcsak Csokonainak „Lavotta úr Magyarjai“, abból csak harmincz év múlva nyomtatnak ki valamit. A népdal becsét negyediknek Kölcey ismerte föl, 1822-ben írta róla, de nagy eredménye még akkor sem volt. Szirmay Antal is olyan szép népdalokat gyűjtött, kár, hogy dallam nélkül, hogy az ember szíve örül a gyönyörűségtől. Egyet közlök a gyűjteményéből:

De haragszom a szememre,
De még jobban a szívemre;
Az vitt hozzád szerelemre:
Holtig való gyötirelemre.

Ime! ez nem klasszicizáló mesterség, hanem élő, színmagyar poézis!

Hát a színpad? Bizony ott énekelnek, csakhogy nem magyar népdalt. Az első magyar operákból nem maradt meg majdnem semmi (Rusicska Béla *futása* nem az első magyar opera volt, mert azelőtt is volt egy néhány); igaz, hogy csak annyira voltak igazi operák, a mennyire magyarok vagyis cum grano salis.

¹ Virág Kazinczynak 1803. szept.: „Küldj parasztdalokat. A minapában elalkonyodott vala már a nap, ablakomnál dohányozgatván, egy tiszta torokból hallám énekelni: „Mi haszna galambom, ha előttem járok“. A hirtelen támadt kiabálás és zaj miatt többet nem érthettem. Nem tudná azt valaki nálatok? Ha, úgy ird meg édes Kazinczym! és más akármilyen tréfás énekeket és nevetséges dalokat.“ — 1802. decz. 23-án pedig: „Egy két strophát írj le nekem az olyan paraszt dalból, melyet a csintalan szemérmetességű lányok, mikor fonnak stb. dudolgatnak“.

Százkét éve jelent meg az első magyar zongora-iskola: Gáthy István *Klavirozás mestersége*; ebben két magyar operarészletet is bemutat, egyet az *Arany Idők*-ből Déryné kedves, bravuros darabjából. Csupa czikornya és valóban nagy lehetett a magyar izlés romlása, ha Gáthy azt prédikálhatja, hogy: „Ez érzékeny szív kívánságai elmulnak“, így kell énekelni: „Ehhez érzékeny szíhv kihiváhánsági elmulnak“ (Kótapéldával) s továbbá: „A nóta helyes czifrázása elmulhatatlanul szükséges. E nélkül igen együgyű az ének vagy nóta. Sokszor csak egy szép cifra is indulatot önt belénk“.

Mondok még meglepőbbet is. A magyar színpadon előbb csendült meg a szerb nóta, mint a magyar. 1811-ben előadták *Cserni Gyurká-t*, Balog István színművét, a melyhez szerb nóták fölhasználásával *Róthkrepf* (Mátray) Gábor írta a muzsikát. Déryné azt mondja róla: „Oly szerencsével volt a zene megírva, hogy a darab későbbi időkig is fönttartotta magát. Én játszottam benne Ruzsiczát, egy kis rácz leányt és énekeltem benne rácz nyelven egy áriát és egy párdalt. Az ária így hangzott: *Sto mi fajda od mladostzi?* (Mi hasznom az ifjúságból) stb.; a párdal pedig így, igen vigan, pattogósan a kedvesével énekli: „*Devojcsicza, devojcsicza russa rumena!*“ Ezek voltak mindeniknek első versei. Volt dicsőség, volt tapsvihar, én még kis életemben olyat nem kaptam, de akkoriban még tán senki sem. Volt minden dal végével *fórázás*, kihívás.“ A magyar népdal csak huszonhét évvel később került a pesti magyar színpadra.¹

A palotás zene ornamentikája szépen kifejezett, mintegy szemünk előtt válik a rokokó czifraság buja színpompájú keleti arabeszkké, de elemei az *énekelt népdalba csak később mentek át és megváltoztatva*. (A párbacsengő, a szeptim, az összetett dallam stb.) Azalatt a palotás zene maga elsovadt, mert a forma kimerült, művelői kidőltek. A mikor Rózsavölgyi meg Svasties meg Martinovics legszebb dolgaikat írták, a nép még termelte a sok népballadát, meg betyár nótát régi mintákra, régi motívumokból.² A nép ajkáról szedték és részben a nép izlése szerint írták népdalaikat Szigligeti népszínműveinek a megzenésítői. A palotás zene csak patak volt, a mely beleolvadt a magyar népdalnak hatalmasan áradó és mindent elborító folyamába.

Eddig igen keveset foglalkoztak a magyar zene, különösen

¹ Gál „Peleskei nótárius“-ához Thern irt idegen stílű zenét; azonban a hortobágyi jelenetbe egy pár igazi népdalt használt fel, illetve tett bele. A közönség ezeket frenetikus lelkesedéssel fogadta és így került fel a magyar népdal a pesti magyar színpadra, hogy onnét többet le se kerüljön. Szigligeti népszínműveihez aztán már Szerdahelyi és Egressy Béni írtak a népdalokat.

² Különösen Angyal Bandiról, Zöld Marcziról, Buga Jakabról, stb.

a magyar népdal történetével, összefüggésben a magyarság politikai és társadalmi fejlődésével, pedig ez megvan és egyike a legérdekesebb jelenségeknek. Az idegen eredetű palotás zene fejlődése és virágzása összeesik azzal az idővel, a midőn az irodalomban a klasszikus és romantikus iskola vezetett, a politikában felsőbüki Nagy Pál, később Széchenyi István. Földrajzi szempontból nézve a dolgot, Pesttel együtt a Dunántúl vezetett, mert hiszen Berzsenyi, a két Kisfaludy, Széchenyi István dunántúliak voltak, sőt még Csokonainak *Dorottya*-ja is a Dunántúl játszik. Most mindez egyszerre megváltozik. A Dunántúlnak a vezető szerepét átveszi a Tiszavidék és az irodalomban a vezetést a népies triasz. A kiskőrösi Petőfi, a mészáros fia; Arany János a nagyszalontai jegyző; és a református diák, Tompa. A Tiszavidék népe az, mely Zemplén vármegyének szülöttét, a Rákóczi-földnek, és a Rákóczi-álmoknak a föltámasztóját, megtestesítőjét „a népdalban a csillagokig emeli“ (Marczali). A míg Széchenyinek a kortesnótája („Pajtás! a nagy Széchenyit, tiszeljük, mint hazafit“), a verbungos táncznak és népdalnak vegyüléke, addig a Kossuthnóta már tiszta népdal. Ez aztán mindent megmond.

A régi nemesi Magyarország helyébe az új Magyarország, a magyar nép lépett.

Ifj. Vitéz János Pontificaleja.

(Ismertette *Borovszky Samu* I. t. a június 22-iki összes ülésen.)

Fraknói Vilmos tagtársunk „Ifjabb Vitéz János Pontificaleja a vatikáni könyvtárban“ ezímű, Rómában a vatikáni nyomdában diszesen kiállított legújabb munkáját küldte be könyvtárunknak ajándékul. A munka nagy folio-alakú s 15 fénykép-nyomat van hozzá mellékelve.

VIII. Ince pápa a főpapi szertartások egyformaságának biztosítása végett - - minthogy az ezen szertartásokat magukban foglaló Pontificalek sokféle eltéréseket tüntettek fel — azonnal trónralépte után megbízta Patrizi Ágoston pienzai püspököt a különböző szövegek revisiójával s azok alapján új szertartási könyv kidolgozásával. Ez az új Pontificale 1485-ben nyomtatásban is megjelent.

Ennek szövegével teljesen azonos a vatikáni könyvtárban őrzött ú. n. Ottoboni-codex, mely befejezetlen maradván, a Pontificalénak csak mintegy harmadrészét tartalmazza. E kézirattal legelőször 1585-ben találkozunk Sirleto bíbornok könyvtárának ez évben készült lajstromában. Ekkor Colonna Ascanio bíbornok, majd az ő halála után Altemps János herceg vásárolta meg. Ez utóbbinak 1611-ben készült könyvtárlajstroma így jelöli meg: „Pontificale romanum in folio, pergamenum, cum figuris Petri Perusini“. 1690-ben VIII. Sándor pápa a saját családja (Ottoboni) számára szerezte meg az egész Altemps-könyvtárt. Az 1740-ben készült lajstrom szintén Perugino művének mondja a kézirat festményeit.

Legújabbban dr. Stornajuolo Cosimo könyvtárőr e Pontificale alapos átvizsgálása alkalmával nyomára jött, hogy azt ifjabb Vitéz János szerémi, majd veszprémi és bécsi püspök, a maga használatára készítette. A vatikáni könyvtár igazgatósága a nagyérdéki kézirat megismertetésével dr. Stornajuolot bízta meg, ki e feladatának meg is felelt s 15 lapját fénynyomatban közlétevé, hozzá olasz bevezetést írt. E fénynyomatok példányainak egy részét szerezte meg nagyérdemű tagtársunk, s most magyar kiadásban bocsátotta közre.

A codex iratásának időpontja a 145. lapon levő szövegből tűnik ki. Ott, a hol szó van a búcsúkról, a melyeket a templom-

szentelésnél engedélyez a püspök, az általa, a saját neve alatt, a fölszentelés évének és napjának megjelölésével kiállítandó okirat szövege, a Patrizi Ágoston szövegétől eltérőleg, a kéziratban így kezdődik: „1489 die prima mensis Januarii ego Io(annes) episcopus Sirmiensis“. Ott, a hol a király koronázásának, illetőleg fölkenetésének szertartása adatik elő, ez áll: „Ego M(athias) futurus rex U(ngariae)“ és „servo tuo M(athiae) regi nostro“. Ez kétségtelenné teszi, hogy a kézirat csakugyan ifj. Vitéz János szerémi püspök megrendelésére és Magyarországon való használatra készült.

De előfordulnak a miniature-ökben is magyarországi vonatkozások. A czimlap hiányzik ugyan, azonban a 24 miniature-disztítésű lapon öt helyen fordul elő Mátyás családi czimeréből a gyűrűt csőrében tartó holló; a 15. lapon előforduló éremidomú rajzban, mely egy főt, ifjú arcvonásokkal, vállára omló szőke fürtökkel, babérkoszorúval állít elő, Mátyás arcképét szándékozott a művész eszményített módon előállítani.

Feltűnő a miniature-festményekben az a körülmény is, hogy a szertartásokat végző főpap mindig ugyanazon arcvonásokkal van ábrázolva. Joggal fel lehet tenni, hogy a művész a megrendelő főpap arcképét örököltette meg.

A kézirat, mint említettük, befejezetlen maradt. Úgy látszik, a mikor Mátyás király 1490. április 6-ikán meghalt, Vitéz János sietve visszatért hazájába s a gazdátlanul maradt Pontificale idegenek kezébe került. Az Ottoboni könyvgyűjteménnyel, hol e Pontificale legutoljára szerepelt, XIV. Benedek pápa, a XVIII. század második felében, a vatikáni könyvtárt e becses emlékekkel is gazdagította.

A könyvtári lajstromok, melyek e codexről megemlékeznek, a miniature-festményeket két századon át Rafael mesterének, Peruginónak tulajdonították. Azonban e föltevést semmi sem támogatja; az egyházi férfiak öltözetéből, melyek a miniature-ökben ábrázolva vannak, csak annyit constatalhatni, hogy Monzára és Milanóra gondolni nem lehet, ellenben Firenze és Róma nincsenek kizárva. Általában a festő nagy finomsággal és fényes színezéssel festette meg alakjait, a melyeket mestéri módon tudott csoportosítani, a szertartásoknak új és eredeti előállítási módját teremtvé meg, a melylyel semmiféle más Pontificaleban nem találkozunk.

Nagygyűlési jelentések.

I. Jelentés a Forster János-pályázatról.

A márczius 20-kán összeült bíráló bizottságtól, alúlirott azon megbízást nyervén, hogy a Forster Gyula-féle, Forster János nevére tett, a Magyar Tudományos Akadémia által hirdetett pályadíjra beérkezett pályamunkáknak bírálat alá veendő ismertetését vállalnám el, a megbízatásnak a következőkben van szerencsém eleget tenni.

Nevezett pályadíjra, a következő sorrendben, a következő pályamunkák érkeztek be :

1.

Hentsch Árpád magyaróvári gazd. akadémiai tanár 1901—1902-ben megjelent „*Mezőgazdasági üzemtanát*” küldötte be. Mely mű két kötetben jelent meg, s melynek első kötete : A jószágberendezés és kezeléstant, második kötete pedig : A mezőgazdasági becsülés és előszámítástant tárgyalja.

Miután nevezett tanár, eme művében, tényleg nem elégedett meg azon általános tételek és vezérelvek megalapításával, melyek a jószágberendezés és birtokkezelésnél irányadók, hanem tekintettel arra, hogy a jelenlegi viszonyok között, a mezei gazdálkodásnak csak közvetett célja a termelés, közvetlen célja pedig a jövedelmezés, a pályázatra beküldött mű olyképen van szerkesztve, hogy az nemcsak a gazdaságoknak üzemi tekintetben helyes szervezésénél, hanem egyúttal, a jövedelmezés szempontjából, épen oly fontos helyes üzleti irányok kipuhatólásánál is vezérfonalul szolgálhat, és pedig ez utóbbi irányban nem csupán a külföldi hasonló czélú művekben foglalt számitási tételeket fogadta el, hanem támaszkodva a hazai gazdaságokban szerzett tapasztalatokra, tételei levezetésénél a fősúlyt arra fektette, hogy azok a hazai viszonyoknak megfeleljenek ; munkájával oly művel gazdagította a magyar gazdasági irodalmat, mely a magyar gazdasági irodalom terén eddig megjelent gazdasági üzemtanoknak mind tárgyának felfogását, mind összeállítását illetőleg is, valóban fölötte áll.

2.

Szalay János okleveles gazda s volt állattenyésztési felügyelő,
a Hreblyay Emil Tyúktenyésztés című művéből, különnyomatban

megjelent ismertetését küldi be az általa tenyésztett „*kendermagos magyar tyúknak*“. Ezen különnyomatban Hreblay Emil igen méltánylólag emeli ki Szalaynak ezen hazai fajnak nemesítése körül kifejtett munkásságát, miután a tyúkfajban nemcsak egy a külföldi tyúkfajoknál edzettebb, tehát a betegségekkel szemben ellentállóbb válfajt állított elő, hanem oly válfajt is egyúttal, mely igen jó téli tojó: s gyors fejlődés tekintetében a külföldi fajtákat messze felülmúlja. De miután Hreblay Emil ismertetésében csupán az van kifejezve, hogy a kendermagos magyar tyúknak előállításával Szalay úr hasznos szolgálatot tett a hazai baromfitenyésztésnek, a mi több kiállításon e tyúkfajnak díjazásával is el lett ismerve, de azt, hogy a kendermagos magyar tyúk teljesen állandósított faj volna, Hreblay sehol sem említi. Sőt Szalay urat ez irányban további munkálkodásra buzdítja, mihez neki sok szerencsét is kíván, ennél fogva Szalay úr törekvését, vagyis azt, hogy a kendermagos magyar tyúkban egy teljesen állandósított (constans) fajt állítson elő, még befejezettnek nem lehet tekinteni. A mit tulajdonképen azon idő rövidsége is kizár, mióta ezen tyúkfaj kiválasztás általi nemesítése folyik.

3.

Cserháty Sándor magyaróvári gazd. akadémiai tanár. „*Általános és különleges növénytermelés*“ című kétkötetes munkájával pályázik, melynek első kötetében a növény boncz- vagy az élettan rövid foglalatata után a talajnak és a telkesítése különböző nemeinek ismertetését találjuk, mire a talajmivelés és trágyázás igen kimerítő tárgyalása következik, s a vetésről és a növények ápolásáról szóló fejezet zár be, — míg a II. kötet teljesen a különféle gabbanemek, hüvelyesek, gumós-, gyök- s olajnövények, továbbá takarmányfélék és kereskedelmi növények termesztése mikéntjének részletes leírásával foglalkozik, — felsorolván a növénytermelés terén felmerült mindazon elméleteket s nézeteket, melyek eddig már annyira tisztázódtak, hogy azok gyakorlati értékű következtetések levezetésére alkalmasak, s behatóan ismertetvén mindazon tapasztalati eljárásokat s eszközléseket, melyek a termések haszonhajtó fokozását eredményezni képesek, felhasználván ez irányban mindazon tapasztalatokat is, melyek neki, mint az országos magy. kir. növénytermelési kísérleti állomás vezetőjének rendelkezésére állottak. Mindezeknél fogva Cserháty tanár úr oly munkát nyújt a művében a magyar gazdaközönségnek, mely minden irányban teljes és biztos tájékoztatóul szolgál a gazdának ama fontos kérdés megoldásához, hogy miként lehet birtokán, sajátlagos talaj- és egyéb gazdasági viszonyai között, az egyes növények termesztését haszonhajtólag fokozni. A mű irodalmi becse messze túlhaladja az ez irányban eddig megjelent hasoncímű műveket.

4.

szám alatt Székelyhidy Victor Alsófehérmegye gazd. egyletének titkára három kis röpiratot küldött be „A hesszeni légy“, „Szőlészeti levelek“ és „Szőlészeti tanulmányút“ cím alatt, melyeknek mindhároma oly dolgokról szól, a melyek másoktól már régen, kimerítőbben és jobban, meg voltak írva.

5.

szám alatt Donáth Alajos Pilis-Marótról egy írásbeli kérelmet küldött be, melyben a pályadíjat azon czímen kéri magának kiadatni, mivel igazolni bírja, — de hogy mivel, azt nem említi — hogy ha a segélyt elnyeri, a mezőgazdaság egy új korszak hajnalára ébred, s azt állítja, hogy 28 találmánya van, melyek közül felsorolja: A sertésvész védanyagát; — A peronospora pusztítóját; — A filloxa megélhetésének lehetetlenségét; — A száj- és körömfájás védoltását; — A juhmetely gyulladását és — A baromfidög serumát. — Mindezekből eléggé kitűnik, hogy kérvényező nem a helyes címre küldötte be kérvényét.

6.

E pályamunkát dr. Istvánffy Gyulának „Tanulmányok a szőlő fakórothadásáról“ című munkája képezi. Távol legyen tőlem, hogy e munkának tudományos becsét kétségbe vonnám, sőt még azt is beismerem, hogy azt talán méltányolni sem tudnám eléggé, de mivel a mű még a szőlőtermelés terén is, szerény véleményem szerint, csakis pathologikus értékkel bír s a mi a tanulmányban gyakorlati értékűnek jeleztetik, t. i. a fakórothadás elleni védekezés anyaga — a szerző szerint is szabadsalom tárgyát képezvén — közölve nincs. Véleményem szerint e mű sem képezheti a Forster-féle pályázat tárgyát.

7.

a) szám alatt Sierban János országos tejjgazdasági felügyelő „Zsombolyázás“ elnevezés alatt ismert, takarmányeltartási találmányával pályázik. Ezen takarmányeltartási eljárás abban áll: hogy a zölden lekaszált takarmány, azon zölden, a föld fölött kazaloztatva be, egyszerűen, egy földréteggel való megterheltetés útján préseltetik annyira össze, hogy az tejsavas erjedésbe menjen át, mely állapotban azután egész újjig eltartható. Ezen takarmányeltartási eljárásnak fontosságát az képezi, hogy általa a gazda még a takarmányszárításra alkalmatlan esős időben is képes, a gazdaságában termelt zöldtakarmánynemeket állatai téli tartására, az ilyenkor teljesen lehetetlenné vált szárítás elkerülésével, oly állapotban elraktározni, a mily állapotban az a leghosszabb ideig eltartható. Különös fontossággal bír ez oly takarmánynemeknél, melyek különben is igen nehezen száradnak

pl. a zöldkukoricza (csalamádé); a melyek minősége a száradás közbeni megázás által igen sokat veszít. sőt gyakran annak következtében teljesen tönkre is megy, pl. a lóherfélék s a bükköny. A zombolyázás ismerete előtt is szokásban volt a zöldtakarmányneműeknek vermekben és épített helyiségekben való eltartása, sőt a föld fölötti kazalozása is gépek segélyével való összepréseléssel, azonban ezen eltartási módok mindenike, nemcsak körülményesebb, de költségesebb is volt, sőt sok esetben bizonytalan eredményű is, mint a zombolyázás, és ez volt az oka, hogy alkalmazásuk csakis egyes gazdaságokban talált helyet, míg a zombolyázás nevű takarmányeltartási eljárást, egyszerűsége, olcsósága és biztos eredménye, ma már oly elterjedtté tette, hogy alig van nagyobbfokú takarmánytermesztéssel foglalkozó gazdaság, melyben alkalmazva ne volna, s miután ezt minden befektetés nélkül s bárhol is alkalmazni lehet, természetes, hogy folyton nagyobb és nagyobb tért is hódít. Ez egy oly takarmányeltartási mód, melylyel esős évjáratokban egyedül képes a gazda takarmánytermését a téli etetésre biztosan raktározni, minélfogva is ezen takarmányeltartási mód valóban nagy gyakorlati becsessel bír s ez a takarmányeltartás terén határozott haladást tanúsító találmányt képez; annál is inkább, mivel a legutóbbi években tett kísérletek azt bizonyították, hogy a zombolyázást a száraz kukoriczaszár eltartásánál is a legjobb sikerrel lehet alkalmazni. Ennek gyakorlati fontosságát csak akkor vagyunk képesek méltányolni, ha elgondoljuk, hogy mily szerepet játszik a kukoriczaszár etetése az alföldi gazdaságok állattartásánál. Az eddigi eltartási mód mellett alig felerészben lehetett értékesíteni, míg bezombolyázva, nemcsak hogy egész tömegében felhasználható takarmányt ad, hanem még minőségileg is jóval becsesebb takarmánynyá válik.

b) *Ugyan e szám alatt bejelenti Sierban János a vajtermelő és tejszövetkezetek terjesztése s létrehozatala körüli munkásságát is.* Igaz, hogy ő e téren, mint országos tejgazdasági felügyelő és így, mint a földművelési miniszterium végrehajtó közege működik, de mindamellett, a mennyiben a pályázatra jogosítva vannak mindazon állampolgárok, kik valamely szervezetek vagy intézmények fejlesztése vagy felvirágoztatása szempontjából maguknak érdemeket szereztek, Sierban János abbéli eredményes munkásságát is okvetlenül méltánylandónak kell elismerni — hogy, a mint azt a földművelési miniszterium 1901-ben kiadott kimutatásából látni, már eddig 40.000 kiskgazda lépett be 70.000 darab tehénnel e szövetkezetekbe, melyeknek jövedelme meghaladja az egy millió koronát s hogy a vajtermelő központok 1901-ben kevés híján két millió koronát fizettek ki a kiskgazdáknak a beszolgáltatott vajért.

8.

számmal a Wiener Moszko „Magyar cukoripar fejlődése“ című két-kötetes munkája van jelezve a pályadíjra. Az első kötet tárgyalja a magyar cukoripar történetét 1889-ig, a második kötet a magyar cukoripar jelenje és jövőjéről szól. Nem lehet megtagadni az elismerést a mű írójának szorgalmától, melylyel e műben felhalmozott roppant anyagot (85 iv) összegyűjtötte és feldolgozta, a mennyiben azonban, a pályázatban használt kifejezés szerint, a pályadíj csak oly munka, találmány vagy felfedezés jutalmául adattatik ki, mely a hazai földművelés előmozdítására nézve, annak valamely ágában, nevezetesen a mezei gazdálkodás, állattenyésztés, erdészet, szőlőművelés és kertészet terén akár elméleti, akár gyakorlati irányban önálló beccsel bír s határozott jelentőségű haladást foglal magában, s ezen mű tulajdonképpen a cukoripar és cukorgyártásnak is csupán történetével foglalkozik és így abban sem oly találmányt vagy felfedezést nem tár fel sajátjául a szerző, mely a cukorgyártást előbbre vitte volna, vagy a melylyel a mezőgazdaságnak szolgálatot tett volna, véleményem szerint azt, a legjobb akarattal sem lehet azon munkák sorozatába felvenni, melyek a Forster-féle pályázatra igényt tartanak.

Budapest, 1903. márczius 28.

Kodolányi Antal.

*

A márczius 28-ikán tartott folytatólagos bizottsági ülésben, a beérkezett pályamunkák fentebbiekben összefoglalt ismertetése felolvasztatván: a bizottság, beható eszmecsere után, a Forster-féle pályadíjjal: Sierban Jánosnak „a zöld takarmányféléknek (földszínen rakott) kazlakban való erjesztésére vonatkozó találmányát — (gazdai nyelven „zsombolyázását“) ítélte jutalmazandónak, miután teljes bizonyossággal meggyőződött arról, hogy ezen erjesztési eljárás Sierban Jánosnak valóban saját találmánya; — hogy ezen találmány gyakorlati irányban önálló beccsel bír; — s a takarmányeltartás szempontjából határozott haladást foglal magában.

Budapest, 1903. márczius 28.

Dr. Lengyel Béla, r. tag.

Dr. Bedő Albert l. t.

Kodolányi Antal.

Dr. Mágocsy Dietz Sándor l. t.

II. Jelentés a Vigyázó-féle tudománytört. pályázatról.

A Vigyázó-alapból 1900-ban a III. osztály javaslatára az orvosi történelemből kihirdetett következő pályakérdésre: „*Kivántatik az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok történetének megírása, Semmelweiss tanár hazánkfia idevágó munkálatainak méltatásával*“, a lejárati határidejéig, 1902. szeptember 30-áig, öt pályamunka érkezett és pedig:

I. sz. „*Ars longa, vita brevis*“ jelige alatt „Az aseptikus és antiseptikus orvoslási módok“ czímmel.

II. sz. „*A theoria nem gyökere, hanem virága a praxisnak*, Bajza“ jeligével és következő czímmel: „Kivántatik az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok történetének megírása, Semmelweiss tanár hazánkfia idevágó munkálatainak méltatásával“.

III. sz. „*Perpendendae non enumerandae observationes. Morgagni*“ jeligével „Az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok története“ czímmel.

IV. sz. „*In verba magistri*“ jeligével „Az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok története, Semmelweiss tanár hazánkfia idevágó munkálatainak méltatásával“ czímmel.

V. sz. „*Alca jacta est*“ jeligével „Kivántatik az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok történetének megírása, Semmelweiss tanár hazánkfia munkálatainak méltatásával“ című munka

Szerencsénk van e pályamunkákról jelentésünket a következőkben megtenni.

Az I. számú „*Ars longa, vita brevis*“ jeligéjű pályamunka 136 írott ivoldallal terjed, a miből 130 lap szöveg, a többi pedig irodalom-összeállítás.

Az 1. fejezet általános orvostörténelmi bevezetés kapcsán szól a sebészet állásáról Semmelweiss-ig. A 2. fejezet a kórtani fogalmak állását a gyermekágyi lázról Semmelweiss korában, továbbá Semmelweiss működésének történetét adja röviden. A 3. fejezet a „*genyes fertőzés és általában a sebek gyógyulásánál fellépő lázas megbetegedések*“ tanának fejlődését adja Lister-ig. A 4. fejezetben szerző áttér az antiseptikus sebkezelésre, Lister működésére. Az 5. fejezet Lister tanának terjedésével foglalkozik. A 6. fejezet a sepsis tanának állását kívánja fejtegetni az újabb bakteriologiai vizsgálatok alapján. A 7. fejezet Lister sebkezelésének módosításait írja le, különös tekintettel az antiseptikus szerekre. Ugyanerről szól a 8. fejezet is. A 9. fejezet az asepsis lényegéről és létesítésének módjairól értekezik, a 10. fejezet pedig az antisepsis és az asepsis hatását a sebészeti technika haladására és a sebészeti műtétek eredményeire tárgyalja. E fejezet végén azután újból említi Semmelweiss érdemét Lister-é mellett.

Nagy mértékben rendszertelen, s az átnézhetőséget teljesen nélkülöző munka. Azonkívül is nagyon rendetlen munka, az évszámok többnyire hiányzanak, íráshibakon kívül (Laux — Lanz helyett, Thorskind Rosing — Thorkild Roosing helyett, Kirmissen — Kirminn helyett, Hartley — Horsley helyett stb.) nagyon sok egyéb valótlan állítás: így azt mondja, hogy még a 80-as években fedezték fel a számarhurut bacteriumait; a staphylococcus anaërob; teljesen hamis a vér bacteriumölő képességének és az antitoxinok tanának ismertetése stb. Természetesen az irodalomösszeállítás is minden rendszer nélküli, az idézett munkák kötet- vagy évszáma is nagyon sok helyen hiányzik.

A benyújtott öt munka között ez a legértéktelebbe és a pályadíj odaitélésénél figyelembe nem vehető.

A II. számú „*A theoria nem gyökere, hanem virága a praxisnak*“ jellegű pályamunka 253 negyedív lapra terjed, a mihez még IX lapra terjedő tartalom- és irodalomjegyzék csatlakozik.

Rövid bevezető után, melyben a pályakérdés jól megválasztottságáról szól, az antisepsis és asepsis meghatározását adja: „Antisepsis az asepsis eszköze, asepsis az antisepsis eredménye“. Ezután munkája fő beosztási vázát adja és áttér a szülészeti antisepsis történetére. Külön fejezetben írja le a gyermekágyi láz s az ellene való védekezés történetét Semmelweiss-ig, majd a gyermekágyi láz fogalma kialakulásának ismertetése után áttér Semmelweiss működésére Bécsben és Pesten, majd Semmelweiss nagy munkáját: „*Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers*“ ismerteti behatóan. Külön fejezetekben méltatja ezután Semmelweiss felfedezését és szól kortársai viselkedéséről, fejtegeti a szülészeti antisepsist a sebészeti antisepsis hatása alatt, úgyszintén ismerteti a szülészeti antisepsis bacteriologiai irányát. Végül a szülészeti antisepsis más módszereit és eredményeit foglalja össze. Áttérve a sebészeti antisepsis történetére, először a Lister előtti idők sebkezelését ismerteti, azután Lister antiseptikus sebkezelési módszerének fejlődését és a Lister-féle tipikus eljárásmodot írja le külön fejezetekben. Hasonlóképen külön fejezeteket szentel Lister érdemei méltatásának, a Lister-féle módszer terjedésének. Szól ezután az antisepsis átalakulásáról, az asepsisről és végül az antisepsis tudományos megokolásáról. Rövid összefoglaló fejezet zárja be a munkát.

*

Eléggé jól tagolt és rendezett, jól átnézhető munka, mely tárgyat minden oldalról eléggé felöleli és kifejti. Kifogásolni valók is vannak benne, túlságosan sok benne a subjectivitas; sok benne a helytelen állítás; így az epidemia és endemia megkülönböztetése (50. l.); „ma is ilyenféleképen képzeljük a bacteriumok hatását“ (hogy t. i. bomlott állati szervi anyag felbontja a vért s azután kelet-

keznek exsudatiók) (97. l.). „A lánghész azért lánghész, mert úgy látja a dolgokat, mint a hogy késő utódok látni fogják“ (103. l.). „Vajjon ma, a bacteriologicus bűvárlat előrehaladottsága mellett, tudunk-e jobb kifejezést a fertőzés okozójára?“ (t. i. bomlott állati szervi anyag) (104. l.). „Bizonyítani sokat lehet, de az igazi próbát a bizonyításra az idő adja“ (128. l.). „Kezeit igen gondosan ápolnia kell, hogy bőre puha és sima legyen Azért a mosdáshoz körömkefét használjon“ (138—139. l.). A Lister előtti sebkezeléssel nagyon röviden végez! „Minden fertőzést magunk okozunk“ (252. l.) stb. A kifejezés világossága is több helyen kívánni valót hagy fenn.

Az irodalom-összeállítás nem áttekinthető.

A III. számú „*Perpendendae non enumerandae observationes* (Morgagni)“ jellegű pályamunka 247 nagy negyedré, gépirásos oldalra terjed, a miből hét oldalt az irodalom-összeállítás foglal el.

A munka három főrésze oszlik. Az első a tárgyalandó anyag történetét állítja össze, a második az antisepsis eszméjének kialakulását, Semmelweiss és Lister működését ismerteti, a harmadik az eszme újabb alakulásait adja elő napjainkig. Ezenkívül minden főrész több fejezetre oszlik.

Az első főrész 1. fejezete az antisepsis és asepsis fogalmának, a beosztásnak és a használt forrásoknak leírását adja. A 2. fejezet az ókori népek sebkezelésével, Hippokratesnek és követőinek tanaival foglalkozik. A 3. fejezetben szerző a középkorra térve át, ismerteti az alexandriai iskola és az arabs orvosok működését, a középkori sebkezelést és a levegő káros befolyásáról szóló tan akkori állását. A 4. fejezet a XVII. és XVIII. századot öleli fel, különös tekintettel lévén a bacteriumok felfedezésére, az antisepticumok kísérleti tanulmányozására és a kórtani kutatás fellendülésére. Az első főrész az 5-dik fejezettel záródik, mely a XIX. század sebkezelésének történetét adja Semmelweiss és Lister fellépéséig.

A második főrész a gyermekágyi lázról szóló elméletek történetének tárgyalásával kezdődik. A 2. fejezet Semmelweiss felfedezésével, tanának fogadtatásával foglalkozik. A 3. fejezetbe Semmelweiss tanának a pyaemia elméletéhez való viszonyát tárgyalja és a tan terjedéséről szól. A 4. fejezet a bacteriologiai kutatás terjedését, különös tekintettel Pasteur alapvető kísérleteire, ismerteti. Végül az 5. fejezetben Lister tanainak méltatását találjuk.

A harmadik főrész első fejezete a Lister-féle sebkezelés terjedését ismerteti, majd a 2. fejezetben áttér a Lister-féle kezelés módosításainak korára. A 3. fejezet a bacteriologia felvirágzását, Kochnak és iskolájának idetartozó vizsgálatait, az antiseptikus sebkezelés tudományos kritikáját adja. A 4. fejezetben az aseptikus, sebgógyulás biztosításának feltételeivel, a desinfectióval, a levegő-, contact- és implantációs infectio kerülésével foglalkozik. Az 5. fejezet a sebek bacteriológiáját, a sebbe jutott mikroorganizmusok megsemmi-

sítését, a belső antisepsist, a bacteriotherapiát és a szervezet természetes védőeszközeit a bacteriumok ellen írja le. Az utolsó fejezet az antiseptikus és aseptikus orvoslásmóddal elérhető eredmények statisztikájáról szól s végül rövid összefoglalását adja a munkában tárgyaltaknak.

*

Nagy mértékben kiválik a többi munka közül. Első sorban említendő a munka jól tagoltsága és átnézhetősége. E mellett az egész tárgyalásmód történeti érzékről is tanúskodik. A fontos dolgokat kellőképen kiemeli. Adatai mind helyesek és ezeket kritikailag használja fel, a mi határozott önállóság bélyegét nyomja a munkára, a nélkül, hogy az ilyen munkánál szükséges tárgyilagosság csorbát szenvedne. A munkán meglátszik, hogy szerzője az összeállításához szükséges elemekkel már előzőleg is foglalkozott, továbbá, hogy először is egységes tervet dolgozott ki, a melynek részleteit azután nagy olvasottságra az irodalmi adatok kellő felhasználásának lehetőségére valló, nagy szorgalommal állította egybe. Írásmódja nagyon világos, egyszerű, gyakorlott íróra valló. Az irodalom-összeállítás is nagyon jó.

Legfeljebb a szervezetnek a bacteriumok ellen való védelmi eszközeivel és az antitoxinokkal foglalkozó részben lehetne egy-két módosítást ajánlani.

A IV. számú „*In verba magistri*” jeligéjű munka 318 írott ívoldalra terjed, a miből négy oldal irodalom-összeállítás.

A munka három fejezetre oszlik. Az 1. fejezet (1—118. l.) a gyermekági lázról szóló régi tanok ismertetése után áttér Semmelweis működésére és tanának terjedésére, a miket nagy részletességgel tárgyal. Ezután a női nemi szervekre és a gyermekági lázra vonatkozó bacteriologiai vizsgálatok leírása kapesán bőven ismerteti a szülészeti anti- és asepsis jelen állását

A 2. fejezet a bacteriologia történetével kezdődik, melyet Pasteurig vezet le, a kinek vizsgálatai alapján fejtette ki Lister antiseptikus sebkezelését. Mielőtt azonban ennek ismertetésébe belebocsátkoznék, a sebfertőzés tanának történetét tárgyalja nagyon kimerítően. Majd néhány sebkezelési eljárás vázolója után ismerteti Lister munkásságát, továbbá a hővel és vegyi anyagokkal való desinfectiót. Ezután újból visszatér Listerre és fejtegeti az antiseptikus sebkezelés befolyását a sebészeti műtévesre. A Lister-féle eredeti eljárás javításának és az ellene irányult támadásoknak vázolója után a legújabb sebkezelési módokat írja le, különös tekintettel az antiseptikus szerekre. Az eszközök, a levegő, a műtési terület és a kezek desinfectiójára vonatkozó újabb eljárások leírása, továbbá a sebkezelési eljárás egyszerűsítésére irányult mozgalom ismertetése fejezi be terjedelmes, a 118. laptól a 298-ig terjedő fejezetet.

Az utolsó, rövid fejezet (299—314. lap) öt korszakra osztva (1. praehistorikus kor, 2. Hippokrates kora, 3. a középkor, 4. Paré-tól a XVIII. századig és 5. a XVIII. századtól a modern sebkezelésig) írja le a sebkezelés történetét az antisepsis felfedezéséig.

*

Érdeme ennek a munkának, hogy Semmelweiss működését és tanainak terjedését legkimerítőbben írja le.

Hátrányai: jól átnézhetőség hiánya; a 2. főrészben rendszerelenség; az anti- és asepsis fogalmát nem határozza meg, nincsen vele tisztában; fellengős, sokszor a *nevetségessé*g határos stílus; a kifejezés világossága sokszor kívánni valót hagy fenn; végül a helytelen állítások egész tömege.

Példák a helytelen állításokra: „A sepsisnél legszembetűnőbb az erjedés” (153. l.). „Mindenütt, a hol mikroorganizmus megjelenik, rothadást látunk” (157. l.). „Az aërob bacteriumok tehát, a mikor már az élenyt felhasználják, a seb mélyebb részeibe jutnak, mint anaërobok” (158. l.). „Már 36°-nál a lépfene, cholera stb. elpusztul” (186. l.). „Jól szellőzött szobalevegőben az alkati megbetegedések ritkábbak”. „Mint hogy a vagina teljes desinfectiója nem végezhető meg kell elégednünk egyszerűen azzal, hogy sok öblítő vízzel a vaginában levő bacteriumokat véglegesen eltávolítjuk” (90. lap). „12 eset közül 4 = 48%”. „A tetanus értelmezése ma még teljesen kívül áll tudásunkon” (173. l.). „A bacteriumok fejlődése u. i. annál csekélyebb, minél inkább közeledik a hő ahhoz a meleghez, a mely a bacteriumok kiköltéséhez szükséges” (186. l.). „Daczára tehát annak, hogy a carbolsavat meglehetősen erős concentrációjú oldatban használjuk, mégis állandó és egyenletes hatást fejt ki” (190. lap stb.).

A kifejezések helytelenségének, illetve nem világosságának feltűntetésére szolgáljon következő néhány példa: „Mi tehát nem a bacillusokat desinfectiáljuk, hanem az élő és holt szöveteket” (184. l.). „A gyermekági lázat magyarázó és kitörését megelőző theoriák”. „Hogy egy oly épületben a tisztaság érzékét felköltse”. „Mihelyt a fertőzés abbamarad, a lázak és a rázóhideg is szünetelnek” (166. l.). „Főző kemence” (thermostat helyett) (188. lap). „A kötés első phasisát permetezés közben kell felhelyezni”. „Nem ber marhasonthól készített draincsöveket, melyeket úgy készít” (206. l.). „A carbolcatgut és selyem semmivel sem áll a sublimat megett antiszeptikus hatás tekintetében” (263. l.). „Tisztasági érzék transfusiója a laikus közönség vérébe” stb.

Az V. számú „*Lea jactu est*” jeligéjű pályamunka 406 negyedrért írott oldalra terjed. Ebből 384 oldal szöveg, a többi tartalomjegyzék és irodalomösszeállítás.

A munka három nagy fejezetre oszlik. Az elsőnek címe „Sebészet Lister előtt” és 38 oldalra terjed. Ismerteti benne a sebek

gyógyulását elősegítő, illetőleg hátráltató tényezőkről régebben uralkodott felfogásokat és a Lister előtti sebkezelési módokat.

A „Semmelweiss és kora“ című második fejezet a 38. laptól a 214-ig terjed. Ismertetve vannak benne első sorban azon nézetek, a melyek Semmelweiss fellépése idején a pyaemia és septicaemia keletkezéséről el voltak terjedve. Ezután leírja szerző Semmelweiss életét, ezzel kapcsolatban chronologikus sorrendben ismerteti munkáit és végül tanának elterjedéséről számol be.

A harmadik fejezet Listerről és koráról szól. Ebben először is azzal foglalkozik, hogy miképen készítette elő Semmelweiss felfedezése a talajt Lister számára. Ismerteti ezután Lister eredeti eljárását, majd módosítását, kritikailag beszámol a carbol helyett alkalmazásba vett antisepticumokról és végül a legújabb kor sebkezelési eljárásait írja le.

*

Ez a munka általában nagyobb figyelemmel készült, irodalomösszeállítása is gondos. Semmi olyat nem tartalmaz, a mi különösebb kifogás alá eshetnék. Írásmódja rövid, értelmes. Lehetett volna kissé tagoltabb, és nem esett volna ismétlésekbe, ha Semmelweiss dolgozatait nem egyenként is beható részletességgel, hanem összegezve átnézetesen ismerteti.

Áttekintve a mondottakat és egymással összehasonlítva az öt pályamunkát, kiderül, hogy ezek között legkiválóbb. kiállítására, rendszerességére, benső tartalmasságának, irányának jóságára és szabatoságára nézve a III. sz. dolgozat, mely értékességére közöttük első helyen áll és abszolút becsűnek mondható. Mindjárt jön utána az V. számú dolgozat, mely, mint láttuk, szintén gondos összeállításban kezeli a tárgyat és kitérnek különösen azzal, hogy Semmelweiss irodalmi működését nagy részletességgel igyekszik megértetni. E dicsérettel az értékesség sorozatában második helyre tehető. A harmadik hely a II. sz. alatt benyújtott munkát illeti meg, mint a mely szintén dicsérhető szorgalommal és tudással készült; kiemelendő e munka jó magyarsága is. Negyedik helyre sorozható a IV. számú pályamunka, míg az I. sz. alatt benyújtott értekezés pongyolaformája és rendezetlen volta miatt értéktelen és figyelembe alig vehető.

Ennélfogva azon ajánlattal lépünk a tekintetes osztály elé, hogy az ifj. Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány pályadíját, mint önálló becsű műnek, a III. sz. alatt „Perpendendae non enumerandae observationes (Morgagni)* jelige alatt benyújtott dolgozatnak ítélje oda; az V. számú, „Alea jacta est“ jeligéjű és a II. számú, „A theoria nem gyökere, hanem virága a praxisnak (Bajza “ jeligéjű pályamunkákat pedig dicséretével tüntesse ki.

Budapest, 1903 márczius havában.

Genersich Antal, levelező tag.

Högyes Endre, rendes tag.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi 1-ső számában dr. Szendrei János: „Régi övek a m. n. múzeumban” című dolgozata négy, újabban felszínre került övrészzellett foglalkozik. — Pórántal „A zürichi múzeum színes ablaktáblája” című cikkében azt óhajtja bizonyítani, hogy a rajta látható címerek nem vonatkozhatnak másra, mint Habsburgi Ágnesre, a ki tudvalevőleg özvegye volt III. Endre magyar királynak. — Csallány Gábor irle ezután „Régi germán sírmezőt a szentesi határban”. Az itt előkerült leleteknek az ad jelentőséget, hogy pajzsdudorok, kardok, pánczéling külön és egyenként is alig fordult elő népvándorláskori sírokban, annál kevésbé együttvéve, mint ebben a sírmezőben. Dr. Éber László „Két vaskori arany-ékszer a m. n. múzeumban” című ismertetésében egy herceg-mároki karpereczet és egy horvátországi ékszert határoz meg. — Darnay Kálmán „A dályai urnatemetőt” írja le. Szerinte ez az őstemető hosszabb időn át szolgált temetkező helyül, és kora visszavezethető a Krisztus előtti ezredév közepét megelőző századokba. — A Levelezés rovatban a következő tudósítások olvashatók: Dr. Horváth Ákos: „Kőkorszakbeli leletről a Szepességekben”, Reiner János: Sasüllési és sőreghi leletekről”, Cziráky Gyula: „Gombosi (bogojevai) leletekről”, Ornstein József: „Római áldozati oltárról Szamosújvárott”, Bibó-Bige György: „Újabb régiségleletekről Szabadkán”, Kuzsinszky Bálint: Egy ószőnyi köemlékről”, dr. Récsey Viktor: „Egy értékes régiséggyűjteményről a Bakonyban”, Karácsonyi János: „Bihari honfoglaláskori lovassírról”, Börzsőnyi Arnold: Pogány magyar sírokról”, Kemény Lajos: „Adatok az ötvösség és pénzverés történetéhez”, Myskovszky Viktor: „Winter György, Bártfa város bírájának arezképes zászlója és emlékköve Bártfán.” — Az Irodalom rovatban a következő könyvismertetések vannak: Ráth György, Az iparművészet könyve, ism. Szendrei János, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina, ism. Téglás Gábor és Eugen Petersen: Ara Pacis Augustae, ism. Éber László. — A Múzeumok és Társulatok rovatában: Az orsz. rég. és embertani társulat deczemberi és januári ülése, dr. Szendrei Jánostól; Kalauz a m. n. múzeum érem- és régiségtárában. A pozsonyi városi múzeum 1902-ben. A verseczi városi múzeum 1902-ben.

2. AZ „ATHENAEUM“ f. é. tizenkettedik évf. I. számában dr. Simon J. S. folytatja a „Harcz a Magánvalóért“ cz. dolgozatát, a magánvaló és absolutum mibenlétét és ismeretelméleti szerepét fejtegetve. Dr. Janicsék József „A renaissancekori művészet“-ről értekezik (V. közl.) Stromp László „A Wittenbergi egyetem alapításának négyszázéves emlékünnepe alkalmából“ közöl reflexiókat. Riedl Frigyes „A jellemzés eszközei“ czímen „a szóval és testtel való jellemzés“ módjait ismerteti. Az állandó testi sajátságok és mozdulatok kifejező értékét, a cselekvő és kifejező mozdulatokat és szerepöket a művészetben vázolja. H ö r k József „A szabadakaratról“ ír. Dr. Schneller István pedig: Kant nevelési elméletének ismertetését kezdi meg. Egy cikk a zsidó socialismust Oroszországban, egy másik a pártpolitikai alakulásokat Angliában, egy harmadik a kötelező biztosítás valódi okait Németországban veszi vizsgálat alá. Az „Irodalmi rovatban: Kereskedő László: Néhány útmutatás a műélvezéshez (ism. Pekár Károly); Kurt: Die Willensprobleme (ism. Szlávik Mátyás); L. Brentano: Ethica és közgazdaság a történelemben; A Revue phil. de la France et de l'étranger folyóirat (ism. Pauler Ákos). Pikler Gyula pszichológiája, (ism. Rosenstein Lipót); Zeitschrift für Psych. und Physiol. der Sinnesorgane (Pauler Ákos); dr. Pekár Károly: A philosophia története (Szlávik Mátyás) vannak ismertetve.

Ugyanezen folyóirat II. számában a következő tanulmányok és cikkek találhatók: 1. Harcz a magánvalóért dr. Simon J. Sándortól (VI. közlemény.) 2. Az ismerettan alapvetése dr. Palágyi Menyhértől (I. közl.). 3. A lelkiismeret problémái dr. Várhelyi Józseftől (I. közlem.). 4. A renaissancekori művészet dr. Janicsék Józseftől (VI. közlem.). 5. A Habsburgok szerencséje P—y-tól (I. közl.). 6. Az általános szavazatjog. 7. Az államalkotó szerződések a magyar közjogban. Ferdinandy Gézátlól (Válasz Polner Ödön értekezésére. I. közlem.) 8. Kant nevelési elméletéről dr. Schneller Istvántól (II. közlem.). Az „Irodalom“ rovatban ismertetett művek: Czobel István könyve a vallások fejlődéséről és a progressiv vallásról (ism. Pekár Károly). Gumplovicz: Die sociologische Staatsidee (ism. Szlávik Mátyás). Revue phil. de la France et de l'étranger (ism. Pauler Ákos). Dr. Somló Bódog: Állami beavatkozás és individualismus (ism. Jászai Oszkár).

3. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzetének tartalma: Alexander Bernát Taine-ről az Akadémiában felolvasott emlékbeszédét közli, melyben a philosophust, az aesthetikust és az irodalomtörténet-írótt vizsgálja. — N é m e t h J ó z s e f *a helyi igazgatás Angliában* című tanulmányából a második közleményt adja, melyben különösen a helyi közigazgatás területi hatóságairól szól. — R i e d l F r i g y e s *a XIX. század jelentősége Magyarországra nézve* czímmel egy az angol közönségnek szánt irodalomtörténeti műből közöl részletet. Szerző a politika, az irodalom és közgazdaság terén támadt nagy átalakulást

ismerteti. — Gorkij Maxim *Konovalev* című elbeszéléséből a második közlemény következik, *Ambrozovics Dezső* fordításában. — A *közlemények* között találjuk *Hatvany Lajos* a *bűnbánó könyve* című eredetijét és *Heredia az isteni hegyekhez és egy holt városra* című sonettjét *Vargha Gyula* fordításában. — *Heller Farkas kartellkérdés* címen Grunzelnek a kartellekről szóló munkájáról közöl ismertető tanulmányt. — Az *Értesítő*-ben *Sas E.*: Mesék a valóságról, és aratás; *Huszár*: Corneille (*Haraszthi Gyulától*); *Baross J.*: Agrár öröklési jog; *Dacey*: Bevezetés az angol alkotmányba; a magyar nemzeti múzeum multja és jelene; *Woermann*: Geschichte der Kunst aller Zeiten u. Völker című munkák vannak ismertetve. *Riedl Frigyes Magyar imperialisták* címen *Hoitsy Pál* Nagymagyarország című munkájáról mondja el bíráló megjegyzéseit. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat májusi füzetének tartalma: *Rác Lajos* *Haeckel philosophiája* címmel nagyobb tanulmányt kezd meg. A tanulmány, melyből most az első közleményt adja, *Haeckel Ernő* jenai egyetemi tanár, a nagyhirű zoologus és morphologus pályájával és természettudományi alapon álló hírneves német tudós philosophiájával foglalkozik. — *Csiky Kálmán* *Tacitus élete és művei* címmel Tacitus összes műveinek általa készített s sajtó alatt levő magyar fordításához írt tanulmányát adja. — *Németh József* a *helyi igazgatás Angliában* című munkáját folytatja, s e harmadik közleményében az angol helyi igazgatás földadatait és hatáskörét ismerteti. Ezután *Kielland Sándor* a *paplak* című svéd elbeszélése következik, *Erdélyi Károly* fordításában. — *Fiók Károly* *Dasavátka halála* címmel, a Rámájana II. könyvének 63. és 64. énekét fordította le. — *Gyulai Pál* a *magyar helyesírás*-ról szóló cikkében erőteljesen védi az akadémiai helyesírást, a közoktatási miniszternek az iskolai helyesírásról szóló rendeletével szemben, s érveivel főleg azok ellen fordul, a kik a miniszteri rendelet kibocsátására alkalmul szolgált mozgalmat kezdeményezték. — *Dobsa László* *Észrevételek a magyar arcz kérdéséhez* címmel ismerteti *Herman Ottónak* „a magyar nép arczáról és jelleméről” nemrég megjelent munkáját. — Az *Értesítő*-ben *Körösi S.*: *Zrinyi és Machiavelli*; *Dörpfeld*: *Troja und Ilion* című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

4. Az *ETHNOGRAPHIA* ez idei 3. füzetében *Sebestyén Gyula* „Rovás és rovásírás” című tanulmányát folytatva, ezúttal a *sámrovásról* értekezik. Ismerteti a *ró* és *rovás* szavak népnyelvi és irodalmi alkalmazásait, rámutatván arra, hogy a székelyeknél a „rovás” az „adó” fogalmát is fedi, s hogy jelentéskörébe az adósság nyilvántartása s az adóhátralékért történő foglalás szintén beletartozik. Majd e szavak nyelvtörténeti szerepének tárgyalásába bocsátkozván, megállapítja, hogy a népi rovás kezdetől fogva divott az írott lajstromok

és papirnyugtatóványok mellett az adószedésnél. A magyar ember az adót és adóajstromot „rovásnak“ vagy „ravatalnak“ s az adószédőt „rovónak“ vagy „róllónak“ nevezte. Számos nyelvelmélebeli adat tanúskodik erről. Az Árpád-kori oklevelek azokat a kerületeket, melyek szerint az egyházi tizedet szedték, *cultellus*-nak nevezik; van pl. „*cultellus Vertheskees*“, „*cultellus Keerkes*“, „*cultellus Rigalchkees*“. Ezekben a *-kees* = *kés* utótag nyilván arra céloz, hogy a természetben beszolgáltatott tizedek összegét késsel rótták föl a rovásra. Hogy mily bő alkalmazása volt a középkorban a rovásnak, mutatja az is, hogy a környező népek e szót átvették nyelvükbe. A horvátban, szlovénban, ó-csehben, tótban *rováš*, az újgörögben *ραβᾶσι*, az oláhban *rávaş*, a bolgárban *räboş*, a szerbben *räboş*, a ruthénben *ravaş* a mása. A szerbben megvan a *paria* = magy. *párja* szó is, mely a két darabból álló feles vagy „páros“ rovás egyik részét jelenti. Áttérve a rovás tárgyi emlékeire, tüzetesen leírja a szerző azt az 1507-ből származó adórovás-fácskát, melyet Thallóczy Lajos a Batthyányak körmendi levéltárában talált. Ezután a szász Lemnek faluból való s a XVIII. század közepéből fenmaradt rovásfának, majd a gömör-megyei Kokova faluból való, szintén régi rovásfának leírása következik. A legutóbbi idők népies számrovásáról, a régibb s újabb rovásjegyekről, ezek fejlődéséről s kapcsolatairól, végül a juhok füleire metszett rovásszerű számszámjegyekről s az ennek helyébe lépett „kormozásról“ szól az értekezés hátralevő része. — A második közleményben Katona Lajos folytatja a *magyar népmese-típusok* összefoglaló bemutatását, a „fehérlőfia“ és „hamupipőke“ címűszók alatt csoportosítható meséket tárgyalva. — A „néphit és népszokások“ rovatában Kovács Aladár mint az egykori *ló-cultus maradványait* tárgyalja a tolnamegyei Sárköz helységnek azt a régen divott szokását, mely szerint a sövénykarókra lófejet tűztek, úgy hogy ha az utcáson végignézett az ember, jobb- és balfelel két sor lófejet láthatott. Állítólag e szokásnak az volt a célja, hogy a patkányok és egyéb férgek távol maradjanak a háztól. Ma is lófejet vetnek a patkánytól pusztított kertbe; ezenkívül gyógyító műveletekre is alkalmazzák, mi bizonyára az ősi samánkodás hagyománya. — Ugyane rovathan még Kolumbán Samu közöl egy kis néppszichológiai elmefuttatást, melynek tárgya *a cigány a székely nép felfogásában*. — A „irodalom“ rovatban Munkácsi Bernát folytatja Ašmarin művének ismertetését, mely *a volgai bolgárok eredetével* foglalkozik. — A „kisebb közlések“ során Hermann Antal az orientalisták római congressusán alakult *közép- és kelet-ázsiai nemzetközi bizottságról s a nemzetközi cigánytudós társaságról* ír, Tolnai Vilmos pedig a *rostavetés népszokásához* közöl egy régibb adatot. — *Ünneprontókról, akasztott ember köteléről s hazajáró lélekről* szóló apróságok egészítik ki a füzet tartalmát. — A mellékletben Bátky Zsigmond Farkas Sándornak Szentesen levő *nagy-alföldi magyar néprajzi gyűjteményét* s Jankó

János-nak a *balatonmelléki lakosság néprajzáról* írt művét; Kugler Alajos s Bunker J. R. pedig a *soproni múzeum néprajzi gyűjteményét* ismertetik.

Ugyane folyóirat 4-ik füzetében Sebestyén Gyulának a *rovás és rovásírásról* szóló harmadik közleménye következik. Ebben első sorban a hazai nemzetiségek rovás-módszerei vannak ismertetve. Ezeket a magyarokéval összehasonlítva kiderül, hogy a nemzetiségek tőlünk nemcsak a rovás nevét, hanem magát a rovást is átvették. A tárgyi jelenségek magyar forrását a nemzetiségek számsoraival lehet megjelölnünk. A ruthén rovás számsorában megvan a régi magyar számszor 100-asának s az újabb magyar számsor ferde vonalú 5-ösének a jegye. A ruthén számsor jegyeivel az oláh számsor jegyei azonosak, csak a jelentésük eltérő, a mennyiben itt az 5-ös 50-et, az 50 500-at s a 100-as 1000-et jelent. Több egyezés van a tótok rovásával is. Az európai népek rovásainak vázlatos tárgyalása után a szerző áttér az ural-altaji népek rovásainak fejtegetésére. Idézi Marco Polónak idevonatkozó észrevételét, bemutatja a kelet-szibériai burját rovás-naptárt, szól ezután a csuvasok, mordvinok, zürjének, majd bővebben a vogulok és osztjákok rovásairól. Kutatásainak eredményeképp megállapítja, hogy az Erdély keleti részén elszigetelve élő székelyek, kikhez ethnikaillag a gyimesi csángók is hozzátartoznak, *még ma is olyan kétsoros rovást használnak, a mely azonos, sőt még változataiban is tökéletesen egyezik a vogulok és osztjákok kétsoros rovásaival.* — A második közleményben Katona Lajos *magyar népmese-typusait* folytatva, az „igazság és hamisság” cím alá sorozható meseváltozatokat elemzi. — Majd Pintér Lajos védekezik Katona Lajos ama gyanúsítása ellen, hogy egyes palóc meséi Erdélyi gyűjteményéből vannak átírva. Erre Katona Lajos nyomban válaszol. — A „társulati ügyek” során közölve vannak a Magyar Néprajzi Társaság 1903-iki kiüzgyűlésének jelentései. A f. évi költség-előirányzat 10,312 koronában van megállapítva. — A mellékletben Semayer Vilibald „*A magyarság anthropologiai típusai*” czímen szokatlan hangú bírálatot közöl Herman Ottónak „*A magyar nép arca és jelleme*” című könyvéről s röviden föltünteti a magyar anthropologiai kutatások eddigi főbb eredményeit. — Ezután Madarassy László leírja a *kiskúnsági szélalmot.* — Végül hivatalos *múzeumi jelentések* következnek s egy fölhívás a vidéki múzeumok vezetőségeihez.

5. MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE. Szerkeszti Kovács Ferencz. X. évfolyam 1903. — Az 1. füzetben Takáts Sándor a magyar kamara 1627—28. évi állapotáról értekezvén, nagyobbbrészt a közös pénzügyi levéltárban őrzött források alapján, feltárja országunk ezen főfontosságú intézetének nehéz állapotát, a mely a hatalmaskodó bécsi udvari kamarától elnyomatva, mindinkább veszít önállóságából. A magyar kamara végül tíz forinton felüli összeget nem utalványozhatott ki, királyi végzés nélkül. Az „adatok”

rovatában Merényi Lajos az „Esztergamhoz hódolt hatvan falu“ 1624. évi adókimutatását közzéteszi, becses adalékot nyújtván a hódoltság adózása történetéhez. Kováts Ferencz a Pozsonyban 1559. évben borsra és gyölesra királyi engedély alapján kivetett városi vám registromát közli, Zoltai Lajos pedig Debreczen város zálogos jobbágyainak sorsát három oklevél közlése kapcsán mutatja be. Az irodalmi rovatban Kováts Ferencz a pannonthalmi szent Benedek-rend történetének I. kötetét ismerteti s kiemeli Erdélyi László szerkesztőnek érdemeit az árpádkori mezőgazdaság állapotának feltárása körül, Ortway Tivadar pedig Kováts: „Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században“ című történetstatisztikai tanulmányát bírálja. A füzet tartalmát kiegészítő „vegyesek“ rovatában Takáts Sándor hazánk XVI.—XVIII. századbeli gazdaságtörténelmét megvilágosító, többrendbeli érdekes adatot közöl.

A 2. füzetben Ortway Tivadar „állatgazdaságtörténelmi adalékok“ címén becses fejtegetésekkel egészíti ki a magyar mezőgazdaság és állattenyésztés történetét. Takáts Sándor az 1703. évi rézpénzverés ismertetése kapcsán feltárja azon visszás közgazdasági állapotokat, a melyek a magyar népet a gazdasági tönk szélére juttatták s országszerte azon elkeseredett hangulatot szülték, a mely röviddel utóbb a Rákóczy-féle fölkelésben oly hatalmasan nyilatkozott meg. Az „adatok“ közt Kalmár Gergely deák kassai kereskedő üzleti jegyzeteit találjuk, a melyeket Kerekes György tett közzé. A „Vegyesek“ rovatában Kováts Ferencz a pozsonyi városbíró 1403. évi ítélete kapcsán középkori kereskedőtársaságot ismertet, végül pedig Récsy Victor azon meglehetősen kedvezőtlen véleményét közli, a melyet egy külföldi író, Garampi bibornok, hazánk mezőgazdaságáról a XVIII. század végén mondott.

6. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 1-ső füzetében Dézsi Lajos „Az irodalomtörténet módszerei“ című dolgozatát kezdi közölni. Ebben a részben a görög bölcselőkkel foglalkozik. — Kunfi Zsigmond „Toldy Ferencz“ életrajzának első közleményét adja. — Dr. Viszota Gyula „Dobozi Mihály és hitvese történetének költői feldolgozása“ című cikkében a Kisfaludy Sándor és Kisfaludy Károly feldolgozásairól szól. — Katona Lajos „Az Ehrenfeld- és Domonkos-codex forrásai“-ról értekezik. — Az Adattár tartalma: Hegedűs István: „Egy olasz költő Mátyás királyhoz“; R. Kiss István: „Váradi Szabó György két verse“; Zsák I. Adolf: „Széchenyi és Kossuth két kiadatlan levele“; Kimnach Ödön: „Kitaibel Pál levele Diószegi Sámuelhez“; Jónás Károly: „Csengery Antal levele Salamon Ferenczhez“; Jónás Károly: „Arany János levelei Salamon Ferenczhez“; Ferenczi Zoltán: „Kölcsy Ferencz levelei br. Wesselényi Miklóshoz“; Kováts László: „Bajza József levele Kossuth Lajoshoz“;

Koncz József: „Bolyai Farkas töredék-jegyzetei“; Esztegár László: „Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz“. — A könyvismertetések során Gyulai Pál „Emlékbeszédei“ és Ferenczi Zoltán: „A könyvtárban alapvonalai“, Gyalui Farkas: „A könyvtári tudományok célja és feladata“ cz. művei vannak ismertetve. Hellebrant Árpád irodalomtörténeti repertoriuma egészíti ki a füzetet.

Ugyane folyóirat 2-ik füzetében Bayer József: „Az első magyar nyelvű színi előadás a fővárosban (1784) és gróf Waltron“ című dolgozatában megállapítja az első előadás pontos dátumát és az előadott darab címét. — Dézsi Lajos folytatja „Az irodalomtörténet módszerei“ című tanulmányát, szólván ezúttal Platonról. — Kunfi Zsigmond befejezi „Toldy Ferenczről“ írt dolgozatát. — Hasonlókép dr. Vizota Gyula is befejezi „Dobozi Mihály és hitvese történetének költői feldolgozása“ című tanulmányát. Ebben a részben Kölcsény és Töltényi Szaniszló, valamint az osztrák írók feldolgozásairól szól. — Olasz József „Szánoki Gergely“ híres lengyel humanista életrajzi adatait tisztázza. — Végül Katona Lajos befejezi „Az Ehrenfeld- és Domonkos-codex forrásai“ című tanulmányát. — Az Adattár tartalma: Hellebrant Árpád: „Enyedi György XVI. századi latin költeménye“; Földvári László: „Egy sárospataki deák tréfás (verses) prédikációja“; Gyalui Farkas: „Tótfalusi Kis Miklós verses Ethicája“; Dékányi Kálmán: „Kazinczy Ferencz családi levelezése“; dr. Récsy Viktor: „Böngészet a pannonhalmi kéziratárból“; Koncz József: „Bolyai Farkas töredék-jegyzetei“; Esztegár László: „Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz“; Ferenczi Zoltán: „Wesselényi Miklós levele ifj. Wesselényi Ferenczhez“; Dékányi Kálmán: „Az 1649. évi országgyűlésen Keviczky János ellen írt gúnyvers“; Jónás Károly: „Javaslat gr. Széchenyi István érdemeinek törvénybe iktatása iránt, Zsoldos Ignácztól“. — A könyvismertetések rovatában a következő mű van ismertetve: „Le mouvement littéraire contemporain par Georges Péliissier“, ism. Téri József. — A füzet végén Irodalomtörténeti repertorium Hellebrant Árpád-tól.

7. A KELETI SZEMLE f. évi 1. számában Thury József a *khazar iša méltóságnévről* értekezik. Ibn Roszteh szerint a khazaroknál a legfőbb fejedelem mellett vagy után volt egy másik, tényleges uralkodó is, a kinek eredeti khazar neve, illetőleg czíme az ő tudósítása szerint *iša* volt, míg a főkirályt *khazar khākūn*-nak nevezték. Ibn Fadhlān, Isztakhri, továbbá Constantinus Porphyrogenitus és József khazar király is megerősítik a khazaroknál dívó kettős uralkodásról szóló tudósítást, de mindaddig az *iša* szó megfejtetlen. Elősegíti ennek megvilágítását az az eltérő alak, melylyel e szót Gurdēzi írja, ki tudvalevőleg Ibn Roszteh-val egyazon forrásból meríti közléseit. Gurdēzinál a kérdéses szó három ízben *abšad* s egy ízben *išan*

írásváltozattal található, melyek egybevetve az *iša* írással, határozottan mutatják, hogy a különböző formákban egy s ugyanazon ismeretlen khazar szónak pontatlan följegyzéseivel van dolgunk. Arra nézve, hogy mi volt e khazar méltóságnévnek valódi kiejtése, útmutatásul szolgálhat az a körülmény, hogy a mai Mongolia területén lakott törökség, az ú. n. *kök turk* nép a VIII. században olyan szóval nevezte éppen a khán után következő főméltóságot, mely nagyon hasonlít az Ibn-Roszteh és Gurdēzi szövegében található alakokhoz. Ezt a Kül-Tegin siremlékén (mely 732-ből való) néhányszor előforduló méltóságnévet *šad*-nak olvassák, de tekintettel arra, hogy az ó-török feliratokon a vocalisok sokszor még a szó elején sincsenek megjelölve, igen valószínű, hogy ez a szó tulajdonkép *išad*-nak hangzott. Támogatja e föltevést, hogy Theophanes a khazarokat „keletről való turkoknak” mondja, s hogy az új fejedelem választásánál követett khazar szokásokat khinai írók az altaji törökökről említik. — A következő közleményben Kurakichi Shiratori az ó-koreai királyczimekről értekezik. — Ezután gróf Kuun Géza folytatja „Gurdēzi a törökökről” czímű tanulmányát, ezúttal a ghuzokra vonatkozó tudósításokat ismertetvén. — Georg Husing „Sakisches” cz. alatt Pontus-vidéki tulajdonnevek s hozzájuk fűződő mondák magyarázatával foglalkozik. — Nagyobbbszabású tanulmány a következő, melyben Dr. Ivan Šišmanov szófiai egyetemi tanár a *bulgár népnév eredetét* kutatja („L'etymologie du nom ‚bulgare’”). (Lásd a jelen füzetben.) — A továbbiakban Munkácsi Bernát folytatja a *vogulok és osztjakok pogány hitéletére vonatkozó régibb tudósítások közlését* („Ältere Berichte über das Heidenthum der Wogulen u. Ostjaken”), W. Bang G. J. Ramstednek „Über die Konjugation des Khalkha-Mongolischen” czímű művét ismerteti, W. Grönbech pedig a maga *Forstudier til tyrkisk lydhistorie* cz. tanulmányának főbb eredményeit vázolja. — A „kisebb közlések” során Balkanoglu a kisázsiai *Behesni város környékének töröki nyelvjárásáról* („Dialecte de Behesni”), Kunos Ignác pedig az *ikerszökkul összetett ozmanli igékről* ír.

Ugyane folyóirat folyó évi 2-ik füzetében gróf Kuun Géza *Gurdēzinak Khinára vonatkozó* adatait ismerteti. — Ezután S. Patkanov szentpétervári tudós a *tunguz törzsek földrajzi elterjedéséről és statisztikájáról* írt nagyobb tanulmányának („Geographie und Statistik der Tungusenstämme Sibiriens, nach den Angaben der Volkszählung 1897”) kezdi meg közlését. Ebben részletesen tárgyalja a mandsu, szolon, daur és gold népek lakóhelyeit, lélekszámát, valását, nyelvét és foglalkozását. — Pröhle Vilmos *baskir nyelv-tanulmányában* a nyelv hang- és alaktanát ismerteti személyes megfigyelései alapján, melyekre 1901 nyarán tett baskírföldi tanulmányútjában volt alkalma. — Abr-Danon *Essai sur les vocables turcs dans le judéo-espagnol* czimen a spanyolországi eredetű török zsidók török nyelvről s nyelvemlékeiről ír, megfelelő szójegyzék kíséreté-

ben. — Munkácsi B. és V. Grönbech folytatják az előbbi füzet ismertetésében jelzett munkáikat. Ezenkívül Munkácsi B. Kurakichi Shiratori japán tudósnak *Über die Sprache der Hiong-nu Stämme* című művét ismerteti s a „kisebb közlésekben“ a háromféle értelmű magyar *szírony* s a *dió* szónak eredetét fejtegeti.

8. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE áprilisi számában Buday László: *Adatok a munkahiányról* címmel érdekes tanulmányt ír, nem az 1900. évi népszámlálásból, hanem a betegsegélyző pénztárak statisztikájából merítvén anyagát. Bár a rendelkezésre álló adatok nem minden tekintetben kielégítőek, mégis az 1898—1901. időszaknak válságos volta határozottan kitűnik az adatokból. Szerző az utóbbi év csekély javulásához, a jövőre vonatkozólag, jobb reményeket fűz, de egyszersmind a munkanélküliség ellen való praeventiv küzdelemnek érdekében szól és megfelelő intézmények létesítését kívánja. — Bánfi Oszkár a takarékpénztárak reformjáról ír. Mindkét reformtörekvést, a mely az utóbbi időben mutatkozott, alaposan elemzi. Az egyik irányzat csak testületi szervezkedés, közös érdekképviselet és felülvizsgálatról várja a javulást, a másik irányzat ezeken kívül egy takarékpénztári központi banknak létesítését is czélozza. Szerző mindkét reformtörekvést részletesen bírálgatván, egyiket sem tartja teljesen kielégítőnek. A betét-intézetek számára oly törvényhozási szabályozást kíván, a mely a jelzálog-intézeteinkre vonatkozó törvényeink szellemében czélszerűen, de szabadelvű alapon rendezné az ide tartozó ügyeket. A törvény végrehajtása a hazai betét-intézetek központjának volna fentartva, a mely lehetne akár kamara, akár szövetség, és messzemenő hatáskörrel bírhatna. — Rósa Ferencz a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének közgazdasági jelentőségéről közöl nagyszabású tanulmányt. Az első részben történelmi alapon tárgyalja az eddigi jogállapotot. A második részben a materialisztikus történelmi felfogás alkalmazhatóságát az uralkodó jogrendszerre elemzi. A harmadik részben kimutatja, hogy a tervezet inkább confirmáló, mint reformáló jellegű, de különösen az örökösödés kérdésében tért enged a szociálpolitikai felfogásnak. A negyedik rész a tervezetnek a forgalomra kedvező irányzataival foglalkozik. Az ötödik rész ugyanannak ethikai irányzataival. A hatodik rész egyrészt az individualisztikus, másrészt a szociálisztikus szempontoknak érvényesülését mutatja ki; különösen a kötelmi és dologi jog köréből. Az utolsó rész az általános tanokkal, valamint a családi és öröklési joggal foglalkozik. — A *Közlemények és Ismertetések* rovatában Mandelló részletesen ismerteti Kovács Ferencz: *Nyugat-magyarország áruforgalma a XV. században* című munkáját. Az ismertetéssel kapcsolatosan gazdaságtörténeti kutatásaink számára az összefoglaló nagyobb szabású munkák megírását még jó időre helytelennek tartja; de a lelkiismeretes és gondos anyaggyűjtésen kívül, melynek módszerei lehetőleg egységesen választandók, egyes

pontosan körülhatárolt részletproblémák megoldása is kívánatos. — V á g ó J ó z s e f Grünberg német munkáját: *A monarchia és a Balkán államok kereskedelempolitikai viszonyáról* és Mandello Reeves angol munkáját az ausztráliai társadalmi törvényhozásról ismerteti. A Magyar Közgazdasági Társaság igazgatóságának évi jelentése és a *Közgazdasági Irodalom* rovata zárják be e füzetet.

Ugyane folyóirat májusi számában Exner Kornél értekezik az ex-lex-ről a pénzügyi jog szempontjából. A képviselőházi pártok egymásra tolják a felelősséget az ex-lex állapot előidézéséért, de tényleg az országot éri károsodás. Az ex-lex nem más, mint az az állapot, melyben a kormány nincs törvényszerűen felhatalmazva adó kivetésére és behajtására, nemkülönb az állam jövedelmeinek beszedésére és kiadásainak fedezésére. Az ex-lex alatt kivetett adót a jogorvoslat igénybevétele esetén a közigazgatási bíróság törölteti, a beszedett vagy behajtott adókat és más állami jövedelmeket visszatéríteti. E két vonatkozáson túl azonban a törvénynélküliség nem terjed ki. Az ex-lex állapot körántsem ad fölhatalmazást arra, hogy engedelem nélkül dohányt termeljünk, szivarokat készítsünk és dohánynyal kereskedjünk, sőt bányásszunk, löport gyártunk, szerencsejátékokat rendezzünk és szeszes italokat kimérjünk. Azok a törvények, melyek mindezeket az állam kizárólagos jogává tették, sértetlenül fennállanak az ex-lex idején is és a ki ezek ellen vét, jövedéki kihágást követ el és büntethető. A ki bort vagy húst hoz be bejelentés nélkül, jövedéki kihágást követ el. Téves az a nézet, hogy bélyegtelen beadványokat és okiratokat nem szabad megleletezni, csak ennek alapján nem szabad fölemelt díjakat kiszabni. A községi és törvényhatósági adók behajthatók. Azonban pénz nélkül a kormányzás lehetetlenné válik. A modern állam adók nélkül egy napig sem állhat fenn. A kormányzás szempontjából az ex-lex a végszükség állapota, a melyben az állami élet föntartása céljából a kormány a meg nem szavazott adókat kénytelen kivetni és beszedni és az állam kiadásait fedezni. A mely napon a kormány megszünteti az állam jövedelmeinek beszedését, a posta- és okmánybélyegek eladását, megszünteti az állami alkalmazottak fizetését, a katonaság élelmezését, az állampapírok szelvényeinek beváltását és mindazt, a mire ex-lex alatt törvényes fölhatalmazása nincs: aznap eláll az állam szüvérese. A veszélyeztetett állam megmentése minden törvény fölött áll. Hiszen a kormány felelős tetteiért és mulasztásaiért egyaránt. S bár tárgyi értelemben vett joga mindezekhez nincs, mert tárgyi értelemben a jog maga a törvény, de az állam fönnállása és így legfőbb érdeke szempontjából egyenesen kötelessége: az állami élet zavartalan menetének biztosítása. — M a t t y a s o v s z k y M i k l ó s: *A gazdasági munkások és cselédek biztosítása* című értekezésében részletesen méltatja az 1900. XVI. és 1902. XIV. törv.-cikk alapján létesített országos segélypénztárak szervezetét és működését és külö-

nösen kifejti, hogy e segélypénztár a biztosítási tevékenységen kívül önkéntes hozzájárulás által igen sok más irányban is fejt ki áldásos hatást. — Kármán Elemér: *Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai* czimmel nagyobb érdekes tanulmány közlését kezdi meg. Az új bűnvádi perrendtartás értelmében az igazságügyi kormány ugyanis 1899. év végén reformálta bűnügyi statisztikánkat, úgy hogy az 1900. és 1901. évről már az új alapon gyűjtött és feldolgozott anyag áll rendelkezésre, mely Kármán tanulmányának alapjául szolgál. Az első részben a bűnügyi adatgyűjtésnek technikáját vázolja, továbbá az elítéltek számát itélőtáblák területei, illetve népszám szerint vizsgálja. Érdekes kapcsolatot vél felfedezni a kivándorlás és a bűnösségre való hajlandóság közt, a mely azonban statisztikailag nincsen kellően igazolva. Azután a bűnösség nemek szerint és főbb bűncselekmények szerint, továbbá kor és családi állapot szerint, foglalkozás szerint és főbb bűncselekmények szerint kerül vizsgálatra. — A *Közlemények és Ismertetések* rovatában Beck Dénes: *A koronaszövetkezetek megadóztatása* czimén a közigazgatási bíróságnak egy 1902. évben hozott döntvényét elemzi és bizonyítani igyekszik, hogy a koronaszövetkezeteknek megadóztatása az esetben, a mikor ők re-escompt-tal foglalkoznak, a törvénynek erőszakos és helytelen magyarázatán alapul. Rámutat továbbá azon közgazdasági károkra, a melyek e döntvény hatása alatt a hitelszövetkezeti mozgalom benu-lása folytán előállanak. — Márki Sándor: *A középkori munkabérek történetéből* című közleményben részletesen foglalkozik Mandello Gyulának új könyvével és különösen kiemeli Mandello elméletét, mely a történeti bértisztika céljáról és módszeréről szól és annak beható megvitatását szükségesnek tartja és alkalmazásából új könyvek keletkezését reméli. — Thirring Gusztávnak a *Közgazdasági Szemle* egy előző számában közölt ismertetése Czirbus Géza könyvéről: „*Magyarország a XX. évszáz elején*“ a szerzőt válaszra készteti, mely a bírálónak viszonzásával egyetemben jelent meg. — Albrecht: *Handwörterbuch der socialen Wohlfahrtspflege in Deutschland* című munkáját Mandello; és Wirz: *Die Getreideproduction und Brotversorgung der Schweiz* című munkáját Matlekovits ismerteti részletesen. — A *Közgazdasági Társaság* közgyűlé-séről szóló jelentés, valamint a felette gazdag *Közgazdasági Irodalom* zárják be e füzetet.

9. A MAGYAR NYELVÖR márcziusi füzetét az új iskolai helyesírásnak rövid ismertetése nyíltja meg. A vallás- és oktatásügyi miniszter a Népnevelők Budapesti Egyesülete kérelmére, gondjaiba fogadta „az iskolai helyesírás“ ügyét s megbízta a Nyelvőr szerkesztő-jét olyan egyszerűsített helyesírási szabályzat készítésével, melyet az iskoláknak irányadólul lehetne ajánlani, s a kész szabályzatot tárgyalás végett leküldte az Országos Köznevelési Tanácshoz. A tanács a szabályzatot tüzetesen megvitatva s több pontban módosította. A

miniszter e munkátot legnagyobb részében elfogadta s most az összes rendelkezése alatti iskolákra s az újonnan készülő iskolai könyvekre nézve kötelezővé tette. A szabályzat ilyen czímmel jelent meg: *A magyar iskolai helyesírás. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszter.* — Ez után Simonyi Zsigmond *Helyes mondatszerkesztés* czímmel cikksorozatot kezd, melyben a Nyelvőr három évtizedes működésének eredményei alapján, a nyelv-helyesség legfontosabb kérdéseit rendszeresen összefoglalni igyekszik. Az első közlemény az egyszerű mondat különféle fajainak s a mondatrészek szerkesztésének helyes magyarságával foglalkozik. — Rubinyi Mózes folytatja *Grimm és Révai* című tanulmányát. E közleményben a két nyelvtudósnak nyelvtörténeti fölfogását, nyelvhasznoló törekvéseit, s a nyelv eredetéről és ösfejlődéséről való nézeteit veti egybe. — Gombocz Zoltán *Nyelvtörténet és lélektan* című tanulmányában tovább haladva, az ige fogalmakkal, az ige fogalom tartalmával és körével, az ige mondatbeli szerepével s az igeragozással és ige képzéssel foglalkozik. — Takáts Sándor *Régi pásztori élet* című cikkét. — Az Irodalom rovatban Zolnai Gyula befejezi a Nyelvújítás Szótáráról írt bírálatát, számos új szóra közölve helyreigazító történeti adatokat; Kicska Emil Kocsis Lénárdnak *A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében* című füzetét ismerteti; Ásbóth Oszkár pedig Munkácsi Bernát vitacikkére válaszol. — A Nyelvművelés és Egyvelegrovatok után Varga Ignác a felsőörföldi nyelvjárásból tájszavakat, helyneveket és népi szövegeket közöl.

Ugyanezen folyóirat áprilisi füzetében Simonyi Zsigmond a *helyes mondatszerkesztésről* szóló dolgozatát folytatva, a határozók magyaros használatát fejtegeti. — Rubinyi Mózes befejezi *Grimm és Révai* című tanulmányát. Kifejti a két nyelvtudós az élő nyelvhez s a nyelvújításhoz való viszonyát, bemutatja őket utókoruk megvilágításában s végül Révairól így szól: „Nagy szerencsétlenség bizonyynyal irodalmunkra az a sors, a mely Révai osztályrésze volt egész életében. Ki tudja, szárnyaló lelke talán később helyes, igazán történeti útra terelte volna nyelvészeti törekvéseit. Ez azonban, fájdalom, nem történt meg. Törekvései nagyon fontosak nemzeti nyelvészetünk történetében, mert nagy hozzáértéssel tett nálunk termékenynyé kívülről hozott eszméket. De nyelvtörténeti felfogása nem különbözik attól az általános történeti láztól, a mely már őt megelőzőleg meghonosult volt a romantikusok révén a német irodalomban. Révait nem szabad irodalmunk köréből kiemelnünk, és oktalanul ellene és magunk ellen vétkezünk, ha minden áron Grimm mellé, sőt elé állítjuk“. — Gombocz Zoltán folytatja *Nyelvtörténet és lélektan* című cikksorozatát. E közleménye a mondat mivoltával, grammatikai és logikai meghatározásával foglalkozik. Wundt így határozza meg a mondatot: „A mondat nyelvi kifejezése egy

teljes képzet logikai viszonyban álló részekre való szándékos tagolásának." A Delbrück ajánlotta rövidebb fogalmazás szerint pedig: a mondat egy teljes képzet tagolásának nyelvi kifejezése. — Ez után P e k á r K á r o l y *Magyar ritmus, magyar szó* cím alatt néhány újabb verselméleti elnevezést hoz javaslatba. — J o a n n o v i c s G y ö r g y folytatja *szórendi tanulmányait*. — S c h ö n J ó z s e f *A népiskolai magyar nyelvtan* című cikkében a nyelvtani megnevezéseknek a magyar nyelv szellemében való megállapítását kívánja. *Főnév* helyett az elemi nyelvtanításban alkalmasabbnak találná a *nevező szó-t*, *melléknév* helyett a *megismerő szó-t*, *névmás* helyett *névpótló-t* stb. — A Nyelvtörténeti Szótárhoz Simonyi Zsigmond és Melich János közölnek adalékokat. — Az Irodalom rovatban Haiman Hugó a Zolnai Gyula szerkesztésében sajtó alatt levő *Magyar Oklevél-Szótárt* ismerteti, a melynek adatait legnagyobb részben Szamota István gyűjtötte volt. Annak bizonyítására, hogy mily sok ismeretlen régi szóval gyarapítja az Oklevél-Szótár nyelvtörténeti tudásunkat, csupán az első füzetből egy egész oldalra terjedő szójegyzéket állít össze az ismertető. Balassa József Schlandt Henrik programmértekezését bírálja, mely *Der menschliche Körper* címmel a brassói evangélikus főgimnázium 1902. évi értesítőjének mellékleteként jelent meg s az emberi testre s a test egyes részeire vonatkozó német szólásokat a megfelelő magyar szólásokkal egybeveti. — Kisebb rovatok: Nyelvmuvelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Egyveleg. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

10. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi 3. (márcziusi) füzetében Cserép József latin nyelvű dolgozata: *Aliquot codices Sallustiani contenduntur*, néhány Sallustius-kézirat, köztük a gyulafehérvári szövegkritikai egybevetésének eredményeit adja elő. Loósz István *Petőfi költői képeit vizsgálja művelődéstörténeti szempontból*. Vértessy Dezső az *Ἀλφάβητος τῆς ἱστορίας* című középkori görög dalgyűjteményt ismerteti. Kont Ignác az 1898 és 1902 közt megjelent francia philologiai irodalom szemléjét folytatja. A *Hazai irodalom* rovatában Kempf József Cicero Verres elleni beszédei IV. ének egyidejűleg megjelent négy hazai kiadásáról, illetőleg fordításáról ír összefoglaló bírálatot. Hegedűs István Ullrich Józsefnek a legrégebb keresztény költőről, Commodianus Gazausról szóló monographiáját ismerteti. Weszely Ödön Besenyei Ágis-ának és Lais-ának a Régi Magyar Könyvtárban Lázár Bélától bevezetett új kiadását bírálja. Bleyer Jakab a *Külföldi irodalom* rovatában Hampe Th. és Mummenhoff E. két érdekes műveltség-történeti munkájával foglalkozik. Emez a német mesteremberekről, amaz pedig a vándor komédiásokról szól és számos irodalomtörténeti vonatkozást is tartalmaz. Két philol. program-értekezés bírálata után a *Vegyések* közt „Pán halála” forrásairól közöl újabb adalékokat Márton Jenő; Káldi életrajzi adataihoz némely helyreigazítá-

sokat nyújt Révai Sándor; Gombocz Zoltán a francia Bánkban-regényhez tesz pótló megjegyzéseket; Berkovics Miklós Diderot kéziratának sorsáról ír az újabb kiadványok alapján; Tolnai Vilmos a „Toldi szerelme“ XII. én. 30. versszakához fűz magyarázó észrevételt. *Külföldi könyvészet* zárja be a füzetet.

Ugyane folyóirat áprilisi (4.) füzetében Némethy Géza *Persius ötödik satirájának* nehezebben érthető helyeit magyarázza. Loósz István befejezi *Petőfi költői képeinek műveltség-történeti szempontból* való csoportosítását. Szabó Károly *Cyrano de Bergerac* cz. tanulmányának első fele a költő életével és „A más-világ“ cz. fantasztikus regényével foglalkozik. Kont Ignác *A francia philologiai irodalom* 1898 és 1902 közt megjelent termékeinek a római irodalomra és régiségekre vonatkozó részét ismerteti. A *Hazai irodalom* rovatában Tolnai Vilmos igen elismerő bírálatot ír Szinnyei József „A magyar nyelv“ cz. könyvéről, Máthé György pedig Hittrich Ödönnek „Latin mondattan“-át bírálja. A *Külföldi irodalom* czime alatt Láng Nándor ismerteti Ujfalvy Károly külföldön élő hazánkfianak Nagy Sándor ikonographiájáról Párisban megjelent munkáját, mely a bíráló szerint „nagy szorgalommal gyűjtötte össze a gazdag anyagot és fejtegetéseivel jelentékeny lépéssel vitte előbbre“ a benne tárgyalt kérdéseket. A *Philologiai program-értekezések* rovatában Geréb József szól Láng Nándor „Odysseus hazája“ című dolgozatáról. A *Vegyes közlemények* közül kiemeljük Láng Nándor *archaeologiai híreit*, melyek a legújabb nevezetes ásatások, ezúttal különösen a krétaiak eredményeiről tájékoztatnak. Cs. Papp József a legújabb (1903. évi) olasz Dante-évkönyvet ismerteti; Alexics György az *istro-rumének* kis néptörődékéről ír; Császár Elemér Révai „*Antiquitates*“-e 1803. évi német nyelvű ismertetését commentálja; Lukinich Imre pedig Arany János „A bajusz“ cz. költeményének tárgyát lelte meg egy 1806. évi szombathalvi kéziratban. A *modern philologia* körébe vágó legújabb *külföldi* munkák *bibliographiája* fejezi be a füzetet.

Ugyane folyóirat folyó évi májusi (5-ik) füzetében László Géza egy régibb dolgozatának (EPLK. XXV. 769.) kiegészítéseképen szövegkritikai és magyarázó megjegyzéseket fűz *Valerius Cato költeményeihez*. — Szabó Károly folytatja és befejezi *Cyrano de Bergerac* életéről és műveiről szóló tanulmányát. — Krausz Sámuel a *hellenismus* fogalmáról értekezik s annak nagyon eltérő meghatározásaival szemben, Pezzi és Mahaffy nézetéhez csatlakozva, inkább térbeli, mint időbeli jelenséget lát benne, mely alapon szerinte úgy kapjuk meg „a hellenismus legegyszerűbb definitióját“, ha azt „minden barbár műveltségű, görögül beszélő emberre kiterjesztjük“. Kont Ignác *A francia philologiai irodalom 1898 és 1902 közt* megjelent termékeinek ismertetésében

a latin nyelv és irodalom körébe vágó művek letárgyalása után, a francia nyelv és irodalom fejezetére tér át. A *Hazai irodalom* rovatában Gombocz Zoltán ifj. Szinnyei J. „Magyar nyelvhasználat” cz. munkája új kiadását, Weszely Ödön Fazekas Mihály verseinek dr. Tóth Rezső szerkesztette kiadását ismerteti. Egész kis tanulmánynyá szélesedik ki Greszler Gyula beható bírálata Sanvisenti B. könyvéről, mely az olasz irodalom nagy triasának, Dante, Petrarca és Boccacciónak a spanyol költészetre gyakorolt hatásával foglalkozik. Két philologiai programmértekezés bírálata után (az egyiket Bodiss J., a másikat Major K. ismerteti), a *Vegyesek* rovatában Hegedűs István írt meleghangú nekrológot Hóman Ottóról. Tolnai Vilmos a Toldi Miklós szertelen fegyvereiről szóló régibb feljegyzéseket egészíti ki újabb adalékokkal. *Egy bírálat története* czímen Récsy Viktor érdekes bibliographiai adatokat közöl Révai Miklós Grammatica-ja és Antiquitates-e különféle példányainak eltérő ajánlásairól, a melyekre az előbbi füzet egy kisebb közleményében cs. terelte volt újból a figyelmet. Czeizel János egy az 1764. évi országgyűlésről szóló költeményből közöl irodalomtörténeti érdekű részleteket. Cs. P. J. a legújabb *Dante-irodalmat* ismerteti. F. G. a Forma Urbis (Róma ókori térképe) újabban fellelt töredékeiről ad rövid hírt.

Ugyane folyóirat 6—7. (június—júliusi) kettős füzetében Némethy Géza *Persius hatodik satirájához* fűzött kommentárját olvassuk, melylyel e homályos értelmű római satira-író ez újabb magyarázatainak sorozata befejeződik. (Időközben latinul is megjelent a szerzőnek Persius-kiadásában). Binder Jenő *P. Horváth Adám énekgyűjteményének* egy eddig ismeretlen kéziratát fődözte fel a brassói állami főreáliskola tulajdonában s annak az Akadémia birtokában lévő másik kézirtattól való eltéréseit állítja egybe. Závodszky Levente *pótlékokat* közöl a *Bartal Antal-féle magyarországi latinság szótárához*, Krassó vmegye történetének Okmánytárából. Tolnai Vilmos *Arany János Pázmán lovagjának forrására* mutat rá, s a közvetetlen forrásból (Budai Polgári Lexikonából) kiindulva, feljut azon Róbert Károly-féle, 1319-ben kelt királyi adományleveléig (Fejér, Cod. dipl. VIII. 2. 210.), a melyben Arany balladájának historiai magva rejlik. Kont Ignác a francia philologiai irodalomnak a francia nyelvre és litteraturára vonatkozó részét ismerteti folytatólag. A *Hazai irodalom* rovatában Szőke Adolf bírálja Baksay Iliászfordítását. Császár Elemér a „Régi Magyar Könyvtár” két legutóbbi füzetét (Kazinczy F., Tövisék és Virágok, kiadta Balassa J. és Protestáns iskola-drámák, kiadta Bernáth L.) ismerteti. A *Külföldi irodalom* rovatában Berkovics Miklós Ackermann Byron életrajzáról és a nagy britt költő leveleinek és naplójának legújabb kiadásáról szól. A *Vegyesek* rovatából megemlítjük L. N. archaeologiai híreit, Cs. P. J.-nek a Dante-irodalom legújabb jelenségeiről szóló

közleményét s Gulyás Pál- és Gyulay Ágost-nak a Pán halála költői feldolgozásaihoz nyújtott adalékait. Hellebrant Árpád majdnem hét nyomtatott íven számol be az 1902. év hazai philológiai irodalmáról, melyet még a külföld újabb irodalmi jelenségeinek lajstroma követ.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Csánki Dezső r. t. gyászbeszéde Pauler Gyula ig. s r. t. ravatalánál (1903. július 10-én). Drága halottunk! A Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társulat nevében jövök, hogy legyenem koporsódra társaid és tisztelőid bucsúkoszorúit. Nekem jutott ez a szomorú feladat, ki mint szerény tanítványod, közel negyed százada szemlélem napról-napra, közvetlen közelben, fáradhatatlan munkásságodat és egyéniséged szakadatlan nyilvánulásait; a kit Hozzád, immár emlékedhez, főként szelíd jóságodért a soha el nem muló hála és ragaszkodás forró érzelmei csatolnak. S midőn váratlanul megjelent koporsódnál megdöbbenésünket és jajkiáltásomat hallatom, érdemeid méltánylásánál minő szavakat használjak, hogy még emlékedben se sértssem meg kibeszélhetetlen egyszerűségedet és szerénységedet? Röviden szólok azért, hogy ezzel is kifejezésre juttassam és így megtiszteljem írói egyéniségedet, mely az előadás szabatos rövidségében oly igen gyönyörködött.

Francia mintán indultál, germán aprólékossággal, magyar becsületességgel dolgoztál. Európai látkörű modern történettudós voltál, főleg tudásod terjedelménél és kiválóságánál fogva. Módszered volt. Mertél tagadni, hogy állithass; kételkedni, hogy hitess; rombolni, hogy alkot hass. A modern kritika és inductio eszközeivel végezted e munkádat; segítségdre voltak eszednek ereje, fegyelmezett értelmessége s figyelmed és lelkiismereted csálhatatlan ébersége. A kutató tudós kételyeit az alkotó művész mély hitével egyesítéd. Hittél tehetségedben, tudományodban, hivatásodban. A hit volt lelked legerősebb oszlopa. Akár midőn mint tudós vagy tisztviselő töltöd be hivatásodat, akár midőn mint ember kételyeiddel, boldogságoddal vagy szenvedésseddel oda járultál Istened oltára elé. Ily hívó lélekből csak igaz tettek fakadnak. Ezért mint történetírónak egyetlen ideáld, legfőbb célod az igazság volt. Műveidben a történelmi igazságok nagy épületeit emelted föl előttünk. Ez épületeken nem sok a dísz; belső világosságuk egyszerűségét is meg kell szoknunk: de falai szilárdak, alapjai mélyek; látszik, hogy az idők hosszú folyamatával dacolni készültek.

Ehhez méltó a műveidet átható fajszeretet és józan hazafias érzés, mely önkéntelen, tiszta meggyőződésedből eredt. Nemzeted egy-

séges fejlődését azzal a szerető gondossággal kíséred és irod le, mely örül a haladásnak s rámutat a hibákra és tévedésekre is. Mily boldog voltál, midőn az Árpádok történetéről írott mesteri főműved czímlapjára — vizsgálódásaid eredményeképp Böles Leó legjellemzőbb mondatát kiirhattad: „Szabad ez a nemzet“; utolsó tanulságul pedig a nagy sovíniszta költő, Zrínyi igazolt mondatát: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók“.

Szeretted tagadni annak a régi mondásnak igazságát, hogy a história az élet tanítómestere, pedig mennyi és mennyi tanulságot állítottál fel nemzedet számára műveidben. De legnagyobb tanulságot nyújt annak az igaz életnek képe, a melyet műveid lapról-lapra feltüntetnek. Nagy gyönyörűségedet találtad abban, hogy a való életnek ezt a kéllelhetetlen, látszólag kuszált és ellentmondásokkal teljes folyamatát szemünk elé tárd. Ebben is a lelkedet átható igazságérzet parancsszavára hallgattál s meg voltál győződve, hogy így jársz legközelebb a természethez, melytől a mintát ved.

Sohasem számítottál hatásra, feltűnés és csillogás nélkül írtál, mint a hogyan beszéltél, mint a hogyan jártál-keltél az emberek között. Gondolatodban sem volt, hogy keresd a kitüntetést. De boldogított, ha e kitüntetés magától megjött. Önérzetesen, megtisztelve fogadtad azt. Az Akadémia, melyet a történettudománnyal együtt lelked mélyéből bálványoztál, levelező, rendes és igazgatótagsági választásain kívül osztályelnökséggel, több elsőrangú jutalommal, kétszer a legtöbbször, a mit adhatott: a nagyjutalommal, a Történelmi Társulat alelnökséggel ismerte el emberi és írói mivoltod kiválóságát. S a mi fő, mindenik úgy tekintett Reád, mint egyik dönthetetlen oszlopára, a kinek tudására és jellemére még évtizedeken át számíthat. Egy váratlan pillanat és jaj!... eltűnt ez a remény. Gyászolunk; de megnyugszunk abban, a mit megváltoztatni nem tudunk. Neked is ez volt főéletelved, naponta hirdetted. Majd igyekezzünk ezt követni...

S vigasztalást keresünk emberi szép pályafutásod szemléletében.

Ezzel bucsúzunk. Megköszönjük Neked értelméd és jellemed nagyértékű gyümölcseit: mesteri műveidet, melyekkel szorgalmadból megajándékoztad nemzedet; a kötelességtudás és igénytelenség, a határozottság és gyöngédség, a magas erkölcsi világnézet és lelki vidámság nemes látványát, melyet előttünk naponta feltüntetted. Megbecsüljük e drága hagyományokat, mint nemzeti kulturánk és közéletünk tiszta forrásait, melyek, minél többen merítnek belőle, annál bővebben buzognak. Ezzel a fogadással bocsátunk, fáradhatatlan társunk, az örök nyugalom útjára.

Isten Veled, pihenj esendesen!

II.

Láng Lajos r. t. gyászbeszéde Kállay Béni t. t. ravatalánál (1903 július 16-án). Fenséges Főherceg! Tisztelt Gyászoló Gyülekezet! E palotát a nemzet a tudománynak emelte, s ha mégis közéletünk annyi jelesétől a csarnokban bucsúztunk el végső útja előtt, ez csak azt mutatja, hogy a közéletünk a tudománnyal a legbensőbb összeköttetésben áll.

Ha van valaki, a kinek élete és munkássága ezt a nemes és áldásos összefüggést tanúsítja, úgy az bizonyíttatja a férfiú, ki nagy tudással és még nagyobb kötelességérzettel utolsó csepp véreig szolgálta hazáját és királyát, és a kinek elhunyt felett ma a tudományos Akadémia a nemzet gyászának általam ad kifejezést.

A férfiú, kinek ravatalánál ma egybegyűltünk, a legfényesebb pályát futotta meg. Aránylag fiatalon lett a korona egyik első tanácsosa és több mint két évtizeden át viselte a legnagyobb méltóságokat. S habár nem tartozott a népszerűség kegyenczei közé, még sem volt irigye. Óriási szorgalma, egyszerűsége és minden külsőségtől idegenkedő komolysága lefegyverezte még ellenségeit is.

A kik Őt ridegnek vagy csak zárkózottnak is festették, nem ismerték igazi természetét. Ő egy új magyar nemzetnek volt úttörője, mely az idők haladó árában új célokat tűzött maga elé. A kinek ez eszmék iránt fogékonysága volt, az előtt megnyitotta lelkének egész pazar gazdagságát. Csak ha közönyt vagy elenszenvet tapasztalt az iránt, a mi az Ő keblét hevítette, csak akkor vonult vissza, de akkor is inkább fájdalmasan, mint ridegen. A vitatkozást, mint igazi alkotó természet, nem nagyon kedvelte.

Hazánk és az uralkodóház történetében egyiránt nagy fordulatot jelzett Bosznia és Hercegovina megszállása. Ha e tartományok nyílt sebet képeznek a Monarchia testén, a legnagyobb veszedelembé sodorják a dinasztia nagyhatalmi állását és a nemzetiségi villongások izzó zsarátnokát vetik hazánkra. Kállay Béni nagy szervezőképessége, a kelet viszonyainak alapos tanulmányozásában kialakult államférfiúi felfogása meg tudta találni és megtartani a sokak által felismerhetetlennek képzelt utat, a melyen úgy a dinasztia, mint hazája érdekét minden kockázattól megóvta.

A nagy tömeg csak a gyakorlati munka emberét látta benne, pedig ő rá is illik az, a mit nagy mesteréről és kortársáról, Andrássy Gyuláról mondott, hogy idealista volt és ennek köszönheti elévülhetetlen sikereit.

Nemzeti büszkeségünknek és fajszeretetünknek jól eshetik a tudat, hogy a Hunyadiak fényes korszakának letűntével hosszú négy-száz év után, egy magyar államférfi erős és céltudatos keze hagyott ismét maradandó nyomokat a Balkán-félsziget egyik legzivatárosabb

sarkában. És pedig nemcsak hazája és fejedelme érdekében, hanem azon népek javára is, melyek áldással említik nevét haló porában is.

De ez a büszkeségünk lelkesedéssé fokozódik, ha meg tudjuk, hogy az a férfiú, ki ezt véghez vitte, egy hosszú életen át öntudatosan készült erre a feladatra

Az után a politika után, melyet a nemzet alkotmányáért és önállóságáért folytatott, annak a politikának kellett következnie, mely a nemzetet újból beviszi az európai államok közösségébe és ezzel annak világhállását biztosítja. Ennek az új politikának egyik legkimagaslóbb képviselője Kállay Béni. Kora ifjúságában a legnagyobb buzgósággal veti magát a szomszéd keleti népek tanulmányozására, el-sajátítja nyelveiket és bele mélyed történelmeikbe, hogy a tudás szövétnekénél jelölje meg az utat, melyet nemzetünknek a jövőben követnie kell, ha ismét nagy akar lenni.

Itt e palotában fejtette ki az elhunyt a fényes hivatást, mely a magyar nemzetre, mint a kelet és nyugot közvetítőjére vár, utalva arra, hogy legdrágább ereklyénk, melyet a magyar nép méltán az állami és nemzeti egység jelvényeül tekint, a szent korona két rész-ből áll, melyekből az egyik nyugatról, a másik keletről származik.

Huszonöt éve lesz, hogy e csarnokban megjelent hazánk véd-angyala és a kegyelet koszorúját rakta le a baza bölcsének ravatalára, örökre lezárva azt a korszakot, melyben a korona és nemzet közé félreértés férközhetnék.

Az új korszakért, mely a korona és a nemzet teljes egybefor-rottságában fényt és dicsőséget van hivatva árasztani mindkettőre, azok között, kik legtöbbet dolgoztak nemcsak a gyakorlati, politikai, de a tudomány terén is, alig versenyezhet valaki Kállay Bénivel. S mikor már tettei nem is állanak közvetlen előttünk, megmaradnak munkái, melyek újabb és újabb nemzedéket fognak tanítani: a hazát nemcsak szeretni, hanem a hazát önmegtagadással és bölcseséggel szolgálni is.

S ezért legyen különösen áldott az Ő emléke!

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XIV. KÖTET.

1903. November 15.

11. FÜZET.

A Virginia-codex Ferencz-legendái.

(Kivonat *Katona Lajos* I. t. június 8-ikán bemutatott értekezéséből.)

A Nyelvemléktár III. kötetében (258—352. l.) utolsó helyen kiadott *Virginia-codex* az elején és végén lévő néhány levél (1—13 és 114—150 l. = Nyet. 258—265 és 330—352. l.) kivételével csupa Ass. Szt. Ferenczre és első társaira vonatkozó iratot tartalmaz, s ennyiben szorosan csatlakozik az Ehrenfeld-codex Ferencz-rendi emlékeihez, a melyekkel részben párhuzamos. Tehát már ezért is kívánatos, hogy az Ehrenfeld-codex forrásai-val együtt lássanak napvilágot azok a szövegek is, a melyeken a Virginia- s az ennek egy részével teljesen azonos, csupán helyesírási eltéréseket mutató kis *Simor-codex* alapszik. Kifejezte e kívánalmat már az Ehrenfeld-codex kiadása alkalmával Volf György is (Nyet. VII. Előszó XXXI. l.) bár teljesültét csak „üdvösnek, de nem éppen elkerülhetetlen szükségesnek“ tartotta, „mert — úgy mond — rendkívül tanulságos ugyan a mind a három codexben közös, de a mi a másik kettőből az Ehrenfeld-codexben nincs meg, az nem enged egyenes összehasonlítást, tehát csak közvetett értékű, mint minden egyéb régi magyar szöveg is.“ A Nyelvemléktár érdemes kiadója itt, nyilván csak az Ehrenfeld-codex szempontjából kiindulva, mondja a vele nem közös tartalmú Ferencz-legendák eredeti szövegeit csupán „közvetett értékű“-eknek; mert ahhoz csak nem férhet kétség, hogy a mennyiben nyelvemlékeink túlnyomó nagy része fordítás, ezeknek teljes és tökéletes megértésére elsőrendű fontosságú azon szövegek ismerete, a melyeken e fordítások alapszanak.

Az Ehrenfeld-codexet illetőleg ma már e szövegek, néhány sornyi csekély kivétellel, legalább megközelítő pontossággal egybeállíthatók; mindenesetre nagyobb pontossággal, mint akkor, a midőn még csak a *Speculum Vitae* című velencei nyomtatványig lehetett felmenni a források jegyzékében.¹ A munka nagyobb és fáradságosabb részét azonban itt már elvégezték előttünk azok,

¹) L. az „Ehrenfeld- és Domonkos-codex forrásai“ cz. akadémiai felolvasásom kivonatát az *Akad. Értesítő* XIII. (1902) 511—514. l. és az egész tanulmányt az *Íródalomtört. Közlem.* 1903. évi kötete két első füzetében, 59—78. és 188—195. l.

a kik a codexszel részben már Volf Gy. kiadása előtt is foglalkoztak, részben pedig éppen e kiadás közben; így különösen a kézirat tulajdonosa, Ehrenfeld bécsi jogtanácsos, ki hálára érdemes buzgólkodással és áldozatkészséggel szerezte meg az akkor még elsőrendű ritkaságú velencei nyomtatványt s állította egybe a Volf-féle kiadás Előszavának végén (LI—LV. l.) lévő forrásjegyzéket. A Virginia-codex forrásainak felkutatása azonban, kivéve azt a néhány részletet, melyekről már Volf Györgynek is, mint az Ehrenfeld-codex tartalmával párhuzamosakról volt tudomása, a melyeket azonban kijelölni elmulasztott, — teljesen töretlen úton volt kénytelen indulni. Útjelzőkül csakis az éppen említett párhuzamos helyek kínálkoztak; ezek azonban csak annyit mutattak, hogy a Virginia-codex írója, ha ismerte is, — a mint némely jelenségből elég valószínű, hogy ismerte, — az Ehrenfeld-codex szövegét, annak az övével párhuzamos részeit nem ebből vette át, hanem más fordítást adott vagy használt fel. Itt ugyanis mindjárt eleve az a kérdés merül fel, hogy a codex ezúttal tárgyalts fent már kijelölt törzsének, a Szent Ferenczre és társaira vonatkozó résznek írója már előtte lévő kész magyar szövegeket compilált-e, avagy hogy maga fordította-e azokat közvetlenül a latin eredetiből compilatiója számára?

E kérdés vizsgálata előtt azonban lássuk legelső sorban magának e compilatiónak természetét.

Codexünk legtöbb nyelvmélgünkhez hasonlóan másolat lévén, semmi sem kényszerít annak feltevésére, hogy az elején és végén lévő, nem Szt. Ferenczre vonatkozó pár lap is ugyanattól ered, a ki a jóval hosszabb középső részt írta. A másoló több helyről is szedegethette a könyv tartalmát, a melyben különben egy későbbi írású lap is van (a codex 113. lapja, Nyet. 329. l.). Ez a kiadók szerint (Előszó VI. l.) már nemesak a betűk alakjával, hanem a hosszú magánhangzók ékezésével is elárúlja jóval utóbbi eredetét. Bár ez a lap is Szt. Ferenczre vonatkozik, a mennyiben az ő napjára rendelt Epistolát és Evangéliumot adja, — mint a codex keletkezése koránál jóval későbbi járulékot, itt teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk; legfőlebb annyiban vehető számba, a mennyiben azt tanúsítja, hogy e lap beírása idején is Ferencz-rendi kézben volt még a kézirat.

A Szt. Ferenczre és társaira vonatkozó rész, a melylyel itt kizárólag foglalkozni kívánunk, a codex 13. lapjának a végén kezdődik, ezzel a vörösbetűs czímmel:

Vrnak neuoben kezdetik boldogsagos zent ferencznek zent-seges dyczerety ky dyczer (14. l.) tetyk nagy felseges dyczeretel mert w hasonlatos volt mynd a menyey zentekhez es az zenteknek zenttehez mi vrunk iesushoz kyrwl igyen zol az zent iras biwcznek zaya attal ezenkepen monduan.

Erre az Ecclesiasticus (Jézus Sirák fia) könyvének XLV. (a codexben helytelenül *decimo quinto*) fejezete 2. versében olvasható thema jön, a melyen az egész következő Tractatus alapszik, t. i. ezen, már a címbe is érintett szavak: *Similem illum fecit in gloria sanctorum*. A címhez és ezen mottóhoz képest tehát *Szt. Ferencznek a dicséreté*-vel foglalkozik az itt kezdődő irat, a mely egy szentírási helyből, illetőleg annak Szt. Ferenczre való alkalmazásából kiindulva, először is azt fogja kimutatni, hogy a dicséret tárgya hasonló volt a mennyei szenteknek minden rendjéhez, továbbá pedig a szentek szentéhez, Jézus Krisztushoz.

Olyan művel lesz itt tehát dolgunk, a mely tartalmánál és már kiinduló pontjánál fogva is az ú. n. *Conformitas*-ok családjába tartozik. Ezeknek sorából a leghíresebb, sőt azt is mondhatnók, hogy a leghírhedtebb, a *Bartholomaeus de Pisis* 1385 és 1399 közt írt *Liber Conformitatum*-a, a melynek első ismert kiadása az 1510. évi milánói.¹ S valóban ennek a sokat leszólt. kivált Erasmus Alberus pamphletje óta nagyon kipellengérezett könyvnek a kiindulópontja is a fenti idézet. Pisai Bertalan is ennek az alapjára építi fel Szt. Ferencznek az összes szentek rendjeivel való hasonlóságát, a legcsodálatosabb szerkesztményű scholastikus alkotásban. S ugyanebből a themából indul ki *Pelbárt*-unk is, a rendje alapítójának szentelt hat beszéd (De Sanctis aestiv. LXX—LXXV.) negyedikében (i. h. LXXIII.).

Hogy a Virginia-codex Conformitasa az alapterven és kiindulóponton kívül egyebet is vett-e még Pisai Bertalantól és Pelbárttól, azt az alábbi tüzetesebb elemzés fogja megmutatni. Előbb azonban lássuk a mi Tractatusunk elrendezését.

Az egész elmélkedés, a mely prédikáczióknak is lehetett szánva,² a címbe kifejezett dispositio szerint két főrészre oszlik, és ezt még egy rövid záró-tétel (62—65. l.) követi. Ebben el van mondva, hogy Sz. Ferencz Istentől azt a nagy kitüntetést, a mely őt a szentek összes rendjeihez s magához az Üdvözítőhöz hasonlóvá tette, kiváltképen az alázatosság, az engedelmesség és a szent szeretet erényeivel érdemelte meg. Maga a Conformitas a következőképen van tagolva:

I. Isten hasonlóvá tette Szt. Ferenczet többi szenteihez.

¹ Nem *velencei*, mint Volf Gy. az Ehrenfeld-codex Előszavában XXX. l. írja. A második kiadás is milánói 1513-ból, a harmadik Bologna-ban jelent meg 1590-ben. A későbbi kiadások kevésbé értékesek az első kettőnél, mert több részlet kimaradt belőlük.

² Terjedelme ugyan egy ilyennek átlagos méreteit jóval meghaladja, de a 65. lapon kezdődő, függelékszerű példákig nem sokkal hosszabb egy olyan beszédnél, a mely egy óra alatt elmondható. S az idáig terjedő rész példáiból is tetszése szerint többet vagy kevesebbet vehetett fel a szónok az élő szóbeli előadásnál.

Ezeknek azonban hét rendjét ismerjük. Hasonló volt tehát Szt. Ferencz: 1. az angyalokhoz (14. l.), 2. a patriarchákhoz (15. l.), a profétákhoz (15—24. l.), 4. az apostolokhoz (24—28. l.), 5. a mátyrokhoz (28—30. l.) 6. a confessorokhoz (30. l.), a 7. a szűzekhez (30—31. l.).

A szenteknek ezen hét kategóriája nagyjában ugyanaz és a sorrendje is ugyanolyan, mint a mindenszentek litániájában, csak hogy itt némelyik csoport még részletesebben van tagolva. Pisai Bertalannál (Conf. XVII a² a milánói, 1510. évi kiadás szerint): *b. Franciscus gratia diuina faciente: fuit Patriarcha, Propheta, Apostolus, Martir, Doctor, Confessor, Virgo et angelus et Christo prae aliis sanctis conformior*. Utóbbiban már a mi Tractatusunk második főrészének a tétele is benne van. A sorrend Bertalannál csak annyiban tér el, hogy nála az angyalok az első helyről az utolsóra kerültek. (V. ö. még az Va² hasábon lévő elsorolással, a hol a sorrend már a miénkkel egyezőbb, de a kategóriák némelyike tagoltabb.)

Pelbárt idézett beszédében (a D pont elején) ezt olvassuk: *benedictus Jesus similem fecit Franciscum in gloria sanctorum omnium ordinum, scil. patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, religiosorum, confessorum, virginum*. A rendek száma tehát itt is hét, de a Virginia-codex első kategóriája, az angyaloké, kimaradt s helyette a vértanúk és hitvallók közé beékelődött a szerzeteseké, a milyen a Brev. Romanumban ugyan nincsen, de a mindenszentek litániában már említették s a szerzetesi Breviariumban is külön rend gyanánt szerepel.

Lássuk már most e hasonlóságokat egyenkint.

1. Először is hasonló volt Szt. Ferencz az angyalokhoz. A bizonyítékul idézett szentírási hely (Apocal. VII, 2) Pelbárt Szt. Ferenczről szóló hatodik beszédének (De SS. aestiv. LXXV) a tétele, s ugyanő tőle való lényegében e tétel bizonyítása is codexünk e helyén a mely szerint Szt. Ferencz két okból volt hasonló az angyalokhoz: először az angyali szent tisztaságért, másodsor az angyali tisztért, „mert angyaloknak tiztek ez, hogy wk boczatatnakh (15) fwdre, azertli hogy embereketh tanciznak iduesssegnek vtara és oltalmazzak elensegtwl...” Pelbártnál (i. h. A): *Ipse enim angelus merito dicitur propter sanctitatem angelice vite, . . . et etiam propter officium, quia angelus domini nuncius dicitur . . .* Az Apoc. idézett helyének Szt. Ferenczre való alkalmazásában, mint Pelbárt is hivatkozik rá u. o., akár közvetve, és ekkor alighanem Pelbárt nyomán, akár közvetlenül, Bonaventurát követte codexünk írója.¹ A doctor Seraphicusnál

¹ Pelb. i. h. Sicut Seraphicus Bonaventura in prologo maioris legende b. Francisci testatur: indubitabili fide in hoc vaticinio Ioannis

meglelhető különben az angyalokhoz való hasonlatosság két rendbeli bizonyítékának a magva is a következőkben: „Hunc *Dei nuncium* amabilem Christo, imitabilem nobis et admirabilem mundo, seruum Dei fuisse Franciscum *indubitabili fide* (v. ö. Pelb. id. szavaival) colligimus, si culmen in eo eximiae sanctitatis aduertimus, qua inter homines viuens, imitator fuit *puritatis Angelicae* . . . Ad quod quidem fideliter sentiendum et pie, non solum inducit *officium*, quod habuit vocandi ad fletum et plactum . . .“

2. Másodszor hasonló volt Szt. Ferencz a patriarchákhoz. Itt codexünk a dolog velejében Pisai Bertalant látszik követni, kinél az Va² hasábon ezt olvassuk: *Duodecimo* (scil. fuit S. Fran. in gloria sanctorum) *Patriarcharum, quibus filiorum in dei seruitio multiplicatione se copulauit*. Codexünkben (15. l.) az Abrahamnak adott isteni ígéret (Gen. XXII. 17.) idézése után annak Szt. Ferenczre való alkalmazása jó: „Ezenkepen meg sokasyta vr isten zent ferencznek fyayth es leanit, mind egez kereztyensegbe . . .“ Most azonban nagy zökkenés következik, a melyet csak úgy magyarázhatunk magunknak, hogy itt a másoló szeme néhány sorral lejjebb ugrott, mikor a nyomban jövő szavakat: „kyrwl anya zenth egyhaz enekel monduan“, — így folytatja: „Ez bodogh (a codexben *hodogh*) ferencz harom regulat zerze“ stb. A rejtély kulcsát Pelbárnál leljük meg, a ki a patriarchákról szóló részben, mely nála sokkal hosszabb (De SS. aest. LXXIII. D és E) és egészen más menetű, bizonyítását ekként kezdi: *Nam de eo* (scil. S. Francisco) *canit ecclesia* :

O patriarcha pauperum,
Francisce, Tuis precibus
auge Tuorum numerum
in charitate Christi etc.“

Erre azonban nála Szt. Ferencz a következő patriarchákkal van párhuzamba állítva: Ádám, Ábel, Noé, Ábrahám, Izsák, Jákob. S végül mintegy összefoglalván az egész pontot: *Denique sicut omnes patriarche in fructibus filiorum saluandorum gloriam habuerunt, sic Franciscus in multis filiis suorum ordinum, quos in Christo Jesu per euangelium genuit*. A három regula nyomban az egyház hymnusának említése, de kimaradt idézése után csak úgy érthető, ha felteszszük, hogy itt kéziratunk hézagos, és hogy eredeti szövegében az említett hymnusból vett idézet után, mely talán ugyanaz a szak volt, a mit Pelbárt is idéz, jött egy másik patriarchával való párhuzam. Pelbárnál ugyanis Noé-

in Apoc. sub similitudine angeli ascendentis ab ortu solis et habentis signum dei viui designatus est beatus Franciscus. (V. ö. Bonav. Leg. Prol. 2. Ed. Vienn. 1652. p. 4.)

ról és Ferencznek hozzá való hasonlóságáról ezt olvassuk: *Item tertius patriarcha Noe cum tribus filiis a diluvio est salvatus. Sanctus Franciscus tres ordines pro salvandis in Christo instituit.* Ugyanerre különben Pelbárt alább (id. besz. H. pontjában), a confessorok említésénél még egyszer visszatér, de codexünk mind az előbb idézett, mind pedig ezen helylyel szemben némi önállósággal használja fel a töle kölcsönvett alap gondolatot.

Jellemző példája már ezen hely is annak a mozaikmunkához hasonló szerkesztésmódnak, a melylyel a Virginia-codex e részének írója e téren számos elődjének nyomdokain haladt, mikor a XIII. század közepe tája óta Ferencz-rendi íróknál közkeletű gondolatok vázát véve alapul, szentírási és legendai helyek quodlibetjéből állította egybe kis Tractatusát. Másrészt pedig a tüzetes egybevetés Pelbárt hasonló helyével nagyon közelfekvővé tette azt a gyanút, hogy codexünknek itt nyilván hézagos szerkezetében eredetileg valamivel több volt Pelbártból, mint a mennyit ma kimutathatunk. A lacuna ugyanis elég könnyen kiegészíthető, ha a kimaradt, de jelzett idézet után akár a Noé három fiával állítjuk párhuzamba, mint Pelbárt tette, Szt. Ferencz három rendjét; akár pedig azt teszszük fel, hogy csak az általában kimondott tételnek, a fiak sokaságáról szóló hasonlatnak, illusztrációjaképen hozta fel, de ekkor is Pelbártot követve, codexünk írója a három regulát, melyen azonban tulajdonképen a Szt. Ferencz alapította három rendet kell érteni, mint a nyomban következő szavakból világosan kitetszik.¹

3. Harmadszor hasonló Szt. Ferencz a prófétákhoz. Pelbárt LXXIII. beszédnek F pontjában a megfelelő rész igen rövid s csupán arra szorítkozik, hogy a szentnek néhány beteljesedett jövendölését említi. Ellenben codexünk e részt ketté tagolja és Szt. Ferenczet nemcsak abban mondja a prófétákhoz hasonló-nak (a), hogy a jövendőt megismerte, hanem (b) „ki meeg enel nagiob, ziueknek titkat es meg tutta.“ Az utóbbit illetőleg l. a Pisai Bertalan *Conform.* Va²: *Tertio decimo Prophetarum, quibus est annexus cordium intuitu et abditorum.* És a CLXXV a²: *imo quod maius est, secreta cordium declarando.*

Az elsőt, a jövendölést és a megjövendöltek beteljesültét, példával bizonyítja codexünk, s itt kezdődnek a legendás részek, a melyek némelyike az Ehrenfeld-codex tartalmával is párhuzamos. Az itt szóban forgó példa azonban nem tartozik

¹ Az elswt nevezy kisebb atyafiaknak (*Fratres Minores*), Az masikath hiuia zegensegnek azzonyanak (itt codexünk összetéveszti a *Domina Paupertas*-t a *Pauperes Dominae*-vel, a mint a Clarissákat eredetileg nevezték) es az harmadikath penitencia tartoknak... (utóbbiak a *Tertiarii* v. *Fratres de Poenitentia*) V. ö. Bonav. c. IV. 5. p. 87—88. ed. cit.

az utóbbiak sorába s így eredetijének kiváló figyelmet kell e helyen szentelnünk.

A Virginia-codex 15. lapján (Nyet. 267.) kezdődő s a 18. lapján végződő példa a *Speculum Perfectionis* Sabatier-féle kiadásának 101. fejezete (= *Speculum Vitae*, Venet. 1504. 128^b). Megvan a Pisai Bertalan-féle *Conform.* II. könyvének VI. Fructus-a 2. részében, mely az összesek sorában a XVIII. Fr. kiegészítő fele. Ennek a fejezetnek *Franciscus radiatur* a címe és szól a szentnek csodálatos tudományáról, mely úgy jelenvalókra, mint a jövőendőbeliekre is kiterjedt. Ezt Bertalan 82 példával bizonyítja, mely között a 70. (CLXXXIV b¹) a mienk. Célzás történik továbbá rá ugyancsak a *Conform.* CCII b² és CCIII a¹ hasábján, a hol a mi codexünkben is említett frater napnak eneke, *Canticum Fratris Solis* (vagy *Laus de creaturis* olasz szövege olvasható.

Codexünk azonban nem a Pisai Bertalan kivonatos előadását, hanem a *Spec. Perf.* teljesebb szövegét követi, bár itt-ott rövidít, hol meg bővít rajta s általában kissé szabadon fordítja.

Hogy Szt. Ferencz a szívek titkait is megismerte, azt a Virginia-codex Tractatusa két példával is bizonyítja. Az egyik a 18. lapon (Nyet. 268₂₆) kezdődik, a másik pedig nyomban utána jön a 19. lapon (Nyet. 269₅). Az első csak néhány sornyi terjedelmű s annak az ereklyének a keletkezésére vonatkozik, melyet a szent sajátkezű kézirata gyanánt az assisii Sacro Convento alsó templomának sekrestyéjében őriznek. (L. róla Sabatier, Vie de S. François d'Assise, Paris 1899, XLII és 405. l. *Speculum Perf.* LXVII—LXX.) A Leónak kérésére adott áldás a *Speculum Vitae* velencei 1504. évi nyomtatványában nem kevesebb, mint négy helyen van meg, ú. m. a 87a., 127b., 188a. és 216a. lapon. Azon körülmény, hogy az áldást Sz. Ferencz Leónak írásba foglalva adta át, csak az első helyen van említve. A második helyen az áldás Leóról a *Speculum Vitae* egybeszerkesztőjének, Frater *Fabianus* (Hungarus)-nak nevére van alkalmazva, még pedig első személyben. Az utóbbi két idézet csak némi csekély eltérést mutat az elsőől. Maga az eset, a mely az áldás leírására alkalmat adott, Pisai Bertalannál egyszer (a *Conform.* CLXXXIII b¹ hasábján) körülényesebben van elmondva, előbb pedig (CXLVIII a¹) csak egész röviden érintve. Codexünk az első előadást látszik követni.

A másik példa forrása az *Actus b. Francisci et sociorum ejus* (Sabatier-féle kiad. Paris, 1902) XXXI. fejezete, mely a *Speculum Vitae* id. kiadásában a 110a—112a. lapokon olvasható. Megvan továbbá a *Liber Conform.* LIB² hasábján s a Sabatier-féle kiad. idézte helyeken. E fejezet annál érdekesebb, mivel az Ehrenfeld-codex tartalmával párhuzamos részletek sorába tartozik. (L. Ehr. cod. 49—56. l.).

4. Negyedszer hasonló Szt. Ferencz az apostolokhoz. Codexünk itt (Pelbárttól eltérőleg) a Máté evangéliuma XIX, 27—29. verseiből kiindulva, abban látja Szt. Ferencznek az apostolokhoz való hasonlatosságát, hogy miként ezek, ő is mindent elhagyott Krisztusért. A bizonyosságul idézett példa végén van Szt. Ferencz életének legdrámaibb mozzanata, mely Giotto Ferencz-legendájának is egyik leghatásosabb képét inspirálta. Az a jeletet t. i., mikor Ferencz atyjától kitagadva, mezítenre vetkőzik az assisii püspöki palota előtti téren, s magát mennyei atyjának oltalmába ajánlja. Az esetet előzményeivel együtt Celanoi Tamás mindkét legendája (az első I. 6—15, ed. Amoni I, 4—6; a második u. o. II, 6—7), továbbá a *Leg. trium sociorum* 13—20. és *Bonaventura* is elmondja (Acta SS. kiad. 12, 15—20, ed. Vienn. 1652. c. II. § 1—4). Ezek közül codexünk még leginkább a Bonaventura-féle előadáshoz látszik szítani. Az elbeszélés elején említett imádság, melylyel Szt. Ferencz, a Szt. Damján düledező egyházában függő feszület előtt térdelve, az Űvözítőtől az ő akaratának kinyilvánítását kéri, a *Legenda Vetus* következő kézírataiból ismeretes: Vat. 4354 f. 14b (*Spec. Perf.* Sabatier-féle kiad. CLXXX. l.), Berol. 196 f. 15a (u. o. CXCIV. l.), Liegnitz 12 f. 19a³ (Sabatier, *Opusculs fasc.* II. p. 42.), Bodl. Canon. Misc. 525. f. 76b (u. o. V. p. 271.) és Budap. Mus. Nat. 77 f. 11b. Codexünk szövege, föltéve, hogy nem túlságosan szabad fordítás, a mi éppen ezen a helyen nem igen valószínű, — az említett kéziratok ingadozó hagyományától kissé eltérő eredetire enged következtetni.

A fejezet végén lévő pár sorhoz (Virg. cod. 27. l. Nyet. 274.) l. *Bonav.* c. XV. 4. (ed. cit. Vienn. p. 370—371.) A Virginia-codex említette nyolcz halott, kiket Szt. Ferencz feltámasztott, szintén Bonaventurán alapszik, a kinél c. XVII. §. 2. (ed. Vienn. p. 415.) nyolcz eset van a szent csodáinak ezen kategóriájában felsorolva. Pelbártnál (De SS. aest. LXXV. F) már körülbelül húszra (fere usque ad XX) emelkedik a feltámasztottak száma.¹

5. Ötödször hasonló volt Szt. Ferencz a vértanúkhöz, még pedig a) a vértanúság kívánásában és a reá való törekvésben; b) abban, hogy testén Krisztus szent sebeit viselte. Az elsőhöz v. ö. Pelbárt de SS. aest. LXXIII. G: *quia martyrio flagrauit et pro eo consequendo ter ad partes infidelium meauit* . . . Hogy vágya nem teljesülhetett, az Pelbárt szerint Isten rendelése volt, ki azt akarta, hogy a szent *servaretur in posterum insigniendus privilegio singulari stigmatibus Christi*. Látjuk tehát,

¹ Pisai Bertalannál *Conform. CCLII* a¹: *triginta mortuos suis meritis ad uitam reuocauit*.

hogy a kettő, a vértanúságnak heves vágya és a stigmák vise-
lése, már Pelbártnál is kapcsolatos. Pisai Bertalannál (*Conform.*
Va²): Vndecimo martirum, quibus desiderio et opere, quantum
in eo fuit, crucisque in suo corpore baiulatione assidua per
tollerantiam infirmitatum et passionum iungi peroptauit.

6. Hatodszor hasonló volt Szt. Ferencz a hitvallókhoz
(*confessores*). E rész, mindössze 10 sor, a kölcsönzött elemek
elrendezésében és összeszerkesztésében ismét önállóbbnak látszik
Pelbárt megfelelő helyétől (De SS. aest. LXXIII H: Sexto . . .)
mindenesetre eltérő. Pisai Bertalannál (i. h. alább): Quarto decimo
confessorum, quibus *deum laudando et austere uiuendo* se con-
formauit. Quinto decimo sanctorum Doctorum, quorum exemplo
plebem assiduo uerbo et exemplo informauit. E kettőnek egybe-
olvasztásán látszik alapulni a mi codexünk e helye: *Mert min-
den tehetségeuel, es minden ereyeuel miuel tehete, kereztien anya-
zent egyházat igazgata es tanította, ez földieket meg utalta, es
w ziuet lelket mindenkoron istenhez fel emeluen tartota.*

7. Hetedszer a szűzekhez is hasonló volt Szt. Ferencz.
E kényes tárgyról, tekintettel a szentnek kissé zajos és léha
örömek közt töltött ifjúságára, Bonaventura már nagy tartózkodás-
sával szól s lehetőleg gyorsan siklik el rajta. Codexünk e helyén
azonban még a régibb, kevésbé tartózkodó felfogással találko-
zunk. Ellenben Pelbárt (id. beszéd H: Septimo . . .) és már előtte
Pisai Bertalan is (i. h. Sexto decimo) a szentnek egész életén
át sértetlenül megőrzött szüzessége mellett foglalnak állást. Pel-
bárt öt rendbeli bizonyítékot is sorol fel, melyek egynek kivéte-
lével mind Szt. Ferencznek halála utáni megdicsőülése csodálatos
jeleiből vannak véve, az első pedig a stigmáknak ráadásával
támogatja inkább, mint bizonyítja azt, quod erat demonstrandum.
Pisai Bertalan csak egyszerűen kijelenti, hogy: *uirginum . . .
puritatem et integritatem in se habuit*. Codexünk (30. l. Nyet.
275₂₈) sokkal szerényebb s csak annyit mond, hogy *iollehet ez
világi hiuolkodo ifyak kuzwt, az zent zizeseket, ha meg ferteztete
volte demaga esmey az nagi zentseges eltenek myata, esmey meg
epite*. Aztán Szt. Ágoston szavaira való hivatkozással megállapítván,
hogy *az hozaygh valo tyztasagh tartas, hasonlatos az zyzesegh-
hez*, egy igen érdekes példában mutatja meg, mint viaskodott a
szent a testi kísértések ellenében a tisztaságért. Az eset megvan
már Celanoi Tamás második életrajza III. részének 59. fejeze-
tében (Amoni kiad. II. 79. l.) és vele majdnem szóról-szóra
egyezőn Boneventuránál c. V. 3. (ed. Vienn. p. 115.) A legendák
természetrájának egyik jellemző vonásaképen említhetjük meg
e példánál, hogy ennek is megvan a sokkal régibb előképe a
Vitae Patrum III. könyve 15. fejezetében (Rosweyde-kiadás 496^b),
a mely szerintem azért korántsem zárja ki e történetke authen-

ticitását Szt. Ferencz életében; de annyit mindenesetre legalább is valószínűvé tesz, hogy a szentet akár tudatosan, akár öntudatlanul inspirálta a régibb eset a kísértések ellen gyakran meg-megújuló küzdelmeiben. Hogy Szt. Ferencz a középkor egyik legnépszerűbb épületes iratát, az ő korában már vulgaris nyelvekre is legfordított *Vitae Patrum*-ot igen jól ismerhette, az nézetem szerint alig szorul bizonyításra.

Tractatusunk második főrésze, a Krisztussal való conformitas, a következőképen van tagolva:

II. 1. Hasonló volt Szt. Ferencz Krisztushoz születésében. (Virg.-cod. 31—32. l.) E részhez I. Pelbárt LXX. beszéde *E* pontját, a hol a dolog kissé másként van elmondva, mint a *Legenda 3 sociorum* megfelelő helyén.

2. Szegénységében (Virg.-cod. 32—33. l.) Bonav. c. VII. ed. cit. p. 166. hivatkozással Máté ev. VIII. 20 és Lukács IX. 58-ra. V. ö. Pisai Bertalan *Conform.* 168b¹.

3. Szent sebei nek ráadásában, vagyis a stigmák viselésében. Az elbeszélés (Virg.-cod. 33—36.) a *Speculum Vitae* vel. kiad. 232a. lapján olvasható. (E fejezetről I. *Sabatier Spec. Perf.* CXXIV. l. 2. jegyzetét.)

4. Ártatlanságában (Virg.-cod. 36—58. l.). Ez igen szépen tagolt fejezet az egész Tractatus legérdekesebb és nem minden önállóság nélküli része. Az alapeszmét ugyan Pelbárttól vehette az író, de azt sokkal rendszeresebben dolgozta ki s kiváló gondot fordított az egyes lánczszemekre fűzött példák megválogatására. Pelbártnál (LXXIII. beszéd *D*) Ádám ősapánknak is megvolt, a míg ártatlanságát megőrizte, az a tulajdonsága, vagy inkább felsőbb hatalma, hogy az egész, nálánál alsóbbrendű teremtnak parancsolt. Pelbárt ezt a következő kategóriákra osztja: földi állatok, víziek, levegőben élők. Aztán, úgy látszik, az eddig elsorolt csupa szelid állattal szembe vadabb természetűeket állít (a farkasok példájára hivatkozva), majd a tüzet említi a négy elem közül; úgy vélem, szintén mint ártó hatásút sorolva a ragadozó farkasoknak a szent által megszelídített dühe mellé. Nála a példákra csak rövid czélzás történik. Codexünkben a tagolás menete ez, s mindenik lánczszemhez egy vagy több jellemző példa részletesebb elbeszélése fűződik:

A) A szent parancsolt a négy elemnek, még pedig:

a) Első sorban a tűznek: két példával. Az egyiket I. Bonav. c. V. 8. id. kiad. 125. s k. l. s v. ö. *Specul. Vitae* 134b. A másikat I. Pisai Bertalannál *Conform.* 113 a¹, 114a² és *Actus* 27,₉ = *Spec. Vitae* 55b—56a.

b) A levegőégnek; az itt felhozott példa (*Spec. Vitae* 93b—95b = *Actus* 9._{28—66}) az Ehrenfeld-codexben is meglévőek egyike.

c) A víznek; a példát l. Bonav. id. kiad. 128. l. és Conform. 230a² csak említve, részletesebben u. o. 197a¹.

d) A földnek, a példát l. a *Legenda aurea* alább még említendő 149. fejezetében (Graesse kiad. 665. l. 7.) és Pelbárt LXXII. beszéde *G* pontjában.

B) Továbbá uralkodott az okos állatok fölött, tehát az emberekén, még pedig nem csak a jókon, hanem a gonoszokon is, mint a saracén szultán és a három híres tolvaj példája mutatja. Az elsőbbit l. a Spec. Vitae 55b és a másodikat az 58b—60a lapján.

C) Végül az oktalán állatokon, mint a) a madarak és b) az eugubiai (gubbioi) farkas példája tanúsítja. Az előbbihez l. Spec. Vitae 63b s v. ö. Celanoi Tamás első életrajza I. 21. (Amoni kiad. 47. l.), Bonav. c. VIII, 12. id. kiad. 219—222. l. Az utóbbi ismét párhuzamos az Ehrenfeld-codex illető helyével (l. alább), mely a Spec. Vitae 155a = Actus 23. fej. elbeszélte eset fordítása.

5. Végül hasonló volt Szt. Ferencz Krisztushoz halálában és a purgatoriumba való leszállásában, mely által épp úgy, mint az Üdvözítő, számtalan szenvedő lelket szabadított ki. Erről I. a Spec. Vitae 97b lapját és a Conform. 133b¹ lapján lévő hivatkozást Bonav. XIII. fejezetére.

Tractatusunk harmadik főrésze, mint láttuk, elmondja, hogy mindezen kiváltságait Szt. Ferencz az ő a) alázatosságával, b) engedelmességével és c) Istenhez való szeretetével érdemelte meg. Most erre vonatkozó példák jönnek (Virg.-cod. 62—68. l.), melyekre Szt. Ferencz fiai, vagyis legközelebbi tanítványai és társai alázatosságának és engedelmességének példáit sorolja fel a Tractatus függeléke a codex 68—86. lapjain. E rész már jóval lazább szerkezetű az eddigieknél s tulajdonképen már túllépi a fentismertetett alapterv kereteit. Nem is lehetetlen, hogy csak utólag függesztette az előzőkhöz a Tractatus szerzője. Forrásai itt is a *Spec. Perfectionis* és az *Actus b. Fran. et soc. ejus*, a melynek tőle felhasznált fejezetei mind benn vannak a *Speculum Vitae* cz. nyomtatványban is. Jegyzükük, az Ehrenfeld-codexszel párhuzamos helyek kiemelésével, (ezeket *-gal jelöljük) a következő:

Virg.-c. 62—63 = Spec. Perf. 59. Spec. Vitae 41b

63—65 60. 41b alább

„ 65—66. Hasonlat az élő fáról; forrása ismeretlen. Az egész csak néhány sor.

Virg.-c. 66—67 = Spec. Perf. 64. Spec. Vitae 43b

67—68 48. 29b

* " 68—72 Actus 32. " 112a (Ehrenf. 56—59)

* Virg.-c.	72—73	= Actus 33. Spec. Vitae	112b—113a	(Ehr. 59—61)
"	73—76	" 12.	" 103b	
*	" 76—78	" 41 ₂₋₁₁	" 105b (Ehrenf.-c. 70—73)	
*	" 78—80	" 10.	" 103b (" 127—128)	
*	" 80—86	" 1 ₁₁₋₄₄	" 5b (" 2—8)	

Ezekhez számítván még az Ehrenfeld-codexnek imént már említett három párhuzamos helyét (49—56 = Virg. 19—24, 40—49 = Virg. 39—45 és 146—153 = Virg. 53—58), a két kéziratban közös forráson alapuló helyek száma nyolcz fejezetre rúg, a melyeknek terjedelme a Virginia-codex Szt. Ferenczről szóló Tractatusának majdnem a felét teszi s az egész codexnek is több mint egyharmada. Meg kell még említenünk, hogy a Virginia-codexnek a *Simor-töredékek* közös része a 64. lapon (Nyet. III. 296. l. 7. sor) kezdődik a *testben elvnek* szavakkal és a 72. lapon (Nyet. III. 301. l. 1. sor) az *w kedig miken* szavakkal végződik. Ennek a résznek a 68—72. lap közé eső darabja az Ehrenfeld-codexszel is párhuzamos lévén, itt van módunkban mind a három kézirat szövegét a közös forrással egybevetni. Az egybevetés azonban csak az Ehr.- és Virg.-codexet illetőleg kiválóbb érdekességű, minthogy a Simor-codex kétségtelenül egy archetypusra megy vissza a Virginia-codexszel. Ellenben a Virginia-codexnek az Ehrenfeld-codexszel párhuzamos helyei más fordítást nyújtanak, mint az, a mely a sokkal régibb nyelvezetű és eredetijéhez sokkal hívebben ragaszkodó, de egyúttal esetlenebb és nehezebb Ehrenfeld-codexben olvasható. Nincs azonban kizárva annak lehetősége, sőt egyes jelenségek határozottan arra engednek következtetni, hogy a Virginia- és így a Simor-codex közös archetypusa, a mely a XVI. század elejére, vagy a XV.-nek a legvégére tehető, az Ehrenfeld-codex behatása alatt állott. Erre vallanak egyes, a Virginia- és az Ehrenfeld-codexben feltűnően egyező fordulatok kivált ott, a hol Szt. Ferencznek mintegy a kegyelet őrizte szavai a többiekénél archaikusabb színükkel ütnek el a különben már sokkal fejlettebb nyelvtől.

E Tractatussal azonban a Virginia-codex Szt. Ferenczre és társaira vonatkozó része még nem ér véget. Utána a 86—99. lapon Szt. Egyed megtérésének rövid elbeszélése következik a Spec. Vitae 158a és a Conform. 53a² lapján olvasható előadással nagyjában egyező módon elmondva, de más, még ismeretlen közbenső forrás alapján, vagy a szerző önálló feldolgozásában. Majd ezt Szt. Egyed tanításai ből vett szemelvények követik, melyeknek forrásait a következő jegyzék mutatja:

Virg.	88—92	= Conform. Barthol. de Pisis (ed. 1510)	56b ³
"	92—93	"	59a ²

Virg. 93—95	=	Conform. 56a ²
„ 95—97	„	56b ²
„ 97—98	„	59b ¹ és 56a ¹
„ 98—99	„	56a ² és 55b ²

E szemelvény nyomában jó Sz. Ferencz rövidebb legendája, úgy a mint Voragói Jakab *Legenda aurea*-jában, a 149. fejezetben (Graesse kiad. 663. l.) olvasható. E jórészt Bonaventura nagy legendájából készült kivonatot helyenkint a mi codexünk még rövidebbre vonja össze. Függelékül pedig néhány csodatörténettel toldja meg, a melyeket már egyenesen Bonaventurától vesz át. Ezek a Virginia-codex 108—109. lapján vannak. Majd még egy példa következik a *Speculum Vitae* 87b. lapjáról (Virg. 109—110.), erre pedig két más példa a *Vitae Patrum* VI. 1. 17. és III. 36. fejezete nyomán. (Rosweyde-féle kiad. 649^a és 506^a v. ö. 645^a) E két példa azonban már csak igen lazán függ össze az előzőkkel s nem is vonatkozik sem Szt. Ferenczre, sem az ő társaira, csak a szerzetesi étellel és a szerzetesek erényeivel és bűneivel van kapcsolatban. A második helyen említettnek különben van valami analogiája a Szt. Ferenczről szóló legendákban is.

A Virginia-codex 13. és 113. lapja közé eső jó kétharmadának és kétségekívül az értékesebb részének forrásai tehát keletkezésük időrendjében a *Speculum Perfectionis* (1246 körül), Bonaventura Ferencz legendája (1262), az *Actus b. Francisci* (a XIV. század eleje táján), Pisai Bertalan *Liber Conformitatum* (a XIV. század végéről) és Pelbárt Szt. Ferenczről szóló beszédei (a XV. század végéről). Ezeken kívül a XIII. század végéről való *Legenda aurea* egy és a jóval régebbi *Vitae Patrum* két fejezete. Vajjon az elemek közül a szerkezetileg összefüggőbbeket codexünk e részének az írója már ugyanabba a lánczolatba foglalva találta-e valamely latin eredetiben, vagy pedig ő maga compilálta-e a fent kijelölt minták nyomán: azt egyelőre nem dönthetjük el teljes bizonyossággal; valószínűbbnek tartjuk azonban a két lehetőség közül az utóbbit.

A Balkán-félszigetről.

(Kivonat *Asbóth János* l. t. június 15-iki felolvasásából.)

Asbóth János l. t. a Balkán-félszigetről és Magyarország Balkán-politikájáról tartott felolvasást. Előadását azon tanulmányok alapján tartotta meg, a melyeket évtizedeken át a Balkán-félszigeten és az albán partokon számos utazásaiban és külügyi szolgálata alatt tett. Alapeszméje az, hogy bemutassa a Balkán-félsziget nagyon érdekes, sajátos és komplikált ethnographiai és társadalmi viszonyait, mint a Balkán-félsziget természetrajzi viszonyainak resultátumát s megvilágítsa a Balkán-félsziget és Magyarország történelmi kölcsönös viszonyát.

Midőn a honfoglaló nemzet erejének féktelenségében Brémáig és Párisig száguldott zsákmányolni, akkor, az összes ázsiai nomád népek példájára, elsősorban be kellett törnie a Balkán-félszigetre is. De már a honfoglaló nemzet erejének javát cél tudatos és következetes politikában a Balkán-félszigetre irányította. Ez a politika pedig már nem a zsákmányolás, de nem is a hódítás és elnyomás politikája, hanem az a nagy és böles politika volt, hogy a Magyarországot koszorúként körülfogó kisebb-nagyobb történelem-politikai individualitásokat egy nagy politikai szervezetben állandó, hű szövetségesnek nyerve meg együttes és közös védelemre. Mert Magyarország eleitől fogva valóságos világ-hatalmak közé volt ékelve, és csak egyesített erővel tudunk fennállni és teljesíthetjük európai missiónkat, mert minden világ-hatalomnak az a természete, benső kényszer hajtja rá, hogy a gyenge szomszédot el kell nyelnie, vagy ha másképp nem lehet, osztozkodnia kell rajta. Egy ezred év alatt változtak e világ-hatalmak, a kelet-római és a német-római szent birodalom, a tatár, a török hatalom, az orosz, mely nemzetközi jelentéktelenségéből alig 200 év alatt a nemzetek történetében eddig páratlanul álló terjedelemre növekedett, és úgyszólván napról-napra terjeszti hatalmát, és a német császárság, mely phoenixként támadott fel a régi római szent birodalom romjaiból. Az időkkel változtak a módok, változtak a területek, de a magyar imperiális politikának lényeges eszméje mindig az volt, jövőre is csak az lehet, hogy kezét fogva a bennünket körülfogó népekkel és néptörzsekkel és

szövetségi rendszerünkkel a nemzetközi viszonyoknak adequat katonai hatalmat tartunk fenn, mert e nélkül meg nem állunk. nemzeti létünket fenn nem tarthatjuk és nem teljesíthetjük európai missiókat. Ezeréves történelmében csak kétszer hagyta el a nemzet ezt a politikát; először, mikor a török elszedte már balkán-félszigeti szövetségeseinket s János királylyá választása által elszakadtak a kapcsolatok a lengyel, cseh és osztrák tartományokkal is; másodsor 1849. április 14-én. Mindkét esetben nyomban bekövetkezett az ország feldarabolása és az idegen uralom. A Habsburg-ház és a nemzet egyesített erejének 300 évre volt szüksége, míg Magyarország területi integritását vissza tudta állítani. A missió be van fejezve, melyet a dynastia a szent koronával vállalt; merültek fel conflictusok, úgy mint mindenütt a világon, de a vállalkozás sikerült; de csakis úgy sikerülhetett, hogy a dynastia feláldozta spanyol és német imperiumát. Ebben a magyar imperiális politikában Szt. Istvántól Mohácsig járultak hozzá a Balkán-népek a magyar szent korona nagyságához és fényéhez, mint hű és vitéz fegyvertársak, és védelmet találtak az idegen hódítás és elnyomás ellen.

Török nyelvemlékek a XIV. század végéig.

(Kivonat Thúry József 1. tagnak október 5-ikén felolvasott székfoglaló értekezéséből.)

A török nyelvemlékek korszakaiban az *első, legrégibb korszaknak* határjelölője a XIV. század vége; mert ezen innen, mindjárt a XV. századtól kezdve, már olyan szép számmal maradtak fenn úgy Közép-Ázsiában, mint az oszmán-török birodalom területén a török nyelv különféle emlékei, hogy e bőséges anyagból eléggé megismerhetjük a török nyelvek akkori állapotát óriási területen, a chinai birodalom nyugati határától fogva az Adriai-tengerig. Ellenben a XV. századot megelőző időkben fennmaradt nyelvemlékek részint csekély számuk, részint bizonytalan olvasásuk miatt csak alig elegendők arra, hogy az egyik, vagy másik török nyelvnek akkori mivoltával valamennyire tisztában legyünk.

A legrégibb török nyelvemlékeknek nemcsak összefoglaló, rendszeres ismertetését nem találhatjuk meg eddigelé sem nálunk, sem a külföldön, hanem még eddig az sem volt megállapítva, hogy összesen *hány* török nyelvemlék tartozik ebbe az első korszakba, *melyek* azok név és cím szerint, s melyikök *micsoda nyelvterületről* származik? A felolvasó tehát ezekre a kérdésekre adja meg a feleletet.

A törökségnél az írás használata és az irodalom különböző ágainak művelése visszanyúlik igen régi időkre. Nevezetesen a Tien-Sán hegység vidékén lakott *ujguroknál* már a *Kr. u. V. században* gazdag és virágzó irodalmat s fejedelmeik udvarában hivatalos historikusokat találunk. Chinai, persa és közép-ázsiai török írók nemcsak emlegetik hogy az ujguroknak a maguk nyelvén voltak olyan *krónikáik*, melyek a nemzet történeteit beszélték el az ős időktől kezdve, hanem ugyanazok a történetírók (t. i. a sinai Csao-juan-phing, a persa Dsuejní és Resideddin s Abulgázi Bahadur khán) azoknak a régi ujgur krónikáknak egy-egy részletét átvették a munkáikba s így fentartották számunkra chinai, persa és csagatáj-török fordításban. Sőt az egyik persa írótól, t. i. Resideddintől, azt is tudjuk, hogy más török népeknek, név szerint az *oguzok*, *turkománok* és *szeldsukoknak* szintén voltak *történeti könyveik*, — de eredeti szövegükben ezek sem maradtak reánk. — Az elkallódás szomorú sorsa ért még más régi török műveket és iratokat is. Ezek közé tartozik pl. a nagy hódító *Timurnak* önéletrajza és emlékirata *1375-ből*, mely csagatáj-török nyelven volt írva, de csak persa fordítása, a *Melfüzät-i-Timuri*, maradt reánk s ebből fordították aztán angol és francia nyelvre. — Továbbá az a három darab *szerezódi okmány*, melyeket az 1380., 1381. és 1387. években Tokhtamis khánnak, az ú. n. „arany horda“ egyik fejedelmének megbízottjai állítottak ki ujgur betűkkel írva a Krimben lakó génuai tisztviselők részére, s melyeknek csak olasz és latin nyelvű fordításuk maradt meg a génuai állami levéltárban.

Az eredeti szövegükben egészen napjainkig fennmaradt török nyelvmélekek között legrégebbiek azok az *ó-török feliratok*, melyek keleti Ázsiában, részint a Jeniszej felső folyása mellett, részint az Orkhon és Ongin folyók vidékén találhatók kövekre és sziklákra vésve ú. n. rovás-betűkkel. Ezek a ker. időszámítás VII. és VIII. századából valók s korra nézve első közöttük az a felirat, mely a *692-ben* meghalt hatalmas *Ilteresz* khánnak az Ongin folyócska mellett talált síremlékén olvasható. Ezeket a feliratos köveket már 1252-ben említette először az Orkhon mellékén járt *Dsuejní* persa történetíró, de több mint 600 év múlva újra kellett őket fölfedezni s — mint tudjuk — Thomsen Vilmos dán tudósé az az érdem és dicsőség, hogy megfejtette: melyik rovás-betű micsoda hangot jelöl. — Ezek az ó-török feliratok a magyar nyelvtörténet szempontjából is értékesek; mert igen sok *török eredetű szavunkat* megtaláljuk rajtuk és így ezeknek történetét visszakísérhetjük egészen a VII. századig, tehát több száz esztendővel régebb időbe, mint a saját nyelvmélekeinkben. Ilyenek pl. *eü* = ős (a Halotti Beszédben *ise*); *eü-m* *apa-m törü-sinže* (ős apám törvénye szerint); *barım* = vagyon,

birtok. jószág; *bâtur* = hős, vitéz, bátor; *eči* = az apának öcsese; *es* = szellem, gondolat, értelem; *jarat* = teremteni, létrehozni (rég magyar *járt-* és *gyarat-*); *jorî* = menni, járni; *ugîş* = értelmes, okos; *üg* = anya, *üg-em* = anyám (rég magyar. *ük* = nagymama), stb. stb. Továbbá az egyik siremléken (t. i. a 731-ben meghalt *Kül-Tegin* sírkövén) egészen olyan fel fogást találunk a *türk tengrisi*-ről, vagyis a „törökök istené“-ről, a mely tökéletesen megegyezik őseinknek a „magyarok istené“-ről való hitével.

Ezek után következnek időrendben azok az *ujgur betüs feliratok*, melyek még ma is láthatók a Szajáni hegységtől északra, a Jeniszej balpartján, Abakanszk szigettel szemközt elhúzóódó sziklán, s a melyek minden valószínűség szerint a IX., vagy X. századból valók lehetnek.

A legelső török irodalmi termék, a mely napjainkig fenmaradt a nagyhirű és minden tekintetben nagyértékű *Kudatku Bilik*, melyet az 1069. évben Keleti Turkesztánnak Kasgár nevű városában írtak. Ez a nagyszabású tanköltemény, mely bizonyára valamely chinai munkának fordítása, illetőleg átdolgozása 11 szótagos és párosan rímelő sorokban, egy 1439-ben ujjur betűkkel írott másolatban maradt reánk s ma a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár tulajdona. Az ujjur betűs szöveget eddigelé négyféle-képen olvasták, illetőleg írták át, melyek közül leghelyesebbnek látszik a Thomsen V. olvasása és utána Vámbéryé.

Ha egy harmadik nyelvterületre fordítjuk figyelmünket, *Közép-Ázsiában* négy, nagy terjedelmű nyelvemléket ismerünk a XII., XIII. és XIV. századokból. Legrégibb közöttük az a történeti munka, mely a 767 táján meghalt *Ebu Muszlim*-nak, az abbászida khalifák hadvezérének és Khoraszán kormányzójának, életét és harczeit beszéli el mesés színezettel. A munkát valamely névtelen szerző az 1155. évben írta s ez még ma is egyike a legnépszerűbb és legszívesebben olvasott könyveknek a khivai khánságban. — Ezt követi időrendben egy, *Ali* nevű szerzőnek *Juszuf és Zulejka* cz. költeménye 1233-ból, a mely Jákob fiának Józsefnek és Putifár feleségének történetét tárgyalja olyan sajátosság nyelven, mely felerészben a közép-ázsiai csagatáj-török nyelvvel egyezik, felerészben pedig a nyugati török dialectumokhoz t. i. a szeldsuk, oszmánli és azerbajdsáni nyelvekhez húz. — A tulajdonképeni csagatáj-török nyelvnek legelső határozott emléke *Rahgúzi*-nak *Kiszasz-ül-enbija* (elbeszélések a prófétákról) című munkája, mely az 1310. évből való. — A negyedik közép-ázsiai, illetőleg csagatáj török nyelvemlék *Khodsa Ahmed Jeszevi*-nek *Hikmet* (bölesség) cz., valláserkölcsi és élet-philosophiai tartalmú, verses munkája a XIV. századból. Ámbár ebből a munkából már két helyen is (t. i. Vámbéry Csagat. Sprach-

studien-jében és Sejkh Szulejmán csagatáj szótárában) jelentek meg egyes részletek, mindamellett eddigelé nem volt megállapítva, hogy ez a török nyelvemlékek első korszakába tartozik. Pedig teljes bizonyossággal tudjuk, hogy Áhmed Jeszevi, — a ki a Taskend közelében volt ősrégi *Jaszi* városában született és lakott s a nakisbendi-szerzet főnöke volt — a XIV. század közepén élt és írt. Halála idejét nem tudjuk pontosan, de annyit tudunk, hogy Timur már 1397-ben egy pompás mecsetet építtetett a sirja fölé.

A mai Oroszország déli részéről, a régi kipcsáki khánságból három török nyelvemléket tudunk felmutatni. Egyik az a „*Persicum et Comanicum Alfabetum*“ cz. kézirat, melyet a Krimben és a Fekete-tenger mellékén lakó kunok között járt olasz és német hittérítők írtak 1303-ban, s a mely a költő Petrarca ajándékából jutott a velencei köztársaság birtokába. Ezt, a kunoknak előbbi török nyelvét ismertető munkát, mely az összes török nyelvemlékek között időrendben a *hatodik* helyet foglalja el — gróf Kuun Géza adta ki *Codex Cumanicus* czímen igen értékes és nagy apparatusra valló bevezetéssel és magyarázatokkal. — Ezenkívül még két rövidebb nyelvemlék maradt ránk a kipcsáki khánság török nyelvén, uigur betűkkel írva, t. i. *Tokhtamis* khánnak egy rendelete (jarlık) 1393 május 20-ról és *Timur Kutluk* khánnak szabadság-levele egy krimi család részére 1398 ápr. 24-ről.

A törökség lakta óriási területnek nyugati, illetőleg délnyugati részén, t. i. *Kis-Ázsiában*, hat nyelvemléket ismerünk a XIV. századból, melyek a következők. 1. A híres Dseláleddin Rumi fiának, *Szultán Veled*-nek *Rehábnáme* című persa művében található s 156 verspárból álló, vallásos tartalmú költemény, az ú. n. szeldsuk vers 1305—1312. évekből. 2. *Asik pasá*-nak szintén vallásos tartalmú, *Garibnáme* cz. munkája 1330-ból. 3. Az 1340. évben írott *Tezkeret-ül-Evlia*, a mely egészen más, mint az 1436-ból való, uigur írású és csagatáj nyelvű *Tezkere-i-Evlia*. 4. *Sejkh Elván*-nak persából fordított *Gülzen-i-ráz* (a titok rózsáligete) című munkája a XIV. század közepéről. 5. *Mahmud Ibn Mohammed el-Bardsini*-nak *Báznámé*-ja (sólomokról szóló könyv), melyet a szerző az egyik szeldsuk tartomány (Mentesé) fejedelmének, t. i. Mohammed ben Mentesé-nek, megbízásából fordított persából a XIV. század közepén. 6. *Ahmedi*-nek 1390-ben írott *Iszkendernámé*-ja vagyis Nagy Sándorról szóló romantikus éposza. Míg ezek közül az öt első határozottan szeldsuk nyelvemlék, a mennyiben mindnyája olyan szerzőktől származik, a kik Kis-Ázsiának szeldsukok lakta részén éltek és írtak, addig az Iszkendernáme már a tulajdonképeni *oszmán-török* nyelvnek *legelső*, reánk maradt emléke és mint ilyen, azt ismereti meg velünk, hogy milyen volt ez a nyelv az oszmán birodalom fennállásának első századában.

Ahmedi — kit a legelső oszmán költőnek s egyszersmind a költészetben a romantikus iskola alapítójának nevezhetünk — ezt az Iszkendernámét I. Bajezid szultán buzdítására írta, mikor ez trónra lépte előtt, Kermián tartományának kormányzója volt és Kutahiában tartotta udvarát, a hol szerzőnk érintkezésben volt vele.

A mi e nagyszabású és nagy terjedelmű költeménynek *tartalmát* illeti, ez háromféle alkotórészből áll. Egyik az éposz *meséje*, t. i. Nagy Sándor története. Ezen rész anyagának körülbelül $\frac{2}{3}$ -a megtalálható már *Firdási* Sahnáméjában és *Nizámi* Iszkendernáméjában is; sőt Ahmedi ezenkívül még más írott forrást is használt és összegyűjtött mindent, a mi szájhagyományban élt Nagy Sándorról a keleti népeknél, s a mit ő még hallhatott a maga korában. Így aztán az Iszkendernáme nem csupán Nagy Sándor életét és történetét adja elő, hanem egyszersmind felöleli *egész Flő-Azsiának* történetét is a főbb vonásokban, a legrégebb kortól kezdve a XIII. század közepéig, t. i. a khali-fák uralmának bukásáig.

A tartalom másik alkotó része a *didaktikai elem*. Az Iszkendernáme ugyanis nemcsak éposz, hanem egyszersmind *tanköltemény* is, még pedig a szerző tendenciája szerint első sorban tanköltemény, úgy hogy Nagy Sándor élete és története tulajdonképen csak azért van elmondva benne, hogy ez alapul szolgálhasson a belőle levonható és tényleg levont *tanulásoknak* és az olvasónak adott *tanácsoknak*. Ezeket az életphilosophiai tanulságokat, morális elveket és tanácsokat pedig a szerző nem az egész történet elmondása után adja elő egy külön, összefüggő részben, hanem beleszövi a történet elbeszélésébe, úgy hogy az előadás sorrendjén az események, meg a hozzájuk fűződő tanulságok és a rájuk épített tanácsok folytonosan váltakoznak egymással, a mennyiben a szerző egy-egy történet elmondása után nyomban levonja belőle a tanulságot, vagy pedig az elbeszélte történetet úgy tünteti fel előttünk, mint *példázatot*. A szerző azután ezeknek a tanulságoknak megszívlelésére, a morális elveknek követésére és jó tanácsainak megfogadására több ízben serkenti az olvasót.

A történeten és a didaktikai elemen kívül eléggé jelentékeny részt foglal el a költemény tartalmában a szerzőnek az a szokása, hogy a mint elvégezte valamely történet elbeszélését és másik dolog előadásába akar fogni, mindannyiszor felszólítja önmagát a folytatásra, buzdítja, hogy most még szebb történetet mondjon el, az olvasó figyelmét pedig felkölti és felhívja a következő dologra. Mivel pedig a görög és római világ *Múzsá*-ja ismeretlen a keleti költők előtt, annak szerepét az ilyen helyeken az Iszkendernáme szerzőjénél is a fülemüle, anka-madár, papagáj, vagy másféle madár tölti be. Pl.

Szólalj meg anka-madárhoz hasonló fülemüle!
 Mert te értesz minden dologhoz.
 Beszélj, mert a töled jövő szó jól esik,
 Minden, a mit mondasz, kellemes.
 Beszélj, te paradicsomi madár, csak beszélj,
 Mondj el nekünk egy szép történetet!

Az éposznak *külsőalakjára* vonatkozólag megemlítem, hogy az egész költemény 11 szótagos, párosan rímelő sorokban van írva, olyan formán, hogy egy-egy sor *három ütemből* áll 4—4—3 szótaggal, vagyis a versformája egészen azonos a magyar népdaloknak egyik legkedveltebb s talán leggyakrabban előforduló formájával. Pl.

Jeddi başlu | aźdeha dīr | bu žihān
 (Hétfeji sárkány ez a világ).
 Dingle, sanga | bir hikajet | idejim
 (Figyelj! egy történetet mondok el neked).
 Tağ ü tağtı, | mülk ü bağtı | terk idüp
 (Koronát és trónt, országot és szerencsét elhagyván)

stb. Azonban ezt a kellemesen hangzó szabályosságot nem találjuk meg mindenütt az egész költeményben; mert a szerző — ki az arab és persa *időmértékes* verselés divatja korában élt s mintegy abban nevededett — igen gyakran elhibázza a jó rithmust és verselése döcögőssé lesz; de tekintetbe kell venni, hogy *úttörő* volt a *hangsúlyos verselés* alkalmazásában. A *rímelésben* azonban legtöbbször egész virtuóznak mutatkozik.

A mi végre az Iszkendernáméból megismerhető török *nyelvet* illeti, ez úgy *hangtani*, mint *alaktani* tekintetben jelentékeny eltérést mutat a fentebb említett szeldsuk szövegek nyelvétől, valamint a többi török dialectusoktól is. S ha ehhez még hozzávesszük a *szókincse* egy részében mutatkozó különbséget is, azt mondhatjuk, hogy a tulajdonképeni *oszmán-török nyelv* — a szeldsuk, azerbajdsáni és csagatáj nyelvekkel egyező vonásai mellett is — egy saját jellegű, külön dialectus volt a *káji* törzseknek, vagyis az oszmánok őseinek, beköltözése idején és ez a sajátos jelleg egyszersmind azt is elárulja, hogy az oszmánok ősei későbbben költöztek ki Közép-Ázsiából, mint a szeldsukok és így hosszabb ideig voltak a keleti törökség kötelékében, mint amazok.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 2-ik számában Hampel József közli tanulmányát „A jász kürt domborműveiről”. Mintegy száznyolczvanöt éve foglalkozik az irodalom a jász kürttel, képe több ezer példányban forog közkézen, Jászberényben századok óta sok ember láthatta és 1876 óta közkiállításokon is sok ember szemlélte: mégis műtörténeti rejtélyeink közé tartozik. Hampel értekezése hat részre oszlik. Kezdi az eddigi irodalom rövid bemutatásán, ezután áttérve a domborművek leírására, megpróbálja megadni az értelmüket, szól a mű stílusáról és végül az analógiák fölhasználásával a kürt származása helyét és korát törekszik megállapítani. A jász kürt irodalmának ismertetése után áttér értekezze a domborművek leírására. A kürt elefánt agyarából készült és fölülete széltében és hosszában hajlított. Harántos átmetszete tojásdad idomú lévén, fölületének van két szélesebb és két keskenyebb lapja és e lapok a nyílás felé ismét szélesebbek, mint a csúcsa irányában. A fölület két keskeny lapja közül az egyik görbület a kürt tengelyének behajlása miatt rövidebb, a másik hosszabb. A rövidebb hajlást belsőnek is nevezhetjük, a hosszabbat külsőnek, vagy ha azt nézzük, a hogy a kürtöt szokás tartani, a mikor megfűjják, a rövidebb oldal egyúttal felsőnek, az ellenkező alsónak mondható. A kürt száját sáv köríti. Ez a külső hajlás közepén keretestül 5-5 cm. széles, míg a belső hajlason legnagyobb szélessége 5 cm. A sáv felső és alsó kerete különböző. Felső kerete levélsorból és sima lécből áll; alsó kerete keskenyebb és szélesebb lécből alakul, melyek közt zigzages szalagdisz vonul körül. A két keret közt két hajlított pálcza nyolcz körded mezőre tagozza a sávot. Egyik pálcza a felső, a másik az alsó félkört alakítja; a hol a félkörök találkoznak, ott egymást átmetszik és egymásba kapcsolódnak. Minden körülkeretelt mezőben mélyített alapon egy-egy figurális dombormű emelkedik a keret magasságáig. Egészben nyolcz ily domborműves kép sorakozik egymás mellett. A főalak jobbra forduló kentaur, mely kinyújtott kezében pálczát tart; fölfelé álló farka körhurokban kunkorodik és levéllel végződik. A két szomszédos körben egy-egy meztelen ifjú van, mindegyik rajta ül a körkereten, a jobbik kiegyenesített ballábát emeli mindkét kezével, a másik jobbik lábát tartja hasonló helyzetben. Mindkét oldalt egy-egy kakas jár a körkeretben, a jobboldali balra lép, a baloldali jobbra. A jobboldalinak a csőréből

száras levél csüng alá, a baloldali nyitott csőrével reá bök egy levélfelére, mely inkább csúcsba futó huroknak tűnik föl. Mindegyik kakas nyakán keskeny gyűrű látszik. Jobbról-balról a harmadik alak oroszlán, melynek teste ugyan a jelzett kentaur felé irányul, de feje visszafordul és a körburokban felkunkorodó farkának levélidomú végét kapja meg a szájával. Körmeivel rajta áll a körkereten és magasra emeli egyik első lábát. A nyakon szalagos ziczeg sor látszik és fölötte a sörény végső csúcsai beléilleszkednek a kör hajlásaiba. A nyolczadik körkeret a külső görbület közepére talál. Ebben nyílt szárnyú sas áll szemközt, jobbra forduló fejjel. Tojásdad idomú testén zizzeges szalagsorok vonulnak fekként; szárnyain a párhuzamosan és függőlegesen álló tollakat két fekkéntes sáv különíti el a szárny felső részétől, melyben a szárnyak tövét csipkézett idomok jelzik. A körök között háromszögű terek maradnak fenn, melyeket a művész szintén megtöltött. A keret két egymás felé közelgő hajlásán a felső közökben fölfelé, az alsó közökben lefelé fordultan két-két levélsor áll. mindegyik négy, öt, vagy néha hat levélből alakul, a levelek a sáv külső kerete és a körök érintkezési pontjai felé kisebbednek. Mindegyik közben a két levélsor között még egy levélféle idom áll, mely csúcsba futó hurokhoz hasonlítható, csúcsa mindig a háromszögű tér belső hegye felé irányul. A kürt ezen a felső sávan régi időkben kicsorbult. Ezen csorbulás mellett, melyet nem hoztak helyre, mintegy két medaillon fölé terjedő második csorbulat esett meg 1867-ben (?) a kürtön, de ezt meglehetősen ügyességgel kifoltozták. Az egyik kakas fölötti keret levélsorok és szélkeret, az ülő ifjúnak a feje, a keret egy darabja, a nyílás széle és két kör közében a levélsorokkal új kiegészítések, melyek nagyjából elég jól illenek belé a környezetbe. Régi csorba esett a másik ifjú és másik kakas medaillonja alatti tájon, itt a sáv alsó keretéből tört ki egy darab. A külső görbület közepén, a középső mezőn végig erős repedés van a kürt falán. Nyilván ezen repedés miatt pántolták meg újra a kürtöt a mult század ötvenes éveiben; a két körben futó ezüstpánton látható hitelesítő bélyegeket is leírja. Ezen ezüstszalagok közül az egyik közvetlenül a most leírt sáv alatti sima felületet borítja, a hol valószínűleg hajdan is pánt volt és úgy mint hajdan, most is karika ül a pánt belső hajlásának közepén, hogy a lógó zsineg egyik végét beléerősítsék. A harmadik sávot két sima léczkeret között körülfutó szifonadék díszíti. A szijak simák és hosszúkásra nyúló tojásdad idomokat formálnak. A hol egymást átvágják, a középső vonaluk irányában hegyes csúcsú bemetszések látszanak és az átvágás táján kétrétű szijas gyűrű fogja őket össze, kétszer fölötte, kétszer pedig alatta járván a négy ágnek. Ezek a gyűrűs szijcsomók a belső görbületen közelebb, a külső szélesebb görbületen pedig szélesebbre állanak egymástól. Ezután következik az egész fölület főrészén négy sorban elrendezett compositio. Az első sorban a négyszögű falnál kezdjük a szemléletet. Háromormú fal,

mindkét szélén keskeny pillérektől határolva, melyek közül a balfelől az ormokkal egyenlő magasságig emelkedik és ott keresztben végződik, de a kereszt a szélső orom magasságát el nem éri. A fal vízszintes tagozása alul két párhuzamos párkány között szalagos zigzeg díszet mutat, fölületének túlnyomó részét három sorban elhelyezett levelek díszítik, fölül két párkány közé rakott gyűrűsor szegélyezi; a legfelső párkány, melyből a három orom áll ki, kétrétű. Közvetlenül a fal mellett jobbra ferdén helyezett kapunyílás van tompaszögben megtört szemöldökpárkánynyal, a csúcsán egyenszárú kereszttel. A kapunyílásból fölkantározott ló iramodik jobbra, a gyeplő szára csupán a ló hátaig ér. A ló feje fölött meghagyott a faragóművész az agyar eredeti fölületéből egy darabkát, melynek nem adott eléggé megállapítható idomot, lehet, hogy a megelőző lóhoz tartozandónak vélte. A kapuból kiugró lovat megelőzi bokrosodó ló hátán ülő férfialak; nincs a lovon sem nyereg, sem kengyel, a férfi altestét az alszár közepéig nyúló szoknyaféle borítja. Fölemelt baljában gömbidomot tart, melyben kis lyuk van, jobbával csúcsosan végződő pálczát fog. A ló farka lefelé és fölfelé is levélben végződik, az alsó levél fodrosnak látszik, a fölfelé nyúló csúcsos hurok idomával bír. Ez a lovas és az öt megelőző alakok mind jobb felé fordulva, egy közös czél felé irányuló felvonulás részesei. Megelőzi a lovast két gyalog ember, mind a ketten bal térdükön térdepelnek, felső testüket szorosan a testhez álló mellény borítja, mely alól ismét rövid, alig a térdig érő szoknyaféle csüng le. Egyforma a két kezük mozdulata: jobbjukban hegyes pálcza, melyet majdnem függőlegesen tartanak és bal kezükkel a pálcza csúcsára a lovashoz közelebb lévő alak négy lyukkal gömböt helyez, társa pedig, a ki megelőzi, korongot tart, melyet vonalas átlók négy szakaszra osztanak, mindegyik szakaszban apró pont látszik. A két térdeplőt megelőzi egy ugyancsak bal térdére hajló férfialak, hasonló öltönyben, mint társai; baljával ijat, jobbában nyilat tart, az ij húrjára fektette, melyet kezével készül kifeszíteni. Előtte jobb felé rohanó szarvas, hátán ülő sólyommal. Mindkét állat a nyilazó ember felé fordítja fejét és mindkettőnek a nyakán gyűrű van: a szarvas gyűrűjét szalagos zigzegidom ékíti. A szarvas vízszintesen álló hosszú agancsai kétágúak. Az alsó agancsról az üres térbe hurok módra ráhelyezett inda lóg le, mindkét végén levéllel, mely csúcsos. A levél fölületét a bemélyedés jóformán kivetközteti levélformájából. A szarvason túl, közvetlenül a fal mellett, férfi heves mozdulattal mindkét kezével póznát tart, melynek végét egy oroszlán megfogta volt szájával. Az oroszlán jobbra irányul, de feje a férfi felé fordul; nyakán harántosan futó zigzegdísz gyűrűnek tekinthető; de lehet, hogy ez s a fölötte vonuló csipkés vonal a sörényt jelzi. Az oroszlán hosszú farka fölfelé emelkedik; végső rojtja fél palmett idomát nyerte. A férfi erőfeszítését úgy jellemzi a művész, hogy teste előre irányul, térdei meghajlanak és lábai csúcsát mintegy

neki szegzi a talajnak. A mint a póznát jobbjaival alulról, baljával pedig oldalt fogja, úgy tűnik föl, mintha erővel az állat szájából ki akarná rántani. Az első sor jelenetei egészen körülfutnak a kürt felületén. A következő két soron nem közös irányban haladnak egymás mellett a jelenetek, hanem ezekben a külső hajlásra helyezett központokat adott a művész ábráinak, úgy hogy jobb és bal szárnyra tagozódnak. A belső hajlason megszakította e sorok összefüggését és a második sor irányában ábrázolt egy jobbkezbeli tenyeret, a harmadik sor irányában egy indaköteget. A két idom egymás fölött áll és szorosán összefügg, úgy hogy tulajdonképp együttes compositio gyanánt jelentkezik. Az alsó indacsomó nagyjából szividomú, a szividom két belső ellentétes oldalából egy-egy, hurokidombban hajlitott indahajtás emelkedik, ferdén egymást átjárják, a szivkereten is áttörnek és visszaforduló ágaik a szividomon túl fölfelé emelkednek. A balfelöli ág középső hajtása szőlőfűrtöt látszik példázni, jobbik hajtása csipkézett levél, balsó hajtásán zigzeg szalagból álló inda van. A jobb felöli ágnak négy hajtása volt, melyből az alsó kettő letört, a felső kettő zigzeges szalagdiszű indával végződik. A szividomnak egymást csücskében keresztező két indaszár a csücskén tülemelkedik és tojásdad idomot alkotván, az idom felső végén egymást metszi, mindegyik körszelvényű hajlással a tojásidomon túllép és ez idom alsó hajlásán ismét belékapcsolódván, harmadszor is átmetszi falát és lefelé bocsájtott hajlással végződik. A jobboldali hajtás végén zigzeges szalagú inda a balfelöli hajtás harmas karéjú levél, melynek minden karéjában pontmélyedés van. A tojásdad idom indafalát és az inda körszelvényű hajlását harántosan átjárja mindkét oldalon hurok módjára egy-egy inda; a baloldálnak fölfelé hajló hajtása zigzeges indával végződik, lefelé hajló hajtása pedig hullámos formájú indafélében végződik; a jobboldali szividomú levelet bocsájt fölfelé, lefelé pedig csipkézett levelet, középső mélyedéssel áll ki belőle. Ebben a keretben és körülvéve levelektől és indáktól áll egy jobb kéz, tenyér felöli oldalát nyujtván a szemlélő felé, négy ujjá egymáshoz csukódik, csak a hüvelykújjá válik külön. A kéz és bekerítő diszei által kettéválasztott második sorban legelőbb a külső hajlás közepére helyezett kétalakú jelenet, mint középső compositio, igényli figyelmünket. A két ifjú egymás felé fordul. A balfelöli állva kissé hátra hajlik, baljával magasra emel valami korongfélét, melynek közepén és egyenletes távolságban egymástól a kör közelében négy pont áll, jobbjaiban hegyes pálczát tart. A vele szemben álló társa kissé lehajolva meghajítja térdeit és előrenyúló alkarjaira harántosan fektetett póznafélét tart. Mindkét férfi rövid szoknyája díszesebb, mint eddigi társaik öltönye, harántosan futó szalagos zigzegdisz ékíti. A középső jelenet mellett jobbról, balról egy kakas áll a központ felé forduló helyzetben. Ezen túl mind jobbról, mind balról egy-egy kentaur-pár fejezi be a sort. Mindkét esetben egymással szemben állanak s az egyik kézzel közö-

sen rövid pálczát fognak. A jobb felé fordult kentaur baljával fogja társa üstökét, ez pedig jobbját helyezi társa hajára. Mind a négy kentaur farka egy-egy vagy két-két levélben végződik. A harmadik sorban a külső hajlás közepén szétterjesztett szárnyú sas áll; feje jobbra fordul. A negyedik sorról nem lehet biztosan tudni, hogy a belső hajláson mikép végződött, mert ott egy domborműves díszű ezüstlemez van. A lemez arra szolgált, hogy a rajta lévő gyűrűs fülön négyrétű sodronyból font láncz csüngjön, melyből még most is megvan egy 3·8 cm. hosszú darab. A sor közepét a külső hajláson jobbfelé helyezett sima arcú alak foglalja el. Felső testét mellén felhasított szoros mellény- vagy zubbonyféle borítja, melyből hosszú és bő ujjak csüngnek mintegy a térde tájáig, ez ujjakat harántosan futó zigzeg-dísz ékíti; derekán dudoros öv, altestét bokáig érő sűrű redőkben lehulló köntös borítja. Feje hátuljáról jobb vállára, majdnem egyenletes szélességben hosszú kendőféle csüng alá. A középső alaktól jobbra élénk jelenetet ábrázolt a művész. Hárfaszó mellett akrobaták mutatványa folyik. A hárfás a sor szélén tábori széken balra ül, öltönyül a más-kor is tapasztalt szűk mellényt, dudoros övet és térdén túl terjedő szoknyafélét ábrázolt a művész, lábán cipőt jelzett. Térdével támasztja meg hárfáját, melynek két ága majdnem derékszőgben találkozik, a szögön belül hat húrt jelez a művész, míg a rövidebb, fölfelé irányuló kar külsején jóval több húr végét mutatja. Az aequilibristikus gyakorlat főalakja csipőjére helyezte mindkét kezét és szemközt állva két-felé ugyanegy sorban ellentétesen rakta lábait, testét szűkujjú, testhez álló zubbonyféle borítja, kimetszéssel a nyak tövén, rövid, a czombok középeig érő szoknyaféle borítja altestét, a ruha szélét zigzeg díszű sáv szegélyezi. Fejét nyakába vetette és homlokán T idomú léczet tart. A lécz egyik fekkentes ága, a balsó, nyilván letört, de nyomát világosan látni. A jobbik vízszintes póznán meztelen ifjú ül, balja ugyan letört, de a test tartása világosan mutatja, hogy a testét megtámasztotta vele a lécezen, míg jobbját kinyújtja és készen tartja, hogy a fölkapaszkodó másik meztelen ifjút fölsegítse a magasba. Ez az ifjú már rajta áll a férfi jobb vállán és fogódzkodik a lécz függélyes fájába; jobbik lába és jobbik keze letört. Egy férfi jobbra fordultan baljával fölsegíti az ifjút és jobbajával a főakrobata jobb karját fogja; csupán kézfeje maradt meg, alkarja letört. Öltözete többi társáéval összevág. Mögötte ugyancsak jobbra fordul egy másik, hasonlóan öltözött társ és két pálczát emel mindkét kezével, nyilván a T lőczán mutatkozó két ifjunak fogja fölnyujtani, mihelyt a második ifjú is ott lesz. A hosszú ruhájú középső alaktól balra ugyancsak élénk mozgású, három alakú jelenet játszódik le. A középső alak térdben hajló lábai ferdén állanak balra; tehát a művész fölfogása szerint mozognak. Teste szemközt mutatkozik, feje pedig balra néz. Feje fölött kerek tárgy, golyóféle röpül, a jobbfelől feléje forduló kürtös társa megfújja a kürtjét és egy pálczát ad a kezébe, melynek felső

vége lapát módjára szélesbül. Ugyanezt teszi balfelöli társa s ez azonföül egy kerek tárgyat nyújt feléje baljával, melynek széleit ferdén futó párhuzamosokkal jellemezte a művész. Ez az ifjú jobb térdén térdepel, ujjas zubbonyának a közéő tövén világosan meglátszik az eleje, úgyszintén élesen látszik mind a három alakon a zubbony alsó széle. A kürtös erősen hátrahajló testtartását alighanem a kürtöléssel járó erőlködés indokolja. A sor balfelöli befejező alakja csupán egy többtagú jelenet egyik kiegészítő alakja, melynek mozdulatát az ezüstlemez alá bujtatott domborművek indokolják. Úgy van öltözve, mint társai; felső teste szemközt mutatkozván, látjuk a zubbonynak a nyak tövén való szögletes bemetszését, feje balra fordul és lábai is nyugodtan állanak; bal karját magasra emelte és úgy látszik, mintha valami keskeny léczet fogna vele, mely harántosan ferde irányban, hegyes szögben érhetne a mélyebben képzendő tárgyat vagy személyt. Jobb keze és e pálcza vége letört. Az utolsó sor alakjai legnagyobbak: a középső majdnem eléri az 5 cm.-t, míg az utójára leírt végső álló alak valamivel több, mint 4 cm. magas. A domborművek magyarázata Hampel szerint a következő: az utolsó sor artista előadást ábrázol. Ezt a jelenetet alig lehet félreismerni: az gymnastikus mutatvány. Egy izmos legény a homlokára állította a T idomú talapzatot, melyen egy meztelen ifjú már rajta van, a másik meztelen ifjonez most készül föl: mihelyt fönn lesz a két ifjú, együttesen fogják akrobata-mutatványaikat végezni. A második férfi egyik kezével fölsegíti az ifjút a harántos léczre. Egy harmadik legény két hajító pálczát fog kezével, melyet készletben tart a magasban működő két ifjú számára. mihelyt oda nyújtotta nekik, ő is aequilibrista társa mellé fog lépni és megtámasztja majd másik karját. A ki valaha aequilibrista csapatot látott, ismeri ezt a látványt, melyet kisebb-nagyobb változatossággal keleten és nyugaton, czirkuszokban és vásárok alkalmával mutatnak a világot bejáró gymnasta művészek. A csapat működésének a színhelyét is meg lehet állapítani. Úgy véljük, hogy vagy a byzantiumi császár magánhippodromosában, vagy a nyilvános nagy hippodromosban folynak e mutatványok. Az előbbiről csak annyit tudunk, hogy magában a császári palotában volt: a nagyobbiknak ellenben különböző szerzőknél bírjuk a leírását és ezzel a kürt felületén látható architektonikus részlet, bármily csekélynek és egyszerűnek látszik, bizonyos pontig azonosítható. Egy falat látunk az első sorban és mellette kapunyílás van, melyből az utolsó ló felenyire jobbra, (tehát befelé) ugrik. A művész ezzel jelzi, hogy innen jöttek mind, a kik ezt a lovat megelőzték. A kapu *jobbra* van a fal-tól: így volt ez a konstantinápolyi hippodromosban is. Ott ugyanis a huszonnégyszögű épület egyik keskeny vége az, a mely harántosan záródott, s a császári palotával összefüggésben volt. A császár egy csigalépcsőn át jutott a hippodromos ezen végén fölépített termeibe, melyek a circus belseje felé tekintő emeletes páholya (kathisma)

mögött voltak. Páholya alatt volt az a hely, a honnan a játékosok kiindultak, a manganon, és a mellett volt a főbejárat. A kürtön látható fal e szerint a manganonnak a hippodromos porondja felé tekintő fala volna, a fölötte látható ormok a császári széket □ módjára bekerítő folyosót szegélyezik, a keresztek a császár ott tartózkodása által szentesített helyet jelzik és a szintén kereszttel jelzett kapu a császári hippodromosnak a manganontól jobbra nyíló főbejárását képviseli. Ezen fölfogás szerint tehát a kürtön ábrázolt csapat mutatványainak a színhelye a császári hippodromos és e mellett a magyarázat mellett szól a kürt harmadik sorában látható sas. Ezek után nagyon valószínű, hogy a kürtöt a császári hippodromosban jeladásra és talán a hárfá kíséretére használták. Tanúsítja a görbe kürt ilyfajta használatát a negyedik sorbéli fő alak (a xystarcha) mellett álló hirnők. Ugyanoly görbe kürttel adja a jelt, a milyenről itt értekezünk. Egy Berlinben őrzött emlék aránylag a legbiztosabb alapot nyújthatja kürtünk kormeghatározására. A berlini múzeum elefántsontfaragásai között birjuk egy nagyobb szabású kereszt felső befejező táblácskáját. A lemez magassága 10 centiméter, szélessége 9·5 centiméter, vastagsága 2 centiméter. Fölül félkörüleg záródik, másik három oldala egyenes. Alsó szélén párkány szegélyzi, oldalt két szélén egy-egy pillér, mely harántosan futó gerendát és fölötte félkörpárkányt hord. Mindkét párkányon görög fölirat van. A két pillér közti mezőn egyik oldalt Krisztus Péter és Pál között, a másik oldalon bal felől byzanti császár, középett Mária, a ki őt koronázza és tőle jobbra Mihály arkangyal ábrázoltatik, mindannyi féltestű alak. Schlumberger a köriratban megnevezett Leo fejedelem korát próbálta megállapítani és arra az eredményre jutott, hogy itt csak macedoniai VI. Leóról lehet szó, a kit 886-ban koronáztak meg császárrá. A jász kürt korának megállapítását azért fűzhetjük a berlini domborműhöz, mert mind a két mű ábrázolásait jellemző nyersségen kívül a közös ornamentika köti össze. Azok a hosszúkás, párhuzamos oldalú és mély barázdájú levelek, melyek négyes-ötös-hatos csoportokban oly dúsan lepik el a kürt nyílása melletti sáv köreinek a közeit, épp oly alakításban és ugyan-ezen elhelyezésben ismétlődnek a Leo-tábla félkörpárkánya külsején, palmettidombban megtöltik teljesen a félkörbe helyezett két oldalsó tympanont és a középsőben az ajtócskák fölötti körhajlást, sőt megtöltik a három tympanon sávok körhajlásai között beugró csúcsokat is. Ezen igen jellemző byzanti levélalkításhoz járul a zigzeges szalag, mely a kürtön épp oly túltengésben ismétlődik, mint ezen a táblán, a hol a kis tympanon-sávokat és az alsó párkány sávát is megtölti. Így végre találtunk egy historailag megállapított emléket, melynek korhatározását a jász kürt szempontjából fölhasználhatjuk. Ez alapon tehát addig, míg nem akad más, még biztosabb történeti támaszunk, a jász kürtöt IX. századi munkának véljük. — A füzetben még a következő dolgozatok vannak: Dr. Finály Gábor: „Római utak

a Dunán túl“; Takáts Sándor: „A budai várkapolna régi kincseiről“ és Milleker Bódog: „Újabb vattinai leletek“. — Végül jelentések olvashatók az orsz. régészeti és embertani társulat februári és márcziusi üléseiről.

2. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma: K r o p f L a j o s *Kossuth Lajos és Long kapitány* című cikkében amerikai hivatalos források nyomán ismerteti azon vizsályt, melybe Kossuth Lajos a „Mississipi“ nevű amerikai hajó kapitányával keveredett, mikor a hajón, mint az Egyesült Államok vendége, Kiutahiából Gibraltárba ment, hogy ott más hajóra szállva, Angolországba utazzék. Long kapitány nem szívesen teljesítette kormánya erre vonatkozó megbízását, s mikor Kossuth Marseilleben partra szállt és az ottani lakosság nagy része lelkes tüntetéseket rendezett mellette, a marseillei amerikai konzullal együtt attól félt, hogy e tüntetések s Kossuthnak a tüntetőkkel szemben tanúsított, nem eléggé óvatos magaviselete hazáját bonyodalomba keverheti a francia kormányval. Kossuth Marseilleből Angliába akart utazni, de a francia kormány ezt nem engedte meg neki. Az amerikaiak a további kellemetlenségektől félve, siettettek a Marseilleből való elutazását. Ezek az események kissé élelhangú szóváltásokra vezettek Kossuth, Long kapitány és a marseillei konzul között, melyeknek azonban békés kimenetelük volt. R á c z L a j o s *Haeckel Philosophiájáról* szóló tanulmányából a befejező részt adja, s e közleményében Haeckelt, mint psychologust bírálja. — N é m e t h J ó z s e f a *helyi igazgatás Angliában* című cikksorozatát fejezi be. Ez utolsó részben a helyi pénzügyekről szól. — H a r a s z t i G y u l a *Francia történetírás a középkorban* címmel részletet közöl francia irodalomtörténetéből. Ezután Fromentin Jenő *Domokos* című regényéből az első költemény következik. A *költemények* közt van K o z m a A n d o r *Orgonavirágzás* című eredetije, s *Heine* három dala L e h r A l b e r t fordításában. — H e r m a n O t t ó *A magyar arcz ügyéhez* címmel válaszol Dobsa Lászlónak az e folyóirat legutóbbi számában „A magyar nép arca és jelleme“ című művéről szóló bírálatára. Az *Értesítő*-ben Harsányi K.: *Költemények, Tölgyfalevél*, Dymond T. S.: *Agricultur industry* (Szilassy Zoltántól), Radó S.: *Das Deutschthum in Ungarn*, Schrauf K.: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve* című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyane folyóirat júliusi füzetének tartalma: I m r e S á n d o r *A közoktatásügy és gróf Széchenyi István* címmel azon eszméket állította össze, melyek Széchenyi munkáiban a közoktatásra vonatkozólag találhatók. — H a v a s s R e z s ő *Dalmácia és a magyar ipar, kereskedelem* című tanulmányában Dalmácia közgazdasági jelentőségéről szól s Dalmáciának a magyar ipar és kereskedelem szempontjából való fontosságát iparkodik bebizonyítani. — F e r d i n a n d y G é z a *Ország és királyság* címmel az ország és királyság fogalmait

nak pontos és világos közjogi meghatározását adja. S t r o m p L á s z l ó *a nő eszménye és a modern dráma* című tanulmányában Maeterlinck Monna Vanna-ját, Ibsen Nóra-ját és Goldos Elektra-ját vizsgálja abból a szempontból, miképen rajzolják a női eszményt. — Ez után Fromentin J. *Domokos* című francia regényéből a második közlemény következik. — A *költemények* közt találjuk L é v a y J ó z s e f *Csalatközlés* című eredetijét és Goethenek *Isten hozott és Isten hozzád* című költeményét K o z m a A n d o r fordításában. — V i s z o t a G y u l a *Kisfaludy Károly hagyatéka* czimmet, levéltári kutatások alapján kimutatja, hogy Kisfaludy Károlynak elég nagy összegre rugó adósságát saját vagyona fedezte, s hitelezői semmi tekintetben sem szenvedtek kárt. — Az *Értesítő*-ben Csizmadia S.: Versek, Somogyi E.: Szümirok és magyarok (Mahler Edétől), Magyar Minerva II., Mach E.: *Die Analyse Empfindungen* című munkák vannak ismertetve. *Egy nemzeti reformterv* című cikkben egy névtelen író Szemere Miklósnak egy kis füzetét (A fenséges uralkodóház figyelmébe) bírálja. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat augusztusi füzetének tartalma: A s b ó t h J á n o s *a Balkán-félszigetről* szóló tanulmányt kezd meg, melyben szerző a Balkán-félszigetnek rövid és jellemző vonásokban lehetőleg eleven képét óhajtja adni. — G l a t z K á r o l y *Pöcklin* pályáját és művészetét ismerteti. — E. D o r n e r B é l a *Húsélelmezési harcok a középkorban* című cikkében Adler freiburgi tanár adatai nyomán a húsélelmezés körül folytatott küzdelmeknek egyik érdekes és tanulságos korszakát ismerteti. — Ez után Fromentin Jenő *Domokos* című regényéből a harmadik közlemény következik. A költemények között G y u l a i P á l - n a k *Az ország házában* és S z a b o l c s k a M i h á l y *Imádság idején* című eredeti költeményeket találjuk. — É b e r L á s z l ó az *Erzsébet királyné emléksobrára* érkezett pályaterveket ismerteti. Az *Értesítő*-ben Gaál J.: Gr. Széchenyi István nemzeti politikája és Gróf Széchenyi I. nemzeti politikája és jövőnk, É b l e G.: A Dessewffy-család (Acsády Ignácztól), Newsome: *The Pronoun I and the Interjection „O“ or The English Person v. The Roman Thing.* Guthmann: *Die Landschaftsmalerei der toskanischen u. umbrischen Kunst von Giotto bis Rafael* (Berkovics Miklóstól), Raymond Recouly: *Le Pays Magyar* című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 3-ik füzetében B a l k á n y i K á l m á n kezd meg „ifj. Péczely József“ életrajzának közlését. Összeállítja életrajzi adatait s végül vizsgálja azt a szellemi hatást, a mivel Péczely működése volt tanítványaira. — A második cikk D é z s i L a j o s tanulmánya „Az irodalomtörténet módszereiről“, s ebben Platonnal foglalkozik. — B a r o s G y u l a „Radványi verseskönyveket“ ismertet. Szellemi életünk XVII. és XVIII. századbeli történetéhez szolgáltat adalékokat az a kis gyűjtemény, melynek

anyaga a báró Radvánszky-család zólyom-radványi levéltárában levő négy verseskönyvből és egy különálló darabokat magában foglaló versesgyűjteményből való. Az adalékok magyar és latin nyelvűek s nagyobb részük a XVIII. századból valók, de akad köztük számos XVII. századbeli is. Jelentőségük főleg abból a szempontból emelendő ki, melynek alapján az irodalmi termékek és a közelet közötti kapcsolatot szokás keresni. Az összegyűjtött és közzétett verseknek úgy szólván mindegyike e kapcsolat szoros volta mellett bizonyít. Az 1728-iki országgyűlés idejéből való „Castrum doloris“ egymaga egész sorozat verssel, latinul és magyarul írottal, bizonyítja ez állítást. De hozhatók fel más példák is. Ott van a túróczmegyei állapotokra vonatkozó „Irják két rendből áll az emberi nemzet“ bekezdésű, vagy „Ha kérdés, hogy mi légyen a grófság“ kezdetű vers és számos egyéb, melyek mind az előbbi megjegyzés helyessége mellett tanúskodnak. — Az Adattár tartalma: Guzmics Izidor apáti naplója (Első közl.) Sörös Pongrácz-tól: Ismeretlen hungaricum I. Lipót korából Zoványi Jenő-től: Kazinczy Ferencz családi levelezése (Befejező közl.) Dékányi Kálmán-tól: Adatok Balassa Bálintról Illéssy János-tól; Az Ali basa házasságáról és haláláról szóló históriás énekről, Dr. Pekár Károly-tól: Néhány ismeretlen adat ifj. Péczely József szülői életéhez Dezső Loránt-tól. — Az Ismertetések, Bírálatok rovatában ismertetve van a következő munka: „Regös énekek. Regösök“, írta dr. Sebestyén Gyula. — Végül Irodalomtörténeti repertorium következik Hellebrant Árpád-tól.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE júniusi számában Jankovich Béla értekezik a közgazdaságtan módszeréről. Közepes helyet foglal el a régibb methodologusok és a modern phenomenologusok (Mach., Pearson stb.) közt. Szerinte a közgazdasági tudomány módszere kezdetről fogva mindig inductiv volt, más nem is lehetett. A subjectiv megfigyelés és a partialis inductio nagyobb szerepet játszanak a közgazdaságtanban, mint más tudományokban, de ez eltérés nem alkot elvi ellentétet. Valószínű, hogy a közgazdaságtanban oly exact módszerek is alkalmazhatók, amelyeket eddig nélkülözni kellett. A leírás mellett a *magyarázat* teremti majd meg a szorosabb kapcsolatot a közgazdaságtan és a természettudományok között. Ezáltal a deductio hathatósabban lesz alkalmazható, mint a hogy az eddig lehetséges volt. — Kármán Elemér folytatja „Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai“ című értekezését. Vizsgálja a vagyon elleni és személy elleni bűntettek arányát a bűnösök vagyoni állapota szerint. A törvényszékek és járásbíróságok előtt befejezett ügyek statisztikájából a bűnösségnek időben való változását elemzi. Foglalkozik a kiszabott büntetések eredményeivel és végül rátér bűnügyi statisztikánk teljesen újjá alakított részére: az eljárási statisztikára. Ennek kapcsán úgy a feltett kérdéseknek statisztikai helyességét bírálja, mint a gyűjtött adatok alapján új bűnvádi eljárásunknak.

eredményeit is elemzi. — B á n f i O s z k á r „*A budapesti pénzintézetek üzleteredményei az 1902. évben*“ czímmel nagyobb szabású tanulmány közlését kezdi meg. Az első közleményben tájékoztató bevezetés után az 1902. gazdasági évnél általános jellemzésével foglalkozik; majd a budapesti piacon működött pénzintézetekről szolgáltat általános áttekintést; adatai 1898-tól fogva 1902-ig terjednek. — A *Közlemények és Ismertetések* rovatában Matlekovits a német kereskedelmi szerződési egyesület 1902-iki évkönyvéről ír. Vágó József Kurt Wiedenfeld: „Die nordwesteuropäischen Welthäfen: London, Liverpool, Hamburg, Bremen, Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen, Havre in ihrer Verkehrs- und Handelsbedeutung“ című munkáját ismerteti és a világkereskedelmi kikötők jelentőségének érdekes képét nyújtja. Czeisler Emil Gelléri Mór: „*Sociális napikérdések*“ című könyvét vázlatosan ismerteti. Fenyvessy József az 1901. évi magyar balesetstatisztikát, az 1902. évi bajor munkaközvetítési gyűlés tárgyalási jelentését és a francia felső munkatanács enquete-jét a tanonczügyről részletesen bírálhatja. A füzetben találjuk még a Magyar Közgazdasági Társaságban május havában lefolyt vitatkozás kivonatát, a mely az ex-lex a pénzügyi jog szempontjából című előadás kapcsán fejlődött, valamint a Brüsszelben tartandó XI. nemzetközi közegészségügyi és demografiai congressus rövid programját. A *Közgazdasági Irodalomnak* 304. címet tartalmazó rovata zárja be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat júliusi számában Fenyvessy József a magyar munkásügyi hivatalról közöl tanulmányt. Szerző a kereskedelmi ministerium ipari közigazgatási osztályát át akarja alakítani munkásügyi osztállyá. E hivatal három részből állana; az első az általános munkásügyi osztály volna, a mely az egész hivatal vezetését intézné s a másik két osztály ügykörét is megszabná. Az első osztályba tartoznának a munkásügyi codificatio előkészítése, törvényjavaslatok és rendeletek tervezése, a legfelsőbb fokban való ítélkezés munkásügyekben, felügyelet és ellenőrzés munkásügyi intézmények felett, kiadványok szerkesztése stb. A második osztály az ipar-felügyeletet tartalmazná; e szót szorosabban értelmezve iparfejlesztés és kazánvizsgálat nélkül. A harmadik osztály statisztikai osztály volna. A hivatalszervezés ministeri rendelet útján történnék és szerző töle a socialpolitika föllendülését várja. — V á g ó J ó z s e f a nemzetközi vasúti egyezmény revisiójáról közöl nagyobb tanulmányt. Pontonként tárgyalja azon javaslatokat, melyeket egyes kamarák és szaktestületek terjesztettek fel a kormányhoz oly czélból, hogy a nemzetközi értekezletre kiküldendő képviselőink azokat figyelembe vegyék. Szerző azonkívül több pontra vonatkozólag önálló nézeteit is kifejti. — B á n f i O s z k á r „*A budapesti pénzintézetek 1902. évi üzleteredménye*“ című tanulmányának befejező részét teszi közzé. Ezúttal üzletáganként vizsgálja a pénzintézeteket. A betét, a folyó-

és chèque-számla, a váltó-leszámitolás, a jelzálog és közkölcsönök, az értékpapír (befektetési és osztalék-papírok) üzletágat külön-külön tárgyalja. Majd az egyes üzletágak jövedelmének arányát az össz-jövedelemhez igyekszik vizsgálni. Végül pénzügyintézeteket a külföldi pénzügyintézetekkel hasonlítja össze. — A *Közlemények és Ismertetések* rovatában Mandelló Károly részletesen elemzi *Lexis népesség és erkölcs-statisztikai elméleti értekezéseit*; — h. a *társadalmi múzeum berendezéséről és első évi munkásságáról* szóló jelentést ismerteti; — Téglás Béla pedig Nietschke *„Einkommen und Vermögen in Preussen“* stb. című munkájáról közöl ismertetést.

Ugyanezen folyóirat augusztusi számának első értekezését Halász Sándor írta *A fizetési forgalom újításairól*. Miután több szempontból kiemeli annak a törekvésnek a közgazdasági fontosságát, mely a fizetési forgalomban a készpénz-fizetéseket és érme-küldéseket mind szűkebb térre akarja szorítani, hogy az által mind nagyobb összegek juthassanak a gyümölcsöző befektetésekre: Halász különösen azt akarja bemutatni, hogy a postánál behozott vagy behozható újítások által miként lehet ezt a törekvést szolgálni. A cél itt egyfelől az, hogy a posta-pénzküldések helyébe magát a leszámolási rendszereket léptesse, másfelől pedig az, hogy oly reformok létesítsenek, a melyek által a posta alkalmat ad a közönségnek, a követeléseknek elszámolás által történő lebonyolítására, s a cheque-forgalomnak általánossá tételére. Nálunk a reformoknak ezen az úttján halad a postatakarékpénztár, az osztrák-magyar banktól támogatva. A külföldnek ellenben olyan országaiban, a hol ily központosított postatakarékpénztári intézmény nincsen, más módokat kísérelnek meg. E reform-kísérletek közül kettőt ismertet Halász, még pedig a német postautalványoknak a birodalmi bank giro-forgalmával való összeköttetését (s ezzel a postai cheque-rendszerre vonatkozó 1900. törvényjavaslatot), más oldalról pedig a svájci cheque-hivatalok felállítását tervező reformot. Górové László cikkében, melynek címe: *„Árukülforgalmi mérlegünk javítása és iparfejlesztésünk“*, először elvont elméleti fejtegetéseket találunk, az árukülforgalom activ vagy passiv mérlegének a termelési tényezőkre való hatásairól. Ezután a szerző gyakorlati kérdésekhez nyúl ugyanezen eszmekör alapján. Kifejti kereskedelmi mérlegünknek precarius voltát Ausztriával szemközt, majd pedig az 1898-iki nagy ipari statisztikának adatait veti össze árukiviteli mérlegünkkel s így több iparágra nézve mutat rá ipari fejlődésünknek mostoha viszonyaira. A következő dolgozat *„A vízierők kihasználásának kérdése Magyarországon“* ifj. Vécsey Tamás tollából származik. A vízimotorok fejlődésére vetett rövid történeti pillantás után szerző közli a vízierők hivatalos felvételéből nyert ama részletező adatokat, melyek összegezéséből kiviláglik, hogy mintegy két millió lóerőt képviselő vízierő van Magyarországon kihasználatlan. Ezek kihasználásának útjába azonban némely jogi akadály is áll, melyekre a cikk befejezé-

sében utal. A tanulmányok sorában a K. Sz. jelen száma kezdi közölni. Berényi Pálnak „A földbirtok hitellel való megterhelésének okairól” írt munkáját, melyet a M. T. Akadémia a Magyar Általános Biztosítótársaság jutalmával díjazott. A most közreadott első részlet először a földbirtokot terhelő adósságok nemeinek dogmatikus osztályozását adja. Csakhamar áttér azonban a hazai földhiteli viszonyok ismertetésére, s a Széchenyi előtti időszak jobbágy-gazdálkodását és az akkori „Betáblázási Jegyzőkönyvek” hiányos rendszerét s káros hatásait ecseteli. A reform-időszak hatását szintén bemutatja, majd pedig a jobbágyfelszabadítás s az ősiség eltörlése után következett gazdálkodási viszonyokat s ezeknek a hitel-életre való hatását vázolja. Az 1848-iki nagy átalakulás s az absolutismusba benyúló úrbéri stb. rendezések fontos fejleményei kerülnek ezután sorra Berényi dolgozatában. A most említett értekezések után a „közlemények és ismertetések” rovata a következő tartalommal következik: *Az orosz államháztartás* orosz eredeti forrás után kerül ismertetésre, míg bírálatot találunk ezen művekről: Kelemen G.: „A nemzetek küzdelme a gazdasági vezérszerepért” (bírálja Illés József); Simon Péter: „A székely kíváncslórlás, kivált vallási, nemzeti s közgazdasági szempontból” (H. L.); Dr. Eichmann Münster: *Entwicklung und Stand des Kredit- und Genossenschaftswesen der Siebenbürger Sachsen.* (Hirsch A.); Huber F. C.: *Die Kartelle, Ihre Bedeutung für die Social-, Zoll-, und Wirtschaftspolitik.* (H. F.); Hajdú Miklós: *A hitelértesítés; a kereskedelmi tudakozódás szervezési és jogrendje* (Vágó József.); a New-York State Departement of Labor három új kiadványa (Fenyvessy József). A füzetet 12 oldalra terjedő bibliographia fejezi be, mely július hóra összegyűjtötte a közgazdasági és társadalomtudományi német, francia, angol, olasz és magyar művek és folyóirati értekezéseknek lehetőségig teljes jegyzékét.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK f. évi 2. füzetében Szinnyi József „Alaktani adalékok” főcím alatt a *tövégi rövid magánhangzók kérdéséhez* szól. Az összehasonlító nyelvtudomány kétségtelenné tette, hogy az eredeti magyar szavaknak azon rövid magánhangzói, melyeket „kötőhangzóknak” is szokás nevezni, s a melyek most csak a ragok és képzők egy része előtt vannak meg, eredetileg mind vagy legalább nagyobbbrészt megvoltak a szavak ragtalan alakjának a végén is. Kérdés azonban, hogy voltak-e ily szóvégi eredeti rövid magánhangzók még a magyar nyelv történeti korában is? A közfelfogás szerint erre ráhagyó a felelet s e nézet helyességét háromféle forrásból szerzett bizonyítékokkal támogatják, jelesen a mai népnyelvből, a codexekből és XVI. századi írókból, végül Árpád-kori oklevelekből és az Anonymus krónikájából összegyűjtött adatokkal. Szerző egyelőre a két első forrásból merített adatokkal foglalkozik, sorra tárgyalja, főkép végzeteik szempontjából, a *héju* („héj”), *sziyu*, *joho* („juh”), *terhi*, *dühü* („düh”), *hivu*, *sziyu*, *viu*, *sin*, *rivu* („hiv, sziv

viv, si, ri“), *méhe* („méh“), *moha, kehe, kökinye, koha, pihe, bokála, rigya, csere, eper* („eper“) nyelvjárási alakváltozatokat s arra az eredményre jut, hogy az Árpádok kora utáni időből az egykori szlovégi eredeti rövid magánhangzóknak egyetlen-egy kétségtelen maradványa sincsen kimutatva. — A második közleményben néhai Halász Ignác posthumus munkájának folytatása következik, melynek tárgya a *magyar szófejtés és történeti fejlődése* (I. Akad. Ért. XI. köt. 5. l.). — Ezután Melich János folytatja *szláv jövevényszavainkkal* foglalkozó tanulmányát, ezúttal a régi magyar írásmód eredetét vizsgálva. Úgy találja, hogy a *s, sz, zs, z, cs, cz, ny, ly* hangok jelölésének módja a magyarban a kiinduló ponton nem éjszak-olasz s nem velencei, mint ezt Volf György vélte, hanem főképp szlovén, illetve német minta után keletkezett. Régi helyesírásunk eredetének kérdésében legfontosabb szavazata a *gy* hang *g*-vel való jelölésének van. Erre nézve kimutatja a szerző, hogy szlovénül a X. és XI. században a *megye* szónak megfelelő szláv szót szintén *mega*-nak írták. A magyar szavak írásmódja kapcsolatos a latin oklevelek írásmódjával. Itt is kimutatható, hogy nem a velencei olasz latinság kiejtése az irányadó. Végül a szerző részletesen czáfolja azon bizonyítékokat, melyeket Volf a magyar kereszténység olasz eredetére nézve fölhoz. — Az utolsó nagyobb közleményben Ásbóth Oszkár folytatja bírálatát Munkácsi Bernátnak a *magyar nyelv árja és kaukázusi elemeivel* foglalkozó munkája fölött, hibáztatva a *görbe, gatyá, hályog-fa, féreg s iczurka-piczurka* szókról adott magyarázatokat. — A „Kisebb közlemények“ rovatában Melich János kimutatja, hogy a *görög* népnév közvetlenül a délszláv *grъc* alak átvétele, mely viszont a latin *græcus* vulgaris ejtésű *græcus* változatának mása. — Könyvészeti jegyzék egészíti ki a füzet tartalmát.

6. A MAGYAR NYELVŐR f. évi *májusi* füzetében Simonyi Zsigmond a *helyes mondatszerkesztés* tárgyalásában tovább haladva, a jelzők, a szórend s az összetett mondatok magyaros használatát fejtegeti. — Gombocz Zoltán befejezi *Nyelvtörténet és lélektan* című tanulmányát. Ezen utolsó közleményben a hangváltozás és jelentésváltozás viszonyát s a jelentésváltozások fajait tárgyalja. — Ásbóth Oszkár a *mostoha* és *eszkába* szláv kölcsönszókról ír, s főképp hangalakjukat magyarázza behatóan. — Szabó Dezső a csikszentdomokosi nyelvjárást ismerteti. Első közleménye a nyelvjárás grammatikai sajátságainak összeállítását adja. — A Nyelvújítás Szótárához Gerencsér István (Széchenyi nyelvéből), Tolnai Vilmos, Pázmándy Dénes stb. közölnek adalékokat, Tolnai Gyula pedig a *zárjel* szó eredetét mutatja ki. — Az Irodalom rovatban Rubinyi Mózes a Simonyi Zsigmond szerkesztésében megjelenő *Nyelvészeti Füzetek*-ről ír ismertetést. — Kisebb rovatok: Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és

feleletek (az egyszerű *c* írásáról az új iskolai helyesírásban). Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Izenetek.

Ugyanezen folyóiratnak júniusi füzetében Simonyi Zsigmond az összetett mondat magyarságát tárgyalva, befejezi *Helyes mondat szerkesztés* című dolgozatát. — Horger Antal a csángó nyelvjárásnak három százsz jövevényszavát mutatja be, úgy-mint a *sajinka* (selyemkendő), *fácsinka* (illatos ibolya) és *gyócsinka* (kikeleti hóvirág) szavakat. — Melich János *Kódexeink zsoltárfordításaihoz* cím alatt több fordításbeli, alaktani, másolásbeli saját-ságot stb. mutat be codexeinkből. — Tolnai Vilmos a szalmáról szóló magyar szólásokat ismerteti és magyarázza. — Joannovics György folytatja *szórendi tanulmányait*, s a hangsúlyt tárgyalja részletesen. — Szabó Dezső tájszavak, babonák, találós mesék és szólások közlésével befejezi a *csíkszentdomokosi nyelv-járás* leírását. — Kisebb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Nyelv-művelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Izenetek.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1903 október 5-én.

THAN KÁROLY osztályelnök helyettes elnöklete alatt jelen voltak: Vámbéry Armin t. t. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Klein Gyula, König Gyula, Szinnyei József, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Badics Ferencz, Bánóczy József, Borovszky Samu, Endrődi Sándor, Gaál Jenő, Gyomlay Gyula, Hoór Mór, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Reiner János, Szendrei János, Szinnyei József, Thúry József l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

160. A főtitkár az Akadémia elnöke nevében és megbízásából jelenti, hogy az elnök úr, geophysikai fölvételei miatt, október hónapban a hét első két napján nem lévén Budapesten, az üléseken nem jelenhetik meg s ezért az Akadémiától bocsánatot kér. — Tudomásul vétetik.

161. A főtitkár indítványozza, hogy a mai ülésen az elnöklésre, mint rangban legidősebb osztályelnök, THAN KÁROLY osztályelnök úr kéressék föl. — Helyesléssel elfogadtatik.

162. THAN KÁROLY osztályelnök úr, elfoglalván az elnöki széket, az ülést megnyitja s az új ülősszak kezdetén az egybegyűlt tagokat melegen üdvözlí.

163. A főtitkár Pauler Gyula ig. s r. t. és Kállay Béni t. t. halálát következő szavakkal jelenti be: Szomorú kötelességem, t.

Akadémia, hogy most mindjárt a viszontlátás első perczeiben kell felújítanom azt a mély fájdalmat, mely Pauler Gyulának oly váratlan, oly megdöbbentő halála hírére mindannyiunk szívét eltöltötte. Akadémiánk egyik legkiválóbb s Igazgató-Tanácsunk egyik legbuzgóbb tagja; a II. osztálynak nyolcz év óta elnöke és vezérő szelleme volt ő, s nemcsak osztályában, hanem az egész Akadémiában osztatlan tisztelet és szeretet vette körül. A tudománynak s az Akadémiának szeretetét még gyermekkorában a szülői házban szokta meg s már 26 éves korában megírta nagy tanulmányát a Zrinyiekről. Legfőbb művei: Wesselényi nádor és társainak összeesküvése; Magyarország története az Árpád-házi királyok korában s a Vezérek kora Akadémiánk kiadásában jelentek meg. Nagy szorgalmával s munkakedvével sokkal többet is írhatott volna, ha a mélyreható kritikát, melyet a források megítélésében kifejtett, önmagára is nem alkalmazza. Nem a vásári historikusok fájából való volt ő, s nem a könyvpiacz, hanem csakis a tudomány érdekeit tartotta szeme előtt. Mint tisztviselő is a tudományt szolgálta. Nagy érdeme volt az Országos Levéltár rendezése s megnyitása a tudósok kutatásaira, de én e téren nagyobb érdemnek tartom azt, hogy ott egy új tudományos intézetet szervezett, mely most már az Akadémiával, az Egyetemmel, a Nemzeti Múzeummal versenyt dolgozik történelmi irodalmunk érdekében. Egyik kedves tanítványa, Csánki Dezső társunk, tette le Akadémiánk koszorúját ravatalára. En nem szórhattam göröngyöt koporsójára; hadd vegyek itt, hol annyiszor munkálkodtunk együtt, búcsút tőle. Fiatal korodtól fogva barátom, Isten veled!

Gyászba borította Akadémiánkat egy oly férfiú halála is, ki nemcsak írt historiát, hanem a maga nevét be is írta Magyarország történetébe. Kállay Béni a legfényesebb pályát futotta meg. Aránylag fiatalon lett a korona egyik első tanácsosa s több mint két évtizeden át viselte a legfőbb méltóságokat. Szépen mondotta Láng Lajos társunk, hogy „nemzeti büszkeségünknek jól eshetik a tudat, hogy a Hunyadiak fényes korszakának letűntével hosszú négyszáz év után ismét egy magyar államférfiú erős és céltudatos keze hagyott maradandó nyomokat a Balkán-félsziget egyik legzavarosabb sarkában. Fiatalon lépett az irodalom terére is. Főművei Akadémiánk kiadásában jelentek meg: „A szerbek újabbkori története“; lefordították németre és szerbre is. Székfoglalója: Magyarország a nyugot és kelet határán: emlékbeszéde gr. Andrássy Gyula felett; a Millennium alkalmából írt tanulmánya: Az Árpádok és a magyar állam. Irodalmi érdemeiért lett Akadémiánk levelező, majd rendes s végre tiszteleti tagja. Ravatala Akadémiánk oszlopcsarnokában volt fölállítva s az Akadémia nevében Láng Lajos társunk intézett hozzá búcsúbeszédet.

Indítványozom, t. Akadémia, hozzá ki a mai ülés jegyzőkönyvében mély fájdalmát e két súlyos veszteség felett és hívja föl a II. osztályt, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzon. — Elfogadtatik.

164. Olvastatik özv. KÁLLAY BÉNIÉ ö Excellentijának 1903 július 29-én az Elnök úrhoz intézett következő levele: „Kegyelmes Úram! A Magyar Tudományos Akadémia feledhetetlen férjem emlékét abban a megtiszteltetésben volt szíves részesíteni, hogy budapesti temetése alkalmából átengedte az Akadémia előcsarnokát a ravatal fölállítására. — Midőn ezért a magam és családom nevében forró köszönetemet fejezem ki az Akadémiának, a melyhez való tartozását Istenben boldogult férjem büszkeséggel hangsúlyozta, kérem Excellenciát, hogy ebbeli köszönetünket a M. Tud. Akadémiával tudatni kegyeskedjék. Fogadja . . .“ — Tudomásul vétetik.

165. A főtitkár jelenti, hogy a Kállay Béni t. t. temetésére, HÖRMANN KONSTANTIN cs. és kir. osztályfőnök úr vezetése alatt, feljött bosnyák küldöttség a temetés után a főtitkári hivatalban megjelenén, szintén köszönetét fejezte ki az Akadémiának. — Tudomásul vétetik.

166. Jelenti továbbá, hogy dr. PAULER ÁKOS úr, maga és nővérei nevében, mély köszönetét fejezte ki, boldogult atyjuk halálakor tanúsított részvételért. — Tudomásul vétetik.

167. Bemutatja özv. KRAYNIK IMRÉNÉ SZ. KAZINCZY EUGÉNIA haláláról szóló gyászjelentést, s jelenti, hogy a ravatalra az Akadémia nevében koszorút helyezett s intézkedett, hogy e koszorú, a széphalmi kertben végbement temetés után, az ottani mausoleumban tetés-sék le. — Kegyeletes érzéssel tudomásul vétetik.

168. KAZINCZY GYULÁNÉ SZ. KRAYNIK MARIA, az édes anyja halála alkalmából tanúsított részvételért köszönetét fejezi ki. — Tudomásul vétetik.

169. Olvastatik ZSILINSZKY MIHÁLY r. t. jelentése, ki a kassai Rákóczy-ercklye-kiállítás megnyitását az Akadémiát képviselte; továbbá MYSKOVSKY VIKTOR l. t. jelentése Erzsébet királyné bártfafürdői szobrának leleplezése ünnepéről és az eperjesi Széchenyi-kör Rákóczy-ünnepéről, végre BALLAGI GEZA l. t. jelentése a Tisza-Ujlakon tartott Rákóczy-ünnepélyről. — Köszönettel tudomásul vétetnek.

170. A főtitkár jelenti, hogy Kisfaludy Sándor emlékének a Nemzeti Múzeum kertjében végbement felállítására ünnepén az Akadémia képviselőitében résztvevő s az emléktalapatára koszorút helyezett. — Tudomásul vétetik.

171. A Kereskedelemügyi miniszter úr a budapesti Erzsébet-híd felavatása ünnepére meghívja az Akadémiát s a tagok számára hűsz jegyet küld. — Köszönettel vétetik s a meghívó jegyek a főtitkári hivatalban tétetnek le a jelentkező tagok számára.

172. Zala vármegye alispánja meghívja az Akadémiát Deák Ferencz születésnapjának 100-dik évfordulóján Zala-Egerszegen tartandó emlékünnepre. — Köszönettel vétetik s az Akadémia képviselőit s koszorúja letételére gr. SZÉCHENYI BELA ig. és t. t. kéri föl.

173. Ezzel kapcsolatban jelenti a főtitkár, hogy az elnök úr fölkérésére az 1904. évi ünnepélyes diszülésünkön GYULAI PÁL ig. és r. t. felolvasást fog tartani „Deák Ferencz emlékeztetőről“; jelenti továbbá, hogy a gr. Andrássy Gyula adományából „Deák Ferencz élet- és jellemrajzára“ hirdetett pályázat nyertese: Ferenczy Zoltán úr, műve nagyobb részével már elkészült s hogy az remélhetőleg ez év végén, vagy a jövő év elején napvilágot láthat. — Örvendetes tudomásul szolgál.

174. A washingtoni nemzetközi földrajzi s az athénei nemzetközi archaeologiai congressusra érkezett meghívók javaslattétel végett, áttétetnek a III., illetőleg a II. osztályhoz.

175. A főtitkári hivatalhoz szeptember 30-ig beérkezett pályamunkák jegyzéke:

I. Bezerédj István életrajza. 1. Bezerédj István. *Jelige*: Bezerédj István. — 2. Bezerédj István élet- és jellemrajza. *Jelige*: Negyvenöt év küzdelme után stb.

II. Gróf Teleki-pályázat. (Szomorújáték.) 1. Ilonka. 5 felvonásos szomorújáték. *Jelige*: Sirva vigad a magyar. — 2. Valpó. Tragédia 5 felv. *Jelige*: A kéziratot visszakéri a szerző stb. — 3. Frangepán Imre. Tragédia 5 felv. *Jelige*: Tragikum. — 4. Julianus. Szomorújáték három felvon. *Jelige*: Ars longa, vita brevis est. (Szerző a határidő lejártá előtt visszavette művét.) — 5. Zács Feli-

czian. Szomorúj. 4 felvon. *Jelige*: Atris ignibus. — 6. Dósa György. Szomorújáték 5 felv. *Jelige*: Rossz időket élünk stb. — 7. Negyedik László király. Tragédia 5 felv. *Jelige*: Mámor. — 8. Vetélytársak. Szomorújáték 5 felv. *Jelige*: Ancora imparo. — 9. Az arany szárnyán. Dalos népszínmű 3 felv. *Jelige*: Selyem az élet, bársony az élet. — 10. Miria. Tragédia 5 felv. *Jelige*: Az örömnnek bánat a kelyhe. — 11. Markházi Pál. Szomorúj. 5 felv. *Jelige*: Non quis, sed quid. — 12. Agrippina. Tört. dráma 3 felv. *Jelige*: In magnis et voluisse sat est. — 13. Fráter György. Szomorúj. 5 felv. *Jelige*: Acheronta movebo. — 14. Asszony. Tragédia 4 felv. *Jelige*: Férfi sorsa a nő. — 15. Az eretnek. Tragédia 5 felv. *Jelige*: Ha összeütközik erő s a jog stb. — 16. Elárvult lant. Tragédia 3 felv. *Jelige*: Rég veri már a magyart a teremtó.

III. Br. Bánffy Dezső-pályázat. (Tört. vigjáték.) 1. Királyi tréfa. Történ. vigjáték 3 felvon. *Jelige*: Szived' e tréfa fényözönbe vonja. — 2. A váltó. *Jelige*: Igazság. — 3. Hadik útja. Három felvonásos tört. vigj. *Jelige*: Hadak útja. — 4. Két feleség. Tört. vigj. 3 felv. *Jelige*: Daliás idők.

IV. Farkas-Raskó-pályázat. (Hazafias költemény.) 1. Kögyülés *Jelige*: Nemzetünk életfájának a gyökerén stb. — 2. Erzsébet királyné. *Jelige*: Eljen a király — 3. Istenitélet. *Jelige*: Szent László. — 4. A magyar polgárhoz. *Jelige*: Kinek szívében a haza nem él stb. — 5. Erzsébet királyné halálára. *Jelige*: Erzsébet királyné halálához. — 6. Sümegh és Tátika. *Jelige*: S a jó öreg — mit tegyen? — ringatja. — 7. Magyar szó. *Jelige*: Libertas. — 8. A honszerzők. *Jelige*: Árpád népe. — 9. Alkotmányünnepen. (Április 11.) *Jelige*: Muszáj! — 10. Kossuth napján. *Jelige*: Leborulok a nemzet nagysága előtt. — 11. Márczius 15-én. *Jelige*: Talpra magyar! — 12. Erdőben. *Jelige*: Petőfi Sándor. — 13. Legszebb dalom. *Jelige*: Tied vagyok, tied, hazám . . . — 14. Petőfi Sándor emlékezetére. *Jelige*: A haza minden. — 15. Kiért imádkozom? *Jelige*: Háromszintű a nemzeti lobogó. — 16. Hegyen. *Jelige*: Szülőföldem szép határa. — 17. Sóbajtás Erzsébet királynéhez. *Jelige*: Nincs a teremtésben vesztes, csak én. — 18. II. Rákóczy Ferencz fejedelem emlékezetére. *Jelige*: Farkas-Raskó szív-verse stb. — 19. Osztrák Mái, Magyar Miska. *Jelige*: Ha a föld Isten kalapja stb. — 20. Rákóczy imája. *Jelige*: A merre tengeter zúg stb. — 21. Virág a sirra. *Jelige*: Magyarország jövője. — 22. Szeretlek hazám. *Jelige*: Tiszta szív. — 23. Művészek versenye. *Jelige*: A szép a lélek gyönyörűsége. — 24. A clevelandi Kossuth-szobor. *Jelige*: Nyelvében él a nemzet. — 25. Örök magyar. *Jelige*: Itt élned, halnod kell. — 26. Fohász. *Jelige*: Isten áldd meg a magyart. — 27. Tavasz volt. *Jelige*: Hazádnak rendületlenül. — 28. A költő fiú. *Jelige*: Hazádnak rendületlenül stb. — 29. Kelen hegyének örök bércze . . . *Jelige*: Kelen hegye stb. — 30. Márczius 15. *Jelige*: Non semper idem. — 31. A hazához. *Jelige*: Ez a testem, ez a vérem. — 32. A nemző Kossuth Lajos sírjánál. *Jelige*: Hazánk szeretni stb. — 33. Intés. *Jelige*: Kárpátoktól Adriáig stb. — 34. Deák Ferencz emlékezte. *Jelige*: Rendületlenül! (Szerző a határidő lejártá előtt visszavette művét.) — 35. Király a kórházban. *Jelige*: Budapest, 1903. augusztus 24. — 36. Erzsébet. *Jelige*: Erzsébet. — 37. A Sellő regéje. *Jelige*: Szabadság vágya stb. — 38. Szellemóra. *Jelige*: A haza minden előtt. — 39. Zeyk Domokos. *Jelige*: Elfáradt az Isten gyámoltó karja. — 40. A magyar nőhöz. *Jelige*: Virág virágot vált, stb. — 41. Magyarország nem volt, hanem lesz. *Jelige*: Gyujtsunk dalra stb. — 42. Magyar vagy, az maradj. *Jelige*: Clopy. — 43. Álmod és gondolatok. *Jelige*: Hazánk a bokréta rajta. — 44. Kossuth katonája. *Jelige*:

Kossuth. — 45. Kivándorló barátomhoz. *Jelige*: Lesz itt dolog. — 46. Rodostóban. *Jelige*: Idegen istenek lettek bálványaink. — 47. Márczius 15. *Jelige*: Tavasszszellő lengett stb. — 48. Tiboldi. *Jelige*: A haza minden előtt.

V. Péczely-regénypályázat. (1901—1902.) 1. Gyöngyösy László: Belső emberek. Budapest, 1902. — 2. Hegyháti: Az élet csalódás. Pécs, 1902. — 3. Zsedényi Aladár: A csicsa. Budapest, 1902. — 4. Tattárszky Gyula: Fekete molnárné. Kassa, 1901. — 5. Zigány Árpád: A parasztkirály. Budapest, 1902. — 6. Barang: Husvét. Két kötet. Budapest, 1902. (*Névrejtő levéllel.*) — 7. Úttalan úton. Regény két kötetben. (*Kézirat.*) *Jeligés levéllel*: Hatalmas orvos az idő stb. — 8. Ifj. Korányi Frigyes: Serédy Gábor. Regény. Különnyomat a Budapesti Szemle 1902. évfoly. — 9. A vidék rózsjája. Tört. regény. (*Kézirat.*) *Névrejtő levéllel.*

VI. Gr. Karátsonyi-pályázat. (Komoly drámák.) 1. Hiszek egy Istenben. Drámai életrajz öt szakban. *Jelige*: A baj tetőpontjára érve stb. — 2. Az örültek. Színmű 3 felv. *Jelige*: Krisztus a keresztről stb. — 3. Az elrabolt menyasszony. Dráma 5 felv. *Jelige*: Buda. — 4. Minden jó, ha jó a vége. Színmű 5 felv. *Jelige*: Shakspere. — 5. Különböző utakon. Színmű 3 felv. *Jelige*: Semmi. — 6. Czelder Orbán. Színmű 3 felv. *Jelige*: Recrudescunt vulnera. — 7. Az erősök. Dráma 3 felv. *Jelige*: Fiat voluntas tua. — 8. Margit. Regényes dráma 4 felv. *Jelige*: Alea iacta est. — 9. Napkeleti éjek. Dráma 4 felv. *Jelige*: Isten és haza. — 10. A patrióta. Szomorúj. 3 felv. és 4 képben. *Jelige*: Le meilleur citoyen stb. — 11. Hannibal. Dráma 4 felv., 2 képben, epiloggal. *Jelige*: Hannibal. — 12. A lidércz. Drámai költemény. *Jelige*: Az ember gazdagságra vágyik stb. — 13. A halhatatlanság útja. Drámai költemény. *Jelige*: Ne féljete azoktól stb. — 14. Petronius. Tragoedia. *Jelige*: Homö sum. — 15. Mai asszony. Színmű 3 felv. *Jelige*: Asszonyi ész mindenre kész! — 16. Klára. Tragédia 5 felv. *Jelige*: Ostorozza a kor bűneit! — 17. Az utolsó Zách. Tört. színmű egy előjáték és 3 felv. *Jelige*: Munka jutalma, bére a siker. — 18. Palotától kolostorig. Színmű 5 felv. *Jelige*: Törjete meg azért és éljete. — 19. A megoldás. Színmű 3 felv. *Jelige*: Megoldottam a gordiusi csomót. — 20. Mária Tört. dráma. *Jelige*: Szapolyai: Igaza van stb. — 21. Karácsy György. Tragédia 5 felv. *Jelige*: Jaj annak, a kit késő bánat ér! — 22. Judit. Dráma 5 felv. *Jelige*: Elvennék én, csak adnának. — 23. Feodora. Tört. dráma 5 felv. *Jelige*: Északról fú a szél. — 24. A Farkasok. Polgári színmű dalokkal, 4 felv. *Jelige*: Vederemo. — 25. Ész és erő. Drámai költemény, négy részben. *Jelige*: Kövesd Shaksperet, s minden sorod fonák stb. — 26. Testvérek. Színmű 3 felv. *Jelige*: Az ember sorsa mint a tengerár stb. — 27. A lélek nagysága. Színmű 3 felv. *Jelige*: Tied lesz minden, a mi engem ér stb. — 28. Az idegen. Dráma 4 felv. *Jelige*: Borura derű. — 29. A jelöltek. Eredeti dráma 1 előjátékkal, 3 felv. *Jelige*: Lelkünk mélységei stb. — 30. Bolívar. Tragédia 5 felv. *Jelige*: Bolívar. — 31. Toldi szerelme. Romantikus dráma 5 felvon. *Jelige*: Joyselle: Et j'ai su tout de suite stb. — 32. A lázadó. Dráma 3 felv. *Jelige*: Embernek teremte őt is Istene! stb. — 33. Hajtótádszat. Dráma 3 felv. *Jelige*: Magis amica veritas. — 34. Judith. Verses tragédia 3 felv. *Jelige*: Előtted a küzdés stb. — 35. Vergődés. Dráma 3 felv. *Jelige*: Lasciate ogni speranza... — 36. Renée. Dráma 4 felv. *Jelige*: Via, veritas et vita. — 37. A „hirt“. Vigjáték 1 felv. *Jelige*: Roxane: „Brodez, brodez“. — 38. Tündérorság. Színmű 5 felv., előjátékkal. *Jelige*: Szent hazám stb. — 39. István herceg. Tört. szomorúj. 3 felv. *Jelige*: Posthumus. — 40. A talizmán. Drámai költe-

mény. *Jelige*: Boldog földet adok stb. — 41. Megújhodás. Színmű 3 felv. *Jelige*: Megújhodás az egész vonalon. — 42. A fönsségesek. Színmű 4 felv. *Jelige*: Nagy idők — nagy emberek. — 43. Erősek és gyengék. Színmű 5 felv. *Jelige*: Hazug törvények szolgálai vagyunk. — 44. A szerető. Dráma 4 felv. *Jelige*: Gyarlóság, asszony a neved. — 45. A nádor fia. Regényes színmű 5 felv. *Jelige*: Vitézség cserfája stb. — 46. Lélekvándorlás. Színmű 3 felv. *Jelige*: Per aspera ad astra stb. — 47. Minta nevelőnő. Eredeti színmű 3 felv. *Jelige*: Jaj annak, a ki hazudik.

VII. Gr. Nádasdy-pályázat. (Elbeszélő költemény.) 1. Perdita. *Jelige*: Te voltál, csak te, lelkem álma. — 2. Költő-halál. *Jelige*: Madách igéi biztatónak ragyognak stb. — 3. Jankó bíró uram. *Jelige*: A te ernyődnek kies alkonyában stb. — 4. Isten ostroma, asszonyok labdája. *Jelige*: A férfi sorsa az asszony. — 5. Szezelem halottjai. *Jelige*: A szezelem sötét verem. — 6. Margit. *Jelige*: Kőd. — 7. Az arany szarvas. *Jelige*: Fakadj, zödelj, multunk virága stb. — 8. Leányvásár. *Jelige*: Ezt hallottam én váhaha valahol. — 9. Buziás. *Jelige*: Jelenkor. — 10. Szigliget. *Jelige*: Ül mellém a kandallóhoz stb. — 11. Nyargalás sárkányszárnyú táltoson. *Jelige*: Szomjazott hir, szeplőtelen álom. — 12. Az anyai szeretet. *Jelige*: Legyen bármilyen dús stb. — 13. Az eskü. *Jelige*: Bocssassatok, sietnem kell stb. — 14. Ayescha. *Jelige*: Ninesen rózsza tövis nélkül. — 15. Kuruczok hajnala. *Jelige*: Ne higj magyar a németnek! — 16. Bethlen Gábor és Erdély fénykora. *Jelige*: Készörömet kell küzdeni stb. — 17. Két szív története. *Jelige*: Amor. — 18. Dobó Katicza. *Jelige*: Az egri csillagok. — 19. A csodaszarvas. *Jelige*: Vadat üzni feljövénnek stb. — 20. Eletkép. *Jelige*: L'homme malheureux stb. — 21. Magyar hadvezér. *Jelige*: Magyar hadvezér. — 22. A tolvaj. *Jelige*: A dinnyés Nyírségen. — 23. A menyegző. *Jelige*: Minden kezdet nehéz. — 24. A róna története. *Jelige*: Elcsüggedt szívem stb. — 25. Magyar. *Jelige*: Régi dicsőségek stb. — 26. Sámson. *Jelige*: A kidőlt fában őrlő szű stb. — 27. Solibár. *Jelige*: Régi rege, régi. — 28. Szent Eulália. *Jelige*: Itt is lesznek tán valami. — 29. Messiás. *Jelige*: Si fractus illabatur orbis. — 30. Jézus fogságba esése. *Jelige*: Nemo. — 31. Senki György. *Jelige*: Fierce loves etc. — 32. Koldus fiú. *Jelige*: A szív virága a könyörületesség. — 33. Elek és Helén szerelme. *Jelige*: A szeretet boldogít. — 34. A rab. *Jelige*: A haza minden előtt. — 35. Szezelem zülöttje. *Jelige*: Szezelemmel halni stb. — 36. Simon Gergely. *Jelige*: Mért, hogy a boldogság nem örök stb. — 37. a) Hazánk multja; b) Magyarok boldogsága. *Jelige*: Magyar szólás igaz hangja stb. — 38. a) Hazánk jövője; b) Gr. Nádasdy Tamásról. *Jelige*: Gr. Nádasdy Tamás pályadíjat tűzött stb. — 39. a) Magyar hazánk jövője; b) Magyar hazánk jelene; c) Magyar hazánk multja. *Jelige*: Magyar hazánk jövője a béke, stb. — 40. A mester. *Jelige*: Dicsőség, szezelem. — 41. Nehéz idők. *Jelige*: Megnehezült az idők viharos járása. — 42. Juliska. *Jelige*: Oly egyszerű ez a történet. — 43. Boór Katharina. *Jelige*: Emlékezzünk régiekről. — 44. Az újságárús asszony. *Jelige*: Sic transit gloria mundi. — 45. Mesemondás. *Jelige*: Tél derekán tüzes rózsza! — 46. A testvérek. *Jelige*: Az alkotó műhelyéből stb. — 47. Dóczy Zsigmond. *Jelige*: A multon épül a jövő. — 48. Mártha lakodalmá. *Jelige*: Elsa. — 49. A kivándorlók. *Jelige*: Elhagynod a hazát stb. — 50. Gyuri cigány. *Jelige*: Mit ér a gond kenyér és vizen!? — 51. Az utolsó kurucz. *Jelige*: Emlékezzünk régiekről. — 52. Bonello. *Jelige*: A haza minden előtt.

VIII. Léway-pályázat. (Az epikai költészet története.) 1. A

magyar verses elbeszélő költészet története a XIX. század II. felében. *Jelige*: ... Eltűnik nem egy emberöltő stb.

IX. **Dóra-pályázat.** (Törlesztéses államadósságok.) 1. A törlesztéses államadósságok. *Jelige*: Az igazságot hosszú idő méri. — 2. A törlesztéses államadósságok különféle nemei, azok előnyei és hátrányai. *Jelige*: Minden államadósság törlesztendő. — 3. Czim a pályakérdés. *Jelige*: Un Etat qui n'a point de dette etc. — 4. A törlesztéses államadósságok különféle nemei, előnyei és hátrányai. *Jelige*: A czél, a felvétel módja stb. — 5. Ugyanazon czím. *Jelige*: Az állam-hitel állandóságának feltétele stb.

X. **Lukács Krisztina-pályázat.** (A lélektan története.) 1. A lélektan története Wolfftól napjainkig. I. II. III. IV. *Jelige*: Natura animae.

XI. **Vitéz-pályázat.** (Növénycsalád monographiája.) 1. A hazai Asparagoideae monographiája. *Jelige*: Természetes fejlődés.

XII. **Meddön maradt** a két Gorove-pályázat, melyek egyikére a legújabbkori ethikai elméletek ismertetése, másikára pedig az Árpád-házi királyok udvartartásának története volt kitűzve.

főolvastatván, a jeligés levelek csoportonként külön borítékba lepecsételtetnek s megőrzés végett a főtítkári hivatalnak átadatnak; maguk a pályamunkák pedig az illető osztályokhoz bírálat végett áttétetnek.

176. A jegyzőkönyv hitelesítésére VÁMBÉRY ÁRMIN t. t. és GAÁL JENŐ l. tag kéretnek föl.

HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály h e t e d i k ü l l é s e.

1903 október 5-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Vámbéry Ármin t. t. — Beöthy Zsolt, Szinnyei József r. tt. — Badies Ferencz, Bánóczy József, Endrődi Sándor, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Szinnyei József, Thury József l. tt. — *Más osztályokból*: Concha Győző, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Kövesligethy Radó l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

177. Az osztályelnök a szünet után üdvözlí az osztályt s kéri, hogy az év hátra levő részében is az eddigi munkásságot tanúsítsa, majd felszólítja Thury József újonnan választott tagot, hogy olvassa föl székfoglaló értekezését.

178. THURY JÓZSEF l. t. megköszönve megválasztását, a „Török nyelvemlékek a XIV. század végéig” című székfoglaló értekezését olvassa föl. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

179. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÁMBÉRY ÁRMIN t. t. és SZINNYEI JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály h a t o d i k ü l l é s e.

1903. október 12-én.

KAUTZ GYULA r. t., helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Forster Gyula t. t. — Csánki Dezső, Fraknói

Vilmos, Hegedűs Sándor, Körösy József, Vécsey Tamás r. tt. — Békefi Remig, Reiner János, Schönherr Gyula, Szendrey János, Tagányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

180. Elnök megköszöni a II. osztály bizalmát, mely őt az elnöki tiszttel helyettesítésével megbízta, s fájdalommal emlékezik meg arról a nagy veszteségről, mely nemcsak az osztályt, de az egész Akadémiát, a tudományt és országot érte, elnökének, Pauer Gyulának váratlanul bekövetkezett halálával. Az ülést megnyitja.

181. TÓTH LÁSZLÓ PÁL, mint vendég, felolvassa „Giskra, külnös tekintettel Abaujra“ című értekezését.

181. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS és CSÁNKI DEZSŐ r. tagokat kéri föl.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1903 október 19-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: ENTZ Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor. Koch Antal, Krenner József, Lenhossék Mihály, Réthy Mór, Schulek Vilmos, Szily Kálmán r. tt. — Franzenau Agoston, Hoór Mór, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schafarzik Ferencz, Schenek István, Staub Móricz, Tangl Károly, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

183. SCHULEK VILMOS r. t.: „A szempár közös működését bizonyító kísérletek.“ Székfoglaló.

184. KLUG NÁNDOR r. t.: „A vérnyomás és hőmérsék befolyása a szívre.“

185. RÉTHY MÓR r. t.: „Ostwald elve a mechanikában.“

186. HÖGYES ENDRE r. t.: „A budapesti Pasteur-intézet 1902. évi működése.

187. CSORBA GYÖRGY részéről: „A kettős partitiókról“, előterjeszti Rados Gusztáv l. t.

188. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RÉTHY MÓR és SCHULEK VILMOS r. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1903 október 26-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérfataky László, Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Károlyi Árpád, König Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Réthy Mór, Szinnyi József, Than Károly r. tt. — Acsády Ignác, Angyal Dávid, Badics Ferencz, Ballagi Géza, Békefi Remig, Borovszky Samu, György Endre, Hegedűs István, Kürschák József, Lehr Albert, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Rados Gusztáv, Reiner János, Réthy László, Schönherr Gyula, Szendrei János, Tagányi Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

189. KÁROLYI ÁRPÁD r. emlékbeszédet tart Horvát Árpád lt. felett. — Közzé fog tétetni.

190. A főtitkár bejelenti **Misteli Ferencz** k. t. október 6-án bekövetkezett halálát. — Az összes ülés fájdalmas részvétellel veszi a jelentést s az I. osztályt felhívja, hogy emlékbeszéd tartása felől határozzon.

191. A bécsi cs. tudományos Akadémia f. évi október 19-én kelt átiratában jelenti, hogy az **Akadémiák Szövetségének** legközelebbi ülésén az elnök és alelnök választását illetőleg, az alapszabályok változtatását fogja indítványozni, s fölkéri Akadémiánkat, hogy az indítványhoz járulna hozzá támogatásával. — Az összes ülés **GOLDZIERH IGNÁCZ** és **THAN KÁROLY** r. tagok szóbeli előterjesztése alapján hozzájárul az indítványhoz, melynek értelmében nemcsak a szövetség elnökét, hanem alelnökét is a mindenkori igazgató akadémia választja meg.

192. A főtitkár jelenti, hogy az október 5-iki összes ülés fölkérésére a zalaegerszegi **Deák-ünnepélyen** Akademiánkat gr. **SZÉCHENYI BELA** ig. és tt. képviselte s koszorúját, rövid beszéd kíséretében, letette **Deák szobra** talapzatára. — Köszönettel tudomásul vétetik.

193. Az I. osztály jelenti, hogy a **Gr. Teleki-pályázathoz** **Jókai Mór** t., **Gyulai Pál** r. és **Bánóczi József** l. tagokat; a **B. Bánffy Dezső-pályázathoz** **Berczik Árpád**, **Badics Ferencz** és **Bayer József** l. tagokat; a **Farkas Raskó-pályázathoz** **Baksay Sándor** r., **Lehr Albert** és **Hegedűs István** l. tagokat; a **Péczy-regény-pályázathoz** **Beóthy Zsolt** r., **Endrődi Sándor** és **Riedl Frigyes** l. tagokat; a **Gr. Karácsonyi-pályázathoz** **Heinrich Gusztáv** r., **Herczeg Ferencz**, **Rákosi Jenő**, **Négyesy László** és **Kozma Andor** l. tagokat; a **Gróf Nádasdy-pályázathoz** **Lévay József** r., **Jánosi Béla**, **Katona Lajos** l. tagokat; a **Lévay-pályázathoz** **Gyulai Pál**, **Heinrich Gusztáv** r. és **Széchy Károly** l. tagokat kérte föl bírálókul. — Tudomásul szolgál.

194. A II. osztály jelenti, hogy a megüresedett osztályelnöki tisztségre, a legközelebbi nagygyűlésig, helyettes elnökéül, egyhangúlag **KAUTZ GYULA** ig. és r. tagot választotta meg. — Tudomásul szolgál.

195. Jelenti továbbá, hogy a **Dóra-pályázathoz** **Hegedűs Sándor** és **Földes Béla** r. tagokat; a **Lukács Krisztina-pályázathoz** **Pauer Imre** r. és **Böhm Károly** l. tagokat; a **Bezerédj-pályázathoz** **Gaal Jenő** és **Beóthy Akos** l. tagokat kérte föl bírálókul. — Tudomásul szolgál.

196. A III. osztály jelenti, hogy a **Vitéz-pályázathoz** bírálókul **Klein Gyula** r. és **Mágocsi-Dietz Sándor** l. tagokat kérte föl. — Tudomásul szolgál.

197. **Néh. VADNAY KÁROLY** rt. siremléke leleplezésének ünnepélyén (október 30-ikán) az Akadémia képviselőit **Heinrich Gusztáv** osztályelnök, **Beóthy Zsolt** r. és **Szendrei János** lt. kéretnek föl.

198. Egy utólag érkezett pályamű, tekintetbe véve a postai küldeményénél tapasztalt körülményeket, pályázásra bocsáttatik s erről a **Karátsonyi-pályázat** bíráló bizottsága értesítetik.

199. Az 1904-re szóló **Üléssor** jóváhagyatik.

200. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. **Fehér Ipoly** t. tagtól: A pannonthalmi szent Benedekrend története (II. köt.). — 2. **Körösy József** r. t.: a) *Hodgkins fund, Atmospheric actinometry and the constitution of the atmosphere*; b) *A determination of the ratio (x) etc.*; c) *Nineteenth annual report of the bureau of american ethnology* 1—2. köt.; d) *The international work of the wind*; e) *Experiments in aerodynamics*. — 3. **Chyzer Kornél** l. tagtól: A példénvármegyei orvos-gyógyszerészeti segélyező-egyesület története. — 4. **Munkácsi Bernát** l. tagtól: a) *Dr. K. Shiratori: Die Sprache des Hiung-nu-Stammes und der Tung-hu-Stämme*; b) *Die chinesische In-*

schrift auf dem Gedenkstein des K' Ūe-te-kin; c) Pogodin A. L.: Sbornjik statjej po archeologii i etnografiji. — 5. Olivecrona K. k. tagtól: két füzet. — 6. Stein Aurél k. t.: Sand-Buried ruins of Khotan. — 7. A m. kir. állatorvosi főiskolától: 1902—3. évkönyv. — 8. A nagyvárad községi iskolaszéktől: Nagyvárad város iskoláinak Értesítője 1902—1903. tanévről. — 9. A budapesti papnövendékektől: Szent Chantal élete. — 10. Az angol kormánytól: Mundari grammar. — 11. A bolgár kormánytól: Mouvement commercial de la Bulgarie. — 12. Az olasz közoktatásügyi minisztériumtól: Galileo Galilei művei XIII. kötete. — 13. A paduai „Museo civico“-tól: Il museo civico di Padova. — 14. A perui külügyminisztertől: Karte von Peru. — 15. A philippini szigetek kormányzóságától: 5 különféle füzet. — 16. Récsy Viktor dr.: A pannonthalmi főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban. — 17. Herman Ottó: Nutzen und Schäden der Vögel. — 18. Széll Farkastól: Testi büntetések a Debreczen városi régi jogban. — 19. Alexici György dr.: Pagini din trecut. — 20. Benkó Imrétől: Az inárcsi Farkas család története. — 21. Esterházy Sándor dról: a) Erzsébet királyné; b) A jus szó jelentései a római jogban. — 22. Dr. Fiala Lajostól: Letfűnt napjaimból. — 23. Flatt Károlytól: a) A herbariumok történetéhez; b) Linnének névtelenül kiadott apologiája; c) Zur Geschichte der Herbare. — 24. Goldziher Károlytól: Vizsgálatok a parciális lineár differenciál-egyenlet kerületi problémái köréből. — 25. Havass Rezső dr.-tól: Dalmácia és a magyar ipar, kereskedelem. — 26. Kvassay Istvántól: a) Közjogi képességek; b) A domaniális kölesön és a közös államadósság megszüntése. — 27. Raffay Ferencz dról: Die Besitzlehre im Entwurfe des ung. allg. bgl. Gesetzbuches. — 28. Szalay Lászlótól: a) Ueber Blitz-photographien; b) A Boggio Lera-féle zivatarjelző készülék. — 29. Walther Gyulától: Synthese von organischen Säuren, Kohlenhydraten etc. — 30. Dowson Waltertől: The wellcome physiological research laboratories. — 31. Katanov Nikolaj Theodorovicstól: Az urjanchaji nyelv tanulmányának kísérlete. — 32. Mayr György dról: Die deutsche Städtestatistik am Beginne des Jahres 1903. — 33. Merchich Mátyástól: De veris geometriae integrae principiis. — 34. Schneider Ernő: I. Nachtrag zum Preisverzeichniss für astronomische, geodätische und physikalische Präzisions-Instrumente. — Köszönettel vétetnek.

201. A Széchenyi-muzeum számára érkezett ajándékok, u. m.: 1. Gr. Széchenyi Béla ig. és t. tagtól: a) Tájkép a Kazán és a Vaskapu közt készítenő útról; b) Kis Lajos három levele Amerikából; c) Kováts Kálmán levele Mc Keesportból; d) A „South-Bendi Széchenyi-betegsegélyző- és temetkezési egyesület“ alapszabályai — 2. A Kisfaludy-Társaságtól: Péterfy Jenő összegyűjtött munkái III. köt. — 3. Ferenczi Zoltántól: Kossuth és Wesselényi s az úrbér ügye. — 4. Viszota Gyulától: Sopron vármegye 1836. évi Szt.-Mihály hava 12-én és folytatva tartott közgyűlési jegyzőkönyve. — 5. Erdélyi Gyulától: Gróf Széchenyi István-emlékkönyv. — 6. Bassarabich Sándor ny. ezredestől: A Széchenyi-család (színezett) czimere, keretben. — 7. Benkó Jenőtől: „Nagykőrösi Diáklap“ 1903. október 1-i száma, „Széchenyi gondolataiból“ című cikkel. — 8. Az orsz. magyar Képzőművészeti Társulattól: A „Művészet“ 1903. évi 2-ik száma. — Köszönettel vétetnek.

202. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő 163. 165. és 166. füz. — Athenaeum XII. 3. sz. — Irodalomtörténeti Közlemények XIII. 2., 3. — Nyelvtudományi Közlemények XXXIII. 1., 2. — Dr. Császár Elemér: Verseghy Ferencz élete és művei. — Abel Eugen: Analecta nova ad

historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. — Thirring Gusztáv: Népesedésünk kútforrásai a mult század első felében. (Társad. Értekez. XII. 10. sz.). — Edvi Illés Károly: Parlamenti szólás-szabadság. Székfoglaló értekezés. (Társad. Értekez. XIII. 1.). — Czím-lap a Társadalmi Értekezések XII. kötetéhez. — Archaeologiai Érte-sítő XXIII. 3. sz. — Téglás Gábor: Hunyadmegye közgazdasági leírása. (Megyei monographiák). — Rapport sur les travaux de l'Acad. Hongr. des Sciences en 1902. — Mathemat. és természettudományi Értesítő XXI. 3. — Tudomásul vétetik.

203. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KÁROLYI ÁRPÁD és GOLDZIHNER IGNÁCZ r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Jelentés az Akadémiák szövetségének 1903. évi gyűléséről.

(Előterjesztette *Lenhossék Mihály* r. t. a június 22-iki összes ülésen.)

Tisztelt Akadémia!

Akadémiánk mult hó 25-én tartott összes ülésében azzal bizott meg, hogy képviseljem Akadémiánkat az Akadémiák nemzetközi assoc-iatiójának f. évi június hó 4-én Londonban tartandó választmányi ülésén. Midőn e megtisztelő megbízásért köszönetemet fejezném ki, jelentem, hogy e kiküldetésben eljártam s van szerencsém a gyűlés lefolyásáról és eredményeiről a következőkben beszámolni.

Legyen szabad bevezetésképen röviden előadnom az Associatio történetét. 1899. október hó 9-én a berlini Akadémia kezdesére 10 különböző akadémia küldöttei összegyűltek Wiesbadenben s akadémiai megbízásából elhatározták, hogy a világ nevezetesebb akadémiait és tudományos társulatait magába foglaló szövetséget alapítanak meg Association Internationale des Académies néven. Az Associatio egyik célja az, hogy elősegitse az olynemű tudományos vállalkozásokat, a melyek vagy sajátságos természetűknél vagy nagy arányaiknál fogva csakis vállvetett nemzetközi munkálkodással és több akadémia hozzá-járulásával valósíthatók meg; egy másik feladata, hogy általában véve előmozdítsa a különböző országok közti tudományos érintkezést.

Az Associatióba eddigelé 19 akadémia jelentette be belépését, köztük a mi Akadémiánk is.

Az Associatio kétféle gyűléseket tart: közgyűléseket és választ-mányi gyűléseket. Az előbbiek minden három évben tartatnak s ezen Assemblée générale-ra az egyes akadémiai akárhány tagot küldhetnek. A választmányi gyűlések a közgyűlések közti időben tartatnak s ben-nük egy-egy akadémia részéről csak egy vagy két tag vehet részt.

Az Associatio első közgyűlését 1901. április havában tartotta Párisban; e közgyűlésen Akadémiánkat Than és Goldziher tagtár-saink képviselték. Akadémiánk az idei választmányi gyűlésre, melynek feladata csak a jövő évi közgyűlés előkészítése volt, eredetileg ugyan-

csak Than és Goldziher tagtársainkat küldötte volt ki; de mivel mindketten akadályozva voltak abban, hogy küldetésüknek megfeleljenek, Akadémiánk új képviselőt választott, s választása reám esett.

A gyűlés székhelye London volt, mert a múlt évi közgyűlés határozatából a vezetés 1904. jan. 1-ig a Royal Society-re szállott át, a gyűlések pedig a szabályok értelmében mindig a vezető akadémia székhelyén tartandók. Ezért lesz a legközelebbi, jövő év május 25-ére kitűzött közgyűlés színtere is London. Az azután következő, 1907-ben tartandó közgyűlés helyéül Bécs van kiszemelve.

Az ideai választmányi gyűlés f. hó 4-én délelőtt és délután tartott meg a Royal Society üléstermében Sir Michael Foster, a cambridge-i egyetemen a physiologia tanárának s a Royal Society örökös titkárának elnökletével. Vele együtt huszan vettünk részt a gyűlésben, ú. m. kivüle a párisi Académie des Sciences képviselőtében annak egyik örökös titkára, Darboux, matematikus, a berlini Akadémia részéről annak két örökös titkára, Diels philologus és Waldeyer anatomus, a lipsei Akadémia részéről His anatomus, a müncheni Akadémia részéről Krumbacher nyelvész és Lindemann matematikus, a göttingai Königl. Gesellschaft der Wissenschaften részéről annak két titkára, Ehlers zoologus és Leo philologus, a bécsi Akadémia részéről annak főtitkára, Lang physikus és Gomperz philologus, a római Accademia dei Lincei részéről Angelo Mosso, a turini egyetemen a physiologia tanára, a szentpétervári Akadémia részéről Famintzin botanikus és Salemann nyelvész, a stockholmi Akadémia részéről annak elnöke, Retzius, anatomus és Dahlgren történetíró, a brüsszeli Akadémia részéről egyik szakosztály-elnöke, Tilly, a christianiai Tudós-Társaság részéről Guldberg anatomus, az amsterdami Akadémia részéről Leyen, a washingtoni National Academy of Sciences részéről Newcombe csillagász, s végül Akadémiánk képviselőtében magam. Nem volt ezúttal képviselve a párisi Académie des sciences et belles-lettres, a párisi Académie des sciences morales et politiques, a kopenhágai Akadémia és végül — a mi kissé feltűnő — a londoni British Academy for the Promotion of Historical, Philosophical and Philological Studies, mely csak legutóbb lépett be az Akadémiák szövetkezetébe.

A gyűlésnek, mint már említettem, czélja csak az volt, hogy előkészítse a jövő évi közgyűlés tárgysorozatát; czéljának ily korlátozottsága mellett nem lehetett feladata, hogy érdemleges határozatokat hozzon, hanem tárgyalásai főképp oda irányultak, hogy azon különböző indítványokat, a melyek vagy a múlt közgyűlésen merültek fel, de ott még el nem intéztettek, vagy időközben nyújtattak be, vagy végül a jelen ülésen kerültek bejelentésre, megvizsgálja azon szempontból, vajjon beterjeszthetők-e a jövő közgyűlésen s milyen alakban történjék ez. Végeczélja a választmányi gyűlésnek tehát az volt, hogy megállapítva a javaslatok legezészerűbb alakját, biztosítsa a jövő évi közgyűlés sikerét.

E javaslatok közül a legfőbbek a következők :

A Royal Society egy javaslata, melynek Sir M. Foster az értelmi szerzője, oda irányul, hogy vétessék fel az Associatio alapszabályai közé, hogy kívánatos, hogy ezentúl minden oly nemzetközi tudományos vállalkozás, mely különböző államok anyagi támogatására szorul, mielőtt az egyes kormányok ezt a támogatást megadnák, az Akadémiák Associatiójának terjesztessék be megvizsgálás és véleményadás céljából. Noha e javaslat természetesen csak egy pium desiderium kifejezését célozza, mely kötelező erővel semmikép sem bírhat, mégis élénk eszmecsérré s nézeteltérésekre szolgáltatott alkalmat és különösen a berlini Akadémia küldöttei voltak azok, a kik Akadémiájuk megbízásából a javaslat ellen foglaltak állást azért, mivel nézetük szerint ezen indítvány bizonyos kényszert foglal magában, mely esetleg megbéníthatná a tudományos vállalkozások szabad mozgását. Kiemelték, hogy van sok oly tudományos vállalat, mely az akadémiák körén kívül eső egyénektől indul ki, s nem volna méltányos, ha az állam ily vállalatok támogatását mindig az akadémiák votumától tenné függővé. Minthogy az eszmecsere nem látszott eredményre vezetni, a választmányi ülés a vitatkozást félbeszakította s elhatározta, hogy a javaslatot véleményének nyilvánítása nélkül terjeszti a jövő évi ülés elé.

A mult közgyűlés elintézetlenül hagyta Marey párisi tanár javaslatát, mely a következő ülésen újra elő fog fordulni. Marey tanár, a híres physiologus, már évek óta fáradozik egy olyan intézet létesítésén, melynek feladata a párisi „Bureau international des poids et mesures“ mintájára az élettani vizsgálatoknál használt regisztráló készülékek pontosságának az ellenőrzése s ezáltal a physiologiai módszerek egyöntetűségének s eredményeik összehasonlíthatóságának a biztosítása volna. Marey fáradozásainak meg is volt már eddig az az eredménye, hogy Páris városa ingyen telket ajánlott fel e célra, a francia oktatásügyi kormány pedig 50,000 frankot bocsátott Marey rendelkezésére. Az intézet már fel is épült s Marey azt félig-meddig be is rendezte részben saját műszereivel és készülékeivel, melyeket az intézetnek ajándékozott, részben azokkal a készülékekkel, a melyeket mások ajánlottak fel az intézetnek. Marey a mult közgyűlésen az Associatio támogatását kérte intézete részére ; az Associatio az alapszabályok 10. §-a értelmében albizottságnak adta ki az ügyet. E bizottság most a közgyűlés elé terjeszti javaslatát, mely főkép abban áll, hogy tegye az Associatio a Marey-intézet ügyét magáévá s eszközölje ki a francia kormánynál s a különböző akadémiáknál, hogy az intézet fentartásához évenként bizonyos összeggel járuljanak hozzá.

A mult ülésen előfordult javaslatok közül kiemelkedő még a párisi Académie des sciences morales et politiques azon indítványa, hogy szövetkezzenek az akadémiák Leibnitz összes műveinek és hátrahagyott levelezéseinek a kiadására. Ezen indítvány eddigelé még nem lépett a megvalósulás stádiumába, a mit megértünk, ha számba

veszszük a feladat roppant terjedelmét, a mennyiben a teljes kiadás hozzávető becslés szerint 130—140 kötetre rúgna, s egyedül Leibnitz leveleinek száma, melyeket a hannoveri könyvtárban őriznek, 15,000 darab.

Ily régiebb javaslat továbbá az, a mely a Mahābhārata teljes és kritikai kiadására vonatkozik.

Az újabb javaslatok közül a következőket emelem ki. Mosso, a turini egyetemen a physiologia tanára, már évek óta foglalkozik a magas fekvésű helyeken való tartózkodás befolyásával az emberi szervezetre. Az ő kezdesére a Monte Rosa tetején, 4560 m. magasságban observatorium épült, melynek költségeihez az olasz állam is hozzájárult, mely azonban főképp egyesek adakozásaiból, de tisztán olasz pénzen létesült. Egyik főadományozó Margherita özvegy-királyné volt, a kinek a tiszteletére az observatorium a Capanna Regina Margherita nevet viseli. Az observatorium mostani kibővített alakjában hét helyiségből áll s physikai, meteorologiai és physiologiai osztályt foglal magába; mindhárom be van rendezve a szükséges műszerekkel. Megjegyzem, hogy a Monte Rosa csúcsa az olasz oldal felől könnyen hozzáférhető. Az intézet vezetősége a teljesen olasz pénzen alapított és fentartott observatoriumot, igen liberális módon, a világ összes tudósainak rendelkezésére bocsátja, s ennek kifejezéseképen a római Accademia dei Lincei útján azon kérelmet terjeszti az Akadémiák szövetsége elé, hogy jelentse ez ki, hogy a Monte Rosán levő megfigyelő-állomás nemzetközi jellegű. Anyagi támogatást az intézet az akadémiáktól nem kér.

A berlini Akadémiának két javaslata volt megbeszélés tárgya; mindkettő felvételre a jövő évi ülés tárgysorába. Az első javaslat odairányul, hogy adassék ki az akadémiák közös munkálkodásával és anyagi támogatásával egy corpus medicorum antiquorum, mely magába foglalná a legkiválóbb görög és latin orvosok műveinek eredeti szövegét a legmegbízhatóbb kéziratok alapján. A berlini Akadémia a kopenhágai és bécsi Akadémia hozzájárulásával már át is vizsgálhatta a legnevezetesebb európai könyvtárakat e szempontból és megállapította, hogy a tervbe vett gyűjtőmunka 37, egyenként 1000 oldalú oktav-kötetre terjedne, s hogy kiadása körülbelül 300,000 frankba kerülne. — A berlini Akadémia második javaslata az, hogy ragadj meg az akadémiák szervezetekete a kezdést arra nézve, hogy vizsgál-tassanak meg a föld mágnességi viszonyai egy teljes parallel-kör vagy olyan vonal mentén, mely nem tér el lényegesebben valamely parallel-körtől, még pedig azon szempontból, hogy megállja-e helyét Gaussnak a föld mágnességére vonatkozó elmélete. E teoriából indult ki eddig minden vizsgálódás, a mely a föld mágnességének eloszlására vonatkozik; e theoria alapján készültek a földmágnességi térképek is, a melyek tudvalevőleg a hajózás szempontjából is fontosak. Egyes újabb tapasztalatok azonban kételkedést támasztottak az iránt, vajjon

csakugyan teljesen szilárdak-e ezen elmélet alapjai, s ezért szükséges volna, hogy a kérdés újra nagyarányú vizsgálat tárgyává tétessék. A javaslat bővebb megokolásában ki is van fejtve e vizsgálatok részletes terve. Az a vonal, a mely mentén haladniok kellene e vizsgálatoknak, Anglia déli részén kezdődve, Észak-Franciaországon és Észak-Németországon át Oroszországba húzódnék, s Moszkva környékén kissé északnak görbülve, az e várostól délre fekvő nagy zavaró áramlat elkerülése végett, Omsk-nál érné el a szibíriai vasutat. Innen a vonal a vasút mentén a Csendes-Oceánig folytatódna s ezen át Amerikát érve el, két ágra oszlanék, az egyik a Canadian Pacific vasutat, a másik a Norther Pacific vasutat követné. A két vonal az Atlanti-tengeren át a vonal kiindulópontján találkoznék ismét. A tengeren eszközölgő vizsgálatokra külön fahajókat kellene építeni.

A washingtoni Akadémia nevében Newcombe, a washingtoni állami csillagvizsgáló igazgatója, azon javaslatát jelentette be, hogy szerveztessék egy astronomusokból álló nemzetközi bizottság a hold mozgásainak egyöntetű elvek szerint való megfigyelésére s erre vonatkozó táblázatok egybeállítására.

A Royal Society-nek következő javaslata szintén elfogadtatott a jövő évi gyűlés egyik tárgya gyanánt: Vállalja el az Associatio a földrengésekre vonatkozó, az egész világra kiterjedő vizsgálatok központi vezetését.

A müncheni Akadémia két javaslattal járul hozzá a jövő évi közgyűlés programjához. Az első az, hogy vegye fel az Akadémiák Associatiója munkatervei közé egy a középkor és újkor görög okmányait magába foglaló gyűjtemény kiadását. A másik javaslat tárgya a levegő villamossági tünetényei vizsgálatának nemzetközi szervezése; e javaslathoz hozzácsatlakozott a müncheni Akadémián kívül a lipcei, göttingai és bécsi Akadémia is.

Végezetül a legbővebb tárgyalásokra a lipcei Akadémia egy indítványa szolgáltatott alkalmat. E javaslat, melynek His lipcei anatomus a szerzője, az agyvelő s általában véve az idegrendszer vizsgálatának az előmozdítását tűzte ki célul, külön e célra szolgáló intézetek szervezése útján. His már a mult közülesen betérjesztette ez indítványát, s az Associatio elhatározta, hogy, tekintve az ügy aktualitását és fontosságát, nem fogja azt a választmányi ülés során egyszerűen a többi indítvánnyal együtt tárgyalni, hanem ez üléssel kapcsolatosan külön értekezlet tárgyává teszi, s ezen értekezlethez meghív az Associatióon kívül álló tudósokat is, olyanokat, a kik az idegrendszer anatómiája, physiologiája és pathologiája terén elsőrendű tekintélyek.

Ezen értekezleten, mely az Associatio ülését követő napon, június 5-én tartatott meg, ugyancsak a Royal Society üléstermében, s melyben His tanár elnökölt s én vittem a jegyzői tisztelet, a következők vettek részt: az Associatio tagjai közül: Foster, His, Waldeyer,

Retzius, Mosso, Ehlers, Guldberg, Lenhossék, az Association kívül álló meghívottak közül: Flechsig Lipcséből, Toldt és Obersteiner Bécsből, Giard Párisból, Ferrier és Horsley Londonból, Sherrington Liverpoolból és Cunningham Edinburghból.

Mi a célja e mozgalomnak? His ezt elnöki bevezető beszédében s már 1901-ben a lipcei Akadémia kiadványaiban megjelent füzetében igen szépen kifejtette. Az utóbbi évtizedekben az agyvelő s egész idegrendszer anatómiája és biológiája terén igen nagyarányú munkálkodást fejtettek ki. A vizsgálódás módszerei felszaporodtak és tökéletesedtek, az új adatokból és észleletekből nagy anyag halmozódott fel, melynek összehordásában egyaránt van része az anatómusoknak, pathologusoknak és elneorvosoknak. Az ismeretek ezen halmaza oly nagy terjedelmű, olyannyira szét van szórva a legkülönbözőbb szaklapokban s a vizsgálatok különböző iránya és eszközei következtében olyannyira hígán van az egyöntetőségnek és szerves összefüggésnek, hogy úgyszólván lehetetlenné vált, hogy olyan tudós, a ki egyébbel is foglalkozik, áttekintéssel bírhasson az ismeretek e nagy és oly változatos összegéről. Ha még hozzáveszszük, hogy a vizsgálódás e téren a módszerek nagy száma és nehézkes volta miatt bonyolódott és időrabló, nem kételkedhetünk azon, hogy nevezetesebb és szerves haladásokat e téren alig várhatunk, vagy e haladások legalább is nem fognak a kívánatos gyorsasággal bekövetkezni, ha az agyvelő anatómiájának és működésének vizsgálatát az anatómusok, physiologusok és elneorvosok ezentúl is úgyszólván mellékfoglalkozásként üzik.

Az anatómiai intézetekben — s ezt magam is megerősíthetem — az agyvelőre vonatkozó kutatások hozzá szükséges nagy technikai apparatus következtében nem foglalkozhatják el az őket megillető helyet: viszont az elneorvosok sem foglalkozhatnak kellő intenzitással e tárggyal klinikai elfoglaltságuk mellett, a miért is ez irányú munkálataik nem mindig mentek bizonyos felületességtől és dilettantismustól. A biologia e nagyfonságú fejezetének szerves és gyors előhaladása érdekében kívánatos, hogy külön intézetek létesüljenek, a melyekben ne foglalkozzanak egyébbel, mint csakis az agyvelőnek különböző irányban eszközözendő vizsgálatával. Ezen intézetek feladata volna a vizsgálódás módszereit tökéletesíteni, az évről-évre nagy számban felmerülő új technikai módszereket értékükre megvizsgálni. További feladatuk volna begyakorlott személyzet működésével az agyvelőre vonatkozó makroszkopiai és mikroszkopiai készítményekből lehetőleg teljes és választékos gyűjteményt megteremteni, a mely úgyszólván archívumot alkotna, a melyben az, a ki az agyvelő szerkezetét meg akarja ismerni, vagy egyes részeit tanulmányozni, könnyen megtalálná az ehhez szükséges készítményeket, s így fel volna mentve azon tartós és időrabló feladat alól, a melyből a tudománynak semmi haszna nincs, hogy maga készítse vagy készíttesse el a megfelelő praeparatumok sorozatát. E készítmé-

nyek czélszerű, áttekinthető felállítása, továbbá fotogrammok, modellek útján el volna érhető, hogy az, a ki tájékozódni kíván a tudás e területén, idegen segítség nélkül is, akár csak egy jól berendezett múzeumban, könnyen megtalálná azt, a mit keres, s néhány nap vagy hét alatt szert tehetne a szemléleti ismereteknek olyan összegére, a melynek megszerzésére különben éveket kellett volna szentelnie. Megtalálná az érdeklődő ez intézetekben az idegrendszer teljes irodalmát is. De legfontosabb feladata e laboratoriumoknak az volna, hogy bennük hivatott szakerek lehetőleg intensive mozgítsák elő önálló kutatásokkal az agyvelő s egész idegrendszer anatómiájára és működéseire vonatkozó ismereteinket.

Európában eddigelé két intézet van, a mely egyedül az agyvelő kutatásainak czéljára szolgál s a mely körülbelül megközelíti az ily intézetek fogalmát. Az egyik a bécsi „Neurologisches Institut“, melynek Obersteiner tanár a vezetője. Ezen intézet az egyetem orvosi karának a kötelékébe tartozik; költségeihez hozzájárul ugyan az egyetem is, de az intézetet főképp maga Obersteiner tanár tartja fenn. Ez intézetben az agyvelőnek csakis az anatómiájával és szövettanával foglalkoznak. A másik hasonló intézet nemrég létesült Berlinben, Krupp, a nemrég elhunyt világhírű gyáros adományából. Ezen intézet szintén az egyetemmel kapcsolatos; igazgatója Vogt Oszkár, kit a miniszterium Krupp egyenes kívánságára nevezett ki, az orvostani tanártestület ellenkező véleményével szemben. Ebben az intézetben is csak anatómai és szövettani vizsgálatok folynak, még pedig elég jó sikerrel, mint azt a Vogt-tól kiadott „Neurobiologische Arbeiten“ czimű vállalat eddig megjelent füzetei tanúsítják. Az intézet elég bő anyagi eszközökkel rendelkezik, a mennyiben annak az összegnek, a melyet Krupp az intézet fentartására adományozott, az évi kamatai 40.000 márkára rúgnak.

De az agyvelő vizsgálata oly sokféle irányban vehető fogatba, s e különböző irányoknak oly eltérők a segédeszközei, a technikájuk, hogy alig képzelhető, hogy egy-egy intézet felölelhetné az agyvelő kutatásának összes ágazatait, vagy legfőlebb úgy tartható ez megvalósíthatónak, ha egy-egy nagyobb szabású intézet szerveztetnék több külön alosztálylyal, a melyek különböző tudósok vezetése alatt állának. Legczélszerűbbnek látszik az az expediens, hogy szerveztessék egy egész sorozata az intézeteknek, a melyek az agyvelőt s az idegrendszert általában különböző irányokban, de egységes terv szerint dolgoznak fel, szoros kapcsolatban egymással s egymást kölcsönösen támogatva.

Az értekezlet tagjai egyhangúlag hozzájárultak eme fejtegetésekhez, s valamennyien megegyeztek abban, hogy elérkezett immár az idő, hogy az agyvelő vizsgálatára külön intézetek létesüljenek. Természetes, hogy az ilyen intézetek felépítésének, berendezésének és fentartásának költségei, ha nem akad minden nemzetnek egy-egy

Kruppja, a ki megadja a szükséges összeget, csakis az egyes államok kormányzatától várhatók, mert az akadémiák szövetségének saját vagyona nincs s az egyes akadémiák feladata sem lehet az, hogy ily intézeteket szervezzenek s fentartsanak. Az Associatio szereplése ez így körül kettős lehet; egyfelől sürgetheti és kieszközölheti memorandumaival az egyes kormányoknál az akadémiák közvetítésével azt, hogy ily intézeteket alapítsanak, s véleményét nyilváníthatja ily intézetek berendezésének, organizációjának módja iránt, s másfelől bizonyos befolyást biztosíthat magának ezen intézetek vezetésében és továbbfejlesztésében, hogy így az intézetek működésében meglegyen az összhang s egységes tervezet.

Az értekezlet hosszabb eszmecsere után némi módosításokkal elfogadta Waldeyer tanárnak egy konkrét javaslatát, mely az ezen ügyben teendő első lépéseket mindenre kiterjedő részletességgel öleli fel, s melyet a bizottság a jövő évi közgyűlés elé fog terjeszteni. E szerint az Associatio az egyes akadémiák útján a különböző kormányokhoz memorandumot intézne, melyben kifejezné annak a szükségességét, hogy az agykutatások előmozdítására külön intézetek, vagy legalább is a már meglevő intézetekben külön osztályok alakíttassanak. Ezen intézetekben a következő tárgyakkal foglalkoznának: 1. az ember középponti idegrendszerének makroszkopiai morfológiájával, beleszámitva az anthropológiát is, 2. az idegrendszer összehasonlító anatómiájával, 3. annak szövettanával, 4. fejlődéstanával, 5. physiológiájával, hozzászámítva a kísérleti psychológiát is, 6. a középponti idegrendszer pathológiai anatómiájával, kísérleti pathológiájával és teratológiájával és végül 7. a középponti idegrendszer klinikai vizsgálatával.

A részletes tervezet kidolgozására az értekezlet a közgyűlésnek egy héttagú bizottság kiküldését javasolja, a mely bizottság az intézetek létesülése után is folytatná működését, mint az összes agy-intézetek központi vezető választmánya. E választmányi tagok kijelölésében az értekezlet azon elv szerint járt el, hogy olyanokat válasszon, a kik nem laknak olyannyira távol egymástól, hogy időnként össze ne gyűlhetnének közös értekezletre. E vezető választmány tagjaival az értekezlet a következőket ajánlja: Waldeyer (Berlin), His (Lipese), Flechsig (Lipese), Ehlers (Göttinga), Munk (Berlin), Obersteiner Bécs) és Golgi (Pavia); Golgit az értekezlet a bizottságba ügyszólván csak honoris causa vette be, kiváló érdemeinek elismeréséül.

E bizottság első teendője az volna, hogy munkatársakat toborozzon a világ összes szaktudósai közül, még pedig annyit, hogy a fentebb megjelölt fejezetek közül egy-egyre ötnél több ne jusson. E munkatársak hozzájárulásával állapíttatnék meg a szervezendő intézetek részletes programja. Már előre kiemeli az értekezlet, hogy elkerülendő az, hogy az intézetek működésére egységes sablon alkalmaztassék; egyöntetlenség csak annyi biztosítandó az intézetek működésé-

ben, a mennyi a tudomány szerves előhaladására szükséges, pl. egységes nomenclatura, egységes mérték- és súlyegységek használata, de ki volna zárva minden korlátozása a kutatás szabad mozgásának. Ha létesültek az intézetek, a vezető bizottság szereplése bizonyos központi felügyeletben állana: az egyes intézetek évenként jelentést küldenének be neki tevékenységükről és forgalmukról, a mely jelentéseket a bizottság egybefoglalva, beterjesztene az egyes akadémiáknak. Az akadémiák feladata volna azután, hogy e jelentéseket saját nyelvükön közzétégyék és propagálják. Ez utóbbira különösen azért volna szükség, mert a jelentések egyik fő tárgya annak a részletes feltüntetése volna, hogy mily készítményekkel s nyomtatványokkal szaporodtak az egyes intézetek gyűjteményei és könyvtárai s így ezen akadémiái jelentések egy nevezetes feladatot teljesítenének, a mennyiben általuk értesülnének az agyvelő szerkezetét és működését tanulmányozó tudósok arról, hogy bizonyos kérdések kutatására melyik intézetben lelnek meg legteljesebben a szükséges vizsgálati anyagot, a megfelelő kész praeparatumokat s irodalmi kútforrásokat.

Tisztelt Akadémia! Hogy mind e javaslatok s különösen ez utóbbi, czélhoz fognak-e vezetni s meg fognak-e valósulni valaha olyan alakban és terjedelemben, a melyben azt tervezőik kigondolták, az kérdéses. Az ilyen tervezetek a tudósok agyvelejében születnek, mint idealismusuknak, a tudomány iránti rajongó szeretetüknek a következményei, de megvalósításuk más, a tudós körökön kívül álló tényezők kezébe van letéve, olyan tényezőkhöz, a melyeknek, ha meg is van bennük a legjobb akarat s a tudomány haladása iránt való helyes érzék, számolniok kell sok mindenféle körülménnyel s elsőben is az állam anyagi támogatását igénylő és meg is érdemlő különböző követelmények egyensúlyával. De az Akadémiák Associatiója már elismerésre méltó tevékenységet fejtett ki, ha megadja az impulzust fontos nemzetközi tudományos vállalatokra s erkölcsi súlyával támogatja azokat.

Végigtekintve az akadémiák szövetkezetének eddigi tevékenységén, el nem zárkozhatunk az elől, hogy a fiatal Associatio még nem találta meg teljesen a munkakörét, hogy úgyszólván még nem kristályosodott ki világosan a különböző indítványok sokaságából az Associatio tulajdonképeni rendeltetése s annak a konkrét alakja, hogy miképen, milyen téren, milyen irányban érvényesítse az Associatio szereplését a tudomány haladása érdekében. Remélhető azonban, hogy a következő években mind tisztábban fog kibontakozni a szövetség sajátlagos teendőinek a köre s ezzel a szövetkezet, túlesve a kezdet nehézségein, mind meggyőzőbben bizonyítja majd be életrevalóságát és szükségességét. Egy nagy érdeme a szövetkezetnek már most is, hogy közelebb hozza a különböző nemzetek tudósait egymáshoz.

II.

**Bizottsági jelentés gr. Széchenyi István munkái
új kiadása ügyében.**

Gr. Széchenyi István összes munkáinak kiadására nézve a tulajdonjogot a M. Tud. Akadémia a Tasner-örökösöktől még 1875-ben magához váltotta s a kevésbbé hozzáférhető munkákból, t. i. a kéziratokból és a szétszórtan megjelent cikkekéből azóta kilencz kötetet adott ki, ú. m.

Gróf Széchenyi István Naplói (kivonatossan). Összeállította Zichy Antal. Budapest 1884. Athenaeum.

Gróf Széchenyi István Beszédei. Összegyűjtötte s jegyzetekkel kísérte Zichy Antal. Budapest 1887. Athenaeum.

Gróf Széchenyi István Levelei. Összegyűjtötte s jegyzetekkel ellátta Majláth Béla. Három kötet. Budapest 1889—1891. Athenaeum.

Gróf Széchenyi István külföldi úti rajzai és följegyzései. Naplói nyomán összeállította Zichy Antal. Budapest 1890.

Gróf Széchenyi István levelei szülőihöz. Összeállította Zichy Antal. Budapest 1896.

Gróf Széchenyi István Hirlapi Cikkei. Összeállította Zichy Antal. Budapest 1893—1894. Két kötet.

* * *

Életében Széchenyinek 20 munkája jelent meg önállóan, külön könyv vagy füzet alakjában, ú. m.

1. *Lovakról.* Pesten 1828. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál.

2. *Hitel.* Pesten 1830. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István nyomtató intézetében.

3. *Világ,* vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására Pesten 1831. Fűskúti Landerer nyomtató intézetében.

4. *MagyarJátékszinről.* Pesten 1832. Nyomtatta Fűskúti Landerer.

5. *Stadium.* Írta Gróf Széchenyi István 1831-ben. Kiadta Z . . . 1833-ban. I. Rész. Lipcsében 1833. Wigand Ottónál.

6. Gróf Andrásy György és Széchenyi Istvánnak a *budapesti Hid-Egyesülethez írt nyújtott Jelentése,* midőn külföldről visszatérének. Pozsony 1833. Nyomtatott Fűskúti Landerer Lajosnál.

7. *Néhány Szó a Lóverseny körül.* Pesten 1838. Heckenast Gusztáv tulajdona

8. *Selyemről.* Pesten 1840. Trattner és Károlyi betűivel.

9. *A Kelet népe.* Pesten 1841. Trattner és Károlyi betűivel.

10. *A Magyar Academia körül.* Pesten 1842. Trattner-Károlyi betűivel.

11. *Üdvölelle.* — Gróf Dessewffy Aurél hátrahagyott némi iro-

mány-töredékivel. Írta és közli Gróf Széchenyi István. Pesten 1843. Trattner-Károlyi betűivel.

12. *Magyarország kiváltságos lakosihoz*. Írta Czenken 1844. április 13-án.

13. *Magyarország kiváltságos lakosihoz*. II. Pesten július 10. 1844.

14. A jelenkorban megjelent *Adó és Két Garas*. Budán 1844. A magyar kir. egyetem betűivel.

15. *Balaton Gözhajózás*. Pest, ápril 2. 1846. Nyomt. Trattner és Károlyi intézetében

16. *Eszmätöredékek*, különösen a Tisza-Völgy rendezését illetőleg. Pesten 1846 Trattner és Károlyi betűivel.

17. *Politikai Programtöredékek*. Pesten 1847. Nyomatott Trattner és Károlyi betűivel.

18. *Javaslat a magyar Közlekedési ügy rendezéséről*. Pozsony, január 25. 1848. Nyomatott Belnay örököseinél.

19. *Véleményes Jelentés a Tisza szabályozási ügy fejlődéséről*. Pozsony január 30. 1848. Nyomatott Belnay örököseinél.

20. *Ein Blick auf den anonymen Rückblick*. Von einem Ungarn. London 1859.

A következő három pedig halála után jelent meg.

21. Töredékek Gróf Széchenyi István fenmaradt kézírataiból. Közli Török János. Első kötet *Hunnia*. Pesten 1858. Kiadja Heckenast Gusztáv.

22. *Pesti por és sár*. Pesten Heckenastnál 1866.

23. *Önismeret* (Döblingi kézírataiból). Budapest 1875. Athenacum.

Széchenyi munkái, különösen az életében megjelentek, könyvkereskedési úton éppen nem, sőt antiquariusoknál is már csak ritkán szerezhetők meg. Akadémiánk kötelessége gondoskodni arról, hogy nagy alapítójának munkái könnyen hozzáférhetőkké váljanak.

Pontos számítás szerint, Széchenyi önállóan megjelent összes munkái — a német nyelven írt „Blick“-et ide nem értve — az Akadémia eddigi Széchenyi-kiadásai alakjában és betűivel mintegy 200 nagynyolczad ivet, tehát 5 negyveníves kötetet tennének. A „Hitel“ 16, a „Világ“ 26 ivre terjedne, tehát együtt, minthogy különben is összetartoznak, adnának egy 42-íves kötetet; a „Stadium“ (14 iv) „A Kelet Népe“ (18 iv) s a „Politikai programmtöredékek“ (9 iv) tennének egy 41-íves kötetet. A „Lovakról“, „Néhány szó a lóverseny körül“ s „a Magyar Játékszínről“ tenné a III., s a többi kisebb röpirat a IV. kötetet, megjegyezvén, hogy az „Adó és két garas“-t, a „Selyemről“ írt értekezést s a „Magyarország kiváltságos lakosihoz“ intézett két fölhívást nem kellene újra kiadni, minthogy ezeket az Akadémia a „Hirlapi czikkek“ közt máris kiadta. Az V. kötetbe jöhetnének a posthumus munkák: a „Hunnia“, a Pesti por és sár“ s az „Önismeret“, ha ugyan sikerül az eredeti kéziratot előkeritenünk. minthogy a Török János-féle kiadás szövegében nem lehet teljesen megbízni.

Az Akadémia állandó Széchenyi-bizottsága f. évi május hó 25-én tartott ülésében egyelőre az első két kötet sajtó alá rendezését határozta el, úgy hogy e két kötet (*Hitel, Világ, Studium, a Kelet népe, Politikai programmtörvények*) 1904-ben napvilágot láthasson. A „*Studium*”-ot 1832-ben, mint ismeretes, betiltotta a censura és csak 1833-ban jelenhetett meg Lipcsében, de akkor sem úgy, a miként iratott. Az eredeti szöveg megvan SZÉLL FARKAS debreczeni kir. táblai tanácselnök birtokában, ki azt egy könyvtár-árverésen szerezte meg. Reményünk van, hogy az új kiadásnál mind a két szöveget figyelembe lehet majd venni.

Közös előszó gyanánt újra kiadhatná az Akadémia Gyulai Pálnak „Széchenyi István mint író” című tanulmányát. Szükséges lesz azonban, hogy minden munkát egy-egy külön tájékoztató előszó vezessen be, a munka jellemzésével, hatásának s a nyomában fakadt irodalomnak méltatásával. A szövegben a Széchenyit annyira jellemző nyelvi sajátosságok és mondattani különösségek s a helyesírás is változtatlanul megtartandók lennének; a Függelékbe jőne a Széchenyi-Szótár, mely az írónak a nyelvújításhoz való viszonyát világítaná meg. A tájékoztató előszók megírására a bizottság Kautz Gyula ig. és r. tagot kérte föl, s a sajtó alá rendezéssel, valamint a Függelék egybeállításával a főtítkárt bízta meg.

Tisztelettel kéri a bizottság e jelentésének jóváhagyó tudomásul vételét, hogy azt a költségek kiegyenlítése végett, az összes ülés ajánlatával, az Igazgató-Tanács elé terjeszthesse.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN.

XIV. KÖTET.

1903. Deczember 15.

12. FÜZET.

Jelentés az 1903. évi Kóczán-pályázatról.

(Felolvasta *Riedl Frigyes* l. t. 1903. nov. 30-án.)

A költészetben — mint a művészetekben egyáltalán — a jelentéktelennek, sőt még a középszerűnek első tekintetre nincs semmi értelme. A középszerű gyári munkás, a középszerű földmíves, a középszerű hivatalnok — ezek *valamik*, ezek hasznosak. A középszerű költemény — az *semmi*.

Nem adnak-e az akadémiai pályázatok és így a Kóczán-féle pályázat is, melyről ezennel tisztelettel jelentést teszek, nem adnak-e túlságosan is alkalmat ilyen középszerű vagy még nem is középszerű költői művek megírására? Nem csábítanak-e évenként egy egész sereg más feladatok megoldására való fiatal embert a drámaírássra? Nem csábítják-e arra, hogy önmaguk kínosan, czéltalanul vergődjenek és kínos órákat szerezzenek a pályabírálóknak, kik kénytelenek fölösleges műveiket megbírálni, sőt átolvasni?

Azt hiszem, hogy pályabíráló társaim nem értenek velem egyet, de mégis be kell vallanom, hogy részemről *nem* tartom e sokféle gyöngye kísérletet, melyek az akadémiai pályázatnak köszönik ephemer létüket — teljesen hiábavalóknak.

Még ezek a munkák sem egészen fölöslegesek, még ezekben is megvan valami magasabbnak, az *eszménynek* egy bár sokszorosan megtört és elhalványodott sugara. A ki ezt vagy amazzt a középszerű drámai művet írta, az látott képzeletében maga előtt valami világrendet, a mely igazságosságra, szépségre, tökéletességre, jelentőségre meghaladja a mi mindennapi szürke életünket: látott valamit, bár tán csak zavarosan, a mi kiemel bennünket a kuszált és fájdalmas realitásból.

Tolsztoj elmondja egyik művében, hogy ismert egy orosz parasztot, ki béna volt, nem tudott se mozogni, se beszélni, csak még egy kissé dadogni. Van-e valami haszna az ilyen embernek? — kérdezték ismerősei. — Nem hiábavaló már az élete?

Nem volt hiábavaló. Volt haszna. Ezt a bénult parasztot, saját kívánsága szerint, oda fektették egy templom lépcsőjére:

a kik a templomba jártak, látták és a paraszt mosolygott rájuk, helyeslőleg intett a fejével és újjával buzdítóan a templom kapujára mutatott és ily módon bizalmat, reményt és vallásos buzgóságot öntött többi társa szívébe.

Így vagyunk mi ezeknek a pályaműveknek egy részével. Bénák is, dadogók is, de az ideál csarnoka előtt feküsznek és mégis, bár gyenge újjal, reámutatnak az ideálra.

A pályázó történeti drámák az Anjouk korába vezetnek bennünket; a legtöbb dráma Nagy Lajost szerepelteti. Magunk előtt látunk e drámákban egy boldog, hatalmas Magyarországot, a hol a kitüntetést az érdem szerzi és nem az utánajárás; egy Magyarországot, melyben magyar a vezénylő nyelv és a mi ennél jóval több: magyar a kultura.

Kétségtelen azonban, hogy a pályaművek majdnem kivétel nélkül egy fontos tekintetben *nem* felelnek meg a pályázat szellemének. Midőn Kóczán Ferencz ezt a szép alapítványt tette, kétségtelenül azt akarta, hogy a dicső és viszontagságos magyar mult megelevenedjék ezekben a drámákban. Tényleg pedig mit találunk bennök? Bizonyos történeti külsőségeket, néhány történeti diszletet és nevet — semmi egyéb olyat, a mi csak Nagy Lajos idejében volt meg. A legtöbb pályázó dráma-meséje akár Harun-al-Rasid korában történhetett volna, annyira nem korfestő.

Hogy mily kevés a történeti érzék e drámákban, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy van olyan történelmi dráma is köztük, melyen valóságos elkeresztelés történt: az illető dráma már pályázott egyszer, csakhogy akkor más korban történt a meséje, és más magyar király a hőse. Meglehet, hogy egy jövő drámai pályázaton ismét találkozunk majd ezzel a drámával és akkor ismét más neveket fognak a személyek viselni, talán a Hunyady-korból való neveket. Sőt talán még tovább is vándorol majd a hős még későbbi korszakokba is, úgy mint Madách Ádámja az egész történeten át, folyton nevet és ruhát cserélve, de folyton küzdve és bizva.

A beérkezett tizenkét dráma közt a legkülönösebb *A király esküje* című „hármass dráma“ (V.). A szerző a címlapon forrásai közt Arany Jánost is megnevezi és e gazdag forrásból tényleg nagyon is bőven merített. Egy jó része a drámának szószerint ki van írva Arany Toldijából. Nagyon különös hatással van, midőn olvassuk, hogy a drámában a személyek egymásnak *Toldi szerelmét* szavalják. — Egy más pályamű *Az örök szeretet* című, olyan polgári életképféle, a melyben legfeltűnőbb a végtelenes phonetikus helyesírás (I.). A *Nagy Lajos* (VII.), *Nagy Lajos szerelme* (XII.), *Dózsa László* (X.) című pályaművek, valamint a *Laczkfy* című két dráma (VIII. és III.) még nem érték el azt a színvonalat, a mely e drámák bíráló bon-

czolását a szerzők érdekében okvetlenül szükségessé teszi. Nem elég nagyarányú, történelmi drámához képest, a *Kard és koboz* egyfelvonásos pályamű.

Több érdeket kelt a *Délibáb* (IX.) és a *Frangepán Imre* (IV.). A *Délibáb* bonyolult meséje mellett is színpadi érzékre mutat, az egész különben inkább regényes, mint történelmi dráma.

A *Frangepán Imre* nyelve és verselése gyakorlott, ügyes szerzőre vall. Nem egy szép helyet találunk a drámában, sőt túlságos is benne a lyrai ömlengés és a retorika. Történelmi felfogásában és lelki motiválásában van valami fölületesség.

A (*Heinrich Gusztáv, Kozma Andor és Riedl Frigyes* tagokból álló) bíráló bizottság tetszését leginkább két dráma vívta ki: a *Mária* című tragédia (XI.) és a *Daczos Lelkek* című verses vígjáték (VI. Jeliséje: 1903).

A *Mária* című tragédia szerzője, ki Máriát, Nagy Lajos leányát választotta hősül, ügyes író. Különösen ügyes a keze a történeti anyag drámai összefoglalásában. Hatásos, nagy tömegjeleneteket tud rendezni, csak hogy e nagy jelenetekben nincs elég meggyőző erő. Inkább színpadilag vannak kidolgozva, mint lélektanilag. Mintha a szerző a valószínűség és a történet rovására inkább csak a színészeknek akart volna alkalmat adni erős kitérősekre. A szerző nagy indulatokat működtet, mindjárt a legszenvedélyesebb szerelem ragadja el személyeit, vagy a legszilajabb gyűlölet uszítja őket egymás ellen. Nyelve, verselése egyenlőtlen.

A *Mária* első felvonása igen mozgalmas, de azért mégis egységes és kerek: a magyar országgyűlésen vagyunk, a hol igen szenvedélyes pártharcz folyik, de azért az országgyűlés megőrzi mégis lényeges attributumát: a méltóságot. Igen merész a II. felvonás. Megkoronázzák a templomban az új királyt. Az özvegy királyné legott a templomban a koronázó szertartás alatt annyira fellázítja a nemességet és a népet, hogy karddal rohannak Károly király ellen, kit azonban Mária saját testével megvéd.

Ez a legügyesebb felvonás, nem valószínű; de kétségtelen, hogy drámai talentum nyilatkozik benne.

Sokkal kevesebb a cselekvény, de több a költészet a *Daczos Lelkek* című verses vígjátékban, melynek a bizottság egyhangúlag javasolja a díj odaítélését. Egyhangúlag javasoljuk, de azért egyek vagyunk a munka gyöngéinek megjelölésében is. A cselekvény nem gazdag benne. A dráma elején voltaképp ott vagyunk, a hol a végén. Csak egy kis félreértés jön közbe. De nem is valószínű a cselekvény. A darab hősnője, Piroska, ugyanazon a napon hol mint leány, hol mint apród jelenik meg kedvese, Bebek előtt, a ki nem veszi észre, hogy ugyanegy személylyel beszél. A magyar történeti elem igen csekély a drámában.

Sok benne, a mit lyrai chriának szeretnék nevezni: általános jellegű ömlengések egy-egy előforduló tárgyról. Például: a hős elalszik. Következik egy chria az álomról. Lelőnek egy kis madarat: chria a kis madár haláláról. Lelőnek egy sast: chria a sasról.

Hogy ezt a művet óhajtjuk a pályadíjjal kitüntetni, azt mindenekelőtt szép nyelvének és a tárgy költői felfogásának köszönheti. A párbeszéd benne mindenütt élénk, gyakran elmés; az egész művön vidám szellem és pajzán kedv vonul végig. Compositiója zárt és egységes: az egész cselekvény 24 óra alatt perdül le. Dictiójának nem ritkán valóban költői szárny-csapása van.

Legyen szabad egy-két igen rövid részletet bemutatni ennek igazolására.

A darab hősnője, Piroska, álruhában virrasztott beteg kedvese mellett, ki őt nem ismerte meg.

Elaludt végre. Édes kis gitárom,
A te zenédre hunyta le szemét.
S erőt-adó, ifjító tünde álom
Teríté rája bűvös köntösét.
Az álom a betegnek jól-tevője
Pedig mi más, mint himes lepke — ő!
A szárnyai ezernyi színbe szöve . . .
Gyors röpte könnyed, lágyan lebbenő.
Ezernyi dallam száz s száz változatban; —
Ezernyi változás, mind egy alakban; —
Ezernyi szín egy képre rálehelve,
S mint hogyha mind vidám életre kelne! . . .
Ezernyi emlék s mégse össze-vissza . . .
Ezernyi hang, de mégsem hangzavar,
Mint egy patak, a melynek tükre tiszta,
Bár megdagasztá annyi zivatar.
Údító álom, szállj le a szemére,
S hozz gyógyulást, erőt, hozz enyhe irt!
Legyen nyugalma szenvedési bére
S a boldogság, mit egykor szíve bírt.
Áldom nevét, áldom ezerszer is . . .
Ha gyűlöl, átkoz is, ha megvet is!

A következő kis részlet azon jelenetből való, a melyben a darab hősnője, Piroska, apróruhában párbajt vívni készül kedvesével, Bebekkel, ki még mindig nem ismerte fel. Piroska azonban tudja, hogy nem lesz komoly párbaj, és kaczer incselkedéssel ezekre kéri kedvesét, Bebeket:

Piroska.

Mi vivunk, ha az udvar összegyűlt. —
Csak arra kérlek: végezz egy csapásra,
Hogy simán menjek majd a másvilágra,

— Nem szeretem az akadályokat.
A homlokomra ne hasíts lyukat,
Az arczomat kiméld, mint én kimélem,
Ne borotválj meg éles szablya-élen.
Vérrel ne piszkítsd. Nem azért mosakszom,
Hogy egyszerűen bevérezd az arczom.
De legfőképp kiméld az orromat,
Mert abból — vágni úgyse tudsz sokat.
Ügyelj, hogy kardod lábam' meg ne vágja,
Hadd tánczolok majd át a túlvilágra.
A derekamat éppen meg ne bántsd,
Hogy karcsúságom ne érhesse gáncs.
A kezemet, meg el ne merd találni.
Kár volna érte: nézd, milyen parányi.
Bátyám uram, csak annyit mondhatok:
Tied a szívem, — azt átszúrhatod.

Végül engedje meg az ismeretlen szerző, kinek nevét már csak néhány perczig borítja a titok, engedje, hogy szíves üdvözetemet kifejezzem.

Giskra, különös tekintettel Abaujmegyére.

(Kivonat Tóth-Szabó Pál október 12-én tartott felolvasásából.)

Hazánk, Albert királyunk halála után, 1440-ben, két pártra szakadt. Az egyik párt a lengyel Ulászlót vallotta királyának, a másik Albert utószülött fiának, Lászlónak hódolt. E pártraszakadás nyomán előkelő szerephez jutott ez évek történetében a cseh származású brandisi Giskra János, kit Erzsébet királyné, Albert özvegye, azzal a feladattal bízott meg, hogy hazánk felső vármegyéit és városait a fia iránti hűségben tartsa meg. Giskra megszállta a rábizott részeket s kormányozta azokat minden országos végzés és törvény ellenére, az illető részeknek pedig legnagyobb veszedelmére és kárára akkor is, mikor már az egész nemzet elfogadta Lászlót királyának. Hatalma csak V. László trónralépésével vált ártalmatlanná. Szerephez jutott azonban újra László utolsó évében. Giskra egyike volt azoknak, kik a Hunyadi-fiakat fogságba ejtették, majd többi között őt bízta meg László király a Hunyadi László kivégeztetésére támadt mozgalom leverésével. Mátyás trónrajutásával előbb Kázmér lengyel királynak, utóbb Frigyes császárnak ajánlotta fel szolgálatát, s csak mikor Frigyes békés megegyezésre jutott Mátyással, bent az országban pedig Mátyás vezérei összetörték a csehek hatalmát, hódolt meg Frigyes közbenjárásával nagy királyunknak.

Giskra Jánosnak e röviden vázolt működését tettük jelen dolgozatunk tárgyává. Nyomon követtük a cseh vezért fellépésétől 1462-ig, Mátyás előtt Vázott történt meghódolásáig. Bemutat-

tuk általában a sok törvényszegést, jogfosztást, zaklatást, melyek nevéhez fűződnek; figyelmünket azonban főképen Abaujmegye s a vele szomszédos részek sorsára irányoztuk. Fejtegetésünk azonban hiányos lett volna, ha ki nem terjeszkedtünk volna a vallási, erkölcsi állapotokra is. Ezt annál is inkább meg kellett tennünk, mert Giskra és zsoldos népe kelyhesek voltak s így hatásuk vallási, erkölcsi téren el nem maradhatott. Így dolgozatunk két részre oszlik; az elsőben szólunk Giskra politikai működéséről, a másodikban a vallás-erkölcsi állapotokról. Felhasználtuk dolgozatunkban a már kiadott okleveleket, a mennyiben az elének szabott keretben értékesíthettük s felhasználtuk első sorban azokat, melyeket különféle levéltárakban mi magunk kutattunk fel. Forrásainkat különben tárgyalásunk folyamán mindenütt jeleztük. Felolvasásunk anyagát a második részből választottuk.

* * *

A történelem csak akkor nyújthat megbízható képet valamely korról, ha a politikai események mellett figyelemben részesíti ama kornak vallási, erkölcsi, társadalmi, egyszóval kulturális viszonyait is. Éppen ezért röviden szólni fogunk azon társadalmi, vallási, erkölcsi hatásokról, melyeket a csehek hazánkban léte idézett elő. Figyelmünket itt is, miként az előzőekben. első sorban Abaujmegyére s a vele határos részekre fogjuk fordítani.

Sokban hasonlított e cseh világ a későbbi török világhoz. A csehek főképen azokat támadják, kik velük ellenkező pártállást foglalnak el. Majd, a viszonyok változtával, valósággal vadásznak azokra, a politikai pártállás figyelembe vétele nélkül. kiktől gazdag váltságdíjat remélnek kizsarolhatni. Bizonyosság rá Homonna urainak, a Drugetheknek és Szécsi Miklósnak az esete. Sokkal nagyobb fontosságú volt azonban Perényi János foglyúlejtése, mert ez a Perényiek hatalmának megsemmisítését Abaujmegyében, legalább egy időre, s egy új családnak Abaujban való meghonosodását vonta maga után. Perényi János, egyike azoknak, kik az országgyűlés megbízásából Ulászlót hazánk trónjára meghívták, csak akkor szabadult Giskra fogságából, mikor 24,000 arany váltságdíj lefizetésére kötelezte magát. De, mert ily nagy összeggel nem rendelkezett, lekötötte zálogba nagy-idei uradalmát Szikszó, Ujfalu, Sziget, Hernád-Németi, Vadász, Detk, Komarócz, Szeszta, Csécs, Velejte, Makrancz, Bodoló, Lánecz, Perény, Ujvár, Zsujta, Panyok, Kis- és Nagy-Németi, valamint Csány falvakkal együtt. Giskra pénzszükében lévén, szorongatta Perényit a váltságdíj megadására. Perényi azonban most is csak 4000 forintot adhatott s a még hátralévő 20,000 forintban továbbra is zálogban hagyta az említett uradalmat; majd bele-

egyeztet, hogy Giskra a nagy-idai uradalmat tovább adja zálogba egy jómódú körmöczi polgárnak, ki kész volt a 20,000 forintot megfizetni. Modrár Pál volt ez, kiről Giskra azt mondja egyik levelében, hogy „fautor, amicus et fidelis noster dilectus, qui nobis ab agnitione sua, qua eum cognovimus, semper in omnibus fidelissimus inventus extitit“. A záloglevél szerint, melyet Kassa városa is megerősített, Modrár és örökösei az uradalmat mindaddig birhatják, míg László király a kölcsönzött összeget meg nem téríti nekik. Az országos tanács, élén Hunyadi János-sal, azon nyíltan kifejezett okból, mert inkább biztosítva hitte e vidék nyugalmit, ha Nagy-Ida Modrár s nem a csehek kezében van, mindehhez beleegyezését adta. Pálóczi László országbíró pedig Modrárt, most már Nagy-Ida kapitányát, új uradalmába a jászói konventtel beiktattatta.

Giskra kevéssel utóbb újabb kölcsönért fordulván Modrárhoz, az előbbi szerződést megújítja, sőt megígéri, hogy hála fejében Modrárt bárki ellen meg fogja védelmezni; ha fogságba esnék, „pro eo tamquam proprio nostro homine et fideli stabimus“; hogy László király sem fogja e birtokokat másnak adományozni, s ha Giskra meghalna, utódja is köteles lesz ez egyezséget megtartani. Ez újabb szerződést megerősítették Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes bírái, Giskra emberei közül Czverteticz Herman, Ostravai János, (Talafusz) Jankovszki, Wolfenberek és mások. Összesen tizenkét pecsét függ az oklevélen. Giskra még ebben az évben személyesen megjelent a jászói konvent előtt s ott is írásba foglalta a fentieket.

Modrár Pál, bármennyire hívének vallja is Giskra, testestől-lelkestől a Hunyadiaknak volt a barátja. Barátságáért azonban kemény próbára tétetett. Mert, mikor a Hunyadi-fiakat elfogták, velük, több más előkelővel együtt, Modrár Pál is fogságba került. Bizonyára ez áldozatkész hűségét akarta jutalmazni Mátyás király, mikor Nagy-Ida birtokában megerősítette.

A Perényi-család nem nézte tétlenül a sorsot, mely ősi birtokainak osztályrészt jutott. S mikor jogi úton semmire sem ment, Perényi János, a Giskra fogságából kiszabadult Jánosnak a fia, feleségül vette Modrár Katalint, s most már legalább a birtokok egy részéhez igényt tarthatott, mit nem is késett érvényesíteni. Pálóczi László országbíró elrendelte az osztályt, a melyet a leleszi konvent kiküldöttje, Márton rendtag, Csirke Tamás és Kornis János királyi emberekkel hajtott végre a nagy-idai várban, Nagy-Ida városában, továbbá Csécsen, Makranczon, Bodolón és Láncon egyfelől Perényi János, másfelől Modrár Pál özvegye, Anna asszony és fiai, Miklós és Pál, valamint leányai, Dorottya, Borbála és Zsófia között egyező akarattal, ellenmondás nélkül. Ugyanebben az időben már Szapolyai Imre

is igényeket táplált Nagy-Ida iránt, s úgy látszik, jogosan, mert Mátyás ez igényeket támogatta. Így Nagy-Idának ez időben már három ura volt.

Az anyagiakban okozott pusztításnál nagyobb és eredményeiben messzehatóbb volt az a romlás, melyet a csehek a vallás, az erkölcs terén végeztek. Mind Giskra, mind zsoldos népe kelyhesek voltak, hívei a máglya-halált halt Husz tanainak. A hol megfészkeltek magukat, a katolikus egyházat a saját vallásuk számára foglalták le, vagy erőddé alakították át; a katolikus vallás gyakorlását eltiltották, s a kik hívek maradtak vallásukhoz, erőszakos üldözésnek tették ki magukat. Maga a vezér, Giskra, adta a példát, mikor Rima-Szombatból mindazokat ki-kergette, kik vonakodtak két szín alatt áldozni. E türelmetlenség azt eredményezte, hogy főképen Sárosban és Szepesben, mint a melyek a csehek főfészkei valának, minden második katolikus egyházban két szín alatt áldoztak. Legtöbb méltánytalanságot szenvedtek a vallás szolgálói, az egyháziak s az egyházi testületek. Csak röviden emlíjük a menedékkövi karthauziakat, kik kolostorukból Lőcsére menekültek, mert a csehek gyakran még ruhájuktól is megfosztották őket; Gábor, lechnicezi priort, kinek kolostorát, mivel a csehek lerombolták, újból kellett építeni s a szétszórt rendtagokat összegyűjteni; a szepesi káptalant, mely ismételten érezte a csehek zaklatását; a mislei prépostságot, mely a rablók egyik főerőssége volt, s csak Magyar Balázs, Mátyás vezére, szabadította ki hatalmukból. A határozott pártfogolás egymagában veszedelmet jelentett. Ulászló megfosztotta Stock Jánost a szepesi prépostságtól, mert Erzsébet királyné hívének vallotta magát, s prépostságát Dominis János zenggi püspöknek, a krakkói királyhívó küldöttség vezetőjének adta; ugyanebben az évben Kassa a csehekkel megrohanta a jászói monostort, mert I. Szaniszló prépostja (nem pedig III. Szaniszló, mint a rendi történetírók mondják, mert a három Szaniszló a valóságban egy személy) Ulászló ügyét támogatta.

Egyik egyházi testület sem szenvedett azonban annyit ez években, mint a most említett jászói prépostság. Hányt-vetett életének megrajzolására már csak azért is nagyobb figyelmet fogunk fordítani, mert története becses anyagot szolgáltat hazánk azonkori belső állapotainak megismeréséhez.

I. Szaniszló ült Jászó préposti székében, mikor a nemzet két pártra szakadt Erzsébet, illetőleg fia, László és Ulászló között. A prépost habozás nélkül azokhoz csatlakozott, kik a haza üdvét Ulászlótól várták. Azonban ez a határozott pártfogolás súlyos következményeket vont maga után. Mert alig jelentek meg a csehek Abaujmegyében, már is az Erzsébet ügyét támogató kassaiakkal Jászóra törtek, s mert a monostort be nem vehették,

a prépostság birtokain elégítették ki boszú- és rablásvágyukat. A prépost panaszára Ulászló Pálóczi László országbirót s több más zászlós úr között Tornai Szilvesztert bízta meg a prépostság védelmével s a kassaiak megfenyítésével.

Nagyon jellemző e kor felfordult világára, hogy éppen Tornai Szilveszter, Tornavár ura s Tornamegye főispánja, bízott meg a monostor védelmével. Mert Tornai Szilveszter mind az előbbi években, mind ezután, nem sokkal kevesebbet ártott a prépostságnak, mint maguk a csehek. A hol érte, ott rabolta a gyengébb szomszéd birtokait. Mikor a csehek 1448 július hónapjában másodszer törtek Jászóra s megrabolták a monostort, ismét a főispán, Tornai Szilveszter volt az első, ki felhasználva a prépostság e kétségbeesett helyzetét, a monostor több birtokát erőszakosan elfoglalta. A prépost tiltakozott ez erőszakosságok ellen a szépei káptalannál, Abaujmegye nemesi törvényszéke, majd Pálóczi László országbiró előtt ismételten. Ezek meg is tettek mindent, a mi tőlük telt, de a garázda főurat megfékezni nem volt hatalmuk. És éppen ez a körülmény bátorította fel Tornai Szilvesztert, hogy tovább daczoljon minden törvényes renddel. Sőt vakmerőségre vetemedett, mikor Biró Jánost, a jászói prépost testvérét, Nagy-Ida vára hadnagyát elfogatta s börtönbe vettette. A hadnagyot Hunyadi János kormányzó megbízásából Székely Tamás vránai perjel küldötte Tornavárába, hogy a jászói préposttól elrablott jószágokat visszakövetelje. A főispán példájára a kisebbek is, kitől hogy telik, ott károsítják a prépostságot, a hol éppen érik.

A sok erőszakos támadás nem egyszer keltette bennünk azt a gyanút, a mit különben a rendi történetírók mint tény állítanak, hogy a prépostság ez években a csehek birtokában volt, míg jogos tulajdonosai számkivetésben éltek, s éppen ez a körülmény bátorította volna fel a szomszédokat a támadásra. Ebbeli gyanúnk ma már eloszlott, de megdőlt ugyanakkor a rendi történetírók említett állítása is. Mert a való tényállás az, hogy a csehek 1448-ban megrabolták ugyan a jászói monostort, de nem ütöttek benne tanyát s így az urait sem tették földönfutókká. Ennek ugyanis az lett volna a szükségképeni folyománya, hogy a konvent, mint hiteles hely, ez években beszüntette volna működését. Ámde ez nem történt. A jászói konvent 1448 után is szakadatlanul végezte hiteles helyi teendőit egész addig az időig, míg Talafusz meg nem szállotta. Ez azonban nem 1448-ban, hanem 1455-ben történt, a mikor is a konvent, mint hiteles hely, tényleg megszüntette működését.

Újat állítunk s azért kötelességünk bizonyítani. Az 1448. júliusi cseh támadás után, november 6-án Nagymihályi László, Lukács prépost és konventje előtt, zálogba kötötte le zempléni

és ungi birtokait Nagymihályi Györgynek, a tőle bársonyban, ezüstkupákban stb. kölcsönvett 12,000 aranyért. 1449-ből, valamint a következő évek mindegyikéből, kivétel nélkül, találtunk nem egy-egy, de olykor egy és ugyanazon évből több oklevelet is, melyeket a jászói konvent adott ki. Fennakadás nélkül jutunk el egész 1455-ig. Ez év április 15-én kelt utolsó oklevelünk. Lukács prépost és konventje jelenti benne, hogy Pálóczi László országbirónak 1455 febr. 11-iki meghagyására, Péter rendtaggal s Teresztei István királyi emberrel Csetneki Andrást be akarta iktatni a tornamegyei Szín, Petri, Ilsvafő, Ardó, Borzova, Szilicze, Kisfalud, Feketefüz, Prekopa, Doboldél, Varbóc, a gömöri Recske, Királyi, a zempléni Zsadány s a borsodi Meszes birtokába, de Szalonnai János fiai György és Péter ellenmondottak. Itt hosszú időre megszakad a fonál. Oka pedig az, mert az 1455. év áprilisának végén, 24-ike körül, (circa festum b. Georgii) Talafusz János, Giskra abauji kapitánya, megrohanta a prépostságot, elfoglalta; a prépostot konventjével együtt menekülni kényszerítette s a monostort a saját czéljaira átalakítva, megerősítve, benne ütötte fel tanyáját. Hogy maga a monostor volt Jászón a csehek lakóhelye, bizonyítják Pálóczi László országbirónak a borsodi nemesek Sajó-Szentpéterben tartott gyűlésén adott oklevelének következő szavai: „... Thalaffwz auxiliante sibi... Johanne de Peren, claustrum Jazow vocatum, in comitatu Abaujwar habitum, condescendendo, *fortaliciumque in eodem claustro erigendo* et ex eodem fortalicio universas possessiones ipsius exponentis (scil. Pauli filii condam Emerici vajwode de Pelsewcz) ad castrum suum Zard vocatum in comitatu Thorna... depopulari fecisset“.

Másfél évig tartott e megszállás. 1456 július havában Hédervári László egri püspök, Pálóczi László országbíró, Perényi János tárnokmester s más zászlós urak, köztük Tornai Szilveszter, az országgyűléstől felhatalmazva és megbízva, Talafusz Jánossal egyezsége léptek, mely szerint Talafusz Jászt bizonyos öszszegért kibocsátotta kezéből. Azonban a monostor megváltása nem jelentette egyúttal a szerzeteseknek a számkivetésből való megváltását is. Mert az egyezkedő urak a monostort, nem bízva Lukács prépost erejében és hatalmában, hogy a csehek újabb támadása ellenében sikerrel fogná megvédelmezni, Kassa városára bízták azzal a feladattal, hogy őrséget tartson benne. De a monostor gondozása súlyos teherként nehezedett a kassaiakra, annyira, hogy csak László király határozott parancsa tartotta vissza őket a monostor szétrombolásától. Majd a kassaiak ismételt panaszára László felszólította Abauj- és Tornamegyék nemeségét, hogy a kassaiakat Jászó gondozásában támogassák. De, ha e megyék — írja László — nem is sietnének a segélyadás-

sal, Kassa akkor is köteles Jászón őrseget tartani s az ő tudta nélkül nem rombolhatja le.

Ezenközben Biró Lukács is lépéseket tett, hogy elvesztett otthonát visszaszerezze. Személyesen járulva a király elé, sok panasz közt kérte, hogy adja vissza monostorát s ne engedje, hogy ő szerzetestársaival prépostságán kívül bolyongjon. A király kész volt a prépost kérését teljesíteni, de előbb tudni kívánta, vajjon a prépost képes lesz-e a maga erejével monostorát megvédelmezni. Ennek megvizsgálásával Kassát bízta meg. Azonban Kassa, bár előbb maga is ismételten panaszkodott, úgy találta, hogy a prépost a saját embereivel nem fog megfelelni a rája váró súlyos feladatnak. Erre László maga parancsolta Kassának, hogy Jászt a prépostnak át ne adja, de, mint eddig, a saját őrizete alatt tartsa s maga is kész e munkájában segéd-mére lenni.

Lukács prépost tehát tovább bolyonghatott. A bekövetkezett országos események meg éppen jó időre megfosztották még a reménytől is, hogy otthonába visszatérhessen. A Hunyadi László kivégeztetését követő nagy kavarodásban a csehek újból erőre kaptak, László király éppen Giskrát bízta meg a Hunyadi-ház támasztotta mozgalom leverésével. A régi erőszakosságok megújultak, melyek folyamán Jászó ismét elbukott s megint csak Talafusz ütött benne tanyát. Talafusz kezében is maradt mindaddig, míg csak Mátyás nem ült hazánk trónjára s elküldte hadverő hőseit, Rozgonyi Sebestyént, Hédervári Lászlót s Magyar Balázst a csehek megtörésére. Az 1458 nyarán Sáros-Pataknál vívott döntő ütközet után, Hédervári László egri püspök üzőbe vette a Sárosvára felé iramodó Talafuszt, közben Jászón megállapodott s a monostort, „a csehek kiváló erősségét“, körülzárolta. Uderszki, az erőd hadnagya, az éj leple alatt megszökött s másnap virradóra a vezér nélkül maradt őrség megadta magát.

Igy Jászó újból s most már végleg megszabadult a csehektől. Méltán várnök tehát, hogy a már negyedik éve száműzött szerzetesek végre visszatérhetnek ősi hajlékukba. Még sem így történt. Mátyás király jutalmazni akarván diadalmas vezéreit, Jászt a prépostság összes birtokaival Magyar Baláznak és fivérének (nem pedig fiának, mint a rendi történetírók vallják) Kelemennek adományozta. Bizonyítja ezt többi között maga Magyar Kelemen Andrásfi György pápai közjegyző előtt tett vallomásával: „... monasterium in Jazo cum universis suis possessionibus et proventibus rexisset et possedisset“. Magát a monostort sem kapták vissza a szerzetesek, mert abban már 1459-ben a Magyar-testvérek laktak és — elég meglepően hangzik — éppen úgy erőszakoskodtak a környék népén, mint előbb Tornai Szilveszter a prépostságon. Ugyanezen év őszén ugyanis

a leleszi konvent Mátyás király rendeletére törvény elé idézte Magyar Balázst és Kelement „capitanei in Jazo“, mert megbízott és kiküldött embereik Pataki László és Mihály, továbbá Kéri Péter birtokain erőszakoskodtak, sőt az utóbbit a jászói erődbe hurczolták s ott hosszabb ideig fogva tartották. Semmit sem használt Lukács prépostnak, hogy Giskra 1462-ben meghódolt s időközben a cseheket részint megfélemték, részint kiverték az országból. Csak hosszú tíz év után ütött a megváltás órája. 1464-ben Mátyás visszaadta Jászót és birtokait Lukács prépostnak, kötelezte azonban, hogy Magyar Balázsnak kárpótlásul azon költségekért, melyeket a monostor megerősítésére fordított, bizonyos összeget fizessen. Méltányolta mégis a prépost szűkös anyagi helyzetét Mátyás, s tovább ment jóakarátában, mikor meghagyta Nógrádmegye nemesi rendjeinek, hogy a következő 1465. évben a királyi kincstárt illető adót, öt telek után számítva egy aranyat, Lukács prépost megbízottainak szolgáltatassák be, hogy eleget tehessen Magyar Balázsnak. S csak most foghatott hozzá a prépost, hogy gyógyítsa a sebeket, melyek prépostságát e zivatáros években érték.

Hogy mennyire meghibbant e korban az erkölcsi érzék, mennyire uralkodott e kor fiain az önösség, világosan bizonyítja ez éveknek azon kiáltó, de szomorú jelensége, hogy akadtak számosan mind a főrangúak, mind az alsóbb osztályúak között, kik vagy haszonlesésből, vagy merő bosszúból, de soha eléggé nem menthető okból, a csehekkel czimboráltak. A Podmaniczkiakat, a Szécsieket, a Csicseri nemeseket csak említjük. Perényi Jánosról már előbb jeleztük, hogy Talafuszt támogatta a jászói monostor elfoglalásában.

Valamennyi között azonban leginkább megdöbrent az a vád, melyet 1453-ban emeltek a már sokszor említett Biró Lukács jászói prépost ellen. Nem kisebb dologról van szó, mint hogy a mondott évben, tehát éppen akkor, mikor Axiath indult új rablásokra, Tornai Szilveszter és fiai, nemkülönben Tornai Osvát, Vidnek, Szilveszter testvérének a fia, panaszt emeltek Pálóczi László országbirónál, hogy Lukács prépost a legrégibb időktől fogva mindig a csehekkel czimborált; minapában pedig ugyanezek a csehek, Lukács prépostnak az egyetértésével, sőt egyenes meghagyásából, Tornai Szilveszternek tornai várnagyát, Videt, legyilkolták, sok más alattvalóját fogságba hurezolták; legújabbban magát Torna várát akarták lajtorjákon megmászni és meg-rabolni; mindezekkel meg nem elégedve, több falut, templomot, lakóhelyet felperzseltek s ezekkel a panaszosoknak nem kevesebb, mint százezer forintnyi kárt okoztak. Első pillanatra azt hihetnők, hogy az egész vád Tornai Szilveszter bosszúműve, mert éppen ő ellene tett Lukács prépost panaszt minden törvényes

fórumon, hol csak panasz tehető. De mielőtt véleményünket ki-
mondanók, vizsgáljuk meg jobban az oklevelet. Ugyanazon ok-
levélén, melyben Pálóczy a vizsgálatot elrendeli, megtaláljuk a
leleszi konvent jelentését is. A nevezett konvent kiküldöttje pedig,
András rendtag, Méhészi László királyi emberrel a helyszínen
szerzett tapasztalatok alapján úgy találta, hogy a vád igaz, ki-
véve az okozott károk felbecsült értékét, miért is a prépostot
szent György nyolczadára a király elé idézte. Az a véleményünk,
hogy a leleszi konvent azon jelentését, hogy a vád igaz, úgy
kell értenünk, hogy a csehek a Tornaiaiktól panaszolt tényeket
valóban a jászói prépost egyetértésével s meghagyásából vitték
véghez. Mert a Tornaiaiak vádjának azon részét, hogy Lukács
prépost a csehek bejöveteletől, 1440-től, e rablókcal czimborált
volna, megdönti az az egy tagadhatatlan tény, hogy ugyanezek
a csehek, kiknek szövetségében most említettik, 1448-ban meg-
rohanták a jászói monostort s ugyanezt a Lukács prépostot
menekülni kényszerítették. Nem akarjuk mi Lukács prépostot
fehérre mosni, csak az igazságot, a mennyire hozzájuthatunk,
kideríteni. Tény, hogy a csehek a prépost meghagyásából törtek
a Tornaiaiak ellen. De ne feledjük, hogy ugyanakkor, mikor a
csehek a prépost otthonát is feldúlták, Tornai Szilveszter volt
az, ki a leggonoszabbul támadt a prépostság birtokaira és így
a prépost, mert sehol sem talált hathatós orvoslást, sem méltó
megtorlást a hatalmas főúr garázdaságai ellen, — ember volt
ő is, — bosszúra gondolt s a cseheket küldte a Tornaiaiak ellen.

* * *

Fejtegetésünknek végére értünk. Az országos jelentőségű
események szolgáltatta keretben végig kísértük Giskrát fellépé-
sétől Mátyás előtt történt meghódolásáig. Figyelemmel voltunk
mindvégig Abaujmegyére. Arra törekedtünk, hogy ez évtizedek-
nek ne csupán politikai történetét ismertessük, de vallási, erkölcsi
életét is feltűntessük, mert annak megértéséhez nem egyszer ez
adja a megoldás kulcsát. Láttuk, hogy a belső, zilált állapotokat
mint váltja fel lassan a törvényes rend. Elmúltak azok az idők,
mikor „az igazság mélyen hallgatott, a szemérem korlátai le
voltak rontva . . . a vas önkény . . . az erőszak zúzott össze min-
dent, mikor semmi sem volt biztos, csak az, hogy a testvér is
ellenség“. Az erőskezü, igazságos Mátyás ült a trónon, ki meg-
adta hazánknak a már régóta nélkülözött, áldásos nyugalmat.

Niauis: „Epistolae breues“.

(Hegedűs István 1. t. november 3-án tartott előadása.)

Az Olschki-féle antiquariatus katalogusa tett figyelmessé Niauis e munkájára, melyben magyar vonatkozások is találhatók. Az egyetemi könyvtár igazgatósága készséggel meghozatta ez ösnyomtatványt, mely körülbelül 1490 tájt keletkezett. Negyedívrét, gótikus betűkkel van nyomtatva, 22 lapot tartalmaz. Az Olschki-féle példány kitépott rész lehet egy collectaneumból, mert 43—63 téntával irt lapszámjelzést találunk rajta. Az iv- és lapszám a szokásos A—D betűkkel és számokkal van jelezve.

Apponyi Sándor grófnak renaissancekori művekben elsőrangú könyvtárában épp ez a kiadás van meg, a mint a Hungarica I. 53. lapon olvasható leírásból is kitűnik. E leírás igen találóan meg is jelöli a korszakot, melyre a Niauis „rövid levelei“-ben előforduló részletek vonatkoznak, t. i. Mátyás királynak 1488 júniustól novemberig terjedő sziléziai és Albrecht szász herceggel 1487 aug.—szept. hónapokban folytatott hadjárataira. Már e körülmény is fölhívta figyelmemet e munkára. És az történet velem, a mit a kutató szerencséjének lehetne nevezni, egyebet és talán még érdekesebb dolgot is találtam egy pár levélben.

Niauis, Nivis (Schneevogel) Pál a széptudományok tanára volt Lipcsében, vagy az akkori kor kifejezése szerint „*magister artium*“. Élete a XV. század második felében folyt le. Irodalmi munkássága főképp a latin stilisztika körébe vágó tankönyvekből állott. Műveinek pontos jegyzékét megtaláljuk Hain derék repertoriumában.¹

E munkák a latin nyelv írásmesterségére szolgáló tankönyvek, különböző korú és különböző képzettségű tanulók számára. Így van *Latinum idioma M. Pauli Niauis pro parvulis editum*, melyet a chemnitzi tanácsnak ajánl. Ez több kiadást ért: 1493 (Nürnberg), 1494 (Augsburg), 1497 (Nürnberg), 1497, 1499.

Vannak párbeszéddek kisebb gyermekek számára sűrű egymásutánban kiadva: 1489, 1492, 1493, 1497-ben.

Ugyancsak párbeszéddek a novicius papok számára E munká-

¹ Repertorium Bibliographicum, Stuttgart, 1831. II. 480. s köv. II.

ról, melynek czíme: *Latinum idioma Magistri Pauli Niauis pro noviciis in religionibus constitutis editum*, fogalmat szereztem magamnak a második kiadásból, melyet megtaláltam a Nemzeti Múzeum könyvtárában (Inc. s. a. 1375. jelzéssel). Ennek colophonján egy csokorra kötött szalaggal egybefűzött kettős czímer látható; egyiken a nap, hold és egy csillag, a másikon egy vár ábrázolásával és alájegyezve Martinus Herbipolensis (Zantzberg) Lipsiae. Az évszám hiányzik.

Ezután jönnek az *Epistolae breues* (Hainnál 11,726. sz.). Ennek megtaláltam a Nemzeti Múzeumban (Inc. a. 1070. sz. a.) egy későbbi kiadását. Álljon itt a nyomtatás helyére és évére vonatkozó rész: *Impressum Liptik per Melchiorum Lothar Anno humane salutis nonagesimo nono duodecimo quoque februarii kalendas*, tehát 1499-ből. Hogy e kiadás későbbkori, az a compendiumokban nyilvánuló sajátos eltérésekből (így például az *et* az egyetemi könyvtár példányában nincs compendiose írva) kétségtelennek látszik. E kiadás tartalmi tekintetben szóról-szóra megegyezik az egyetemi könyvtáréval. Az előszó szintén Hübnerhez van intézve. Ha következtethetünk az *Idiomá*-k kiadásában található különbségekre, nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a mi példányunk 1492-ben keletkezhetett, sőt esetleg 1490-ben.

Úgy látszik, hogy nagy kelendőségnek örlött e tankönyv, mert Niauis irt *Epistolae baccalauriandis utiles*, *Epistolae mediocres* és *Epistolae longiores* cím alatt a latin nyelvben előrehaladottabb tanulók számára is *formulare*-kat. Igen, formularékat; mert azon kor tanítási módszerének szellemében az élet különböző viszonyainak megfelelő kész mintákat nyújtott a tanár. Így pl. a noviciusok számára kiadott formula meglehetősen szellemtelen, chablonos modorban négy fejezetben párbeszédet tartalmaz a szerzetbe lépő kispap számára. Tartalmaz beszélgetést a belépő és a perjel közt, a beöltözés alkalmával folytatott társalgást Ubertus, a perjel és az apát közt és az étkezésről, a kolostor kertjéről folytatott beszélgetést Dinellus, Chilo, Philardus közt.

Magasb fokú képzettséget igényelhetek az *Elegantiae latinitatis*, a *Thesaurus eloquentiae* és *Colores rhetoricae disciplinae*; látni, hogy a régi latin iskola egyes osztályain végig menve, Niauis minden osztály számára irt külön gyakorló könyvet.

A *Visio cuiusdam eremitaе*, a *Historia occisorum in Culen* (melyet németből fordított le), *Judicium Jovis in valle amoenitatis*, *Declamatio de immaculata conceptione B. M. V.* című munkák címét csak azért sorolom föl, hogy Niauis irodalmi működéséről bővebb tájékozást nyujtsak.

Hogy minő czélt szolgált: e munkákból világos. A latin stílus kifejezéseit, szólamait, fordulatait akarta minták alakjában nyújtani. De éppen mert a gyakorlati szempont lebegett előtte,

szótt bele azokba a „rövid“ levelekbe egykorú eseményekre vonatkozó megjegyzéseket is, hogy tanítványait a latin nyelven való fogalmazásban minél nagyobb készségre gyakorolja be.

Maga megmondja az *Epistolae breues* előszavában, melyben művét Hubener Andrásnak, a tobeni esperesnek ajánlja, hogy bár Marcus Tullius Cicero és több más szónok sok könyvre menő levelet írtak, hogy újak szerkesztésének talán szüksége sem látszik fentorogni, úgyde az ókori férfiak levelei a legrégibb dolgokkal foglalkoznak, melyek vagy teljesen elenyésztek a közéletből, vagy máskép alakultak. Ezért gyűjté ő egybe e rövidebb és azután hosszabb leveleket és ezeket az egykorú eseményekről írta, hogy ezekben, mint tükörben lássák meg a tanítványok, hogy miként kell leveleket írni, hogy így magukat későbbi pályájukra fölfegyverezzék. E szempontból emlékszik meg Niauus az egykorú eseményekről. És mit találunk? 16 rövid tudósítást és választ tartalmazó levelet, melyek Mátyás király hadjáratainak külföldi hatását elevenen visszatükrözik.

A szászországi iskolákban a latin stilus-gyakorlatokban a mi imperatorlelkű királyunkról szólnak a félelem és aggodás hangján.

Így mindjárt a *harmadik* levél így hangzik:

„Magyarország királya János, saganai herczeg ellen indul.

Híre jár a mi hazánkban, hogy Magyarország királya János, saganai herczeg ellen fegyveres támadásra készül; ez nem tetszik ám Sziléziának és nagy izgalmat okoz és mindenképen törekszik részint ennek követelését, részint a fejedelmek viszályát kiegyenlíteni. Isten tudja, mi lesz, mindnyájan a békéért imádkoznak, azt áhitozzák. Jónak láttam neked ez ujságot megírni, ha nem is valami kellemes. Éljen boldogan.

Felelet.

Nemcsak János herczegre, hanem egész Sziléziára veszedelmet jelentő eseményről tudósítasz. Ha lesz esze a tartománynak és az államnak, teljes erővel igyekeznek, hogy a fejedelmek közt kitört viszályt meggátolják, különben földüljék a mezőket, elharácsolják a barmokat, sem barát, sem ellenség nem lesz biztonságban. Éljen boldogan.“

A következő levél már a magyar hadak betöréséről értesít. „Szünetel minden kereskedés, a föld művelésével fölhagytak; az utakat rablók állják el, a falvakat kifosztják, a városok nincsenek kellőképp megvédve.“ A felelet sajnálatát fejezi ki, hogy a szép termékeny föld annyit szenved. „Kétség sem lehet a felől, hogy ha maga a király áll élére a hadnak, mely vad és rab-

lásra hajlik, egész Szilézia nagy veszélyben forog.“ Kéri a további tudósítást.

A következő levél a legérdekesebb, mert már Glogau ostromáról értesít. „Biztosan megtudtam, hogy (a magyar király) Glogaut ostrom alá fogta, mely János, saganai herczeg legjobb városa, melyet ha beveend, könnyen hatalmába ejti a többi várost is.“ A feleletet szószerint közlöm, mert ez világot vet e levelek keletkezési korára:

„Nagyon csodálkozom, hogy minő elbizakodottság lepte meg János herceget, hogy a király hatalmának ellenállni merészel, ki már a híres Bécsset is leigázta, melyet széles árkok védtek, falak vettek körül és hajózható folyam övez; könnyen beveheti eme kevésbbé megerősített várost. Te azonban el ne mulaszd az idő folytán történekről engem értesíteni.“

A következő levél már Glogaunak éhség útján történt bevételéről tudósít. A nemzeti önérzetnek megfelelően kifejezi ugyan János herczeg vitéz ellenállását. A válasz kiemeli, hogy ez már Mátyás király hadi taktikájához tartozik: a városokat körülveszi, éhséggel megadásra kényszeríti. A következő két levél oly mozzanatot tartalmaz, mely, azt hiszem, eddigelé nem volt ismeretes.

A levél így hangzik: „Magyarország királya, mihelyt bevette Glogaut és a János herczeg tartományához tartozó városokat, a szaraczenokat Lausitzba vezette és hire jár, hogy János örgrófnak és a szász hercegeknek fog hadat izenni. E hír nálunk el van terjedve, melyről jónak láttam téged értesíteni.“

Mire a felelet így szól: „Nem titok többé, hogy a szaraczenok vannak a táborban és a mi herczegségünk (itt a szász herczegséget érti) határain táboroznak. A mi hercegeink hadat gyűjtenek és szembeszállani el vannak tökéelve. Félelmetes veszély fenyeget, nagyobb, mint a melyet a mi korunk vagy őseink valaha láttak. Az Isten adjon békét és nyugodt időket, mind ezért fohászkodunk.“

A történeti körülményeket Szalay, Teleki és Fraknoi egybehangzóan beszélik el. Mátyás törvénytelen fia, Korvin János számára Csehország koronáját akarta megszerezni. E célból előbb Szilézia egyes kisebb alkatrészeit szerzé meg. Így 1485 tavaszán Podiebrad György fiától, Viktorin herczegtől, cserében szlavoniai uradalmakért, megvette a troppai herczegséget. És harmadfél év múlva a milánói házassági frigykötésnél János herczeg már mint troppai, leobschützi, ceslauri, tosti, beutheni és koseli herczegségek ura szerepel. Ugyanő a *sagani* herczegség örököséül van felemlítve.¹ „Azonban — mondja Fraknoi — a sziléziai hercegek csak az erőszaknak és fenyegetéseknek engedve, mon-

¹ Fraknoi: Hunyadi Mátyás király. Budapest, 1890., 356. l.

dottak le János herczeg javára területeikről és rendelkezési jogukról. Az elégtelenség, mely közöttük nőttön-nőtt és külföldről is élesztetett, az 1488-ik év tavaszán fegyveres lázadásra vezetett. „János saganai herczeg ugyanaz, kit Mátyás a *glogau*i herczegséggel ruházott föl, és a kinek kedvéért háborúba bonyolódott a Hohenzollern-házzal.

Ellene Mátyás 12,000-nyi hadat küldött, mely a glogau herczegség városait és várait hatalmába ejtő, a brandenburgi választófejedelmén és a szász hercegeken is, mivel a lázadókat támogatták, országaikba intézett pusztító betöréssel boszút állott. Megjegyzendő, hogy a glogau herczegséget Mátyás akkor adta János saganai herczegnek, midőn Albrecht választó nem akarta e herczegséget Henrik herczeg halála után azon föltétellel elfogadni, hogy neki hűbérese legyen. Albrecht nem akart Ulászló cseh és Kázmér lengyel királylyal, a Frigyes szövetségeseivel ellentétbe jönni; sőt haddal támadta meg a glogau herczegséget. Mátyás János saganai herczeg védelmére derék sereget küldött, mely az ellenséget nemcsak a tartomány területéről szorította ki, hanem egészen az Odera melletti Frankfurtig üldözé. (Fraknoi i. m. 262—263.)

Ez a János volt az a saganai herczeg, ki 1488-ban Mátyás ellen föllázadt. Íme a fent ismertetett levelek történeti háttére. De kik voltak e szaraczenok? Bizonyára a Mátyás táborában szolgáló szerbek, kik mohammedán vallást követtek. Egyébíránt e hadjáratot, melynek fővezére Tettauer volt, rácz háborúnak nevezte a köznép, mert a seregben sok rácz volt. Lehet, hogy a jámbor lipcei stilus-mester itt történeti tévedésbe esett. Itt a ráczok képezték külön csapatot, mint Teleki: Hunyadiak kora, V., 444. olvassuk. E sereg vitéz tetteit bőven leírja Curaeus: Annal. Siles. II, 377. l. és Pessina, Mars Moraviae (897).¹

Egy másik magyar vonatkozású levél fordul elő B₁ lap versóján, mely szól a magyaroknak a törököktől szenvedett vereségéről. „Ámbár — így szól a levél — a hitetlenek nemzetsége Krisztus népe felett gyakran nyert diadalt, de soha a kereszt vitézei nagyobb romlást nem szenvedtek, mint a mi korunkban. Ugyanis sok magyart lekonzoltak, kik azelőtt a törökök felett diadalmaskodtak. Nagy aggodalom lepte meg a lakosságot, mert hasonló veszélytől rettegnék.”

A válasz kegyes panaszba önti ki keservét. Fél, hogy Isten fenyítő keze azért sújtja a kereszténységet, mert vétkeinek sokaságával fölgerjeszté haragját.

E levelekben érintett vereség idejét és helyét nem sikerült megállapítanom. Annyi bizonyos, hogy a sziléziai hadjárat idején

¹ Telekitől idézett források.

történhetett és éppen Podiebrad Viktorin hercegnek szlavoniai birtokát érthette a pusztítás, hogy e szászöldi mester leveleiben is visszhangot keltett.

Annál világosabb a B_{III} lap rectó-ján kezdődő levél vonatkozása. E levél, mely némiképp új adatot is tartalmaz, így hangzik:

„Magyarország királya neheztel a mi fejedelmeinkre, mivel a néptől a török elleni hadjáratra kicsikart pénzt a császárnak adták, ki ő ellene indított hadjáratot. Fenyegetőzik, hogy ha ilyeneket tesznek, a törököket hozza a nyakukra és a kereszténységre iszonyú veszedelmet zudit.“ A válasz megerősíti a tényt, hogy a kereszt védelmére harácsolták össze a pénzt. Loyalis tapintattal kifejezi bizalmát az Isten igazságtételében. Itt látjuk Frigyes császár kétszínű eljárását. Engedte, hogy hűbéresei: a szász hercegek, pénzt zsaroljanak a török háború czimén és azt a maga hadjáratára akarta fordítani éppen a hitvédelemnek, Európa közvéleménye és a pápai szék részéről egyformán elismert vezére: Mátyás király ellen.

Hogy Mátyás fenyegetőzésében előfordulhatott a „Superos si nequeo etiam Acheronta movebo“ híres motivuma: azt akkori felindult hangulatából megérthetjük. Hiszen épp ez időtájt folyt Dsem herceg miatt a viszálykodás. Elég arra a drámai jelenetre gondolnunk, melyet Fraknoi oly eleven tollal fest Mátyás király életrajzában. Pecchinolli Angelo pápai követ előtt a többek közt így tör ki: „A pápai szék kedvezései által felbátorított cseh király, ki előbb alattvalóm volt és Sziléziában nem állott utamba, ellenem kezdette lázítani sziléziai és morvai alattvalóimat“. Fenyegetőzik, hogy ha a pápa megtagadja Dsem herceg kiadását, megmutatja, hogy nem tartozik a föld legutolsó hatalmasságai közé. „Akkor azután a szentszék, Olaszország és az egész kereszténység érezni fogja a török herceg feláldozásának következményeit.“

Ezután következnek Ernő és Albert szász hercegeknek lázadására és a Frigyes császár érdekében indított hadjáratára vonatkozó levelek. Az egyik tudatja, hogy Albert herceg a császárnak meghódolt és vállalkozott arra, hogy Bécsujhelyet, melyet Mátyás erős ostrom alá fogott, fölmenti. Ezért hadat gyűjt Ratisbonnban. A válasz nagy rémülettel veszi tudomásul e hírt. „Tudod, mily hatalmas és harcziás Magyarország királya, mily türelmetlen e méltatlanságokkal szemben; ha csak sértve érzi magát, veszély fenyegeti szegény fejünk, ha pedig diadalt aratna, nem maradna biztonságban tartományunk sem.“ A viszonzóválasz megnyugtatón igyekszik levelező társát. Kijelenti, hogy e háború súlya a császárra esik. A fejedelem csak alárendelt részese a küzdelemnek és a nagy küzdelemben hősi nevet és örök dicsőséget szerezhet magának. A válasz írója azt feleli: „nyugtával

dicsérd a napot; mutasd, ha megfogtad a verebet“. Fél, hogy üres remény csábitja csak és nagy baj szakadhat rájuk. A tudósító azt feleli, hogy a gyáva nyúl alszik csak nyitott szemmel, a zajra a fatetön is megrezzen a madár, a rák a víz mély rejtekén is megriad, ha evezőcsapást hall. Ilyen a félénk ember, fél a birodalom közepett. Bizik a választófejedelmek erős szövetségében. A felelet már megnyugvást fejez ki. Megnyugszik, mert hiszen e hadi vállalat a császári hatalom vállalata.

Hogy Frigyes császárt elbizakodottsága hova juttatta: tudjuk.

Nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.

Íme, a történeti vonatkozású levelek. Érzik e levelek hangján a Mátyás hatalmától való rettegés, és ha nem igazságos véleménynyel van a lipcei Magister Artium Mátyásról: erről mi nem tehetünk.

De hadd térjek rá azon levelekre, melyekre vonatkozva e rövid értekezésem bevezetésében azt állítám, hogy „az történt velem, a mit a kutató szerencséjének lehetne mondani“.

Meglepi az egyik lévelíró a szellemi fáradság. Untatják a tanulmányok. Nem bír dolgozni. Vagyona nincs, koldulni nem képes. Tanácsot kér, mitevő legyen. A válasz írója megütközéssel veszi e nyilatkozatot. Ekkor ejti ki azt a szót, melynek történetével kívánnék egy kissé tüzetesebben foglalkozni. „Nincs okosabb dolog — mondja — mint elmenni *Schlabaciá*-ba. Mert hisz ez a föld táplálja a resteket és a lustákat és minél jobban tesped valaki ez országban, annál boldogabb. Tehát rajta, készülj, hogy mielőbb ez országba juss. Itt nem fogsz semmiben hiányt látni.“ Az előbbi levél írója kéri, hogy mutassa meg az utat e *Schlabaciá*-ba. A válasz írója biztatja, hogy próbálja meg magát; legyen kitartása, mert azon lesz, hogy elvezesse a kívánt földre.

E leveleket találjuk a D_I ívlap versóján és D_{II} rectóján. Az egész munka vége felé ismét négy levél foglalkozik e *Schlabaciá*-val és megtaláljuk ennek leírását is. Ugyanis a szellemi munkában könnyen kifáradó levél írója ismét rátér társának (kit magának a mesternek kell gondolnunk) ígéretére, hogy neki megmutatja az utat *Schlabaciá*-ba. Könnyű neki minden fáradság, mely ide juttatja. Ez országba hihetetlen vágyódással vágyódik. Ezután következik a válasz, melyhez csatolja a levél írója ígéretének beváltásaképp *Schlabacia* leírását. Szó szerint közlöm e levelet, mely egy középkori erkölcsi allegoriát tartalmaz.

„Tudni óhajtod, mimódon találod meg az utat, mely *Schlabaciá*ba vezet. Kérde, mit kell tenned, hogy oda legkönnyebben eljuthass. Ha rászántad magadat, először is úgy estefelé idd le magadat. Midőn le akarsz feküdni, add ki, a mit ittál; álljon

ágyad mellett a legjobb borral telt boroskanesó; fogd mindig a fülét és mámorodat egyre fokozd. Éj folyamán üritsd ki. Másnap reggel körülbelül hét óra tájban kelj föl; pompás bort iddógálj. Így folytasd három napig: ezután, ha elalszol, megálmomod az utat azon föld felé, hova vágyol.

Schlabacia leírása.

Schlabaciát így képzeld magadnak. Bejárata nehezen hozzáférhető. Kapu őrzi, mint akár az aranygyapjat. Márványfal veszi körül, melyen át érczkapu vezet aranylánczon függő felvonó-hídon keresztül. Ha e hidat le nem bocsátják, a városba bejutni lehetetlen. Ugyanis roppant mély folyam veszi körül. Senki be nem jut, kit nem hívnak; senkit nem hívnak, ki három napon át meg nem őrzi mámoros állapotát és húszszor nem okádott. Ha belépsz, tejjel-mézsel folyó patakokat fogsz találni; a tavak sült hallal vannak tele. Örökös tavaszi szellő lengedez, de a gyümölcsfák és szőlők örökösen rakva vannak gyümölcsessel, mint ősszel. Folytonosan bőven foly a legédesebb falernumi bor és bárhová mészsz, a fák alatt mindenütt terített asztal vár megvakva mindenféle izes étellel, itallal. Kellemes fürdők nyújtanak gyönyört, melyekben az asszonyok és leányok a férfaktól nem fürödnek külön. Kiki a kedvesével telepszik le és a mi csak száznak, szívnek kedves, élvezi. Közelen egy kert van, hol a fürdő után megpihensz; gyönyörű virágok vannak benne; úgy, hogy ha már lankadást éreznél, ezek színökkel, illatukkal újra fölfrissítenek. Rendkívül üdítő a madarak zengő éneke is. Úgy, hogy állítani fogod, hogy e hely kelleme vetekedik a paradicsom örömeivel. Erről szól a mese, hogy a ki rest és lusta, annak a sült csirke repül a szájába, és a ki mennél tovább tud aludni, az lesz a legnagyobb és azt teszik a legelső helyre. Van még sok egyéb kellemetessége ez országnak, de azok leírását rövidség kedvéért mellőzöm. Élj boldogan!”

Persze, hogy e levélben lappangó gúny megtette hatását. A ki a levelet kapta, megérzi a vágást; bosszankodva fogadkozik, hogy majd nem marad adós. Erre a levélíró így felel:

„Haragszol Schlabacia leírása miatt? De hát ok nélkül tettem-e, hogy egy kissé megréftalak? Hiszen a te kérésed volt esztelen. Balga dolgot kívántál tőlem. Azt mondod, hogy semmid sincs, de sem dolgozni, sem tanulni nem akarsz. Vesd el ezt a balgaságot és fektüdj neki a tudományoknak. Így válsz jeles emberré.”

Érdemesnek tartám e gyermekek számára írt olvasókönyvekbe illő mesét hiven visszaadni; mert e *Schlabacia*: a gyermekmesék *Eldorado*-jának középkori formája. Azért érdekes, mert a mi gyermekeink ez *Eldorado* rajzát azzal a gazdagabb színe-

zéssel, eleven és igazán költői formában élvezik, melyet Hans Sachsnek *Das Schlauffaffenland*¹ című költeményében találunk, melyet az aláírás tanúsítása szerint Anno salutis MDXXX. írt.

Összevetettem e költeményt a Niauis rajzával és meglepő példában láttam igazolva Goedeke állítását, melyet a Hans Sachs költeményei elé bocsátott előszavában tesz, hogy t. i. Hans Sachs-nak ú. n. *Spruchgedicht*-jei kevésbé átalakított formában mesterdalok. A Niauis *Schlabacia*-ja megfelel a *Schlauffaffenland*-nak: szegényesebb és tudakosabb, inkább stilgyakorlatra fölhasznált példa, mint igazi magamagáért létező alkotás, milyen lehetett az a középkori *Schlauffaffenland*, melyet Goedeke I. § 72, 14. sz. alatt, az *Altdeutsche Blätter* I., 163. lapjára, mint forrásra hivatkozva említ föl.

Hans Sachs földolgozása mesterinek mondható, melyet humoros kedv leng át. Nem bír ugyan a *Spruchgedicht* szabálya alól menekülni és a vers végéhez erkölcsi tanulságot fűz, de az egésznek költői bája túlszárnyalja e száraz részletet.

Megkísérlem a *Schlabacia* nevet is megmagyarázni. Paul Hermann Deutsches Wörterbuch-ja (Halle, 1897) e szót így értelmezi: *Schlaraffe* nhd. Schlauffaffenland, mhd. slürraffe, vermuthliche Zusammensetzung aus slür: das Faulenzen, Umherlungern und Affe, später, nachdem die Abstammung verdunkelt war, wie ein Fremdwort betont. Es war als Schimpfwort vorhanden, bevor die Vorstellung von dem idealen Lande der Faulenzer und Schwelger verbreitet war, auf welche nun die Bezeichnung Schlaraffenland angewendet wurde.

Vajjon maga ez a *Schlauffaffen*, ez az állítólagos összetétel, mely később elhomályosulván, mint jövevényszó hangsúlyoztatott: nem épp a *Schlabacia* név hosszabb alakjából származott népetymologia útján? E mellett a gyanítás mellett szól egy körülmény. A *Schlauffaffenland* középkori alakját kutatván, a bécsi egyetemi könyvtárból meghozattam az *Altdeutsche Blätter* első füzetét, melyet Moritz Haupt és Heinrich Hoffmann adott ki Lipcsében 1835-ben. Ebben megtaláltam három formában e fura világ népies rajzát. I. Sô ist diz von lügenen. II. Dit is van dat edele lant van Cockaenghen. III. Egy új felnémet nyelveu írt és 37 ötsoros versszakból álló versben, mely előtt egy 18 sornyi bevezető versecske áll. E vers majdnem a Hans Sachs költeményét írja át újabb formában, kihagyva egy pár nyersebb részletet; de a befejezésben kivetkőzteti az eredeti *Spruchgedicht* műfaját jellemző tanulságot. Népies humorral úgy végzi a köl-

¹ Deutsche Dichter des sechzehnten Jahrhunderts, herausgegeben von Karl Goedeke und Julius Tittmann. V. Dichtungen von Hans Sachs II. Spruchgedichte, herausgegeben von Julius Tittman. Lipse, 1870. harmadik költemény.

teményt, hogy ha tudni akarja az olvasó (vagy a mesemondóra figyelő), hogy hol e csodás ország, kérjen meg egy vakot, ez majd megmutatja és kérjen meg egy némát, ez majd elmondja. Hans Sachs pedig így végzi költeményét, hogy ez ország

Das von den alten ist erdicht
Zu straff der jugend zugericht,
Die gewöhnlich faul ist und gefressig,
Ungeschickt, hayloss und nachlessig,
Das mans weiss im landt zu Schlauraffen,
Damit er schlücklich weiss zu straffen,
Das sie haben auff arbayt acht,
Weil faule weiss nye gutes bracht.

Szembeszökö fordulat az erkölcsi oktatás szempontjából.

De találtam ugyane forrásban egy más költeményt: a II. számmal jelzettet, mert az I. a gyermekmesében ismert *Fölsfordult világ* tréfás képét tartalmazza (Grimm testvérek: Kinder- und Hausmärchen II., 253., 158. sz. alatt).

Sokkal érdekesebb az előbb említett II. számú darab. Ennek czíme: *Dit is van dat edele lant van Cockaenghen*. Már a név érdekes. Eredetére rájöttem *Lexer* középfelnémet szótára alapján.¹ Ugyanis megtaláltam e szót: *kokânisch*, mely a középkori latin *Cucania*-ból ered. És sajátságos összefüggés van az Aristophanes-féle *Κοκκυρία* közt, melyet Arany finom nyelvérzéke *kukuk*-várnak fordít. A *kukuk* a hazugság madara, mely az embert mindig rászedi. Ez a *Cockaenghen* úgy ered ebből, mint ugyane költeményben látjuk, Spanyolországnak *Spaenghen* alakját. E *Cucania* nincs meg sem Du Cangenál, sem Bartalnál. Murray angol szótárában *Cock-aygne* vezérszó alatt ezt olvassuk: Egy képzelt ország neve, a kényelmes tétlenség hazája. Muret-Landers encyklopaedikus szótára hozzáteszi: *lubber-land*, the *lotusland of poetry*. Tehát a *Schlaraffenland* Trouver *cocaigne* = to find the country, where good things drap of themselves in to month. De legérdekesebb egy 1305-ből keltezett idézet: *Fur in see biwest Spayngne Is a land ihote cokaygne*. Grimm a német *Kuchen*-ből származtatja, mert a házak lepénynyel vannak fedve.

Diez (Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen. Bozen, 1878.) román eredetre viszi vissza e szót, melyről *Cuccagna* alakjában emlékszik meg és megjegyzi: In der *Napel* war *cuccagna* ein zur volksbelustigung aufgeführter berg, welcher würste und andre esswaaren ausspie, um die das volk sich schlug. Erre vonatkozik egy szicíliai költemény: *La cuccagna conquistata*. Palermo, 1674. A szót Génin *coq*-ból származtatja

¹ *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* von Dr. Matthias *Lex*er. Leipzig, 1872—1878.

és kakasviadal jelentésben fogja föl. Diez megjegyzi: die Haupt-idee dabei war nicht die balgerei, sondern der freigebige berg. Olaszban jelent egy árboczot, melynek tetejére mindenféle ízes falatot tettek, de az árbocz szappannal volt sikossá téve, tehát a mi május-fánkknak felel meg.

A Cockaenghenről szóló költeményt Hoffmann egy XV. századbeli nagyon megrongált papírlapról másolta le, mely az amsterdami könyvtár birtokában van. Lemásoltam az egész költeményt, mert ez a *Schlabaciá*-val rokonságban áll. Tényleg a lusták, a nagyevők, a restek Eldoradóját rajzolja. Hans Sachs ügyes feldolgozását megbecsüljük, ha e költeményt behatóan egybevetjük az ő költeményével. Engem a *Schlabaciá*-val való párhuzam érdekelt. A következő három sort találtam, mely egyezik a Niauís leírásával:

„het is daer altijt off waer meie
daer sint elc voghel sijne leie!
daer coomt in die maent vijf weken.“

Niauísnál: egy kert van, hol a fürdő után (erről is szól a Cockaenghen leírója) megpihensz; gyönyörű virágok vannak benne, úgy, hogy ha már lankadást éreznél, ezek színtükkel, illatukkal fölfrissítenek. Rendkívül üdítő a madarak zengése is. — Ugyancsak megemlékszik Niauís az örökös tavaszról is.

Pöschel János egy nagy tanulmányával írott értekezésében, mely *Schlaraffenland* cím alatt a Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (V, 2. Halle, 1878. 389—427. l.) jelent meg, kimutatja, hogy e németalföldi költemény és az az ó-angol költemény, melyből két sort idéztem, mind visszavihetők egy francia költeményre, mely a XIII. századból ered. Ennek címe *Fabliau de Coquaigne*. Ez az ország

Li pais a á nom Coquaigne,
Qui plus i dort, plus i gaaigne.

Megjegyzem, hogy Pöschel értekezése három szakaszban tárgyalja az Eldorado *antik, román és német* alakját: követi ez ind eredetű mese vándorlását és eljut Hans Sachs-ig, kiben a mesefejlődés tetőpontját éri. Valószínűvé teszi, hogy az ind Kuru-föld mesés világából Spanyolországon keresztül — hiszen ez volt a keleti szellem beáradásának főcsatornája — került Franciaországba és ott ölti föl a *Fabliau de Coquaigne* alakját.¹ Innen jutott Németalföldre és Angliába, hol a zárdák és kolostorok romlottságának kigúnyolására szolgált a lusták ez országának

¹ Fabliaux et Contes, kiadta Barbazan, újabban Meon, Páris, 1808. IV., 175. l.

szatirikus rajza, mint kitetszik a Mätznertől, Altenglische Sprachproben I., 147. és köv. lapjain közölt költeményből, hol beszél a tejfolyamon csónakázó apácák és barátok találkozásáról. De a gúnyos czélzat legjobban kitűnik a mese azon fordulatából, mely szerint a ki ez álom-világba akar eljutni, annak két évig kell állig sertésganéjban ülni és az Istenről megfélekedezni.

A mi *Schlabaciá*-nkba is csak folytonos mámorban töltött három nap után lehet eljutni. Sok érdekes párhuzamot találni Pöschel értekezésében, mely az anyag egybeállítása tekintetében teljesnek mondható. Annál nagyobb köszönettel tartozom Petz Gedeon kedves kollégámnak, hogy ez értekezésre felhívta figyelmemet, mert már most nyugodtan állithatom, hogy a Nianis *Schlabaciá*-ja eddig ismeretlen volt.

Találtam még egy középkori költeményt, melynek czíme *Schlauraffenschiff*, mely a Sebastian Brandt *Narrenschiff*-jének 107-ik darabja.¹ A bolondok sorában Brandt moralitásában a 107-ik bolond: a tunya, tétlen. Így kezdi a költeményt:

Ir gsellen kommen her zu hand
Wir fahren in Schlauraffenland,
Und gstecken doch im Meer und sand.

Érdekes, hogy Goethe is egyik bájos levelében (Erste Epistel) ilyenforma utópiára emlékeztető sziget dicsőítését adja egy öreg rhapsod ajakára, hol az eszem-izsom foly, és a ki tartozását ki akarja fizetni, azt beperelik, mint a ki a vendég-jogot megsértette. Itt a dologtalanság ül diadalt.

Auf dem Markte zu sitzen, die Arme geschlungen
Ueber dem schwellenden Bach, zu hören lustige Lieder.
Unserer Sänger, zu sehn die Tänze der Mädchen, der Knaben
Spiele, das werde dir Pflicht, die du gelobest und schwörest.

Magyar fordításban:

Ölbe rakott kézzel piacon lebzselni örökké,
Költőinknek vig dalait hallgatni örömmel,
Látni gyönyörrel, hogy mint lejtik a lányok a tánczot
S játsznak az ifjak, ez itt csak a munka s a szent kötelesség.

¹ Megjelent: Volksprediger, Moralisten und frommer Unsinn című gyűjteményben, J. Scheible kiadásában. Stuttgart, 1845, Brandt *Narrenschiff*-ét újabban kiadta Dr. F. Bobertag a Kürschner szerkesztésében megjelenő Deutsche National-Litteratur 16. kötetében. Érdekes latin distichonos versekben készített átdolgozása Brandt művének jelent meg Locher Jakabtól: Stultifera navis Mortalium in qua Fatui Affectus, Mores, Conatus atque Studia quibus vita haec nostrae, in omni hominum genere, scaturit cunctis Sapientiae cultoribus depinguntur et velut in Speculo ob oculos ponuntur. Liber salutaribus doctrinis et admonitionibus plenus. Bazel, 1572.

És leír egy úttalan, czéltalan hajózást, Odysseus kalandos útjára, Odysseus bölcsesége és irányzása nélkül vállalkozó bolondok útját egy eszményi föld felé: az antik világ fortunatae insulae-jának megfelelő helyre, hol boldog tétlenség, minden vágynak munka nélkül beteljesedése a bér. De a hajó megy és folyton megy; a hajó népe a föld minden országából kerül elő. Locher Jakab latin átdolgozása ezzel az intéssel végződik:

Eheu, quid miseri prodest errare sodales
 Quaerite sed stabili littora tuta, (rati?)
 Ne rapiant fragiles Neptunia monstra carinas
 Sorbeat et nostras aequari, unda rates . . .

E tanulság megegyez a fent idézett három sorral.
 De találóbbr párhuzam vonható a mi *Schlabuciá*-nk és Hans Sachs *Schlauraffenland*-ja közt. Például:

Niauxis: illic phalernum dulcissimum in copia
Hans Sachs: Von malvasier so sint die Brunnen,
 Kommen eim selbs ins maul gerunnen.
Niauxis: lacus omnes piscibus assatis pleni sunt.
Hans Sachs: auch gehen die fisch in den lachen
 gsotten, braten gsultzt un bachen.

Niauxis kellemes fürdőit, Hans Sachs az örök ifjúság kútjává változtatá:

Auch ist in dem lant ein jungbrunn,
 darin verjungen sich die alten.

Emlékszem, hogy a német iskola egyik festője az örök megifjodás e képét allegorikus szellemben meg is rajzolta.

Niauxis: et qui potest diucius dormire is profecto maior
 et ceterisque praefertur.
Hans Sachs: wer schlüchtisch¹ ist und nichtsen acht,
 dann essen, trinken und vil schlafn
 aus dem mach man im land ein grafn.

A kásahegy, melyen az Eldoradóba utazónak magát át kell ennie, a kolbászból font sövények, a fákról csüngő zsíros falatokról vagy izes csemegékről Niauxis rövid leírása nem emlékszik meg; mint maga mondja, hogy még sok egyéb kellemről is szólhatna, melyet ez ország nyujt lakóinak, de rövidség kedvéért mellőzi. Azt hiszem én is, hogy Niauxis stilgyakorlataival végezhetek.

¹ A Grimm-szótár szerint: schmutzig, unordentlich, faul, nachlässig.

A halotti beszéd olvasásához.

(Szinnyei József r. t. nov. 3-án tartott előadása.)

1. *Tilutoa, munda* című érdekes czikkében Melich János (Nyr. 32: 409—414) nagyon becses adatokkal gyarapította tudományunkat és kezünkbe adta a HB.-ben előforduló három rejtelmes szó kulcsát. A fölhozott adatokkal azt akarja bebizonyítani, és be is bizonyítja, hogy az Árpádok korában *oa*-val olyan hangcsoportot is jelöltek, a melyben a két magánhangzó között *v* volt, pl. *du(m)broa*: olv. *dombráva* (esetleg *dumbráva*), *Zoa*: olv. *Szavá* (esetleg *Szâvá*), *Soa*: olv. *Szává* (esetleg *Szâvá*), s az utóbbira támaszkodva a HB.-beli *tilutoa, munda* és *hazoa*-t így olvassa: *tilotává, mondává* és *házává*. — Itt azonban két bökkenő van. Az egyiket maga Melich is tudta, mert az adatokból kikövetkeztetett eredményeket így foglalta össze: „Az eredetiben fennmaradt XI., XII. s XIII. század első feléből való oklevelek *oa* jelzése a hangzásban *ová, avá, âvá* s talán *ávâ*.” Tehát csak *talán avâ*. A másik bökkenő meg az, hogy ha *oa* = *ávâ*, akkor a *hazoa* szót nem olvashatjuk *házává*-nak, hanem csak *házává*-nak.

De a végeredmény mégis helyes, s ezt könnyű bebizonyítani, ha kissé másképp fogjuk meg a dolgot. Melich azt állapítja meg, hogy az *oa* írással ilyen meg ilyen hangcsoportot jelöltek. Én most nem ezt nézem, hanem csak a betűket, s az adatok közül csupán azokat szemelem ki, a melyekből a HB. szóbanforgó alakjaira nézve következtetést vonhatunk. Ezek a következő *í r á s - v á l t o z a t o k*: *du(m)broa* ~ *Dubraua*, *Zoa* ~ *Zaua*, *Scauaiensibus*, *Zoa*-berke ~ *Zawaberke*, *Soa* ~ *Sawa*. Mit tanulunk ezekből? Azt, hogy az *au* és *aw* betűk helyett *o*-t is írtak. E szerint föltehetjük, hogy *tilutoa, munda, hazoa* annyi, mintha így volna írva: *tilutaua, mundaua*,¹ *hazaua*, s így már semmi sem áll útjában a *tilotává, mondává* és *házává* olvasásnak.

2. Az *i* betű hangértéke. — Visszatérek arra a régebben vallott nézetemre (Nyr. 24: 204), hogy az Árpádok korában az *i* (és az *y*) betűvel zárt *ê*-t is jelölhettek. Ennek a föltevésére akkor leginkább az indított, hogy az *i* (*y*) és az *e*

¹ V. ö. *hadlaua*.

betű fölcserélésére idegen szavakban is találunk példákat, mint *benevolus* ~ *benivulus* (An.), *Katerene* 1231 ~ *Catharinae*, *Emyrico* 1284 ~ *Emerico*. Ilyen fölcserélések még: *ozev* 1270, *bureu* 1211, *huzeu*, *huzev* 1095, 1270 (NyK. 25: 133, 156, OklSz.) e h.: *oziv*, *buriv*, *huziu* *huziv*, olv.: *aszjú*, *borjú*, *hoszjú* (asszú, borjú, hosszú). Fölhozhatom továbbá még az ilyen változásokat is: *hyges* 1193 ~ *hygyes* 1284, 1313 (hegyes), *feld* (közönségesen) ~ *fyld* 1415, 1452 (föld, OklSz.), a melyekben a hangváltozás föltevésénél sokkal valószínűbb az, hogy az *y*-nak *ē* hangértéket kell tulajdonítanunk (-ēs, *fēld*); az előbbi esetben azért, mert a szóvég mélyhangú párja -*us*-nak van írva (olv.: -os, pl. *Horogus* 1211, *Vduorus Golombus* 1240, *Vylagus* 1275, NyK. 25: 150), s a magashangú is változik nemcsak -*es*-sel, hanem -*us*-sal is (olv. -ös, pl. *zentus* 1211. *Vendegus*, *Vydecus*, *Scemus* 1240, uo.); a másodikban pedig a szó eredete (< ném. *feld*) és az *e*-vel írásnak hasonlithatatlanul nagyobb elterjedtsége miatt.

A zárt *ē*-nek *i* betűvel írása közönséges dolog másutt is. „So schrieb en — mondja Gröber, Grundr. I: 358 — gallische Notare vielfach *i* statt *e* [= zárt *ē*], was natürlich nicht *i* bedeutet.“ Ez az írásmód előfordul a Freisingeni Töredékekben is, pl. *mořim* (olv. *mořēm*), *gezim* (olv. *jėsēm*), *din* [és *den*] (olv. *dēn*), *timnizah* (olv. *tēmnicah*) (vö. Vondrák, Fris. pam. 30, 34—35.)¹

A HB.-beli *gimilcictul* szóban föltűnő a többesszámi -*k* jel előtti *i*, a melynek a másik magashangú példában *u* azaz *ō* felel meg: *szentucut*, olv. *szentököt*, mélyhangú megfelelője pedig *v* azaz *o* ebben: *ozuc*, olv. *azok*. Ezek szerint jóformán bizonyos, hogy a *gimilcic* szó végét -*ēk*-nek kell olvasnunk.

Ha pedig a HB. másolójának (mert kétségtelen dolog, hogy ez a nyelvelmélünk másolat) *i* betűje ebben az esetben *ē* hangot jelöl, akkor nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy néhány más esetben is ilyen értékű; nevezetesen meg kell engednünk, sőt a későbbi írás és kiejtés miatt valószínűnek kell tartanunk az *isemucut*, *gimils* (*gimilc*), *mige*, *igg* (*ig*), *lelic*, -*beli*, *lilkiert*, *timnuc* szavaknak illeten olvasását: *ēsēmököt* (vö. *es*, *ess* NySz., *ēspērēt* NyK. 26: 486, 27: 470, 30: 269), *gyimēlcs* v. *gyēmēlcs* (vö. *dīmelch*, *gymelcz*, *gymelch*, *gemelch*, *gyemelch* stb. NySz., OklSz.), *mēgē*, *ēggy*, *lēlēk*, -*belē*, *lēlkiért*, *tēmñöc*. Ezen olvasást támogatja a -*beli* ragnak és a *lilk*- szónak ugyancsak a HB.-ben előforduló -*bele* és *lelic* változata.

Nemkülönben valószínű, hogy az oklevelekben előforduló *hīg* (*hyg*) *zīg*, *kirizt* stb. szintén így olvasandó: *hēīg*, *szēg* *kērēszt*.

¹ Erre Melich János volt szíves figyelmeztetni.

(Viszont *i* hangértéket tulajdoníthatunk a KT.-beli *furiscte* [fűröszt] szó végén levő *e*-nek).

Hogy egy betűt kétféle hangértékkel lehet alkalmazni akár egyazon szóban is, arról mai helyesírásunk is tanúskodik; hiszen pl. azt írjuk: *ember, engem, nekem*, pedig a magyarság nagyobb része így mondja: *embër, engëm, nekëm*.

3. *Kegilmehel*. — Ezt a szót eddig így olvastam: *këgyilmëhel*; de ez az olvasás talán nem egészen helyes. Ha ugyanis számba vesszük a következő írás-változatokat: *tou* (tó) 1135 ~ *tohu* 1225 (kétszer), *oul* (ól) 1297 ~ *ohul* 1211, *fee* (feje) 1055 ~ *fehe* 1055, *orth* (ó-út) 1479 ~ *ohut* 1055 (NyK. 25: 135, 140, 143, 156), látjuk, hogy a *h* betű nem mindig a *h* hang jele volt, hanem (nem említve *ž* értékben való alkalmazását) magánhangzók között némelykor azt a zöngés átmeneti hangot (*gliede, gleitlaut*) jelölték vele, a melyet ma jelöletlenül hagyunk. Ha ehhez hozzávesszük még azt, hogy a czímbeli szó mélyhangú párja így van írva: *halalaaal*, nagyon valószínűnek tartjuk, hogy a *kegilmehel* így olvasandó: *këggilmëel*; nemkülönben a Gyulafehérvári Glosszák *scemehel* szava is így: *szëmëel*. Vö. *fiáe, hordóe, kutyáe, pelyváe*: fiával, hordóval, kutyával, polyvával, Göcsej CzF. 6: 906).

4. *Emdul*. — Egyike azon alakoknak, a melyeket eddigelé nem sikerült kielégítően megmagyaráznunk. *Émdöl*-nek olvastuk, de föltűnőnek kellett benne tartanunk az *m*-et, a mely helyett *n*-et várnánk. Azért nem tudtunk szabadulni attól a több ízben (pl. NyK. 16: 260; TMNy. 1: 626) ki is fejezett gyanútól, hogy ebben a szóban talán íráshiba van. Azt hiszem, csakugyan úgy is áll a dolog, hogy az *m* íráshiba, de nem *n* helyett, hanem *in* helyett. Az eredetiben u. i. *eindul* (eindul) lehetett, s ezt a másoló *emdul*² (emdul)-nek olvasta és így írta le. A föltehető *eindul* így olvasandó: *ëindöl* (vö. „mert valamely napon abban *ejëndesz*, halálnak halálával halsz meg” [Károli Bibl. Móz. I. k. II: 17], *ejëndi* stb. TMNy. 1: 625), tehát *i*-zö nyelvjárási alak a milyen a HB.-ben még kettő van: *scegin* (olv. *szëgîn* v. *szëgîny*) és *ilezie* (olv. *üleszjë*). — Az *-ënd, -înd* és a későbbi *-end* változására nézve vö. *él, îl* ~ *eleven*; *nëgy, nîgy* ~ *negyedik*; *köhënt köhint* ~ *köhent*; *kerekdéd, kerekdid* ~ *kerekded*; *gyermekdéd gyermekdid* ~ *gyermekded* (MTsz. TMNy. 1: 557).

5. *Turchucat*. — Ebben a szóban szemet szűrt nekem a tárgyeset ragja előtti *a* betű. A többi mélyhangú tárgyesetben u. i. *u* vagy *o* betű van a *-t* előtt, nevezetesen: *adamut, paradisumut, halalut* (kétszer), *angelcut* (olv. *Ádámot párádizsomot, hálálót, ängelkot*), *urot, utot* (olv. *urat, utat*); e szerint tehát azt várhatnók, hogy *torkukat* így legyen írva: *turchucut* vagy *turchucot* (olv. *torkokot* v. *torkokat*). S bizonyára *u* vagy *o* volna

az *a* betű helyén, ha *e* szó helyesen volna írva. De a másoló itt hibát ejtett, csakhogy nem az *a* betűben van a hiba, hanem másban. — 'Torkukat megszakasztja vala', mondja a HB. írója. De kikét? kérдем én. Természetesen az első emberpárét. — Így értette eddig velem együtt a HB.-nek minden olvasója. Csakhogy a HB.-ben Éváról nincs ám szó, hanem csupán Ádámról. Őt teremtette Isten annyi malasztban: öneki adta a paradicsomot lakóhelyül; öneki mondta, hogy minden gyümölcsből ehetik; őt tiltotta el egy fa gyümölcsétől; öneki mondta, hogy ha eszik belőle, halál-nak halával hal meg; ő engedett az ördög unszolásának; ő evett a tiltott gyümölcsből, és öneki szakasztotta meg a gyümölcs keserű leve a — torkukat? dehogy? — a torkát. Íme itt a hiba! A másoló előtt fekvő szövegben kétségkívül *turchat* (olv. *torkát*) volt, de ő Ádámhoz ezen a helyen odaértette Évát is, azért közbeiktatta a többszámi *-uk* (olv. *-ok*) személyragot, s lett a *turchat*-ból *turchucat*. — Ezt a föltevésemet megerősítik az ezután következő mondatok is, mert azokban szintén csak magáról Ádámról van szó, t. i. hogy ő nem csupán magának, hanem egész fájának halált evett, s az Isten őt belevetette ebbe a gyötrelmes világba, a mely fészke lett az ő egész nemének.¹

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE szeptemberi füzetének tartalma: Kropf Lajos gróf Széchenyi István angol ismerőseiről értekezik. Széchenyi nagy barátja és bámulója volt az angol nemzetnek; számos, rokon és baráti kötelék csatolta Angliához. Négy ízben tett Angolországban hosszabb utazást, behatóan tanulmányozta az ipari, gazdasági viszonyokat, a lótenyésztést. Az angolok világába annyira beleélte magát, hogy fogadásokra adott alkalmat, vajjon született Englishman volt-e, vagy nem. Kropf Széchenyi naplóiból, levelezéseiből összegyűjtötte azokat az utalásokat, melyek angol ismerőseire vonatkoznak. — Asbóth János *A Balkán-félsziget*-ről szóló tanulmányából a befejező részt adja. — Bogdánfi Ödön *Magyarország fehér kőszene* címmel hazánk ipari célokra használható vízi erőit vizsgálja. Tanulmányának eredménye az, hogy az ország folyóiban két millió lóerőnyi vízi erő áll rendelkezésre, melynek kihasználása a nemzeti vagyonnak értékét rendkívüli módon emelné. — Ez után Fromentin Jenő *Domokos* című francia regényének negyedik

¹ Az egész HB.-nek egyben-másban módosított olvasását l. *A magyar nyelv* cz. könyvecskémnek nemsokára megjelenő ötödik kiadásában.

közleménye következik. A költemények között van L é v a y J ó z s e t *Napkelte* című eredetije és *Heine* hat dala *Lehr Albert* fordításában. — *H u b e r t E m i l A philharmoniai társaság jövőjéről* ír azon emlékkönyv kapcsán, melyet a társaság félszázados jubileuma alkalmából Mészáros Imre és d'Isoz Kálmán kiadtak. — Az *Értesítő*-ben Kretschmayer: Gritti, Erdélyi L.: A pannonthalmi Szent Benedek-rend története, Juhász L.: Janet spiritualismusa című munkák vannak ismertetve. Végül az új magyar könyvek jegyzéke van.

U g y a n e f o l y ó i r a t októberi füzetének tartalma: A n g y a l D á v i d *A Magyar Tudományos Akadémia és az önkényuralom* címmel azt a sok bajjal és nehézséggel járó működést rajzolja, melylyel a vezető férfiak az Akadémia munkásságát a forradalom utáni időkben is fentartani igyekeztek, s azt a sok zaklatást, melylyel az absolut kormány ellenséges indulatú hatóságai az Akadémia munkásságát akadályozták. — *B e c k e r F. Á g o s t A spanyol irodalom a XV. században* című tanulmányából az első közleményt adja, melyben a spanyol költészetéről szól. — *S z i l a s i B é l a Kereskedelmi szakoktatás Angliában* címmel azon encyclopaedikus munkát ismerteti, melyet az osztrák cs. k. kereskedelmi miniszterium ad ki, melynek czélja: a kereskedelmi szakoktatásnak a nevezetesebb államokban divó rendszereit megismertetni. A most megjelent első kötet Angolország kereskedelmi szakoktatásával foglalkozik. — *L e h r A l b e r t Két élő képző, melyről keveset tud az irodalom* címmel azon felolvasását közli, melyet az Akadémia I. osztályának áprilisi ülésében tartott. Ez értekezésében két oly képzőt ismert, melyek a nép beszédében széltere uralkodnak, de melyeket az irodalom nem ismer. E képzők egyike a *-si* képző, másika a *„tányi, tényi”, mint deverbális képző*. — *F r o m e n t i n J e n ő Domokos* regényéből az ötödik közlemény következik. — *K o z m a A n d o r Anteusz a boltban* című költeményét közli. — *F e r e n c z i Z o l t á n B. Kemény Zsigmond* egy eddig ismeretlen művét közli, mely a *biharmegyei 1845. december 15-iki gyűlés leírását* adja. — Az *Értesítő*-ben *F i n á c z y E. : A magyarországi közoktatás története* (Waldapfel Jánostól), *T h a l y K. : Kuruczvilág* című munkák vannak ismertetve. A füzetet a szerkesztőhöz intézett nyílt levél és az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE. Szerkeszti *K o v á t s F e r e n c z. X. évfolyam. 1903. 3–8. füzet.* — Az értekezések sorát dr. *T a k á t s S á n d o r : „Két világkereskedelmi cikünk a XVIII. században”* című monographiája nyitja meg. Szerző a közös pénzügyi levéltár gazdag anyaga alapján a magyar *rész- és kéneső*-termelést s ezen termékek kivitelét, a mely hazánk akkori külkereskedelmi forgalmának igen jelentékeny részét tette, ismerteti. Fejtegetései feltárják a „császári” administratio XVIII. századbeli államgazdasági politikáját, a melylyel a bécsi kamara törvényeink ellenére hazánkat az örökös tartományok gyarmatává lefokozni akarta.

A magyar réz- és kéneső-termelésre milliókat vett kölcsön a kormány, de ezen összegek az országnak semmi hasznot nem hajtottak. E mellett a kincstár valóságos rablógazdaságot folytatott, úgy hogy a magyar bányászat és kereskedelem majdnem teljesen tönkrement. — A „bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei“ vizsgálatának kapcsán dr. Erdélyi László a hazai kolostorok e korbéli gazdasági életét mutatja be és érdekesen következtet gazdaságtörténeti analógiákból a gyanus oklevelek hitelességére. — Munkás László az e folyóiratban megjelent postatörténeti fejtegetései folytatásaként megírja „a magyar királyi posta történetét a XVII. század második felében“ s újabb bizonyítékokat hoz fel arra nézve, hogy hazánkban a posta nem osztrák, hanem magyar intézmény volt. — Hazánk városai gazdaságtörténetének felderítéséhez Zoltai Lajos járult terjedelmes értekezésével, a mely „Debreczen város háztartását“ tárgyalja 1662—1692 között, a török uralom végén. Zoltai a városi számadások szövegének előrebocsátása után behatóan ismerteti Debreczen akkori közgazdaságának képét. Monographiájának eddig megjelent első részében azon terheket sorolja fel, a melyek a török részéről szakadatlanul támasztott követelések teljesítése, továbbá az „Erdélyországhoz való szükségletek“ s végül a bujdosók és Thököly élelmezése és segélyezése róttak Debreczenre. — Kerekes György a kassai kereskedőczéh XV. századbéli könyvét, hazánk egyik legrégebbi fajta emlékét írja le. — A folyóirat adatgyűjteményéből felemlítjük a dr. Merényi Lajostól közzétett Eszterházy Miklós nádor *utasítását* munkácsi tisztartójához (1613), a szempezi és cseklési tizedszedők *instructióját* (1635), Fraknóvár ingóinak *leltárát* (1654), — a dr. Lukinich Imrétől közzétett *adatokat* a felsőmagyarországi czéhek történetéhez (1632—1701) és a dr. Kárfy Ödöntől közzétett nagybányai *bányászati és pénzverő-utasítást* 1680-ból. — Kisebb közleményekkel (a *Vegyesek* rovatában) dr. Takáts Sándor (a gönczi fa és az Antal-hordó, — kísérlét a hamuzsir monopolizálására, — az arany mint orvosság, — az udvari kamara tagjainak ezüstjáruléakai, — a felsőbányai arany- és ezüstbányák, továbbá a nagybányai pénzverőház bevételei az 1719—1721. években, — a magyar ércpénz kivitelének tilalma 1543-ban, — Magyarország borkivitele 1735—1755, — a pozsonyi hajósok vállalatai 1806-ban), Kropf Lajos (Magyar cséplőgép a XVIII. században) és dr. Merényi Lajos (Hogy vettük a svájci marhát 1680-ban) gazdagították a Szemle tartalmát. — Kiemelendők végül az 1902. évi hazai *szakirodalom*, valamint az 1903. év első felében megjelent hazai és külföldi *irodalom* bibliographiája, a Századok 1902. évi folyamának részletes repertoriuma (D. S. tollából) és a *Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte* című, ez évben megjelent külföldi szakfolyóirat programjának és 1. füzetének tüzetes ismertetése.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE szeptemberi száma úgy érte-

kezései, mint könyvbírálati tekintetében az agrár-politika főbb kérdéseinek van szentelve. A sort Matlekovits Sándor tanulmánya nyitja meg, melyben Ruhlandnak, a német agráriusok vezérének alapvető tanait veszi bonczkés alá „System der Politischen Ökonomie“ cz. munkájának megjelenése alkalmából. A mint Matlekovits cikkéből kitűnik, Ruhlandot az a körülmény tette agráriussá, mert földbirtokot keresve, azt a tapasztalatot tette, hogy „a szabad földvásáron“ mindenütt kiáltó ellentétben állt a kiszámított hozadék a követelt bérleti összeggel. E jelenség okait kutatva jutott el mai rendszeréhez, melyet „történet-kairológiai“ módszerrel állít össze, Kairos után, ki a kedvező alkalom geniusa. E rendszerben először felsorolja azokat a tételeket, a melyeket ő a merkantilismus, physiokratismus, liberalismus és a modern socialismus „örök érvényű igazságainak“ nevez, s melyeket Matlekovits megbírál. Ezután állítja fel Ruhland a maga rendszerének alapja gyanánt azt a tételt, hogy a gabona az emberi gazdálkodás legfontosabb árukategóriája s ezért a gabonára kell a fősúlyt vetni a nemzetgazdaságtanban. Ezzel szemben Matlekovits arra az álláspontra helyezkedik, hogy a közgazdaság nem egy — bármilyen nagyfontosságú — jószágból indul ki, hanem az ember anyagi jólétének biztosítására törekszik a végből, hogy az egyesek jóléte az összeség anyagi jólétén alapuljon. — Fellner Frigyes tartalmaz dolgozata következik ezután ily czímmel: „A törzsörökösödés és a magyar földbirtok“. Szerző azt a kérdést veti föl, hogy — tekintettel mezőgazdaságunk súlyos helyzetére — szükség van-e Magyarországon a törzsörökösödési jogra és mennyiben valósítható meg ez az intézmény a mi viszonyaink között. Okoskodása a következő: a magyar földbirtok tagosítási viszonyai a földbirtok nagymérvű szétदारaboltságáról beszélnek, sőt azt is el lehet igazsággul fogadni, hogy a birtok pulverisatiója, elmorzsolódása egyre fokozódik, mely folyamat életképtelen törpe gazdaságok keletkezésére visz. Bebizonyítható az is, hogy ezen elapózások egyik főoka a hagyatéki birtoktesteknek természetben való fokozása. A kérdés az: segítene-e ezen a törzsörökösödési jog behozatala a nélkül, hogy újabb bajokat okozhatna? Fellner a francia jog példájának bemutatása után s annak tanulságai alapján, valamint jogérzete szerint arra az eredményre jut, hogy a törzsörökösödési jog statuálása nálunk egyáltalán nem ajánlható s a jogérzetbe is ütköző, ellenben a felsorolt bajokon jobban lehet segíteni járadék-birtok létesítése és kellő telepítés által. — Berényi Pál-nak az Akadémiától jutalmazott munkájából („A földbirtok hitellel való megterhelése“) a második közlést kapjuk. Ebben az a fejlődés van bemutatva, melyen hazánkban a kis paraszt-gazdaságok mentek át a jobbágy-ság eltörlése után. Vázolva vannak azok a folyamatok, melyeket a belterjesebb gazdasági módok meghonosítására vezettek, s melyek visszahatásukat a jelzálog-hitel igénybevételének növekedésében, szemmel láthatólag éreztetik. Ezután sorra kerül azon toli okok vizsgálata, melyek eladósodásra

vezettek, még pedig e számban a következőket emeli ki a szerző: a vízszabályozások terhe, a kisbirtokot nyomó aránytalan földadó s az elemi csapások, végül a gabonaáraknak s különösen a búza árának hullámzása. Mind e jelenségek statisztikailag is illusztráltak. — A közlemények és ismertetések rovata, mely mintegy két ívet foglal el a füzetben, nagyobb részben agrárpolitikai kérdésekkel foglalkozik. Így ifj. Leopold Lajos az olasz mezőgazdaság állását ismerteti, Czeisler Emil Goltznak „*Geschichte der deutschen Landwirtschaft*“, Harmos Zoltán Vásárhelyi Zoltánnak „*A mezőgazdasági érdekképviselet fejlődése*“ és B. Z. a földművelésügyi miniszteriumnak az 1901. mezőgazdasági munkabéerekről kiadott könyvét tárgyalja. — Egyéb könyvbírálatok: Brooks: *The social unrest* (H. L.-tól) és Sidó Zoltán: *A vámmüggyan vezérfonala* (H. Z.-tól). Továbbá Barta Ernő a Berlinben megnyíló állandó munkásjóléti múzeumot, Fenyvessy József pedig a német birodalomnak a gyermekmunkát védő új törvényét ismerteti. — A füzetet ezúttal is a közgazdasági irodalom termékeinek nemzetközi bibliographiája zárja be, mely a Dewey-rendszer szerint állítatik össze a budapesti kereskedelmi- és iparkamara s a Társadalmi Múzeum könyvtárában.

Ugyanezen folyóirat f. é. októberi számát Ruttkay Vilmos nyitja meg „*Az angol vámpolitikai mozgalomról*“ írt cikkével, mely a Chamberlain programja körül kitört angol válság előzményeit és jelentőségét ismerteti. A canadai vámkedvezmények s az ezek következtében előállott nemzetközi kérdéseknek rajzolása után a szerző három csoportba fogja össze anyagát, még pedig: 1. Chamberlainnak imperialistikus terveit s a gyarmati vámegység mellett szóló érveit, 2. a szabad kereskedelem híveinek védekezését, 3. az imperialistikus mozgalomnak a politikai életre való kihatását ismerteti. Ruttkay az eredeti forrásokból meritett közlésében arra a következtetésre jut, hogy hazánk szempontjából az angol vámmozgalom nem fenyegető, mert ipari kivitelünk nincs, annak bekövetkezése pedig, hogy a nyersanyagokra és élelmiszerekre érezhető vám vetetné ki, nem valószínű. Legvalószínűbb oly compromissum, melynek értelmében Nagy-Britanniában megtorló vámtételeket alkalmaznak azon országok ellenében, melyek az anyaországot kedvezményező gyarmatokat büntető vámokkal akarnák sujtani. — A második értekezés Hunyadmegye közgazdasági monographiája Téglás Gábor-tól. Érdekes történelmi visszapillantás után a vármegyének földrajzi és földtani rajzolata következik; ezután a népesedési viszonyok, a lakosságnak nemzetiségi összetétele, közegészségügye és közoktatása tárgyaltnak. Részletes adatokat kapunk közlekedéséről, háziiparáról, az őstermelés, erdészet, faipar, állattenyésztés állapotáról. A monographia a hunyadmegyei szénbányászat rohamos emelkedésének vizsgáló képével végződik. — Berényi Pál e füzetben végzi be akadémiai koszorút nyert dolgozatát „*A földbirtok hitellel való megterhelését*“.

A befejező rész annak kimutatására vállalkozik, hogy a hol hazánkban arány szerint legtöbb a jól művelt s jól jövedelmező kis- és középbirtok, ott legnagyobb a földnek hitellel való megterhelése. Végül a szerző Vas- és Sopronmegye földbirtok- és hitelviszonyait hasonlítja össze. — Berényi munkálata evvel elvégeződván, V á g ó J ó z s e f kezd nagyobb értekezésbe ily cím alatt: „*Kivitel-i törekvéseink és az új autonóm vámtörvényjavaslat*“. Az itt közreadott I. közlés számos statisztikai táblázattal kívánja bizonyítani ezeket a tételeket: 1. Hazánkban nemcsak mezőgazdasági terményekben, hanem ipari cikkekben is számottevő kivitele van. 2. Ez a kivitel nemcsak az osztrák piac felé van meg és növekszik, hanem megvan és növekszik a vámkülföldi viszonylatokban is. 3. Ipari cikkekben való fogyasztásunknak meglehetősen nagy részét magunk állítjuk elő. 4. Vannak oly iparágaink is, a melyek már határozottan az exportipar jellegével bírnak, a mennyiben a belőlük való termelés felülmúlja fogyasztásunkat, továbbá a melyekből nagyobb a kivitelünk, mint a behozatalunk. Idevágó bizonyításai után szerző arra a kérdésre tér át, hogy áru kivitelünket miként lehetne megfelelő berendezésekkel fokozni. Gondolatmenete arra a következtetésre viszi, hogy mivel Ausztria gyárai annál kevésbbé fogják termékeikkel a magyar piacot nyomni, mennél több cikket helyezhetnek el a vámkülföldön, ennél fogva az felel meg a magyar ipar érdekeinek is a közös vámterület tartama alatt, ha megfelelő intézkedésekkel s hazánkban nem ártalmas berendezésekkel előmozdítani engedjük az osztrák ipari tevékenységnek a vámkülföld számára való foglalkoztatását. — A füzetnek két utolsó rovatát a „*Közlemények és ismertetések*“ s a „*Közgazdasági irodalom*“ képezik. Az előbbiben Kenéz Béla ismerteteti Földes Bélának „*A társadalomerkölcsi problema*“ czimmal a M. Tud. Akadémiában felolvasott értekezését; H. L. két könyvet bírál: Lester F. Ward „*Pure Sociology*“-ját és Raw-Fogo „*An essay on the reform of local taxation in England*“-ját; Krausz Gyula Farkas József-nek „*Zálogleveleink belértékéről*“ írt füzetéről mond véleményt. — Ezután a Magyar Közgazdasági Társaság közzétételei következnek. A második, könyvészeti rovat ez alkalommal szeptember 20-ikáig bezárólag sorolja fel a közgazdasági irodalomnak magyar, német, francia, angol és olasz kiadványait.

3. A MAGYAR NYELVŐR f. évi szeptemberi füzetét Simonyi Zsigmond *Szófejtések* című cikke nyitja meg, mely a *dülő*, *tű*, *csalfa*, *nyárfa*, és *nyírfa* szók eredetével foglalkozik. A fejtegetés szerint a *dülő*, tájdivatosan *üdüllő*, *üdüllő*, tulajdonképen a. m. *üdülő* és eredetileg üdülő helyet jelentett, a hol a szántóvető emberek munka után üdülnek, pihennek. Az *üdülő*-ből a mai *dülő* népetymologia útján lett, mert az üdülő helyen *ledül*nek pihenni. A *tű*, régen *tő*, már Szarvas magyarázata szerint eredetileg a. m. **tövő*, egy szúrást jelentő kihalt *tőni* igéből. Simonyi e magyarázat megerősítésére most Eszter-

házy Tamásnak következő mondatát idézi: „Ceremóniáknak *szemtőnő* (v. ő. szem-szűrő) pompájával az népeknek, királyoknak és pogányoknak elméjeket megütköztette“. A *csalfa*-t már Sándor István helyesen magyarázta a *csal-faj* (csal-fajú) összetételből. Az összetétel előtagja Simonyi szerint olyan, mint Tinódi *csal bírő-jáé* és *csal udvarbíró-jáé*; a *faj* pedig és néhány rokonértelmű gyűjtőnév (*fajta*, *nemzet*, *náczió*, *mag*) sok kifejezésben is előfordul egyes emberre, állatra, növényre vonatkoztatva (pl. fültövön csipi a *gaz fajokat*, egy-egy *jófaj* dinnye, stb.). A *nyárfa* előtagja Simonyi szerint zöldet jelentett, a mint a vogul nyelvjárásokon is *nūr* a. m. zöld; a *nyír-fa* előtagja pedig a vogul *nür* és votják *nür* tanúsága szerint eredetileg a. m. vessző, s e jelentését mutatja még e baranyamegyei kifejezés is: „a szőlővessző *nyirja*“. — Ez után Kalmár Elek *Alany és kiegészítő* cím alatt Albert Jánosnak és Kieska Emilnek mondattani fejtegetéseire ad választ. — Joannovics György folytatja *szőrendi tanulmányait*. — Erdélyi Lajos *Nyelvjárásaink tanulmányához* cím alatt nagyobb dolgozatot kezd, melyet a Philologiai Társaság 1902. novemberi ülésén felolvasott. Első közleményében részletesen ismerteti a magyar népnyelv és nyelvjárásai kutatásának történetét. Azonban a mi eddigi munkásságunkat a külföldi mozgalmakkal egybevetve, csak hátramaradottságunkat hangoztathatja. Az eddigi módszer a nyelvjárások tanulmányában sok tekintetben fogyatékos, egyes leírásaink elavultak vagy hézagosak, a közlésekben sok hiba van, s általában nyelvjárásaink rendszeres feldolgozása még hiányzik. — Ulrich József *Adalék az iskolai műszók történetéhez* cím alatt összeállítja a budapesti kegyesrendi főgymnasium anyakönyveiből és értesítőiből a magyar iskolai műszók mult századi fejlődését. — Kisebb rovatok: A nyelvtörténeti szótárhoz. Irodalom. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Egyveleg (a magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye Dugonics János Történeteiben található). Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

Ugyanezen folyóirat f. é. októberi füzetében Melich János a Halotti Beszéd *tilutoa*, *mundoa* alakjainak olvasásmódját kutatja. Fejtegetése szerint az eredetiben fenmaradt XI—XII. századi s a XIII. század első feléből való latin oklevelekben az *oa* betűpárral *ová*, *avá*, *ává* s talán *ává* hangcsoportokat fejeztek ki (pl. *dumbroa* így olvasandó: Dombrava, *Rodoan* = Radován, stb.). Ezek alapján a HB. *tilutoa*, *mundoa* alakjai is *v* hanggal olvasandók, még pedig az értekező szerint így: *tilotává*, *mondává* (mint *Soa* = Száva). Utána Simonyi Zsigmond újabb szófejtéseket közöl. Ezek szerint a *porhol* (tkp. dörgöl, horzsol) és a háromszéki *korh* „száraz takarmány porladéka, törekje“ a törést, csorbát jelentő szlovén *krh* szóból származnak. A Baróti Szabónál előforduló *elkorhodni* (tkp. eltörledődni, elmorzsolódni a revesség miatt), *korhad* *fa* a *rothad*, *rothadt*, *rohad* hatása alatt vált ezzé: *korhad*, *korhad*. A *porhad* is valószínűleg

népetymologia útján keletkezett a *korhad* ige s a régi *porhanyó*(*sodik*) és *porlik* összekeverésével. A dunántúli *korhál* (fát igen apróra vág-dal) nem más mint a szlovén-horvát *krhati*. Hogy az *ifjú*, Budenz magyarázata szerint, a. m. *i+fiú*, azt most megerősíti a népnyelvből előkerülő *ileány*. A *szeleburdi*, *szeleeverdi*, úgy látszik, nem egyéb, mint a Debreczeni Disputában (XVI. száz.) előforduló következő tréfás kifejezésnek az elváltozása: „Nem illik, hogy efféle *eszelő* (a. m. a mai *eszelő-s*) *Burdiáknak* társul adjam magamat“ stb. — Szilasi Móricz a *nyárfa* azon magyarázatával foglalkozik, melyet az előbbi füzetben Simonyi adott róla. Szerinte azonban a *nyárfa* eredeti jelentése ez volt: mocsár v. víz mellett növő fa. — Tolnai Vilmos a *paprika* szó s a *Paprika Jancsi* kifejezés történetéhez közöl adatokat. Ez utóbbi szerinte az ötvenes évek elején keletkezhetett. — Erdélyi Lajos folytatja *Nyelvjárásaink tanulmányozása* című dolgozatát. E közleményben az eddigi nyelvjárástanulmányok hézagait és hibáit ismerteti részletesebben. — Takáts Sándor a régi magyar *hadi nyelvről* r. A XVI. és XVII. században *az egész magyar hadi népek szervezete, zászlaja s nyelve magyar volt*. Ezt olyan természetesnek tartották, hogy közel két századon át a nemzeti nyelv, a szervezet vagy a nemzeti jelvények megváltozására Bécsből még kísérletet sem tettek. A hadi nép e magyarsága az egyik legfőbb ok, a miért a németesítés a XVII. század végeig erőre kapni sehogysem bírt. — Ullrich József befejezi adalékait *az iskolai műszók történetéhez*. — Simai Ödön a *Nyelvújítás Szótárához* kezd kiegészítő és helyreigazító adalékot közölni. — Az Irodalom rovatban Kalmár Elek Bartal Antal könyvét, *A magyarországi latinság szótárát* bírálja. — Kisebb rovatok: Nyelvművelés, Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Egyveleg. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

5. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1903. évi 8-ik (októberi) füzetében Némethy Géza *Parerga Tibulliana* címen a Tibullus életére és műveire vonatkozó vitás kérdések némelyikét igyekszik új szempontokból megvilágítani. Az első közlemény Messalla hadjáratainak sorrendjét állapítja meg; majd arra a kérdésre, vajjon részt vett-e Tibullus a Messalla keleti hadjárataiban, tagadó választ ad; továbbá a Marathus-elegiák időrendjével foglalkozik. — Szinnyei Ferencz *A humorról szóló magyar irodalom* ismertetését kezdi meg. — Ozorai Lajos *Kazinczy F. Sallustius-fordításának nyelvéről* értekezik. — Kont Ignác folytatja *A francia philologiai irodalom 1898—1902. évi termékeinek* ismertetését. — A *Hazai irodalom* rovatában Schmidt József Munkácsi Bernátnak „*Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*“ című munkájáról ír bírálatot. — A *Külföldi irodalom* címe alatt Hornyánszky Gyula ismerteti a Hirschfeld Ottó 60. születése napjára megjelent alkalmi gyűjtemény gazdag tartalmát. Majör Károly és Finály Gábor Wagner Sándor és Révész Cyrill meg Rappensberger Vilmos

egy-egy philol. programm-értekezését bírálják. — A *Vegyések* rovatában Kempf József Ilias-fordításából kapunk mutatványt. Czeizel János Dayka Gábor egy kiadatlan német versét közli. Jánosi Boldizsár *Az Olympos istenei* czímen Gladstone egy tévedését igazítja helyre. Gyulai Ágost Arany „Toldi“-ja IV. én. 19—22. szaka és Petőfi „Távolból“ című költeménye között mutat ki párhuzamosságot.

Ugyanezen folyóirat 9-ik (novemberi) számában Némethy G., Szinnyi Ferencz és Ozorai Lajos értekezéseinek befejezését Kont Ignác ismertető összefoglalásának folytatása követi. — A *Hazai irodalom* rovatában Hegedűs István bírálja Némethy Gézának „Vergilius élete és művei“ cz. könyvét, Kégl Sándor pedig Osztern Salamonnak „Vázlat Muhammed Kuránjának etikájához“ cz. értekezését bírálja. — A *Külföldi irodalom* rovatában Gedeon Alajos Wethly G. „Dramen der Gegenwart“ cz. munkáját ismerteti, Seprődi János, Darvas Orbán és Lőrincz Gábor egy-egy philol. programm-értekezését Major Károly és Finály Gábor bírálják. — A *Vegyések* közt Heinrich Gusztáv „A kecskeméti özvegyasszony“ című, magyar tárgyú bécsi darabot (1788) ismerteti. Ugyanő szól Maria Brie értekezéséről, melynek tárgya Savanarola a német irodalomban. Császár Elemér Kőrösi Sándor és Szinnyi Ferencz egy-egy irodalomtörténeti értekezését (Zrinyi és Macchiavelli — Nagy Ignác) méltatja. A szerkesztő pedig Kont Ignác párisi tanárnak Vörösmartyról szóló francia dolgozatát említi meg. — *Külföldi könyvészet* fejezi be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat 10. (decemberi) számában Hornyánszky Gyula a görög *Tragedia és comedia* eredetét vizsgálja széles néprajzi alapra fektetett tanulmányában, melynek eredményeképen, ha nem is általános fejlődéstani törvényt, de mindenesetre fejlődési irányzatot lát a görög drámai költészet kibontakozásában, a melynél fogva a görög dráma fejlődését, sok sajátos vonása mellett is, „az egyetemes drámai fejlődés egy fejezetének tekinthetjük“. — Viszota Gyula *Czuczor és Vörösmarty hivatalos magyar nyelvtanai* keletkezésének történetét adja elő gazdag levéltári anyag alapján. — Kont Ignác *A francia philologiai irodalom* 1898 és 1902 közt megjelent termékeinek ismertetését befejezve, ezúttal az idegen nyelvek és irodalmak terén kifejtett munkásságról szól. — A *Hazai irodalom* címe alatt Váczy János Fináczy Ernőnek „A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában“ cz. munkája II. kötetéről mond igen elismerő bírálatot. Pruzsinszky János Némethy Gézának „A római elegia viszonya a göröghöz“ cz. akadémiai értekezését bírálja. Récsy Viktor kevés jót mond Heckler Antal „Görög földön“ cz. könyvéről. — A *Külföldi irodalom* rovatában Pecz Vilmos Dieterich K. byzantiumi irodalomtörténetét ismerteti; Bleyer Jakab Bethge Richardnak a germán philologia

utóbbi 25 évi eredményeit összefoglaló munkájáról emlékeznek meg; Kallós Ede pedig Wilamowitz-Moellendorfnak „Timotheos: Die Perser“ cz. könyvével foglalkozik. Kégl Sándor Victor Henry szanszkrit nyelvtanáról ír rövid ismertetést. Mazuch Ede program-értekezését Major Károly, Tomory Imrét pedig Finály Gábor bírálja. — A *Vegyesek* közt a Budapesti Philol. Társ. november havi ülésének jegyzőkönyve után Mommsen Tivadar nekrológja következik Kuzsinszky Bálint tollából. Heinrich Gusztáv két kisebb közleményét (A régi német népeposztról és a Hildebrand-dal nyelvének egy új magyarázási kísérletéről) K. L. egy kis adaléka követi a *Fridolin-monda* legújabb irodalmáról. Csermelyi Sándor a *pergamoni* legújabb *ásatások* eredményeit ismerteti. Gábor Andor a Reviczky Gyula „Pán halála“ című költeményének tárgyról szóló egyik régebbi közleményhez közöl helyreigazítást. — *Külföldi könyvészet* és a Budapesti Philologiai Társaság folyó évi tagjegyzéke zárja be az évfolyam ez utolsó füzetét.

Francia ismertetések a magyar irodalomról.

Irodalmunk újabb és régebbi termékeit a francia közönséggel az idén is *Kont Ignác* hazánkfia, a Collège Rollin tanára ismertette, és pedig leginkább azokban a folyóiratokban és vállalatokban, a melyek az illető szaktudománnyal foglalkoznak.

A *Revue Critique d'histoire et de littérature* május 4-iki számában *Gyomlay Gyula*: „Bölcs Leo taktikája mint magyar történeti kútforrás“, Némethy Géza: „A római elégia viszonya a göröghöz“ akad. értekezések, a *Balassa József* kiadta Kazinczy: „Tövises és virágok“, Bernáth Lajos tanulmánya a „Protestáns iskoladramákról“, Váczy János „Kazinczy Ferencz levelezése“ XII. köt.; az „Irodalom-történeti Közlemények“ XII. kötete, a „Nyelvtudományi Közlemények“ XXXII. kötete és a „Magyar Nyelvőr“ XXX. kötete vannak ismertetve.

A május 11-iki számban a könyvkiadó-vállalatban megjelent fordított munkákról: Friedjung „Harez a német hegemoniáért“ I. köt., ford. *Zilahi Kiss Béla*, Southey: „Nelson életrajza“, ford. *Reményi Antal*, Dicey: „Bevezetés az angol alkotmányjogba“, ford. *Tarnay János*, van szó. Ugyane füzetben ismerteti *Gyalui Farkas*: „A könyvtári tudományok célja és feladata Magyarországon“ című füzetét.

A július 6-iki számban külön cikketek szentel Némethy Géza „Vergilius élete és művei“ s *Katona Lajos*: „Temesvári Pelbárt példái“ című munkájának.

Az október 26-iki számban bőven van szó magyar munkákról. Mindenekelőtt *Sebestyén Gyula* „A regösök“ című munkájával, mely a Kisfaludy-társaság kiadásában jelent meg, foglalkozik. A Kisfaludy-társaság adta ki azt a két munkát is, melyről e füzetben ismertetést

találunk, u. m. „Péterfi Jenő összegyűjtött munkái“ III. köt. és „Anthologia a XIX. század francia lírájából“. Végezetül ismertetve van „A Kisfaludy-társaság Évlapjai“ XXXV. kötete. A sorozatot *Hekler Antal*: „Görög földön“ és *Katona Lajos*: „Alexandriai szent Katalin legendája középkori irodalmunkban“ című dolgozatok ismertetése zárja be.

A november 2-iki számban két keleti tárgyú akadémiai felolvasást mutat be; u. m. *Goldziher Ignác*: „A buddhizmus hatása az Iszlámra“ és *Thúry József*: „A Behdset-ül-Lugat csagatáj szótár“ cz. tanulmányokat.

A *Revue Historique* január—februári számában hosszabb cikk szól *Bartal Antal*: „Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae“.

Ugyane folyóirat márczius—áprilisi számában ismerteti a „Századok“ és a „Budapesti Szemle“ június—novemberi füzetét.

A július—augusztusi számban nevezetes szolgálatot tesz a hazai történetírásnak az által, hogy *Lefavre Albert*: „Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie (1526—1722)“ Paris, 1902. című, két kötetes művét, mely voltaképp pamphlet tudományos lepelbe burkolva, valódi értékére szállítja le. E cikk, melyben Kont a szerző rosszakaratát sikerülten mutatta ki, a Sorbonne historikusai részéről is elismerésben részesült. — Ugyane füzetben a „Századok“ 1902. december—1903. áprilisi s a „Budapesti Szemle“ 1902. december—1903. májusi füzetei vannak bemutatva. Végül a Magyarországnak szentelt külön rovatban bővebb ismertetések olvashatók a következő hazai munkákról: *Marczali Henrik*: „A magyar történet kütfőinek kézikönyve“; *Fraknói Vilmos*: „Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel“; *Beöthy Ákos*: „A magyar államiság fejlődése, küzdelmei“, I.; *Fináczy Ernő*: „A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában“ II.; *Schrauf Károly*: „A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve“ s végül *Karácsonyi János*: „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig“ III. köt.

A *Revue de philologie* 1903. folyamában ismertette az „Archaeologiai Értesítő“ új foly. XXII. s az „Egyetemes Philologiai Közlöny“ XXVI. kötetét.

A felsőbb oktatásnak szánt *Revue internationale de l'enseignement* f. évi februári füzetében hosszabb tanulmányt tesz közzé. „La littérature Hongroise de 1825 a 1848“ címmel. E tanulmánya különnyomatban is megjelent.

Ugyane folyóirat júliusi számában a Magyarországgal foglalkozó rovatban cikket közöl: „L'enseignement primaire laïque“ czimen.

A *La Revue d'Art dramatique* folyóirat szeptemberi füzetében a magyar színpaddal foglalkozik s a következő színműveket ismerteti: *Verő György*: „Kain“, *Palágyi Lajos*: „A rabszolgák“, *Tardos Viktor*: „Nero anyja“, *Rákosi Jenő*: „Tagma királyné“, *Martos Ferencz*:

„Balassa Bálint“ és „Simonyi óbester“, *Fényes Samu*: „Kurucz Féja Dávid“ és „Bacsányi“ s végül *Berczik Árpád*: „Kuruczok Párisban“.

Az októberi füzetben folytatja szemléjét s a következő színművekről szól: *Géczy István* és *Lampérth Géza*: „Rodostó“, *Bródy Sándor*: „Király-idyllek“, *Zivuska Jenő*: „A becsületbíró“, *Gárdonyi Géza*: „A bor“ és „Annuska“, *Prém József*: „Léha világ“, *Malonyay Dezső* és *Kemecsey Jenő*: „A föld“, *Herczeg Ferencz*: „Kéz kezét mos“, *Szemere György*: „Az egyéniség“, *Jakab Ödön*: „A jövevények“, *Rákosi Viktor* és *Guthi Soma*: „A képviselő úr“ s „A sasok“, *Molnár Ferencz*: „A doktor úr“.

A *La Revue d'Europe* múlt évi novemberi füzetében nagyobb tanulmánya foglalkozik a francia irodalomnak a magyarra gyakorolt hatásával „Influence de la littérature française en Hongrie“ czímmel.

Az idei februári füzetben Rákosi Jenő írói egyéniségének szentel nagyobb tanulmányt.

A márcziusi s folytatólag az áprilisi, májusi, júniusi és júliusi füzeteiben „Vörösmarty Mihály“ terjedelmes életrajzát találjuk.

A *La Revue* februári füzetében ismertette vannak a „Budapesti Szemle“ 1902. október—decemberi és az „Akadémiai Értesítő“-nek ugyancsak 1902. október—decemberi számai.

E nagyszámú könyvismertetésekön kívül említett hazánkfia gondoskodik arról, hogy a magyar irodalom nevezeteseb alakjainak életrajzai s általában magyar vonatkozású közlemények a francia ismeretterjesztő vállalatokban fölvételre találjanak. Rendes munkatársa a *Nouveau Larousse* illusztré encyklopaediának, melybe legutóbb a P—S betűket írta.

Azután mint a magyar irodalomnak és nyelvnek magántanára a párisi egyetem „Faculté des Lettres“ karán irodalomtörténeti előadásokat tartott az 1902—3. tanévben a következő tárgyakról:

I. A magyar irodalom 1825—1848-ig: 1. Széchenyi és kora. — 2. Vörösmarty: a) élete, b) époszai, c) lyrája, d) szindarabjai. — 3. Az éposz művelői: a) P. Horváth Endre, b) Czuczor, c) Garay, d) Debreczeni. — 4. Bajza és az Athenaeum. — 5. A színház: Kisfaludy K. és Katona. — 6. A romanticismus: Szigligeti. — 7. Czakó és Obernyik. — 8. Teleki és Hugó. — 9. A népköltészet. — 10. Petőfi (három előadás). — 11. A regény. Bevezetés. Jósika. — 12. Eötvös. — II. Nyelvtan és stylusgyakorlatok, kezdők számára a magyar nyelvtan elemei, gyakorlatokkal. — A magyar hallgatók számára: francia stylusgyakorlatok: Gyulai Pál: Eötvös emlékbeszédének fordítása és magyarázata.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1903 november 3-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Vámbéry Ármin t. t. — Goldziher Ignác, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tt. — Hegedűs István, Kúnos Ignác, Melich János, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Petz Gedeon, Zolnai Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

204. SZINNYEI JÓZSEF r. t. előadja „Adalékok a Halotti Beszéd olvasásához” című értekezését.

205. HEGEDŰS ISTVÁN l. t. felolvassa Niavis: „Epistolae breves” című értekezését.

206. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÁMBÉRY ÁRMIN t. és PECZ VILMOS r. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1903 november 9-én.

KAUTZ GYULA helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Forster Gyula, b. Nyáry Jenő t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérfataky László, Hampel József, Körösi József, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Kollányi Ferencz, Kunz Jenő, Nagy Gyula, Reiner János, Réthy László, Szendrei János, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

207. SZENDREI JÁNOS l. t. felolvassa „A magyar viselet történeti fejlődése” című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

208. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HAMPEL JÓZSEF r. és REINER JÁNOS l. tagokat kéri föl.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1903 november 16-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Liphay Sándor, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert,

Bugarszky István, Franzenau Ágoston, Galgóczy Károly, Kalecsinszky Sándor, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Schenek István l. tt. — *Más osztályokból*: Pauer Imre r. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

209. RÉTHY MÓR r. t.: „Ostwald elve az energiaforgalomról“.

210. ÁRKÓVY JÓZSEF részéről: „Néhány eddig ismeretlen redukciós jelenségről a fogakon“, előterjeszti Lenhossék Mihály r. t.

211. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RÉTHY MÓR és LENHOSSÉK MIHÁLY r. tagokat kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1903 november 23-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Goldziher Ignác, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tt. — Badics Ferencz, Gyomlay Gyula, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Szilasi Móricz, Zolnai Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Angyal Dávid, Asbóth János l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

212. SZILASI MÓRICZ l. t. felolvassa „Adalék a finn-ugor összehasonlító hangtanhoz“ című székfoglaló értekezését.

213. SZINNYEI JÓZSEF r. t. „Két személyrag eredetéről“ értekezik.

214. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. és BADICS FERENCZ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülés.

1903 november 30-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Than Károly r. tt. — Acsády Ignác, Angyal Dávid, Asbóth János, Badics Ferencz, Bánóczi József, Borovszky Samu, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Hoór Mór, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Melich János, Munkácsi Bernát, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Reiner János, Riedl Frigyes, Szendrei János, Szilasy Móricz, Tagányi Károly, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

215. SZILASI MÓRICZ l. t. emlékbeszédet tart Halász Ignác l. t. felett. — Az Emlékbeszédek során közzé fog tétetni.

216. RIEDL FRIGYES l. t. felolvassa a jelentést az 1903. évi **Kóczán-pályázat**ról, mely szerint a bíráló bizottság „Daczos lelkek“ című háromfelvonásos vígjátékot megjutalmazásra ajánlja. — A javaslat elfogadtatik s a fölbontott jeligés levélből Földes Imre neve tűnt elő.

217. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek elégetésével BOROVSZKY SAMU és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízatásukat teljesítették.

218. Főtítkár MOMMSEN TIVADAR k. t. halálát következő szavakkal jelenti be: „MommSEN Tivadar, kinek november 1-én bekövetkezett

haláláról a jelentést özvegye Akadémiánknak is megküldötte, a világhírű történetíró s Európa majdnem valamennyi Akadémiájának, a miénknak 1867 óta, volt külső tagja. Nem lehet feladatam, hogy a meglepő, sokszor merész eszmékben gazdag történetíró érdemeit pár szóval is méltassam s arról a hatásról szóljak, melyet működése kortársaira, a többi történetírókra s nálunk különösen Torma Károlyra gyakorolt, kit Erdélyben két ízben is, először 1854-ben s utóbb 1857-ben, ekkor Römer és Henszelmann társaságában meglátogatott, továbbá Fröhlich Róbertre, kitől számos addig ismeretlen római feliratot tett közzé a Corpus Inscriptionum latinarum pötkötetében, s kiről mindig a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott. Minderről az a társunk fog szólni, kit a II. osztály az emlékezésért tartásával bíz meg. — A mint a gyászjelentést vettem, fölkertem Hegedűs István társunkat, szövegezné Akadémiánk részvétiratát a berlini Akadémiához, melynek Mommsen 1873 óta örökös titkára volt, szövegezné annak a népnek a nyelvén, melynek Mommsen az ő élete munkáját szentelte. A részvétirat elküldetett s tegnap kaptam meg a berlini Akadémia átiratát, melyben a kegyeletes megemlékezésért meleg köszönetet mond. — Indítványozom, fejezze ki az Akadémia a mai ülés jegyzőkönyvében is megilletődését s hívja föl a II. osztályt, hogy emlékezésért tartása iránt határozzon.“ — Elfogadtatik.

219. Olvastatik WLASSICS GYULA vallás és közoktatásügyi miniszter november 3-ikán kelt következő levele: „Ő Császári és Apostoli Királyi Felseége ez évi november hó 3-án kelt legfelsőbb elhatározásával állásomról való lemondásomat legkegyelmesebben elfogadni méltóztatott. — Midőn erről az Akadémiát szíves tudomás végett tiszteletjesen értesíteni szerencsém van, megragadom az alkalmat, hogy szívem mélyéből mondjak köszönetet azért az odaadó támogatásért, a melyben engem mindenkor részesíteni méltóztatott.“ — Az összes ülés ez elismerő nyilatkozatot jóleső érzéssel veszi tudomásul s fölkeri az Elnök urat, hogy válaszában köszönetét és háláját jelentse ki a visszalépő miniszter úrnak mindazon sok támogatásért, melylyel az Akadémia céljait előmozdította.

220. Olvastatik BERZEVICZY ALBERT vallás- és közoktatásügyi miniszter november hó 7-én kelt következő levele: „Ő Császári és Apostoli Királyi Felseége folyó évi november hó 3-án kelt legfelsőbb elhatározásával engem vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterre legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott. — Van szerencsém erről az Akadémiát tisztelettel azzal értesíteni, hogy a miniszterium vezetését mai napon átvettem, s egyúttal kérem az Akadémiát, hogy hivatalos működésemet nagybecsű támogatásában részesíteni méltóztassék.“ — Az összes ülés fölkeri az Elnök urat, hogy válaszában jelentse ki az Akadémia szolgálatkészségét minden tudományos és kulturális kérdésben, s fejezze ki azon reményét, hogy a miniszter úr, szintűgy, mint hivatalbeli elődei tették, hathatós támogatásban fogja részesíteni Akadémiánkat.

221. A M. Mérnök- és Építész-Egylet meghívta az Akadémiát néh. Hollán Ernő ig. és t. t. síremlékének a bekási mauzoleumban október 31-ikén végbement fölavatására. Az elnökség az Akadémia képviselőjére és koszorúja letételére Liphay Sándor r. tagot kérte föl, ki is most jelenti, hogy küldetésének megfelelt s özvegy Hollán Ernőné részéről hálás köszönet átadásával bízott meg. — Kegyeletes érzéssel tudomásul vétetik.

222. A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetsége meghívja az Akadémiát deczember hó 6-ikán tartandó közgyűlésére. — Az összes ülés az Akadémia képviselőjével a főtitkárt bizza meg.

223. A Délvidéki M. Közműv. Egyesület meghívja az Akadémiát december hó 8-ikán Szegeden tartandó alakuló közgyűlésére. — Az összes ülés az Akadémia képviselétével Szentkláray Jenő l. tagot bizza meg.

224. A Nemzeti Színház a Teleki-pályázathoz Gyenes László és Mihályfi Károly urakat küldi ki. — Tudomásul szolgál.

225. A főtitkár felolvassa ORMÓDY VILMOS 10.000 koronáról szóló alapító-levelét. (L. a következő 670. lapon.) — Az alapító-level az Igazgató-Tanács elé terjesztendő.

226. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Herman Ottótól: A tarvarjú emléke Magyarországon. — 2. Szalay Lászlótól: Újabb adatok a Magyarországon előfordult halált, tűzkárt és egyéb pusztítást okozott villámcsapásokról. — 3. Tarnay Gyula dr.-tól: Jelenítés Borsod vármegye 1902. évi állapotáról. — 4. Nógrádi Lászlótól: Lázadók. — 5. Márk Márkustól: Az alkotmányos út a kivezető út. — 6. The imperial earthquake investigation committee-től: Publications in foreign languages. — 7. Francis Bashforthtól: A historical sketch of the experimental determination of the resistance of the air to the motion of projectiles. — 8. Dr. Nagy Mórtól: A Fides. — Köszönettel vétetnek.

227. A Széchenyi-múzeum számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Révai Testvérektől: a) Nagy Képes Világtörténet. XI. köt.; b) Révai Kalendarium, 1904-re. — 2. Bassarabits Sándor nyug. ezredestől: A „Hitel“ német fordítása Paziazitól. — Köszönettel vétetnek.

228. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 1903: 11. szám (167. füzet.) — Archaeologiai Értesítő. XXIII. köt. 4. sz. — Matematikai és Természettud. Értesítő. XXI: 4. füz. — Dr. Cserép József: Határidőszámítás a rómaiaknál. (Nyelvtud. Érték. XVIII: 6.) — Magy. tud. akadémiai Almanach 1904-re. — Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi Váczy János. XIII. köt. — Tudomásul vétetik.

229. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZILASI MÓRICZ és RIEDL FRIGYES l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

A M. Tud. Akadémia részvétirata a berlini kir. porosz akadémiához Mommsen Tivadar k. t. halálakor.

Sodalibus Academiae Litterarum Regiae Borussiae Salutem!
Antiquitatis sepultae ex monumentis suscitatore deplorat Clio. Funestissima obiit morte vir, qui ingenium populi Romani in inscriptionibus occultum per verba magistri evocavit et institutiones, quibus haec gens mater gentium universum orbem terrarum subegit et semina culturae saeculis mandavit, oculis perspicacissimis perspectas eloquentissime et veritati fidissima ratione interpretatus est. Monumenta iuris, monumenta rerum gestarum, monumenta imperii populi Romani resurrexerunt arte admirabili huius viri clarissimi. Nos, qui vestigia Romanorum in partibus Pannoniae scrutamur, non alium habuimus ducem, non alii debemus gratias quam huic viro, qui solus implevit munera

totius exercitus, qui usque ad senectutem ultimam, usque ad limina lustru duodevicesimi viribus inexhaustis labores ingentes ferre potuit. Flebilis occidit, invictus vixit, immortalitatem consecutus est.

Nostra Academia Scientiarum Hungarica omnium nationum luctu simul vobiscum afflicta partem sibi vindicat doloris amissi viri et in larario suo colit Manes *Theodori Mommsen*, sui sodalis ex honore custoditque eius sacram memoriam.

Datum Budapestini die VI. novembris a. D. MCMIII. *B. Rolandus Eötvös*, Praeses. *Colomannus Szily*, ab epistolis.

II.

Ormódi Vilmos alapítólevele.

Tekintetes Akadémia! Hitvesemet, ki vélem az irodalom szere-
tetében is osztozott, tőlem a halál harminczöt esztendei boldog házas-
ság után elragadta. A mély gyászbán, mely ezzel rám borult, szívbéli
vágyam, hogy drága halottam emlékezetének egy irodalmi alapítvány-
nyal is áldozzak.

Ez irodalmi alapítvány tervezése közben az a gondolat vezet,
hogy a magyar szépirodalomnak oly módon tegyek némi szolgálatot,
mely elhunyt hitvesem egyéniségét is jellemzi. Ezért az ő nevének
emlékezetét olyan jeles irodalmi művek jutalmazásával kívánom egybe-
kapcsolni, melyeknek általános irodalmi becsén kívül az is érdemük,
hogy az örök női eszményeket, a költészet kimeríthetetlen szép esz-
közeivel — tehát nem oktató irányzatossággal — kiválóképen szolgálják.

Meggyőződése, hogy a magyar irodalom aesthetikai és ethikai
emelkedettségének hasznára válnék, ha az ilyen irodalmi művek leg-
javát a legmagasabb magyar irodalmi forum időnként az elismerés
koszorújával és jutalommal tüntetné ki. Ráfordíthatnák ezekre ilyfor-
mán a közfigyelem, melyet különben, fájdalom, az örök női eszmé-
nyekre nézve sérelmes művek mind sűrűbben izgatnak és érdekelnek.

Alapítványom célja tehát nem az lenne, hogy abból pályadíj
fizessék ki bizonyos műveknek írására, hanem, hogy oly anyagi
alapot bocsássak a Tekintetes Akadémia rendelkezésére, melynek
jövedelméből bizonyos irodalmi érdemet időnként utólagosan megjutal-
mazhasson. Az utólagos jutalmazás kizárja azt a kelletlen lehetőséget,
hogy netán csak a pályadíj, csak az adott alkalom buzdítson bárkit
is oly érzés és oly felfogás hangoztatására, mely különben irodalmi
egyéniességéből hiányzik. De csak utólagos lehet a jutalmazás még azért
is, mert nem célom, hogy az éppen csak egy bizonyos műfajra, vagy
bizonyos feladat megoldására vonatkozzék, hanem, hogy bármilyen
becses szépirodalmi művet megilletessen, mely a nőiség tiszta, nemes
felfogásával is jeleskedik.

Ha netán a magam teljes megértetése végett még jobban meg-
kellene világítanom alapítványom sajátos célját, úgy bátor volnék

tájékoztatásul azon jeles irodalmi művek egynémelyikét felemlíteni, melyekben a nőiség tiszta nemes felfogása engem különösen megragadott. Ilyen például Vörösmarty „Szép Ilonkája“, mely az ártatlan szűzi szerelmet, ilyen Gyulai Pál „Éji látogatása“, mely a szerető anyai gondosság halhatatlanságát szívrehatóan s gyöngéden festi; de ilyen például Dickens regénye: „Copperfield“ is, melynek egy alakjában, Ágnesban, a mély és komoly női szív önmegtadadása és törhetetlen hűsége van dicsfénybe vonva. Szándékosan hoztam fel egy mástól messze eső példákat, jelezni kívánván ezzel is, hogy alapítványommal olyan költői és írói lelki finomságnak szeretnék hódolni, mely bárminő fajta irodalmi műben egyaránt érdem.

Jutalmazható lenne tehát az alapítványból: olyan magyar nyelven írt, eredeti szépirodalmi mű — akár egyetlen kiváló költemény, akár egész költeménykötet, akár elbeszélés, regény, színdarab vagy akár egyéb műfajhoz tartozó termék — mely a kifejtett főfeltételnek megfelel, s mely bizonyos időhatáron belül könyvalakban is megjelent. Az alapítvány céljából folyó főfeltételen kívül, a jutalmazás egyéb, tisztán irodalmi feltételei ugyanazok lennének, melyekhez a Magyar Tudományos Akadémia jutalmazásait általában kötni szokta.

Nem illet meg engem, hogy az utólagos jutalmazás miként leendő odaitélésének módjáról a Tekintetes Akadémiának részletes tervet ajánljak. Nehogy mégis az az aggodalom támadjon: vajjon a műfaj szerint való korlátozás hiánya nem róna-e a bírálókra meggyőzhetlen feladatot, — bátor vagyok kijelenteni, hogy az az állandó figyelem, melylyel a Tekintetes Akadémia a figyelmére valóban méltó irodalmi termelést kíséri, teljesen megnyugtató a felől, hogy a jutalmazásra érdemes művet, mindenkor a lehető legjobban fogja megtalálni. Nem is tartanám szükségesnek, hogy a jutalomra igényt tartó művek beküldésére a szerzők felhivassanak. Az ugyan bárkinek joga lenne, hogy művére a bírálókat annak beküldésével figyelmeztesse, de korántsem vélném helyesnek, kikötni, hogy a jutalom éppen csak ilyen beküldött műnek adható ki.

Ha valamely jutalmazási időkörben jutalomra érdemes mű nem találtatnék, a megmaradt jutalom az alapítványi tőkéhez lenne csatolandó. Ha pedig idővel a megmaradt jutalmak s azok kamatai az alapítványi tőkét eredeti összegének kétszeresére növelnék, annak évi kamataiból egy-egy időkörben két mű is jutalmazható lenne. A ki nem adható jutalmak tovább is és mindenkor ezen elv szerint kezeltetvén, minden időkből addig növelnék a tőkét, míg annak kamatjövedelmeiből egy-egy jutalmazási időkörben ismét több, de egyenként mindig hasonló összegű jutalom lenne adható.

Az alapítványi tőke eredeti összegéül tizezer koronát ajánlok fel a Kisbirtokosok országos földhitelintézete évi 4°/_o-ot hajtó zálogleveleiben. Egy-egy jutalmazási időkör három esztendő lenne. A tőke három évi jövedelméből mindenkor egyezer korona fordíttatnék a

jutalomra, a jövedelmi többlet pedig a Tekintetes Akadémia rendelkezésére maradna, hogy abból a bírálók tiszteletdíját s a jutalmazás okozta esetleges költségeit fedezhesse.

Ha alapítványomat a Tekintetes Akadémiának elfogadni méltóztatik, még csak azt kötném ki, hogy az örök időkre az „ormódi Ormódy Amélie emlékezete” címet viselje s hogy az abból származó jutalom — bezárólag az 1907. esztendőstől kezdve — mindenkor április 2-ikán, mint boldogult hitvesem születése napján és pedig e kifejezéssel: „ormódi Ormódy Amélie emlékezetére” adassék ki.

Kérem a Tekintetes Akadémiát, legyen szíves a fent körülményesen kifejtett tervem szerint tőlem az „ormódi Ormódy Amélie emlékezetére” című alapítványt elfogadó határozatát velem közölni, hogy viszont én az alapítványi tőkét, valamint az alapítványnak pontonként való részletes szabályzatát a Tekintetes Akadémiának mielőbb átadhassam. — Kitünő tisztelettel, Budapest, 1903 november hó 17-én
Ormódy Vilmos.

Hibaigazítás.

444. lap fölülről 2. sorban	<i>tárgyainkat</i>	e helyett:	tagjainkat.
446. " " 4. "	<i>eszméjébe</i>	" "	eszményébe.
447. " " 1. "	<i>intuitív</i>	" "	inductív.
447. " " 21. "	<i>psychikai</i>	" "	physikai.
447. " alulról 15. "	<i>egységek</i>	" "	egyrészek.
447. " " 3. "	<i>származtathatók</i>	" "	származhatók.
448. " fölülről 6. "	<i>érzésnek</i>	" "	érzetnek.
451. " " 5. "	<i>monismusról</i>	" "	ononismusról.
545. " " 4. "	Roosing h. olv. Rovsing.		

U. o. Kirminn h. olv. Kirmisson.

610. lap alulról 14. sorban *Nyolczadik* összes ülés h. olvasd: *Kilenczedik* összes ülés.

